

પ્રકાશક :
જીવજ્ઞાન છાત્રાલય સંઘવી
પ્રો. સ્થાનકવાગી જૈન કાર્યાલય,
પંચભાઈની પોળ, અમદાવાદ.

卐

વીર સવત ૨૪૬૨
આવૃત્તિ ત્રીજી

વિક્રમ સવત ૨૦૨૨

ઈ સ ૧૯૬૫
નંબર ૧૨૦૦

પંચ પરમેષ્ઠી-મંગલસ્તુતિ

અર્હન્તો ભગવન્તે દુઃખ મહિતા, સિદ્ધાશ્ચ સિદ્ધિ સ્થિતા. ।
આચાર્યાં જિનશાસનોન્નતિકરાઃ, પૂજ્યાં કપાધ્યાયકા. ॥
શ્રી સિદ્ધાન્ત સુપાઠકા, મુનિવરા, રત્નવચારાધકા ।
પંચૈતે પરમેષ્ઠિનઃ પ્રતિદિનં, કુર્વન્તુ ધૌ મંગલમ્ ॥ ૧ ॥

વીર સ્તુતિ

વીરઃ સર્વે સુરા સુરેન્દ્ર મહિતો, વીરં ધુધા સંશ્રિતા ।
વીરેણામિદ્રતઃ સ્વકર્મ નિષયો, વીરાય નિત્યં નમઃ ॥
વીરાત્તીર્થ મિદં પ્રવૃત્તમતુલં, વીરસ્ય ધોર તપો ।
વીરે શ્રી ધૃતિ કીર્તિ કાંતિ નિચય, શ્રી વીરભદ્રં દિશ ॥ ૨ ॥

સુદેશ : સુદેશ આર્ટ પ્રિન્ટરી, નવી અન્હુમન હાઈસ્કૂલની પાછળ,
આસ્ટોડિયા રોડ, અમદાવાદ

અર્પણ અને આભાર

સ્વધર્મપ્રેમી, સ્વધર્મનિષ્ઠ

રા. રા. ગીરધરલાલ દેવચંદલાઈ ગોડા, માદુંગા

વૈરાગ્ય શતક નામના આ વૈરાગ્ય પ્રેરક ગ્રંથના ખીજ ભાગની સાથે આપના જેવા ઉદાર હૃદયી, સાહિત્યપ્રેમી અને સદ્ધર્મપ્રિય સન્નજનનું નામ અંકિત કરતાં મને ખૂબ આનંદ થાય છે.

શ્રી અપોકલિપ્તી (સુખર્ષી) ના ઉપાશ્રયમાં આપનું પ્રથમ મીલન થતાં આપનો સહધર્મી બંધુઓ પ્રત્યેનો નિખાલસ પ્રેમ જાણવા મળ્યો અને જન્મવાનું આમંત્રણ કરી મને અર્પનાર થેલીમાં આપે સૌથી છેલ્લી સુદર રકમ આપીને સ્વધર્મી વાત્સલ્યનો જે ભાવ દર્શાવ્યો તેથી મને ખરેખર સમાજના નિઃસ્વાર્થી સેવાભાવી સન્નજનનો સાક્ષાત્કાર સાંપડ્યો અને પછી તો આપે સેંકડો કેઝિસી આગેવાનોને નોતરીને દેશસેવામાં જે સહકાર આપેલો તે બધું જાણવામાં આવતાં આપણા જૈનો રાષ્ટ્રપ્રેમ અને રાષ્ટ્ર ભક્તિમાં પણ મોખરે છે એવું ગૌરવ અનુભવ્યું.

બંધુશ્રી, રાષ્ટ્રસેવા ઉપરાંત આપની સમાજસેવા પણ એટલી જ વિશાળ અને અભિમાન લેવા યોગ્ય છે. મુળમ્માં ગોડા (પીલ્લડીવાળા) ઉદ્યોગ મંદિર આદી રહેલ છે, જેમાં સેંકડો બહેનો શિવજી અને પ્રોઈડરી વિભાગમાં કામ કરે છે, તે સંસ્થાની સ્થાપના આપના જ ઉદાર દાનનું પરિણામ છે.

ધર્મક્ષેત્રે પણ આપની સખાવત ધણી સારી છે. આપની મુનિમહારાજને પ્રત્યેની સહભાવના, સેવા અને ભક્તિ અત્યંત પ્રશંસનીય છે.

આપના આ બધા રાષ્ટ્રીય, સામાજિક અને ધાર્મિક સેવાના પ્રસંગોમાં આપના ધર્મપત્ની શ્રી વિજયાલક્ષ્મી બહેનનો હંમેશાં સુદર સહકાર રહ્યો છે એ ખરેખર ખૂબ જ આનંદનો વિષય છે.

આપ સૌરાષ્ટ્રના નાના એવા ગામમાં જન્મ્યા, વર્ષો પહેલાં મુળમ્માં વસવાટ કરી, સ્વળભે રંગ રસાયણના ધંધામાં આગળ વધ્યા અને ભારત કેમીકલ કું, નું નામ મોખરે આવ્યું. કલર કેમીકલ્સ બજારના આગેવાન વેપારી

તરીકે આપશ્રી સન્માન અને સંપત્તિ મેળવવા ભાગ્યશાળી થયા છે અને આપે કેટલીયે ધાર્મિક સામાજિક સંસ્થાઓમાં ટ્રસ્ટી તરીકે આગેવાનીભર્યો ભાગ લઈ સંસ્થાઓની પ્રગતિમાં પ્રશસનીય ફાળો આપ્યો છે.

આપના મીલનસાર, સેવાભાવી અને કર્તવ્યનિષ્ઠ સ્વભાવથી આપ અનેક મિત્રો અને પ્રશંસકો પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે. પોતાના વતનમાં પણ દવાખાના તથા ધાર્મિક અને કેળવણીખાતાઓ આદિ સંસ્થાઓના ઉદાર દિને દાનો આપ્યા છે અને હજી પણ આપી રહ્યા છે.

આ બધા સદ્ગુણોથી આકર્ષીત આ વૈરાગ્ય શતક ગ્રંથમાં આપનું નામ જોડતાં અમે અત્યંત ગૌરવ અનુભવીએ છીએ. અને આપ દીર્ઘાયુષ પ્રાપ્ત કરી, આપના હસ્તે જૈન સમાજની સેવાના વધુને વધુ કાર્યો થતાં રહે એવી શાસનદેવ અત્રે પ્રાર્થના કરીએ છીએ...કિ બહુના ॥

પંચભાઈની પેળ }
અમદાવાદ }
તા. ૨૫-૧૦-૬૫ }

શુભાતુરાગી :
જીવણલાલ જી. સંઘવી
ના જયજિનેન્દ્ર

શ્રી ગીરધરલાલ દેવચંદસાઈ ગોડા
ખીંવડી (સૌરાષ્ટ્ર) વાળા, હાલ માહુંગા-મુંબઈ

અ. સી. વિજયાલક્ષ્મી ગીરધરલાલ ગોડા
(શ્રી ત્રિભોવનદાસ ગોપાળજી વીરાણી ગ્રાધકડાવાળાના પુત્રી)

૪૬ અર્દન

આ પુસ્તકનો પરિચય

આજે આ વૈરાગ્ય શતક નામનું પુસ્તક આપના હાથમાં આવે છે તે શું છે? તે પુસ્તક નથી પરંતુ ઉત્તમ કિંમતી સાચુ જવાહિર છે. હીરા, મોતી, માણિક એ જવાહિર છે, શરીરને શણગારે છે. પરંતુ સાચું જવાહિર નથી, કારણ મોહ ઉત્પન્ન કરે છે. અભિમાન લાવે છે. જીવન જોખમમાં અથવા ભયમાં રહે છે. જ્યારે આ પુસ્તક મોહરાગને દૂર હટાવી અભિમાનને અળગુ કરી, ભયજનક અટવીમાં અટવાતા માનવીને નિર્ભય એવા મોક્ષ-માર્ગ ઉપર લાવી મૂકે છે. સદ્ગુણો વડે આત્માને સુશોભિત કરે છે, માટે સાચુ જવાહિર છે.

અથવા ગુરૂદેવે આ પુસ્તકમાં રસાયણ દાસી હાંસીને ભરી છે. રસાયણમાં વૃદ્ધને યુવાન બનાવવાનો ગુણ છે. આ યુવાની કવચિત્ દીવાની બની મનુષ્યને વિપયને માર્ગે વળે છે વિપયવમળમાં પ્રુચ્છો માનવી સારાસારનુ લાન ભુલી જાય છે અકર્તવ્યનુ આચરણ કરી આ લોકમાં નિંદનીય અને પરલોકમાં અધોગતિગામી બને છે. જ્યારે આ પુસ્તકમાંનું રસાયણ પીનાર યુવાન હોવા છતાં વૃદ્ધની જેમ શાન્ત બને છે. વિપયથી વીરમે છે. કર્તવ્યનું લાન થાય છે. પુરુષાર્થ રૂપ યુવાની આવે છે, જેથી સદ્ગુણોનો સચય કરી યશસ્વીર્તિ પ્રાપ્ત કરે છે અને પરલોકમાં સદ્ગતિગામી બને છે.

આ પુસ્તક એવરેડી ટોર્ચનું કામ કરે છે. કાન સુધી પહોંચતી વિશાળ આખોવાળા પણ અધારામાં જોઈ શકતા નથી. ત્યાં પ્રકાશના સાધનની જરૂર પડે છે. હીક એ રીતે જગતમાં અનેક માનવી સ્ત્રીપુત્રાદિ પરિવારના મોહમાં કે રૈલવની એ ઘેરી આંધીમાં આખો હોવા છતાં જગતના સત્ય સ્વરૂપને જોઈ શકતા નથી, તેને આ પુસ્તક અનેરો પ્રકાશ આપે છે. 'ઓ વીર ! આગળ ધપ આ વૈભવ અને પરિવાર કેવળ તારા માર્ગને રોકવાવાળા છે ' તુ અને તે જુદા છે. ખરા સમયે તેનું જુદાપણુ અનેક કથેઓ આપી સમજાવ્યું છે સમજણ રૂપ પ્રકાશથી આત્મા તત્વદર્શી બને છે અને ત્યારે તો તે જીવનને સફળ બનાવી શકે છે.

શ્રી વીર ભગવાનની વાણી કુબતાને નાવ સમાન છે. જેમ મસકમાં નહેલી હવાના આધારે મસક પાણીમાં તરે છે. તુ બડામાં કે ઘડા વગેરેમાં હવા હોય ત્યાં સુધી તે તરે છે. તેમ શ્રી વીરની વાણી હૃદયમાં હોય તે જન્મ-

મરણુ રૂપ સાગર તરી જાય છે. આ વાણી હૃદયમાં ઉતરવી જ નોંધે એ પરત્તુ હૃદય મંદિરના રાગદ્વેષનું અથવા વિષય કપાયતું મોટું તાણુ લાગેલ છે જેથી હૃદય મંદિરનો દરવાજો ઉઘડતો જ નથી. પછી વાણી તેમાં પ્રવેશે જ કેવી રીતે ? આ પુસ્તકનું વાંચન તેવા આત્મા માટે કુચી રૂપ બની તાણુ ખોલી નાખે છે—“તું કેના પ્રત્યે રાગ અને દ્વેષ કરે છે ! સે કડો વખત તેમની સાથે માતા પુત્ર ભાઈ બહેન પત્ની તરીકેના સબધો બાંધ્યા અને છોડ્યા’ એક જ વખતના જીવનમાં ૧૮ સબધની કથા તથા તેને લગતું એલું કેટલુંય જ્ઞાન દર્શાવે છે. જેથી આત્મા પોતાના ખરા સ્વરૂપને સમજે છે અને સબધો જ બધન રૂપ માની વીરવાણીને અપનાવે છે અર્થાત આ પુસ્તકનું વાંચન કુચી રૂપ બની હૃદયના કબાટને ખોલી નાખે છે એ દિવ્યવાણીનો સંગ્રહ આત્માને શક્તિસંપન્ન બનાવી મોક્ષપદ પ્રેરે પહોંચાડે છે, જ્યાં પરિશ્રમણુ સમાપ્ત થાય છે.

અજીર્ણ કે સંગ્રહણી વાળાને ઉત્તમ ભોજન પણ શક્તિહીણ બનાવે છે. તેમ વીરની વાણી ધણી જ ઉત્તમ હોવા છતા અભિમાનના અજીર્ણ કે વાચાળતાની સંગ્રહણી જેને થઈ છે તેને વાણી પ્રત્યે અશ્રદ્ધા કે દ્વેષભાવ જ ખેદ થાય છે. ત્યારે આ પુસ્તકમાં રહેલો ઉપદેશ સમજાવે છે કે કઈ વસ્તુ રાજા-મહારાજા કે દેવ બન્યો પણ સાથોસાથ નરક કે નિર્ગોસ્તુ એક સ્થાન હોયું નથી. આ મુગળબની પાછળ ઘેલો ન બન. એ પદાર્થો તને પાગલ બનાવી દોડાવ્યા જ કરે છે. વીર ભગવાન સાચા વૈદ્ય છે તેની વાણી રૂપ ઔષધીથી અનેકની બિમારી નાશ પામી છે. તુ ભલે ન સમજ પણ આ તને બિમારી જ લાગી છે. જરા શાન્ત થા અને શ્રવણુ કર. બાળક બિમાર થાય ત્યારે માતા કરીયાતુની ચમચી ભરીને પીવડાવે છે તેમ અનેક સસાર પરિશ્રમણુ કરનારના દષ્ટાન્તો રજુ કરી અભિમાન રૂપ અજીર્ણને દૂર કરી વીર ભગવાનની દિવ્યવાણીની આત્મામાં સ્થિરતા કરાવે છે.

આપણે અમૃત નામ સાંભળ્યું છે પણ જોયું નથી કેવું હશે તે કલ્પનાઓ જ કયી કરીએ છીએ કે અમૃત-પીવાવાળા અમર બની જાય છે. કિન્તુ આ અમૃત કોઈએ પીધું અને અમર બન્યા એવા કોઈ દાખલા જ નથી. અત્યાર સુધીમાં આપણી આખે બસો ચારસો વરસ પહેલાનો કોઈ માનવી જોયો હોય એવો કોઈને પણ અનુભવ નથી. શરીર નાશવત છે જ, ગમે તેટલી રસાયણો લેવા છતા પુદ્ગલનો સ્વભાવ બદલાતો નથી. તે જુના અને જીર્ણ થાય જ છે. એક વખત શરીર બદલવું જ પડે છે. સે કડો વખત શરીર

ધારણ કર્યા અને બદલ્યા. હવે એ શરીરનો મોહ છોડ. વીરવાણી રૂપ અમૃતનાં પાન કર. આત્મા જન્મ મરણની જ જાળમાંથી મુક્ત થઈ અમર બની જશે. વૈરાગ્યશતકના બે ભાગમાં વીરવાણીના અમૃતનું મહત્વ બહુજ સુદર રીતે સમજાવ્યું છે. પ્રદેશી રાજા જેવા ઘેર પાપી આત્મા પણ એક જ વખતના વીરવાણીના પાનથી, અમર બની ગયા. તું પણ આ અમૃતનાં પાન કર અને આત્માને અમર બનાવ.

આ રીતે આ પુસ્તક સાધારણ નથી પણ મહામૂલ્યવાન ગ્રંથ છે. તેનું વર્ણન કેટલું થઈ શકે ? તમે જ જાતે વાંચો, ઝવેરી બનીને તેનો અનુભવ કરો. પાણી પરખવાવાળા ઝવેરી જીદા છે તમે આત્માના સદ્ગુણના ઝવેરી બનો આ પુસ્તકનું વાચન સદ્ગુણ અહંણુ કરાવી આત્માને સાચી રીતે શણ-ગારશે. માટે ધરમા વસાવવાનું જીલતા નહિ, કેટલાય ખેડૂતો અને ખોજ વગેરે અજાણ્યોએ પણ આ પુસ્તક પોતાને ત્યાં વસાવેલ છે. કોઈ પણ જાતના બેદ-લાવ વિના લખાયું છે અર્થાત કોઈ પણ ધર્મના ખડન મડન વિના સામાન્ય રૂપથી લખાયું છે કોઈ પણ ધર્મવાળા કે કોઈ પણ કામના માનવીને રૂચિકર થાય છે. તમે ગમે ત્યાંથી ખોલીને વાંચો પણ તમને રસ જ આવશે વાંચન શરૂ થયા પછી છોડવાનું દિલ જ નહિ થાય. બધાએ આદરિતો તેની નીકળી મુકી છે, છતાં દલુ માગણી ખુબ જોરદાર ચાલુ જ છે, એ જ પુસ્તકનું મહત્વ સમજાવે છે.

વિદ્વાનોએ આ પુસ્તકની મુક્તક ઠે પ્રશંસા કરી છે. લેખિત અભિપ્રાયો પણ મળેલા છે જૈન દિવાકર શ્રી ચૌથમલજી મહારાજ વગેરે કેટલાક સતોના અભિપ્રાય પણ મળેલા છે પણ એવી રીતે અભિપ્રાયો છાપીને આપની પાસે હા કહેવડાવવા કરતા પુસ્તક વાંચી અનુભવ કરો, તે જ વધારે પ્રમાણ ભૂત છે, એમ માની આવેલા અભિપ્રાયો મુકી પાના વધારવા-પ્રયત્ન કર્યો જ નથી.

આ પુસ્તક નામના મેળવવા માટે કોઈ લાકુત લેખક પાસે લખાવાયેલું નથી, પરંતુ આત્માને વૈરાગ્યના ૨ ગે ૨ ગી એ રંગને પૂજ્ય ગુરૂદેવે પોતાની કસાયલી કલમથી અક્તિ કરી પુસ્તક રૂપે આપણી સમક્ષ મુક્યું છે. ખાસ વાચવા લાયક છે. રૂપે જીલતા. આજે જ નહિ, અત્યારે જ વાંચો, પીજોને વાંચવાની સલાહ આપો

—આ પુસ્તકના નિર્માતા પૂજ્ય ગુરૂદેવનો પરિચય—

આચાર્યશ્રી પૂજ્ય ગુરૂદેવ શ્રી વિનયચંદ્રજી મહારાજનો જન્મ લાવ-

નગરના એક સંસ્કારી વણીક કુટુંબમાં થયો હતો. નામ પ્રમાણે વિનયનો ગુણ તેઓશ્રીમાં મુખ્ય હતો. વિનય એ ખાનદાનીનું પ્રતિક છે. ગુરૂદેવનો વિનય તેમના કુટુંબની ખાનદાનીને પ્રદર્શિત કરતો હતો. ભાવનગરના ઉપાશ્રયમાં બી. સ. ના ગૃહાધિપતિ જ્ઞાનવારિધિ મહા તપસ્વી ૧૦૦૮ શ્રી શ્રી ઉમેદચંદ્રજી મહારાજ બિરાજતા હતા યુવાનીમાં પ્રવેશતાં કુમારો ત્યાં દર્શનાર્થે આવે છે. આકૃતિના પરીક્ષક આચાર્ય મહારાજ, કુમાર વિનયચંદ્રનું લવ્ય લલાટ, પ્રભાવે શાળી વાણી અને અનુપમ વિનય જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા. આવું રત્ન શુ ધૂળમાં રંગદોળાશે ? મહાપુરૂષ થવાને યોગ્ય લલાટની લવ્યતા છે. યોગ્યતા જોઈ ઉપદેશા-મૃતની ધારા શરૂ થઈ. સુમુક્ષુ આત્માએ તે સપ્તેમ ગ્રંથણ કરી અને હૈયુ નાચી છિંક્યુ. દિવાના બનાવનાર યુવાનીએ વળાંક લીધો. વિષયને બદલે વૈરાગ્યના પથપર પગલાં માંડ્યા. આચાર્ય દેવે સંસ્કાર આપ્યા. જ્ઞાનગંગાના ઝરણાં હૃદયમાં વહેતા થયાં. સસાર કારાગ્રહ સમે ભાસ્યો. આત્માને છુટવાનું મન થયું. છટકવાને એક સંયમ રૂપ બારી દેખાણી ગુરૂદેવની મદદ વિના તે બનવું અશક્ય હતું. ગુરૂદેવને વિન તિ કરી, કૃપા કરો, સાગરમાં કુબતાને ઉગારો. જ્ઞાનાંજન આંજી જેવી રીતે આંખ ઉઘાડી તેવી જ રીતે હાથ પકડી આ કારાગરમાંથી બહાર કાઢો. આત્મા પલટાઈ ગયો. પછી વેશ પલટો કર્યો અર્થાત મુનિવેશ ધારણ કર્યો. મન મુડાયા પછી જ મસ્તક મુડાયું હોવાથી જ્ઞાન તરફ જ લક્ષ ગયું. સંસ્કૃત પ્રાકૃત વ્યાકરણ ન્યાયશાસ્ત્ર મૂલસિદ્ધાંત વગેરે બુદ્ધેશુ જેમ તાબું કરે તેમ કહાણ કરી લીધા.

“સાધુઓને શહેર પ્રિય છે, ગામડા કાઠને ગમતા નથી” એ ક્ષેપારો-પણને ગુરૂદેવે મૂળમાંથી ઉખેડીને ફેંકી દીધું. અર્થાત ગામડે ગામડે વિચર્યાં. ન્યાં શ્રાવકનું એક પણ ધર ન હોય કે ઉપાશ્રય ન હોય ત્યાં ચોરા ઉપર મુકામ કરી જનતાના હૃદય સુધી વીરવાણીને વહેતી મૂકી સૌરાષ્ટ્રનું કોઈક જ ગામડું એવું દેશે કે જેને ગુરૂદેવનો પરિચય ન હોય જૈનેતરો પણ ગુરૂદેવને યાદ કરતા હોય છે કઠ મધુર છતાં પહાડી અને વિવેચન પ્રુમ જ રસપ્રદ હોવાથી વ્યાખ્યાનમાં અધિકતમ સખ્યાની હાજરી થતી હતી. જૈનધર્મથી જનતાને માહિતગાર કરી છે.

ક્ષમાના સાગર કહેવામાં જરા પણ અતિશયોકિત નથી કારણ ગમે તેવા સંજોગોમાં તેઓ ગરમ થયા હોય એવું કોઈએ સાંભળ્યું કે અનુભવ્યું જ નથી. કાવ્યકળા એટલી સુંદર અને શીઘ્ર હતી કે બાણે યાદ કરેલ બોલતા

હોય તેમ પદરચના ચાલુ જ રહેતી. જેથી શીઘ્ર કવિનું પદ તેઓશ્રીને મલ્લુ હતું. પુસ્તકમાંના ધણા ખરાની બબ્બે અને કાવ્યના પુસ્તકોની ચાર છ આવૃત્તિઓ પ્રગટ થઈ છે. કાવ્યના દરેક પુસ્તકો મફત વહે ચવામાં આવ્યા છે. મોટા પુસ્તકો સાધુમુનિરાજને કે લાયબ્રેરીમાં પણ મફત આપવામાં આવ્યા છે. જૈનધર્મના પ્રચારમાં તેઓશ્રી આનંદ માનતા હતા.

શિષ્ય પરિવારનો પણ તેમને મોહ જ ન હતો. જીવનપર્યંત શિષ્ય બનાવવા ઇચ્છાજ કરી નથી. હું તો માનું છું કે મારું પુન્ય પ્રબળ કે જેથી મારી વિનંતિને માન્ય રાખી મને શિષ્ય તરીકે અપનાવ્યો. તેઓશ્રીનું ધ્યાન કેવળ પઠન પાઠન લેખન કે કાવ્ય બનાવવા તરફ જ હતું. કાવ્ય શીઘ્ર તો થતું જ. સાથો સાથ પદલાલિત્ય અને ભાવમાં ગભીર બનતું. કેટલાંક કાવ્યો આજે ખૂબ જ ઉપયોગમાં લેવાય છે. “ આનંદ મગલ કરૂં આરતી ” જેવું કાવ્ય હિંદુ ભરમાં નિત્ય પ્રાર્થનામાં ગવાય છે. સાહિત્યમાં કુલ ૧૬ પુસ્તકો તેઓશ્રીના બનાવેલાં છે. જેમાંનો આ એક ગ્રંથ છે કે જેની બે આવૃત્તિ થઈ ચુકી છે. અને આ ત્રીજી આવૃત્તિ છે. તેઓશ્રીનો છેલ્લો ગ્રંથ ‘ શ્રીવિનય-સુબોધ જ્ઞાન સંગ્રહ ’ છે. આજે તો તેઓ શ્રી આપણી સામે નથી પરંતુ તેમનું સાહિત્ય વાંચવાથી તેમના જ્ઞાન-વૈરાગ્યનો આપણને અનુભવ થાય છે.

**શ્રુત સુધાકર કીર્તિકલાધરં, નિબિદમાનસ મોહતમો હરમ્
પરમધૈર્યશ્વરં ગુણીનાં વરં, વિનયચન્દ્રં ગુરુ પ્રણમામ્યહમ્ ॥**

આગમ જ્ઞાનના ભંડાર હોવાથી જેની કીર્તિ ચારે દિશામાં પ્રસરી રહી છે. ભવ્યજીવોના હૃદયરૂપ ગુફામાં રહેલા ગાદ અધકારને પણ નાશ કરવાવાળા ધૈર્યના પુંજ એવા ગુણીજનોમાં અગ્રણી ગુરુદેવ શ્રી વિનયચંદ્રજી મહારાજને અમારા વદન હો.

પ્રકાશકોનો પરિચય અને આ પુસ્તકની ત્રીજી આવૃત્તિની ઉત્પત્તિ

શ્રી ‘સ્થાનકવાસી જૈન’ પેપરને તો આપ જાણતા જ હશે. દર પખવાડીએ હિંદુ ભરના નવીન સમાચાર, સાધુ મુનિરાજો ક્યાં બિરાજે છે, ક્યાં નવી ધર્મપ્રવૃત્તિ થઈ, વિદ્વતા ભર્યા-લેખો, મનહર કથાનક વગેરેથી અંકિત થઈ આપના સન્મુખ આવે છે. દર ૫ મી અને ૨૦ મી તારીખે પોસ્ટ સામે મીટ મડાય છે, કેમકે દૂર દૂરના અનેક નવા સમાચારો તેમાંથી આપણને જાણવા મળે છે.

અમદાવાદ શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન કાર્યાલયમાં તેનો દેહ ધડાય છે. ધડાયે

વરીકે કુશળ કારીગર વિદ્વાન તત્રી શ્રી જીવજીલાલ જીવનલાલ સંઘવી છે. તેઓ સમાજોત્થાનના સ્વપ્નાં સેવ્યાં જ કરે છે. આ પેપર કેવળ આજીવિકાની દૃષ્ટિથી નહિ પરંતુ સમાજોત્થાનને લક્ષમાં રાખીને જ ચલાવવામાં આવે છે. એક માણસ જાતે કામ કરે અને બીજો મશીનથી કરે. કેટલો તકાવત પડે ? પેપર એ એક મશીન છે. હજારો આંખો તો તે નીકળતું હોય, દરેક વ્યક્તિ બીજાને વાત કરે, આમ લાખોની સખ્યા સુધી તે સમાચાર મળી શકે છે. સમાજોત્થાનની ભાવનાવાળા આવા મશીનથી ઇંદ્રિય અને પર અન્ને સાધ્ય કરી શકે છે. આ પત્ર તત્વદર્શી લેખોને વધારે સ્થાન આપે છે. તેઓનાં કાર્યની સ્થા. સમાજે હમણા હમણાં જ કદર કરી છે અર્થાત્ મુખ્ય અને અમદાવાદના .... ૩ ની શ્રેણી સમર્પિત કરી તેમનું બહુમાન કર્યું છે.

આ પેપરની સાથેસાથ સાહિત્ય છપાવવા તરફ પણ તેમની દૃષ્ટિ સદૈવ રહે જ છે. કેટલાંક પુસ્તકો તેમના તરફથી બહાર પણ પડ્યા છે. અગ્રાનક તેમની દૃષ્ટિ ગુરૂદેવના વૈરાગ્યશતક પર પડી. ગુરૂદેવે જાતે બનાવેલ ભાવશાલી શ્લોકો, સહેલાઈથી સમજી શકાય તેવા અર્થો, હૃદયસ્પર્શી વિવેચન, અને પુષ્ટિકારક છતાં આનંદપ્રદ કથાઓ આ બધો મેળ એક જ સ્થાને જોયો, ગુરૂદેવની વિદ્વતા પર મુગ્ધ થયા ધણી વર્ષોથી ગુરૂદેવના સાહિત્યની માગણી ચાલુ જ હતી તે અવજ પણ કાન સુધી પહોંચ્યો અને ત્રીજી આવૃત્તિ બનાવવાની તેમની ઇચ્છા દઢ બની.

અને આ રીતે આ પુસ્તક આજે આપની સામે ઉપસ્થિત થઈ રહ્યું છે. બીજી સાહિત્ય વાંચી કટાણો આવ્યો હોય તો આ પુસ્તકને શાન્તિથી વાંચશો, તો તમારો પાછળનો કટાણો દૂર કરશે. ગમત સાથે જ્ઞાન પીરસ્યું છે. ઉપર રમુજી અને તત્વદર્શી દેહરા છે. કવચિત્ તેમાં કથાઓ પણ નીકળી આવશે. સૂત્ર સિદ્ધાંતના અવતરણો, પ્રાકૃત ગાથાઓ, સંસ્કૃત શ્લોકો, ગુજરાતી હિંદી કાવ્યો, હરિગીત, દોહા વિગેરેથી પુસ્તકને ખુબજ રળીયામણ કર્યું છે. વિશેષ કાર્તિક કહેતા એક જ વખત જોઈ જવા લલામણ કરૂ છું, પછી તો પુસ્તક જ તમારૂં આકર્ષણ કરશે.

—સુરેષુ કિ. બહુના

કરજણ (મીયાગામ) }
૨૫-૧૨-૬૪ શુક્રવાર }

અપકસુનિ
(આચાર્ય : શ્રી બરવાળા સંપ્રદાય)

ત્રીજી આવૃત્તિ અને બીજા ભાગ વિષે

પ્રકાશકનું નિવેદન

વૈરાગ્ય શતક નામનું વૈરાગ્ય રસ ભરપૂર આ પુસ્તક જૈન સમાજની સેવામાં રજુ કરતાં અમને ધણો આનંદ થાય છે. આ પુસ્તક બરવાળા સંપ્રદાયના સ્વ. કવિવર્ય વિદ્વાન મુનિશ્રી વિનયચંદ્રજી મહારાજ સાહેબે જે ભાગમાં લખીને જૈન સમાજ પર ખૂબ જ ઉપકાર કર્યો છે. આ પુસ્તકની એક પણ નકલ મળતી ન હોવાથી તેમજ તેની ધણી માગણી હોવાથી, ગયે વર્ષે અમે પ્રથમ ભાગ પ્રકાશિત કર્યો હતો જેને જૈન સમાજે ધણા આદરથી અપનાવ્યો અને આજે તેનો બીજો ભાગ જૈન સમાજના ચરણોમાં રજુ કરી કૃતકૃત્યતા અનુભવુ છું અને ઇચ્છું છું કે આમનો યોગ જૈન સમાજ ગ્રહણુ કરી વર્તમાન મૂકવા કાશીશ કરશે તો હું, મને પોતાને કંઈક અંશે સમાજ ઋણીથી મુક્ત થયો સમજીશ.

આ ગ્રંથના પ્રથમ ભાગમાં તેની પહેલી બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના આપી છે એટલે આ બીજા ભાગમાં આપવાની જરૂર ન લાગતાં, સ્વ. લેખક મુનિશ્રીના વિદ્વાન શિષ્ય અને બરવાળા સ. ના વર્તમાન આચાર્ય શ્રી ચંપકલાલજી મ. સા. ની પ્રથમ ભાગમાં આપેલી પ્રસ્તાવના અહિં પણ આપી છે, તેથી જૈન સમાજ આ વૈરાગ્ય શતક ગ્રંથનું સાચું હાર્દ સમજી શકશે. કિં બહુના !!

કારતક સુદ ૨ : ૨૦૨૨
પંચભાષીની પોળ
અમદાવાદ

લી. સધસેવક
જીવણલાલ છ. સંઘવી

અનુક્રમણિકા

શ્લોકાંક.

વિષય.

- ૫૧ ઉભય લોકમાં સુખકારી શ્રી જીનેશ્વર પ્રભુનું શરણુ જ સત્ય છે ૧
ધર્મનિષ્ઠ શેઠાણી ધર્મ સેવનથી સંકટ સુક્ત થયા. દષ્ટાંત (૬૧) ૮
- ૫૨ પરનિદા તેજ મહા પાપ છે માટે તે તજે તોજ આત્મકથાણુ છે ૨૫
મહા ક્ષમાવંત બાળ સાધુ શ્રીકુરુધટ સુનિતું દષ્ટાંત (૬૨) ૩૩
નિંદક ઉપર એક વૃદ્ધ ડોશીની કથા (૬૩) (વધારો) ૩૭
- ૫૩ મોહમુઘ પામર પ્રાણીને દીધેલ ઉપદેશનો ગેર ઉપયોગ. ૩૭
મૂખને ઉપદેશ ન દેવા વિષે સુધરી ને વાંદરાનુ દષ્ટાંત. (૬૪) ૩૭
સત્યાગ્રહી દડીલો સોની ને ન દિધેણુ મહાત્માની વાંત (૬૫) ૪૧
કરજદાર મિત્રની કહાણી, સન્મિત્રને થઈ હાની (૬૬) ૪૪
- ૫૪-૫૫-૫૬ ધ્રિયોને વશ વર્તવાથી અતે મહા ખુવારી જ છે. ૪૮
ગાનલુખ્ધ રાજકુમારની દુર્દેશાની ઝર્મ કથા (૬૭) ૫૦
રૂપરસીક અતિ વિપયવાળા શેઠ પુત્રની કથા (૬૬) ૫૫
મુગધ-મુવાસના પ્રિય રાજકુમારની કથા (૬૭) ૫૮
જીભના ચટકાવાળા રસગોલુપ્ત મધુપ્રિયની કષ્ટ કહાણી (૬૮) ૬૧
કામાસક્ત મહેદ્ર કુમારની વાત (૬૯) ૬૪
- ૫૬-૫૭-મોહમમતા છોડી દયા ધર્મમાં ધ્યાન આપે તોજ જીવ્ય પ્રમાણુ ૭૫
સુનિમની ગરીબ શેઠ પ્રત્યે મુહુદયતા ને કૃત્યક્ષતાની અવધિ (૭૦) ૭૭
- ૫૮ ભુખ દુઃખ ચિતા પરિતાપ કામાગ્નિ વિગેરે સર્વ દુઃખદાઈ છે ૮૯
મો કૌરવોની માતા ભુખી ને દુઃખી સગી ગાધારીની વાત (૬૩) ૯૧
- ૫૯ ગુહિદારક દીન દયાળુ પ્રભુનું શરણુજ વાંચનીય છે. ૯૩
મુશુદ્ધિ ચમરેદ્ર પ્રભુ શરણુથી જ અતે બચ્ચો (૬૪) ૯૪
- ૬૦ દાન શિયળ તપ અને ભાવ સપ સસ અને દીનતાથી શિવ ૯૭
મુખ થાય છે ૯૭
- પરમ ભક્ત શાંત ગુણી ગુણુગ્રાહી શ્રી શ્રેણિક રાજની કથા (૬૫) ૧૦૦
- ૬૧ દિવાની દુનિયાનુ કૌતુક મોટાનો વાંક છતાં છોટા કુટાય ૧૦૨
દુર્દેવથી સતી દમયંતી ઉપર ખોટું આળ આબ્યાની વાત (૬૬) ૧૦૩

- ૬૨ કંચન કામિનીમાં મોહવશ બની ધર્મ વિમુખ ન બને. ૧૦૬-
ભાવિક બ્રાહ્મણને રાજ સોનામહોર દેનાર નાગ (૬૭) ૧૦૯-
અતિ લોભથી સમુળગ્રુ જાય-એક કુતરાની વાત.
- ૬૩ જન્માદિ દુઃખત્રય ટાળવા શ્રી જીનેશ્વર પ્રભુરૂપ વૈદ્યનુ શરણુ ગ્રહો ૧૧૩-
સાચા સ્વાર્થી શ્રી થાવચ્યા કુમારનું દષ્ટાંત (૬૯) ૧૧૫
પ્રભુના ખોટાખાનાથી બચનાર મચ્છીમારની કથા (૭૦) ૧૧૮
- ૬૪ સસાર સિંધુ તરવાના સર્વોત્તમ સાત સાધનો સેવો ૧૨૦
ગુરુ કરતાં ચેલો ચડ્યો, વિનથી વણિક પુત્રની વાત (૭૧) ૧૨૩
- ૬૫ મદન દમન રસેન્દ્રજયને સત્ય ભાષણ થવા અતિ ક્ષણુ છે ૧૨૬
આશાહસુતિ મુનિ મોદકથી કસ્ટા ને નાટક કરતા ખસ્યા (૭૨) ૧૩૦
- ૬૬ મનના મેલા મીઠા ખોલા કુતારા દગારાથી સદા સાવચેત રહો ૧૩૪-
લોભે લક્ષણુ અને સાન જાન ભુલેલ બાવાની વાત (૭૩) ૧૩૫
- ૬૭ દેહ યોવન સ્ત્રી ધનાદિનો મિથ્યા મોહ તજી ભાવે ધર્મરાધન કરવું ૧૪૦
ભાગ્યોદયે દુઃખી દરિદ્રી વાણીયો કુલવડીમા ફાની શ્રીમત
થયો (૭૪) ૧૪૨.
- ૬૮ વિષય સુખના દુકડા ત્યાજ્ય છે ને ફક્ત દયામય ધર્મજ સાધ્ય છે ૧૪૮-
રઢીયાળી રૂપાળી બીખારણુ કદિ રાણી થઈ શકે કે ? (૭૫) ૧૪૯-
પોપાખાઈના રાજ્યની પોલ, એક અધમ અન્યાય. બે વાણીયાની
વાત (૭૬) ૧૫૧
- પુષ્પ શય્યાની પીડા એક માળીના જ્ઞાન ફટકાની ચોટ (૭૭) ૧૫૨.
- ૬૯ સદ્ગુરુ મોહાધિકાર ટાળી જ્ઞાન પ્રકાશ-ઉજ્જ્વલ કરનાર છે ૧૫૫-
મોહમુગ્ધ પુરૂષને સ્વાનુભવથી સાન આવી (૭૮) ૧૫૭-
- ૭૦ પરમોપકારી સદ્ગુરુનો સદુપદેશ કુપાત્રને નથી જ લાગતો ૧૬૧
કલાગરા પણુ મૂર્ખ અશુદ્ધ પુત્રની વાત (૭૯) ૧૬૬
- ૭૧ દુર્લભ મનુષ્ય જન્મ પામી ધર્મશુદ્ધિ થવી એ અહોભાગ્ય છે ૧૬૮
અભણુ કપિલની હાડમારી ને મુઝવણુની વાત (૮૦) ૧૭૨
- ૭૨ સંયમ માર્ગ લઈ દેવથી તેને તજનારની દુર્ગતિજ થાય છે ૧૭૮
યોગ બ્રહ્મ કુંડરીકે અને સયમાનુ રાગી પુડરીકની વાત ૧૭૯-

- ૭૩ અભવી જીવોને કદિ મુક્તિ નહિજ ૧૮૭
અભય કુમારે તર્કબુદ્ધિ ને આધારે અભવિ ઓળખ્યો (૮૧) ૧૮૯
- ૭૪ ગુરૂ મહિમા મોટો છે. ગુરૂ ગમ વિના સદ્ગતિને મુક્તિ નહિ જ ૧૯૨
અભુનમાળી અને સુદર્શન શેઠની વાત (૮૨) ૧૯૯
- ૭૫ પ્રાણીઓતુ રક્ષણ કરવું એ જ મુનિઓનો પરમ ધર્મ છે. ૨૦૪
પ્રાણીત કષ્ટે દયાધર્મ પાળનાર શ્રી મેતાય્ મુનિની વાત (૮૨) ૨૦૫
- ૭૬ આપડો બીનેલો આપે ડરે ને શક્તિ છતાંએ ન તરે ૨૧૦
ભયભીત થઈ પરવશ પડી ભાર વહેનારો શાર્દૂલ સિંહ
વનરાજ (૮૩) ૨૧૧
- ૭૭ દંભીયોના ડાકડમાક ને આડંબરથી કસાતા નહિ ૨૧૬
ધર્મી અને ઢોંગી લુચ્ચા કપટી લક્ષ્મીચંદ્રની વાત (૮૪) ૨૨૧
દેવી પાસે એક જ વેણમાં બધું માગી લેનાર બુદ્ધિવત
વણિદની વાત (૮૫) ૨૨૯
- ૭૮ મિથ્યાભિમાન તજી જ્ઞાન મેળવો, જ્ઞાન વિના મુક્તિ નથી જ ૨૩૧
ધમડી પડિતોતુ હૃદયશલ્ય શ્રી વીરબ્રહ્મએ કાઢ્યું (૮૬) ૨૩૨
અવળું નાકું ઝાલી રાખનાર એક અકલહીણ સુદાજીની વાત (૮૭) ૨૩૫
કલહપ્રિય ક કુકાઈની કુટિલતા ને કુબુદ્ધિની કર્મકથા (૮૮) ૨૩૭
કાયલા ઉજળા કરવા સાણ્થી ધોનાર બુદ્ધિહિણ ત્રીકમ પટેલ (૮૯) ૨૫૦
- ૭૯ સંયમ માર્ગ જેવે ભાવે લીધો તેવેજ ભાવે પાળી પાર પહોંચાડવો ૨૫૩
સુભાગી સંસ્કારી અતિ વૈરાગી બાળ અતિમુક્તકુમારની
વાત (૯૦) ૨૫૬
- ૮૦ મોધો મનુષ્ય ભવ વૃથા ગુમાવે છે તેને નરથા કહે છે ધિક્કા ધિક્કા ૨૬૦
મનોજી ને તરંગી રાજના મિથ્યા મનોરથની વાત (૯૧) ૨૬૨
- ૮૧ સર્વસ્વ હુંડી અધવચ રખડાવનાર અંતર શત્રુથી ચેતો ૨૬૪
પંચમ આરાતા પ્રભાવતુ દષ્ટાંત (૯૨) ૨૭૧
સમતા સાગર દમદંત મુનિની કથા (૯૩) ૨૭૯
- ૮૨ પ્રાણ હોવા છતાં કાણુ કાણુ મરેલા છે ૨૮૩
કર્મહિણ કરમશી કાકાની કષ્ટ કથા. તેલચોળાની વાત (૧૦૩) ૨૮૬
આપવિતિ જુલો જનાર એક જુલ્મી નોકરની વાત (૧૦૪) ૨૯૫

- ૯૫ ઉત્તમ પુરૂષે સદા વર્જવા યોગ્ય તિક્ષણુ એ કાંટા ૪૫૬
રાજ, સંત, ચાણ ને કોવી બ્રાહ્મણુ બેઠૂતની કથા (૧૨૫) ૪૬૧
- ૯૬ છતાં સાધનોએ મોહમુઘ બની જનારા પામર જીવ સદા
આત્મધાતી છે ૪૬૮
મુબ્બઈ અને મનુષ્ય નગરીનો મુકાબલો (૧૨૬) ૪૬૮
ભાવિ મિથ્યા કરવા મથેલા શેઠ, પરંતુ ભુરૂં કરતા પોતાનું જ
ભુરૂં થયુ (૧૨૭) ૪૭૬
- ૯૭ આ સંસારની અસારતા જાણવા છતાં ઉપાધી તળતી નથી ૪૮૨
સંસાર અને સમુદ્રનો મુકાબલો તથા તેની ઉપમા (૧૨૮) ૪૮૪
જમાઇને સાસુએ કરેલી પરણતી વખતની સમસ્યા બોધ
દમડે ઊંટ વેચનાર મહાગોલી નંદરાજની અખરે
મહાખુવારી (૧૨૯) ૪૯૫
જગતાં ચેતતા પ્રમાદી શેઠની કથા (૧૩૦) ૪૯૭
- ૯૮ પરસ્ત્રી સગતથી થતી ખુવારી. રામ રાવણુનુ દૃષ્ટાંત ૫૦૧
મુસાફર ને લોભી બ્રાહ્મણુની વાર્તા (૧૩૧) ૫૦૭
- ૯૯ અનાથ નાથ પ્રભુ પ્રત્યે પરમપદ મોક્ષ પ્રાપ્તિની માંગણી ૫૧૨
કામદેવ શ્રાવકની કથા (૧૩૨) વધારો ૫૧૮
લોભી ધર્મ ધુર્ત દગ વાણિયા-શઠનાની વાર્તા (૧૩૩) ૫૨૨
- ૧૦૦-૧૦૧-દુનિયા સ્વાર્થની જ સગી છે માટે ચેતતા રહેો ૫૨૫
ડોશીની કમળખતી, બીલાડું કાઢતાં ઉડીયું પેદુ (૧૩૪) ૫૨૭
ઓચિંતા કાળને ભોગ થઈ પડેલા એક છોકરાની
વાત (૧૩૫) ૫૩૨
પુત્રને સર્વસ્વ સોંપી દેનાર એક ડોસાની
દુ ખદશાની કથા (૧૩૬) ૫૩૪

કવિવચં સુનિમહારાજ શ્રી વિનયચંદ્રલ સ્વામી વિરચિતમ્

॥ શ્રી વૈરાગ્યશતકમ્—ઉત્તરાર્ધ. ॥

ભાગ ૨ જો.

॥ અર્થભાવાર્થદૃષ્ટાન્ત સહિતમ્ ॥

મંગલાચરણ—ઉપભાતવૃત્તમ્.

(૫૧)

અઘ્નંદમાઘ્નંદલ પૂજિતસ્ય ।

જિનસ્ય નૂનં શરણં પ્રપસત્સ્વ ॥

કંઠર્પદર્પાવલિતસ્ય તસ્ય ।

ધર્મસ્ય વૈ વાંચ્છસિ શર્મચેત્ત્વમ્ ॥૫૧॥

અર્થ—હે ભવ્યાત્મન ! જો તું અવિનાશી શાશ્વત અખંડ સુખને ઈચ્છતો હોય, તો જીનેશ્વર પ્રભુનું શરણુ પ્રાપ્ત કર. તે પ્રભુ કેવા છે ? તો કે જેણે મદ્ અને મદનને દણી નાંખેલા છે, તથા દયામય સદ્ધર્મને જેણે પ્રરૂપ્યો છે, તેવા શ્રીજિનેશ્વર ભગવાનનું જ શરણુ ગ્રહણ કર. (૫૧)

ભાવાર્થ:—હે સુદા ભવ્યાત્મન ! તારે અખંડ એવા મોક્ષના સુખની ઈચ્છા—અભિલાષા હોય, તો ખરેખર તું શ્રીજિનેશ્વર ભગવાનનું જ શરણુ ગ્રહણ કર. તે શ્રીજિનેશ્વર ભગવાન કેવા છે, તો કે જે મોક્ષક દંદ્રોથી પૂજાયેલા છે તથા મદન કહેતાં કામદેવને અને દર્પ એટલે ગર્વને જેણે મૂળમાંથી દણી નાંખેલા છે. એટલે દંદ્ર જેવા મોટા પુરૂષો ઉપર આવે જેની હસ્ત નેદી સ્તુતિ કરે છે, તો પણ જેને જરાય પણ ગર્વપણું પ્રાપ્ત થતું નથી; એવા શ્રી અરિહંત ભગવાન છે. તો તું અનંત શુભાથી સુક્ત શ્રીજિનેશ્વર પ્રભુનું જ શરણુ પ્રાપ્ત કર, તથા તે ભગવાનના પ્રરૂપેલા દયામય પવિત્રધર્મનું—અર્થાત્ દાન, શ્રિયણ, તપ અને જાવ એ ચતુર્વિધ સદ્ધર્મનું આરાધન કર ! તથા

૨ અરિહંત સિદ્ધ સમરૂં સદા, આચારજ ઉવજ્ઞાય; [વૈરાગ્ય શતકે
સાધુ સકલકે ચરણ હું, વંદુ શિશુ નમાય. ૧

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ એ ચાર અરિહંતભાષિત મોક્ષમાર્ગનું સુત્રેએ
આરાધન કરીશ—ને ધર્મનું શરણું ગ્રહણ કરીશ; તો નિઃસંદેહ અવશ્ય અક્ષય
મોક્ષલક્ષ્મી વરી અજરામરત્વને પામીશ

દુનિયામાં સુખો અનેક પ્રકારના છે, પણ દુનિયાનાં તે દરેક સુખોમાં
અખંડપણું નથી. સુખદુઃખની વ્યાખ્યા વિદ્વાન પુરૂષોએ નીચે પ્રમાણે કરી છે.
મનોડુનુકૂલ સુખમ્ । મન પ્રતિકૂલ દુઃખમ્ ॥ અર્થાત્ પોતાના મનને અનુકૂળ
પ્રિય લાગે તે સુખ અને મનને પ્રતિકૂળ—અપ્રિય લાગે તે દુઃખ કહેવાય છે,
જેમ કે કાંઈ માણસને રસ્તે ચાલતા કાટો વાગ્યો હોય, તો કલેજમાં કેવું
અસહ્ય દુઃખ થાય છે ! પણ નાક અને કાને સુવર્ણ અલંકૃત—નાગી પહેરવા
માટે નાક તથા કાન વિંધાવે છે, તેમાં મન ખુશી થાય છે. તો દુનિયામાં
સુખદુઃખો તો માત્ર મનુષ્યોએ માની લીધેલાં છે. કહ્યું છે કે:—

મનહર છંદ

લગ્નમાં જે લાય લાગે તો, વડી વિપત્તિ લાગે;

દાડખાતું ખુશીથી જે હજારનું બાળે છે.

હુઠાય કે હંડાય તો, દિવે દીલગીરી થાય;

વાદને વરામાં ઘુડી, ઉમંગે ઉછાળે છે.

કાયામાં જે કાંટો વાગે, કાળજમાં કબૂ થાય; -

નાકને વિંધાવી નેહ, દર્પણ નિહાળે છે.

સુખદુઃખ દુનિયામાં, માન્યું દલપત્ત કહે;

વિવેકી તો વિવેક, વિચારી મન વાળે છે.

મતલબ કે સુખ કે દુઃખ મનુષ્યોની મનકલ્પનામાંજ છે. જે સુખો
દુનિયાનાં મનુષ્યોએ માત્ર માની લીધેલાં છે, પણ વસ્તુતાએ વિચારતાં તે
સુખોની પાછળ દુઃખો પણ સમાયલાં છે. દાખલા તરીકે—લક્ષ્મી જ્યારે
આવે છે ત્યારે સુખ થાય છે, અને જ્યારે ચાલી જાય છે ત્યારે મહાદુઃખ—
કલ્પાત્ થાય છે. પુત્ર જ્યારે જન્મે છે ત્યારે ધણો હર્ષ થાય છે. આનંદ—
મંગળનાં ગીતો ગવાય છે અને સાકરો વહેવાય છે; એ વગેરે અનેક ધામધુમ—
સમારોહ થાય છે. પણ જ્યારે અચાનક તેનું દુર્દૈવવશાત્ પંચત્વ (મરણ)
થાય છે, ત્યારે પછી દુઃખનો કંઈ પાર રહેતો નથી. પુરૂષ જ્યારે પરણે છે,
ત્યારે મહાસુખ માની મગ્ન થાય છે, મનમાં આનંદ ઉલ્લાસ માને છે,
લોકરીતિએ તે સાકા ત્રણ દિવસનો રાજ ગણાય છે; તેથી તે વખતે તેના

મનમાં કેવો હર્ષ થતો હશે, તે તો તેના હૃદયનેજ જાણવા ઘી. મતલબ કે પરણતી વખતે મનને મહાસુખ થાય છે, અને પોતાની જીંદગી સફળ થઈ ગઈ માને છે; જાણે છે કે ઉલ્લામાં ઉલ્હુ ઉત્તમ મનુષ્યનું કર્તવ્ય ક્યું હોય ! એમ કૃતાર્થ થઈ સુખ માને છે. પણ જ્યારે કંપતિમાંથી એકનો વિયોગ થાય છે, અથવા તો તેમાં કલેશ, કંકાશ ને ઝગડ થાય છે, કે પછી કમભાગ્યે રંગપો પ્રાપ્ત થાય છે; ત્યારે દુઃખનો પોર રહેતો નથી; અર્થાત્ મનમાં તે વખતે મહાભારે દુઃખ અને સંતાપ થાય છે.

એમ કુનિયાનાં મનુષ્યો જે વસ્તુ પોતાને પ્રિય હોય તેમાં સુખ માને છે અને જેમાં ધણું સુખ હોય પણ મનને છુટ-પ્રિય ન હોય તેમાં સુખ છતાંપિ દુઃખ જ માને છે વળી જે સુખો મનુષ્યોએ માનેલા છે તે ચિરકાળ સુધી ટકતાં નથી, તેની અવધી પૂર્ણ થયે ધન, ધામ, પશુ, પુત્ર, કલત્ર (સ્ત્રી) વગેરે સર્વ અંતે વિનાશ પામે છે. અથવા તો પોતાનુંજ અચાનક મરણ થાય છે; ત્યારે અવશ્ય સર્વે ઊડીને લાચારીથી ચાલ્યા જવું પડે છે. તે વખતે મોહમુગ્ધ પ્રાણીને પૂર્ણ પશ્ચાતાપ થાય છે. કહ્યું છે કે:—

શ્લોક-શાકુંલવિકિરિત વૃત.

અર્થા: પાદરજોપમા ગિરિનદીવેગોપમં યૌવનં ।

આયુષ્યં જલલોલં ચિંદુ ચપલં ફેનોપમંજીવિતમ્ ॥

ધર્મ યોન કરોતિ નિર્દિતમતિઃ સ્થગર્ગલોદ્ગાટકં ।

પશ્ચાત્તાપયુતો જરાપરિગતઃ શોકાગ્નિનાદ્દહતે ॥ ૧. ॥

અર્થાત્—પગની રજ સમાન ધન છે; રજને જેમ ઉડતાં વાર નહિ તેમ ધનને જતાં વાર નહિ. વળી પર્વતમાંથી નીકળેલી નદીના વેગની ઉપમા આપવા જેવું યૌવન છે તથા ડાહ્યાએ જળગિંદુના સમાન આયુષ્ય અતિ અપળ છે, સમુદ્રમાં થતાં ફીણ સમાન જીવિત નાશવાન છે; છતાં-પણ જે મૂઠું મનુષ્ય સવેળા ધર્મને કરતો નથી, તે વૃદ્ધાવસ્થામાં પૂર્ણ પસ્તાય છે અને પછી શોકરૂપી અગ્નિથી નિરંતર બળ્યા કરે છે. માટે જગતના આ સર્વ સુખો ક્ષણભંશુર જ છે, દેખાવમાં માત્ર સુખરૂપ લાસે છે ખરાં, પણ અંતે મહાદુઃખ રૂપ થઈ પરિણમે છે. તો પછી એવાં સુખો સુખરૂપે કેમ કહેવાય ! તે તો દુઃખજ કહેવાય. એરવાળું ભોજન જમી તૃપ્તિ રાખવા કરતાં જૂખ વેઠવી જ શ્રેયસ્કર છે. જે સુખો કેવળ લેભ્ય લોકમાં દુઃખોનેજ લેપન કરનારાં નીવડતાં હોય તો તેવાં મિથ્યા સુખોથી સયુ' શુ' ?

તો હે જગતવાસી ભવ્યજનો ! અખંડ એટલે કોઈ કાળે ખંડિત ન

થાય એવું આત્મિક સુખ તમારે જોઈતું હોય તો તે અખંડ સુખને પામેલા
એવા શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનનું તથા તેમની પ્રરૂપિત પવિત્ર ધર્મનું શરણ
અંગિકાર કરો. તેમના સિવાય અન્ય કોઈ પુરૂષ તે આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત
કરાવવા સમર્થ નથી, કારણ કે જે સુખને જેઓ પામેલા છે, તે જ પુરૂષ
ખીજને સુખ આપી શકે, એ તો ખરું જ છે કે રાજા કે કોઇ મોટા શેઠ-
શાહુકાર-સમર્થની સેવા ખજાનતાં ધન મળે છે, પણ ગરીબ, દીન કે બીખારી
પાસે જઈ યાચતાથી કાંઇ ધન મળે નહિજ. તે બિચારા પોતેજ નિર્ધન છે
તો અન્ય જનોને ધન ક્યાંથી આપી શકે? માટે આત્મિક અખંડ સુખ
પ્રાપ્ત કરવા માટે તો ઉત્તમ પુરૂષોનુંજ શરણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ. ખીજ
શરણ મિથ્યાજ છે. કહ્યું છે કે—હરિગીત છંદ.

તે પ્રાપ્ત કરવા વચન કોણું સત્ય કેવળ માનવું;
નિર્દોષ નરનું કથન માનો તેહ જોણે અનુભવ્યું;
રેઆત્મ તારો! આત્મ તારો, શીઘ્ર એને ઓળખો,
સર્વાત્મમો સમદ્રષ્ટી હો, આ વચનને હૃદયે લખો.

મતલબ કે તે આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત કરવા તે અખંડ આત્મિક સુખને
પામેલા અને રાગ દ્વેષ રહિત એવા સર્વે પ્રભુ શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનનું
શરણ ગ્રહણ કરવું.

તે સર્વે દેવનું શરણ સર્વોત્તમ છે. બાહ્ય કષ્ટોને પણ તે નિવારે છે.
વિવિધ જાતના અણુચિંતમાં આવી પડેલા વિધ્નો-ભયકારી કારણો કે પ્રભુ
તમારા શરણથી નાશ પામે છે. તેમાં લેશ પણ શંકા નથી. શ્રી પ્રતાપકાચ
અંથના કર્તા કહે છે કે—શ્લોક

ઉપજાતિ વૃત્ત.

सर्वज्ञ देवस्य च नाम जापात् । प्राप्नोति किं नाग्निमयं क्षयं च ॥
प्राप्नोति किं राज्यमयं न नाशं । प्राप्नोति किं चौरमयं न नाशम् ॥२॥

અર્થાત્—શ્રી સર્વે દેવના જપથી શું અગ્નિનો, ચોરનો, રાજ્યનો,
વગેરેનો ભય નાશ નથી પામતો વાર? અર્થાત્ શીઘ્ર સેવ નાશ થાય જ છે
અને સર્વ પ્રકારે શાંતિ વર્તાય છે. એવા તે પ્રભુના નામનો મહા પ્રભાવ છે.
છેવટ મોક્ષના અખંડ સુખો પ્રાપ્ત કરી સર્વદા આત્મિક આનંદમાં નિમગ્ન
થાય છે. વાહ પ્રભુ વાહ! તમારું શરણ તો અમુલ્ય લાલદાથી નીવડ્યું.
તમે પોતેજ મહા સમર્થ પુરૂષ છો. શુદ્ધ રૂપ છો, શંકરૂપ છો; પુરૂષોત્તમ

પણ તમે જ છો. અને તમેને બધા બકતજનો વિવિધ સ્વરૂપે ઝાળે છે, અને અનેક પ્રકારના, વિવિધ નામેથી બળે છે, સ્તવે છે, જપે છે અને તમારા શુભ ગાય છે. બકતામર રેનાત્રમાં કહ્યું છે કે—

બુદ્ધસ્તમેવ વિવુધાર્ચિત્ત બુદ્ધિ બોદ્યાત્ । ત્વં શંકરોઽસિ મુલનત્રય શંકરત્વાત્ ।
ધાતાઽસિધીર ! શિવમાર્ગ વિધેર્વિધાનાત્ । વ્યક્તં ત્વમેવ મગવન્ !

પુરુષોત્તમોઽસિ ॥૩॥

ત્વામવ્યયં વિમુમર્ચિત્યમસંખ્ય માદ્યં । બ્રહ્માણમીશ્વરમનંતમનંગકેતુમ્ ॥
યોગીશ્વરં વિદિત યોગમનેકમેકં । જ્ઞાનસ્વરૂપમમલં પ્રવદન્તિ સન્તઃ ॥૪॥

અર્થાત્—હે પ્રભુ ! હે જીનેશ્વર-ભગવાન ! તમે સ્વયં બોધ પામેલા અને વિશુદ્ધ (દેવો) થી પૂજાએલા હોવાથી યુદ્ધ પણ છો. ત્રણ જગતને સુખ કરનાર હોવાથી શંકર (શં સુખં કરોતીતિ શંકરઃ) પણ તમે છો. વિધિ માર્ગનું વિધાન કરનાર હોવાથી ધાતા પણ તમે છો અને પુરૂષોત્તમ (પુરુષાણામુત્તમઃ પુરુષોત્તમઃ) પણ તમે પ્રગટ પણ જ છો. તે તો બધા-ખુલ્લું જ છે. વળી તમને સન્તપુરૂષો અવ્યય, વિશુ, અચિત્, અસંખ્ય, આદ્ય, અદ્યા, હંશ્વર, અનંત, અનંગેતુ (કામદેવ), યોગીશ્વર, એક, અનેક, જાનરેવરૂપ, અમલ (નિર્મળ) વગેરે અનેક પ્રકારે બોલાવે છે, સ્તવે છે, અને ધ્યાન ધરે છે, વળી તમે કંદર્પ કહેતાં કામવિકાર તથા દર્પ કહેતાં ગર્વ તેને મૂળથી જ નિર્મૂળ-નાશ કરી દીધા છે. આ બે અજીત ચોક્કા જીતવા જગતમાં મહાકર્મિન-કુબ્જર છે, પણ શૂરવીરો તેથી હારી ગયા છે. નાસીપાસ થયા છે. આ બે જ જીત્યા તેણે સર્વ જીત્યું સમજવું, પણ સર્વ કરતા એ બેને જીતવા મહા મુશ્કેલમાં મુશ્કેલ છે અને તેથી જ શૃંગાર શતકમાં રાજર્ષિ ભત્રહરિ કહે છે કે:-

સ્લોક-વસન્તાતલકા વૃત્ત

મત્તેમકુંભદલને મૂવિ સન્તિ શૂરાઃ । કેચિત્પ્રવંહ મૃગરાજવધેઽપિવક્ષાઃ ॥
કિંતુ વ્રવીંમં વલિનાં પુરતઃ પ્રસહ્યા । કંદર્પદર્પદલને ચિરલા મનુષ્યાઃ ॥૫॥

અર્થાત્—મદોન્મત હાથીના કુંભરથળને ભેદનારા આ ભૂમિ ઉપર ધણા શૂરવીરો છે; વળી કેટલાએક પ્રયંડ મહાવિકાળ મૃગરાજ એટલે કેસરી-સિંહને પકડવામાં તથા તેને નિજ બાહુથી મારવામાં દક્ષ નરો પણ છે, પણ હું બળવાનો સમક્ષ છાતી ઠોકીને-ચોક્કસજ કહું છું કે આ જગતમાં કંદર્પ અને દર્પ એટલે કામદેવ અને ગર્વ-અભિમાન આ બેને મારનારા નરો તો ધણાં જ વિરલા છે. તે બેજ આત્માના કટા શત્રુ છે. આત્માનું

ખગાડે છે, ભવબ્રમણ કરાવે છે. ભાન બૂલાવનાર છે. આત્મચરણને પ્રગટ નહિ થવા દેનાર તે જ છે. તો પણ હે પ્રભુ ! આપનામાં લેશ પણ કામવિકાર તથા-અભિમાન નથી. આપની પાસે રાજ્ય અને રંક બન્ને સરખા છે. માટે હે પ્રભુ ! આપ સમર્થ છો. અને તેથી જ આપનું શરણ સદા સર્વદા ઉભય લોકે સર્વથા સુખકારી છે. ૧

કારણ કે દુનિયામાં સાચું શરણ એક શ્રી સર્વદા પ્રભુનું જ છે. આ જીવાત્મા અનંતકાળ થયાં સંસારસાગરમાં રહ્યો છે, તેનું જો મુખ્ય કારણ વિચારીએ, તો સાદું-જણાશે કે દક્ષ સત્યશરણનો અભાવ છે. આ જીવાત્મા અજ્ઞાનરૂપ અધિકાર કરીને છંવાઈ રહેલો છે, તેથી તેને સત્ય વસ્તુનું પીછાન અને ભાન થતું નથી, અને સત્ય વસ્તુનું પીછાન થાય નહિ ત્યાં સુધી હ્યોપાદ્યેતુ-કર્તવ્યાકર્તવ્યતુ પરિગ્રહણ પણ કેવી રીતે થઈ શકે ?

માટે સદૃશના સંભાગમે સત્ય પુરૂષનું ઝાળખાણ કરી સત્યનું શરણ ગ્રહણ કરવું. માટે સત્ય અને સમર્થ પુરૂષનું શરણ ગૃહણ કરવાથી બાહ્યા-બ્યન્તર સંકટો વિનષ્ટ થાય છે. રાગદ્વેષને જીતનારા અને મદમદનને સર્વથા વિલય કરનારા, અહાર દોષથી રહિત સર્વદા દેવાધિદેવ મહાન સમર્થમાં સમર્થ શરણ છે, કહ્યું છે કે:-

ન કોશિકે રાગમુપાસનાપરે । કરોષિ રોષં ન ચ ચંડકોશિકે ॥ ૧
અહો ઉદાસીનતયેવ નિર્જિતા । ચ મૂર્ચ્ચયાદુર્ધિવયાપિ કર્મણામ્ ॥૧॥

અર્થાત્—સદૈવ સેવા કરવામાં તત્પર એવા ઈદ્ર પ્રત્યે જોને રાગ ભાવ નથી અને ક્ષીર સમાન મિષ્ટ પોતાના રૂધિરનું પાન કરનારા અંકકોશિક નામના મહા-ઝેરીમાં ઝેરી દષ્ટિવિષ કરૂં સર્પ ઉપર પણ જોને રોષભાવ ઉત્પન્ન થયો નથી. તેથી ધણા આશ્ચર્યની વાત છે કે તમે રાગદ્વેષને જીતી આવો વિશ્વજનાનંદી ઔદાસિન્યભાવ પ્રાપ્ત થયો છે. અને દુર્જય એવી કર્મની સેનાને આપે જીતી છે; તો હે જગદ્ગુરૂ ! શ્રી સર્વદા દેવાધિદેવ ! હું આપને સદા સર્વદા ત્રિકાલ અભિવંદન કરું છું, કારણ કે આપજ એકલા જગતના સત્ય શરણરૂપ છો, આપનું શરણ દુઃખ હાવાનળ દૂર કરનાર છે. વિદન માત્રને નિવારનાર છે. કહ્યું છે કે:-

વસંતતિલકા વૃત્તમ્

કલ્યાણમંદિરમુદાર મવચ્ચમેદિ । મીતાડમયપ્રદમનિંદિતમંત્રિપદમ્ ॥
સંસારસાગરનિમજ્જદ્વેષેપજંતુ । પોતાયમાનમભિનમ્ય જિનેશ્વરસ્ય ॥૧॥

ઉત્તરાર્ધ.] દયાળુના દર્શન તૈયારી, ઇચ્છા અતિ ઊંચ થાય; ૭
 ક્ષણભર આપ પ્રતાપથી, જન્મ સફળ થઈ જાય. ૬

અર્થાત—કલ્યાણના મંદિર રૂપ એવા તથા ઉદાર ભાવનાવાળા એટલે
 અર્ચનું નિજઃ અર્ચન પરઃ (આ મારું, આ તારું—પારકું) એ પ્રકારની એકલપેટી
 સંકુચિત વૃત્તિથી રહિત, પાપને નાશ કરનાર સંસારનાં નાનાં પ્રકારનાં
 દુઃખોથી તથા આધિ, વ્યાધિ ને ઉપાધિથી ભયભિત થયેલ પ્રાણીઓને અભય
 કરનાર, તથા સદાય આનંદિત છે પાદપદ્મ જેના, સંસારસાગરમાં કુખતા
 સમરત જીવેને વહાણ રૂપ સુખ આપનારા એવા શ્રી જીનેશ્વર ભગવાન છે;
 તેમને સદા નમસ્કાર કરીને શરણ અહણ કરું છું. કારણ કે આ જગતમાં
 ખરો આધાર આપનો જ છે, બાકી તો સર્વ સંસાર ક્ષણભંગુર અને
 નાશવાન છે. અનંતઅનંતીવાર આ જીવાત્માએ ધણા ધણા ભોગ ભોગવેલા
 છે, પણ તેમાં કાંઈ ગરજ સરી નથી. એક દ્યામય સદ્ગુણના આરાધન વિના
 તથા સર્વથા પ્રભુશ્રી જીનેશ્વરદેવના સત્ય શરણ વિના સર્વ જન્મ બ્યર્થ જ
 ગુમાવ્યા છે. શ્રી અરિહંત ભગવાન સકળ ગુણે કરી સહિત છે. તેમનું શરણ
 અહણ કરવાથી ઇહલોકમાં ને પરલોકમાં એમ સર્વત્ર પ્રાણીઓ પરમ સુખને
 પામે છે. કહ્યું છે કે:-

કવિત- નમું શ્રી અરિહંત કર્મકા કીધો અંત,
 હુવા સો કેવળ વંત, જ્ઞાનના જાંડારી હે;
 ચોતીસ અતિશય ધાર, પાંતીસ વાણી ઉચાર,
 સમજાવે નરનાર, પરઉપકારી હે;
 શરીર સુંદર આકાર, સુરજ સો ઝલકાર,
 ગુણ હે અનંત સાર, દોષ પરિહારી હે,
 કેત હે તિલોકરિખ, મન વચ કાય કરી,
 લળીલળી વારંવાર, વંદના હુમારી હે. ૧

એવા શ્રી અરિહંત ભગવાન સર્વ લગ્નજનોને શરણ રૂપ છે. તેમના
 નામ માત્રથી દુઃખ સધળાં નાશ પામે છે, દેવોને તથા નરેન્દ્રોને તે સદા
 વંદ થાય છે. ભય સધળા વિનાશ પામે છે, અને છેવટે અક્ષય મોક્ષલક્ષ્મી
 મેળવી અજરામરત્વને પામે છે. હવે શ્રી જીનેશ્વર ભગવાનનું શરણ અહણ
 કરવાથી તથા તેમના અરૂપિત સદ્ગુણનું સંકટમાં પણ હિંમત રાખી સત્તેજ
 સેવન-આરાધન કરવાથી પ્રાણી કેવું સુખ પામે છે ? અને તેના ઉપરથી
 દુઃખ વાદળ કેવી રીતે ખસી જઈ સર્વત્ર આનંદ આનંદ વરતાર્ધ જાય છે,
 તેના ઉપર ધણું જ આશ્ચર્યકારક એક સદ્ગુણ સુલક્ષણા મનોરમા
 શોભાણીનું દર્શન નીચે-વાંચો.

(૬૧) ધર્મનિષ્ઠ શેઠાણી ધર્મસેવનથી સંકટસુક્ત થયાં.

આજથી થોડાં વર્ષ ઉપર કોઈ એક મોટા શહેરમાં એક ધનવાન શેઠ રહેતો હતો. તેના ગૃહમાં લક્ષ્મી ધણી હતી. રાજ તરફથી સહર્ષ સંપાદન થયેલું નગરશેઠનું પદ સુખપૂર્વક ભોગવતો હતો. તેને મનોરમા નામની એક શુણ્વતી સ્ત્રી હતી. તે પતિભક્તિ-પરાયણા ને ધણીજ ધર્માનુરાગી હતી. શેઠશેઠાણી ઉભય હામ, હામ ને હામ એમ સમસ્ત પ્રકારે સુખી હતા. શેઠશેઠાણી બન્નેને લગભગ ૫૦ વર્ષની અવસ્થા થવા આવી હતી, પણ અત્યાર સુધી કાંઈ પણ સંતતિ ન હોવાથી હૃદય શોકાગ્નિથી ભરપુર રહેતું હતું. પણ પુણ્યભોગે તે ચિંતાને પણ દૂર થવાનું સુભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું હતું એટલે તેમને એક પુત્ર રત્ન પ્રાપ્ત થયું હતું અને તે બાળક અત્યારે લગભગ આઠેક માસનો થયો હતો. ધણીજ ખોટનો પુત્ર હોવાથી શેઠશેઠાણી, આકર નોકર વગેરે તેને ધણી સાવચેતીથી જાળવતાં હતાં. તો પણ તેઓ તેમાં કેવળ મોહમુગ્ધ નહોતાં, ધર્માનુરાગી પણ પૂર્ણ હતાં. સાંજસવાર સામાયિક અને પ્રતિક્રમણ આદિ ધર્મધ્યાન કરવાં ચુકતા નહતાં, સંતસાધુની સેવા ભક્તિ ધણા પ્રેમથી નિત્ય કરતાં હતાં. દુઃખી અનાથ અને નિરાધાર મનુષ્યોને આધાર આપીને લક્ષ્મીનો સારો લાભ લેતાં હતા, ગુપ્તદાન દેવામાં તેમને વધારે પ્રીતિ હતી, તેથી તેમને હસ્તક ગુપ્તદાનો ધણાં સારા દેવાતા હતાં. દાન, શિષ્ય, તપ અને ભાવ એ ચાર પ્રકારનો ધર્મ ગૃહસ્થોને માટે કહ્યો છે, તેને પૂર્ણ રીતે અંગીકાર કરેલો હતો. કહ્યું છે કે—કવિત.

નીતિ વિષે પ્રીતિ અને રીતિ સારી રાખ્યે જાય,

સાધુસંત સેવા કરે પર ઉપકાર છે;

વિનય વિવેક તન મનમાંથી જાય નહિ,

પરદુઃખ કાઢવામાં અંતર ઉદાર છે.

પરઅપરમાંહિ અંતર ન માને કશો,

પુણ્યરૂપ પૂરેપૂરો આવ્યાર વિચાર છે,

કેશવ કહે છે કોઈ પાસે કશું માગે નહિ,

સુજનની રીતિ ખરી ખાંડા કેરી ધાર છે. ૧

આવાં આવાં ધર્મનાં ઉત્તમ કાર્યો કરી માનવ જીવન સફળ કરતાં હતાં. તેના ધર્મધણાં દાસદાસીઓ કામકાજ કરનારાં હતાં. તેને ત્યાં એક નોકર ધણાં વર્ષનો જુનો હતો. તે શેઠની ધોડાગાડી ચલાવવાનું કામ કરતો

હતો. તે જીનો માણસ હોવાથી અને સ્વામીભક્તિ વગેરે કેટલાએક સદ્ગુણો તેનામાં હોવાથી શેઠશેઠાણીનો તેના પ્રત્યે પ્રેમભાવ સારો હતો, શેઠશેઠાણી-બંનેએ તેને નાનપણથી જ પુત્રવત્ પાળી મોટા કર્યો હતો. જે વસ્તુ જોઈએ તે તેને આપતાં હતાં, ઉવટ કહીએ તો તે એક ધરના માણસ જેવાજ ગણાતો હતો. શેઠનો પણ તેના પ્રત્યે પૂર્ણ ભરોસો હતો. તેથીજ તેને વગર સંકોચે ધરનું કામ સોંપવામાં આવતું હતું તેના પ્રત્યે ધરનાજ માણસની જેમ પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો.

હવે એક વખત બન્યું એવું કે, શેઠે એકદા પોતાની વર્ષ ગાંઠના શુભ અવસર પર મિત્રમંડળમાં ઉજાણી કાઢી. ઉજાણીનું સ્થાન લગભગ પોતાના ગામથી બેએક ગાઉને છેડે હતું. ઉજાણીમાં જોઈતા સામાન શેઠે ચાકરો મારફતે પહોંચાડાવી દીધો હતો. અને બીજા કેટલાક નિકટના મિત્રો કામકાજ માટે સવારમાંજ શેઠની સાથે ગયા હતા અને પોતાના ભરોસાદાર ગાડીવાનને શેઠાણીને ત્રણ ચાર વાગ્યાના સુમારે ગાડીમાં બેસારી લાવવાનું કહી ગયા હતાં. વખત થયો એટલે શેઠાણી પણ લુગડાંલત્તા પહેરી તૈયાર થયાં. આજ પોતાના પ્રિયતમ પતિની વર્ષગાંઠનો શુભ દિન હોવાથી શેઠાણીને પણ હૃદયમાં ધણું આનંદ હતો. અંગ ઉપર ધણીજ મૂલ્યવાન હીરાંરત્ન-જડિત સુવર્ણના અલંકારો ધારણ કરેલાં હતાં. પોતાના પ્રાણાધિક પરમપ્રિય લઘુ પુત્રને પણ બહુ મૂલ્યવાન બાલક્રોચિત રત્નજડિત વિવિધ અલંકારોથી અલંકૃત કરી પોતાના બોળામાં બેસાડી લીધેલો હતો, આ વખતે પોતાના બાળપુત્રને જોઈ શેઠાણી પોતાના મનમાં પરમ પ્રમોદ પામતાં હતાં.

ગાડીવાને ગાડી હાકી, તે થોડાંજ સમયમાં ઉજાણીના સ્થાને આવી પહોંચી કે તુરંતજ શેઠાણી હેઠે ઉતરી અંદર ગયા. શેઠે સુવર્ણાલંકાર વિમૂષિત બાળકને તેડી લીધો, બીજા મિત્રો પણ તે બાળકને તેડી રમાડવા લાગ્યા; અને શેઠના આવા રૂઢાં દિવસ માટે પરમાનંદ પામવા લાગ્યા. અહા ! પ્રાણીઓનો પુણ્યોદય કેવો પરમ આનંદ આપે છે ? કહ્યું છે કે:-
સ્લોક

ઉપજાતિ વૃત

પુણ્યેન રૂપં કિલ્ ચાક ચક્રયં । પુણ્યેન સર્વં સફલં ચ વાક્યમ્ ॥
પુણ્યેનચાસ્તિ પરિપૂર્ણ સૌખ્યં । પુણ્યં વિનાઽર્તિસ્તુ પદે પદે ચ ॥૧॥

અર્થાત્—પુણ્યથી સુંદર રૂપ પામી શકાય છે, પુણ્યથી સર્વ વસ્તુના સફળ થાય છે. તથા પુણ્યથી સર્વ પ્રકારના પરિપૂર્ણ સુખો સર્વ આવી મળે છે. પુણ્ય વિનાના પ્રાણીઓને પગલે પગલે સદા સર્વદા અરતિ-

અશ્ચાન્તિ-પીડા ભોગવવી પડે છે. અહો, આ શેઠને પુણ્યનો ઉદય કેવો આનંદદાયક થયેલ છે ! વળી તે લક્ષ્મી પણ પ્રમાણુ છે કે, તેમાં ઉચ્છૃંખલ નહિ થતાં તેનો સન્માર્ગે વ્યથ કરી લાલ લીએ છે. આ પ્રમાણુ શેઠના સંબંધી વિવિધ વાર્તાલાપ કરતાં જમવાનો સમય થતાં સર્વ મિત્રો જમવા બેઠા, વિવિધ જાતના રવાદિષ્ટ ઇષ્ટમિષ્ટ પકવાનોથી તૃપ્ત થઈ સર્વ આનંદપૂર્વક જમી ઉઠ્યા. પછી શેઠશેઠાણી પણ જમ્યાં. જમી રહી સર્વ સાનંદે પાન, સોપારી વગેરે ખાવા લાગ્યા.

પછી શેઠ શેઠાણીને કહ્યું કે, તમે બાળકને તેડી વેળાસર ગાડીમાં બેસી ગામમાં પહોંચી જાઓ, અને અમે સર્વ મિત્રો કામકાજ આટોપી સર્વ સાથેજ આવીશું. પછી ગાડીવાનને લલામણુ કરી કે, બાળક અને શેઠાણીને સાચવીને ઘેર લઈ જજો, પાસે જોખમ પુષ્કળ છે માટે સંભારીને જજો.

ગાડીવાન પોતાનો પૂર્ણ વિશ્વાસ અને ખાત્રીદાર માણસ હતો તેથી વિશેષ કાંઈ કહેવાકારવવાની જરૂર ન હતી. કારણ કે જ્યાં પૂર્ણ વિશ્વાસ હોય છે ત્યાં કાંઈ ભયનું, શંકાનું કે અસંતોષનું કારણ રહેતુંજ નથી.

પછી શેઠની રજા લઈ ગાડી ચલાવી. ગાડી ચાલી તે વખતે લગભગ સાંજ પડવા આવી હતી ગાડી અડધેક આવી તે વખતે સધ્યા સમય થઈ ચુક્યો હતો. ગાડીવાન શેઠાણી સાથે વાતો કર્યે જતો હતો, શેઠાણી અને પુત્રના અંગ ઉપર ઘણાં કીંમતી આમૂષણો હતાં. અને તે અલંકારો પણ. ઘણાં કીંમતી સુશોભિત ને ચિત્તાકર્ષક હતા. શેઠાણી ને પુત્રના મળી લગભગ દશહજારના ઢાગીના હતા. વારંવારે શેઠાણી પ્રત્યે પેલો ગાડીવાન સામું જોયા કરતો અને વાતો કરતો હતો. પછી કીંમતી અલંકારો જોઈ તેની દાનત-શુદ્ધિ ખગડી, લોભ રાક્ષસ પૂર જ્વેશથી પિડમાં પેઠો, ખસ ! લોભ રાક્ષસ પેઠો, એટલે તો ઝુછવું જ શું ? ચક્ષુમાં લજ્જાદેવી વસે છે, પણ જ્યારે લોભ રાક્ષસ પેઠો એટલે તે લજ્જાદેવી તો શિથિભેવ પલાયન કરી જાય છે. એક લોભ આવ્યો એટલે બીજા સર્વ ગુણો રહેવા પામતા નથી. રાજર્ષિ ભટ્ટહરિએ ખરેજ કહ્યું છે કે:—છોમશ્ચેદગુણેન કિં પિશુનતા યદ્યસ્તિ કિં પાતકૈઃ ॥ અર્થાત્ એક લોભ આવ્યો, એટલે બીજા દુર્ગુણોનું શું કામ છે ? સર્વ દુર્ગુણોનો સરદાર અને સર્વ પાપનો બાપ તો લોભનેજ કહ્યો છે. તે લોભ આ ગાડીવાનમાં પેઠો.

શેઠાણી તથા પુત્રના અંગ ઉપરના અમૂલ્ય અલંકારો જોઈ પેલા ગાડીવાનનું ચિત્તકું ચળ્યું, દુષ્ટ લોભે મન ફેરવી નાખ્યું, વળી કર્મસંયોગે સંધ્યાનો સમય હોવાથી કોઈ માણસ પણ તે વખતે આવતું જતું નહતું. આવો અનુકૂળ પ્રસંગ ફરી ફરીને કદી પણ મળવો મુશ્કેલ છે જો આ થાપમાં ફાવી જવાય તો સાડે, બસ એકદમ હું વગર મહેનતેજ દશ હજારનો આસામી બની જાઉં. પછી મારે કેના બાપની પરવા રહે. આ પ્રમાણે પેલા દુષ્ટ ગાડીવાને મન સાથે વિચાર્યું.

વિચારી દહ ક્યું કે, જરૂર આ શેઠાણી અને પુત્ર બન્નેને મારી નાંખી દશ હજારનો માલ લઈ પરદેશ ચાલ્યો જાઉં. અત્યારે આ મારા કાર્યમાં કોઈ વિધનકારી માણસ પણ આવતું જતું નથી, તેથી જરૂર મારું ધાયું થશે. એમ ધારી વિશેષ રાત પડવા માટે ગાડી ધીમે ધીમે ચલાવવા માંડી. ગાડી ધીમે ધીમે ચાલતી હોવાથી શેઠાણીએ કહ્યું કે:—ભાઈ ! ગાડી કેમ ધીમે ચલાવે છે ? હજી આપણે ઘણું દૂર જવાનું છે; અંધારું થઈ જશે. માટે જલદી ગાડી ચલાવને ! આપણે અસુર થાય છે તે જાણતો નથી ?

આ પ્રમાણે શેઠાણીએ કહ્યું, પણ પેલા દુષ્ટે જાણે કે કોઈ સાંભળ્યું જ ન હોય તેમ આંખઆંધ કાન કપાં. શેઠાણીએ બે ત્રણવાર કહ્યું, પણ દુષ્ટે માન્યું જ નહિ. શેનું માને ? પેલો દુષ્ટ લોભ નામે દૈત્ય માનવા કેમ દે ? એમ ગાડી ધીમે ચલાવતાં સડક ઉપરથી બીજા એક આડકતરો રસ્તો આવ્યો એટલે ગાડી સડકથી હેઠી ઉતારી આડે રસ્તે ચલાવી. તેથી શેઠાણીએ કહ્યું. અલ્યા ભાઈ ! ગાડી આમ આડે રસ્તે કેમ ચલાવી ? પાછી લાવી મોટી સડકે ચલાવ. ત્યારે તે સાંભળી દુષ્ટ ગાડીવાને જરા રોષદર્શક નેત્રોથી ધમકી આપતાં કહ્યું કે:—બસ, બડબડ નહિ કર. ચાલી આવ જ્યાં ગાડી આવે ત્યાં, નહિ તો જનથી તને મારી નાંખીશ અહીં તારૂં કોણ છે ?

આ વાક્યથી શેઠાણીને મનમાં મોટી ફાળ પડી, હાથહાથ ! જરૂર આ પાપીની દાનત બગડી જણાય છે. અને તથા મારા ખોટના એકના એક વહાલા પુત્રને આ પાપી સતાવશે—પીડશે માટે હવે શા ઉપાય કરવો ? અત્રે-મારું કોઈ નથી. શેઠ તો હજી વાડીમાં છે, તે તો કોણ જાણે ક્યારે આવશે, તે પહેલાં તો આ પાપી કોણ જાણે અમને બન્નેને ક્યાં લઇ જશે ? અને અને તથા મારા પ્રાણાધિક પુત્રને શું કરશે ? અરેરે ! હવે શું કરું ?

આ પ્રમાણે રૂઠન કરતાં શેઠાણી વિલાપ કરવા લાગ્યાં, તેવામાં એક ઉંડો ફેવો જોવામાં આવ્યો. એટલે તરત ત્યાં ગાડી ઉભી રાખી. તેણે

હવે બિચારાં શેઠાણી નિરુપાયે પાથરેલાં વસ્ત્ર ઉપર બેઠાં, બોળામા ચોતાના પ્રાણાધિક પ્રિય પુત્રને બેસાડ્યો; પુત્રના ઉપર તેનો અત્મત ખાર હતો. ચોતાના વંશોદ્ધારક એકના એક ખોટના પુત્રની આવી દુર્ઘટના તે શેઠાણીથી સહન થઈ શકી નહિ તેથી ધણુ ક્રોધાત કરવા લાગી તથા દીનવદને કરગરવા લાગી, નમ્રતાપૂર્વક પ્રાણુદાન (જીવતદાન) ની બિંદ્યા બિંદુકની પેઠે ચાચવા લાગી, પણ તે દુષ્ટે તો નિર્ઘંતાપૂર્વક ગાંસડી બેસ- પૂર્વક બાધવા માંડી. કોઈપણ ઉપાય બચવા માટે ન રહ્યો, ત્યારે છેવટ શેઠાણી નમ્રતાપૂર્વક દીનવદને એક વચન બોલી:- કે ભાઈ ! મને બહે તું આરી નાંખ પણ મારા પ્રાણાધિક પ્રિય પુત્રને બચાવ. અરે બહે થઈને બચાવ રે બચાવ ! મારાથી આ પુત્રનું દુઃખ દેખી શકાતું નથી. તેનું દયામણું રૂદન આ પાપી કાનથી સાંભળ્યું જતું નથી, અરે કાંઈક બલો થા અને મારા પતિના વંશનો આમ વિના મોતે ઉચ્છેદ ન કર રે ન કર ! !! આમ તે બિચારી શેઠાણીએ ધણી રીતે વિનંબ્યો, પગે લાગી, કરગરી, પણ પાપી એકનો બે ન થયો તે નજ થયો. નિર્ઘંતે દયા ન આવી; છુરો તે સારો ક્યાંથી થાય ? કહ્યું છે કે:-

કુંડળીયો. છુરા ભલાઈ ના કરે, કીજે કોડ વિલાસ,
જેસા તરવર નિંબકા, તજે નહિ કંડવાસ;
તજે નહિ કંડવાસ, પાસ ગંગાદક છલકે,
તેમ તેમ ઝર વિશેષ, દેખો દિશોદિશ કરકે;
કથે સો કવિયા કહાન, તજે ન કાજલતાર્થ,
કીજે કોડ પ્રકાર, છુરા ન કરે ભલાઈ. ૬

મતલબ કે નહારા માણસ ચોતાનો સ્વભાવ બદલતાજ નથી. જેમ લીંબડાને સાકરના રસમાં તથા દુધમાં કુઆડી રાખીએ, તો પણ તે ચોતાની કંડવાશ તજતો નથી; તેનો જાતિસ્વભાવજ એવો છે. કહ્યું છે કે:-
જાતિસ્વભાવ ન મુચ્યતે ॥

દોહરો.-કંડવો કેવળ લીંબડો, સિંચે દાડમ દ્રાક્ષ,
સાકરમાં રસબસ રહે, પણ મિટે નહિ કંડવાશ. ૧
તેમ કેટલાએક માણસો ચોતાનો છુડો સ્વભાવ તજતા નથી. ગમે તેટલું તેને સમજવે તો પણ તે સમજતો નથી, માનતો નથી. તેમ પેલા દુષ્ટ ગાડીવાનને દયા નજ આવી, સમજ્યો નહિ, અને પછી બંનેની ગાસડી એવી તો મજબુત કરીને બાંધી કે બિચારાં બે જણાંથી પૂરો શ્વાસ

પણુ લઈ શકતો નહોતો, પણુ શેઠાણીએ પોતાના પુત્રને અતિ દુઃખ ન થાય તે સારૂ ખોળામાં વચ્ચે બરાબર સાચવીને બેસાડ્યો. અહા ! આ સંસારમાં માતાનો પુત્ર પ્રત્યે કેવો અસીમ પ્રેમ છે ! અનેક દુઃસહ સંકટો વેડીને પણુ માતા પુત્રને પાળીપોષી મોટો કરે છે. માતાના અથાગ શુભો છે તેનો તો પારજ નથી. માતાપિતાએ કરેલા અથાગ ઉપકારનો બદલો ગમે તેટલું કરે પણુ, સંતાનથી વાળી શકાય તેમ નથી.

હવે પેલા ગાડીવાને ગાંસડી મળ્યુંત બાંધી અને કુદામાં નાખવા માટે ઉપાડી કાંઠા પર લાગ્યો, ઉપાડી અંદર જેવો નાખવા બધ છે, તેવામાં તેને એક વિચાર થઈ આવ્યો કે, આને કુદામાં નાખોશ તો જરૂર મરી તો જશે, પણુ તેમનાં મુઠકાં પાછા પાણી ઉપર તરી આવશે; તો તપાસ કરતાં કદાચ હું પકડાઈ જઈ, માટે એક મોટો પથ્થર લઈ આવી આ લુગડા સાથે બાંધી દઈ, કે તે પથ્થરની સાથે ગાંસડી પણુ પાણીના તળાથે જઈ બેસી રહે અને તેથી આ કામની કોઈને ખબર પણુ ન પડે તેથી ગાંસડી કંઠેરા ઉપરથી હેઠી ઉતારી કુવાના થાળા ઉપર મુકીને એટલામાંથી પથ્થર લાવવા માટે શોધ કરવાને નીકળ્યો. આ વખતે શેઠાણી તો બિચારાં પુરાં સંકટમાં આવી પડ્યાં હતાં. પાપીએ એવી તો કસીને ગાંસડી બાંધી હતી કે બિચારાંથી પુરો શ્વાસ પણુ લઈ શકતો નહોતો. અત્યારે તેનો ધણીધોરી કાઈ નહોતો, દુઃખમાંથી બચાવનાર કોઈ નહતું. શેઠાણી તે વખતે ખરા અંતઃકરણપૂર્વક પંચપરમેષ્ઠીનું—નવકારમંત્રનું સ્મરણ કરવા લાગ્યાં—હે પ્રભુ ! હે દીનાનાથ ! હે નોધારાના આધાર ! હે દીનદયાળ ! તમારું જ શરણ સંસારમાં સાચું છે. તમે અશ્વરણના શરણ, અબંધવના બંધવ અને બળતાના બેલી છો. હે પ્રભુ ! તમે ધણાધણનાં દુઃખો દાળ્યાં છે, તો મને બચાવો, મારું દુઃખ દૂર કરો. હે અનાથનાં નાથ ! પ્રભુ ! હું અને આ મારું નિર્દોષ બાલક વિના અપરાધે મરી જઈએ છીએ; માટે આપ દયાળુ બચાવો. બચાવો.

છપચછંદઃ—અશરણશરણ અનંત, સંત જન સંતત સેવે,

ભયભંજનભગવંત, અંત દુર્લભ પદ દેવે;

કળ્પહરણ સુખકરણ, તરણતારણ ભયવારણ,

અતિ ઉત્તમ આચરણ, શરણ જનકાજ સુધારણ,

પ્રતિદિન જગપાળ કૃપાળ પ્રભુ, કાળબ્યાળવિષસાળહર,

વદી દીનવાણી દલપત કહે, જય જય જગજન્યાળહર. ૮

હે દીનદયાળ પ્રભુ ! આપનું શરણુજ દુનિયામાં સત્ત્વ છે, મેં પૂર્વે મહા પાપ કર્યો હશે, ગરીબોને સંતાપ્યા હશે, નહિ કરવાનાં કાર્યો કરી અનેક અનર્થકારી કર્યો કર્યો હશે. એ પ્રમાણે પોતાના પાપોને ધિક્કારતી પંચપરમેષ્ઠી ભગવાનનું જ તે વખતે ખરા અતઃકરણથી ભજન કરવા લાગી.

શાહૂંલર્વાકંડિત વૃત્ત.

અર્હન્તો ભગવંતે હન્દ્રમહિતાઃ સિદ્ધાશ્ચ સિદ્ધિસ્થિતા ।

આચાર્યાં જિનશાસનોલ્લતિ કરાઃ પૂજ્યા ઉપાધ્યાયકાઃ ॥

શ્રી સિદ્ધાન્ત છુપાઠકા મુનિવરા રત્નત્રયારાધકાઃ ।

પંચૈતે પરમેષ્ઠિનઃ પ્રતિદિનં કુર્વન્તુ વો મંગલમ્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થાત્ ઉદ્ધૃતી પૂજયેલા શ્રી અર્હન્ત ભગવાનને નમસ્કાર કરે છું, સિદ્ધ ગતિમા રહેલા સિદ્ધભગવાનને, શ્રી જીનશાસનની ઉન્નતિ કરનાર આચાર્ય ભગવાનને તથા ઉપાધ્યાયજીને, તેમજ સૂત્રસિદ્ધાંતના પાઠ કરનાર તથા સદા રત્નત્રયના આરાધક એવા શ્રી પંચમહાનતધારી મુનિશ્વરોને નમસ્કાર કરે છું એવા શ્રી પંચપરમેષ્ઠીભગવાન સદા માફ મંગળ કરો. કારણ તમેજ દુનિયામાં સાચા મંગળરૂપ છો, તમેજ આ લોકમાં ઉત્તમ છો, અને તેથી તમારું જ શરણુ હું ગ્રહણ કરું છું.—વચન્તતિલકાવૃત્ત.

ત્વંનાથ ! દુઃખિજનવત્સલ હે શરણ્ય ! કારુણ્ય પુણ્ય વસતે વશિનાં
વરેણ્ય ! ॥

મત્તયા નતે મયિ મહેશ દયાં વિધાય । દુઃસ્વાકુરોદ્દલને તત્પરતાં
વિધેહિ ॥ ૧૧ ॥

નિઃસંખ્ય સાર શરણં શરણં શરણ્ય ! માસાદ્યસાદિતરિપુપ્રથિતાવદાત્મ્ ॥
ત્વત્પાદપંકજમયિ પ્રણિધાનચંધ્યો । વધ્યોઽસ્મિન્નિવેદ્ય ભુવનપાવનહાહ-
તોઽસ્મિ ॥ ૧૨ ॥

દેવેન્દ્રવંદ્ય વિદિતાખિલવસ્તુસાર ! સંસારતારક વિમો ભુવનાર્ધિનાથ ! ॥
ત્રાયસ્વદેવ કરુણાહ્વદમાપુનીહિ । સીદંતમદ્યમયદ્ વ્યસનાંબુરાશોઃ ॥ ૧૩ ॥

અર્થાત્—હે નાથ ! હે દુઃખીજનવત્સલ ! અશરણુના શરણુ ! સીદાતી એવી અને દયા લાવીને દુઃખથી બચાવો બચાવો ! વળી હે દેવેન્દ્રવંદ્ય ! હે તત્ત્વજ્ઞ ! હે સંસારોદ્ધારક ! હે ભગનાધિપ ! માફ દુઃખથી રક્ષણ કરો, આ દુઃખસાગરમાંથી અને સત્વર મુક્ત કરો । અહો ! દુષ્ટ લોભ કેવાં નિદંય કાર્યો કરાવે છે । આ મારો જીનો અને વિશ્વાસ આશ્રય હોવા છતાં

ચોતરફ ફરતો હતો, તેવામાં એક મોટો પથ્થર તેને મળી ગયો, તે લગભગ એ અઢી મણુ જેટલો વજનમાં હતો. મનમાં હરખાથો-બસ હવે ઇશ્વરસિદ્ધિ થઈ જ ગઈ, હવે હમણાજ પથ્થર બાંધી તેને કુખાડી દઈ, ધરણાંતું પોટકું ઉપાડી ચાલ્યો જઈ છું-આવા વિચારોથી હર્ષભેર તે પથ્થરને ઉપાડવા માટે જવા એ હાથ પહોળા કરીને બાથમાં લેતા ગયો, તેવામાં તે પથ્થર તળે એક મોટો મણીધર મહા ભયંકર સર્પ જેટલો હતો, તે એકદમ કુશડા મારતો બહાર નીકળ્યો; અને પેલા દુષ્ટ ગાડીવાનને ચોંટ્યો. પ્રથમ તો તેણે તેના એ પગને મજબુત ભરડો દીધો, પછી એ હાથને ભરડો દઈ, ગળાને વીંટાઈ તેના મુખ સામે ભયંકર ને ડરામણી ફણા માંડી તેની ચક્ષુ સામે એ જીભ લાંબી કરી ડરાવવા લાગ્યો. પેલો ગાડીવાન તો આ ચમત્કાર જોઈ રતબધજ બની ગયો અને ધણો ભય પામ્યો. જરૂર હમણાં મને કરકશે ને મારી નાખશે, મારી ધારેલી મુરાદ બર આવવામાં અણધાર્યું આ વિધન ક્યાંથી આવી નહ્યું ? હવે આ પીડામાંથી શી રીતે છૂટી શકાય ? ક્યાં કર્મનું ફળ ઉઠ્યે આબંધું ? હવે જરૂર હું મરી જવાનોજ.

પ્રિય વાંચક ! આ સ્થળે તને કદાચ શંકા થશે, કે જ્યારે આમ તેને સર્પ ભરડો દઈ વિંટાયો, ત્યારે તેને કરક્યો કેમ નહિ હોય ? । પણ તેનો ચમત્કારી પ્રકાર આગળ તું વાંચીશ, ત્યારે આપોઆપ તારી તે શંકાનું સમાધાન થઈ જશે. આ પ્રકારે આ વિશ્વાસઘાતક દુષ્ટની કુદૃશા થઈ. હવે વહાલા વાંચક ! ચાલ પેલાં ગરીબોના માલવારૂપ ધર્માત્મા શેઠાણીની સંભાળ લેવા જઈએ. તે તો હવે જીવનની આજ્ઞા છોડીને પ્રભુનું ભજન કરી રહેલ છે. પાપીએ એવી તો મજબુત કરીને ગાંસડી બાંધેલી છે, કે તેનાથી ઉંચો શ્વાસ પણ પૂરો લેવાતો નથી, તેથી તે તો હવે ધણેજ ધીમે સ્વરે પ્રભુનું શરણુ ગ્રહી તેના ગુણુ ગાયા કરે છે; અને પોતાનાં પૂર્વકૃત પાપોને ધિક્કારે છે. આવી રીતે દુઃખના સમયે પણ પ્રભુને જરાયે નહિ ભૂલનારી, એવી ધર્માત્મા શેઠાણીને હે પ્રિય વાંચનાર ! આપણે શું નહિ અચાવી શકીએ વાર ? ! આપણે તો તે બિચારી દુઃખી અબળાનું 'દૃષ્ટાંત વાંચવાને ભાગ્યશાળી થયા છીએ. આ દૃષ્ટાંત લખતાં પણ લેખકનું હૃદય ચિરાય છે-પણ જ્યારે આ દૃષ્ટાંત લખવાનું પ્રાપ્ત થયું છે, ત્યારે તો તેને સંપૂર્ણ રીતે ચિતરવું જ નોંધએ.

હવે બન્યું એમ કે, તે ગામમાંથી સાંજના સમયે કાંઈએક પોલિટિકલ

ઉત્તરાર્ધ] સુખ દુઃખ આ સંસારમાં, છે સરજત સંજોગ; ૧૯
દુઃખ દેખે છે તે જનો, ભવમાં જેના ભોગ. ૧૮

સાહેબ બીજા ગામ ગયા હતા. તે તે ગામ જઈ પાછા ફર્યા. જો કે રાતનો ભયંકર સમય હતો, તો પણ જરૂરના કાર્ય પ્રસંગે તે નિકળ્યા હતા. સાથે એક પટાવાળો—સિપાઈ, કાચમેન ને પોતે એમ ત્રણ જણ હતા. ઘોડાગાડી પુરજોસમાં ચાલી આવતી હતી. તે પણ રાત્રિના ગાઢ અંધારાને લીધે આડે રસ્તે ચાલી આવતી હતી. તે આવતાં આવતાં જ્યાં પેલો કુવો છે અને શેઠાણીની ગાંસડી બાંધી મુકી છે, ત્યાંથી ૧૫-૨૦-કદમને છેટે આવી, એટલે ગાડીમાં રાખેલી ઝીણી ખત્તીના પ્રકાશને લીધે અંદરથી સાહેબની દૃષ્ટિ તે કુવો ઉપર ગઈ. રાત્રીમાં અહીં ગાંસડી ક્યાંથી ? એમ સાહેબને અતિ આશ્ચર્ય લાગવાથી ગાડી ઉભી રખાવી અને પટાવાળાને હુકમ કર્યો કે, જાઓ પેલા કુવે કે થાલે પર ક્યા પડ્યા છે ? તુમ તપાસ કરો ! હાથમેં પિસ્તોલ લેકર જાના; કોઈ ભુતપ્રેતકા ચરિત્ર હોવે તો સાવચેતસે સમાલકે જાના; સિપાઈને ભય તો લાગ્યો, પણ સાહેબના હુકમનો અનાદર થઈ શકે તેમ નહોતું, તેથી નાછુટકે જોમ તેમ હિંમત કરીને તે ગયો. તે જગલમાં કોઈ કોઈવાર ભુતપ્રેતાદિકનો પોકાર સંભળાતો હતો, તેથી ભય તો ધણો લાગ્યો. પણ ધીમેધીમે સાવચેતીથી ત્યાં ગયો.

ઊંચે તપાસ કરી તો એક ગાંસડી જેનામાં આવી, તેની અંદરથી કંઈક અવાજ આવતો હતો, તે અવાજથી પેલો સિપાઈ તો ધણો ભય પામીને પાછો ફર્યો અને સાહેબને આવીને કહ્યું કે:—“ જી સાહેબ ! કુછ ગાંસડી વઢા પડી છે, ચોર અંદરસે કુછ શબ્દ બી નીકલતા હે, મેરેકુ તો ભય ઉપજ વારતે ચલ આયે. ” આ વાતથી સાહેબને વિશેષ વહેમ પડ્યો. તપાસ તો હવે બરાબર કરવી, આમાં કાંઈક કારણ જણાય છે. ધણું કરીને પાશ્વિમાત્મ જાતિના મનુષ્યોમાં સ્વાભાવિક એવી ટેવ હોય છે કે, જ્યાં કાંઈ આશ્ચર્યકારી જનાવ હોય તો ત્યાં ગમે તે પ્રયત્ને પણ તેની તપાસ ક્યાં વિના રહે નહિ. આથી આ સાહેબ પણ જાતે તપાસ કરવા માટે હેઠા ઉતરી પિસ્તોલ હાથમાં લઈ ધીમેધીમે ત્યાં આવ્યો. તો કુત્રાના થાળામાં ગાંસડી પડેલી જોઈ, ત્યાંથી થોડેક છેટે એક ઘોડાગાડી જોઈ, અને ઘોડા-ગાડીમાં એક પોટખી જોઈ. તેથી ધાયુ” કે જરૂર આમાં કાંઈ-દોષ કારસ્તાન છે. પોટખી છોડી જોઈ તો તેની અંદર મહામુલ્યવાન ધરણી જોયાં, આથી તે સાહેબને આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. ધીમેથી હિંમત લાવી ગાંસડી પાસે ગયો તો તેમાંથી ઝીણાઝીણો સ્વર સંભળાતો હતો કે:—હે પ્રમુ દીનદયાળ, હે નોધારાના આધાર ! તમારું શરણુ સાચું છે; અત્યારે હું વિના કારણે

મારા નિર્દોષ લઘુ બાળક સહિત મરું છું. આ પ્રકારની દીન વાણીથી શેઠાણીના પ્રભુપ્રાર્થનાના શબ્દો સંભળાય છે.

પેલા સાહેબે પછી વિચારી સિપાઈને હુકમ કર્યો કે, જાઓ પેલી ગાંસડીકુ છોડો. સિપાઈ ડરવા લાગ્યો, થરથર ધુળવા લાગ્યો, ક્યાંક છુત-ત્રેત-કે ડાકણસાકણ હશે; તો મને મારી નાખશે, તેથી તેની હિંમત ચાલી નહિ, ત્યારે સાહેબ પોતે સાથે ગયો અને ગાંસડી પાસે જઈ ધીમેથી ગાંસડી છોડાવી. ગાંસડીને અડતાં જ શેઠાણીને ફાળ પડી કે હાય ! જરૂર પેલો દુષ્ટ પથ્થર લેવા ગયો હતો તે આવ્યો, માટે મને મારી નાંખશે. પણ તેવામાં તો સાહેબે ગાંસડી છોડી, તો માંહે સુકુમાર પુત્રસહિત એક રૂપાળી બાઈ ન્નેવામાં આવી. એટલે તરત સિપાઈ તો દેખી પાછો ફર્યો, પણ સાહેબ તો નિદ્રપણે ઉભો રહ્યો. શેઠાણીને કંઈક જીવ આવ્યો, શાંત થઈને જરા શ્વાસ લીધો. “ હાશ ! તમારું કલ્યાણ કરશે ” એમ શેઠાણીએ મીઠા શબ્દોથી આશીષ દીધી.

• સાહેબે હિંમતથી પૂછ્યું કે, તમે કાણ છો ? આહીં તમે ક્યાંથી ? ક્યાં રહો છો ? પછી શેઠાણીએ જરા શ્વાસ લઈ, બનેલી બધી બીના સાહેબને કહી કે:-સાહેબ ! હું આ ગામના નગરશેઠની સ્ત્રી છું. આજે શેઠની વર્ષગાંઠની ઉજવણી હતી, તેથી હું અને મારા ધરનો ગાડીવાન ગાડીમાં બેસી ઘેર જતાં હતાં. રસ્તામાં ગાડીવાનની દાનત ખગડી, તેથી આડે રસ્તે ગાડી ચલાવી મને અહિં લાવ્યો. અને ધરેણું સર્વ ઉતારી લઈ મારા બાળકને અને મને મારી નાંખવા માટે ગાંસડીમાં અમને બાંધી, કુવામાં નાંખતો હતો; પણ કંઈક વિચાર આવવાથી તે ના નાખતાં અહિં મૂકીને ક્યાંક ગયો છે. અતુમાનથી જણાય છે કે, આ ગાંસડી સાથે બાંધવા માટે આટલામાં ક્યાંક પથ્થર લેવા ગયો હશે. ” આ સાંભળી સાહેબે ધણું આશ્ચર્યપૂર્વક દીલગીરી બતાવતાં કહ્યું કે:-“ ત્યારે તમે તેવા અબળદમાં માણસનો વિશ્વાસ કેમ કર્યો ? ” શેઠાણીએ કહ્યું કે:-સાહેબ ! તે અમારો દસ વર્ષનો જીનો માણસ છે, તેને અમે પુત્રની પેઠે પાળેલ છે, છતાં પાપીએ લોભને લીધે આજે વિશ્વાસઘાત કર્યો-એમ કહી શેઠાણી એકદમ રોષ પડી. સાહેબને આ દુષ્ટ ગાડીવાન ઉપર ધણેજ તિરસ્કાર છુટ્યો. શેઠાણીને ધીરજ આપી કે બહેન રોશો મા ! હવે તમારે જરા પણ બીવું નહિ, હમણાં તે પાપીની ખખર લઈ છું, આટલામાં ક્યાંક તે હશે. તમે

તમારા બાળકને સંભાળો ! બાળકે બાળક તપાસ્યું, તો કાંઈક જીવ હતો, તેની સારવાર કરવામાં ત્યાં શેઠાણી રોકાયાં. પછી સાહેબે તે ગાડીવાનને શોધવા માટે સિપાઈને મોકલ્યો. સિપાઈ બતી લઈ ચાલ્યો, ચારેકોર તપાસ કરતાં ધણે દૂર ગયો, તો એક પથ્થર સાથે વળગેલા માથુસને જોયો. તેના પગમાં, હાથમાં અને ગળામાં મોટા સર્પ વિંટાઈ સામે ફણા માંડી બે જીભથી ખીવરાવતો હતો. સિપાઈ તો આ દેખાવ જોઈ ધણે જ આશ્ચર્યચકિત થયો અને એકદમ દોડી જઈ સાહેબ પાસે આવી એ વાત કરી.

સાહેબ તે સાંભળી ત્યાં જાને ગયો અને તપાસી જોયું તો નક્કી જણાયું કે, આજ ગાડીવાન હોવો જોઈએ, પશુ આવા ચમત્કારી દેખાવથી તો સાહેબને ધણું જ આશ્ચર્ય લાગ્યું. પછી ભયંકર ફણા હલાવતા અને બે જુહવાવડે ખિવરાવતા નાગ સામે આવી હાથમાં ટોપી લઈ હાથ જોડી નાગદેવ ત્રણે સાહેબ બોલ્યો:—“ ધન્ય છે પ્રભુની લીલાને ! એ દયાળુ નાગબાપા ! આપે ધર્માત્મા શેઠાણીના રક્ષણ માટેજ આ નરાધમને પકડી રાખ્યો છે, તો હે નાગદેવ ! હવે શેઠાણીની વહારે તેનું રક્ષણ કરનાર તેના પુણ્ય થાગે આવી પહોંચ્યો છે. એ દયાળુ દેવ ! આપ હવે આ કેદ કરેલ ચોરને છૂટો કરો; અમે તેને ન્યાયની અદાલતમાં શિક્ષા કરાવીશું અને શેઠાણીનું સંરક્ષણ કરી તેને સ્વસ્થાને પહોંચાડીશું. ” એટલું કહી સાહેબ શિર નમાવી નાગને પગે લાગ્યો, કે તુરત જ તે સર્પ હાથપગ ને ગળામાં દીધેલ ભરડો (બંધન) છોડીને પૂર્વદિશામાં પવનના વેગે ચાલતો ગયો. અહાહા ! શી કુદરતની કરામત ! સાહેબના અતઃક્રણમાં આથી તો આશ્ચર્યનો પારજ રહ્યો નહિ.

ચને રણે શત્રુ જલાશ્નિ મધ્યે । મહાર્ણવે પર્વતે મસ્તકે વા ॥

સુપ્તં પ્રમત્તં વિષમઃ સ્થિતં વા । રક્ષન્તિ પુણ્યાનિ પુરા કૃતાનિ ॥

અર્થાત્—વનમાં, રણમાં, શત્રુના સમૂહમાં, જળમાં, અગ્નિમાં, મહા-સાગરમાં, પર્વતના શિખર ઉપર, ઉંધમાં, કોઈ પ્રમાદમાં એટલે કોઈ ગદ્ગદ-ભૂલમાં, વિષમ સ્થિતિમાં; એટલાં સ્થાનોમાં પૂર્વે કરેલું પુણ્યજ અરેખર પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરે છે. જેમકે શ્લોક—

ગંધેન હીનં કુસુમં ન માતિ । વન્તેન હીનં વદનં ન માતિ ॥

સત્યેન હિનં વચનં ન માતિ । પુણ્યેન હીનો પુરુષો ન માતિ ॥

અર્થાત્—સુગંધ વિનાનું પુષ્પ શોભતું નથી, હાંત વિનાનું મુખ

શોભતું નથી, સત્ય વિનાનું વચન શોભતું નથી, અને પુણ્ય વિનાનો પુરુષ શોભતો નથી.

આ શેઠાણીને પુણ્યે કેવી રીતે બચાવી લીધી ! જોગાનજોગ કેવો આવી ગયો ? માટે વિવેકીજનોએ પ્રબુધક્રિતમાં વિશ્વાસ રાખવો પણ દુઃખથી વિહ્વળ થઈ કંઠાળી ધર્મોત્કે તણ દેવી નહિ. પછી સાહેબ પેલા ગાડીવાનને લઈ શેઠાણી પાસે આવ્યો, શેઠાણીને સંભાળપૂર્વક ગાડીમાં બેસાડ્યા, અને સર્વ જણા મામમાં ગયા. રાત્રીનો વખત હોવાથી તે વખતે તે સાહેબ પોતાને બંગલે શેઠાણીને લઈ ગયો અને પેલા કેદીને ત્યાંના ફાળદારને સોંપ્યો.

હવે આ તરફ શેઠ ઉગ્રાણીના કાર્યથી નવરા થયા એટલે સર્વ મિત્રો સહિત રાતના આઠ વાગે ત્યાંથી ચાલ્યા. આવા આનંદી દિવસ માટે મનમાં દરખાતા સર્વ મિત્રો રસ્તેથી આનંદની વાતો કરતાં કરતાં ચાલ્યા. ગામ નજીક આવ્યું એટલે મિત્રોથી શેઠની ઘોડાગાડી જુદી પડી, પોતાને ઘેર આવી શેઠે જોયું તો શેઠાણી તથા પુત્ર ન મળે, નોકરને પૂછતાં જણાવ્યું કે હજી તેઓ આવ્યાં જ નથી. આથી શેઠને ફાળ પડી અને એકદમ ચોતરફ તપાસ કરવા માટે માથુંસો દોડાવ્યા. શેઠે જાણ્યું કે નક્કી આજ કાંઈ દગો થયો. શેઠાણી તથા પુત્ર પાસે પુષ્કળ ધરણું છે, તેથી ક્યાંઈ જોખમમાં આવી ગયા, પણ ગાડીવાન ધણે સારો માથુંસ છે તેથી શેઠાણીને બહુ મુજબવા નહિજ દે, સકાય કરશે; તો પણ તપાસ તો કરાવવી. પોતાને ખોટનો પુત્ર એકનોએક હોવાથી તથા શેઠાણી બહુ મુશ્કેલ ત, ભક્તિવત ને માથાળુ હોવાથી શેઠના મનને જરાયે ચેત પડ્યું નહિ. તપાસ કરતાં પત્તો ન લાગ્યો, ત્યારે શેઠે એકદમ પોલીસને ખબર આપી. પોલીસે ધણી કાળજીપૂર્વક તપાસ કરાવી પણ પત્તો ન મળવાથી શેઠ ધણું રોવા લાગ્યા-હુંજી કરવા લાગ્યા. શેઠ પોતાના ઘરમાં અકબોસ કરતાં બેઠો છે, ત્યાં પેલા સાહેબનો સિપાઈ એક ચિટ્ટી લઈ આવ્યો. શેઠને ચિટ્ટી આપી તેમાં ગેડે વાંચ્યું કે:-શેઠજી, આપની ધર્મપત્ની તથા પ્રાણાધિક લઘુ બાળક અત્રે કુશળ છે, તેમને ધણી વિષમ નિયમિતથી બચાવી લેવામાં આવ્યા છે. પ્રભુએ તેમને બચાવ્યાં છે. નવું જીવન પ્રાપ્ત થયું છે. હવે કશી કીકર ચિંતા કરવા જેવું નથી. તમારી પરાપકારી ધર્માનુરાગી શુભવૃત્તિનું પુણ્યકળ તમને મળી ચુક્યું છે ને સંખંધનો સચિસ્ત્ર હવાલ મેળાપ થયે રૂબરૂમાં જાણશે. ચીટ્ટી વાંચી શેઠના હૃદયનો પાર ન રહ્યો, તરતજ ઘોડાગાડીમાં બેસી તે જ વખતે સાહેબને

ખંજશે ગયા. સાહેબે બહુ આદરસત્કાર આપી તેમને યોગ્યાસને બેસાડ્યાં; શેઠાણી પુત્રને લઈ ત્યાં આવ્યાં ને મસ્તક નમાવી બેઠાં. શેઠ વહાલા પુત્રને તેડી લીધો; શેઠાણીના નેત્રોમાં આંસુ આવી ગયાં અને બોલ્યાં કે:-આ પરાપકારી સાહેબે જ મને મારા પુત્રસહિત મહા વિષમ એવા પ્રાણાત કષ્ટથી અચાવી છે-જીત્રાડી છે. બીજીવાર ખરા શબ્દોમાં કહું તો એ મારા રક્ષક પિતા છે. તેમણે મારા ઉપર કદી ન ભૂલાય તેવો ભારે ઉપકાર કર્યો છે. ત્યાં શેઠ પેલા ગાડીવાનને કેદી દશામાં જોયો તેથી આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું કે:-આને કેમ બાંધ્યો છે? તેણે સંકટ વખતે શેઠાણીને સહાય કરી હશે, એ અમારો જીનો ને સારો નોકર છે. ત્યારે સાહેબે કહ્યું કે:-અરે શેઠ! તે પાપીએજ આ બધું સત્યાનાશ વાળ્યું છે. તે તમારા જીના નોકરે, પ્રાણઘાતકી વિશ્વાસઘાત કરતાં પાછું વાળી જોયું પણ નથી. પછી સાહેબે શેઠાણીના સંબંધનાં અનેકો બધો હેવાલ કહી સંભળાવ્યો. શેઠને બધી વાત સાંભળ્યા પછી તો ગાડીવાન ઉપર ધણેજ તિરસ્કાર છૂટ્યો; સુભાગ્યે શેઠાણીનો તથા પુત્રનો અચાવ થયો, તે ખાતે સાહેબનો શેઠ બહુ બહુ પ્રકારે ઉપકાર માનવા લાગ્યા. ત્યારે સાહેબે કહ્યું કે:-એમાં કાંઈ મેં વિશેષ કયું નથી, મેં તો મારી ફરજ બજાવી છે. મનુષ્યે મનુષ્યનું કાર્ય કરવું જોઈએ, એ સર્વની ફરજ છે. શેઠાણીનાં અને તમારાં પુણ્ય સારાં કે તરતજ યોગ્ય સમયે આવેા જોગાનજોગ આવી લાગ્યો! મારા પહેલાં તો તેમને નાગદેવે ધણી સહાય કરી છે.

પણ આ દુષ્ટે તો કરવામાં કંઈ બાકી રાખી નથી. આવા મહાપાપીઓ અવશ્ય મરીને નરકેજ જાય છે. કહ્યું છે કે:-પાપેન જીવો નરકેષુ યાંતિ । સંપૂર્ણ કાઠું રહ્યું તસ્ય તત્ર ॥ અર્થાત્-“પાપે કરીને પ્રાણીઓ નરકમાં જાય છે, અને ત્યાં તેમને ધણું દુઃખ ભોગવવું પડે છે.” શેઠ, અમારા દેશમાં વિશ્વાસઘાત જેવું એકે અન્ય મહાપાપ નથી. આવા લુચ્યાઓનો કદી પણ વિશ્વાસ કરવો નહિ, ધરનો ઉંદરજ ધરતું નખોદ વાળતા તૈયાર થયો. આ પાપીનો તો ન્યાયમંદિરમાં (કોર્ટમાં) કેસ ચલાવીશું તેથી તેના કર્મની વાનગી તેને અત્રેજ મળશે. પાપીને બાળહત્યા તથા સ્ત્રીહત્યા કરતાં લેશ પણ દયા ન આવી, કંપારી ન છૂટી. પણ દગાખોર કપટી પાપીના કપાળમાં તો અંતે ડમળ રહ્યા. “કપટ ત્યાં અપટ, કુડ ત્યાં કુડ.” પાપીએ લોકમાં પડી અધમ કાર્ય કરતાં પાછું વાળી નજ જોયું, લોકરાક્ષસે તેને અધ

બનાવી દીધો. કહેવત છે કે:-લોભાંઘો નૈવ પश्यन्ति ॥ અર્થાત્-લોભમાં
અંધ બનેલાઓ કાંઈ પણ જોતા નથી, કશો વિચાર કરતા નથી. અને તે
તો ફક્ત લુહાનરા અશ્વહરાહરન્તિ ॥ અર્થાત્-લોભીવાઓ અર્ધ (ધન)
મેળવવામાંજ સદાસર્વદા તત્પર રહે છે-આવા પશુનાંપશુ: ॥ નરાધમેને
હજાર હજારવાર ધિક્કાર હો ! ધિક્કરતે તસ્ય જીવિતમ્ ॥

વિદ્યાસ ક્યાં કરવો અરે ? (હરિગીત ૭૬)

વિદ્વાન મૂખ સમગ્ર લોકો લોભમાં લલચાય છે,
છાટા અને મોટા બધા જન લોભને વશ થાય છે;
ઉપર થકી આસ્તિક ઉદાર પદોપકારી થઈ કરે,
આ વિદ્યના વ્યવહારમાં વિદ્યાસ કરવો ક્યાં અરે ?
પ્રિય મિત્ર પુત્ર કેસર પણ સંબંધ ભૂંટી જાય છે,
સ્નેહી સહોદર સેવકો તે દુષ્ટ મનના થાય છે;
પાત્રી પરાલવ પ્રીતિમાં ભોળા જના નયનો ભરે,
આ વિદ્યના વ્યવહારમાં વિદ્યાસ કરવો ક્યાં અરે ?
અધિકારીઓ અધિકારમાં અવળું કરે અંધા થઇ,
આનંદ માની લે સદા પર ધામ ધન લુટી લઈ;
સંબંધીઓ ને સ્નેહીઓ પણ પાપનાં પગલાં ભરે,
આ વિદ્યના વ્યવહારમાં વિદ્યાસ કરવો ક્યાં અરે ?

પછી સાહેબે શેઠાણીને તથા પુત્રને શેઠને દવાલે ક્યાં, અને પેલા
દુષ્ટ ગાદીવાનને ફેજદારને સ્ત્રાધીન કર્યો. સવારે તેનો કોર્ટમાં કેસ ચાલ્યો,
શેઠ પણ કોર્ટમાં હાજર થયા હતા. ઘણા સવાલજવાબો થયા પછી તેને
સખત મળુરી સાથે દસ વર્ષની સજા (કેદ) નો હુકમ થયો અને આવા
અધમ કાર્ય માટે ન્યાયાધીશે પણ તેને ધણુ કહ્યું અને ધિક્કાર આપ્યો.
દસ વર્ષનો જુનો નોકર થઈ તને આ ધાતકી કાર્ય કરતાં કાંઈપણ વિચાર
કેમ ન થયો ? અને શેઠનો વંશોન્નત કરવા તૈયાર થયો ! વગેરે કહ્યું.
ન્યાયાધીશને પણ આ બનાવથી ત્રાસ છૂટ્યો. પછી શેઠ સ્વસ્થાને ગયા અને
પેલા કેદીને જેલમાં લઈ જવામાં આવ્યો.

પ્રિય વાંચનાર ! આ દૃષ્ટાંત અત્રે પૂર્ણ થાય છે. આમાંથી આપણને
શીખવાનું, સમજવાનું ઘણુ મળી આવે છે. આ દૃષ્ટાંતનો સાર એ છે કે:-
દુનિયામાં દુઃખનો ઉદય કેવો અણચિંતવ્યો થઈ આવે છે ! તે વખતે પ્રભુનું
શરણુ કેવું સુખદાયક થાય છે ? જેનાં પુણ્ય મોટાં છે, તેને ગમે ત્યાંથી પણ

દુઃખના સમયમાં ઓચિંતી સહાયતા મળી આવે છે. કહેવત છે કે:-જેને રામ રાખે તેને કોણ આખે ? વિપત્તિકાળમાં પણ ઘેરને નહિ તબનાર અને પ્રભુનું શરણ એકચિત્તે ગ્રહણ કરનારનું દુઃખ અવશ્ય નાશ થાય છે.

સંગ્રહરા વૃત્તમ્

નો રોગા નૈવ શોકા ન કલહ કલનાનારિમારિ પ્રચારા ।

નો વ્યાધિર્નાસમાધિર્ન ચ દરદુરિતે દુષ્ટ દારિદ્રતા નો ॥

નો શાકિન્યો ગ્રહા નો ન હરિકરિગણા વ્યાલવૈતાલજાલા ।

જાયન્તે પાર્શ્વચિંતામણિ મતિવસતાં પ્રાણિનાં મક્તિમાજામ્ ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—શ્રી પાર્શ્વચિંતામણિનું શરણ ગ્રહનારને રોગ, શોક, કલેશ, મહામારી, વ્યાધિ, અસમાધિ, ભય, પાપ, કષ્ટ, દારિદ્રતા, ઝકિનીશાકિની, ગ્રહો, સિંહ, હાથીઓ, સર્પ, વૈતાલ વગેરેનાં ભયંકર દુઃખો નાશ થાય છે. માટે હંમેશાં પ્રભુનું શરણ ગ્રહણ કરવું જોઈ છે. વળી ખીન્ને એ પણ સાર નીકળે છે કે—લોક પ્રાણિઓની યુદ્ધિ બગાડે છે, ન કરવાનું કરાવી મહાઅનર્થકારી કર પાપ કર્યો કરાવે છે, વિશ્વાસઘાત કરાવે છે. જેમ પેલો દુષ્ટહરામી ગાઠીવાન લોકને લીધે શેઠાણીનો પ્રાણ લેતાં અચકાતો નહોતો. આ દષ્ટાંતમાંથી મુમુક્ષુવર્ગને ધણું શીખવાનું મળી આવે છે. માટે હંમેશાં સુખાભિલાષીજનોએ તો શ્રી સર્વગ્ર વિતરાગ પ્રભુનું શરણ અંગીકાર કરવું. (૫૧)

(૫૨)

ઓ મો જના ! સ્તરિતુ મેવ મવાર્ણવસ્ય !

વાંછાસ્તિ ચેત્તદિહ કીર્તિકલંકારીમ્ ॥

નિંદામલત્યજત સદ્ગુણવિત્તહારી ।

સંસારસાગરસુવૃદ્ધિકરી પરેષામ્ ॥૫૨॥

અર્થ—હે જનો ! આ સંસારરૂપી મહાસાગર તરવાને માટે જો તમારી ધચ્છા થતી હોય, તો જરૂર તમે પારકી નિંદાનો ત્યાગ કરજો; કારણ કે તે પારકી નિંદા કેવી છે ? તો કે કીર્તિરૂપી સુદર્શીને અત્યંત કાલુષ્ય એટલે મલિન કરનારી, તથા ઉત્તમ પ્રકારના સદ્ગુણોને ઘોષ નાંખનારી, એટલે સમસ્ત સદ્ગુણો નાશ કરનારી તથા સંસારરૂપી સાગરની અત્યંત અભિવૃદ્ધિ

કરનારી છે. માટે મોક્ષાભિલાષી મનુષ્યાએ તો જરૂર પરનિંદાનો પરિહાર કરવોજ જોઈએ. પર

ભાવાર્થ—નિંદા એ ખરેખર એક મોટી રાક્ષસી છે. જેમ રાક્ષસી જેને વળગે છે તેને મહાભારે પીડા ઉત્પન્ન કરે છે, શરીરને શુષ્ક બનાવી દે છે, લોહી ચુસી લે છે, બેભાન બનાવે છે, ઉન્મત્ત ગાંડા બનાવે છે, અનિર્વચનો એટલે નહિ બોલવા લાયક વચનો વદાવે છે, સત્યને બૂલાવે છે, પેટને ફૂલાવે છે, દુઃખમાં ડૂબાવે છે, ચિત્તને ચક્રોડાલે ચકાવે છે, અને બહુબહુ પ્રકારે હેરાન કરે છે. સ્નેહીસખધી સાથે લડાવે છે, ચક્ષુઓમાં ભયંકરતા દેખાડાવે છે, વગેરે અનેક પ્રકારે દુઃખ દે છે લોકમાં સર્વ વળગાડો કરતાં રાક્ષસીનો અને વત્રીનો વળગાડ વિશેષ ભયંકર ગણાય છે. તે જેને વળગે છે તેને દુષ્ટ રીતે પામમાલ કરી ધણું નુકશાન પહોંચાડે છે, અને હેરાનહેરાન કરે છે. તેને કાઈ ખરો ઉસ્તાદ મળે, તોજ તે એ બધા—આપદામાંથી નીકળે છે, નહિ તો આખી જીંદગીનું સાલ સમજવું. તેમ નિંદા પણ એક મોટી ભયંકર રાક્ષસી છે. આત્માના અનેક દુર્ગુણોમાં એ પણ એક મોટો દુર્ગુણજ છે. આત્માને અધોગતિમાં ઉતારવામાં બીજા દુર્ગુણો કરતાં નિંદાની સત્તા કાંઈ ઓછી નથી. એ પણ મહામોહરાજનું સટીફિકેટ મેળવી પહેલે નંબરે પાસ થયેલી મોહરાજની માનીતી પટરાણી છે, મતલબ કે તે નિંદા રાક્ષસીને ઉપર કહેલાં બધાં વાક્યો લાગુ પડે છે. નિંદા એ દુર્જનતાનું લક્ષણ છે. આ ત્રણ ભુવનમાં એવો કાઈપણ મનુષ્ય ભાગ્યેજ હશે, કે જેને નિંદા રાક્ષસી નહિ વળગી હોય! અર્થાત્ સર્વને તે વળગેલીજ છે. ક્રૂર ઉત્તમ પુરુષોજ તેનાથી દૂર રહે છે. કહ્યું છે કે:-

અસંખ્યા પરદોષજ્ઞા । ગુણજાઞ્ઞેવકેચન ॥

સ્વયંમેવ સ્વદોષજ્ઞા । વિદ્યતે યદિ પંચપાઃ ॥ ૧૭ ॥

અર્થાત્—જગતમાં પારકા દોષ જ્ઞેનારા તો અસંખ્ય છે, પણ પારકા શુભ જ્ઞેનારા તો ધણાજ વિરલા છે; તેમાં વળી પોતાના દોષો પોતેજ જાણનારા પુરુષ તો પાંચ જ જ છે. મતલબ કે નિંદા એ આજકાલ સામાન્ય વ્યાપાર હોય એવું થઈ પડ્યું છે, પણ એ વ્યાપારમાં કેટલી ખોટ અને કેટલું હાંસલ છે, તેને તોળવાનું—ક્યાસ કરવાનું તે વ્યાપારથી અલગ રહેનારા સ તો જ સમજે છે. સંતોનો સ્વભાવ રાજર્ષિત્રવર શ્રીભટ્ટહરિએ વર્ણવ્યો છે કે:-

“મન વચન અને કાયાને ત્રિષે પુણ્યરૂપી અમૃતથી પૂર્ણ બનેલા

ઉત્તરાર્ધ] હે સાગર ! તુજમાં બધું, અથાગ જળ અભિરામ; રહ
ત્યા છીપે નહિ કાંઈની, શું પછી તારે કામ. ૨૬

પુણ્ય કરે છે પણ પાપ કરતા નથી, અને ત્રણ જીવનને અનેક ઉપકારની શ્રેણીથી પ્રીતિ પમાડતા એવા સંત પુરૂષો પરના પરમાણુ જેટલા જરાક શુણ્ણને પણ પર્વત તુલ્ય કરી હમેશાં પોતાના હૃદયને વિકાસ પમાડે છે. એવા જેટલાક સંત મહાત્માઓ આ ભૂમંડળમાં વિચરે છે. પણ તેથી ઉઘટા શુણ્ણવાળા એટલે પારકાના દોષોજ જોવાવાળા પામરજીવો પરનિંદા કરવામાંજ અહોનિશ તત્પર રહી તેમાં આનંદ માને છે; એવા દુર્જનો તો આ અવનિમાં બહુ જ છે. નિંદા કરનારને તો કર્મનો કિલ્લો મળ્યોત બંધાય છે. પરનિંદા કરનારા પોતાના દોષો સામું ભાગ્યેજ જીએ છે ! કહ્યું છે કે:—

કવિત:—અપના ન દોષ દેખે, પરના અવગુણુ થેખે,
દુષ્ટકો સ્વભાવ ઉઠી પરનિંદા કરત હે;
એસે કોઈ મહા સવારી રાખ્યો નિકો કરી,
કિરી તહીં જાય છીંદ ફુંદત ફિરત હે;
બોર હી તે સાંજલગે સાંજ હી તે ભોર લગે,
સુંદર કહત દિન એસે હી ભરત હે;
પાંવકે તરેકો નહિ સુજે આગ મુરખકું,
ઓરકું કહત તેરે શીરમેં બરત હે

૧

અર્થાત—પરનિંદામાંજ રતિ—આનંદ પામનાર દુર્જનોને એવી કુટેવ પડેલી હોય છે કે, સામા મનુષ્યોમાં હજારો શુણ્ણ હોય, છતાં તેના સામું નહિ જોતાં તેના અવગુણુ સામેજ જીએ છે. જેની આંખમાં કમળાનો રાગ હોય છે, તે સર્વ જગતને પીળુંજ દેખે છે. તેને માટે એક કવિએ કહ્યું છે કે:—

દોહરો—કમળા તણા રોગથી જેનાં નેત્ર પ્રભુ પીળાં રહે,
તે સાવ ઘોળા શખને શું પીત્તવરણું નહિં કહે ?

તેમ દુર્જન પણ સામાના શુણ્ણને અવગુણુ રૂપેજ જીએ છે અને પોતાની મહત્તાઈ-અડાઈ જણાવે છે. પોતાને ન, ગમતું હોય, તેની નિંદા કરે છે, અને ગમતાની સ્તુતિ-વખાણુ કરે છે. આપણી એવી સામાન્ય પ્રથા પડી રહેલી છે, કે પોતાને કાંઈક તુકશાન થાય કે તુરતજ તેની નિંદા કરવા માંડશે. અથવા તો સજ્જનનો સદ્ગુણુ નહિ સાંભળી-સાંખી શકવાથી તથા નહિ જોઈ શકવાથી સામાના સદ્ગુણુ હશે તો પણ તેમાંથી દુર્ગુણુ ગોતીને તેની નિંદા જ કરશે

જેમકે:-અંદરે ચોર નિંદે છે, ગૃહપતિને વ્યભિચારી નિંદે છે. સુશી-
લને ખળ-દુષ્ટ નિંદે છે. કુળવાન સાધવી સતી સ્ત્રીને અસતી દુષ્ટા-કુલટા નિંદે
છે, કુલીનને નીચ કુળવાળો નિંદે છે, વૃદ્ધને યુવાન નિંદે છે. વિદ્વાનને મૂર્ખજન
નિંદે છે, લક્ષ્મીવાનને હરિદ્રી નિંદે છે, સ્વરૂપવંત રૂપાળાને કદરૂપો-અદસ્તીકલ
નિંદે છે. યાનીને અચાની નિંદે છે, અને સદાચારી સાધુપુરૂષને અનાચારથી ભ્રષ્ટ
થયેલા કુસાધુ નિંદે છે આમ અરસપરસ નિંદા રૂપી રાક્ષસી સર્વત્ર ફરી વળી
છે, અને સર્વને પોતાની સત્તા તળે દબાવી દીધા છે. તેમાં વળી વિશેષ કરીને
આજકાલ ધર્મને બહાને તો અતિશય નિંદા વધી પડી છે. ધર્મને નામે નિંદાના
અનેક લખાણો પ્રકટે છે. એક બીજાના સાધુની નિંદા કરે છે. તેથી ધર્મને
બાને અનેક નિંદાકારી ઝગડા ઉત્પન્ન કરે છે. તેઓ અન્યોઅન્ય બોલે છે
કે:-“મારો જ ધર્મ સાચો છે, તમારો ધર્મ ખોટો છે, તમારો શાસ્ત્રમાં તો
બધા ગરબગોટાજ ભર્યા છે. કપોલકદિપત ગ્રંથો બનાવી તમારા ધર્મચુરોએ
તો નરી ગપજ ચલાવી છે, બોલા લોકોને ભરમાવી દિવ્વળમાં ફસાવી માર્યા
છે. તમારા પ્રભુ ખોટા અને તમારો ધર્મ પણ ખોટો, તમારાં શાસ્ત્રો પણ
સધળાં ખોટાં છે, માટે તમારો ધર્મ આદરવા જોગ નથી; પણ રમશાન
ધાટની પેઠે સર્વથા વર્જનીયજ છે. ધર્મ તો બસ અમારોજ શ્રેષ્ઠ ને ખરો
છે. અમારા પ્રભુ ઉંચામાં ઉંચા છે. અમારા શાસ્ત્રમાં કોઈ પ્રકારનો લેશ
માત્ર પણ દોષ મળેજ નહિ. અમારા સાધુ પણ સર્વ ધર્મ કરતાં શ્રેષ્ઠ
કરણીના કરવાવાળા છે, ઉત્તમ છે, તેના સમાન કોઈ નથી. મોક્ષ પણ
અમારામાં જ છે, માટે મોક્ષગતિ જોઈતી હોય તો, અમારા પ્રભુને ભજો,
અને અમારા ધર્મમાંજ આવો. ” એમ અરસપરસ બોલે છે, અતિ નિંદા
કરે છે, એક બીજાના દેવચુર અને ધર્મને ગાળો દે છે; એટલું જ નહિ
પણ કોઈ વખત તો તેમાંથી મોટી મારામારી અને ઝપાઝપી ચાલે, અને
વખતે ખૂન પણ થઈ જાય છે. એમ નજીવી બાબતમાં તેનો કેસ કોટે પછ
ચડે છે, લાખો રૂપેઆનું પાણી કરે છે. વજીલોને અને કોર્ટોને તો એક
જાતની કમાણી જાગે છે. કહ્યું છે કે:-

મનહર છંદ.

રોગ કરે લોગ ત્યારે, વૈદને વિશેષ લાલ,

દેશભંગ થતાં બેસે કોળી તો કમાધને;

પડે જો દુકાળ, રળે દાણાના દુકાનદાર,

લડે જો ભૂપાળ લાલ સોગણો સિપાધને;

માનવીઓ મરે ત્યારે, ભલો લાલ ભંગીઆને,
અને અવતરે ત્યારે દામ મળે દાધને,
દાખે દલપતરામ લડે લોક ઠામઠામ,
ભલો લાલ તે સમે મળે વડીલ ભાધને. ૧
મારો દેવ સાચો અને, તારો દેવ તૂટેતૂત,
મારો દેવ સ્વદેહેથી સ્વર્ગમાં પોંચાડે છે;
મારો દેવ તારશે ને, બુડાડશે તારો દેવ,
મારી તારી કરી મોટા જંગને મચાવે છે;
ધર્મના તોફાને કાઢ્યું સત્યનાશ સંપ કેરું,
દીલાં કંઠી ભસ્મ માટે લાખોને લડાવે છે;
બુદ્ધિ બળ દ્રવ્ય નહિ, હિંદના ઉદ્ધાર માટે,
એકમેક છાનાં છિદ્ર ઉઘાડી વગાવે છે. ૨

હુહો—કુસંપથી કજીયા વધ્યા, વધ્યો રાગ ને દ્રેષ;
ધર્મદીપ ઝાંખો કરી દુઃખી બનાવ્યો દેશ. (૧)

એવી લગણીઓમાં છેવટે એ વચ્ચે ત્રીજો ફાવી જાય છે. સ્વતંત્ર સત્તાને
પરાધીનતાના કારાગ્રહમાં પકડાવું પડે છે; એટલે સરકારી સત્તા તો દબાવુ
પડે છે. જેને રૂપાંતરમાં જતી કહે છે, તે કાયમને માટે પેસી જાય છે, અને
ધાર્મિક મુકામો ઉપરથી સેવકોના હક પણ ભૂંટી જવાનો મોટો વખત આવે
છે, જોયું ! નિંદાનું પરિણામ કેવું ફળદ્રુપ નિવડ્યું ? મોક્ષનો દરવાજો કેવો
બુલો ? એકબીજાના પ્રજાને નિંદવાથી અગર ગાળો દેવાથીજ શું પોતાના
પ્રજા ભાંચા અને પારકાના નીચા કરી જતા હશે વાર ? પ્રજાને જાણે પોતેજ
વેચાતા લીધા હોય નહિ ? અગર પોતેજ જાણે મોક્ષનો ધ્વજો લીધો હોય
નહિ ! કે જેથી પોતાનું સર્વ સાફ અને પારકાનું સર્વ ખોટું એમ વહે છે.
પણ સર્વજ્ઞ શ્રી જીનેશ્વર પ્રજાએ, સર્વમાં કાંઈ નહિ ને કાંઈ પણ સત્ય તો
જોયેલુંજ છે; પણ ગુણદષ્ટિથી જુએ, તોજ સાર મળી આવે. દાખલા તરીકે
જેનેતર અંથોને સમભાવી સમકિતદષ્ટિથી વાંચે, તો તે સર્વ સમકિત સત્ર
અધને પરગમે; પણ સમકિત સત્રને વિષમભાવીમિથ્યાત્વદષ્ટિથી વાંચે, તો
જેનનાં સત્રો પણ મિથ્યાત્વરૂપ અર્ધ પરગમે.

માટે સર્વ સાફ યા નરસું એ પોતાની વૃત્તિ ઉપર આધાર રાખે છે.

આજકાલમાં સર્વના હૃદયમાં દુર્યોધન ભરાઈ બેઠો છે, તેથી એક બીજના પ્રભુને નિંદે છે, પણ તે અવિવેકી નિંદકોને એટલી પણ ખબર નથી. કે જેમ્ એક પિતાના બે પુત્રો ગાળાગાળીપર આવી પોતાનાજ પિતાને ગાળો આપે, તેમાં કોને ગાળ પડે ને કોને ન પડે; અર્થાત્ એ તો પોતાના તીર્થરૂપ પિતાનેજ ગાળો પડે છે. એક પતિની બે સ્ત્રીઓ અન્યોઅન્ય લહે, કે તાઈ જુડું થજો, નખોદ જજો, વગેરે ગાળો હર્ષ શાપ આપે; તો તે શાપ પોતાના પતિનેજ શિર પડે છે, તેની તે કુલટાઓને ક્યાંથી માણુમ પડે ? મતલબ કે, એક બીજના ધર્મની નિંદા ન કરવી. પણ સદા સત્ય બાબતનું પ્રતિપાદન કરતાં, અસત્ય આપોઆપ તરી આવે છે. જેમકે, પ્રભુ કોણુ અને કેવા હોય ? સર્વજ્ઞ પ્રભુનો ધર્મ શું ? અને તે ધર્મ પાળવાથી લાભ શો ? એ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં દરેક મતાવલ્લ બીજોએ પોતાની ઈચ્છાનુકૂળ માની પોતાના ધર્મસ્થાનકોમાં જેવાં કે મંદિરમાં, હવેલીમાં, દેરાસરમાં અને મહાદેવ-માતા વગેરેનાં દેવાલયોમાં, મઠમાં કે મસીદમાં વગેરે મકાનોમાં બેસારેલા તેજ પ્રભુ ! એવો અર્થ કરવાનો નથી. ત્યારે પ્રભુ કોણુ ? અઢાર દોષરહિત, સ્ત્રીસંગથી વિરક્ત, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ મત્સર, માયાથી મુક્ત, રાગદ્વેષથી રહિત, જેણે કોઈ પ્રકારનાં લયકારી ધનુષ્યાણુ વગેરે શસ્ત્ર રાખેલ નથી, જેની મુખમુદ્રા ઉપર પરમશાંતિ છવાઈ રહી છે, તથા સર્વને સુખકારી એવા તથા પોતાના અનુયાયી ઉપર સ્નેહ લાવે ને પારકા ઉપર દ્વેષ લાવી શાપ નહિ દેનારા, પૃથ્વીની પેઠે ક્ષમાધર, મહાદયાળુ વગેરે શુભોથી મુક્ત હોય તે પ્રભુ છે. તેને માટે કહ્યું છે કે:—“જેને નિંદા, લય, અચાન, નિદ્રા, અવિ-રત્તી, કામ, ક્રોધ, હાંસી, શોક, દ્વેષ, મિથ્યાત્વ અને રાગમોહ નથી. તથા રતિચ્ચરતિ અંતરાય આદિ કર્મોથી રહિત છે—એવા એક જીનેંદ્ર પરમાત્મા ખરા પ્રભુ છે. અને તેજ સદા મારી ગતિ હો. અર્થાત્ તેનુંજ શરણુ હો. “જે હૃષિકેશ, વિષ્ણુ, જગન્નાથ, જીન, મુકુદ, અચ્યુત, શ્રીપતિ, ત્રિશ્વનાથ, વગેરે અનંત નામોથી ભવ્યજનોથી સંબોધાયેલ છે—એલાવાયેલ છે; એવા એક શ્રીજીનેંદ્ર પરમાત્મા પ્રભુ છે અને તેજ સદા મારી ગતિ હો. “જેના હાથમાં ત્રિશૂળ નથી, ધનુષ્યાણુ નથી, ચક્ર ગદા નથી, હાસ્યવિનોદ નથી, વૃત્યગાન વગેરે નથી, વળા જેને નેત્રમાં. ગાત્રમાં, મુખમાં, વિકાર (ક્રોધાદિકે લાવો) નથી, તેજ પરમાત્મા ખરા પ્રભુ સદા મારી ગતિ હો; “વળા જેને કોઈ પક્ષી, સિંહ, વૃષભ, ચાપના આસનો નથી, તથા રોપ પ્રસાદ આદિની જેને વિટંબના નથી, જેનાં નિહ કાર્યોથી માણુસોના હૃદયોમાં

કંપારી છુટતી નથી, તેવા એકજ પરમાત્મા ખરા પ્રભુ સદા મારી ગતિ હો. “વળી જેને પડખાના ભાગમાં ગૌરી, શિરો ભાગમાં (મરતક ઉપર) ગંગા અને હિરણ્યગર્ભા (સાથળ ઉપર) લક્ષ્મી બેઠેલી નથી, મતલબ કે જે સ્ત્રીસંગથી તદ્દન વિરક્ત છે. તથા કોઈ પ્રકારની આશા (તૃષ્ણા) રાક્ષસી જેને પીડતી નથી, અને જે શિવશ્રી (મોક્ષરૂપી અક્ષય લક્ષ્મી) નેજ સદા ભજે છે; તેજ ખરા પરમાત્મા છે. એવા શ્રી જીનેંદ્ર પ્રભુ સદા મારી ગતિ હો. “વળી જે મહાબ્રહ્મ જ્ઞાન સ્વરૂપ, મહા તેજવંત જેની શ્રુતિ છે, માનસરોવરવાસી મહાહંસરાજ સમાન વળી મહાદેવના દેવરૂપ, મહામોહનીયકર્મને પણ જીતનારા, જૈનશાસ્ત્રમાં કહેલા આઠ કર્મોમાં તે મોટું છે, આત્માને મહા હાનિકારક તથા મહા બળવાન છે; માટેજ શ્રી જીનેંદ્રદેવે ભાર દબને વળુવેલું છે, કે એક મોહનીય કર્મ જીતવાથીજ ખીળાં કર્મો જીતી શકાય છે, મતલબ કે એક ચોથું મોહનીય કર્મ જીત્યું એટલે બાકીનાં સર્વ કર્મો જીતાયલાં જ છે. માટે જે પુરૂષોએ મહામોહનીય કર્મને જીત્યું છે, તે મહાપુરૂષ છે. અને તેઓજ મોક્ષપંથને દેખાડનારા છે, બબ્બ જીવોને સદુપદેશ આપી મોક્ષમાર્ગને વિષે દોરનારા છે. તે સર્વજ જીનેંદ્ર મહાપુરૂષજ પ્રભુ છે. અને એવા શ્રી જીનેંદ્ર પ્રભુજ મારી સદા ગતિ હો ! “વળી જે પ્રભુ બાહ્ય ભાવથી કોઈ સંધાતે બાધબધી-દોરતી બાંધતા નથી; તથા કોઈની સાથે વૈરવિરોધ પણ બાધતા નથી, તથા જે અજ્ઞાનરૂપ મહા અધિકારથી, ને કર્મરૂપી રજથી ઢકાયલા નથી, ત્રિલોકના નાથ છે, સકળ બબ્બ જીવોની રક્ષા કરનારા છે, અને અબબોની ઉપર પણ તે દયા કરનાર છે, વળી જેણે આળસ અને નિદ્રાનો તો સમુળગો નાશજ કરેલો છે; તે પરમાત્મા જ ખરા પ્રભુ છે તે સદા મારી ગતિ હો ! (૨૬) વળી જે બ્રહ્મા, લોકેશ, શશુ, સ્વયંભુ, ચતુર્ભુજ પ્રમુખ અનેક નામોને ધારણ કરે છે. અર્થાત્ જે અનેક નામોથી બોલાય છે, જે નિશ્ચય છે, જગતના શરણરૂપ છે, એવા શ્રી પરમાત્માજ ખરા પ્રભુ છે. એવાજ શ્રી જીનેંદ્ર સર્વજપ્રભુ સદા મારી ગતિ હો.”

મતલબ કે આવા મહાન ગુણોથી યુક્ત હોય, તેજ પ્રભુ સત્ય છે, મોક્ષદાતા છે, નિર્ભય કરનાર છે. પણ પોતેજ સ્ત્રી વગેરેનાં સંગી હોય, ઉપાધિના બંધનમાં હોય, તે અન્યને મુક્તિ સુખ કેમ અપાડી શકે ? માટે ઉપર જણાવેલા

સદ્ગુણવાલા પ્રભુને લાગે ને અયોગ્ય આચરણને તાલે; તો અવિચળ શાંતિ
સુખને સજે. પણ ઝગડા કરવાથી, એક બીજાની નિંદા કરવાથી, કાંઈ જાંઝ-
નીચપણું ઠરી જતું નથી. નિંદાતું પરિણામ કદાપિ સાફ આવતું નથી.
નિંદા તો સદ્ગુણરૂપી વનને ખાળનારી છે; અધોગતિમાં ઉતારનારી છે. પણ
દુર્યોધનવૃત્તિ હોય, ત્યાં સુધી તો પરના અવગુણ જ નેવામાં આવે છે. દાખલા
તરીકે જેમકે:—એક વખત દુર્યોધનને શ્રીકૃષ્ણ મહારાજે કહ્યું કે તમે આજે
ગામમાં જાઓ અને આપણી આ દારકા નગરીમાં કેટલા ગુણી છે તેની
નોંધ લઈ આવો. પછી શ્રીકૃષ્ણના વચનને માન આપી દુર્યોધન તુરતજ
ગામમાં ગયો. આખો દિવસ આખા ગામમાં ફર્યો, દરેક ચોટે ચકલે અને
શેરીએ મહોલ્લે મનુષ્યોને જોયા, પણ કોઈ મનુષ્યમાંથી તેને ગુણ મળ્યોજ
નહિ; જ્યાં જુવે ત્યાં એકાદ અવગુણ તો તેના નેવામાં આવેજ, પણ કોઈ
તદન ગુણી તો તેને આખી નગરીમાં એક પણ નેવામાં આવ્યો નહિ.
છેવટે સાંજે આખી નગરીમાં એકે ગુણી નથી એવો નિશ્ચય કરી પ્રભુને
ખબર આપ્યા કે, હે પ્રભુ ! હું શું કહું ? આપની આજ્ઞાનુસાર સમસ્ત
નગરમાં ધણો પરિશ્રમ લઈ તપાસ કર્યો, પણ આખી નગરીમાં એકે ગુણી
નથી, જ્યાં જોઈ ત્યાં દરેકમાં એક તો અવગુણ હોય હોયને હોયજ ! પછી
બીજે દિવસે અજીવનને આખી નગરીમાંથી અવગુણી ગોતવાની આજ્ઞા કરી.
તે પણ આખી નગરીમાં તેજ પ્રમાણે ધણો પરિશ્રમ લઈ ગલીએ ગલીએ
અને ચોટે ચકલે ફર્યો, ખુબ તપાસ કર્યો, પણ તેને એકે અવગુણી નજ
મળ્યો, પછી તેણે સંધ્યાકાળે તે ખબર આપી ! પછી શ્રીકૃષ્ણજીએ કહ્યું કે:—
‘ખરું છે કે આ જગતમાં જે ગુણી છે, તે ગુણજ ગોતે છે, અને અવગુણી
અવગુણજ ખોળે છે. પછી દુર્યોધનને કહ્યું કે:—હે દુર્યોધન ! તમે ખરેખર
જાંટ સમાન છો. ત્યારે દુર્યોધને કહ્યું કે:—તે કેવી રીતે ? મને સંભળાવો ને
સમજાવો. શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા:—સાંભળો. એક વખતે કોઈ એક વગડામાં જાંટ
ચરતો હતો, તેવામાં એક જાળાની ઝાંથે સંતાએલા શીયાળને જોઈ જોઈ મોઢું
મરડ્યું, અને મનમાં કાંઈ લજવાયું હોય એમ દેખાયું ત્યારે શિયાળે પૂછ્યું
કે, મામા ! મોઢું કેમ મરડ્યું ? જાંટ બોલ્યો કે:—અરે દુભાંગી, તારા નેવા
કંઠંગા કદરૂપા અને કુખડા જાનવરોને જોઈ, હું તો હવે લજવાઈ મરું
છું. આવોને આવા દુનિયામાં તમે કેટલા છો ? ત્યારે શિયાળે કહ્યું, મામા !
અમારાં નેવાં તમે કેટલાં જોયાં ? ગણાવો તો ખરા ! પછી જાંટ મોઢું
મચકોદીને રાયપૂર્વક કહ્યું કે:—

મનહર હ'દ.

ઊંટ કહે આ સમામાં, વાંકા અંગવાળા ભુંડા,

ભૂતળમાં પશુઓ ને, પંક્ષીઓ અપાર છે;

અગલાની ડાક વાંકી, પાપટની ચાંચ વાંકી,

કુતરાની પૂંછડીના, વાંકો વિસ્તાર છે;

વારૂણની સૂંઠ વાંકી, વાઘના છે નખ વાંકા,

લેસનાં તો શીંગ વાંકાં, શીંગડાંનો ભાર છે;

સાંભળી શિયાળ બોલો, હાથે દલપતરામ,

“અન્યને તો એક વાંકું, આપના અઘાર છે.” ૨૬

ઐટલું બોલી શિયાળ ચાલતો થયો. મંતલબ કે પોતાના નખશીખ સુધી હજારો દોષો ભરેલા હોય, છતાં સામાનાં અવશ્ય જોતે છે. પણ નિંદાના ત્યાગ કરી યુગ્મગ્રાહીવૃત્તિ થશે, ત્યારે આ આત્માને શિવશ્રી પ્રાપ્ત થશે.

(૬૨) ક્ષમાવંત બાળસાધુ કુરુષ્ઠ મુનિનું દર્શન.

વૈરી જીવોની ઉપર પણ નિત્ય દયા રાખનાર, કુરુષ્ઠ સાધુની પેઠે મોક્ષલક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરે છે. કોઈ ગચ્છને વિષે શ્રીધર્મદાસસૂરી નામે આચાર્ય થઈ ગયા. તે એકદા પૃથ્વી ઉપર બોધ દેતા દેતા લક્ષ્મીપુર નામના નગરને વિષે ગયા. ત્યાં અનેક ભવ્યજીવો ધર્મોપદેશ અવશ્ય કરવાને આવ્યા છે. આચાર્ય દેશના દીધી કે — “ભાવ સહિત ભગવંતની સ્તુતિ; સામાયક, પોષક આદિ વ્રત, સુપાત્રે જ્ઞાન, શાસ્ત્રઅવશ્ય અને સુસાધુની સેવા; ઐટલાં પાના પ્રાણીને દેવલોકની પદવી પમાડે છે. વળી હમેશા દેવશુરની સેવા કરવી, નિરંતર સદ્ગુણો ધર્મોપદેશ સાંભળવો, નિરંતર સુપાત્રે જ્ઞાન આપવું, શિષ્ય-ભવત, પાળવું; શક્તિ પ્રમાણે તપ કરવો, અને ઉચ્ચ ભાવના ભાવવી; આ પ્રકારનો પવિત્ર મોક્ષનામાર્ગ રૂપ આવકનો ધર્મ શ્રી બિનેશ્વરે કહ્યો છે.” ઈત્યાદિ ધર્મદેશના સાંભળીને ધનદંત્ર શ્રેષ્ઠીના લક્ષુવપના પુત્ર કુરુષ્ઠ તેમની પાસે દીક્ષા લીધી. આ કુરુષ્ઠ સાધુ સ્વભાવે ક્ષમાવંત હતા. કહ્યું છે કે:— “કાયલવું ૩૫, તેનો મધુર સ્વર; સ્ત્રીનું ૩૫ અને પતિવ્રતાપણું, કુરુપજનોનું ૩૫, તેમની વિદ્યા, અને સાધુને ક્ષમા એજ પોતાનું ૩૫ છે.”

હવે આચાર્ય બહુ પરિવાર સહિત શ્રીપુરનગરે ગયા અને ત્યાં ચોમાસુ રહ્યા. તેમના સાધુઓમાના કેટલાકે એક માસના, કોઈએ બે માસના, ને

એટલાકે ચાર માસના ઉપવાસ કર્યો. કેટલાએક સ્વાધ્યાય-ધ્યાન કરવા લાગ્યા, તો કોઈ વૈયાવચ્ચ કરવામાં શેકાયા. આ સર્વ સાધુઓમાં કુરુદટ સાધુ વિશેષે કરીને ક્ષમાવત હતા, આળક હોવાથી ક્ષુધા-ભૂખ પણ તેમને બહુ લાગતી હતી; તેથી તે વારંવાર આવકને ત્યાં ભીક્ષા લેવા જતા. લોકો પણ કહેતા કે:—“આ આળસાધુ કુરુદટ, અન્ય સાધુઓની સારી રીતે વૈયાવચ્ચ કરે છે.”

એકદા તેણે અભિગ્રહપૂર્વક સાધુની વૈયાવચ્ચ કર્યા વિના સવારમાં પારણું કરવા માંડ્યું, તેવામાં એક માસના ઉપવાસી વ્યાધિગ્રસ્ત સાધુએ તેને કહ્યું:—“અરે, પાપિષ્ઠ, અધમ સાધુ, પોતાના અભિગ્રહના ભંજક, મેં તારી પાસે બળખો નાંખવા માટે ભરમ (રક્ષા) સહિત લાજન મંગાવ્યું, તે તે આશુ આપ્યું નહિ; અને પોતાના ઉદરને ભરવા ખેડો, ત્યારે તું સહની પાસે પોતાને ક્ષમાવત શેનો કહેવડાવે છે ? માટે હવે તારા ભોજનના પાત્રમાંજ હું બળખા આદિ નાંખીશ.” આળશિષ્ય બોલ્યો:—“હું મુગ્ધ થઈ, ભૂલી ગયો; તો હવે શું કરું ? માટે ભાગ્ય હમણાં એવું છે.” પછી તો પેલા વ્યાધિગ્રસ્ત કફાળા સાધુએ ક્રોધ કરી આહાર કરવા ખેડેલા આળક સાધુના પાત્રમાંજ બળખો નાંખ્યો. પણ ઉપશ્રમ ધર્મવાળો આળશિષ્ય એથી સાચો, ક્રોધ નહિ કરતાં, હર્ષવત થઈ પોતાના આત્માની નિંદા કરતો થકો કહેવા લાગ્યો:—મારું મોટું ભાગ્ય, કે આવા ચારિત્રપાત્રમુનિએ મહારા ભોજનના પાત્રમાં બળખો નાંખ્યો, પછી જાણે દૂધના પાત્રમાં સાકર ભળી હોય નહિ ! તેમ તે બલખાને લેખતો આળસાધુ તે ભક્ષણ કરતો કરતો ચિંતવવા લાગ્યો:—“અહો ! આ સાધુ મહા તપશ્ચર્યા કરનાર હોવાથી ચારિત્રના પાત્ર છે, પણ અભાગ્યવાન એવો હું તો એક કાઠીની પેઠે ક્ષણવાર પણ અન્ન વિના રહેવાને અસમર્થ છું.” આમ પોતાના આત્માને નિંદતો અને પેલા સાધુના ગુણને ગ્રહણ કરતો, તેણે પોતાનાં બહુ કાળનાં ઉપાખર્ચ કરેલાં કર્મને ક્ષમારૂપી કુઠાડી વડે મૃણુના સમુદની પેઠે છેદી નાંખ્યા; અને કર્મ ક્ષીણ થવાથી તેને ત્યાં ને ત્યાં તે જ વખતે કેવળચાન પ્રાપ્ત થયું. તે સમયે શાસનદેવીએ અને દેવતાઓએ આવીને તેમને ખરા સદ્ભાવથી વંદન કરીને તેમનો કેવળ-મહોત્સવ કર્યો.

આ દષ્ટાંતમાંથી સાર એ નિકળે છે કે:—ગર્ભે એટલા પરિસર આવે અથવા આપણી કોઈ નિંદા કરે, તો તે સાચું નહિ જોતાં સમભાવે રહેવું;

ઉત્તરાર્ધ] માનવ ભવ પામી કરી, નવિ જાણે જેહ ધર્મ: ૩૫
તે દુઃખે આ ભવભવ રહે, નવિ પામે શિવશર્મ. ૩૪

એજ તત્વ છે. પોતાના દોષો પોતે પ્રકટ કરવા એ ખરેખરી મુશ્કેલીની વાત છે, તેમાં પણ પોતાના દોષો કહી સંભળાવવા કરતાં પોતાના દોષો કોઈ પ્રકટ કરવું હોય, એટલે પોતાની નિંદા થતી હોય, તે નિંદાનાં વચનો સાંભળી સમભાવ સંભવો, હૃદયમાં દ્રૌણ ઉત્પન્ન ન કરવો, એ તો કઠણમાં કઠણ કાર્ય છે. પોતાના મુખે તો બોલે કે:-ભાઈઓ ! હું તો મહાપાપી છું, અધર્મી છું, કુચ્છપટનો ભરેલો છું, મહાનિર્દયમાં નિર્દય પરિણામી છું, મારી જીંદગીમાં કાળી કર્મ કરવામાં મેં કાંઈ પણ બાકી રાખી નથી; માટે મારી તો માઠી મતિ થવાનીજ; દુર્ગતિમાં જના જેવાંજ મેં કૂર કર્યો કરેલાં છે. વગેરે વગેરે પોતાના અવગુણ કોઈ કોઈ પ્રસંગે મનુષ્યો બોલે છે ખરા, પણ એવાંજ વચનો કરતા ભાવે પોતાની સમક્ષ કોઈ કહેનારો મળે, અગર પોતાની નિંદાનાં વચનો કોઈ પોતાને સંભળાવે, તે વખતે હૃદયમાં સમભાવ રહે પણ કૂરભાવ પ્રકટ ન થાય, અંતરમાં તેવું છુદ્ડ પણ ન ચિન્તવે; આવી સમતા રહેલી મહામુશ્કેલ છે. ધન્ય છે તે બાળ મુનિને ! કે જે પોતાના અવગુણો પોતે પ્રકટ કરી આત્મ-કર્ષ સિદ્ધ કરી અક્ષય મોક્ષગતિ પામ્યા. (૫૨)

૬૩ નિંદક ઉપર એક વૃદ્ધ ડાસીની કથા.

પરની નિંદા કરવી તે મહા પાપ છે. પારકા નિંદા કરનાર, નહીં કરેલા એવા પાપથી પણ લેપાય છે. તે ઉપર એક વૃદ્ધ ડાસીની કથા છે.

શાલીઆમમાં સુંદર નામે એક એકી રહેતો હતો. તે દયાળુ ને દાતા હતો. જેને ધેરથી આજ્ઞાબંધ થઈને અતિથિ પાછો ફરે છે તે અતિથિ તેને પોતાનું પાપ આપતો જાય છે, અને નહિ દેનારના પુન્યનું હરણ કરતો જાય છે. આ પ્રમાણે તે જ્ઞાત્તોક્ત વાક્યો શ્રેષ્ઠી જાણતો હતો, તેથી તે શ્રેષ્ઠી દીન, અનાથ, દરિદ્રી, રોગી, પથિક વગેરે જે કોઈ આવે તેને દહીં, ઘાસ, દુધ, માખણ, વજ્ર, અન્ન, આશ્રય, તેલ, લી, અભ્યંગ વગેરે આપીને સર્વ ઉપર ઉપકાર કરતો હતો. તેના આવાં કાર્યોથી તેની ધણી દેશવસોમાં દર સ્ત્રી કીર્તિ ફેલાયેલી હતી. લોકો દાતાને જ વાંચે છે. પણ અદાતા એવા ધનવાનને કોઈ ધ્વંજીતું નથી. લોકો વરસાદ આવે તેમ ધ્વંજે છે પણ સમુદ્ર આવે તેમ કોઈ ધ્વંજીતું નથી. તેના પાડોશમાં રહેનારી એક વૃદ્ધ સ્ત્રી તેની હંમેશાં નિંદા કરતી કે અહો-આ ત્રિદેશીઓને જમાડે છે પણ ધનના લોભથી કેટલાએકને તે ખવરાવી આડામાં નાંખી દે છે.

વળી કેટલાકની થાપણુ રાખીને તે પાછી આપતો નથી. થાપણુ મુકનારા પરદેશમાં મરી જાય છે ને આ શેઠને ઉત્સવ થાય છે. લાખો રૂપીઆ લે છે ને જીજ્ઞાસુ થાય છે. જાણ્યો એ શ્રેણીને ને તેના ધર્મપણાને. એક દિવસ રાત્રે કાંઈ ક્ષુધાત્ આને તૃષાતુર કાપડી તેને ઘેર આવ્યો. તે વખતે તે શ્રેણીના ધરમાં ખાવાલાયક ચીજ ન હતી. તેમ પાણી પણ નહોતું તેથી તે દાનવતી શ્રેણી કાંઈ આભીરીને ઘેર જઈ જાય લઈ આવ્યો અને તેને પાઈ. તે અત્યંત તૃષાતુર કાપડી ત્યાર પછી મરણ પામ્યો. તે જાણ જ્યારે ગોવાલણી માથે લઈ આવતી હતી ત્યારે જાણવાળા ઠામતું મુખ ઉઘાડું હોવાથી એક ગરૂડ પક્ષીએ પકડેલો સર્પ ઉઘો લટકતો હતો તેના મુખમાંથી તે જાણમાં વિષ પડ્યું હતું તેથી તે જાણ પીવાથી તે કાપડી મરણ પામ્યો.

સવારે તે કાપડીને મરેલો દેખી વૃદ્ધ ડોશી આનંદ પામી અને બોલવા લાગી કે આ દાતારતું ચિત્ર જીજ્ઞાસુ. આ કાપડીતું મૃત્યું તે તેના ધૂર્ત-પણાની નિશાની તુલ્ય છે. તે અવસરે તે કાપડીની હત્યા જમતી જમતી વિચારતી કે કોને ચોટું? આ દાતાર તો વિશુદ્ધ આત્માવાળો છે. સર્પ પણ અચાની અને પરવશ છે. ગરૂડ પક્ષીનો સર્પ ખાવાનો ધર્મ છે. આભીરી (ગોવાલણી) સર્વથા અચાન છે તેથી મારે કોને લાગવું. આ પ્રમાણે વિચાર કરી હત્યા દેવી, નિંદામાં તત્પર એવી વૃદ્ધ ડોશીને ચોટી, તેથી તરતજ તે ડોશી શ્યામ, કુખડી, કુસ્વરવાળી તથા બહેરી થઈ ગઈ. હત્યાએ સ્વસ્થ થઈને બધી હકીકત લોકોને કહી. ને સર્વ લોકોનાં સાંભળતાં તેણે એક પલ કહ્યું તેનો સાર એ હતો કે માતા તો પુત્રની વિદ્યા ઠીકરામાં લે છે પણ દુર્જન તો પારકો મળ તેની નિંદા કરવા વડે પોતાની જીભથી ગ્રહણ કરે છે, તેથી તે માતા કરતાં વિશેષ ખરાબ છે.

આ વૃદ્ધ ડોશી બહુ નિંદા કરનાર હોવાથી પાપી છે. આ દાતાર વિશુદ્ધ છે. આ પ્રમાણે સાંભળી લોકોએ સત્ય હકીકત જાણી નિંદારૂપ દુર્જનને પ્રાપ્તિ ઊઠી દીધી.

સાર:—નિંદા કરવાથી કાંઈ લાભ મળતો નથી. ઉલટો નિંદા કરનારજ સત્ય હકીકત બહાર પડતાં ફસાઈ જાય છે અને મહાન હાનિ ભોગવવી પડે છે. માટે નિંદાનો સર્વેએ ત્યાગ કરવો. નિંદા કરવાની ટેવવાળા માણસની લોકોમાં પ્રાપ્તિ બહુ અપકીર્તિ થાય છે. (૫૩)—

(૫૩)

શૂન્યારણ્ય કૃતં સુરોદન મિત્ર ક્ષાર ક્ષિતૌ વર્ષણં ।

દીનાક્ષસ્ય જનસ્ય દર્પણ મિવાકર્ણે કૃતંજાપકમ્ ॥

સર્પાસ્યે સુપય સ્ત્રિદોષ દ્યુતકં કંઠે કપેઃ સ્વર્ણસ્રુક્ ।

તદ્વન્મૂર્ખ જનોપદેશ નિકરો નૂનં વૃથાજાયતે ॥ ૫૩ ॥

અર્થ—જેમ શૂન્ય અરણ્યમાં કરેલું રૂદન, ખારવાળી ભૂમિમાં પડેલો વરસાદ, અંધની સામે જેવા રાખેલું દર્પણ, બધિરને કહેલાં વચનો, સર્પના મુખમાં રેડેલું દૂધ, સન્નિપાતવાળાને આપેલું ઘી, કપિનાં કંઠમાં પહેરાવેલો હીરામણિથી જડીત સુવર્ણનો હાર જેમ વૃથા જાય છે; તેમ મૂર્ખ માણસને કહેલાં ઉપદેશનાં હિત-વચનો ખરેખર વૃથા જાય છે, પણ તેને કદી અસરકારક નીવડતાં નથી.

સાવાર્થ—શૂન્ય કહેતાં નિર્જન અરણ્યને વિષે અતિશય કરેલું રૂદન જેમ વૃથા જાય છે, ક્ષારભૂમિમાં થયેલી મેઘની વૃષ્ટિ વૃથા થાય છે. આંધળા માણસને દર્પણમાં નિજ મુખ જોવું વૃથા થાય છે, તથા બહેરા માણસ પાસે કરેલો જપ કહેતાં શબ્દોવ્યાર વૃથા થાય છે, સાપને પાયેલું દૂધ વૃથા થાય છે—એટલે એર રૂપ થાય છે, સન્નિપાતના રોગવાળા મનુષ્યને દૂધ, સાકર, લી વગેરે મિષ્ટ પદાર્થોનો ખોરાક વૃથા જાય છે—એટલે ઉલટું રોગની વૃદ્ધિ અને હાનિ કરે છે, વાંદરાની ડોકમાં પહેરાવેલો સુવર્ણનો હાર વૃથા થાય છે—એટલે મર્ફટ તે હાર તોડી નાંખીને જ્યાં ત્યાં વેરી નાંખે છે; તેવી જ રીતે મૂર્ખ માણસને દીધેલો ઉપદેશ વૃથા જાય છે. મતલબ કે, નીચ માણસો એટલે જેનાં કર્મ નીચ છે, (જાતિથી નીચ ગણાતો હોય તે નહિ) એવા માણસને હિતોપદેશ આપવાથી ઉલટો સામાના દોષો કાઢી, ઉપદેશ દેનારની જ નિંદા કરી નુકસાનમાં ઉતારી દે છે.

૬૪. મૂર્ખને ઉપદેશ ન દેવા ઉપર સુધરી ને વાંદરાનું દૃષ્ટાંત.

શીતરૂપ-શિયાળાના પોષ કે માધમાસના એક સમયમાં એક જંગલમાં કોઈ વાંદરો ઝાઝની ડાળ ઉપર બેઠો હતો, તે શિયાળાની સખત ટાઢ અને વાયરાથી થરથર કંપતો હતો. તેની સામે થોડેક છેડે સુધરીનો એક માળો હતો, તેમાં પોતાના બે નાના બચ્ચાં સહીત તે સુધરી બેઠી હતી. તેણે પેલા વાંદરાને ટાઢથી થરથર ધ્રુજતો જોયો, તેથી દયા લાવી તે વાંદરાને નીચે મુજબ ટાઢને નિવારણ કરવા માટે હિતવચન બોલી કે:—પ્રલોક.

હસ્ત પાદૌ સમુપેતૌ । દૃશ્યતે મનુજાકૃતિઃ ॥

જીતે ન મિલ્યસે મૃદ્ધ । કર્યં ન કુરુતે ગૃહમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—હે વાનરભાઈ, તું હાથપગવાળો ઉત્તમ જનાવર છે. વળી મનુષ્ય જેવીજ બધી આકૃતિ છે, તો હે મૃદ્ધ ! તું ધર કેમ બનાવતો નથી કે જેથી આ ટાઢે ઠરે છે, ધ્રુવે છે. હું પક્ષીની જાતમાં નાનામાં નાનું પ્રાણી છું તો પણ જ્ઞેને કેવો માળો રહેવા માટે મેં આ બનાવ્યો છે. માટે ભાઈ, આ ટાઢે ન ઠરતાં ધર બનાવ, ધર બનાવ. આવી રીતે સુધરીએ સારી હિતશીખામણ આપવા છતાં તે વાંદરો તો આ સાંભળીને ઉલટો મહા ક્રોધાચમાનજ થયો ને હાંત પીસી તાડુકા કરીને બોલ્યો કે, શ્લોક—

સુચીમુખી દુરાચારી । રંડા પંડિતવાદિની ॥

ના શંકસે પ્રજલ્પંતિ । તત્ કિમુ ત્વાં ન હન્યહમ્ ॥

ગૃહ મંજને મે શૌર્યં ન શૌર્યં ગૃહ મંડને ॥

इति प्रोक्तवा शिखमेवा मंजितं तत् शुची गृहम् ॥ १ ॥

અર્થાત્—હે રાંડ, દુરાચારિણી સુધરી ! તું અમારા જેવા મહા-પંડિતની સાથે વાદ કરે છે, અને ચોટા પંડિતને તું કેનારી કાણુ રાંડ ? અમારી સાથે બગ્ગડતા-જરાય શરમાતી નથી ? તો તને હવે હું કેમ ન હણું ? માટે જરૂર હવે તને હણવીજ પડશે. તેમ બોલી તે વાંદરાએ એકદમ મોટી છલંગ મારી, તે સુધરીના માળાને ભાંગી નાખ્યો, તે સુધરી તો ખીચારી ઉઠી ગઈ પણ તેના નાનાં બે બચ્યાં તો તેણે તરત મારી નાખ્યા. આ વાતનો સાર એ છે કે મૂર્ખને ઉપદેશ દેવાજ નહિ, નહિ તો તેમથી પોતાનેજ દુઃખ થાય છે. અર્થાત્ ઉપદેશ કદી મૂર્ખ માણસોને દેવાજ નહિ. મૂર્ખને ઉપદેશ દેવાથી તે ઉલટા વધુ ક્રોધે છે, પણ શાંતિ પામતા નથી. જેમ સાપને દુધ પાવાથી તેનું વિષજ વધે છે. પણ તેનુ અમૃત થતું નથીજ.

એટલું તો અવશ્ય છે કે, જેનાં હૃદયો અજ્ઞાન અને અવિનયથી ભરપૂર છે, તેવા મૂર્ખ જનોને અમૃત સમાન ઉપદેશનાં વચનો સાંભળી ઉલટી અસર કરનારા નિવડે છે. ખરેખર મૂર્ખ જનને પરલોકની ચિંતા ભાગ્યેજ હોય છે. તેણે તો ખાવું પીવું અને જોજમજ માણવી એમાં જ સુખ માની લીધું છે. મૂર્ખનાં લક્ષણો કહેલાં છે કે—શ્લોક શાર્દૂલવિક્ષિપ્તિવૃત્ત.

सुखं हि सखे ममामिच्छितं तस्मिन्पदेऽष्टौगुणा ।

निश्चित्यं बहुभोजनं गतत्रयो रात्रिर्दिवाशायिनः ॥

कार्याकार्य विचारणां ध बधिरो मानापमाने समः

प्रायेणामय वर्जितो द्रढ वपुर्मूर्खः सुखं जीवति ॥

અર્થાત્—કોઈ જન મિત્ર પ્રત્યે કહે છે કે—હે મિત્ર ! બધા કરતાં, આ જગતમાં મૂર્ખપણું જાણુ સાહે, કે કોઈ પ્રકારની ચિંતા નહિ, કારણકે તેમાં આદિ શુભો છે. પ્રથમ તો નિશ્ચિંતપણું, આખો દહાડો ખાધા જ કરવું, નિર્બંજપણું. રાત દહાડો સૂઈ રહેવું, કાર્ય કે અકાર્યમાં વિચાર રહિતપણું, કોઈ કહે તે સાંભળવું નહિ, વિવેકથી હૃદયમધ્ય ખોલી જોવું નહિ, માનઅપમાનમાં સરખાપણું, અને ધણું કરીને રોગ રહિતપણું હોય છે તથા દદ અને રચૂળ પુષ્ટ શરીર હોય; આવી મૂર્ખ માણસ સુખે જીવે છે. આવા અચાની મૂર્ખ માણસને દાષેક્ષા ઉપદેશ વૃથા જાય છે. આ જીવને અનાદિ-કાળથીજ અચાનની વિષયવાસના છે, જેથી સત્ય વચન ઉપર તેને અભિરૂચિ થતી નથી, જેમ જ્યાં સુધી તાવ હોય, ત્યાં સુધી ભોજન જરાય ભાવતું નથી, તેને કોઈ પરાણે આપે તો મધ્ય તેના ઉપર ધણોજ ચીકાય છે. તેમ સર્વજ પ્રશુનો ઉપદેશ નિર્મળ ને હિતકર હોય, તો પણ મોહમુગ્ધ જીવોના કર્ણમાં જળખિંદુની પેઠે શૂળ ઉત્પન્ન કરે છે, પ્રચાપ્રકાશમાં પણ કંછું છે કે—શ્લોક ઉપજતિવૃત્ત,

सुखाय ते तीर्थकरस्य वाणी । भव्यस्य जीवस्य न चेतस्स्थ ॥

सुखाय ते सर्व जनस्य मेघो । जवाशकस्यै वसुखायतेन ॥

અર્થાત્—તીર્થકરની વાણી ભવ્ય જીવનેજ સુખરૂપ-હિતકારી થાય છે, પણ અભવ્યને સુખરૂપ થતી નથી. દાખલા તરીકે જેમ વરસાદ દુનિયામાં સર્વ જનોને સુખરૂપ બાણે છે, પણ એકઠો જવાસા નામના ઊડવાને શાન્તિકારક થતો નથી; તેને તો જેમ જેમ વરસાદ પડે તેમ તેમ સુકાવા-નોજ વખત આવે છે. ખરા ઉનાળામાં જ્યારે સખત તાપ તપતો હોય, ત્યારેજ જવાસો ખીલે છે તેના સંબંધમાં કેશવકૃતિમાં એક અન્યોક્તિ તરીકે જવાસાને કપકા દેતાં કંછું કે—

वसंततिक्ष्णो वृत्तम

લીલીકરી અવની મંગળ મેઘરાજે, તાજ બધાં તરવરે વનમાં વિરાજે; જોને જરા જગતના નજરે તમાસા, શાને સુકાય અમથો જવાસા? જ્યારે સુકાય સઘળા તરતાપકાળે, ત્યારે રસાળ થઈ

રાત્ર અરે અકાળે; ક્યાંથી થયો અરર એકલપેટલાસા, શાને
સુકાય અમથો જવાસા ? -

એક જવાસાને મેઘ ગમતો નથી અને. ખીજું વરસાદનો સદો કરનાર
સટોરીઆ મેઘ આવેથી જેને ખોટ જતી હોય, તે વરસાદને ઈચ્છતા નથી.
તેઓ તો આકાશમાં કાંઈ સ્થળે કાળા વાદળા ચડે, કે મોટી ચિંતામાં પડે
છે, અને આકાશ સામુદ્રિ કરી વિનંતી કરી કહે છે કે:—

હુહો—તમ ઉજળો અમ ઉજળા, તમ રથામે અમ રથામ;

તમે આવશો આમ, તો અમે જાશું ગામ. ૧

તેમ અલબ્યજીવો પણ સર્વગ્રાની વાણી સાંભળી ઉઠતા દ્રેષ કરે છે, પણ
પ્રુશી થતા નથી તો એવા અગ્રાનીજનોને આપેલો મોઢ કંઈ સાઈ પરિણામ
આપતો નથી. કાખલા તરીકે:—જેમ કાષ એક પટેલ રામકથા સાંભળવા
ગયા હતા, ત્યાં ક્યાંમાં સીતાના હરણની વાત આવી; રાવણને કાથે
શ્રી સીતાજીનું હરણ થયું, ત્યારે સીતાજી શોક કરવા લાગ્યાં, પછી રામચંદ્રજી
લંકામાં જઈ રાવણને મારી સીતાજીને લઈ ઘેર આવ્યા. કથા પૂરી થઈ
એટલે સહિ પોતાને રંધાને ગયા, પણ પેલા પટેલના મનમાં શકા હોવાથી તે
તો ગયા નહિ. તેને શંકા એવી થઈ કે:—“ વાડ ભટ મહારાજે કથામાં વાંચ્યું
કે, સીતાનું હરણ થયું તે તો ઠીક, પણ તે હરણીકે જ રહ્યું કે સીતાજી
પાછા થઈ ગયાં. ” પછી શંકાના સમાધાન માટે ભટને પૂછ્યું કે ભટ મહારાજ,
સીતાનું હરણ થયું તે હરણજ રહ્યું કે પાછાં સીતા થયાં ! તે સાંભળી
ભટ હસવા લાગ્યા: અહો ! આવા પણ સાંભળનાર છે કે જે કથાને ઉધો
અર્થ કરી બેસાડે છે ! પછી તેને શી અસર કરે ! કાનની દવા આખે
લગાડવાથી શો લાભ થાય ! તેને માટે કહ્યું છે કે:—

ચોપાઈ—આંધળો સસરે ને બહેરી વહુ, કથા સાંભળવા ચાલ્યાં સહુ,

કથા કહેનારના એવા બોલ કે ઉજડ ગામમાં વાગ્યાં ઢાલ;
કીકું કશું ને સાંભળ્યું કશું, ને આંખનું આંસડ કાને ઘસ્યું.

દવા ધણી સારી હોય, પણ જે ફરદને લાગ્યું પડે તે ફરદ ઉપર
લગાડવાથીજ સારી અસર કરી શકે છે. જે ઉઘટી રીતે વાપરવામાં આવે,
તો સાદું થવાને બદલે ઉઘટા વિનાશક થતો વખત આવે છે, માટે ઉત્તમ
પુરુષોએ ઉપદેશ પણ વિચારીનેજ, શ્રીતાનો અધિકાર બેઠને ! જ આવે
થતે છે. અગ્રજનો તો ઉઘટા ઉપદેશઘાતારને જ ઉપાધિમાં ઉતારી મુકે છે.

(૬૫) સત્યાગ્રહી સોની ને નંદીપેણ મહાત્માને પ્રસંગ

નંદીપેણ મહાત્માને ભોગાવળી કર્મના યોગે ગુણકાને ત્યાં રહેવા વખત આવ્યો, પણ પોતે પ્રતિદિન દશ મનુષ્યોને બોધ આપી દીક્ષિત કર્યા બાદ જોજન જમવાનાં ટેક ઉપર આવ્યા હતા; આર વર્ષ સુધી તો એમ ચાલ્યું. પછી એક પરજીઓ સોની હાથમાં આવ્યો, તેને બોધ આપી તૈયાર તો કીધો; પણ છેવટે તેણે કહ્યું કે:—“આપ જ્યારે જ્ઞાની છો તો તમેજ કેમ વેશ્યાને ત્યાં પડ્યા રહ્યા છો ? કારણ કે, વેશ્યાનું ધર એ સર્વથા નિષ્ઠ અને અપભ્રંશનું પાત્ર ગણાય છે. સારા લોકોને તો આ ગૃહ સર્વદા વર્જનિય છે. તો તમારા જેવા ઉત્તમ ઉપદેશદાતાએ તો અવશ્ય વર્જનું જોઈએ; માટે તમે દીક્ષા લ્યો તો હું લઉં.” આવો ખરો તર્ક તે નંદીપેણની સમક્ષ આજ સુધીમાં કોઈએ પણ કર્યો ન હતો. નંદીપેણે પોતાનાં પ્રારબ્ધનો પાંક કાઢ્યો તો પણ હદીક્ષા સોનીએ હઠ નહિ તળતાં જણાવ્યું કે:—શ્લોક.

પરોપદેશેપાંડિત્યં । દ્રશ્યતેવદ્દુર્નાં નુણામ્ ॥

આત્મોપદેશેપાંડિત્યં । લમંતે ચિરલા નરાઃ ॥

અર્થાત્—પારકાને ઉપદેશ દેવામાં પાંડિતાર્થ ખતાવવી તે તો સહેલું છે અને તે સર્વને આવડે છે પણ પોતે તો અનેક પ્રકારના મોહમાં રૂપી ગયા હોય, પરંતુ પોતે ઉપદેશ પામીને પરને સમજવનાર તો બહુ જ યોગ-વીરલા છે. માટે હે મહારાજ ! હું દીક્ષા તો લઉં, પણ તમે સાથે આવો. પછી છેવટે ગુણકાએ ખેદ પામી રોષમાં ને રોષમાં કહ્યું કે:—“હવે એમ હોય, તો આજ તમે દશમાં થાઓ !” એમ કહેવાથી તુરંતજ સોનીની સાથે તે ચાલી નીકળ્યા. મતલબ કે, આજકાલ એવી ક્લિષ્ટ પ્રકૃતિવાળા કૃતર્ક મનુષ્યો રહેલા છે કે ‘દૂધમાંથી પોરા કાઢવા જેવું’ કરે છે. કાં તો કેવળ અમ સારો કાં તો કેવળ સમજી સારો, પણ અર્ધદૂધ મનુષ્યોને તો ઘડા પણ સમજવવાને સમર્થ નથી. તે વિષે રાજર્ષિપ્રવર શ્રી ભટ્ટહરિએ કટાક્ષ કથન કરતાં કહેલું કે:—શ્લોક આર્થાવૃત્ત.

અજઃ સુખમારાધ્યઃ સુખતરમારાધ્યતે વિશેષજઃ ॥

જ્ઞાનલવલુર્વિદ્ધં બ્રહ્માપિતં નરં ન રંજયતિ ॥

અર્થાત્—આ લોકમાં અમ માણસને સુખેથી સમજવી શકાય છે, અને વિશેષ જ્ઞાનવાળા સુઘ જનને તો સુખે સહેજે સમજવી શકાય છે; પણ

જ્ઞાનના હેશ માત્રથી પોતાને પંડિત માનનારા અર્ધજ્ઞોને તો સાક્ષાત્ પ્રભુ
પણ માથું ફેડી સમજાવી શકતા નથી ! કોઈ પરોપકારી મહાત્મા સંસારમાં
આસક્તિ પામેલા બાળજીવને તેના ભલાની ખાતર ઉપદેશ આપે કે:-હૈ-
ભાઈ ! આ સંસાર તો અસાર છે, તેમાં આસક્ત થવાથી આત્માની
કર્તવ્યતા ભૂલી જવાય છે, આઠે પહોર ધનારામા ધન્રારામા કરો છો, પણ
કાંઈ ધર્મનું શરણું લેશો, તો સુખી થશો; કાળચક્ર માથે ભમે છે, તે
ઝોચિતુ આવી પડી સર્વ આશાઓ તોડાવી પકડી પાડશે. તેને માટે
કહ્યું છે કે—

હુહો—કાળચક્રનાં ઉભય પડ, અન્તોદય કહેવાય;

પ્રાણી માત્ર કણ રૂપ જે, અહોનિશ ત્યાં ભરડાય. - ૧.

દયા માકડીમાં રહ્યો, ધર્મ ખીલડો ત્યાંય;

સત્ય ધર્મ અવલંબને, કણ જીવ નવ પીલાય. - ૨

માટે હે ભાઈ ! કાંઈક પરભવતું ભાતું બાપો ! આયુષ્ય જળના
રેલાની પેઠે વહ્યું જાય છે, માટે અતિશય હાથવેણ નહિ કરતાં ભલા સાક
ધડીમાંથી માત્ર બે ધડી તો પ્રભુભજનમાં ગાળ, કે જેથી આ આત્માનું
કાંઈક કલ્યાણ થાય. આવો પવિત્ર અને કિતકર ઉપદેશ છતાં વિષયવિલાસી
ધંધામાં અધ બનેલો મોહમુગ્ધ પ્રાણી ઉત્તર આપે છે કે:—ઝોપાઇ.

શુરૂં કહે ધર્મની વાત, અવિનય બોલે કરી કુળત;

ધર્મીમુગ્ધતે જાળે ઠેક, રણશું તો અમે ભરશું પેટ

મહારાજ ! તમે ધર્મધર્મ કરો છો, પણ તમને કાંઈ ખબર છે ?
સંસારમાં કેટલી ઉપાધિ છે. જ્યાં એક કાર્યની સમાપ્તિ માંડમાંડ મેળવીએ,
ત્યાં વળી બીજાં ત્રણ જાગે. ધણેય ધર્મ તો કરીએ, પણ તમે કાંઈ રૂપીઆ
આપો તેમ છો ? તમે સાધુ થયા એટલે બધાને સાધુ બનાવવા મથો છો,
પણ બધા બાવા બનશે, તો પછી વહોરાવશે કેણું ? હજી કામ ધણું છે,
નવરાશ બીલકુલ મળતી નથી. તમારે મળ છે ! કે ટાઇમ થાય કે તુરતજ
આ મોળી લઇને નીકળ્યા, મિષ્ટાન પાણી લાવી આરોગી નવરા થઇને બેઠો !
પણ માખાપ ! અહીં તો શેર ધૂળ શરીરે વળગે છે, લોહીનું પાણી થાય છે,
ત્યારે માંડ રોટલા ભેળા થઇએ; તમારે કાંઈ તે બાબતની જરાય ચિંતા છે કે
શું કરશું, કેમ રણશું ? તમારે તો “આગળ હાથ, પાછળ હાથ,
રક્ષા કરે ગોરખનાથ.” માટે નિરાતે નવરા થઇ ધડપણમાં ગોવિંદ ગાશું.

અત્યારે તો રળવાનો અવસર છે. માટે ખુબ રળી લેવા દો, ધડપણમાં ખીન્નું થું કામ છે ? બેઠાબેઠા માળાળ ગણવાની છેને પછી ! હમણાં તો આપનો બોધ સાંભળવા જેટલી પણ્ય અને કુરસદ નથી, અરે હમણાં તો એવી મોસમ છે, કે મહારાજ પાણી પીવાનીએ નવરાશ નથી મળતી, અરે હાલમાં હું તો મરવાએ નવરો નથી. માટે નવરા થઈએ ત્યારે ધર્મની વાત ! નવરા થઈશું ત્યારે તમે જોમ કહેશો તેમ બધું કરીશું—એમ કહી ચાલતોજ થયો.

મહાત્મા તો આ બધું સાંભળી આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. અહો ! આવા પણ્ય મોહમુગ્ધ જીવો સંસારમાં પડ્યા છે ! તેઓ બિચારા ઐહિક સુખમાંજ આનંદ માની રહેલા છે, માટે આવાઓને ઉપદેશ દેવાથી શો ફાયદો ? કવિશ્રી દલપતરામે કહ્યું છે કે:—મનહરછંદ.

કહી કહી થાકે યુર કહેલું ન કાન ધરે,
કોણ કરે બોધ શિષ્ય હોય ન કહ્યાગરો;
ભરીભરી રાખીધે ને, જરીજરી જાય જળ,
કોણ ભરે પાણી એવી કાણી જાણી ગાગરો;
બોલીબોલી ખાતર, નાંખીને ખૂબ ખેડે તોય,
અન્ન ન ઉછરી આપે, લવણના આગરો:
ઢાળે દલપતરામ, ઠાલી માથાકુટ કરી,
કોણ કરે એવો ઉંઘ, વેચીને ઉભાગરો.

માટે એવા અગ્રજનોને હિતશિક્ષા દેવાથી તો કોઈ વખતે દેનારનેજ દુઃખી થવું પડે છે. જેના કાન બહેરા છે, તે કોઈ પ્રકારે પણ્ય સમજી શકે છે; પણ્ય જેના હૃદયે બહેર મારી ગયા છે, તેને કોઈ પ્રકારે સમજવી શકાતું જ નથી, ઉંઘતો બોલે પણ્ય જાગતો બોલે નહિ; કારણ કે તેની કપટનિદ્રા છે, માટે જાગે છતાં બોલે નહિ, તેમ સંસારાસક્ત અગ્રજનો હોય, તે જાણતા છતાંયે ચેતે નહિ, બોધ સાંભળે નહિ, અને કોઈ ઉપકારદષ્ટિથી હિતબોધ આપે, તો તેનો અવળો અર્થ કરે, અને શિષ્યામણુ આપનારને દુઃખમાં નાખે; તેની તેવીજ પ્રકૃતિ હોય છે. તેમાં વળી વિશેષે કરીને વિષયી માણસને, અતિ કોપીને, તેમજ અતિ અભિમાની—તંતી માણસને તો હિતનો ઉપદેશ લાગતોજ નથી. તે તો શિષ્યામણુ આપનારને પોતાના કદાચ સમાન લેખે છે, ઉલટો લાગ આવે તો વખતે તે ઉપદેશ દેનારના પ્રાણ પણ્ય લે છે; માટે તેવાને તો છોડવાજ નહિ ! તેમાં ઘણાના પ્રાણ

ગયાના દાખલા સાંભળ્યા છે અહીં અભિમાની રાવણુ રાજને ધણા આપ
માણસોએ સમજાવ્યો, ધણી શીખામણુ આપી, પણ તે શીખામણુને તેણે
સવળો અર્થ લીધોજ નહિ; અને ઉલટા શીખામણુ દેનારા આપ ગણાતાને
પણ કદા શત્રુ સમાનજ માન્યા. માટે ઉપદેશ, વિના પાત્ર શોભતો નથી. જેમ
વાધણુનું દૂધ સુવણુ—સોનાનાજ પાત્રમાં રહી શકે છે, તેમ શ્રીસર્વગ્નો
ઉપદેશ પણ લાયક માણસજ મેળવી શકે છે. શ્રી જીનેશ્વરની વાણીનો રસ
જાણનારાજ જાણી શકે છે. અગ્ર જનોને તેના અપૂર્વ મહાત્મ્યની કંદર
હોતી જ નથી ! “ખાખરાની ખીસકોલી આત્રસમાં શું સમજે ?” હીરા-
માણિકની કંદર જેવે ઝવેરી જાણે તેવો અન્ય જાણી ન શકે. કહ્યું છે કે—

મનહર છંદ

અનંત અનંત લાવ, લેદથી ભરેલી ભલી,
અનંત અનંત નય-નિક્ષેપે વખાણી છે;
સકળ જગત હિત કારિણી હારિણી મોહ,
તારિણી ભવાબ્ધિ મોક્ષ-ચારિણી પ્રમાણી છે.
ઉપમા આખ્યાની જેને, તમા રાખવી તે વ્યર્થ,
આપવાથી નિજ મતિ, મપાઇ મેં માની છે;
અહો રાયચંદ્ર બાળ, ખ્યાલ નથી પામતા એ,
જીનેશ્વર તણી વાણી, જાણી તેણે જાણી છે.

માટે સર્વગ્ની વાણી અમૂલ્ય અને ભગ્યોનેજ પ્રિય હોય છે, અભગ્યો
તો તેનો સ્વાદ આખવાને કમનસીમ જ છે. ઉલટા પવિત્ર ઉપદેશ સાંભળી
ધણાઓ તે વાણી પ્રત્યે દેષ કરે છે, તેથી સર્વગ્ની વાણીને જરા પણ કલંક
નથી. ધ્રુવડ સૂર્ય ન દેખે તેથી સૂર્યનો શો દોષ ? વસંતઋતુમાં માત્ર એક
કેરકાના વૃક્ષને કદી પત્ર આવે નહિ તેમાં વસંતનો શો દોષ ? મેઘનું જળ
જવાસાને સૂકવે તેમાં મેઘનો શો દોષ ? તેમ અગ્ર જનોને ઉપદેશ ન લાગે
તેમાં સર્વગ્ની વાણીનો દોષ શો છે ? તેનાંજ કમનસીમ સમજવાં. હવે મૂર્ખ
માણસને ઉપદેશ દેવાથી તે આપમતલખી હોવાથી ઉપદેશકનેજ નુકસાન
આપ છે. તેના ઉપર એક કરજદાર દુઃખી માણસનું દષ્ટાંત કહે છે.

(૬૬) કરજદાર મિત્રની કહાણી ! સન્મિત્રને થઈ હાનિ !

કોઈ એક પુરૂષને માથે ધણુંજ દેવું થઈ ગયું હતું, લેણીઆતો તેની

પાસે ઉપરાઉપરી ઉપરાણી કરવા લાગ્યા. કમલાગ્યે વ્યાપારમાં ભારે ખોટ ગઈ, તેથી નાણાની તંગી સખત આવી ગઈ, તેથી તેનું મન અતિ ચિંતા-તુર થવા લાગ્યું. ખરેખર કરજના જેવું એકે દુઃખ નથી, તે દુઃખ તો વીતે તેનેજ માથમ પડે. બિચારાને નિંદ્રા પણ નિરાંતે આવે નહિ, હૃદયમાં હાથ-વોયની હોળી સળગતી જ હોય, તેથી કાંઈ પણ એન પડે નહિ, કહ્યું છે:-

ચિંતયા જાયતે દુઃખં । નાન્યથા હેતિ નિશ્ચયઃ ॥

તથાહીન સુખી શાંતઃ । સર્વંત્ર ગલિત સ્પૃહઃ ॥

અર્થાત્—ચિંતાથી દરેક દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે, પણ બીજે પ્રકારે પ્રાયે કરી થતું નથી. ચિંતારહિત માણસ સદા સુખી હોય છે. કારણકે સર્વ પ્રકારની વિષયવાસના નષ્ટ થવાથી જેની પ્રકૃતિ શાન્ત થયેલી છે. તેમ આ પુરૂષ પણ લેણદારની અતિ સતાવણીથી અતિ ચિંતાતુર હતો. તેવામાં એકદા કાંઈ એક ભણે મિત્ર તેને મળવા ગયો, તેણે પૂછ્યું કે:-ભાઈ ! તું આમ અતિ ચિંતાતુર કેમ જણાય છે ! તારી દેહાકૃતિ ચિંતામિત્રી શ્યામ થઈ ગઈ છે, તેનું શું કારણ છે ? ત્યારે તે દયામણે અહેરે બોલ્યો:-હે મિત્ર ! હવે તો કાંઈ કહેવાની વાત નથી, હવે તો મરવા વગર છૂટકો નથી, અથવા તો દેશ તજવો પડશે; મારે માથે તો હવે દુઃખનો આભ ફાટ્યો છે. મારા દુઃખની વાત તને કહેવાથી શો લાભ થશે ? ભાઈ, તું મારું દુઃખ મદાડી શકે તેમ નથી, વળી વગર વિચારે જ્યાં ત્યાં વાત કરવાથી પાછળ પસ્તાવું પડે.

હોહારા-કુમિત્ર કે સુમિત્રનો, કરવો નહિ વિદ્યાસ,

જો કદિ કોણે મિત્ર લો, કરે શુભ પ્રકાશ.

મનકી સખ મનમે રખો, ન કરો વદનવિકાસ,

દુરિજન હસશે જેખડે, સજનન ધરે સંતાપ.

માટે ભાઈ, શી વાત કહું ? હવે તો યમદેવનું શરણ, અગર પરદેશનો પ્રવાસ તે સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી. આ મારી બાયઠી છોકરાને સાચવજો, તું મારો સાચો મિત્ર છે માટે તને બળાવું છું. એમ કહી ફાંકેલા મુકી મુક્તકંઠે રૂદન કરવા લાગ્યો. મિત્રને આ જોઈ બહુ દયા આવી અને તેની આંખમાં પણ આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. પણ હિમત રાખી તેણે કહ્યું કે:-મિત્ર ભાઈ ! આટલું બધું શું છે, કહે તો ખરો ! કોઈને કહ્યા વગર કાંઈ

દુઃખ મટી જશે કે ? સુખદુઃખની વાતો ત્રેમી જન પાસે કરવાથી હૃદય
કાંઈક નરમ પડે છે, માટે સુખેથી તારા દુઃખની વાત કર. કહ્યું છે કે:—

હોહો!—સજ્જન સંબંધ કીજીએ, દુઃખ દીજીએ રોય;

મટશે તો મટાડશું, નહિ તો કુંચી બતાવશું કોઈ.

માટે જરા હિંમત રાખી મને વાત કર. આમ કાચર શુ થાય છે !
સંકટ સમયે તો ધીરજ રાખવી. દુકાને પશુ લખી રાખ્યું છે કે:—“ધીરજનાં
ફળ મીઠાં છે.” એ શું ભૂલી ગયો ? તે ફક્ત વાંચવાનું જ કે ? કોઈને
કહેવા માટે જ ચીતયું છે ! અરેરે ! આમ નાહિંમત શું થાય છે ? હરિ-
શ્ચંદ્ર, નળ, રામ વગેરે રાજાઓ કેવા દુઃખી થયા હતા, તો શું આમ
તારી પેટે મરવા તૈયાર થયા હતા ? તે ભાગી ગયા હતા ? અને શું નાસ-
વાથી દુઃખ નાસી જશે ? એ તો “કાયા ત્યાં છાયા, ને દેહ ત્યાં દુઃખ”
એમ સાથેને સાથે જ આવે છે. જો શામળ કવિ કહે છે કે:—

છાયા—નાઠે ન મુકે ભૂખ, દુઃખ નાઠે નવ જાયે,

નાઠે ન મુકે ભોગ, રોગ નાઠે પશુ થાયે;

નાઠે ન મુકે તાવ, પાપ નાઠે નવ છુટે,

નાઠે ન રહે લાજ, ચોર કે હાકમ લુટે,

કદી નાઠે મોત મુકે નહિ પ્રસન્ન્યો ત્યાંથી પાશ છે,

શામળજી સાચું કહે, નામ તેનો નાશ છે.

પછી હિંમત આપી આગ્રહ કરી પૂછ્યું, તેથી તેણે સર્વ વાત માંડીને
કરી કે લેણુદારો મને બહુ પીડે છે, હું હાલ ભારે ખોટમાં છું. મારા પાસે
તાકડો નથી તેથી શું કરે અને કરજ તો ઘણું થઈ ગયું છે, માટે મારી
મતિ મુંઝાય છે. કોઈ ઉપાય સૂઝતો નથી. લે ભાઈ, આ વાત કરી તને !
હવે કાંઈ તારાથી બને તેમ છે ? તું પણ એવો ગૃહસ્થ નથી, કે મારું દેણું
ચુકાવી શકે !

આ સાંભળી મિત્રે વિચારી કહ્યું કે:—આનો હું જ ઉપાય બતાવું તો
કેમ ? તારી પાસે ફરી કોઈ લેવા આવે જ નહિ, ને ખાતુ માંડી વાળે, પછી
કેમ ? ત્યારે તેણે હર્ષપૂર્વક કહ્યું કે:—અહો ! બહુ મારું ભાઈ ! જો મારું
દુઃખ મટાડતો હોય તો તું જ મારો પ્રભુ ! પછી તેણે કહ્યું:—સાંભળ ! જો કોઈ
લેણુદાર તારે આગળ તારી પાસે માગવા આવે, ત્યારે તારે ફક્ત “હાઉ”
એટલું જ બોલવું, પશુ બીજું કાંઈ બોલવું જ નહિ, એટલે તું લેણુદારથી મુક્ત

ઉત્તરાર્ધ] ~ રહે છે સ્ત્રી સુહાગણી, અણુદિઠે ઓળખાય; ૪૭
વરસ સારૂ નિપજે, કહેા ચેલા કુણુ ન્યાય. ૪૫ ઉત્તર-વરસાદથી

થવાનો, અને સુખી થવાનો ! એમ કહી પેલા મિત્ર પોતાને ઘેર ગયો. હવે જે લેણદાર ઉધરાણી આવે તેને ઝટ “હાઉ” કરે, જેટલીવાર પુછે તેટલીવાર, એ સિવાય બીજો ઉચ્ચારજ નહિ. તેથી તેના લેણદારોએ જાણ્યું કે, આ તો બિચારો ગાડો થઈ ગયો; અને કરજને લીધે તેની ડાગથી ખસી ગઈ લાગે છે. માટે તેની પાસે હવે ઉધરાણી આવવું નહિ. ખેર ! હવે માંડી વાળો તેના રૂપીઆ ! બિચારો ચિંતામાં મરી જશે, એમ કહી ચાલ્યા ગયા. આ પ્રમાણે એક માસ ચાલ્યું, અને જે આવે તેને એજ મંત્ર હાઉ સંભળાવે ! પછી સર્વ લોકોએ તેના ઉપર દયા આણી તેના ખાતાં માંડી વાળ્યાં, એટલે કરજથી રહિત થયો. તેથી મનમાં હરખાવા લાગ્યો કે:-વાહ વાહ ! આ મત્ર તો બહુ સારો ! થોડા દિવસ ગાંઠમાં તો ગણ્યાશું પણ લવની લાવઠ જશે. એમ કરતાં છ માસ થયાં, એટલે સર્વ પ્રકારે શાન્તિ થઈ, કોઈ પણ જન આવતું બંધ થયું; તેથી પેલા કુચી બતાવનારે વિચાર્યું કે, મારા ચણુ ત્રણસે રૂપીયા લેણાં છે, માટે લાવ તે તો લઈ આવું. મને તો આપશેજ. એમ ધારી તેની પાસે આવી ખુશી ખચર પૂછ્યાં કે:-હે મિત્ર, કેમ છે ? હવે બંધું દુઃખ મટ્યું કે કેમ ? દેવાદાર દોસ્ત બોલ્યો-ભાઈ, તમારો મંત્ર તો રામખાણુ થયો, તમારી મહેરબાનીથી તો હું બહુજ સુખી છું. હવે તો કોઈ પણ આવતું નથી ત્યારે આવનાર મિત્રે કહ્યું કે:-તો બહુ સારું ! હવે પેલા મારા ત્રણસે લેણાં છે, તે મને આપ. મારે હાલમાં કામ છે. જ્યાં લેણાની વાત સાંભળી કે, પુરતજ “હાઉ” કરી તાકુકો કર્યો. મિત્ર તો આ સાંભળી આશ્ચર્યચકિત થઈ બોલ્યો કે:-અલ્યા ! મને પણ હાઉ ? ત્યારે તેણે કહ્યું કે:-તને એકને બદલે બે હાઉ ! મિત્રે વિચાર્યું કે:-અહો ! દુનિયામાં કેવું સ્વાર્થીપણું છે ! જ્યાં રૂપીઆની વાત આવી, ત્યાં તો મારો મંત્ર મનેજ ચોંટાડ્યો ! મેં લલાછ કરી તેને હિતનો રસ્તો જણાવ્યો તો મારાજ રૂપીઆ ગુમાવ્યા. કહ્યું છે કે-શ્લોક.

उपदेशो हि मूर्खाणां । प्रकोपाय नशान्तये ॥

पयःपातं भुजंगानां । केवलं विष वर्धनम् ॥

અર્થાત—મૂર્ખને અને સ્વાર્થીને હિત શીખામણુ આપવાથી નુકસાન થાય છે; જેમ સર્પને પાયેણું દૂધ ઝેરનેજ ઉત્પન્ન કરે છે. માટે તેવા અચાની અને ખળ જનોને તો ઉપદેશ ન આપવો એજ સહથી સારી વાત છે. (૫૩)

(૫૪-૫૫)

પંચાક્ષે વશવર્તિનાં મવતિ કિં તચ્છ્રુયતાંક્ષમાપતે ! ।

શ્રોતાક્ષસ્ય વશાનુગો વનમૃગો લુબ્ધર્હતો લુબ્ધકૈઃ ॥

નેત્રાક્ષસ્ય વશાનુગશ્ચ શલભોવન્હૌ પરિત્વા મૃતો ।

ધ્રાંણાક્ષસ્ય વશાનુગો મધુકરો નદ્યો મહાર્દતિના ૫૪

જીહ્વાક્ષસ્ય વશાનુગશ્ચ મકરઃ કુરૈર્હતો ધીવરૈઃ ।

કામાંધ્રસ્ય વશાનુગઃ કારંવરો ગર્તેપતિત્વા મૃતઃ ॥

પૈકૈકાક્ષ વશાનુગાઃ ક્ષિતિતલે પ્રાપ્તા દશા દુષ્કરા ।

પંચાક્ષસ્ય વશાનુગસ્ય કિમહો ? નૂનંનજાની મહે ૫૫

અર્થ—હે ક્ષિતિપતિ મહારાજ ! આ સંસારમાં પાંચ ઇંદ્રિયોના વશ થવાથી શું થાય છે—તે સાંભળો. શ્રોત્રંદ્રિયને વશ થયેલો મૃગલો પારધીથી હણાય છે. ચક્ષુઃદ્રિયને વશ થયેલો પતંગીઆ દીવામાં પડી નાશ પામે છે. સુગંધિને વશ થયેલો ભમરો કમળમાં ભરાયાથી મદોન્મત્ત હાથીથી નાશ થાય છે. રસેન્દ્રિયને વશ થયેલો મગ્ગ મછીમારોથી પકડાઈ મરાય છે. તથા સ્પર્શેન્દ્રિયને વશ થયેલો હાથી ઉંડા ખાડામાં પડી દુઃખ પામે છે. એમ એક એક ઇંદ્રિયોના વિષયને વશ થવાથી આવી પ્રાણીમાં માડી દશાને પામ્યા, તે પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયને આધીન થઈ રહેનારનું તે શું થશે ? ખરેખર તે અમે કહી શકતા નથી. મતલબ કે તે અવશ્ય માંડી ગતિમાં જઈ દુઃખી થાય છે. (શ્લોક ૫૪-૫૫ નું શુભ)

ભાવાર્થ—કોઈ એક રાજને ઉદ્દેશીને કોઈ એક કૃપાળુ શરવર્ષ ઉપદેશ આપે છે કે—હે ક્ષિતિપતિ મહારાજ ! પાંચ ઇંદ્રિયોમાંથી એક એક ઇંદ્રિયને વશ પડવાથી કેવી દુરંત વિષમ સ્થિતિ પ્રાણીને ભોગવવી પડે છે ? તે તમે સાંભળો:—શ્રોત્ર ઇંદ્રિયને વશ પડવાથી વનનાં મૃગ-હરણો દુષ્ટ એવા પારધીને હાથે ગાનથી લુબ્ધ થઈ હણાય છે. તથા શલભ એટલે પતંગીઆઓ ચક્ષુ ઇંદ્રિયને વશ પડવાથી બળતા દીપકની શિખામાં પડી અગ્નિનક મરણને શરણુ થાય છે. તથા ધ્રાણેન્દ્રિયને વશ થઈ એટલે સુગંધિત-સુવાસિત કમલ પુષ્પ-પરિમલની સુગંધ લેવાની લાલચમાં ભ્રમર કમળમાં ભરાઈ રહે છે, તે સ્પર્શરત્ન થતાં કમળ ખીડાઈ જવાથી શક્તિ છતાં નીકળી જતો નથી અને અગ્નિનક રાતમાં કોઈ એક મદોન્મત્ત હાથી—મતંગ અને બાણુનાં દૂધગોડાનું લક્ષણ

કરતો આવ્યો, તેમાં પેલા ભ્રમરવાળું કમળ પણ ખવાઈ ગયું, એટલે હાથીના દાંતની કચરડાટીમાં કચરાર્ધ મરણુને શરણ થયો. તે ભમરાના મનમાં તો ધણુમે સારા વિચારો થતા હતા કે:-એક વસંતતિલકાવૃત.

રાત્રીર્ગમિષ્યતિ મિષિષ્યતિ સુપ્રભાતં । માસ્વાનુદેષ્યતિ હસિષ્યતિ પંકજક્રીઃ ॥ इत्थं चिच्छिन्तयति कोशगतैर्द्विरेफे । हाहंतहंत ! नलिनी-
गजउज्जहार ॥

અર્થાત્—રાત વીતી જશે, પ્રભાત થશે; સૂઈ ઉગશે અને કમળ પણ પાછાં ઉધડશે, એટલે હું આ કમળમાંથી ઉડીને ચાલ્યો જઈશ. આવા આવા અનેક સુંદર મનોરથો ચિંતવતો ભમરો એકદમ ત્યાં ચરવા આવેલાં હાથીના મોઢામાં જઈને કમળ સાથે કચરાર્ધ મરણુ પાગ્યો. અહાહા ! સુગંધમાં આસક્ત બનેલાની કેવી અવસ્થા થાય છે ! તથા માછલાંઓ એક રસેન્દ્રિયને વશ પડવાથી નાહક મરાય છે. તે એવી રીતે કે, ધીવર લોકો તેને પકડવા માટે લોટની ગોળાંઓ વાળી જળના તીક્ષ્ણ કાંટામાં ભરાવી તે જળ પાણીમાં મુકી દે છે, ત્યારે બિચારાં અનાથ માછલાંઓ એક રસેન્દ્રિયને વશ પડી લોટની ગોળાંઓનું ભક્ષણ કરવા આવતાં પેલાં તીક્ષ્ણ કાંટામાં તેમની સુકોમળ છબ ભરાર્ધ જવાથી તરફડીયાં મારી સ્વલ્પ સમયમાં ઓચિંતા મરણુને શરણ થાય છે. તથા કામમાં એટલે વિષયવિકારમાં અંધ બનેલા મહા ગજેન્દ્ર બનાવટી હાથિણીમાં મોહ પામી મરણુને શરણ થાય છે. તેનો ન્યાય એવો છે કે:-ન્યારે અનાર્થ, જંગલી લોકોને મોટા હાથી પકડવા હોય છે, ત્યારે તેઓ હાથીના જંગલમાં એક મોટો ખાડો ખોદી તે ઉપર લાકડાની બનાવેલી હાથિણી ઉભી રાખે છે. પછી ફરતો ફરતો જંગલનો હાથી ત્યાં આવે છે તે તેને જોઈ તે ઉપર અત્યંત મોહ પામી પોતાની વિષયવાસના વૃમ કરવા તેને સ્પર્શ કરવા સત્વર દોડી મોટી અને જાડી ખાડામાં પડી ધણો હેરાન અને દુઃખી થાય છે. મરણુ પણ પામે છે. અહો ! આશ્ચર્યની વાત છે.

હે ક્ષિતિપતિ મહારાજ ! એવી રીતે ફક્ત એક એક ઇન્દ્રિયને વિષે વશ પડી આસક્ત થવાથી પ્રાણીઓને મરણાંત કંષ્ટ અનુભવવું પડે છે. તો પછી પાંચે ઇન્દ્રિયોને વશ પડેલા મોહમુગ્ધ પામર મનુષ્યોનું તો શું થશે ! તે અમો જાણી શકતા નથી. મતલબ કે, એવા વિષયાસક્ત મનુષ્યો રોરવ નરકના દુઃખના અધિકારી થાય છે. તેને માત્ર પરમ રામભક્ત ગોસ્વામી શ્રી ઘુલસી-દાસે કહ્યું છે કે—

હુહા—અલી પતંગ મૃગ મીન ગજ એક એકકી અર્થ;
તુલસી વાકી કૌન ગત જસકે પીછે લગી પાંચ;
કુતા કાતી માસમે તજે ભૂખ ઓર પ્યાસ;
તુલસી વાકી કૌન ગત જસકે કાતી પ્યારે માસ.

એવું સમજ પાંચ ઈંદ્રિયોની વિષયવાસના ઝાઝી કરી શ્રી સર્વજ્ઞ પ્રણીત શુદ્ધ જૈનધર્મને વિષે ચિત્ત લગાડી કાંઈ આત્માતું હિત સાધવું; એ આ અથાગ પુણ્યયોગથી પ્રાપ્ત થયેલા માનવજીવનનું સાક્ષ્ય ગણી શકાય. જેમ આ પાંચ ઈંદ્રિયોને વશ પડવાથી જનવરો દુઃખી થઈ અકાલે મરણ પામે છે, તેમ મનુષ્યોમાં પણ ધણા દાખલાઓ એક એક ઈંદ્રિયને વશ થઈ દુઃખી થયેલાના સંભળાય છે. હવે પાંચ ઈંદ્રિયોને વશ થઈ મનુષ્યો કેવા કેવાં દુઃખો પામે છે, તેની વિશેષ સમજૂતી માટે પાંચેની ઉપર પાંચ દૃષ્ટાંત કહેવાય છે, તેમાં પ્રથમ શ્રોત્રેન્દ્રિય એટલે કાનને પ્રિય લાગે તે-મોજ શોખના, વિષય વિકારના વગેરે મનમોહક કર્ણપ્રિય ગાયનો રાગરાગણી વગેરે સાંભળવાનો અત્યંત શોખ-આસક્તિ રાખવી તે શ્રવણપ્રિયતા કહેવાય છે.

(૬૭) ગાનલુપ્ધ રાજકુમારની હૃદયશાની કર્મકથા.
અક્ષપુર નામે એક મોટું નગર હતું. ત્યાં જીવનચંદ્ર નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને રામચંદ્ર નામે પુત્ર હતો. તે કુંવર ધણો હુશીઆર, ચાલાક અને બહોતેર કળામાં નિપુણ હતો. પાટવીકુમાર તરીકે તે ઝોળખાતો હતો. તે કુમાર જો કે બધી રીતે હુશીઆર અને શાણો હતો, પણ તેનામાં એકે દુશ્પ્રેક્ષ મોટો હતો, તે એ કે તેને રાગરંગ, ગાયનો વગેરે સાંભળવાનો ધણોજ શોખ હતો. તેણે તે શોખ ખાતર અનેક જાતનાં તરેહવાર નવીન વાજત્રાં ભેગાં કર્યાં હતાં, તથા ધણી જાતના જુદા જુદા રાગ ગાનારા ગવૈયાઓ, ગર્ધવો વગેરે પણ રાખી લીધા હતા. કોઈ નવું વાજત્રાં કે નવો ગવૈયો સાંભળ્યો, કે તુરત તેને પોતાના મહેલમાં બોલાવે અને પોતાની પાસે રાખે; અને કલાકોના કલાકો તેમાં વહ્યા જાય પણ ગાનમાં ગુલતાન થયેલાંને જરાય ભાન ન રહે. હવે તે પાટવીકુમાર રાજ્યગાદીને ચોખ્ખા અવસ્થાવાળો થયો ત્યારે એકદા રાજ્ય પ્રધાનને પૂછ્યું કે:-પ્રધાનજી ! આપણો કુંવર હવે રાજ્યગાદીએ બેસવા ચોખ્ખ થયો છે, વળી તે બધી વાતે હુશીઆર તથા સર્વકળાસંપન્ન પણ છે; તો કેમ તેને રાજ્યગાદી આપીશું ? આ સંકેતી ચતુરચુડામણિ દીર્ઘદર્શી પ્રધાને વિચારીને કહ્યું કે—રાજ સાહેબ ! આપની

ધારણા બે કે યોગ્ય હશે પણ હું તો રાજકુંવરમાં એક મોટો અવગુણ દેખું છું તે ઉપરથી સાફ કહું છું કે, તે કુમાર રાજગાદીને યોગ્ય નથી. તેનામાં રાગરાગણી સાંભળવાનો અત્યંત શોખ છે, સદા નાયકાના તાયકામાં, મીઝ-લસમાં, નાયરંગમાં ચકચૂર થઈ પડ્યો રહે છે, માટે તેવાને ગાદી દેવાથી તો નુકસાન છે, લેશ પણ લાભ નથી, મને તો ઉલટી રાજ્યની ખુવારી થવી સંભવે છે

તે પ્રધાનનાં વચન સાંભળી રાજાને જરા માહું લાગ્યું ને કહ્યું કે, ત્યારે પ્રધાનજી ! શું મારૂં આ વિશાળ રાજ્ય મારા પ્રિય પાટવીકુમારને હું ન આપું, તો શું છિન્નભિન્ન કરી નાખું ? અને રાગરંગ, ગાનતાન સાંભળવાનો શોખ છે, તે તો એક જનનો ગુણ ગણાય છે. પ્રધાન બોલ્યો:-રાજા સાહેબ ! જ્યારે આપનીજ તે પ્રત્યે પ્રમળ ઇચ્છા છે, તો હું લાયકાર છું. તે આપની ઇચ્છામાં હું પરિપંથી (શત્રુ) રૂપ થતો નથી. પણ જ્યારે આપે મારી સલાહ માગી, ત્યારે તો મારે રાજ્યના ભલાને ખાતર નિષ્પાલસ ભાવે કહી દેવું જ નેમ્મએ, તો હજી પણ હું આપને બાર ઘંટને સંગ્રેમ અને સવિનય કહી સંભળાવું છું, કે તે રાજ્યગાદીને યોગ્ય નથી, પછી તો આપ નામદારની જેવી મરજી ! આ પ્રમાણે પ્રધાને રાજાને બહુ બહુ રીતે સમજાવ્યો, પણ રાજા સમજ્યો નહિ. કારણ કે જ્યાં ત્રેમ છે-મોહ છે, ત્યાં ગુણઅવગુણ કે સારાસારનો વિચાર રહેતોજ નથી. પછી રાજાએ પોતાના પાટવી કુમારને બડી ધામધુમથી પૂરા ઠાઠમાઠથી શુભ દિવસે રાજ્યગાદીએ બેસાડ્યો. અને પોતે એકાંતમાં આત્મ-સાધના કરવામાં મન લગાડ્યું. હવે રાજકુમારને રાજ્યગાદી મળી, તેથી તો તે સ્વતંત્ર થયો અને હવે તો પહેલાંના કરતાંએ વિશેષ મોજશોખમાં તે પડી ગયો. રાજકાર્યમાં તો બિલકુલ લક્ષ આપતોજ નથી, તેથી રાજ્યમાં ઠામ ઠામ ધણુંજ અધેર વધી ગયું, કારભારીઓ, અધિકારીઓ તથા નાના મોટા અમલદારો સર્વ લાંચીયા અને જીલમી થઈ ગયા. રાજા તો જ્યારે ત્યારે નાયકાઓના નાયરંગમાં તથા ગવૈયાઓના ગાનતાનમાં મુલતાન અને મશગુલ જ રહે ! ઘણો વખત તેમ ચાલ્યું, એક વખત કોઈ વેશ્યા ત્યાં આવી ચઢી, રાજાએ તેને બહુ માનથી પોતાની પાસે રાખી લીધી, અને તેની સાથે જ કાયમ રહેવા લાગ્યો. પોતાની રાણીઓને મહેલે પણ જવું બંધ કર્યું. પેલી વેશ્યા સંગે વિષય સેવનામાં જ આસક્ત થઈ ગયો. ખાવું, પીવું, બેસવું, ઉઠવું પણ તેની સાથેજ થવા લાગ્યું. હાથ થઈ !

૫૨ હજમ ધધો ના કરે, નાણું નહિં સચવાય; [વૈરાગ્ય શતક
વિવા વખણાતો નથી, કહો એલા કુણુ ન્યાય. ૫૦ ઉત્તર-કાથળીવિના

આડો આંક વાળ્યો. આથી રાણીએને તથા રાજ્યના હિતેથી સારા કાર-
ભારીએને અને પ્રધાન વગેરેને ધણેજ કટાળો અને પરિતાપ થવા લાગ્યો.
આ પ્રમાણે રાજ્યમાં અવ્યવસ્થા થવાથી શત્રુ રાજ્યો પણ ઉશ્કેરાયાં, માછ
રાજના વખતમાં તેની સત્તાથી અને તેજથી જે સધળા દુઝાઈ ગયા હતા,
તેઓ અત્યારે નવા રાજની બેદરકારી તથા રાજ્યમાં ચાલતી અધાણીને
લાભ લેવા સર્વ શત્રુ એકપગે થઈ રહ્યા; તથા પૂર્વતું વેર લેવા કટિબદ્ધ થઈ
ગયા. હવે બન્યું એમ કે, તે વેશ્યાના ગાનતાન અને વિષયસેવનમાં અધ બની
જઈ અત્યંત આસક્ત થવાથી એક મોટો દુશ્મન રાજ તે નગર ઉપર ચડી
આવ્યો. આ રંગીલા રાજમાં તો હવે કાંઈ સામા થવાની શક્તિ હતીજ
નહિ, તેથી તેના રાજ્યમહેલનેજ આગિતો એકદમ ઘેરી લીધો, અકસ્માત
દુખાણુ થવાથી બીજા કાંઈનું પણ કંઈ જોર ચાલ્યું નહિ, અને નોકરો તે
રાજથી પૂર્ણ કટાળેલા હોવાથી તેમણે બેદરકારી પણ રાખી આ પ્રમાણે
તે રંગીલો રાજ અને વેશ્યા આગિંતા સપડાઈ જવાથી બહુ ગભરાયા,
એકદમ આખ ઉધડી ! “પણુ રાડ્યા પછીનું કહાપણુ શા કામનું !-શુંદાયા
પછી વિચાર થાય તે શું કામનો ?” તેમ આ રંગીલા રાજને પણ ધણો
વિચાર-સોચ થયો, મનમાં ધણો પરતાયો અને છેવટે કાંઈ પણ બચવાનો
ધંધાજ રહ્યો નહિ, ત્યારે મધ્ય રાતે વેશ્યા અને રાજ બન્ને જણી ગુપ્તપણે
નાશી છુટ્યાં. સવારમાં પેલા વિજેતા રાજએ તપાસ કરતાં જણાયું કે,
તેઓ બન્ને ગુપ્તપણે ગુપ્ત વેશે ક્યાઈ નાશી છુટ્યાં છે. પછી તે રાજએ
તેના સુયોગ્ય નાનાભાઈને રાજ્યગાદી સોંપી, તથા પોતાની સત્તા ત્યાં જમાવી.
ખડણી લેવાનું કણુલ કરાવી પોતાને દેશ ગયો.

પેલો રંગીલો રાજ તથા કામની એટી વેશ્યા મહેલમાંથી છુટી જંગલમાં
જતાં રહ્યાં હતાં, તેમાં વેશ્યા તો પૈસાની સગી હતી, એ તે કાંઈ પરણેલી
કુલીન કાન્તાની પેઠે સુખદુઃખમાં ભાગીયણુ થાય નહિ. તેથી તે વેશ્યા તો
રાજને સુતો મેલી પોતાની પાછળ પાયમાલ અને બેહાલ થયેલા રંગીલા
હેવાકુદા રાજને રણુવગડામાં નિરાધાર કરી એકલી બેધડક ચાલી ગઈ. અહો !
વેશ્યા કાંઈની સગી થઈ છે ? રાજ ક્રૂર તેના મધુર કંઠ અને સુંદર કાયાની
માયામાં તથા રંગરાગમાંજ મોહી ગયેલો હતો. તેને રાગરંગ સાંભળવાનો
તો અત્યંત શોખ હતોજ, તેથી તો તે વેશ્યાને પોતાની કરી રાખેલી હતી.
પણુ અંતે તો તે તેની પોતાની ન થઈ તે નજ થઈ ! કહ્યું છે કે:-

વેઢ્યાડસૌ મદનજ્વાલા । રૂપેઘન સમેધિતા ॥

કામિ મિર્યજ દૂયન્તે । યૌવનાનિ ધન્યાનિ ચ ॥

અર્થાત-વેશ્યા છે તે કામદેવરૂપ અગ્નિની-વિષયવિષની જવાલા છે, જેમાં રૂપરાશિરૂપી ઇંધણાં-કાષ્ટ કાયમ હોમાય છે. તેમાં કામી અને રાગીજનો પોતાના યૌવન અને ધનને બેખટક હોમે છે અને મક્કા ભારે દુઃખ વેડી ખાંને ખુવાર છે. તેમ આ રંગીલા રાગને પણ થયું । આખરે તે રાંડ તો ચાલીજ ગઇ, અને દુહાંગી રાગ બિચારો એકલોજ પડ્યો રહ્યો । છેવટે તે આપડો જંગલમાં રખડીરવડીને મરી ગયો અને તેજ જંગલમાં એક હરણુ રૂપે અવતર્યો. ત્યાં હરણુના ભવમાં પણ તેને રાગ સાંભળવા ઉપર ઘણી જ પ્રીતિ હતી. જોકે હરણુ હરણુને રાગ સાંભળવા ઉપર પ્રીતિ તો ઘણીજ હોય છે અને તેમાં જ તેઓતું પ્રાપ્ત કરીને મરણુ નીપજે છે; આ હરણુના સંબંધમાં પણ તેમજ બન્યું. એક વખત કોઈ પારધી જંગલમાં શિકાર કરવા આવ્યો તેણે વાંસળી, મુરલી વગાડવા માંડી, તેનો મધુર સ્વર પેલા હરણુને કાને ગયો કે તુરતજ સર્વ સુખ મુકી દઇ, એકદમ મોરલીને સ્વર-સ્વરે ચાલી ત્યાં સાંભળવા આવ્યો. ગાયનના મોહમાં નાદલુપ્ત થયેલા સૂંગને આ શિકારી સામે મારવા ઉભો છે એવું પણ જરા લાન રહ્યું નહિ. ને એક ધ્યાને બેઠામ બનીને મોરલીનો મધુર સ્વર સાંભળવા લાગ્યો અને જાણે પોતે ઈંદ્રાસનનો મહાન વેભવ ન અનુભવતો હોય । એમ માથું ધુણાવતો અપૂર્વ આનંદ માનવા લાગ્યો; એનચાળા કરી વાહવાહ દર્શક-ચિન્હ જણાવવા લાગ્યો.

પછી હરણુને એકાગ્રચિત્ત થયેલો જાણી પારધીએ બરાબર લાગ તપાસી એકદમ તેના ઉદરમાં એક તીક્ષ્ણ તીર ફેંક્યું. પેટમાં આણુ વાગ્યું કે તુરત હાથ પોકારતો હરણુ સત્વર ભોંધપર ચત્તોપાટ પડી ગયો, પછી પારધીએ તુરત તેને પકડી મારી નાખ્યો; મરતાં મરતાં પણ તે હરણુને તો મનમાં હજી પણ એમજ થતું હતું કે, હજી થોડુંક વગાડે તો ઠીક । મરતોમરતો પણ જરા બે મધુર વેણુ સાંભળતો જઈ. આવી આસક્તિમાં તથા અકાળે આવા અચાનક મરણુથી થતા પરતાવામાં તે ત્યાંથી મરણુ પામી કોઈ એક નગરમાં પહોંચ્યું તે ત્યાં પુત્રપણે અવતર્યો ત્યાંપણુ તેને નાનપણુથીજ રામ-રંગ ઉપર અત્યંત આસક્તિ હતી. અનુક્રમે મોટો થતાં તે ત્યાંના રાજની હજુરમાં નોકરી રહ્યો. હવે એક વખત એવું બન્યું કે, એકદા રાજસભામાં

એક વેશ્યા આવી, રાજાએ તેને ગાયન કરવા હુકમ આપ્યો; નાયિકાએ તાલમૃદંગ સાથે બહુ સરસ રીતે અચ્છું ગાયન ગાઈ ખતાવ્યું, રાજા તે સાંભળી અત્યંત પ્રુશી થયો. પેલો બ્રાહ્મણપુત્ર (હરણુનો જીવ) પાસે બેઠો બેઠો એક ધ્યાને તક્ષિન થઈ સાંભળતો હતો, તેને તો ગાણું સાંભળવામાં ધણોજ રસ પડતો હતો, ધણીજ મગ્ન પડતી હતી. પછી બીજે દિવસે રાજાએ પોતાની બેઠકના સ્થાનકમાં તે તાલકાને બોલાવી ગાયન કરાવ્યું, તે વખતે પણ પેલો બ્રાહ્મણપુત્ર સાથેજ હતો, રંડીતું ગાણું ધણી સરસ રીતે ચાલ્યું, અને રાજા પ્રુશ્નપ્રુશ્ન થઈ ગયો. પેલા બ્રાહ્મણપુત્રને પણ અત્યંત મગ્ન પડવા લાગી ! તે તો આવા ગાનતાનિના શ્રવણમા ગાડોગાડોજ બની જતો હતો. પછી ગાયન ચાલતાં ચાલતાં ધણો વખત થઈ ગયો એટલે રાજાને જરા આંખમાં ઘેન આવવા લાગ્યું, નિદ્રા આવવાથી પેલા નોકરને હુકમ કર્યો, કે હું સૂઈ જાઉં છું, મને નિદ્રા આવી જાય તો આ ગાયન બંધ કરાવજે. એ પ્રમાણે કહી રાજા તો સૂઈ ગયો.

હવે પેલા નોકરને ગાયન સાંભળવામાં અત્યંત રસ પડવાથી મહારાજા જાંબી ગયા છતાં પણ સાંભળવાના મોહને લીધે, તેણે તો ગાણું બંધ કરાવ્યું નહિ થોડીવારે મહારાજાની આંખ અચાનક ઉઘડી ગઈ જીવે છે તો પેલો બ્રાહ્મણ (નોકર) ટક્રુપ થઈ રંડીતું ગાયન સાંભળે છે. પોતાની આગાનો ભંગ કરવાથી રાજાને તો અત્યંત ક્રોધ થયો અને એકદમ લાલચોળ ચક્ષુ કરી આક્રોશ પૂર્વક બોલ્યા કે:-અધ્યા ચંડાળ ! અધમાધમ ! તે મારી આગાનો ભંગ કર્યો ? તું રાગરંગનો બહુ રસીયો છે, તને નાયિકા વગેરેના રાગરંગ સાંભળવા બહુજ ગમે છે. પણ તને મારી અસિધારાસમ આગાની ગણતરી તો ન રહી ! તો આજ્ઞામંગો નરેન્દ્રાણમ્ ॥ અર્થાત્ રાજાની આગાભંગ કરવાનો જે મોટો ગુન્હો તે કર્યો છે, તો તેને માટે તને અવશ્ય શિક્ષા કરવી જોઈએ. હે રાગના રસીયા ! તને રાગ બહુ વહાલો છે. તેથી તેની શિક્ષા તારા કાનનેજ કરવી જોઈએ. પછી કોપપૂર્વક બીજા નોકરોને હુકમ કર્યો કે આ બેકરમાન દુષ્ટના કાનમાં ધગધગતું ઉત્તું સીસું કરી રેડો, બીનચુકે મારી આ આગાનો અમલ જલદી કરો !

પછી એ પ્રમાણે રાજાના નોકરે તુરતજ ક્યું. પરાણે તેના કાનમાં ઉત્તુંઉત્તું સીસું રેડ્યું, તેથી અત્યંત રાડો પાડવા લાગ્યો, અને થોડા વખતમાં મરણ પામ્યો. પછી કેટલેક વખતે રાજાને આ મહા પાપનો પસ્તાવે,

થવા લાગ્યો. તેવામાં તેના નગરમાં કોઈ સર્વંસ કેવળી ભગવાન પધાર્યાં, તેમને વંદના કરી સુખશાતા પૂછી બેઠો. પછી પેલા બ્રાહ્મણની વાત કાઢી પૂછ્યું કે, તેને ગાણું સાંભળવા ઉપર ધણીજ પ્રીતિ હતી, અને તેથી મારાથી આ પ્રમાણે પ્રાણ્તાંત શિક્ષા કરાઈ છે, તો મહારાજ ! તે બ્રાહ્મણ કોણ હતો ? એ પ્રમાણે પૂછતાં શ્રી કેવળી ભગવાને રામના ભવથી માંડીને અત્યાર સુધીની સર્વ વાત કહી બતાવી શ્રોત્રે દ્રિયમાં અત્યંત વિષયાસૂક્તિથી પ્રાણીઓને આ પ્રકારે દુઃખો ભોગવવા પડે છે, આ પ્રમાણે સાંભળી રાજાને આખરે, વૈરાગ્ય થયો, અને દીક્ષા લઈ શુદ્ધ બાવે સંયમ પાળી તે મહાસળ રાજા કર્મ, ખપાવી મોક્ષે ગયો

હે વિવેકી બંધુઓ ! વિચારો, એક શ્રોત્રેન્દ્રિયને વશ થવાથી કેવું ભયંકર પરિણામ આવ્યું ? ખરેખર શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયના સ બંધમાં ઉત્તરાધ્યયનના બીસમાં અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે:—

સદ્દે સુજાં ગિહિમુવેદૈ તિવ્વં । અકાલિયં પાવર્દે સે વિણાસં ॥

રાગાહરે હરિણ મિગેવ મુદ્દે । સદ્દે અતિત્તે સમુવેદ મચ્છુ ॥૩૭॥

અર્થાત—શબ્દમાં ગૃહ બનેલા, પ્રાણીઓ અકાલે મરણ પામે છે, જેમ શબ્દમાં આસક્ત બનેલો હરણ મૃત્યુ પામ્યો. વળી પામે ઇન્દ્રિયોને વશ થયેલા એવા મનુષ્યોના દાખલાઓ ઘણા બનેલા છે. આ દૃષ્ટાંતની મતલબ એ છે કે, મનુષ્યો પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષય સુખમાં આસક્ત બને છે, ત્યારે પોતે બાન બૂલી જાય છે. અને તેમાં અધ બની મહા દુઃખો ઉપાજન કરી માઠી ગતિને પામે છે. વળી કહ્યું છે કે:—સવૈથો.

ધનમાં મન ધારી ધમાધમ ક્રિધ, રહ્યો નાહુ નેહ નિરંજનમાં.
જનમાં ધરી જનમ જનાવર જેમ, ન કાઢી ઘડી કદિ કીર્તનમાં;
તનમાં તરણુધ ઘટી દલપત્ત, ઠરી વય વર્ષ અઠાવનમાં,
વનમાં પકડે પશુ પારધિ તેમ, બખીલ પડયો જમખંધનમાં.

માટે મનુષ્ય જનમ ધરી કાંઈ પણ આત્મહિત કરવું જોઈએ

હવે યજ્ઞ ઇન્દ્રિયમાં વિષયાસક્તિ એટલે સ્ત્રીયાદિકનાં ચિત્તહર સુંદર મન-મોહક રૂપ જોવામાં અત્યંત આસક્તિ-લાલસા રાખવી તે.

(૬૬) રૂપરસિક વિષયની દ્રષ્ટિવાળા શેઠ પુત્રની વાત.

વિજયપુર નામે એક મોટું નગર હતું, તેમાં વિશંકર નામનો રાજા

૫૬ પૂર્ણુ યાની જન જે હશે, તે ગુણુ ગંભીર થાય; [વૈરાગ્ય શતક
સાગર જળ ગુણો કદી, છલકાયું નહિ જાય. ૫૪

રાજ્ય કરતો હતો તેને એક શુદ્ધિનિધાન પ્રધાન હતો, તથા તેજ ગામમાં
યશોધર નામનો એક નગરશૈઠ હતો. રાજા, પ્રધાન તથા નગરશૈઠ એ ત્રણેને
અન્યોન્ય ધણીજ પ્રીતિ હતી. અને ત્રણેને એક એક પુત્ર હતો. એક વખત
પ્રધાને એકાંતમાં શૈઠને કહ્યું છે કે:-શૈઠ સાહેબ ! તમારો પુત્ર સારો નથી.
જોકે તે બધી વાતે ઉત્તમ છે, હુશિયાર છે, મહાનિપુણ છે, પણ તેનામાં
એક મોટી કુટેવ છે તે બહુજ છુરી અને દુઃખદાયક છે. તે એ છે કે-તે
જ્યારે જ્યારે રાજ્યમહેલમાં આવે છે તથા જાય છે, ત્યારે ત્યારે રાજાના
અંતઃપુરમાં દષ્ટિપાત કરે છે તથા રસ્તામાં પણ ફેટલીએક સ્ત્રીઓને એકી
નજરે જોયા કરે છે, તથા ધણીવાર કુલકામિનીઓની સામે પણ જોઈ રહે છે-
આ ટેવ બહુ ખરાબ છે. બીજા સારા ગુણો હોય તો તે પણ કુટેવને ધીમે
નિંદવારૂપ થઈ પડે છે; કારણકે આ ટેવ બહુ છુરી છે, માટે આપને આ
ખોટનો પુત્ર ભવિષ્યની જીવગીમાં ખરાબ ન થઈ જાય, તેટલા માટે હું આપને
નિખાલસપણે કહું છું. તો આપ તમારા પ્રિય પુત્રને સમજાવશો, તો ભવિષ્યમાં
ફાયદો થશે; અને અપકર્તિ થતી બચશે, તથા આ ખરાબ ટેવ ટળવાથી
તેની જીવગી પણ સુધરશે. નહિ તો તેને ભવિષ્યમાં બહુ ભારે દુઃખ વેઠવાં
પડશે; ને ધણી રીતે હેરાનગતિ પામશે.

શૈઠ આ સાંભળી વિચારમાં પડ્યા. પોતાના પુત્રને ખરાબ ટેવ પડી છે,
તે વાસ્તે મનમાં તેમને ધણુ લાગી આવ્યું. શેઠે ઘેર આવી પોતાના પ્રિય
પુત્રને શાંતપણે સમજાવ્યો-તે ટેવ મટાડવા માટે સિખામણ બહુ આપી, પણ
તેણે તે માન્ય કરી નહિ, અને પોતાની તે ખરાબ ટેવ છલકાતી ત્રિશીષ વધારતો
ગયો. આથી શૈઠને તો બળાપાનો પારજ ન રહ્યો, પણ હવે તેનું કાંઈ જોર
ચાલી શકે તેમ નહોતું ! જ્યારે ઘરમાં ખરાબ હાકરા-કુપુત્ર થાય છે ત્યારે
માતાપિતાને દુઃખનો પાર રહેતો નથી એક વખતે તેના પાપને ધડા કુટ્યો !
દુઃખ વાદળું ચડી આવ્યું. બન્યું એવું કે, એક વખત રાજમહેલમાં જતો
હતો, ત્યારે અંતઃપુર ભણી ધણીવાર નજર માંડી જોઈ રહ્યો, ભોગજોગે રાજાની
નજર તેના ઉપર પડી તેથી રાજાને વહેમ પડ્યો કે રાણી સામું આ શૈઠનો
પુત્ર કેમ જોઈ રહ્યો છે ? માટે જરૂર આ માણસ ખરાબ છે વિષયવિકારની
દષ્ટિવાળો કયાંક મારા નગરને પણ બગાડશે-કારણ કે એક માણસ ખરાબ
હોય તો બીજાઓને પણ ખરાબ કરે છે. પછી તો ગામમાંથી પણ તેની
રાડ રોજ આવવા લાગી. સર્વ લોકોને આની ખરાબ ટેવની ખબર પડી

ગઈ, તેથી રાજ્યે તો તેને એકદમ દેશનિકાલ કરી દીધો. ત્યાંથી ફરતોફરતો બીજા દેશમાં ગયો, ત્યાં પણ તેની તે કુટેવ તો રહી જ. અહો ! પ્રાણી-ઓને જે દુષ્ટ-ખરાબ ટેવ પડે છે, તે કાટી ઉપાયે (પ્રાણી-તે) પણ જતી નથી. તેના બાપે (બિચારા નગરશેઠ) કેટલી શીખામણ આપી પણ ન માની ! જે નોકાર અને કઠોર વસ્તુ હોય, તે કદી પોત્તી અને સરળ નથી થતી. કોરકુ મગને પકવવા માટે હેઠે ગમે તેટલો તાપ કરે, તો પણ તે તો કઠોરજ રહેવાના, તેનો સ્વભાવજ તેવો છે.

કઠોરની કંઠણાઈ વિષે:—

(જાય છે જગત આદ્યુ રે:—એ રાગ)

પડે નહિ કદી પોત્તારે, કઠોર કેવા ?—એ ટક.

તાતા જળ માંહે નાંખ્યાં, બળતું બાળી થાક્યા;

તોય પુરા નવ પાક્યારે.—કઠોર કેવા ?

અંબકળ માંહે રે'તો, સદા રસભર્યો તે તો;

વાટમાંહે મૂક્યો વહેતોરે.—કઠોર કેવા ?

પથ્થર માચીનો ભોયો, પડે ઘાવ રાખે ધોયો;

તોયે જરા નહિ કોહ્યો રે—કઠોર કેવા ?

કોશ વાંસે પાણી બાંધે, છિંદરે બાંધીને સાંધે;

તોયે ગુણુ રહ્યા આધે રે.—કઠોર કેવા ?

સરવો પાકમાં પેટો, ઘણું આખી થયો એટો;

રવાહ નવ જાણુ મીઠો રે.—કઠોર કેવા ?

ખજુર કેરો કચુકો, રસ ભર્યો રહ્યો સુકો;

છવટ મુખેથી થૂંક્યો રે.—કઠોર કેવા ?

ખાખરનાં ફુલ માતાં, રૂડા દિસે રંગે રાતાં;

વિષ કુસુમ સુહાતાં રે—કઠોર કેવા ?

કંડલામાં ઘૂત ભર્યું, ભરીને એકાંત ધર્યું;

પોતાતું ન કાંઈ કહ્યું રે—કઠોર કેવા ?

હેમ માંહે ત્રાંચુ નાંખે, ઉજળીને ચોખું રાખે;

તોયે અંતે થાય આંખેરે—કઠોર કેવા ?

ચુર દંદુ કેરી વાણી, અંતરમાં ધરો પ્રાણી;

વિશ્રામે ન જરી જાણી રે.—કઠોર કેવા ?

મતલબ કે પોતાની જે ખરાબ દેવ છે, તે ધણું કરીને જતીજ નથી. તેને માટે દુનિયામાં કહેવત છે કે:-“મનુષ્યોને પ્રાણ ને પ્રકૃતિ સાથેજ નાશ પામે.” આખરે તેની ખરાબ દેવથી એક વખત કાટવાળને તેના ઉપર શક આવ્યો તેથી તેને પકડ્યો. અંતે તે વહેમ તેના ખરો પડ્યો, ત્યારે તે વાત કાટવાળે રાજને કહી. રાજાએ જાણ્યું કે:-જેની “દૃષ્ટિ ખરાબ તેનું ઘણું ખરાબ” તેનામાં બીજા પણ દુરુલ્લો વધ્યા હતા, તેથી આખરે રાજાએ તેને મારી નાંખવાનો હુકમ કર્યો તેથી કાટવાળે તેને ફાંસીએ ચડાવી મારી નાંખાવ્યો. ત્યાંથી મરી પતંગિયું થયો, ત્યાં પણ દીવાની જ્યોતમાં પડી મરણ પામ્યો. એ પ્રમાણે ધણા ભવો કરી સંસારમાં અટવાઈ અનંત દુઃખો પામશે. વહાલા વાંચનાર ! જોયું ! ચક્ષુ ઈન્દ્રિયમાં અત્યંત વિષયાસક્તિ રાખવાથી કેવું વિષમ પરિણામ આવ્યું ? એ તો ખરું જ છે કે, આ બે ચક્ષુમાજ એર તથા અમૃત ભયું છે, માટે સર્વે જણે અમીદષ્ટિ રાખવી. નહિ તો ઉપરની કથામાં કહેલા રૂપરસિક વિકારી દષ્ટિવાળા શૈઠના પુત્રની પેઠે ઇહલોક તથા પરલોકમાં દુઃખ ભોગવવાનો વખત આવે.

દ્રાણેન્દ્રિય વિષયાસક્તિ એટલે નાકને વિશેષ સુગંધી ચીજો સુઘવાની-સુવાસ લેવાની દેવ પાડવી. તે માટે કહે છે.

(૬૭) સુવાસના શોખીન સુગંધપ્રિયની કથા

પદ્મખંડ નામે એક મોટું નગર હતું. તે નગરમાં પ્રજાપતિ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને સુગંધપ્રિય નામનો એક પુત્ર હતો. તેનામાં કેટલાક સારા ગુણો હતા, પણ તેમાં એક દુરુલ્લ વિશેષ હતો. તે એ કે-તે જે જે સુગંધી વસ્તુઓ દેખે કે તુરત તેને હાથમાં લઈ નાકનાં નસકેારાં પાસે લઈ જઈ સુંધવા માંડે-અને તેથી તેને રોજ નવી નવી જાતનાં અત્તર, તેલ, ફૂલ વગેરે સુગંધવાળી વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવાનો અત્યંત શોખ હતો. પોતાના શરીરને પણ એવી સુવાસિત વસ્તુઓથીજ કાયમ મધમધતું રાખતો હતો. તેલ કુંદેલ વગેરેથી સદા શરીરે મર્દન કરાવતો હતો.

સુતી વખતે પણ પોતાના પલંગ પર ખુશબોદાર ગુલાબનાં ધણાં ફૂલ પાથરી તે પર સુઈ જતો, તથા સુતી વખતે તેના પલંગની આસપાસ પણ અનેક પ્રકારનાં સુગંધી પુષ્પોનાં ફુંડાં મુકાવતો હતો. કોઈ વેપારી કોઈ નવીન અત્તર તેલ વગેરેની શીશીઓ ગામમાં વેચવા આવે કે તુરતજ તેને પોતાના મહેલમાં બોલાવીને ઇચ્છિત ભાવ આપી સત્તર સર્વ ખરીદ કરી

હેતો. આથી દેશ પરદેશના (Perfumers) સુગંધી પદાર્થોના વ્યાપારીઓને એક જાતની મોટી કમાણી જાગી. થોડા મુલ્યની વસ્તુઓ હોય, તો પણ ઇચ્છા પ્રમાણે તેનાં નાણાં પડાવે, કુંવરને તેનો શોખ અત્યંત હોવાથી વિના વિશ્વંધે મોં માગ્યા હામ આપી સર્વ ખરીદ કરી લેતો હતો.

પોતાની સ્નાનવિધિમાં પણ તેને હંમેશાં સેંકડો રૂપિયાનો બારે ખર્ચ થતો હતો, અહો ! મોહમુગ્ધ મનુષ્યો કેવા પ્રકારના મોજશોખના પદાર્થમાં હુખી જાય છે ! સામા માણસને છીઃ છીઃ કરે છે-દુર્ગંધ છે ! કાંઈ ગરીબ ગરબાને ધિક્કારે છે-છીટકારે છે. અને કાંઈ બિચારા રોગી વગેરેને જ્ઞેર્ધ મુખ મરડે છે-તિરસ્કારે છે. પણ વિચારશે તો જણાશે કે આ શરીરમાંજ શું બધું છે ! કાંઈ અતર તેજ કુલેષ તો તેમાં બધું નથી, પણ મળમૂત્રજ બધું છે. અશુચીનોજ કાશળો છે; એ તો પૂરિષપાત્ર અને દુર્ગંધીનોજ બંધાર છે. તેને માટે બ્રહ્માનંદ નામના મહાત્માએ કહ્યું છે કે:-ઉપદેશી ૫૬.

આ તન રંગ પતંગ સરીખો, જાતાં વાર ન લાગેજ;
અસંખ્ય ગયા ધન સંપત્તિ મેકી, તારી નજરે આગેજ.
અંગે તેલ કુલેલ લગાવે, માથે છાગાં ઘાલેજ;
જોખન જરતું જોર જતાવે, છાતી કાઢી ચાલેજ.
જેમ ઉંદરડે દારૂ પીધો, મસ્તાનો થઈ ડાલેજ;
મગરૂરીમાં અંગ મરોડે, જેમ તેમ મુખથી ખોલેજ.
મનમાં જાણે છે મુજ સરીખો, રસીઓ નહિ કોઈ રાગીજ;
ખાહુર તાકી રહી બિલાડી, લેતાં વાર ન લાગેજ.
આજ કાલમાં હું તું કરતાં, જમડા પકડી જાશેજ;
બ્રહ્માનંદ કહે ચેત અજ્ઞાની, અંત કળેતી થાશેજ.

અહાહા ! કેવો સરસ બોધ ! કેવો સરસ વૈરાગ્ય ! મોહમુગ્ધ મનુષ્યો માટે કેવો એક જબ્બર યાનકટકો ! છતાં અજ્ઞાની મનુષ્યો તો સદા સુગંધ લેવામાંજ ગરકાવ રહે છે. આવા પ્રકારનો શોખીન મનુષ્ય કાંઈ દુઃખી અનાથ કે રોગી વગેરેની સેવા બકિત કરી શકતો નથી. કેમકે તેના મનમાં તેને હમેશાં દુર્ગંધ રહ્યા કરે છે, દીનદુઃખી દરદીના દુઃખ દરદો જ્ઞેર્ધ તેને દયા આવવાને બદલે તેને તેમના પર તિરસ્કાર છુટે છે, સર્વમાં તે આભાસેટ ને સુગંધ માને છે; માટે તેનાથી દુઃખી, અનાથ ઉપર દયા કે ઉપકાર ભાગ્યેજ થઈ શકે ! અને તેની જાંઘળી એવી પ્રવૃત્તિમાંજ અંતે પૂરી થાય છે. એવી

કુટેવને લીધે તો તેની જીભાની કોઈ વખત ભારે જોખમમાં પણ આવી જાય છે. આપણા આ દુષ્ટતા નાયક સુગંધપ્રિય નામના શાખીન રાજપુત્રનું પણ આખરે તેમજ બન્યું છે. જે તે સુગંધી વસ્તુ સુંધવાનો તેને અત્યંત શોખ હતો, તે તેની ધણી જ ખરાબ ટેવ હતી. તે કુટેવનું આખરે કેવું માહું પરિણામ આવ્યું ને કેવું હાનિકારક ફળ નિવડ્યું ? તે હે વહાલા વાંચનાર ! તુ આગળ વાંચીશ એટલે તને સાફ જણાશે કે ખરાબ ટેવનું તો આવું વિષમ ફળજ આખરે હોય છે.

હવે બન્યું એવું કે, પોતાના ગામની બહાર એક મોટી નદી વહે છે, તેમાં પાણી પુષ્કળ છે. એક વખત તે રાજપુત્રે એક સુંદર નાવડામાં બેસી પેલે તીરે ફરવા જવાની ઈચ્છા કરી, તેથી કેટલીક સુગંધી વસ્તુઓ સાથે એક નોકર સાથે મછવામાં બેસી નદીમાં જળક્રીડા કરવા ખાતર જતો હતો. તેવામાં તેની ઓરમાન માતાને આ વાતની ખબર પડી. તે અપરમાને એક પુત્ર હતો. પણ આ પાટવીકુમાર જીવતો હોય, ત્યાં સુધી પોતાના પુત્રને કદી રાજગાદી મળે નહિ, માટે પોતાના પુત્રને ગાદી મળવા ખાતર; પેલી ઓરમાન મા પાટવી કુમારને મારી નાંખવા માટે કેટલા વખતથી પ્રયત્નો કરતી હતી, પણ ફાવતી નહોતી, તેમાં આજે લાગ સારો મળી ગયો.

પછી તેણે એક કાષ્ઠની સુંદર પેટી મંગાવી. તે પેટી મખમલથી મઢેલી હતી. ઉપરનો દેખાવ પણ ધણે સોહામણો હતો. પછી તે પેટી લઈ તેની અંદર સરસમાં સરસ સુગંધિત-સુવાસિત અત્તર તેલની શીશીઓ મૂકી, તેની અંદર વિષ પણ ભેળવ્યું. મખમલની ગાદીમાં પણ વિષ-ઝેર છાંટ્યું, તે એવું તો તિક્ષણ હતું કે તેનો જરા નાકમાં વાસ જાય કે તુરતજ મસ્તકે તેનું ઝેર ચઢી જાય. એવી રીતે સુવાસિત અત્તરની શીશીઓમાં વિષ ભરી તે પેટી તેની માતાની શોક્યે નદીના પાણીમાં ગુપ્તપણે તરતી મુકાવી દીધી પવનવેગે તે પેટી કુંવરના નાવ ભણી ચાલતી જઈ કુંવરની પાસે તે આવી, તે જોઈ કુંવરે આશ્ચર્યચકિત થઈને નોકર પાસે તે તણાતી પેટી મંગાવી તુરત ખોલી, તો અંદરથી મનોહર, ધણી સુદરાકૃતિવાળી શોભમ અને સુગંધવાળી શીશીઓ નીકળી. કુંવર તે જોઈ ખુશ ખુશ થઈ ગયો, ને ખોલ્યો કે, વાહ વાહ ! મારા ભાગ્યનો સુધ કેવો ચડતો છે, કે મને નદીમાં જળક્રીડા કરવા આવ્યો ત્યાં પણ નદી માતાએ સુગંધી પેટીની ભેટ મોકલાવી. અહાહા ! હું કેવો મુગ્ધચાળી છું ? એમ કહી હર્ષપૂર્વક શીશીઓ ખોલી સુંધવા લાગ્યો, ત્યારે

દીર્ઘશી નોકરે તેને ધણો વાથો, પણ મોઢાધે માન્યું નહિ. સુંધતો જળ છે ને આનંદ પામતો જળ છે, તેવામાં એક શીશી સાવ ઝેરનીજ ભરેલી હતી, તે હાથમાં આવી, તેને પથ્થુ ખોલી, સુંધી કે તુરતજ તેનું ઝેર શીશીભાગમાં ચઢી જઈ થોડા વખતમાંજ ત્યાં મરણ પામ્યો. અહો, સુગંધમાં અતિ આસક્તિથી કેવું અચાનક મરણ પ્રાપ્ત થયું ? માટે વિવેકી જનોએ તેમાં અત્યંત આસક્તિ ન રાખવી. રસે દ્રવ્યના વિષયમાં આસક્તિ એટલે નાના પ્રકારના રસના સ્વાદ લેવામાં અત્યંત પ્રીતિ રાખવી, તથા વગર વિચાર્યું એલકેલ ગમે તેમ બોલવું બંધવું અથવા ધણીને કે એકને પ્રાણાન્ત-તુકશાન થાય તેવું અણુગતું બોલવું, બેલગામ છુટે મોઢે બોલવું, તે.

(૬૮) જીભના ચટાકાવાળા મધુપ્રિયની કષ્ટકહાણી.

સિદ્ધાર્થપુર નામે એક મોટું નગર હતું, તે નગરમાં વિમલશીઠ નામે મોટો શેઠ વસતો હતો. તેને મધુપ્રિય નામે ખોટનો પુત્ર હતો, તેને નાનપણથીજ નાના પ્રકારના રસાસ્વાદ ઉપર ધણીજ પ્રીતિ હતી. તેથી તિખાતમતમતા, ખારાખાટા, મોળા, મિઠા, મધુરા વિવિધ રસનાં સ્વાદિષ્ટ ભોજનો જમતો. રોજરોજ ભાવતી નવી નવી વાનીની રસોઈ રસોઈયા પામે ખનાવરાવે, તથા પોતાના મિત્રોમાં ઉત્તમણી પણ કરાવે, તેમાં પણ પોતાને ગમે તેવાજ ભાવતાં ભોજનો કરાવે: વળી ખાવાપીવાની જે જે વસ્તુઓ દીઠી કે નિર્નર આખ્યાજ કરે-કોઈ પણ ખાવાની વસ્તુ દીઠી કે તુરતજ લઈ મોઢામાં નાખે. એટલું તો ખૂંજ છે, કે માણસોને પોતાની જીભ સુખ દુઃખ આપે છે. તત્વચાની મહા પુરુષોએ તો સાધ કહેલું છે, કે પાંચ ઇન્દ્રિયમાં રસેન્દ્રિય જીતવી બહુ મુશ્કેલ છે. જીહ્વા સ્વાદવાળા-રસનાલોહુપને સદા નવું નવું ખાવાની લાલસા નિત્ય થયાં કરે છે, અને તેથી તે સ્વાદીઆને લક્ષ્યાલક્ષ્ય પથ્થુ લાન રહેતું નથી: વળી રસના ઇન્દ્રિયને લોહુપી જીવ પાપપુણ્યને તો ગણકારતોજ નથી તેને તો પોતાની ભોજ-મંત્રામાં આવે તેજ પ્રુણ્ય અને તેજ પાપ ! કોઈ સહજ કહે કે, ભાઈ ! આ વસ્તુ તમે ન ખાશો તેમાં ધણું પાપ છે, તે સાબળીને તો પેલો જીભના ચટાકાવાળો રસલોહુપી તે ખાપડાને હસી કાઢે છે. વાહવાહ ! એમાં તે વળી પાપ ક્યાંથી આવીને ભેરાઈ બેઠું છે ? જરા ખતાવે તો ખરા ? અમે તો કોઈ પાપ ખાપ દેખતા નથી, તે પાપ કેવું છે ? હે ! કહે તો ખરા, કાળું છે કે ધોળું છે ? અને મારા ભલાભાઈ ! શુ કામ આમ નાહક કરી મરે છે ? એ તો કરતા હોય તે કરીએ, ને પાપદોષ ન ગણીએ-

અમુક વસ્તુ ખાવી તેમાં તે વળી પાપ થું ? અને કદાચ લાગશે, તો ઝટ લઈને ખંખેરી નાખીશું, એટલે ખલાસ ! સમજ્યાને ! મારી પાસે તો પાપ આપકું ઉછું જ ન રહે !

ખરેખર રસના-ઈંદ્રિયના લોહુપીની તો સદા આવીજ વૃત્તિ હોય છે, તેઓ ગમે તે ચીજને વગર વિચારે લયડલયડ ચાવ્યાજ કરે છે. તેમાં વળી સારી અને ભાવતી વસ્તુ મળતાં તો ખુબ વખાણીવખાણીને ખાંતેથી ખાધે જાય છે, અને મહા કુકર્મ ઉપાજે છે. શ્રી મહાવીર ભગવાને શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—એક માણસ જમતાં જમતાં સાત તથા આઠ કર્મને બાધે છે, અને એક માણસ જમતાં જમતાં સાત તથા આઠ કર્મને ખપાવે છે, એવા જ કારણથી કેટલાક સમજી ધર્મનિષ્ઠ વિવેકી પુરૂષો જમતી વખતે બોલતા જ નથી અને મુગા રહી શાન્તિથી જમે છે; તેમાં ધણીજ લાલ રહેલો છે. વાહવાહ કન્ય છે શ્રી ધર્મરૂચી મહાત્માને ! કે તેમને એકદા કડવા પુંખકના શાકનીજ ભોગવાઈ થઈ, અને તે એકાંત જગ્યામાં પરકવવા (નાંખવા) માટે ગયા, પણ નાંખી દેતાં મહાન અનર્થ થતો જણી, તેને પોતાનાજ પેટમાં પધરાવવાનો નિશ્ચય થયો; એટલે તે નાંખી ન દેતાં પોતેજ તે કડવું ઝેર જેવું શાક ખાવા લાગ્યા. અને ખાતાં ખાતાં સહભાવનાથી કર્મ ખપાવ્યાં, તથા સર્વોત્તમ એવું સર્વાર્થ સિદ્ધ નામનું વૈમાન તેમણે પ્રાપ્ત કર્યું; અને એકાવતારી થઈ મોક્ષે પધાર્યાં. તેમજ શ્રી ઢંઢણ નામના મહાત્માએ પણ લાડવાનું ચુરણ (જુકા) કરી જમીનમાં નાંખતાં નાંખતાં સહભાવના રૂપી તિક્ષ્ણ કુહાડીથી કર્મનું ચુરણ કરી નાંખ્યું. અને તેમણે એક અંતર્મુહૂર્ત માત્રમાં અક્ષય મોક્ષલક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી. માટે જમવામાં મનુષ્યોએ ધણીજ સાવચેતી રાખવી ધટે છે. માણસોની ખાનદાની — ઉચ્ચતા નીચતા તે ખાવા-માંજ જણાઈ આવે છે. ખાવામાં જે લખણ હોય છે, જીમનો છુટો હોય છે, તેની કાંમત થઈ જાય છે, તેને તો કંઈ લાજ શરમ પણ હોતી નથી, અને ભાવતું ખાધા કરવાની ઇચ્છાને વધારે છે. આજે અમુક ખાવાની ઇચ્છા થઈ તો કાલે વળી બીજી નવી વાનીની ઇચ્છા થાય છે, અને તે પૂરી ન પડે, તો જરા એન પણ પડતું નથી, તેને માટે ઝંખના કર્યાજ કરે છે, તે રસે દ્રિયની ઇચ્છા પૂરી પાડવા માટે અનેક પ્રકારે કાંકાં માર્યા કરે છે, અને બનતા સર્વ પ્રયત્નો કરે છે.

વાંચનાર ! આપણા દર્ષાંત નાયક પેલો શેઠપુત્ર પણ તેવાજ રસલોહુપી

હતો. તેને નવા નવા રસો ચાખવાનો; સ્વાદ લેવાનો અત્યંત શોખ હતો, કદમ્બળ વગેરે જે જેનને વર્ચ વસ્તુ તે પણ તે ખાતેથી ખાતો. એક વખત તેને વિચાર થયો કે, વાડ, બધી વસ્તુઓનો સ્વાદ તો ચાખ્યો, પણ કદી દાડ કે માંસનો સ્વાદ તો ચાખ્યોજ નહિ, માટે તેનો પણ સ્વાદ લેવા તો ખરો ! પછી ગુપ્તપણે તે દાડની બાટલી લેઈ પીવા લાગ્યો, તથા છાનું માંસ મંગાવીને પણ ખુશી થઈ સ્વાદે ખાવા લાગ્યો.

અરેરે ! જરા જેટલી લુધી જીભને વશ થયેલા મનુષ્યોને રસાલોલુપીપણું કેટલું બધું અધમગતિએ પહોંચાડે છે ? મલ્લમાંસ સેવવા સુધીની કુટેવે પણ તેને પહોંચાડી દીધો ! ઉંચ જાતિનો થઈ તે નીચ વસ્તુ સેવવા લાગ્યો; કાળે કરી તેનાં માતાપિતાને પણ આ મહાકાણુની ખબર પડી તેથી તેને ધણો સમજાવ્યો, પણ તે લત પાપીએ છોડી નહિ, તેમાં ગૃહિ થઈ જવાથી સ્વાદ મુકાયોજ નહિ, આખરે તેના પિતાએ પોતાની ઇજ્જતઆખરે જાળવવા ખાતર તે ગામમાંથી એ દુષ્ટ કુપુત્રને કાઢી ચૂક્યો, તેથી તે કાઈ ખીજે ગામ દૂર જઈ રહ્યો, ત્યાં પણ તેણે તે અખાલ અને અપેય વસ્તુ વાપરવાની કુટેવ તજી નહિ. અહો ! પ્રાણીઓને પડી દેવ ટળતી નથી. તેને હવે તો માંસાહાર દાઢે લાગ્યો, તેને લીધે તે એક મહા અધમાધમ કામ કરવા લાગ્યો. તે એ કે રાત્રે રોજ ફરવા નીકળે ત્યારે ગામમાં કાઈ નાનું છોકરું બાળે, તેને ગુપ્તપણે ઉપાડી લાવે અને રાતે બાળકને મારી નાંખી, તેને રાંધી સ્વાદિષ્ટ વાની બનાવી ખાય. પાપીને રસલોલુપીપણાથી દયા પણ છુટી ગઈ. આ પ્રમાણે ગુપ્તપણે દુષ્ટ કામ તે રોજ કર્યા કરે, લાગ ન ફાવે તો બેચાર દહાડે કરે. તેની આ ત્રાસદાયક બાળહત્યાથી ગામમાં રાહ પડવા લાગી. રોજ ગામમાંથી બાળક ગુપ્ત થાય એ તે કાઈ એણું દુઃખ કહેવાય ? આથી તો ખંતીલા કોટવાળે ખુબ બારીકાથી પાકી તપાસ કરી તેને પકડી પાડ્યો. પાપ ક્યાં સુધી છાનું રહે ? આખરે તે દુષ્ટને ન્યાય કરી રાજના કહેવાથી ફાંસીએ ચડાવી દીધો. ત્યાંથી મરીને તે માછલું થયો, ત્યાં પણ લોટની ગોળી ખાવા જતાં આકડીમાં ગળુ વીધાઈ મરણ પામ્યો, એમ નરક વગેરેમાં અનંત કાળ ભટકશે, દુઃખ પામશે વહાલા વાંચનાર ! જોયું, રસે દ્રિયમાં અતિ આસક્તિ રાખવાનું કેવું વિષમ દુષ્પરિણામ આવ્યું, માટે આસક્તિ-ગૃહિપણું ન કરવું. સ્પર્શન્દ્રિયની લાલસા એટલે વિષયવિકારમાં-કામક્રીડામાં અત્યંત આસક્તિ રાખવી તેને કહે છે.

(૬૯) કામાસક્ત વિષયાનુરાગી મહેન્દ્રની વાત.

વિશ્વપુર નામે એક મોટું નગર હતું. તે નગરની અંદર ધરણેન્દ્ર નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને મહેન્દ્રદત્ત નામે પુત્ર હતો. તથા તેજ નગરમાં મદન નામે એક શેઠપુત્ર પણ વસતો હતો. રાજપુત્ર તથા શ્રેષ્ઠીપુત્રને નાનપણથી મિત્રતા હતી. બન્ને જણ દરેક કામમાં સાથેજ રહેતા હતા. વળી નાનપણમાં વિદ્યાભ્યાસ પણ એક નિશાળમાં અને એક અધ્યાપકની પાસે બન્નેએ કરેલો હતો. તેથી નાનપણથીજ બન્નેને જીવબળ દોરતી બધાઈ હતી તેમાં વળી શ્રેષ્ઠીપુત્રને તો વિશેષ સ્વાર્થ સાધવાનો હતો, કે વિશેષ પ્રીતિ રાખું તો આગળ જતાં આ રાજકુંવર રાજા થાય ત્યારે મને મોટું માન મળે; માટે મદન તો તેને વિશેષ ચાહતો હતો. એમ કરતાં તે શ્રેષ્ઠીપુત્રની વર્ષગાંઠને આનંદી દિવસ આવ્યો. તેથી મદને પોતાના મિત્ર મહેન્દ્રદત્ત રાજપુત્રને ઘેર જમવા માટે તેડવાથી તે ખુશીથી જમવા આવ્યો. તે વખતે મદનની સ્ત્રીએ હર્ષપૂર્વક સર્વ બોજન પીરસ્યું, આજે મહોત્સવનો દિવસ ધારી તે સ્ત્રીએ સારાંસારાં ધરેણ્યાગાંઠાં તથા ધણી જીવ્યે જતનાં વસ્ત્રો પહેયાં હતાં, વળી પોતાના પતિનો પ્રિયમિત્ર હોવાથી રાજપુત્રની લાજમયાદા પણ ન રાખતાં છુટથી વગર સંકોચે સર્વ પીરસતી હતી, તથા પ્રિય મધુર વચને જમવા માટે અતિ આગ્રહ પણ કરે જતી હતી. રાજકુંવરને આ નવોડા નારીનું સ્વરૂપ, કણ્ઠપ્રિય સુમધુર વચનો તથા હાવભાવ જોઈ મનમાં મોહ થયો; મનોવિકારે કામેચ્છાથી ધુલ્લિ ફેરવી નાંખી, મનમાં તેનું મનોહર સર્વોગસુંદર રૂપ જોઈ ધણો આશ્ચર્ય પાડ્યો, કે અહાહા! કેવું સ્વરૂપ છે! આ રમણીય રત્ન મારે સ્વાધીન થાય તો કેવું સાઈ! અહાહા! વિધાતાએ પણ નવરા પડી આ પુતળી ધડવામાં ઠીક મહેનત લીધી લાગે છે! એમ મનમાં ધણું સંકલ્પવિકલ્પ કરી તેના ઉપર આસક્તિથી મોહ પામી વિષય તૃષ્ણાના પુરમાં તણાવા લાગ્યો. આખરે રાજપુત્ર તથા મદન બન્ને મિત્ર જમી રહ્યા બાદ દીવાનખાનામાં ગયા. બન્ને સમેાવડીઆ વચ્ચે મિત્રાઈ સારી હોવાથી મદનની સ્ત્રીએ રાજકુંવરને પોતાને હાથે પાનનું બીડું વાળી હાથોહાથ આપ્યું, તેથી કુંવરે પણ બીજું બીડું બનાવી મદનની સ્ત્રીને હાથોહાથ દીધું, તેથી અરસપરસ બન્નેનો કરસ્પર્શ થયો. સ્ત્રીનો સુકોમળ કરસ્પર્શ થવાથી રાજકુંવરને વિશેષ વિષયાસક્તિ થઈ, તેની સાથે વિષયસુખ ભોગવવા માટે લેહ લાગી. પછી તે રાજકુંવરે મહેલે જઈ બીજો દિવસે તે મનમોહિનીને

માટે ગુપ્તપણે કેટલીક ઉંચી જાતની ઉમદા વસ્તુઓ ભેટ તરીકે મોકલી, તે સર્વ સુન્દરીએ સપ્તેમ સ્ત્રીકારી તેથી રાજકુંવરને પોતાની ધારણા સફળ થવાનો નિશ્ચય થયો. તે સ્ત્રીને પણ રાજકુંવર ઉપર અનુરાગ-પ્રીતિ તેજ થઈ હતી, પણ પોતાના પતિની ખીકને લીધે તે કાંઈ વિશેષ બોલી શકતી ન હતી. પછી તો અનંગ પ્રભાવે મોહાંધ કુંવરની શુદ્ધિ છેક બ્રહ્મ થઈ, અને કામીહરામી છાનોમાનો રાજ મદનને ઘેર જવા લાગ્યો અને તેની સ્ત્રી સંઘાતે વિષયસુખ ભોગવવા લાગ્યો. અહો ! સ્ત્રી કોઈની થઈ નથી ને થવાની પણ નથી ! જે પોતાનો પ્રિય પતિ પ્રાણથી પણ પ્રિય હતો, તે પતિ પણ હવે એ કામી નારીને અરુચિકર-અળખામણે થવા લાગ્યો; આથી પોતાના કુળની લાજઅર્થાદાનો લોપ થાય છે તે પણ તે કુળમાં દિલમાં જરાએ આવડ્યું નહિ.

હવે એકલા રાજકુંવરે પ્રિયતમા (મદન મિત્રની ધર્મ પત્ની) ને પોતાની મહેલે રાત્રીને વિષે બોલાવવા માટે દૂતીને મોકલી ત્યારે તેણીએ કહ્યું કે:— જ્યાં સુધી મારો પતિ હયાત છે ત્યાં સુધી તો મારાથી ત્યાં આવી શકાય નહિ; ત્યારે કામોંધ રાજકુંવરે ઈષ્ટ મિત્રને મારી નાંખવા માટેનો પ્રયત્ન કર્યો. સ્ત્રીને પણ તે પતિ વેરી રૂપ જણાવા લાગ્યો હતો અને મનમાં તેની ધાતુ ચિંતવવા લાગી. કહ્યું છે કે:—

મનહર છંદ

લોભીને લિશ્તુક વેરી ચોરને ચંદ્રમા વેરી,
વ્યભિચારી સ્ત્રીને પતિ વેરી તુલ્ય જાણવો;

મૂખને ઉપદેશ દેનાર જન વેરી જાણો,

પુત્ર વેરી માતતાત નહિ જ લાજાવે તો;

ઉદક અનલ વેરી જળમાં સાકર વેરી,

ઘાયલને પાણી વેરી રૂપજ પ્રમાણવો;

કસાઈ દયાને વેર-નિત્ય કરે કાળો કેર,

કીર કે ન દિલ મહિર જરૂર જન જાણવો.

૫૮

મતલબ કે આટલાને વિશેષ હોવાથી એક ખીજને અરસપરસ વેરી તુલ્ય ગણે છે. તેમ આ મદનની કુષ્ટા ને કુલટા સ્ત્રીને પણ પોતાનો પતિ કેટલે રૂપ થઈ પડ્યો હતો. કામી રાજકુંવરે જાણ્યું કે તે પોતાના પતિની કબલ-અગચ્છને લીધે અત્રે આવી શકી નહિ, ત્યારે પોતાના મિત્ર મદનને

મારી નાખવા માટે કામાંધ કુંવરે ગુપ્ત મારા મોકલ્યા. મદનને તથા તેના પિતાને આ ખબર પડી જવાથી તેણે (તે શેઠ) રાજ પાસે ફરિયાદ કરી કે, હે નરેન્દ્ર ! આ પ્રમાણે મારો પુત્ર વિના અપરાધે કબોતે માર્થો નય છે. આપનો પુત્ર આ પ્રમાણે બુલભરેલી ગેરવર્તણૂકથી (કુચાલથી) ચાલી બદ્દેલી કરી વર્તે છે તો કૃપાળુ શૂપતિ ! તેને માટે યથાધટિત ચાંપતા ઇલાજ સત્વરે લેઈ મને નિર્ભય કરશોજી એવી અરજ ગુજારું છું. પછી રાજ્યે સર્વ વાત સાંભળી એકદમ રાજકુંવરને પોતાની પાસે પકડી મંગાવ્યો, અને સર્વ પ્રકારે તપાસ કરતાં આખરે બધી વાત સત્ય જણાઈ. પોતાના કુંવરની આ પ્રકારની કુચાલથી રાજને ધણુંજ માહું લાગ્યું. આ દુષ્ટ પુત્રે બહુ ખરાબ કર્યું. મારા કુળમાં તે પાપીએ આ એક મોટું કલંક લગાડ્યું. પછી પુત્રને ધણોજ ઠપકો આપ્યો કે, હે પુત્ર ! ખરેખર હવે તું રાજગાદીને થોડાજ જરાયે નથી. તને મેં સર્વ રીતે તૈયાર કર્યો, બહોતેર કળા શીખવી, અને સુદક્ષણા પણ ખતાવી, તેના તેં આ પ્રમાણે ગેરઉપયોગ કર્યો ? ! એ શેઠ આપણો કેવો ઉપકારી છે ? તેણે આપણા આ રાજ્યને નાણાં વગેરેની કેટલી બધી મદદ કરી છે ? તુ કેવો મૂર્ખ માણસ કે, તેનાજ ધર સાથે મિત્રદોષી ધર્મ કુશુદ્ધિથી કુચાલથી વરત્યો. એમ મેં ધણા દિવસથી સાંભળ્યું તો હવે કે તારામાં બદલાવનો મોટો દુર્ગુણ પેઠો છે, પણ હું ધારતો કે આજ સુધરશે, કાલ સુધરશે, પણ તારી તે કુટ્ટેવ તો ન ટળી, પણ હવે થઈ ! આડો આંક વાળ્યો ! તો અવશ્ય તેની હવે તને શિક્ષા જરૂર થશે ! એમ કહી તે દુષ્ટને દેશનિકાલની શિક્ષા કરી એટલે પોતાના રાજ્યની હદ બહાર તે ન્યાયપ્રિય રાજ્યે તેને શુરેહાલે કાઢી મૂક્યો.

રાજકુંવરને પોતાના પિતાએ ધણો સખત ઠપકો આપ્યો હતો, તો પણ તેથી તેને જેટલું માહું ન લાગ્યું; તેટલું બલકે તેથી ધણું જ માહું પોતાની ધારણા સફળ ન થઈ તેને માટે લાગ્યું બહો ! પ્રાણીઓને વિષયવિકાર, કેવી અધમ ગતિએ પહોંચાડી દે છે ? તેને દેશવટો મળ્યો, રાજગાદીનો હક ગુમાવ્યો, સર્વ પ્રકારની સુખ સાહેબીથી ભ્રષ્ટ થયો, પિતા તરફથી અપમાન થયું, તો પણ હૃદયમાં મદનની સ્ત્રી (પ્રિયતમા) માટે વિષયલાલસા તો એવીને એવીજ રહી. ઉઘટી વિયોગ થવાથી તો ઝોર વધી પણ જરા ધટી નહિ. અરેરે ! તે સ્ત્રી ક્યારે મળે ? કેવી રીતે મળે ? એવી એવી જાંખના અને દુષ્ટ વિચારો અહોનિશ તેના હૃદયમાં થયાજ કરે !

ખરેખર વિષયવિકાર પણ એક જનવત્સ્યમાન અગ્નિ જ છે. તેની તૃષ્ણા જેના હૃદયમાં પેસે છે, તેને સર્વ રીતે હેરાન કરે છે, ખુવાર મેળવે છે, જાળીને બેસવાનો વારો પણ આવતો નથી. તે વિષય વિકારે ધણા ધણાનું બગાડ્યું છે, બહેને ગમે તેટલો બળવાન હોય, તો પણ વિષયસુખનો બીખારી બની નારી પાસે મદારીના માંકડાની પેઠે કંગાલ બની જાય છે.

“કામવાસનામાં લુપ્ત થયેલાની સ્ત્રીથી થયેલી ખરાબી.”

નારાયણ છંદ.

નરો કંઈક બાણની કળા વિશેષ જાણતા,
જવા વળીજ જુદામાં ઘણું જ માન આણતા;
નકીજ ચાપ જોરથી જ લડ નરો ભ્રમાડીયા,
અરે જુઓ વિચારીને જ નારીએ રમાડીયા !
રચાણી રામકા'ણી તે રમા થકી વિચારીએ,
નિકંદન લંકરાયતું થયુંજ ઉર ધારીએ;
જીતેંદ્રિ કેંકનેજ નિજ વૃત્તિથી બગાડીયા,
અરે જુવો વિચારીનેજ નારીએ રમાડીયા. !
હતાજ શૂરવીર ધીર નેહને પ્રમાણતા,
નિષ્કંદપુરી બૂપ કીશને સહુ વખાણતા,
લહીજ શમ ઓઠ પુરે ખાર લેખડાવીઆ,
અરે જુઓ વિચારીનેજ નારીએ રમાડીયા. !
કશી કળાની ચુક્તિ અંતરે જરી ન જાણતા,
અસાર દુનિયાતું સુખ તે ઉરે ન આણતા;
કરી જ લોઠપોટ જોગ શૃંગીના નસાડીયા,
અરે જુઓ વિચારીને જ નારીએ રમાડીયા. !
જગાધિનાથ જેહને કહેજ સર્વ વેદીયા,
ઘણીક બાબતો થકી હતાજ તેહ લેદિયા;
રમાડી ગોપનારીએ ધી માખણો જમાડીયા,
અરે જુઓ વિચારીને જ નારીએ રમાડીયા. !
ઉરે ઘણુંક જોર બાંધવો તણુંજ ધારતો,
ઘણાક માનધારીનાં જ માન તે ઉતારતો;
દુશાસનો સહીત શત બાંધવોજ મારીયા,

અરે જીઓ વિચારીને જ નારીએ રમાડીયા. !
 હતાજ શીવ સારીખા કહેજ વેદ સ્વર્માં,
 ગણે નહિજ કોઈને રહેજ નિત્ય ગર્વમાં;
 ધરીજ રૂપ લીલીતું વને વળી ભમાડીયા,
 અરે જીઓ વિચારીને જ નારીએ રમાડીયા. !
 ધણી વડોદરા તણે મલાવરાવ જે હતો,
 તણ ગયો જ રાજને નથીજ લાગતો પતો;
 દેવતંત્ર સુખ સર્વનાજ બંધ તે કમાડીયા,
 અરે જીઓ વિચારીનેજ નારીએજ રમાડીયા. !
 દિલે તપાસી કેખી એજ વિશ્વમાં વખાણીયે,
 જીહાં જીઓ તિહાં નકી બગાડીયું જ નારીયે;
 વિશેષ શાંતિ રૂપ ગુણને નકી નસાડીયા,
 અરે જીઓ વિચારીનેજ નારીયે રમાડીયા. !
 કુશુદ્ધિ કેરું રૂપ કામની જીઓ કહાય છે,
 કુકૃત્ય કામમાં સદાય તે નકી સદાય છે,
 તળવી શ્રષ્ઠ પંથ કુંભીપાકે તો પમાડીયા,
 અરે જીઓ વિચારીનેજ નારીયે રમાડીયા. !
 લગાર વાર તે વિચાર ના કરેજ ઉરમાં,
 સદાયવૃત્તિ નીચ ને કરે વિચાર કૂરમાં;
 પમાડી દુઃખ પંથને તળવી સુખવાડીયા,
 અરે જીઓ વિચારીને જ નારીએ રમાડીયા. !
 નકીજ બંધ મોક્ષદ્વાર તે કરાવનારી છે,
 તથાપિ અંતરે સદાય તે તણીજ ચારી છે;
 સુખાદિ મૂળ ખોદી દુઃખ દુષ્ટ તો ચખાડીયાં,
 અરે જીઓ વિચારીનેજ નારીયે રમાડીયા. !
 ન રાજકારભારની લગાર લાજ રાખતી,
 કૃપંથ ચાલીને સદાય દુષ્ટ દેખડાવતી;
 તળવી ઉચ રતન નીચ કીચ મધ્ય પાડીયા,
 અરે જીઓ વિચારીનેજ નારીયે રમાડીયા. !
 જીઓ મુનિજ નારીકાજ સાધવૃત્તિ છોડીને,
 વિદેશ વસ્ત્રકાજ તે ગયાજ સદા દોડીને;

જ્ઞાન ધ્યાન તાન સર્વ સુવિચાર છાંડીયો,
અરે જીએ વિચારીનેજ નારીયે રમાડીયા. !
સુણો મિત્ર નારમાં અપાર દુઃખ એજ છે,
પરેજ મોહપાશમાં મહાન મૂર્ખ તેજ છે,
વિકાર કામમાંજ દુષણો અપાર એ વિના,
સુરેંદુ અદ્યપ્યુદ્ધિથી બને નહિ જ તે બીના. !

વહાલા વાંચનાર ! જ્યેં ? જગતમાં મોહિનીનો કેવો મહાપ્રભાવ છે ? મહામાયાનો કેવો ચિત્તાકર્ષક વિચિત્ર ચમત્કાર છે ? પણ આપણે તેની સાથે સાર દષ્ટને એટલું પણ સંવિશેષ કહેવું જોઈએ કે, એકલી સ્ત્રીઓજ આ જગતમાં પુરુષોની વૃત્તિ બગાડનારી છે એમ ન સમજવું; પણ કાર્ષક સોનું કાચું હોય અને તેનો ઘાટ ધડનારો સોની કાંઈક ગેરકસબી હોય, ત્યારેજ એક બગડે છે. તેમ કાર્ષક કાચું મન હોય અને તેમાં આવું કારણ બને એટલે અવશ્ય અધઃપાત થાય. મોહિત મનુષ્યોની પ્રકૃતિનો ફેરફાર કરવામાં જ સ્ત્રીપાત્ર વિશેષ બળવાન બની શકે છે. માટે જ તેને એટલે અશુભ પ્રકૃતિવાળી સ્ત્રીને—મોહિનીને અક્ષયમોક્ષમાર્ગની આગલ્લા રૂપ વર્ણવી છે. અને આપણા દર્શાત નાયક પેલા રાજકુંવરના સંબંધમાં પણ તેમ જ થયું છે. બિચારા પામર પ્રાણીને દુઃખદાયી વિષયવિકારે પુરજોસથી ઘેરી લીધી હતો, પૂરો બાંધી લીધો હતો, તેના હૃદયમાં તો તે પ્રિયતમાજ રમી રહી હતી ! સુતા ખેસતાં ઉડતાં હરતાં ફરતાં તેનુંજ ધ્યાન ધરતો હતો. તેનાજ વિચાર ક્યાં કરતો હતો. કોઈ પણ રીતે તે સ્ત્રીને પાછી મેળવવી તો ખરીજ —એમ સદાય જાનના ક્યાં કરતો હતો. છેવટે કોઈ રીતે મન વશ ન રહ્યું, તેથી તે કોઈ ગુપ્તપણે ત્યાં પાણી ભરવા આવેલી તે મહનતી સ્ત્રીને મળ્યો. તે સ્ત્રીને પણ રાજપુત ઉપર પ્રીતિ તો થયેલી હતી, મનમાં તેની ચાહના તો હતીજ એટલે તે મનમાં ઘણી રાજી થઈ, કુંવરની સાથે તે જ વખતે ગુપ્તપણે ચાલી ગઈ; અને રાજકુંવર તેને લઈજઈને કોઈજગલમાં જઈરહ્યો.

આ વાતની ખબર શેઠને પડતાં તે બાપડાના અફસોસનો પારજ રહ્યો નહિ. અરેરે ! તે સ્ત્રીએ તો માત્ર કુળ બોલ્યું, અરે ! મારી સાત પેઢીને કલંક લગાડ્યું, રાજ્યને પણ આ બનાવ સાંભળી ધણોજ ખેદ થયો, આખરે સંસાર ઉપરથી તેમને અત્યંત ઉદાસીનશાવ થઈ ગયો, પછી સંસારની અસારતા બાણી વૈરાગ્યલાવ ધારણ કરી રાજ્યએ દીક્ષા લીધી અને

રાજપાટ પોતાના ખીજ પુત્રને સોંપી દીધું. તેમજ શેઠે તથા મદને પણ દીક્ષા લઈ લીધી, નિર્દોષપણે શુદ્ધ સંયમ પાળતા થકા તેઓ ભૂમંડળમાં વિચરે છે. ફરતાં ફરતાં તે મદન મુનિ તથા તેના પિતા-મુનિ કાંઈ એક ગામની ધર્મશાળામાં આવી ઉતર્યા, તેવામાં ફરતાં ફરતાં તે રાજકુવર તથા પેલી કુલટા (મદનની સ્ત્રી) પણ તે ધર્મશાળામાંજ ઓચિંતા આવી ચડ્યા. તે બંનેએ પેલા મુનિને જોયાં અને ઓળખ્યા પણ ખરા; તથા મુનિએ પણ તેમને જોયાં તથા ઓળખ્યાં. રાજકુવરને તથા તે સ્ત્રીને તો પોતે પાપી હોવાથી ભય ઉપજ્યો કે રખેને આ મુનિ આપણું કુટુંબ પ્રવેશ કરશે ! આપણને હેરાન કરશે-સતાવશે, કારણકે તે અત્યારે તપસ્વી છે, માટે સત્તા-વિશેષ હશે, તેથી બંને જાણ્યાં ત્યાંથી ડરીને તુરત પાછાં ખીજે સ્થળે જતાં રહ્યાં. મુનિના મનમાં તો સમજાવજ વર્તતો હતો, તેને જોઈ મનમાં દ્રેષ તો કંઈ ન થયો, પણ સંસારની વિચિત્રતા કેવા પ્રકારની છે તે વિચારવા લાગ્યા. અહાહા ! પ્રાણીઓ કર્મને આધીન પડી કેવાં કેવાં કુટુંબોમાં પડી જાય છે ? ખરેખર સંસાર એવોજ છે, તેમાં રાગદ્રેષ મારે શા માટે કરવો જોઈએ ? તથા નકામાં કર્મ શા માટે બાંધવા જોઈએ ? એમ જ્ઞાનવડે ચિતવી સમજાવમાંજ રહ્યા. પછી તે રાજા, શેઠ તથા મદન નામના ત્રણે મુનિઓ શુભ સંયમ પાળી કાળને અવસરે કાળ કરી અતસમયે સર્વ જીવને ખમાવી આજીવી પડીકમી નિંદો નિઃશ્વર્ય મર્ષ, શુભ પરિણામે આયુષ્ય પૂર્ણ કરી દેવલોકે ગયા, હવે વહાલા વાંચનાર ! ચાલ પેલા અનીતિથી વર્તનાર વ્યભિચારી જોડાની પણ જરા ખચ લઈએ ! તને કદાચ મનમાં એમ થતું હશે કે તેઓ તો પોતાના કર્મમાં ફાળ્યા, યથેચ્છ વૈભવ-વિલાસો માણી સુખઆનંદમાં મશગુલ બની લહેર કરતાં હશે. માટે ઘણા લોકો કહે છે કે:-“ધર્મિને ત્યાં ધાડ અને કસાઇને ત્યાં કુશળ” તથા “સત્યવંતને ત્યાં સંકટ, અને અધર્મી, અસત્યવંતને આનંદલોકો” એ કહેવત ખરીજ છે પણ ના, ખોટી. વહાલા વાચક ! એમ કહી તું સમજતો ના; કર્મદેવનો કાયદો તો અચલ છે, એ તું ચોક્કસ સમજજો. જ્યાં સુધી પૂર્વકૃત પુણ્યોદય સારાં હોય, ત્યાં સુધીજ અનીતિમાં સુખ ભોગવાય છે. કહ્યું છે કે:-

હાહરો-જળ લગ તેરા પુણ્યકા, પહોંચ્ય હે કરાર;

તથા લગ ગુનહા માફ હે, (ભલે) તુમ અવગુણ કરો હજાર.
મતલબ કે ભલે હજારો અપરાધ કરવામાં આવે, અનીતિ, અધર્મ

અને અન્યાયથી વર્તવામાં આવે, પણ જે કાળે જેવાં કર્મ ઉદય આવે, તે અવશ્ય ભોગવવાં પડે છે. તેમાં મીનમેષ થતી નથી.

આ મહેન્દ્ર રાજકુમારને આગળ જતાં એવું તો મહાન સંકટ પ્રાપ્ત થયું છે, કે તે સાંભળી વાચનાર ! તને પણ ત્રાસ છુટ્યા વિના રહેશે નહિ. જો કે તે બંને કામીનાં અનીતિ ભર્ષા આચરણથી-તેમનાં આવાં કૃત્યોથી અત્યારે તો તને તેમના પ્રત્યે ધિક્કાર-તિરસ્કાર છુટે છે, છતાં તેમને છેવટે પડતાં દુષ્ટોથી તેમની દુર્દશા દેખી જરૂર તને દયા છુટશેજ-હૃદય રડશેજ. હવે બન્યું એવું કે તે રાજકુમાર તથા મદનની સ્ત્રી બન્ને જણ જંગલમાં ચાલ્યાં જતાં હતાં; પોતાને આવો અતુક પડતો સંયોગ પ્રાપ્ત થયો તે માટે મનમાં અત્યંત આનંદ પામતાં હતાં. ચાલતાંચાલતાં સાંજ પડી એટલે એક સુદર તળાવ આવ્યું, ત્યાં તેમણે ઝાડ નીચે રાતવાસો રહેવાનો વિચાર કર્યો. અને ત્યાં વિસામો ખાવા માટે એક વૃક્ષ તળે બેઠાં. પછી સ્ત્રીને કહ્યું કે, તું અત્રે બેસ । હું પેલા તળાવમાંથી આપણે માટે પાણી લઈ આવું છું-એમ કહી રાજકુમાર ગયો. પછી થોડી વાર થઈ એટલે તે રસ્તેથી કાંઈ એક વટેમાથું નિકળ્યો, તે પેલી સ્ત્રીને એકસી જાણી કહ્યું કે, હું તને સુખી કરીશ, તું મારી સાથે ચાલ. તે સાંભળી પેલી સ્ત્રીએ વિચાર્યું કે:- આ રાજકુમાર પાસે તો હવે કાંઈ નથી, તો હવે તેની પાસે રહી શું સુખ ભોગવીશ ? માટે આ પુરૂષ સાથેજ ચાલી જવું ઠીક છે-એમ વિચારી તેજ વખતે હડી તેની સાથે ચાલતી થઈ, અને ત્યાંથી થોડે દૂર જઈ ઝાડની ધટામાં શુપ્તપણે બંને સંતાર્ધ રહ્યાં, અને ધાર્યું કે એ રાજકુમારના ચાલ્યા ગયા પછી જઈશું.

થોડીકવારે રાજકુમાર પાણી લરી ત્યા આવ્યો, જોયું તો સ્ત્રી ન મળે, ક્યાં ગઈ હશે ? આસપાસ તપાસ કરી તો પણ ક્યાંય પત્તો ન મળે, પછી ધણું રોયો, કલ્પાંત કયું, છાતી માથું કુટવા લાગ્યો, પણ પેલી શુપ્તપણે વૃક્ષધટામાં સંતાયલી નજીની નારીને દયા નજ આવી ! આખરે ગાંઠા જેવો ભ્રમિત બની આમતેમ લટકવા લાગ્યો, ચાલતાં-ચાલતાં રસ્તે મરુન્ને ચાર ચોર મથ્યા, ચોરોએ તેને પકડ્યો, અને લોહીનો કીરમણ (રાતો) રંગ બનાવનારા બર્બર દેશના કસાઈ લોહને ત્યાં તેને વેચવા લઈ ચાલ્યા; કારણકે તે કસાઈ લોકો મનુષ્યોને વેચાતા રાખી મોં માગ્યા દામ આપતા. તેથી આ રાજકુમારને પણ ચોરો ત્યાં વેચવા લઈ ગયા ને આખરે પેલા કસાઈને

ત્યાં તેને વેચીને; પુરતા દામ લઇ ચોરો ચાલતા થયા. પેલી સ્ત્રી તથા લુચ્ચા વટેમાર્ગીની પથુ એવીજ દુર્ગત થઇ, તે બન્ને નિર્ભયતાથી ચાલ્યાં જતાં હતાં, ત્યાં રસ્તામાં તેમને પથુ ચોરો મળ્યા, તેમણે બન્નેને બળાત્કારે પકડ્યા, અને તેજ કસાઇને ત્યાં આવી એ બન્નેને પથુ વેચ્યાં.

રાજકુમારને પોતાની પ્રિયતમાને વટેમાર્ગી સાથે આવેલી જોઈ ધણી એક થયો. પથુ હવે તો સર્વ પરવશ થઇ ગયાં હતાં, એટલે મનમાં દેખી બળ્યો. પછી કસાઇએ તે ત્રણેને એક ઝાડની ડાળે બાંધે મસ્તકે બાંધી દાંડ્યાં, ને માથામાં એક તીક્ષ્ણ અણીવાળો ખીલો ખોર્યો એટલે ધગધગ કરતું લોહી નીકળવા માંડ્યું. શેરેક લોહી નીકળ્યું, એટલે ફટ ખીલો કાઢી લઇ, ખાટા બાંધી દર્ધ લોહી નીકળતું બંધ કરી દીધું. એ પ્રમાણે રાજ શેર શેર લોહી કાઢે. આથી અત્યંત વેદના થાય. પથુ શું કરે? પરાધીનપણે સર્વ દુઃખ ઝખ મારી સહન કરવુંજ પડ્યું. એમ એક મહિના મુખી ચાલ્યું, મહા અસહ્ય પીડાથી રીબાઈ રીબાઈને હાયવોય કરતાં ત્રણે જણા દુઃખાને મરણુ ચામ્યાં. મરીને અંતે મહાદુઃખ રૂપ એવી સાઠી ગતિ—નરક ગતિને પામ્યાં.

વાંચનાર જોયું ? સ્પર્શેન્દ્રિયમાં અત્યંત આસક્તપણાનું પરિણામ કેવું વિપરીત—દુઃખદાયક આનંદ ? મોટા રાજવંશમાં ઉત્તમ અવતાર પામ્યો, જોયા પ્રકારની રાજકીય કેળવણી પામ્યો, છતાં તેને એક વિષયાસક્તિએ કેવો પછાડી માર્યો—કેવો અધમ ગતિએ પહોંચાડી દીધો ? રાજ્યથી બ્રજ થયો, માતતાતથી સગાં અને કુટુંબથી વેગળો થયો, જંગલમાં લિંબુકની જેમ બાટકથો, તથા જેને માટે આ બધું દુઃખ વહોરી લીધું હતું, તે સ્ત્રી પથુ આખરે સગી ન રહી—પોતાની ન થઈ; અને આખરે ઘેટા—મકરાની ચાફક કસાઇને ત્યાં વેચાણો ને કૂં રીતે રીબાઈ—રીબાઈને અંતે મરાણો—મરીને દુર્ગતિમાં ગયો. મહામાઠાં કર્યો બંધાયા અને ઇજ્જતઆપણના કાકરા થયા. આવાં આવાં અનેક સંકટો જીભાં થયાં તેનું મુખ્ય કારણ જોતા તો આપણે સર્વેએ સ્પષ્ટ રીતે કહી દેવું પડશે, કે એક સ્પર્શેન્દ્રિયમાં વિષયાસક્તિ રાખવાનોજ આ બધો પ્રભાવ છે. જોકે વિષયસુખ પ્રથમ ભોગવતાં તો સારાં—મીઠાં લાગે છે, પણ પરિણામે વિષરૂપ હોઈ અત્યંત વિષમ ફળ આપે છે. માટેજ વિવેકીજનોએ જ્ઞાનદ્રષ્ટિથી વિચારીને તેમાં અત્યંત આસક્તિ ન કરવી એજ આ વાતનો સાર છે.

પ્રિય વાચક બંધુ ! પાંચ ઇન્દ્રિયોની વિષયાસક્તિ ઉપર પાંચે દષ્ટાંતો

અત્રે પૂર્ણ થાય છે, ને આ દૃષ્ટાંતોમાંથી આપણને ધણું ધણું સમજવાનું, શીખવાનું, ધારવાનું અને બોધ લેવાનું મળી આવે તેમ છે. આ ઉપરથી એટલું તો ચોક્કસ સમજાય છે, કે આ પાંચ પુરુષોએ ફક્ત એક એક ઈન્દ્રિયજ વિશેષપણે છુટી મુકી હતી, એટલે તેમાં અત્યંત આસક્તિ રાખી હતી; તેથી તે સર્વને પણ પ્રાણાત દંડની શિક્ષા અનુભવવાનો વખત આવ્યો હતો, તો જે પાંચ ઈન્દ્રિયોને છુટી મૂકે છે, તેમાં અત્યંત આસક્તિ ધારણ કરે છે, તેને કેવી બારે શિક્ષા-ચાતના અનુભવની પડશે ? તેનો ખ્યાલ વહાલા વાચકજીએ આપ પોતેજ કરી લેશો.

માટે મનથી સમજીને વિષયોમાં અતિ આસક્ત ન થવું, એટલે કોઈ વખતે સુમધુર આલાપ સાંભળવામાં આવે કે-કુશબ્દો કઠોર-કર્કશ શબ્દો સાંભળવામાં આવે, તો પણ સમભાવે રહેવું. મોહક શબ્દો સાંભળવા કે નાટકચેટક જોવાં વગેરે કર્મબધક વિષયોથી વૈરાગ્યભાવે વિચારી મન પાછું વાળવું. એક માણસ દુધપાકપુરી વગેરે મિષ્ટ ભોજન જમ્યો છે, અને એક તદ્દન-સુકો રોટલો અને છાશજ જમ્યો છે; પણ બન્નેને સવારમાં ઝાડમાં તો તેની વિષ્ટા સરખીજ થઈ જવાની છે. એક માણસ હમેશાં. સારીસારી સુગંધી ચીજો સુંધે છે, કાયમ મોગરાનાં સુદર બગીચામાંજ રહે છે, અને એક અહર્નિશ પાપખાનાની વિષ્ટા વાળવાનુંજ કાર્ય કરે છે, તો પણ એ બન્નેના નાકમાંથી મેલ તો સરખોજ નીકળવાનો છે. દરેક પુદ્ગળનો એવો તો સ્વભાવજ છે, કે નરસાનાં સારાં થાય છે, અને સારાનાં નરસાં થાય છે. આ જીવાત્માએ નરક-ગતિની અંદર દુર્ગંધ ક્યાં ઝાંછી અનુભરી છે ? અરે ગર્ભસ્થાન (માતાના ઉદર)માં હતા, ત્યારે પણ કેવી દુર્ગંધ ભોગવી છે ? માતાના ઉદરમાં ગર્ભનો જીવ જીધે મરતકે ઝુલે છે-લટકે છે, જ્યારે માતા જંગલ-ઝાંડે જાય છે, ત્યારે ગર્ભના જીવની નાકની ફાંટી ઉપર થઇને સર્વ વિષ્ટા-મળ અધોભાગમાં જાય છે. તે વખતે ગર્ભના જીવને કેવી દુર્ગંધ આવતી હશે ? તેમ કોઈ એક અત્તરવાળાની દુકાને નોકરી બેસતો હોય, અને એક હાડકાં ચામડાવાળાની દુકાને બેસતો હોય તો પણ બન્નેના નાકનો મેલ તો સરખોજ હોય છે.

કેટલાએક માણસો દાતણ કરવા બેસે છે, ત્યારે કલાકોના કલાકો સુધી મોઢા માંહેના દાંતો ધસ્યા કરે છે, તો તેમાંથી કોઈ હીરામોતી ખરતા નથી, પણ હીંટલાળ વગેરેજ નીકળે છે. તેઓ થોડામાં પોતાના બ્યવહારનાં કામો

પતાવી, ધાર્મિક ક્રિયામાં રોકાય તો કેવો લાભ થાય ? પ્રાણીઓને મહામોહ છે તેજ મહા ખુવાર કરે છે, અને આવી મોહદશાને લીધેજ બિચારાં રક પ્રાણીઓ સારાસારને જોઇ પણ શક્તાં નથી, તેથીજ ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં લોહુપ બની દુઃખસાગરમાં કુબી જાય છે. હાથી જેવું મહામદોન-મત જખર પ્રાણી કદી પણ કોઈથી પકડી ન શકાય, પણ તે હાથિણીના મોહમાં પડી-કાગળની હાથણી દેખી મોહિત થાય છે, ત્યારે એકજ માણસ તેને કપટથી સહજમાં પકડે છે; ને જંગ ખાડામાં પડી તિલ્લુ લાલોનો માર ખાઇ લુપ્ત તરસે રીખાઇ ઘુરી રીતે દુઃખ પામે છે અને વખતે મરી પણ જાય છે. એમ પાંચે ઈંદ્રિયોને વશ થઇ પાંચ જાતનાં પ્રાણીઓ આપણાં મોહથી ખુવાર મળે છે—મહા દુઃખી થાય છે.

મોહની ખુવારી વિષે.—રાગ આશાગાદી.

મોહ કરે છે ખુવારી, જગતમાં મોહ કરે છે ખુવારી; એ આકર્ષક મુદ્દ બને મૃગ નાદ મધુરમાં, પકડી પાડે શિકારી-જગતમાં ૧-કરિણી દેખી કૃત્રિમ રૂપે, ગળની થાય બિમારી-જગતમાં ૨-દીપક દેખી મૂઢ પતંગે, મરણ દશા નિજ ધારી-જગતમાં ૩-રસના સ્વાદે રસિક બનીને, મીન ગતિ છે નહારી-જગતમાં ૪-કમલ સુગંધે મોહયો મધુર, લાન ગયો છે વિસારી-જગતમાં ૫-લક્ષ્મી જનને પાપ કરાવી, ચપળ થઇને જનારી-જગતમાં ૬-સુંદર બાળા મન લલચાવે, ચર્મ રૂંધીર જીઓ ધારી-જગતમાં ૭-તેથી જન સૌ ચેતી ચાલો, નર્મદ વચ્ચેના સ્વીકારી-જગતમાં ૮-

જે ભયરો કમળમાં ભરાઇ રહી હાથીના પેટમાં જઇ મરણ પામે છે, તે જમરને એવી તો તીક્ષ્ણ ચાંચ છે કે મોટાં મજબુત લોકડાં ફેરી નાંખે છે. વાંસની ઝાડીમાં ધણીવાર વીણાનાદ જોવા સુર સંભળાય છે, તેવું કારણ કે ભંમરાએ સહજ લીલાથી વાંસને ફેરી છિદ્ર પાડેલાં હોય છે; વા વાયાથી તે કાંણુમાં પવન ભરાયાથી બન્સીનાદ જેવું સંભળાય છે. આવી લીલા કરનાર ને શક્તિવાળો છતાં સુગંધપ્રિય હુંગ કમળમાં બેસી રહી તે ખીડાઈ જતાં સુગંધીથી લોભાઈ કામળ કમળ બેદી નિકળી જવું સહજ હોવા છતાં સપડાઇ રહી મિથ્યા મનોરથ કરતો મરણને શરણ થાય છે. ખરેખર, આ જગતમાં જીવેને મોહ જેવું દૃઢ બંધન કોઈજ નથી. પ્રેમના પાક પદનારા પોપટ પડિતો પણ વારતવ પ્રેમસ્વરૂપ નહિ સમજતાં મિથ્યા મોહ

કામની-વાંચના, વાસના તથા લાલસાના શૂલામ ખની જઈ કર્તવ્યકર્મ અને મનુષ્યધર્મને વિસારી ઈર્ષ પાપમાર્ગે પ્રવૃત્તિ કરી મોહવશ થઈ ખુવાર થાય છે અને અંતે દુર્ગતિને પામે છે.

જીઓ નેત્રથી પારધી, પક્ષી પકડીઆ ફંદમાં,
જાણે છતાં લાલચ થકી, બંધાય બીજાં બંધમાં;
દેખે મરેલા ગોળમાં, મકોડા તોયે ધાય છે,
લલચાવી તારા મોહમાં, જીવને તું લાલચ ખાય છે. ૭૬

અહોહો ! મોહમાયાનો શો ભારે ચમત્કાર છે ? માખી, મકોડા અને કીડી જેવા જીવો પણ રસના લોલુપ-લાલચુ થઈ લી, ગોળ, શરબત, ચંદ વગેરે વિવિધ રસનો સ્વાદ લેવા જતાં તેમાં લપટાઈ કુખી જઈ તરફડીને જીવ શુભાવે છે. જગતમાં ઉભય જગેન્દ્રિય (જીભ અને શિશ્નુ) વશ ન રહેવાથી— છુટી મેલી દેવાથી જે ભારે ખરાબી થઈ રહી છે; તેથી તો આડો આંક— તોખા ! મતલબ કે મોહની ખુવારી તેવીજ ધાતક છે. બિચારા હરણુ, પતંગ, શ્રમર, મચ્છ, હાથી વગેરે મોહાંધ જીવો પણ તે મહામોહમાંજ ફસાઈ દુઃખી થયા—ખુવારી પામ્યા. માટે વિવેકીજનોએ વૈરાગ્યભાવથી વિચારી નોંધ તેમાં અત્યંત આસક્તિ ન રાખતાં—મોહ ન પામતાં, ધર્મમાં ધ્યાન અને વૃત્તિ રાખતાં એજ આ મહા મોહા માનવજીવનનો સાર છે.

(૫૬-૫૭)

નેદંવપુઃ કિલ્કલત્ર સુખાયઘત્તં ।

નેદંવપુઃ પ્રિયવયસ્ય સુતાય ઘત્તમ્ ॥

નેદંવપુઃ વિમવ ધાન્ય ધનાય ઘત્તં ।

કિતુહાપાર મવસાગર શોષણાય ॥૧૬॥

તસ્માન્નરેણ કિલ્ ભૂતિ સમુત્સુકેન ।

હિંસાદિ દોષ રહિતઃ ક્ષમયાન્વિતશ્ચ ॥

ધ્રેયો વિશુદ્ધ મનસા શુભ જૈનધર્મઃ ।

સૈવક્ષ્મોઽજ મવસાગર શોષણાય ॥

અર્થ—ખરેખર આ મનુષ્યદેહ સ્ત્રીઓના સુખને માટે ધારણ કરેલો નથી, પ્રિયતમ મિત્રોને માટે કે પુત્રોને માટે ધારણ કરેલ નથી. તેમ આ શરીર લક્ષ્મીના વૈભવો લોગવવા માટે પણ ધારણ કરેલું નથી, પણ આ અપાર લગસાગર શોષવવાને માટે ધારણ

કરેલું છે, તે માટે ઉદય ઇચ્છનાર ઉત્તમ પુરૂષોએ તો હિંસા આદિ દોષરહિત અને ક્ષમાથી યુક્ત વિશુદ્ધ મનથી જૈનધર્મ ધારણ કરવો જોઈએ કારણ કે તે ધર્મ ભવસાગર શોષવવાને માટે સમર્થ છે. (૫૬-૫૭)

ભાવાર્થ—ધર્મ વિનાજ આ આત્મા ચોરાશીલક્ષ જીવોનિર્મા જીવ-રૂપી દડી અને કર્મરૂપી ગેડી વડે અનંતીવાર ભટક્યો છે. એમ ભટકતાં ભટકતાં મહાપુણ્યના યોગે દશ દર્શાંતે કરીને દુર્લભ એવું આ માનવજીવન પામ્યો; તેને અચાનીજનોએ વિષયગારામાં ખુંચાવી ચોરાશીમાં ઉડુ ઉતારી મુક્યું. પ્રિયતમ સુંદરીઓના અનેક કામવિલાસનાં સુખોમાંજ અચાની મનુષ્યો આનંદ માને છે. પ્રિય પુત્રોને અનેક પ્રકારનાં સુખોથી રાજી રાખી લાડ લડાવવામાંજ આનંદ માને છે તથા કુડકપટ અને જીજ્ઞાસાથી કરી લક્ષ્મીના લંડારો ભરવાને માટે કર્મરૂપી કુધાતૃષા વગેરે અનેક સંકટો વેડી અહોનિશ પ્રયાસો કરે છે. પણ એ સર્વ માત્ર અચતા ભયો મોહવિલાસ જ છે. જેમ ધનહિન મનુષ્યો ધન રળવા માટે દેશ તથા દૂર પરદેશમાં જાય છે, એમ દેશાંતર જતાં કદાચિત સુભાગ્ય યોગે રત્નદ્રીપ હાથમાં આવી ગયો પણ તેની અતિ મનોહરતા જોઈને એણે આરામપૂર્વક આમતેમ ફરવા માંડ્યું, પણ જેને માટે નિકળ્યો છે, તે કાર્ય તો ભૂલી જ ગયો. અરે ભૂલે તો નહિ પણ તેને ભૂલવનાર અમુક રાક્ષસ શરીરમાં પેસી ભૂલાવે છે. જેમ હાલમાં ફ્રેન્સી વસ્તુ ઉપરથી દેખાતી સુંદર પણ અદર પોલપોલ એવી વિદેશી ચીજો ધણી જોવામાં આવે છે, કે જે જોતાં અસહ્ય ટકાઈ ચીજો ઉપર અભાવ થયા વિના રહેતો નથી, અને તે નરીન વસ્તુની ઉપલક્ષ સુંદરતા-મોહકતા જોઈ મન તેના ઉપર ફીકાફીકા ચઢી પછડાય છે. તેમ આ રત્નદ્રીપમાં ગયેલો મનુષ્ય પણ ઉપલક્ષ સુંદરતા અને આકર્ષણતા જોઈ તેમાં આસક્ત બની મુદ્દામાલ કે જે કોટી જન્મના દારિદ્ર્ય દુઃખનો ચૂરો કરી નાખનાર છે તેને તથા દે છે. રત્ન હીરાની ખાણરૂપ આ મનુષ્ય જન્મની પેઠી ઉપર આવી કંઈક રહ્યા સિવાય દેવાળું કાઢવાનો વખત આવે, તો તેના જેવી બીજી એકે અધમતા સમજવી નહિ.

માટે હે વિવેકી જનો ! આ બાજુ સુંદરતામાં અંતઃપ્ર-મોહી ન જતાં તેની સફળતા માટે કાર્મિક આત્મહિત કરજો, પરાપકારી બની સુજનતા પ્રાપ્ત કરજો, લક્ષ્મીના મઢમાં તણાઈ દુર્જનતાના કુંગરા ઉપર ચડી આત્માને અધોગતિગામી બનાવશો નહિ. લક્ષ્મીની ચંચળતા ચિત્તમાં વિચારી તેનો

ઉત્તરાર્ધ] શ્રીકૃષ્ણ માને કયમ કરે, કહો ? દેવ કાર્પકામ; ૭૭-
શું એ છે કાર્પ લાંચીયા, લાંચ લહે આ કામ. ૭૫

દાનપુણ્ય વગેરે પરોપકારમાં સદ્વ્યય કરી લક્ષ્મીનું સાર્થક્ય અને જીવન સફળ કરજો; એજ માનવજીવનની સફળતા છે, તેનેજ માટે આ અપૂર્વ માનવજીવન ધારણ કરેલું છે. સ્ત્રી પુત્રાદિકને પોષવા-સંતોષવા માટે અનેક પ્રયત્નો રચવા, તેમાં કાંઈ માનવજીવનની સફળતા નથી. કારણ કે:-જરૂર્યાને જીવાડવાં અને પરણ્યાને પાળવાં, તેમાં શો પાક ? પેટમાં ગળા સુધી ઠાંસીને મિષ્ટાન્ન ભર્યું, તેમાં શો ઉપકાર કયો ? અન્યને દાન પુણ્ય કરવામાં લક્ષ્મી કામ આવે-વાવરે તોજ લક્ષ્મી પામવી લેખે છે. નહિ તો:-

સોરઠો-કરમાં પહેરી કડાં, કર ઉપર કર કરીયો નહિ;
માનવ નહિ પણ મડાં, સાચું સોરઠીઆ લભે.
સખરા પેરે શુર, ઝોઢે પણ આલે નહિ;
તે નર નહિ પણ તાણુત, સાચું સોરઠીઆ લભે.

માટે લક્ષ્મી આદિ વૈભવ સુખોની આશામાં વિશ્વાસ રાખી બૂલ ખાતા નહિ. તેને સર્વથ મહાજનોએ વીજળીના ચમકારાનીજ ઉપમા આપી છે, આપણે પણ જીવંતીમાં એવા દાખલા ધણાએ જોયા અને સાંભળ્યા છે, કોઈપણ વખત એવા અનાવોથી આપણા દયાળુ હૃદયમાં દિલગીરીપૂર્વક રડવું પણ આવી ગયું હશે, માટે મનુષ્યજન્મ મેળવી ધર્મસાધન કરી ઝટ કાંઈક આત્મહિત કરજો, દુઃખી જનોના આસુડા લુછજો, સદ્ગુરુને આ ભવસમુદ્ર તરવાનાં સાધનો પૂછજો; એજ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે હવે લક્ષ્મીની અસ્થિરતા-ચંચળતા ઉપર તથા કૃતઘટતા એટલે કયાં ગુણનો જાણ, અર્થાત્ કરેલા ઉપકારને પોતાને બારે તુકસાન થવા છતા પણ ઝોળવે નહિ-તે પુરૂષો ઉત્તમ સમજવા તેના ઉપર એક શેઠનું દર્શાવત—

(૭૦) સુનીમની-શેઠ પ્રત્યે સહૃદયતા ને કૃતજ્ઞતાની અર્વાધ ।

કોઈ એક મોટા નગરમાં એક કરોડપતિ શેઠ વસતો હતો તે લાખો રૂપીઆને વેપાર કરતો હતો પોતાને શરાફીની પેઢી હોવાથી હજારોની ઉચ્ચલાયક રોજ કરતો હતો. તે વખતે તેનો ભાગ્ય ભાનુ આઝાદમાં મધ્ય ભાગમાં હતો. તે જ્યાં હાથ નાખે ત્યાં સર્વ સવળું જ પડતું હતું લક્ષ્મી સમુદ્રની ભરતી માફક ચડતી જતી હતી. તેને ત્યાં કોઈ એક મુનીમ નોકરી રહેવા માટે આવ્યો, તેથી શેઠે તેની પરીક્ષા લેવા માટે તેની પાસે અક્ષર લખાવી જોયા, તો મોતીનાં દાણા જેવા અક્ષર જેઠ શેઠ અત્યંત ખુશ થયા પછી વિશેષ ચાલાકી જાણવા માટે પૂછ્યું કે, લખતાં તો સાફ આવડે છે,

પણ શુંસતાં આવડે છે ? તે બોલ્યો, હાજી. ત્યારે શેઠ કહે. હ્યો શુંસી નાબો. ત્યારે તે બોલ્યો:—શેઠ ! એમ ન શુંસાય, એ તો કાઠની પાસે આપણી રકમ લેણી હોય પણ તે બિચારો પડતી દશામાં આવી પડવાથી પૂરાં નાણાં ચુકવવાને અસમર્થ હોવાથી દીનતાપૂર્વક કરમરી અરધા કે પોણા ચુકવે અને ખાતુ સરભર કરવા માગે, તે વખતે સમય વિચારી સર્વ વિનાશ થવાની ભીતિથી મળે તેટલાં નાણાં લઈ ખાતુ સરભર કરી માંઠી વાળવું તેને શુસવું કહેવાય છે; માટે શેઠ એ તો અવસરે શુંસાય, પણ તેના ઉપર હાથ ફેરવવો, અથવા શાહીના છેકા કરવા તેતું નામ શુંસું ન કહેવાય ! આવી ચાલાકી જ્ઞેષ્ઠ શેઠ ધણાજ ખુશી થયા, અને તેને સર્વ મુનીમોમા અગ્રણીપદ આપ્યું. મુનીમ પણ તેની નેકીથી નોકરી બળવવા લાગ્યો અને શેઠની પૂર્ણ મહેરબાની મેળવી. શેઠ પણ તેની વિચ્છિન્નતા અને કાર્યકુશળતા ઉપર તથા સાદા દાનત અને નરમાસ ભરી વાણી ઉપર આફરીન થઈ ગયા અને સર્વ કાર્યભાર ભરોસો રાખી તેનેજ સોંપી દીધો; શેઠ પણ દરેક કાર્ય તેને પૂછીને જ કરતા.

આટલું બધું પોતાતું હલન હોવા છતાં એ સુઘ મુનીમ મદમાં તણાઈ નમ્રતા, સભ્યતા, આદિ નોકરની ફરજથી ભ્રષ્ટ બન્યો ન હતો, ખરેખર આવા ચોખખા નીતિવાન નોકરો મળવા તો ધણાજ મુશ્કેલ છે, સદ્બોધગ્યે વિરલાભ મળી આવે છે. પછી એક વખત શેઠ અને મુનીમ વાહનમાં બેસી ફરવા જતા હતા, રસ્તે જતાં એક ચીલડાં વેચનારી વાધરણ મળી, તેને પોતાની ગાઠી થોભાવી શેઠ બોલાવી તેનો ભાવ પૂછ્યો. વાધરણે બે પૈસા કહ્યા, ત્યારે શેઠ એક પૈસો કહ્યો. ત્યારે વાધરણે અચરજ પામી હસતે મુખે કહ્યું કે:—શેઠ ! અમે ગરીબ ઉપર દયા લાવવાને બદલે આપ જેવા કોટીપતિ સદ્ગૃહસ્થો આવા તુઝ માલનો ભાવ કરવા બેસે, તે કરતાં લલે આપ મફતજ રાખો તોપણ મને કાંઈ હરકત નથી, એમ કહી ચીલડું વાહનમાં મૂકી ચાલતી થઈ. આ બનાવથી મહાવિચ્છિન્ન મુનિમે તો વિચાર્યું કે:—બસ થઈ રહ્યું, આજથીજ આ શેઠના ભાગ્યોદયની ઉત્તરતી કળા થઈ સમજવી. હવે શેઠનું પ્રુણ પરવાયું હતું, કારણકે પ્રથમ તો મોટા પુરુષો આવી તુઝ વસ્તુઓ જાતે ખરીદે જ નહિ, તથા ભાવ પણ કરે નહિ, તેને બદલે વાધરણને નિરાશ કાઢી; માટે શેઠ જરૂર આજથી પડતી દશામાં પડ્યા સમજવા. વિનાશકાલે વિપરિતબુદ્ધિ: ! અર્થાત્ વિનાશકાલ થવાનો હોય, ત્યારેજ શુદ્ધિ બગડે છે. માટે હવે મારે

ઉત્તરાર્ધ] એક પિતાના પુત્ર પણ, એક લાંઠ એક રાંક; ૭૯
 મોરડીએ કાંટા જુઓ, એક સીધો એક વાંક. ૭૭

અહિં રહેલું થોગ્ય નથી. એમ ધારી શેઠની રજા લઈ તે મુનીમ સ્વદેશ ગયો. તે ગયો તો ખરો, પણ જાણે શેઠનું ભાગ્ય પણ પોતાની સાથેજ લઈ ગયો ! કેમકે તેના ગયા પછી થોડાજ વખતમાં શેઠના ભાગ્યનો સૂઈ અસ્ત પામ્યો—એકદમ શેઠ ચોતરફથી પડતી દશામાં આવી ગયા. દારિદ્ર્યે એકદમ ધરમાં પૂજી એ પ્રવેશ કર્યો, એટલે પછી લક્ષ્મીને તો ત્યાંથી ગયા વગર છુટકો જ નહિ. માટે તે પણ સર્વ પ્રકારે નિકળી ગઈ; અને સર્વ લક્ષ્મી પેલા મુનીમના ધરમાં જઈ વસી. અને એ મુનીમની ચડતી કળા થોડા વખતમાં થઈ ને તે મોટો કોટચાધિપતિ બની ગયો. અહો ! લક્ષ્મી કેવી છે ? કે—તે નદીની પેઠે નીચે જતારી છે, નિદ્રાની પેઠે બેજાન કરાવનારી છે, સદિરાની પેઠે આત્માને મદવાળો બનાવનારી છે, ધુમાડાની પેઠે અધકારને ધારણ કરાવનારી છે, ચપળા સ્ત્રીની પેઠે આપદ્યતાને વધારે છે, દાવાનળની પેઠે સદા વૃષ્ટિને વધારનારી છે ને કુલટા સ્ત્રીની પેઠે ઉદ્ધાસપૂર્વક સ્વછંદે ફરનારી છે, અને પોતાની ઈચ્છા મુજબ લોકમાં પરિભ્રમણ કરી કોઈ પણ સાથે સંબંધ ધરાવતી નથી. શેઠ ઘણી ગરીબ સ્થિતિમાં આવી ગયા. એમ એ ત્રણ વર્ષ સુધી તો મહાદુઃખે દિવસો ગાળ્યા, પછી સ્ત્રીએ કહ્યું:—નાથ ! આપણે અત્રે બહુ દુઃખી થઈએ છીએ. અહીં આપણી દુર્દશા ઘણી વર્તે છે, એક સાંધીએ છીએ ત્યાં તેર તૂટે છે, પડતીમાં ખરેખર પડતીજ આવે છે. “જ્યાં દૂધ ત્યાં સાકર અને જ્યાં ત્યાં મીઠું પીરસાય” એ કહેવત પ્રમાણે આપણને હરધડીએ દુખળે ઠેલ વાગ્યા કરે છે, અરે ! પેટનું પણ પૂરું થતું નથી, અને આપણે નિર્ધનતાને લીધે—લોકમાં પણ હલકાં તુચ્છ ગણાઈએ છીએ—હાંસીને પાત્ર થઈએ છીએ. દુનિયામાં ધનજીભાઈને જ સર્વ માન મળે છે, લોકો ખમાખમા કરે છે, નેકી પોકારે છે. ધનહિન થયેલા ભલે ગુણી હોય તો પણ અવગણીમાં ગણાય છે, કુલીન હોય તો પણ અકુલીન ગણાય છે, ધર્મી હોય તો અધર્મીરૂપે લેખાય છે. એવો માયાનો પ્રભાવ અને પરિ-
 બળ છે. કહ્યું છે કે:—

ધનૈર્નિકુલીના કુલિના મર્વન્તિ । ધનૈરાપદંમાનવાનિસ્તરન્તિ ॥

ધનૈભ્યઃપરાવાંધવો નાસ્તિ લોકે । ધનાન્યર્જયધ્વં ધનાન્યર્જયધ્વમ્

અર્થાત્—ધનથી હિણ કુળનો હોય તો પણ કુલીનમાં ગણાય છે, ધનથી મનુષ્યો—આપદાઓ દૂર કરી શકે છે, આલોકમાં ધનથી મોટો બીજો બાંધવ નથી; માટે હે લોકો ! બીજા સર્વ પ્રકારે તણ દહને કમર કસી એક ધનને

મેળવે, ધનનેજ મેળવે । કારણ સદ્ગુણો ધનવાનમાંજ ગણાય છે; ધન વિનાના મનુષ્યો જીવતે મુવા જેવા મનાય છે. માટે હે શાશ્વી સ્ત્રી ! હવે આપણે પરદેશમાં જઈએ તો ઠીક ! ત્યાં કાંઈ પેટ ગુજારે પણું કરી શકીશું, આપણે મુનીમ બહુજ સારો હતો, અત્યારે તેની બીજેના ચંદ્રની જેમ ચડતી કળા ગણાય છે. આપણે તેની સારી સંભાળ રાખી છે, વળી આપણને તે મનથી બહુજ ચાહતો હતો, માટે મારો તો વિચાર છે કે ચાલે ત્યાંજ જઈએ.

એમ વિચારી બન્ને દંપતિ એક ટોપલામાં સામાન ભરી પોતાના મુનીમના ગામ ભણી ચાલ્યા. એમ ચાલતા ચાલતા સાયંકાલ થઈ જવાથી કાંઈ ગામની ધર્મશાળામાં ઉતર્યા, જમીન ઉપર જીર્ણ વસ્ત્ર પાથરી કાંઈક સુકુંભાખું લાવું સાથે લાવ્યાં હતાં તે જમીને સુતા; સુતાસુતા શેઠ વિચાર કરવા લાગ્યા કે—અહો ! કર્મની કેવી અકળ ગતિ છે ! એક વખત એવો પણ હતો, કે સોનાના છત્ર પલગ ઉપર અમો શયન કરતાં હતાં, અને સુંદર બોજનો જમીને અપૂર્વ આનંદ માણતાં હતા; તેના બદલે અત્યારે બોયપર પથારી અને લુખું બોજન કરવાનો વખત આવ્યો. સુખંદુઃખ એ તો પુણ્યપાપનો ઉદય છે, તડકાછાંચા એમ ચાલ્યાજ નય છે. માટે સુખમાં છકીને ઉછાંછલા અને દુઃખમાં અકળાઈ અધીરા—બહાવરા થવું નહિ—એ સંજ્ઞનતા અને ઉત્તમતાવું જૂથજૂ ને લક્ષણ છે. કહ્યું છે કે—રાગ ભેરવી ગઝલ.

પોઠયા કદિ સોના તણે છત્રી પલંગે તોય શું ?

સુતા કદિ અડવાણી લોંચ પથારી ઉપર તોય શું ?

ખાધાં રસાળાં ભોજનો મન ભાવતાં કદી તોય શું ?

કદિ લુખું ભાખું પેટ પુરણું પણ મળ્યું નહિ તોય શું ?

પહેર્યાં કદિ પોંશાક ઝગમગતા જરીના તોય શું ?

કદિ ફાટીવટી ગોઠડી તન ઢાંકવા નહિ તોય શું ?

વળી તેને લગતો કવિ શામળભટ્ટનો એક છાંયો અત્યારે યાદ આવવાથી તે બોલી શેઠ પોતાના મનને વાળવા લાગ્યો.—છપ્પ છંદ.

જે એસે ગળં શીર, પાથ અડવાણો ચાલે,

ન જીવે તડકો ટાઢ, ફરે દાવાનળ ઝાળે;

જે ઘેર લાખ કરોડ, વ્યાજ ભરતા તે દીઠા;

સૂતા પુખ્તની સેજ, કસીદાં કરે વરીઠ,

છે એવી અકળગતિ દૈવની, સુખ ત્યાં દુઃખ આવી નડે,
શામળા કહે સદળા માનવી, સાંખે દુઃખ જે રીર પડે. ૧

એમ વિચારતા નિંદ્રા આવી ગઈ. સવારે વહેલા ઉઠી ચાલવા માંડ્યું. એમ ચાલતાં છેક ત્રીજે પહોરે મુનીમને ગામ જઈ પહોંચ્યાં. ગામ બહાર એક સુંદર બગીચામાં તે ઈંપતી વિસામો લેવા બેઠાં. થોડીવાર પછી શેઠ સ્ત્રીને કહ્યું કે:—હું ગામમાં જઈ છું, આદરસત્કાર કાંઈક લાળીશ અને ત્યાં રહેવા જેવું જણાશે; તો તુરત હું તને બોલાવા આવીશ. મારે ત્યાં સુધી તું અહીં નિરાંતે બેસી રહેજે, કારણ કે તે પથ આપણી પડતી હોવાના કારણે કદાચ અપમાન કરે. ‘પડતી ચે પડતી’ અને ‘ચડતી ચે ચડતી’ હોય છે. કહ્યું છે કે:—

હોહરે—દિવસ કરે તેવે સમે વહાલાં વેરી થાય;

રક્ષા કોણ કરે તિહાં, વાડ વેલાને ખાય.

આપણે સામાન સંભાળી રાખજે, દુઃખતાં અંગ ઉપર ઠેસ બહુ વાગે છે, અને પડ્યા ઉપર જ પાડું પડે છે. એટલી ભલામણ કરી શેઠ ગામમાં ગયા અને શેઠાણી સાવધાન થઈ બાગમાં બેઠાં. પુછતાં પુછતાં મુનિમની દુકાન ગોતી કાઢી, તો તેની પેઢી ધણી મોટા પાયા ઉપર ધમ-ધોકાર ચાલતી જોઈ. કેટલાએ મુનિમે નોકરો વગેરે કામ કરી રહેલા છે. પોતાના પહેલાનો મુનિમ શેઠ બની ગએલો છે, અને મોટા મથરની ગાદી ઉપર બેસી, આનંદમાં ગરકાવ થઈ ગએલો છે, આ વૈભવ જોઈ ગરીબ સ્થિતિમાં સામે ઉઠા રહેલા શેઠને બહુ લાગી આવ્યું. તે તો સામેની દુકાનના એટલા આગળ ઉભા રહી જોઈ જ રહ્યા. અત્યારે તેની દશા રસ્તે ચાલનારા લોકોને એક સામાન્ય ભિક્ષુક જેવી જણાતી હતી, તેની દેહાકૃતિ-દેહાર તથા અંગ ઉપરનાં વસ્ત્રો સંજ્જન પુરૂષના મનને દમા ઉપજવનારાં તથા દુર્જનને હાંસી ઉત્પન્ન કરનારાં હતાં.

એમ ધણીવાર સુધી પેલા શેઠે દુકાન સામું જોયાજ કયું, મનમાં અનેક તર્કવિતર્ક પથ કરવા લાગ્યો, કે શું એ શેઠ બનેલો મુનીમ મને બોલાવશે ? મારી સ્થિતિ સામું જોઈ તેને દયા આવશે ? સંસારરીતિ તો ન્યાં ગળપણ હોય ત્યાંજ માખીઓ વળગે. હાલ મારી પાસે ગળપણ (ધન) નથી, તો મને કેમ બોલાવશે ? વગેરે અનેક ચંકાવિચંકા કરવા લાગ્યો. મનમાં એવો તો વિચાર ચાલતો હતો કે, તે મારી સામું જોઈ ઝાળખે

અને મને બોલાવે તો હું તુરત તેની પાસે જાઉં, પણ મારાથી નિર્લજ્જ થઈને વગર બોલાવે તો ત્યાં કેમજ જવાય? અને મારાથી આ દશામાં તેને બોલાવાય પણ કેમ? પૂર્વસ્થિતિ જણાવી ઝાળખાણ કરાવતાં, વખતે આ મારી કંગાલ હાલતને લીધે અપમાન થવાનો પણ વખત આવે. મરવું, પણ માગવું નહિ, કારણ કે ઉત્તમ પુરૂષોની એવી ટેક હોય છે કે તેઓ ભલેને મહાદુઃખી થાય, પણ કોઈની પાસે લાંબો હાથ કરી પોતાને હલકી પંક્તિમાં ગણાવા બિલકુલ ચાહતા નથી.

શ્રુત્શામોઽપિ જરાકુશોઽપિ શિથિલપ્રાયોઽપિ કપ્તાંદશા ।

માપન્નોઽપિવિપન્નદીધિતિરપિ પ્રાણેષુ નશ્યત્સ્વપિ ॥

મત્તેર્મેદ્ર વિમિન્ન કુંભપિશિત ગ્રાસૈક વદ્ધસ્પૃહઃ ।

કિંજીર્ણ તૃણ મત્તિમાન મહતામગ્રેસ્તરઃ કેસરી ॥

અર્થાત્—મૂખથી દુર્જાળ થયેલો, ધડપણથી કૃશ થયેલો, ક્ષીણ શક્તિ-વાળો, અતિ કબટ દશાને પામેલો, અને તેજ વિનાનો થયેલો, પણ સિંહ કે જ્ને મોટા ગળેંદ્ર બેઠવાનો સ્વભાવ છે, તે પ્રાણ્વાતદુઃખદશાને પામેલો હોય, છતાં પણ કદી તે કેસરી સૂકું ઘાસ ખાતો નથી. તેમ ઉત્તમ પુરૂષો ભલે મહા દુઃખદશાને પામેલા હોય છતાંપિ તેઓ કદી કોઈની પાસે દીનવદને માગતા તો નથીજ. એવી લજ્જાળુ સત્પુરૂષોની ટેક હોય છે. માટે લાવ વળી અન્ને થોડીવાર બેસું, ઝાળખે તો ઠીક, નહિ તો પછી રસ્તે પકું. એમ કદી ત્યાં બેઠો. કહ્યું છે કે:—

હુહો—બોલાવે તો બોલીએ, નહિતર રહીએ મૌન;

ફાગર વૃથા બોલણે, તોલ જાય વળી સૌન. ૧

એમ અનેક પ્રકારના વિચાર કરતો પાછો ત્યાં થોડીવાર બેઠો, અને વળી થોડીવાર ત્યાંથી ઉઠી ઉભો થયો. એમ થોડીવાર ઉભા રહ્યા પછી તેમના પર મુનીમની દષ્ટિ પડી, મુનીએ તુર્તજ પોતાના શેઠને ઝાળખ્યા. તેની આવી હીન દશા જોઈ મનમાં ધણું લાગી આવ્યું. અહો! કર્મની કેવી વિચિત્ર ગતિ છે? જ્નેના પ્રતાપે હું સુખી થયો, તેજ મારો શેઠ અત્યારે આ દીનદશા ભોગવે છે? તેના ઉપકારનો ખદલો મારાથી ન વળાય ત્યાં સુધી મને ધિક્કાર છે. પછી સત્વર ઉઠી કોઈ નોકર દ્વારા એકાંતમાં બોલાવી સર્વ વાતથી જાણીતા થયા, શેઠને વીતકવાત કરતાં આખમાં ઝગઝગીઆં

આવી ગયાં, મુનીમ પણ તેવાજ ગળગળો થઈ ગયો. પછી હિંમત આપી કહ્યું કે:-શેઠ! આ હાડ્યામડી આપનાંજ છે, આપનો ઉપકાર મારાથી તો કદી બુદ્ધાપ તેમ નથી. જગતમાં ચડતીપડતી તો સર્વને આવ્યાજ કરે છે, આપ અત્યારે પડતીમાં છો, તેથી કંઈ મારા શેઠ છો તે મટી જવાના નથી. એ તો હું ચાકર છું ને આપ શેઠજ છો એમ સમજાવો; કંઈ પણ ભિન્નભાવ દર્શાવો તો તમને મારા પ્રિય પુત્રના સોગન છે. એમ કહી હિંમત આપી શેઠને નવરાવી ધોવરાવી સત્કાર કરી શેઠાઈને ચોગ્ય સર્વ નવીન વસ્ત્રો પહેરાવ્યાં. પછી ધણા માનપૂર્વક દુકાને લઈ જઈ પોતાને બેસવાની ગાદી ઉપર બેસાડ્યા. અને સર્વ મુનીમોને ખબર આપ્યા કે આ મારા મુરબ્બી શેઠ છે. હું ધણાં વર્ષ તેમની દુકાને નોકર રહેલો છું; આજ મારા સદ્-ભાગ્યના ઉદ્ધે અત્રે પધારી અને પાવન કર્યો છે, તેથી હું તેમનો મોટો ઉપકાર માનુ છું; માટે આજથી મારા જેવાજ આ શેઠને માનવો અને મનમાં આપણા શેઠજ છે, એમ જરૂર ગણવો. પછી શેઠને હાથ નોટી કહ્યું કે:-મારા માતાજી શેઠાણી ક્યાં છે? તે અત્રે આવ્યાં છે કે આપ એકલા પધાર્યા છો? ત્યારે શેઠે કહ્યું કે—અહીં મારી સાથે આવ્યાં છે, અને તે બહારના બગીચામાં વિશ્રાંતિ માટે બેઠાં છે. બહુ સાફ, હું શેઠાણીને તેડવા સાફ માણસ મોકલું છું, આપ હવે તે તરફની બગાર ચિંતા કરશો નહિ. એમ કહી તે ઘેર ગયો. આણીકાર શેઠાણી બગીચામાં બેઠા છે, હવે ત્યાં શું બનાવ બને છે, તે સાંભળો. શેઠાણી બગીચામાં એક ઝાડ તળે બેઠાંબેઠાં જીનાનવા વખતના સુખ દુઃખોના અનેક તર્કવિતર્કો કર્યા કરે છે. તેવામાં તેથી શેઠે દૂર એક ચાકર નાના બાળકને રમાડતો હતો તે બાળક, નોકર તથા તે બગીચો એ સર્વ શેઠાણીના જીના મુનીમનાંજ હતાં; પણ શેઠાણીને તો તેની કશી ખબર નથી. બાળક મોટા-શ્રીમંત શેઠના હોવાથી શરીર ઉપર ધણી હિંમતી કિંમતના આભરણો હતાં, તે બાળકને એટલામાં રમતો મુકી નોકર તેને માટે સુંદર પુષ્પો ચુંટવા બગીચામાં ફેરવડના ઝુંડમાં ગયો, બીજું કંઈ પણ માણસ ત્યાં હવે નથી. તેથી શેઠાણીનો વિચાર આ બાળક નેઈ ક્યો. તેણે વિચાર્યું કે શેઠ ગામમાં ગયા છે, પણ સત્કાર મળશે કે નહિ, કારણ કે સગાઈ સર્વ ધનનીજ છે, ગરીબ બાણી હોવા પણ નહિ રાખે, વખતે વીલે મોઢે શેઠ પાછા આવશે તો અમો શું કરીશું? માટે લાવ આ લાગ ધણો સારો છે. બાળકના અંગ ઉપર કિંમતી ધરેણ્યાં ધણાં છે, વળી અત્યારે કંઈ માણસ પણ અહીં જણાતું નથી. માટે આ

બાળકને મારી નાખી ધરેણું સર્વ ઉતારી લઈ કે જેથી અગ્રો દુઃખી ન થઈએ—એમ વિચારી બાળકને તેડી લાવી પુરતજ નિર્દયપણે ગળું દાખી ગુંગળાવી મારી નાખ્યો ને ધરેણું સર્વ ઉતારી લીધાં. પછી ધરેણું તથા બાળકની લાશને પોતાના ટોપલામાં નાંખીને જુના ગાલાથી સર્વ ઢાંકી દીધું. અહો ! દશા શું કરાવે છે ? આવા હજારોના પાળનાર ક્યાણુ હૃદયમાં પણ નિર્દયતાને પ્રવેશ કરાવી પ્રાણધાતકી કરમ સુધ્ધાં કરાવે છે ?

ગઝલ—કર્મને કો લગે નહિ, મીટ લાવી નહિ કાંઈ;

કર્મને રાખે છે નહિ, કર્મને છે કૃપા નાહી. ૧

‘અહાહો ! માઠી દશા થતાં મનુષ્યની બુદ્ધિ પણ બગડી જઈ માઠી થાય છે.

મનહર છંદ

બુદ્ધિને બગાડનારી, સત્યને નસાડનારી,

અઘટ ઘડાવનારી, દશા દુઃખકારી છે;

હિંમત હઠાડનારી, લાલચ લગાડનારી,

દુઃખને દેખાડનારી, દશા લાયકારી છે;

કપટ કરાવનારી, લેખડે ભરાવનારી,

ગુણુ હરનારી, દશા દુઃખદ અપારી છે;

વદે મુનિ વિનયચંદ, મુણુએ ભવિકવૃંદ,

દશા બદલાય ત્યારે, મહાદુઃખકારી છે. ૧

માઠી દશા આવે ત્યારે વિચારશૂન્ય બનાવી દેઈ અનેક કુકર્મો કરાવી દુઃખસાગરમાં ધકેલી પાડે છે, પત્ની શેડીવારે પુણ્ય લઈ નોકર ત્યાં આવી જીએ છે તો બાળક ન મળે; તેથી તેને એકદમ ફાળ પડી અને બેબાકળો થઈ આંમતેમ તે જોવા લાગ્યો પણ ક્યાંઈ પત્તો ન મળે. બધે તપાસ કરી ચાકી ઉઠે બાઈ પાસે આવી ધમકી આપી પૂછ્યું. ત્યાર પહેલાં તો બચાવ કરવા માટે બાઈએ ધણી ગોટા વાળ્યા, પણ તૂટકે વાણીથી બચાવ કરવા માટે કરવામાં આવેલા પ્રયત્નો ઉપર શકા આવવાથી સત્વર તેનો ટોપલો બળાત્કારે ફેંદ્યો, તપાસ્યો, તો મુદ્દામાલ પકડાયો. હાય હાય ! ગજબ થયો !! એથી એકદમ ચીસ પાડી રોષે ભરાઈ છુંડી બાઈને ફેટલીએક માળો પણ દીધી. અરે કુણ ! અભાગણી ! અધમાધમ ! આ તે શો ગજબ કર્યો ? રાંડ ભીખારણ ! આ તે શું કયું ? નિર્દય ! મારા શેઠના વંશ ઉપેડી નાંખતા

તને કંઈ દયા પણ ન આવી ! અરે નીચ ચડાળ ! બાળધાત કરતાં કાષ્ઠક
તો વિચાર કરવો હતો, હાય હાય ! હવે હું શેઠને શું સુખ દેખાડીશ ?
ધિક્કાર છે તને ! હવે શું કરું ? આ તો કાળો કેર થયો રે ! આપણીયા !
એમ કહીને પોકે પોકે રોવા લાગ્યો.

છાતું કરેલું પાપ છતું થયાથી તો શેઠાણીના પસ્તાવાનો કંઈ જ પારજ
ન રહ્યો ! ખરેખર, છાતું કરેલું પાપ પણ આખરે છતું થયા વિના તો
રહેતું જ નથી. કહ્યું છે કે:—

છરપો

છાતું કરીએ પાપ, જગત બધું તે જાણે,
છાતું કરશે પુણ્ય, મેજ મહિમા તે માણે;
છાતું ખાચે ઝેર, લહેર તે વેળા લાગે,
છાનો કરડે નાગ, પલકે પાણી નવ માગે;
જપ તપ સાધન દાન, છાનાં કરવાં ઘટે,
અન્યાય અધર્મ ગુપ્ત કરે, તેનું માન તો નિશ્ચયે ઘટે. ૧

અરે ! પણ જેને ઘેર ઉતરવાની આશા રાખીએ છીએ, તેનાજ ધરતું
મે મહારોંધા મૂલતું કુમળું કુસુમ સુંથી નાંખ્યું—એમ પુરણ પસ્તાવામાં
પડી. પછી બાઇ નારી ન જાય, માટે બગીચાના રક્ષકને કબજે સોંપી,
એકદમ તે નોકર દોડતો શ્વાસભર્યો શેઠ પાસે જઈ રૂદ્ધ કરવા લાગ્યો. શેઠે
ધણો આગ્રહ કરી ધીરો પાડ્યો, ત્યારે લથડતે ને તૂટકે અક્ષરે બાળકના
પ્રુનની વાત કરી. શેઠ તરત સમજી ગયા, કે બીજી કોઈ નહિ, પણ એ તો
શેઠાણીજ હોવાં જોઈએ, અને તેણે આવી માઠી દશાને લીધે આ કામ કર્યું
છે. પોતે કરે તેવા નથી, મહા દયાળુ છે, પણ વખાના માર્યાં તેણે આ
અધર્મિત પાપ કાર્ય કર્યું છે, ધિક્કાર છે કર્મની દશાને ! તે નિર્દય રાક્ષસી
ન કરવાનાં કામ કરાવી મહા નુકસાનીમાં ઉતારી મૂકી ખુવાર કરે છે.
હે જીવ ! અત્યારે હું ગમેતેમ કરીશ પણ હવે છોકરો કાષ્ઠ જીવતો થવાનો
નથી, બનવા કાળ બને છે. તો મારાં ઉપકારી એવાં શેઠશેઠાણીને દુઃખમાં
નાંખવાં એમાં મને શો લાભ થવાનો છે ? ઉપકારની કિંમત આવા કષ્ટકારી
વિષમ સમયમાંજ જણાય છે. માટે હવે શેઠ શેઠાણીને આની ખબર પાડ્યા
સિવાયજ તેમનો હું ત્રેમપૂર્વક સત્કાર કરું તો જ એમાં મારી ખાનદાની

કહેવાય. દુનિયામાં ભાવિ પ્રબળ અને વિચિત્ર છે, તે હરેક પ્રકારે અન્યાસિવાય રહેતું નથી. કહ્યું છે કે:—

ઉપજાતિવૃત્ત.

યત્નો કરે ઉદ્યમથી અનેક, રાખે કદિ અંતર માંહિ ટેક;
પરંતુ આવે પરિણામ એવું, વિધાત્રીને ઇચ્છીત હોય તેવું.

પછી હિંમત રાખી નોકરને કહ્યું કે, બાઇ જે બનવાનું હતું તે બન્યું, રેનાકુટવાથી કે ફરીયાદ કરવાથી હવે કાંઈ આપણું મુવેલું બાળક જન્મતું થાય તેમ નથી, આપણે પણ તેની પેઠે એક દિવસ મરવું જ છે, માટે આ વાત કોઇને તું કહીશ નહિ. એ મારાં શેઠાણી છે, એ પરમોપકારી શેઠાણીના હાથ તળે આ શરીરે બહુ સુખ માણ્યું છે, મને બાળકની પેઠે તેણે પોષ્યો એ ઉપકાર મારાથી જુલાય તેમ નથી, માટે તેમને દુઃખી કરવાં તે “દાઝ્યા ઉપર ડામ” અને “પડ્યા ઉપર પાટું” મારવા સમાન છે. માટે જા, હિંમત રાખી, તેના કહેવરને કોઇ ગુપ્ત સ્થાને ઘાટી ઠેકાણે પાડ. પછી પોતે સ્ત્રી પાસે જતાં મનમાં વિચાર્યું કે, મેં તો અપરાધની બક્ષિસ કરી, પણ હવે સ્ત્રીને સમજાવવી કહ્યું છે, કારણ કે તેનું મન પ્રાચે કરી પોત્યું હોઇને અસહન-શીલતાવાળું હોય છે, માટે ત્રાલ તેને સમજાવું, તેનું મન જ્ઞાત થએ સર્વ સાફ થશે. પછી સ્ત્રી પાસે આવી તેણે કહ્યું કે, આજે ધણે વર્ષે મારાં ઉપકારી શેઠશેઠાણી આવ્યા છે. તે સાંભળીને સ્ત્રી તો ધણીજ ખુશી ગઈ. (શેઠ મનમાં કહે છે કે હમણા તો ખુશી થાય છે, પણ પેલી વાત સાંભળ્યા પછી શું બને છે ? તે જોવાનું છે) પછી શેઠ બોલ્યા:—એ મારા બહુ ઉપકારી છે, તેનો બદલો આ પીંડ અર્પણ કરું તો પણ વળે તેમ નથી. માટે કદાપિ તેમને હાથે જુલથી કાંઈ નુકસાન થાય, તો તું ખમી શકે ખરી કે ? ! સ્ત્રી કહે:—એમાં શું ! એ તો ભાવિ પ્રબળ તેવું હોય, તો નુકસાન થયું હોય, તો પણ ઉપકારનો બદલો તો અવશ્ય વાળશોજ, એ આપણું કર્તવ્ય છે પછી શેઠે કહ્યું કે—સાંભળ, મનમાં ધીરજ રાખજે, જરાયે ગભરાઇશ નહિ સુખદુઃખ એ ભાગ્યોદય મુજબ હોય છે, અગીયામાં રમવા ગએલા આપણા સુકુમાર બાળકને શેઠાણીએ મારી નાંખ્યો છે, તેવું ધાતકી કર્મ કરે તેવાં તો એ નથી, પણ દશા ન કરાવે તે શોડું ! તેની માડી દશાએ જુલાવી આ માહું કામ કરાવ્યું છે. બાળક મુવાની વાત સાંભળતાં તો એકદમ બાઇને મૂર્છા આવી ગઈ, છાતીફાટ રૂન કરવા લાગી ને માથું

ઉત્તરાર્ધ] અતિશય પ્રીતિ અવનીમાં, આખર દુઃખ દેનાર; ૮૭
સારસ બેઠું વૃદ્ધતાં, ઝુરી ઝુરી મરનાર. ૮૫

કૃત્વા લાગી. શેઠે કહ્યું કે:-કેમ હમણાનું જ વચન પલકમાં જ ભૂલી ગયાં કે શું ? સૂકુંળવતી સ્ત્રીઓનાં વચન આવાં જ હોય કે ? માટે શાંત થાઓ. જે બનવાનું હતું તે તો બની ગયું છે, હવે રૂઢનથી શું વળવાનું હતું ? બનવાકાળ હરેક બાને બને જ છે, મિથ્યા થતું જ નથી. તેનાં સંબંધમાં તમે શું શરૂઓ પાસેથી વ્યાખ્યાનમાં કદી સાંભળ્યું નથી ?

કે “જે થવાનું હોય છે, ને જે નથી થવાનું તે કાટી પ્રથમે પણ થતું નથી; જો લાગ્યમાં ન હોય તો હાથમાંથી પણ નષ્ટ થાય છે” માટે હવે હિંમત રાખવી, વગેરે બોધ વચનો કહી તેનો ઉભરો શાંત કર્યો, શોકશમન કરાવ્યું એટલે પછી શાણી સ્ત્રીએ પણ સર્વ વાત કમ્બુલ કરી; શોક સર્વ દૂર થયો એટલે શેઠે કહ્યું કે:-જાઓ હર્ષપૂર્વક તેને સુવચ્છાથી શણગારી વાહનમાં બેસાડી તેડી લાવો, અને કંસારનું બોજન જમાડીને જમજો. પણ જો જો હોં ! જરા પણ હૃદય તથા મોઢું કરમાવા દેશો નહિ; અને એમજ માનજો કે આજ આપણે ઘેર મંગલિક દિવસ છે, જરા પણ ઓછું આવવા દેશો નહિ, આનંદપૂર્વક સામેયું કરી વાજતે ગાજતે ઘેર લાવજો. જાઓ ! જલદી કરો, એમ કહી શેઠે દુકાને ગયા. પછી શેઠાણીએ આઠા પ્રમાણે કયું. તેણે પણ સમય ઓળખ્યો, હસ્તે વઢને સર્વ શણગાર પહેરી તથા પોતાની શેઠાણી વાસ્તે સારાં વસ્ત્રાલંકારો લઈ તેડવા ગયાં. શેઠાણી તો શોકાગ્રિમાં જ શોકાઈ રહેલાં હતાં, તેમને મંધુર વાણીનું આશ્વાસનપૂર્વક સાંત્વન કરી સુવચ્છો પહેરાવી, વાહનમાં બેસાડી વાજતેગાજતે ઘેર તેડી લાવ્યાં. શેઠાણીને આ બનાવથી તો હૃદયમાં પરતાવાનો પારજ રહ્યો નહિ, પોતાની ભૂલને માટે હૃદય ખૂમ પરતાવા લાગ્યું. તે પોતાની જાતને ધિક્કારવા લાગી. પછી કંસારનું બોજન શેઠશેઠાણીને આગ્રહપૂર્વક પ્રેમે કરી જમાડ્યું, તથા તેમના દેખનાં પોતે પણ બન્નેજણાં જમ્યા. વાળુ પાણી કરી પરવારતાં શેઠા વખત પછી શેઠશેઠાણીને એકાંતનો વખત મળ્યો ત્યારે શેઠાણીએ પોતાથી થયેલી નિર્ઘયતાભરી ભૂલ જણાવી આંસુ લાવી દિલગીરી બતાવી. આ વાત સાંભળી શેઠ તો ધણો અફસોસ કરવા લાગ્યા તથા પોતાના મુનિમતી કૃતચતાનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. અહો ! કેવી ઉદાર કૃતચતા ! પોતાના વહાલા પુત્રનું છુંડી રીતે ખૂન થયું; છતાં પણ તે સામુ ન જોતાં ઉપકારથી જ આપણને ગાળા દીધાં. અરે ! અત્યાર સુધી તેની તો મને ખબર પણ પડ્યા દીધી નહિ. અહાહા ! કેવી ઉત્તમતા ને કૃષીનતા ! તેણે તેની કૃતચતામાં જરાએ

ખામી રાખી નથી. અને આપણે તો કૃતદ્વંતા કરવામાં કંઈ કયાસ રાખી નથી. અહો ! ધન્ય છે તેને ! ઉત્તમ પુરૂષો જગતમાં એવાજ ઉદાર-નિશ્ચલ વૃત્તિના હોય છે. કહ્યું છે કે:—

છપ્પય—ભલા ભલાઈ ના તજે સંકટ પડે હજાર,
દાસ વદન પર રયામતા નહિ ધરે લગાર;
રૂખ જેસા ચંદનકા લપટે સર્પ અનેક,
મતા નહિ પલટે મનકા કથે સો કંવયા કહાન.
દુધ તજે નહિ ઉજવલતાઈ કીજે કોડ ઉપાય
તજે નહિ ભલા ભલાઈ નડે અનેક અપાય.

પછી શેઠે ધણા જ ખેદપૂર્વક સુનિમ પ્રત્યે અફેસોસ જણાવ્યો. ત્યારે ઉલટો નમ્ર ચર્ચ તેણે હાથ જોડી કહ્યું કે:—શેઠ ! તમે કરેલા ઉપકારનો બદલો આ ભવમાં આ પાપી દેહથી તો જરા પણ દેવાય તેમ નથી હું જે સુખ ભોગવું છું, તે સર્વ આપના જ રૂડા પ્રતાપ છે. આ ધરઆર સર્વ તમારું જ છે, માલિકે અહીંથી જવું નહિ, આપની ઈચ્છા હોય ત્યાં સુધી સુખેથી અત્રે રહો અને પુત્ર મુવા બાબત આપ ખેદ જણાવો છો, પણ સંસારમાં જરણામરણા તો ચાલ્યાજ કરે છે. આ બાળક રમવા આવ્યો હતો, અને તેની રમત પૂર્ણ થઈ, (આયુષ્ય પૂરું થયું) એટલે ચાલ્યો ગયો. જેમ તે ગયો, તેમ આ શરીર પણ એકવાર અવશ્ય જવાનું જ છે; તો આપણે દિલગીર શીદને થવું ?

તેનું આયુષ્ય આછું હશે, તેથી નિષ્કારણ મારી દ્યાળુ માતાને બાનું ચડાવી ચાલ્યો ગયો. એતો વળી ભાગ્ય હશે તો ફરી પુત્રાદિક સાપડશે, પણ આ ઉપકારીની અમૂલ્ય ભક્તિનો રૂડો વખત ક્યારે પાછો આવશે ? આ તો વાની મારી કાયલ છે, પડતી દશાને લીધે અહીં આપ આવી ચડ્યા છો, નહિ તો આપની ચરણરજ મારે ર કને આંગણે ક્યાંથી પડે ? માટે હવે અફેસોસ કરવો મુકી દઈ આ સેવકને આપ આશીષ આપો, એજ આપની પાસે માગુ છું, શેઠ આ વચનોથી ધણોજ સતોષ પામી ખુશી થયો; અને આશીષ દીધી કે:—હે ભાઈ ! હું તો એટલીજ આશીષ આપું છું કે, તમે કરેલા આ ઉપકારનો બદલો વાળવાનો “મને કદી પણ ફરીને વખત ન આવવો; એજ હું તો આશીષ આપું છું. કારણ કે મારા જેવી તારી પડતી દશા આવે ત્યારે હું તારા ઉપર ઉપકાર કરું ને ? માટે તારી પડતી દશા

કહી ન થળે; અને તેના બદલો દેવાનો મને વખત પણ ન આવળો. એમ કહી તેના વિનયાદિ ઉત્તમ ગુણનાં અને સુહૃદ્યતાનાં બહુ વખાણુ કર્યાં, પછી મુનિમ પોતાને સ્થળે જઈ સુષ્પ રહ્યો.

વાચક ! આ દૃષ્ટાંત અત્ર સમાપ્ત થાય છે. દૃષ્ટાંતની મતલબ એવી છે કે, આ ઉત્તમ જન્મ મેળવી ઉપકાર કરવો, કૃતધનતા સામું ન ભેટાં કૃતઘંતા જરૂર બતાવવી. સદ્ગુણ સેવન કરવું, સત્ય, શીલ, અને સંતોષથી જીવનસૂત્ર અમૂલ્ય બનાવવું; એજ માનવજાતીને મેળવવાનું સાર્થક છે. આથી તો સર્વ આગળ પાળ અને અસાર છે. તેને માટે કહ્યું છે કે:—

શાદુલવિકીડીત છંદ.

રે ! ઓ મંદ મતિ અલ્યા મદભાર્યા, જો તું વિચારી ત્વરા,
પામી ઉત્તમ દેહ નહ પ્રભુથી, કીધો નહિ તે જરા;
ભેટાં જીવ જશે ઘડી પલકમાં, ત્યાં કોણ બેઠી થશે ?
સારાં કૃત્યો કર્યા હશે અવનિમાં, તો જીવ સ્વર્ગે જશે.

માટે સૂક્યો, સત્ક્રમો કરી આ મનુષ્ય જન્મ સફલ કરવો, એજ જીવ્યું, અમર્યું, ભર્યું, ગર્યું ને રહ્યું, કયું સાર્થક છે. (૫૬-૫૭)

(૫૮)

શુધા સમં નાસ્તિ મહાચ્છકલ્લં ।

ચિંતાસમં નાસ્તિ મહાશ્ચરોગઃ ॥

કામઃ સમોનાસ્તિ મહાશ્ચવહ્નિઃ ।

ક્રોધઃ સમોનાસ્તિ મહાશ્ચશત્રુઃ ॥૫૮॥

અર્થ:—આ જગતમાં શુધા સમાન એકે મહાદુઃખ નથી, ચિંતા સમાન એકે મહારોગ નથી, કામ સમાન એકે મહાતીક્ષ્ણ અગ્નિ નથી અને ક્રોધ સમાન એકે મોટો ક્રોડુશ્મન નથી. (૫૮)

ભાવાર્થ:—આ જગતમાં શુધા જેવું બીજું કોઈ મોડું દુઃખ નથી. કારણ કે કહ્યું છે કે:—

કુંડળીયા.

રોડી તુજે બી રંગ હે, પાવે સખ સંસાર,
જ્ઞાની તો જ્ઞાન કરે, જખ લગ પહેંચે આહાર;
જખ લગ પહેંચે આહાર, પાર પરાં ગત બુઝે,

અમ્મદેવ બિન બાત, એર કહ્યું નવ સૂએ;
કથે સુકવિયા કહાન, સભ દેવનમે મોટી,
પાવે સભ સંસાર, રંગ હે તુજે બી રોટી. ૧

વળી ચિંતા સમાન મોટો બીજો કોઈ રોગ નથી, કેમકે ચિંતાથી શરીર
બેવાઈ, સુકાઈ જાય છે. કહ્યું છે કે:—

દુહો-ચિંતાસે ચતુરાઈ ઘટે, ઘટે રૂપ એર જ્ઞાન;
ચિંતા બડી અભાગણી, ચિંતા ચિતા સમાન. ૧
ચોપાઈ-ન સુવે ચાકર ન સુવે ચોર, ન સુવે ઘન ગાજતે મોર,
ન સુવે જેને ચિંતા ઘણી, ન સુવે બે બાયડીનો ઘણી;
સુખે સુવે એક અવધુત, સુખે સુવે રાજનો પુત,
સુખે સુવે જેને ચિંતા નહિ, સુખે સુવે ગુફામાં સિંહ. ૨

વળી પણ કહ્યું છે કે:—ચિંતાવાળો મનુષ્ય તો સદા દુઃખીજ સમજવો,
તે બિચારો કોઈ દહાડો નિરાંતે બેસવા પણ પામે નહિ. ચિંતા અનેક
પ્રકારની છે, તે સર્વ ચિંતા દુઃખરૂપજ છે. તેમજ વળી કામદેવ સમાન બીજો
કોઈ મોટો પ્રયત્ન અગ્નિ નથી તેણે કરી હમેશાં કામીનું પોતાનું ચિંતા
અમિત થયાજ કરે છે, તથા જે તે ઉપર ખોટીજ નજર કર્યા કરે છે. તેને
માટે પણ કહ્યું છે કે:—

કવિત.

કાયાહુતે કામ જાય, ગાંઠહુતે દામ જાય,
ભૂમિહુતે નામ જાય, રૂપ જાય અંગતે;
ઉત્તમ સુકર્મ જાય, ગુરૂજનકી શર્મ જાય,
સુકૃત કમાણી જાય, નિજ મતિ ભંગતે.
પંચનકી પ્રીત જાય, શુદ્ધ સંખે રીત જાય,
આંપકી પ્રતીત જાય, મદન ઉગમતે;
સુરપુરકો વાસ જાય, ભૂમિકો નિવાસ જાય,
માર ખાય બોત, પરનારી કે પ્રસંગતે. ૩

કુંડળીચો

રંડી મિત્ર ન કીજાએ, અફલ ભષ્ટ હો જાય,
ભક્તિ ગુમાવે ઈશ્વરી, ભવિત નરક ખાય;

જીવિત નરકું ખાંચ; જહાં લગે હોય અસંગા,

વાં તક નરકા નહ, પલંગ પર કરે પ્રસંગા;

કથે સુકવિયા કહાન, રહો સંતોષે મંડી,

અકલ્પ બળ હો જાય, મિત્ર નહિ કરના રંડી. ૧

તેમજ કોઇ સમાન પણ જગતમા ખીન્ને કોઇ શત્રુ નથી. કારણકે કોઇ કરીને આત્માના તમામ ઉજ્જવળ ગુણોનો વિનાશ થાય છે. પોતાનું શરીર પણ સુકવી નાખે છે વળી કોઇ કરી કોડપૂર્વતું આરિત્ર પણ નિષ્ફળ થઈ જાય છે માટેજ કોઇને આત્માનો કટી શત્રુ કહેલો છે. તેટલા માટે ઉત્તમ પુરૂષે તો સર્વદા કોઇ રૂપી વિકાળ શત્રુને દૂર કરવોજ ધટે છે. હવે કુધારાક્ષી કેવી થઈ છે, તેના ઉપર સતી ગાધારીનું દણ્ડાંત કહે છે.

(૬૩) સો કૌરવોની માતા ભૂખી ને દુઃખી સતી ગાંધારીની વાત.

પાણીપતના મેદાનમાં ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર સો કૌરવો ને પાંડવો વચ્ચે મોટું યુદ્ધ થયું અને તેમાં ધર્માભિનંદી, સત્યપ્રેમી પાંચે પાંડવોનો વિજય અને અધર્માભિનંદી પાપપુંજ કૌરવોનો પરાજય થયો. ખરેખર, દુનિઆમાં આખરે તો સત્યજ તરી આવે છે. કૌરવો તે યુદ્ધમાં હાર્યા, અને એક સાથે સો કૌરવો મરાયા—સર્વનો નાશ થયો તે સાંભળીને તેની માતા ગાંધારીને બહુ લાગી આવ્યું, તે એકદમ છાતી માથું કુટની રોતીરોતી ત્યાં રણભૂમિમાં એકલી આવી, અને ખીન્ન સર્વ માણસોને દૂર કરી હાથ પોતે સો પુત્રોનાં મુઠ્ઠાં પાસે બેસી દીર્ઘ સ્વરે ધણું રોવા—કદપાત કરવા લાગી. પુત્રનેહ વિશેષ સાંભરતો ગયો તેમતેમ તે વધારે રોતી છાતી માથું કુટની અનેક પ્રકારે કંચુ શબ્દોથી ત્રિલાપ કરવા લાગી. વનમાં વૃક્ષોને પણ રોવું આવી જાય, એવો દયામણો દેખાવ તેના રૂદનમાં જણાઈ આવતો હતો. એમ કરતાં સાજ પડી, પછી કુધા ધણી લાગી, પણ ગામ તો છેડું હતું ભૂખ કકડીને લાગી તો પણ ધીમેધીમે રૂદન કરવાનું તો ચાલુજ રહ્યું. આવા કંચુજનક રૂદનથી—ત્યાં રહેલ વનદેવતાને ત્રિચાર થયો, કે આ સતી ગાંધારીઆઈ અત્યારે જે પુત્રનેહના અતિરેકથી ધણીજ રહે છે, તે સાચું છે કે કેવળ સ્વાર્થજ છે ? ધણુ કરી સંસારી મનુષ્યો સ્વાર્થીજ હોય છે, માટે લાવ; આજ તેની પરીક્ષા કરું ! પછી તે વનદેવતાએ તે મુઠ્ઠાંથી થોડેક દૂર અકાળે એક ઘટાદાર ને પાકેલી ફેરીઆવાળો મોટો આંખો ખનાવ્યો. ગાંધારી શરૂશરૂને થાકી, એટલે પોતાની મેજજ રોતી બધ પડી.

અરેરે ! હવે તો મારાથી ક્ષુધા નથી ખમાતી, બધાં દુઃખો વેઠાય-
ખમાય પણ ભૂખનું દુઃખ તો તોખા-અનહદ છે ! કહ્યું છે કે:—

છરેપો:—જગત અન્ન આધાર, અન્ન દેવત એ મોટું,
અન્ન વિણ રહે ન જીવત, અન્ન વિણ સર્વે મોટું;
દેવ મનુજ નરનાર, જીવે સહુ અન્નને ભેરે,
અન્ન વિનાનું સર્વ, અતિ અધારે ઘેરે. ૧

પુત્ર મુત્રા તેની પાછળ હું ગમે તેટલું રડીશ પણ કાંઈ હવે જીવતા
થવાના નથી તો લાવ ! આટલામાં કાંઈ ફળ કુલ મળે તો શરીરને જરા
લાકું તો આપુ-એવી આશાથી ચોતરફ નજર નાંખી, તપાસ કરવા લાગી
તો પાછળજ નજીકમાં પાકેલી ફેરીઓવાળો આમો દેખાયો, આંખો જોઈ
મનમાં ધણીજ ખુશી થઈ, કે વાહ વાહ ! કેવો સરસ મનોહર મોટો આંખો
મુકી રાહો છે ? પછી એકદમ ઉઠી ફેરી લેવા આંખો નીચે આવીને હાથ
લાંબાવી લેવા લાગી, તો દેવમાયાએ ફેરી અડધો હાથ આંખો ઉંચો રહ્યો,
લેવા ધણી મથી પણ પહોંચાયુજ નહિ, ત્યારે આસપાસ નજર કરી કોઈ
જોનાર કહેનાર ન જણાયાથી સો મુઠ્ઠામાંથી એક મુઠ્ઠું ખેંચી લાવી આંખો
તળે મુક્યું, અને તેની છાતી ઉપર પગ મુકી ફેરી લેવા ચડી પણ તે તો
પાછો દેવમાયાથી અડધો હાથ ઉંચો જ રહ્યો. વનદેવતા તો તેની સામું
અદશ્યપણે જોઈજ રહ્યો ! ગાંધારી બીજું મુઠ્ઠું ખેંચી લાવી ઉપર ચડી તો
પાછો પણ જરા ઉંચો રહ્યો. આમ ફેરીઓ ખાવાની લાલચમાં લેવાયલી
અને ભૂખના દુઃખમાં દબાયલી ગાંધારીએ નીડર બની સોએ પુત્રનાં મુઠ્ઠાં
ખેંચી લાવીને આખા તળે ઉપરાઉપરી ખડકમાં, અને તે સર્વની છાતી
ઉપર પગ મુકી ઉપર ચડી, જેવી ફેરીઓ લેવા હાથ લાંબાવે છે, તેવામાં
દેવમાયાવીને આમો જ ન મળે ! તે તો ક્યારનોએ ગાંધારીનું પારખું લઈ
અદશ્ય થઈ ગયો હતો. ગાંધારીએ ઉચું જોયું તો કાંઈ જ ન મળે ! તેથી
પોતાના મનમાં તેને ઘણીજ અકસોસ થયો. પોતે જાણે ખુલ્લા મેદાનમાં
નાના સરખા કુગરા ઉપર ઉભેલી હોય એમ જણાયું.

અરે ! આ શું ? આંખો ક્યાં ? જરૂર આ તો દેવમાયાએ જ મને ઠગી !
પછી અંખવાણી પડી હેઠી ઉતરી. વનદેવતાએ તો નિશ્ચય કર્યો કે, ખરેખર
આ અસાર સંસાર સ્વાર્થમય જ છે, ગાંધારી તેના સ્વાર્થનેજ રોતી હતી,
અને તેથીજ છાતી ઉપર પગ મુકી ફેરીઓ ખાવા તૈયાર થઈ; માટે આ

ઉત્તરાર્ધ] હરખ શોક હસધડી ગણે, લાખ પ્રકારે લોક; ૯૩.
હરખ ન હોય વિવા સમો, મરણ સમો ન શોક. ૯૧.

સ્વાર્થી સંસારને આવા જ કારણે સર્વજ મહાજનોએ ધિક્કારેલો હશે. જ્યાં સ્વાર્થ છે ત્યાં કુડકપટ, છળ પણ અવરથ હોય છે. અને કપટી મનુષ્યો તો ખરેખર ધિક્કારને પાત્ર જ ગણાય છે. સ્વાર્થના સંબંધમાં કવીશ્વર દલપતરામે કહ્યું છે કે:—

ઉદ્દિવિજય છંદ.

સ્વાર્થ કારણ સનેહ સજે, પરમાર્થમાં ન પડે પગ દેવા,
વ્યર્થ વખાણ લખાણ કરે વળી, લાખ પ્રકાર કરી જર લેવા;
તે કહીયે કપટી જનના ગુણ, જે ગુણ ગારડીના ગુણ જેવા;
હંસ સુણો દલપત કહે, કપટીજન અન્ય કહું વળી કેવા.

આ દર્શાવતી મતલબ એ છે કે, ક્ષુધામાં અંધ બનેલા જીવ સર્વ ભાન ભૂલી જાય છે, ભૂખના દારણ દુઃખથી વ્યાકુલ થઇ લક્ષ્યાલક્ષ્યનો વિવેક વિસરી જાય છે, ન જોઇવાનું જોલે છે, ન ખાવાનું ખાય છે, ને ન કરવાનું કરે છે. એ પ્રમાણે આરને માટે સમજવું. (૫૮)

(૫૯)

નાથેત્વિમંજનમનાથમનાથ નાથ ! ।

કાન્તાર અષ્ટ શશશાવક સન્નિમંચ ।

સંસારવૃત્ત સુમયંહ્યમયં વિધાય ।

તત્સાન્નિધૌ પરમસૌખ્યનિધે ! નિધેહિ ॥૫૯॥

અર્થ—હે અનાથના નાથ પ્રભુ ! હું અનાથ છું, માટે હે સુખનિધે ! વગડામાં પોતાના ટોળામાંથી વિખુટા પડેલા સસલાના બચ્ચા જેવો અને ત્રણ પ્રકારનાં સંતાપ (આધિ, વ્યાધિ ઉપાધિ; જન્મ જરા ને મરણ વગેરે) થી અત્યંત ત્રસ્ત-ભય પામેલો, એવો આ દુઃખીજન આપનેજ શરણે છે. માટે મને અલ્પ કરી આપની સમીપમાં રાખો. અર્થાત્ આપનું પવિત્ર પદ મોક્ષ આપે એજ હું માગું છું. ૫૯

લાવાર્થ—હે વિશ્વાધાર ! ખરેખર તમેજ આ જગતમાં ખરા આધાર-ભૂત છો, શરણુભૂત છો, દુનિયાના દરેક શરણુ નાશવંત છે, જરા સુખ દેખાડી પાછા મહાદુઃખમાં ધક્કેલી મુકનાર છે, એક આપનું જ શરણુ સદા વિજયવંત

૯૪ દુઃખ ધણા દુનિયા વિષે, માની લીધે ન જાય; [વેરાગ્ય શતક
ધેર દુઃખ તે દરિદ્રતા, ગણતા બહુ ગણાય. ૯૨

છે. હે પ્રભુ ! હું નિર્ભાગી આપના પરમ પવિત્ર શરણુને તણ, ઉન્માર્ગે આથકું છું, ભ્રમણમાં લટકું છું; નિર્ભળ સુમધુર ગંગાજળ મુકી ખારા સમુદ્રનું જળ વિદ્વાસપૂર્વક વાપરું છું, સુગંધમય કેસર-કસ્તૂરી તણ નાહક કચરામાં કચરાઉં છું, સુવર્ણ તણ ધૂળ ધમુ છું; આવી મારી અચંતા, મૂંઢતા અને મોહદશાની મુગ્ધતા છે. અહાહા ! આ તે મારી કેવી મોટી ભૂલ ? 'અવોદ્ધારકને તણ ભવશુઝાડકને ભળું છું.' સુખમય સદ્ગતિના શણગારો તણ હેતે દુઃખમય દુર્ગતિનાં દુકુલો પહેરું છું. ખરેખર મારામાં મોટી ખામી એજ છે કે આપને સાચા તારક માનવા છતાં આપના શુભાશ્રયને તણ અસત્યને વળગી રહી છું, પણ હે જગત્રયાધાર પ્રભો ! હવે હું રંક આપને શરણે આવ્યો છું, સર્વ ખામીઓને ખારા સમુદ્રમાં વાગી દઉં છું; આપ ઉદ્ધારક છો તો હે ઉદ્ધાર-તારક ! મારો ઉદ્ધાર કૃપાળુ ધર્મ કેમ નહિ કરો ! આપે ધણુએ મહાન પાપીજનોને-આપના અવશુણુ ગાનારાઓને પણ પરમ પદ આપ્યું છે, નિષ્પાપી જનાઓ છે. ગોશાલો, ગૌતમ, ચંદનખાળા, ચંડકોશિકનાગ, ને શુદ્ધપાણી જલ વગેરે અનેકને તમે ઉદ્ધાર્યા, તાર્યા ને ભવ-ભ્રમણથી વાર્યા છે; માટે અનન્ય ત્રિભક્તિથી આપના પવિત્ર શરણોમાં આવેલો હું અધમ અનાથ આપના પવિત્ર શરણુને યાચું છું.

પ્રભુના શરણથી મનુષ્યો કે દેવો કેવા સુખી થાય છે ? અને આપત્તિ સાગર કેવી રીતે તરે છે ? તેના ઉપર પાતાળવાસી ચમરેન્દ્રનું દષ્ટાવધિ.

(૬૪) મુખ્યુદ્ધ ચમરેન્દ્ર પ્રભુશરણથી બચ્યો તે વિષે વાત.

એક વખતે પાતાલવાસી ભુવનપતિ જાતિના દેવમાં ચમરેન્દ્ર નામનો એક દેવોનો ઇન્દ્ર મોટી સભા ભરી સુંદર સિંહાસન ઉપર બેઠો હતો, સભા-સદ્યોમાં પોતાના અનુચરરૂપે અનેક દેવોની હાજરી હતી. સામાનિક દેવો ઈન્દ્રના સિંહાસનની ડાબીજમણી બાજુમાં નિજ આસન રોકી બેઠા હતા, અને રાજ્ય સંબંધી વિવિધ ચર્ચા ચાલી રહેલી હતી. તે વખતે ચમરેન્દ્ર મહારાજાએ સ્વાભાવિક અવધિ યાનથી ઉંચું જોયું, તો ધણે જ દૂર પોતાનાથી ઉંચે એક પુરૂષના પગ લટકતા હતા. આ અસહ્ય અવિનય તેનાથી ખમી શકાયો નહિ તેથી તપીને પોતાના પ્રકૃતિમંડળ સામું જોઈ રોષપૂર્વક બોલ્યો કે:-અરે ! આ દુષ્ટ કાણુ અધમાધમ મારા ઉપર પગ લટકાવી રહ્યો છે ? એ દુષ્ટ કાણુ છે ? તેને ટાંટીઓ પકડીને હેઠો પકાડો. આ સાંભળી અનુભવી દેવો બોલ્યા:-મહારાજ ! એ તેનો પર પરાનો

રિવાજ છે, તે પહેલા દેવલોકનો ઇંદ્ર નામે શકેદ્ર છે, ઉર્વલોકવાસી છે, શકેદ્ર આપણાથી પુણ્યમાં, આયુષ્યમાં, અધિકારમાં અને સર્વપ્રકારે સુખમાં અધિક છે, તેનો અસહનો હોતો છે, ને આપ હજી નવા તેથી આપને આશ્ચર્ય લાગતું હશે. પણ સહસ્રહુના રિવાજ પ્રમાણે બ્યાજળી બન્યે જાય છે. આ સાંભળી ઉલટો વધારે કાપાયમાન થઈ ચમરેન્દ્રદેવ બોલ્યો:—અરે ! તમે લોકો સર્વ જાયલા છો, એ દુષ્ટનો આવો દુઃસહ અવિનય હું તો સહન કરી શકવાનો નહિ. શું એના પગ મારા માથા ઉપર ? અરર ! ધિક્કાર ધિક્કાર ! જ્યાં સુધી આવા દુષ્ટ પુરુષોનો પરાજય મારાથી ન થાય, ત્યાં સુધી મારું જીવનું દિવસે નિશાપતિ (ચંદ્ર) ની જેમ વૃથા છે. તમે બધા બિજા, બાયલાઓ શું કરવાના હતા ? લાવો ખંજર અને વજ્ર. હું એ હરામખોરને હમણાં ટાંટીઓ ઝાલી હેઠા પછાડું છું કે નહિ, એમ કહી વજ્ર લઈ એકદમ ઉઠ્યો. ધણા દેવોએ અટકાવ્યો, બહુ વાગ્યો પણ જેમ નવું પાણીનું પૂર, નવા તાવને દવા, અને નવો કળાઓ અટકાવજો વૃથા છે, તેમ આને પણ અટકાવવાનો સર્વ પ્રયત્ન વૃથા જણાયો. વજ્ર લઈ એકદમ ઉપર આવ્યો, અને શત્રુનો પરાજય કરવા એકદમ ઉંચે ચડવા માંડ્યું, ત્યાં વળી વિચાર થયો કે, કેમ સમર્થ પુરુષનું શરણું લઈને જઈએ તો ઠીક પડે, કારણ કે મારે મોટા સાથે બાથ ભીંડી છે, વખતે હાડું તો તેને શરણે રહેવા તો થાય. મોટા સાથે વેરવિરોધ નહિ કરવા વિષે ગંગ કવિએ પણ કહ્યું છે કે:—

સવૈયો-બાળસે ખ્યાલ બડેસે વિરોધ, અગાચર નારસે ના હસીએ,
અગ્નસે લાજ અગ્નસે ભોર, અજાનસે નીરમાં ના ધસીએ;
બેલક નાથ ઘોડેક લગામસે, હસ્તીક અંકુસસે કરીપ્ર,
કવિગંગ કહે સુન શાહ અકબર કૂંસે દૂર સદા બસીએ.

પછી કેમ સમર્થનું શરણું લેતા ભૂલોકમાં તપાસવા માંડ્યું. તેવામાં ચોવીસમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીરપ્રભુ એક વૃક્ષતળે કાયોત્સર્ગ ધ્યાને ઉમેલા જોયા. વાહવાહ ! શરણું આપી બીજું કેવું ઉંચું છે ? ચાલને તેનુંજ શરણું લેતો જઈ. એમ કહી પાસે આવી બોલ્યો હે પ્રભુ ! હું શત્રુનો પરાજય કરવા માટે ઉર્વલોકમાં જઈ છું, કદાચ કેમ વિધન નડે તો મને આપનું શરણું લઉં. એમ કહીને તે જાંચો ચાલ્યો ગયો. અને પછી લક્ષ જોજન પ્રમાણવાળું મહાભયંકર જખર દેત્યનું વિકાળરૂપ ધારણ કરી એકદમ

શકેન્દ્રની મહાસભામાં દાખલ થયો. તે વખતે શકેન્દ્ર મહારાજ ભોટી દબ દબાભરી સભામાં સિંહાસન ઉપર બિરાજ્યા હતા, ત્યાં સાત પ્રકારની મણિકાઓ સુંદર નાટ્યરંજ કરતી હતી, ચોરાસી હજાર સામાનિક દેવો તથા અગરક્ષકો સૌ સૌના રથાને બેઠા હતા ત્યાં તો આ જોરાવર દૈત્યે એકદમ સભામાં પ્રવેશ કરી સિંહાસન સુધી પોતાનો હાથ લાંબાવી મારવા વજ્ર ઉગામ્યુ તેથી શકેન્દ્ર એકદમ ચોંકી લથબાંત થઈ ગયા. સભામાં મોટો ખળભળાટ થયો, દેવો ગભરાઈ નાશભાગ કરવા લાગ્યા. ઈંદ્ર મહારાજ તો વિચારવા લાગ્યા કે:—અરે! અચાનક આ શું? અરે! કોણે તોફાન કયું? આ કોણ છે? પછી અવધિ જ્ઞાનથી જોઈને બોલ્યા:—ઓહો! આતો પેલો દુષ્ટ ચમરો! પાતાળમાંથી હરણીયું સિંહને જીતવા આવ્યું છે! પછી એકદમ પોતાનું તેજોમય વજ્ર ઉપાડી કહ્યું કે:—જા, એ દુષ્ટનો શીઘ્ર પરાજય કર! એટલું કહીને તે વજ્ર છોડ્યું, વજ્ર દેખી ચમરેન્દ્ર મહાભય પામ્યો કે આ તેજસ્વી વજ્ર જરૂર મારો પ્રાણ લેશે. પછી પોતાનો બચાવ કરતો વિકરાળ દૈત્યરૂપને સંકેલતો ત્યાંથી એકદમ પાછો ફર્યો. આગળ પોતે અને પાછળ વજ્ર એ પ્રમાણે દોડતો દોડતો ચમરેન્દ્ર મહાવીરપ્રભુને શરણે આવ્યો, અને ઝીણું કુંથવાનું રૂપ લઈ શ્રીમહાવીરપ્રભુના પગના તળીઆમાં સંતાઈ બેઠો. વજ્ર એકદમ ત્યાં આવી પગથી ચાર હાથ છેડે ફરતા આંટા મારવા માંડ્યું. ઈંદ્રના તે વજ્રમાં શુભ એવો હતો, કે જ્યાં સુધી પોતાના ધણીને! શત્રુ પરાજય ન પામે ત્યાં સુધી તે કદીપણ પાછું ફરેજ નહિ. તેથી તે શત્રુની આસપાસ ફરતું રહ્યું, પણ પ્રભુના પ્રતાપથી પાસે આવી શક્ય નહિ. શ્રી શકેન્દ્ર મહારાજએ વિચાર કર્યો કે, વજ્ર હજી જ્યારે મેળવી કેમ પાછું આવ્યું નહિ! રખેને તે કોઈનું શરણ લેઈ આવ્યો હોય! પછી શકેન્દ્રે જ્ઞાનદષ્ટિથી જોયું તો શ્રી મહાવીરપ્રભુને શરણે પગના તળીઆમાં તેને સંતાએલો જોયે. અરે! ગજબ થયો, આણે તો મહા સમર્થ ધણી શ્રી મહાવીર પ્રભુનું જબડું શરણ લીધું છે; રખે મારું વજ્ર હમણું શ્રી વીરપ્રભુની અસાતના કરી દેશે, પછી સત્વર પ્રયત્ન ગતિએ ત્યાં ઈંદ્ર ધસી આવ્યો ને શિઘ્ર વજ્ર હાથમાં લીધું અને કહ્યું કે:—હવે ચમરેન્દ્ર! બહાર નીકલ, હવે તો તું મારો ભય જરા ન રાખીશ, તે જ્યારે પ્રભુનું શરણ લીધું છે ત્યારે તો તું મારો ભાઈ થયો, માટે હવે તને અભય છે. પછી ચમરેન્દ્રે બહાર નીકળી ઈંદ્ર મહારાજની પાસે પોતાના અવિનયની અને થયેલા અપરાધની માફી માગી. ઈંદ્રે કહ્યું: ભાઈ! તું આ સમર્થ પુરુષના શરણના પ્રતાપથીજ બચ્યો છે, નહિ

· ઉત્તરાર્ધ] બહુ રૂણીયાને રૂણ નહિ, બહુ દુઃખીને દુઃખ નાથ; ૯૭
ભાર કશે પાશેરનો, હળર મણુ ન્યા હોય. ૯૫

તો આત્મારે ક્યારનો વિપત્તિસમુદ્રમાં કુખ્યો હોત. ખરી રીતે તને બચાવ-
નાર તો વીરપ્રભુજી છે, માટે તેમની ભક્તિ તથા વિનય કરજે, અને તારા
મનના અભિમાનને દૂર કરજે, કારણકે જો ! અભિમાન કેવું અહિતકર છે કે
શ્લોક—

મર્દ્ય માન મતંગજદર્પ, વિનયશરીર વિનાશનસર્પમ ॥

ક્ષિણોદર્પાદ્દશવદનોઽપિ, यस્ય ન તુલ્યોભુવને કોઽપિ ॥

અર્થાત—અભિમાન રૂપી હાથીને તજી દેજે, તે અભિમાન કેવું છે
તો કે વિનયરૂપી શરીરનો નાશ કરવામાં ભયંકર સંપર્ સમાન છે, તથા અંતર્યા
મહાનસમર્થ છતાં દશાનન રાવણ એક અભિમાનથી મરાયો. માટે કોઈએ
અભિમાન ન રાખતાં પોતાના યુદ્ધ પ્રમાણે મળેલ વૈભવમાં સંતોષ રાખી
આત્મહિત કરવું ધટે છે. ગર્વ તો કદી નજી કરવો એટલું કહી મળી—
ભેટી બંને સ્વસ્થાને ગયા. વળી પણ કહ્યું છે કે—કુહો

કંચન તજવો સહેલ છે, સહેલ ત્રિયાકો નેહ;

પણ માન બડાઈ ચોર ઈર્ષ્યા, મુશ્કેલ તજવો તેહ. ૯૮

આ દૃષ્ટાંતની મતલબ એ છે કે, હે પ્રભુ ! આપનું શરણ સર્વને
સુખદાયી છે, તેથી જો પુરૂષો અનન્યભાવે આપનું ભજનકીર્તન કરે છે તે
અવશ્ય નિર્ભય પદને પામે છે. માટે હે અનાથના નાથ ! હું અનાથ દુઃખી
આપને શરણે આવેલો છું તેથી મને આ ભયંકર ભવસાગરથી તારી નિર્ભય
કરો અને આપનું ઉત્તમ અને પવિત્ર પરમપદ અપો. (૫૬)

(૬૦)

માર્ગમિર્વતિચંત્વારો । મવેઽન્નમવનાશકા ॥

પરનિદા પરિત્યાગો । ક્યા દાનં ચ દીનતા ॥૬૦॥

અર્થ—આ લોકમાં ભવ રૂપી સાગરનો અંત-પાર આણવાને
ચાર માર્ગો કહ્યા છે. (૧) પરનિદાનો પરિત્યાગ (૨) ક્યા રાખવી
(૩) દાન દેવું (૪) અને દીનતા એટલે ગરીબી ધરવી (૬૦)

હાવાર્થ—કુનિયામાં મનુષ્યો દુઃખથી મુક્ત થવા માટે બિન્નબિન્ન
પ્રકારે અનેક શાકાં મારે છે, પણ શ્રીમહાવીરપરમાત્માએ તો કહ્યું છે કે, આ
ચાર સંભાગથીજ અનંત જીવો તપાં છે—તરે છે, અને તરશે તેમાં પહેલો

પરનિદા પરિત્યાગ, એટલે પારકા અવર્ણવાદ બોલવા નહિ. સુમુક્ષુ જનો તો માને છે કે પારકામાં હજારો અવગુણો લાલે હોય પણ તે અવગુણ પોતાને કોઈ જાતની હરકત કરતા નથી. છતાં કોઈ વખતે હિતશુદ્ધિથી વિવેકપૂર્વક સામા અવગુણીને ખામી દર્શાવવામાં આવે, અને તેને અંગે કદાચ એ કટુ વાક્યો પણ ઉચ્ચારવાં પડે તો તેનું નામ પરનિદા નથી. પણ કેટલાંક અજ્ઞાની જનો તો કાષ્ટક નવરાશ મળે એટલે જેનું તેનું પીછું પકડે-પાતું છૂટે અને હદ વિનાની ખોદણી કર્યા જ કરે, તેમાં પોતેજ મહાભારે કર્મી થાય છે. માટે, ઉત્તમ ગુણી વિવેકીજનોએ તો તેવી પરનિદાનો સર્વથા ત્યાગજ કરવો ધટે છે.

‘વળી સંસરક્ષય કરનાર ખીન્ને ઉત્તમ ગુણ દયા છે. દયા એટલે પ્રાણીનો બચાવ. દયા પાળનારો માણસ અવશ્ય પોતે સુખી થાય છે. પરની દયામાંજ પોતાની દયા બાપી રહેલી છે. જે દુષ્ટ મનુષ્યો હૃદયમાં નિર્દય બની પ્રાણી-ઓને સતાપે છે, તેમની હિંસા કરે છે, તે ઘેર નરકમાં વારંવાર ભટકે છે.

દુહા—હિંસા દુઃખની વેલડી, હિંસા દુઃખની ખાણ;
અનંતજીવ નરકે ગયા, હિંસા તણાં ફળ જાણ. ૧
જીવદયા પાળી નહિ, પાળી નહિ છકાય;
સુના ઘરનો પ્રાહુણો, જેમ આબ્યો તેમ જાય. ૨

અર્થાત્—જેમ સુના ઘરમાં આવેલો પ્રાહુણો કાંઈપણ લાભ મેળવ્યા વગર જેવો આબ્યો તેવાજ વિલે મુખ પાછો ચાલ્યો જાય છે, તેમ જીવદયા નહિ પાળનારો અને પ્રાણીઓની હિંસા કરવાવાળો મનુષ્ય પણ નફામાં મહાપાપનાં પોટલા બાધી જેવો આબ્યો તેવાજ ઉલટો કુકર્મથી ભારે થઈ જમપુરીમાં ઝખ મારી ચાલ્યો જાય છે. માટે આત્મવત્ સર્વ ભૂતેષુ જેવો પોતાનો આત્મા તેવાજ સર્વનો આત્મા છે, એમ માની જે જીવો સર્વ જીવની દયા પાળશે, તે આ ભવે તથા પરભવે મહાસુખ અને રૂઢગતિ પામશે.

દુહા—દયા તે સુખની વેલડી, દયા તે સુખની ખાણ;
અનંત જીવ મુગતે ગયા, દયા તણાં ફળ જાણ. ૧
જીવદયા પાળી સહી, પાળી છે છકાય;
વસતા ઘરનો પ્રાહુણો, મીઠાં ભોજન ખાય. ૨

અર્થાત્—જીવદયા છે એજ સુખની વેલડી તથા ખાણ છે, એક સસલાના જીવની દયા પાળનાર, પણ કીટી (એકકુમાર) ઉત્તમ નર થયો, તથા

ઉત્તરાર્ધ] યાત્રી કે અયાત્રી જન, સુખ દુઃખ સહે તન કોઈ; ૯૯
યાત્રી ભોગવે ધૈર્યથી, મૂર્ખ ભોગવે રોષ ૯૭

પારેવાની દયા પાળનાર સોળમા તીર્થંકર શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન યથા; એમ
દયાનો શુભ અવર્ણનીય છે, માટે ઉત્તમ જનોએ અવશ્ય દયા પાળવી. વળી
આ ભવસાગરનો ક્ષય કરનાર ત્રીજો શુભ દાન છે. સુપાત્ર પુરૂષોને દાન દેવાથી
અઢળક પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. દાન ધણી જનતાનાં છે, સુગ પુરૂષો ભાવથી દયાપૂર્વક
દાન આપે છે તે દાન બહેને સ્વદેય હોય, પણ તેનો લાભ મહાન છે. રેવતી
નામની બાઈએ જરાક ખીજોરાપાક ભગવાન શ્રીમહાવીર સ્વામીને માટે,
સિંહા અણુગાર નામના મહાત્માને વહોરાવ્યો, તેમથી તેણે તીર્થંકર ગોત્રની
ઉપાજ્ઞા કરી લીધી માટે સમજો કે દાનનો મહિમા અપૂર્વ છે. કહ્યું છે કે:-

દાનેન પ્રાપ્યતે લક્ષ્મી । શીલેન સુખ સંપદા ।।

તપસા ક્ષીયતે કર્મ । ભાવના ભવનાશિની ।।

અર્થાત્—દાનથી લક્ષ્મી, ધન પ્રાપ્ત થાય છે, દાનથી સર્વ ઉત્તમ
સુખો આવી મળે છે. જેમ મહાતપસ્વી એક સાધુને વગડામાં અઢમને પારણે
દાન દેવાથી દાતાને પોતાની પાસે રાખેલા કાંકરાના રત્નો થઈ ગયાં. માટે
ઉત્તમ પુરૂષે સદા પ્રેમપૂર્વક યથાશક્તિ દાન કરવું જ જોઈએ, કે જથી તેને
પ્રતાપે મહાન સુખ આવી મળે.

વળી સંસારક્ષય કરવામાં ચોથો શુભ દીનતા છે. દીનતા એટલે ગરીબાઈ,
એ એક મહાન શુભ છે. ગરીબાઈ, નમ્રતાના શુભવાળા સર્વ સાથે હળીમળી
ચાલે છે, આ સંસારમાં શું સાથે લઈ જવું છે ? બલાધન સાથે આવશે.

હુહો—તુલસી આ સંસારમાં, સખે બટાઉ લોગ;

સખસે હીલમીલ આલીએ, નદીનાવ સંજોગ. ૧

નદી કિનારે સંઘ બડો, સખ ઠાથો સંસાર;

કોઇ આદ્યા કોઇ ચાલશે, કોઇ બચકા બાંધી તૈયાર. ૨

આપણે સંસારી સર્વ મુસાફરોજ છીએ, તે મુસાફરી ખગલામાં
અમુક દિવસને માટે નિવાસ કરવા સારૂ આવેલા છીએ, તે અરસામાં કાંઈ
નમ્રતા, ભક્ષમનસાઈથી સર્વ સાથે હળીમળી વર્તીશું તો મહાલાભ છે.
દીનતા દાખવનાર જન સર્વને પ્રિય પણ થઈ પડે છે. કંઈક કારણ આવી
પડ્યું હોય તો નમ્રતા બતાવી નથી પડનારને માર્ગ આપે, પણ ઉદ્ધતાઈ
દાખવી સામાને તરછોડી નાખે નહિ. જે જનોમાં દીનતા (ગરીબાઈ) છે તે
અવશ્ય ઉચપદને મેળવે છે. વળી તુલસીદાસજીએ તો ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે:-

૧૦૦ ગર્વ મટે દુઃખ અવસરે, સુખ અવસર હરખાય; [વૈરાગ્ય શતક
જો રાખે સંભાવના, તો સર્વ સુખ થાય. ૯૮

હુંહો—સત્ય વચન અરૂ દીનતા, પરસ્ત્રી માત સમાન.

ઊનકું ન મીસે ભગવાન તો, તુલસીદાસ જમાન. ૧

અહાહા ! આવા ગુણી પુરુષોને જો ભગવાન ન મળે, તો તુલસીદાસે જામીનગીરી માથે લીધી છે ને ! પણ ન મળે કેમ ? આવા ગુણી પ્રાપ્ત કરવા છતાં પ્રભુ શ્યા માટે ન મળે ? અર્થાત્ દીનતા—નત્રતાવાળો માણસ અવશ્ય મહાન સુખશાન્તિ પામે છે. માટે દરેકે ઉદ્ધતાઈ તથા નત્રતાગુણ ધારણ કરવો જોઈ આવશ્યકીય છે. હવે સામામાં અવગુણો જોવા છતાં પણ તેના ઉપર ક્રોધાપમાન થતો નથી, તેની નિંદા કરતો નથી પણ તેને નત્રતાથી ક્યાપૂર્વક જો હિતવાક્યો કહી શીખામણ આપે છે, તેના ઉપર ઐશ્વિક રાજાનું દષ્ટાંત કહે છે.

(૬૫) પરમભક્ત અને શાન્તગુણી ધર્મનિષ્ઠ ઐશ્વિક રાજાની કથા.

એકવાર ઇંદ્રસભામાં ઇંદ્રમહારાજે શ્રીમહાવીરપ્રભુના પરમભક્ત શ્રીઐશ્વિક-રાજાનાં વખાણ કર્યા કે:—આ રાજાની એવી તો ઠઠ શ્રદ્ધા છે કે મને તેટલો સામામાં અવગુણ જુવે, પણ કદી તેને નિંદે નહિ ને વિવેકથી હિતોપદેશ આપીને સમજે તો સમજાવે, પણ તેનું અવળું કૃત્ય જોઈ પોતે સમજીતથી—ધર્મથી શ્રદ્ધ ન થાય; આવો તે રાજામાં મહાન ગુણ છે. આ સાંભળી એક દેવ તેની પરીક્ષા કરવા ત્યાં આવ્યો, તે દેવે સાધુનો વેશ લીધો, પાંચસે સાધુઓ આચાર્ય સહિત દેવરૂપે ત્યાં આવી એક વાડીમાં ઉતર્યા. ત્યાં ઐશ્વિક-રાજા વાંદવા ગયા, તે નિર્મળ ઉપદેશ સાંભળી બહુ ખુશી થયાં પછી વાડી રાજા તે બગીચામાં આવેલ પોતાના હવામહેલમાં જઈ અગાશીમાં આમ તેમ કરવા લાગ્યા.

તેવામાં હેઠે દેવકૃત સાધુના ઉતારામાં શોરખડોર થવા લાગ્યો કે:—ભાઈઓ ! રાજા ગયો તો જલદી કરો, દારૂ લાવો. હવે આપણા આચાર્ય મહારાજને માટે બહુ ઉંચો દારૂ લાવજો. પેલા મદનમોર્કેટમાં માંસ લેવા ગયેલા આવ્યા કે નહિ ? આજ તો મોટી પુનમની પાખી છે, માટે સારૂ અને ભોંયું માંસ ખૂબ ખાવું છે. અરે ! નાથકાઓ ક્યાં ગઈ ? હવે તેની સાથે વૈભવ માણીએ. કેટલાક સાધુ વળી જુગટે રમવા બેસી ગયા. આ અજાણ ગજબનો બનાવ જોઈ રાજા તો વિસ્મય પામ્યો, અરે ! આ બિચારા અજ્ઞાનપણ્યને લીધે કાંઈ પણ સમજતા નથી, ને આ ઉત્તમ સાધુપણું અને ઉત્તમ મનુષ્યપણું આવાં કેકૂત્યો કરી બર્થ ગુમાવે છે ? માટે ચાલ, તેમને

ઉત્તરાર્ધ] મરદ દરદમાં ગરદ પથ, મરદ ગણે નહિ દર્દ; ૧૦૧
દર્દ ગણે તે મરદ નહિ, દરદ સહે તે મરદ. ૯૯

એ બોલમાં સમજે તો કંઈક સમજવું, પછી સાધુસભામાં આવીને પૂછ્યું:-
અરે ભાઈઓ ! અગ્રપણાથી આ શું આદરો છો ? અમૂલ્ય સાધુપણને
કાળું કેમ કરો છો ? આ સાંભળી સાધુઓ બોલ્યા:-અરે રાજા ! તને શું
માલુમ પડે ? તું તો ભોળા દિલનો છે. શ્રીમહાવીર-ગૌતમ વગેરે સર્વ સાધુ
આવાંજ કામ કરે છે તમારી નજરે સારાસારા થઈને વરતે, પુંછપુંછને
ચાલે એટલે તમને શી ખબર પડે ? પણ અમે તો બધુંયે જાણીએ. રાજા
બોલ્યો:- અરે અગ્રાનીઓ ! તમે જેવાં કામ કરો છો, તેવાજ બીજાને પણ
ગણો છો, એ સર્વ સાધુ તો પરમપવિત્ર મોતીની માળા છે, તમે સાધુ-
પણામાં આવાં કર્મ કરો છો, તો ક્યે ભવે છુટશો ? માટે કાંઈક સમજો !
નહિ તો તમે જાણો ને તમારાં કર્મ જાણે-એમ કહી રાજાજી ત્યાંથી
ચાલતા થયા

ગામ ભણી આવતા વળી રસ્તામાં એક તલાવની અંદર એક સાધુને
જોયો, તે સાધુને મોઢે મુઠપતિ અને હાથમાં રત્નેહરણ હોતો અને બીજા
હાથમાં જળ લઈ તે પાણીમાં માછલાં પકડતો હતો. ઘણાંને ત્યાંજ મારી
મારી ઝોળામાં ભરતો હતો. આ સર્વ રાજાએ જોયાથી મનમાં તેની ઘણી
જ્યા ખાતા એ બોલ હિતના કહેવા ઉભા રહ્યા. અરે ભાઈ ! આ શું કરે છે
તું ? સાધુ થઈ જળમાં માછલાં પકડે છે ? અરે ! જરા તો વિચાર કર, શા
માટે સાધુપણમાં આવા કઠોર કર્મ કરે છે ? સાધુ કહે:-આ માછલા વેચીશ
ને ચોમાસા માટે હું તેની કાંચળા લઈશ. વળી આ કામ હું એકલો કરું
છું, તેમ પણ ન સમજતા; ગૌતમ વગેરે સર્વ સાધુઓ પણ શુભપણે તો
આમજ વર્તે છે. એ તો ભોગ લાગ્યા મારા કે હું આજે તમારી નજરે
ચડ્યો ! આ સાંભળી રાજા કહે:-અરે સાધુ ! તું એક આવાં કામ કરીને
સર્વને તારા જેવા કેમ ગણે છે ? એ તો સર્વ મોતીની માળા છે, ઉત્તમ
છે, માટે ભાઈ ! આવાં પાપનાં કામ કરતો અટક પરલોકમાં તારે કરેલાં
કર્મનો બદલો દેવો પડશે, ચાલ મારા દરબારમાં, તારે કામળી નેઈએ તો
હું આપું. પણ આવાં નિર્હય કર્મ ન કરીશ એમ કેહી ચાલતા થયા, પણ
તેની નિંદા ન કરી કે તેના પ્રત્યે દ્રેષ પણ ન કર્યો.

પછી ગામમાં આવ્યા તો ચૌદા વચ્ચે એક સાધવીજીને જોયા, તેના
શારીરિક દેખાવ ઉપરથી તેને નવમે માસ જતો જણાતો હતો. ઉદરમાં પૂર્ણ
ગર્ભ હતો. તે બાઈ હાટેહાટે સુવાવડેના સામાન લેવા ફરતી હતી, પછવાડે

છોકરા હુરોહુરો કરતા હતા, બળરના માથુસો દાંત બીસી માળો આપતા હતા. કેટલાક મશકરી પણ કરતા હતા. અરે છુડીમર ! છુડી, સાધવી થઈ આવું કર્મ કરતાં જરાપણ લજવાણી નહિ ! ધિક્કાર છે તારા સાધવીપણાને ! આ પ્રમાણે લોકો તેને ફિટકાર દેતા હતા. આવી ધમાલ વચ્ચે ઐશ્વિક રાજની માઠી આવી એટલે લોકો એકદમ ખસી ગયા. પછી રાજએ સાધવીને જોઈ કહ્યું:-અરે સાધવી ! તું આમ કેમ બળરમાં ફરે છે ? સાધવી કહે-રાજજી ! મારાથી જૂલ થઈ ગઈ, પેટમાં ગર્ભ રહ્યો છે, પૂણું માસ થયા છે, પ્રસુતિ સમયે સામગ્રી જોઈશે, તેથી આ બળરમાં માગવા નીકળી છું. રાજ કહે:-અરે ! તું સાધવી થઈ જૈનધર્મ પામીને આવું બદલામ કરતાં જરાયે વિચાર ન કર્યો ? સાધવી કહે:-મહારાજ, હું એકથી આવી જૂલ કરતી નથી, અંદનબાળા વગેરે સર્વ સાધવીઓ પણ આમજ કરે છે. જ્ઞાની રીતે કરવાથી તેની તમને શી ખબર પડે ? હુંજ અલ્પાગણી કે આપની નજરે આજે પડી ગઈ. ત્યારે રાજ બોલ્યા:-અરે બાઈ ! એ તો સર્વ મોતીની માળા છે, ઉત્તમ છે, તું આવાં કાળાં કામ કરીને બધાંને તારા જેવા ગણવા કેમ તૈયાર થઈ ? આલ મારા દરબારમાં, હું તને જે જોઈશો તે આપીશ; આમ નાહક ધર્મની હેલના કરવા બળરમાં ન ફર. જ્ઞાતપણે શિખામણુ દઈ રાજ દરબારમાં ગયાં. વળી પાછા લોકો હાંસી કરે છે કે જુઓ લાઈ ! રાજનો ધર્મ આવે છે ! આ લક્ષણુવતી સાધવી-ગર્ભિણી બાઈ તો રાજના ધર્મની સાધવી છે.

અત્યાર સુધી કરેલું આ કૌતુક પેલા પરીક્ષા લેવાને કાળે આવેલા દેવજી હવે, અંતે પણ રાજની શ્રદ્ધા ન બદલાણી, તેમ તેણે નિંદા પણ ન કરી, ફક્ત હિત ખાતર ધટિત ઉપદેશ વચનો કહ્યાં. આથી દેવ યુથી થઈ ત્યાં પ્રગટ થયો અને સુકત કંઠે રાજનાં વખાણુ કરી લોકોમાં જૈન ધર્મની થતી મશકરી અટકાવી સતોષ પામીને દેવ સ્વસ્થાને ગયો. આ દષ્ટાંતની મતલબ એ છે કે, ઉત્તમ જ્ઞાનો કદી પરના અવગુણુ નજરે જોવાં જતાપિ તેની નિંદા કરતા નથી, પણ તેના ઉપર દયા લાવીને ધીરથી નશ્વતાપૂર્વક તેને હિતબોધનું જ દાન કરે છે. (૬૦)

(૬૧)

મહતા મિહ મુવિ મવતિ ।

દ્રોપસ્તયાઽપિ ગીયતે લઘુનામ્ ॥

શ્વશ્ર્વાં વોપ સતાનિ ।

તથાઽપિ લાંકે નીયતે વધૂનામ્ ॥ ૬૧ ॥

અર્થ—આ લોકમાં ઘણું કરીને એવો નિયમ વરતે છે કે, મોટા જનોમાં દોષ હોય, તો પણ નાનાનો લેવાય છે, જેમકે સાસુમાં ભલે વાંક હોય, તો પણ પ્રાથે કરીને બિચારી વહુનોજ વાંક કઢાય છે, અને તેને ઠપકો દેવામાં આવે છે. (૬૧)

ભાવાર્થ—દુનિયામાં નાનાને કહેવું એ ઘણું સહેલું છે, માટે સર્વ જનો ઘણું કરીને નાનાને કહેવા વિશેષ ધારે છે; એટલું તો ખરું જ છે કે દુનિયામાં ગરીબજા માર્યો જાય છે લોકો બકરી ઇંદ બહુ કરે છે પણ કદાપિ વાંધ ઇંદ કોઈ કરતું જણાતું નથી. તેમ નાનામાં કાંઈ જુલબરેલું કાર્ય જોવામાં આવે, એટલે તેને હજારો લોકો કહેવા લાગશે, ઠપકો આપશે, પણ મોટાને તો ભાગ્યેજ કહેશે કાંઈક તરીકે સાસુમાં સેકડો દોષ હોય પણ તેને કંઈ ન કહેતા દુનિયામાં લોકો બિચારી વહુનો જ વાક કઢશે તે વિષે કહ્યું છે કે:—

દોહરે:—મોટાને કહેવાય નહિ, નાનાને કહેવાય;

સાસુમાં સો વાંક પણ. વહુનો વાંક કઢાય, ૧૦૯

જગતની રીત આવી વિપરીત છે, પણ ન્યાયવંત પુરુષોત્તમ એ કર્તવ્ય નથી, અને નમ્મણો સમજાને ગુણ કરે તે આટલુંજમાં જય એમ થાય છે તે પણ ખોટું જ છે. બિચારા રંક ગરીબ-નાના પોતાનું બળ ખતાવી શકતા નથી, તેમ તેમની રાવ ફરિયાદ પણ કોઈ સાંભળતું નથી; તેથી તેને મુગે મોઢે સર્વ સંકટ સહન કરવું પડે છે હવે તેના હિપર દમયંતીનું દષ્ટાંત કહે છે.

(૬૬) કુર્દૈવથી સતી દમયંતી પર ચોરીનું આળ આવ્યાનો વાત

એક વખતે જ્યારે નગરાજએ વગડામાં દમયંતી દેવીને ત્રિશૂલ તથા દીધી, ને પોતે એકલો જતો રહ્યો, ત્યારે સતી દમયંતી જગલમાં ભટકતી દુઃખી થતી ઘણું વખતે પોતાની માશીના રાજ્યમાં દાખલ થઈ, પોતાનું રૂપસૌંદર્ય શિયળવતના રક્ષણાર્થે છુપાવી લીખારણીની પેઠે શહેરમાં ફરી, તેને રાણીએ જોઈ અને દયા લાવી તેને પોતાની પાસે રાખવા ખુશી થઈ; પણ પોતાની ઝાળખાણુ દમયંતીએ અનવસર જાણીને આપી નહિ. કારણ કે:—

હેહો—દિવસ ફરે તેવે સમે, વહાલાં વેરી થાય,
રક્ષણ કોણ કરે જીહાં, વાડ વેસાને ખાય. ૧

માટે સમય વિના સગપણનો સંબંધ જાણાવેા અયોગ્ય જાણી દાસીની પેઠે સતીદમયંતી માશીના ધરમાં રહી ધરની ખીજ દાસીઓ પણ આને ગરીબ જાણી સર્વ કામકાજ તેની પાસેજ કરાવે, અને આ ખિચારી ચાકરડીની આકેશ જે કહે તે સર્વ કર્યા કરે. એક વખતે એવુ બન્યું કે, રાણી પોતાનો નવસરો હાર ટોડલા ઉપર મુકીને સ્નાન કરવા બેઠી, સ્નાન કરી ઉઠ્યા પછી જોવામાં હાર લેવા જાય છે ત્યાં તો હાર ન મળે ! તેથી સર્વને પૂછી જોયું તેમ આ નવી દાસીને પણ પૂછ્યું. પણ કોઈ તરફથી હારનો પતો લાગ્યો નહિ, ત્યારે રાણીએ નવી દાસીની ઉપડી લીધી કે અરે રાંડ ! કાળા કામની કરનારી, લાવ મારો હાર ખીજું કોણ લઈ જાય ? ધરમાં કોણ ખીજું કરે છે ? માટે એ તો તુ જ હાર લઈ ગઈ. આ બધાં તો મારાં જીનું આણ્યો છે, તે કદી પણ લે નહિ. “રાંડને કેરે એસાડી તો હગી બગાડ્યું” કુ.ખી રખડતી અને અનાથ જાણી આશરો આપ્યો, તો તેજ આવુ કાણું કયું ? હાર લીધો છે, મને તારા ઉપર જ શક આવે છે. વળી તું ધણીવાર મારો પાસે આવે છે, તેથી તેજ નજરમાં ધાલ્યો હતો; લાવ હાર, નહિ તો આર્ષણ પ્રહાર—વગેરે સતી ઉપર ધણાં કઠોર વાક્યોનો વરસાદ વરસાવ્યો. તેની સાથે પેલી ખીજ દાસીઓ પણ દાંત પીસી માગો દેવા લાગી. તેથી આ ખિચારી તો સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. ચોભીલી બની મુઝે મોઢે સર્વ સહન કરવાનો વખત આવ્યાથી ગમ ખાઈ ચુપ રહી. હજી કાંઈ કર્મ પોતાને બોગવવા બાકી હતું, તેથી જ રાણીએ નાહની વખતે ટોડલા ઉપર મુકેલો હાર આપે આપ કળીયુગના પ્રભાવે અદરશ થઈ ગયો હતો. આ સર્વ દુઃખ-વાદનું ખિચારી ગરીબડી નવી દાસીના માથા ઉપર અચાનક તૂટી પડ્યું. ચોતરફથી ફિટકાર અને તિરસ્કાર થવા માંડ્યો. દમયંતીના કુખનો તો પારજ ન રહ્યો !

રાગ મારૂ

હેા હરિ સત્ય તણા સંઘાતી, હરિ હું કંઈએ નથી સમાતી,
હરિ મહારે કોણ જન્મના કરતુ, પ્રભુ ચોરીથી ખીજું શું નરતુ;
હરિ હું શા માટે દુઃખ પામું, પ્રભુ બુઝ્યો હું રોકી સામું,
હરિ તહમે આહથી ગજ મુકાવ્યો, તો હું ઉપર શો રોષ આવ્યો,
હરિ હું નથી દુઃખની ધીર, તમે છો વિપત સમેના વીર,

જિતરાઈ] સુખ પાછળ દુઃખ દેખીએ, દુઃખ પાછળ સુખ હોય; ૧૦૫
દિવસ ગયે રાત્રી પડે, રાત્રી પછી દિન હોય ૧૦૩

હરિ તહમે મન અપરાધ ન લાવો, હરિ તહમે અનાથખંડુ કહાવો;
હરિ હું વિણ અપરાધે હણાઈ, હરિ હું ચોરટીમાં ગણાઈ,
હરિ હું કેની ને કોણ તણી, હરિ જીઓ હું રાંકડી લણી.
હરિ હું તારી સેવા ચુકી, તો નળે વનમાં ચુકી,
હરિ મેં સંત ન પૂજ્યા હાથે, તેથી શું તરછાડી નાથે;
હરિ મહેં ગુરૂ ન પૂજ્યા પ્રેમે, તો શું રોતી ચુકી નળે,
હરિ દોહલે ઉદર ભરવું, હરિ મુજને ઘટે છે મરવું.
હરિ હું ભરથારે છાંડી, હવે દુઃખ કહું કેને માંડી,
હરિ મહેં કોણ પાતક કીધાં, હરિ મહેં સાધુને મેણાં દીધાં;
હરિ મહેં રાખ્યું હોય સત્ય, જો વહાલા હોય નળ પત્ય,
મહારા કે.ટક છે અવગુણ, પણ તમે તો છો રે નિપુણ,
અપરાધ સર્વ વિસારો, ચડા વિહલા વહારે મારી,
જો નહિ આપો જગદીશ, તો પ્રાણ મહારા હું તણશ;
એવું કહીને આંખે ભયું જળ, અમો અખલા તણું શું બળ,
એવું મનમાં ધ્રિયું ધ્યાન, સતીની વહારે ચડ્યા ભગવાન.
અંતરજમીએ જીવ દીધી, સતીએ આંખ રાતડી કીધી,
કહે માસીને કરી કોધ, બાઈ કરો હારની શોધ;
સાખી સુરજ પ્રભુ કહેવાય, જો મહેં કીધો અન્યાય,
બાઈ હાર તહમારો જડજો, લેનારો ફાટી પડજો.
એવું કહેતામાં કલજીગ નાઠો, ત્યારે તડાકે ટાડલો ફાટો,
સાંહે પડ્યો થકો નિસર્યો હાર, સતીને તૂક્યા વિદ્યાધાર;
અંતરિક્ષથી અકસ્માત, વરસ્યો હાર તણો વરસાદ,
એક એકપે અદકા મોતી, રાજમાત દગદગ જોતી.
પછે દમયંતીને પાગે, રાજમાતા ફરી ફરી લાગે,
બાઈ તું છે મોટી સાધ, મહારો ક્ષમા કરો અપરાધ;
શંદુભતી થઈ ઓશિયાળી, મુખડું ન દેખાડે વાળી.

આખરે તેના સત્યને પ્રભાવે હાર અદ્ભુત રીતે મળ્યા આવ્યો, ને
સર્વ દુઃખ વાદળું વેરાઈ ગયું. અને સર્વ વાતે સાફ થયું—કલંક ટળ્યા ગયું.

આ દષ્ટાંતની મતલબ એવી છે, કે નાનાને—ગરીબને ધણું કરી સર્વ
લોકો ઠપકો આપે છે, ભલે નાનામાં વાક હોય અમર ન હોય. ધણે ભાગે

મોટાના પ્રમાણમાં નાનાનો દોષ ધણોજ થોડો હોય, તો પશુ બાપડો નાનોજ કુટાય છે. કહેવત છે કે—“મોટા જે કરે તે જાળે, ઉપર ભેરી જીંગળ વાળે; નાનો ગુણ કરે તે જાય, ઉપરથી ગડદા પાડું ખાય” એટલે નાનોજ માર્યો જાય છે, કદાચ મોટાને લોકો કહેશે; તો પશુ ધણુજ થોડું. સાસુ વહુના કજીઆમાં સાસુના સેંકડો દોષ જોવા સાંભળવા છતાં, લોકો તો વહુનેજ બે વાતો સંભળાવી કપકા દેશે; ત્યારે સાસુને તો સાધારણ ને તે પશુ ખોટું ન લાગે તેવા રૂપમાં રીતસર કહેશે. (૬૧)

(૬૨)

દ્યુમ્નાય ધાવંતિ નરાશ્ચ કેચિત્ ।

કેચિત્દ્યુમ્નાય નરા નરેશ ! ॥

નિત્યં યતંતેડત્ર કદાપિ કેડપિ ।

ધર્માયનોડનેક સુખપ્રદાય ॥૬૨॥

અર્થ—આ દુનિયામાં કેટલાએક મનુષ્યો તો કાયમ ધનને માટે સતત પ્રયાસ કરી રહેલા છે, અને કેટલાએક મનુષ્યો તો સ્ત્રી સુખને માટે વિષયવાસના ને લોભ-લાલસા તૃપ્ત કરવાને સતત પ્રયાસ કરી રહેલા છે; પરંતુ કેઈપણ મનુષ્ય અનેક સુખને આપનારા એવા ધર્મને માટે યત્ન કરતું નથી. એજ આ જગતમાં સૌથી વિચિત્ર વાત છે. ખરેખર મોહ મહિમાજ એવો છે. (૬૨)

લાવાર્થ—આ સંસાર કે જેને સર્વથ મહાપુરુષોએ અસાર અને અપાર કહેલો છે, ને મોહનો મહિમા એવો તો વિચિત્ર છે કે, પ્રાણીઓ સદા ખોટાના ધંધામાંજ ઉતરે છે. કંચન અને કામિની કે જે વિનાશકારી, વિકારી, નાશવત અને સ્વલ્પ સુખદાયી છે, છતાં તેમાંજ મૂઠ મનુષ્યો પોતાનું અમુલ્ય માનુષ્યત્વ નિષ્કળ ગ્રામવે છે. મનુષ્યની ચક્ષુ ઉપર મોહની એવી તો આંધી રહેલી છે કે તે સત્યને તથા અસત્યનેજ વળગે છે, કંચન તથા કથીરમાં મન દોડાવે છે, નિર્મળ મિષ્ટ ગંગાજળ મૂકી મોરીનું—ખાળનું ગંદું મેલું પાણી પીવા મથે છે. વૈરાગ્યને વરજી વિષયમાં વિશેષ મસ્ત અને છે, જરા ચક્ષુ ખોલી જોતાં પશુ નથી કે, આ અમુલ્ય મનુષ્યજન્મ મેળવી હવે મારે અહીં શું શું કરવાનું છે ? શું શું કરવાનું છે ? શું શું સંગ્રહવાનું

ઉત્તરાર્ધ] દયાળુ નિજ દુઃખ દેખીને, પર દુઃખ કરે વિચાર; ૧૦૭
નિર્દય ન્યાય વળ્યા કરે, પ'ડે ઉતરી પાર. ૧૦૫

હે ? તથા શાથી ડરવાનું છે ? કયે પથે વિચરવાનું છે ? કયે હાથે ડરવાનું છે ? કેવી રીતે તરવાનું છે ? શું શું હૃદયક્રોધમાં ભરવાનું છે ? કેવે મરણે મરવાનું છે ? કેવળ આ આત્મા જાણે સદાને માટે અતૃપ્ત હોય નહિ, તેમ જ્યાં ત્યાં અવતીર્ણ મારી અવળા પથેમાં પડે છે, અગ્રાનમાં અથડાય છે—કુટાય છે, સુખ શાન્તિ મેળવવા માટે જ્યાં ત્યાં ફેંકટના ફાકા મારે છે, પણ યાનીઆએ તો સુખ+સંતોષીને જ કહેલું છે, બાકી તો દુઃખ વગર બીજું હોયજ નહિ. રાજા દુઃખી, રંક દુઃખી. ભોગી, ભોગી ને રોગી સર્વ દુઃખી. કોઈને કાંઈ તો કોઈને કાંઈ દુઃખ તો હોયજ, એમ દરેક પ્રાણી દુઃખીજ છે, એક તરફનું સુખ હોય તો બીજી તરફનું મહાનદુઃખ હૃદયમાં સાથતુજ હોય દાખલા તરીકે એક બીખારણ ત્રણચાર છોકરાંને સાથે લઈ ગામમાં જ્યાં ત્યાં માગતી ફરતી હતી એક છોકરું કેડમાં છે, એકને આંગળીએ વળગાડ્યું છે, ત્રીજું વળી રોતું રોતું પછવાડે દોડ્યું આવે છે “મા મને જૂપ લાગી છે, ખાવા દે” આવા દીનવચનો સાભળી ઉત્તરમાં મા બોલે છે કે—“રોયા, તને કોગળીયું કેમ ન આવ્યું ? કેમ કોઈને મરકીયે થતી નથી ? હું તે કેટલાંની વેઠ કરું ? મારી પાસે ખાવાનું તો કાંઈ નથી, જા' ગામમાં માગી ખા' આ પ્રમાણે તે ગાળો આપતી ગામમાં ફરતી ફરતી રાણીજના મહેલ પાસે આવી, ને દીન શબ્દોથી કરગરી ખાવાનું માગ્યું. રાણી આ બીખારણના ત્રણ ચાર છોકરાંને જોઈ મનમાં અકસોસ ધરવા લાગી કે, અરેરે ! હું અભાગણી, કર્મચણ વાંઝણીજ રહી, ધન્ય છે આને કે પુત્રપતેની તો ગણાય છે. આખી જીવનમાં મારે એક સંતાન પણ નહિ, ધિક્કાર છે મને ! એમ શોય કરતી તેજ વખતે આખમાથી ચોપારા આંસુ પાડવા લાગી, અને પેલી બીખારણ પણ જીખી હોવાથી એકદમ રોવા લાગી. વાહ ! કર્મગતિ વાહ ! અરે આતો રાણી રોઈ ને બીખારણ પણ રોઈ, તેં તો ભારે કરી રે ! ! ! બન્નેને તેં તો ખૂબ રોવરાવ્યા, આ એમા સુખીયું કાણ ? ને દુઃખીયું કાણ ? તેનો નિશ્ચય કરવાનું હે વાંચનાર ! હું તનેજ સોંપું છું, માટે તું પોતેજ તેનો વિચાર કરી લે રાગ ભેરવી ગણત.

નહિ જગતમાં સુખીયો મળે, દુઃખી સર્વ આ સંસારમાં,
રાજા દુઃખી રૈયત દુઃખી, સૌ જન દુઃખી જગદ્દારમાં;
આળક દુઃખી યુવક દુઃખી, બુદ્ધો દુઃખી નરનારમાં,

૧૦૮ હરકત કશી ન હોત તો શોભત નહિ સંસાર; [વૈરાગ્ય ચતક
 દ્રિકર કશી ન હોત તો, બાંધવ શીઠ હરખાર. ૧૦૬

નિર્ધન અને ધનવાન સર્વે દગ્ધ દુઃખ અંગારમાં.

દુઃખતું મૂળ મન છે

મન સહિ દુઃખતું મૂળ જો જો, મન સહિ દુઃખતું મૂળ:-ટેક
 અન્યતલે શર ઠપકો દેવો, એજ નિયમ પ્રતિકૂળ: જોજો મન. ૧
 કહે કો સ્ત્રીમુત, ગૃહધન, દુઃખ દે, પણ તે સઘળું ધૂળ, જોજો મન. ૨
 સૂક્ષ્મ શરીર, કારણ, મહાકારણ, કે દુઃખ નવ દે સ્થૂળ, જોજો મન ૩
 કહે કો તો મિથ્યા શાણા થઇ, દુઃખતું કારણ બૂલ જોજો મન. ૪
 વળિ કો ગ્રહ દુઃખ દે છે કહીને, મિથ્યા મારે કુલ. જોજો મન. ૫
 કહે કો શત્રુથી દુઃખ પામ્યા, એતું ન મળે મૂલ. જોજો મન ૬
 વ્યર્થ કલ્પના કરી વિધ વિધ ને, ઊડ જાણું જેમ ઘુલ. જોજો મન. ૭
 તૃસિંહ મન માર્યા વિણ સાચે, શમે ન ભવદુઃખશુલ. જોજો મન. ૮

પ્રિય અને ઈષ્ટ પ્રાણી પદાર્થોની પ્રાપ્તિથી સુખ સમગ્ર તેમાંના કોઈનો
 વિયોગ કે વિનાશ થતાં દુઃખ માની કલ્પાત અને બળાપો કરવો, એ પણ
 મૂર્ખતા અને અજ્ઞાનતાજ છે; સુવિચારી સુદ પુરુષોએ તો, નિજ સંસ્કારે
 પ્રાણીપદાર્થ આવી મળે, જહણુ લઈ દહને ગતવ્ય માર્ગે જાય જો’
 એ શ્રી શ્રેયસ્સાધક અધિકારી વર્ગના સદ્ગુરુ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યનો પ્રબોધ
 હૃદયમા ઠસારી મન વાળી શોચ સતાપ કલેશ કે ખેદ ન કરતાં પૂર્વક્રમાંનુસાર
 આવી મળેલ સ્ત્રી, પુત્ર, ધનાદિ લેણા દેણી પ્રમાણે આપી લઈ તેમને રસ્તે
 પડી ગયા, તે કોટિ ઉપાયે પાછા મળવાં નથી; તો મિથ્યા શોક કરી નાહક
 દુઃખી શીદને થવું-એમ માની, સદા આત્માનંદમા મગ્ન રહેવું ધટે છે.

સંસારની આવી દુઃખમય વિચિત્રતા હોવા છતાં પ્રાણીઓ સુખને માટે
 દોહાદોહ ધણી કરે છે, કેટલાક તો ચૈસાને માટે અનેક પ્રયત્નો ને પ્રપંચો
 કરે છે તો કેટલાક સ્ત્રીને માટે મરી ફીટે છે. ચૈસાને માટે પરદેશ વેઠે છે,
 મહાપ્રયાસો અને પાપો પણ બહુ બહુ કર્યા કરે છે, સગાંસંબંધીમાં શત્રુતા
 કરે છે, અને અનીતિ કરતાં તો પાછું વાળી જોતા પણ નથી; ચૈસાને માટે
 ચાતકી કામો કરવા કોઈ બલામણુ કરે તો તે પણ નિર્જ બની બેલાશક
 કરે છે. કોઈ હિતસ્વી આવા મનસ્વીને પાપથી હરવાનું સૂચવે, તો “હું તો
 જમને પણ જવાબ દઉં તેવો છું,” આવુ મહાન સામર્થ્ય તે પ્રગટ કરે છે.
 અહાહા ! કેવું અધપણુ ? કેવી અજ્ઞાનતા ? ! કેવી જડતા અને મૂડતા
 અને શઠતા ? ! આ સર્વ લોકરાક્ષસનો અનિવાર્ય પ્રભાવ છે. એક
 અકાવતીનાં વચનની ખાતર, તેના કોડ પૂજુ કરવાની ખાતર, હાર ને હાથોને

ઉત્તરાર્ધ] સુખ દુઃખથી દુરખે રૂવે, મુત્રા પછી પસ્તાય, ૧૭૬
સ્વપ્નામાં કુટે હમે, જગત થઈ શન્માય. ૧૭૭

માટે પોતાના સગા બાંધવો સાથે પણ કૌણિક રાજ્ય લઘાઈ કરવા દેવા-
થયો હતો. મામાની પણ શરમ તણ દીધી ને એક કરોડ ને એંગી લાખ
મનુષ્યો નાહક લઘાઈમાં મરાયાં; આખરે તો કાઈ ન રહ્યું દોરદોડી
ગયાં ને કરેલાં કર્મ વળગી રહ્યાં ! લાખઓમાં મહાન વિરોધ થયો
અહાહા ! લોભરાક્ષસનો કેવો પ્રભાવ ? જીવને તૃણા અપાર છે, તે તૃણને
પૂર્ણ કરવાના પ્રયત્નો પણ અપાર છે. મનુષ્યો લોભને લીધે જગા પાછું ગળા
જેતાં નથી કે આ પાપનો બદલો મારે અવશ્ય દેવો પડશે. એટલું તો ખરું
જ છે, કે જેટલો પ્રયાસ દિલ દબને સ્વીયુત કે પૈસાને માટે કરાય છે, તેટલો
પ્રયાસ પવિત્ર ધર્મને માટે લોક કરતા નથી. ધર્મથી અનેક સુખ મળે છે હતા
તેમાં આસ્થા હોતી નથી અને લોભને લીધે રાતદહાડો પૈસાની ઝંખનામજ
મચ્છો રહે છે. પૈસા અને સ્ત્રી સુખ મળ્યું એટલે જાણે સર્વ ઈષ્ટ અભિષેક
સિદ્ધિ સંપ્રાપ્ત થઈ, જાણે હવે આ સુખનો તો કાઈ કાળે નાશજ નથી
થવાનો એમ માને છે. પણ આ જગત ઉપર અનેક મોટા ચક્રવર્તી છત્રપતિ
રાજ થઈ ગયા-ઉગી અસ્ત પણ પામી ગયા ! કલ્પું છે કે:-મનદરદર.

જેમ કોઈ ભોળો ભાભો ભુતનો આભાસ ભાળે.

તેવોજ આભાસ રૂટો જગતનો જાગીએ:

દેખાય છે ત્યાં મુઘી દેખાશે પછી દૂર થાશે,

ગયું તે જરૂર ફરી જોયું નથી કોઈએ

સાંઝે સાંઝે ખીલે ને સવારે તો મુકાઈ જાય.

ક્યાં ક્યાં રોજનાં સંભારી કુલ કોઈએ;

દાખે દલપતરામ. મુલો રૂડા રાજ દંસ.

ખોટા એવા ખલકમાં વખત ન ખાઈએ.

આ પ્રમાણે જગતનો સ્વભાવ છે. હતા મેં દ મુઘ્ય પાત્ર મનુષ્યો.
લોકમાંજ અંધ બની વગર દિવાળી ખોટા દામે કરી પાત્ર મનુષ્યો.
પડે છે. દવે તેના ઉપર એક સંમદેવતાનું-મહા નાગરાજનું દયુ ન કરું.

(૬૯) ભાવિક બ્રાહ્મણને રોજ સોનામણેર દેતા નાન

કે.ઈ એક ગામમાં એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને ને પત્નીની ન
હતો. એકવાર ખેતરમાં તેને દેવેજ પત્નીના નાં દર્શન થા દેવેજ પત્નીના ન
કે આ માટે કુચ્છાક દેવ દર્શ. તેને ગણે તેના પોતાના ને આજ દર્શ
તેથી નાનને પોતાના દેવ માન્ય, પત્ની તેરે એક પત્ની દેવ પત્ની, ન

૧૧૦ સુખ દુઃખ સંરજ્યાં સાંપડે, શોક ન કરીએ તેમ, [વૈરાગ્ય શ્લોક
કડવાં મીઠાં ઓસડો, પાપ જનેતા જેમ. ૧૦૮

નાગે પીધું. અને પોતાના રાક્ષસમથી એક સોનામહોર લાવીને ત્યાં મુકી, સોનામહોર જોઇને તો આહાજી ધણો ખુશી થઇ ગયો. બીજે દિવસે પણ આહાજીને એવો જ લાભ મળ્યો, તેથી સોનામહોરની આશાએ પાછા સવારમાં રાક્ષસ પાસે જઈ નાગદેવને દૂધ ધર્યું, તે તેણે બહાર નીકળી પીધું અને સોનામહોર મુકીને અંદર ગયો. પછી તો ધણાજ પ્રેમપૂર્વક આ પ્રમાણે રોજ સોનામહોર આહાજીને મળવા લાગી, તેથી તે નાગની ભક્તિ સારી કરતો હતો.

બાર વર્ષ પછી એક વખત એવું બન્યું કે પોતાને પરગામ કાઈકામ પ્રસંગે જવાની જરૂર પડી. તેથી પેલા આહાજી બેઠુંને પોતાના છોકરાને લલામણ કરી કે ભાઈ ! આપણા ક્ષેત્રમાં પ્રગટ થયેલા નાગઆપાની સારી ભક્તિ કરજે, સવારમાં રોજ દૂધ ધરજે, એટલે દૂધ પી એક સોનામહોર આપશે; હું થોડા રોજમાં પાછો આવીશ આ પ્રમાણે લલામણ કરી તે ગામ ગયો, પછવાડે છોકરાએ બે ત્રણ દિવસ તો એ કંમ ચલાવ્યો, પણ એકદા વિચાર થયો કે આ નાગના રાક્ષસમાં સોનામહોરો ખૂબ ભરી હશે, અને આતો રોજ અઢેકજ ભૂકે છે ! વળી રોજ ઉડીને આ દૂધ પાવાની કડાકુટ કરવી મને તો ગમતી નથી—માટે આ નાગદેવને મારી નાખી રાક્ષસાની સર્વ સોનામહોરો સામટી લઈ લઉં. કે જેથી રોજ ઉડીને આવી માથાકુટ કરવી તો મટી જાય, અને સોનામહોરો સર્વ એકી વખતે હાથ આવી જાય. વિવેકી વાંચનાર ! વિચારો કે લોભ રાક્ષસે કેવો ભૂલ ભરેલો દુષ્ટ વિચાર પ્રકટ કરાવ્યો ? અરે ! “લોભને થોભ નથી.” રોજ હર્ષપૂર્વક અર્પણ કરાતી એક સોનામહોરથી ન ધરાયો ને લોભ કરી સર્પનો વિનાશ કરી સર્વ સોનામહોર લેવા દોડ્યો. વાહ ! આશા દેવી વાહ ! તમારી તો વાતજ ઓર છે ! ભૂલવણીમાં ભૂલવાડી માર ખવડાવનાર તમે જ છો, તમારો પરાજય કરનાર તો આપું જગત જ જીત્યો સમજવો, પણ તમને જીતવું એતો બહુ મુશીબત છે. તેના સબધમાં કહ્યું છે કે—

છપ્યો—કામ ક્રોધ ને લોભ માયા નવ મંડે,

અહંકાર અભિમાન છલ છેકળ છંડે;

પરધન ને પરનાર તજે પરનિંદા પ્રીતે,

સત્ય સાચ સંબંધ રજેગુણ રાખે રીતે;

દે દાનમાન સન્માન, શુભ પરમાર્થ પ્રીતિ કરે,

જે નરમાં ગુણ એટલા, તેના ધકોતરે ઉદ્ધરે.

ઉત્તરાર્ધ] સુખ દુઃખ સરખ્યાં પામીએ, આપત સંપત હોય; ૧૧૧
લીલા દેખી પર તણી, શોચ ન કરીએ જોય. ૧૦૯

હવે પ્રસ્તુત વિષય ઉપર આવીએ, આપણા દર્શાતના નાયક પેલા
છોકરાએ ૬૯ નિશ્ચય કરી સવારના પ્રહરમાં એક હાથમાં લાકડાનો નાનો
ડંડીકો ગુપ્તપણે સંતાડ્યો, અને બીજા હાથમાં દુધનો વાટકો લઈ ક્ષેત્રે
આવ્યો. હમેશના નિયમ મુજબ વાટકો રાફડાના મુખે મુક્યો, અને ત્યાં
બેઠો. મનનો આશય હમેશના કરતાં આજ જુદોજ હતો. સર્પ દુધ પી પાછો
ફરે કે તરતજ પછવાડેથી ધા કરી મારી નાંખવો અને સર્વે સોનામહોરો
લઈ લેવી—એવા કુષ્ટ વિચારો મનમાં ધોળાતા હતા. નાગદેવ બહાર નીકળ્યા,
જરાવાર દષ્ટિ માંડી છોકરા સામું જોયું અને દુધ પીવા લાગ્યો. જેવો દુધ
પીને પાછો ફરે છે તેવોજ પછવાડેથી ધા થયો. જરા વાગ્યું તો ખરું. પણ
ચતુર સર્પ ચેતી ગયો અને એકદમ કોપાયમાન થઈ પેલાં છોકરાને જોરથી
કશ કરીને ઝટ રાફડામાં ચાલ્યો ગયો. છોકરો તુર્તજ અચેત થઈ જમીન
ઉપર ચતોપાટ પડ્યો, અને થોડીવારેજ મરણ પામ્યો. તેના સંબંધીઓને
ખબર પડતાં સંકલ્પ વિકલ્પ અને કલ્પાંત કરતાં છોકરાના શબને બાળી
આવ્યા.

ત્રીજે દિવસે તેનો પિતા ઘેર આવ્યો. તેણે સાંભળ્યું કે છોકરાને
કુળરક્ષક સર્પ કરડ્યો, તેથી તે મરણ પામ્યો. માટે એ ક્ષેત્રદેવ કુળરક્ષક
નહિ, પણ કુળભક્ષક સમજવો. પુત્ર મરણની માઠી વાત સાંભળી તેને અફસોસ
તો અપાર થયો, કુળરક્ષકેજ કુળતું ભક્ષણ કર્યું માટે જરૂર આમાં કાંઈ
બેદ—કારણ હોવુંજ જોઈએ. પછી બીજે દિવસે પોતાના નિયમ મુજબ દુધ
લઈ જઈને તેણે રાફડા પાસે મૂક્યું, પણ અંદરથી સર્પ આવ્યો નહિ, તેથી
તો તેને વિશેષ વલ્લેમ પડ્યો. પછી હાથ જોડી નમ્રભાવે ધણી અરજ કરી.—
હે દેવ ! એકવાર તો કૃપા કરી આ દાસને દર્જન આપો, અને આ દુધ
પી જઈ કૃતાર્થ કરો. પણ સર્પ તો બહાર નીકળ્યોજ નહિ, તેથી આણે
પણ ટેક લીધી કે જ્યાં સુધી નાગનાં દર્જન ન થાય, ત્યાંસુધી અહીંથી મારે
ઊંઠવાનોજ નિયમ છે. આ પ્રમાણે કરતાં બ્રાહ્મણને સાત લાંબણો થઈ ત્યારે
સાતમે દિવસે સર્પ રાફડામાંથી બોલ્યો કે:—

કુહો!—તુજ મન સાલે બેટટો, મુજ મન સાલે ઘા,
ભાવ વિનાના દુધમાં, નહીં લા કે હા,

હે બ્રાહ્મણ ! તું લાંબણો કરીને મરો જઈશ, તો પણ હવે હું તારું
દુધ પીવાનો નથી. એ દુધ નથી પણ ઝેર છે, માટે હવે ભાવ વિનાની

ભક્તિ કરીશ નહિ; હવે તારો અને મારો રનેહસંબધ તુટ્યો, એમ કહી રાક્ષામાં ચાલ્યો ગયો બ્રાહ્મણ પોતાના પુત્રની પાપશુદ્ધિને ધિક્કારતો અને ઘણો પરતાવો કરતો નિરાશ થઈ પોતાને ઘેર ગયો. છુજગી વૃત્ત.

અતિ લોભથી સર્વ વિનાશ થાય, અતિ લોભથી પ્રાણ ને કીર્તિ જાય; અતિ લોભથી ખૂબ ખત્તા ખવાય, અતિ લોભથી ઝેર ને વેર થાય સુણો બંધુઓ ! વિનતી એક મારી, તળે લોભને દુઃખ બાણી અપારી નહિ સુખ સંતોષ તુલ્યે લગારી, બુઝાને જરા ચિત્તમાંહિ વિચારી.

આ દૃષ્ટાંતની મતલબ એ છે, કે મનુષ્યો લોભને લીધે પાણું વાળી જોતા નથી જરા પણ વિચારતા નથી, તેથી તેમને પાછળથી ઘણું પરતાવું પડે છે. માટે સારગ્રાહી વિવેકી પુરૂષે તો સસારના નાશવંત પદાર્થમાં અત્યંત આસક્તિ ન પામતાં અનંત સુખને આપનાર એવા પવિત્ર ધર્મને સેવવો એજ ઉત્તમ છે

(૬૮) અતિ લોભથી સમુગ્ધનું નાશ થાય છે તે ઉપર એક કૃતરાની કથા

કાંઈ એક શેઠ પોતાના ઝોરડાની બહાર ઝોશરીમાં થાળીમાં હતો રોટલો લઈ જમવા બેઠો હતો. રોટલામાં ધી લેવા માટે ધીનું કહણુ લેવાને તે ઝોરડામાં ગયો, તેવામાં ખડકીનું કમાડ લિધાડું રહી જવાથી કાળાચેઠ કુતરો આવ્યો તો એકદમ હલંગ મારી ઝોશરી ઉપર આવી લણીમાં રહેલો તે આખો રોટલો મોઢામાં ઉપાડી લઈ દોડ્યો, જેવો તે કુતરો રોટલો મોમાં લઈને ચાલ્યો કે તરતજ ધીનું કહણું લઈ બહાર આવતા શેઠે બાળ્યો તેથી કેંધાયમાન થઈ ખુણામાંથી મોટી લાકડી ઉપાડીને પાછળ મારવા માટે ને રોટલો પકવવા માટે દોડ્યો. પણ ત્યાં તો પેલો કુતરો રોટલો લઈ ખડકી બહાર સત્વર નીકળીજ ગયો ને આગળ નાઠો. શેઠ લાકડી લઈ ખડકી સુધી તો બહાર આવ્યા પણ પછી શરમ આવવાથી ખડકી બહાર ન જતાં ત્યાં જ ઉભા રહ્યા અને કુતરો પ્રત્યે બોલ્યા કે:-જા કુતરા ! પુન્ય થયું; ખાળે રોટલો. વાહરે શેઠ ! ભારે કરી ! જ્યારે કશી વાતે ચાલ્યું જ નહિ, ત્યારે તે પુન્ય કયું, તે તો તારી બહાદુરી કરી જોઈ, ડાંગ લઈ બહાર નીકળ્યો પણ કાંઈ ઉપાય ન રહ્યો એટલે પછી પુન્ય કયું પણ તે આ તો કાંઈ પુન્ય કયું નથી. તે તો તેની સત્તાથી જ રોટલો લઈ ગયો હતો, છતાં તું લાકડી લઈને પાછળ ન દોડ્યો હોત ને પહેલેથી એમ બોલ્યો હોત કે થયું, હવે ભલે તે બિચારો ખાય, તોજ કદાચ પુન્ય થયું મનાય ખરું !

પછી તે કૂતરો મોંમાં રાટલો રાખી આગળ દોડ્યો, તેવામાં તેને શેરીઓમાંથી બીજા પોતાના નાતીલા, જાતીલા, પિત્રાઇલાઇઓ આવી વાંસે દોડી હાઉંહાઉ કરતા કનડવા લાગ્યા. પેલો કૂતરો મુંઝાયો. પેલા પાસેથી તો રાટલો ઉપાડ્યો પણ અહીંયા અયશે કે નહિ. તે બધ પામ્યો તો પણ આશ્ચર્યે આશ્ચર્યે એકદમ દોડી કોઇને ન ગળુકારતા ગાય બહાર નીકળી ગયો. ગામને પાદર નદી હતી ને સામે કાંઠે એક મોટું વડલાનું ઝાડ હતું. તે નદી ઉતરી ત્યાં જઈ ઝાડ તળે બેસીને આ આખો રાટલો ખાઈ, તેમ વિચારીને નદીમાં પડ્યો. વેનમાં આવતા કેડ લગણુ પાણી થવા માંડ્યું તેથી તરવા માંડ્યું. જ્યાં પાણી લણી તે કૂતરો નજર કરવા લાગ્યો તો તેમાં રાટલા સહિત તે પાણીમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ દેખાયું. આ જોઈ તે કૂતરાને અવળોં ભાસ થયો કે જરૂર આ બીજો રાટલો પાણીમાં પડેલ જણાય છે. તેથી લાવને તે પણ રાટલો જોડે લઈ લઈ, તો નિરાંતે બે રાટલા ખવાશે તેવા લોભ થયો. અને પોતાનું મોટું ફાડી પાણીમાંના રાટલો જોવા તે લેવા ગયો ત્યાં તો મોટું ઉધડી જવાથી પોતાનો રાટલો પણ પાણીમાં પડી તળીયે બેઠો. આથી તો તે કૂતરો અહુજ ગભરાયો કે અરેરે ! ! આ તો મારો રાટલો પણ ગયો. હવે પાણીને તળીયેથી શી રીતે લેવાય, પાણી ઉંડુ છે, જિયારો પછી મોટે સ્વરે ઊભી કરવા લાગ્યો, રાવા લાગ્યો ને પછી પરતાવો તથા અફસોસ કરતો કરતો કંઠિ આવ્યો. સાર એ છે કે:-જો તે અતિ લોભ કરવા ગયો તો મુળયું પણ ગુમાવી બેઠો. મારે કાંઈ માણસે આ જમતમાં અતિ લોભ કદી કરવો જ નહિ. (૬૨)

(૬૩)

યદીચ્છસે મન્ય ! નિરોગ માંવં ।

સમાચરત્ત્વં જિનરાજ વૈદ્યમ્ ॥

જન્મ જરા મૃત્યુ મહાગદાનાં ।

સમૂલમુન્મૂલાયિતું સશક્તઃ ॥ ૬૩ ॥

અર્થ—હું ભવ્ય ! જો તું ભાવથી નિરોગીપણાને ધર્યો, તો શ્રી જિનરાજભગવાન રૂપી વૈદ્યનું જ ખરેખર સેવન કર, કારણ કે તે જિનરાજ વૈદ્ય ભવરોગોને દૂર કરવામાં ખરેખર મહા સમર્થ છે, માટે તેનું જ શરણ અગ્રિકાર કર. (૬૩)

ભાવાર્થ—આ જગતમાં રોગ બે પ્રકારના છે. એક અભ્યંતર અને બીજો બાહ્ય. બાહ્ય રોગો ધણી જાતના છે, તેમાં મુખ્ય સોળ જાતના રોગ શાસ્ત્રે વર્ણવ્યા છે. એવા રોગો જ્યારે પૂર્વકૃત કૃકર્મના થોગે ઉદયમા આવે છે, ત્યારે પ્રાણીઓ બહુ પીડાય છે. આંખમાંથી દડદડ આંસુ પડવાનો વખત આવે છે. આ શરીર રોગથીજ ભરેલું છે. આ શરીરમાં સાડીત્રણ કરોડ રોમરાય છે. તેમાં અકેફી રોમરાયે પોણા બળબે રોગ છે. આ સર્વ રોગો બાહ્ય કહેવાય છે અને તે ઉદયમાં ન આવે ત્યાં સુધી સારા છે. દુનિયામાં એવો કોઈ પણ માણસ લાગ્યેજ હશે કે જેના શરીરમાં એક પણ રોગ ન હોય, કોઈને કોઈ રોગ તો કોઈને કોઈ રોગ; એમ સર્વ મનુષ્યો રોગથી ઘેરાએલાજ છે. આ સર્વ રોગો બાહ્ય કહેવાય છે.

હવે અભ્યંતર રોગો વિષે કહે છે. જન્મ, જરા અને મરણ; તથા આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ એ અભ્યંતર રોગો છે. આ રોગો આજકાલના નથી, પણ અનંતકાળ થયાં આ આત્માની પાછળ લાગુ પડી રહેલા છે. અહાહા ! જન્મ એ રોગ શું ઝોઝો લયંકર છે ? ખરેખર, જન્મ થતી વખતે આ આત્માને અનંત કોટી વેદના ભોગવવી પડે છે. નવ માસ માના ઉદરમાં રહે છે, ત્યાં પણ વેદનાનો પારજ નહિ. એક નરકના દુઃખની નિશાની ને વાનગી કહીએ, તો પણ ચાલે; આવી ગૂઢ વેદના ગર્ભવાસનો જીવ સવા નવ માસ સુધી ગર્ભમાં ભોગવે છે. પછી સદ્ભાગ્યના ઉદય હોય તો જન્મ થાય, નહિ તો ગર્ભમાને ગર્ભમાંજ મરણ પામે છે; તેથી લોકો તેને કસુવાવડ થઈ કહે છે. આવી સ્થિતિ જન્મ સમયની મહાદુઃખમય છે, માટે એ અભ્યંતર મહારોગ છે.

હવે અભ્યંતર બીજો મહારોગ જરા છે. જરા એટલે જીર્ણ થવું—ધસાર્થ જવું, દુનિયાનો એવો કોઈ પણ પદાર્થ નહિ હોય, કે તે સદા એકજ સ્થિતિમાં રહે પાણીછટ ઊંડા પાયા નાખેલાં કેવળ પાષાણમય મકાનો પણ કાળે કરી પોતાની સુંદરતા ખોઈ ખંડેર બની જઈ અસુદરતાનો ભાવ ભજવે છે, એમ દરેક વસ્તુ ઉપર કાળ લાગુ પડેલો છે મહાપુરુષો જેને “પુદ્ગળ” એવા નામથી સર્વદા ઝાળખાવે છે. જ્યારે જન્મ ધારણ કરાય છે ત્યારે તેની પાછળ જરા લાગુ પડે છે. જન્મે ત્યારથી દિવસે દિવસે આશુખ્ય દ્વીષુ—ઝોઝું થતું જાય છે, જે ઝોઝું થયું તે તો ગયુંજ. મનુષ્યો વર્ષગાંઠને દિવસે આનંદોત્સવ માને છે, ગાનતાનમાં અને ખાનપાનમાં શુભતાન થઈ ખુશાલીમાં વખત ગુજરે છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

દુહો:—વર્ષગાંઠના દિવસમાં, ખાયપીએ હરખાય;
પણ મૂરખ સમજે નહિ, દિવસ ગાંઠનો જાય.

જેમ કાંઈ શુનેગારને ફાંસીની સજા કરી તેની એક માસની મુદત રાખી છે; હવે તેમાં જે દિવસ ઓછો થાય છે, તે તેને કાળજી કાપવા ખરાખર લાગે છે. તે ઇચ્છા મુજબ જોઈતાં સુખનાં સર્વ સાધનો જોઈ આનંદ ન પામતાં ઉઘટો મહાખેદ પામે છે, તેમ આ જરા તો આયુષ્યને જીર્ણ કરે છે, વળી વૃદ્ધાવસ્થામાં શરીરની સર્વ શક્તિ ઓછી થાય છે, તેથી જીવ બહુ પીડાય છે; માટે ધડપણ એ પણ એક અભ્યંતર મોટો રોગ છે મરણ એ ત્રીજો અભ્યંતર રોગ છે. અહાહા ! મરણનું દુઃખ શું ઓછું છે ? ! ના, ના, એ તો ગંભીર રોગ છે, એનું નામ સંભળતાં જ પ્રાણી લડકે છે. મરણ સમાન તો કાંઈ રોગજ નથી. “ સર્વેષાં જીવનં પ્રિયમ્ ” સર્વને જીવવું ગમે છે, અને મરણ તો અળખામણુંજ લાગે છે; કોડીઆમાં તેલ ખુટ્યું, એટલે દીવાને ઓલવાઈ ગયા વિના છુટકો જ નહિ, આઉખું તુટ્યું, તે કદાપિ સંધાઈ શકતું નથી. મરણ વખતે જીવને અથાગ વેદના થાય છે. કેટલાક તો આશાને લીધે હાથવેાય કરે છે, કેટલાકને સન્નિપાત થઈ જાય છે. એ બધા વેદનાના જ પ્રકારો છે. ભગવાને જન્મ કરતાં મરણનું અનંતગણું દુઃખ કહેલું છે, કાંઈ ભાગ્યશાળી સુમરણે મરી શકે છે, બાકી તો સર્વ દુનિયા અકામ દુઃખ મરણેજ મરી રહેલી છે. આ ત્રણ દુઃખો અભ્યંતર છે. જેમ બાલ રોગો દૂર કરવા માટે લોકો વૈદ્યની ગરજ રાખે છે, તેમ હે ભવ્ય પ્રાણીઓ ! આ ત્રણ મહા રોગ દૂર કરવા હોય, તો શ્રી જિનરાજરૂપી મહાવૈદ્યને શરણે જાઓ, કારણ કે અભ્યંતર રોગોના તે ખાસ દાકતર છે, પણ તે દાકતરની દવા કરવામાં ફી ભારે—બહુ બેસે છે. હૃદયની સદ્ભાવનાથી ભક્તિરૂપી ફી તું આપીશ તોજ તે દાકતરની દવા સુખ કરશે અને તારા રોગને હરશે. માટે પવિત્ર ધર્મનો આશ્રય લઈ રોગથી દૂર થા, એ જ લાભનો હેતુ અને ભવસાગર તરવાનો સેતુ છે. હવે તેના ઉપર મહા વૈરાગી શ્રી થાવડ્યા મુનિનું દર્શાંત કહે છે.

(૬૯) સાચા સ્વાર્થી—આત્મભક્તિસાધક થાવડ્યા મુનિ.

દારકાનગરીમાં એક વખતે ફરતા ફરતા બાવીસમા તીર્થે કર શ્રી નેમિનાથ ભગવાન પધાર્યા. તેમને વાદવાને શ્રીકૃષ્ણમહારાજ વગેરે સર્વ ભાવિકમંડળ

ગયુ. તેની સાથે એક ગાથાપતિનો ગૃહસ્થ પુત્ર થાવચ્ચા નામે હતો, તે પણ ભગવાનનું આગમન સાંભળીને ત્યાં આવ્યો હતો. શ્રી નેમિનાથ પ્રભુએ દેશના સંભળાવી. સહને સમયને અનુકૂળ મહા ઉત્તમ ઉપદેશ આપ્યો, કે:-હે ભવ્યજનો !

“આ લોકમાં મોહરૂપ એક મોટી કઢાઈ છે, સૂઈ રૂપી અગ્નિ તેના નીચે સળગાવેલો છે, અને તેમાં રાતદિવસ રૂપી લાકડાં બળ્યા કરે છે, તથો કાળરૂપી રસોઈયો તે કઢાઈમાં માસત્રુ રૂપી કડો હલાવીને પ્રાણી માત્ર રૂપી અન્નને રાંધી નાંખે છે. આ એક મોટી આશ્ચર્યની વાત છે. આવી રીતે હમેશાં પ્રાણીઓ યમાલયમાં ચાલ્યાં જાય છે. છતાં મોહમુગ્ધ લોકો કાંઈ પણ ચેતતા નથી.

સવૈયો—રાખ થશે રણમાં બળીને બધી, કંચન સરખી શુભ કાયા,
જાણુ જશે જીવતીજરજોખન, છે ઘડી ચારની વાદળ છાયા;
મંદિર માળ મંજુસ મનોહર, મેલી જવી જગમાં બધી માયા,
પ્રિય સુણો દલપત કહો, શુભ કામ કયું નર તેજ કમાયા. ૧

આનો અપૂર્વ ઉપદેશ સાંભળી સર્વ શ્રોતા ખુશી થયા. થાવચ્ચાકુમારના ચિત્તમાં તો કંઈ જીદીજ અસર થઈ, તેના હૃદયમાં સંસારત્યાગ વૃત્તિનો વૈરાગ્યભાવ સ્ફુર્યો પરમકૃપાળુ પ્રભો ! આપનો ઉપદેશ મને ખૂબ રૂચ્યો છે, જિંદગીપર્યંત આપના ચરણમાં હું અર્પણ થઈ કૃતાર્થ થવા જીજ્ઞાસા ધરાવું છું, હવે માતાની રજ લઈ હમણાજ આપની સમક્ષ આવી સંયમજીવનમાં પ્રવેશ કરીશ અને દુઃખવિનાશિની એવી ભગવતી દીક્ષા લઈશ—એમ કહી તે ઘેર આવ્યો. આજનો રંગ તો ઝારજ હતો. મુખ પર વૈરાગ્યનો રંગ ઝળકી રહ્યો હતો. માતા પાસે આવીને સંયમજીવનમાં પ્રવેશ કરી જીવન વિતાવવાની અનુમતિ માગી. માતા તે સાંભળી એકદમ જમીન ઉપર ઢળી પડી પછી સાવધાન થતાં પુત્રને પ્રતિષેધ કરવા લાગી, પણ પરિણામ ઉઘટે થાવચ્ચા પુત્રે સહર્ષ પોતાના લાભમાંજ ઉતાર્યું—માતાનું જોર કાંઈ ચાલ્યુંજ નહિ. વૈરાગ્યનો વેગ કોણ અટકાવી શકે ? જેના હૃદયમાં વૈરાગ્ય સ્ફુરાયમાન થાય છે, તેને દુનિયામાં કોઈ પણ પદાર્થ ઉપર પ્રીતિ લાગતી નથી. યાન-માંજ તેનું પોતાનું હૃદય રમી રહેલું હોય છે; અને તેને કાંઈ બળાત્કારે

અટકાવવા ધારે, તો કદી તે રાક્યો રહેતો નથી; અને આખરે ગમે તેમ કરી પોતાની ઇષ્ટ સિદ્ધિ-દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે ત્યારેજ તેને નિરાંત વળે છે. થાવડ્યા પુત્ર પોતાની માતાને એકજ ખોટનો પુત્ર હતો, તેથી એકદમ રજા મળી શકે તેમ હતું નહિ. પરસ્પર વિવાદ ઘણો થયો. માતા તરફથી કસોટી પુષ્કળ લેવાણી, પણ પુત્રના અનન્ય વૈરાગ્ય આગળ કાંઈ ચાલ્યું નહિ, ત્યારે આખરે ના છુટકે સજ્જન નેત્રે ઘુઝ ! મદ્રં તે કુરુ ॥ અર્થાત-હે પુત્ર ! તું તારું કલ્યાણ કર એવી અનુમતી આપીને પોતાના ધરમાં પુષ્કળ દ્રવ્ય હોવાથી મોટા ઠાંઠામાં સાથે દીક્ષા આપવાનો નિશ્ચય કર્યો. મોટા ઠાંઠામાં કરવામાં રાજ્યના સામાનની પણ જરૂર પડે છે, તેથી મહારાજા શ્રીકૃષ્ણ નરેશને મળી રાજ્યના સામાનની માગણી કરી, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણમહારાજે આદરમાનથી પૂછ્યું કે, હે વૃદ્ધમાતા ! તમારે એવો મોટો સમારંભ શા માટે કરવો પડે છે ? આ સાંભળી વૃદ્ધ માતાની ચક્ષુમાં આંસુ આવ્યાં. હે છત્રપતિ ! મારો એકનો એક પુત્ર મારા વંશને તાણું દેવા તૈયાર થયેલ છે, શ્રી નેમપ્રભુનો સદુપદેશ સાંભળી દીક્ષા લેવા ઉજમાળ બનેલ છે. અત્યારે તો એજ મોટો માંગલ્ય મહોત્સવ. તેને માટે હેલ્લીવાર મારે આપના સામાનની જરૂર પડી છે. રાજ્યએ આશ્ચર્ય પામી કહ્યું કે હે માતા ! એવા ઉમંગી ભાવમુનિને મારે મળવું છે, અને દીક્ષા લેવાતું કારણ પૂછવું છે. થાવડ્યા પુત્ર અને રાજા બંને મળ્યા; રાજા તેમને જોઈ અત્યંત હર્ષિત થયો અઢાઢા ! વૈરાગ્ય રંગની ઉમંગી પ્રદીપશીખા આના મુખ કમળ ઉપર કેવી ઝળકી રહી છે ધન્ય ! એની પવિત્ર દશાને ! પછી પુત્રને પાસે એસાડી મહારાજાએ કહ્યું:-ધન્ય છે ભાર્ષ ! તને દીક્ષા લેવા ઉજમાળ થયેલો જોઈ હું અતિ હર્ષિત થયો છું, પણ હવે પૂછવાતું એટલું જ છે કે દુનિયામાં પ્રાપ્ત કરી દુઃખી મનુષ્યો વૈરાગ્યના ધરમાં વિશેષ પ્રવેશ કરે છે, તો તારે આ સંસારમાં શું દુઃખ છે ? લક્ષ્મી પણ ધરમાં ઘણી છે, માતા તરફનો પૂર્ણ સંતોષ છે, કાંઈ પ્રકારે રળવા વગેરેની ચિંતા નથી કે જેથી તું દીક્ષા લે છે. ભાર્ષ ! દુઃખ હોય તો મને કહે, હું તારું દુઃખ સત્વર દૂર કરીશ, પણ તું તારી માતાને ન રોવરાવ, દુઃખી ન કરે ! અને સંસારમાં કલ્યાણ થાય તેવો સુઘલ રસ્તો લે.

આ સાંભળીને થાવડ્યા પુત્ર જરા મનમાં હસ્યો, અને પછી શાતવદને બોલ્યો:-અહો મહારાજા ! ધણી ખુશીની વાત છે કે આપ સરખા દુઃખજનન મહારાજા મારું દુઃખદલન કરવા દિલસોજી બતાવો છો, પણ હે મહારાજા !

૧૧૮ વસંત ગ્રીષ્મ વૃષ્ટિ કર, શરદ હીમ શીશીરાદિ; [વૈરાગ્ય શતક
મીન મેખથી મુલકમાં, આવે રૂતુ અનાદિ. ૧૧૬

હું તો બહુ દુઃખી છું, મારી પછવાડે ત્રણ રોગો લાગુ પડ્યા છે, તે મને સદા મહા પીડા કરે છે. આપ મહાસમર્થ મહારાજના રાજ્યમાં એવા ઉસ્તાદ દાકતરો, વૈદ્યો કે હકીમો હોય તો બહે આ મારો રોગ મટાડી મારા પર ઉપકાર કરશો એવી હું આશા રાખું છું, તે ત્રણ રોગોનાં નામ નીચેની ગાથામાં છે:—

ગાથા—જન્મ દુઃખં જરા દુઃખં । રોગાય મરણાણિય ॥

અહો દુઃખો હુ સંસારો । જત્ય કિંસંતિ જંતુણો ॥

અર્થાત્—આ જન્મમાં જન્મતું દુઃખ, જરાતું દુઃખ, આધિવ્યાધિ અને ઉપાધિતું દુઃખ, તથા મરણતું દુઃખ છે. આ રોગો મને ધણું દુઃખ આપે છે. એ રોગો આજ કાલના નથી પણ અનાદિ કાળ થયા મારી કેડે પડ્યા છે, હજી સુધી મને એવો કોઈ કુશલ વૈદ મળ્યો નથી, કે જે મને અકસીર દવા આપી મારો રોગ મટાડે. પણ હવે આપશ્રીએજ મારો રોગ મટાડવા બીડું ઝડપ્યું છે તેથી મારે હવે નેમનાથ પ્રભુ પાસે જવાની કાંઈ જરૂર નથી, તેમ દીક્ષા લેવાની પણ જરૂર નથી. એવો કેાણ મૂઠ અને મૂર્ખ માણસ હોય, કે ઘેર બેઠાં મળતી લક્ષ્મીને તણ નાહક પરદેશમાં રખડવા જાય !

આ સાંભળી આશ્ચર્યચકિત થયેલા શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા કે:—ભાઈ બસ કરો, એ શકિત તો મુજમાં નથી જ. તમારો ભવરોગ મેં જાણ્યો, ખરેખર તમારો વૈરાગ્ય અપૂર્વ છે. એ ભવરોગ મટાડવાને બીજો કોઈ આ દુનિયામાં સમર્થ નથી. તો હું રંક શું મટાડી શકું ? એ રોગ દૂર કરવાને માટે તો શ્રીજીનેશ્વરવૈષ્ણવ શરણ જ ઐયરકર છે, એ પવિત્ર પ્રભુ પાસેજ એની અકસીર દવા છે. માટે સુખેથી તમારો ભાવ પૂર્ણ કરો; મેં ક્ષીધેલી કસોટીમાં તો હું પોતે જ હાર્યો છું. પછી થાવચ્યાકુમારે માતા, પુત્ર, મિત્ર, કલત્ર વગેરે સર્વ છતી ત્રહસિસિદ્ધિ તણને શ્રીનેમનાથપ્રભુ પાસે દીક્ષા લઈ આત્મકાર્ય સિદ્ધ કર્યું. આ દૃષ્ટાંતની મતલબ એ છે કે સંસારમાં જન્મ, જરા ને મરણ એજ મહારોગો છે, તેને દૂર કરવા સપ્રેમ પ્રભુને ભજવા તેનું ત્રિતાપહર શરણ ગ્રહણ કરવું કે જેથી આ અપાર લયંકર ભવ સાગરનો જલદીથી અંત આણી શકાય.

(૭૦) પ્રભુના ખોટા બહાનાથી પણ બચનાર મચ્છીમારની કથા

અકબર બાદશાહે હિંદુ ગ્રંથની લાગણી રાખવા માટે રાજ્યધાની દિલ્હી

ઉત્તરાર્ધ]   જેમજ સુખ દુઃખ હરખ ભય, ચડતી પડતી જાણુ; ૧૧૯
આવે છે આ જગતમાં, અંતર ધીરજ આણુ. ૧૧૮

શહેરના બહારના ભાગમાં એક મોટું તળાવ હતું. તેમાં માછલાં કોઈએ ન મારવા માટે ગામમાં દંડેરો પીટાવ્યો હતો, અને કોઈ પણ માછલાં મારશે તો તેને બાદશાહ સખત ગુન્હેગાર ગણીને તેને ઇચ્છા મુજબ દેહાંતઃક્રમની શિક્ષા કરશે, એવો સખત હુકમ કરાવ્યો હતો. તેથી તે માછલાં નિર્ભયપણે જીવી આનંદ કરતા હતા. એવે વખતે કોઈ મચ્છીમાર સવારમાં ત્યાં થઈને તે રસ્તે ચાલ્યો જતો હતો. તેણે આ માછલા રમતાં જોયા. અને તેને જળ નાખી પકડવાની ઇચ્છા થઈ આવી. જો કે તે બાદશાહનો હુકમ જાણતો હતો છતાં પોતાના સ્વાર્થની ખાતર તેણે ગણકાર્યું જ નહિ. તેણે વિચાર્યું કે બાદશાહ ક્યાં જોવા આવે તેમ છે ! વળી કોઈ માણસ પણ આટલામાં નથી. તો તેટલા વખતમાં છાની રીતે માછલાં કાઢી લઉં. અહાહો ! જગતમાં સ્વાર્થીને બીક કે શરમ નથીજ. પછી ત્યાં જળ નાખીને મચ્છીમારે માછલાં પકડવા માંડ્યાં. જ્યાં માછલાંઓ થોડાઘણાં કાઢ્યા ને બીજા કાઢે છે ત્યાં કર્મયોગે અકબર બાદશાહનીજ સ્વારી છેટેથી તે રસ્તેથી આવતી જણાઈ. સ્વારી આવતી બાળીને મચ્છીમાર ભય પામ્યો કે હાથહાથ ! ગળજ થયો ! જેનો ભય હતો તે જ આગળ આવીને ઊભો રહ્યો. અરેરે, બાદશાહ પોતેજ આવે છે. હાય ! હવે હું શું કરું ? આ બાળશે કે તરતજ નક્કી મને મારી નાખશે. આજે મરી ગયો. હવે બચવાનો ઉપાય નથી જ. ત્યાં તેને સાંભરી આવ્યું કે બાદશાહ હિંદુઓના સાધુને માન આપે છે તો તેનુંજ બાનું લઈને બેસી જઈ. એમ વિચારી તેજ વખતે તત્કાળ શુદ્ધિ વાપરી પોતાની જળને દીવાસળી વતી સળગાવી નાખી ને તે રાખનું કપાળમાં ત્રિપુંડ કર્યું. ગળામાં, ખભે તથા આપે શરીરે રાખ ચોળી દીધી અને લંગોટી વાળી આસન વાળી સૂઈ સામે બેસી ગયો. એક દોરી હતી તેને ગાંઠ વાળી માળા બનાવી રામ રામ રામ એમ બોલતો ભજન કરવા લાગ્યો. તેવામા બાદશાહ ત્યાં આવ્યો. છેટેથી કોઈ સાધુની આકૃતિ બાળી પાસે આવ્યો અને ઘોડેથી હેઠો ઉતરી પગે લાગ્યો. પછી થોડીવાર સ્તુતિ કરી, નમન કરી બાદશાહ ચાલ્યો ગયો. પણ પેલા મચ્છીમારે તો આંખ ઉઘાડીજ નહિ. મનમાં તેને ભયનો પાર નહોતો. બાદશાહ ગયા પછી નિરાંત વળી. પછી આંખ ઉઘાડી બોલ્યો કે હાશ ઠીક થયું, આ બાનાથીજ બચ્યો.

હોહરો. જુઠા બાના મેલીયા, અકબર નમીયા આય;
સાચે દિલે જો પ્રભુ લખુ, તો બેડો પાર હો જાય.

અર્થાત—મેં પ્રભુનામનું ખોટું ખાનું લીધું તેમાં પણ અકબર જેવો મહાન બાદશાહ નથી ગયો તો સાચા દિલથી પ્રભુને જો બંધું તો ખરેખર મારો બેડો પારજ થઈ જાય ને હું તરીજ જાઉં. પછી મનમાં લાગી આવ્યું ને ધન્યવ લક્ષિત ઉપર શ્રદ્ધા થઇ તેથી પાપનો આ ધંધો તજી વૈરાગ્ય પામી સંસાર તજીને તે જ વખતે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. (૬૩)

(૬૪)

સંસારસિંધુત્તરણાય તૂર્ણ ।

પ્રદર્શિતં સપ્તમિદં જિનેન ॥

નિજાત્મનિંદા ગુરુમક્તિ દાંતિ

દાનં દયા દીનતા બ્રહ્મચર્યમ્ ॥ ૬૪ ॥

અર્થ—હું ઉત્તમ પ્રાણી! જો તું આ સંસારરૂપ સિંધુનો પાર પામવા ઇચ્છા રાખતો હોય, તો સર્વજ્ઞ શ્રી જીનેશ્વર પ્રભુએ કહેલા નીચેના સાત પ્રકારોનું પ્રેમપૂર્વક તું સદા સેવન કર !

(૧) ગુરૂનો વિનય (૨) ક્રોધને દૂર કરવો તે (૩) પોતાના આત્માની નિંદામાં પ્રિયપણું (૪) કપટથી રહિત હૃદય કરવું (૫) નિર્માનીપણું (૬) બ્રહ્મચર્ય અને (૭) દાન, એ સાત ચિત્તમાં ધારણ કર. (૬૪)

ભાવાર્થ—મોક્ષ સાધનમાં પહેલાં ગુરુના વિનયની જરૂર છે. કારણકે સદગુરુના સમાગમથી જ અનાદિ કાળની અજ્ઞાન નિંદ્રા દૂર થાય છે, અને તે ભવાટવીમાં ભટકતા અવ્યય જીવને એક ભોમીઆ રૂપ થાય છે. ભોમીઆ વિના જંગલના રસ્તાઓ—અટવીઓ આપણે ભાગ્યેજ ઝોળખી શકીએ છીએ. આ જીવ એક ભવાટવીમાં ભટકે છે, તે અટવીમાં ચોરાશી લાખ રસ્તાઓ છે, તેમાં મોક્ષનો રસ્તો તો સર્વથી ન્યારો છે, તે તેના જાણબેદુ વિના ભાગ્યેજ જાણી શકાય છે. શ્રીસદગુરુ તે રસ્તાના ભોમીઆ છે, તેથી તે યુગુક્ષુ પ્રાણીને રસ્તો બતાવી મહદુપકાર કરે છે. મારે હમેશાં સદગુરુનો વિનય કરવો, મોક્ષ સાધન મારે ખીજો ગુણ અકોપ છે, અકોપ એટલે ક્ષમા—ખામોસ—સમતા—સહનશીલતા એટલે જેમાં ક્ષમાગુણ રહેલો છે તે માણસ ઉત્તમ છે. ક્રોધ છે તે મહાચાંડાલ છે, ભવોભવમાં આત્માને ભવભ્રમણમાં ભટકાવનાર છે. ક્રોધી માણસના હૃદયમાંથી ખોલના અને ચક્ષુમાંથી લગ્ન

એ બે દેવીઓ પલાયન થઈ જાય છે, તેથી જેમ સ્ત્રીથી રહિત ગૃહસ્થીનું ઘર શૂન્યવત ગણાય છે, તેમ આ બે દેવીઓથી રહિત બનેલા હૃદય અને ચક્ષુઓ પણ શૂન્ય જાણવાં. તેથી કોષીને હાથે જ્યારે ત્યારે અકાર્યો-દાષો બહુ થઈ બેસે છે, અને તેનાં માદાં પરિણામ પશ્ચાત્તાપ કરી રડી રડીને ભોગવવા પડે છે. અચંકારી બદા કોષથીજ મહા દુઃખી થઈ હતી, વળી કોષથી ગતિ પણ અગડી જાય છે. માટે મુક્તિમહિલાલિલાથી વિવેકી મનુષ્યોએ તો દુઃખદાયક અને દુર્ગુણના બંધારૂપ એવા કોષને સર્વદા તણ દેવો.

મોક્ષસાધનનો ત્રીજો પ્રકાર આત્મનિંદા છે. આત્મનિંદા એટલે પર-દષ્ટિનો ત્યાગ કરી સ્વદષ્ટિમાં સ્થિતિ કરવી. પારકા ભૂલોમાં નહિ શુંચવાઈ પડતાં પોતાનીજ ભૂલો સામું જોવું, તથા તેને સુધારવા સર્વ પ્રયત્ન કરવા. આત્મા અનેક ભૂલોથી ભરપૂર છે, છતાંપિ અનાદિ કાળથી એવા ઢાળો છે કે પરાયા દોષ કાઢી સામાનીજ નિંદા કરવી. પણ ઉત્તમ પુરુષોનું એ લક્ષણુ નથી ઉત્તમ પુરુષો તો સદા વિચારે છે કે. હું આત્મા ! તું કોણ છે ? ક્યાંથી આવ્યો છે ? કયા જવાનું છે ? તારા માતાપિતા કોણ છે ? એટલું તો અવશ્ય યાદ રાખજે, કે તું આ મનુષ્યજાતની પેઢી ઉપર લાભ લેવાને આવ્યો છે, પણ તું તો લાભને બદલે ખોટનો ધંધો આદરી બેઠો છે; તો ભુંડા ! તારું પરજનમાં શું અશે ? તે તો કેવળ મિથ્યા મોહમાયામાં પડી આ અમૂલ્ય માનવજીવન ગુમાવી ખત્તા ખાધા છે. તું ગમે તેટલાં અકાર્યો ભલે કર પણ તેનો બદલો તારે અવશ્ય આપવોજ પડશે, માટે પારકા પંચાત કરવી મુકી તું તારું સંભાળજે.

હવે મોક્ષસાધનનો ચોથો ગુણ હૃદયની નિષ્કપટતા છે. જેનું હૃદય શુદ્ધ તેનું સર્વ શુદ્ધ, પણ હૃદયના-મનના મેલા મનુષ્યોનું સર્વ મેલુ મનાય છે. આપણાં સર્વ શુભાશુભ કર્તવ્યોનો આધાર મોટે ભાગે હૃદયની શુદ્ધિ ઉપરજ રહેલો છે. કર્તવ્યમાં હિન્નવગતા દેખાડતો હોય, પણ કુશ્કપટથી ભરેલો હોય તો તે કદી જોઈએ તેવી સિદ્ધિને પામતો નથી. ભારિક મનુષ્યો ઉપર સર્વ કોઈ વિશ્વાસ રાખે છે, પ્રપંચી પાખંડી મનુષ્યો પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે અનેક પ્રકારે કપટ કરી યુક્તિપ્રયુક્તિઓ રચે છે, ને લોકોને હોંડે છે, પણ તેમાં ખરેખર તે પોતાના આત્માનેજ હોંડે છે, કારણકે કપટથી દુર્ગતિમાં અવતરે છે અને મહાદુઃખ પામે છે. માટે હમેશા નિષ્કપટતા ધારણ કરવી આત્મવચક ન થવું .

વળી સંસાર તરવાનો પાંચમો પ્રકાર નિર્માનીપણું છે. નમ્રતા એ એક જગતને વશ કરવાનો મહાન સિદ્ધ મંત્ર છે. “જે નમે તે પ્રભુને ગમે.” અભિમાની—અચ્છ મનુષ્યો ગમે તેટલાં દુઃખી થાય તો પણ પોતાની તંગડી નીચે મેલતા નથી. તે વિષે કહ્યું છે કે:—ઉપજાતિવૃત્ત.

ખત્તા મળે તો પણ ખેલ ખેલે, મિથ્યાભિમાની મમતા ન મેલે, કાઢે કંઈ ઉત્તર કેરી કુંચી, પડ્યા મિયાં તો પણ ટાંગ ઊંચી; ડરે દિલે દૂરથી દેડકાથી, વાણી વહે જે વહુ વાણસાથી; કરે ખરેખાત વિચાર ખોટા; મિથ્યાભિમાની નર મૂર્ખ મોટા.

ખરેખર અભિમાની આધિભાજ છે. અભિમાનને લીધે રાવણની જેઠે વગર વિચાર્યા કામ કરી પાછળ પૂછું પરતાવામાં પડે છે, માટે અભિમાનનો ત્યાગ કરવો. સરલ સ્વભાવી બનવાથી અનેક સદ્ગુણો શોભી જોડે છે. તથા દરેક ધર્મક્રિયા નિર્માનીપણે કરવાથી મહાન ફળ આપે છે. સંસારસાગર તરવાનો છઠ્ઠો ગુણ અહમ્યાર્થ છે. અહમ્યાર્થ એટલે શીલમત—અહમ્યાર્થમતથી દેવ, દાનવ અને માનવ સર્વે આવી નમે છે, અહમ્યાર્થથી મહા ભારે લાભ થાય છે. દરેક મનુષ્યે દષ્ટિમાં અમી—અમૃત રાખવું જોઈએ, વ્યભિચારી મનુષ્યો વિષય રસમાં પડી જીવગી વ્યર્થ ગુમાવે છે જિયળ સમાન એકે મહાન સદ્ગુણ નથી, એ સદ્ગુણ સર્વ સદ્ગુણમાં શિરોમણી છે. શ્રી સીતાજી, સુભદ્રાજી, દ્રૌપદીજી, ચંદનમાળા, દમયંતી, સુદર્શન શૈલ વગેરે શિયળથીજ પોતાના નામો અમર કરી ગયા છે. મહાન સંકટ પડ્યા છતાં પોતાની પવિત્ર ટેક તજી નથી. ધન્ય છે, એવાં માનવરત્નોને ! માટે વિવેકી પુરુષોએ હમેશાં પોતાની મનોવૃત્તિને શુદ્ધ કરી સદ્ગુણભાગર અને ગુણાગાર એવું અહમ્યાર્થમત સપ્તેમ ધારણ કરવું. (૬)

હવે સંસારસાગર તરવાનો સાતમો પ્રકાર સુપાત્ર દાન છે. ભાવથી સુપાત્રને દાન દેવું, કે જેથી રૂર કર્મનો ક્ષય થાય છે. ઉંચ ગોત્રમાં જન્મ થાય છે, દક્ષાગી સુખવાળું કુળ પામે છે, અને પછી પવિત્ર ધર્મનું આરાધન કરી અજ્ઞરામરત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. જીવો રેવતી નામે ગાથાપતિનીએ શ્રીમહાવીરપ્રભુના રોગનિવારણ માટે કોલાપાકનું દાન દીધું, કે જે દાન દેવાની ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાથી તીર્થંકરગોત્રની ઉપાર્જના કરી. તેમજ ધનાસાર્થવાદે સાધુ મહાત્માને મતનું દાન દેવાથી તીર્થંકરગોત્રની ઉપાર્જના કરી, શ્રી આદિજીનેશ્વર થયા. વળી જંખરાજ ને યશોમતી રાણીએ પ્રતોઃ ભાવનાથી

ઉત્તરાર્ધ] દિવસ કરે એવે સમે, સમજણ સધળી બર્થ; ૧૨૩
 ધરમરાજ જીગદ્ગં રમ્યા, એવો કર્યો અનર્થ. ૧૨૨

તૃપાતુર એક સાધુ મહાત્માને દ્રાક્ષીદેવું દાન દીધું, કે જેથી દશમે ભવે
 નેમનાથભગવાન તથા રાજેમતી સતી થયાં. એવું અનેક શ્રુતોથી ભરપુર દાન
 દેવું, કે જેથી સદ્ગતિને પાત્ર થવાય અને પવિત્ર પદ પામી શકાય. (૭)

ઉપર કહેલાં સર્વોત્તમ સાત પ્રકારોને સત્રેમ ગ્રહણ કરવાથી અપાર
 એવો સંસારનો સહજ ક્ષય થઈ જાય છે. માટે મુક્તિમહિલાલિલાથી મહા-
 જનોએ સદૈવ ઉપરોક્ત સાત પ્રકારોનું સેવન કરવું, કે જેથી પુણ્યોદયે
 મળેલા આ મહામોક્ષા અને દુર્લભ માનવ જીવનની સફળતા થાય, અને
 જન્મ, જરા, મરણ તથા આધિવ્યાધિ ને ઉપાધિ રૂપ એવા દુઃખમય
 સંસારસાગરનો સત્વર અંત આવે; અને અક્ષય મોક્ષલક્ષ્મી સુગમતાથી પ્રાપ્ત
 થાય. હવે તેના ઉપર એક નવપરિણીત, સંસ્કારી ને ભદ્રિક વણિક પુત્રનું
 દર્શાવ કહે છે.

(૭૧) ગુરુ કરતાં ચેત્તો ચડયો-વિનયી વણિક પુત્રની વાત.

કોઈ એક સાધુ મહાત્મા પોતાના મુનિમંડળ (સંપ્રદાય) થી છૂટા પડી
 એકલા વિચરતા હતા. તે સાધુ એકલા પડી જવાનું કારણ એ હતું કે તેમ-
 નામાં કોઈ બહુ હતો. વાતવાતમાં જેની તેની સાથે કોઈ કરી કહ્યો કરી
 ખેસે, તેથીજ એકલા વિચરતા હતા. “એકલું હાંડલું” કોની સાથે
 ખખડે” બાકીના સદ્ગુણો તેમનામાં સારા હતા. શ્રી આચારંગ સૂત્રમાં
 કહ્યું છે કે:-કાંતા આઠગુણો ધણી એકલો વિચરે, અગર આઠ અવગુણો
 ધણી સાધુ એકલો વિચરે. પ્રસંગવશાત્ તેનાં નામ કહે છે. તેમા આઠ ગુણો
 ધણી એકલો વિચરે તે વિષે કહે છે:-(૧) શુદ્ધ શ્રદ્ધાવંત, (૨) સત્યવાદી, (૩)
 બહુ શુદ્ધિવાળો, (૪) સામર્થ્યવાળો, (૫) ક્ષમાવંત, (૬) બહુસૂત્રી, (૭)
 લજ્જાવંત, અને (૮) બાળ પરાક્ષી. હવે આઠ અવગુણો ધણી એકલો
 વિચરે તે વિષે કહે છે:-(૧) શ્રદ્ધાભ્રષ્ટ, (૨) અસત્યવાદી, (૩) હીનશુદ્ધિ,
 (૪) કાચર, (૫) બહુ કોપી, (૬) અદ્યપસૂત્રી, (૭) લજ્જાનરહિત, (૮) આહા-
 રનો અતિશય લોભુપી; એ આઠ અવગુણો ધણી એકલો વિચરે છે. આ
 પ્રમાણે શ્રીસર્વજ્ઞ ભગવાને ઠાણાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે; તથા શ્રીઆચારંગ સૂત્રમાં
 શ્રીભગવાને પણ કહેલું છે, આ સાધુ પણ આવાજ કોઈના અવગુણથી
 એકલા વિચરતા હતા. ધણું કરી ગામમાંથી બીક્ષા લઈ આવી ગામ બહાર
 કોઈ ઝાડ તળે આહાર કરી ત્યાં ખેસી રહેતા હતા.

એક વખત એવું બન્યું કે કોઈ ગામ બહાર નજીકના ઝાડ નીચે

એકાંતમાં બેસી તેણે ધ્યાન ધર્યું હતું, તેવામાં સાંજના સમયે રમતું રમતું
દશાશ્વર યાજ્ઞકોનું એક મંડળ ત્યાં આવ્યું, અને આસપાસ રમવા લાગ્યું.
રમતારમતાં પેલા સાધુને જોયા, તેથી તે મંડળમાં એક પંદરેક વર્ષનો નવ-
પરિણીત છોકરો હતો તે એજ દિવસે હજી પરણીને ઘેર આવ્યો હતો. મિંદળ
પણ હાથથી છુટયાં ન હતાં, તે છોકરો સ્વભાવનો ધણીજ ભદ્રિક હતો.
સાધુસંતના દર્શન ઉપર તેને ધણી પ્રીતિ હતી. ગમે તે પંથના ગુણીયજ્ઞ
સંતનો સમાગમ કરી લાભ મેળવવો એવો તે નિષ્પક્ષપાતી અને સરલ
વૃત્તિનો હતો. તે આ સાધુના દર્શનાથે તે તરફ આલ્યો. પાસે જઈ સવિનય
વંદન કર્યું. તેવામાં એ જોઈ બીજા છોકરાઓ પણ ત્યાં દોડી આવ્યા અને
તેની મસ્કરી કરવા લાગ્યા. અલ્યા મોલીયા ! તું તો ધર્મનો દીંગલો થઈ
ગયોને ! મહારાજનો એલો થઈ જા. હ્યો મહારાજ ! આ અમે તમને વહો-
રાવીએ છીએ, તેને દીક્ષા દઈ દો, તેનો ભાવ સારો છે. એમ કહી તે
છોકરાને સાધુ ઉપર ધક્કો માર્યો. સાધુ પહેલીવાર તો કાંઈ બોલ્યા નહિ, પણ
ધ્યાનમાંજ રહ્યા, વળી બીજા વાર ધક્કો માર્યો. તો પણ માંડમાંડ સહન
કર્યું, પાછો ત્રીજાવાર પણ ઉપરના શબ્દ સંભળાવી ધક્કો માર્યો હવે સાધુ
એકદમ કોપાપમાન થયા, તેથી તે નવપરિણીત છોકરાને એકદમ પકડ્યો, અને
તેજ વખતે કોષપૂર્વક એ પગ વચ્ચે તેનું માથું દાખી “ આવ તને દીક્ષા
દઈ દઉં ” એમ કહી મુખથી અનેક ગાળો આપતાં મસ્તકનો લોચ કરવા
માંડ્યો. મજબૂત પકડેલો હોવાથી છુટાય તેમ તો ન હતું. વળી કોષપૂર્વક બૂત
પિડમા પેસે છે ત્યારે નવું બળ વધે છે. આ ન્યાયે તેણે લોચ કરવામાં
સધળો કોષ ઉતાર્યો, આ જોઈ બીજા છોકરા તો ભયભીત થઈ એકદમ
ભાગીજ ગયા. અત્રે લોચ પણ પૂર્ણ થઈ ગયો. છોકરે વિચાર્યું કે બસ
મારું ભાવિપ્રબળ આવુજ હશે, મહારાજે મને દીક્ષા આપી એલો કયો, ખેર
જે બન્યું તે ખરું ! હવે તો મારે એમનો એલોજ થવું અને આ શુરની
ભક્તિ કરવી. સ સાર અસાર છે, કોષ કોષનું સગું નથી, સ્ત્રી કોની ?
માતા કોની ? પુત્ર મિત્ર કોના ? અંતે સર્વ વિકારી, વિનાશી ને સ્વાર્થી
છે, એકજ ભવના સંબધી છે, રણેલી લક્ષ્મી તથા સ્ત્રી માટે મેળવેલો પાપ
—પટારોજ સાથે આવશે. માટે હવે તો આ શુર ને હું એલો

પછી હાથ નેડી કહ્યું કે—હે શુર ! હવે તો હું આપનો એલો થયો,
આપે મને દીક્ષા આપી તે બહુજ સારું કર્યું, મારો આ ભવસાગરથી આપે
ઉદ્ધાર કર્યો. પણ વિનતિ સાથે કહેવાનું હવે એટલુંજ છે કે પેલા છોકરાઓ

ઉત્તરાર્ધ] ખાતા પીતા ખેલતા, રાતા માતા રૂપ; ૧૨૫
જતા જોયા જમપુરે, ભાતા વિનાના ભૂપ. ૧૨૪

ગામમાં જઈ મારાં માતાપિતાને આ ખમર આપશે, ને ખમર પડતાંજ તે સત્તર દોડી આવશે ને આપને પૂર્ણ પરિસહ ઉપજશે; અને મારું સંયમ હુંદારો. માટે આપ આ દાસની વિનંતિ ધ્યાનમાં લઈ હવે અત્રેથી આપણે અન્યત્ર ઉપડી જઈએ તો ઠીક નહિ તો પછી મંગળમાં અમંગળ થવાની ભીતિ મને તો રહે છે. સાધુનો કાપ હજી ઉપશાંતપણાને પામ્યો ન હતો, તેથી આ વાક્ય તેના કોષાગ્રિમાં લી હોમાવા જેવું થયું, એકદમ કોષપૂર્વક, બોલ્યા:—અત્યા કર્મ ચક્રાળ । પાપી, અધર્મી ! હું છાનોમાનો બેઠો હતો, તેવામાં તે મને ઉપાધિ કરી, હવે તારા પાપમાં મારે અત્યારે રાત્રિએ વિહાર કરવો પડશે. ચાલ છે ! પથુ હું ધણો વૃદ્ધ છું. તેથી રાત્રિમાં ચાલી નહિ શકું, તેમ પૂરું દેખનાયે નથી. આ સાંભળી તે ઓકરો બોલ્યો:—કૃપાળુ શુર । કર્મ ચિંતા નહિ કરતા, આ પોડીઓ તૈયાર છે હું આપને મારી પીક ઉપર બેસાડું છું. આપને કોઈ પ્રકારે ઈજા નહિ થવા દઉં; પથુ અત્યારે આપણે અહીં નહિ રહેવામાં જ લાભ છે, માટે ઝટ બેસો મારી પીક ઉપર. પછી કોષપૂર્વક તેને ખધાલે બેઠા અને તેજ વખતે પ્રયાણ કયું. એ વૃદ્ધ સાધુ મહાકોષી હતા ત્યારે બાળ અને નવદીક્ષિત સાધુ મહા સમતાપન હતા. સુધરવાની રીત તો એવીજ છે, એક ઠંડુ અને બીજું ગરમ હોય તો બન્ને નમે છે; ધણું કરી સંબધ તૂટતો નથી. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

હુહા:—વાતકો વિચાર કીજે, તંત લીજે તાણી;

આગલો અગન થાય તો, આપણે થઈએ પાણી.

તાણત તાણત તૂટ જત, લોહા સાંકળ જાણ;

એક તાણે એક છુટ દે, તૂટે ન કાચા તાર.

પછી સમતાના સાગર લઘુમુનિએ શુરુજને ખધાલે બેસાડી ચાલવા માંડ્યું. અંધારી રાતનો સમય હોવાથી કોઈ ઉંચીનીચી જમીન ઉપર પગ પડવાથી શુરુને માહું લાગતું હતું, તેથી મહાકોષ પૂર્વક ગાળો આપતા હતા, તેના માથા ઉપર રત્નેહરણની ઝાંડીઓ મારતા ને કહેતા કે કમજખત ! મને તે નકામો હેરાન કયો, જરાબર કેમ ચાલતો નથી ? માથે હરકત થાય છે—વગેરે ધણું કઠોર શબ્દો સંભળાવતા હતા. ત્યારે શાંત સ્વભાવી ક્ષમાશૂર્તિ શિષ્ય એવું ચિંતવતો હતો, કે ખરું જ છે, મેં પાપીએજ આપને અશાંતિ ઉપજાવી છે, મારા સમો ચંડાલ મહાપાપી કોઈ નથી—વગેરે પોતાની આત્મનિંદામાં વખત ગાળતો. પથુ જરાયે ! શુરુત્રયે આકોશ ન કયો. એમ આત્મનિંદા કરતાં શુભ ભાવના ભાવતા ભાવતાં રરતામાં તે લઘુમુનિએ

સર્વદાતૃત્વ—કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. હવે તે દુનિયામાં સર્વ વસ્તુ હસ્તાંબળીવત્ દેખવા લાગ્યો, તેથી હવે સારે રસે ચાલવા માંડ્યું. સીધાં પગલાં પડતાં નેહ શુર બોલ્યા, હવે કેવો સીધો સટ ચાલ્યો. માટે “માર સાર ને જીવે કાતાર” ચોદમુ રત્ન દેખાડ્યા વિના તું સીધો ચાલે તેમ નથી. શિષ્ય બોલ્યો:—કૃપાળુ શુર ! હું સીધો સીધો ચાલું છું, તે સર્વ આપનીજ કૃપા છે. શુર કહે—શું કાંઈ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે ? શિષ્ય કહે, તે પણ આપની જ કૃપા. શુર કહે કર્યું જ્ઞાન—ત્રીજી, ચોથું કે પાંચમું ? શિષ્ય કહે, આપની કૃપાથી પાંચમું. આ સાંભળી શુર કહે:—અરર ! કેવળી ભગવાન ! મેં આપની અસાતના કરી ? મને પાપીને હેઠો ઉતારો, મેં આપને બહુ દુઃખ દીધું ; હે પ્રભુ ! મને ક્ષમા કરજો. પછી હેઠો ઉતરી કેવળી ભગવાનને વંદન કર્યું ને પોતાના અપરાધની માફી માગી.

આ દર્શાવતી મતક્ષ્મ એ છે કે જેનામાં ઉપરોક્ત શુભો છે, તે અવશ્ય આત્મકલ્યાણ કરી ઇષ્ટ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. જેમ ઉપરના દર્શાવતાં બાળ શિષ્ય સાતે શુભથી યુક્ત હતો, તો તેણે સંસારસાગરનો અંત સહજમાં આપ્યો. (૬૪)

(૬૫)

અષ્ટાનાં કૂર કર્મણાં ધ્રુવ મહો માહં જયં દુર્જયં ।

પંચાનાં ચ મહા વૃત્તાં ગુણ જુપાં શીલંજયં દુર્જયમ્ ॥

પંચેન્દ્રિયપ્રકરેષુતેષુ નિયતં જિહ્વાજયં દુર્જયં ।

યોગેષુ ત્રિતયેષુ ચાવનિપતે ! ત્રિતંજયં દુર્જયમ્ ॥૬૫॥

અર્થ—અહો, આ જગતમાં ખરેખર આઠ કર્મમાં મોહનીય-કર્મ જીતવું ઘણું કઠણ છે, તથા ઉત્તમ એવાં પાંચ મહા વ્રતોમાં ચોથું શીલવ્રત પાળવું મહા કઠણ છે, તથા પાંચ ઇન્દ્રિયોના સમૂહમાં ખરેખર રસોન્દ્રિય-રસના જીતવી બહુ મુશ્કેલ છે, તથા હે મહારાજ ! ત્રણ યોગમાં એક મનને જીતવું મહા કઠણ છે. (૬૫)

લાવાર્થ—આ સંસારમાં જીવોને ધણાંજ કૂર એવાં આઠ કર્મોને વિષે મોહનીયકર્મ જીતવું તે ખરેખર ધણાંજ દુર્ભય છે. તે આઠ કર્મો કયા છે ? તેનાં નામ કહે છે. (૧) જ્ઞાનાવરણીયકર્મ (૨) દર્શનાવરણીયકર્મ (૩)

વેદનીયકર્મ (૪) મોહનીયકર્મ (૫) આયુષ્યકર્મ (૬) નામકર્મ (૭) ગોત્રકર્મ (૮) અંતરાયકર્મ; એવાં આઠ કર્મોમાં મોહનીયકર્મ પ્રધાનભૂત છે. તેની ૨૮ પ્રકૃતિ છે, તે ૨૮ સ્થાનનાં કર્મારોહથી અનુક્રમે ક્ષય થાય છે. જેવટે અગ્નીયારમા ગુણુસ્થાન સુધી ચડવા છતાં સંજવલના લોકાદ્યપી મોહનીયકર્મનો સમુદય થવાથી ત્યાંથી સત્તર પતન થાય છે. અને ચતુર્ગતિમાં પરિશ્રમણુ કરે છે. હવે પ્રસંગોપાત આઠ કર્મોનો સ્વભાવ તથા તેના ગુણુ કહે છે. પહેલું જ્ઞાનાવરણીયકર્મ તે આંખના પાટા સમાન છે, અને તેણે અનંત જ્ઞાન ગુણુ રોક્યો છે. બીજું જ્ઞાનાવરણીયકર્મ તે રાજના પોળીયા સમાન છે, અને તેણે અનંતદર્શનગુણુ રોક્યો છે. ત્રીજું વેદનીયકર્મ તે મધ તથા અદીણે ખરડેલા ખડ્ગ સમાન છે. અને તેણે અનંત અવ્યાખ્યાય આત્મિક સુખ રોક્યું છે. ચોથું મોહનીયકર્મ, તે મદિરા પાન સમાન છે અને તેણે અનંત જ્ઞાન સમકિત ગુણુ રોક્યો છે, પાંચમું આયુષ્યકર્મ તે હેઠ સમાન છે અને તેણે અક્ષય રિચિત ગુણુ રોક્યો છે. છઠું નામકર્મ તે ચિતારા સમાન છે, અને તેણે અમૂર્ત ગુણુ રોક્યો છે, સાતમું ગોત્રકર્મ તે કુંભારના આકાશ સમાન છે, અને તેણે અગ્નિ લક્ષુ ગુણુ રોક્યો છે. આઠમું અંતરાયકર્મ તે રાજના લાંચરી સમાન છે અને અનંત આત્મિક શક્તિ ગુણુ રોક્યો છે. એ આઠમાં મોહનીયકર્મ મોટું છે, મારે આઠ કર્મોમાં મોહનીયકર્મને જીતવું અતિ કઠિન છે; તથા અનેક ગુણુવડે કરીને યુક્ત એવાં પાંચ મહાવ્રતોમાંથી ગોચર શિયળવ્રત સાધવું-પાળવું તે પણ કઠિન છે. એટલે થયાર્થપણે શીયળવ્રત પાળવું તે દુર્ભય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:-

કવિત-ચલયો ગગનપથ, મલયો મિહિર લોક,
દલયો રિપુકો દલ, રામ તનબી હોત હે;
ધરયો ધરાકો ભાર, તરવો દધિકો ખાર,
હરયો હરાકો હરી, કરયો આધિન હે;
ખાયયો હલાહલકું, લાયયો ફનીશમની,
પાયયો ખગે સંજોગે, બને કોઉ દિન હે;
રહયો અહાર બીન, કહેયો ભવિષ્ય હોત,
સખહી સહેલ પન, કામ દલયો કઠિન હે.

માટે સર્વ કરતાં એ શીયળવ્રત પાળવું તે ધણુંજ કઠણુ છે, તેમજ પાંચ ઉદ્ધિયોના સમૂહમાં જીતને જીતવી, તે પણ ખરેખર દુર્ભય છે. એટલે જેવું મળે

તેવું બોજન રાગદેષ રહિત નિર્મમત્વભાવે ઉપયોગમાં લઈ સંતોષ માનવો તે તો કઠિનતર છે. કારણ કે ખારા ખાટા, કડવાં, કસાએલાં, મીઠાં વગેરે મિષ્ટ ઇષ્ટ બોજનો આ જીવને ધણાંજ વહાલાં લાગે છે, પણ પરિણામે તે ધણું દુઃખદાયી છે. ક્ષમાવર્થ શ્રીધર્મશ્રેષ્ઠી નામના અણુગારને માસખમણને પારણે નાગેશ્વરી સાક્ષણીને ધેરથી કડવા તુઅડના શાકની જોગવાઈ મળવા છતાં તેમાં સંતોષ માની નિર્મમત્વ ભાવે તે આરોગી ગયાં. ધન્ય છે તે મહાત્માને ! કે જેણે દુર્જય એવી રસનાઈદ્રિયનો વિજય કર્યો. તથા બીજે પ્રકરે પણ રસનાઈદ્રિયનું દુર્જયપણું બતાવે છે આચાર્યસૂત્રમાં શ્રીચરમ-જીનરાજે ચાર પ્રકારની ભાષા કહેલી છે. જેમકે—(૧) સત્યભાષા (૨) અસત્ય-ભાષા (૩) મિશ્રભાષા (૪) વ્યવહાર ભાષા; એવી ચાર ભાષામાંથી સત્યભાષા અને વ્યવહારભાષા એ બે ભાષા આદરવા જોગ છે, અને બાકીની બે ભાષા છાંડવા જોગ છે. માટે સત્ય તથા વ્યવહારભાષા વિવેકપૂર્વક બોલવાથી પણ રસનાઈદ્રિયનો વિજય કર્યો કહેવાય છે. કારણ કે ધણાં અજ્ઞાની મનુષ્યો જીહ્વે બોલવામાં, હઠા મરકરી કરવામાં તથા કંઈક કંઈક, મર્મભેદી, પરને પીડાકારી ભાષા બોલીને નકામા કંઠ કમોં બાંધે છે, માટે સુજનોએ વિવેકપૂર્વક વિચારીને સુભાષા બોલી રસનાઈદ્રિયને નિયંત્રિત કરી મિતભાષી થવું. તેને માટે કહ્યું છે કે—

છાંધો—વશ રાખજે તારી જીભડી, અનર્થાં દંડે,

કાજ ન સિજે આપણું, તું શીદને મડે;

જેથી લાગે લેખ, તેથી અળગા રહેજે,

ધરમ ધ્યાનની વાતમાં, તું વળગ્યો રહેજે;

પોતાથી પળતું નથી, પારકાનું તું કયાં કહે ?

પ્રકાશસિંહ જાણી વહે, કે તારાં કર્યાં જીવ તું સહે.

દુહો—જીભ સફર જલ દુધ હેં, જીભ પરાધ સગા;

એક જીભ સજન હસમિલે, એક જીભ ઉઠે અગા.

માટે વિચારીને નિષ્પાપ ભાષા બોલવામાં ઉપયોગની બહુ જરૂર પડે છે, કારણ કે આ જીવનો સ્વભાવ એવો છે કે વાતચાતમાં જીહ્વે બોલે છે, મરકરી હઠા કરે છે, અને કંઈક વાણી વહે છે, કંઈક વચનો બોલે છે, નહારાં અનર્થ દંડના વાક્યો ઉચારી કર્મ બાંધે છે અને નામ ધગવે છે ધર્માનું । મુખે મુકપતી બાધે, પ્રતિક્રમણ કરે, ઉપવાસ કરે, પોષધવ્રત, સામાયકવ્રતો વગેરે ક્રિયાઓ કરે, પણ વ્યાપાર વગેરે વ્યવહારિક કાર્યોમાં કુડકપટ કરતા તો

જરાયે પાછું વાળી જોતાજ નથી, સ્વાર્થને માટે હિંસા કરતાં કરતાં નથી. માટે જ લગવાને કહ્યું છે કે—જેણે રસનેન્દ્રિય જીતી તેણે પાંચે ઇન્દ્રિયા જીતી સમજવી. પણ તે રસનેન્દ્રિયને જીતવી ધણીજ દુર્લભ કહેલી છે.

વળી મન, વચન અને કાયા, એવાં ત્રણ જોગોમાથી મનને જીતવું તે ધણુંજ દુર્લભ છે. કારણ કે મનની અશુભ ચિંતવનાથી કનિષ્ઠ કર્મો બધાજ છે. તંદુલ નામના મચ્છે એક કાચી બે ઘડીમાં સાતમી નરકનું આયુષ્ય બાધ્યું. તે એમ કે સહસ્ત્ર યોજન પ્રમાણવાળા રવચંદ્રુરમણ નામના મહાસાગરમાં તંદુલ નામનો એક મોટો મચ્છ રહે છે, તેની આખની પાપણ ઉપર એક તંદુલ નામનો ઝીણો મચ્છ આવીને બેઠો, તે વખતે પેલો મોટો મત્સ્ય પોતાનું મુખ પહોળું કરીને તેમાં પાણી ગ્રહણ કરી પાછો થોડીવારે તે તમામ પાણી કાઢી નાખતો હતો, તેમાં નાનાં સાછલાંઓ પુષ્કળ આવતાં હતા, અને પાછાં બહાર ચાલ્યાં જતાં હતા. આ પ્રકારની વારંવાર રમુજક્રિયામા મશ્ચુલ જોવા મત્સ્યની પાપણમાં બેઠેલો પેલો તંદુલ મચ્છ આવી ક્રિયા જોઈ મનમાં એમ ચિંતવવા લાગ્યો કે—આ દેવું અધટિત કામ કરે છે, કેમકે આવી રીતે ચાહીને પાણી દ્વારા આના મુખમાં નાના મત્સ્યો આવે છે, તે પાછા નિકળી જતી વખતે તે પોતાનું મોઢું બંધ કરી બધા મત્સ્યોને પેટમાં રાખી એકલા પાણીનેજ બહાર કાઢી નાખતો હોય, તો કેવું સારું ! જો મારો દેહ આના જેવો જખરો હોત તો એકે મત્સ્યને હું જવા દઉં નહિ, અને બધા મત્સ્યોને ખાઈ જઈ, આવી કનિષ્ઠ ચિંતવનાથી અંતર્મુહૂર્તમાજ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી સાતમી નરકમાં તેત્રીસ સાગરોપમને આવળે ઉત્પન્ન થઈ તે મહાદુઃખનો ભોગી જાન્યો. વળી પણ બીજાં હાખલાંઓ તે વિષે કહ્યા છે. પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિએ પણ માનસિક પરિણામના ચોગે કહ્યી, નીચી ગતિનું બધન ઉપાજ્ઞન કયું, અને છેવટે શુભ પરિણામથી વિમુક્ત બની વૈદેહી થયા. વળી લગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે કે—મનઃ યથ મલુખ્યાણાં કારણં લેઘમોક્ષયોઃ ॥ મતંલય કે બધ અને મોક્ષનું કારણ માત્ર મનજ છે, તેટલા માટેજ ત્રણ જોગમા મન જોગને જીતવું એટલે મનને વશ રાખી શુભ વર્તનમાં વર્તાવવું એજ કહ્યું છે. તેને માટે કહ્યું છે કે—

મનહર છંદ,

શરીર સુંદર રથ, ઇન્દ્રિયા છે અવિરૂપ,

મન સારથીથી ખુબ, ખુબ દોડયો જાય છે;

મન જેમ લઇ જાય, તેમ તેના ઘોડા જાય,
મહારાજ જીવમાંહે બેઠા મલકાય છે;
કામકાજ કરવામાં મનને આધીન બધાં,
મન તારનાર ને, યુદ્ધાડનાર થાય છે;
કેશવ કહું શું એજ, મન વશ્ય રાખવાથી,
ભારે ભવસાગર તો, પાર ઉતરાય છે.
હુહો—ઘાતકી ઘાટ ઘડે ઘણા, ખાટકી કરતાં છેક;
તેમાં નાહું ડર કે દયા, પાપી પ્રાણી એક.

(૭૨) અષાઢભૂત મોહકથી ફર્યા, ને નાટક કરતાં ખર્યા.

એક ગુરને ચાર શિષ્યો હતા, તેમાં મોટા શિષ્યનું નામ અષાઢભૂતિમુનિ હતું. એક વખતે તે પચિનું મંડળ ફરતુંફરતું એક મોટા શહેરમાં આવી ઉપા-
શ્રમમાં ઉતર્યું. ગેયરીનો ટાઇમ થયે ચારે શિષ્યો લિન્નલિન્ન સ્થળે લિહ્યા લેવા નીકળ્યા, તેમાં અષાઢભૂતિમુનિ ફરતા ફરતા એક નાટકીયાને ત્યાં જઈ ચડ્યા, તે વખતે તેના ધરમાં બે કુમારિકાઓ સિવાય બીજી કોઈ માણસ ન હતું; મહાત્માને પધારતા જોઈ અને ઉભી થઈ અને સાધુ લાણી મિષ્ટ વાણીથી તેમનો સત્કાર કર્યો, અને ભાવસહિત પૌષ્ટિક પદાર્થોથી પકનેલા પાકનો એક લાકુ વહોરાવ્યો. સાધુએ લાકુ વહોરી નીચે આવીને વિચાર કર્યો કે, અહાહા ! આ પાકનો લાકુ બહુ સરસ છે, તેજસ્વી મસાલાથી ભરપુર છે, પણ એકજ વહોરાવ્યો અને અમો તો પાંચ છીએ, માટે ચોથા ભાગે પણ નહિ આવે ! ઠીક મારી પાસે રૂપપરાવર્તિની લગ્નિ છે, માટે ચાલ, બીજા સાધુનું રૂપ કરી બીજા મોહક લઈ આવું એમ ધારી બીજા સાધુનું રૂપ લઈ બીજા મોહક લઈ આવ્યા, તેમ વળી વિશેષ લોભ વધ્યો. જહા જામો તહા લોમો, જામે લોમો પવઢૂઢ ॥ અર્થાત્ “ લાલે લોભ ધણેરો વધે, લોભે લાજ મરજાદ ઘટે. ”

પછી તો ધણે લોભ લાગવાથી પાંચ વખત રૂપપરાવર્તન કરી પાંચ મોહક લીધા, અને ખુશી થતા સ્વસ્થાનકે ગયા.

આ રૂપપરાવર્તનનો અજાજ ખેલ પેલી બે કુમારિકાના પિતાએ સામેના મકાનમાં બેઠેલો હતો ત્યાંથી સર્વે જોયો ને આશ્ચર્યકિત થઈ પોતાની પુત્રી પાસે આવી કહ્યું:—પુત્રીઓ ! આજ કેટલા સાધુ લિહ્યા લેવા આવ્યા હતા ! ઉત્તર મળ્યો કે પાંચ. ત્યારે પિતા કહે:—જાહેનો ! તે સાધુ પાચ નહોતા,

પણ એકજ હતો, પણ અમુક વસ્તુની આશાએ તેણે પાંચ રૂપ લીધાં હતાં. તો તમોને કહેવાનું એટલુંજ કે તે પુરૂષ જેવો તેવો નથી, પણ મહા સત્તાવાળો અને ચમત્કારી છે, માટે હરકોઈ પ્રકારે તેને વશ કરી તેને તમારો પતિ બનાવો; તેના તરફથી તમને પૂર્ણ સુખ મળશે. પ્રાપ્ત કરી કાલ પણ અત્રે આવશે ખરો ! માટે તેને પહેલેથીજ પાંચ લાકડું વહોરાવજો. અને બનતા પ્રયાસે ધીમે ધીમે સ્વાધીન કરજો—એવી મારી બલામણુ છે. હવે ઈર્ષમિષ્ટ અને સ્વાદિષ્ટ મોહકનો લોભ લાગવાથી બીજો દિવસે પણ અષાઢ-શ્રુતિમુનિ ત્યાજ ગયા, ત્યારે બન્ને બાળાઓ ઉભી થઈ મોહક હાવભાવ કરી સમ્રેમે પાંચ લાકડું વહોરાવ્યા; વાતો નિમિત્તે વિશેષ ખોટી કપ્યાં અને સરાગવાળાં વિષયવચનોથી હૃદય લલચાવવા લાગી અને કહ્યું—મહારાજ ! કૃપા રાખજો, અમો આપની દાસી છીએ, અમે આપને શરણે છીએ, અમને ખરો આધાર આપના છે, આપ બીજો કયાય ન જતા અત્રેજ પધારજો, આપને જે જોઈ શે તે વહોરાવીશું; આ ધર પણ આપનુંજ છે એમ ચોક્કસ સમજજો. એમ કહી લગીચગી વિવિધ લટકાંમટકા કરતી પગે લાગવા માડી અને શૃંગારમય હાવભાવ દર્શાવતી કટાક્ષ કરવા લાગી.

પછી સાધુ પણ લલચાયા થકા ત્યાં દરરોજ જવા લાગ્યા રોજ એકજ ધરની ભિક્ષા લેવાથી પરિણામ કેવું ખરાબ આવે છે, તે આ દષ્ટાંત પરથી સ્પષ્ટ જણાશે. એવાજ હેતુથી સર્વથા પુરૂષોએ સાધુને ભિક્ષાચરી નિમિત્તના દોષમાં કહ્યું છે કે:—સાધુએ કાયમ એકજ ધરની ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી નહિ, એકજ ઘેર રોજ જવું નહિ. આવો સર્વગનો અનુપમ મહાન સિદ્ધાંતતત્ત્વ જે વિષયના લાભચુ અને ભોગના ભિખારી સાધુ ઉઘાપે છે, તે પરિણામે ભ્રષ્ટ થઈ મહાન કષ્ટને વેડે છે, અને તેમને જાંડ સંકટમાં ઉતરવું પડે છે; અને પછી પસ્તાવાનો પારજ રહેતો નથી આપણા દષ્ટાંતના નાયક અષાઢશ્રુતિ સાધુના સંખ ધમા પણ એમજ બનવા પામ્યું. આખરે તે બન્ને કુમારિકાઓએ તેને મોહમાં પાડ્યો અને સયમથી ભ્રષ્ટ કર્યો. તે એવી રીતે કે એકલા તે સાધુને ધણાજ ખોટી કપ્યાં, અને મોહક વચનોથી સ્વાધીન કરી લઈ ભેખ ઉતારી અત્રેજ કાયમ રહેવું, એમ કશુલાબધુ. ઉત્તરમાં અષાઢશ્રુતિ મુનિએ કહ્યું કે:—ભગ્ને ! અહીં આવું તો ખરો, માટે પણ તમારા પ્રત્યે ચિત્ત ચોટ્યુ છે, પણ મારા ગુરૂને કહીને પછી આવું, એમ કહી ગુરૂની રજા લેવાને આદ્યા. અહાહા ! વિષયવિકાર કેવો કપરો છે, ભલ્લભલાને બુઝાવે છે, નારીના નયનમાંથી નિકળતા કટાક્ષ બાણથી કોણ અજ્યુ નથી ?

૧૩૨ સુખ કુઃખ સરવે સાંખીએ, સુણી જુના ઇતિહાસ; [વૈરાગ્ય શ્લોક
રાજ્ય મળે કોઈકે દિવસ, કોઈ દિવસ વનવાસ. ૧૩૧

હોરવી ગજલ.

નારી તણાં નયના નિહાળી, સર્વ ઘેલા થાય છે;
વિદ્વાન કે ગુણવાન હો, ધનવાન પણ લોભાય છે. ૧
રે રંક રાય અમીર નિર્ધન, નિત્ય તેને રહાય છે;
શૂરવીર દેતા શીર રણમાં, દોષ તેના થાય છે. ૨
વકીલ ને બેરીસ્ટરો, બાહોશ બહુ કહેવાય છે;
પણ પ્રેમદાની પાસ, હાલ હાલ કે'તા જાય છે. ૩
અધિકારી થઈ ઇન્સાફ દે, ને મૂઝ પર લીંબુ ટકે;
એવા રસિક તે રાંકડા થઈ, નારી ત્રાસે ટળવળે. ૪

પછી તે શુર પાસે ગયા, આજની સુરખી મુખ ઉપર કંઈ જુદીજ
હતી, વૈરાગ્યરંગને બદલે વિષયરંગ મુખ ઉપર છવાઈ રહ્યો હતો. આજ
ધણો વખત લાગવાથી શુરજે ધીરજથી પૂછ્યું:-કે અહો શિષ્ય! આજ બહુ
મોડું કેમ થયું વારૂ? એટલું જ્ઞાતિપૂર્વક કહેવામાં આવ્યું. તે સાંભળી એક-
દમ ગર્જના કરી આકોશપૂર્વક અષાઢભૂતિ બોલ્યો:-તમારે ઠીક છે, પાટમાં
પડ્યા પડ્યા મજા કરવી, પણ ગૌચરી પાણીમાં મારે ફટકી મહેનત પડે
છે! વળી ઉપરથી પાછો તમારો ઠપકો સાંભળવો પડે, એ તે કેમ ખમાય?
હ્યો, હવે છેવટે જો બન્યું છે તે સાફ કહી દઉં છું. આજે તો બે નટીઓ
મને મળી હતી, હવે મારે તેમની પાસે તેમના આગ્રહથી રહેવું છે; તમારી
રજા લેવા સારૂ અહીં આવ્યો છું. આ સાંભળીને શુર ધણો ખેદ પામ્યા,
અને તેને ઉપદેશ તરીકે કહ્યું કે:-

છપ્પો—નારી નાગણ જાણીએ, દેખત કરે હોરાન,
બાણ ચલાવે નેનકા, ત્રાડે શુદ્ધ અરૂ સાન;
નારીના વિશ્વાસપી, રાજપાટ સુખસાજ,
સર્વ તણ રણ પોલીયા, રંક અને મહારાજ;
નારી એસી ડાકિની, ત્રીન લોકકું ખાય,
છતે ખાવે કાલજા, મુવા નકું લે જાય. ૧

દુહો—સૂી તાતા અંગાર સમ, ધી ઘટ સમ નર ધાર,
એ બેના મેળાપથી, થાય અનર્થ અપાર. ૧

એમ શુરએ બહુબહુ પ્રકારે સમજાવ્યો પણ સમજ્યો નહિ. પછી
શુરએ કહ્યું, જેની તારી ઇન્જા, પણ એટલું તો યાદ રાખજો, કે તું પૂછવા

આવ્યો તેના બદલામાં હું તને એક હિતવાક્ય કહું છું, તે એ કે તે બન્ને નારી અબક્ષની ભોગી છે, માટે જ્યાં સુધી તેના ધરમાં અખાજ ન લાગે ત્યાં સુધી રહેજો, અને અત્યારે પણ તે અખાજ તળે, તોજ તેમનું કહું માનજો. ઉત્તરમાં જાહુ સાઈ ! જરૂર એમજ કરીશ, તે નહિ તળે તો હમણાજ પાછો આવીશ: જેની આચાર-એસ કહી ત્યાં ગયો. જીઓ પાસે આવીને સ્પર્શ કરવા લાગી, ત્યારે કહું કે:-ઝેટે રહેજો ! મારા ગુરૂની શરત તમારાથી પળી શકે, તોજ હું તમારા ધરમાં રહું; પછી તેણે તે શરત કહી સંભળાવી, તેથી તો બન્ને જણી ધણું અચરજ પામી ને નહિ પાળી શકવાનો ભાવ પ્રગટ કર્યો. પછી સાધુ પાછા જવા લાગ્યા, ત્યારે અશ્વકથ પરિહરે (નણ્ટકે) લાચારીથી તે પ્રતિજ્ઞા કયુશ કરી. તે જ વખતે તે બન્ને વસ્તુનો નિગ્રહ કરાવ્યો, પછી ભેખ ઉતારી ત્યાં રહ્યા અને નાના પ્રકારના ઉપભોગો (વૈભવવિલાસનાં સુખો) ભોગવવા લાગ્યો. આખો દિવસ ધરમાંજ પડ્યો રહે, તે જરા વાર પણ બહાર ન નીકળે તેથી તો તે બન્નેને કંટાળો આવવા લાગ્યો, તેમણે તે બન્ને વસ્તુ (મઘમાંસ)નો ત્યાગ મનથી કર્યો ન હતો, લાગ મળે તો તેનો જોગ મેળવી વાપરવા ઉત્કંઠાજ હતી, પણ તેવો લાગ ન મળવાથી તે પુરૂષ ઉપર મનથી પૂર્ણ કંટાળવા લાગી; એમ ખાર વર્ષ સુધી ચાલ્યું. એકવાર એવું બન્યું કે પરદેશથી નાટકીઆઓ તે રાત્ર્યમાં ખેલ કરવા આવ્યા, તેથી આ નાટકીઆને પણ રાત્ર્ય તરફથી આમંત્રણ (તેડું) આવ્યું, તેથી આ ચમત્કારી નર અશ્વાદભૂતિને સાથે લેઈ સહુ રાત્ર્યદરબારમાં ગયા. અહીં પાછળથી બન્ને નટીઓને લાગ સારો મળ્યાથી તેમણે દાડ માંસ વગેરે પુષ્કળ મંગાવી હદ ઉપરાંત વાપર્યાં તેથી સત્વર ખેલાન થઈ, જાણે ગાદી થઈ ન હોય-ઉંમત બની ગઈ હોય એમ કૃત્તિસત કુચેટાઓ-આળા કરવા લાગી, લુગડાં કાઢી નાખ્યાં, ધણે વર્ષે અબક્ષ પેટમાં જવાથી તે ટક્યું નહિ, અને ઉલટી થઈ ગઈ, તેમાંજ તે એ જણી ખેલાન થઈ આળોટવા લાગી.

તેવામાં અષાઢભૂતિ ત્યાં આવ્યો, આ વિચિત્રતા ને વિપરીતતા જોઈ તરતજ ગુરૂનું વચન તેને યાદ આવ્યું, તેથી તેના કૃત્યને ફીટકાર આપી તેણે યોતાનો ભેખ પહેરવા સાંડ્યો. પછી પુત્રીના પિતાને આ વાતની અખર પડવાથી તેણે એકદમ ત્યાં આવી પ્રહાર કરી કેકે ઉતાયો. બન્ને સચેતન બનીને અષાઢભૂતિ પ્રત્યે યોતાના અપરાધની ક્ષમા માગતી આજીજી કરવા

લાગી, પણ તે પોતાની ટેકથી ચલ્યો નહિ, ત્યારે છેવટે વિનતિ કરી કે નાથ ! આપ આજ્ઞા જશો તો હવે અમારી જીવનદોરી શું ? અમે હવે બીજા પતિ તો કરવાની નથી. ત્યારે ઉત્તર મળ્યો કે:-રાજાને મેં નાટક ખતાવ્યું છે, તેના બદલામાં મને એક વચન આપ્યું છે, તો હું ત્યાં જઈ કહું છું કે તે તમને પાળશે. એમ કહી રાજા પાસે જઈ પોતાની બે સ્ત્રીને પાળવાનું કહ્યું, રાજાએ તે વાતની હા કહી. વળી રાજાએ વિશેષમાં કહ્યું કે:-મને તથા આ પાંચસે પરદેશી નાટકીઆને તમે એક નવું નાટક ખતાવો. રાજાના અતિ આગ્રહથી તેણે પહેલા ચકવતી^૧ શ્રી ભરત મહારાજનું છેવટની અનિત્ય ભાવના વાળું નાટક શરૂ કર્યું, તે નાટક કરતાં ભરતરાજાની જેવી દક્ષા વૈરાગ્યમય હતી, તેવીજ ત્યાં ખડી કરી છેવટે પોતે શ્રી ભરતરાજાની પેઠે અનિત્ય ભાવના ભાવતાં ત્યાંજ એ અષાઢશ્રુતિને કેવલ્ય યાન પ્રગટ થયું. તે જ વખતે ઉપદેશ કરી પેલા પાંચસે નાટકકારોને યુઝાબ્યા ને દીક્ષા આપી, પછી પાંચસે સાધુ સહિત શ્રી અષાઢશ્રુતિ કેવળી યુરને આવી મળ્યા.

આ દર્શાવતી મતલબ એ છે, કે ઉપર શ્લોકમાં ખતાવેલા ચાર પ્રકારો સંધાવા મહાદુર્લભ છે. તે મનને પતિત કરે છે; પણ આખરે અમુક ટેક ઉપર ટકી રહે, તો અષાઢશ્રુતિની જેમ અંતે પાછા ઠેકાણે આવી તરી જાય. (૬૫)

(૬૬)

વાણીહ નૂર્જ નવનીત તુલ્યા ।

ચિત્તં તુ હલાહલ મેવયસ્ય ॥

મહોરગસ્યેવ નરસ્ય તસ્ય ।

સંગઃસુદુરાપતરિ વર્જનીયઃ ॥ ૬૬ ॥

અર્થ—આ જગતમાં જેની વાણી ખરેખર માખણ જેવી (સુકોમળ) છે પણ ચિત્ત તો હળાહળ વિષ-ઝેર તુલ્યજ છે; એવા નરનો સંગ મોટા સર્પની જેમ દૂરથી જ તણ દેવો. (૬૬)

ભાવાર્થ—આ શ્લોકમાં જે માણસની વાણી નવનીત તુલ્યા કહેતાં માખણના જેવી અતિશય કોમળ હોય છે, પણ ચિત્ત તો ખરેખર હળાહળ (વિષ) જેવું હોય છે, તેવા દુર્જન-ખળ માણસોનો સંગ હળાહળ વિષથી

મરેલા મોટા વિષધર-સર્પની માફક ઘણું છેટેથીજ જલદી છોડી દેવો; મત-લખ કે એવા કપટી માણસોનો સજ્જન પુરુષોએ સંગ કરવો નહિ. તેમજ તેવાનો વિશ્વાસ પણ કદી કરવો નહિ. તેને વિષે કહ્યું છે કે:—

લાવણી.

ઉન ઘર કમ્બુ ન જમ્યેજી, છુસ્કે પેટમેં પાપ;
મિલતા સાથે મિલતા રહીએ, જો કોઈ હોવે નમી;
કુડકપટકે સંગ ન જમ્યે, દગેખાજ ઓર વેમી. ઉન. ૧
મન મેલા તન ઉજ્જવલ કહીએ, બગલા જૈસા લેખ;
તીસસે તો કહિવા ભલા હે, બાહિર સિતર એક. ઉન. ૨
માતપિતાકે કહેનેમે નહિ, ગુરૂકે નહિ બચનમે;
પરત્રિયાકો નેહ લગાયો, રાજી નહિ ભજનમે. ઉન. ૩
ગંગા નાયો જમના નાયો, નાયો પુષ્કર કાશી;
દયાધરમકો બીજ ન જાણ્યો, પડી મોહકી કાંસી. ઉન. ૪
મિત્ર પાસે મિત્ર આવે, કર કર નજર ભરેલી;
મુખપર આતાં કરે મીઠીયાં, માંહિ કાતિ ઝેરી. ઉન. ૫
કુડકપટી લપટી વો છુતારા, માનસ ઉનકી કેસે મીત;
સતગુરૂ કહે સુનો નરનારી, મત કરજે પરતીત. ઉન. ૬

માટે એવા પટામણા ધૂર્તજનોનો દૂરથી જ પરિહાર કરવો.

मुखं पद्मदलाकारं । वाचा चंदन शीतला ।

हृदयं क्रूर संयुक्तं । त्रिविधधूर्त लक्षणम् ॥

એવા ધૂર્તજનો મિષ્ટ વચનોથી મુગ્ધ કરી જનોને ઠગી સ્વાર્થ સાધવા-માંજ સદા તત્પર રહે છે, ધૂર્તજનોને દૂરથીજ દૂર સર્પની માફક છોડી દેવા જોઈએ, હવે તેના ઉપર એક બાવાજના ધૂર્ત એલાતું દષ્ટાંત કહે છે.

(૭૩) લોભે લક્ષણુ અને સાન ભૂલેલા બાવાની વાત

કોઈ એક ગામમાં એક બાવાજી મઠ બાંધીને રહેતા હતા. તેમનામાં લોભ દશા વિશેષ હતી; તેથી ગામમાંથી તે લોટ વગેરે માગી લાવી પોતાને જોઈતું વાપરી બાકીનું વેચી નાંખી તેના પૈસા ભેગા કરતો. એમ કરતાં તેની પાસે એક ત્રિતમાત્રા (પૈસાની પોટકી) થઈ, તે તેને પૂર્ણ ત્રિમથી સાચવતો. તે પોટકી ઉપર તેને બહુ મોહ (ત્રિમ) હતો, તેને કીધે તે કાંઈના

ઉપર વિશ્વાસ હતો નહિ, મઠમાં કાઢને ટકવા ન દેતો, તેમ પોતે નિરાંતે ઉઠતો પણ નહિ. કહેવત છે કે “લોભીઆ આગળ ધૂતારા ભૂખે ન મરે” તેમ આ બાવાજીને પણ થયું. આ પોટકીની એક ધૂતને ખખર પડી તેણે ગમે તેવા પ્રયાસે તે પોટકી પડાવી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. ધણું કરી સાધુ બાવાઓ એલા મુંડવાના લોભીઆ બહુ હોય છે, માટે કપટથી તેનો એલો થઈ કામ સિદ્ધ કરવાનું વિચારી બાવાજી પાસે આવી ઠેક નમઃ શિવાય કહી સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કર્યા. અને કપટ ભરી નમ્ર વાણીથી બોલ્યો કેઃ કૃપાળુ શુરવર્ધ ! ત્રાયસ્વ ત્રાયસ્વ તારો, તારો, અસારોડય સંસારઃ । ગિરિનદીવેગોપમં યૌવનમ્ ॥ મહારાજ, આ સંસાર તો અસાર છે, પર્વતની નદીના વેગ જેવું યૌવન છે, હું બહુ દુઃખી છું, માટે મને કૃપા કરીને આપનો એલો કરો, અને આપની ચરણ સેવામાં સદાને માટે રાખો-એવી આ ગરીબ સેવકની બાપજીને અરજ છે. બાવાજી તો એલાજીનું નામ સાંભળીને ચિત્તમાં લલચાયા અને કહ્યું કે:-તને એલો તો કરું, પણ રાત્રે તારે મઠની બહાર સૂવું પડશે; હું કાઢને મઠમાં સૂવા દેતો નથી. તે વાતની હા કહીને તે બાવાજી પાસે રહ્યો, ઘણો વિનય અને ભક્તિ કરે, અરધે વચને સદા શુરસેવામાં ખડો ને ખડો રહે, તેથી કાળે કરી તેના ઉપર જરા વિશ્વાસ આવવા લાગ્યો, પણ પેલી વિત્તમાત્રા તો પાસેજ રાખતો એલો ઘણાંયે લાગ ગોતે પણ ફાવે નહિ. એક વખત બાવાજીને કાંઈ પાસેના ગામમાં યજ્ઞમાન તરફથી ખીર ખાંડ જમવાનું ‘નોતરું’ આવ્યું, તેથી એલાને સાથે લઈ બાવાજી ચાલ્યા રસ્તે જતાં શુરને જંગલ જવાની હાજત થઈ, ત્યાં કાંઈ વિત્તમાત્રા લેઈ જવાય નહિ, તેથી એક ઝાડ તળે ઝોળી મુકી એલાને કહ્યું, એ ઝોળીકું મત અડનાં, દૂર બેઠકર સંભાળના; અમ્મ મેં જંગલ જાકર આતા હું. ઘણા વખતથી સારી ભક્તિ હતો હોવાથી હવે તેના ઉપર સારો વિશ્વાસ બેઠો હતો, તેથી આ પ્રમાણે બલામણુ કરી બાવાજી જંગલ જવા ગયા. આથી પેલા એલાજી (ધૂત) ને લાગ સારો મળ્યો તેથી તે તો મળેલા અવસરનો લાભ લેઈ બાવાજી અદશ્ય થતાં જ વિત્તમાત્રા લઈ આવતો થયો.

હવે બાવાજી ઝાડે ફરવા બેઠો છે ત્યાં એક કૌતુક બેયું. તેમનાથી દૂર બે ઘેટાં સામસામાં માથાં ભટકાવતાં હતાં, તે વધારે જોરમાં આવવા જરા જીદ પડી પાછા જોરથી માથાં ભટકાવતા, તેથી લોહીનાં ટીપાં પડતાં,

તે ટીપાં પેલા બે ઘેટા જીવા પડે તેટલામાં ત્યાં ઉભેલો એક શિયાળ સત્વર આવી ચાટતો હતો. આ જોઇને બાવાજીને હસવું આવ્યું અને બોલ્યા કે:- અલ્યા મૂર્ખ ! તેનો તું વિશ્વાસ કરે છે, પણ હમણાં ઝોચિંતો માર્યો જમજ આમ બોલે છે તેવામાં તો જલ્દી ઘેટાંની ટક્કરનાં ઝપાટામાં આવી ગયો ને મરાયો. આ બાજતનો આશ્ચર્ય ને ખેદ કરતાં બાવાજીને પોતાની ઝોળી સાંભરી, તેથી સત્વર શુદ્ધ થઈ ઝાડ પાસે જઈ જીએ છે તો ત્યાં કાઠ ન મળે. ઝોળી તપાસી તો તે ખાલી દીડી. હાથહાથ ! હું મરાયો, ઠગાયો, પછી એકદમ મૂર્છા આવી, સાવધાન થતાં ધણે રોયો, પછી રોતો કકળતો વિલાપ કરતો, ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો અને ધારેલ ગામે આવી પહોંચ્યો. ગામમાં જતાં જોને ઘેર જવું છે, તે કાળી પટેલ યજમાન સામેજ મળ્યો; પધારો પધારો બાવાજી ! એમ આદરમાન આપી ઘેર લઈ ગયો, ખાટલા ઉપર બેસાડીને જીને કહ્યું કે:-બાવાજીની સરભરા કરજો, હમણાં હું જમને આવું છું એમ કહી તે બહાર ગયો. હવે તે પટેલની સ્ત્રી પુત્રવધી (છીનાળ-ફુરાચરણી) હતી, તેણે આ સંધ્યા સમયે કાઠ જર પુરૂષને મળવાનો સંકેત કર્યો હતો તેથી બાવાજીની જોવી તેવી સરભરા કરી, સારાં સારાં લુગડાં પહેરી બની ઝટ બહાર આવી અને મહારાજને કહ્યું કે:-મહારાજ ! હું હમણાં આવું છું, તમે અહીં રહેજો, એમ કહી તેણી એકદમ ચાલી. ત્યાં ભોગ-જોગે તેનો ધણી પટેલ સામે મળ્યો. તેણે છેટેથી તેને જાણી, સ્ત્રીએ પણ તેને દીઠો, તેથી એકદમ ભયભીત થઈ જઈ પાછી ફરી ઘેર આવીને સર્વ લુગડા ઉતારી બેઠી ત્યાં પેલો પટેલ એકદમ આવી ડાંગ લઈ સામે થયો ને કહે રાંડ ! બનીકનીને ક્યાં જતી હતી ? તું ફુરાચારણી છે, હું તને ઝોળાનું છું એમ કહી ખૂબ મારી, પછી ધરના થાંભલા સાથે દોરડાવતી મજબુત બાધી અને પછી તે પોતે સૂઈ ગયો. થોડીવારે જરપુરૂષ તરફથી શુભતપણે એક દુતી આવી. તેણે બંધાએલી બાધને ધીમેથી કહ્યું કે:-અહીં ! કેમ હજી નથી આવી ? ત્યાં તો વાટ જોઇને બેઠો છે. ત્યારે તેણે કહ્યું કે, મારાથી તો આજ નહિ આવ્યા. આવતી હતી ત્યાં તો રસ્તામાં આ પાપ સામું મળ્યું, તેને ખબર પડવાથી મને તો ખૂબ મારી ને થાંભલા સાથે મજબુત બાધી છે, તે કેમ છૂટું ? ત્યારે દુતી કહે, હું તને છોડું, તું જા. હું તારા બદલે થોડીવાર બંધાઉં છું પણ વહેલી આવજો. વચમાં આ પાપ જગશે તો વળી મારા ભોગ મળશે. પછી એ પ્રમાણે બંધનનું ઉલટપાલટ કરી પટેલની સ્ત્રી જર પાસે ગઈ. થોડી વારે પેલો કાળો જગ્યો. હજી તેનો કાંધ શમેલો નહિ

૧૩૮ વાણીતરને વૈતરા, કરે વિશેષ વેઠ; [વૈરાગ્ય શતક
સમજે કારણ સર્વનું, પાપ રૂપ આ પેટ. ૧૩૭

હોવાથી તે એકદમ ધણી ગાળો દેવા લાગ્યો:-બોલ રાંડ કુણા ! હવે કાંઈ દિવસ જઈશ ? ન જાય તો છાકું. એમ કહેવા છતાં પેલો મને ઝાળખી જશે, એવા હેતુથી કુતી કંઈ બોલ્યા સિવાય મૌન રહી. એથી તો આનો કોષાગ્નિ વધ્યો, રાંડ હજી તો બોલતી પણ નથી. એમ બોલી કોષપૂર્વક ઉઠી છરો લઈ સત્વર તેનું નાક કાપી નાખ્યું. શે રાંડ ! લેતી જ, આવું કયાં વિના તને સાન વળવાની નહિ. પછી પાંચ પચીસ ગાળો ચોપડી વળા પાછો સૂઈ ગયો, એટલે થોડીવાર પેલી છીનાળ કોલણે આવીને પૂછ્યું કે:- કેમ બેન, પુશીમાં કે ! પેલો પાપ ઉઠ્યો નથી ને ? તે સાંભળી કુતી બોલી: કાંઈ પૂછ મા બેન ! વધારે કાંઈ નથી પણ અભાગીઆએ ઉઠીને માઈ નાક કાપી નાખ્યું છે, આજી તો સર્વ વાતે કુશળતા છે. ખેર, બેન થયું તે ખરું ! હવે મારે પણ મારા પતિ પાસે સવારમાં કાંઈ સ્ત્રીચરિત્ર કરવું પડશે, નહિ તો મારા ભોગ મળશે. એમ કહી છુટી થઈ ઘેર ગઈ અને પેલી પુશ્વલી પાછી બંધાણી. અહો ! સ્ત્રી ચરિત્ર અગમ્ય છે !

કુલપતનં જનગર્હાં । લંઘનઞ્ચ જીવિતવ્ય સંદેહઃ ॥

અંગિકરોતિ કુલટા । પ્રમદા પરપુરુષસંસક્તા ॥

અર્થાત્—કુળનું પતન, મનુષ્યનિંદા, ગાઠ બંધન, જીવતરમાં પણ શકા વગેરે અસહ્ય કષ્ટો, આદિતો પણ પરપુરુષમાં આસક્ત બનેલી કુલટા અંગીકાર કરે છે. કુતી ઘેર જઈ સોડ તાણી સુતી, તેનો પતિ પ્રાતઃકાળમાં વહેલો ઉઠી કાંઈની હજમત કરવા ગયો, પછી હજમત કરી થોડીવાર ઘેર આવી બીજું કાંઈક કામ હોવાથી બહારથીજ અન્નો વગેરે ઘરમાં ફેંક્યા. ઘરમાં સ્ત્રી સોડ તાણી સુતી હતી, તેણે વિચાર્યું કે માથેનું આળ ઉતારવાનો આ લાગ સારો છે. અમારે કરેલું સ્ત્રીચરિત્ર ફાવશે. પછી પતિના સાંભળતાં એકદમ શ્રુમ પાડીને બોલી: અરર ! છુંકું કયું ? હું સુતી હતી, ત્યાં અન્નો નાખ્યો, તેથી માઈ નાક કપાઈ ગયું, હવે હું શું કરું ? દોડજોરે લોકો ! માઈ આણે તો નાક કાપી નાખ્યું ને ! પછી તો પેલીએ કોરટમાં જઈ દરિયાદ કરી. ત્યાં હજમ ઉપર કેસ ચલાવતાં આખરે તેના ઉપર યુનો સાબિત થયો, અને બિચારા નિરપરાધીને ફાંસીનો હુકમ મળ્યો.

દુહો-નારી વિષની વેલડી, નારી નર્કની ખાણ;

જાની પુરૂષ ચાહે નહિ, ગાથાં ખાય અજાણ. ૧

ધિક્કાર પડે આવી કુલટાને ! બિચારા બીનશુનેગારને કુખી કર્યો.

મિત્ર વાંચનાર ! હવે ચાલ, જરા પેલી કુણા પટલાણીની પણ ખખર લઈએ ! અહીં પેલો પોતાની જીનું નાક કાપી સુઈ ગયો હતો, પણ તે સ્થાને તો નાપિકા (ગાંધણ)નું નાક કપાયેલું હોવાથી અને પટેલની જી સ્વકાર્થ સાધ્યા પછી પુનઃ બધાણી હોવાથી તેણીએ પોતાના પતિને કષ્ટ પાડવા કાળે સતી-પણાનું પાખંડ કરી જીવરિત્ર ચક્ષાબ્યું, પેલો પટેલ જગીને પાછો ગાલીપ્રદાન દેવા લાગ્યો, ત્યારે આ સાંભળી પેલી જી સતીત્વ જાહેર કરવા ધધુકા હઠી કે હવે અસ કર, બહુ ના બક ! હું તો કોઈ વાતમાં જાણતીજ નથી, હું તો સતી છું, શુદ્ધ છું, પરપુરુષનો મારે સર્વથા નીમ છે, હું પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરું છું, કે હે પ્રભો ! મારામાં સત્ય હોય, મારા શિયળમાં લગાર ચુક ન પડી હોય તો મારા પતિએ કાપેલું માંડ નાક પાછું સાજું થઈ જશે; નહિતો મને બાળી લાસમ કરજો. આટલું કહી પોતાના પતિને કહ્યું, હે જો મારામાં સત્ય હતું તો માંડ નાક સાજું થઈ ગયું—એમ કહી મોહું બતાવ્યું, આ જોઈ કાળી તો આશ્ચર્ય પામ્યો, જરૂર આવું રાતે નાક કાપ્યું હતું, પણ સત્યને પ્રભાવે સાજું થયું. મારે જરૂર આ સતી છે, એને જો પૂજવીશ તો મને શાપ દેશે; પછી તો એ હાથ જોડી તેની સ્તુતિ કરી અપરાધની માફી માગવા લાગ્યો. બહાર બેઠેલા બાવાજીએ રાત્રિનું સર્વ ચરિત્ર જોયું હતું, તેથી તે તો આવું જોઈ આશ્ચર્યચકિત બની જઈ સવારમાં ત્યાંથી ચાલતો થયો; ને પેલા નાપિકને ફાંસીનો હુકમ થયાનું સાંભળી લાગલોજ કોર્ટમાં ગયો. અને એક શ્લોક બોલી ન્યાયાધીશ સાહેબને સર્વ વાતે વાકેફ કર્યો.

બે ઘેટાં લડતાં હતાં તેમાંથી લોહી ચાટી જવાની લાલચથી શિયાળ મરાયો, ચેલાને ભરોસે રહી મેં—અષાઢભૂતિ બાવાએ માંડ ધન ગ્રામ્યું અને કુટુંબીનું કામ કરતાં એ દુતી ગાયજીએ નાક કપાવ્યું; એ ત્રણેને પોતાના કરેલા દોષ નહ્યા છે—એમ કહી મૂળથી બનેલી સર્વવાત કોર્ટમાં કહી સંભળાવી; આથી કરીને હજમ નિર્દોષ દરી છુટ્યો અને સતી થવા જતી બે કુલટાઓ ફળેત થઈ. આ વાતનો સાર એ છે કે મીઠું મીઠું બોલી કામ કાઢી લેનાર કપટી, ઢોંગી ને પાખંડી માણસોથી ચેતતા રહેવું; નહિ તો પછી લોભમાં પડેલા બાવાજીની પેઠે ઉત્તરાધ દુઃખી થવાય છે. (૬૬)

(૬૭)

इदं शरीरं खलु शारदाभ्रं । पानीयवेगोपमं यौवनश्रीः ॥
रामारमावैभव सांप्लयरग-स्तद्धर्ममाधेहि जन ! त्वमत्र ॥ ६७ ॥

અર્થ:—આ શરીર ખરેખર શરદ ઋતુનાં વાદળાં જેવું છે, પાણીના વેગ સમાન યૌવનની શોભા છે, અને સ્ત્રી, લક્ષ્મી વગેરે વૈભવ સુખો સંધ્યાના રાગ સમાન છે; માટે હું મનુષ્ય ! તું આ લોકમાં ઉત્તમ એવા ધર્મનું હૃદયમાં આરાધન કરજે. (૬૭)

ભાવાર્થ:—આ લોકમાં હું ભવ્યજનો ! આ શરીર ખરેખર શરદ ઋતુનાં વાદળાં જેવું અસ્થિર છે, કારણકે જ્યારે શરીરમાં અનેક પ્રકારના રોગો ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે મહા કર્ણના ભોગવવી પડે છે, નજદીકનાં સગાંસખાંધીઓ પણ તે વ્યાધિથી મુક્ત કરવાને શક્તિમાન થઇ શકતાં નથી. તેને માટે કહ્યું છે કે:—

ઉપજાતિ વૃત્ત.

શરીરમાં વ્યાધિ પ્રત્યક્ષ થાય, તે કોઈ અન્યે લઈ ના શકાય;
એ હોગવે એક સ્વાત્મ પોતે, એકત્વ એથી નય સુજ ગોતે.
વળી પણ આ શરીર કાંઈ અતર વગેરે સુગંધી ચીજોથી ભરેલું નથી,
પણ મૂત્ર, પૂરીષ, સ્ત્રેષ્મ વગેરે દુગંધી ચીજોથી ભરપુર છે, તે વિષે કહ્યું છે કે:—

શિખરિણીછંદ—સુગંધી ચીજો કે કનકરસથી આ નથી ઘડ્યું.

મળે ને મુત્રે ને રૂધિર રસ માંસે થકી ભર્યું;

મદ્યો અર્ધે તથી નજર કરતાં માત્ર નરવો,

નથી એવો મારે હું પ્રભુ હવે દેહ ધરવો.

તથા યૌવન રૂપી લક્ષ્મી પણ પાનીયવેગોપમં કહેતાં પાણીના પુર જેવું સત્વર વહી જનાર છે, એટલે તેનો પણ સ્વદ્વપકાળમાં નાશ થઈ જાય છે, જોખનીયું ઝલકતાં પ્રાણીઓ મદ્યાન્ધ બની જાય છે, નહિ કરવાનાં અધટિત કાર્યો પણ તે જોખન મદમાતી અવસ્થામાં કરતાં પાછા હઠતા નથી.

કવિત—સોળકે ઝકોમળે તો ઝીલતાહે જીંદગાની,

વિશ્વે ન દિશ સૂઝે શિશ મગજ પાની હે;

પચીસા અતીસા તીસા માનકી વધારે ટેક

રસનાએ રટન એક માનુની જ્યું માની હે;

ખાના ન ભાવે આવે નહિ નિંદ નેનુંમે,
કંચુ નાહિ આરામ એક કામકી નીશાની મે;
કહે કવિ દાસ તુમ પાસ ખાસ ખોલત હું,
“જીવાની નજનો તે તો જીંદગી દિવાની હે.” ૧

વળી પણ ખરાખરત કરનારી યુવાનીની મસ્તીથી ચેતીને ચાલજોરે સઉ ભાઈ !
હરિગીત- અલમસ્ત મસ્ત યુવાનીથી સૌ ભાઈ ચેતી ચાલજો,
એ સર્પિણી ડંખે નાહિ માટે જરા સંભાળજો;
દિવાની એ યુવાનોને દુશ્મન ગણી શંકર ડરે,
ફટ ફટ યુવાની આંધળી તું વિષયને બહાલો કરે.
સુગુર અતિ સદ્ભાવથી આપે શિખામણ ચિત્તને,
પણ તું નહિ ટકવા દીએ ઇચ્છે તારી જીતને;
ડર કોઈને રાખે નહિ મૃત્યુ ભલે માથે ફરે,
ફટ ફટ યુવાની આંધળી તું વિષયને બહાલો કરે.

ધૈર્ય પણ પાપમાં પકનાર છકેલ તથા ક્ષણશૂર છે; તથા (રામા રમા વૈભવઃ) કહેતાં લક્ષ્મી અને મનમોહિની સુંદરીઓના વિલાસ વૈભવ સુખો ખરેખરા સંધ્યાના રંગ સમાન છે. એટલે કે સંધ્યાકાળે અનેક પ્રકારનાં રંગબેરંગી વાદળાંઓ થાય છે તે વખતનો દેખાવ ધણો વિચિત્ર ને રમણીય લાગે છે. અને ઈંદ્રધનુષની શોભા પણ ધણીજ મનોરંજક જણાય છે તે શોભા તથા અબપટળની રંગબેરંગી લીલાઓ-શોભાઓ ઝાઝી વાર ટપી શકતી નથી, કે ક સમયમાંજ તે સર્વ દેખાવ જોતજોતામાંજ વિલાઈ જાય છે, તે વિષે કહ્યું છે કે:—

ઉપજાતિ વૃત

વિષુત લક્ષ્મી પ્રભુતા પતંગ, આયુષ્ય તે તો જળના તરંગ;
પુરંદરી આપ અનંગરંગ, શું રાચીએ ત્યાં ક્ષણનો પ્રસંગ. ૨

એવાં ક્ષણશૂર કનક ને કાંતાનાં વૈભવસુખો નશ્વર છે, છતાં પણ મોહમાં મુગ્ધ બનેલા પામર પ્રાણીઓ તેઓને માટે ધણાં વક્ર કર્મો કરે છે, અનીતિઓ આદરે છે, કુડકપટો-દગાફટકા કરે છે, અનાય દેશોમાં ધણે દૂર જાય છે, અને મહાધૈર અકૃત્ય કર્મો કરે છે, અને તે લક્ષ્મી યા ઓની નાશ થઈ જાય છે, તે વખતે મહા ભારે પચાતાપ કરે છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

લલિતઘંટ

રમણીરંગમાં અંગ ઉલસ્યું, વિષયસુખમાં ચિત્તકું વસ્યું,
શિયળલંગનો હોય ના ગણ્યો, અરર હાથરે ! બાવરો બન્યો. ૧
કપટકુડનાં કર્મ તો કર્યાં, ધન રળીરળી લોયમાં લય્યાં;
કર વિચાર તે કોણ કાઢશે ? સમજ પ્રાણીયા શી ગતિ થશે. ૨
ગરીબ પ્રાણીના પ્રાણ મેં હર્યાં, ત્રસ સ્થાવરો જીવ ના ગણ્યા;
થરર ધ્રુજતા મોતથી ડરી, અરર એહુની ઘાત મેં કરી. ૩
ધન હીરોકણિ મોતી ને મણિ, અખુધ અર્થનો હું થયો ધણી;
અધિક આશતો અંતરે ઘણી, અરર લોભને ના શક્યો હણી. ૪

આવા પ્રકારની અસ્થિરતા જાણી તે ઉપરથી મમત્વભાવના પદ અને
થર ઉતારવા, તથા પવિત્ર એવા ધર્મનું સુખે આરાધન કરવું, કે જેથી કરી
આ જન્મ, જરા ને મરણરૂપી સંસારસમુદ્રનો અંત આવે, અને અક્ષય
મોક્ષલક્ષ્મીનો લાભ થાય. હવે તેના ઉપર મુખર્ષમાં શેવ કુલવડી વગેરે ચવાણું
વેચનાર એક ગરીબ વણિકનું સદ્ભાગ્યે શ્રીમન્ત થવાનું દષ્ટાંત કહે છે:—

(૭૪) લાગ્યોદયે દુઃખી અને દરિદ્રી વાણીઓ શ્રીમન્ત થયો.

કોઈ એક ગામડાનો ગરીબ વાણીઓ રજવા માટે મુખર્ષ ગયો. ત્યાં
કોઈ ધધામાં ફાળ્યો નહિ, નશીબ મેં ડગલાં આગળનું આગળ ! બિચારો
કોઈ ધધામાં ફાળ્યો નહિ, ત્યારે તે મનમાં ધણો મુઝાયો. વગર મુડીના ધધા
કરવો પણ શું ? મુખર્ષ જેવા શહેરમાં તો પૈસાનો પગલે પગલે ખપ પડે,
ગમે તેવો ધધો કરે પણ તેમા થોડો ધણો પૈસો તો અવશ્ય જોઈએ;
તેમાં વળી વણિકજાતિ તો વેપાર રોજગાર ઉપરજી જીવનારી છે. કદાચ નોકરી
કરે પણ અબળપ્ત્યાને નોકરી રાખે પણ કોણ ? કાંઈ મુડી પાસે હોય તો
વેપાર કરવાનું પગમાં જોર આવે. બિચારો આ વણિક કોઈ પ્રકારે ન ફાળ્યો,
ત્યારે મુઝાઈને પોતાના ગામનો કોઈ એક ખીજો માણસ ત્યાં ચાર પાંચ
વર્ષની રજવા આવેલો હતો, તે જરા ઠીક સ્થિતિમાં આવ્યો હતો અને
વળી તે પોતાનો પ્રિય ને ઈષ્ટ મિત્ર હતો, તેથી તેને ધેર ગયો. તેણે તેને
માન આપી બોલાવ્યો, ગરીબસ્થિતિમાં પણ જે સન્મિત્ર મિત્રતા તજતો
નથી; તેજ ખરો દાનો મિત્ર જાણવો. સુખના સમયમાં તો સધળા મિત્ર
થાય, ખધાએ ખમાખમા કરી બોલાવે. કહેવત છે કે:—“ જ્યાં ગળપણ હોય,
ત્યાં ન હોય ત્યાંથી માખીઓ આવી બણબણે. ” જે ધેર હમેશાં મહાના

તપેલાં મુકાતાં હોય તે ઘેર તો ધણુ એસવા-મળવા જાય; પણ બિચારા ગરીબની-અનાથની કોણુ સંભાળ હે ? કોણુ આશ્રય આપે ? દુનિયા સ્વાર્થનીજ સગી છે, વિષમ સ્થિતિમાં આશ્રય આપી સંતોષ આપનાર તો બહુ વિરલાજ છે. ગરીબ દુશાના માણસને તો આવો, એસો, ખુશીમાં છો ? એવા કામળ-આશાવાળા શબ્દો શાતા પમાડી આધારભૂત બની ધણોજ સંતોષ પમાડે છે.

આ વણિકને તેના મિત્ર તરફથી જરા મિઠાશવાળા શબ્દોમાં આવકાર મળ્યાથી તેના મનને કાંઈક ધીરજ આવી. પછી વણિકે કહ્યું :—ભાઈ ! આ શહેરમાં હું આવ્યો તો છું; પણ કોઈ ધધો સુખ તો નથી, નોકરી પણ મને અનન્યથાને કોણુ આપે ? અનન્યથાનો વિશ્વાસ પણ કેને આવે ? માટે મનમાં મુઝવણ ધણી રહે છે. આ વાત સાંભળી પેલા મિત્રે તેને આશ્વાસન આપી કહ્યું કે :—તમે મુંઝારો નહિ. ખુશીથી મારે ત્યાં બેચાર દહાડા જઓ, તેટલામાં તમને કાંઈક અનુકૂળ પડતું સાધન મળી આવશે, અથવા તો હું શોધી આપીશ. એમ કહીને જમાડ્યો. પછી બીજે દિવસે તેણે કહ્યું કે ભાઈ ! એક માર્ગ મને સૂઝ્યો છે, તે એ કે તમને કુલવડી (લોટનાં ગ્રીણાં ભણ્યાં) બનાવતાં આવડે છે ? વણિકે કહ્યું કે હાં. તો હવે હું તમને હાથ એક રૂપિયો આપું છું, તમે ચણાની દાળનો લોટ, તેલ, મરચું વગેરે થોડો સામાન લાવી તેની આપણે ઘેર કુલવડી બનાવો અને પછી સાળે ચોપ્રાટી-પર વેચવા જશો, તો જરૂર બધું ખપી જશે, તેમાં પ્રતિદિન લાભ પણ સારો મળશે; કારણકે આ શહેર ખાઉકડા વિશેષ છે, હરતાં ફરતાં પૈસો ખરચી નાંખે છે, માટે તમારો માલ સહજમાં ખપી જશે.

મિત્રની આ હિતકર સલાહ સાંભળી વણિક તે પ્રમાણે કરવાને તૈયાર થયો. જમવાનું તો ત્રીજે દિવસથી વિશીમાં રાખ્યું, સુવાનું પણ કોઈ એક શેઠના ઓટલા ઉપર રાખ્યું. ફક્ત તેને ઘેર કુલવડી બનાવી વેચવી ને તેના વધારાના પૈસા રાજ તેમને સાચવવા સોંપવા; તેણે એમ માન્યું કે થોડા સહવાસથી અન્યોઅન્ય મિઠાસ સારી રહે છે. એક નીતિવાક્ય છે કે :—અતિ-પરિચયાદવજ્ઞા । અર્થાત્ અતિ સહવાસથી-પરિચયથી પ્રીતિમાં ઘટાડો થાય છે, અને તેથી અવગત પણ થાય ખરી, તેથી ચતુર વણિકે આ રીતિ રાખી અને આટલો આધાર આપવાને માટે, ઠેકાણે પાડવા કાળે તેનો ઉપકાર માન્યો.

ચણાના લોટની કુલવડી બનાવીને પછી તો રાજ વેચવા લાગ્યો, તેમાં તે ફાળ્યો અને મીઠી વાણીથી લોકોને લાવી પણ ગયો અને તેમાં

પેદાશ પશુ સારી થવા લાગી. અહો ! કર્મની ગાત વિચિત્ર છે, જીવને દાણોપાણી ક્યાં દૂર ધણી લઈ જાય છે ! આ વણિકને પશુ તેમ થયું, તે પરદેશમાં સુખી થયો. દિવસે વેચી જે કાંઈ ઉપજે તેનો સંગ્રહ કરે, અને એક જાણિતા શાહુકાર માણસની દુકાને વ્યાળે મુકી દે અને રાત્રે એક શેઠના માળાને ઓટલે પોલીસની રજા મેળવી સુખે સુઈ રહે આ પ્રમાણે વખત ગુજરે, એમ કરતાં મુઠી પશુ પાસે ઠીક થઈ. પછી એકદા એવું બન્યું કે રાતના દશ વાગે તે વાણીઓ શેઠના માળાના ઓટલા ઉપર સુતો હતો, તે વખતે તે જ માળાના શેઠની ઘોડાગાડી આવી. અંદર શેઠ બેઠેલા હતા તે હેઠા ઉતર્યા, તેમણે આ વાણીઆને ઓટલે સુતેલો જોયો, તેથી તે એકદમ આક્રોશપૂર્વક બોલ્યો:—અરે ! આ કોણ સુતો છે ? આવા હરામખોરોનો વિશ્વાસ કરવો નહિ, ઉઠ અલ્યા ! કેમ અહીં પડ્યો છે ! પેલો બિચારો વાણીઓ થરથર કરતો નમ્રતા પૂર્વક બોલ્યો:—શેઠ સાહેબ ! હું ગામડાનો ગરીબ વાણીઓ છું, અને પોલીસની રજા લઈ આપને ઓટલે રાતે પડ્યો રહું છું; હું હરામી બદમાશ નથી. આથી તો ઉઠતા શેઠ વધારે ક્રોધ્યા, કેમકે તેના મગજમાં લક્ષ્મીનો કેદ અહીં હતો તેથી ક્રોધપૂર્વક બોલ્યા:—અલ્યા ! કેમ તું કાંઈ અમારો શેઠબેઠ થઈ ગયો છે ? અસ ઝટ ઉઠ ! અહીં સુવાની અમારી રજા નથી, તને ગમે ત્યાં પડ્યો રહે, ત્યારે પોલીસે કહ્યું કે:—શેઠ સાહેબ ! માણસ સારો છે. પશુ તેનું જે માન્યુ નહિ, અને ક્રોધ કરી પોતાના માણસો પાસે ધક્કો મરાવી હેઠા ઉતાર્યો. ગરીબ વાણીઓ અક્ષોસ ધરતો તથા શેઠની તુંડાઈને-શેઠાઈને ધિક્કારતો ઓટલા નીચે આવી રસ્તા વચ્ચે ઉભો રહી શેઠને કહે છે કે:—શેઠ ! મને આ ઓટલા પર સુવા નથી દેતા, પશુ કદાચ મારો ભાગ્યોદય તમારા પોઢાના છત્રપલગમાં થશે તો ત્યાંથી કાંઈ ધક્કો મારશો ખરા કે ? આ સાંભળી શેઠ મહા ક્રોધ-પૂર્વક આક્રોશ કરીને બોલ્યો:—જા, જા સાળા લુચ્ચા ! લવારો શું કરે છે ? આલ્યો જા, તારે રસ્તે ! પછી વણિક બીજે રથાને જઈ સૂતો.

કરમની વિચિત્રતા ઉપર ગાયન.

અરેરે કરમ તુંને નથી શરમ, મોટા મોટા ને બનાવ્યા નરમ. ૧
ધનંદ્ર અંદ્ર સમ તુંને આધીન, રખડાવે જેમ જલથીરે મીન. ૨
બનાવી નરમ મુકાવે ધરમ, કંઈની ઉતારી તેરે મરમ. ૩
જડ કહેવાય તું ચેતનને દમે, સુખ દુઃખ આપે તુંને જે ગમે. ૪

કૃષ્ણ સમા રાજ દશરથ તન, સીતા દમયંતી રઝળાવી વન. ૫
પાંચ પાંડવોને દ્રૌપદીને સહન, કૌરવ દુર્યોધન થયારે મરણ. ૬
જીતે તને હોય જે પુરા ધૈર્યવાન, તીર્થ કરકેવલી કે સાધ સમાન. ૭
ધન્યવાદ થણા જે જીતે તુંને, દાસ વલણ સદા ચરણે નમે. ૮

કર્મની ગતિ ન્યારી છે, નસીબ પેલમાં ચહાય સો કરે ! રાગનો રંકે
અને રંકનો રાય સહજમાં કરી ક્ષણમાં હસાવે અને ક્ષણમાં શેવરાવે છે;
આ દૃષ્ટાંતમાં પણ તેમજ બન્યું. નસીબજોગે પેલો માળાવાળો શેઠ સદામાં
ખત્તા આધારી-ખોટ ગયાથી નજલો પડતો ગયો, તેમ પેલો ગરીબ વાણીઆ
કુલવડીમાં ફાવતો ગયો. પૈસો ગાંઠે ચતાંજ થોડો થોડો વચમાં બીજો પણ
વેપાર કરવા લાગ્યો, તેમાં પણ સદ્ભાગ્યે સવળા પાસા પડતા ગયા તેથી
તે થોડા વખતમાં સાદો શ્રીમંત જેવો જણાવા લાગ્યો. પણ તે મનમાં
માનતો હતો કે આ સર્વ ઉપકાર મારા સ્વદેશી મિત્રનોજ છે, તેણે મને
પ્રથમ એક રૂપિયાનો આધાર આપી આ ધંધે ચડાવ્યો, માટે હું તેનો ઉપ-
કાર જેટલો માનું તેટલો ઝાંખોજ છે. દુઃખમાં જે સહાય-આધાર આપે છે,
તેજ આ જગતમાં ખરો ખાનદાન ને ઉત્તમ પુરુષ છે. હવે દેવોગે પેલો
માળાવાળો શેઠ ખોટની ખોટથી એકદમ ભાંગ્યો-એક વખત સદામાં તેને
ધણી ભારે ખોટ ગઈ, તેથી ખોટનાં નાણાં વસુલ આપવા માળો હરાજ
થવાનો વખત આવ્યો. બજારના ધણા લોકો એકઠા થયા, પેલા શેઠનો
માળો હરાજ થતો સાંભળી પેલો કુલવડીવાળો વાણીઆ પણ ત્યાં આવી
ઉભો, અને ગમે તે ખરચે પણ સર્વ ધરવખરી તથા ફરનીચર-સહિત
આખો માળો લેવા નિશ્ચય કર્યો. હરરાજ ધણો વખત ચાલી, છેવટે કુલવડી-
વાળા વાણીઆએ શેઠને કહ્યું કે:-શેઠજી ! આ માળાનું સર્વ સરસામાન
ફરનીચર સહિત જે ઘટે તે મૂલ્ય લો, પણ આમાંથી આપે રોકક નાણા
સિવાય બીજું કશું લેવું નહિ.” એ વાતની શેઠે હા કહી. એટલે પંચે કિંમત
હરાવી, તે પ્રમાણે નાણાં આપી, માળો સ્વાધીન કર્યો અને કાયદેસર, ખતપત્ર
પણ કરાવી લીધું.

પછી પેલા શેઠીઆને કહ્યું:-કે કાં શેઠજી ! મને ઝાળખ્યો કે ? હું
પેલો તમારા માળાના ખોટલા ઉપર સૂતો હતો, અને તમે મને તે દહાડે
રાતના દસ વાગે ધસો મારી કાઢ્યો હતો-તે, ઝાળખ્યો કે સાહેબ ! મેં
તે વખતે પણ કહ્યું હતું કે માઈ ભાગ્ય તમારા છત્રપલંગમાં સુવાનું થશે
૧૦

તો ત્યાંથી કાંઈ કાઢશો ? આ વચન સાંભરે છે કે ? માટે શેઠ સાહેબ !
લક્ષ્મીનો ભરોશો નથી; ધડીકમાં આવે છે ને પળમાં જાય છે; વિજળીના
જેવોજ તેનો સ્વભાવ છે માટે તેનો ગર્વ ન કરવો. તે વિષે કહ્યું છે કે:-

શાકુંલીવકીડિત.

જો થાતા ઘડી એકમાં અવદશા વરસાક કેરા કરા,
જાણો એજ રીતે જરૂર જગના છે ખેલ ખોટા નર્થ;
સાચા ધર્મ અધર્મ કર્મ સઘળાં ટાલ્યાં નહિ તે ટો,
ચેતે જે દલપત ચિત્ત નહિ, તો તે ખોટ ખાશે ખરે.

માટે આ દુનિયામાં ગરીબાઈ રાખી ભલાઈ મેળવવી તેજ સાર્થક
છે, બાકી તો સર્વ માયાવી ને ક્ષણભંગુર છે એટલું કહી શેઠના કાન ઉઘાડ્યા.
વળી ત્યાં ઉભેલા સર્વ જનસમૂહને નીચેની મનોવેધક કવિતા ગાઈ સંભળાવી.

(શ્રીમતો પ્રત્યે અનાથ પ્રાણીઓની અરજ)

અરે ઓ મુખીઆ લોકો, દુઃખીને ના ભુલી જશો;
દુઃખીને ના ભુલી જશો, દુઃખીને ના ભુલી જશો.
મનુષની પદવી પામીને, ન રોકોને ભુલી જશો;
અરે ઓ મુખીઆ લોકો, દુઃખીને ના ભુલી જશો.
કર્યાં સત્કર્મ જે પૂર્વે, સુકળ તેવું સ્વીકારીને;
હવે મુખમાં થઈ શોખીન, દુઃખીને ના ભુલી જશો.
થયા શ્રીમંત કે રાજ, પ્રભુની તે દયા જાણો;
પ્રભુ આજ્ઞા ઉઠાપીને, દુઃખીને ના ભુલી જશો.
અવિદ્યાથી દુઃખી લાખો, અનંતા ભુખથી ભરકે;
પીડાતા સેકડો દહે, દુઃખીને ના ભુલી જશો.
ખીલેલું પુષ્પ ખરવાતું, જે આબુ તે જવાતું છે;
કચું હાથેજ તે સાથે, દુઃખીને ના ભુલી જશો.
ઉદય ને અસ્ત છે સહુનો, કરે અલિમાન મુખીઓ;
છે ભરતીઓઠ લક્ષ્મીની, દુઃખીને ના ભુલી જશો.
તમે છો શ્રેષ્ઠ રોકીથી, પ્રભુ છે સર્વથી મોટા;
નહી કદીએ ભૂલે તમને, દુઃખીને ના ભુલી જશો.
દુઃખીને જો ભુલી જશો, પ્રભુ તમને ભુલી જશો;
ગજબ થાશે તો દુનિયામાં, દુઃખીને ના ભુલી જશો.

વિનયમુનિ વદે લાવે, ગઝલ એ પ્રેમથી ગાવે;
હુખી થોકાર સુણાવે, દયાળુ દિલ દયા લાવે.

ખંધુઓ ! આ કવિતા વિવેકી જનોને ખાસ મનન કરવા જેવી છે. મનુષ્યોની સ્થિતિ કાંઈ ઓરતરેહની જ હોય છે. આપ મહાશયોની સમક્ષ ઉમેલો આ માણસ પણ તેવીજ સ્થિતિમાં એક વખત હતો. આજથી ચાર-પાંચ વર્ષ પહેલાંનો મારો સમયકાળ કેવો હતો, તે મનેજ કહેવા લો ! માત્ર દોરીલોટો લઈ માંડ માંડ આ શહેર ભેળા થયો હતો, નિરાધારપણાથી મારું મન ધણું જ મુઝાવું હતું, બહુ થતે આ મારા પરોપકારી માયાળુ મિત્રનું, કે તેણે મને આધાર આપ્યો, ખેત્ર ણુ દિવસ ઘેર રાખી જમાડ્યો, તથારોકડો એક રૂપીઆનો આધાર આપી ધણે ચડાવ્યો ગૃહસ્થો ! એક રૂપીઆ તો મુંબઈ જેવા મોજલા શહેરમાં તમારે હિસાબમાં પણ નહિ હોય, પણ ગરીબ, અનાથ, નિરાધાર માણસને તો તમારે મન નજીવો એક રૂપીઆ મોટામાં મોટું મદદગાર નાણું થઈ પડે છે. મને પણ આવી ઉંચ સ્થિતિએ આવવાનું મુખ્ય કારણ કહું તો મારા વહાલા, ઢાના ને ડાલા દોરતે આપેલો એક રૂપીઆજ છે. એ માટે ફરી ફરીને પણ કહેવું પડે છે કે એ મિત્રનો ઉપકાર મારાથી કદી પણ નહિ ભૂલાય તેવો છે. માટે આપણે લક્ષ્મીના મદમાં અધ નહિ થઈ જતા નિરાધાર અનાથને કાંઈક આશ્રય આપી રસ્તે ચડાવવા જોઈએ. એજ લક્ષ્મી પામવાનું પ્રમાણ ને સાર્થક છે. આ બધું સાંભળી માળાના મૂળ ધણી શેઠ તો પોતાની ટુંકાઈ, છક, મદ, હુંપદ અને બૂલ માટે ધણું પરતાઈ મુંગામુંગા ચાલતાજ થયા.

આ દૃષ્ટાંતની મતલબ એ છે કે તન, ધન, જોખન વગેરે દુનિઆમાં મોહક લાગતી સર્વ વસ્તુઓ નશ્વર છે, જોતજોતામાં તેનો નાશ થઈ જાય છે, માટે સમગ્ર-શાણુએ તેનો વિશ્વાસ ક્યાં જેવું નથી, તેથી વિવેકી ઉત્તમ પુરૂષોએ તેમાં અતિ આસક્તિ નહિ પામતાં કાંઈ આત્મહિત કરવું તેજ સર્વોત્તમ છે (૧૭)

૧૪૮ નહાના પશુ ઝાઝા તણા, આશ્વથી સુખ સહેલ; [વૈરાગ્ય શતક
નહાના બહુ નેવા મળી, હાંકે મહોલે મેહેલ. ૧૪૭

(૬૮)

ગચ્છ ગચ્છ પથ મચ્છ જિનોંક' । થચ્છ થચ્છ શુમદાન મજસમ્ ॥
પૃચ્છ પૃચ્છ ગુરવે નિજ મદ્ર' । શૈવ શર્મવર વાંછસિ ચૈત્તવમ્ ॥૬૮॥

અર્થ:—હે પ્રાણી ! તું શિવગતિનાં ઉત્તમ સુખ મેળવવા
આહતો હોય, તો સર્વજ્ઞ શ્રીજીનેશ્વરે કહેલા પવિત્ર પંથે ચાલ,
તથા હંમેશા શક્તિ મુજબ શુભ ભાવનાથી સુપાત્રને દાન દે,
સદ્ગુરુનું સેવન કરી તેમને તારા કલ્યાણને આગીં પુછ; એજ
ઉત્તમ વાત છે. (૬૮)

ભાવાર્થ:—આપણે સર્વ આ અગાધ ભવસાગરમાં પડ્યા છીએ એ
કે સુખ છે તો સર્વ કાંઈને પ્રિયતર; દુનિયાનો કાંઈ પણ જીવ સ્વપ્ને પણ
દુઃખને ધ્વંસીતો જ નથી, પણ આપણાં અવળાં કૃત્યો હોવાથી સુખ લેવા
જતા દુઃખના કુંગરા તળે દ્યાર્ધ-કચરાઈ જવું પડે છે. માટે જ આ
શ્લોકમાં મુમુક્ષુ જનોને કહેવામાં આવ્યું છે કે, હે જીવ ! તું ઉત્તમ સુખને
ધ્વંસીતો હોય, તો આ સારી વાત અંગિકાર કર, કારણકે દુનિયાનાં સર્વ
સુખો તો આ જીવે ભવોભવને વિષે અનંતઅનંતિવાર ભોગવ્યાં છે, પણ તે
સર્વ સુખોથી તારું કંઈ આત્મહિત થયું નથી, વળી તે સર્વ સાંસારિક સુખો
અમુક સ્થિતિનાં હોવાથી નશ્વર (નાશવંત) છે. વળી તે સુખો ભોગવવામાં
તુકશાન બહુ છે, ત્યારે લાભ સ્વદંપતર-જીવ છે. પરિણામે તે ભયંકર ને
દુઃખદાયી હોવાથી વિવેકીને તો અગ્રાણ છે. માટે હે પ્રાણી ! શાશ્વત ઉત્તમ
શિવસુખ સાધવા માટે તો આ મનુષ્યજન્મ જ બહુ કામનો છે. એ મનુષ્ય-
જન્મ રૂપી અમૃત્ય રત્નને વિષય, કષાય, પ્રમાદ રૂપી કચરાપટીમાં રખેને ફેંકી
દેતો ! લલા ભાઈ, આ અવસરજી ખરેખર ચેતવાનો છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

“ હે પ્રાણી ! જણે જન્માદિ દુઃખો ટાળ્યાં છે, એવા પ્રભુને ભાવે
ભજ, વિષયમાંથી મનની પ્રીતિને તજ । પુત્ર, મિત્ર, કલત્ર, ધન, ધામ,
વૈભવ વગેરે સર્વ અંચળ જાણી તજ દઈ આત્મવિદ્ (આત્માને ઝોળખાવનાર
શ્રી સદ્ગુરુ) નું સાચું શરણ લે, શુરુના મુખની નિર્મળ શસ્ત્રોની રક્ત્ય વાતા
સાંભળ, સાંભળીને હૃદયમાં રહેલા મોહ રૂપી મેલને ધોઈ નાખ: આ આપું
જગત જીતું છે—એમ ચોકસ જાણ. અહંતા અને મમતાની આ જીડી ભ્રમ
જળને તૃણવત તજ દે, ઉદાર મતિવાલા મુમુક્ષુ આત્મબંધુ ! એક
પ્રભુજ સત્ય છે, એમ ચોકસ માની તેના પદને મેળવવા સદા યત્ન કર. તારા

આત્મકથ્યાણનો સુરસો સદૃશરૂને પુછ. જરા મોહ મમત્વમાંથી મોકળો થઈશ, તો જ સદૃશરૂનાં હિત વચનો ચિત્તમાં ચોંટશે. સદૃશરૂનાં વચનામૃતો ને કે મિષ્ટાન્ન તુલ્ય છે, અને સંસારની માયાબળ, મોહમમતા અને નાનાપ્રકારનાં સુખો એ બધું બીખારણના ટાઢા દુકકા તુલ્ય છે. પણ આ અગ્રાની જીવને ધર્મરૂપી તથા સદૃશરૂનાં વચનામૃતો રૂપી મિષ્ટાન્ન પસંદ આવતું નથી, તેને તો બીખારણના દુકકાજ ખાવા ગમે છે.

(૭૫) રઘીયાળી રૂપાળી બીખારણ કદી રાણી થઈ શકે ?

ઘાખલા તરીકે જેમ કોઈ એક રાજ જંગલમાં શિકાર કરવા ગયો હતો, ત્યાં જંગલમાં આમતેમ ભટકતી કોઈ એક અતિ રૂપાળી બીખારણને જોઈ તેના ઉપર તે મોહ પામ્યો. બિખારણ ધણી દુઃખી-વિકળ હતી, તેને કશું કે તું આમ બ્યાં ત્યાં શીઠને ભટકે છે ? ચાલ ! મારા દરબારમાં હું તને રાણી બનાવી મહાસુખી કરું ! બિખારણ એ સાંભળી ધણી ખુશી થઈને રાજની સાથે વાહનમાં બેસી ગામમાં આવી. રાજએ તેને રહેવા માટે એક મુંદર મહેલ આપ્યો. કહેવત છે કે 'રાજાને ગમી રાણી, તો છાણા વીણતી આણી.' પછી બીજી રાણીની પેઠે તેને પણ જીવાઈબાંધી આપી, કેટલાક નોકરો આકરો તેની તહેનાતમાં મુક્યા, રસોઈ માટે રસોઈથી પણ આપ્યો, રખડતી રજાતી બિખારણ તો ખમાખમા થવા લાગી. ફક્ત રસોઈ તૈયાર થયે જમવા જેટલું જ કામ રાજએ તેને માટે બાકી રાખ્યું હતું. રાજ તેને મહેલે રાજ આવતો, નવી પ્રાપ્ત વસ્તુ ઉપર ફરેકને મોહ બહુ હોય છે. રાજની મહેરબાની અને પ્રીતિ તેના ઉપર ધણી હતી, તેથી સર્વ પાતે તેના સુખનો તો પારજ નહતો. આ પ્રકારની સાહેબી અને મહા અપુલ્ય વૈભવનાં સુખ પ્રાપ્ત છતાં રાણીને મનમાં ચેન ન પડે, મજા ન આવે, ખાવા માટે વિવિધ સ્વાદીષ્ટ ભોજનો મળવા છતાં શરીર પુષ્ટ થવાને બદલે ઉઘટું દિન પ્રતિદિન દુઃખળુ થતું ગયું. બિચારીને સોનાની થાળીમાં સાત વાનીનાં ભોજનો મળતાં છતાં તે અચ્ચીકર થયાં, કેમકે એને તો બીખીને દુકકા માગી ખાવાનો મહાવરો હતો, તેથી ભર્યે ભાણે જમવું રૂચેજ નહીં. દુકકા ખાઈને પેટ ભરેલું હોવાથી આવાં ઉત્તમ ભોજનોથી તેણે પેટ ભરાવું નહતું. જેમ આખરીયું ઢોર હોય, તે જ્યારે આખર કરે ત્યારે જ તેને ઠીક પડે, એ વિના તેને મજા ન પડે. આ રાણી બનેલી બિખારણને પણ તેમજ થયું, તેનો અંતર રાગ ન પરખાય તેવો હોવાથી

વૈષ ઝકતર કે હકીમથી તે દૂર થાય તેમ નહતું, તે રોગ તો સુચતુર મર્મઝ કે રાણીને પોતાને હાથેજ જવાનો સંભવ, તેનું કારણ કે તેનો ઈલાજ તેનો ભેદ જાણનાર વગર થઈજ ન શકે । પછી તે બિખારણુમાંથી બનેલી રાણી રાતે સડિના સુષ ગયા કેડે ઉઠી રસોડામાંથી વધેલા રોટલા લઈ આવી, તેના ઝીણાઝીણા ટુકડા કરી જાળીયામાં ને ગોખલામાં મુક્યા, પછી તેની પાસે જઈ બોલી કે:- “દેજો માતા લલ્કરી, તમારું કલ્યાણ થાશે, એકના ઇકોતેર થાશે” વગેરે માગનારના જેવા દીન વચનો બોલી તેમાંથી -ટુકડો લઈ ખાધો-વળી બીજા ગોખલા પાસે જઈ એમ બોલી ટુકડો લઈ ખાધો- એમ સર્વ ટુકડા લઈ ખાધા, ત્યારે આવી ક્રિયાથી તેનું પેટ ભરાણું અને મજા પણ આવી ને પરમ શાંતિ મળી. એક વખત આ ક્રિયા રાજના જોવામાં આવી ગયાથી તેની નીચતા અને હુઝાતોને માટે કિટકારી ધિક્કારી તેને કાઢી મેલી.

પ્રિય વાચક અંધુઓ ! આપણો આ જીવાત્મા પણ પેલી બિખારણુના જેવોજ તુચ્છ છે-એમ સમજજો. આ જીવને મોક્ષના સાધનો રૂપી મિષ્ટાન્ન મળવા છતાંપિ તેમાં પ્રીતિ ન ધરાવતાં પેલા ટુકડામાંજ દિલ દોડે છે, ને રાત દહાડો રમારામાં મનહું રમ્યાજ કરે છે, અનેક કુકર્મો કરી જન્મમરણના ફેરા વધારી દે છે. પણ અજ્ઞાનમાં અંધ બનેલો આ પામર પ્રાણી એટલું પણ સમજતો નથી, કે અહીં તો અનેક પ્રકારનાં કુડકપટો કરી, દગાફટકા કરી પ્રાણીઓને પ્રપંચ જાળમાં નાખ્યા, મદાધ બની અનેક અકાર્યો કર્યાં, પણ પરલોકમાં મારું શું થશે ? અવશ્ય મારે તે સર્વ કર્મનો અલ્લો પરલોકમાં દેવોજ પડશે. ત્યાં કાંઈ પોપાખાઈનું રાજ્ય નથી, કે ત્યાં ટકે શેર ખાળું વેચાય. વેદાન્તી યાત્રી કવિ શ્રીસુન્દરદાસે કહ્યું છે કે:-

કવિત-કરત પ્રપંચ ધન પંચેન્દ્રિકે વશ પડયો,

પરદારા સેવત હે કરત યુરાધકો;

પરધન હરે પરજીવકી તું ઘાત કરે,

મઘમાંસ ખાય લવચેશ ન લલાધકો;

હોયગા હિસાબ તબ, મુખ નહિ આવે કબ,

મુંદર કહત લેખા લેત રાઈરાધકો;

ઈહાં તો કિચો વિલાસ; યમકો ન આયો ત્રાસ,

ઉવાં તો નહિ હે કુજ રાજ પોપાખાધકો.

(૭૬) પોપાખાઈના રાજ્યની પોણ-એક અધમ અન્યાય.

પોપાખાઈના રાજ્યમાં પ્રેમચંદ ને મોતીચંદ નામે બે વણિક રહેતા હતા. એક વાર રૂપીયાના ચાર માણા લેખે મોતીચંદના મગ પ્રેમચંદે લેવાનું સાદું કર્યું. બે ચાર દીવસે પ્રેમચંદ મગ લેવા આવ્યો. તે વખતે દેવચોગે મગનો ભાવ મોઢો એટલે રૂપીયાના બે માણા થઇ ગયો હતો; તેથી મોતીચંદને ચારમાણા લેખે મગ ભરી દેવા કેમ પાલવે ? તેથી તેણે ના પાડી તો પછી પ્રેમચંદે સાદું ચોક્કસ થઇ જવાથી ભરી દેવાજ પડશે. માટે કહ્યું કે અલ્યા મોતીચંદભાઈ ! ચારમાણા લેખે મગ ભરીજ દે. તારે દેવા પડશે. હવે વચને નહિજ ફરાય, માટે ભરીજ દે. ત્યારે મોતીચંદ તે ભરી દેવા હા પાડી ને મગ કાઢી ભરવા માંડ્યા, પછી તેણે ઊંધેમાણે મગ ભરવા માંડ્યા. તેથી પ્રેમચંદે કહ્યું કે અલ્યા, ઊંધેમાણે કેમ મગ ભરે છે, ત્યારે મોતીચંદ બોલ્યો કે આપણે ક્યાં ઊંધા ચતાનો ફરાવ છે ? ચારમાણા દેવાનો ફરાવ છે તો મને ઊંધેમાણે પાલવે છે. માટે ખુશી હોય તો લે. આ સાંભળી પેલો રીસ કરી ચાલ્યો ગયો ને પોપાખાઈ પાસે જઈ તેણે ફરીયાદ કહી બતાવી, તેથી પોપાખાઈએ તે મોતીચંદ વાણીયાને પોતાની પાસે તેડાવ્યો ને કહ્યું કે અલ્યા વાણીયા ! આને મગ દેને । તે કહે. મારેય તે માણે ચાર માણા દેવા મોંઘા પડે છે. બા, તેથી ઊંધેમાણે ભરી ફર્લ છું તો તે લેતોજ નથી. ત્યારે પોપાખાઈ કહે—અલ્યા પ્રેમચંદ ત્યારે ઊંધેમાણે લે, તેમા શું થઇ ગયું. તે કહે બા પછી ઊંધે માણે મારે શું આવે ? તે તો હરગીજ મને પાલવેજ નહિ. ત્યારે મોતીચંદને પોપાખાઈ કહે—અલ્યા, ત્યારે દે એનેય તે માણે દે મગ. તે કહે—બા મારેય તે માણે પાલવેજ નહિ. હું ગરીબ વાણીયો માર્યોજ જઈ ને ? ત્યારે પોપાખાઈ કહે અલ્યા વાણીયા ! ત્યારે ઊંધેમાણે લે, લઇ લેને તેમાં શું થઇ ગયું ! પોપાખાઈ તો આમ બંને બાજુ ઢોલકી વગાડવા લાગ્યા. પછી બે માંથી એકે વાણીયો માન્યો નહિ, ત્યારે પોપાખાઈ પછી બોલ્યા કે અલ્યા સાંભળો વેપારી, તમે બંને હઠાઝઠી છો, કાઈનું કાઈ માનતા નથી. ત્યારે હું વચ્ચે ન્યાય ઉતારું તે સાંભળો, પછી બંને બણી જોઇ પોપાખાઈ બોલ્યા કે તમારે એકે વાત પાલવતી નથી ત્યારે, આડેમાણેથી ભરી લે વાણીયા, તે સાંભળી પ્રેમચંદ હસતો કહે ચરે । મા વળી આડેમાણે તો કંઈજ આવે નહિ, ત્યારે પોપાખાઈ કહે, અલ્યા મોતીચંદ ! તું તો ખડો હઠવાદી છે. મારો

૧૫૨ બળીયાથી સહુકા બીદે, નિર્જળનેજ નકાય; [વૈરાગ્ય શતક
વાધ તણો માગે નહિ, ભોગ ભવાનીમાય. ૧૫૧

કહેલો ન્યાય પણ માનતો નથીજ. જા ભરીલે આડેમાણે. ત્યારે મોતીચંદ
કહે, આ હાલો ખુશીથી આડેમાણે હું ભરી આપું. લો, ઉલટા ચારને બદલે
૧૦ માણા ભરી દઉં. તે સાંભળી પોપાબાઈ પ્રેમચંદ વાણીયાને કહેવા લાગ્યા
કે લે, લે, વાણીયા, તારું તો કામ થઈ ગયું. લે દસમાણા તને ભરી દે છે.
પછી કાંઈ છે? પણ પ્રેમચંદ વાણીયો કહે પણ આડેમાણે આવે શું ! બાસાહેબ !
સોમાણા આપો તોય મારે આડેમાણે તો જોતા નથી. પછી તો પોપાબાઈ
ને ધણીજ રીસ ચડવાથી બને વાણીયાને ત્યાંથી કાઢી મુક્યા. અને કહ્યું-ત્યારે
તમે તમારી ખુશી પડે તેમ કરો. પણ અલ્યા મોતીચંદ, મારો ન્યાય આ માને
ને આડેમાણે તે મગ લે તોજ તેને ભરી દેજે, નહિ તો દઈશ નહિ. તે
મારો અલ્લ ઈસાફ પણ પાપી માનતો નથી, એમ કહી બંનેને કાઢી
મુક્યા. પછી પ્રેમચંદ જતા રસ્તામાં વિચારવા લાગ્યો કે ખરેખર પોપાબાઈની
પોલ તો ભારે ભાઈ ! આના કરતાં તો ઊંધે માણે ભરી લીધા હોત તોય
સારું થાત. પછી પસ્તાઈ ચાલ્યો ગયો.

માટે હું આત્મખંધુ ! આ મહાર્ગોધા મૂલની જીંદગી-નરભવ સફળ
કરવા માટે ઉપર કહેલાં સર્વોત્તમ સાધનોનું સપ્રેમે સેવન કરજે, તારા હૃદયને
વૈરાગ્યથી ભરપુર કરજે, અકૃત્ય કાર્યોથી કરજે, સન્માર્ગમાં વિચરજે, સદા
ધૈર્ય ધરી સદ્ધર્મનું ધ્યાન ધરજે; અને છેવટ સુમરણે મરજે, કે જોથી
ખીજા જન્મમરણોના ફેરા કરવા ન પડે. આવા આવા જ્ઞાન ફટકા વિના
કદી પણ હૃદયની જાગ્રતિ થતી નથી, જોથી કરી હમેશના જ્ઞાનફટકાથી
હૃદયને વૈરાગ્યમય રાખવું, તો કાંઈ વખત પણ સુખી થવાનો વારો આવે.
હવે તેના ઉપર એક રાજાને જ્ઞાનફટકા લગાવનાર એક માલીતું દર્શાવ કહે છે.

(૭૭) પુષ્પશય્યાની પીડા ! માળીના જ્ઞાન ફટકાની ચોટ !

એક માળી હમેશાં એક રાજાની પુષ્પશય્યા (ફુલની સેજ) પાથરતો
હતો, તેમાં પુષ્પની એવી તો ખુબીદાર સરસ ગુંથણી કરવામાં આવતી હતી,
કે પાંખડીનો ભાગ ઉપર અને વૃન્ત (ટીટડી) નો ભાગ નીચો ગોઠવાય.
રાજા તરફથી સખ્તાઈ હતી, કે આખી શય્યામાં એક પણ ડીંટીઈ ઉપર
ન આવવું જોઈએ; નહિ તો માળીની ખબર લેવાશે. આ પ્રમાણે નિલ
પથારી કરવી પડે. કાલની પથારી આજ કામ ન આવે. એમ કરતાં એક
વખતે પુષ્પશય્યા ગુંથી રહ્યા બાદ માળીને વિચાર થયો કે આ પુષ્પશય્યા હું
રાજા મહારાજાને વારતે ગુંથું છું તો ખરો, પણ મારી આ કૃતિનો મેં તો

ઉત્તરાર્ધ] નિર્જળ જન નિંદા કરી, કાઢે મનનો રોષ; ૧૫૩
પામે રાંડી રાંડ મન, આપ દઇ સંતોષ. ૧૫૨

કદી લાલ લીધાજ નહિં. આ તો રાંધનારને ધુમાડો એવું થયું. આ કુલની શય્યામાં સુવાથી કેવી મળ આવતી હશે ? ! રાજાજીને આવવાને હજી વાર છે, તો લાવ તેટલામાં હું જરાવાર લેટી જઈ—એમ વિચારીને તે પુષ્પશય્યામાં સુતો કે થોડી વારમાં નિદ્રા આવી ગઇ અને પુષ્પશય્યા પણ ચુ થાઈ ગઈ. પુષ્પ વિના વૈભવ શોભતો નથી. પાગને નાગરવેલનાં પાન ચવરાવવામાં શે! લાલ ? તેમ આ માળી પુષ્પપથારીમાં સુતો તો ખરો, પણ તે હતભાગી ખીલકુલ શોભતો નથી. થોડી વારે ઉઠીશ એમ વિચારી સુતો હતો, પણ નિદ્રા વેરણે તો છેક જાન સુલાવી દીધું. કહ્યું છે કે:—

હુંહો—ચંદા વેરી વાદળાં, જળ વેરી સેવાળ;
માણસ વેરી નિદ્રાડી, ને મન વેરી જંજળ.

રાતના નવ વાગ્યા એટલે મહારાજા કચેરી ખરખારત કરી મહેલે આવી પુષ્પશય્યામાં સુતા જાય છે, ત્યાં જોતાં તો કાંઈ માંદગામાં ભેંસ પડી હોય તેમ પથારીમાં પેલા માળીને પડેલો જોયો. જોતાં વેંતજ કાપાયમાન થઈ જઈ પાંચ પચીસ ગાળો ચોપડી દીધી, અને ધણો આક્રોશ કરી પોતાની : પાસે મીઠું પાએલો ચાણક હતો તેના ત્રણ ફટકા જોર જંધ લગાવી દીધા. પેલો બાપડો માળી એકદમ સંભ્રમથી બેઝાકળો થઈ ઊઠ્યો, ને આંખો ચોળતો છત્રપલંગથી હેઠો ઉતરી એક બાજુ ઉભો રહ્યો. મહારાજા કહ્યું:— હરામખોર ! કમજબત ! મારી પથારીમાં તું કેમ સુતો ! માફ સુવાતું સુખ તેં અગાડ્યું, માટે તને તો એજ શિક્ષા ઘટે. પેલો માળી પોતાની બૂલ માટે મનમાં ધણો પરતાયો કે મેં ન કરવાતું કીધાથીજ આ માર આવે પડ્યો, પણ તેને રાજાને બે વિનયવચનો કહેવાનો વિચાર થયો, અને આ પ્રસંગ જોઈ મર્મમાં જ્ઞાનફટકો મારવાનો વિચાર કર્યો. પછી તેણે તે વખતે જુજ હસવા માંડ્યું, ત્યારે રાજાએ વિસ્મય પામી કહ્યું:—અલ્યા મૂઢ ! તને તારા ગુના માટે માર્યો છતાં તું હસે છે કેમ ? અત્યારે તો તને હૃદયમાં શોક થવો જોઈએ. તે સાંભળી પ્રસંગ મલ્યો જાણી માળી રાજા પ્રત્યે બોલ્યો કે:—સાહેબ ! બીજું તો કાંઈ નહિ, પણ મને આપની બહુ દયા આવે છે, તે એમ કે મેં ન કરવાતું કીધું, કોઈ દિવસ આ શય્યામાં શયન ન કર્યું, પણ આજે વિચાર થઈ આવ્યો, જેથી બે ધડી સુતો, તેવામાં તો યમરાજ (કર્મદેવ) તરફથી સત્વર ત્રણ ફટકાનો હુકમ આવ્યો. તો જે પુરૂષ આ પુષ્પની પથારીમાં સદા સુતો હશે, તેને તો ફેટલાયે ફટકાનો માર આવે

પડશે ? અને તે આપ સરખાનાં કામળ શરીર કેમ સહન કરશે ? આ વિચાર આવવાથી મને સંપેદાશ્ચર્ય થવાથી હસવું આવ્યું—તે માફ કરજો સાહેબજી ! એટલું બોલી તે મૌન રહ્યો. અ, સાંભળી રાજા ધણી આશ્ચર્ય પામ્યો અને વિચાર્યું કે:—હા, એ તો ખરું જ કે બે ધડી સુવાથી ત્રણ ફટકા ખાવા પડ્યા, તો કાયમ સુનાર એવો જે હું તેને તો શું થે થશે ? અરેરે, આ વૈભવ સુખો નિહરપણે ભોગવવાથી કેણુ જાણે મારે તો કેવોયે માર ખાવો પડશે ? ખરે, આ સંસારનાં સુખો અસાર છે—એવો મુળીનાં કટાક્ષ વચન ઉપરથી સવળો. અર્થ રાજાએ ક્ષીધો અને તુરતજ વૈરાગ્ય પામી સંયમ ગ્રહણ કર્યું.

આ દૃષ્ટાંતની મતલબ એ છે કે, આવાં અસાર અને નાશવત સાંસારિક સુખો—વિષયવિકારોમાં લુબ્ધ થઈ વિવેકીએ તેમાજ મગ્ન પડ્યા ન રહેવું પણ ઉપર ખતાવ્યા પ્રમાણે હમેશાં કાંઈ પણ આત્મહિત કરવું, માથે ડર રાખવો, યાની પુરૂષોના યાનકંટકાથી ચેતી, ચમકી મનની મમતાને મટાડવી, દીવાનખાનાની દિવાલે ઉત્તમ ધર્મ નીતિનાં વાકયો લખવાં, અગર ચોડવાં, અને હમેશાં પ્રાતઃકાળે ઉઠી એકવાર તે વાંચી જવાં તેથી મન કુણું રહેશે, અકાર્યો કરતાં અટકશે: શ્રીભરતમહારાજ (પહેલા ચક્રવર્તી) જેવા મહાન વૈભવી પુરૂષ પણ નિત્ય નાહીધોઈ વસ્ત્રાલંકાર પહેરી રાજસભામાં જતા હતા, ત્યારે પોતે રાખેલા શાણા માણસોનાં નીતિ વાકયો સાંભળતા તથા ધર્મબોધનાં કટુ વાકયો પણ સાંભળતા, પછી રાજસભામાં જતા. મતલબ કે આવા મહાન વૈભવ સુખોમાં મગ્નગ્રસ્ત બની જઈ મન ઉદ્ધત ન થઈ જાય, પણ નમ્રતાથી મન કુણું રહે માટેજ તેવા હિતસ્વી ઉત્તમ રાજાઓ આ પ્રમાણે ખાસ પોતાને માટેજ ઉપદેશકો રાખતા. જન્મ ધરી જો પ્રભુ ન લાભ્યા, તો પછી આ મનુષ્યત્વ શા કામનું છે ? તે વિષે કહ્યું છે કે:—

કવિત.

સજ્જન સન્માન વિના, તીરહું કેમાન વિના,
ગાનેકું કંઠે બિના, જન બિના વર હે,
રાજા એક ફલ બિના, ઘોડો એક છલ બિના,
બરછી એક ફલ બિના, જલ બિના સર હે;
નારી એક રૂપ બિના, સેવા એક હુપ બિના,
કવિતો કવિતાય બિના, દીપક બિન ઘર હે,

કહે કવિ નંદલાટ, વિચારે અપનેહી ઠાક.

રામ નામ બિના જીભ, અરૂ દાનબિના કર હે.

માટે હમેશાં આ સર્વોત્તમ અને અમુલ્ય માનવજીવન સફળ કરવા માટે શ્રી વિતરાગ પ્રણિત સન્માર્ગનું રોહે સેવન કરવું કે જેથી આ આત્મા પરમ શાંતિ પામી ઉચ્ચ મોક્ષપદને પામે. (૬૮)

(૬૯)

ગુરોરાષિર્મનુષ્યાણાં । મોક્ષસોપાનમાદિમમ્ ॥

મૂલાદાગતંતોયંહી ! ફલચ્ચૈવ વિવર્ધતે ॥૬૯॥

અર્થ—શ્રી સદ્ગુરૂની શુભ આશીશ મેળવવી એ મોક્ષ-મહેલમાં જવાનું પહેલું પગથીઉં છે, જેમ ખરેખર મુળમાંથી આવેલું પાણી વૃક્ષને ફળ ઉત્પન્ન કરે છે, પણ ઉપર પાણી રેડવામાં આવે, તો તે કંઈ ફળની વૃદ્ધિ કરી શકતું નથી. (૬૯)

ભાવાર્થ—શિવસુખના અભિલાષી મુમુક્ષુજનોને ગુરૂજનોની આશીષ એજ મોક્ષ પુરીમાં જવાનું પહેલું પગથીઉ છે. આ બાબત દાખલો આપે છે કે, વૃક્ષના મૂળમાંથી આવેલું પાણીજ ઝાડની પુષ્ટિ અને ફળની વૃદ્ધિ કરે છે, પણ અદૂરથી રેડેલું-ઉપરથી પડેલું પાણી તેમ કરતું નથી. તેમજ મોક્ષ-અથુ પ્રાણી મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે ભલેને અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ કરે, પણ ગુરૂજનોના આશિર્વાદ રૂપી મિષ્ટ પ્રસાદથી વચિત રહેલો હોય, તો તે અક્ષય મોક્ષલક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તે વિષે મણિરત્નમાલાના આરંભમાં કહ્યું છે કે:—

અપાર સંસારસમુદ્ર મધ્યે । નિમજ્જતો મે શરણં કિમસ્તિઃ ।

ગુરુઃ કૃપાઃ કૃપયા વદેતદ્વિશ્વેશપાદાંબુજ દીર્ઘનૌકા ॥

અર્થાત—સદ્ગુરૂનું શરણુ એજ સુખનું નિદાન જાણવું. શ્રી સદ્ગુરૂને શિષ્યે જ્યારે સવિનય પૂછ્યું કે, હે કૃપાલુ ગુરૂ ! આ ભયંકર સંસારસાગરમાં હું છુટું છું, તો કેને શરણુ જાઉં, કે જેથી તેમાં ન છુટું. ઉત્તરમાં ગુરૂએ કહ્યું કે:—હે શિષ્ય ! સંસાર તરવાની ધ્રુવિયા હોય, તો સદ્ગુણી અને કૃપાનિધાન યાની સદ્ગુરૂને શરણુ તું જા ! કારણકે કહ્યું છે :—

કહો—ગુરુ દીવો ગુરુ દેવતા, ગુરુ વિના ઘોર અધાર;
જે ગુરુ અક્ષર ભેટીઆ, તે ન પડયા સંસાર. ૧
વિંદનહરણ મંગળકરણ, સુખદાતા ગુરુરાય;
ભાવ ધરીને ભેટતાં, દુઃખદરીદ્રય દૂર જાય. ૨

કવિત—પારસ પલકમાંહિ, લોહકું સુધાર લેત,
પારસ સ્પર્શ તે છિનમાંહિ, હેમ હોઈએ;
આક ઠાક વૃક્ષનકું, અંદન સુધાર લેત,
આપકે સમાન કેત શીત ખુશબોધ હે;
જેસે ભૂંગ કીટકકું, સુધારે ફિરાન અંગ,
ભૂંગ સંગ ભૂંગ હોય, કીટ જાતિ ખોઈ હે;
કહત હે બ્રહ્માનંદ, કાય મન વાણી કરી,
તતકાળ શિષ્યકું સુધારે, ગુરુ સોહિ હે.

માટે મુમુક્ષુએ હમેશાં સદ્ગુરુને શરણે રહેવું. ગુરુ જે કે આપણને
મોક્ષ આપી દેતા નથી, પણ આપણને તે મોક્ષમહેલમાં પહોંચાડવા માટે
માર્ગદર્શક બોમિયા હોઈ સરલ ને નિર્ભય રસ્તો બતાવી દે છે—એ ઉપકાર
કંઈ ઓછો ન કહેવાય. જેમ વગડામાં ભૂલો પડેલો કાંઈ વટેમાર્ગુ ઈષ્ટ
સ્થાન પ્રાપ્ત કરવા માટે આમતેમ જ્યાં ત્યાં ભટકે છે, તાપ તૃષ્ણા ને થાક
પણ સખત અસહ્ય—સહન ન થઈ શકે તેવાં લાગ્યાં છે, તૃષ્ણાથી પ્રાણ પીડાય
છે, ગળું સુકાઈ જવાથી મોઢે બોલી પણ શકાતું નથી, આંખમાંથી ચોધારાં
આંસુ ચાલ્યાં જાય છે. આ પ્રકારની દયાજનક સ્થિતિવાળા પેલા ભૂલા
પડેલા અને ભમતા વટેમાર્ગુને એ જંગલના પરિચિત—બોમિયા કાંઈ એક
ભરવાડે જોયો, તે બિચારાને દુઃખી જોઈ તેને બહુજ દયા આવી, તેથી
કરુણા કરી પાસે જઈ તેને જવાતું હતું, તે ગામનો રસ્તો બતાવ્યો. તે
રસ્તે ચાલી જતાં એ વટેમાર્ગુ ઝટ ગામ ભેગો થઈ ગયો, અહાહા ! તેને
એ વખતે કેવો આનંદ થયો હશે ? રસ્તો બતાવનાર એ ભલા ભરવાડનો
તે કેવો ઉપકાર માનતો હશે ? તેમ આ જીવ સંસાર—અટવીમાં મુખનાં
સાધનો માટે જ્યાં ત્યાં અથડાય છે—કાંઈ મારતો ભટકે છે, મોહમત્તવના
ઉન્માર્ગમાં પડી બધું હેરાન થાય છે, તેથી દયાળુ સદ્ગુરુ તેને તે કુમાર્ગથી
રોકવા માટે અનેક દાખલા દલીલો આપી સમજાવી પાછો વાળે છે, અને
સન્માર્ગે દોરે છે—અહાવે છે; માટે સદ્ગુરુ પરમોપકારી છે. પરદેશી જેવા

મહાન પાપી રાખને પણ સદ્ગુરુ શ્રી કેશીસ્વામીએ આવી પ્રથમ તો પોતે અપમાન સહીને પણ અનેક દષ્ટાંતોથી તેના મનને ભ્રમ ભાંગી નાંખ્યો. અને તેનો હિંસકપણનો સ્વભાવ તદ્દન છેદી નાંખ્યો; ને તેને પરમ સદ્ગર્ભી બનાવ્યો, આત્માનો ઉદ્ધાર કરી હૃદયની ઉદ્ધતાઈ ધોઈ નાખી. વાહવાહ ! ધન્ય છે એવા કેશી ગુરુને ! અને ધન્ય છે તે આત્મોદ્ધારક પરદેશી નૃપને ! કે જેણે ધર્મ પામ્યા પછી ફક્ત ઝોગણ્યાળીશ દિવસમાં જ આત્મકલ્યાણ કરી લીધું. હવે તેના ઉપર કોઈ એક મોહમુગ્ધ પુરુષનું દષ્ટાંત આપે છે.

(૭૮) મોહમુગ્ધ પુરુષને સ્વાતુલ્યવથી સાન આવી !

કોઈએક નગરમાં એક સંત મહાત્મા ફરતાફરતા ગયા. તેમનો ધર્મબોધ સાંભળવા માટે સર્વ મુમુક્ષુજનો ગયા; ધર્મબોધ સાંભળી સર્વ સ્વસ્થાને ગયા; પછી ભિક્ષા લેવા જતા એક સ્વધર્મી જાનળી પુરુષ મળ્યો, તેને સંતે કહ્યું કે:- ભાઈ કેમ ધર્મસ્થાને ન આવ્યાં ? જાનળી બોલ્યો કે:-મહારાજ ! હું તો ખુબજ કામમાં છું, પણ હવે વખત મળશે તો એકાદ ફેરો તમારી પાસે આવી જઈશ. એમ કહી તે ઘેર ગયો. સંત ભિક્ષા લઈ સ્વસ્થાને ગયા. પછી રાત્રે પેલો ઉપાધિવાળો પુરુષ મહારાજનું મન સાચવવા આવીને બેઠો, તેને મહાત્માએ ઉપદેશ આપ્યો કે:-ભાઈ ! સસારમાં ધર્મનું શરણુ સત્ય છે, પુણ્યરૂપી ભાતું જ સંગે આવશે, માટે સ્ત્રીપુત્રાદિકમાં અતિ આસક્તિ-મોહમમતા ન રાખવી જોઈએ. જાનળી કહે:-મહારાજ ! મમતા કેમ ન હોય ? સ્ત્રી પુત્ર હોઈને તો આ ખધું છે ! આપને ઠીક છે, કે “આગળ હાથ પાછળ હાથ ને રક્ષા કરે ગોરખનાથ” અહિં તો બિચારાં બાયડી ઊંઝાં મારા ઉપરજ આધાર રાખી બેઠાં હોય, તેમને તમે કહેો છો કે ખોટાં છે, તો પછી તમારા આવા મોટાગોટા મને કેમ પાલવે ? સંત કહે:-તને સ્ત્રી ખુબજ વહાલી છે ? તે તારે આધારેજ જીવે છે ? ઉત્તર દીધો:-હા જ તો, હું નહોઈ તો એ બિચારીનાં શાયે હાલ થાય ! મારે માટે તો તે પ્રાણ પાથરે છે, ક્ષણ માત્ર પણ મારો વિયોગ ન ખમી શકે, એને મન હું ને મારે મન એ એવી પરસ્પર અમોખનેની સુદઢ ઐમત્રથી તોડવા ઉભા થયા તે કેમ બને ? મહારાજ ! સ્ત્રી પુરુષનો ઐમ એ અગમ્ય છે પરંતુ તેનો મહિમા તમો સાધુજનો શું સમજે ? આ પ્રમાણે જાનળીનું મહાસકિતવાળું વિચિત્ર ભાષણ સાંભળી સંત બોલ્યા:- ભાઈ ! તું હજી ઝેરને ઝોળખતો નથી, માટેજ તેં ઝેરને ગોળ માન્યો છે, પણ ઝેરનું તને આપોઆપ ભાન થશે, ત્યારેજ તું હારી સર્વે રીતે ફેકાણે

આંવીશ, ને ત્યારે બધુંયે તણ દર્પશ. પણ હાલ તો તને એટલું જ કહું છું કે, તને જો તારી સ્ત્રી ઉપર બહુજ પ્રેમ-હેત-મોહ હોય, અને તે તને પૂર્ણ ચઢાતી હોય, તો પણ તું તેની એકવાર ખાતરી તો કર । તે એવી રીતે કે થોડા દિવસ તું માફગીનો દેખાવ દે, છેવટે ખાટલાવશ થઈ અંતકાળનો દેખાવ આપ, અને પછી જો ! તારી સ્ત્રી તરફથી તને શું શું જણાય છે, તે બરાબર ધ્યાન રાખજો, પણ ખૂબ સાવચેતીથી રહેજો, પરતાવુ ન પડે । આ વાત તેના લક્ષમાં કાંઈક આવી અને મહારાજના વચનની ખાતરી કરવાનો વિચાર તેને થયો, પછી તે પગે લાગી ઘેર ગયો, અને તેજ દિવસે માંદા પડી જવાની નિશાની ધરમાં જાહેર કરી કે:—પ્રિયતમા ! આજે તો શરીર ઠીક નથી, કાંઈ એન પડતું નથી, પેટમાં દુ:ખે છે, મારે ખાવું નથી—એમ કહી ભાણીપરથી ભીડી ગયો. દિવસે દિવસે અંદવાડ વિશેષ જણાવતો ગયો, ખોરાકપાણી પણ ધણો કમતી કરી નાખ્યો, એટલે ઢોગ-દેખાવ પણ સત્ય માનતો, એમ કરતાં તે ખાટલા વશ થયો. ત્યારે સ્ત્રીએ ધણો વિલોપાત કરવા માંડ્યો, પાસે આવી દયાજનક શબ્દો બોલતી આંખમાંથી આંસુ પાડવા લાગી. આ સર્વ પ્રકાર પેલો સખસ ઝીણી નજરે જોતો હતો, પણ હજી શરૂના કલા મુજબ અંતસમય જોવાનો રહ્યો હતો. ત્રીજો દિવસે અંતસમય પણ જણાઈ ગયો, ત્રીજો દિવસે સવારમાંજ આણે તો દેખાવ બદલ્યો. આંખો ચડાવી દીધી, શ્વાસની ધમણ ચલાવી, અને હવે બે ધડીમાંજ પ્રાણમુક્ત બનશે, એવું સ્ત્રીને જણાયું. ત્યારે સ્ત્રીએ વિચાર્યું કે થઈ રહ્યું. હવે આ બંને તેમ લાગતું તો નથી અને થોડા વખતમાંજ નક્કી રામ રમી જશે, અને મારો ચાહેલો ચોટલો ને ચુડલો ઉતરશે ને હું વિધવા થઈશ.

પછી રાતરચીલું જણસભાવ સર્વ પેટીમાં મુકી દીધું. વાસણ કુસણ વગેરે કાંઈપણ બહાર રાખ્યું નહિ, કારણકે આજ તો કતલનો દિવસ છે. લોકો હમણાં ભરાશે એટલે છાતી કુટવી પડશે, એ વખતે કાંઈ ભેગા થયેલામાંથી સામાન ન લઈ જાય, માટે પહેલેથીજ ચેતી તજવીજ રાખવી ઠીક છે. ખીજું તો ઠીક, પણ આ ધખી જશે તો આજે બે વાગ્યે પણ ખાવાનું મળવાનું નથી, અને મને તો ભૂખ ધણી લાગી છે. તે તો પથારી કરી સૂતા, પણ આપણાથી કાંઈ એવું બને તેમ છે ! માટે લાવ જરા ટાકુંશીણું હોય, તો શીરાવી લઈ, એટલે રોવાકુટવાની પણ આપ આવે. પેલો ખાટલામાં પડેલો પુરુષ આ સર્વ લીલા ત્રાસી નજરે જોતા કરતો હતો,

ઉત્તરાર્ધ]   તન બળ ધન બળ શુદ્ધિ બળ, સર્વને ન એક સાથ. ૧૫૯
પાંખો છે જે પ્રાણીને, તો તેને નહિ હાથ. ૧૫૮

તેણે વિચાર્યું કે—અત્યારે મારી પાસે બેસવાને બદલે રાંડ પોતાના સ્વાર્થનીજ સાધના કરી કરે છે. ઠીક છે જોઈ, હવે આગળ શું અને છે ? તો પણ ચેતતા રહેવાનું શરૂએ કશું છે તે જાણવું નહિ. પેલી તો એકદમ રસોડામાં ગઈ, તપાસ્યું તો શીરાવા લાયક કાંઈજ મળે નહિ. પણ ચુલા ઉપર સાંજનો રાંધેલો દુભરો હતો, વળા કપાટમાં જોયું તો એક નાની સરખી દોણીમાંથી થોડું દહીં પણ નીકળ્યું; કંઈ ફિકર નહિ, શીરાવાનું તો સાફ છે, પણ હવે ખાનું શેમાં ? હાથ તો એક પણ બહાર ન મળે. ત્યાં ધર વચ્ચે એક ખાંડણીઓ હતો, તેમાં ખાવાનું નહીં કરી ધરનાં કમાડ બંધ કરી ખાંડણીઓમાં દુભરો ને દહીં મેલી શીરાવા માંડ્યું, હાસ ! હવે નિરાંત થઈ, જૂએ તે બધા કેમ રોવાય કુટાય ? પછી તે કામમાંથી સત્વર ફારેગ થઈ, અને પતિનો શ્વાસ વધ્યો જાણી પાસે આવી બેઠી ને અંગ ઉપરનાં સર્વ ધરેણીગાંઠાં ઉતારવા લાગી. સર્વ ઉતારી લીધા બાદ મોટું ખુલ્લું હોવાથી તેમાં એક સુતરું મેખ જડેલો દાંત જોઈ આવડ્યું પણ બાકી રાખવું ન જોઈએ, નહિ તો અવગત થાય પણ તે શી રીતે કાઢવી ? સોનીને બોલાવ્યો તો અત્યારે કેમ પાલવે ? ઉઘટે વિચારતે સુઝી આવ્યું કે કોશ વગર એમને એમ નહિ નીકળે, અને હવે આ ક્યાં જવવાના છે કે વાગવાની ચિંતા રાખું—એમ ધારી ખુણામાંથી કોશ લાવી, તે આણે ઝીણી નજરે જોઈ લીધું. હવે આ શું કરે છે ? તેની પણ તપાસ રાખવાની જરૂર છે. સુતરું મેખ રહેવા દેની તે પણ પાલવ્યું નહિ, અને નિર્દય બની મારામાં પ્રાણ હોવા છતાં દાંત પાડવા તૈયાર થઈ ગઈ છે ! તેવામાં તો કોશ લઈને તેણી આવીને ખાટલા ઉપર બેઠી—અને મોટું બોલી દાંત ઉપર કોશ મારવા ઉગામી; ત્યાં પેલે વિચાર્યું કે—બસ ! હવે આવી ગઈ હવે ! નહિ બોલું તો આ રાંડ હમણાં મારી દેશે. વાહ ! શરૂ વાહ ! ધન્ય છે તમારી અગમ ચેતીને ! પછી ધીમે સાદે જરા આંખ બોલી બોલ્યો કે—શું કરે છે ? આ કોશ હાથમાં કેમ લીધી છે ? પેલી શરમાઈજ ગઈ ને કોશ હેઠે મુકી વચન ફેરવ્યું—કાંઈ નહિ સ્વામીનાથ ! એ તો હું આપને જરા જોતી હતી, કે હવે કેમ છે ? તે બોલ્યો—તારે પ્રતાપે હવે તો મજા છે, ઉગર્યો છું તે મોટી મહેરબાની થઈ ! એમ કહી બોલ્યો કે—

દેહિરો—સત્યવતી તું નાર, તને સત્ય ચડ્યું અપાર;
દહિ ને દુભરો સિરાવ, જીવતાના દાંત ન પાડ.

આ સાંભળી પેલી તો શરમાઇજ ગઇ. પેલાને પછી ધીમે ધીમે સાંઠું થયું, એટલે ગુરૂ પાસે આવી સાજાગ પ્રણામ કરી અનેલી સર્વ હકીકત કહી મોલ્યો કે:-મહારાજ ! જીઓ અમળા નથી, પણ ખરેખર પ્રખળા જ છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:-

નૂનં હિ તે કવિચરા વિપરીતબોધા ।

યે નિત્ય માહુરબલા ઇતિ કામિનિનામ્ ॥

યામિર્વિલોલ તર તારક દષ્ટિપાતૈઃ ।

શક્તાદયોઽપિ વિજિતાસ્ત્વબલાઃ કર્યતાઃ ॥

અર્થાત્—જીઓને અમળા કહેનાર કવિઓએ ખરે ખોટું કીધું છે, કારણ કે જે ધન્નાદિકોને પણ જીતે છે, તે અમળા કેવી રીતે ? માટે સાહેબ સંસાર જીતી છે.

ગુરૂ સ્તુતિ-ગાઝલ.

મનોવૃત્તિ અમારી આ, ભટકતી મોહ અધારે;
સમર્પી જ્ઞાન ખિંદુને, ગુરૂજી ! તારજો મારા. ૧

તમે સદ્ગુણના હરીઆ, અમે તો દોષના ભરીઆ;
ઉગારી દોષ સાગરથી, ગુરૂજી ! તારજો મારા. ૨

તમે ઉપકારની વૃત્તિ, ધરિ છે ફિલમાં પ્રેમે;
કરી ઉપકાર ફુનીયામાં; ગુરૂજી ! તારજો મારા. ૩

હૃદયમાં તિવ્ર જ્ઞાસા, ભણું કરવા બધાની છે;
અમેને સન્મતિ આપી, ગુરૂજી તારજો મારા. ૪

અમારા દોષને તજવા, કરીને કોંઈ કૃપા દષ્ટિ;
ઉતારી ભવસાગરથી, ગુરૂજી ! તારજો મારા. ૫

સુગુણી છો ગુરૂરાયા, અમે તમ શિષ્ય કહેવાયા,
નથી છુટતી ગુરૂમાયા, ગુરૂજી ! તારજો મારા. ૬

સદાં ગુરૂ પ્રેમની દષ્ટિ, કરેા અમપર અમીદષ્ટિ;
કાપો ત્રિકાળની કષ્ટી, ગુરૂજી ! તારજો મારા. ૭

શરી સન્મુખ પેખીને, ચકારી નેત્ર આનંદે;
પરમ ઉપકારી સૌ જગનાં, ગુરૂજી ! તારજો મારા. ૮

આ સંસાર બ્રાન્તિમાં નાંખનાર-કસાવનાર જમ જળ છે; મોહને લીધે બલે વિપરીત ભાસે, પણ સત્ય નથી—એમ કહી શરૂ પાસે દીક્ષા લીધી, અને શરૂની પરમ ભક્તિ કરી તેમની શુભાશીષ લીધી, ને પછી પરમપદ પામ્યો.

આ દર્ષાતની મતલબ એ છે, કે શરૂની શુભાશીષ વિના પ્રાણી સદ્-ગતિને પાત્ર કદાપિ જનતો નથી. શરૂ ગમે તેવા પ્રયાસે પણ આપણને હિતબોધ આપી સન્માર્ગમાં પ્રવર્તાવે છે; અને આખરે મહાસુખદાયી પરમશાંતિપ્રદ મોક્ષ અપાવે છે. માટે દરેક વિવેકી જનોએ શાત સ્વભાવી શ્રી સદ્શરણ શરણુ ગ્રહણ કરવું; કે જેથી આ મહાભય'કર ભવાટવીનો સહેજે અંત લાવી પાર ઉતરી પ્રજા શરણે મોક્ષમાં જવાય (૬૯)

(૭૦)

અપગત મલેહિ મનસિ ! સ્ફટિકમણા ચિવ ગુરુપદેશગુણાઃ ॥
પ્રવિશ'ત્યજ છુલ્લેન । વિમાવરી કરગમસ્તયો નૂનમ્ ॥ ૭૦ ॥

અર્થઃ—જેના મનનો મેલ નાશ પામેલો છે. અર્થાત્ જેનું હૃદય કુલકપટાદિકથી રહિત અતિ નિર્મળ છે, તેવાજ પુરુષના હૃદયમાં સદ્શરણાં ઉપદેશ વચનો પ્રવેશ કરે છે અને ઠરે છે. મેલ રહિત નિર્મળ એવા સ્ફટિક મણીને વિષે ચંદ્રનાં કિરણો ખરેખર સત્વર પેશી ચળકાટ કરે છે, તેમ શરૂનો ઉપદેશ પણ નિર્મળ મનમાં સુખ પૂર્વક પ્રવેશી આત્મહિત કરે છે. (૭૦)

ભાવાર્થ—આ લોકમાં ખરેખર નિર્મળ ચિત્તને વિષે એટલે જેના હૃદયો નિષ્પાપી, નિષ્કપટી, અને સ્વાભાવિક રીતે શાંત, દાત, ક્ષમાવાન અને સુશીલ આદિ શુભોવાળાં હોય છે, તેઓના હૃદયને વિષે શરૂજનોના નિર્મળ ઉપદેશ રૂપી આદેશો અને હિતબોધક વચનામૃતો સુખપૂર્વક એટલે સ્વસ્થ પ્રયાસે—સહેજે પ્રવેશ કરી શકે છે. અત્રે ઉદાહરણ આપે છે કે રજથી રહિત એવા નિર્મળ સ્ફટિક મણીને વિષે ચંદ્રનાં કિરણો સુખપૂર્વક સત્વર પ્રવેશ કરે છે તેથી તાત્પર્ય એ નીકળે છે, કે સૂર્ય માણસને અને કપટી પ્રપંચી હરામી માણસને ગમે તેવા સદુપદેશ નિત્ય દષ્ટાં, પણ તે જેમ સહિદ્ર ધટમાં નાંખેલું જળ વહી જાય છે તેમ તે નિરર્થક થાય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

મનહર છંદ—કહિ કહિ થાકે ગુરુ કહેલું ન કાન ધરે,
કોણ બોધ કરે શિષ્ય હોય ન કહ્યાગરો ?
હારી હારી રાખીએ ને જરી જરી જાય જળ,
કોણ હરે પાણી એવી કાણી જાણી ગાગરો ?
બોદી બોદી ખાતર નાખીને ખુબ ખેડે તોય,
અન્ન ન ઉછેરી આપે લવણના અગરો;
દાખે દલપતરામ ઠાલી માથાકુટ કરી,
કોણ કરે એવો ઉઘ વેચીને ઉભગરો ?

उपदेशोहि मूर्खाणां । प्रकोपाय न शान्तये ।

पयःपान मुजंगानां । केवलं विषवर्धनम् ॥

અર્થાત્—જેનાં હૃદયે અવગુણોથી ખરડાઇ મલીન થયાં છે, તેવા માણસો સર્વને કરાવેલા પયપાનની માફક ઉપદેશ રૂપી સુધાને પણ ઝેર જેવું બનાવી દે છે. તે વિષે કહ્યું છે કે—[શિખરિણી.

गुणा यन्ते दोषा मुज्जन वदने दुर्जन मुखे ।

गुणा दोषा यन्ते किमिति जगतां विस्मयप्रदम् ॥

यथा जीमूतोऽयं लवणजलधेर्वारिमधुरं ।

फणो पीत्वाक्षीरं वमति गरलं दुःसहतरम् ॥

અર્થાત્—સજ્જનના મુખમાં દોષ હોય, તોપણ ગુણરૂપ બને છે. અને દુર્જનના મુખમાં ગુણો હોય તો પણ તે દોષ રૂપે જ બને છે. આ બાબતમાં આશ્ચર્યકારક શું છે ? કારણ કે જેમ વરસાદ સમુદ્રમાંથી ખાડું જળ ખેંચે છે, છતાંપિ તે સર્વને મધુર મીઠું જળ આપે છે. અને સર્વ મીઠા જળ તથા દુધનું પાન કરે છે, છતાંપિ મહા દારૂણ દુઃખ રૂપ એવા ઝેરનું જ વમન કરે છે. એટલું તો નિશ્ચય જ છે, કે ગુણ વિનાનું માનુષ્ય શોભતુ નથી; અરે ધણીમાં પણ ગુણ હોય, તોજ તે માનનીય ગણાય છે. મનહર છંદ

દુધ દે ન પ્રસવે ન એવી જેહ ગાય અહો,

મળી તોય ઠીક છે, ન મળી તોય ઠીક છે;

મટી ન મળુરી જેમાં, દિનરાત એવી મોજ—

માણી તોય ઠીક છે, ન માણી તોય ઠીક છે;

કવિતાની કિમત મળે ન ત્યાં કવિતા જો,

લખાણી તોય ઠીક ન લખાણી તોય ઠીક છે;

પામી રૂડા દેહ ન કમાયો ગુણુ તો આ દેહ,
પામ્યો તોય ઠીક છે, ન પામ્યો તોય ઠીક છે.

એટલું તો ખરું છે, કે વ્યાપારી રીતે તો જ્યાં કાંઈ લાભ મળે ત્યાં વ્યાપાર કરવો જોઈએ, નહિતો ખોટનો વ્યાપાર કરી પાછળથી પરતાવું પડે. એક વાતે વિચારીએ, તો મેઘવૃષ્ટિની પેઠે મહાત્માની સર્વત્ર પ્રવૃત્તિ અને કૃપાદૃષ્ટિ હોય છે, પણ ક્ષારભૂમિમાં થએલી મેઘવૃષ્ટિ કિંચિત્તમાત્ર પણ કૃળ સૃષ્ટિને આપતી નથી; તેમ કુર્જન અને મોહમુગ્ધ પામર તથા મૂર્ખની હૃદય-ભૂમિમાં પડેલી સંત વાણી રૂપી અમૃતવૃષ્ટિ જરાપણુ કૃળ આપતી નથી. તો પણ પરોપકારાર્થે પ્રયાસ કરવા નીકળી પડેલા મહાત્માઓને તો તેમાં કાંઈ નુકસાન નથી, તેને પોતાને તો લાભજ છે. સૂર્યોદય થવાથી ઉલુક (ધ્રુવ) ને અધારૂં થાય, તો તેમાં સૂર્યનો શો દોષ અને સૂર્યને શી હાનિ ? વર્ષાઋતુમાં જવાસો બળે તેમાં વરસાદનો શું વાક ? કાંઈજ નહિ. તે વિષે કહ્યું છે કે:-

પત્રં નૈવ યદિ કરીરવિટપે દોષો વસંતસ્ય કિં ?
નોલુકોપ્યવલોક્યતે યદિ દિવા સૂર્યસ્ય કિં દુષણમ્ ?
ધારા નૈવ પતંતિ ચાતકમુખે મેઘસ્ય કિં દુષણમ્ ?
યત્કર્મ વિધિના લલાટ લિખિતં તન્માજિતુંકઃ ક્ષમઃ ॥

અર્થાત — વસંતઋતુમાં સર્વને ફલકુલ પત્રાદિ આવે છે, પણ એક કેવાને પત્ર (પાન) ન આવે, તેમા વસંતનો શો દોષ ? મેઘવૃષ્ટિ સર્વને સુખકારી છે, પણ જવાસો તો વરસાદ આવતાંજ બળી જાય છે, તેમા મેઘનો શો દોષ ? માટે તો જનિ સ્વભાવાનુસાર જેના ભાગ્યમા જે વસ્તુ હોય તેજ વસ્તુ તેને ગુણકારી થઈ ઈષ્ટ કૃળ આપે છે તેમ સંતનો હિતોપદેશ કાઢને ઈષ્ટ ન થાય, તો તેમા ઉપદેશકનો શો દોષ ? સતપુરુષો તો એટલા માટે જ સર્વના ભલાને ખાતર યાનોપદેશ સંભળાવે છે, પણ મંદિન હૃદયમાં તે લાભદાયી થતો નથી. દાખલા તરીકે જેમ ઉત્તરાધ્યયનમાં શ્રી ચિત્તનામના મહાત્મા પોતાના પૂર્વના બ્રાતા કે જે આ ભવમા ચક્રવર્તીપણાને પામેલા છે, એવા ધ્વજેન્દ્ર રાજને ઉપદેશ દેવા ગ્યાવ્યા અને ઉપદેશ તો આપ્યો, પણ તે ઉપદેશ સામું ન જોતાં ઉલટો તેનો સાધુવેશ જોઈ ખેદ ઉપજ્યો, અને સાધુવેશ તજી ગૃહસ્થના વેશમાં આવી સંસારી સુખો-કામભોગ ભોગવવાનું આમંત્રણ કર્યું. રાજાએ ચિત્તઋષિ પ્રત્યે કહ્યું કે:-

બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીએ ચિત્ત રૂપિ પ્રત્યે કહેલાં વચનો.

(ગઝલ કંવાલી.)

- અતિ ઉદ્વેગ કરનાર, દિસે ચારિત્ર આ તાર;
તણ દે આ દુખીયાર, કંછું તું માની લે માર. ૧
ઉઘાડે મસ્તકે ફરવું, ઉઘાડે પાયથી ચરવું;
કઠીન કપ્પો કરી મરવું, સદા પાપો થકી ડરવું. ૨
નકામું દેહને દમવું, જમણુ તો તુચ્છરે જમવું;
લિશ્મુક જેમ ભૂમિમાં લમવું, અસહદુઃખને ખરે ખમવું. ૩
ઘરોઘર માગવી લીક્ષા, ધરી ઉર શાસ્ત્રની શિક્ષા;
દુઃખમાં પણ ધરવી તિતક્ષા, તણદે દુઃખ મય દિક્ષા. ૪
મળ્યો શુભ દેહ આ આવો, વૃથા દુઃખમાં શું ગુમાવો,
લહો સંસારનો લહાવો, નહીં સુંદર તન તાવો. ૫
પરણાવું સુંદરી સારી; વસો મુજ મહેલમાં ભારી;
ભોગને ભોગવો ભારી, લહો મુજ શીખ આ ધારી. ૬
સુણી વેણુ ભૂપના એવા, ચલાવે ચિત્તને તેવા;
વિનયમુનિ ધરીને પ્રીત, ઉત્તર આપે છે રૂપિ ચિત્ત. ૭
(બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી પ્રત્યે ચિત્ત રૂપિનો ઉત્તર.)

(ગઝલ કંવાલી.)

- કરમ એ બોલ બોલાવે, નહીં લજ્જા દીલે લાવે;
અહાહા! શી મતી તારી, ગતિ છે કર્મની ન્યારી. ૧
કરી તેં કેફની કાફી, ચડાવી રનેહુની સાફી;
થશે કેમ પાપની મારી? ભાખ્યા અભક્ષ્યબહુ ભાખી. ૨
સુણી ના સંતની વાણી, હૃદય સદ ભાવમાં આણી;
કદર ના જન્મની જાણી, જીવન પર ફેરવું પાણી. ૩
પ્રવર આ મોક્ષનો રસ્તો, કર્યો તેં તેહને ખસ્તો;
ઉઘાડ્યો દોષનો રસ્તો, ગણ્યો પંથ પાપનો સસ્તો. ૪
અપળા એ ચિત્તની એલી, રહ્યો રંગ રાગમાં રેલી;
મતી થઈ મોહમાં મેલી, દશા ભૂલી ગયો પેલી. ૫
વિષય છે વિષની વેલી, કરે શું તેહમાં કેલી?
અરે અમૃતને મેલી, પીએ શું ઝરની પ્યાલી. ૬

મળી આ મોહની મસ્તી, કરી તેં તેહને મસ્તી;
 કરી ના તનથી ખસ્તી, બન્ધો મસ્તાન બધું હસ્તિ. ૭
 પ્રપંચી પ્રેમની પાસે, પડ્યો તું જ્ઞાત ! શી આશો;
 ખતા તેમાં ખરે આશો, ફેળેતી લોકમાં થાશો. ૮
 અરે આ જીવડાભાઈ ! નથી સંસારમાં કાંઈ;
 પ્રભુના શુણને ગાઈ, કરી લે આ સફળ કાંઈ. ૯
 સુખથી સુખ સૌ થાવે, સ્નેહે શું સંત સમજાવે;
 વિનયમુનિ વદે ભાવે, ગઝલ એ પ્રેમથી ગાવે. ૧૦

પદ બીજું (ગઝલ કંવાલી)

વળી સુણ જાતરે વહાલા ! ડગા મા ડાકમાં ડાલા;
 તજુ કે ચિત્તના આળા, હૃદયના ખોલને તાળા. ૧
 વિષયની વાસના ઉડી, ભુલાવે ભાન તે ભુડી;
 લલચાવે લોભમાં ભુડી, ચલાવે ચિત્ત આમુડી. ૨
 ગણ્યા તેં લોગને પ્યારા, નથી તે આખરે સારા;
 ગતિ તે કુષ્ટ દેનારા, કહ્યું તું માનને મારા. ૩
 હતું મારે ઘણું સુખ, નહોતી કોઈની ભૂખ;
 તબચું જો એ ગણી દુઃખ, સિદ્ધોત્તું સાધવા સુખ. ૪
 હતી રંભા સમી નારી, સકળ સદગુણ લંડારી;
 હૃદયને સુખ દેનારી; હતી મુજ પ્રાણથી પ્યારી. ૫
 હતી લક્ષ્મી ઘણી મારે, હતા રહેવા ભુવન મારે;
 હતું સુખ સર્વ સંસારે, થતું તે જોહ મનધારે. ૬
 દીધો સંસાર મેં છાડી, મતિ સન્માર્ગમાં જોડી;
 શીખી લે શીખ તું થાડી, ધરી લે ધર્મની મુડી. ૭
 આવ્યો છું કાળરે તારે, છતાં ફાંઈ ઉર ના ધારે;
 નથી કાંઈ સાર સંસારે, નવિ ના ધર્મ કે તારે. ૮
 વિવિધ સદબોધ સમજાવે, અધ્યુધને જ્ઞાન ના થાવે;
 વિનયમુનિ વદે ભાવે, રૂપિ ત્યાંથી પછી જાવે; ૯

ભાઈ ! મારે ઘેર પણ લક્ષ્મી, માત, તાત, ભાઈજેન, સ્ત્રી વગેરે
 અનન્ય આનંદદાયક નેભવો ને સુખો હતા, પણ તે સર્વ સુખો ક્ષણભંગુર
 બળી જોગ લઈ તને બોધ દેવા કાળે આવ્યો છું; પણ બેગસક્ત ચિત્તમાં

તને ઉપદેશ લાગ્યો નહિ. મતલબ કે નિર્મળ મનમાં જ ઉપદેશ વચ્ચે
અસર કરે છે, પણ મૂર્ખના હૃદયમાં આપેલી શિખામણ ચોંટતી નથી-તેની
અસર થતી જ નથી. હવે તેના ઉપર એક ગઢવીના ઓકરાનું દર્શાવ કહે છે.

(૭૭) કહ્યાગરા પણ મૂર્ખ અણુદ્ધ પુત્રની વાત.

કાર્ધ એક ગામડાનો ગઢવી ચોરે એસી ડાથરામાં વાતો કરતો હતો. તે
ગઢવી વાતો કરવામાં બહુ કુશળ હતો, તેમાં વળી કસુંબાના ધોખા ઉપર
ધોખાની લહેર ચાલતી હોય, ત્યાં તો પછી કહેવું જ શું? ગઢવી સ્થિતિનો
ગરીબ હોવાથી ઘરમાં રોજ ઘેંસ રાખ જમી દિવસ ગુજારતો હતો. એક
વખતે ચોરે ધણો વખત થઈ ગયો, તેથી ગઢવીની સ્ત્રીએ પોતાના નાના
ઓકરાને કહ્યું કે:-જા તારા આપને કહે કે રાખ ઠરી જશે, માટે જલદી
ઘેર ચાલો. આ સાંભળી ઓકરો એકદમ દોડ્યો, અને પોતાના આપને
લાળી છેટેથી જ રાડો પાડવા લાગ્યો:-આપા ! ચાલો ઘેર જઈ, રાખ થઈ
છે તે ઠરી જશે. આથી તો ગઢવી શરમાઈ ગયો. (મનમાં) આ લોકો
મારી મરકરી કરશે, કે ગઢવી રાખડીથી દિન ગુજારતો હશે? પછી ત્યાંથી
હઠ્યો ને ઘર બાણી ચાલ્યો-રસ્તામાં ઓકરાને ટપકો આપ્યો કે:-મૂર્ખ ! તું
કાંઈ સમજતો નથી, છેટેથી રાડો ન પડાય. ઓકરો કહે, મારી માએ કહ્યું
માટે બોલ્યો. ત્યારે ગઢવીએ ઓકરાને શિખામણ આપી કે:-જો હવે કાંઈ
કામ સાઈ તારી મા મોકલે, તો પણ રાડો ન પાડતાં મને ઇસારાથી
પાસે બોલાવી કાનમાં વાત કરવી; બહુ સાઈ આપા હવેથી એમ કરીશ.
ધણે વખતે એવું બન્યું કે એકવાર તેના ઘરમાં લાય લાગી, સર્વ બળવા
લાગ્યું; એટલે ઓકરાની માએ કહ્યું કે:-અલ્યા ઓકરા, દોડ જઈ ! તારા
આપને ચોરેથી તેડી આવ. ઓકરો ચાલ્યો ને ધીમેધીમે ચોરા પાસે પહોંચ્યો.
બાપે આગળ આપેલી શિખામણ મુજબ ઓકરે છેટેથી આંગળી વતી ઇસારો
કરીને પાસે બોલાવવા માંડ્યો; બાપે જાણ્યું કે જમવાનું થયું હશે તેથી
તેડવા આવ્યો હશે. તો હમણાં આ વાત પૂરી કરીને જઈ છું-એમ ધણો
ખોટી થઈ વાત પૂછું થએ ગઢવી ઓકરા પાસે આવ્યો. ત્યારે ઓકરે કાનમાં
ધીમેથી કહ્યું કે:-“ઘરમાં લાય લાગી છે, જઈ ચાલો !” આ સાંભળી ગઢવી
એકદમ ગભરાઈ બોલ્યો:-અલ્યા મૂર્ખા ! એમ છે ત્યારે બોલતો શું નથી
ક્યારનો ! ઓકરો કહે તમે મને તે દહાડે કાનમાં કહેવાનું કહ્યું છે, તો
તાણીને કેમ કહેવાય ? માટે ન કહ્યું. ગઢવી ગાળો દેતો એકદમ દોડી ઘેર

ઉત્તરાધ્]   જોરાવરના જીલમનો, કાણુ કરે ફરિયાદ;   ૧૬૭
વાધે માર્યું માનરી, એનો શો ઇન્સાફ. ૧૬૬

આવ્યો, નેચું તો સર્વ બળી ખાખ થઈ ગયું હતું. આથી ગઢવીએ ધણે કલ્પાત કયો. પછી છોકરાને કહ્યું—મૂર્ખ, તું કાંઈ પણ સમજતો નથી ! તારામાં વિચારશક્તિ અને અક્ષલ તો બીલકલ નથી, તું તો એક ગદ્દાપુછજ પકડે છે, પ્રભુ હવે પછી યાદ રાખજે કે કદાચ કહીં લાય લાગે, કે ધુમાડો નીકળતો લાગે તો તરતજ તેમ જોખો ભરી ધૂળ નાખવી. બહુ સાફ ખાપા ! હવે એમ કરીશ.

પછી એક વખત ટાઢની મોસમ (શિયાળો) ના પોશ માસમાં ગઢવી ઝોટલે દાતણ કરવા બેઠા હતા, છોકરો પણ પાસે બેઠો હતો. ટાઢની કમ-કમાટી પણ ધણી સખત હતી. તેવામાં ગઢવીને એક મોટું બગાસું આવ્યું, એટલે ટાઢને લીધે મોઢામાંથી ધુમાડા નીકળતા છોકરે નોંધ્યા. છોકરો બીન્યો કે હાય હાય ! જરૂર મારો ખાપ સળગી જશે, માટે લાવ તેને ઝોલવું. મારા ખાપાએ પણ તે દહાડે કહ્યું : છે કે જ્યાં ધુમાડો નીકળતો લાગે, ત્યાં તરતજ ધૂળ નાંખવી. પછી છઠી ધૂળનો જોખો ભરી એકદમ ગઢવીના મોઢામાં નાંખ્યો. ગઢવીએ યુથુ કરી મુક્યું ને એકદમ ગાળો લાડવા લાગ્યો. અક્ષલના બારદાન મૂર્ખ ! આ તેં શું કયું ? ! છોકરો કહે :—ખાપા ! તમે સળગી જાત, માટે મેં તમને ઝોલવ્યા. ખાપે કહ્યું મૂર્ખ ! તું કાંઈજ સમજતો નથી. તારામાં શુદ્ધિના વાખા છે, માટે હવે તને શિખામણ આપવી વ્યર્થ છે. સર્પને દુધ પાવાથી શો લાભ ! પછી ગઢવીએ તેના ઉપર કંટાળી એ ગમાર મુખાને કાંઈ પણ શિખામણ આપવી બંધ કરી.

આ દૃષ્ટાંતની મતલબ એ છે કે જેનાં હૃદયે કાંઈ લાયકાતવાળાં સંસ્કારી હોય છે, તેઓને શિખામણના બે બોલ કહેવામાં આવે, તો તે કાને ધરે ખરા ! હૃદય એક જાતના અરિસા તુલ્ય છે, અરીસો જેટલો ચોખ્ખો હોય, તેટલો તેમાં સારો પ્રકાશ પડે છે; તેમ જેનું હૃદય જેટલું વધારે નિખાલસ—શુદ્ધ હોય, નિર્ભળ હોય તેટલી ઉપદેશની અસર તેને અધિક થાય. માટે દરેક વિવેકી સુજનોએ હૃદય-દર્પણ સરલ ને નિખાલસ બનાવવું કે જેથી સદ્ગુણનાં ઉપદેશ-વચનો સ્વલ્પ પ્રમાણે સુખપૂર્વક ચિત્તમાં પ્રવેશ કરી અતુલ્ય શુભ કરે અને જન્માદિ સર્વ રોગો હરે.

ચોપાઇ.

અંચળ ચપળ મન જાણો મરકટ, નવા નવા ઊઠાવે તરકટ;
મન જીતવો અતિ છે દુરઘટ, મસ્તરામે કેળ્યો પરગટ. ૧

૧૬૮ ન્યાય નિયમ સૌ ગરીબને, સમર્થને સૌ માફ; [વૈરાગ્યશતક
વૃદ્ધિ વિશ્વ પ્રલય કરે, એનો શો ઈ-સાફ; ૧૬૭

મન રહ્યું માયાએ મોહી, મનકું જીતી શકે નહિ કેધ; ત્યાગી પુરૂષ મન કીધો મદન, મસ્તરામ કહે માફ ગરદન. ૨ અનુભવની ધગધગતી ગાળી, અવિદ્યાની સળગી ત્યાં હોળી; રહી નહિ કેધ ઝંડાઝોળી, મસ્તરામે રાખજ ચોળી. ૩ સંત પુરૂષને જીગતી રચાઇ, શરણાગતને લીધો બચાઇ; પકડી ન શકે કાળ કસાઇ, મસ્તરામ કહે ભજન સખાઇ, ૪ થઈને બેઠા હરીનો દાસ, ફીર કરે જગતની આશ; તેની બુદ્ધિ થઈ ગઈ નાશ, મસ્તરામના વચન ખલાસ. ૫

(૭૧)

મૂયાંસિ મુક્તાગિ સુખાનિ સ્વમે-

ઽમુનાત્મના મૂરિ મવેષુ મવ્ય ! ॥

તથાપિ તૃણા તનિમા ન જાતા ।

તદેવ ચિત્રં ચલુ જીવલોકે ॥ ૭૧ ॥

અર્થ:-હે ભવ્યપ્રાણી ! આ આત્માએ સ્વર્ગને વિષે અનંત-વાર જન્મ ધરી સ્વર્ગનાં ઘણાં સુખો ભોગવ્યાં, તો પણ હજી મનની તૃષ્ણા જરા પણ ઝોછી થતી નથી. તેજ માત્ર આ જીવ-લોકમાં ખરેખર મોટું આશ્ચર્ય છે. (૭૧)

ભાવાર્થ:-આ લોકમાં આ આત્માએ સ્વર્ગીય સુખો પણ ઘણીવાર ભોગવ્યાં છે, તથા આ મનુષ્યાવતારમાં પણ ઘણીવાર સ્વર્ગ તુલ્ય સુખો જીગલીયાપણે, મોટા રાજેન્દ્રપણે, શ્રેષ્ઠપણે, મનુષ્યભવને વિષે અમાતુષી વિદ્યાધરપણે સુખો ભોગવ્યાં; તો પણ તે સુખોમાં આ જીવાત્માની તૃષ્ણા કિંચિન્માત્ર પણ ઝોછી થતી નથી-હજી સુધી વિષયો ઉપરનો ભોગાસકિતભાવ નષ્ટ થતો નથી. તેજ ખરેખર આ લોકમાં મોટામાં મોટું આશ્ચર્ય છે. ઓર ! આ સાંસારિક ભોગ ભોગવતાં ભોગવતાં તો પામર પ્રાણીઓ પોતેજ ભોગથી ભોગવાઈ જાય છે. રાજર્ષિગ્રંથર યોગી શ્રી ભર્તૃહરિ મહારાજને ઠીક કહ્યું છે કે:-

ભોગાન મુક્તા વયમેવ મુક્તા । તપો ન તત્ત્વં વયમેવ તપાઃ ।

કાલો ન યાતો વયમેવ યાતા । તૃણા ન જીર્ણાં વયમેવ જીર્ણાં ॥

અર્થાત્-ભોગો તો ભોગવ્યા નહિ પણ અમે જ (કાળથી) ભોગવાઈ

ઉત્તરાર્ધ] જેમ તેમ મન વાળવું, જ્યાં નવ ચાલે શસ્ત્ર; ૧૬૯
મેં છુંદારાને દમ્યા, ફેંકી રસ્તા વચ્ચ. ૧૬૮

ગયા, તપ તો તપાયું નહિ, પણુ અમે જ દુઃખથી તપીતવામાં ગયા. કાળ તો ન ગયો, પણુ અમેજ કાળે કરી ધરડા છુટ્ટા થઈ ગયા; અને તૃષ્ણા તો કંઈ જીર્ણુ ન થઈ પણુ અમેજ જીર્ણુ-વૃદ્ધ થઈ ગયા. તેને માટે વિદ્વર્ધ મહાજનોએ કડવાં પણુ પરિણામે રોગીષ્ટ અને કટુ ઔષધની માફક મિષ્ટ ઈષ્ટ અને આત્મહિતકર વચનો બહુ બહુ પ્રકારે કહેલાં છે. તે સર્વને ધ્યાન દઈ મનનપૂર્વક એકવાર વાંચી વિચારી આત્મારામને સમજાવશો, તો જરૂર ધણો લાભ થશે. તે એવી રીતે કે-હે આત્મન! તું તારા વ્યગ્ર અને ચંચળ ચિત્તને સ્થિર કરી કેમળ હૃદયથી ચિંતન કર, કે તું કેવો ભાગ્યશાળી અને પુણ્યવાન છે ? કેમકે આ અવનીમાં અનેક જાતિ અનેક કુળ તથા અનેક વર્ણ રહેલા છે, પણુ તને તો ઉત્તમ એવો મનુષ્યાવતાર પ્રાપ્ત થયેલો છે. અરે! મનુષ્યાવતાર તો ધણાને મળેલો છે, કાળી, વાઘરી, ઢેક, ચંગળ, મુસલમાન વગેરે અનાયો તો પણુ મનુષ્ય જ કહેવાય છે, પણુ તે બિચારા અજ્ઞાનતાને લીધે મનુષ્યપણું એ શું છે અને તેને પામી શું કરવું નેમ્મએ-તેનો તેઓને લેશ માત્ર પણુ વિચાર સ્ફુરતો નથી, અને અહર્નિશ કૂર કમોં કરવામાંજ નિમગ્ન રહે છે, પ્રાથે કરી તેઓનું જીવન મોહમાંજ મુગ્ધ હોય છે, પ્રાણીહિંસામાં જ આનંદ માનનારા છે, અધર્મમાં અને પાપમાંજ મગ્ન ને મગ્નચલ છે, ધર્મગુરુઓને મનુષ્ય માંસની ભેટ કરવી, તેતો જેની ધર્મશ્રદ્ધિ છે, જેનો આહાર સાધુજનોએ નિંદી છે તેવાં બિચારાં અનાથ અને ગરીબ તૃણભક્ષી પશુપક્ષીઓના શિકાર કરે છે, તેને મારવા માટે યુગ્મયા રમવામાં જેણે એક જાતનો આનંદ અને કીડા માનેલી છે, મદિરાપાન કરવું જેને એક જાતનો મહોત્સવ છે, પશુઓના રૂધિરવડે જેઓ દેવાર્ચન કરે છે, માંસ વડે જેઓ બલિકર્મ કરે છે, એવાં એવાં કૂર કમોં કરવામાં આનંદ માની આ મહાપુણ્યથી સંપ્રાપ્ત થએલ માનવજીવન પશુપક્ષીવત્ વૃથા ગાળે છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:-

શિખરિણિ વૃત.

દયા હીણા દુષ્ટા, કંતલ તલવારે વળી કરે,

પછી પાપી પુરા, ઉદર નિજનાં એ થકી ભરે;

ન જાણે તે જાતે, ભવજલધિ આ કેમ તરવે ?

નથી એવો મારે, નરહરિ હવે દેહ ધરવો. ૧

એમને એમજ પાપમાં રચીપચી જીવગી પુરી કરે છે, તેથી પરંપરાએ

૧૭૦   જોરાવરના જીલમમાં, જોર ગણી ઉપકાર;   [વૈરાગ્ય શતક
સૂર્ય તપે તો સૌ જપે, પડશે મેઘ અપાર. ૧૬૯

દુઃખના ફરીઆમાજ કુખી રહેવા વિના છુટકો થતોજ નથી. માટે હે અલ્પ જીંદગીધારક—અલ્પાયુષી જનો ! આ મનુષ્યપણાનો ખરો લાભ લેવા તક ચુકશે ના, ગોવાળના હાથમાં આવેલા હીરાની કિંમત કંઈક તુલ્ય થઈ તેમ તમે થવા ન દેતા, કેમકે હીરાની કિંમત અમૂલ્ય હોય, તો પણ ઝવેરી વિના તેની ખરી પરીક્ષા બીજું કાણ કરી શકે ? તે વિષે કહ્યું છે કે:—

કવિત—ગુણી જનકી રસના અરૂ, વાસના કુલનહુકી,
બોલે બિન બોવે બિન, કહો કેસે જાનીએ;
સોદા તો સોદાગરકા, મિજલસ તો મલુકનકી,
ગુની આર ગમાર આ તો બોલેમે પીછાનીએ;
માતી સખ એક રંગ, એક રંગ ઝવેરીકા,
મિલેલા ઝવેરી તખ, કિંમત કર જાનીએ;
કહત કવિ બલબીર, સુનહો અકબર શાહ !
પ્રબિનકી પ્રબેતાઓ તો પ્રબેનમે પિછાનીએ. ૧

મતલબ કે આ કોહિનૂર હીરા તુલ્ય અમૂલ્ય માનવ જીંદગીની કિંમત ઝવેરીરૂપી સાચા સંતજનો—ગુણીજનોજ કરી શકે છે. માટે આ પવિત્ર આત્માને વિષયગારા—કર્હમમાં નાંખીને દુર્ગતિગામી કરશે નહિ. દુનિયામાં સાંસારિક સુખો મેળવવાં તે કાંઈ મુશ્કેલ વાત નથી, એ તો અનંતવાર આ જીવ પામેશે છે. વર્તમાનકાળે પણ પુણ્યોદય પ્રમાણે પામ્યો છે, અને ભવિષ્ય કાળે કર્મના શુભાશુભ વિપાક પ્રમાણે પામશે જ. પણ શૂતકાળમાં કાદપિ નહિ પામેલા એવા સમ્યક્ત્વ ગુણ અપૂર્વ કરણ ગુણસ્થાન વગેરે આત્મિક વસ્તુઓને મેળવવાના પ્રયત્ન જીવે હવે તો કરવા ભ્રેષ્ઠએ, પણ એ પ્રયત્ન તૃષ્ણાતું પરિણામ ધટ્યા વિના સફળ થઈ શકતા નથી. મહામાયા મોહિની તૃષ્ણા જીતનારાને ધન્ય છે ! તે વિષે કહ્યું છે કે:—

તે ધન્યાઃ પુણ્ય ભાજસ્તે । તૈસ્તીર્ણઃ કલેશસાગરઃ ॥
જગત્ સંમોહજનની । ચૈરાશાશી વિષી જિતા ॥

અર્થાત—જગતને મોહ પમાડનારી એવી તૃષ્ણારૂપી નાગણને જેણે જીતી તેજ આ અવનિમાં ધન્ય છે, પણ તે જીતવીજ ઘણી મુશ્કેલ છે. વૃદ્ધાવસ્થા થઈ, શરીર સાવ ગળી ગયું; પણ મમતા તો મતવાલીજ રહી—છોડતીજ નથી ! તે વિષે શ્રી શંકરાચાર્યે કહ્યું છે કે:—

અંગં ગલિતં પલિતં મુંડં, દશનં વિહિનં જાતં તુંડમ્ ॥
વૃદ્ધોચાતિ ગ્રહિત્વા વંડં, તદપિ ન મુંચત્વાશા પિંડમ્ ॥

અર્થાત્—અહો તુષ્ટાનું પ્રાપ્ત્ય ! વૃદ્ધ, યુવાન અને બાળક એ ત્રણ વયમાં આશાદેવી દબાવે છે. લાલ થતો જાય છે, તેમ તેમ લોલ તો બેઠક વધતોજ જાય છે. વળી પશુ કહ્યું છે કે:—મનહર છ'ંદ.

હુતી દીનતાઈ ત્યારે તાકી પટેલાઈ અને,
મળી પટેલાઈ ત્યારે, તાકી છે શેઠાઈને,
સાંપડી શેઠાઈ ત્યારે, તાકી મંત્રીતાઈ અને,
મળી મંત્રીતાઈ ત્યારે, તાકી નૃપતાઈને;
મળી નૃપતાઈ ત્યારે તાકી દેવતાઈ અને
દીડી દેવતાઈ ત્યારે, તાકી શંકરાઈને;
અહો રાયચંદ માનો, માનો શંકરાઈ મળી,
વધે વૃષનાય પશુ, જાય ન મરાઈને.
કરોચલી પડી દાઢી ડાચા તણે દાઢ વળ્યો,
કાળી કેશ પટ્ટી વિષે, સ્વેતતા છવાઈ ગઈ;
મુંઘણું સાંભળણું ને દેખણું તે માંડી વાળું,
તેમ દાંત આવળીકા, ખરી કે ખવાઈ ગઈ;
વળી કેડ વાંકી હાડ ગયા, અંગ ગયો, રંગ ગયો,
ઉઠવાનો આચ જતાં, લાકડી લેવાઈ ગઈ,
અહો રાયચંદ એમ, જીવાની હરાઈ પશુ,
મનથી ન તોય રાંડ, અમતા મરાઈ ગઈ.

આવું આ તુષ્ટા રાક્ષસીમાં જન્મી નેર રહેલું છે. તે મોક્ષપુરીમાં જનારને ખરેખર એક મોતી બારે અર્ગલા રૂપ છે. અગીયારમા ગુણસ્થાન સુધી ચડેલા યોગીંદ્રને પશુ તે કુષ્ટા પકડી પછાડે છે. કપિલ કેવળી—એ માસા સુવર્ણને માટે મોટી તુષ્ટાદેવીએ મનને દોડાવી મુકયું; તે આખરે સંતોષ રૂપી મહાયોદ્ધાએ કુષ્ટા તુષ્ટા રાક્ષસીને વિદારી નાખી, ત્યાર પછી કૈવલ્યપદને પ્રાપ્ત થયા. આ જીવનો અનાદિ સ્વભાવજ એવો છે. રાગ ચોપાધ:—

તુષ્ટા તરૂણી નવ આલાય, લાલે લોલ ઘણેરો થાય;
સત્ય વચન ન રહે મનમાં, કાણુકાણુ કરમ અધિક બંધાય.
મહિયળ હુંગર મેરૂ સમાન, તેથી અધિક આરોગ્યાં ધાન,

સાગર સલીલ અધિક જે માન, મેં પીધાં માતાનાં થાન.
મેં માનવ ભવ લીધો પુરાણે, સુખ લોગવીયાં જે મન માને;
રંગ રમાડયા છાને માને, તોહિ પ્રાણી ન તૃપ્તિ પામે.

કપિલકેવળી સંતોષ રૂપી મહાયોદ્ધાવડે તૃષ્ણા રાક્ષસીને હણી મોક્ષગામી
થયા, તે મહાપુરૂષનો વિશેષ અધિકાર ઉત્તરાધ્યયનના અષ્ટમ અધ્યયનથી જળણી
લેવો. ઉવટ તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે દુષ્ટ તૃષ્ણા રાક્ષસીને વશ ન થતાં
સંતોષ રાખી ધર્મ ધ્યાન કરવું, કે જેથી આ અસલ દુઃખોથી ભરપૂર
એવા સંસાર મહાસાગરથી મુક્ત થઈ અનંત સુખદાયી એવી અક્ષય મોક્ષ-
લક્ષ્મીની ભેટ લેઈ અનંરામરત્વ પામી શકાય.

માટે અતિ લોભનો ત્યાગ કરી, સંતોષનો સ્વીકાર કરી, પવિત્ર એવા
ધર્મનું આરાધન કરવું કે જેથી મળેલી માનવજીવગી સફળ થાય. હવે તેના
ઉપર કપિલ કેવળનું દર્શાવ કહે છે.

(૭૮) અભણ કપિલની હાડમારી ને મુંઝવણની વાત.

કપિલ નામનો એક બ્રાહ્મણ હતો. તેનો પિતા એક મોટા રામનું
કારભાર કરતો હોવાથી તે સુખ સાહેબીમાં ઉછર્યો હતો. આવી સુખસાહેબી
સદા કાયમ રહેશે, એમ ધારી તે ભાઈ લગાર પણ ભણ્યા નહિ, પણ અહીં
તો ઉલટું જ બન્યું. તેનો પિતા થોડા વખતમાં મૃત્યુ ગયો, એટલે કાર-
ભારીનું પદ તો આ છોકરો અભણ હોવાને લીધે બીજાને સોંપવામાં આવ્યું.
એક વખતે તે નવો કારભારી ઠાઠમાઠથી વાહનમાં બેસી દરબારમાં જતો
હતો, તે પેલા જીના કારભારીની સ્ત્રીએ જોતાં તેની ચક્ષુમાં આંસુ
આવી ગયાં. અહો ! મારે ઘેર પણ એક વખત આવો જ ઠાઠ હતો, ધરમાં
ખમાખમા કહેવાતી હતી, પણ આ અભણ છોકરાએ તે સુખ ટાળ્યું, જે
તે ભણ્યો હોત, તો કારભારી બીજાને ન ભત; આ પ્રકારે રૂઢન કરે છે,
ત્યાં કપિલ આવ્યો. તેણે માતાને રોતી જોઈ પુછ્યું:—માતા કેમ રોવા છો ?
માતાએ રૂઢનનું કારણ કહ્યું:—ભાઈ તું ન ભણ્યો તેનું જ આ કળ !
કપિલે તે ખરું માન્યું, તેના મનમાં ધા વાગ્યો કે, બસ ભણીને પાછું
કારભારી તો લેવું, માતાને રાજી કરવી, હજી ક્યાં વખત નથી ? વિચારત
ધારીએ ત્યારે મેળવી શકાય છે. પછી માતાને કહ્યું:—માતા, તમે રૂઢન ન
કરો, તમારા વચનથી હું કાશીએ જઈ વિદ્યા ભણી આવું, અને કારભારી

ઉત્તરાર્ધ] શીખ્યા વિના ન આવડે, કુળ ધંધાનું કામ; ૧૭૩
રાજ નીતિ પણ વણસડે, દીસે ન કોઈ કામ. ૧૭૨

પાણું લઈ પણ મને ત્યાં કોણુ ભણાવશે ? માએ કહ્યું:-ત્યાં એક આચાર્ય છે, તે તારા પિતાના પ્રિય મિત્ર છે, તે જાતે તને સારી રીતે ભણાવશે, તું ઝાળખાણુ પાઠજો. પછી બહુ સારું-એમ કહી તે બીજા દિવસે કાશી ભણી ઉપડી ગયો. ઘણે વખતે તે કાશીએ પહોંચ્યો. વિદ્યાચાર્યને મળ્યો, પોતાની ઝાળખાણુ આપી તથા વિદ્યાસંપાદનની જગ્યાસા જણાવી. આચાર્યે પોતાના મિત્રનો પુત્ર જણી ધણીજ ખુશી બતાવી; તું છે તે મારા મિત્ર તુલ્યજ છે, મારે મિત્રનું કંઈ હિત તો અવશ્ય કરવું જોઈએ; ભાઈ! તું સુખી થઈશ તેમાં મને પણ લાભજ છે, મિત્રનું કાર્ય કરવું તે મારી ફરજ છે, મિત્ર એ કહેવાય કે જે “પાપથી બચાવે, હિતમાગમાં જોડે, તેની મુખત વાતને છુપાવે, મુશુને પ્રસિદ્ધ કરે, દુઃખ વખતે સહાય કરે પણ તજે નહિ, અને સમય આવે ધન, વિદ્યા વગેરે આપી સુખી કરે.” એ પ્રકારનાં સારા મિત્રનાં લક્ષણુ છે, પછી તે ત્યાં રહ્યો ને અભ્યાસ શરૂ કર્યો, સવારમાં તો ઉદરનિર્વાહનિમિત્તે ભિક્ષાટન કરે, લોટ માગી લાવી રસોઈ કરે, જમે, તેમાંજ અડધો દિવસ ચાલ્યો જાય. પછી બાકીના વખતમાં વિદ્યાધ્યયન કરે, પણ પાઠ જોઈએ તેવો થાય નહિ એકલા વિચારમાં પડ્યો કે જીવને કમ્ ક્યાંનાં ક્યાં ધસડી લેઈ જાય છે ? દુનિયામાં આપણું કંઈ જોર ચાલતું નથી, અન્નજલની વાત બળવાન છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:-

કુંડળીઝા

હાણા પાણી જીવકું, લખડ ધકેલે જાય,
જોટા ખંધવ આપકી, કારો લગે ન કાંય;
કારી લગે ન કાંઈ, લાલ બિન લોલ દિખાવે,
અપના ચલે ન જોર, આખર લેખાં લે જાવે;
કંથે શું કવિયા કાન, બાત હે આદ પુરાણી,
લખડ ધકેલે જાય, અવલ હે દાનાપાની.

નાની અવરથામાં હું લઈયો ! હેત, તો મારે પરદેશમાં રખડવું ન પડત, ઠીક જે બન્યું તે ખરું ! પણ હવે પાઠ પૂરો થતો નથી, તેતું કેમ કરવું ? પછી એક વખત આચાર્યજીએ પુછ્યું:-અત્યા કપિષ ! પાઠ બરાબર કેમ થતો નથી ? તેણે કારણ જણાવ્યું કે:-ગુરુજી ! આ પ્રમાણે મારો અડધો દિવસ તો પેટની વેઠમાંજ રોકાય છે, માટે થોડો વખત મળવાથી મારાથી પાઠ થતો નથી. આ કારણ આચાર્યજીને ખરું જણાયું તેથી તેને દયા આવી.

૧૭૪ તે માટે બહુતર બહો, રૂઠા રાજ કુમાર; [વૈરાગ્ય શ્લોક
તોજ ચલાવી જાણશે, આપતલો અધિકાર. ૧૭૩

કેઈ વિદ્યોત્તેજક ગૃહસ્થને લલામણ કરી, કે એકજ ઘેરથી તેને રાજ પાકું
સીધું મળી રહે, ઘેરઘેર ભટકવું ન પડે, કપિલને પણ સૂચના કરી દીધી;
તેથી એ એક ઉપાધિ તો તેને ઝોછી થઈ. સીધું લઈ આવી રાંધીને જમે.
પણ કેટલાક ટાઈમ જતાં વળી પાછો પાઠ અટકવા માંડ્યો, તેનું કારણ કે
સીધું લાવી નાહીધોઈ રાંધી જમે, તેમાં પણ સહેજે ૧૦-૧૧ તો વાગી
જાય; વળી પરિશ્રમને લીધે જરા સુતાનું પણ મન થાય. વળી એકદમ વિદ્યા-
ધ્યયનમાં યુક પડવા માંડી, તેથી આચાર્યે પુછયું:-ભાઈ ! હવે તો ઉપાધિ
ઝોછી છે પણ પાઠ કેમ થતો નથી ? ત્યારે કપિલે નમ્રતાથી કારણ જણાવી
વખતનો હિસાબ પાછો મણી બતાવ્યો, તે કેટલેક અંશે આચાર્યને ખરું
ભાસ્યું; માટે તેટલી ઉપાધિ પણ ઝોછી થઈને સવારમાંથીજ વિદ્યાધ્યયન
કરે તેવી સગવડ કરી આપવાનો વિચાર કર્યો. કારણકે વિદ્યાધ્યયનનો ખરો
વખત પ્રાતઃકાળનોજ છે, માટે-વિદ્યાર્થીએ સવારનો ચિન્તામણિ તુલ્ય સમય
ઉપાધિમાં ન ગાળવો જોઈએ. પછી આચાર્યજીએ એક એવી સગવડ કરી
આપી, કે એક નિરાધાર વિધવા બાઈ હતી, તેને રસોઈ રાંધી આપવાની
લલામણ કરી આપી, અને પેલા શેઠને બમણું સીધું આપવાનું કહ્યું.
આચાર્યની ઉપકારવૃત્તિને ધન્ય છે !

હવે તો બાઈ પણ કપિલની ઝોરડીએ રહેવા લાગી, તેને રાજ રાંધી
આપે અને જમાડે. આમ કરતાં તો વખત જતાં એકાંતને લીધે બન્ને વચ્ચે
રનેહ સંબંધની સાંકળ જોડાઈ-એક પીઠા મટાડતાં તો બીજું લકરું જાગ્યું,
અને બકરી કાઢતાં ઉંટ પેડું ! અહાહા ! એકાંત કેવી ધુરો ચીજ છે !
લલાલલાઓને પણ ભુલવણીમાં ભુલવાડી ભટકાવે છે, કપિલને પણ ખરે-
ખર એમજ થયું એક ઉપાધિ ઝોછી કરવા સાધન શોધાયું, ત્યાં તો વળી
ઉપાધિના વમજમાંજ સપડાયો. તે વિષે કેલવકૃતિમાં કહ્યું છે કે:-

હુલ્લણાછંદ.

હુબળી ગાયને હોય ઝાઝી બગા, દુઃખતા અંગપર ઠેસ વાગે,
ભૂત લાગી ગયું હોય નહિ ત્યાં વળી, ઉલટું અંગમાં પસિત જાગે.
એક પર એક છે આધિઓન્યાધિઓ, બંધનો બેવડાં કેમ છુટે ?
સાવ નિઃસાર આ હાથ સંસારમાં, સાંધીએ એક ત્યાંતેર તૂટે. ૧

એમ કરતાં તો કાળે કરી તે સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો, ત્યારે તેણે કપિલને
કહ્યું:-જીઓ, આપણને માઝ પેટ પૂરવું રાજ ખાવા મળે છે, અને હવે તો

પ્રસૂતી સમયમાં ખર્ચ નેમી, તેમાં કાંઈ ચાલે તેમ નથી, માટે જરા ઉઘમ કરજો કે પછી પાછળથી પસ્તાવું ન પડે. મેં સાંભળ્યું છે કે, આ ગામનો રાજા બહુ ધર્માત્મા છે. તે સવારમાં રાજા એક સોનામહોરનું દાન કરે છે અને તે દાન જે બ્રાહ્મણ પહેલો જાય છે તેને જ મળે છે, માટે હવે ચેતતા રહેજો, કપિલ કહે:-બહુ સાફ ! ત્યારે તો સવારમાં વહેલો ઉઠીને જ નિશ્ચય, તું મને વહેલો ઉઠાડજો, પછી જન્મે જાણું સુધ્ધ ગયાં. સવારમાં વહેલો ઉઠી તે દરબારમાં ગયો, રાજાજીને શુભાશીષ દઈ ઉભો રહ્યો. રાજા જાગ્યો, અને તેને હમેશના નિયમ મુજબ એક સોનામહોરનું દાન આપ્યું, તે લેઈ દરબારો દરબારો ઘેર આવ્યો ને સોનામહોર પેલી જીને આપી. વળી બીજે દિવસે પણ સોનામહોર લેવાનો લોભ વધ્યાથી આજો દિવસ એનાએ જ વિચારો ચાલ્યા, તેથી બિચારો વિદ્યા બળવાનું તો નામ પણ જુલો ગયો; પોતાનો દેશ, માતા વગેરેને પણ જુલો ગયો. એમ કરતાં રાત પડી, રાત્રે નિદ્રા પણ ન આવી, રાતના બાર વાગે ઉઠ્યો, ચંદ્રના તેજથી પ્રાતઃકાળ થયો જાણી સત્વર ઉઠ્યો ને દરબાર બહી ચાલ્યો, રસ્તામાં પોલીસે અટકાવી પૂછ્યું કે ક્યાં જાય છે ? ઉત્તરમાં “ મારે કામે ” એટલું જ કહ્યું. પણ મારી શુભ વાત બીજું કાંઈ સાંભળી મારી પહેલાં જઈ પહેલે નહિ, એ હેતુથી તેણે ખુલ્લો બેદ બહાર પાડ્યો નહિ, તેથી સિપાઈને વહેમ પડ્યાથી તેણે તેને ચોર જાણી કમળે કચે અને માર મારી ચોરડીમાં પૂરી દીધી અને સવાર થતાં રાજા સમક્ષ ખડો કીધો. રાજાએ પૂછ્યું કે તું કાણ છે ? અને આ સિપાઈને હાથે કેમ પકડાયો ? કપિલ કહે:-સાહેબ ! હું આપની પાસે સર્વ વાત સાચેસાચી કહીશ, પછી આપ મારો કે ઉગારો. સાહેબ, હું ગરીબ બ્રાહ્મણ છું. મારી જીને પ્રસૂતિ સમય નજીક આવતો જાણી આપની પાસે દક્ષિણ લેવા આવતો હતો; કાલે પણ મને આપે દક્ષિણ આવી હતી, તેથી લોભને લીધે આજે પણ આવતો હતો. દક્ષિણની લેહેમા રાત્રીની ખજાર રહી નહિ, તેથી વહેલો ઉઠી ચાલ્યો, અને રસ્તામાં પોલીસે મને અટકાવ્યો, ને પૂછ્યું તેના ઉત્તરમાં ચોખ્ખું કહીશ, તો કાંઈ સાંભળશે ને મારી પહેલાં જઈ કાંઈ લઈ આવશે, એ હેતુથી “ મારે કામે ” એટલું જ મોઢમ કહ્યું. આથી પોલીસને વહેમ આવ્યો, અને મને માર મારી કેદમાં પૂર્યો, તે અત્યારે મને આપની પાસે લાવ્યા છે. હે દયાળુ મહારાજ ! આ મેં સાચી વાત કહી છે, હવે આપશ્રી ચાહો તેમ કરો. રાજાને આ કથન ખરૂં લાગ્યું, ગરીબ બ્રાહ્મણની બહુ દયા આવી તેથી કહ્યું:-હે

૧૭૬ જન્મ ધરે જ્યાં મહત્ત્વન, ગણાય ઉત્તમ ગામ; [વૈરાગ્ય શતક
રનેહ સહિત સંસાર સૌ, નિત્ય સંભારે નામ. ૧૭૫

ગરીબ બ્રાહ્મણ ! તમે સાચું બોલ્યા તેથી તમારા ઉપર હું તુષ્ટમાન થઈ કહું છું
કે:-તમેને ખુશી પડે તેટલું ધન માગી લ્યો, આજે જેટલું માગશો તેટલું હું
આપીશ. આ સાંભળી બ્રાહ્મણ તો હર્ષધેણેજ બની ગયો. પા કલાક સુધી તો
કાંઈપણ બોલી શક્યોજ નહિ. રાજાએ કહ્યું કે:-મુઝારી નહિ, જાઓ પેલી
આપણી વાડીમાં બેસી તમે આલોચ (વિચાર) કરી આવો; પછી ઇચ્છા
થાય તે સુખે માગજો. બહુ સાડે “ આપતું અખડ કલ્યાણ ” કહી વાડીમાં
જઈ એકાંતે તે વિચાર કરવા બેઠો.

આહાહા ! કેવો આનંદ ! આજનો દિવસ બહુ સારો લગ્યો, ઠીક
ત્યારે હવે શું માથું વાડે ? બે મહોર માથું, નાના, બેએ તે શું પૂરું થાય ?
પચીસ માથું, અરે તેથી પણ શું સરે ? એટલું તો સુવાવડમાંજ ખપી
જાય, તો સો માથું, તેમાં પણ મન ન ઠર્યું; એતો છાકરાતું નામ પાડવા
વગેરે સંસ્કારાદિની ક્રિયામાંજ ખપી જાય. એમ વિચાર કરતા બસો
પાચસો હજાર વગેરે મહોર સુધી ચડતો ગયો. એ તો મોટી તૃષ્ણા નદીના
પૂરમાં પડી વેગથી તણાયો, જેમ ધારે તેમ લોહ વધતોજ જાય. અરેઅર
તૃષ્ણા છેજ એવી ! તે વિષે કહ્યું છે કે:-

“હજારની ઇચ્છા પૂરી થતાં કોટી કરવાની ધારણા ધારે, કોડ મળતાં
રાજપણું ઇચ્છે, રાજપણું મળતાં ચક્રવર્તીપણું ઇચ્છે, ચક્રવર્તીપણું મળતાં
દેવપણું, ને દેવપણું મળતાં ઇન્દ્રપદ માગે; એમ તૃષ્ણા ઉચ્ચીને ઉચ્ચીજ ઉડે
છે પણ નિવર્તતી નથી. આપણા દૃષ્ટાંતનાયક કપિલને પણ એમજ થયું,
તે ખૂબ ચડ્યો, તેણે મનઅશ્વને ધણે દૂર સુધી દોડાવ્યો. છેવટ પ્રધાનપદ
માગવાની અને આખરે રાજાને ઉઠાડી મેલી રાજ્ય લેવાને પણ લલચાચો,
બેસવાની ડાળ કાપવા સુધી પણ અટક્યો નહિ. તે વિષે સુદરશસ કવિએ
ખરંજ કહ્યું છે કે:-

સવૈથો.

જો દસ વીસ પચાસ લાથે શત હોઈ હજાર તું લાખ મગૈગી,
કોટી અરબ અરબ અસંખ્ય ધરાપતિ હોનકી ચાહ જગૈગી,
સ્વર્ગપાતાલકું રાજ કરે તૃપના અધિકી અતિ આગ લગૈગી,
સુંદર એક સંતોષ બિના શઠ તેરી તો ભૂખ કયુ ન લગૈગી,
પણ ભવિષ્યમાં તેનો મહાન ઉદય થવાનો હોવાથી છેવટે તેને મનમાં

એક સુવિચાર સુઝ્યો. ખસ બહુ થયું, કપિલ બહુ થયું, હદ આવી રહી ! ખરેખર તારા જેવો નીચ અને કૃતઘ્ની કોણ હોય ? શું તારે રાજ્ય જોઈએ છીએ ? અરે ભિખારી લોટમાથું ! તારે ને રાજ્યને શું લાગેવળગે ? પ્રથમ તું એટલું તો વિચાર કે તું આ દેશમાં શા કાળે આવેલો છે ? “આવ્યો રણવા ને એઠો ફળવા” લાભલેવા આવ્યો અને તું તો ખોટમાં ઉતર્યો. તારે ઝાઝી સોનામહોરોને શું કરવી છે ? પાંચસેં ધણી થશે, ના, ના, એટલી એ નહિ, ખસ સોથી ચાલશે, અરે એટલી પણ તારે શું કરવી છે ? માટે પચીસ માગું, ના, ના. તેટલી પણ નહિ, શું મીઠા ઝાડનાં કાંધ મૂળ લેવાય ? માટે ખસ ! આપણે તો બે માગી લ્યો, વધારે શું કરવી છે ? ના, ના. બે મહોર પણ મારે નથી જોઈતી. હે કપિલ ! તું લોભમાં બહુ ઉંચે ચડ્યો હતો. માટે હવે તો તને કાંઈ દેવુ જ નથી. શ્રી ભગવંતનું વચન છે કે:—

ગાથા.

जहा लोहो तहा लोहो । लोहे लोहो पवढह ॥

દો માસં ક્યંકજ્જં । કોહીય વિ ન નિઠઈ ॥

અર્થાત—લાભ વધે છે તેમ લોભ પણ વધે જાય છે, બે માસા સુવર્ણ ઈન્દ્રનારો કરોડ-કોટીથી પણ અટક્યો નહિ; માટે ધિક્કાર છે મને ! અરે હું તો અહીં આવી કેવળ અનીતિ ભર્પા કુદંદમા જ ફસાઈ ગયો. આમાં માફ હિત શું થવાનું ? હે આત્મા ! આ પ્રપંચી સંસારમાં જન્મી કાંઈ આત્મકલ્યાણ કરજે, સંસારમાં કોઈ કોઈનું નથી. આત્મા એકલો આવ્યો છે અને તે કાલી હાથે એકલો જ જશે; અરે ! આ સંસાર અસાર છે. તે આ પ્રકારે જેવો પહેલાં તૃષ્ણા નદીમાં વેગથી તણાયો હતો, તેવોજ પાછો ફરી વૈરાગ્યરૂપી મહાસાગરમાં ઝુકી પડ્યો ને અનિત્ય ભાવના ભાવવા લાગ્યો. છેવટે નિજ-તત્ત્વરૂપ વિચારતાં બે ધડીમાંજ તેને ત્યાં કેવળજ્ઞાન અને કેવળર્હાન ઉત્પન્ન થયું; તેથી આ લોકની સર્વ વસ્તુઓને હસ્તાંજીવત દેખવાની કુરબીન તારકશક્તિ તેને પ્રગટી, દેવોએ તેનો કેવળ મહોત્સવ કર્યો. પ્રથમ સાધુવેશ ધારણ કરાવ્યો. પછી વિધિ વંદન કરી દેવો સર્વે સ્વસ્થાને ગયા. હવે સર્વજ પ્રભુશ્રી કપિલમુનિ રાજ પાસે આવ્યા. રાજ બોલ્યા કે:—મહારાજ ! આ શું ? આવો વેશ વળી ક્યાંથી લાવ્યા. ? ! અને તમે વાડીમાં એકાંતે ગયા હતા, તો આલોચના કરી આવ્યા કે ? શ્રી કપિલ કેવળી પ્રભુ બોલ્યા:—હા મહારાજ ! આ લોચ (મસ્તકનો લોચ) કરી આવ્યો. પછી રાજને તે ૧૨

૧૭૮   જોણે જોયા જીલ્લ બહુ, શિશુથી શું કર ખાય; [વૈરાગ્ય શતક
 જે શિર નોખત ગડગડે, થાળા પીટે શું થાય. ૧૭૭

સ્થાને ઉપદેશ કર્યો અને તુષ્ણા રાક્ષસીનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું. હે રાજા ! તુષ્ણા
 છે તે ખરેખર વેશ્યા તુલ્ય છે, કુષ્ટ પ્રાણીઓને મોહપાશમાં નાંખી ભવશ્રમણ
 કરાવે છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:-

અહો તુષ્ણા વેશા સકલ જનતા મોહનકરી ।

વિદગ્ધા મુગ્ધાનાં હરતિ વિવશાનાં શમચનમ્ ॥

વિપદ્વિક્ષા વક્ષા સહતરલતારૈઃ પ્રણયિનાં ।

કટાક્ષૈ કૂટાક્ષૈઃ કપટ કુટિલૈ કામ કિતવઃ ॥ .

અર્થાત્—અહાહા ! તુષ્ણા રૂપી વેશ્યા કેવી ઠગારી છે ! સર્વ જીવને
 તે મોહમાં નાંખી લલચાવે છે, મહાન પંડિતોના પશુ ગર્વ રૂપી ધનને હરે
 છે, વિપત્તિ રૂપી દીક્ષા દેવામાં કુશળ છે, લાંબાલાંબા વિચારો કરાવનારી,
 મહાકુટીલ અને કપટ ભર્યાં નમ્ર કામકટાક્ષો કરી સર્વને વશ કરનારી, એવી
 આ આશ્ચર્ય તુષ્ણા વેશ્યા છે. તેણેજ આપણને અનંત જન્મ કરાવી ભવશ્ર-
 મણમાં ભટકાવ્યા છે, માટે તેવી તુષ્ણારૂપી વેશ્યાનો વિવેકી આત્મહિતસ્વી
 જનોએ તો કદાપિ વિશ્વાસ ન કરવો એજ સર્વ જ્ઞાત્રીનો સાર ને તત્ત્વ છે.
 વગેરે નિર્મળ હિતબોધ શ્રી કપિલ કેવળી ભગવાને આપીને ધર્મી બનાવ્યા,
 હિન્મર્ગે જતાં અટકાવ્યા, સન્મર્ગે જવા સમજાવ્યા, સન્મર્ગ સન્મુખ કરી
 મહાભારે ઉપકાર કર્યો. પછી ત્યાંથી વિહાર કરી ધણો કાળ બ્રહ્મંડળમાં વિચારી
 ધણા ભગ્વાને તારી મોક્ષે ગયા.

આ દર્શાવતી મતલબ એ છે કે, આ જીવાત્માએ અનંતવાર સ્વર્ગીય
 સુખો ભોગવ્યાં તો પણ હજી તૃપ્તિ પામતો નથી, તુષ્ણાને ઝોછી કરી શોધુપતા
 તજતો નથી, મોહ મમત્વમાં મસ્ત બની આ અમૂલ્ય માનવજીવન એજે
 શુભાવે છે, માટે આ મોઢી મનુષ્ય જન્મ ધરી કાંઈ પણ આત્મહિત કરવું,
 પણ તોફાની તુષ્ણા નદીમાં અતિ વેગથી તણાઈ તો નજ જવું, પણ બનતા
 સુધી સદ્મર્મે ચાલી જન્મ સફળ કરવો (૭૧)

(૭૨)

સુદુર્લભં પ્રાપ્ય મુનિત્વ માર્ગે ।

મુચંતિ મુઢાઃ સુખં સદાયે ॥

તે યાંતિ ધોરં નરકં નરા હિ ।

યથા પ્રપેદે કિલ કુંઢરીકઃ ॥ ૭૨ ॥

અર્થ:—આ જગતમાં ઉત્તમ પ્રકારનાં સુખને આપનાર એવા મુનિમાર્ગને અંગીકાર કરીને જે મૂઢ જીવો તેને તણ દે છે, તે ખરેખર મરીને નરકગતિમાં જાય છે. જેમ કુંડરીક નામે રાજાએ મુનિ માર્ગને પ્રથમ ઉમંગે અંગીકાર કરી પાછળથી તે તણ દીધો અને તેની નિંદા કરી, તો તે અઢી દિવસમાંજ મરીને નરકગતિને પામ્યો. (૭૨)

ભાવાર્થ:—આ લોકમાં જે દુર્ભાગી પુરુષોને અત્યંત દુર્લભ એવો, તથા સ્વર્ગ અને અપવર્ગ આદિનાં મહાનસુખોને આપવાવાળો એવો મુનિ-માર્ગ, તે મહાભાગ્યના ઉદયે મેળવીને પશુ તેને પાછો તણ દેઇ સંસારમાં ગોથા ખાવા જાય છે, અને વિષય સુખ ભોગવે છે; તે ખરેખર ધૌર કહેતાં ભયંકર એવી નરકગતિમાં જાય છે. કારણ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—સંયમ એ એક અમૂલ્ય વસ્તુ છે. અને મનુષ્યોના મહાન ભાગ્યોદય વિના તે મળતું જ નથી. તે વિષે:—

ગાથા.

લભંતિ વિમલામોષ, લભંતિ સુર સંપદા ॥

લભંતિ પુત્ર મિત્ર જ, પરોઘમ્મો જ લભઈ ॥

અર્થ:—લક્ષ્મી, સ્વર્ગલોકના વૈભવો, પુત્ર, મિત્ર અને કલત્રો, ધન, ધાન્ય અને ધરા જે કહીએ તે સર્વ સંપત્તિઓ તો આ જીવને કોઇ કાળે મળેલી છે, પણ મોક્ષમાર્ગરૂપી પવિત્ર જૈનધર્મ મળ્યો નથી, અને કદાચ મળ્યો તો કોઇ કઠિન કર્મના ઉદયે તેના ઉપર અરૂચી થવાથી તેને ત્રેમપૂર્વક પાળવાને બદલે તણ દે છે, તે પુરુષ ખરેખર મરીને ધૌર નરકમાં પડી સંસારમાં પરિશ્રમણ કર્યા જ કરે છે. તેના ઉપર સિદ્ધાંતસાગરમાં દર્શાવેલ કહેલા છે, તેમાંથી અત્રે કુંડરીક રાજાનો એકજ દાખલો અમે આપીએ છીએ. કુંડરીક એક હજાર વર્ષ સુધી શુદ્ધ સંયમ પાળી આત્માનંદમાં મગ્ન રહ્યા, પણ પછી થોડા કાળને માટે કાઠે આવેલ વહાણ કુખ્યાની માફક તેણે સંયમમાર્ગ તણ દીધો ને સાતમી નહે ગયો. તેનું દર્શાવ:—

(૭૩) યોગશ્રુત કુંડરીક ને સંયમાનુરાગી પુંડરીક.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પુષ્કલાવતી નિજ્યને વિષે સ્વર્ગપુરી સમાન પુંડરગિણી નામે નગરી હતી. તેમાં મહાપદ્મ નામે રાજા ન્યાયમાર્ગે રાજ્ય કરતો હતો. તેને પદ્માવતી નામે શીળવંતી રાણી હતી. આ દંપતીને અનુક્રમે

પુંડરીક અને કુંડરીક એ બે પુત્રો થયા. એકઠા નદીની વનના ઉદ્ધાનને વિષે
 કોઈ સાધુ પધાર્યા, તે સાલળી મહાપદ્મ રાજ પોતાના બન્ને પુત્રોને સાથે
 લઇને વંદન કરવા ગયો. મુનિએ ધર્મોપદેશ આપ્યો કે:-આધિ, બાધિ ને ઉપા-
 ધિથી ભરેલા આ અસાર સંસારમાં એક ક્ષણવાર પણ સુખ નથી એમ જાણતા
 છતાં પણ મોહમુગ્ધ બનેસો જીવ જીવપ્રણિતધર્મને આરાધતો નથી, તો પછી
 પરશોકમાં તેતું શું થશે ? તે વિચાર તો તેને જરા આવતોજ નથી ! આ
 મળેલાં સુખ ક્ષણિક અને વિનશ્વર છે, માટે પરભવના ભાતારૂપ પવિત્ર ધર્મ
 જરૂર આચરવો જોઈએ. એવો પવિત્ર ધર્મોપદેશ સાંભળીને વૈરાગ્ય પામીને
 મહાપદ્મ રાજએ પુંડરીકને રાજ્ય મેળી સંયમ ગ્રહણ કર્યો, પછી પુંડરીક
 પોતાના ભાઈ કુંડરીક સહિત રાજ્ય કરવા લાગ્યો. પછી એકઠા પુંડરીક
 કહેવા લાગ્યો કે:-હે ભાઈ કુંડરીક ! મને બહુ સમય થયા સંસાર ઉપરથી
 ચિત્ત ઉઠી જઈ વૈરાગ્ય થયો છે, માટે તું રાજ્ય અંગીકાર કર ! હું તો
 હવે ચારિત્ર અંગીકાર કરીશ. નાના ભાઈએ ઉત્તર આપ્યો કે:-હે મોટા
 ભાઈ ! હું એમ કેમ કહે છે ? સત્પુરૂષો હોય છે તે તો પોતાના વહાલાને સુખ
 આપે છે, પણ તું તો ઉલટો મને સંસારરૂપી સમુદમાં નાખવાને ઈચ્છે છે.
 એમ કેમ ? વળી જીવશ્વર ભગવાન કહે છે કે:-રાજ્ય તો નરકાદિક ગતિને
 આપનારું છે. પુંડરીકે કહ્યું કે:-મને વિપયના ભોગવિલાસ બીજકુલ રૂચતા
 નથી, કારણ કે આ મત્સરી અને વિપયી પાપરૂપ જે પાંચ ઇંદ્રિયો છે તેજ
 સાણસોને સંસારસાગરમાં નાખે છે. ત્યારે કુંડરીકે કહ્યું:-ભાઈ, તું કહે છે
 તે બધું ખરું છે, પણ રાજનો મોટો પુત્ર હોય તેણે જ રાજ્ય અંગિકાર
 કરવું જોઈએ, માટે હવે તું લેશ માત્ર પણ પ્રત્યુત્તર આપીશ નહિ-એમ
 પુંડરીકને બોલતો અંધ કરી કુંડરીકે દિક્ષા લીધી. પુંડરીક પ્રજાનું પાલન
 કરતો થકા મન વિના સંસારસુખ ભોગવતો રહ્યો અને નાનો ભાઈ કુંડરીક
 નાના પ્રકારના અભિગ્રહ તપ પ્રમુખ કરતો સંયમ પાળવા લાગ્યો. હવે એકઠા
 એવું બન્યું કે કુંડરીક પોતાના ગુરુ સહિત પુંડરીકીણી નગરીમાં પધાર્યા.
 તે વખતે પુંડરીક રાજ પોતાના બંધુ મુનિને વંદન કરવા રાજકીય સમસ્ત
 સામગ્રી તથા અંતઃપુર સાથે ત્યાં આવી ત્રેમપૂર્વક વાદી નમસ્કાર કરી હાથો
 સહિત રાજ બોલ્યો:-અહો મુનિરાજ ! ધન્ય છે આપને ! હું અભાગી જીવ
 તો આ વિપય ભોગ રૂપી ગારામાં ખુંચી જઈ મહા વક્ર કંગોને આધિન
 પડેલો છું; એ પ્રકારે રતુતિ કરી બેઠો તે વખતે તે કુંડરીક મુનિનું મન
 તો પોતાના બંધુ રાજની મહાદિક્ષક રાજ્ય સંપત્તિ તથા અનેક પ્રકારના

વૈભવસુખો જોઈ મોહ પામી ચળાયમાન થયું. અને વિચાર્યું કે:-અહો ! ખરું સુખ તો મારો આ ભાઈ ભોગવે છે, અને મારે તો સંયમ માર્ગમાં ધણું આકરું દુઃખો ભોગવવાં પડે છે. અહો હું કેવો મૂઠ્ઠા ! કે મને રાજ્ય આપતાં છતાં પણ મેં તે ન લીધું; કંઈ નહિ, હવે તો વખત મળે ભાઈ પાસેથી રાજ્ય મેળવી સર્વ સુખ ભોગવું. પત્ની થોડા દિવસમાં ગુરૂએ વિહાર કર્યો. તેમની સાથે કુંડરીકે પણ વિહાર કર્યો. પણ થોડેક દૂર જતાં ખીજે દિવસે ગુરૂને રસ્તામાં મુકી પાછો પોતાને ગામ આવ્યો. વનપાલકના કહેવા થકી પુંડરીકને ખજાર પડ્યા—કે મારા બંધુ કુંડરિકમુનિ તો પાછા એકલા આવ્યા છે, ગુરૂને એકલા મુકી તે પાછા શા વાસ્તે આવ્યા હશે ? એમ તેને મનમાં શકા થઈ. અને પછી તેને વંદન કરવા ત્યાં આવ્યો. તે વખતે કુંડરિકમુનિ વિચારસાગરમાં ડુબી ગયેલા હતા, અને મન સાથે નિશ્ચય કરતા હતા કે:-અહો ! મેં વૃથા રાજ્ય સુખ ખોયું, હવે આવું અસહ્ય કષ્ટ મારે સહેવું પડે છે, આવા કષ્ટથી સ્વર્ગસુખ મળે છે, તેની કોને ખજાર છે ? આ રાજ્ય તો પ્રત્યક્ષ સુખ આપનાર છે. મેં મૂઠે વિનાકારણે આ કાયાએ કલેશ વોહોરી લીધી છે, આવી તિવ્ર તપશ્ચર્યા કરવી; ઇંદ્રિયોને દમવી, અને પરિપક્વ બનવા, એ સર્વ કષ્ટ કેવળ કાયાને વેદના-પીડાનોજ હેતુ છે—એમ વિચાર કરતાં રાજ્યવૈભવ અને સુખનો લોભી કુંડરીક હૃદય સાથે ગડબાગ કરતો હતો, તેવામાં પુંડરીકે આવી હસ્ત જોડી વિધિ વંદન કરી તાત્કાલિક તે મુનિને પધારવાનું કારણ પુછ્યું. તે સાંભળી સંયમમાર્ગમાં પરંગમુખ વૃત્તિ છે જેની, એવો કુંડરીક બોલ્યો:-હજારો અસહ્ય દુઃખોથી પૂર્ણ એવી આ કપરી દિક્ષા મારાથી પળાતી નથી, આ મુનિમાર્ગ તો કહ્યુંમાં કહ્યું છે. માટે મારું મન તો રાજ્યસુખો ભોગવવા અભિલાષી બનેલું છે અને તેથીજ હું ગુરૂથી જીદો પડી અહીં આવ્યો છું. તે સાંભળી પુંડરિક વિસ્મય પામી મનમાં કાપ કરી ખેદપૂર્વક બોલ્યો:-

“ ભાઈ કુંડરીક ! આ તને શું વિપરીત થયું ? હંડા પાણીમાંથી અગ્નિ ક્યાંથી ઉત્પન્ન થયો, અથવા તો આ તમારી આકૃતિ ઉપરથી અને તમે ગુરૂને તજી એકાગ્રપણે અન્ને પાછા આવ્યા ત્યારથીજ તમારું મન તો મારા જાણવામાં આવી ગયું છે. તો પણ હે બંધુ કુંડરીક ! હું તને એટલું પૂછું છું કે:-આ જે તમે આરંભ્યું છે તે શું કાંઈ ગુરૂજનોએ ઉપદેશ્યું ? કે કોઈ ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલું છે ? કે ધર્મને મેળવવાનો આ કોઈ નવો ઉપચાર

શોધી કાઢ્યો છે, અથવા આ કોઈ અધાર તપશ્ચર્યાના પ્રકાર છે, અથવા સ્વર્ગગમનનો આ પથ એક માર્ગ છે, અથવા વ્રતનું કોઈ રહસ્ય છે કે મોક્ષપ્રાપ્તિનો કોઈ ઉપાય છે, કે અન્ય કોઈ નિયમનો પ્રકાર છે. 'છે શું' તે કંઈ કહીશ ? તું બોલ્યો કે, મારે હવે આ વિકટ માર્ગ તણ રાજ્ય-સુખ ભોગવવું છે, તે શું તારા જેવા કુદીન માણસોએ મનથી પથ ચિંતવવું યોગ્ય છે ? કદાપિ નહિજ. તો તે મુખથી વદવાને અને તે મેળવવાને યોગ્ય તો હોયજ કેમ ? અચાની જનની પેઠે આ દુષ્ટ કામવિકારે ઉપહાસ કરાતા આ તારા આત્માને કેમ તું નથી જાણતો ? ખરેખર મૂઢ માણસ હોય તેજ આમ કામદેવથી ખેચાય છે, જે વિષયસુખોનો, વરિષ્ઠ સાધુ જનો તો હમેશાં તિરસ્કાર કરે છે, એવા ક્ષણિક વિષયસુખોમાં આશા જ શી કરવી ? વળી જે પ્રથમ વિષયોને તણ, ફરીને પાછા તે વિષયો મેળવવાની અભિલાષા ધરાવે છે, તે મૂઢ નરો ખરેખર ધર્મશુદ્ધિથી વિષયને સેવે છે. વળી કુલની માળા ધારી ખડ્ગનું આલિંગન કરે છે, સુગંધી ધુન્નરેખાની આશાએ મોટા સર્પને પકડે છે, રતનની આશાએ બળતા અંગારા હાથમાં લે છે, મૂઢ દુર્ગતિના સાધન રૂપ વિષયોને મનમાં સુખશુદ્ધિથી આરોપે છે. તેવા અચાની મૂઢાત્મા એ બધું કરે છે, પથ તું તો ધણું જ્ઞાન ભણી વિષયોના પરિણામોને જાણવા છતાં પથ રાત્રીમાં પતંગીયાના ક્ષણિક પ્રકાશની પેઠે જ્ઞાનભારને વહન કરે છે. કારણ કે પ્રબલ કર્મ મલથી ક્ષુબ્ધિત બનેલી આ તારી ઈન્દ્રિયોને ઉન્માર્ગમાં પડતી અટકાવતો કેમ નથી, અથવા તારા નિરંકુશિત મનને કબજામાં કેમ રાખતો નથી ? અરે મુનિ ! જરા તો વિચાર કર !

વિષયાસક્ત મનને ઠપકો. ધન્યાત્મી ગજલ

વિચાર કર બહાલા ! હૃદયમાં વિચાર કર બહાલા ! એ ટેક
ઠાઠમાઠમાં શું રે કાપો, મેલ વૃથા ચાળા;
અમૃતરસને તણ પીએ શું, ઝેર તણા ચાલા.
ગુણી થવાને ગુણવંતોની, ગણને ગુણમાળા;
સંત પુરુષનો સંગ કરીને, ખોલ હૃદય તાળા.
ચણાઈમાં શું લલચાવો, પકડ પરવાળા;
ભોગ સકળને જાણુ ખરે તું, ભય તણા લાલા.
ઐતન પ્યારા હંસ બનીને, કામ ન કર કાળા;
ક્ષણભંગુર આ સર્વ જગત છે, ગયા વૃદ્ધ બાળા.

અજ્ઞપણામાં શું અથડાયો, ઘાટ ન ઘડ ઠાલા;
પ્રેમ તણો આ પંથ વિકટ છે, વિષય વિષ જવાળા
સંભાળી લે તું ઘર તારૂં, તજ જગત જાળા;
વિનયમુનિ નિજ મંદિર આવો, ટળશે દુઃખ ડાળાં.

આ દુષ્ટ અનંગ તે કોણ ? ધૈર્યનું અવલંબન કર, વિચાર અને આ
દુષ્ટ મનમથ-કામદેવને ધિક્કાર અને જલદી ગુરૂ પાસે જઈ શુદ્ધ થા. ખરેખર
હવે આ કર્તવ્ય યોગ્ય નથી, તજોલા વિષયોને ફરીથી ગ્રહણ કરવાની અને
ઝોડેણું ચાટી જવાની ઈચ્છા કરવી તે શું મહાજનોને ભાગ છે ? સાધુઓ
તો ધૈર્યધનવાળા સમર્થ હોય છે, માટે અંતરમાં ભરાઈ બેઠેલી અસાધુતાનો
ત્યાગ કર, અરે શુદ્ધ સાધુ થઈ વિષયવિકારથી વ્યાકુળ બનેલા તારા આત્માને
વારી રાખતો કેમ નથી ? ક્યાં ગયું તારૂં ધૈર્ય ? ક્યાં ગયું ઈન્દ્રિયવિભ્યતું
તારૂં તે ઝલુન ? ક્યાં ગયો તે દિક્ષા સમયનો પ્રબળ વૈરાગ્ય ? ક્યાં ગયો
તારો તે મનોનિગ્રહ ? ક્યાં ગઈ તે પ્રજ્ઞાતિ, ક્યાં ગયું તે બ્રહ્મચર્ય ? ક્યાં
ગઈ તે સર્વ વિષયોમાં ઘૂણા ને અરૂચિ ? ક્યાં ગયો તે ગુરૂનો જ્ઞાનોપદેશ,
ક્યાં ગયાં તે હિતબોધક શાસ્ત્ર-વચનો, ક્યાં ગયા તે વૈરાગ્યના ઉગ્ર વિચારો,
ક્યાં ગયું તે ઉપભોગમાં શત્રુપણું, ક્યાં ગયું તે યૌવનને વશ કરનારૂં
શાસન ? ખરેખર તારી પ્રજ્ઞા નિષ્ફળ ગઈ, ધર્મશાસ્ત્રનો તારો અભ્યાસ પણ
વૃથા ગયો, સર્વ સંસ્કારો નિર્લક્ષ્ય થયા, ગુરૂજનનો ધર્મોપદેશ પણ નિરૂપયોગી
થયો, વિવેક સર્વ બ્રહ્મ થયો, તારી વૈરાગ્યદશા નિષ્પ્રયોજન થઈ, જ્ઞાન સર્વ
ગળા ગયું-નકામું થયું. અરેરે ! તમારા જેવા કુલીન પુરૂષ પણ રાગની
અભિલાષાથી કલુષિત થાય છે, પ્રમાદથી પરાજીત થાય છે, આ અવા શું
બેઠું ? !

અરે ! તું જરા વિચાર તો કર કે તારૂં કલ કોણ, તું કોનો પુત્ર,
પિતાશ્રીએ સંયમમાર્ગ અંગિકાર કરી આત્મકલ્યાણ કરી કેવું જીવન સોફલ્ય
કયું ? તું તે પવિત્ર પિતાનો સુયોગ્ય પુત્ર થઈ પવિત્ર પદથી નાહક બ્રહ્મ
થાય છે તે તને મોટું લાંછન નહિ, તો બીજું શું ? વળી હું તને
રાજ્યલોભથી આ બધું કહેતો નથી. પણ ઉન્નતિમાર્ગથી પતિત થએલા તારા
આત્માના હિતને માટે, આત્માના ઉદ્ધારને માટે આ સર્વ મેં કહેલું છે.”
એ પ્રકારનો ઉપાલંભ સાથે અનેક પ્રકારનાં હિતવચનોથી પુનઃ પુનઃ કહેવાયું
છતાં પણ સંયમમાર્ગથી જેનું મન બ્રહ્મ થયેલું છે, એવો કુંડરીક વિષય-

૧૮૪ કુરાળમાં જર્જ કાં કવિ, લેશ ન પામ્યો માન; [વૈરાગ્ય શતક
ઉત્તરવાને નવ મળ્યું, મકાન કે દુકાન. ૧૮૩

ભોગનો લિખારી થઈ નિર્જન થઈ પુંડરીક પ્રત્યે બોલ્યો કે:-અંધુ પુંડરીક !
અહુ કહેવાથી શું તું સર્વથી સ્વચ્છ છે ? તું રાન્યગાદી ભોગવતો હોવાથી
સંતોષ માને છે. પરોપદેશે કુશલા દશ્યતે વહુધા નરા. અર્થાત
પારકાને ઉપદેશ દેવામાં તો સર્વ કાંઈ કુશળ હોય છે. ઉપર કહેલાં વચનો
જો કે સર્વથી ખરાં છે, પણ તે કાને માટે ? કે જોને ઈંદ્રિયો આધીન છે-
જીતી છે અથવા જોનું મન શુદ્ધ છે, જે જીએ છે તથા સાંભળે છે, અથવા
સાંભળીને અવધારે છે-આ શુભ છે કે અશુભ, એ પ્રમાણે પૃથક કરવાનો
જોને વિવેક છે, તે ખરેખર ઉપદેશને લાયક છે. પણ મારે તો આ અંધુ
હર ગયેલું છે, જ્ઞાન ધૈર્ય સંયમપ્રીતિ વગેરે સર્વ સહયુક્ષો ખરેખર અવશ્યજોને
પામેલા છે. કારણ કે દિક્ષા એ દુઃખની ભરેલી ગહન શુદ્ધા છે, કલ્યાણની
આશંકા વાળી છે, સહસ્ત્ર વર્ષ હું તેમાં વસ્યો પણ તેનું ફળ તો મેં કાંઈ
જોયું નહિ, તો પરલોકની આશા બાંધવી એ તો “હવામાં ફિટલા બાંધવા
ખરાખર છે,” હું તને કાલે ધણો ગોળ આપીશ એમ કહી નાંખા બાળકના
હાથમાં રહેલાં ગોળને છીનવી લેવાના ઉપાયશ્રુત આ ધર્મશાસ્ત્રનાં વચનો છે,
મારે માટે હવે આ ઉપદેશનો કાળ નથી. વિશેષ શું કહું ? હવે વિષય-
સુખાલિલાધામાં પડેલા આ મારા મનને કોટી પ્રયત્નો વડે પણ હું અટ-
કાવવા સમર્થ નથી. આવાં અધટિત વચનો સાંભળી વિચારસાગરમાં નિમગ્ન
થયેલો પુંડરીક જોડો નિસાસો નાંખી મન સાથે બોલ્યો:-ખરે ! આતો ધણી
ભૂમિ ઉલ્લાંઘી ગયો-હાડ ગયો. ઉન્માદમાં પડેલા આ આત્માને હવે કાંઈ રીતે
અટકાવવાને હું સમર્થ નથી, ખરેખર, આને તો સર્વ શુરપદેશ નિષ્ફળ થયો.
ખરેખર શુરજનોનો પવિત્ર જ્ઞાનોપદેશ સ્ફાટિકમણિમાં ચંદ્રશીરણની પેઠે નિર્મળ
મનવાળા મનુષ્યોને વિશેષ સુખપૂર્વક પ્રવેશ કરી શકે છે, બીજાને શુરવચનો
નિર્મળ હોય, તો પણ કશું કોટીમાં પડેલા જળાગ્નિદુની પેઠે મહાન શક્ત્ય
ઉત્પન્ન કરે છે. હવે જોને ધણું વર્ષથી વૈરાગ્ય તો હતોજ, તેમાં વળી આ
સાધુના વિચિત્ર પ્રકારથી વિશેષ વધારો થયો છે તેથી દિક્ષાનુરાગથી આકર્ષા-
યેલો એવો પુંડરીક બોલ્યો કે:-અંધુ ! તું ભ્રષ્ટ થયો એટલે ધર્મને પણ ભણ
કેમ માને છે ? શું એક ક્ષેત્રમાં કર્મયોગે પાક થોડો થયો, તેથી સર્વ ક્ષેત્રમાં
એમ કેમ બને ? શું ધ્રુવડ પક્ષીઓ સ્થાને ન દેખે, તેથી સ્થાં નથી એવું
કયો મૂઠ માણસ માને ? તે વિષે કહું છે કે:-

પર્વં નૈવ યદિ કરીર ચિટપે દોપો વર્સંતસ્ય કિં ?

નોલ્લુકોપ્યવલોક્યતે યદિ દિવા સૂર્યસ્ય કિં દુષણમ્ ? ॥

અર્થાત્—વસંત ઋતુમાં સર્વ વનસ્પતિને પાંદડા આવે પણ કેવડાના વૃક્ષને પાન ન આવે, તેમા વસંતનો શો દોષ ? દિવસાંધ એવાં ધ્રુવડપક્ષીઓ સર્પને ન દેખે તેમાં સર્પનો શો દોષ ? ચાતકના મુખમાં વરસાદની ધારા ન પડે તેમાં વરસાદનો શો દોષ ? ખરેખર લલાટપટલમાં લખેલું પોતાનું પૂર્વ કૃત કર્મ તેનો નાશ કરવાને ક્રોધ સમર્થ છે ? તારા કોઈ પૂર્વના કનિષ્ઠ કર્મના ઉદયથી પવિત્ર સંયમમાર્ગમાં તને અડચી થઈ, તેથી શું તે માર્ગને અપવિત્ર માની તું તેની અવગણના કરે છે ? ખરે તેજ તારા દુર્ગતિગમનનું પ્રારંભિક ચિન્હ છે, માટે હે મૂર્ખશિરોમણિ ! તારે જો આ રાજ્ય જોઈતું હોય, તો તું ઝટ આ સાધુનો વેશ ઉતાર, હું તેજ સાધુના વેશને અંગિકાર કરી દિક્ષા ધારણ કરીશ. એમ કહ્યું કે તુરતજ કુંડરીકે સાધુનો વેશ ઉતારી પુંડરીકનો રાજકીય વેશ ધારણ કર્યો, અને કુંડરીકનો સાધુનો વેશ ધણી આદર સહિત પુંડરીકે ધારણ કર્યો અને અભિગ્રહ કર્યો કે—જ્યાં સુધી ગુરૂનાં પવિત્ર દર્શન ન થાય ત્યાં સુધી મારે સર્વથા આહારપાણીનો ત્યાગ છે, અને પછી ચોટા મંડળ વચ્ચે બોલ્યો—ભાઈઓ ! કુંડરીક પોતાના પૂર્વકર્મના પ્રાબલ્યથી સંયમમાર્ગથી બ્રહ્મ થયો, તેથી એમ ન સમજશો કે ધર્મમાં કોઈ નથી, ધર્મ તો એક મહા અમૂલ્ય વસ્તુ છે, ધર્મથીજ તરવાનું છે, જેમ સમુદ્રમાં કુખતા પ્રાણીને બેટનો આધાર છે, તેમ આ મહા ભયંકર ભવસાગરમાં કુખતા પ્રાણીને ધર્મનોજ આધાર છે, માટે ધર્મનું શરણું ભાવે કરી ગ્રહણ કરજો; એટલું બોલી પુંડરીકે તરતજ ગુરૂના દર્શન માટે ત્યાંથી વિહાર કર્યો.

ત્રણ અહોરાત્રી સુધી તેમને ગુરૂદર્શન થયાં નહિ, એથી દિવસે ગુરૂનો રસ્તામાં બેટો થયો તેમને હર્ષપૂર્વક વિધિ વંદન કરી સુખશાંતિ વગેરે કુશળ સમાચાર પૂછ્યા, બાદ પોતાના લઘુ જ્ઞાતા સંબંધી સર્વ હકીકત નિવેદન કરી અને બદલામાં હું પોતેજ આજથી ગુરૂ ચરણમાં અર્પણ થાઉં છું, એમ મન્ત્રતાપૂર્વક નિવેદન કરી તેજ સમયે ગુરૂ દિક્ષા અંગિકાર કરી પોતાનો અભિગ્રહ જાહેર કર્યો. પછી ગુરૂની આગા લેઈ ગામમાં પારણા માટે ગૌચરીએ પધાર્યો. સ્વપ્નમાં પણ નહિ ભોગવેલી એવી રૂક્ષ લિક્ષાનો ભોગ થયો, તે હર્ષપૂર્વક લઈ સ્વસ્થાને આવી ગુરૂને બતાવી હર્ષપૂર્વક તેનું પારણું કર્યું. પણ કોઈવાર નહિ ખાધેલું તેનું રૂક્ષ ભોજન લેવામાં આવેલું હોવાથી તરતજ ઉદરમાં જખરી વિસુચિકા (ચુંક) ઉત્પન્ન થઈ. મહાઅસહ્ય પીડામાં

તેમનું શરીર સપડાયું, અને કુંક સમયમાંજ તે મહાત્મા શ્રી પુંડરીકનો પવિત્રાત્મા પોતાનાં સમસ્ત પાપોને શુદ્ધ સમક્ષ આગોળી પડિકમી નિંદા નિઃશ્લેષ થઈ તથા સર્વ જીવોને જીવરથી ખમાવી સમાધિ પરિણામે કાળ કરી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં જઈ તેનીસ સાગરોપમ આયુષ્યની સ્થિતિવાળા ઉત્કૃષ્ટ દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. હવે આણી તરફ રાજ્યનો લોભી તથા વિષય-ભોગનો ભિખારી કુંડરીક રાજકીય સુંદર પોષાક ધારણ કરી વાજતેગાજતે નગરમાં પ્રવેશ કરી રાજગાદી ઉપર બેઠો. પણ ધણાં વર્ષથી ભોગવાણું શરીર હોવાથી તેનો દેખાવ પ્રાતઃકાળના ચંદ્ર બિંબની માફક નિસ્તેજ અરોહનીક જણાતો હતો, તેથી અમાત્ય વગેરે સર્વે કારભારીમંડળ તથા ખીજ રાજકીય પુરૂષો તેને હૃદયથી ધિક્કારતા હતા. રાજ રાજગાદી ઉપર બેઠો, કે તરતજ તેજ દિવસે માસમંદિરા વગેરે અભક્ષ તથા કેફી વસ્તુનું ખાનપાન શરૂ કર્યું, તથા જ્ઞાનખાનામાં જઈ પોતાની સ્ત્રીઓ પ્રત્યે વિષય-ભોગની ઇચ્છા કરી પણ જ્યારથી તેણે પોતે દિક્ષા લીધી હતી ત્યારથીજ રાણીઓએ તો અલ્પચર્ચત ધારણ કર્યું હતું. તેથી રાજની તે કનિષ્ઠ પ્રાર્થનાને તેઓએ ન સ્વીકારતાં ઉલટું સંયમથી બ્રહ્મ ચચેલી તેની કુષ્ટ પ્રકૃતિને ધિક્કાર આપીને કહ્યું કે:-હે રાજ ! તમે આ બહુ ખોટું કર્યું છે, ખરેખર મહાગળેન્દ્રની અંખાડી ઉપરથી ઉતરી ગયેલ ચક્રતાં આ તમારા પાપી દેહનો આ દુનિયામાંથી વિલય કેમ ન કર્યો ? તમને કોણે બળાકારે ભોગદશા ધારણ કરવાની ફરજ પાડી હતી ? શું ક્ષત્રીય વીરપુત્રાનું આવુંજ ખમીર-લોહી ? શું સાચા માતાપિતાના પુત્રોની આવીજ સાબિતી ? શું તમારા જેવાં ટારડાં અવ્યરો ધણીનો માલ આમજ રસ્તામાં રખડાવી દેતા હશે કે ? શુદ્ધેવને છેતર્યા, તેમાં હે રાજ ! ખરેખર તમે પોતેજ છેતરાયા છો, ખરા ક્ષત્રીપુત્ર તો પ્રાણતિ પણ પોતાની સત્ય રેકને તજતાજ નથી. કોઈ પણ કાર્યમાં પડવું નહિ, ને પડવું તો કદી પાછા ફરવું નહિ, કરવું તો કરવું નહિ અને કરવું, તો કરવું નહિ; તે વિષે કહ્યું છે કે:-

કવિત—આગુસે ધસીએ ના, ધસીએ તો ખસીએ ના,

શુર કે સમીપ જાકે, મારીયે કે મરીએ;

શુદ્ધિ બિના બોલીએ ના, બોલીએ તો ડાલીએ ના,

બોલ એસો બોલીએ કે, બોલીએ સોહિ કીજીએ;

અજાણ પ્રીત જોડીએ ના, જોડીએ તો તોડીએ ના,

ઉત્તરાર્ધ] તજ અથોધ્યા અવધપતિ, વિચરતા વનવાસ; ૧૮૭
પુર ખહાર મળી સૌ પ્રભ, અંતર થકી ઉદાસ. ૧૮૬

જેડ એસી જેડીએ કે, જરીયાનમે જડીયે;
કહે કવિ કહાનદાસ, સુનોજી, બિહારીલાલ,
આખલેમે શીર હાલ, નહિ માસલેમે ડરીયે.

એ પ્રમાણે સ્ત્રીમંડળથી ધિછારાયલો કુંડરીક લગ્નવાર્ષ વિશે મુખે પાછો ફર્યો, પછી તો તે પરસ્ત્રી સાથે વિષયભોગમાં લપટાયો. મસિમદિરા વગેરે અપથ્ય ભોજનોમાં લુબ્ધ બની લિખારીની માફક એ રાત્ર બેઠકારીથી વસ્તુ લેવા લાગ્યો, તેથી થોડાક વખતમાં તેના શરીરમાં બર્થકર વિસુચિકા (શૂળ) ઉત્પન્ન થઈ આવી અને સાથે ખીન્ન પણ મહારોગો ઉત્પન્ન થયા. મહારોગથી પીડાતો અને વિષયભોગની તૃષ્ણા અને લાલસામાં હાથપોય કરતો, દુષ્ટ રીતે કૃષ્ણલેશ્યામાંજ ત્રીજો દિવસે મરણ પામી તે સાતમી નરકના અપૈઠાણ નામના નરકવાસમાં તેત્રીસ સાગરોપમની આયુધ્ય વાળી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ઉત્પન્ન થઈ મહા અસહ્ય દુઃખનો ભોગી બન્યો.

આ દૃષ્ટાંતની મતલબ એ છે કે, કર્મની ગતિ વિચિત્ર છે. હે ભવ્યો ! વિચારો કંઈક વિચારો ! આ દૃષ્ટાંતમાંથી તો આપણને બહુજ શીખવાનું મળી આવે તેમ છે. કર્મની ગતિ કેવી ગહન છે ! આહો ! હજાર વર્ષનું ચારિત્ર પાળનારો કુંડરીક પવિત્ર પંથથી શ્રષ્ઠ થઈ ફક્ત અઢી દહાડા માટેજ વિષયના રંગભોગમાં રંગાણો તથા દુર્ગતિગામી થયો. ત્યારે તેની સાથેજ ખીન્ને એ હાખલો પણ લ્યો, કે જે હજાર વર્ષ સુધી વિષયભોગમાં રંગાણા છતાં માત્ર અઢી દહાડામાંજ રાજાનું પદ ધિછારી મુનિમહારાજનું (સંયમ) પદ ધારણ કરી, પવિત્ર ભાવનાથી, હૃદયને ભરપુર ભરી સ્વર્ગગામી થયો. માટે શાણા પુરુષોએ ઉત્તમ માર્ગ મેળવી તેને તજ દેવો ન જોઈએ. (૭૩)

(૭૩)

અમમ્યાનાં જનાનાં ચ । નિવૃત્તિર્ન કદાચન ॥
અસમ્યક્ત્વં જિનેનોક્તં । ન ભૂતો ન મવિષ્યતિ ॥

અર્થ—આ લોકમાં અભવ્ય જીવોને કદાપિ મોક્ષપદ મળતું નથી, કારણ કે તેને સમ્યક્ત્વ આવતું નથી. અને સમ્યક્ત્વ વિના સિદ્ધપદ કોઈને પ્રાપ્ત થયું નથી અને ભવિષ્યમાં કોઈને થશે પણ નહિ. (૭૩)

હોવાથી—જગતમાં અભવ્ય પ્રાણીઓને કોઈ કાળે (નિવૃત્તિ) કહેતાં મોક્ષનગરી મળવાની નથી. કેમકે સર્વજ્ઞ જીનેશ્વર ભગવાને કહ્યું છે કે:—સમક્રીત વિના કોઈપણ મોક્ષનગરીમાં મધુ નથી, ને જશે નહીં. વળી અભવ્ય શબ્દ જ સાફ સુચવે છે કે યોગ્ય નહિ. યોગ્યતા વિના સમક્રીત ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જ્યારે સમક્રીતજ નથી ત્યારે સર્વ ક્રિયા સેનાપતિ વિનાના સૈન્યની માફક શોભતીજ નથી અભવ્ય પ્રાણીઓ ગમે તેટલી ક્રિયાઓ ભણે કરે, ઘેર તપશ્ચર્યા આદરે પણ તેને મોક્ષગતિના મૂળ પાયારૂપ એવું સમક્રીત નહિ હોવાથી તે અક્ષય મોક્ષલક્ષ્મી મેળવી શકતાજ નથી. પણ સ્વર્ગ-લોકમાં તે ક્રિયાકાંડને પ્રભાવે જવું હોય તો ત્યાં જાય છે, અભવિ જીવો કોઈ જૈનદર્શનની ઉત્તમ કરણી કરીને નવગ્રંથેયક સુધી જાય છે, પણ ત્યાંથી નીકળી જન્મમરણનાં સંસૃતિ ચક્રમાં પડી રખડે છે, પણ તે કદી જન્મમરણના ભ્રમણથી રહિત બની નિવૃત્તિ સ્થાન પામી શકતા નથી; એવું શ્રી જીનેશ્વર ભગવાને સર્વજ્ઞપણથી સિદ્ધ કર્યું છે. અહિં કોઈ શંકા કરે કે, દુનિયાના અનંત જીવોમાંનો તે પણ એક જીવ છે તો અભવ્યોને મુક્તિપદ કેમ ન મળે ? તો શ્રી જીનેશ્વર ભગવાને તેના ખુલાસામાં કહ્યું છે કે:—તેમનામાં આત્મરૂપ પ્રગટાવવાનાં આંતરતત્ત્વ સાધનો ખીલતાં નથી, મુખ્યત્વે કરી દયા તેમનામાં હોતી નથી, તેનો બાહ્યભાવ ઉપલક્ષ્ય ભણે સારો હોય પણ અંતર દયાથી—આર્દ્રતાથી તદ્દન હીન—કોઈ હોય છે. અમુક સાંસારિક સુખ મેળવવા માટે તે ક્રિયા તો ધણી આદરે છે, પણ તે ક્રિયા કદી તેને આત્મતત્ત્વ પ્રગટાવવામાં સાધનશૂન્ય નીવડતી નથી. આ લોકમાં ત્રણ પ્રકારના જીવો છે, ભવી, અભવી. નોભવી, નોઅભવી; ભવિ એટલે જેણે એવું સિદ્ધ કરેલું છે કે:—તે સર્વ સિદ્ધ ભગવંતો કદાપિ પોતાનું સ્થાન છોડી આ જીવલોકના જન્મમરણના સંસૃતિ ચક્રમાં ફરી પડશેજ નહિ, કારણ કે તેને જન્મ મરણ કરવાનાં અનન્ય કારણરૂપ રાગદ્વેષ રૂપી બે ખીન્ને તે તો બળી ભરખીશૂન્ય થએલાં છે. અને જે ભવી નથી તેમ અભવી પણ નથી, બન્નેથી વિરક્ત છે તેથી તેને નોભવી—નોઅભવી એવા નામથી ઓળખાવ્યો છે. હવે અત્રે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે એ ત્રણમાંના અભવિ જીવો તો મોક્ષે જવાનાજ નહિ, મુખ્યત્વે કરી તેનું હૃદય દયાથી રહિત છે, ફક્ત ઉપલક્ષ્ય ક્રિયાઓમાંજ તેનો વૈરાગ્ય જણાય છે. શ્રી અભયકુમારે જીડસુરો આચાર્યને દયાથી રહિત જોવાથી તેનું અભવીપણું ઓળખી કાઢ્યું હતું. તેનું દર્શાવું:—

(૮૦) અભયકુમારે તર્ક ને શુદ્ધિથી અભવીને ઓળખ્યા.

રાજગ્રહીનગરીમાં શ્રેષ્ઠિક નામે ધર્માત્મા રાજા હતો. તેને એકદા રાતે ચરમ વિભાગમાં એવું સ્વપ્ન આવ્યું કે હજાર હજારીના ઉપરી ભૂંડસુરને સ્વપ્નમાં જોયા. પછી તે તુર્ત જાગી આશ્ચર્ય સહિત વિવિધ વિચારવમળમાં પડ્યો, આખરે સવારે પોતાના શુદ્ધિનિધાન અભયકુમારને પુછ્યું કે:—અહો પુત્ર ! આજરાત્રે આવું એક આશ્ચર્યજનક સ્વપ્ન મેં જોયું, તેમાં મને કાંઈ સમજ પડતી નથી, પ્રાયે કરી સ્વપ્નનું ક્ષણ મિથ્યા તો ન હોય. આ સાંભળી અભયકુમારે પુછ્યું:—પૂજ્ય પિતાશ્રી ! સ્વપ્ન રાત્રીના કયા સમયે આવ્યું હતું ? ઉત્તર મળ્યો:—રાત્રિના અંતિમ સમયમાં. ત્યારે તો જરૂર આજે એક પહોર દિવસ ગયા પહેલાજ તેનું ક્ષણ મળશે; કારણકે રાત્રીના પહેલા પહોરમાં આવેલા સ્વપ્નનું ક્ષણ એક વરસે મળે, બીજા પહોરનું હોય તો છ માસે ક્ષણ મળે, ત્રીજા પહોરમાં આવેલ સ્વપ્નનું ક્ષણ ત્રણ મહિને મળે, અને ચોથા પહોરમાં આવેલા સ્વપ્નનું ક્ષણ એક માસમાં મળે, રાત્રિના છેલ્લી બે ઘડીમાં દેખે તો દશ દિવસે મળે, અને ચૂર્યોદય વખતે દેખે તો તુરત ક્ષણ મળે. આ સાંભળી શ્રેષ્ઠિકરાજા ધણો આનંદ પામ્યા, પણ શું ક્ષણ મળશે ? તેના અનેક તર્કો કરતા રાજસભામાં જર્જર રાજ્યાસન ઉપર બીરાજ્યા. હવે તેવામાં અગારમર્દન નામના એક આચાર્ય કે જેમને પાંચસો તો શિષ્યો હતા, તે આચાર્ય દ્વિમાસિક તો ધણો કરતા હતા, પણ હૃદય તો સાવ કોરૂંજ હતું, કારણ કે તેનો હવ અભવી હતો. શિષ્યો બહુ સારા હતા, બાહ્ય અને અંતરંગ ભાવે ઉત્તમ ક્રિયાઓના કરનારા હતા. તે આચાર્ય તેજ સવારમાં પાંચસો શિષ્ય સગાતે રાજગ્રહી નગરીમાં પધાર્યાના ખખર મળ્યા બહાર વનપાલકે તેમને ઉતારાની બચરખ કરી આપી ગામમાંથી શ્રેષ્ઠિકરાજા, અભયકુમાર તથા આવશ્યવિકા વગેરે તેમને વંદન કરવા ગયા પણ અભયકુમાર તો ચાર શુદ્ધિને નિધાન, મદાપિયદાણુ અને ચતુર હતા, તેથી તેણે તો ચતુર ઉપરથીજ હૃદય પારખી લીધું, કે જરૂર આ આચાર્ય અભવી હોવા જોઈએ એવી તેને પોતાને ખાતરી થઈ તેથી તે આચાર્યને વંદન નહિ કરતા, પાંચસો શિષ્યોને વંદન કરી સવારને ગયો આથી અગમો પાગી શ્રેષ્ઠિકરાજાએ અગમ ક્રમ:ને પુછ્યું:—તે આચાર્યને કેમ ન વંદ્યા ? ઉત્તરમાં શુદ્ધિનિધન ક્રમ: અભય કહ્યું કે:—પિતાશ્રી ! તેમનામાં વંદન કરવા યોગ્ય ગુણો નથી, તે આચાર્ય જે સર્વ વિષયો

૧૯૦ તુજને સોપું રાજ તો, કેમ કરે તું રાજ; [વેરાગ્ય શતક
સુણી બોલ્યા પ્રત્યેક તે અહીં લખું છું આજ ૧૮૯

ઉપલક્ષ—ખાણજ આડંબર, ડોળ કરે છે । રાજ કહે, તેની ખાતરી શી ?
ઉત્તર આપ્યો:—તેનું હૃદય દયાહિન છે, તેની ખાતરી કરવી હોય તો પિતાજી
આપણે રાત્રે ત્યાં જઈ તપાસીશું. પછી અભયકુમારે સાંજે અંધારૂં થતાંજ
તે સ્થાનકની આસપાસ પોતાના માથાસો પાસે શુપ્તપણે કોલસાની છુટી
તેલવાળી કરી ત્યાં પથરાવી દીધી; થોડીવારે અભયકુમાર શ્રી શ્રેણિકુરાજને
તેડીને ત્યાં જઈ શુપ્તસ્થાને સંતાઈ બેઠા.

પ્રતિક્રમણુ આદિ સર્વ ક્રિયા થઈ રહ્યા બાદ આચાર્યે મોટો તકુકો
કરી એક શિષ્યને હુકમ કર્યો કે, અલ્યા ! જા બહાર જઈને આકાશમાં જો.
રાત્રી કેટલી ગઈ છે ? આ સાંભળતાં એક શિષ્ય સત્વર ઉઠ્યો, જેવો બહાર
ચોકમાં ચત્નાપૂર્વક પગ મૂકે છે તેવામાં તો પગ તળે કચડ કચડ શબ્દ
થયો, તે કચડાટીના શબ્દ સાથે પગ ચીકાસવાળો જણાયાથી મુનિ લયભીત
થઈ અચકાયા. પગ ઉંચો કરી તપાસ્યું તો જીવજંતુ કચરાયાનો વહેમ
આવ્યો. અરે ! આ સ્થળે તો ધણીજ જીવોત્પત્તિ થઈ જણાય છે,
પછી આગળ ન જતાં સત્વર પાછા ફરી મકાનમાં પ્રવેશ કર્યો અને
સ્વસ્થાને આવી જીવોની વિરાધના થવાથી પશ્ચાત્તાપપૂર્વક પાપની માફી
માગતાં ધર્માંવહિ, પડિકમવા લાગ્યો. ધણીવાર થયાં છતાં જેવા ગએલા
શિષ્ય તરફથી સમાચાર ન આવ્યાથી આચાર્ય એકદમ કોપાયમાન થઈ
બોલ્યા કે:—અરે, હજી કેમ એ જોઈને આવ્યો નહિ ? તે સાંભળી તે શિષ્ય
બોલ્યો:—સાહેબ ! ત્યાં જીવોત્પત્તિ બહુ થઈ જણાય છે, મારે પગે જીવો
કચરાયાથી હું ધર્માંવહિ પડિકમું છું. ત્યારે આચાર્ય ક્રોધપૂર્વક બીજા શિષ્ય
પ્રત્યે બોલ્યા:—અલ્યા તું જા, એતો દયાની પુંછડી થઈ ગયો છે, એમ કહી
બીજાને મોકલ્યો. તે શિષ્ય પણ તેવીજ રીતે બહાર આવી પગ મૂકી ચાલવા
લાગ્યો, તો તેને પણ તે જ પ્રમાણે કચડાટીનો શબ્દ સંભળાયાથી તે પણ
પાપથી બીને આગળ ન જતાં પશ્ચાત્તાપપૂર્વક પાછો ફરી, ધર્માંવહિ કરવા
લાગ્યો. આ પ્રમાણે બધા જઈ આવીને પાપભીરૂં થઈ પાછા ફરી સ્વસ્થાને
આવી પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા. આથી તો શુરૂં એકદમ ધુંવાપુંવા કરવા લાગ્યા,
ધણા આકાશ લઈ શબ્દ સંભળાવવા લાગ્યા. અરે મૂઠો ! તમે દયા દયા શું
કરી રહ્યા છો ? એ તો જગતના જીવદાં છે, જન્મતાં મરતાં આવ્યાંજ છે,
એવાં તે કેટલાંની દયા પાળીએ ? કાંઈ દયા પાળવાથીજ મોક્ષે જવાતું નથી,
શુરૂંની આરામાંજ મોક્ષ છે. એમ પાપ ગણીએ, તો જગતમાં કયાંઈ

ઉત્તરાર્ધ] ન્યાય અને અન્યાયનો, વિક્ષરે તળે વિચાર; ૧૯૧
ધરે અંગ આ લટકતી, તે માટે તરવાર. ૧૯૦

પગ પશુ મુકાય તેમ નથી; એ તો કરતા હોઈએ તે કરીએ, અને પુણ્યપાપ ન ગણીએ. હું જાઉં ! તમે તમારે સર્વે દયા ધર્મ પાળ્યા કરો ! ! ઠીક ત્યારે હવે, એમ કહી હાથમાં રત્નોહરણ લઈ ધસમસી સત્વર બહાર નીકળ્યા, ધબધબ પગ મુકતાં પગ તળે થતી કચરડાટીને બિલકુલ નહિ ગણુકારતાં ચોક વચ્ચે આવી ઉભા અને રાત્રીનું માપ ભેઈ નિડરપણે એકદમ પાછા ફરી બોલ્યા કે:-લ્યો અગ્નાનીઓ ! કહો શું થઈ ગયું ? પાપબાપ કાંઈ વળગ્યું ? આમ દયા દયા કરીનેજ નાહકના ભક્ષી મરો છો. પેલા શિષ્યોને તો આચાર્યને નિડરપણે જીવ કચરતા જતી વખતેજ હૃદયમાં ત્રાસ ઉપજ્યો હતો, ચિત્તમાં ચરારાટી-અચરારાટી ઉપજી હતી. અરેરે ! આ મિચારા અનાથ જીવે વિના અપરાધે માર્યા જાય છે, પશુ શું કરે ? શુરુને પોતાના ઉપકારી ધારી કાંઈ પણ બોલ્યા વિના ચુપ રહ્યા. ક્યાં કર્મ સહને ભોગવવાનાં છે, કરશે તે ભરશે-ભોગવશે, જેને વાગશે તેને લોહી નીકળશે. એમ ધારી મૌનધારી રહ્યા; અને શુરુએ બેધક્ક ઉચ્ચારેલાં 'વચનો નાહુટકે સાંભળી રહ્યા, પશુ કાંઈએ કાંઈકહ્યું કે કયું' નહિ અને ચુપચાપ પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યા.

આ સંધળો બનાવ બહાર ગુપ્તપણે સંતાએલા શ્રી અભયકુમાર અને શ્રેણીક મહારાજાનંદને નજરે નેચો. અભયકુમાર રાજાપ્રત્યે બોલ્યો કે:-જોયું પિતાજી ! આચાર્યજી મહારાજા કેવા ગુણનિધાન છે ? મેં તમને પહેલેથી જ કહ્યું હતું કે તે દયા રહિત છે, જેને જીવ વિનાશનો લેશમાત્ર પણ ત્રાસ નથી, તો એજ લક્ષણથી અને આ અનુભવથી એનું અભવીપણું સાફ જણાય છે, આતો ફક્ત ખોટો દેખાવ આપ્યો છે, પણ આવીજ રીતે સાચા જીવે પડી રહેલા હોય, તેને કચરતાયે લેશમાત્ર આ મૂર્તિ ડરે તેમ નથી પરલોકથી શકે તેમ નથી. જેને પરલોકનો ડર જ નથી તેને શું કહેવું ?

શાહુલવિકીડિત વૃત્ત

કામ કેધ તણા અતિ પ્રબળથી ને લોભ મોહ થકી;
જે દુષ્ટો મઠ મત્સરે કુમતીમાં સર્વસ્વ માને નકી;
અધા જે અઢકાં દુરાચરણ ને પાપો થકી ના ડરે;
કે' તેવા નર વિદ્યમાં અવતરી સંસારને શું તરે ?

અને આ પાંચસો શિષ્યો મહાન ઉત્તમ છે, નિર્મલ મોતીની માળાઓ છે. માટે કર્મક્ષય કરી મુક્તિગામી બનશે. તેમના હૃદયમાં કેવા ત્રાસ વરતી

૧૯૨ જેમ તેમ મન વાળવું, જ્યાં નહિ જડે ઉપાય; [વેરાગ્ય શ્લોક
જમડે માર્યો બાપને, વેર કદી ન વળાય. ૧૯૧

રહ્યો છે ? કેવો આત્મપશ્ચાત્તાપ તે બાપડા કરી રહેલા છે ! પછી બન્ને ઘેર
ગયા. સવારમાં અભયકુમારે ત્યાં આવી છુંડસરી આચાર્યને નહિ નમતા
પાંચસો શિષ્યોને વિધિવદન કર્યું અને ખુલ્લા દીલે નમ્રતાપૂર્વક સર્વના
સાભળતાં બોલ્યો કે:-હે વિશ્વવંશ શુણ્વંત મુનિઓ ! હું તમને ખરેખર
કહું છું કે તમારા આ છુંડસરી આચાર્ય શુણ્વંત હોવાથી શુરપણાને
લાયક નથી, માટે આચાર્યરૂપ આ તમારા શુરને સત્વર તણ દઈ અન્યત્ર
વિચરે ! અને આત્મકલ્યાણ સાધે ! આ નીચના સંગથી તમારી કદી
ઉન્નતિ નહિ થતાં તમારે અવનતિમાં ઉતરવું પડશે. તે વિષે કહ્યું છે કે:-

છાંધો

કરે નીચનો સંગ, નીચની યુદ્ધિ આવે,
કરે નીચનો સંગ, સકળ સદ્ગુણ ગુમાવે;
કરે નીચનો સંગ, નીચની ભાષા ભાષે,
કરે નીચનો સંગ, નીચની રીતિ રાખે;

વળી નીચ કામ નીચાં કરે, નીચ કહેવાય ન ઉંચ જન,
શામળ કહે સંગત નીચની, કોઈ ન કરશે કોઈ દિન.

માટે અવશ્ય આ શુણ્વંત શુરને તણ દે, પછી તે પાંચસો શિષ્યો
તેને તણ દેઈ અન્યત્ર વિચરવા લાગ્યા. છેવટે ઉત્તમ જપતપ કરી અપ્રતિહત
કેવલ્યગાન પ્રાપ્ત કરી અક્ષય શ્રી મોક્ષલક્ષ્મીને વર્ષા. ને સકળ કાર્ય સિદ્ધ કર્યાં.

આ દર્શાવતી મતલબ એ છે કે જે અભવિ જીવે છે, તે કદી પશુ
પરમ મતિને પામી શકતા નથી, કેમકે તેના અંતરમાં જ્ઞાનો વાસ હોતો
નથી, જીવહિંસાથી તેને ત્રાસ ઉપજતો નથી. માટે તે કદી મોક્ષગામી બનતા
નથી. (૭૩)

(૭૪)

अनेकेषां विचुराणां । मत्पर्यं यदि स्पृह्यते ॥
गुणोपेतस्यह्यदे हि । सद्गुरो शरणं सदा ॥७४॥

અર્થ:-જગતવાસી હું ભવ્ય જીવ ! જન્મ, જરા, મરણ,
આધિ, બ્યાધિ, ઉપાધિ વગેરે સંસારનાં અસંખ્ય દુઃખોનો નાશ

કરવા ચાહાય છે; તો ક્ષમા, દયા, શીળ, સંતોષ આદિ સદ્ગુણોથી
યુક્ત એવા શ્રીસદ્ગુરુનું સદા શરણુ અંગિકાર કરજે. (૭૫)

હોવાર્થ—હે ભગ્ય પ્રાણી ! આ સંસારનાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખોનો
નાશ કરવાને ઈચ્છિતો હોય, તો ભાવે કરી સદ્ગુરુને શરણુ જ ! સદ્ગુરુ કેવા
છે ? તો કહે ગુણોપેતસ્ય કહેતાં અનેક પ્રકારનાં ગુણોથી યુક્ત છે, કારણ કે
ગુરુ એ શબ્દ જ કોઈ મહાન ગંભીર અર્થસૂચક છે. ગુરુતા જેનામાં હોય
તેજ ગુરુ, અને તેનું શરણુ જ સુખકારી છે. નેઈશું તો આ દુનિયાનો
સામાન્ય નિયમ જ એવો છે કે હમેશાં પ્રાણીઓ મોટાનો આશ્રય લે છે.
જિખારી કંઈ જિખારીને ઘેર માગવા જતો નથી, પણ ગૃહસ્થને ઘેર જ
માગવા જાય છે, કારણ કે જિખારીને ત્યાં હોય શું કે તેને આપે ? ગુરુ
ઉદારતા, દયા, ક્ષમા, આજ્ઞા, ગાંભીર્ય, સત્ય, શીયળ, સંતોષ, સમતા વગેરે
અનેક ગુણ ગુણોથી શ્રીમંત-સંપન્ન છે, અને આપણે પામર જીવો મહા-
પાપમાં રચેલા પચેલા હોવાથી કંગાલ રાક-સાધનહીન જિખારી જેવા છીએ.
ખરેખર સદ્ગુરુના શરણુ વિના જ આ જીવાત્મા આ અપાર ભવસમુદ્રમાં
પરિભ્રમણ કરી ખરાબીના ખડકો સાથે અથડાઈ રહેલો હોઈ સદ્ગુરુ એક
ચેતાવનારી દીવાદાંડી રૂપ છે.

હુહો—ગુરુ દીવો ગુરુ દેવતા, ગુરુ વિના ઘોર અધાર;
જે ગુરુ અક્ષર ભેટીઆ, તે ન પડયા સંસાર.

હોવાર્થ—ગુરુ એ દીવો સમાન છે, એટલે દીવો જેમ અધારમાં
પડેલી વસ્તુને શોધી આપે છે, તેમ સદ્ગુરુ એ આપણા અજ્ઞાન રૂપી
અધકારને દૂર કરી આપણને સદ્ગુણી બનાવે છે.

વળી ગુરુ એ દેવતા સમાન છે, દેવતા તુલ્યમાન થયા હોય તો મનવા-
નિષ્ઠ પદાર્થો આપે છે, તેમ સદ્ગુરુ પણ સદ્ભાવનાથી સેવાપલા હોય, તો-
અતુલ્ય સુખકારી મોટાં ફળ આપે છે. જેના હૃદયમાં “ગુરુ” એ એ અક્ષ-
રોએ વાસ કરેલો છે, તે કદી પણ સંસાર સાગરમાં કુળતા નથી. માટે હે
મુમુક્ષુ બધુઓ ! જરૂર યાદ રાખજો કે આ દુઃખના દરિયામાંથી આપણને
સદ્ગુરુ વિના કોઈ તારનાર નથી, તેમજ સદ્ગુરુ વિના કોઈ પવિત્ર માર્ગ
જતાવનાર પણ નથી. આપણે સંસાર રૂપી મહા વિકટ અટવીમાં ભૂલા પડેલા
છીએ અને સુખની આશાએ આમ તેમ જ્યાં ત્યાં ભટક્યા કરીએ છીએ.
સદ્ગુરુ આપણને પવિત્ર મોક્ષમાર્ગ જતાવે છે, તો પછી એમનો મહાન
૧૩

ઉપકાર કેમ ન માનવો જોઈએ ? જેમ કોઈ કરોડ રૂપિયાનો દેવાદાર હોય, અને તે દેવાના મહાદુઃખથી દબાયેલો હોય, તેના ઉપર દયા લાવી કોઈ પરમાર્થી પુરૂષે તે સર્વ દેવામાંથી તેને મુક્ત કરી તેનું દેવું પોતે ચુકાવી દીધું હોય, તો તે દેવાથી અને લેણદારોના ત્રાસથી મુક્ત થનાર પુરૂષને કેવો હર્ષ થાય ? અહાહા ! તે હર્ષ તો અવર્ણનીય જ છે. કારણ કે મુંગાએ આજેલો સાકરનો સ્વાદ અને પ્રસૂતી સમયનું સ્ત્રીનું દુઃખ અન્ય શું બાણી શકે ? તો સદ્ગુરૂ આપણને કોટી કર્મના દેવામાંથી મુક્ત કરે, તો પછી તેમના જેવા પરમોદાર અને મહદુપકારી બીજા કયા સમજવા ? પણ ખંધુએ ! યાદ રાખજો કે પવિત્ર ચારિત્રવાળા સદ્ગુણી સદ્ગુરૂઓ તો જવલેજ મળે છે. વસ્તુ વસ્તુમાં પણ ફેર છે, દુધ દહીંમાં પણ ફેર છે, તેમ ગુરૂ ગુરૂમાં પણ ફેર છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

હુહો—ગુરૂ ગુરૂ નામ ધરાવે, ગુરૂને હાંહાં ને હોર;
એના એ વળાવા, ને એના એ ચોર.

હોહરા—સત્યધર્મ સમજે નહિ કે, ઉલટા ઉપદેશ;
ધર્મ મર્મ સમજ્યા વિના, અંતરમાં વહે કલેશ.
સ્ત્રી વિષય અતિ ઘણો, ત્યાગ વૈરાગ્ય નવ લેશ;
મન ચંચળ જેનું સદા, લજવે સાધુવેશ.
કપટી કાળા કાગડા, કુગુરૂ કર્મચંડાળ;
સંઘ કદી કરવો નહિ, લાવ તસ અરહા માળ.

પ્રતાપકાશમાં પણ કહ્યું છે કે:—

“કાષ્ટ કાષ્ટમાં ફેર છે, જેમકે રાયણ, ખાવળ, સીસમ, સાગ, લીંબડા, આંખા વગેરે; દુધ દુધમાં ફેર છે, એટલે ગાય, બેંસ, બઝરી, ઘેટી, ગધેડીનું તથા હાથીયાથોર અને આકડા વગેરે દુધની ઘણી જાતો છે; પાણી પાણીમાં પણ ફેર હોય છે, તેમજ ગુરૂ ગુરૂમાં પણ ફેર છે.” જે ગુરૂ પોતે તરેલા હોય મોહપાશ-માયાજાળમાંથી છુટેલા હોય, તેજ સામાને સદ્ગોષ આપી તેને મોહપાશથી છોડાવી શકે છે. જે હોડી છિદ્ર વિનાની હોય તેજ હોડીમાં ખેસવાથી સમુદ્ર કાઠો મેળવી શકાય છે, પણ છિદ્રવાળી-કાણી હોડીમાં ખેસવાથી તો મહાસાગરમાં જ અધવચ કુબી જવાનો વખત આવે છે.

મનહર છંદ-હોડી તુટી હોય તોય, તેમાં લે ઉતાડ્યોને,
એ તે હોડીમાં ઉંડા, ઉતારવા કે તારવા;

વૈધક ભણ્યા વિનાનો, વૈધ બની વૈદું કરે,
એ તે એતું શરીર, સમારવા કે મારવા;
કામ મળે કથા કહે, કહે જીતો કામકીધ,
ચાતે અગ્નિ ભરેલો, ઉભારવા કે ભારવા;
દાખે દલપત શસ્ત્ર વિના, જે સંગ્રામ સજે,
એ તે શત્રુસૈન્યને હરાવવા કે હારવા.

એટલા માટે સદૃશ્યથી શોભતા સમતાસાગર યાની સદૃશ્યને શરણે
ગયા વિના બા અધોગતિમાં અથડાતા આત્માનો ઉદ્ધાર થવાનો સંભવ
જરાયે નથી એ નિઃસંશય જાણવું.

દીક્ષા લીધાથી કંઈ ગુરૂ થઈ જવાતું નથી, તેમજ ધણી પુસ્તકો
વાંચવાથી કે ભણવાથી પણ ગુરૂ થઈ જવાતું નથી. દેશ યુજીએ કરી યુક્ત
હોય તેજ ગુરૂ, તેજ યાની, તેજ સંત, તેજ સાધુ અને તેજ મુનિ. જો
સદૃશ્યી ન હોય, તો તે મુનિ નહિ, પણ ખુની છે, માયાના પટ'તરેરમનારા
તે ચોટાના ચોર છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

હુહા—મન ભિતરનાં ઝોર, ને વરતે બાહીર ઝોર;
કહેણીરહેણી સમ નહિ, એતો ચોટા ચોર.
નાટકીઆની પેઠે જ્યાં, ધર્મ તણે ઉપદેશ;
અંતર દાંષ્ટ જ્યાં નહિ, તેનો મિથ્યા વેશ.
અહો વિષમ કળિકાળમાં, વરલાં શુભ ગુરૂ જોય;
બાકી કુટ્ટો રાફડો, સર્પ તણે અવલોય.
દેશ ગરબ મમતા બહી, વળી કદાબહ ચિત્ત;
મતમતાંતરમાં પડયા, દુર્ગતિ નારી મિત્ત.
વિષય લીખ લોગી નહિ, બ્રહ્મચારી ગુણવંત;
કપટવૃત્તિ ત્યાગી સદા, નમ્રું મદ્દગુરૂ મહંત.
ભટકી ગુરૂ ગુરૂ વંદીઆ, શિર પટક્યું સોવાર;
જ્યાં ત્યાં માથું નામીયું, લહૌ ન કિંચિત સાર.

વળી વિદ્યાભ્યાસ કરી પંડિત અને વિદ્વાન બન્યા, છટાદાર ઉમદા ઉપ-
દેશ તથા લભકાદાર ભાષણો આપી વ્યાખ્યાનો કરી દગ્ગરો માણસોના
મનરંજિત કર્યાં, તેથી કાર્ષ એ ઉત્તમ પ્રકારના સાધુ છે—એમ તો માની ન જ

બેસાય ! કારણ કે વિદ્યા મેળવવી એ એક જાતનો અભ્યાસ છે. હમેશના અભ્યાસે કરીને ધણું અસાધ્ય કાર્યો પણ સાધી શકાય છે. એમ તો વિદ્યાયત્રમાં પણ ધણા પ્રખરપડિતો અને ધુરધર વિદ્વાનો છે, હજારો માણસોમાં તેઓ છટાદાર અને જીરસાદાર નીતિના ઉપદેશો તથા સારાં ચિંતાકર્ષક ભાષણો આપી મોટી મોટી સભાઓ મળવી જન મનરંજન કરી હદ કરે છે. પણ તેઓ પોતાના વિષયમાં તો ન્યારા છે, તેઓનો ધંધો ધણો કનિષ્ઠ છે, તેઓમાંના કેટલાક ચોરોનો ધંધો પણ કરે છે, લોકોને વિશ્વાસ આપી મોઢ પમાડી ઠગે પણ છે. ખરેખર વિદ્વાન છતાંપિ દુરાચાર આચરે અને જોટાં કામો કરે છે, સોનેરીટોળીને નામે ત્રાસ વર્તાવવામાં તેવા લોકો પ્રખ્યાતિ પામેલા છે, યુક્ત રીતે મહા દુરાચારી અને હરામી-અદમાશના સરદાર છે. પણ જાહેર રીતે તો તેઓ સદાચારી ને સભ્યશિરોમણિ ગણાય છે. ઠાગાઠમ નીતિના પાર્ટ લખે છે, તેવા દુરાચારમાં અને લોક-વંચનામાં પડેલાની વિદ્વતા શા કામની ? તે વિષે એક અનુભવી મહાનુભાવ વિદ્વાને યુદ્ધા શબ્દોમાં કહ્યું છે કે:—“ દુરાચારી વિદ્વાન કરતા ગમાર-મૂખ —અભણ સદાચારી સારો. ” આજકાલ ભણેલા ભામટા અને બીખારીઓ વધતાજ નય છે. વૈર, વિરોધ, વ્યસન, વ્યભિચાર, છળ, કપટ, દગાફટકા, હુંડ, ચોરી, ધાડ, ખુન, અત્યાચાર, હુમ્માઈ, ઢેંગધતિગ, ફંદફિતુર વગેરે પાપો, અનાચારો, દુષ્કર્મો અને રાજપ્રજા ઉભયને સતાપકારી, ફાજદારી યુનાહો કરનારા એજ્યુકેટેડ-લર્નેડ વિદ્વાનો ધણેખરે ભાગે હોય છે; અને તેથીજ આવા ચારિત્રખંજ વગરના ભણતરથી ભારે મરનારમાં આસુરી વૃત્તિ તરી આવવાને કારણેજ સુખ-જ્ઞાન્તિનો યથાર્થ અનુભવ અને ઉપભોગ મળી શકતા નથી. પ્રિયતમ વાચક બધુઓ ! નિશ્ચય માનો કે જેનામાં દશ સદગુણ હોય, તેજ જ્ઞાની અને વિદ્વાન છે. તે દશ ગુણનાં નામ નીચે કહે છે:—

અક્રોધ વૈરાગ્ય જિતેન્દ્રિયત્વં । ક્ષમા દયા સર્વજનપ્રિયત્વમ્ ॥

અહોમ દાતા મયશોકહર્તા । જ્ઞાન પ્રવોધે વશ લક્ષણાનિ ॥

અર્થ—જે ક્રોધી ન હોય, વૈરાગ્યવાળો હોય, શુદ્ધ દ્રિય હોય, ક્ષમાશીલ હોય, દયાળુ હોય તથા સર્વ સજ્જનોમાં પ્રિય હોય, લોભી ન હોય, દાતા ગુણે એટલે સર્વ જીવોને અભયદાન દેનારો હોય અને પ્રાણીઓના ભય ને શોકને હરનારો હોય, તેમ ખરો જ્ઞાન-પ્રબોધક ગુણી હોય, તેવાજ સદગુણે જગ્ને જ્ઞાત્રી મુમુક્ષુ પ્રાણી અશ્વય મોક્ષપદ મેળવી શકે છે. ઉપગૃહ્યત દશ

ગુણો એવા તો અર્થસૂચક, ગંભીર, હિતકારી તથા જગદુપકારક છે, કે તેમાંથી અકેક ગુણનો અર્થ સવિસ્તર લખવામાં આવે તો મોટાં પુસ્તકોનાં પુસ્તકો લરાય તો પણ પાર ન આવે તેથી અત્રે સ્થળસંકેચને લીધે નામ માત્રજ લખીને પતાવ્યું છે. સંસારસાગર તરવાની આશા રાખનાર હે મુમુક્ષુ બંધુઓ ! જ્યાં ત્યાં કુચરૂના ફદમાં ન ફસાતાં સત્યની પરીક્ષા કરવી અને સદૃશરૂનેજ શરણે જવું. વળી હાલના જમાનામાં સાચા કરતાં ખોટું વિશેષ ચળકે છે. વિદેશી અદ્ભુત આશ્ચર્યકારી કારીગરીવાળા પીતળના અને ગિલેટના ઢાગીના એવા તો ભભકાદાર, અને મનમોહક અને તેજસ્વી આપે છે કે તેની આગળ તદ્દન કુંદનના સાચા સોનાના ઢાગીના ઓળખી કાઢતાં પણ મહેનત પડે ! અરે, વખતે તેમાં ધણા ખરા તો છેતરાઈ પણ જાય છે. માટે દંભી કુચરૂનો ઉપદેશ ભલે સારો હોય, પણ ઉપદેશક પોતે કુચરૂળી અને દુરાચારી હોય તો તેવાનો સંગ ભૂલેચુકે કરતાજ નહિ, કારણકે મહાજનોનો હિતોપદેશ છે કે:-“ ધણીજ ભૂખ લાગવા છતાં ઝેરવાળું ભોજન ખાવા કરતાં તો તેવું ભોજન ન ખાવું અને ભૂખ્યા રહેવું ને હેરાન થવું તેજ વધારે સાફ છે.

ચોપાઠ—મઠધારી કેખ્યા મઠવાળા, વઝો તો પહેરે રૂપાળા;

- ધન હરવાની ફેરે માળા, ત્યાગ તણા કાઢયા દીવાળા. ૧
- ભોંય પથારી ઓઠણ અંબર, ત્યાગ પાળવો પેલે નંબર;
- જાય મોક્ષમાં બાંધી કમર, મસ્તરામ મિટે તખતમર. ૨
- સાધે સંયમ આપે ઢાંગી, શોધે વૈદ શરીરે રોગી;
- ઉપર સાધુ મનમાં ભોગી, મસ્તરામ તો હરદમભોગી. ૩
- ત્યાગી તો છે આપોઆપ, ત્યાગી જયે કીસીકા જાપ;
- લક્ષ ચોરાસી હો ગર્હસાદ, મસ્તરામ કહે ગયો સંતાપ. ૪
- ભગવા પહેરે રાતાચોળ, ત્યાગ વૈરાગ્ય દેખાડે ડોળ;
- મનગાવે માયાના ઢોલ, મસ્તરામ કહે માયા લાગેમીઠાગોળ પ
- એક હુતી-ગોંસાઈની ચેલી, દરશન કરવા જાય હવેલી;
- આગળધરે રૂપીયાની ચેલી, મસ્તરામ કહે દેખ અલખેલી. ૬
- બ્રહ્માસ્ત્રિ મુખથી કહે છે, માયાને કહે ખોટી;
- કાયા છુટે માયા ન છુટે, છુટી જાય લંગાટી. ૭
- નારી આવે શિશ નમાવે, જાવે ચરણ પલોટી;
- મસ્તરામ મહારાજ કહે, માયા સોથી માટી. ૮

તેમજ ધણી તૃષા લાગવા છતાં સમુદ્રનું ખાઈ પાણી પીવું અથવા
કુષિત પાણી પીવું તેના કરતાં તો તેવું પાણી ન પીતાં તરજ વેઠવી એજ
વધારે ઉત્તમ છે. કારણ કે તે પાણી પીવાથી તથા તેવું ભોજન ખાવાથી
તો તુરતજ પ્રાણ ચાલ્યો જશે, પણ તે નહિ વાપરવાથી તો થોડો વખત
પણ નબી શકાશે. અને તેવામાં ભાગ્યવશાત સારા અન્નપાણીની જોગવાઈ
પણ થઈ રહેશે. માટે કુચરૂનાં ઉપલક ડોળ, ડીમાક અને બબકાથી નહિ
ભરમાતાં સાચા સન્ત સદ્ગુરૂના શોધક બની તારક-ઉદ્ધારક સદ્ગુરૂને શરણે
જવું, કે જેથી આ અનંત સંસારનો સહેલાઈથી પાર પામી શકાય. મહા
પાપી એવો પરદેશી રાજા કે જેના હાથ હમેશ લોહીએજ ખરડાયલા રહેતા
હતા, પણ પવિત્ર, શાંતમૂર્તિ, શ્રી કેશીગુરૂનો ભેટો થઈ જવાથી તેમનો
પવિત્ર ઉપદેશ સાંભળી સત્યનો શોધક તે રાજા કોઇને પણ નહિ નમતો,
છતાપિ પોતાનું શિક્ષકમળ સદ્ગુરૂના ચરણારવિન્દમાં નમાવી એક આગ્રાધારક
ગુરૂભક્ત, નર શિષ્ય અને ઉપાસક બન્યો. આખરે તે શુદ્ધ ધર્મનો જીજ્ઞાસુ
બની છઠ્ઠકુંનાં પારણાં કરી માત્ર આગણ્યાળીશ દિવસમાજ આત્માનું સાર્થક
કરી પ્રથમ સ્વર્ગે જઈ એકાન્તતારી થયો. તેનો સવિસ્તર અહેવાલ રામપ્રસેણી-
સૂત્રમાં શ્રીવીરપ્રભુએ વર્ણવ્યો છે, તેમાંથી જીજ્ઞાસુએ જાણી લેવો. શાંતિ
પામે અને પમાડે તેજ સન્ત અને તેવા સાચા સન્તનું ચરણજ ભવનો
અત કરનાર છે. એવું સમજ સદ્ગુરૂની આજ્ઞાબાણ થવા સાડ નીચેનું
પદ વાંચો:—

શાંતિ પમાડે તેને સંત કહીએ;

હાંરે એના દાસના દાસ થઈ રહીએરે.

લીધો વળાવો ને, ચોર જ્યારે લુટે;

ત્યારે તેની સંઘાતે, શીદ જઈએ રે. શાંતિ ૧

વિદ્યાનું મૂળ જ્યારે, પુરૂં ન જાણ્યું;

ત્યારે પડયાનો માર શીદ ખાધએ રે. શાંતિ ૨

કદપવૃક્ષ સેવ્યું ને, દારિદ્ર ઊભું;

ત્યારે તેની જાયામાં, શીદ વસીએ રે. શાંતિ ૩

રાજાની નોકરી ને, ભૂખ નવ ભાંગી;

ત્યારે તેની નોકરી, શીદ કરીએ રે. શાંતિ ૪

ગાળી ખાધી ને, રોગ જ્યારે ઊભો;
ત્યારે તેવી ગાળી, શીદ ખાઇએ રે. શાંતિ ૫
કર્ચા ગુરૂ ને બૂલ નવ ભાંગી;
ત્યારે તેના ચેલાં શીદ થઇએ રે. શાંતિ ૬
નામ અનામ મારા, ગુરૂએ બતાવ્યું;
એતો રાખ્યું છે, મારે હૈયે રે. શાંતિ ૭
સર્વની માંહિ ને સર્વથી મારા;
એવા ગુરૂને નિત્ય નિત્ય ચાહીએ રે. શાંતિ ૮

હવે તેના ઉપર અણુનમાળીનું દષ્ટાંત કહે છે:—

(૮૧) અણુનમાળી અને ધર્મનિષ્ઠ સુદર્શન શેઠની વાત

રાજગ્રહીનગરીમાં અણુન નામનો માળી રહેતો; તે તથા તેની સ્ત્રી અને હંમેશાં બહારના ભાગમાં આવેલા એક યક્ષની પુજા કરતાં હતાં તેથી તે તો અગત પૂજારી ગણાતો હતો. એક વખતે તે પૂજા કરતો હતો, તેવામા ગામમાંથી મહાવ્યભિચારી અને દુર્ચ્સની છ ગોઠિલ પુરૂષો ત્યાં આવ્યા. તેમણે આ માળીની સ્ત્રીને જોઈ દાનત બગાડી અને એકદમ અણુનમાળીને ઝાડ સાથે સજ્જડ બાંધી તેના દેખતાં જ દુષ્ટો તેની સ્ત્રી સાથે બળાત્કારે અન્યાયથી વર્તવા લાગ્યા. અહાહા! આવા નીચ કામી પુરૂષોના હૃદયમાં ડર કે દયા કંઈ હોતાં જ નથી, તે તો પોતાનાં નીચ કર્મો કરવામાં જ મગ્નરૂપ રહે છે. આવા નિર્દય કૂર જનોને કહેવામાં આવતાં હિતવાક્યો પણ અહિતકારી નિવડે છે, માટે વિવેકીએ તો તેવા દુષ્ટ જનોને તો દુરથીજ તણ દેવા ધટે છે. તે વિષે કવીશ્વર શ્રી દલપતરામે કહ્યું છે કે:—

ઇંદ્રવિજય છંદ

કૂર થકી ડરી દૂર રહી જન કૂર તણું કરીએ મુખ કાળું,
જો કરીએ કદિ શિશ સમર્પણ, કૂર કદાપિ ન થાય કૃપાળું;
રક્ષકનો પણ ભક્ષ કરે, ભયકારી જનાવર થાય ભુખાળું;
હંસ મુણે દલપત કહે, કશું કૂરને વાયક વીનતીવાળું. ૧

અણુન માળીએ પોતાની સમક્ષ થતો અન્યાય અટકાવવા ધણીએ

પ્રયત્નો કર્યા, પણ પોતે બધાયથી સર્વ રીતે નિષ્કળ ગયો. પછી મહાકોપાયમાન થઈ યજ્ઞને કહેવા લાગ્યો:--હે દુષ્ટ યજ્ઞ દેવ ! તારી ધણી કાળથી હું અનન્ય ભાવે સેવા કરું છું, તો તને પણ મારી જરા દયા નથી આવતી, ખરી વિપત્તિ વખતે પણ તું સહાય નથી કરતો, તો પછી તું શા કામનો ? તારી સેવા કરી તે ન કર્યા જરાખર છે. આ પ્રમાણે દુઃખથી કોથર થઈ મહા અસહ્ય વચનો બોલવાથી યજ્ઞદેવને એકદમ શૂરાતન આવ્યું અને તે અર્જુન-માળીના તનમાં પેઠો, એટલે તો તુરતજ જાણે મહાબળવાન થોદો હોય એવું તેનું મહા વિકરાળ સ્વરૂપ જણાયું. તેણે પ્રથમ પોતાના બંધન સત્તર તોડી નાંખ્યા, અને પછી જજ્ઞની મૂર્તિ પાસે એક મોટી ગદા પડી હતી તે ઉઠાવીને એકદમ ધસી જઈ તે જાણે પુરૂષને તથા સાતમી પોતાની સ્ત્રીને તેણે નિર્દયપણે મારી નાંખ્યા. પછી તો તેનામાં યુનસ ભરાણું, જજ્ઞ પણ તેના શરીરમાંથી નીકળ્યો નહિ, તેથી અર્જુનમાળીએ પરાધીનપણે બીજે દિવસે પણ એજ પ્રમાણે રસ્તે ચાલતા છ પુરૂષોને તથા એક સ્ત્રીને મારી નાંખ્યા. પછી તો તે પ્રમાણે રોજનો કંધો ચાલુ થયો. દરરોજ છ પુરૂષને તથા એક સ્ત્રીને મારવા લાગ્યો. જે કોઈ વટેમાર્ગી નીકળે ત્યાં શિથિ દોડી જઈ તેને મારી નાખે, એમ ગમે તેમ કરી સાત માણસની રોજ ધાત કરે. આ બનાવથી તો ગામમાં કાળો ફેર વરતાયો. રાજાએ તે માળીને પકડવા ધણી પ્રયત્ન કર્યા, પણ જજ્ઞ પેઠેલો હોવાથી કોઈ પણ રીતે એ પકડાયો નહિ. ત્યારે રાજાએ કાથર થઈને તે રસ્તો જ બંધ કરાવ્યો, અને માણસને જતા આવતા અટકાવ્યા. આ પ્રમાણે છ માસ સુધી ફેર વરતાયો.

પછી એકદા યોવીસમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીરપ્રભુ ફરતા ફરતા ત્યાં પધાર્યા, અહારના વિશાળ સુંદર ઉદ્યાનમાં ઉતારો કર્યો. તેની ગમના ભાવિક લગ્યોને ખખર પડી છતાંપિ પ્રાણુ જવાના મહાભયને કારણે માત્ર બહાર ન નીકળતાં ઘેર બેઠાજ મહાવીર પ્રભુને વિધિ વંદન કર્યું. અહાહા ! મરણનો ભય સર્વને કેવો ત્રાસ પમાડે છે ! શુભ કાર્યમાં કેવો અંતરાય પાડે છે ? આ પ્રમાણે ભયને લીધે અને મહારાજના સખત હુકમને લીધે કોઈ પણ તે રસ્તેથી નીકળી વાંદવાની હિંમત ધરાવી શક્યું નહિ. પણ એક દહ સમક્ષિતધારી સત્ય ટેકવંત સુદર્શન નામનો એક આવક રહેતો હતો, તેણે મરણથી નહિ કરતાં પ્રત્યક્ષપણે પ્રભુને વાંદવાનો દહ નિશ્ચય કર્યો. પોતાના આતાપિતા વગેરે સબંધીયો તેને ધણી અટકાવ્યો, પણ આણે તો પોતાનો ટેક તળ્યો નહિ. પ્રભુને વાંદવા જતા બંધે અર્જુનમાળી મારો પ્રાણ લે,

શુભ કાર્ય કરતાં મરણ થાય તો તેમાં શી હાનિ છે ? પ્રાયે કરીને તો મંગળ કાર્ય શ્રદ્ધાપૂર્વક કરતાં વિધન સર્વ વિનાશજ પામે છે તેમાં જરા પણ સંશય નથી અને કદાચ આયુષ્યની દોરી ટુકી હોય ને તે ખાને મરણ થાય; તો પણ તે મહાપુરુષોને મંગળીક રૂપજ છે. આ પ્રકારના અડગ નિશ્ચય અને મનોમજબૂતી કોઈના ડરાવનારાં વચનોથી હિંમત નહિ હારતાં તે તો મામ બહાર નીકળ્યો, હજારો નાગરિક જનો! આ જનાવ જોવા ગઢ ઉપર ચડી ઉભા હતા. સુદર્શન તો મનમાં મહાપ્રભાવી શ્રીનવકાર મંત્રને સ્મરતો એકાગ્રતાથી શ્રી મહાવીર પ્રભુનું ધ્યાન ધરતો નિરૂપણે આગળ ચાલ્યો, તેવામાં અણ્ડનમાળીની નજર તેના ઉપર ગઈ. એટલે શિશુ તે ગદા ઉપાડી તેના બણી મારવા સારૂં દોડ્યો. “પાછો ફર પાછો ફર” એવા ગઢ ઉપરથી પોકારો થઈ રહ્યા. સુદર્શને આ ભયકારી પ્રાણ્વિત ઉપસર્ગ જાણી આગળ ન ચાલતાં ત્યાજ્ય બેસી અનશ્નનવ્રત આદરી સર્વ જીવને ખમતખામણાં કર્યાં ને તે બોલ્યો કે:-આ ઉપસર્ગમાંથી છુટું તો આહાર-પાણીની છુટ, નહિ તો સર્વના પચ્ચખાણુ-એમ કહી શુભ ધ્યાનમાં ચડ્યો. પેશે માળી મારવા તો આવ્યો, પણ દંઢ શ્રદ્ધાવંત સુદર્શનના ધર્મ-પ્રતાપે ગદા ઉપાડવા છતાં તે પ્રહાર કરી શક્યોજ નહિ - જક્ષ આ સાક્ષાત ધર્મમય પ્રતાપી દિવ્ય ચૂર્તિને જોઈ ડરો અને તુરતજ માળીના પંડમાંથી નીકળી ચાલ્યો ગયો; એટલે અણ્ડનમાળી બેથુલ્લ જની, જમીન ઉપર પડી ગયો. છ માસનો બૂખ્યો હોવાથી જાણે મુઝડું પડ્યું હોય એવો જણાતો હતો, અત્યાર સુધી તે પર સત્તાથી ઝુઝતો હતો પણ હવે તો યક્ષ નીકળી જવાથી તેની સર્વ સત્તા તો જતી રહી હતી.

આ પ્રાણ્વિત ઉપસર્ગ ધર્મપ્રભાવે જ્ઞાત થયો જાણી સુદર્શન શેઠે ધ્યાન પાળ્યું. તેણે આ અણ્ડનમાળી સામું જોયું તો તેની દયાજનક સ્થિતિ જણાઈ. પછી દયાળુ શેઠે દયા લાવી પાસે જઈ પુછ્યું:-ભાઈ અણ્ડન ! કેમ છે ? અણ્ડનમાળી માદાની જેમ ધણેજ ધીમેથી બોલ્યો, કોણુ એ ? સુદર્શન કહે:- ભાઈ ! હું વીરપ્રભુનાં પવિત્ર દર્શન કરવાં જાઉં છું. તારામાં જક્ષદેવ ભરાયો હતો, તે તારી પાસે રોજ સાત માણસની ઘાત કરાવતો હતો, અત્યાર ધર્મપ્રતાપે તે નીકળી ગયો છે. અણ્ડન કહે:-હા થયું છે તો તેમ, છ માસ પહેલાં મારી સ્ત્રી ઉપર કોઈ છ દુષ્ટો અત્યાચાર ઝુજરતા હતા, તેથી મેં તેને આકાશ પૂર્વક સ્મર્યો હતો તેથી તેણે મને પરાધીન કરી મારી પાસે

ધાતો કરાવી, નહિ તો આ જખરો ને ભારે લોહસુદ્ધર હું સ્વાધીનપણે
ઉપાડી શકું ? અરેરે ! મેં અધમાધમે બહુ પાપ બાંધ્યાં, કંઈકની કૃત્યાઓ
કરી નાખી. હે કૃપાળુ શેઠ ! તમે વીરપ્રભુ પાસે જાઓ છો, તો મને પણ
જરા એ પવિત્ર દાદાના દર્શન કરાવશો, કે આ પાપી દેહનો કાંઈક ઉદ્ધાર
થાય. જો કે મને ભૂખ ધણીજ કંકડીને લાગી છે, પણ હવે તો પ્રભુદર્શન
ક્યાં પછીજ ખાઈશ. સુદર્શન કહે:-બહુ સાડું ભાઈ ! તારી મરજી હોય તો
ભલે ચાલ, પ્રભુ પાસે તને લઈ જઈ, આવા વિષમ સમયમાં પાપોદ્ધાર
કરવાની મતિ-યુક્તિ તો તને સારી સુઝી આવી, એમ કહી સુદર્શન શેઠ
તેને ધીમે ધીમે સોપોસરણમાં લેઈ ગયા અને વીરપ્રભુના દર્શન કરાવ્યા.

પ્રભુને જોતાંજ તેની તો છુધા તથા તૃષા સર્વ નાશી ગઈ, અને
ધણા હર્ષે પ્રભુને વંદન કરી બન્ને જણા યથાયોગ્ય સ્થાને ખેડા. વીરપ્રભુએ રૂડા
ગ્રાહક જાણી, તેમને ધર્મદેશના દીધી, તેમાં અર્જુનમાળીને ધણીજ પ્રીતિ
ઉપજી તેથી તે વિનવવા લાગ્યો કે, ઓ ક્યાળુ દાદા ! આ પાપી, ધાતકી
જીવડાએ નાહક કંઈકના પ્રાણ લીધા છે, છ માસ સુધી નિર્દયપણે સાત
સાત મનુષ્યોની ધાત રોજ કરી છે, માટે ક્યાળુ દાદા, મને બચાવો, બચાવો !
પાપીઓનો આપે ઉદ્ધાર ક્યો છે, ભવશ્રમણમાં ભટકતા અટકાવ્યા છે.
મારે હવે આપનુંજ સાચું શરણુ છે. મેં દુનિયામાં અનેક સંધાતે વેર
બાંધ્યાં છે, માટે મને આપ સિવાય બીજું કોઈ દુઃખથી મુક્ત કરવા સમર્થ
નથી. હે બળતાના બેલી ! અબાંધવના બાંધવ ! હું સંસારના સંતાપોથી
સળગી રહેલો છું, આપ સિવાય મારે કોઈ બાંધવ નથી, માટે મને આપના
ચરણના શરણમાં સદાને માટે રાખો, અને દુઃખથી મુક્ત કરો એજ મારી
ઇચ્છા, યાચના ને નમ્ર પ્રાર્થના છે. પછી શ્રી વીરપ્રભુએ દુઃખદારિદ્રવિદારિણી
દિક્ષાતું ગુપ્ત રહસ્ય સમજાવ્યું, અને આખરે ખરા અંતઃકરણપૂર્વક તેણે તે
સર્વ માન્ય કરી, દિક્ષાવ્રત અગિકાર કર્યું. દિક્ષા લીધા પછી પણ તે પોતાનાં
પાપ પ્રગટ કરતો પ્રભુ પ્રત્યે બોલ્યો કે:-

કબાલી (ગજલ)

પથારી પાપની ત્યાગી, પ્રભુજી આજ જાગું છું;
બ્રમણા મોહની લાંગી, ચરણમાં સ્થાન માગું છું. ૧
પ્રવૃત્તિમાતનો પ્રેર્યો, જગતના ઘનમાં ઘેર્યો;
સુતો હું તો ઘણા દિવસો, હવે એ ઉંઘ ત્યાગું છું. ૨

વિષયના ગીતડાં ગાતો, બન્યો મદ મરત મદમાતો;

પડી છે દેવની લાતો, હવે તો હારી લાગું છું. ૩

વિસારી કર્મના ધારા, વહાવી કર્મની ધારા;

ક્ષમા એ પાપની પ્યારા, પડીને પાય માગું છું. ૪

હુણ્યો છુરા વિચારોએ, ગ્રહાયો ષડ વિકારોએ;

જગતના વજ તારોએ, જડાયો આજ જાગું છું. ૫

બન્યો પાપી નહારો હું, થયો જગમાં અકારો હું;

ભરીને આંખમાં આંસુ, પિતાજી પાય લાગું છું. ૬

ભલો છુરો ગમે તેવો, શિશુને આશરો કેવો;

બની પુરો તમારો હું, ઉગારો એજ માગું છું. ૭

અરે ધિક્કાર છે મુને, બન્યો પાપી બન્યો પાપી;

અરે હું નીચ શું માગું? બન્યો પાપી બન્યો પાપી. ૮

છતાં માગું પિતા માગું, સજા માગું ક્ષમા માગું;

પ્રભુ પાપો સહુ કાપો, અભયપદ મુજને આપો. ૯

હે કૃપાળુ ગુરુ ! આપે મારા ઉપર અનહદ ઉપદાર કરી મારી અચા-
નતા અને મોહનિદ્રા ઉઠાડી આંખ ઉઘાડી. ભણું થળે આ મહાઅઘાવંત
દ્યાળુ સુદર્શનશેઠનું । કે જેને પ્રતાપે હું આપના પવિત્ર દર્શનનો લાભ
મેળવી શક્યો. અહો શું એ શેઠની અડગ શ્રદ્ધા । મારી પૂર્ણ ભીતિ છતાંપિ
આપનાં દર્શનનો લાભ લેવા નિર્ભય નિઃશંક થઈ તૈયાર થયા. કૃપાળુગુરુ, હવે
આપની આજ્ઞા હોય તો જીવનપર્યંત છઠં તપ આચરું. ઉત્તરમાં પ્રભુએ
કહ્યું:—જેમ સુખ ઉપજે તેમ ભણે કરો. પછી છઠં કરી છઠંને પારણે ગુરુની
આજ્ઞા મેળવી નગરમાં ભિક્ષા લેવા જવાને તૈયાર થયા. પ્રભુએ કહ્યું:—મુનિ !
તમને પરિવહ બહુ પડશે, આહારને બદલે બધેથી માર મળશે. મુનિ કહે:—
કૃપાળુ ! હું પરિવહ સહન કરીશ, મેં કર્મ કર્યાં છે તેનો બદલો મળે તો
તેમાં નવાઈ પણ શી ? આપનુંજ વચન છે કે:—કઢાળકમ્પમાળ ન મોકલ
અત્યિ ॥ એમ કહી શાંત ભાવે ગામમા આવ્યા. તેવામાં તો ગામના લોકો
તેને ઝોળખી બોલ્યા કે:—અરે ! આ પાપીએ તો મારા બાપને મારી નાંખ્યો,
કોઈ કહે એ કુબે મારા દીકરાને મારી નાંખ્યો, કોઈ કહે મારા કાકા મામાને
એમ કહી સહ તેને મારવા લાગ્યા ને આક્રોશપૂર્વક ગાળોનો વગસાદ વરસાવો
લાગ્યા. કોઈ કોઈ આહારની આજ્ઞા બધાવી એકાંતમા લેઈ જઈ મારે;
એમ મુનિએ ધણો પરિવહ સહ્યો. શુભ ભાવનાથી મનને કહેતા હતા કે:—

આત્મા ! જોને સંભાળજે હો ! કોઈ કરતો નહિ, તારા જેવું તે કરતા નથી, તે દુષ્ટે તો લોકોના પ્રાણ લીધા છે, અને આ સર્વે તો મહાદ્વાળ છે; આમ સમતા ભાવે સર્વ દુઃખ સહન કર્યું. આ પ્રમાણે છ માસ સંજ્ઞમ પાળી સમતાભાવ રાખી સર્વ જીવને ખમાવી સમાધિ પરિણામે ચઢ્યા. છેવટે કેવળજ્ઞાન પામી આયુષ્ય ક્ષય કરી સિદ્ધ ગતિને વર્ષા, આ દૃષ્ટાંતની મતલબ એ છે કે, સદૃશ્યરૂપ શરણ લેવાથી ગમે તેવા પાપી પ્રાણી પણ અજીનમા-ળીની માફક કર્મ ખપાવી મોક્ષે જાય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

માલિનીવૃત.

સ્વપર સમય જાણે, ધર્મ વાણી વખાણે,
પરમગુરુ લક્ષ્મી, તત્વ નિઃશંક જાણે;
ભવિષ્યકળ વિકાસે, ભાનુ જ્યું તેજ ભાસે,
એહજ ગુરુ લાભે, જે શુદ્ધમાર્ગ પ્રકાશે.
મદન મદ નિવારી, આરુ આરિત્ર ધારી,
નરકગતિ નિવારી, મોક્ષમાર્ગાધિકારી;
વૃસુર નયનહારી, સ્વર્ગમાર્ગાવતારી,
જયતિ જગતિ વંદે, ભાવથી એ મુખિદે.

આવા અનેક પ્રકારના સદૃશ્યોથી શોભાયમાન શ્રી સદૃશ્યરૂપ સદ્ભાવથી શરણ પ્રહણ કરવું, કે જેથી અપાર સંસારસાગર રહેજે તરાવ. (૭૪)

(૭૫)

मुनिकस्य परोधर्मः । प्राणिनां परिरक्षणम् ॥

सर्वेषांचजीवाशानां जिनेन्द्रो द्माषित मिदम् ॥ ७५ ॥

અર્થ—આ જગતમાં મુનિઓનો ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ દુનિઆના દરેક પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવું તે છે. દુનિયાનાં પ્રાણીમાત્ર કેવાં છે, તો કહ્યું છે હૃદયેશાં જેને જીવવાનીજ આશા રહેલી છે એવા તે છે, મારે તેઓને કદિપણ મુનિજનો હણતા નથી; પોતાના પ્રાણ સાટે પણ તેઓનું રક્ષણ કરે છે. એવું સર્વજ્ઞ જીનેન્દ્રેવનું કથન છે. (૭૫)

ભાવાર્થ—આ લોકમાં સર્વ પ્રકારનાં પાપનાં કામોમાં જેણે મૌન પણ ધારણ કરેલું છે, એવા મુનિ મહાત્માઓનો પ્રથમ ઉત્તમ ધર્મ કયો ?

તો કહે. સર્વ પ્રકારનાં પ્રાણીઓનું પરિરક્ષણ કરવું એજ તેઓનો પ્રથમ ધર્મ છે. જગતના જીવો કેવા છે તો કહે-જીવતર જેને ધણુંજ વહાણ છે અને મરણ જેને અળખામણ છે. એ તો સિદ્ધાંત છે કે આધિ, વ્યાધિ ને ઉપાધિથી પીડાએલો અને મરણપથારીએ પડેલો હોય તો પણ તે મનથી મરવું તો નહિ ઇચ્છે, એંસી વરસનો ડાસો પણ કહેશે કે હજુ હું પાંચ વર્ષ કાઢીશ -મારે જીવવું છે. શ્રી વીરચુડએ સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે કે:—

ગાથા.

સર્વેજીવા વિ દુઃખંતિ, જીવિઓ ન મરિજીઓ ।

તમ્હાં પાળ વહં ધોરં । નિર્ધયાત્વજયંતિણ્મ ॥

અર્થ—સર્વ જીવો જીવતા રહેવાને ઇચ્છે છે, પણ કોઈ મરવાને ઇચ્છતું નથી. એવાં જીવવાની ઇચ્છાવાળાં પ્રાણીઓનો જે લોકો પોતાના સ્વાર્થને માટે વધ કરે છે, તે ધોર કર્મ બાધે છે; તેનો બદલો અવશ્ય પરલોકમાં ભોગવવો પડે છે. ખરેખર નિર્ધય મનના જે કૂ-કરપીણ મનુષ્યોને જીવહિંસા કરતાં જરા પણ ડર લાગતો નથી અને મદ્ય માંસસેવનથી ઉન્મત્ત બનેલાઓ પશુની માફક ઇચ્છા મુજબ પાપ કર્મો કરે છે, તેઓનું પરલોકમાં શુ થશે ? અવશ્ય તેમની માઠી ગતિ થશે.

શીખરિણીવૃત-દયાહીણા દુષ્ટા, કતલ તલવારે વળી કરે,

પછી પાપી પુરા, ઉદર નિજનાં એ થકી ભરે;

ન જાણે તે જાતે, ભવજલધી આ કેમ તરવે ?

નથી એવો મારે, હું પ્રભુ ! હવે દેહ ધરવો. ૧

બિચારા તે ગરીબ જીવનો વધીલ પણ કોણ ચાય ? તે બાપડાને મારતાં કોણ બચાવે ? બિચારા અનાથ જીવો પૂર્વે પાપના ઉદયથી મૂઠપણું પામેલા નિરાધારપણે અસહ્ય મરણાંત કષ્ટો ભોગવે છે. સર્વ પ્રકારનાં આશ્ર-વોથી મુક્ત થયેલા મુનિમહાત્માઓ સિવાય આ જગતમાં તેનો કોઈ એકી નથી. જ્ઞાની મહાત્માઓ તો પોતાના વહાલા પ્રાણુની પણ જરાયે પગવા નહિ કરતાં સામા જીવોને બચાવે છે. તે પર મેતાર્થ મુનિનું દર્શાવે કહે છે.

(૮૨) પ્રાણાંત કષ્ટ દયાધર્મ પાળનાર મેતાર્થમુનિની વાત.

રાજગ્રહી નગરીમાં એક આરાગને ત્યાં મેતાર્થની ઉત્પત્તિ થઈ હતી. પૂર્વભવે સ્વજ્નતિનું મિથ્યાભિમાન કરવાથી આવું કનિષ્ઠ પરિણામ આવ્યું

હવે. અહો જાતિમદ વગેરે આઠ મદો મનુષ્યોને કેવી હલકી સ્થિતિમાં ઉતારી મુકે છે ! મેતાર્થની કનિષ્ઠ કર્મોદ્ધયથી માતંગ કુળે ઉત્પત્તિ તો થઈ, પણ શુભકર્મોદ્ધયથી એક સહાયકારક મિત્ર દેવના પ્રતાપે દીક્ષા ધારણ કરીને મુનિ બન્યા. હવે એકલા એ મેતાર્થ મહામુનિએ કુકડાના પ્રાણ બચાવવા માટે આહાહા ! કેવો મરણાંત પરિણહ સહન કર્યો ? કુણ સોનીએ પોતાના સ્વાર્થ માટે મુનિને દુઃખ દેતાં પાણું વાળી જોયું પણ નહિ, પ્રથમ તો સોનીએ પ્રેમપૂર્વક વહોરાવેલો આહાર લઈ મહાત્મા યનાપૂર્વક રસ્તે પડ્યા. પણ કુકડે ચોખા જાણી આધેલા સોનાના જવલાને સોનીએ નહિ જોયાથી, તરતજ મહાત્મા ઉપર વહેમ પડવાથી સાધુને પાછા વાળ્યા અને ધમકી આપી પુછ્યું કે:-અહીંથી જવલા ક્યાં ગયા ? તમારા સિવાય બીજું કોઈ અહીં આવ્યું નથી, માટે મારા જવલા આપો. શાંત સ્વભાવી મુનિમહાત્મા સર્વ જાણતા તો હતા કે જવલા કુકડે ચરી ગયો છે, પણ સોનીને કહીશ, તો જરૂર તે કુકડાનો ધાત કરશે અને હું મહાધાતકી બનીશ. તો પણ મધ્યસ્થ ભાવનાથી ઉત્તરમાં મહાત્મા બોલ્યા:—

ચોપાઈ.

મુનિ વદે છે સમતાથી તામ, નહિ એ લાલ્હ અમારાં કામ;
પંચમહાવ્રતના ધરનારા, રજા વિના નહિ કાંઈ લેનારા. ૧
એવો છે મુનિમાર્ગ હમારો, પ્રાણ થકી પણ છે મુજ પ્યારો;
સોની કહે પણ સાચું ન બાણું, આવ્યું નથી કોઈ અત્ર અજણું. ૨
કર્કશ વચનો સોની સુણાવે, તો પણ તપસી કોપ ન લાવે;
સીધું પ્રસાદના તમે લેનારા, રૂપિણ આપો જવલા અમારા. ૩
જવલા લઇને ક્યાં પધારો, ક્યાંય નથી કરવાનો આરો;
કોથ કરી કહે, લાવો નહિ તો, વાત જણાશે હમણાં તે તો. ૪

એમ અનેક પ્રકારના કડોર-વચનો સોનીએ તે મહાત્મા પ્રત્યે કહ્યાં. વાહ ! પરિગ્રહ વાહ ! તને ધન્ય છે ! કે જે સોની એક ક્ષણ પહેલાં એ હાથ જોડી નમ્ર બની સદ્ભાવથી આહાર વહોરાવવા ભ્રમંગી બન્યો હતો તેજ સોની અત્યારે એક નિદોષ પવિત્ર મહાત્માને દેહાંત શિક્ષા દેવા તૈયાર થઈ ગયો. હૃદયયુક્ત બદલાઈ શરીરમાં કોપરૂપી રાક્ષસે પ્રવેશ કર્યો. એ બધો

હે પરિગ્રહ ! તારોજ પ્રભાવ છે. તું પાપી સમતાવાદી ભાંગી નાખે છે, કોઈપણ રાક્ષસને પુષ્ટ કરે છે. મોટી મોટી લડાઈઓ તું જ કરાવે છે, હૃદયમાં મહિન ભાવ ઉત્પન્ન કરાવે છે; વગેરે અનેક દોષનો ભંડાર છે. કર્ણાસાગર મહાત્માએ અનેક પ્રકારે જ્ઞાત વચનોથી સમજાવ્યો, તો પણ સોનીએ તો કંઈ નહિ માનતાં મહાકોધાવેશમાં આવી એક આળુ ચર્મ મંગાવી તેમાં તે નિદોષી જ્ઞાત ધર્મમૂર્તિ મહાત્માને ખેસાડી વાધરીથી ગાઢે બંધને બાંધી તડકે મૂકી દીધા. જ્ઞાત મહાત્મા અસહ્ય પરિવહ—સાગરમાં આવી પડતા છતાં મુખેથી એમ ન બોલ્યા કે, જવલા કુર્કટ ચરી ગયો છે, વાહ ! દયામૂર્તિ મહાત્મા વાહ ! ધન્ય છે તમારા જીવનને ! ધન્ય છે તમારી ક્ષમાને ! ધન્ય છે તમારા જ્ઞાનને ! બ્યારે દુનિઆના મોહમુગ્ધ પ્રાણીઓ કોટી ગમે હિંસાકારી ઉપાયો આદરીને પણ પોતાના પ્રાણ બચાવવા માટે અનેક પ્રયત્નો કરે છે, ત્યારે તમારા જેવા કૃપામૂર્તિ મહાત્મા અન્યના પ્રાણ બચાવવા માટે પોતાના પ્રિય પ્રાણનું બલિદાન આપવા પણ ચુકતા નથી. આખરે તે મેતાર્થમુનિએ તે સોનીનો લેશ પણ દોષ નહિ કાઢતાં ક્ષમાપૂર્વક તે સરજીત પરિવહ સહન કર્યો, અને મોક્ષસાનિધ્ય અનિત્ય ભાવનામાં પ્રવેશ કર્યો કે—હે વહાલા જીવન ! જોજો હો, આ અનાયાસે મળેલો અમૂલ્ય સમય કોષકપાયને આધિન થઈ રખેને નિષ્ફળ કરતો ! સુખ-દુઃખ, જ્ઞાતાઅજ્ઞાતા, હર્ષશોક એ પૂર્વોપાર્જિત પુણ્ય પાપના ઉદય મુજબ પ્રાપ્ત થાય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

અવશ્યમેવ મુક્તવ્યં । કૃતકર્મ શુભાશુભમ્ ॥

કૃતકર્મ ક્ષયો નાસ્તિ । કોટીકલ્પ શતૈરપિ ॥

પૂર્વકાળે કરેલાં કર્મોના બદલો અવશ્ય દેવો પડે છે. કર્મની અકળ ગતિ છે. હે આત્મા, તું તો શુદ્ધ છે, તારે ને આ દેહને કાંઈ સંબંધ નથી. ભાકુતી ઝોરડીમાં આવી તેને બાપીજી માની લેતો ના. અવશ્ય એક વખતે તે ખાલી કરવી પડશે જ. તો તે શીદને શણગારવી ! તેના ઉપર મોહભાવ શો ધરવો ? તારી ક્ષમામાતાને બૂલી જતો ના. ક્ષમા, ક્ષમા એ અંતર જીતીને પીલવાની ધાણી છે. ક્ષમાને વરેલા મહાત્મા સંકેટના સમયમાં આત્માનો આનંદ ત્રીસરતા નથી, તો તું પણ એક અનુભવીની ગજલ ગાઈ, થતી શારીરિક મહાવેદનાને વિસરી જઈ આનંદસાગરમાં કુબળી માર અને પવિત્ર થા !

ગજલ-સદા આનંદમાં રહેવું, પડે તે સૌ સુખે સહેવું.

ગણી લેવું ઉરે એવું, હશે માફ વિધિ તેવું. ૧

પ્રભુને ઉરમાં ધારો, ટળે સૌ કર્મ વિકારો;

નથી એના વિના આરો, વૃથા શું શોકને ધારો. ૨

થશે શું શોક કીધાથી, જશે શું દુઃખ તેનાથી;

થશે શુભ ધ્યાનની હાની, વહે શ્રી વીર સુજ્ઞાની. ૩

હતો શો વાંકે સીતાનો, મળ્યો વનવાસ વસવાનો;

વિધિનો લેખ ઉર લાવી, ખમ્યા સૌ કષ્ટ સમલાવી. ૪

અન્યા રધુરાય વનવાસી, ધરો ઉરમાં ન ઉદાસી;

વિચાર્યું ઉરમાં એવું, હશે માફ વિધિ તેવું. ૫

સતી શ્રીદ્રૌપદીદેવી વિપ્રતિ શીર પડી કેવી ?

એ ત્રાણાં ચીર સહામાંહી, સહાં સૌ કષ્ટને ત્યાંહી. ૬

કરમને કો લગે નાહિ, મિટે ભાવિ નહિ ક્યાંહિ;

કરમને શર્મ છે નાહિ, કરમને છે કૃપા નાહિ. ૭

સમે જે સાંપડે જેવું, વધાવી મગ્નમાં રહેવું;

આનંદે સૌ સહી લેવું, ન બહાણું કોઈનું દેવું. ૮

સુખદુઃખ પુણ્યપાપોના, ફળો છે એ વિપાકોના;

મળ્યો શુભ દેહ આ આવો, વૃથા શોકે શું ગુમાવો? ૯

નહિ રોવું નહિ જોવું, અફળ આંસુ નહિ લોવું;

ફનથી શું થશે સુખ, ફનથી શું જશે દુઃખ? ૧૦

સકળને સુખ છે વાલું, સકળને દુઃખ છે ભાલું;

છતાં દુઃખને સહી લેવું, ઉદે આવે કરમ જેવું. ૧૧

પ્રભુના ગુણને ગાવો, સદા સદ્ભાવના લાવો;

શરણે સદ્ગુણને જાવો, જીવન સન્માર્ગમાં લાવો. ૧૨

જપો જીનરાજના જપો, મીટે સૌ જન્મનાં પાપો;

અભય સુખ સર્વને આપો, સુખદ આ માર્ગને થાપો. ૧૩

કંઈ સુખી કંઈ દુઃખી, કંઈ સુખી કંઈ ભુખી;

જગતનો ઠાક છે એવો, ફરતા ચક્રના જેવો. ૧૪

નહિ શોકાગ્નિ ઉર લાવો, સદા સંતોષમાં આવો;

વહે સુનિ વિનય ભાવે, સંતોષી સુખ રાદા પાવે. ૧૫

આખરે અનિત્ય ભાવના ભાવતાં થોડાજ કાળમાં અપ્રતિહત કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને તેજ વખતે અક્ષય મોક્ષલક્ષ્મીવાળું પરમપદ પ્રાપ્ત કર્યું. અહ્ય સમય પછી તે સ્થાનમાં કોઇ કડીઆરો લાકડાં વેચવા આવ્યો અને તેણે ત્યાં આંગણમાં લાકડાનો ભારો નાખ્યો, તેના ધનકારાથી ત્યાં ફરતો તે કુર્કટ ખીન્ચ્યો, અને ભયને લીધે ચરક કરી ગયો, તેમાં પેલા સર્વ જવલા નીકળ્યા. જવલા જોઇ સોની ચમક્યો, હાય ! ગજબ થયો ! મેં દુબે નિર-પરાધી પવિત્ર મહાત્માની ધાત કરી, મારા જેવો કર્મચંડાળ ખીજો કોણુ હોય ? મેં સાહસ કામ કરતાં જરા પણુ ડર ન આવ્યો. આ મહાત્માનો જીર્ણોત્થાન રાજ્ય જાણુશે તો મારા યુરા હાલ થશે. કારણુ કે રાજ્યના આ જભાતા છે. માટે હું તો જરૂર મરાયો. હવે મારે કોઇ શરણુ નથી. હું હવે જ્યાં જોઈ છું ત્યાં ભય, ભય અને ભયજ ભાળું છું, અશરણુના શરણુ અને બળતાના બેલી હું મહાત્મા ! તમારા વિના મારે કોઇનો આધાર નથી. એવી રીતે સોની તે મહાત્માના શબ્દની પાસે ખૂબ રાયો, પરતાયો, અને ખરા જીગરથી ધણી આત્મનિંદા કરી. ઉપરે સોની પોતે મહાત્માનો વેશ ધારણુ કરી વનમાં ગયો, ધણી ઘેર તપસ્યા કરી કર્મને બાળી-પ્રજાળી આત્માને પાપથી નિર્મળ કર્યો અને સકળ કર્મને ખપાવી અવ્યાયાધ મોક્ષ-સુખનો ભોગી બન્યો. વહાલા મુમુક્ષુબંધુઓ ! કાંઇક સમજો ! જોઇ તે મહાત્માની અપૂર્વ દયા ! જોયું તેમનું અદ્ભુત ગાંભીર્ય ! અહાહા ! સ્વપ્રાણુને જતાં કરીને પણુ પર પ્રાણુ બચાવનાર તે મહાત્માને કેટીકેટી ધન્યવાદ છે ! તેમજ મેધરથ નામના મહારાજાએ એક પારેવાને બચાવવાની ખાતર પોતાનો પ્રિય દેહ અર્પણુ કર્યો અને આખરે તે દયાના પ્રભાવે સોળમાં શ્વાતિનાથ તીર્થે જઈ ગયા, અને એકજ જન્મમાં છ મહાન પદવી પામ્યા. અહાહા ! દયાનો કેવો અદ્ભુત પ્રભાવ ! વાહરે કેવું ઉત્તમ ફળ ! એવી દયા આવા મહાત્માઓ મુખ્યત્વે કરીને પ્રાણુ સાથેજ પાળે છે. જે દયા નહિ, તો ધર્મ, દાન પણુ કામનાં નહિ. ખરેખર ભક્ત કવિ શ્રી છોટમે કહ્યું છે કે:—

ધોળ

સત્ય નહિં તે, ધર્મજ શાનો ? દયા વિના શું દાન જોને;

મન વશ નહિ તે, તપ પણુ શાનું ? શીલ વિના શું સ્નાન જોને. ૧

દયા વિનાના ધર્મથી મોક્ષફળની આશા રાખનાર પથ્થરની હોડીમાં એસી મહાસાગર તરી સામે કિનારે જવાની મિથ્યા આશા રાખે છે. દયા

એ મોક્ષમાર્ગનું પહેલું પગલું છે. “નાસ્તિ દયાયા પરો ધર્મ” । દયાથી ઉત્તમ એકે ધર્મ નથી. માટે પવિત્ર આત્માઓએ દયાધર્મને સપ્રેમે અંગીકાર કરી આ અમૂલ્ય માનવજીવન સરળ કરવું. (૭૫)

(૭૬)

इहेंद्रियग्राम मनश्चंचलं च । नयेयुरेनोऽध्वनि ये मनुष्याः ।

वृजेयुरेते नरकं भयाधं । मित्यच्छ धीर प्रमुराचक्षे ॥ ७६ ॥

અર્થ—જે મનુષ્યો આ જગતમાં પાંચ ઈંદ્રિયો અને અતિ અચળ એવું મન તેને પાપના રસ્તામાં દોરે છે, લેઇ જાય છે, તે ખરેખર લાયના લાડારૂપ નરકગતિ વિષે જઇ ઉપજે છે. એમ પવિત્ર શ્રી વીર ભગવાન સર્વને કહેતા હતાં. (૭૬)

ભાવાર્થ—આ લોકને વિષે જે પ્રાણીઓ શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ ને સ્પર્શ એ પાંચ ઈંદ્રિયોના સમૂહને તથા ચકાળ એવા, મનને પાપ માર્ગમાં દોરે, તો જરૂર તે પ્રાણીઓ કેવળ દુઃખના સ્થાન નરકને વિષે જાય. એ પ્રમાણે પવિત્ર શ્રી વીરભગવાને કહેલું છે. માટે હે અઘાની આત્મા ! તારા પાંચ ઈંદ્રિયો રૂપી તોફાની ઘોડાને તથા તનરૂપી સારથીને આધિન થઈ મોહ-મનોરથો પર ચડી તારા નિર્ભળ આત્માને મહાદુઃખથી ભરેલી ભવાટવીમાં પરિભ્રમણ કરાવતો ના. કારણ કે ખરેખર તે દુર્ગતિના આગાર છે. માટે તેનાથી વિરક્ત રહી આત્મસાધન કરવું તેજ માનવ જીવગી પામવાનું સાર્થક ગણાય છે અને આ માનવદેહથીજ મોક્ષલક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે, બીજી કોઈ જીવ્યોની કે ગતિથી મોક્ષનગરની પ્રાપ્તિ થતી નથી. મનુષ્યભવ તો પુણ્યે કરી આ જીવાત્માને અનંતવાર મળ્યો, પણ એ દુર્લભ એવો મનુષ્યભવ પામીને આત્માનું હિત સાધન કરવાને બદલે જન્મ-મરણની વૃદ્ધિ થાય તેવાં જ અકાર્યો અને કુટિલકર્મો કરી મનુષ્યજન્મ એળે શુભાવી દીધો, પાંચ ઈંદ્રિયોના વિષયસુખમાં પડી જઈ અચળ મનને વશ કરવાને બદલે તેનેજ વશ આ આત્મા પડી જતી બાજી હારી ગયો. આત્મા મહાભગવાન અને અનંત ઋદ્ધિનો ધણી છતાં ચોરટી પાંચ ઈંદ્રિયો અને મર્કટ જેવા મનને આધિન થઈ પરવશ પડ્યો, મનની ઇચ્છાનુસાર વર્તવા લાગ્યો. મનને પ્રિય લાગે તેવા મનોહર શબ્દ સાંભળવા, રૂપે તેવા સુગંધી પદાર્થો સુંઘવા, આનંદ મળે તેવાં આઠ પ્રકારનાં સ્પર્શ સુખ ભોગવવાં,

રમણિય સુંદરીઓના વિષયસુખમાંજ મનને આસક્ત રાખવું, ચિત્તહર ચતુરાંઓની હટકમટક ને હાવભાવ જોઈ નેત્રાનન્દ ભોગવવો; એવા એવા અનેક પ્રકારનાં સસારનાં સુખોમાં ઇન્દ્રિયોને-મનને મહાલવા-ખેલવા દેઈ આત્મા અનંત શક્તિમાન છતાં વાદળાંથી ઢંકાયેલા સૂર્યની પેઠે બળ પ્રકાશ કરી શકતો નથી. અહો ! આ તો મહદાશ્ચર્યની વાત છે, કે રાજા ઉઠીને ભિખારીને આધિન થાય ! મોટા ગજેન્દ્રને ભેદનારો કેસરી સિંહ ઉઠીને શિયાળની તાબેદારી ભોગવે ! ખરેખર આ જીવ અત્યંતથી ભ્રમમાં પડીને આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ભૂલી ગયો છે, તેથી સિંહ જેવો થઈને અકરાના ટોળામાં ભળી જઈ અકરી જેવો ગરીબ થઈને ભરવાડની તાબેદારી ઉઠાવવા લાગ્યો છે. આત્મનું મૂળ વિચારીએ તો એ સિંહ અમુક પ્રકારે ડરેલો-ભાકેલો છે, તેથી તે પોતાની સત્તા અને તેજ પ્રગટ નહિ કરતાં અકરાના ટોળામાં અકરાને નામે પોતાને ઝાળખવા લાગ્યો છે. હવે એ સિંહ અકરાના ટોળામાં કેવી રીતે આવ્યો ? વળી આવ્યો છતાં પોતાની સત્તા કેમ ન ચલાવી શક્યો ? તથા તે ટોળામાં પોતે પોતાના બળથી કેમ છુટો ન થઈ શક્યો ? અને ઉત્તર તેને કેણે આવી ટોળામાંથી મુક્ત કર્યો ? તે નીચેના દૃષ્ટાંતથી અરોબર સમજાશે. “કુશાથી ડરો તે પહેલાં આ નીચેની વણુઝારાની વાત જરૂર યાદ કરો !”

(૮૩) ભયભીત થઈ પરવશ પડી ભાર વહેનારો સિંહ.

એક વિકટ વનમાં જુદીજુદી જાતનાં જનવરો વસતાં હતાં. તે બધાને રાજા સિંહ તથા તેની રાણી સિંહણ જંગલમાંના બધાં પ્રાણી કરતાં જોરાવર ગણાતાં હોવાથી તેઓ આદરણીય સત્તા ભોગવતા હતાં. એકદા કિનાળાના અરા બપોરે આ સિંહ ધણો તરસ્યો થયો, તેથી સિંહણને કહીને નદી તરફ નીકળી પડ્યો. જ્યારે તે નીકળ્યો ત્યારે તો સૂર્યનો તાપ કરડો-ધણો-પ્રખર અહુ જોરમાં હતો, પરંતુ રસ્તામાં મળતા ઘેડા હાથી વગેરેની સલામ તથા ગાય, બેંસ, અકરા, ઘેટા વગેરેના પ્રણામ તથા કૂતરા, બિલાડી, ઉદર, કીડી, વગેરેના સાદાંગ દંડવત, સ્વિકારતા સ્વિકારતા વનરાજને જવાનું હોવાથી તે નદી કિનારે પહોંચ્યો ત્યારે તો સૂર્ય મોટી થાળી જેવો બની પ્રકાશિત રંગના વાદળોમાં સંતાકુકડી રમવા લાગ્યો હતો. ઝેજ વખતે પાસેના ગામડામાંથી એક ડોશી પાણી ભરવા આવી હતી. સઘ્યા સમય નજીક આવવાથી તે ખિચારી ડોશીથી અરોબર દેખી પણુ શકાતું ન હતું તેથી એક બે વાર તો

૨૧૨ અભિમાનમાં આથડે, દરાચાર રંમનાર; [વૈરાગ્ય શતક
તંત તળે નહિ આપણો, તે રાવણુ અવતાર. ૨૧૧

પડી જતી રહી ગઈ. છેક અંધારું થઈ જવાની ખીકથી ડાશી પાણી ભરીને જરા ઉતાવળા પગે ચાલવા ગઈ, પણ ધડપણુને લીધે પગમાં જોર નહિ હોવાથી તે પંડી ગઈ ને એકું કૂટી ગયું. આપડીને જરા પગમાં વાગ્યું પણ હશે, તો પણ વધારે અંધારું થઈ જશે તો વળી વધારે હેરાન થવું પડશે—એવા ડરથી તે બિચારી ઉઠીને ઝટ લઈ રસતે પડી. જતા જતાં બોલી કે:—“રાતની ફોજ સામટી ચડી આવે છે માટે જલદી નહિ નાસું તો મારી જઈશ, સિંહ કરતાં યે એનું બળ ધણું છે માટે એનાથી તો તોઆ ઈ” પાણી પીને ફરતાં સિંહે આ શબ્દો સાંભળ્યા, અને તે વિચારવા લાગ્યો કે:—“મારા કરતાં પણ જોરાવર દુશ્મનની ફોજ અહીં આવે છે—એવું ડાશી કહે છે તે શું ખરું હશે? મારા કરતાં જોરાવર? હોય તો નહિ, પણ ધરડાં માણસ અનુભવી હોય છે, માટે એમનું કહેવું ખોટું હોવું ન જોઈએ; ડાશીનું ધર નજીકમાં હશે તેથી તે તો રાતની ફોજ આવી પહોંચ્યા પહેલાં ધર ભેગી થઈ જશે, પણ મારું રહેઠાણ તો અહીંથી ધણે દૂર છે, ત્યાં પહોંચતા પહેલાં કદાચ રાતની ફોજ રસતામાં મળે તો મારા તો સોએ વરસ પુરા કરે એમાં કાંઈ શક નહિ! અહીં ઝાડી પણ ઠીક છે. લાવ તેના પાછળજ સંતાઈ રહું, તે ફોજ ઉપડ્યા પછી જ નીકળવું સહીસલામત છે. આ તરફ વનરાજી ઝાડીમાં સંતાઈ ગયો ત્યારે આખા જગતનો રાજ સૂઈ પણ વાદળમાં પૂરેપૂરો સંતાયો. એટલે ધરતીએ અંધારપછેડાં ઝાઢ્યો, અત્યારે અકુશરહિત અનેલી વનરાજની વસ્તીનો કાલાહલ તે અંધારપછેડાને છાંયે તેવોજ હતો. એવામાં એક વણજારો ખચ્ચરો ઉપર અનાજ લાદીને વેચવા સાડું પોતાના માણસો સહિત નજીકના ગામમાં આવતો હતો, તે ગામના ફરવાળ ખંધ થઈ જવાથી અહીં નદીકિનારે ઉતર્યો. પોઠો બધી નીચે ઉતારી એટલે ખચ્ચરો આડાં અવળા ભટકવા લાગ્યાં તથા વણજારનાં માણસો લાકડાં સળગાવીને તાપવા લાગ્યાં. કોઈ રાગડા તાણવા લાગ્યા, ખચ્ચરો ખુંખારવા લાગ્યા. એમ ચોતરફની ભારે ગડગડ તથા અંધારા વચ્ચે રહી રહીને ઝખકતા ભડકા જોઈને તો સંતાયલો સિંહ ખરેખર આ સર્વ રાતની ફોજનું ધાંધલ છે—એમ કંઈપીને ડરવા લાગ્યો; તે મનમાં બોલી પણ ગયો કે:—ખરેખર આજ મારું આવી બન્યું છે, ડાશીનું કહેવું યથાર્થ છે; આમાંથી બચું તો હું કેવો ભાગ્યશાળી ?

હવે પ્રાતઃકાળ થવાને ધણી વાર હતી, એટલામાં તો પેલા વણજારાએ

પોતાના બધા માણસોને જગાડ્યા, નજીક આવેલું લાલનું સ્થળ જોઈ તે ધીરજ, ઉંઘ અને હરકોષ પ્રકારનો (રાતની ફાજનો) ડર પણ જોઈ બેઠો હતો, આમતેમ ભટકતાં ખચ્ચરોને એકઠાં કરી બધાં ઉપર ગુણો લાધી, પણ એક ખચ્ચર ખીજાઓથી જુદું પડી નદીએ ગયેલું તે મગરનો ભોગ થઈ પડેલું તેની કાઠને ખચ્ચર પડી નહિ. તેની શોધમાં ફરતાં વણજરાએ ઝાડીમાં જરા ખડખડાટ સાંભળ્યો, તદ્દન અંધારું હોવા છતાં પણ રાતની ફાજથી પણ નિડર બનેલા વણજરાએ ઝાડીમાં જવાની હિંમત ધરી. પોતાની નજીક આવતાં પગલાંનો અવાજ સાંભળી સિંહ તો ગભરાઈ ધુજવા લાગ્યો, જે કાળ ચોધડીએ પોતે સિંહણથી જુદો પડ્યો હતો, તે ચોધડીયાને ગાળો દેવા લાગ્યો, દૈવપર અભિશાપ વરસાવવા લાગ્યો, અને લવિષ્યના નફાની ધુન-કેફથી નિડર અને નિઃશ્વસ્ય બનેલા વણજરાએ તેનો કાન પકડી ખીજાં ખચ્ચરો પાસે લાવી તેના ઉપર ભારે પોઠ લાધી, ત્યારે તે રાંક જેવો થઈ કાંઈ કરી શક્યો નહિ; પછી વણજરાએ તથા તેના કાફલાએ ત્યાંથી કુચ્ચ કરી. સેંકડો પોડીયા વચ્ચે આ નવો કુળવાન પોડીઓ પણ રાંક થઈ ખીજા પોડીયાની પેઠે નીચું ધાલી મુંગેમુંગે પોઠ ઉંચકીને પોડીયાનાં પગલાં જરતાં શીખવા લાગ્યો.

હવે સિંહણે વિચાર્યું કે પાણી પીને આવતાં સિંહને આટલી બધી ચાર લાગતી નથી, માટે નક્કી તેને માથે કાંઈ પણ ભારે આકૃત આવી પડી હોવી જોઈએ; એમ વિચારી સિંહની શોધમાં તે પતિવ્રતા વનરાણી નીકળી પડી, પતિભક્તિ તથા શૌર્યને માટે સિંહણની જાત સુપ્રસિદ્ધ છે. નદી કિનારે જોતાં કોઈ જગાએ સિંહ તો દેખાયો નહિ, પણ પ્રેમાળ મનવાળી સિંહણ પ્રિયતમ રનેહીનાં પગલાં તુરત ઝાળખી શકી. એ પગલે પગલે જતાં કેટલેક દૂર ગયા પછી એક મોટી વણજરા-ફાજ જતી જોઈ, તેની વચ્ચે પોતાના પતિને સધળા પશુના ને આખા વનના રાજાને પોઠ ઉપર બોજા સહિત ચુપકીથી ચાલતાં જોયો. પોતાની આંખથી વધારે ને વધારે નિહાળીને જોવા લાગી. છેવટે સંખેદાશ્ચર્ય અને ક્રોધથી તે બોલી:—

“મારે તે મારી આંખને માનવી કે મારા પતિનો સ્વભાવ જાણનારા મારા મનને ? ! જે નિર્ભય, નિડર, પ્રખળ પશુપતિ, આ સિંહણનો શૂરો સ્વામી તેનેજ આ તુચ્છ જીવો વચ્ચે મુંગે મુંગે ગુલામી ? !” સિંહે માથું ઝાંચું કર્યું વિનાજ ધીમે સાદે સિંહને ઉત્તર વાળ્યો કે:—“તારા શક્તિ

૨૧૪ અધો વિષય વિકારમાં, કરે ન લેશ વિચાર; [વૈરાગ્ય શતક
ક્રમોતે પર હાથે મરે, તે કીચક અવતાર. ૨૧૩]

વિનાના ક્રોધથી હવે કાંઈ વળે તેમ નથી, આપણા બેથી પણ હજારો ગણી
જળમરી એવી આ રાતની ફોજ હમણાં તૂટી પડશે; માટે તને જીવવું
વહાણું ન હોય, તો પણ આપણા અન્યાની ખાતર તું રસ્તે પડા !” પતિ
ઉપર શુભરાયલા અન્યાય, પતિની બ્રમણ અને પોતાના કુદરતી સ્વભાવથી
ઉરક્રાંતથી સિંહણ તો આ શબ્દો ઉપર કાંઈ પણ ધ્યાન નહિ આપતાં
એકદમ મોટી ગર્જના કરી કાઢ્યા ઉપર તૂટી પડી. ચારે બાજુની જમીન
બધી ધ્રુજ ઉઠી, ઝડકે પવા લાગ્યા, પ્રાણી માત્ર ત્રાસ પામ્યાં, પોઠીયા સર્વ
જીવ લપ્પને નાઠા. એક બે બિચારા ત્યાં જીવીયાઓ વવરોવિયા (પ્રાણરહિત)
થઈ ગયા. વજ્રજ્વરાના માણસમાના કેટલાએકે બીકથી પ્રાણ છોડ્યા, કેટલા-
એક દોડતા પોઠીયા તળે દબાઈ મરણ પામ્યા અને વજ્રજ્વરો પોતે તથા
તેના મૂઠીભર બીજા માણસો સહીસલામત નાસી છૂટ્યા. પછી સિંહણે બીજી
દ્વાજા ભરી તે ક્રોધની નહિ પણ પ્રેમની હતી, તે પોતાના પતિને પ્રેમે
વળગી પડી. પણ શરમાઈ ગયેલો સિંહ તો ઉંચું જોઈ શક્યો નહિ,
ત્યારે સિંહણે તેને સ્નેહથી બોલાવી શરમ દૂર કરાવતાં કહ્યું કે:-સ્વામીનાથ !
આપ સર્વ પશુઓના પતિ-પ્રભુ કહેવાઓ છો, છતાંપિ આ કમળોર અન્યરો-
પોઠીયાથી ક્યાં એ શું ? કહી એક તલભાર બોલે તો ઉપાડ્યો નથી, એવા
મહાન ને શૂરવીર છતાં આવી ભારે પોઠ ઉંચકી એ શું ? તમારી અગ્નિ
જેવી આંખો અને દબાવાવાળો દેખાવ મનુષ્ય પ્રાણીને પણ દુરથીજ ચથ-
રાવી-સુતરાવી નાખવાને બસ છે ! તો પછી આજ બકરી જેવા રાંક કેમ
બન્યા ? કહો ન કહો પણ આ વાતમાં કાંઈ ઉંડો ભેદ છે ખરો ! પછી
સિંહે બધી વાત કહી સંભળાવી એટલે પાછી સિંહણ બોલી:-આપનો
જાતિસ્વભાવ ભૂલાવનાર એક ડર જ છે, એ હું હવે સમજી; ડર ખરેખર
સૌથી જોરાવર છે એ નિઃસંશય છે. પણ વનરાજ સિંહને ડર શો ? મહા-
રાજાને બીક શેની ? સિંહણના સૂત અને સિંહણના પતિને ભય શો ? હવે
પછી કશાથી ડરો તે પહેલાં “વજ્રજ્વરાની આ વાત ચાક કરજો.” આ
સિંહસિંહણ પછી ઘણો વખત બેગાં રહી સુખી થયાં.

પ્રિય વાંચનાર ! એવા તો કેટલાયે સિંહ ડરતા-ભાગતા કરે છે તે તું
જાણે છે ? તું પોતે પણ એ બીકણ સિંહ છે, હું પણ તેવાજ છું, બીકણ
છું. મારી ને તારી આસપાસના ઘણાખરા મનુષ્યો પણ તેવાજ છે. મારી
આ વાતમાં સિંહ બીન્યાતું વાંચી તું તેની મશકરી કરે, અગર એ બસ-

લાલિત વાત લખનારની અગ્રાનતા ઉપર હસે, તે પહેલાં મારે તને કહેવુંજ નોઈએ કે તે સિંહની બીક તો દૂર થઈ અને સિંહણની સહાયથી નિઃશંક એવા તેના જાતિસ્વભાવ પર તે પાછો વળ્યો પણ ખરો ! પરંતુ ગરીબ બિચારા તમારા મારા આત્મા પોતાના નિઃશંક નિશ્ચયી-નિઃશંક જાતિસ્વભાવ પર ક્યારે આવશે ? તે તો એક કેવલજ્ઞાની પ્રભુજી જાણે. તમારી અને મારી શોધમાં આપણી સિંહણ (સુમતિ) ક્યારે નીકળી પડશે ? આપણાં પગલાં ક્યારે શોધી કાઢશે ? આપણા ઉપર ત્રાસ કરતા વધારે સત્તાના લાલચુ, ધાતકી અને વગર જોરે જોરાવર ગણાતા, મનાતા વણજારાને (વિકારને) ક્યારે હકાવશે ? અને આપણને આપણી તથા આપણા શત્રુની શક્તિની સરખામણી કરી બતાવી આપણા જાતિસ્વભાવો પર ક્યારે લાવશે ? તેની તને કે મને કલ્પના પણ નથી. મનુષ્યસ્વભાવ (જેને સિંહની ઉપમા આપી છે) નિર્ભય, નિઃશંક, નિશ્ચયી અને પવિત્ર છે, દુષ્ટ વિકારોએ આપણને ડરાવી મારી આપણા ઉપર પ્રવૃત્તિની પોઠો લાધી છે;

બીજાઓને તેનાથી ડરતાં તથા તેના ડરની વાતો કરતાં જોઈ આપણે એકવાર ડરી જઈ શકિત બની વીલેમુખે ધુળતે શરીરે તે પોઠ-ખોળને ઉઘડીએ છીએ; ઉઘડું માથું પણ કરી શકતા નથી-એવા નિર્ભય, બીકણુ, વીર્ધહીન-કાપુર-આયલા ચર્ષ ગયા છીએ. એ વિકારોની તાબેદારીની બેડીને સહવાસ પડી જવાથી શુદ્ધ અને ઉચ્ચ વિચારો કલ્પનામાં પણ આવી શકતા નથી; એ દુષ્ટ વિકારોથી કરી જવાથી “ના” કહેવાની હિંમત આવવી પણ ઘણી મુશ્કેલ છે. મોટાં લાંબાં ચોડાં છટાદાર લાપણો આપવામાં આગવો છતાં એક ટુકો ને ટચ “ના” શબ્દ થોડો વખતે કહેવો ઘણું મુશ્કેલ લાગે છે, તે પણ મનુષ્યસ્વભાવને તે શક્તિ વારસામાં મળેલી હોવા છતાં ! મનુષ્ય અહમ્મત કાર્યો કરી શકે છે, ધારે તો ક્ષણમાં ત્રિલોકમાં ફરી વળે છે, ટુંકમાં તે કે એ સાંભળ્યા પણ ન હોય, એવા અપૂર્વ ચમત્કારો કરવાની મનુષ્યમાં શક્તિ છે, પરંતુ તે અગ્રાધ શક્તિ આપણા શત્રુના ડરથી આપણે પોતેજ હાથે કરી ખોઈ બેઠા છીએ અને પછી આપણા ડર અને લાચારીનો લાભ લઈ તે શત્રુઓએ આપણને છેક ગુલામજી બનાવી સ્વાધીન-કબજે કરી દીધા છે. આ બોલ જેવા કેટલાક પ્રાસંગિક બોલ સમયે સિંહણના શબ્દો જેટલું મારા બોલનું જોર નહિ હોવાથી આપણે તો કાયમ પોઠીયા ને વિકારોના વેઠીયાજી બન્યા રહીએ છીએ. આપણા સિંહરૂપી મનુષ્યને બહુ દૂર પડેલી સુમતિ-સિંહણ શોધી કાઢે અને આપણો જમ ને ડર દૂર કરાવી આપણા

નતિસ્વભાવે આપણને પાછા લાવે-એજ શ્રી પંચપરમેષ્ઠી પ્રત્યે પાર્થના છે. હવે
પછી કથાથી ડરે તે પહેલાં સિંહ-વનરાજ અને વલ્કુળરાની આ વાત
જરૂર યાદ કરજો ! (૭૬)

(૭૭)

રે રે બાંધવ ! પश्यपश्य पुरतः कासारतीरे बर्क ।

संधत्तं ध्रुव मत्र ध्यानमधहं साक्षाद् ऋषेसंनिभम् ॥

श्रुत्वैका शफरी स्वर्नतद्वदद् वाक्यं मम श्रूयतां ।

रे पान्थ ! प्रशमेनतेन मुनिना सर्वं विनष्टं कुलम् ॥૭૭॥

અર્થ:—હે ભાઈ લક્ષ્મણ જો તો ખરે ! કે સરોવર કાંઠે
ઉભેલો બગલો ખરેખર ઋષિમહાત્માઓના જેવું એકાગ્ર ચિત્ત-
વાળું અને અચળ ધ્યાન ધરી કેવો તપ કરે છે ? આ પ્રમાણે
નિખાલસપણે રામ બોલ્યા. રામનું વચન સાંભળી ખૂણામાં
સંતાપલી એક માછલી બોલી-હે વટેમાગું મહાપુરુષ ! તે કપટી
મુનિએ તો મારા સમસ્ત પરિવારનો વિનાશ કરી નાંખેલો છે. (૭૭)

ભાવાર્થ:—કેમથીના વચનથી વનવાસી થયેલા શ્રી રામચંદ્રજી તથા તેના
પ્રેમપાશથી બંધાયેલા ભાતા લક્ષ્મણ તથા કુલાંગના સતી સીતા તે ત્રણે
જણે વનમાં જતા એક સ્વચ્છ નિર્મળ જળથી પૂર્ણ પંપા નામે સરો-
વર જોયું. તે તળાવને કાંઠે એક બગલો પોતાના શરીરને અચળ કરી
ભક્તતની પેઠે શાન્ત ઉભો રહેલો જોઈ રામચંદ્રે આશ્ચર્ય પામી લક્ષ્મણ પ્રત્યે
કહ્યું કે:—

હે બાંધવ ! આ બગલાને તો જો ! જેવું ઋષિઓના જેવું અવિચળ
તથા નિર્મળ ધ્યાન ધરે છે ! સરલ હૃદયી રામચંદ્રજીનું આ વચન સાંભળી
સરોવરના એક ખુણામાંથી એક માછલી પાણી ઉપર આવીને મનુષ્યવાણીથી
બોલી કે:—હે પવિત્ર હૃદયના પૃથિક ! તમે માફ કરજો સાંભળો ! પેલા
પાણીમાં અચળ ધ્યાન ધરી ઉભા રહેલા કપટી બગ મુનિવરે તો મારા સર્વ
કુળને નાશ કર્યો છે, હવે હું એકલી રહેલી છું તેણે મને પણ પકડવાનો
આવો ઢોંગ કરી પ્રયત્ન આદર્યો છે. સહવાસી અને અનુભવી માછલીની
આ વાત સાંભળી તેઓ ત્રણે જણાં આશ્ચર્ય પામી ત્યાંથી ચાલતાં થયાં.

બગભગતની આ વાત ઉપરથી સાર એ લેવાનો છે, કે કપટી માણસોની

ઉત્તરાર્ધ] નદી કુંગરમાં આથડે, પ્રભુ દર્શનને કાળ; ૨૧૭
 તુળમાં દર્શન છે અરે, બાલ નહિ મહારાજ. ૨૧૬

વર્તણૂક ઉપરથી ધણી સારી જ્ઞેનામાં આવે છે, મોટેથી વાણી પણ મીઠી-મધુરી બોલે છે તથા ધર્મને વિષે પણ ધણો આગળ પડતો ભાગ લેઈ યશોધન મેળવે છે. આવા ઉપલક્ષ સ્વભાવથી ભદ્રિક જ્ઞેનોને વિશ્વાસ પમાડી તેઓને છેતરવા માટે હૃદયમાં જાળી કાઢી રાખે છે અને ગુપ્ત રાખેલી એ કપટ કાઢી-છરી એવી તો તિક્ષ્ણ હોય છે, કે પોતાના સ્વાર્થ માટે સામાના પ્રાણ્તાંત દુઃખ સુધી પણ વિરામ પામતી નથી. આવા કપટી મનુષ્યોની કાયા વડે કરેલી ધર્મ ક્રિયાઓ નિષ્ફળ થઈ કલેશરૂપ થઈ પડે છે. માટે મોક્ષેચ્છુ સુજ્ઞેનોએ તો આવો કપટી, કુટીલ સ્વભાવ દૂર કરી સર્વ જીવજંતુઓ સાથે બ્રાતૃભાવ રાખી નિર્મળ નિષ્પાપવૃત્તિથી મનવચન કાયાએ કરી વિધિપૂર્વક ધર્મક્રિયાઓ કરવી, અને જે કરવી તે પવિત્ર મનથી, અને ઉલ્લાસ ભાવથી કરવી. ખરેખર સર્વ ધાર્મિક ક્રિયાઓ નિષ્કપટભાવે કરવાથી કૃણાભૂત થાય છે, તેવી મહાન મનોભાવે કરવાથી સફલ થતી નથી, અને તેથી કોઈ સિદ્ધિ પણ થતી નથી; પણ ઉલટું જગતમાં હાસીને પાત્ર થવાય છે, ધર્મધૂતના નામે ઝાળખાઈ તેનો વિશ્વાસ પણ કોઈ કરતું નથી. એટલું તો અવશ્ય યાદ રાખવું, કે દુનિયાના કેટલાએક ભોળા લોકો ધર્મને બહાને ઠગાય છે-છેતરાય છે, તેટલા બીજા ક્ષણી ક્ષણે-છેતરાતા નથી. માટે જ કેટલાએક ધૂર્ત લોકો ધર્મને બહાને લોકોને થાપ દેઈ, ભરમાવી-ઠગી પોતાનો સ્વાર્થ સહેલાઈથી સાધી લેવામાં ફાવી જાય છે આમ ફાવી જવામાં મુખ્યત્વે કરીને ત્રણ કારણો છે. નમ્રતા, વચનપટુતા-વાચાલતા અને ગભીરતા; તેઓ એવી તો અધિનતા ને નમ્રતા બતાવે છે કે ગમે તેવા ચતુર પુરૂષ પણ તેની આલાકીથી ચળી જઈ ગળી જાય છે.

કુહો-નમન નમનમે ફેર હે, અતિ નમે નાદાન;

કગલખાજ હોહા નમે, ચિત્તા ચોર કમાન.

અર્થાત્—ચિત્તાને કોઈ જનવરનો શિકાર કરવો હોય ત્યારે તે એવો તો જમીન પર પડી જાય છે, કે પૃથ્વીને પગે લાગતો હોય ! પણ પ્રિય પાઠક ! ખરે એમ નથી, પણ ગ્રિયારા અનાથ પ્રાણીના પ્રાણ હરવા માટે વિશ્વાસ બેસાડવાનો આ તો એક પ્રપંચ ભરેલો ઉપાય છે. તેમજ ચોરલોકો પણ ધનહરણ કરવા પારકા ઘરમાં પેસતી - વખતે એવા તો વાંકા વળી ધીમેધીમે ચાલે છે, કે જાણે તે ધરધણીને મરતક નમાવતો હોય ! પણ તેમ ન હોતાં આ પણ વિશ્વાસ બેસાડવા મહેનત લઈ ગુપ્ત રીતે ધરધણીનું ધન

હરવાની યુક્તિ, કપટકળા ને પ્રપંચ બતાવે છે. વળી કાંઈ ધનુષપર કામઠી ચડાવે છે ત્યારે તે પશુ વાંકી વળે છે; તે શત્રુદળ ભેદવાને માટે જ બાંધેા. બિચારા ભોળા અજ્ઞાનોને વચનચાતુર્યથી વિશ્વાસ પમાડી છેતરવા તેમાં કાંઈ ડહાપણ, હોશિયારી કે ચતુરાઈ ન કહેવાય. એ તો વંચના અને લુચ્ચાઈ જ છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

વિશ્વાસે પ્રતિપન્નાનાં । વંચને કા ચિદ્ગદતા ।

અંકમાલ્હાસુપ્તાનાં । હંતં કિં નામ પૌરુષમ્ ॥

મિત્રદ્રોહી કૃતદ્રશ્ચ । યશ્ચ વિશ્વાસઘાતકાઃ ॥

તે નરા નરકંચાંતિ । યાવચ્ચંદ્રદિવાકરૌ ॥

અર્થાત્—વેપારાદિક વહેવારોમાં સામાને વિશ્વાસ બેસાડી બિચારાને છેતરવા અને પ્રપંચથી નેત્રોના ગળા કાપવાં તે તો ખોળામાં સુવાડી માથું વાટ્યા જેવું અપકૃત્ય છે વળી મિત્રનો દ્રોહ કરનાર, કૃતદ્વેષ (એટલે ક્યાં શુભની કદર ન કરનાર) અને વિશ્વાસઘાત કરનાર એટલા માણસો મરીને નરકે જાય છે; ચંદ્રસૂર્ય રહે—તપે ત્યા સુધી તેઓ નરકગતિનાં મહાભયંકર દુઃખો ભોગવે છે. વળી ધણા માણસ અનીતિથી પોતાના કાર્યની સિદ્ધિ કરવામાં ડહાપણ માને છે, પણ તે ડહાપણ વિષયુક્ત દુષપાક જેવું હોઈ કંઈજ કામનું નહિ. આજકાલ તો એવો અનીતિક્રમ વધી ગયેલો જણાય છે, કે જ્યાં જોઈએ ત્યાં છળ પ્રપંચ ઢોંગ ધતિંગ. બોલવાનું કાંઈ, દેખાડવાનું કાંઈ અને કરવાનું ચાલવાનું કાંઈક ઝોરજ । કપટી માણસો ઉપરથી તો એવો ડોળ બતાવે છે કે—અહો ! આ તો મોટો ધર્મતમા છે ! તેમજ ધર્મધ્યાન પણ ધણું જ કરે છે. આ તો ઉપરકી અચ્છી બની પરંતુ તેનું ભીતરહૃદય તો મહાકપટથી ભરેલું છે, મોઢે મીઠું મીઠું બોલે તો છે, પણ લપન છપન કરી બિચારા ગરીબોને રહેંસતી વખતે, એકના ત્રણ ચાર ગણા કરી માતબર થવાના મનોરથ કરતી વખતે, મન જરા પણ પાછું વળતું નથી, નરકમાતના અને દુઃખોનો લેશ માત્ર ભય રાખતુ નથી;

ચાબકો—સાંભળો! ધર્મ ધુતાની વાત, મોઢે દયાને મનમાં ઘાત. એ ટેક.

વાણી સુણી શેઠ શિશ ડાલાવે ને જેમ ગળી જાય ખીર,

બહાર સાવજનો સંવભાવ લાવી, કર્મ કરે શુરવીર. સાં ૧

આવકે સવા વેંત મોમતી બાંધીને, કવો સામયક ધીર;

પાપ કરતાં કાંઈ શંકા ન હોય, વાઢે ગરીબના શીર, સાં ૨

સામુલ મુણવાં આદ્યા ઉપાશરે, વ્યાખ્યાન રૂઠી પેર,
ઘેરે વહુને દુઃખ ઉપજવી, કહે એ કાળો કેર. સાં ૩
નાઇ ધોઇ નિત્ય હવેલી દોડે, દર્શન કરવા કાળ,
કેડ કપટના કૃત્ય કરે અંતર, નહિ દયા દિલ દાઝ; સાં ૪
મુસલમાન થઇ મસીદે યે ટંક, નીમાજ પઢવા જાય.
નિજ ઘરે તો માંસ મદિરા, અખાજ હોંસથી ખાય. સાં ૫
કળિયુગે હિંદુ નામ ધરાવી, રાય ચલાવે રાજ;
દયા નીતિનો તો દાટજ વાળ્યો, હિંસા કરે મહારાજ. સાં ૬
પુંજ પુંજ ચાલેને મીઠું મીઠું યોલે નિત્ય કરે ધર્મની વાત,
અગભગત થઇ યોડો જગત ડગ, ધર્મ ઢોંગી સાક્ષાત સાં ૭
વિશ્વાસઘાતીનું કામ કરે ને, દયાનો વાળે દાટ. સાં ૮
ધર્મ ક્રિયા બહુ વિધિ કરે, પણ ઘડાય અવળા ઘાટ. સાં ૯
એક દમડીનું ગોપીચંદન લઈ, નામ ધરાવે વેરાગી,
ટીલાં ટપકાં કરી દામ ઉઘરાવે, જાણ્યો તે યે રાગી. સાં ૧૦
દગા કપટથી દેવગુરુ છેતરો, ને કરો કુડાં ભલે કાળ.
વિનયમુનિ કહુ નથી તિહાં કાંઇ, પોપા બાઇનું રાજ. સાં ૧૦

અરેઅર ધર્મના બહાનાથી તો ચાર સુદ્ધિનો નિધાન શ્રી અભયકુમાર
જ્યો મહાસમર્થ પુરૂષ પણ વેરયાઓની કપટભરી ધર્મક્રિયાઓથી છેતરાઇ
ગયો, અને ખાસ ચંડપ્રહોતનના રાજ્ય તરફથી એક શુષ્ક પોતાના રાજ્યમાં
આવીને પરમઆવિકા અનેલી હોવાથી ધર્મધૂરંધર અભયકુમાર સરલ ભાવે તે
કપટી આવિકાનો વિશ્વાસ રાખી આખરે તે કપટી આવિકાના હાથે ચંડ-
પ્રહોતનરાજાના કેદખાનામાં જઈ પડ્યો. અહાહા ! કેવું આશ્ચર્ય ? ધર્મને
બહાને લોક કેવા ઠગાય છે ? અનુભવી માતા પુરૂષે ઠીક કહ્યું છે કે:—

ગીત.

અસતી ભવતિ સલ્લજ્ઞા ક્ષારં । નીરં ચ શીતલં ભવતિ ॥

દંભી ભવતિ વિવેકી । ધૂર્તજના ભવતિ પ્રિયવક્તા ॥

અર્થાત્—કુલટા સ્ત્રી બહુ લાજ કાઢી ચાલે છે, ખાડું પાણી બહુ
ઠંડું હોય છે, દંભી માણસ બહુ વિવેક બતાવે છે અને ઠગ માણસ પ્રિયવક્તા
એટલે સાડું લાગે તેવું બહુ મીઠું મીઠું બોલનારો હોય છે. પણ તે દંભી-
ઓના મન તો વિપરિત કામજ કરે છે; અનીતિના કાર્યો કરતાં જરા પણ

આંચકો ખાતાં નથી. બોળા ભલા ભરાસે રહેલા બઝિક માણસોને છેતરી પોતાના મનોરથ સફળ થયા માને છે. પણ તેવા મીઠકા-મીઠાબોલા કાંઈ ઉત્તમ ગણી ન શકાય, તે વિષે કહ્યું છે કે:—

કવિત

નીતિકો પઠકે નીતિકો ઉપદેશ કરે, પોતે નીતિ છાંડકે અનીતિકુ અહીંહ;

અતિ અફલ આપકી ઠાનત અફલ છાંડ, બે અફલ ભોત લહીરે;
સત્સંગકુ છાંડ, કુસંગકુ ઠાનત, સુસંગકુ છાંડ, કુસંગ અહીંહ;

કપી ગંગ કહ્યું ઉનકો મુખ દેખત, દોષ લગે તણ્યે બધું અહીંહ. ૧

માટે એવા ધર્મધુર્ત ઠગ માણસનો સંગ કદી ન કરવો, તેવાની સાથે જોઈ વિચારીને પ્રસંગ પાડવો, તેઓના વાણી માધુર્યમાં મોહી ન જવું, વસ્તુના રૂપ અને ઉપલક્ષ્ય ગુણ જોવા કરતાં તેનાં આંતર 'ગુણો' વિશેષ તપાસ કરવો, કે પાછળથી પરતાવું ન પડે અને પોતાની ખરાબી ન થાય. કહેવત છે કે:—સોતું જોઈએ ઘસી, માણસ જોઈએ વસી. સોતું પરીક્ષા માટે ધસાય છે, તેમ માણસની પરીક્ષા પણ ચાર પ્રકારે થાય છે.

यथाचतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते । निघर्षणच्छेदन ताप ताडनैः ॥

तथा चतुर्भिः मनुष्यः परीक्ष्यते । ज्ञानेन शीलैः गुणेन कर्मणा ॥

અર્થાત્—સોનાની પરીક્ષા ધસવાથી, છેદવાથી, તાવવાથી અને ટીપવાથી એમ ચાર પ્રકારે થાય છે, તેમ માણસની પરીક્ષા જ્ઞાન, શીલ એટલે સુસ્વભાવ ગુણ અને કર્મો એ ચાર પ્રકારે વડે માણસ પરખાય છે. પ્રપચી માણસોનો ઉપરનો દેખાવ ભલે ધણો સારો જોવામાં આવે, પણ અંદરખાનેથી તેઓ ધણાજ ખરાબ અને તદ્દન જુદાજ હોય છે; માટે મીઠી વાણીથી ભરમાવું નહિ. ટહુકા કરી મોર ધણું મધુરું જોલે છે, પણ વિંછી ને સર્પ આખા ને આખા ગળી જાય છે. તેમ દુનિયામાં ધુતારા, ઠગારા, ધર્મઢવણ જાકતો ધણા હોય છે, તેઓ છળ પ્રપંચથી લોકોને વિશ્વાસ આપી જોઈ ઠગી-છેતરી જાય છે, અને એવા અનીતિમાર્ગે વળી પોતાની છાંડગી વૃથા ગાળે છે—નિર્વાહ ચલાવે છે. મિત્રારા બોળા લોકોને છેતરે છે, તેમાં તો પોતાના આત્માનેજ છેતરે છે—પોતેજ છેતરાય છે એમ નક્કી સમજવું. કારણ કે તેવાં પ્રપંચો, ઠગાઈ હુઆઈ, કુકર્મોથી અવશ્ય તેને નુરકમાં જવું પડે છે, અને ત્યાં આત્માને ધણાકાળ સુધી ધણું રોદ

દુઃખો ભોગવવાં પડે છે. પણ લોકમા અંધ અનેલા કામી પ્રપચી લોકોને પરલોકનો ડર જરાયે હોતો નથી, તેઓ તો નિઃસ્વપણે ધર્મને બહાને અને નામે ધમધાકાર અનીતિકર્મી છળભેદ અને અનેક પ્રપચો રચે છે, અને પાપ કરતાં પાછું વાળી જોતા નથી. મુ'અમ્મમાં દ્રામ્મે ધોડાથી ચાલતી હતી, ત્યારે ખરા ઉનાળાના અપોરે દ્રામગાડી ખેંચતા ધોડાની થતી જ્યાજનક દુર્દશા જોઈ બ્યાજખાઉ કાળાધોળાં કરતા મારવાડીઓના પ્રસંગમા આવેલા એક સંસ્કારી પુરુષથી બોલી જવાયુ કે:-“પાપ કરતાં પાછું ન જોયુ, પુણ્ય કર્યાં છે થોડાં; મરે મુલક મારવાડનાં તે, થાય મુબ્બનાં ધોડા.” તે બિચારા અધર્મીઓનું પરલોકમાં શુ થશે ? અવશ્ય તેઓને કૃતકર્મનું કુબ્દ ફળ તો મળ્યા વિના રહેતું જ નથી. તેના ઉપર એક ધર્મિષ્ઠ પણ મનના મેલા મહાપ્રપચી વણિકનું દષ્ટાંત નીચે કવિતામાં લખ્યુ છે. તેને વાંચી વિચારી એવાં પ્રપચી કામોથી સદા દૂર રહી નિષ્કપટભાવે શુદ્ધ ધર્મ ક્રિયાઓ કરી મનુષ્યજન્મનું સાક્ષ્ય કરવું

(૮૪) ધર્મી અને ઢોંગી ભુચ્યા લક્ષ્મીચંદ્રની વાત

હોહરો—લક્ષ્મીપુરી નગરીમાં, લક્ષ્મીચંદ્ર છ શેઠ;
લક્ષ્મી ધરમાં લક્ષધા, પણ પોકેસો બહુ ટંક.

ભાવાર્થ:—લક્ષ્મીપુરી નામના નગરમાં ઢોઈ લક્ષ્મીચંદ્ર નામે શેઠ વસતો હતો. પૂર્વના પુણ્યોગે તેના ધરમા લક્ષ્મી તો ધણી હતી, તેમ છતાં પણ તે શેઠને લક્ષ્મીની ઝંખના ધણી થતી હતી, તેથી રાતદહાડો તે લક્ષ્મીનાજ વિચારો ને લલ્લતા કર્યાં કરતો હતો.

હોહરો—આકર નોકર રાખી ઘણા, કરે ધીનો વેપાર;
શાખ મેળવી લોકમાં, રળવા કાજ અપાર.

પોતાને ઘેર ધણા નોકરોચાકરો રાખી તે વણિક ધીનો વેપાર કરતો હતો, અને ધન રળવાની આશાએ લોકમાં શાખ (આખડ) મેળવી હતી. એટલે ધન કમાવાની તિમ્ર આશાએ દુકાને આવતા બધા સાથે મીઠાશ અને લખઆશથી વર્તતો હતો, પણ પેટમા તો મોટી કાતી-ચુપ્તી રાખતો હતો. તેનો સ્વભાવ તદ્દન સ્વાર્થી-મતલબીઓ હતો, સ્વાર્થ સરવા સમયે તે પાપપુણ્યને તો ગણતોજ નહિ.

હોહરો—ઉપાક્રમે જાતો વળી, મુણતો શાસ્ત્રવચન;
સાંજસવાર સામાયકો, કરતો એ પ્રતિદિન.

પોષા આઠમ પાખીના, કરતો રાખી ધીર;
રાત્રીભોજ ત્યાગીયું, પીતો ઊનું નીર.
ત્યાગ કીધો કંદમુળનો, લીલોત્રીના પણ નેમ;
શ્રાવક નામ ધરાવીયું, પણ પૈસા ઉપર પ્રેમ.

પોતાનો સ્વાર્થ સરવા સાફ તથા સાખ સારી પાઠવા માટે કેટલાંએક
વ્રત નિયમો પણ તે પાળતો હતો. સવારના પહોરમાં વહેલો ઉઠીને રાજ
ઉપાશ્રયે જતો હતો, અને એ સામાયકા કરી બેસતો તથા શ્રી ભગવત્પ્રણીત
શાસ્ત્રનાં વચનો સાંભળતો હતો. મુનિમહારાજનું આખ્યાન (વખાણ) સાંભ-
ળવા તો તે પાઠના પાયા પાસે આવીનેજ બેસતો હતો. વળી આઠમ,
પાખીના પોષા, તથા પ્રતિકમણ પણ કરતો હતો, રાત્રીભોજનનો તો સદા
પ્રતિગ્રંથ હતો, એટલે તે રાતે કદી ભોજન કરતો ન હતો, વળી હમેશાં
ઉનું પાણી ઠારીને પીતો હતો, કંદમુળનો તો જીવતા સુધી તેને ત્યાગજ
હતો, તો પણ માંદેસાજ તથા દાળ, શાક વગેરેમાં જરાક આવી જાય, તો
હરકત નહિ-એટલી છુટ રાખી હતી. લીલોત્રીમાં પણ કેટલીક જાતની બધી
હતી, અને અમુક પાંચ સાતની છુટ રાખી હતી. આ પ્રમાણે તે ધર્મક્રિયાઓ
કરતો અને હું ઉંચો શ્રાવક છું એવા પ્રકારની, લોકોમાં ખ્યાતિ કરાવતો
હતો. આવા પ્રકારનો ધર્મ પ્રત્યેની ઉચ્ચ વર્તણૂકનો આડંબર છતાંપિ વસુ-
જને વહાલા છે એવા તે વણિક શેઠને પૈસા ઉપર પ્રીતિ ધણી હતી. ધન મેળવવા
માટે તે સદા મરી પડતો, અને તે વખતે ધર્મનિષ્ઠા લુપ્ત તદ્દન સ્વાર્થ
બની જઈ તે સ્વાર્થસાધુ ચર્ષ જતો હતો. પ્રિયતમ પાઠકો ! શેઠે લોક પ્રતીતિ
માટે ધારણ કરેલી ધર્મક્રિયા તો જોઈ ! હવે તેની દુકાનમાં ચાલતા વેપારનો
પ્રકાર પણ જોઈ લઈએ ! આપણે જાણીએ તો છીએ, કે તે શેઠને પૈસા
ઉપર પૂર્ણ પ્રીતિ હતી ને ‘પૈસો મારો પરમેશ્વર ને બાયડી મારી ગુરૂ,
છેવાં છાકરાં શાલિગ્રામ તો સેવા કોની કરૂ ?’ એવી વાસના આહોનિશ તેને
રચા કરતી હતી. તેથી આ ધર્મધવજ પણ ધનલોભી શેઠે દુકાનમાં પણ તેને
અનુરૂપ સાધન સાહિત્યો રાખી પોતાની મુરાદ બર આવે તેવા કુકળપદ અને
બેદભરમવાળા કુડો, જુડો ને કપટકળા-કુશલતા પ્રદર્શક વહીવટ રાખ્યો હતો.

ટાહરા—કુડાં રાખી કાટલાં, કુડાં કરતો કામ;
ઓણું દે અધિકું લહે, ખરો ઠગારો નામ.

ગરીબનાં શીર કાપતાં, દયા ન આણે મન;

સુક્ષ્મ જીવ હણાય તો ધરરર ધ્રુજાવે તન. ૭

તે ધનલોભી વાણીયો પોતાની દુકાનમાં કુઠાં કાટલાં રાખતો, એટલે માલ દેવાનાં તોલા જુદાં, અને માલ લેવાનાં તોલાં જુદાં રાખતો હતો. પૈસાની પ્રાપ્તિ માટે તે ધર્મધુર્ત વણીક લેવા આપવાના ખોટા કાટલાં રાખી કુઠકપટ કરતા જરા પણ ડરતો, હગતો કે અચકાતો નહિ. કોર્ટમાં ખોટી સાક્ષી પ્રતિજ્ઞા ઉપર પૂરવામાં પણ તૈયાર ! સામાનું ભક્ષેને ગમે તે થાઓ, મરો કે જીવો, તરો કે કુખો પણ આપણને તો બસ પૈસા મળે એટલે પરમાનંદ ! “કન્યા મરો કે વર મરો પણ ગોરનું તરલાણું ભરો.” આવી તેની દુષ્ટ ધારણા અને પાપી વાચ્છના હતી. વળી દુકાને બેસતી વખતે તો તે લાડનો દીકરો ચંપનેજ બેસતો, ગરીબનાં શિર કાપતાં જરા પણ દયા આણતો કે કિંચિત કરતો નહિ. ઝાણું દેવામાં જરા પણ પરભવની પરવા કે બીક રાખતો નહિ, અને ધર્મસ્થાનકમાં તો સુક્ષ્મ-ગ્રીણી કોઈ જીવજંતુ હણાઈ ગયો હોય, તો તે દયામણું મોઢું કરી તનમાં ધુજી જતો હતો. આવી તો તે ધનલોભુપ વણિકની સ્વાર્થપરાયણતા હતી. પણ બિચારા મોહમુગ્ધ તથા પૈસાના પ્રેમીને-અરે જરથી જે થયેલાને ક્યાંથી જ્ઞાન હોય, કે આગળ આ જીવની શી ગતિ થશે ? તે વિષે

છાપો—અદત્તા દાન નવ લીજીએ, ચોરી નવ કીજે,

વસ્તુ પરાઈ હાથ પડે, તો પાછી દીજે;

કુઠાં તોલાં ત્રાજવાં, વળી માપજ મોઢું,

મીઠું બોલે મુખ થકી, પણ ચાલે ખોઢું;

એવી માયા કેળવી-ને મલકાણો મનમાં ઘણું,

પ્રકાશસિંહ વાણી વઢે, આગળ રાજ નથી બાઈ પોપાતાણું. ૧

મતલબ કે અહીં તો આવી ધનને માટે ધુર્તકળા કેળવી દુષ્ટ ક્રિયાઓ કરો છો, પણ ભાઈ ! પરભવમાં કોઈ પોપાખાઈનું રાજ્ય નથી ! અવશ્ય દુષ્ટ ક્રિયાઓનો બદલો દેવો પડે છે-ક્યાં કર્મ તો ભોગવવાંજ પડે છે. એટલું તો જરૂર યાદ રાખવું, કે આપણે ખરું આવકપણું અને ધર્મનિષ્ઠા તો દુકાનમાં બેસી વેપારધંધા અને વહેવારવહીવટ વગેરેમાં બતાવવાનાં છે. ખોટી સાક્ષીઓ પુરતાં પણ ધર્મને ધોકા ન દેવાય એ લક્ષ્યમાં રાખવાનું છે, કેવળ ધર્મના સ્થાનકમાં જ ધર્મનિષ્ઠા જણાવાય, અને આપાર, નોકરી,

ધંધા વગેરે બ્યાવહારિક ક્રિયાઓમાં સ્વાર્થલપટ બની કેવળ અધર્મ કૃત્યો કરાય, તો-તે ધર્મનિષ્ઠાને યોગ્ય પગલું બચુ' ન'જ લેખાય, માટે વિવેકી જનોએ તો ધર્મસ્થાનમાં ધર્મનિષ્ઠપણું રાખવા કરતાં પણ વિશેષ કાળજીથી બ્યવહારમાં નીતિધર્મથી વર્તવા સાથે ધર્મનિષ્ઠતાની સજ્જડ છાપ ખેસાડવી જોઇએ. પણ એ ધર્મધૂત વંચક વણિકના જેવા ધનલોલુપીને તો ધર્મ અને બ્યવહાર ઉભય સ્થાનમાં ધર્મનિષ્ઠા રહેતી નથી અને તેથી જ તે સ્વાર્થાધી બની અધમ અને કુડાં કૃત્યો કરે છે-કુડકપટો આચરે છે. પેલા ધર્મધૂત ધનલોભી વણીકે પણ અતિ સ્વાર્થાન્ધ બની એક એવું 'ખોટું' કૃત્ય કર્યું છે, કે તે એ ધર્મધુતા-ધર્મહીન બગભગતની દાંલિકતા અને લાડ લાડવેલી લુચ્ચાઇનું જાણે એક પ્રદર્શન !

દોહરો—પાખી દિન પ્રભાતમાં, આવ્યો તેને હાટ;

શીર સુકી ધી દેઘડી, લોળો નામે લાટ.

એક દિવસે તે વાણીયાની દુકાને કાઈ ભોળો નામનો લાટ ધીની દેઘડી લેઈ વેચવા આવ્યો. તે વખતે તે મોટી પાખીનો દિવસ હોવાથી શેઠ હમેશના નિયમ મુજબ પોષો (અપવાસ કરી અહોગત્રી સુધી ઉપાશ્રયમાં જ રહી આત્માને ધર્મધ્યાનમાં નિમગ્ન રાખવો તે પોષો કહેવાય છે.) કરવા ઉપાશ્રયે જવા માટે તૈયારી કરતો હતો.

દોહરો—લોળો જાતે લોળીયા, રવ્યો નહિ પૈ એક;

ખાધા સાટે નોકરી, કરે ધરાવી ટેક.

તે બિચારો લાટ જાતે બહુ ભલો અને યથાનામ ભોળો પણ હતો. તેમજ ધણો ગરીબ હતો. ગામડામાં કાંઈની ખાધા સાટે-પેટની ખોરાકી માટે નોકરી કરતો હતો. શેઠ તરફથી તેને કંઈ ખીજે લાભ મળતો નહિ, તેથી તે બિચારો પેટ ભરવા દીનપણે ત્યાં રહેતો અને દુધ ધી વગેરે શહેરમાં ઉંચકી લાવી વેચી જતો હતો. ગરીબ દીનદશા એવી આશીયાળી, કુખ્ત અને દયામણી છે.

દોહરો—પોષો કરવો સુકીને, શેઠ જોખી દેઘ;

ઘટાડયું અઢી શેર ધી, કૂડે તોલે છેક.

જોકે શેઠ આજ પાખી (પુનમ) નો મોટો દિવસ હોવાથી પોષો કરવા માટે ઉપાશ્રયે જવાની તૈયારીમાં હતા, પણ તેવામાં આ ધરાગ આવ્યું,

ઉત્તરાધ્] ધર્મી તું તો ધર્મ કર, ધર્મ કરે ધન જાય; ૨૨૫
પાપી તો સ્વર્ગે જશે, ધર્મી નરક હિ પાત. ૨૨૪

તેથી પોષો જરા મોડો કરીશું, પણ આવો વિશ્વાસુ ધરાક કરીને નહિ મળે
માટે તે કામ પતાવીને પછી ઉપાશ્રયે જમજા-એમ વિચારી હેઠા બેસી લી
જોખવા માંડ્યું. લોભી મનુષ્યોની ધર્મ પ્રત્યે પણ આવી ચંચળતા અને
બેદરકારીજ હોય છે, લોભીયાને તો સ્વાર્થની વાત હાથમાં આવવી જોઈએ,
ધનકરમની કાંઈ શરમ કે ગરજ નથી, અને ધર્મધ્યાન કરતો હોય, તો
પણ તેની અંતર વૃત્તિ તો ધનલાલસામાં જ રમી રહેલી હોય. ધિક્કાર હો
આવી સ્વાર્થી વૃત્તિને ! પેલો વાણીયો પણ તેવોજ લોભી, સ્વાર્થી અને
વિશ્વાસઘાતી મહાપાપી હતો. બિચારા ભોળા ભાટને તે પાપીએ જોજ
દીધો. નીતિશાસ્ત્ર તો પોકારીપોકારીને કહે છે, તેમાં ખોટું શું છે વાર ? !

વશ્લિક વિષે દોહરા

સિંહ ધીરે ધીપા ધીરે, ધીરે મણિધર કાળા;
પણ ન ધીરીશ વશ્લિક પુત્ર, પારણે પોઢેલ આળા. ૧
તુલસી કણુ ન કીજાએ, વશ્લિકપુત્ર વિશ્વાસ;
ધન હરે ધીરજ રખે, રખે દાસકો દાસ. ૨
ખીજાયો કરડે કુતરો, છુખ્યો કરડે વાઘ;
વિશ્વાસે કરડે વાણીઓ, અપાયો કરડે નાગ. ૩

મતલબ કે વશ્લિકજાતિમાં માયાકપટ વિશેષ હોય છે, તેથી તે સ્વાર્થમાંજ
અંધ બની સામાને છેતરવામાં, વિશ્વાસઘાત કરવામાં, જરા પણ અચકાતો
નથી. તેમાં આ વાણીઓએ તો બિચારા ભરોસે રહેલા બધા ભોળા ભાટને
જોઈ દર્ષ માયે. ગરીબતું ચિર કાપ્યું. આ દુષ્ટકાર્ય કરતા તેને જરાપણ
ડર કે દયા ન આવ્યા.

દોહરો—ભોળો રોવા લાગીઓ, થક ગયો નિર્મલિય;

કહે શેઠને એટલું, અરે મારા શા હાલ. ૧૧

લી જોણું થયું સાલળી બિચારા ભાટના તો હોથ જ ઉડી ગયા,
પેટમાં જખરી ફાળ પડી અને આપડો રોવા લાગ્યો; કારણકે તે લી
તેના અન્નદાતા શેઠનું હતું, તે પોતાના શેઠનું લી શહેરમાં લાવી હરવખત
વેચતો હતો, અને ઉપજેલાં નાણાં લઈ જઈ શેઠને આપતો હતો. ખોટ
કાટલે બતાવેલી ખોટમાં ગયેલાં નાણાં ભરવા પોતે સમર્થ ન હતો. તેથી
બિચારો ભાટ તો આભો બની જઈ ગળગળો થઈ ગયો અને દીનતાપૂર્વક

૨૨૬ નીચી નજરે ચાલતાં, ત્રણ ગ્રણ ગાઠા થાય; [વૈરાગ્ય શતક
કાંટો ટળે દયા પળે, પગ પણ નવી ખરડાય. ૨૨૫

શેઠને કહ્યું કે:—શેઠ ! હું ગરીબ માણસ છું, પારકી નોકરી કરી પેટ ભરું છું. મારું લી ખરાબર છે, છતાં કુદે કાંટલે ઝોણું થયું જણાય છે, માટે મહેરબાની કરી લલા થઇ મારું લી મળે આપો, મને તે લીના પુરા પૈસા આપો, નહિ તો મને મારો શેઠ વઢશે, મારશે, ખાવા નહિ આપે અને બહુ હેરાન કરશે, અને મારી પાસે ખુટતા પૈસા માગશે; વળી મારી પાસે તો કુટી બદામ પણ નથી, તો મારી શી વલે થશે રે આપલ્યા !

હોહરો—શેઠ શ્રવણ કયું નહિ, કરી સામાયક બેય;

નોકરને કહે આપળે, આ રૂપીયા લેહ. ૧૨

આ પ્રમાણે તે ભોળો ભાટ શેઠને ધણું કરગર્યો પણ સ્વાર્થાન્ધ શેઠ તે પર જરાએ લક્ષ ન આપ્યું અને એકદમ ચાલતો થયો. ઉપાશ્રયે આવી એ સામાયક બાંધી બેસી ગયા. શેઠ ફરમાવ્યા મુજબ નોકરે રૂપીયા દેવા માંડ્યા પણ તે ભાટે ઝોણા જણીને લીધા નહિ. શેઠના મનમાં તો હતું કે આખરે કંટાળી ઝોણાં નાણાં લઇ આવ્યો જશે, પણ તે ભાટે તો નાણાં ઝોણાં લીધાં નહિ.

હોહરો—ભોળો દામ લીધા નહિ, ગયો શેઠની પાસ,

મુણે શેઠ વીનતી, કરું છું થઇને દામ. ૧૩

તે ભોળા ભાટે નોકર પાસેથી ઝોણાં નાણાં લીધા નહિ, અને શેઠની પાસે ઉપાશ્રયે ગયો. જ્યેનું તો શેઠ તો ધર્મનું બાનું, લઈ બગભગત થઈ એકા છે. ભાટે મનમાં વિચાર્યું કે:—વાહરે વાણીયા વાહ ! ધર્મ કરવામાં પણ તું બડો હુશિયાર દેખાય છે, અને કુલકપટનાં કામ કરવામાં પણ કોઈ ઝોણા ઉતરે તેવા—કાચો તો નથી, ધિક્કાર પડે તારી ધર્મધુર્તતા પર ! પછી અંદર આવી શેઠને નમ્રતાપૂર્વક વીનતી કરીને કહ્યું કે:—

રાગ-ઓખાહરણની દેશીનો.

શેઠ હું છું ભાટનો તન, તે વાત તમે ધરજો મન;

આજ તારી થઇ છે પાખી, શેઠ એક અઢીશરી રાખી. ૧

હે શેઠ ! હું ભાટનો પુત્ર છું, ધણે ગરીબ છું; આ વાત તમારા ધ્યાનમાં રાખજો. વળી આજે તો તમારી મોટી પાખી છે, માટે તમે આવ્યા છો તો ધર્મધ્યાન કરવા, પણ અમ ગરીબોનાં હૃદયો બાળી-કકળાવી ગમે તેટલું ધર્મ કરવામાં આવે, તે કશા કામનું નથી. ધુળ ઉપર લીંપણ જણવું,

ઉત્તરાર્ધ] સર્વ મંત્ર શિરોમણી, મંત્ર ખરો નવકાર; ૨૨૭
લાવ ધરી જપતાં લિએ સુખસંપત્તિ અપરંપાર. ૨૨૬

હું તમારે વિશ્વાસે રહ્યો, તો તમે જ મને છેતર્યો-હયો, આ તો ભરોસાની ભેંસે પાડે જણ્યો ! માટે મહેરબાની કરી મને અઢીશર ધીના પૈસા મળે આપો મારા શેઠ ! નહિ તો મારા રંકના શાયે છુંડા હાલ થશે ? !

ઝોપાઈ

કરૂં વાત બધે એ પ્રસિદ્ધ; તમે વસ્ત્ર મારાં હરી લીધ;
ભાટ વાત સુણી શેઠ ચમક્યા, લાજ થવાથી એમજ વધા. ૨

હે શેઠ ! તમે આવા ધર્મી થઈને કુલકપટ કરો છો, પણ યાદ રાખજો કે આ ઠગાઈની વાત બધે જાહેર કરી તમને ફજેત કરીશ; તમે આજે મારાં બધાં વસ્ત્ર હરી લીધા જેવું કયું છે. શું તમારા ધર્મમાં આવાં કપટો કરવાનું કહ્યું છે ! મને છેતરી મલકાતા નહિ, એ તો તમે તમારા આત્માનેજ છેતર્યો છે સમજજો. તમારો વાણીયાનો કદાપિ વિશ્વાસ કરવો નહિ. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

મંદાકાંતાવૃત—વિદ્યાધીશે ફિકર તણ છે કાગ ને વાણીયાની,
શા માટે કે ઠગજ ઠગના, એવી યેની નિશાની;
આપત્તકાળે પણ નવ ચુકે પેટનો સ્વાર્થ પોતે,
વિદ્યાસીતું સકળ પળમાં, ખાઈજાય જોતજોતે;

મતલબ કે કાગડા અને વાણીયાનો સ્વભાવ સરખો છે એમ કવિનું કહેવું છે, અને તે તમારા સ્વભાવ પ્રમાણે ખરું પણ છે. મારી ધીની અઢી-શરી આપો, નહિ તો આજ તમને અને તમારા ધર્મને ફજેત કરૂં છું. હું ભાટ છું, મને તમે ઝોળખતા હશો. સામાને ફજેત કરવો કે તેની શોભા વધારવી તે તો અમારૂં ભાટનુંજ કામ ! ‘ રાંડ ભાંડ ને માતો સાંડ, અમા એથી બિએ સૌ સંસાર ’ આ પ્રમાણે ભાટના બોલ સાલળીને શેઠ તો ચમક્યા. મનમાં જરા લાજ જવાનો ભય પણ ઉપજ્યો, પોતાની પોલ ખુલ્લી થશે-પોગળ ઉઘડી જશે-એ વસમી વાતથી ગભરાઈ શેઠ થાણા થઈ બોલ્યા કે:—

ઝોપાઈ—ભોળા બેસ મારી થઈ ભુલ, ફરી ગણીએ કાટલાં કુલ;
એમ કહી સામાયક પાળી, જોઈ કાટલાં અઢીશરી આલી,

બેસ બેસ ! ધીરો થા ! આપણે ફરી બધાં કાટલા ગણી તેની તપાસ કરીએ, ભોળા ! હવે બહુ બોલીશ નહિ, થોડી વાર બેસ, આપણે કુકાને

૨૨૮ . વિનય વડો સંસારમાં, વિનય વિના નહિ જાન; [વૈરાગ્ય શતક
વિનય ધર્મ સેવા સદા, છાંડ છે અભિમાન. ૨૨૭

જમ્બે છીએ; એમ કહી તરત સામાયક પાળી લુગડાં પહેરી દુકાને આવ્યો. વાહરે વાણિયા વાહ ! તારી સામાયકને પણ ધન્ય છે. ધડીકમાંજ સામાયક થઈ ગઈ !

વહાલા વાચક ! તું પણ જરૂર થાદ રાખજે, કે આવી સામાયક કે આવા પોષા પડિકમણા ને ઉપવાસો કરવાથી કશો લાભ થતો નથી. પણ તને મનમાં કદાચ એમ થતું હશે, કે દુકાને ગમે તેટલાં કુડકપટો કરી અધમ ધંધા આદરી લોકોને છેતરી, લુંટી, ધુતી જરા વાર ધર્મસ્થાનકમાં જઈ સામાયક વગેરે જરા અષ્ટપદ કરી આવીએ, તથા મિચ્છામિ દુક્કડ લઈ આવીએ, તેથી આપણાં સર્વ પાપો ધોવાઈ જાય છે, અથવા તો દેરાસરમાં જઈ પૈસાની ફૂલની માળા લઈ ચઢાવી, એકાદ પીળો ચાંદલો કરી કે કીટ-સન લાઈટ કરી પ્રભુને રીઝવી દીધા કે સર્વ પાપ ધોવાઈ જાય, અથવા હવેલી કે મંદિરમાં જઈ ઠાકોરનાં દર્શન કરીને ચરણામૃત લેઈ આવ્યા, એટલે સર્વ પાપ ધોવાઈ પાવન થયા ! આવી માન્યતા શૂલભરેલી, ને ખોટી ને મોટી શ્રમણા છે. હા તે સામાયક વગેરેમાં ઉચ્ચતા રહી છે, ખરી. પણ તેની સાથે ઉચ્ચ વર્તન અને સદાચાર રાખવાં જોઈએ, બ્યવહાર ચોખ્ખો-સારો રાખવો જોઈએ. તો ઉપરથી સર્વ ધાર્મિક ક્રિયાઓ સુવર્ણમાં હીરો જડવા માફક તથા દૂધમાં સાકર નાખવા પેટ શોભી નીકળે છે. પણ તેમ ન થતાં સદા સર્વદા અનીતિનો બ્યવહાર ચલાવાય, કુડકપટ કરાય, પરત્વી વગેરેના સંગ અને લોલુપતાથી જીવતર ક્લંકીત કરાય, સદા પાપમાં પટકા-યાજ કરાય, પ્રાણધાતક ખોટી સાક્ષીઓ પુરાય, ખોટા ખત પણ કરતાં ન કરાય, કન્યાવિક્રયનો કાળો કેર કરતાં પાછું વાળી ન જોવાય, ગરીબોનાં ગળાં કાપતાં જરા ડર કે દયા ન રખાય, સામાની આજીવિકા તોડતાં ને પેટ પર પગ દેતાં જરા ન અચકાય, ધર્મને લીધે સામાની દુકાન જેવી બીજી સામી દુકાન માંડી સામાનો વેપાર તોડી પાડતાં રજ પાછું ન હાંકાય, બ્યાજ ગણી નાણાં દોઢાં ખમણાં કરી લપનછપન કરી રહેને હેરાન કરતાં બીક ન રખાય; વગેરે આવાં આવાં અનેક પ્રકારનાં દુનિયાદારીથી વિરુદ્ધ, લોકોને તદ્દન નુક-શાન કરનારાં કાર્યો કરતાં જરા વિચાર ન કરાય, પછી ધર્મસ્થાનક (હવેલી, મંદિર, મસીદ દેરાસર, ઉપાશ્રય વગેરે ગમે તે) માં જઈ નાના પ્રકારની ધર્મક્રિયાઓ હરહમેશ જાણે કરાય; પણ તે સર્વ ઉપલક ધર્મક્રિયા છે અને ભાંડી તો શોભવાને બદલે નિંદાય છે. એર નાંખેલા મોદક જેવી વૃથા અને અનર્થકર છે; પરિણામે સ્વ પરને નુકશાનકારક હોઈ જગતમાં હાંસી કરાવ-

નારો નીવડે છે, અને દુઃખપાકના તાવકામા મીઠું નાખ્યા બરાબર વિકળ જઈ
હાનિકર નિવડે છે.

પેલા શેઠ પણુ તેવાજ નર હતા. લોકોમાં તેની ખ્યાતિ-આખર ઓછી
હોઈ જ્યાં ત્યાં તેની મોટે ભાગે હાસી થતી હતી. નાણું મળવાનું ટાણું
શુભાવતા નહિ, પણ નામ-કીર્તિ શુભાવી બદનામ થયા હતા. સામાયકને પણ
ન ગણકારતાં હુગડા પહેરી દુકાને આવ્યો. અને મજરે નહિ આપું, તો જરૂર
આ ભાટ મને બધે ફળેત કરશે અને તેથી મારા વ્યાપારમાં મોટી ખલેલ
આવશે અને હરકત પહોંચશે, એવા હેતુથી દુકાને આવી કાટલાં આઠાં
અવળાં તપાસી ભાટને અઢીશરી મજરે આપી, એટલે જો અઢીશર ધી
ઓળવ્યું હતું ને પૈસા ઓછા આપ્યા હતા તે હવે પૂરતા ચુકવી આપ્યા.

ચોપાઈ.

વળી લોજન ભાવતું દીધું, ઉપર એક આપ્યું સિધું;
લોખો દામ લઈ ત્યાંથી લાગ્યો, ફરી મોતી કે હાથ ન લાગ્યો. ૪.

વળી પોતાનું ગામમા ક્યાઈ વાંકું ન બોલે, તે સારું શેઠે કહ્યું કે:-
બોળા ! રોટલા ખાવાનો વખત થવા આવ્યો છે, મારે રોટલા જમીને જ
સેર જા ! એમ કહી ઘેર તેડી જઈ આદરથી જમાડ્યો; અને તદુપરાંત
થોડુંક ભાતું પણ સાથે બંધાવ્યું. ભાટ મનમાં વિચાર કરે છે, કે વાહ
વાણીયા વાહ ! શી તારી અક્કલ ને કળા ! તારા જેવી અક્કલબાજ,
કુનેહબાજ જાત જગતમાં બીજી બગ્યેજ હશે ! ખરેખર તે જાત કપટકળામાં
મહાનિપુણ, પારંગત અને કુશળ હોય છે. પોતાના સ્વાર્થમાંજ સર્વ સમાયદું
સમજી-સર્વસ્વ માની પ્રપંચ આદરે છે. કહેવત છે કે:-“સાતવારે સોની,
ત્રણવારે કંસારો, વારેવાર વાણીઓ ને એકીવારે કોળી.” આવા પ્રપંચી
વણીએને ચોટાના ચોર એટલે ધોળા દહાડાના છુટારાઓ કહેલા છે:-

દોહરો-ખમણા ત્રમણા દામ લે, કર્મ કરે કઠોર;

ઓછું કે અધિક લહે, એ ચોટાનો ચોર. ૧

(૮૫) દેવી પાસેથી એકજ વેણમાં માગી લેનાર યુદ્ધિવાન
એક વાણીયાની કથા.

ખરેખર આ જગતમાં વણીક જાતિ મહાયતુર છે, કળા અને શુદ્ધિનો
તે બંડારજ છે. પોતાની શુદ્ધિ અને કૌશલ્યતા વડે ગમે તેવી આંટીધુંડી

હોય તો પણ હૃદયી માર્ગ કરી શકે છે. તેની કળાને કાંઈ ન જ પહોંચી શકે. દાખલા તરીકે એક જન્મઅંધ વાણીયા ઉપર કોઈ પ્રસંગથી કાંઈ એક દેવી પ્રસન્ન થઈ તેથી તે જન્મઅંધ વાણીયાને એક વરદાન માગવાનું કહ્યું કે હે વાણીયા ! હું તારી ભક્તિથી તારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ છું, તેથી કહું છું કે મારી પાસે માગ ! જે માગે તે તને આપું પણ એકજ વેળામાં માગજે, બીજાવાર માગીશ તો નહિજ આપું; ત્યારે વાણીયો હજમ્મેયો થઈને વિચારવા લાગ્યો કે અહાહા ! શું માગું ! મારે તો આંખો પણ નેવે છે, ધન પણ નેવે છે, સ્ત્રી, દીકરા, ધરખાર, મહેલ, હાટ, હવેલી બધું નેવે છે અને દેવી તો એકજ વેળામાં માગવાનું કહે છે. તો હવે શું કરવું. પછી શુદ્ધિ પહોંચાડી એકજ વેળામાં ઉપરના બધાય બોલ માગી લીધા તે પછી હાથ નોડી બોલ્યો કે, “સાત માળની હવેલીમાં રત્નજડીત સોનાના હોડાળાખાટ ઉપર હિંચકતો હિંચકતો હું મારા વચેટ દીકરાના વચેટ દીકરાની વહુને સોનાની ગાળીમાં રૂપાની રવે વડે છાશ તાણતી હું ભાણું તે આપો.” દેવી તો આ સાંભળીને તખ્તજ થઈ ગઈ, વાહરે વાણીયા વાહ ! શી તારી કળા ને શુદ્ધિ છે ! તેં તો એકજ વેળામાં બધાય વાનાં માંગી લીધાં. ઠીક તથાસ્તુ. જાઓ બધાય મળશે. એમ કહી વણીક કળાની તારીફ કરતી દેવી પોતાને સ્થાને ગઈ ને વાણીયો સુખી થયો.

સવૈયા—દેશપતિ જળ્ય રીઝતહે તખ, દેવત ગામ બેચાર વિશાળી,
ગામપતિ જળ્ય રીઝતહે તખ, દેવત ક્ષેત્ર બે ચાર ઉડાળી;
બેતપતિ જળ્ય રીઝતહે તખ, દેવત ધાન્યકી પાહી બે પાહી,
વાણીયા ભાઈ જળ્ય રીઝતહે તખ, કાઠત દાંતને દેવત તાહી.૧

મતલબ કે રાતે ચોરી કરનારા ચોર કહેવાય છે, તેમ આ ચોટામાં પ્રુલ્હે બજારે બેસી પ્રપંચી વ્યાપાર કરનારા વેપારીઓને પણ દિવસના ચોર જાણવા. આ વેવલા વાણીયાએ ખરેખર મારે માથે કરવામાં તો જરા પણ ખામી રાખી નથી અને અત્યારે આ પ્રકારે મારી સરભરા કરે છે. તેમાં પણ તેનો કાંઈ ઉંડો હેતુ તો હશેજ, નહિ, તો આ વાણીયો આમ ફોગટનો ખરપાય-ધસાય તેમ તો નથી, મહા ચતુર વિચક્ષણ જાત છે. પછી ભાટ પૂરા દામ મેળવી ત્યાંથી ચાલતો થયો. મોતી કવિ કહે છે કે તે ફરીને પાછો દેખાયોજ નહિ. હાથજ ન લાગ્યો. ખરું જ છે કે જે માણસ એકવાર

ઉત્તરાયો, ત્યાં તે માણસ ફરીને જ્ઞાનો આવે ? કિન્તુ ન જ આવે. મતલબ કે અનીતિ આચરનારાનો વ્યવહાર ઝાઝો ટકતોજ નથી. તેવું પોગળ ખુદ્દું થતામાં ઈજ્જતના કાંકરા થાય છે, પછી કોઈ તેની મીઠી વાણીમા ભોળવાતું કે વિશ્વાસ કરતું નથી, ભરમાઈ જતું નથી.

ધર્મજ્ઞાસુખનોએ વિશુદ્ધ વ્યવહાર ચલાવવો. ખરું ધર્મભૂરાગીપણું ઘેર, દુકાને વગેરે સ્થળે થતાં વ્યવહારીક કાર્યોથીજ જીજ્ઞાસુ આવે છે, નહિ તો પછી કેદારકંઠથી પહેરી આવેલી બિલાડી જેવું જ થાય અને આ લોક પરલોકમાં એમ હલકા પ્રકારે બધું થઈ દુર્ગતિના ભાગી થવું પડે અને પછી અપાર દુઃખ સહેવું પડે. માટે મુક્તિસુખના અભિલાષી મનુષ્યોએ તો આવા કુટકપટના ધંધાઓનો સર્વથા ત્યાગ કરી તથા અગભગત જેની કપટવૃત્તિ તણ દષ્ટિ નિષ્કપટભાવે પવિત્ર ધર્મક્રિયાઓ કરી મનુષ્યજન્મ-મતું સાર્થક કરવું-એજ આ દુર્લભ મનુષ્યજન્મ પામવાતું પરમફળ છે. (૭૭)

(૭૮)

વિના જ્ઞાનં શિવસ્થાનં । કચ્યતે કિલ કેનચિત્ ।

અસિદ્ધં તજ્ઞિનેન્દ્રોક્ત । ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ ॥

અર્થ—જ્ઞાન વિના પણ મુક્તિ મળે છે, એમ કેટલાએક લોકો કહે છે. પણ ખરેખર તે અશુદ્ધ છે. સર્વજ્ઞ જીનેશ્વરપ્રભુતું કહેવું એટું નથી; માટે જ્ઞાન વિના કદાપિ મુક્તિ હોયજ નહિ. (૭૮)

ભાવાર્થ—આ લોકમાં કેટલાક અજ્ઞાન લોકોતું માનવું એવું છે કે પવિત્ર મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરવા માટે બહુધા જ્ઞાનની જરૂર નથી. પવિત્ર ક્રિયાઓ અને કાયકલેશ-કષ્ટો કરવાથી પણ પરિણામે નિર્વાણપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. કારણકે બહુ જ્ઞાન થવાથી હૃદય વેદેમીલું થાય છે. અનેક પ્રકારની શકા ઉત્પન્ન થાય છે અને શંકા ઉત્પન્ન થઈ એટલે તો પછી સંશયાત્મા વિનश्यति એ ગીતાવચન મુજબ સંશયશંકાતું સમાધાન ન થાય અને મનમાં સંશય રાખ્યા કરે, તો છેવટે તેનો આત્મા નાશ પામે છે, એટલે સદાચારીથી-મોક્ષ-પંથથી બ્રષ્ટ થાય છે. વળી શ્રીમહાવીરપ્રભુએ કહ્યું છે કે:—ગાથા

આરંભે નત્યી દયા । મહિલાસંગપ વંમ નાસદ્ ॥

શંકાપ સમત્ત નાસદ્ । પવજ્ઞા અથ ગદ્ધનં ચ ॥

અર્થાત—આરંભ સમારંભથી દયાનો નાશ થાય છે. સ્ત્રીના સંગથી અહમ્યનો નાશ થાય છે, શંકા થવાથી સમકીતનો નાશ થાય છે અને દ્રવ્યનો સંગ્રહ થવાથી પ્રવંચા—સંયમનો નાશ થાય છે; તો જ્ઞાન ન ભણતાં અજ્ઞાન રહેવું વધારે શ્રેષ્ઠ છે. વળી બહુ જ્ઞાન ભણવાથી ધણાને મત્સર્ગ—અભિમાન આવી જાય છે અને એમ માને છે કે મારા જેવા કોઈ પંડિત નથી, મને લોકો માને છે ને પૂજે છે પછી કોઈ વખત તો—એ વિદ્યાના મદને લીધે મહા અનર્થ પણ કરી બેસે છે અભિમાન આબું એટલે પછી ધીમે ધીમે સર્વ સદ્ગુણો વિનાશ પામ્યા સમજવા. વળી એવા વિદ્યાના મદમાં તથાઈ જઈ છકેલા પંડિતોને કોઈ વખત શાસ્ત્રવચનમાં શંકા પડે, તો અન્ય કોઈને નમ્રતાપૂર્વક પૂછતા પણ નથી.

(૮૬) લમંદી પંડિતોનું હૃદયશબ્દ્ય શ્રી વીરપ્રભુએ કહ્યું.

પૂર્વે શ્રીમહાવીર પ્રભુના સમયમાં ઇન્દ્રભૂતિ, વાયુભૂતિ ને અગ્નિભૂતિ વગેરે અગ્યાર બ્રાહ્મણો હતા. તે એવા તો મહા વિદ્વાન ને સમર્થ હતા, કે તેમના જેવા તે કામમાં તે સમયે આખા ભારતવર્ષમાં બાગ્યેજ બીજા હશે. તેઓની અપાર વિદ્વતાને લીધે સમસ્ત વિશ્વમાં પૂર્ણ ખ્યાતિ ફેલાઈ ગઈ હતી, તેથી તે દરેકની પાસે વિદ્યા જ્ઞાસુ વિદ્યાર્થીઓ પણ પુષ્કળ ભણતા હતા. અગીઆરના થઈ ચુમાલીસસો છાત્રો હતા, એવા તે સર્વે મહાન ધુરધર પંડિત હતા; પરના ધણા શુન્યવાકા ભર્મા સંશયો સત્વર છેદવામાં મહા સમર્થ હતા. તેઓ આવા સુવિખ્યાત છતાં તેમનામાં એક જબરજસ્ત જિંદીઈ ભરાઈ બેઠું હતું. તે જિંદીઈ બીજું કોઈ નહિ પણ અજ્ઞાનરૂપ અભિમાન જ હતું. તે એમ કે તે દરેકને પોતાના હૃદયમાં એક એક શંકા હતી, તે શંકાનું સમાધાન એક બીજાને પરસ્પરમાં પૂછે; તો સત્વર તે શંકાનું સમાધાન સહજ થઈ શકે તેમ હતું, પણ હાય અફસોસ ! કે હું મારી શંકા બીજાને કેમ પૂછું ? એમ પૂછતાં તો તે મને હશે, પોતાનાથી હલકો ગણે, માટે નજ પુછવું એજ ઉત્તમ છે. એમ ધારી તેઓએ પોતાની શંકાનું સમાધાન કોઈને ન પૂછ્યું તે નજ પૂછ્યું. એવું તેઓના હૃદયમાં અભિમાનનું ભરપુર જોર હતું, કહો કે નકરી કાદતાં જિંટ પેઠું હતું.

નેયું ! હે જ્ઞાનથી મુક્તિ માનનારાઓ, નેયું ? આ તે કેવા જ્ઞાનથી જીવન સફળ કરવાનો—અજ્ઞાનથીજ મુક્તિમહિલા મેળવવાનો ઉત્તમ પ્રકાર ? જાણ ! ધયું રહ્યું એવું જ્ઞાન ! અભિમાનવર્ધક એવા જ્ઞાનથી તો અમારે

ઉત્તરાર્ધ]   પથ ચુક્યા પૂર્વજ તણા હવે ધણી થઈ હાણ;   ૨૩૩
પરતાઈ પાછા વળો, કુળ ઈચ્છો કથ્યાણ. ૨૩૨

લેશ પણ પરવા નથી. અમે તો અમારે અજ્ઞાનજ રહીશું. બણીએ-પ કિતમાં ખપીએ, ત્યારેજ એવું થાય ને વાઈ ! એ તો બણું. થાઓ શ્રીમહાવીર ભગવાનનું, કે તે પ્રભુએ તે સર્વનું અભિમાન રૂપી ઝેર ઉતાર્યું, નહિ તો જ્ઞાનનો ધમ્મક ધરાવનારા પડિતો નહિ પણ અભિમાન-અહ કારનાં જ પુતળાઓ ! તે સર્વજ્ઞ શ્રીમહાવીર પ્રભુનું પણ છત્ર છીનવી લઈ ટાટીયો આવી સિંહાસનપરથી હેઠા ઉતારવા તૈયાર થતા હતા. અહાહા ! શો ગબળ ! કે પ્રભુના યોત્રીશ અતિશયો તથા સાક્ષાત અનન્ય મહાન ચમત્કારો નજરે નોવા છતાંપિ તેમનું અભિમાન ન ઉતર્યું. પણ પ્રભુશ્રીએ તેમના હૃદયનો સ દેહરૂપી કાટો ઉખેડી નાખ્યો, ત્યારેજ તેઓ સમજ્યા અને ચત્ર મટી શિથ થયા અને પોતાનો અવશેષ જીવનકાળ પોતાના ૪૪૦૦ શિષ્યો-વિદ્યાર્થીઓ સહિત શ્રીમહાવીર ભગવાનના ચરણકમળમાં અર્પણ કર્યો અને શ્રી ગૌતમસ્વામી, શ્રી સુધર્માસ્વામી વગેરે અગીયાર ગણધરોના નામથી તેઓ પ્રખ્યાત થયા. તે વિષે કહ્યું છે કે:-ભુજંગીકંઠ.

પ્રભુ ચુમાળીસે એલા ક્રિયા, એકજ દિનમાં મહાવ્રત દીધા;
ગૌતમ સરીખા હુવા વજ્ર, મનવંછીત પૂરણ મહાવીર.
સમોસરણમાં સુણ્યો અધિકાર, અમૃતવાણી રૂપ દિદાર;
દીકે હરખે હૈકું હીર, મનવંછીત પૂરણ મહાવીર.
તુમ નામે ભવસાગર તરે, તુમ નામે સહુ કારજ સરે;
સિદ્ધિ વૃદ્ધિ પામે હીર ચીર, મનવંછીત પૂરણ મહાવીર.
ચિંતામણિ સમ જીનવર જાપ, કીડ ભવોનાં કાપે પાપ;
રોગશોગ નાસે પર પીડ, મનવંછીત પૂરણ મહાવીર.

બહાલા વાયનાર ! ધન્ય છે શ્રી મહાવીરપ્રભુને ! કે અભિમાનના એ પુતળાઓનું અભિમાન પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી દૂર કરી દીધું. નહિ તો તેઓએ તો અભિમાનના ધમ્મકમાં જીવન જ પલાળ્યું હતું. શ્રીમહાવીરપ્રભુના પ્રબળ પ્રતાપથી જ તેઓનું જીવનસૂત્ર સુધર્યું અને છેવટે સન્માર્ગમાં પરિપાક વૃત્તિ સ્થિર કરી અક્ષય મોક્ષલક્ષ્મી વર્મા-મોક્ષપુર પાટણે પધાર્યા.

સદ્ગુરૂ વિષે-રાગ લેરવી' રામાયણનો.

ગુરૂ સમ દાતા નહિ મેરે ભાર્ષ, જીન મુક્તિપદ દિયો બતાઈ.
ગુરૂ બિન જ્ઞાન હૃદય નહિ આવે, ગુરૂ બિન કરતુરી મૃગકુ ભુલાવે.
ગુરૂ બિન ગજ છાંયાસે લહીયા, ગુરૂ બિન કેસરી કુપમે પડીયા.

ગુરૂ બિન મરકટ ફરહી યાગા, ગુરૂ બિન કુંડ કપટ કરે કાગા.
ગુરૂ બિન ધ્યાન કરે બહુ પેખા, મંદિર એકે કાચકા દેખા.
જ્યાં દેખે ત્યાં અપંની છાયા, ભસત ભસત થું જન્મ ગુમાયા.
કહેત કબીરા સુનો મેરે ભાઈ, ગુરૂ બિન મુક્તિ કબહુ ન હોઈ.
માખી—ગુરૂ મિલ્યા તો સખ મિલ્યા, નહિ તો મિલ્યા ન કોઈ,
માત પિતા સુત બાંધવા, સો તો ભવભાવ હોય.

મતલબ કે જ્ઞાન લાણીએ ત્યારે એવી શંકા પ્રશ્નકાઓ થાયને? અને
અભિમાન રૂપી ઊંટીઉં પણુ તેથીજ ભરાવાનો વખત આવે ને? માટે બસ
આપણે તો અજ્ઞાનપણે રહેવામાં શ્રેષ્ઠતા માનીએ છીએ. જ્ઞાન વિના પણુ
મુક્તિ મળશેજ, શા માટે ન મળે? અમે મુક્તિના જાણીએ છીએ. અનળ-
પણુ જ રહી પ્રજા પાસે મુક્તિ માગીશું, એટલે મળશેજ. અનળજ્ઞતા કોઈ
ગુન્હો કરે છે તો સરકાર પણુ તેને માફી કરી છોડી મુકે છે, પણુ જાણતાં
છતા ગુન્હો કરે છે, તેને તો ડાકલ દંડે છે. તેમ અમે પણુ અનળપણુજ
રહી સ્વાર્થસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરીશું, પણુ બિલાડું કાઢતાં ઊંટીઉં પેસાડવારૂપ
જ્ઞાન તો અમારે નથીજ લાણુવું. આ પ્રમાણે કેટલાક જનો માને છે, પણુ
તે કેવળ અયોગ્યજ છે. શ્રી સર્વજ પ્રભુનું તેવું કથન નથીજ. લાણી અભિ-
માન ન આણુવું એ તો સત્યજ છે, પણુ જ્ઞાન લાણુવુંજ નહિ અને અજ્ઞા-
નપણુજ મુક્તિ મેળવવાની આજ્ઞા પૂર્ણ કરવા બેસી રહેવું, તે તો દિલ્હી
જવા માટે નીકળી ઉત્તરને બદલે દક્ષિણનો રસ્તો લીધા જેવુજ છે.

અહાહા! શા જ્ઞાનના અપૂર્વ ગુણો, શી જ્ઞાનની અપૂર્વ ખૂબીઓ
અને શા જ્ઞાનના ચિત્તાર્થક ચમત્કારો? અજ્ઞાનના અધારમાં આશકતા એવા
નરપણુઓને ક્યાંથી ખબર પડે? આ ચોક્કસ છે કે આ જીવાત્માએ
અન તકાળ અજ્ઞાતાથીજ ગુમાવ્યો છે, ખરેખર જ્ઞાન વિનાનું જીવન તે
રજનીકાન્ત (ચંદ્રમા) વિનાની રાત જેવું છે, ખરેખર જ્ઞાન તો ભાગ્યવાન
લોકતો ભાતુ છે, તે હૃદયાકાશમાં અપૂર્વ પ્રકાશ આપી મનુષ્યોનાં જીવન
શ્રેષ્ઠતર બનાવે છે. જ્ઞાન વગરનો આત્મા કદાપિ ઉચ્ચકોટી પર આવી
શકતોજ નથી, તે વિષે કહ્યું છે કે:—

કવિત—અંદ બિના રૈની, મૃગનૈની દગ કાજલ બિન,

કવિતા બિન કંની, જયું નગીના બિન સુના હે;

દાતાજન દાન બિના, જોગીજન જ્ઞાન બિના,

માન બિના પ્રોના જયું, પાન બિના ચુના હે;

ઉત્તરાર્ધ] આળ પ્રજા અવગુણ કરે, રૂઠે ન સમજી રાય; ૨૩૫
થાય કપૂત સપૂત પથ, માત કમાત ન થાય. ૨૩૪

સલીલ બિન સરવર જ્યું, રાવત બિન નરવર જ્યું;
કેશુ બિન ગિરિવર જ્યું, પેશુ બિન પુના હે;
ત્રીકમ પ્રકાશ કરે, અંબ ખાસ દીપક બિન,
અફીન બિન રજપુત જ્યું અન્ન બિન અલૌના હે.

મતલબ કે જ્ઞાન વિના સર્વ વૃથાજ સમજવું. જ્ઞાનથી સત્યાસત્યનું જ્ઞાન થાય છે, હ્યોપાદેયનું—કર્તવ્યકર્તવ્યમાં પૃથક્કરણ કરવાનું સામર્થ્ય વધે છે. જ્ઞાની પુરૂષો સત્યના જ પક્ષપાતી હોય છે, પણ કેવળ મતાગ્રહી હોતા નથી. તેઓ જ્ઞાનપ્રભાવે સત્ય વસ્તુનું સ્વરૂપ જોળખી અસત્યનો પરિહાર કરે છે. પણ અજ્ઞાનીઓને તો તેમાંનું કશું હોતું નથી. તેઓએ તો વહો-રાની પેઠે નાકું પકડ્યું તે પકડ્યું જ. પછી ગમે તેમ થાય, તોપણ તે નાકું મુકવાના નહિ. શેતું છોડે ! સત્ય સમજાય ત્યારે અજ્ઞાન તળાય ને ? !

(૮૭) નાકું ઝાલી રાખનાર અકલ્યાણ મુલ્લાળની વાત.

એક વખત એક મુલાળ પરગામ જતા હતા, બે ત્રણેક ગાઉ ગયા તેવામાં એક ગાડવાળો મળ્યો. તેથી થોડાક પૈસા આપવા ડરાવીને ગાડા ઉપર બેસવાનું નક્કી કર્યું. ગાડામાં ધાસનું ભરોડું ભરેલું હતું, તેથી બેસાડાય તેવું ન હોવાથી પ્રથમ તો ગાડવાળાએ ના કહી. પણ પૈસાની લાલચે મુલ્લાને ધાસના ભરોડા ઉપર ચડી બેસવાનું કહ્યું. પછી મુલ્લાળ તો ઉપર ચડી બેઠા, ગાડું ચાલતું થયું. બે ચાર ગાઉને આશરે ગયા, એટલે ઢાળવાળી નીચાણની જગ્યા આવી. તેથી ગાડવાળાએ મુલ્લાળને કહ્યું, કે મુલ્લાળ ! જો મુલ્લાળ ! સાંભળો છો કે ? ઢાળ આવે છે મારે, જરા સંભાળીને બેસજો, બરાબર નાકું મજબુત પકડજો, કે નેથી પડી ન જવાય ! મુલ્લાળએ કહ્યું:—સાર ! નાકું પકડું છું. તું તારે ગાડું ચલાવ ! પછી ગાડું ચલાવ્યું. મુલ્લાળ અચ્છલના ઝોથમીર હતા, તેથી તે તો ઉંધુંજ સમજ્યા, એટલે ગાડવાળાએ જ્યારે ધાસના ભરોડાનું નાકું પકડવાનું કહ્યું, ત્યારે મુલ્લાએ પોતાના સુથણાનું—ચોરણાનું નાકું પકડ્યું. વળી ઢાળ નજીક આવ્યો, ત્યારે પાછું ગાડવાળાએ ચેતાવ્યું:—મુલ્લાળ ! નાકું મજબુત પકડજો ! ઉત્તર મળ્યો, સાર, પકડું છું મજબુત, ચલાવ ગાડું, પછી ગાડું ચલાવ્યું. ઢાળ આવ્યો એટલે ગાડું એકદમ દોડ્યું અને મુલ્લાળ તો એકદમ ક્ષોભ કરતાં પાછળ ઉડી પડ્યા. તેથી ગાડવાળાને ખૂબો પાડવા લાગ્યા કે અલ્યા ગાડવાળા ! હું પડો ! હું પડો ! ગાડું ઉછું રાખ, પછી ગાડું તો ઢાળ હોવાથી વચમાં ઉછું ન રહેતાં નીચાણમાં જઈ ઉછું રહ્યું. પછી પેલા

૨૩૬   તૃપને પ્યારી સૌ પ્રજા, દિલમાં દલપતરામ;   [વૈરાગ્ય શતક
પણ નોકરી કરનાર લે, અભિવાંછીત ઈનામ   ૨૩૫

મુલ્લાજીને પડી ગયેલા જાણી ગાડાવાળો ત્યાં આવ્યો અને કહ્યું કે, મુલ્લાજી, કેમ પડી ગયા ? નાકું પકડ્યું નહિ કે ? મેં તમને પહેલાંથીજ કહ્યું હતું કે નાકું મળ્યુંત પકડજો, છતાં કેમ ન પકડ્યું ? તે સાંભળી મુલ્લાજી આઠાશથી બોલ્યા કે:-સારા ! હજી તો આ નાકું પકડું છે, ભારતો નથી કે શું ? આંધરોઆંધરો છે કે શું ? એમ કહી પોતે ચાલેલું નાકું બતાવ્યું. તે જોઈ પેલો ગાડાવાળો હાંસી કરતો બોલ્યો કે:-અરે એ નાકું ક્યાં પકડ્યું ? પેલા ભરોટાને આંધેલું નાકું પકડવાનું હતું. ત્યારે મુલ્લાજીએ કહ્યું કે:-સારા ! ત્યારે એમ કાં કહ્યું નહિ ? હું સમજ્યો આ નાકું, તેથી તો મેં આ પકડું, ત્યારે ગાડાવાળાએ તેની મુખાંધ ઉપર હાંસી મરકરી કરી બે ચાર કટાક્ષો કરી મુલ્લાને ગાડામાં બેસાડી તેને ગામ પહોંચાડ્યો.

મતલબ કે અજ્ઞાની મનુષ્યો મુલ્લાની પેઠે અર્થનો અનર્થજ કરી બેસે છે, માટે જ્ઞાન તો જરૂર મેળવવું જ, જ્ઞાનથી ધણીને અગણિત ફાયદા થાય છે. વીર લગવાને પણ કહ્યું છે કે:-**जनानि किं करिस्सह ?** અર્થાત્ અજ્ઞાની નર શું કરી શકવાનો છે ? અજ્ઞાની અને આંધળો બન્ને સરખાજ જાણવા, તેઓ બુદ્ધિ પડતાં અવળા પંથમાં અટવાઈ મરતાં વાર લગાડશે નહિ. હા, જ્ઞાન લાણી-વિદ્યા મેળવી અભિમાન ન કરવું, એ તો સત્યજ છે પણ અભિમાન વધે છે માટે જ્ઞાન ન લાણવું અને અજ્ઞાનપણે મુક્તિ મેળવવાની પ્રજાળ આકાંક્ષા રાખવી-તે કેવળ વૃથા ભ્રમજ છે. જ્ઞાન ક્રિયામ્યમોક્ષ અર્થાત્ જ્ઞાન અને ક્રિયા એમ બન્ને પ્રકારે મોક્ષમતિ પ્રાપ્ત થાય છે. એકલું જ્ઞાન પણ નકામું, અને એકલી ક્રિયા પણ નકામી સમજવી, લુહાને અને આંધળાને વગડામાંથી નગરમાં જવું છે, તો બન્નેને પરસ્પર સહાયતાથી ઈષ્ટ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે, એક લુહો પણ ગામ બેળો નહિ થઈ શકે અને એકલો આંધળો પણ ગામમાં નહિ જઈ શકે. જ્ઞાનમાં અથાગ શુભો છે, માટે અવશ્યે જ્ઞાન તો મેળવવું જ. અધારમાં બોવાયલી વસ્તુ શોધવા માટે દીવાની ખાસ જરૂર પડે છે, દીવો ન હોય તો અથડાવું પડે, અને તેમ છતાં વસ્તુ હાથ ન આવે “**नाणेणयमुणिहोह**” અર્થાત્ જ્ઞાનથી મુનિ થવાય છે, પણ કેવળ વિવિધ વસ્ત્રથી-હીંગથી મુનિપણું ગણાતું નથી અને તેવું જ્ઞાનવાળું જ મુનિજીવન શ્રેષ્ઠતર લેખાય છે. કહ્યું છે કે “**જ્ઞાની પુરૂષ સર્વદા અભિવંદનીય**” છે. તેઓ તો કહે છે કે:-હે લક્ષ્મી ! અમારા પરથી મમતા તજીને તું અન્યને લાજ અર્થાત્ ખીજની પાસે જા ! અમોને હવે ભોગમાં લેજ પણ રૂચી

નથી, તારે ને અમારે હવે કાંઈ પણ સંબંધ નથી. અમે તો હવે જ્ઞાનલક્ષ્મી મેળવીને મોક્ષલક્ષ્મી ભોગવીશું. કાષ્ટના પાત્રમાજ નિત્ય ભિક્ષાથી માગી લાવેલું અન્ન નિમોહી થઈ નિર્મમત્વભાવે જમીશું, એવી અમે વૃત્તિ ધારણ કરી છે. અહાહા ! કેવો સરસ વિચાર ! કેવું ઉત્તમ વાતાવરણ ! જે લક્ષ્મીને માટે આખી દુનિયા મરી ફીટે છે, જેને સદા મેળવવા ઝંખે છે તેને આવા જ્ઞાની પુરૂષો કહે છે કે, તારો અમારે ખપ નથી. આથી જ્ઞાનની ઉત્તમતા બીજા કયા પ્રકારે સિદ્ધ થઈ શકે ? આવી ઉત્તમ ભાવનાવાળા જ્ઞાનીઓનો સમાગમ કરી જરૂર જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ, વળી તેઓ આ સંસારના સંબંધમાં શી ભાવના લાવે છે ? તે વિષે કહ્યું છે કે:—

ગરબી—(ઓધવજી સંદેશો કહેજો શામને:—એ રાગ.)

એવોરે દીવસ ક્યારે આવશે ?

ભુલી જઈશું આ સઘળો સંસાર જો,

વિષયો વિષ્ટા તુલ્યજ મુજને લાગશે,

અંધ બને છે જેમાં નર ને નારજો;

મોહ માન ને માયા મમતા ત્યાગીને,

સકળ કરું હું ઉત્તમ આ અવતારજો. એવોરે૦

આવા આવા ઉત્તમ વિચારો સત્પુરૂષોને સદાય થયા કરે છે, તે સંવ્રજો જ્ઞાનનો પ્રભાવ છે. મહાન પુરૂષોને પગલે પગલે ચાલી તેમના વિચારોનું આપણે અતુકરણ કરવું જરૂરનું છે અજ્ઞાનીઓને આવા સદ્વિચારોનું વાતાવરણ રચીને પણ કયાથી સાંપડે ? એવા અજ્ઞાનીઓના જીવન તો પ્રાયે કરી—મોહ માયામાજ મરત બનીને અજ્ઞાનમાં જ વીતી જાય છે કલેશ, કુસંપ, કામ, ક્રોધ આદિ કુમાર્ગમાજ કુટાય છે. અજ્ઞાનીઓને તો કંકુડોશીની પેઠે એકબીજામાં વેરવિરોધ વધારવા, કળ્યાકલેશ કરાવવા અને નારદ્વેષ કરી જ્યાં ત્યાં લડા લગાડવા, આડું અવળું ભગવી હૈયાહોળી સળગાવવામાં જ મગ્ન પડે છે. અરે હોસીલા—ખંતિલા થઈ તેમાજ તત્પર રહી આનંદથી મશગુલ રહે છે.

(૮૮) કલહુપ્રય કંકુકાકીની કુટિલતા ને કુષુદ્ધિની કથા.

કાંઈ એક મોટા શહેરમાં કંકુબાઈ કરીને એક ડેશી રહેતી. તે પૂર્ણ વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચી હતી—લગભગ સાઠ સીતેર વર્ષની વયે આવી પુગી હતી. તેની ઉત્પત્તિ તો જૈનકુળમાં થઈ હતી, પણ તેના કર્તવ્યને અને જૈનધર્મને હજારો ગાઉનું અંતર હતું. જૈનધર્મમાં સઘળે રચેલ શાતિનુંજ સાત્રાન્ય

સ્થાપવાનો ખાસ ઉદ્દેશ છે, ત્યારે આ આપણાં કંકુ કાઢીને જ્યાં ત્યાં ઉંઘાડીયા મુકવા, હૃદયો સળગાવવા, ક્ષેષ કંકાસ કળ્યા કરાવી પૂર્ણ અશાંતિ ઉપજાવવી, ને હૃદયમાં અત્યંત આનંદ પામવો—હર્ષિત થવું એજ ધંધો હતો. કહો ભાઈઓ ! આવા કર્તવ્યને અને જૈનધર્મને શું લાગે વળગે ? શું જૈનકુળમાંજ જન્મ્યા એટલેથીજ જૈન થઈ ગયા ? ના ના, તેમ કદિ સ્વર્ગને પણ સમજતા નહિ. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

દોહરો—આવક કીધે શું થયું ? આવક તે નિરધાર;

શ્રદ્ધા સહિત વિવેકથી, સત્ય કાર્ય કરનાર.

—:આવિકા બેનોને શીખામણ:—

(રાગ:—આવોને નંદલાલ રમવા આવોને)

આવિકા ધરણે જો નામ, કરીયે કામ વિચારી.
મળે અમર મુખ ધામ, રાખો શીખ આ ધારી. ટેક.
ભલે જવાય નહિ ધર્મ સ્થાને, કષ્ટ વિના સેજે જશો વિમાને;
પરહરો પરની નિંદાને, ઘરની કીર્તિ વધારી. આવિકા.
સામુ સસરા પતિની સેવા કરવી, નણુદી સાથે સંપીને પ્રીતિ ધરવી;
મીઠી વાણી મુખ ભરવી, પ્રેમે પતિપ્રત પાળી. આવિકા ૨
સુંવાળી સાવરણીએ ઘર વાળી, વહેલા ઉઠી પેલા પાણીને ગાળી;
સંખારો રાખો સંભાળી, સહેજે તરશો સુનારી. આવિકા ૩
છાંયામાં છાણા ને જતનાથી પુંજો, ધાન્ય ધનેડા ધરી ધ્યાન જોજો;
વિવેક રાખી વર્તો જો, સહેજે તરશો સુનારી. આવિકા ૪
એઠાંના ઠામ ઉઘાડાં ન રાખો, ધી તેલમાં તો મરે જીવ લાખો;
આળસ અંગ ન રાખો, દયા લાલ વિચારી. આવિકા ૫
સંતાનોને શુભ ધર્મ સમજાવો, દાન દયા દ્વિલ ખુબ ઠસાવો;
જન્મ આવો ન હરાવો, વાવો વૃત્તિ રસાળી. આવિકા ૬
ડાહ્યાં છતાં કેમ દેદો, કુટાવો, ઝાઝા જવેરા વળી વવરાવો;
જાણુ શાને જગાવો, બાળા બગડે બિચારી. આવિકા ૭
શું થયું ધર્મના સ્થાને ચડયાથી, હુંકારા હુંકારથી જીજી કીધાથી;
વદલલ વાતો વધાથી, ક્યાંથી મુક્તિ થનારી. આવિકા ૮

જૈનધર્મના પવિત્ર કાનુનો—કરમાનો અમલમાં મુકવાથી જૈનત્વ સાર્વ-
કતાવાળું ગણી શકાય છે. પણ આ ડોશીમાં તેવા સદૃશ્યોનો અંશ પણ ન

ઉત્તરાર્ધ] કરીએ વાત ન કારમી, રે નરપતિની પાસ; ૨૩૯
એમ ન સમજે એહનો, નિશ્ચે થાય વિનાશ. ૨૪૮

હો, તેનો જાતિ સ્વભાવ તો કોઈ જોરજ તરેહનો હતો, તેને નારદ્વેષ કરવા બહુ ગમતા હતા. એક ખીજના મનમાં આકું અવળું ઇષ્ટપિષ્ટ ભરાવી જ્યાં ત્યાં લંકા લગાડતી હતી અને અન્યોઅન્યમાં લડાવી મારી કળ્યા કરાવતી હતી. પછી તે કળ્યો જોઈ તથા લડાઈના હુંકારા ટુંકારા ને ગાળાગાળી સાંભળીને કાખલીઓ કુટતી, દાંત કાઢતી તથા અત્યંત આનંદ પામતી હતી. આમ આખા દિવસમાં એ ચાર રથને જઈ લંકા લગાવે, અને આકુંઅવળું ભરાવી લડાઈ કરાવે, ત્યારે તેને જંપ વળે અને સંતોષ થાય. એક ખીજને કુચુકિતઓ ખતાવી, લંકા લગાડી લડાવી મારવામાંજ પોતાનું જીવન સફળ માનતી હતી, એ ધંધામાં તે પૂરી પાવરધી થયેલી હતી. જે ફાટે આવે એક પથ્થુ કલેશ ઉભો ન થયો હોય, ત્યાં સુધી તે બિચારી કંકુ ડોશીને ખાવાનું પથ્થુ ભાવે નહિ, એવો તેનો કલહપ્રિય જીવનક્રમ બંધાયો હતો. અફીણીયાને અફીણુ વિના ચાલે નહિ, તેમ આ ડોશીને પથ્થુ સાંઠીમાંખરાં લગાવી લડાવી મારી, મળ-જોઈ મોજ માન્યા વગર એન ન પડે !—જોઈ નહિ !

વળી તેને કુટવાનું પથ્થુ બહુજ ગમતું હતું. ક્યાંક મરણ થયું હોય, તો તુરત કુટના માટે કંકુ ડોશી દોડી જતી હતી. પૂરે જોસથી કુટતી હતી, અને સામાને ન ફૂટે તો પરાણે પથ્થુ કુટાવતી હતી. કુટવા વખતે એવા તો રાજ્યા પરાજ્યા ગાય, કે સામાને કુટવાનું જોર આવે. પોતાને ચાર છોકરા, વહુઓ વગેરે મહોળું કુટુંબ હતું, પથ્થુ તેમાંનું અત્યારે એક પથ્થુ રહ્યું નહોતું; સર્વ પરિવાર મરી ખુટયો હતો, ફક્ત એકાકીપણે ડોશીમા જ અડીખમ ધડીમ જોવાં જીવતાં જગતા બેઠાં હતાં, તેથી મુવેલાં સર્વને સંભારી સંભારી રોતી—રોવરાવતી અને કુટતી કુટાવતી હતી. આ કુટણુકળાની કુશલતા માટે પથ્થુ તેને ગામની બાઈડીઓ તરફથી ધણું માન મળતું હતું, તેને તેવા પ્રસંગોમાં પીરસણું પથ્થુ મળતું હતું. આ પ્રકારે તે ડોશીમા રડાવવા, લડાવવા ને કુટાવવાની કળામાં એકા હોઈ પૂર્ણ કળાએ પહોંચ્યાં હતાં. કહો કે તે કળાના પ્રેમિસર થયાં હતાં ! એક વખત તે ગામમાં કોઈ એક જૈનના મોટા સાધુપુરુષ પધાર્યા, ગામના ઘણા લોકો તેમને વંદન કરવા, દર્શન કરવા તથા વ્યાખ્યાન (વખાણ) સાંભળવા માટે ગયા; હવે જે મહોલ્લામાં આ કંકુડોશી રહેતાં હતાં તે મહોલ્લાનાં કેટલાંક જૈરાં પથ્થુ વાંદવા જવા નીકળ્યા, તે વખતે ડોશીમાને મળ્યાં. અને આ નવા સાધુની વિમળ વાણી સાંભળી, આનો

પાપકારી અધમ ધર્મી મટે તો સારૂં, એવી સદ્ભાવનાથી ત્યાં આવી
ડોશીમાને કહ્યું કે:-કંકુ કાઢી ! આજ તો કોઈ નવા ઉત્તમ સાધુ પુરૂષ
પધાર્યા છે, માટે ચાલો તેમનાં દર્શન કરવા તથા વખાણ સાંભળવા જઈએ,
કે જેથી કાયાતું કાંઈક કલ્યાણ થાય ! આ સાંભળી કંકુ ડોશીતું ત્યાં જવા
માટે જરાએ મન તો ન હતું, પણ સર્વ બાંધઓતું મન જાળવવા માટે તે
તેમની સાથે ચાલી. પછી સર્વ બાંધઓ સહિત કંકુડોશી પણ અપાસરે
આવ્યાં. ગુરૂને સર્વ બાંધઓએ સત્રેમ વંદન કર્યું અને પછી બ્યાખ્યાન સાંભળવા
માટે બેઠી ડોશીમાને પણ બેસાડ્યાં. બ્યાખ્યાન પૂરું થયું એટલે ડોશીતું કાંઈક
કલ્યાણ થવાની આશાથી મહોલ્લાવાળી બે ચાર બાંધઓએ મહારાજને કહ્યું:-

ગુરૂ મહારાજ ! આ ડોશીમાને કાંઈક રૂંડો બોધ આપી સમજાવો તો
સારૂં ! તેનામાં એક બીજાને કળ્યા કરાવી લડાવી મારવાની બહુ છુરી ટેવ
છે, તે માટે તેમને કાંઈક બાધા આપો તો સારૂં, કે જેથી તેતું કાંઈક સુધરે,
નહિ તો મહારાજ તેતું સાવ બગડી જશે. આ સંવળી હકીકત સાંભળી મુનિ
મહારાજને પણ હૃદયમાં ધણુ લાગી આવ્યું. પછી કંકુ ડોશીને કહ્યું કે:-
ડોશીમા ! આ શું ? તમારી આ ટેવ તો સારી નથી, હવે તો કઠિ બેઠા
છો, માટે કાંઈક સમજો અને સુધરો તો સારૂં !

હોહરો—ખેત ગઈ ને થોડી રહી, થોડીએ બી જાવે;

ઈસ કારણકે કારણે, કયા મૂરખ જન્મ ગમાવે. ૧

ખરેખર આવી કુટેવથી—આવા કુકર્મથી ધણું મારું પરિણામ આવે
છે. એક તમારી મજાહને માટે સામાને લડાવી મારવા એ તે કેમ સારૂં
કહેવાય વારૂં ? માટે કાંઈક સમજો, નહિ તો તમારે કાંઈ રત્નપ્રભામાં જાવું
છે કે શું ? આ સાંભળી ડોશી એકદમ બોલી:-અરે મહારાજ ! અમે તો
પાપી જીવલે પદ્ધાના પ્રાણી કહેવાઈએ, અમારા નશીમમાં રત્નપ્રભા ક્યાંથી
હોય ? રત્નપ્રભા તો આપ સરીખા સંતપુરૂષોને મળે. મહારાજ ! રત્નપ્રભા
તો આપનેજ મળશે. મને પાપીને તે ક્યાંથી મળે ?

નરકની ગતિમાં સાત સ્થાનોમાં પહેલી નરકગતિનું નામ રત્નપ્રભા છે,
તેમાં જવાનું મહારાજે કહ્યું ત્યારે કંકુકાકી તો બિંધુંજ સમજ્યાં, કે રત્નપ્રભા
તે કોઈ જાતની ઉત્તમ દેવગતિનું સ્થાન હશે, માટે એવું ઉત્તમ સ્થાન આપ-
ણને ક્યાંથી હોય ? એમ ધારી કંકુડોશીએ તો સાધુમહારાજને જ પહેલી

નરકમાં જવાનું કહ્યું કે રત્નપ્રભા તો આપને હોય, અમને પાપીને તે ક્યાંથી હોય ? આથી ત્યાં બેઠેલ બાઈઓભાઈઓમાં ભારે હસાહસ થઈ ગઈ ને સાધુ પણ હસ્યા. પછી સાધુએ સર્વ હકીકત અને રત્નપ્રભાનો અર્થ કહી બતાવી સમજાવ્યું કે આવી દુઃખમય ગતિમાં તમારું આ કર્તવ્ય, તમારી આ કુટેવ તમને ધસડી જશે, પછી ત્યાં પસ્તાવાનો પાર નહિ રહે.

વળી તમારો કુટવાનો ધધો પણ અતિ અહિતકારી જ છે, જીવો ! શ્રીવાર ભગવાને સૂત્રમાં અચાતા વેદનીય કર્મ બાંધવાનાં કહેલાં છ કારણોનાં નામ સાંભળો:- (૧) પરને દુઃખ દેવાથી પોતાને જ દુઃખ ભોગવવું પડે છે, (૨) પરને ઝુરાવવાથી પોતાને જ ઝુરવું પડે છે, (૩) શોચ કરાવવાથી પોતાને જ શોચવું પડે છે, (૪) પારકાને કુટાવવાથી પોતાને જ કુટવું પડે છે, (૫) પરને પીટવાથી પોતાને જ પીટવું પડે છે, (૬) પારકાને પરિતાપ ઉપજાવવાથી પોતાને જ પરિતાપ ઉપજે છે, માટે ડોશીમા ! સમજો ! અને હવેથી આવાં માઠાં કામ ન કરવા માટે અત્યારે બાધા લો !

આ સર્વ વાત સાંભળી ડોશીએ મનમાં વિચાર્યું કે:-હાય હાય ! આજ તો પુરી સપડાણી, ભોગ લાગ્યા કે આજ અપાસરે આવી ! ન આવી હોત તો સાડું હતું; ક્યાંથી આ બાઈઓ આવી ચઢી અને મને પરાણે અહીં તેડી લાવી ! પછી તેને મહારાજે બાધા લેવાનું કહ્યું ત્યારે તો મન ધણું ક્યવાણું ! બાઈઓ પણ સર્વ વળગી પડી, કે હા ડોશીમા ! હવે તો તેની બાધા લ્યો, કે કોઈને કલેશ કળ્યા હવે કરાવવા નહિ, ને કુટવા જવું નહિ. મહારાજને પણ સર્વ બાઈઓએ કહ્યું કે:-આપો મહારાજ બાધા ! તે વિના તે અટકશે નહિ, અને કંકુકાઝીની પડેલી કુટેવ જશે નહિ ત્યારે તો બેધકક ડોશીમાએ કહ્યું કે:-મહારાજ ! મારાથી તેવી બાધા તો પળે નહિ, તેવી ટેવ છે તે એકદમ તો મારાથી બંધ ન કરાય, તે વિના તો મને ઠીક પડે નહિ પછી છેવટે બાઈઓએ અને સાધુજીએ ખુબ સમજાવી ત્યારે અંતે એટલી વાતે હા લાણી કે:-મહારાજ ! સર્વથા તો બાધા ન પળે પણ તમે બહુ કહો છો, તો તમારું વચન પાળવા ખાતર એવી બાધા લઉં, કે દિવસમાં એક વાર કરતાં ઝાઝી વખત કળ્યો ન કરાવવો. ફક્ત એક વખતની છુટ, બાઝીની બાધા લઉં પણ સર્વથા તો ન જ પળે, એ વિના તો મને ખાવાનું પણ ન લાવે !

પછી બાઈઓએ કહ્યું કે ઠીક એટલું તો એટલું, જેવી ઈચ્છા ! પછી

મહારાજે તે પ્રમાણે દિવસમાં એક વખતની છુટી રાખી બાકીની બધી કરાવી. વળી કૂટવાની બાધા માટે ધણું ધણું કહ્યું પણ તેની બાધા તો એ પહેલેથી જુદીએ નજ લીધી તે નજ લીધી.

પછી બાધા લેઈ કંકુડાશી ઘેર આવ્યાં. મનમાં કહેવા લાગ્યાં કે મારા ક્યાં ભોમ લાગ્યા, જે આજ આ રાડો આવી મને ભોળવીને લેઈ ગઈ. ખેર ! થયું તે ખરું, પણ એક વખતની છુટ રાખી છે તે સારું કયું છે, થયું વારું, આજ કલેશ ક્યાંથી ઉભો કરવો ? આ દશ તો વાગ્યા, શેરીમાં તો મારું કોઈ માનતા જ નથી. વિચાર જ કરતા નથી. એમ વિચારમાં ને વિચારમાં ઘણો વખત વહી ગયો, તે ચિંતામાં વિચારીને ખાવું પણ ભાવ્યું નહિ ઉવટે બે ત્રણ વાગે એક જુદો ગોતી કાઢ્યો, હા હા ! સાંભણું ! પેલા પોળને નાકે રહેતા કરમચંદ શેઠના ઘરમાં થોડા દિવસ થયાં બે નવાં બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણી રહેતા આવ્યાં છે, તેમના ઉપરજ આજ મારી કળા અજમાવું, ને મનની મોજ પુરી કરું ! તેઓ નવા સવાં ને મારાં સ્વભાવથી તદ્દન અજાણ્યાં છે, તેથી મારું કહ્યું માનશે જ અને આજના દિવસનું આપણું કામ સફળ થશે.

એમ વિચારી કંકુડાશી હાથમાં લાકડી લેઈ ઠણકઠણક કરતાં ધીમે ધીમે ચાલી પેલા નવા બ્રાહ્મણને ઘેર ગયા, તે વખતે બાઈએકલીજ ઘેર હતી, તેનો પતિ દુકાને નોકરી પર ગયો હતો. ડોશીમાં ધરમાં પેલા તે વખતે બ્રાહ્મણી ધરના કામકાજથી પરવારી કોઈ જાનવું પુસ્તક વાંચતી બેઠી હતી, તેનો સ્વભાવ ઘણો સારો હતો. તે ધર્મપ્રેમી અને ગુણી હતી, વૃત્તિ વૈરાગી હતી, કેટલીકે અન્ય સ્ત્રીઓની જેમ તેને જહાર ભટકવાની, જેની તેની સાથે બેસી ગામગપાટા હાકિવા અને કુથલી કરવાની ટેવ ન હતી, ધરના કામથી પરવારતાં પોતે લાંલી ને જ્ઞાન ગ્રંથ ભણે. ખીજા કથાકબલા, ને નિંદાકુથલી કરવામાં તે સમજતી જ નહિ. આવી તે સુશીલા અને ડાહીબાઈ હતી.

કંકુડાશી ધરમાં આવી 'ચંદનગૌરી બેઠા છો કે ?' કહેતીક તેની પાસે ગઈ. ચંદનગૌરી બેઠી—આવો કંકુડાકી ! ખુશીમાં છો ને ? આવો આવો બેસો, ઘણું દિવસે આવ્યાં વારું ! ડોશીમાંએ કહ્યું કે—હા, આજ એવો વિચાર થયું આવ્યો કે ભલા ચંદનગૌરીને મળી આવું, એમ ધારી અહીં આવી છું; ભલા હું તો આવી, પણ તમે તો કોઈ દહાડો આવતાંએ નથી, આવ્યાં એકલપેટા કેમ થયાં ? એકલું વનમાં ઝાંડે ન હશે ! આવીએ, જઈએ,

ઉત્તરાર્ધ] શાભે સદૈવ સરકરા, મૂર્ખ પ્રભપતિ પાસ; ૨૪૩
 નિર્બળ પર્વત પર સદા, હોય પથ્થર કે ધાસ ૨૪૨

અમારું તો તમારે ધણું કામ હોય. “સો જોશી ને એક ડોશી” ખખર છે ને ? ! ચંદનગૌરી બોલી કે:-કંકુકાકી ! મને બહાર બહુ જવા આવવાનું પસંદ નથી. પણ હવેથી કામ પડશે તો જરૂર આવીશ, તમારા જેવાં વૃદ્ધનો સમાગમ કયાથી ? પછી ડોશીએ કહ્યું—ચંદનગૌરી ! વારૂં, એ તો ઠીક ! ભલા તમે ક્યાંથી આવો છો ? ઉત્તરમાં કહ્યું કે:- ચંદ્રાવતી રહીએ છીએ, અને મારા પતિને અત્રેની નોકરી મળી. ડોશીએ કહ્યું કે:- ભલા, તમે બ્રાહ્મણ છો ? ઉત્તરમાં કહ્યું કે:-હા. ડોશીએ વળી પુછ્યું:-ભલા, આ તમારા ધરવાળા છે તે કેવી નાત વારૂં ? ચંદનગૌરી કહે:-લ્યો ! આમ કેમ બોલો છો કંકુકાકી ? ! એ પણ બ્રાહ્મણ છે. ડોશી કહે:-ના, ના, હું તો અમથી પુછું છું, પણ ચંદનગૌરી ! મને તો લાગે છે કે તે બ્રાહ્મણ નથી. ચંદનગૌરી કહે:-લ્યો એમ તે હોય ! તમે તો ગાંડા થયાં લાગો છો ! નહિ ત્યારે કાણ હશે વારૂં ?

અરે ચંદન ! બાપડી, તને તે શી ખખર પડે ? તે તો ખારવો છે, અમે ધરડી ડોશી કહેવાઈએ માટે બધું જાણીએ. અમને વરસ થયાં હશે: તેટલા તમને મહિના પણ લાગ્યે જ થયા હશે. અરે બાપ ! ખરે તું હમાણી છે. એ ખારવો છે-એમ ચોક્કસ માનજે ! ચંદનગૌરી કહે:-મા, પણ તમે આ બોલો છો શું ? એ વાત મનાયજ કેમ ? તેનું પ્રમાણ શું ? કંકુડોશી કહે:-હા, હા ! તને ખાતરી આપું તો પછી સાચું માનીશને ? જો સાંભળ ! તેઓ રાત્રે ધરમા ઉંઘી જાય, ત્યારે તું તેનો વાંસો ચાટી નેજે ! ખારો લાગે તો જાણજે કે તે નહીં ખારવો છે; લે આ ખાતરી ! ચંદનગૌરીને ડોશીનાં આ વચનોથી કાષ્ટક વિશ્વાસ આવ્યો, પોતાના ધણી પ્રત્યે મન વહેમીલું-શંકિત થઈ ગયું, બાપડીને સંસારનો ખીજો અનુભવ નહિ હતો, અને વળી આ ડોશીમા જુના અનુભવી છે તે જૂહું શા સારૂં બોલે ? હાંથ હાય ! શું મારો ધણી ખારવો હશે ? ગજબ થયો, હું વટલાણી પણ આજ રાત્રે તે વાતની ખાત્રી તો કરવી જ-એમ મનમાં શોચી તે ધણી અફસોસ કરવા લાગી. લો ચંદનગૌરી આવજો, એમ કહી આટલો પક્ષીનો મુઠ્ઠો કંકુડોશી તો ત્યાંથી ચાલ્યાં ને ઘર બહાર આવી વિચાર કર્યો.-ઠીક તાલ ગોઠવ્યો છે, પણ ભલા હવે તેના ધણીના હૃદયમાં પણ કાંઈક ચલ્યું છુસાડી મમરો મુઠ્ઠો આવું, તો પછી તાલ ઠીક આવશે ! એમ ધારી કાંઈકને પુછી પુછી તે તેની દુકાને ગઈ, તે વખતે તે એકલો જ દુકાને બેઠો હતો, તેથી

ડોશીને ઠીક ફાળ્યું ! પાસે આવી બોલી કે:-ભાઈ ગવરીશંકર ! ખુશીમાં છે કે ? ગવરી શંકર બોલ્યો:-અહો ! કંકુકાકી ! તમે અહીં ક્યાંથી ? ડોશી કહે:-આટલામાં ક્યાંક જતી હતી તો વચમાં તારી ખખર પુછતી જઈ, એમ ધારી આવી છું. ખુશીમાં છો ભાઈ ! હા ડોશીમા ! હું ખુશીમાં છું. ડોશી કહે:-ખુશીમા છો તો ઠીક ! પણ વારૂ ! આવો તું દુખળો કેમ થઈ ગયો છે ? કાંઈ ધરમાં ખાવાપીવા આપે છે કે નહિ ? ગવરીશંકર કહે:-એવું તે હોય મા ! ધરમાં સ્ત્રી તો બહુ સારી છે, એ તો ચિંતાને લીધે એમ હોય વખતે ! પણ મને તો ધણું સારું છે. ત્યારે કંકુડોશી બોલ્યા:-પણ ના, ના, મને તો તારી બહુ દયા આવે છે, જોને આ તારૂં શરીર કેવું સુકાય છે ! ઠીક લ્યો, પણ ભાઈ તમે ક્યાં જાતિએ છો ? ગવરીશંકર કહે:-મા, અમે બ્રાહ્મણ છીએ. ઠીક ત્યારે, આ તમારી ધરવાળી કેવી જાતિ ? લ્યો આમ કેમ બોલો છો ડોશીમા ? હું બ્રાહ્મણ છું અને તે પણ બ્રાહ્મણી જ છે, વળી બીજું શું હોઈ શકે ? કંકુડોશી કહે:-અરે ભાઈ ! તને શી ખખર પડે ? એ બ્રાહ્મણી નથી, એ તો ડાકણ છે. તારૂં શરીર નોંધને જ મને તો વહેમ ને દયા આવે છે. તને થોડા દિવસમાં તો તે તદ્દન સુકવી જ નાખશે, અમને ધરડાને બધી ખખર હોય, અમે જમાનાનાં ખાધેલાં બધું જાણીએ ! “સો નેશી ને એક ડોશી” ખખર છે ને ભાઈ ? આ તારૂં દિલ તપાસી હું તો તારા બલ્લાને માટે કહું છું. ગવરીશંકર કહે:-પણ મા ! આ તમે બોલો છો શું ? એવું તે હોય કદી ? મારી સ્ત્રી તો ધણી ગુણીયલ છે, એ ધરરખુ કલાગરી વહુ તો મને પરમસંતોષ આપે છે, છતાં તમે આમ કહો છો તો તેનું પ્રમાણ શું ? ડોશી કહે:-હા હા ! ગુણી, ભાળી એ તો ! આમને આમજ તને બોળવીને વશ કરી લીધા છે, ભાઈ ! અમે ધરડાં માણસ ખોડું ન કહીએ. વળી તેમાં તું ખાત્રી માગે છે, પણ જોને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ! આ તારૂં શરીર જ કહી આપે છે ને ? આવ્યો ત્યારે કેવો રાત્રી રાયણ જેવો હતો, અને અત્યારે તો સાવ ફીછો ફચ પડી ગયો છે. આટલું છે છતાંપિ તારે બીજી ખાત્રી જોઈતી હોય, તો સાંભળ, કાન દબને કહું છું તે ! તું સુઈ જાય છે, ત્યારે રોજ એ અભાગણી તારો વાસો ચાટે છે. કહે વારૂ ! આથી તે બીજી કેવી ડાકણ સમજવી ? કરજો ખાત્રી આજ રાત્રેજ, એટલે અટ ખખર પડશે કે ગુણી છે કે ડાકણી છે ? ગવરીશંકરને આથી ધણી વહેમ પડ્યો, શું આ ખરું હશે ? આ ડોશીમા શું કહે છે ! પણ

આજ રાત્રે ખાત્રી તો કરવી જ, મારો રોજ વાસો ચાટે છે, તેની આ ડોશીમાને ક્યાંથી ખખર પડી હશે ! માફ કરીશ તો હમણાં સુકાતું જાય છે એ તો ખરું જ છે, કાણ જલ્લે ભાઈ ! વખતે એમ પણ હોય ખરું ! સ્ત્રીનો શો ભરોસો ! સ્ત્રી કોની સગી થઈ છે ? તે તો જીવાડે ખરી ને વખતે લાગ આવે તો મારે પણ ખરી ! માટે આજ રાત્રે મારે આની ખાત્રી તો અવશ્યમેવ કરવીજ.

હેં કંકુ કાકી ! વાર, આ બાબતની તમને શી ખબર ? ડોશી કહે:- ભાઈ ! અમે બધું જાણીએ ! પાતાળમાંથી પણ પાણી ગોતી લાવીએ, એવાં અમે છીએ. અમને વર્ષ થયા હશે, તેટલા તમને મહિના પણ નહિ થયા હોય ! મને તો તારી દયા આવી, તેથી મારે આટલું કહેવું પડ્યું છે, ગમે ત્યાંથી પણ વાત ગોતી લાવીએ, તેવાં અમે ચતુર છીએ. ઠીક પણ આજ રાત્રે ખાત્રી કરી જોજો હોકા, જીલતો ના ! તું જીંઘી ગયા પછી તે આજે પણ તારો વાસો ચાટશે, માટે ચેતતો રહેજો ભાઈ !

ગવરીશંકર કહે:-સારું ડોશીમા ! આજ રાત્રે જરૂર ખાત્રી કરીશ. પછી ડોશીમા તો આટલી બતી લગાવીને ત્યાંથી ચાલતાં થયાં, ચાલતાં ચાલતાં મનમાં બોલ્યા:-વાહવાહ ! તાલ તો ઠીક લગાવ્યો છે ! હવે રાત્રે બને વચ્ચે લડાઈ થાય, તોફાન જાગે. ને ધમાધમ થાય, તો બડી મજા આવે ! મજા આવશે જ, મેં તાલ બરાબર મેળવ્યો છે. એમ હરખાતાં હરખાતાં ધેર ગયાં.

હવે આણીકાર સ્ત્રીપુરુષ બંનેનાં મન ખાટાં થઈ ગયાં હતાં, અન્યો-અન્ય કેવો ઉચ્ચ પ્રેમ હતો, પૂર્ણ સંતોષ હતો, તેને સ્થળે અત્યંત બબાવ, ઉદ્વેગ ને દ્વેષ ઉત્પન્ન કરાવ્યો. ગવરીશંકર સાંઝે ધેર તો આવ્યો, પણ સ્ત્રી ઉપર જરા પણ પ્રેમ નહિ, સ્ત્રીને નજરે લાગી ત્યાં તો હાથ હાથ ! આ કાંકણ હશે ? સ્ત્રીએ પુરુષને લાવ્યો ત્યાં તેને પણ મનમાં વિષાદ ઉત્પન્ન થયો. હાથ હાથ ! આ ખારવો હશે તો જરૂર હું વટલાણી-ઠગાણી ! એમ અન્યોઅન્ય બંનેના હૃદયમાં પૂર્ણ દ્વેષનો અને ઇર્ષાનો જ પ્રવાહ ચાલતો હતો. બંનેના મન પૂર્ણ રીતે લાગી ગયાં હતાં. આજ રાત્રે તેની ખાત્રી જરૂર કરવી અને કંકુડોશીનું વચન સાચું હોય, તો અવશ્ય કાંઈ ઉપાય કરવો જ, એમ પરસ્પર બંનેએ નક્કી કર્યું હતું.

બહુ ભાંગ્યું સંધાય, પણ મન, મોતી ને કાચ ભાંગ્યું ન સંધાય.
 વાહરે વાહ ! કંકુડાશી ! તમે તો ભારે કરી ! ધન્ય છે તમારી કાવતરાખાજ
 કુટિલતાને ! ! તે નિર્દોષ અને ત્રેમી દંપતીના હૃદયમાં દ્રેષને ભડકા
 સળગાવ્યો અને હળીમળી રહેલા જોડાનાં મનને તો તમે છિન્નભિન્ન કરી
 નાંખ્યાં ! આ વિષે કહ્યું છે કે:—

(રાગ સલુણાનો.)

કેસર ભાંગ્યું રે શુણ કરે, ભાંગ્યા પાન સુરંગ. સલુણા.
 પણ દોય ભાંગ્યારે નહિ મળે, એક મોતી બીજું મન સલુણા.
 મોતી ભાંગ્યું રે વિધતાં, મન ભાંગ્યું કુવેણ. સલુણા.
 મોતી મુલે મંગાવશું, મન મુલે ન વેચાય. સલુણા.
 મન ભાંગ્યું ચિત્કડું ચળ્યું, આદર કરે રે અંજણ. સલુણા.
 ફળ તૂટ્યું તરૂવર થકી, ફરી વળગે ન ડાળ સલુણા.
 સુમતી સદા રે ફિલમાં ધરે, છોડો સદા કુમતીને સંગ સલુણા.

અર્થાત—કેસરને તથા નાગરવેલનાં પાનને ભાંગવાથી તો શુણ કરે છે
 એક રસ થઇ મળી જાય છે. પણ મોતી અને મન કદી ભાંગ્યા પછી મળતાં
 નથી—સંધ્યાં સંધાતાં નથી. મોતી ભાંગ્યું તો મૂલ્ય ખરચીને બીજું મંગાવાય
 છે, પણ મન ભાંગ્યું તે મૂલ્ય ખરચ્યે પણ મળતું નથી; જેમ કાળોથી તુટ્યા
 પછી ફળ ડાળે ન લાગે, તેમ મન પણ મળે નહિ, માટે શાશ્વત ધર્મકૃત્ય-
 વંતનો સંગ તજી મુશ્કેલિવંત શુણવંતા યાનીનો સંગ કરવો.

હવે ગવરીશંકર ઉચક મને વાળુ કરવા બેઠો, સ્ત્રીએ પણ ઉચક મને
 જ પીરચું. વાળું કરી રહ્યા પછી ઝડ ખાતરી કરવાની ઇચ્છાથી ગવરીશંકરે
 કહ્યું કે:—આજ તો ઠીક નથી, માટે વહેલો સુષ્પ જઈ છુ. ચંદનગવરીએ
 ઉચક મને કહ્યું:—જેવી ઇચ્છા ! પછી ગવરીશંકર પગના અંગુઠાથી તે
 મસ્તક સુધી સર્વ અંગ ઢાંકીને સુતો. આજ તો ખરાખર ખાતરી કરવાની
 હતી, તેથી જરાએ ઊંધ તો આવેજ શાની ? પણ થોડીવારે જાણીને નસકોરાં
 બોલાવવા માંડ્યાં. ચંદનગૌરીને પણ આજ રાત્રે ખાતરી કરવાની પૂર્ણ પીપાસા
 હતી, તેથી તે પણ જોડું સુષ્પ ગઇ. પણે કંકુડાશી પણ વાટ જોઇને જ
 બેઠાં હતાં કે હજી કેમ સળગ્યું નહિ ? સળગે તો સારું ! બતી તો ખરાખર
 મુકી છે તેથી કજીઓ જગ્યા વગર તો નહિજ રહે. એવા વિચારમાં
 હરખાતાં વા ખાતાં બેઠાં હતાં. વાહરે કંકુડાશી વાહ ! હવે રાત્રીના દસ

વાગ્યાનો સમય થવા આવ્યો. તે વખતે પુરૂષને ઊંઘી ગયો. ધારી મનમાં ચટપટી થતી હોવાથી ચંદનગૌરી ખાટલામાંથી બેઠી થઈ તપાસ કરવાને પોતાના પતિના છત્રપલંગ પાસે ગુપ્તપણે આવી ઉભી. પછી પોતાના પતિને ખાસ ઊઘી ગયેલા જાણી, પોતાને પડેલા વહેમની ખાત્રી કરવા ધીમેથી પાસે આવી હિમતપૂર્વક-પુરૂષે ઝોઢેલું વાંસા તરફનું લુગડું જળવીને ઊંચું કર્યું, અને ગાય પોતાના વાહરડાને ચાટે તેમ લાંબે લખરકે, ગવરીશંકરનો વાંસો ચાટવા લાગી. ઉનાળાનો ગ્રીષ્મ ઋતુનો વખત હોવાથી અને ઝોઢીને ક્ષતેલો તેથી તે વાંસામાં પસીના (પરસેવો) ધણો વળેલો હતો તે ખારો લાગ્યો. વાંસો ચાટે છે ત્યાં તો એકદમ પુરૂષ તાકુકીને બોલી ઉઠ્યો કે:- અરે શું કરે છે રાંડ ડાકણ ? આવી ખસ ! ત્યાં સ્ત્રી પણ તાકુકીને બોલી કે:- ખરે મારા રોયા ખારવા ! પીટ્યા તેં તો મને વટલાવી, મારો દેહ અલગડાવ્યો, આવી ખખર હોત તો હું તને પરણત જ નહિ. પુરૂષ કહે:- તારું લુકડું થાય ડાકણ ! તેં તો મારો પ્રાણ લીધો, મને મારી નાખવો છે તે હું જાણું છું. રાંડ ડાકણ બહાર નીકળ મારા ધરમાંથી ! તારું મારે કંઈ કામ નથી. વગેરે અનેક પ્રકારનાં ધણા અસભ્ય ને કઠોર શબ્દો અન્યોઅન્ય બોલવા લાગ્યાં. શોરખકાર ધણો વધી ગયો, લડાઈ ખુબ જામી. કંક્રકાકી તો આથી ધણા ખુશી થયાં. વાહ વાહ ! લડકો તો ખુબ નીકળ્યો ! ધરમાં રહી તે કાખલીએ કૂટવા લાગી, ખુબ હસવા લાગી, રાજ થવા લાગી, તેને તો જાણે આજે સોનાનો સર્પ કેમ ઉઘ્યો ન હોય ! તેવો આનંદ પામવા લાગી. કજીએ ધણો જામ્યો, અન્યોઅન્ય બોલાચાલી ધણી વધી પડી, એકબીજાને પૂર્ણ જોસથી માળો લાંડવા લાગ્યાં, કઠોર વાક્યોનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યાં. આ શોરખકાર સાંભળી આસપાસના મહોલ્લાના લોકો જાગી ઉઠ્યાં અને તેમને શાત કરવા માટે એકદમ ત્યાં ભેગા થઈ ગયા. ધણા મઠારે, પણ કોઈ કોઈનું કાંઈ સાંભળે જ નહિ ! મહોલ્લાના બેચાર સમજી માથાસોએ કહ્યું કે:- અરે પણ તમને આજ આ થયું છે શું ? તમારા બંનેનો સ્વભાવ તો ધણો સારો છે, આખા મહોલ્લામાં ધણો વખણાય છે, છતાં કેમ અત્યારે આમ નફટ નિર્લજ થઈ લડવા માંડ્યું છે ? ગવરીશંકર કહે:- અરે આ રાંડ તો ડાકણ છે ! રોજ મારો વાંસો ચાટે છે, મને મારી નાખવો છે, ખસ એ હવે મારા ધરમાં જ નહિ, રાંડ મારો જીવ લેશે, માટે તે ગમે ત્યાં જાય પણ મારે હવે તે ન જોઈએ ! એ તો બહુ થાઓ, પેલા બિચારા કંક્રકાકીનું, કે તેમણે મને આજ ચેતાવ્યો, નહિ

૨૪૮ મોટાના આશ્રય વડે. કરી શકે સૌ કામ; [વૈરાગ્ય શ્લોક
પથરા પથ પાણી પરે, ત્યાં રામને નામ. ૨૪૭

તો મને છ મહિનામાં તો આ રાંડ ઠેકાણે પહોંચાડત, માટે બસ હવે એ રાંડ મારા ઘરમાં નહિ. અંદનગૌરી કહે:—અરે એ તો ખારવો છે ! પીટચાએ મારો ભર બગાડ્યો. હું શુદ્ધ બ્રાહ્મણી છું, છતાં એ રોયે તો મને વટલાવી. હાય હાય ! હવે માઈં શુ થશે ? બસ હવે હું એની સાથે રહેવાનીજ નથી. ગમે તે થાય પણ મારે તે હવે ન જોઈએ. હું તેના વિના મારા દિવસ ગુળરીશ. વિધવાપણ સ્વીકારીશ ને જીંદગી ગાળાશ, પણ એ રોયા ખારવાને તો હવે બેજો નહિ રાખું, અથવા હું તેના બેગી નહિજ રહું; મારે તો આ પાપનું પ્રાયશ્ચિત લેવું પડશે સાઈં થજો, એ તો પેલા કંકુકાકીનું કે બિચારાએ આવી આજે મને ચેતાવી, નહિ તો કેણુ જાણે શુંએ થાત !

મહોદલાના ભલા માણસોએ કંકુકાકીનું નામ સાંભળીને કહ્યું:—અરે એ રાંડ કંકુકીનું તે ક્યાં માન્યું તમે ! એણે જ આ કુળઓ કરાવ્યો હશે ! એ રાંડ ડોશીને તો એજ ધંધો છે, કોઈ ખારવો એ નથી, ને કોઈ ડાકણુ એ નથી ! તમને નકામુ જૂત ભરાવ્યું છે. એ અભાગણીનો અવતારજ આમને આમ એળે ગયો છે, જીંદગીનો અવતાર પણ તેમાંજ પૂરો થશે. તેનું કહ્યું માન્યા જેવું છે જ નહિ, અમે તો કોઈ કદી તેનો વિશ્વાસ કરતાજ નથી, તમે અભણ્યાં છો તેમ ધારીને જ તે રાંડે તમને ભલા માણસોને જૂત ભરાવી લાંબેરી કુળઓ કરાવ્યો છે. માટે જાઓ, સુઈ જાઓ, સુઈ જાઓ નિરતિ ! ખારવો કે ડાકણુ કોઈ નથી. મનમાંથી શક્ય અને વહેમ કાઢી નાખો ! એ તો એ રાંડ ડોશીનો સ્વભાવજ એવો પડ્યો છે, માટે તમને તેણે નકામાં લડાવી માર્યો છે. એમ જાને દંપતીને ખૂબ સમજાવી મનને ઉભારો જ્ઞાન્ત ક્યો અને ઉતાપો જમાવી ઠેકાણે પાડ્યાં:—

દેહદરે

અંદા બહોત ન તાણીએ, બહુ તાણે તુટ જાય;
ઉપાય કરી કદિ સોંધીએ, પણ વચમાં ગાંઠ પડી જાય ૧

પછી બધા લોકો ડોશી પાસે આવી તેને બહુ ઠપકો દેવા લાગ્યા, કે—અરે કંકુકાકી ! આ તે તમે શું ક્યું ? બિચારા પેલાં નિર્દોષ બ્રાહ્મણુ બ્રાહ્મણીને લડાવી માર્યો ! ત્યારે ડોશીએ હેં હેં હેં કરી દાંત કાઢી કહ્યું કે.—એકવારની તો મહારાજ પાસેથી મેં છુટ રાખી છે, હવે વધુ નાંહં કરે.

પછી લોકો પશુ તેના નીચ સ્વભાવને ધિક્કારતા ગાળો દેતા સૌ સૌને સ્થાને ગયા, અને પેલા દંપતીને ફરી સમજાવી પંચવાળા ઘેર જઈ સુઈ ગયા.

ઠ્ઠાલા વાંચનાર ! જોયું ? કંકુકાકીની કરામત, હિકમત અને પરાક્રમની વાત અહીં થઈ પુરી ! પશુ તેમાંથી શીખવા, સમજવા, ગ્રહણ કરવા અને બોધ લેવાનું તો ધણુંયે રહી જાય છે ! આ દૃષ્ટાંતમાંથી સાર એ નીકળે છે કે—કેવળ અજ્ઞાનપણાનું પ્રાધાન્યજ આ બધાનું મૂળ છે. કંકુકાકીનો નકારો સ્વભાવ તેના અજ્ઞાનપણાને જ આભારી હતો. કંકુકાકી તો ક્યારનાએ પરલોક પહોંચી ગયાં છે, પશુ તેમનો કલહપ્રિય સ્વભાવ તો અત્રેજ સુકી ગયાં છે. એ ડોશીના જેવો સ્વભાવ આપણો હોય તો આપણે પશુ કંકુકાકીના જેવા જ ગણાઈએ. આપણે પશુ અજ્ઞાનપણાને લીધે એવાં અને એથી પશુ વિશેષ ભયંકર કાર્યો કરતાં પાછા હઠતા નથી આ આત્માએ અજ્ઞાનપણાને લીધે અનેક માઠાં કર્મો સંચ્યા છે, કર્તવ્યના ઉંઠા ખાકામાં—ધરામાં તે કુદી પડ્યો છે. તે વિષે કહ્યું છે કે—

મનહર છંદ.

સારી વાત ન્યારી કરી, ધારી તે નકારી હૈયે,
ઉક્તિ ઉચારી શાસ્ત્રગારીને ગરવની;
ધરમ ન ધાર્યો કીધાં કરમ પરમ ફૂર,
ભરમમાં ભૂલ્યો, તજી શરમ સરવની,
દોડે દ્રવ્ય દશ મળે, વીશ તો ચાળીશ ચાહે,
ધ્રુવજા અહોનીશ છે ખરવ નીખરવની;
દીનની ન દાદ સુણે સ્વાદ જાણી વાદ વદે,
ચાદ ભૂલ્યો મોતની પથારીના પરવની. ૧
દોહરો—પપાને પરખ્યો નાહ, દહો કીધો દૂર;
લલે લે લાગી રહી, નનો કીધો હજૂર. ૧

મતલબ કે આવા આવા અનેક અધર્મિત અકાર્યો અજ્ઞાનપણાને લીધે થાય છે, માટે જેમ અને તેમ વિવેકપૂર્વક જ્ઞાન મેળવવું, સદ્ગુણો સુબોધ સાંભળી સુસુદ્ધિ ધારણ કરવી અને સમજીને વિવેકપૂર્વક સક્રિયા કરવી; પશુ અજ્ઞાની રહી કંકુકાકીના જેવો સ્વભાવ ધારણ ન કરવો. કેટલાક પ્રાણીઓ ધણી વાર ક્રિયા કરે છે, ખરા, પશુ અણસમજણથી અવળા ક્રિયા કરે છે, તેથી ઈષ્ટ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થવાને બદલે હેરાનજ થવું પડે છે. જેમ કોઈ

માણસ અનાજ પકવવાને માટે ખાર ભૂમિમાં બી વાવે, પછી તેના ઉપર હમેશાં પાણીનું સિંચન કરે, વળી ધણી ક્રિયા કરે, ઉલ્લમ કરે તેમાં ઈષ્ટ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત ન જ થાય. મુંઝવણની ટીકીટ લઈને દિલ્હીની ગાડીએ બેસતાં મુંઝવણ ક્યાંથી આવે ? તેમ અણસમજણથી અવળી ક્રિયા કરનાર પણ ઈષ્ટ સિદ્ધિ કદી ન મેળવી શકે,

(૮૯) કોયલા ઉજળા કરવા સાણ્ણથી ધોનાર ત્રિકમલાલ પટેલ.

કોઈ એક ગામનો પટેલ હતો; તે ત્યાંના રાજાનો માનીતો હતો તથા નાતમાં પણ તે મોટા માણસ ગણાતો હતો. એક વખત રાજાને કોઈ કામ પડવાથી તેને તેડવા માણસ મોકલ્યું, તેથી પટેલ ભાઈ તો કુલાખા કે વાહ વાહ ! દરબાર મને બોલાવે છે, માટે આવું તો ખૂબ દ્વારો કરી સારાં સારાં અને ભારે લાભકામંધ વસ્તો પહેરી દરબારમાં જવું છે.

એમ ધારી પટેલ ભાઈ તો સારાં સારાં ઉજળાં ધૂણીખંધ કડકડતાં લુગડાં પહેરી દરબાર લઈ ગયા. પોતાના વસ્ત્રને ક્યાંક ડાક ના પડે, તે માટે પૂરી કાળજી રાખતા હતા. એમ 'સંભાળીને ચાલતાં છતાં કોણ જાણે ક્યાંથીએ દરબારમાં પેસતાં કેડીયા (અંગરખા) ની ચાળે કોલસાનો કોઈ કાળો ડાક પડી ગયો, તે તેણે નજરે દોડો. અરરર ! એ ડાક ક્યાંથી પડ્યો ? હવે મારે દરબારમાં જવું છે ને ! કરવું શું ? પણ એ ડાક પડ્યો ક્યાંથી ? એમ પટેલભાઈ તો મનમાં ધણી શરમાયા-લજવાયા, પણ દરબારમાં ગયા અને ત્યાં જે કોઈ કામ હતું, તે થોડા વખતમાં કરી રજા માંગી ત્યાંથી ઊઠી ઘેર જવા નીકળ્યા. પોતાના શ્વેત વસ્ત્રને કાળો ડાક પડ્યો, તે ખાતે તેને મનમાં ધણી કંટાળો ઉપજતો હતો. રખેને દરબારથી કાંઈક ડાક લાળશે ને મારી મશકરી કરશે કે ઠપકો દેશે ! તે માટે ખૂણું લજવાતો હતો. તેથી ઝટ કામથી પરવારી બહાર નીકળ્યા પછી નિશ્ચય કર્યો કે:-મારું વસ્ત્ર કોઈ કોલસાથી ડાકવાળું થઈ ગયું, માટે બસ આખા ગામમાંથી કોલસા માત્ર ભેળા કરી તેને સાણ્ણથી ધોઈ નાખી ધોળા બનાવી દેવા ! એમ મન સાથે દૃઢ નિશ્ચય કરી પટેલ ઘેર આવ્યા અને પોતાના માણસો પાસે આખા ગામના કોલસા બહાર નદીને કંઠિ એકઠા કરાવ્યા, તો એક નાનો સરખો કોલસાનો કુંગર થયો.

પછી ત્રીકમ પટેલે તે બધાને સાણ્ણથી ધોઈ સાફ ધોળા કરવા માટે ૫૦ પચાસ મણુ તો સાણ્ણ મંગાવ્યો; બધા કોલસાને પ્રથમ પાણીથી પલા-

ઉત્તરાર્ધ] મોટાને સૌ માર્ગ દે, જુઓ જગતનો ચાલ; ૨૫૧
જહાજ મોટા થાય છે, પણ અગણિત લઈ માલ. ૨૫૦

જીને પછી તેના ઉપર આગાનુસાર માણસો સાથુ ધસવા લાગ્યા અને પાણીમાં પાછા ધોવા લાગ્યા. પણ જેમ જેમ કાલસાને સાથુ દઈ ધોતા ગયા તેમ તેમ તેમાંથી કાળું પાણી પુષ્કળ નીકળતું ગયું એમ શ્રમ, સમય તથા ખર્ચ સર્વ પાણીમાં ગયા. પછી ત્રીકમ પટેલે બીજો પણ ધણો સાથુ મંગાવ્યો, ખુબ ધોયા, સાથુથી ધણા ધસ્યા; પુષ્કળ પરિશ્રમ લીધો પણ કેમે ક્યાં કાળા કાયલા ધોળા થાયજ નહિ.

સાથુથી કાયલા ધોવાતા જાય, તેમ તેમ અંદરથી કાળો રંગ નીકળતો જાય. આથી તો ત્રીકમ પટેલ ખુબ ખીજવાયા-કંટાળ્યા અને પોતાના માણસોને ઠપકો દેવા લાગ્યા. ખસ કાલસા કેમ ધોળા થતા નથી ! પછી તો પોતાના મનમાં પણ ત્રીકમ પટેલ બહુ મુઝાયા. લોકો પણ આ અછલ-હીનનો અખતરો જોઈ આશ્ચર્ય પામવા લાગ્યા. પણ ગામનો મોટો માણસ અને માનીતો પટેલ હોવાથી કાઈ તેને વિશેષ કહી શકે નહિ: વળી દરબારનો પણ તે ખાસ માનીતો હતો. કાયલા ધોવાની આ ક્રિયા ધમકાર બંધ-તકમાર ચાલી રહી હતી, પણ તે ક્રિયા અવળી હોવાથી તેમાં ઇષ્ટ સિદ્ધિ થતી ન હોતી. તેવામાં તે રસ્તે થઈ બીજા ગામનો કાઈ ગઢો પટેલ નીકળ્યો; તેણે આ સંઘળું અડખંગપણું જોઈ આશ્ચર્યચકિત થઈ ત્રીકમ પટેલને રામ રામ કહ્યા, ત્યારે કિબટાચાર પ્રમાણે ત્રીકમ પટેલે પણ સામા રામ રામ કર્યા. પછી પેલા ગઢો પટેલે પૂછ્યું:—ત્રીકમ પટેલ ! આ શું કરો છો ? ત્રીકમ પટેલ કહે:—“ભાઈ ! આ કાયલાની કાળાપ ધોઈ નાખું છું. એક વખત હું દરબારમાં સારા લુગડાં પહેરી જતો હતો, તેવામાં કાણુ જાણે ક્યાંથીયે મારા વસ્ત્ર ઉપર કાયલાનો કાળો ડાઘ લાગી ગયો. મેં તે દિવસથી નક્કી કર્યું” છે, કે ખસ ! ગામમાં કાળા કાયલાજ ન જોઈએ. તેથી તમામ કાલસા ભેગા કરી તેને ધોઈ સફેદ બનાવી દેવા માંડ્યા છે. કારણ કે ગામના ધણા લોકોનાં આ કાયલા લુગડાં ખગાડતા હશે, માટે ધોઈજ નાખવા એમ ધારી આ ક્રિયા કરવા માઠી છે. પુષ્કળ મહેનત લઈએ છીએ, સાથુ પણ ધણો ખગાડ્યો. પણ સાળા હજી સફેદ થતા નથી ! મને તો તેણે કવરાવી દીધો, હવે શો ઉપાય લેવો ભાઈ ? કાળા મટાઠી સફેદ કરવા એ તો ચોક્કસ છે, મને તેની કાળપ માટે ધણો ખેદ ઉપજે છે, કારણ કે મારા સફેદ વસ્ત્રને ડાઘ લગાડ્યો. તેમ તે કંઈકના લુગડાં ખગાડતા હશે.”

આ સર્વ વાત સાંભળીને પેલા ગઢો પટેલે કહ્યું કે:—અરે ભાઈ ત્રીકમ

પટેલ ! તમે તો આ બધી નકામી અવળી ક્રિયા કરો છો, કોયલા તે વળી સાણ્ણએ ધોવાથી કંઈ ધોળા થતા હશે ? ખરેખર તમારું નામ ત્રીકમ પટેલ છે, તે યથાર્થજ છે. કારણકે ત્રિ=ત્રણ, કમ=કમતી—ઓછા. એટલે ત્રણ અક્ષર તો જેમાં મળેજ નહિ અ, ક, ને લ—અક્ષર એ ત્રણ અક્ષરની તમારામાં ખામી હોવાથી તમે ત્રીકમ કહેવાઓ છો. આવો એક કવિએ ઉત્ત્રેક્ષાથી અર્થ કરેલો છે, તે ખરેખર તમને ઘટે છે, કારણ કે તમે આ કોયલા કે જે તદ્દન કાળા છે તેને સફેદ કરવાની જે નિરર્થક ક્રિયા આરંભી છે, તે તદ્દન નકામી—અવળીજ છે આ ક્રિયાથી તો કદાપિ કાળે તમારો મનોરથ ફળીશ્રુત થવાનો નથી એ પણ તમે તમારા મનમાં એકલસ માનજો.

ત્રીકમ પટેલ ! તમારે આ કોયલાને સફેદ કરવાજ છે ? તો લાવો હું આ સર્વને થોડાજ વખતમાં સફેદ પુણી જેવા બનાવી આપું. ત્યારે ત્રીકમ પટેલે ધણા આશ્ચર્યથી કહ્યું કે:-અહો ! તમે સફેદ બનાવી આપો ત્યારે તો તમારો પાડ માતું ભાઈ ! પણ વાડ શી રીતે કરશે ? મેં તો બહુએ મહેનત કરી છે, માટે હવે તમે કેવી રીતે સફેદ કરો છો તે જોઈ તો ખરો ! કરો જોઈએ. પછી તે ડાહ્યા માથુસે કહ્યું કે:-ભલે જીઓ ! હવે હું સફેદ કરવાની ક્રિયા કરું છું તે બધું તમે લક્ષ્યપૂર્વક જીઓ !

પછી પેલા ડાહ્યા પટેલે તુરતજ તે બીના કોયલાને જમીનપર છુટા પાથરી તડકામાં સુકવીને રાત પડતાંજ તે સઘળામાં અગ્નિ લગાડી દીધો, એટલે સવાર થતાં તો તે સઘળાની બળીને સફેદ પુણી જેવી રાખ થઈ ગઈ. આ જોઈ આપણા મિથ્યા શ્રમ કરનાર પટેલભાઈ તો ધણાજ પ્રસન્ન થયા, અને મનોવૃત્તિનો સદુપયોગ કરનાર તે શુદ્ધિમાન ડાહ્યા પટેલને નમી પડી તેના ધણાં ધણાં વખાણ કર્યાં

આ દૃષ્ટાંતની અતલખ એ છે, કે જ્ઞાન વિના સાચા—ખરા ખોટાનું જ્ઞાન થતું નથી, અને અજ્ઞાનતામાં કરાતી સર્વ કષ્ટ ક્રિયા જોઈએ તેવી ફળીશ્રુત થતી નથી. પેલા ભલા પટેલે કોયલાની કાળાશ કાઢવા ધણીજ આકરી કષ્ટ ક્રિયા આરંભી હતી, પણ તે સર્વ અજ્ઞાનપણાની હોવાથી નિરર્થક ગઈ. પણ તેના જાણુએદુ સુચતુર પેલો ડાહ્યો પટેલ મળ્યો, ત્યારે તેણે અક્ષય દોડાવી એવી તો સહેલી યુક્તિ વાપરી કે સ્વલ્પ સમયમાં સહેજે ધારેલી કષ્ટ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ; એટલા માટે જ્ઞાનની તો બલિહારીજ છે. જ્ઞાન વિના મનુષ્યો અર્થ મનુષ્યોની માફક જ્યાં ત્યાં ભટકાય છે, કુપથે

ઉત્તરાર્ધ] ઊઠાને લ'છન ચડે, મોઠાને ન લગાર; ૨૫૩
પાંચ પતિ પશુ દ્રોપદી, સતી શીરોમણિ સાર. ૨૫૨

ચઢી જાય છે, જાજના છકમા જકડાઈ છલ્લડો ખાય છે, અનીતિમાં અટવાય જાય છે. તો જે જે ક્રિયાઓ કરવી, તે સર્વ સમજી વિચારી વિવેક શુદ્ધિ-પૂર્વક કરવી. વિવેક વિના અજ્ઞાનપણે કષ્ટ ક્રિયા કરવાથી કાંઈ આત્મસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી નથી. (૭૮)

(૭૯)

हे वत्स ! गच्छ मुनिमार्गमनुग्रहाण ।

नूनं तथैव प्रतिपालयत् यथार्थम् ॥

भद्रं करोतु सुखमाग भव मोक्षलक्ष्मी ।

मात्वं पिबहापरमात् पयस्क मत्र ॥ ૭૯ ॥

અર્થ—હે પુત્ર ! તારે દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા હોય, તો બાલે જા અંગીકાર કરે પણ એટલું યાદ રાખજે કે તે મુનિમાર્ગ અહણુ કરી પૂર્ણ લાવે તેનું પાલન કરજે. અને આશિર્વાચનમાં તને કહ્યું છું કે:—“તું તારું કલ્યાણ કર, સુખી થા, તારી મોક્ષલક્ષ્મી-પ્રાપ્તિની કામના સફળ થાઓ ! અને કેાઈ પણ જન્મમાં બીજી માતાનું દુધ ફરીને તારે પીવાનો વખત ન આવે ! અને તારા જન્મ મરણનો નાશ થાઓ, તેવી રૂડી ક્રિયા કરી અક્ષય સુખ પ્રાપ્ત કર.” (૭૯)

લાવાર્થ—આ કેાઈ દીક્ષા ધારણ કરનાર કુમાર પ્રત્યે કહેલાં માતા-પિતાનાં આશિર્વાદનાં વચનો છે, કે હે વત્સ ! કહેતાં હે બાલા પુત્ર ! તારો જો પ્રવળ્યા અંગિકાર કરવાનો પ્રવળ આગ્રહ અને તીવ્રેચ્છા છે, તો બાલે લાઇ, સુખેથી ઉત્તમ મુનિમાર્ગને અહણુ કરે ! પણ સાથેજ તને વિશેષ ભાર હપ્તે લાંલામણુ કરું છું, કે જેવા ઉત્કૃષ્ટ ભાવથી તને અહણુ કરે છે, તેવાજ ઉત્કૃષ્ટ ભાવથી તેનું યથાર્થ રીતે પ્રતિપાલન કરજે, વળી હે મુક્તિમહિલાલિ-લાથી કુમાર ! તારું કલ્યાણ થાઓ, અક્ષયસુખ-મોક્ષલક્ષ્મીના સુખનો તું ભોગી થા, અને અપર માતાઓનું દુધ હવે ફરી કેાઈ પણ જન્મમાં ન પી-અર્થાત્ તારા જન્મમરણના ફેરા ટળી જાઓ; એવી મારા અંતરની તને આશિષ છે. તારા હૃદયમાં મલિન વિચારો પ્રવેશ કરી શકે નહિ, એટલા મારેજ હું તને ફરી ફરીને ટોકીને કહું છું, કે ભાવપૂર્વક તેનું પ્રાલન કરવું જોઇએ. કારણ કે આ લોકમાં પ્રાપ્ત કરી લોકો આરબા શૂરા હોય છે, પણ આદિ

મધ્ય ને અંત સુધી તેને નિર્વિદ્ને પાર પાડવું તો ધણું જ મુશ્કેલ છે. તે વિષે ભર્તૃહરિ નીતિ શતકમાં ૨૫૪ કહે છે કે:—

પ્રારમ્ભ્યતે ન ચ્વલુ વિમ્ભમયેન નીચ્ચાઃ । પ્રારમ્ભ્ય વિમ્ભવિહિતા ચિરમંતિ મધ્યાઃ ।
 વિચ્છિન્નઃ પુનઃ પુનરપિ પ્રતિહન્ય માનાઃ । પ્રારમ્ભ્ય ચોત્તમજના ન પરિત્યજંતિ ॥

અર્થાત્—કેટલાક નરો તો વિદ્ન આવવાના ભયથી કાર્યનો આરંભ જ કરતા નથી તેવાં નીચ પુરૂષો સમજવા, અને કેટલાક લોકો કાર્યનો આરંભ કરીને તેમાં ક્ષેપ વિદ્ન આવી પડતાં ટૂરતજ નિરાશ ઉત્સાહભગ અને કાયર થઈ તેને છોડી દે છે, તેવા માણસોને સામાન્ય સમજવા: અને કેટલાએક સુઘં તો ફરીફરીને અનેક પ્રકારના વિકટ વિદ્નોથી હણુયા છતાં, એટલે કે અનેક પ્રકારની અડચણો આવી પડવા છતાં, પણ આરંભેલું ઉચ્ચ કાર્ય તજતાજ નથી, તેવાને ઉત્તમ પુરૂષ જાણવા. હૃદયના વિચારો ધર્મશાળાના મનુષ્યો જેવા છે, ધર્મશાળામાં મનુષ્યો આવે છે ને જાય છે. તેમ હૃદયરૂપી ધર્મશાળામાં ઉત્પન્ન થતા વિચારો પણ કાયમ રહી શકતા નથી ક્ષણેક્ષણે વિચારોનું જમણુચકં પરિવર્તન પામ્યાજ કરે છે. તેને તત્વવેત્તા સર્વજ્ઞ મહાજનોએ હેશ્યા, સ્વભાવ, પરિણામ વગેરે અનેક નામથી ઓળખાવેલ છે. એવાજ હેતુથી દીક્ષાના સમયમાં સાતમા ગુણસ્થાનનો અધિકારી ગણેલો છે, પણ દીક્ષા કાર્ય થઈ રહ્યા બાદ છટે ગુણ સ્થાને નિવાસ કરે છે; માટે મનના કનિષ્ઠ વિચારોને આધિન નહીં થતાં, તેઓને પોતાને કબજે કરવા, ચિત્ત-વૃત્તિનો નિરોધ થયા વિના ધારેલા કાર્યમાં યશ લાભ મેળવી શકાતો નથી. જીજ્ઞાસુ બંધુઓ ! એટલું તો અવશ્ય યાદ રાખજો, કે મન માત્ર મોટા મોટા મહાત્માઓને પણ દુર્વશ્ય છે, છતાં તે વૈરાગ્ય અને અભ્યાસરૂપી અંકુશથી વશ થાય છે. તેને છેક છુટું મેલી દેતાં ઇષ્ટ પદાર્થો મળવાથી તે ઉન્મત્ત ગજેન્દ્રની માફક નિરંકુશ બની સંસારરૂપી મહાવિકટ જંગલમાં ધસડી જાય છે. વળી જે મહાત્માઓનાં જીવનચરિત્રો નિષ્કલંકી હોય છે, તેઓજ આ દુનિઆમાં સ્વપરજનોને લાભ આપી શકે છે, તેમનું દરેક યોધવચન એવું તો સામાના હૃદયમાં સચોટ પ્રવેશ કરે છે, કે દુક સમયમાં તે મહાન તત્વવેત્તા અને છે, પણ હૃદય વિષયવિકારથી કલુષિત બનેલાં હોવા છતાં ઉપરથી લોકોને ખતાવવા વૈરાગ્ય રંગ પ્રદર્શિત કરતા હોય, તેવાં સાધુઓના યાનોપદેશ કાંઈ પણ અસર કર્યા વિના વિદ્યુતપ્રભાની જેમ સત્વર નાશ પામે છે. એવાજ હેતુથી ઉપર દીક્ષાના જીજ્ઞાસુ પુત્ર પ્રત્યે માતાએ પુનઃ પુનઃ કહ્યું છે કે:—

ઉત્તરાર્ધ] મોટા શિર મોટા તણો, દબાવવાનો ફરત; ૨૫૫
પિધો સિંધુ અસ્ત પથુ, સૂર્ય તેજમાં અસ્ત. ૨૫૪

વહાલા પુત્ર ! ને કે દીક્ષા ઉત્તમ કાર્ય છે, પણ દીક્ષા લેવા માત્રથીજ સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થઈ ગઈ માની બેસવાનું નથી. દીક્ષા લીધા પછી તો એક જોખમ ભરેલી નવી જીવંતીમાં આ જીવાત્મા પ્રવેશ કરે છે. દીક્ષા લીધા પહેલાં જે જીવનરૂપી વહાણુ બંધ કરે ભવસાગરને તળીએ કુળી બેઠેલું હતું, તે દીક્ષા લેતાં સાગરની સપાટી ઉપર પાણીમાં તરતું થયું એમ સમજો. પણ હજી ભરદરીઆમાં હજારો પ્રકારનાં મોજાં અને તોફાની પવનના ઝપાટા સપાટા વચ્ચે જોખમમાં રહેલું છે. કારણ કે, એમ સમુદ્ર ઉપર તરતાં હજારો વહાણો છિન્નભિન્ન થઈ ગયેલાનાં વૃત્તાંતો સિદ્ધાંતસાગરમાં મહાજનોએ વર્ણવેલાં છે. આદિકુમાર, નંદિષેષુ, જમાલી, કુંડરીક, અરણિક મુનિ વગેરે મહાસમર્થ પુરોહોનાં પણ દીક્ષા લીધા પછી સંયમરૂપી વહાણુ એક વખત અટવાઈ પડેલ છે, અને તેમાંથી સિદ્ધભાગ્યેયે હજી કર્મી અને ચર્મશરીરી કેટલાક વહાણો પાછા ટટાર થઈ નિરાશાધ મોક્ષખંદરે પહોંચ્યા છે. માટે હે વહાલા પુત્ર ! દીક્ષા લઈને બહુ સભાળવાનું છે, કષાયરૂપી અજરાયલ મગરમચ્છો તેને ભાંગી ન નાખે, કુસંગ રૂપી તોફાની મોજાંઓ તેને તોડી ન પાડે—કુળાડી ન દે, અવિદ્યારૂપી વિજળીનો પાત તેના ઉપર પડી અકસ્માત થવા ન પામે, વિષયરૂપી મહા ભારે ખડકો તેને તોડી ન પાડે, માયા રૂપી મહારાક્ષસી લલચાવી તેનો નાશ ન કરે. સ્ત્રી રૂપી રંગીબેરંગી માછલીઓ મુખ્ય આધારભૂત તારા વહાણુના પંખાને ભાંગી ન નાખે, કુચરૂપી ખલાસીઓ તે વહાણુને વિકટમાર્ગમાં ધસડી ન જાય, કંચન અને કામિની રૂપ તરંગો ને વમળમાં તારૂં વહાણુ સપડાઈ જોખમમાં ન ઉતરે, કારણ કે તે વમળો દેખાય છે તો સારા રળીયામણા ને મનોહર ! પણ તેમાં સપડાઈ ગયા પછી ખરાબી ને હાનિનો પાર રહેતો નથી. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

“આ દુનિયામાં આ બંધ કરે ભવસાગર તરતાં, અને મોક્ષખંદરે પહોંચતાં પહેલાં કનક અને કાંતા નામના બે મોટા વમળો વચ્ચેમાં નાખેલાં છે. મોક્ષાભિલાષી સુભાગી પ્રાણી તેમાં આસક્ત થઈ લોભાય નહિ, તો દુનિયામાં બે પગપાળો પોતે સાક્ષાત્ ભગવાન છે—એમ ચોક્કસ જાણવું. પણ તેમાંથી બચવું એજ ભારે મુશ્કેલીનું કામ છે, મહાત્મા કપીરજીએ તો કહ્યું છે કે:—

દુહો—એકે કનકે દુહા કામની, જગમે દો તલવાર;
જાતા થા પ્રભુ મિલનકું, બિચમે ખાયા માર. ૧

૨૫૬ ઉમદે ઉમદા જન મળી, પામે શોભા પ્રેમ; [વૈરાગ્ય શતક
શોભે સોખતમાં હીરો, મોતી સાથે હેમ. ૨૫૫

માટે ચેતીને આલવું કે ફરીને અન્ય માતાઓના દુધ પીવાં ન પડે. અર્થાત્ ફરી ફરી જન્મમરણના જ્રમણ ચક્ર ચલવું ન પડે. સત્કર્મો કરી મુનિમાર્ગને યથાર્થ શુદ્ધતાથી પાળી વહેલો વહેલો મોક્ષપુરી અંદર જ, એ મારા હૃદયની શુભાશિષ તને ફળો.

(૯૦) મુક્તાગી સંસ્કારી બાળ અતિમુક્તકુમારની વાત.

એકદા સર્વદા પ્રભુશ્રી મહાવીર ત્રિહાર કરતા કરતા પોલાસપુર નગરે પધાર્યા. ગૌતમ સ્વામી છટ્ટને પારણે પ્રભુની અનુમતિ મેળવી તે નમરમાં બિશ્વાર્થ નીકળ્યા. ફરતા ફરતા રાજદરબારના મહેલ પાસે આવ્યા. તેલલામાં અતિમુક્ત નામનો રાજકુમાર કેટલાક બાળકો સાથે ત્યા રમતો હતો, મુનિને જોયાથી સત્વર રમત પડતી મુઝી તે શ્રીગૌતમ ઘૂરને સનમ્મ થઈ વંદન કરવા લાગ્યો, કાલાવાલા ને અતિ મધુર વાક્યોથી ગૌતમ સ્વામીને પરમ આહલાદ પમાડવા લાગ્યો. પ્રથમ તો શ્રીગૌતમસ્વામીનું કનકકાંતિથી દેદીપ્તમાન શરીર સૌ દર્શ જોઈ આશ્ચર્યચકિત થઈ તે બોલ્યો કે:-મહારાજ ! આપના પગ દાઝતા નથી ? આપને માથે તડકો લાગતો નથી ? આપ આવા વિષમ તડકામાં શા માટે ફરો છો ? આ પ્રકારનાં બાળકના કામગ વાક્યો સાંભળી ગૌતમસ્વામી મનમાં બહુજ ખુશી થયા, સ્વરૂપ સ્થિત હાસ્ય કરતા કહ્યું:-ભાઈ ! હું બિશ્વાને માટે નગરમાં ફરું છું, કહે તું કેનો પુત્ર છે ? ઉત્તર દીધો કે:-મારી માતાનું નામ શ્રીદેવી, અને પિતાનું નામ વિજયરાજ છે, આ શહેરના રાજાને હું પુત્ર-કુમાર છું. અહો કૃપાળુ ભગવાન ! બિશ્વા જ જોઈતી હોય તો કૃપા કરી મારે ઘરેજ પધારોને, બીજે નાહક ફરવાની આપે શા માટે તકલીફ લેવી જોઈએ ! આપને જોઈશી તે બિશ્વા હું આપીશ. એમ કહી કુમાર દરબારમાં લઈ ગયો ! અને માતાને હર્ષભેર કહેવા લાગ્યો:-માણ ! આપણે ઘેર શરૂ મહારાજ પધારે છે, તેમને જોઈએ તે આપો. તે તો બીજે જતા હતા. પણ હું તેમને અહીં આગ્રહ કરી તેડી લાવ્યો છું એમ કહી સર્વ જોઈતી બિશ્વા સોલકેટે વહેરાવી. કેટલીક ચીજો લેવાની મુનિ ના પાડતા, તો તે વખતે કુમાર વચ્ચે બોલી જતો, કે મા ! તેજ વસ્તુ મહારાજને વહેરાય, મારે તે નથી ખાવી, હું તારી પાસે નહિ માગું. મહારાજ ! વહેરો, હું કશુંયે નહિ કરું. આવા બાળકના કર્ણુત્રિય મધુર બોલોથી મુનિ બહુજ હરખાતા અને તેના લાવવ્યમય આતુર્ય શ્રુત્ય ઉપરે ફીદાફીદા થઈ જતા.

પછી આહાર વહેરી ગૌતમસ્વામી પાછા વળ્યા ત્યારે 'મા' હુ થોડેક

હર મહારાજને વોળાવી હમણા પાછો આવું છું, એમ કહી તેમની સાથે કુમાર ગયો. થોડેક ગયો એટલે તે બોલ્યો: મહારાજ ! બિજા લઈને આમ ક્યાં જશો ? મારે ઘેર જ જમી લીધું હોત, તો સાફ હતું, ચાલોને હજ સારો ચોરડો કાઢી આપું તેમા આપ જમજો. ગૌતમસ્વામી બોલ્યા:—ભાઈ ! અમારાથી ગૃહસ્થીને ત્યાં જોતી ન જમાય. બહારના ઉદ્યાનમાં અમારા ચૂર મહાવીર ભગવાન ખિરાજેલા છે, તેમને બિજા બતાવી ત્યાં જમીશું. કુંવર કહે:—હીક ત્યારે, તમારા હાથમાં આ ઝોળી છે તે મને આપોને ! આપને ભાર બહુ લાગતો હશે. તો થોડીકવાર હું ઉપાડું, આપને તેટલો તો વિસામો મળશે. ભાઈ ! અમારો ઝોળીનો ભાર કોઈના હાથમાં ન દેવાય, એ તો અમારા જેવા થાય તેજ અમારો ભાર ઉપાડી શકે. ત્યારે કુંવર કહે:—પણ હું તમારી ઝોળીમાંથી જરાયે પણ ખાઈશ નહિ, માટે મને આપોને ! ત્યારે ગૌતમસ્વામી કહે:—એમ ન દેવાય, એ તો અમારા જેવો થાય તેને જ દેવાય. કુંવર કહે:—હું તમારા જેવો થઈશ, તો હવે તે આપો. ગૌતમચૂર કહે:—ભાઈ ! તમારા માતાપિતાની રજ સિવાય અમારા જેવા તમને કેમ કરાય ? માતાએ તો તમને જરા વળાવાજ સાથે મોકલ્યા છે; માટે રજ વિના તેમ કેમ થાય ? એમ કરતાં કરતાં સમોસરણ આવ્યું. શ્રી મહાવીર પ્રભુએ જણ્યું કે આજ એક ગ્રાહક મોક્ષપુરીનો અમુલ્ય માલ ખરીદ કરી શકે તેવો આવે છે, તો તેને માલ બતાવું; એમ ધારી ચોગ્ય ઉપદેશ ક્યો. ઉપદેશ સાંભળી જમીનમાં પડેલા પાણીની માફક તરત મન ગળી ગયું, અસ્તાનમય મોહનિદ્રામાંથી હૃદય જગ્યું અને દિક્ષા લેવાની બાવના જાગી. પ્રભુ ! આપનો નિખાલસ અને નિઃશ્વર પવિત્ર ઉપદેશ મારા અંતઃકરણમાં સજડ થોડો છે, મને રૂચ્યો છે. આપના અનન્ય સુબદાયક શરણમાં યાવજીવન વસવા અર્થાત દુઃખવિઘ્નરિણી દીક્ષા લેવા મન ઉચ્ચેરાયું છે; માટે માતાની રજ મેળવી સત્વર હમણા જ હું આવું છું. પ્રભુ કહે —“ વચ્ચા સુલ્લ ” “બહુ સાફ આપની પરમ કૃપા !” એમ કહી વૈરાગ્યથી જેતું હૃદય ઉલ્લસિત થયું છે એવો આઠ વર્ષની વયનો બાળક શ્રી અતિમુક્તકુમાર હર્ષિત વદને ઝટ ઘેર આવ્યો અને માતા પાસે દીક્ષા લેવા અનુમતિ માગી. માતા શ્રીદેવીને તો આ સાંભળી વજ્ર બાણ વાગ્યું હોય એમ થયું અને તેઓ એકદમ સૂઈ ખાઈ જમીન પર પડી ગયાં, પછી સાવધ થતાં વલોપાત કરતાં પુત્ર પ્રત્યે બોલ્યા:—અરે પુત્ર ! આ તું શું બોલે છે ? તને વળાવવા મોકલતા તું વળી આ શું લઈ આવ્યો ! લઘુવયમાં તું શું સમજે ? સંસારનાં સુખો તો નજરે દીઠાયે નથી,

અને યોગીરાજનું મહા જોખમ સાથે ઉઠાવવા તૈયાર થયો છે । વાહરે વાહ । આ તે તારી કેવી ગાંઠાઈ ગણાય ? આ સાંભળી કુંવર બોલ્યો:—માતાજી । હું ગાંઠાઈ કરતો નથી, પણ મને અનંત કાળ થયાં જન્મ, જરા અને મરણનાં ત્રિવિધ દુઃખો અત્યંત પીડે છે, તેથી બચવા માટે જ આ માર્ગ હું અંગિકાર કરું છું । તમે મારાં તે ત્રણ દુઃખો મટાડો, તો હું અહીં રહું, પછી મારે સયમ લેવાની જરૂર નથી. વળી તમે કહો છો કે તું જીવનને જોગ લે છે ? તો તેના ઉત્તરમાં તો જણાવવાનું કે હું ક્યાંથી આવ્યો ને ક્યાં જઈશ ? તે જાણતો નથી, પણ જન્મ ધરી ક્યાંક જઈશ તો ખરો, અવશ્ય એકવાર મરવાનું તો છે જ, ત્યારે આ મારી કાયા—નગરી આશિંતી છુટાઈ તો જશે તો તે પહેલાં કાંઈક આત્મહિત સાધી લઉં, તો શું ખોટું ? વળી તમે કહેશો કે તું મોટી વયે ઇચ્છત કરજે, પણ કાળ કાંઈ વય સામુ જોતો નથી, એ તો તેના અવધિ આવતાં તુરતજ પકડે છે; માટે કાળ ઉપર ભરોસો નહિ રાખતાં હૃદય જાગ્રત થાય તેજ વખતે આત્મહિત સાધવું તે જ શ્રેયસ્કર છે. માટે કૃપા કરી મને વિશેષ ખોટી ન કરતાં મારાં ઉત્તમ કાર્યમાં આપના અનુમોદન સાથે શુભાશિષ પૂર્વક અનુમતિ આપશો એવી મને આશા છે. આ સાંભળી માતા તો રતબંધ જ બની ગઈ, તેની જ્ઞાન-શક્તિ માટે તે અતિ આશ્ચર્ય પામી. અનેક સંવાદો ચલાવ્યા બાદ છેવટે માતાએ અનુમતિ આપી જે જે જણાવ્યું, તેનો ભાવ ઉપરના શ્લોકમાં જણાવ્યા જેવો જ છે. હે પ્રિય પુત્ર ! તારી એવી જ અનન્ય આકાંક્ષા વતે છે, તો ભલે ભાઈ ઇષ્ટ કર, અરેખર મુનિસાગર અતિ દુષ્કર છે, તો તે યથાર્થ પાળજે, વિષયગારામાં ખુન્ની જતો ના; ક્રોધાદિક રાક્ષસોથી પકડાતો ના, અપર માતાનું દુધ પીવું ન પડે એવી ઉત્તમ ક્રિયાઓ કરી જન્મ્યા અને જીવ્યાનું તું સાર્થક કરજે, તારી સર્વ શુભ મનોકામના સફળ થાઓ । તેમજ આ સંસારસાગર તરી જ ને અક્ષય મોક્ષલક્ષ્મી શિક્ષ મળે । એજ મારી સલાહ માટે તને શુભાશિષ છે.

આમ કહી મોટા સમારોહ સાથે મહાવીર પ્રભુ પાસે લેઈ ગયા અને કુંવરે સાનંદે દીક્ષા અંગીકાર કરી, પછી એકવાર પોતાને જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરાવનાર સ્થવીર ગુરૂ સાથે સ્થગિલે ગયા. અતિયુક્ત મુનિ એક સ્થાને બેઠા છે. ત્યાં પાણીની નીક ચાલતી હોવાથી કેટલાકે છોકરા પાણીની આસપાસ ખાળ બાંધી રમત—ક્રીડા કરે છે. આ જોઈ આપણા બાળમુનિને પણ રમ-

વાતું મન થઈ ગયું, તેથી તેમણે પણ પાણી આઢી પાળ બાંધી તેમાં પોતાની પાતરી તરવા મુકી, સામસામા હડસેલાં મારવા લાગ્યા; રમત બહુ સારી લાગી. આહા ! મારું નાવ (વહાણ) કેવું તરે છે ? આ પ્રમાણે બાળવયનો ખ્યાલ મુનિપણમાં ખડો થઈ ગયો. કર્મની ગતિ અતિ ગહન અને વિચિત્ર છે, તે સહેજવારમા મનુષ્યનો વિવેક વિશ્વસી નાખે છે.

મુનિ આ પ્રકારે સહર્ષ રમત હતા, તેવામાં સ્થવીર ગુરૂ આવ્યા, તેઓ આ જોઈ બહુ ખેદ પામ્યા અને મનથી કહેવા લાગ્યા કે:-પ્રભુ પણ આવા છોકરાને મુડે છે, અરે ! આણે કેટલી વિરાધના કરી ? માટે ચાલ મહાવીરપ્રભુને બધું કહું, એમ વિચારી બોલાવ્યા વિનાજ રીસ સહિત સત્વર ચાલ્યા. અતિમુક્ત મુનિને આ ખબર પડતા જ ઝોળીમાં પાતળી મુકી તે એકદમ દોડ્યા, અને “ મત્થએણુ વંદામિ ” કહી સાથે ચાલવા લાગ્યા. સ્થવીર સાધુએ જઈ પ્રભુને પુછ્યું:-પ્રભુ ! આના ભવ કેટલા છે ? આણે આજે પાણીમાં આવી રમત કરી કેટલાય જીવોની વિરાધના કીધી ! પ્રભુ બોલ્યા:- સ્થવીરમુનિ ! તે બહુ હજીકર્મી છે, કર્મના ચાળાને લીધે તેણે વિરાધના કરી છે તે ખરું, પણ આજ સંતિ જ તેને આલોચન કરતાં કેવળદાન ઉપજશે; અને સર્વ કર્મ ખપાવી મોક્ષે જશે, આ સાંભળી સ્થવીરે પોતાની જીલની ક્ષમા માગી, બાળ મુનિનાં વખાણ કરતાં તેને પણ ખમાવ્યો. પછી તે અતિમુક્તમુનિ સર્વ જીવોને ખમાવી આલોવી પડિશ્કમી, નિંદી, નિસદ્ય થઈ સર્વદા થયા-કેવળદાન ઉપજ્યું અને આયુષ્ય ક્ષય થયે મોક્ષે પધાર્યા-અજર અમર થયા, અને અક્ષય મોક્ષલક્ષ્મી પામ્યા.

આ દર્શાવતી મતલબ એ છે, કે દીક્ષા લેતી વખતે મનુષ્યોને આચાર અને અનુમતિ મળવામાં મુશ્કેલીઓ નડે છે. પણ પોતાનામાં સત્ત્વ અને સત્ય હોય, તો માતાપિતા વગેરેની આચાર મેળવી ઇચ્છિત કાર્ય સાધે છે, અને સુદૃઢ ભવિ જાણી તેને આચાર સાથે આશિષ આપી ઉત્તમ ક્રિયા કરવા માટે સહર્ષ ભલામણ કરે છે, ફરી ગર્ભમાં આવવું અને માતાવું દુષ્ક પીવું ન પડે, તેને માટે હૃદયને ઉશ્કેરે છે. વિવેકી જનોએ સદા સત્કાર્યમાં પ્રવેશી સોઠકે તે કાર્ય સફળ કરવું તેજ સર્વોત્તમ છે, અમૂલ્ય માનવજીવનતું અંતિમ ધ્યેય પણ તેજ છે, એજ માર્ગ સર્વાર્થ સાધકને મોક્ષસિદ્ધિદ્રદ છે. (૭૯)

(૮૦)

ધિગ્ ધિગ્ ધિગેવ પ્રતિબોધયતિ મૃદંગો ।

વીણા તદા કથયતીતિ નરેશ ? કંકમ્ ! ॥

શ્રોતું સ્થિતંજનકર્દંબમમુ મમુંચ ।

બાહ્યપ્રસાર્યવદતિ ત્વિહ નાયકેતિ ॥ ૮૦ ॥

અર્થ—આ મૃદંગ વાગે છે તે ધિક્કાર હો ! ધિક્કાર હો ! કહે છે. ત્યારે વીણા—સારંગી પુછે છે કે—કોને કોને ! ત્યારે નાયકા રંડી પોતાના બે હાથ પહોળા કરીને આ...આ...એવા આલાપ કરતી કહે છે કે—સાંભળવાને લેગા થયેલા આ જનમંડળને ! આ પ્રકારે મૃદંગ, વીણા અને નાયકા એ ત્રણે મીજલસને અપૂર્વ ઉપદેશ આપે છે.

ભાવાર્થ—એક રાજા એક સમયે મોટી કચેરી ભરીને મોટા કનક-સિંહાસન ઉપર બેઠેલા છે. કેટલીક બાબતોની વિવિધ ચર્ચાઓ થઈ રહ્યા બાદ સભાજનમનરંજનાર્થે એક નાયકા ત્યાં આવી અને અનેક પ્રકારનાં કર્ણપ્રિય મનોહર ગાયનોના આલાપથી નાટારંભ કરવા લાગી. તે વખતે તખ્તથી ગવૈયો પણ મૃદંગ વગાડી ગાયનની મધુરતામાં ઝોર ભરેરા કરી રહેલો છે. તે વખતે કુતુહળથી રાજાએ આશ્ચર્ય પામી પાસે બેઠેલા એક શિષ્ય કવિવરને પૂછ્યું કે—હે કવિરાજ ! આ મૃદંગ—તખ્તો શું કહે છે ? તે સમજાવો. કારણકે તેમાંથી “ધિગ્ ધિગ્” એ પ્રકારનો અવ્યક્ત ધ્વનિ નિકળે છે, તો તેનો વાચ્યાર્થ શો થતો હશે ? તે સાંભળી કવિરાજ ક્ષણમાત્ર અતઃકરણમાં ઉંડા ઉતરી ઉત્પાત શુદ્ધિથી ઉત્તર આપતાં રાજા પ્રત્યે બોલ્યા કે—હે ક્ષિતિપતિ મહારાજ ! સાંભળો. આ મૃદંગમાંથી નિકળતો ધિગ્ ધિગ્ શબ્દ પ્રભોષે છે અને કહે છે કે “ધિક્કાર છે ધિક્કાર છે.” ત્યારે વળી રાજાએ વિશેષ ઉત્સુકતાથી આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું—મૃદંગ આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપે છે, તો વળી આ વીણા શું કહે છે ? તે પણ સાથે સાથે કહેા. ત્યારે કવિએ કહ્યું કે—તે વીણા “કમ્કમ ?” એ પ્રકારના બે શબ્દથી મૃદંગને પુછે છે કે હે મૃદંગ ! તું ધિક્કારે તો છે પણ કોને કોને ? એ પ્રમાણે આ સારંગી નરધા—તખ્તવાને પૂછે છે. ત્યારે વળી રાજાએ છત્રાસાથી પૂછ્યું કે—એમ છે તો મધુર ગાયન કરી રહેલી આ નાયકા પોતાના બે હાથ લાખ્યા પહોળા કરી શું કહે છે ? તે કહેા ! ત્યારે ચતુરચુડામણિ કવિએ કહ્યું કે—

સાહેબ ! આ નાયક પોતાના બે હાથ પહોળા કરી આ આ.....એ પ્રકારના વિસ્તૃત આલાપથી વિણાએ 'કોને કોને' પુછેલા પ્રશ્નો ઉત્તર આપે છે, કે આ આ.....એટલે આ સભામંડપમાં સાંભળવા માટે ખેઠેલા જનસમુહને; એ પ્રમાણે પોતાના બે બાહુ વીસ્તારીને બતાવી નાયક બોલે છે. આ પ્રકારના વિચિત્ર ઉક્તિવાળા અર્થસૂચક સ્પષ્ટીકરણથી રાજ વગેરે સર્વ સભામંડળ અત્યંત હર્ષિત થયું. આ અનુકુળ પ્રસંગ જોઈને કવિએ કહ્યું કે:-હે ક્ષિતિપતિ મહારાજ ! કેટલાક જનો મહા મોંઘા અને મુશ્કેલીએ મળેલા આ પવિત્ર માનવજન્મને મોહમય નાટકચેટક વગેરેમાં નિરર્થક વિતાડી પોતાનો અમૂલ્ય કાળ વૃથા ગુમાવે છે, ને આત્મહિત સાધવામાં પછાત રહી જાય છે. સત્ય કર્તવ્ય કરવાનું યુક્તિ જાય છે, અને અસત્ય કર્તવ્યના ફેદોમાં ફસાઈ જાય છે. માયાનો એવો તો અટપટો અદ્ભુત દેખાવ છે, કે આ સંસારસાગર તરવામાં તે એક પડદારૂપ આડી પડે છે. તે વિષે જ્ઞાનીએ કહ્યું છે કે:-

“ઉત્તમ કાર્ય કરવામાં તે એક વંધ્યા સ્ત્રી સમાન છે, સત્યરૂપી સૂર્યનો અસ્ત કરવામાં સંધ્યા સમાન છે, દુર્ગતિ રૂપી યુવતીની એક માળા સમાન છે, અને મોહરૂપી મોટા માતંગોને બાંધવાને માટે મોટી ગળજાળા સમાન છે, સમતારૂપી કમળોને બાળવામાં હિમ સમાન છે, અપયશ રૂપી નગરીની મોટી રાજધાની સમાન છે, હજારો દુઃખોને ઉત્પન્ન કરવામાં સહાયશુભ છે. તો એવી માયાને તો દુરથીજ છોડી દેવી જોઈએ, તેનો અતિ વિશ્વાસ તો નજ કરવો જોઈએ; કેમકે તે માયામોહિની ડાકિની છે. વળી આ સંસારમાં માયિક મોહક પદાર્થો આંખ, કાન વગેરે પાંચ ઈન્દ્રિયોને અત્યંત પ્રિય લાગે છે અને તેમાં પણ મન લોભાય છે, પણ આખરે તો તે સર્વ નશ્વર અને ક્ષણભંગુર છે. મોહમુગ્ધ મનુષ્યોને તો તે અતિ રમણીય અને પ્રિયતમ લાગે છે, અને તેથી અહોનિશ મન પણ તેમાંજ તક્લીન રહે છે. પણ આખરે તે સર્વ મોહમાયાજળ છોડી જેવા આવ્યા તેવા ખાલી હાથે-ઉધાડી મુઠીએ કંઈપણ આત્મહિતસાધક ધન રળ્યા વિનાજ પરલોકગામી થવું પડે છે. એ તો અવશ્ય જણો, માનો અને જગતમાં જુઓ છે તેથી સમજો, કે આ સર્વ મોહમાયા જળ ખરેખર એક વખતે છોડવી તો પડશેજ. તે વિષે ગુર્જર કવિ કુંભકમળાકર શ્રી દલપતરામે કહ્યું છે કે:-મનહરજીંદ.

મોજ બલે માણે જ્યાં, સુધી લખાણે દાણો પાણી,

દાણાપાણી ખૂટે નક્કી, જવાનું છે તે જાણો છો;
તત્વ તણો તાણાવાણો, તૂટશે અજણથો જ્યારે,
રાખે કીધો રાણો એવું, અંતરમાં આણો છો;
તાકે છે સિંચાણો પક્ષી, જળમાં ઝલાણો તોય,
લોલમાં લેવાણો એવી, વ્યવસ્થા વખાણો છો;
કોટે આંધ્યો પાણો, એ ઉખાણો ખરે જાણો ખુદ,
શોધો શાણો સંત, ખાલી તંતરીફ તાણો છો.

માટે આ મળેલા ક્ષણજંતુર સાંસારિક વૈભવો અને સુખોમાં અત્યંત આસક્તિ નહિ પામતાં દયા, દાન, દીનતા વગેરે પરોપકારો અને સત્કાર્યો કરી આ મહા પુણ્યોદયે મળેલા માનવ જીવનનું આપણે સાર્થક કરવું ધટે છે. હે ક્ષિતિપતિ મહારાજ ! આ સંબંધી કોઈ પુસ્તકમાં એક દષ્ટાંત મારા વાંચવામાં આવ્યું છે, આપ કૃપા કરી તે સાંભળવાની જાણાસા જણાવો તો કહું. રાજાએ કહ્યું:—કવિરાજ ભલે કહેા ! હું સાંભળવા ખુશી છું.

(૯૧) મનમોજી ને તરંગી રાજાના મિથ્યા મનોરથની વાત.

ત્યારે કવિએ કહ્યું:—કોઈ એક નગરનો રાજા ઉછાંછળો, અવિચારી, ઉદ્ધત અને ધણો જાણી હતો. ખાવું પીવું અને મોજમજાહ માણવી તથા વિવિધ પ્રકારનાં નાટકચેટકના આનંદ માટે ભારે ખર્ચ કરી તથા નાવકાના નાચો કરાવી સદા દિલ ખુશ કરવું અને મનને સદા મોજ આપી મનને—રાજી રાખવામાં જ તે જીંદગીનું સાર્થક સમજતો હતો. પ્રજાનું શું થાય છે તેની તો તેને લેશ પણ દરકાર નહોતી, તે તો પોતાનાં સુખમાં અને મોજમજાહમાં જ મસ્ત હતો. તેને એવો તો અજબ શોખ-છંદ લાગેલો હતો, કે રાજ્યમાં કાંઈને કાંઈ એવું અવનવું બનાવવું, કે જે જોઈને આખી દુનિયા છક થઈ જાય ! એકવાર તેને વિચાર આવ્યો કે આકાશમાં પુષ્પો ઉગાડવાં, તેણે તે વારતે ઘણી યુક્તિ કરી, પણ તે પાર ક્યાંથી પડે ? ખીજ વાર તેણે વિચાર કર્યો, કે મોતીના દાણા ખેતરમાં વાવીને બાજરાની પેઠે મોતી પકવવાં, પણ તે શી રીતે બને ? ત્રીજી વાર વળી તેને વિચાર આવ્યો કે માણેક વાવીએ તો તેને આંખાના ઝાકની પેઠે માણકો થાય, પણ તે અસંભવિત વાત શી રીતે બની શકે ? એવી રીતે તે હવાઈ કિશ્તી આંધી નપગી ગાંઠી વાતો કરતો હતો. તે રાજાને વળી સૂઝ્યું કે નદીની રેતી

પીલાવી તેમાંથી તેલ કઢાવવું, તેને એમ લાગ્યું કે ઉપલી બધી વાતો તો બહુ અધરી હતી; પણ આ તો બહુ સહેલી છે, અને વળી તેમાં ખરચ પણ ઓછો છે—એવા વિચારથી તેણે તો ચાળીસ પચાસ ઘણીઓ કરાવી ત્યાં રેતીના ઢગલા કરાવ્યા. તેના ડાહ્યા દિવાનને આ વાતની ખબર પડતાં ખીજ અમલદારોને લઈ તે તુરત રાજ પાસે ગયો, અને સર્વે જણાએ નમ્રતાથી કહ્યું કે:—મહારાજ ! હવે ધણું થયું, આવા આવા ધણા અખતરા કરીને તો પ્રજાના પૈસા બગાડ્યા છે, આપને હવે અમારે શું કહેવું ? રાજા, રેતીમાંથી તેલ નીકળતું હોત, તો ખીજ દેશના રાજાઓ મોટાં મોટાં રેતીનાં રણો શું કામ ન વાપરતાં પડી રહેવા દેત ? તેમાંથી તેલ શા માટે ન કઢાવત ? રેતીમાંથી તે વળી તેલ નીકળતું હશે ? રાજાએ કહ્યું કે:—તમે કાંઈ સમજો નહિ, થઈ ગયેલા રાજાઓ જરા ઓછા અઠ્ઠલવાળા હતા, નહીં તો આવો ખજાનો એમને એમ પડ્યો રહેવા દે ? તમે જ વિચાર કરોને, કે આ રેતીમાંથી કેવું સરસ નિર્મળ પાણી નીકળે છે, રેતીમાં વીરડા ખોદીએ, તો ત્યાં પણ પાણી નીકળે છે, ત્યારે રેતી પીલાવી હોય, તો તેમાંથી કેવું સરસ તેલ નીકળવું જોઈએ ? તમને કાંઈને ખબર નથી, બસ ચાલ્યા જાઓ, તમારે મને કાંઈ કહેવું નહિ. પછી તો રાજાએ પાસે રહીને રેતી પીલાવવા માંડી, પણ કેમે કરી તેલ નીકળે નહિ. જે વાત અસંભવિત અને અશક્ય તે શી રીતે થઈ શકે ? તેથી ઘણી ઘણી મહેનત કરીને થાક્યો અને કાંઈ ન નીકળ્યું ત્યારે તે નિષ્ફળ અને નિરાશ થઈ છેવટે હારીને રહ્યો.

માટે હે મહારાજ ! આપ હવે કહો, કે તે રાજા કેટલો બધો અઠ્ઠલ વિનાનો હોવો જોઈએ ? અને તેનામાં કેટલી ચૂર્ખાઈ હોવી જોઈએ ? સર્વ કાંઈ કહેશે કે ખરેખર તે ચૂર્ખાજી હોવો જોઈએ. પણ હે ક્ષિતિપતિ મહારાજ ! આપણે પણ કાંઈ તેનાથી જમએ તેવા તો નથી, કારણ કે ઋષિ, મુનિઓ, સંત, સાધુઓ તથા યાત્રી પુરૂષો વારંવાર કહે છે કે:— “ આ સંસાર અસાર છે, બધું માયારૂપ છે, ચાર દિવસનું ચાંદરડું છે, પતંગીયાના રંગ જેવું છે, ક્ષણિક છે, ક્ષણભંગુર છે. છતાં પણ તેમાંજ આપણે રચ્યા-પચ્યા રહીએ છીએ, રાજાએ ઘણી મહેનત કરવા છતાં રેતીમાંથી તેલ નીકળ્યું નહિ, તેમ મોટા મોટાઓએ આ અસાર સંસારમાંથી સાર કાઢવાને મહેનત તો બહુ કરી પણ તેમાંથી સાર કંઈ નીકળ્યો નહિ માટે હે સુમનસ ! આ

લકતાજનો ! આ સંસારમાં કંઈ સાર નથી, સાર તો કેવળ રામનામમાંજ છે, સાર તો સત્સંગમાંજ છે, સાર તો પ્રભુભજનમાંજ છે; માટે તે સાર સુખે લ્યો. જરૂર તે સાર લ્યો. તે સંબંધમાં એક કવિએ ચિત્તને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે કે :—શાહુલવિકીડીતવૃત્ત.

બહાલા ચિત્ત ચતુર થઈ લવ વિષે, રે લાહડી કાં મરે ?

શાને શોકઅરણ્યમાં નિશાદિને, નિશાસ ખાતું ફરે ?

શાને શાંત થઈ અતિ સરસ આ, પથને ના ચહે ?

શાને કર્મ અનેક નેક કરતાં, દાડી નડીને દહે ? ૧

રહેજે શાંત કરી સ્વલાવ સહુની, સાથે સજ સંપને,

લેજે લાલ અનેક એક પલમાં, લાવી જરા જપને;

પીડા પિડતાણી બધી પરહરી, આશા પ્રભુની ધરી,

માયાની મદિરા તણા મદ વિષે, મોહી ન જાતું જરી. ૨

આ દષ્ટાંતની મવલજ એ છે, કે આપણી આ અમુલ્ય માનવજીવિનીને મોજશોખમાં વૃથા ન શુભાવતાં કાંઈ આત્મહિત કરવું તેજ સાર્થક-સાર છે. આ નાયકાએ આરબેલા નાય અને ગાનમાંથી તથા તખલાના અવાજ-માંથી પણ એજ ઉત્તમ ઉપદેશ નીકળી આવે છે. માટે આત્મ મોજશોખમાં નહિ ઉતરી પડતાં સર્વ વિવેકી જનોએ સદા ધર્મધ્યાન કરી આત્મહિત કરવું (૮૦)

(૮૧)

મીમં મર્વામોધિ વિવર્ધકાનાં ।

કો પાદ્યમાભ્યંતર શત્રુકાણામ્ ॥

નૂનં પ્રજિણુશ્ચ સદા દશાનાં ।

સ એવ જૈનીતિ જગાદ વીર : ॥

અર્થ :—સદેવ લયંકર લવરૂપી મહાસાગરને વધારનારા દેશ પ્રકારના અભ્યંતર શત્રુઓ કામ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વગેરે અંતર શત્રુઓને જીતે અથવા જીતવા પ્રયત્નશીલ બનેલ છે, તેજ ખરેખર જૈન છે-એવું સર્વજ્ઞ શ્રીમહાવીરપ્રભુજીવું કથન છે. (૮૧)

ભાવાર્થ—આ શ્લોક જૈની કાણુ એમ સૂચવે છે. જૈન ધર્મીના કુળમાં જન્મોત્પત્તિ થઈ એટલે કંઈ જૈની થઈ જવાતું નથી. અથવા તો જૈન કુળમાં ઉત્પન્ન થઈ દરેક વર્ષે સંધને ચોપડે એક રૂપિઓ મંડાવી તેને આપવાથી પણ જૈની થઈ જવાતું નથી. પ્રથમ “જૈન” શબ્દમાં કાઈ અહ્યુત રહ્યે સમાયેલું છે. જૈન શબ્દમાં જિ ધાતુ છે, અને તેનો અર્થ જય મેળવવો એવો થાય છે, હમેશાં જય શત્રુ ઉપર મેળવાય છે. મિત્ર ઉપર મેળવી શકોતો નથી. આ વિશ્વમા શત્રુઓ બે પ્રકારનાં છે, અભ્યંતર અને બાહ્ય. હવે શત્રુઓને જીતવા તે તો રાગ દ્વેષને ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી કરીને તો જનવશમણ્યમાં ભટકવું પડે છે, તેથી તો કલેશ, કંકાસ અને કુસપ આદિ અનેક પ્રકારનાં દુઃખનાં સાધનોજ પેદા થાય છે, અને તેથી વિશેષ કરીને વૈરભાવ પ્રદિપ્ત થાય છે. કહ્યું છે કે :— “વૈરાણું બંધાણિ મહામયાણિ” અર્થાત્-વૈરના બાંધવાવાળા મોટા મોટા ભયને ભાળે છે, માટે ચોક્કસ યાદ રાખવું કે બાહ્ય શત્રુઓને હરાવવાથી “જૈની” થવાતું નથી. જ્યારે અંતરના શત્રુઓ પર જય થાય ત્યારેજ જૈનીપણું પ્રાપ્ત થાય છે. તે અંતરંગ શત્રુઓ દશ પ્રકારના છે; તેનાં નામ-પાંચ ઈન્દ્રિઓના વિષયો, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ નવ, અને દશમું મન એ દશ આત્માના મહા કદા શત્રુઓ છે. એટલે આ સંસાર રૂપી મોટા મેદાનમાં ચોરાશી લાખ જીવ યોનીમાં બિન્ન બિન્ન અવતારો કરાવી જનવશમણ્યકમાં ભમાવે છે, અને આ આત્માની યાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપી અનંત ઋદ્ધિને પ્રકટ થવા દેતા નથી, તેને માટે કહ્યું છે કે :—દુહા.

ચાર ગતિના ચોકમાં, લખ ચોરાશી બજાર;
ત્યાં બહુ જન્મમરણ કરી, પામ્યો દુઃખ અપાર. ૧
પુદ્ગળ સંગે રાગ છે, પુદ્ગળ સંગે રોગ,
રૂચિ અરૂચિ પુદ્ગલે, પુદ્ગળનેા છે રોગ. ૨
ઘર પુદ્ગળની લાલચે, લડાઇ કરતાં લોક;
રાજન સાજન મોટકા, જન્મ ગુમાવે ફેક. ૩
વિરોધીની મિત્રતા, કરતા નિજ ગુણ હાણુ;
અજ્ઞાની મૂઠાતમા, રણના રોઝ સમાન. ૪
ચુટી પુદ્ગળ એઠને, રમતો તેની સંગ;
વિષાના કીડા પરે, ધરતો કર્મ કુંઠંગ. ૫

ભમિત થઇ ભુલી ગયો, અવિચળ આત્મસ્વરૂપ;
અશુભ પરિણતિથી અરે, પડીયો ભવજાળકુપ. ૬
ચેત ચેત રે આત્મા, શુદ્ધ સ્વરૂપ નિહાળ;
આ સંસાર સ્વરૂપ સહુ, પર માયા જંજાળ. ૭
અંધુના ભ્રાન્તિ છાડીને, દેખો અંતર દ્રષ્ટિ;
અંતર દ્રષ્ટિ દેખતાં, પ્રગટે નિજ ગુણ સ્પષ્ટી ૮
તિરોભાવ નિજ રૂદ્ધિનો, આવિર્ભાવ પ્રકાશ;
પરમાત્મપદને કહ્યું, તે પદનો હું દાસ. ૯
તે પદ જેણે આળખ્યું, તેમાં જેતું ધ્યાન;
સાધુપદ જેણે ગ્રહ્યું, તેતું શુદ્ધ જ જ્ઞાન. ૧૦
તત્પદના ઉપયોગ વિણ, ચાલે જે વ્યવહાર;
ઘાણી વૃષભ તણી પરે, મિટે નહિ સંસાર. ૧૧
રાચો નવરસ જ્ઞાનથી, કાવ્ય કરો કો ભાખ;
તત્પદના ઉપયોગ વિણ, ધી રેડ્યું જ્યું રાખ. ૧૨
તર્ક નર્ક ગતિ દીએ, જેને નહિ નિજ ભાન;
શબ્દશાસ્ત્રથી ભિન્ન છે, આત્મપદ ગુણવાન. ૧૩
કથા પુરાણી બહુ કરે, જનમનરંજન ભાટ;
વાદ વાઘરી ઘેર છે, ધર્મ વિના સહુ વાત. ૧૪
ક્રિયાકાંડ નવ સુક્તિ દે, જો નહિ આત્મભાન;
આત્મ-ઉપયોગી સાધુને, ધમ ક્રિયા ગુણ ખાણ. ૧૫

અર્થાર્ત—આ જીવાત્મા રાગદોષની પરિણતિથી મહા વક્ર કર્મ બાધિ
છે, કશ પ્રકારના શત્રુઓમાં પહેલા પાંચ ઇન્દ્રિઓના પાંચ વિષયો છે. તે
ખરેખર હજારો વિષના સમાન કટુવિષમ છે, ભવોભવને વિષે ભટકાવી મહા-
દુઃખને દેનારા છે, અરે ! વિષ કરતાં તો એ વિષયો વધારે દુઃખદાયી છે.
કારણ કે વિષ તો એક વખત જ તુકશાન કરે છે,—જીવ કાયા જુદાં કરે છે.
પણ વિષયો તો અનંતા જન્મમરણ કરાવી અગાધ સંસારસાગરમાં ભટકાવે
છે. પોપટીયા રંગની માફક ઉપરથી તો સુંદરતા દર્શાવે છે, પણ પરિણામે
મહા ભયંકર અને ઝેરી છે, તેને માટે કહ્યું છે કે :—

વિષસ્ય વિષયાણાંચ । દ્રશ્યતે મહવંતરમ્ ॥

ઉપયુક્ત વિવંદંતિ । વિષયા સ્મરણાદપિ ॥

અર્થાત્—વિષ અને વિષયમાં મોટું અંતર છે, વિષ તો ખાનારને જ હણે છે, પણ વિષયોનું તો સ્મરણ થવાથી આત્મ ગુણ નાશ પામે છે, તેને મેળવવાને માટે અનેક પ્રકારની ચિંતાઓ ઉત્પન્ન થાય છે, કર્તવ્યનું જ્ઞાન જુલો જાય છે, નીતિ તો વીજળીની માફક અલોપ જ થઈ જાય છે, અહો-નિશ્ચ વિષયોના જ વિચારો ચાલ્યા કરે છે. વળી તે વિષે કહ્યું છે કે :—

“ક્રુક, કપટ, છળ, પ્રપંચ વગેરેમાં સદા રત રહેતો હોય, એક બીજાની સાથે અનેક પ્રકારના કલેશ કરતો હોય, કુસંપ કરી કરાવી એક બીજાની સાથે અદેખાઈથી વરતી સામાનું અહિત કરાવવામાંજ સદા તત્પર હોય, કારણ કે ચાર કષાય રૂપી પાતાળ કળશમાં પોતાનો આત્મા કુખી ગએલો હોવાથી પોતાને અથવા પરને દુઃખોદ્ધિમાં નાખે છે, ચાર કષાયોથી આત્માની બહુ ખરાબી થાય છે. તેટલા માટે સર્વજ્ઞ મહા પુરૂષોએ તેને રાક્ષસો સમાન કહ્યો છે. આત્માના ઉપશમનને બાળી નાખે છે, ક્રોધ, માન, માયા, ને લોભ એ ચાર નામોથી તે ઝાળખાય છે, તેમાં વળી દરેકના ચાર ચાર પ્રકાર કરતાં એકંદરે સોળ જાતના કષાયો થાય છે. એ સોળેના ગુણ સ્વભાવ ન્યારા ન્યારા છે, એ કષાય રાક્ષસો ચાર ગતિના દરેક જાણે ઉપર પોતાની સત્તા વાપરી મહા જીલમ ગુજારી રહેલ છે. તે વિષે દશ વૈકલિક સૂત્રના આઠમા અધ્યાયમાં શ્રીવીરબ્રહ્મએ કહ્યું છે કે :— ગાથા :-

કોહો પીઢ પળાસેઈ । માળો વિણય નાસળો ।

માયા મિત્તાળીનાસહ । લોમો સવ્વ વિણાસળો ॥

અર્થાત્—ક્રોધ પ્રીતિનો નાશ કરે છે, અભિમાન વિનય અને નત્રતાનો નાશ કરે છે, માયા-કપટ મિત્રાચારીનો નાશ કરે છે, અને લોભ તો સર્વ સદ્ગુણનો નાશ કરે છે. આવા પ્રકારના એ કષાય રાક્ષસોના દુષ્ટ સ્વભાવો છે. ભવબ્રમણ કરાવવામાં સમર્થ સાધનભૂત છે.

હવે દશમો આત્મશત્રુ પોતાનું મન છે. આત્માના બંધન તથા મોક્ષનું મુખ્ય કારણ તો મન છે. મન એવ મનુષ્યાણાં, કારણં વંદ્ય મોક્ષયો : । એ ગીતા વાક્ય પ્રમાણે બંધ ને મોક્ષનું કારણભૂત મન વશ ન થાય, ત્યાં સુધી સર્વ બાહ્ય ક્રિયાકારિ આત્માનું ભવબ્રમણ અટકાવવામાં કાર્ષિ સમર્થ થતા નથી, અશુદ્ધ મનથી ખરાબ વિચારો થવા કરે છે. “મન સાધ્યું તેજ્ઞ સર્વ સાધ્યું” એમ સમજવું. પણ તે મનને કાશુમાં રાખવું એજ ધણું કઠિન કામ છે. મોટા મોટા ઋષિ મુનિઓ પણ મન રાક્ષસને કબજે કરવામાં

બહુ બહુ મુંઝાયા છે, છેવટે ધણાઓ તો હારી પાછા પશુ પડ્યા છે.
જૈનધર્મ પામી રાગદ્વેષ તબક્કા નહિ, તો પાણીમાંથી અગ્નિ નીકળવા જેવું
થયું સમજવું. હાલ જ્યાં ત્યાં જૈન ધર્મમાં કલેશ, કલ્યા, કુસંપ વગેરે અનેક
પ્રકારનાં તોફાનો ચાલી રહેલાં છે, એ બધી મનની મારામારી છે.

સવૈયા

શ્વેતાંબર દિગંબર મુખ્ય પંથ ચાલે,

તેમાં શ્વેતાંબર સંપ્રદાય અનેક પ્રકાર છે,

તપાદિ ચોરાસી ગચ્છ સંઘાડા બાવીશ મુખ્ય,

નિહલવ ને તેરાપંથી સંવેગી પ્રચાર છે;

કોટી પક્ષ પંથ ટાળાં વિવિધ નામેથી ચાલે,

શાખાઓ સ્થાપી કરો ન્યારા વ્યવહાર છે,

જૈનધર્મ જેવી સીધી સડક બનેલી તેમાં,

જમાનાની અસરથી માર્ગ અપાર છે. ૧

ધર્મના તો નામ ધરી ધીંગાણું મચાવે ખુબ,

લોકમાં પડાવે યૂમ, વીરને લજાવે છે,

નદીના પ્રવાહ થેડે જોશભેર ચાલી જાને.

સાગરમાં ભળી જઈ નાસ્તિત્વ ધરાવે છે;

તેમ સંપ્રદાય બહુ ન્યારા ન્યારા પડી પછી,

મંદ ગતિ પામ્યા થકી મંદતા જણાવે છે,

આર્થ ધર્મ ગુરૂ સર્વે કદાચહ ફેલાવીને,

કુળુકિતઓ સમજાવી લોકોને લડાવે છે. ૨

એક કહે છે કે હું સાચો અને મારા સંપ્રદાયમાજ ખર્ચ તત્ત્વ છે.
ત્યારે બીજો કહેશે કે મારું સાચું, અને અમારો સંઘાડો જ ઉચો છે.
એમ આપસઆપસમાં લડાઈઓ ચાલી રહેલી છે. અરે ! ધણા ખેદની વાત
તો એ છે કે, કેટલાએક સાધુઓના હૃદયમાં એવો તો દ્વેષાગ્નિ સળગી
રહેલો હોય છે, કે જો તેને કદાચ સરકાર તરફથી સાર્વભૌમ સત્તા સોંપવામાં
આવી હોય, તો પોતાના પ્રતિપક્ષી જનોને સમુદાય બહાર કે નાત બહાર
કરે, અથવા દેશ બહાર તો શું પણ તેને હિંદુસ્તાન બહાર-દેશપાર કરવાની
શિક્ષાથી પણ તેનું હૃદય શાંતિ પામે નહિ ! પણ ધણું સાફ છે કે સાધુઓને
સાર્વભૌમ સત્તા આપવામાં આવતી નથી. જે મારો રાગી હોય તેને હું

ભવિ બનાવું, અને સમગ્રીતી કહું અને જે મારો રાગી ન હોય તેને અભવિ અને મિથ્યાત્વી કરાવું. આવી પક્ષાપક્ષીની જ્યાં મારામારી ચાલી રહેલી હોય ત્યાં સત્ય શું ? અસત્ય શું ? તે કાંઈ સમજાવું નથી, જાણે પોતે સમગ્રીત અને મોક્ષનો ધનરોજ લઈ બેઠા હોય નહિ ! મારા રાગી હોય તેને તે આપું અને અનુરાગીને ન આપું—આ તે શો પક્ષાગ્રહ અને મિથ્યા મમત ? ! એટલું તો ચોક્કસ યાદ રાખવું કે જ્યાં પક્ષપાત છે, ત્યાં ન્યાય અને અન્યાયનો નિયમજ રહેતો નથી તેમજ સત્યાસત્ય પણ જોવાવું નથી.

દુહો—પક્ષપાતના રાજ્યમાં, રહેવું નહિ લગાર;

ન્યાય અન્યાય મળે નહિ, નહિ સત્યાસત્ય વિચાર.

“ સાચુ તે માફ ” એવા પ્રકારનાં સહવિચારોને બદલે “ માફ તે સાચુ ” એવો ઉઘટો કદાગ્રહ પકડી બેઠેલા હાલના કેટલાએક જૈનોમાં મોહ, મત્સર્ગ અને કુસંપ કલેશની મારામારી ચાલી રહેલી હોવાથી આગળ જૈનધર્મની ઉન્નતિને બદલે અવનાતિ વિશેષ થશે. દાખલા તરીકે મારવાડમાં હમણાં થોડા કાળ ઉપર એક એવો બનાવ બનેલો કે એક ગૃહસ્થને ઘેર બાવીસ ટોળાવાળા કોઈ સાધુ વહોરવા ગયા, તે ઘર તેરાપંથીની શ્રદ્ધાવાળુ હતું, તે સાધુ તેરાપંથીના છે, એમ જાણી ધરવાળાએ આહાર પાણી ભાવ સહિત વેરાવ્યા. સાધુ વહોરીને થોડેક દૂર ગયા પછી પોતાને થકા પડી કે આ સાધુ તો બાવીસ ટોળાવાળા જણાય છે ! પછી તો એકદમ ખડકી બહાર આવીને સાધુને સાદ પાડી ઉભા રાખ્યા, અને પાસે જઈને પુછ્યું કે તમે કયા પક્ષના સાધુ છો ? ત્યારે તેમણે કહ્યું કે—આઈ હું તો બાવીસ ટોળાવાળો સાધુ છું, ત્યારે એકદમ બાઈ બોલી—“થાને દીયે માફે આશ્રવ લાગે માટે એ આહાર પાછો લાવ.” એમ કહી આહાર પાછો માગ્યો, બાઈના અત્યંત દુરાગ્રહથી સાધુ પોતાના પાતરા નીચાં મુકી હેટા હલા રહ્યા. બાઈએ તેમથી આહાર લઈને પાસે બેઠેલા કુતરાને તે નાખી દીધા, ને બોલી કે—કુતરાને દઈં પણ તુને ન દઈં, તને આપુ તો માફ સમજિત જાય—એમ બોલી બાઈ ચાલી ગઈ અહાહા ! અફસોસ ! અફસોસ ! કેવી ગજબની વાત ? કેવો પક્ષપાત ? કેવો ધર્મદ્રેષ ? “ માફ એ સાચુ ” એ પ્રકારે ધર્મગુણોએ પકડાવેલો કેવો દુરાગ્રહ ? શું વીર પરમાત્માનો ધર્મ આવો પક્ષપાતી ? શું મારા સાધુને દઈં તો પુણ્ય અને બીજને દઈં તો પાપ જ થાય ? ના; ના. વીર પરમાત્માનો કદી આવો માર્ગ હોય જ નહિ.

એવી તો અમાપ ઉદાર વૃત્તિ અને વિશાળ દૃષ્ટિ તેઓશ્રીના અંતરમાં હતી, કે ઉદાર ભાવપૂર્વક ખરેખર આપું જગત તેમણે પોતાનું કૃદંબ જ માનેલું હતું. એ વિષે કહ્યું છે કે:—

શ્લોક—અયં નિજ પરોવેતિ । ગણના લઘુ ચેતસામ્ ॥

उदारचरितानां तु । वसुधैव कुटुंबकम् ॥

અર્થાત્—આ મારું, અને આ પરાયું એવી ગણના તો હલકા મનવાળા મનુષ્યોની હોય છે, ઉદાર ચરિતવાળા મનુષ્યોને તો આખું જગત જ પોતાનું કૃદંબ છે; તો એમાં મારું, તારું અને પરાયું શું ? શું મારા સાધુને હું વહોરાવું તેમાં જ લાભ, અને ખીજને વહોરાવું તો તેમાં અલાભ થાય ? આવું કાંઈ વીર શૂરનું કથન નથી, તેમણે તો દાનધર્મની સામાન્ય વ્યાખ્યા કહી છે. દાનથી મોક્ષલક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય છે. દાનથી દારિદ્ર નાશ પામે છે. જ્યાં પાંચ મહાવ્રત હોય તેવા સાધુજીને દેવાથી સુપાત્ર દાન કહ્યું છે, અને ખીજ દુઃખી અનાથ પ્રાણીને દેવાથી પાપ બંધાય છે, એવું તો આ પક્ષપાતીની દૃષ્ટિ સિવાય અન્ય સ્થળે ક્યાંય જોવામાં આવતું નથી. આવી પક્ષપાતી ક્ષુદ્ર દૃષ્ટિ તો સંસારસાગરને વધારનાર જ છે, પણ કાંઈ ભવનો અંત આણનારી નથી; હે વિવેકી મુમુક્ષુ જનો ! એટલું તો જરૂર ચાહે રાખવું, કે યત્રત્ર યાનનાં આધ્યાત્મિક પુસ્તકો છપાવી બહાર પાડવાથી અથવા મોટી મોટી સભાઓમાં મોટી ગજના કરી સારાં છટાદાર ભાષણો આપવાથી કાંઈ જૈનધર્મનો વધારો થયો સમજવાતું નથી. કુસંપડેપી મોટો વિક્રાળ વૈતાળ હાથમાં ધર્મી રૂપી અગ્નિના ઉજ્જ્વળ તીખારવા વેરી રહેલો છે, ત્યાં સુધી જોનોતી જાહોજાહી કેમ જળવાય ? સાચાં દેખાડવા દેરાવાસી કહેશે કે સ્થાનકવાસી ખોટા, અને જ સાચા. દેરાવાસીઓ પોતાના સામા પક્ષવાળા સ્થાનકવાસી, દિગંબર વગેરેની પુષ્કળ નિંદાઓ કરે, તથા નિદામ્ય કઠોર શબ્દોથી ભરેલાં પુસ્તકો છપાવી બહાર પાડે, અને એક ખીજને જોતાં તો જાણે ચક્ષુમાંથી ધર્મીશિ વરસતો હોય નહિ, એવો અનોઅન્ય દેખાવ આપે ! દિગંબર સ્વેતાંબર વચ્ચે પણ ઝગડાનો પાર નહિ ! સમેતજિબરની હક્કસાંધ મેળવવા માટે થોડા વખત ઉપર મહા તોફાન જમ્યું હતું, હજારો રૂપિયાનું પાણી થયું. અસુરના હાથમાં ધર્મને બહાને ભેગું થયેલું પુષ્કળ નાણું ગયું; આખરે સમભાવિ સરકારે દિવસના બે ભાગ પાડી બન્નેને હક્ક આપ્યો, એક આનમાં બે તરવાર રહેવા બેનું થયું. દિગંબરનો વારો આવે

ઉત્તરાર્ધ]

તું તો તત્ત્વ ત્રિલોકમાં, જખડું તાડું જોર; ૨૭૧
સહુ તુજથી કહેવાય છે, શાહુકાર કે ચોર. ૨૭૦

ત્યારે ભગવાનની મૂર્તિની આખો કાઢી નાખે, અને શ્વેતાંબરીનો વારો આવે,
ત્યારે આખો ચડાવે. આમ અન્યોઅન્ય શોકયોના ઝગઝા જેવો દેખાવ
જૈનીઆમાં જોવામાં આવે, એ હડાહડ પંચમ કાળનો પ્રભાવ છે.
કહ્યું છે કે—

પાંચમો આરો કળજીગ એસતાંની સાથે જ કુચકપટ, કલેશ, કુસંપ,
નિંદા વિગેરે વધી ગયા તેના ઉપર એક દૃષ્ટાંત કહું છું તે સાંભળો:—

(૯૨) પંચમ આરાના પ્રભાવતું દ્રષ્ટાંત.

હરિગીત—શ્રીવીરના નિર્વાણથી કળિકાળ બેઠો જ દિને,
મતિ ફેરવીને ભણે કીધા, માનવોને તે દિને;
દ્રષ્ટાંત કહું તે ઉપર, મહિમડળે હરિ શહેર છે,
ચિત્રભાતુભૂપતિ ત્યાં સંપદાની લહેર છે.

અર્થાત—શ્રી ચોવીસમા તીર્થંકર શ્રીમહાવીર પ્રભુજી મોક્ષ પધાર્યા
પછી ૭૫ વર્ષ ને સાઠ આઠ મહિના ગયાં બાદ ચોથો આરો ઉતરીને
પાંચમો આરો (કળાયુગ) બેઠો. પાંચમો આરો બેઠો કે તરતજ મનુષ્ય
માત્રના મન-પરિણામ ફરી ગયા, એટલે સરળ, નિષ્કપટી, ભારિક, માયાળુ
નિર્લોભી અને નિરુદ્ધિ મન મટીને કપટી, માયાવાળા, લોભી, કઠોર ને નઠોર
થઈ ગયા. તેનું તાજું દૃષ્ટાંત પાંચમો આરો એસતાજ એક બનેલું તે અત્રે
લખીએ છીએ.

હરિપુર નામે એક મોટું શહેર હતું. તે ધન ધાન્ય અને સંપદાએ
ફરીને ધણુંજ શ્રેષ્ઠ હતું. તે નગરમાં ચિત્રભાતુ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો
હતો. તે પશુ ધણો નીતિવાન, પ્રજાપ્રિય ને ગુણવાન હતો.

રત્નસંચય શેઠ નિવસે, તેમ બીજો ધનપતિ,
તવંગર છે રત્નસંચય, ધનપતિ નિરધન અતિ;
ધનપતિએ જગ્યા આપી, લીધી તે રત્ન સંચયે,
મૂલ લીધું તેહને, કુંડ કપટ નહિ રંચ થે.

હવે તે શહેરમાં રત્નસંચય નામે મોટો શેઠ રહે છે. તેમજ બીજો
ધનપતિ નામે શેઠ રહે છે. તેમાં રત્નસંચય ધણો તવંગર છે ને ધનપતિ
ગરીબ છે. તેમાં ધનપતિએ પોતાની જગ્યા વેચી તે પેલા તવંગર રત્નસંચય
શેઠ વેચાતી લઈ લીધી. તે વખતે જે જગ્યાનું મૂલ-કીંમત હસાવી

૨૭૨ કેઈ ન ધરાય તુજ ચક્રી, મળે લાખ કે કોડ; વૈરાગ્ય શતકે
ધણી મળે તેમજ ધણી, માંડે દોડદોડ. ૨૭૧

હતી તે પશુ તેણે પૂરેપૂરી બધીય ચુકવી દીધી. તેમાં જરાય કુઠકપટ કે-
દગો ન કર્યો. ખતપત્ર વિગેરે પશુ ધારા પ્રમાણે તેણે પોતાની સહી સાથે
કરી દીધું.

દોહા—જુની જગ્યા પાડીને, નવી બનાવે જામ,
પાયામાંથી તે સમે, નિધિ દેખાણું તામ;
શેઠ વિચારે ચિત્તમાં, ન ઘટે લેવું એહ,
તેડાવી જગ્યા ધણી, વાત સુણાવી તેહ.

પછી તે શેઠે પોતાની જુની જગ્યા પાડીને તે સ્થળે નવી હવેલી
બનાવવા માટે ઉંઠા પાયા ખોદાવવા માંડ્યા. પાયા ખોદતા ખોદતા પાયામાંથી
મજુરોને એક સોનેયાથી ભરેલો ચરૂ (નિધિ) જોવામાં આવ્યો. સરલ હૃદયના
તે મજુરો તે વાત જાની ન રાખતા તરતજ પોતાના શેઠ પાસે દોડી ગયા
ને તે ચરૂ નીકળ્યાની બધી વાત કહી સંભળાવી. તે ધનપતિ શેઠ પશુ સરલ
હૃદયના હોવાથી તેણે વિચાર્યું કે આ ચરૂ મારે લેવો ઘટિત નથી, કારણ મેં
જમીન લીધી છે પણ જમીનમાંથી જે ધન નીકળે તે કાંઈ મેં ખરીલું નથી.
પૈસા જમીનના આપ્યા છે, માટે આવું હરામનું નાણું મારે ન જોઈએ. પછી
તે ચરૂ લઇને તે શેઠને ઘેર ગયો, ને બધી વાત સંભળાવી કે શેઠ ! તમારી
જગ્યામાંથી આ ચરૂ નીકળ્યો છે તેમાં મારો હક નથી, માટે આપ આના
હકદાર છો તો તમારો ચરૂ તમે રાખો. તે સાંભળી તે બોલ્યો કે શેઠ

દુહા—તે કહે હું ન લહું કદા, તારા પુત્રનું છેજ;
મારાં ભાગ્યે એ હતું, તો મને કેમ ન મળેજ. ૫

તે સાંભળીને જગ્યા લેનાર શેઠ બોલ્યો કે ભાઈ ! એ તો હવે તારાજ
પુત્રનું છે. માટે તે નિધિ હવે મારે ન જોઈએ. જો મારા નશીબમાં તે
હોત તો નિધિ મારા વખતમાં કેમ ન મળત કે હવે વેચ્યા પછી નીકળ્યો.
માટે તમારા નશીબનું તે છે તો હવે તમેજ રાખો, મારે એ હરામનું—
અનીતિનું ધન જરાય ન જોઈએ તે સાંભળી તે શેઠ બોલ્યો કે,

દુહા—ત્યારે તે કહે મિત્રને, જગ્યા માલીક હું જ;
અલ્પ-તર માલિક તણું, લાગે નહિ કશુંજ. ૬

હે શેઠ ! મેં જગ્યા તમારી લીધી છે, તેથી હું જગ્યાનો માલિક ગણાઉં.
જગ્યાની અદર જે નીકળે તેમાં મારે કશુંય લાગે વળગેજ નહિ. માટે હે
શેઠ ! તમારું ધન તમેજ રાખો. મારે હરામનું તે નજ જોઈએ તે વખતે
બંને શેઠ સરલ હૃદયના અને સુ-પરિણામી હોવાથી એક બીજા તે ધનનો ચરૂ ન
લેવાની આનાકાની કરવા લાગ્યા.

ફહા—અન્થોઅન્થ નિધિ વિષે, વધતી ચાલી જામ,
દેશું આ નિધિ ભુખને, એમ ઠરાવ્યું તામ. ૭
એ જણ નૃપમંદિર જઈ, વાત પ્રકાશી તામ;
દ્યો ભિક્ષક ભૂમિતણી, નિસુની નૃપ કહે આમ. ૮

એ પ્રમાણે અન્થોઅન્થમાં હું ન રાખુ, હું ન રાખુ એવી નિરૂહતા વધી પડી. ત્યારે જ ને જણાએ પછી વિચાર કરીને કહ્યું કે રાજાને આ ધનનો ચરૂ દઈએ. કારણ કે તે ગામમાલિક કહેવાય છે. મારે તેમનો હકજ ગણાય. તો તે રાખશે. એમ વિચારી તે ચરૂ લઈને જાને શેઠ પછી ચિત્રલાલ રાજાની પાસે ગયા, ને તમામ પોતાની અનેલી ચરૂ સંબંધી બીના કહી બતાવી અને તે ચરૂ રાજાને સોંપ્યો. રાજા પણ નીતિવાન, સરળહૃદયી હોવાથી તે ચરૂમાં ન લોભાતા તે હકીકત સાંભળી ચિત્રલાલ રાજા બોલ્યો કે:—

ફહા—નહિ એમાં હક માયરો, સ્વસ્વ લાગ્ય પ્રમાણુ;

ખાઓ પીઓ ખરચો સુખે, જાઓ તમારે ઠામ. ૯

સરલ હૃદયનો નીતિવાન રાજા બોલ્યો કે:—શેઠીયાઓ ! એ ધનમાં મારો હક કરો. ન પહેચિ, સૌ સૌના લાગ્યનું એ છે, ગામ માફ ગણાય તેથી શું ચર્ચ ગયું ? કાઈના ધરમાં પેસીને કાંઈ લુટી લેવાનો મારો હક નથીજ. મારે તે ધન તમે એમાંથી ખુશી હોય તે રાખો. તેને ખાઓ, પીઓ, વાપરો અને જાઓ આનંદ કરો ભાઈ ! વહાલા વાંચનાર ! તે સમયના રાજા કેવા સરલ, માયાળુ ને નિર્ભોબી-નીતિવાન હતા. પછી આ પ્રમાણે રાજાએ પણ તે ધન લેવાની પોતે ચોખ્ખી નાજ પાડી ત્યારે જાને શેઠે કહ્યું કે:—ત્યારે તો હે રાજાજી ! આ ધન અમારે તો જોતુંજ નથી. તો આ ધનનું આપને થોડું લાગે તેમ કરો. અમારે તો તે નજ જોઈએ. ત્યારે રાજા કહે:—

ફહા—ત્યારે ધરમાદો મન ધરી, આંખ્યા નિજ નિજ ગેહ;

ચોથા આરાના વખતનું, અંતિમ દિન છે એહ. ૧૦

રાજાએ તથા જાને શેઠે તે ધનનો ચરૂ લેવા ના પાડી ત્યારે રાજાએ ત્રીજો માર્ગ શોધ્યો કે, ભાઈઓ ! ધનને કાંઈ ધરમાલમાં સારે ડેકાણે કાલે વપરાવી દઈશ. તો આજે આ ચરૂ તમે રાતની રાતજ તમારે ધરે સાચવી રાખો. સવારે તે અહિં લાવજો. તે સાંભળી અન્થોઅન્થ જાને શેઠીયા બોલ્યા કે, એ અનીતિની, હરામની પારકી ચાપણ એક રાત પણ અમારા ધરમાં ૧૮

અમો રાખવા ખુશી થતા નથીજ. પણ રાખએ બહુ કહેવાથી એક રાતની રાત રાખવાનો અતિ આગ્રહ કરવાથી પછી જગ્યા વેચાતી રાખનાર રત્ન-સંચય શેઠ તે ચરૂ પોતાને ઘેર લઇ ગયા. ને બહારજ ઝોશરીમાં રાખ્યો. કદાચ ધરમાં રાખવાથી વળી પોતાની છુદ્ધિ બગડે-ભ્રષ્ટ થાય, સત્ય યુગનો-ઝોથા આરાનો આ છેલ્લો દિવસ હતો. હવે સાંભળો:-

દિવસ અસ્ત થતાં થયું, સત્ય સકળનું અસ્ત;
અસત્ય વ્યાપ્યું વિશ્વમાં, કળિકાળ મદ અસ્ત. ૧૧
રાત પડવાથી વિસ્તાયું, સત્ય ધર્મનું અસ્ત;
આર્ય રવિ ઝાંખો થયો, કળિકાળ મદ અસ્ત. ૧૨

એ વખતે આ ચરૂ સંબંધમાં જે બનાવ બન્યો તે સત્યયુગનો ઝોથા આરાનો છેલ્લો જ દિવસ હતો. તો ઝોથા આરાના છેલા દિન સુધી પણ દરેક માનવીઓના મન સરલ, ભદ્રિક અને આર્ય ભાવનાવાળા નિષ્કપટી હતા. પછી તે દિવસ પુરો થતાં સૂર્ય અસ્ત થઇ ગયો. તેમ. મનુષ્યના હૃદયમાં સત્યરૂપી સૂર્ય પણ અસ્ત પામી ગયો, અને કળિકાળના પ્રભાવે જગતમાં અસત્ય વ્યાપી ગયું. દિવસ અસ્ત થતાં રાત પડી અધાર થયું, તેમ તે રાતથીજ સત્ય ધર્મનું અસ્તપણું થયું છે અને આર્ય ભાવનારૂપી રવિ ઝાંખો થયો. મદોન્મસ્ત કળાયુગ વ્યાપી ગયો, તેથી તે ચરૂ સંબંધે મનુરોના મન તથા બંને શૈલિઓ તથા રાજનું મન ફરી ગયું, પાંચમો આરો, અશ્વાઠ વદી એકમની મધ્યરાત્રીએ જોડે છે. દરેક આરાનું પ્રવર્તમાન એટલે કાળનું ફરવું ઉપરોક્ત તિથિએજ થાય છે. તે પાંચમો આરો (કળાયુગ) તે રાત્રીમાંજ સૌના મન ફરી જવાથી સૌ કોઈ કપટરૂપ વિચાર કરવા લાગ્યા:-

હુહા-જગ્યાદાતા ચિંતવે, થયો હું મહા મતિહીન;
ગુપ્ત નિધિ રાખ્યો નહિ, ખરો હું મહામશકિન.
કહેવા આવ્યો આપડો, મનાઇ કરી મેં તાસ;
હવે વળી રાખું ઘરે, સાચી કરે તપાસ

તેમાં જગ્યાદાતા પ્રથમ ચિંતવવા લાગ્યો કે અરે! હું કેવો મતિહીન કે તે ગુપ્ત ધન મને તે આપવા આવ્યો છતાં ચરૂ મેં રાખ્યો જ નહિ. આપડો તે મને નિધિ દેવા આવ્યો, છતાં મશકિન જેવા મેં તેને ના પાડી. પણ ખરેખર તે મારા હક્કનું જ છે. માટે સવારે જઇને, તે લઈ આવું ને

હુંજ તે રાખું. જો તે સવારે ન આવે તો હુંજ ત્યાં જઈ તે નિધિ લઈ આવું, પણ મુકું જ નહિ.

હોહરા—જગ્યા આહુક તે હવે, કરતો પશ્ચાત્તાપ;

અણસરણ આપદ ગ્રહિ, કીધું અતિ સંતાપ.

રાજા પણ અફસોસથી, ચિંતે ખાધી હુલ;

ધન દેવા આવ્યા હતા, હુંજ થયો પ્રતિકુળ.

હવે જગ્યાનો લેનાર પણ ચિંતવવા લાગ્યો, ને પસ્તાવો કરવા લાગ્યો કે ખરેખર મેં મોટી શુલ્લજ કરી. હું શા માટે તેને કહેવા ગયો ! આ તો મેં પીડા ઉત્પન્ન કરી. તે મિત્રારો ક્યાં મને કહેવા આવ્યો હતો ! હું મૂખ થઈને તેને વળી દેવા ગયો માટે હવે તો તે દેવુંજ નહિ. રાજાને પણ થયું કે તે ધન દેવુંજ નહિ, મારો જ તેમાં હક છે. પણ વખતે રાજા કે તે શેઠ તે નિધિ મંગાવે, માટે તેને છાની રીતે જમીનમાં દાટી જ દેવો. એમ ધારી તે રાતમાં જ પોતાના ઘરમાં ગુપ્ત સ્થળે દંપતિએ મળી ચડી દીધો. વળી તે રાતમાં રાજા પણ અતિ અફસોસ પૂર્વક ચિંતવવા લાગ્યો કે મેં તો આમાં મોટી હુલ ખાધી. તે બંને ધન દેવાને આવ્યા હતા, છતાં મેં રાખ્યું જ નહિ, માટે મારો જ તેમાં હક છે. તો સવારે તે લાવે કે તુર્ત હુંજ રાખીશ ને કહાય ન લાવે તો સિપાઈ મોકલી બળાત્કારે મંગાવી લઈશ. તેમ છતાંય તે નહિ દે તો તેને ત્યાં જખતી બેસારી તેના ધરપાર છુટી લઈશ પણ તે ચડે તો હવે હુંજ રાખીશ. રાજા એવા દુષ્ટ અન્યાયના વિચારો કરવા લાગ્યો. વળી પેલા ચાર મજૂરો પણ કપટપણે વિચારવા લાગ્યા કે અરે આપણે તે નિધિ કોઇને ન બતાવતા આપણે જ રાખ્યો હોત તો સાફ હતું. આપણે પણ મતિહીણ થઈને ખરેખર મોટી શુલ્લ કરી કે શેઠને તે દેખાડ્યું:—

હુહા—ચાર પ્રહરમાં સૌ જણા, પામ્યા કલેશ અપાર;

મહા કષ્ટે વિતિ તદા, કાળ રાત્રી અનુહાર.

રવિ ઉગ્યો સત્ય આશ્ચર્ય, થયો પ્રભાત જે વાર;

તેડાવી વ્યાપારીને, છુટી લીધો તે વાર.

એ મુજબ પાંચમા આરાની પેલી રાત્રીમાં જ સૌના આવા કપટી વિચારો થઈ ગયા અને પોતપોતાની શુલ્લ માટે સર્વે પસ્તાવો કરવા લાગ્યા. રાત્રીના તે ચાર પ્રહર મહા કષ્ટે કરીને કાઢ્યા. રાત્રી ગઈને પ્રભાત

‘અર્થ’ ને સૂચ્ય ઉચે તેમજ કલિ ઉચે ને સત્યરૂપ સૂચ્ય અસ્ત પામ્યો. રાજ્યએ તથા પેલા શેઠે ચરવાળા શેઠની ધણી રાહ નેઈ પણ પેલા ચરવાળા તો શું કામને જય જ ? તેણે તો તે ચર ક્યારનોયે બૂમીમાં જોડા ખાડા ખોદી ઘટી દીધો હતો. જ્યારે તે ચર ન લાવ્યો ત્યારે તે શેઠ પોતે જ તેને ઘેર ગયો ને ચર માગ્યો, કે મારો હક તે ચરમાં છે, માટે લાવ. ત્યારે તેણે કપટથી કહ્યું કે, તે ચર તો રાત્રીએ ચોર ઉપાડી ગયા. તે મારી પાસે નથી. ચર સંબંધી બંને જળુ આવી રમઝમ કરે છે ત્યાં તો રાજ્યનો સિંધાઈ તે શેઠ પાસે ચર લેવા આવ્યો. તેને પણ ઉપર મુજબ જ જવાબ દેવાથી તેને બળાત્કારે દરબારમાં રાજ પાસે લઈ ગયા. ત્યાં રાજ પાસે પણ માન્યો નહિ. પછી રાજ્યએ તેને માર મરાવ્યો તો પણ તે માન્યો નહિ. ત્યારે તેને ઘેરે જપ્તી બેસારી ધરમાં તપાસ કરી પણ ક્યાંઈ ચર જડ્યો નહિ ત્યારે તેના ધરબાર રાજ્યએ બળાત્કારે છુટી લીધા. ચરને બદલે તે બિચારાનો ધણો બીજો ધનમાલ છુટી લીધો.

દોહરો—તે દિવસથી માંડીને, આજ દીવસ પર્યંત,
રાજ્ય છુટે લોકને, એ કળી કાળ મહંત.
વેઠ વિઘોટી ખંડણી, કર વેરાથી રાય;
નૂતન બાંધે કાયદા (તે) ધન હરણ ઉપાય.

તે દિવસથી માંડીને આ કળી કાળમાં જમદૂત સમાન રાજ્યએ આજ દિન સુધી ધન હરવા માટે નવા નવા નિત્ય કાયદાઓ બાંધે છે. નવા નવા કર, વેરા, વેઠ, ખંડણીઓ લઈને લોકોને છુટે છે તથા અનીતિ, અન્યાય, પણ આદરી પોતાના સ્વાર્થને માટે તથા ધનને માટે પ્રજાને પીડે છે. તથા ક્યાહીણ તથા નીતિહીણ બને છે. તેમ પ્રજા-લોકો પણ કુડકપટી ને પ્રપંચી બને છે. આ પ્રમાણે પાંચમા આરાના ૨૧ હજાર વર્ષ પર્યંત આમ વરતશે, માટે જે ધર્મ ધ્યાન કરશે તે આ જગતમાં સુખી થાશે. ઇતિ.

માટે આવે જ પ્રકારે કુસ પીરૂપી કુષ્ટ દેત્યે જેનોને તો શું પણ અન્ય સર્વ ધર્મનું અને વિશેષ કરીને તો આપણા આ આખા હિંદુસ્થાનનું સત્યાનાશ વાળું છે. વિદેશી રાજ્યોની સત્તા પણ તે કુષ્ટ દેત્યે જ આ દેશમાં ઠાકી બેસાડી છે. વિદેશી રાજ્યકર્તાઓ હર વખતે આપણા હિંદીભાષીઓને બાર હાથે કહે છે કે—તમારું હિંદુસ્થાન કુસંપત્ય જ પરાધીન થઈ પડેલું છે, અને હજી પણ તેણે જ કરીને પરાધીનતા રૂપી કારાગ્રહમાં ગોધાઈ

રહેશે. જુઓ ! જ્યમદ્ર અને પૃથ્વીરાજ વચ્ચે ઈર્ષ્યા પ્રબળ્યો અને કુસંપથી પહેલ વહેલી બાદશાહી સત્તા દાખલ થઈ. કરણધેલાના વખતમાં ગુજરાત પરાધીન થયું. અને અક્ષાઉદીનજીની બાદશાહી સત્તા બેઠી, તે પછી કુસંપનો જ પ્રભાવ જાણવો. તેને મારે કહ્યું છે કે

ઉપજાતિ વૃત્ત.

કુસંપથી કલેશ હમેશ વાધે, કુસંપથી સત્ય કૃત્યો વિરાધે;
કુસંપથી લાજ ને લક્ષ્મી જાય, કુસંપથી સર્વવિનાશ થાય.

હુહા—સંપ કરે કિમત વધે; ઘટે કરે મન રીસ;
થાય આંકને ફેરવે, ત્રેસકના છત્રીસ.

સોરઠો—આણુંદ પુછે પરમાણુંદને, લેદુ કેમ ભુલંત;
દિવસ ફેરે કુસંપ કરે, ઊંધા ખોપ ધરંત.
આણુંદ પુછે પરમાણુંદને, ધનસે બડો હે સંપ,
સંપ ફિટથો પથ્થર વિષે, તરવર ઘાલી લંપ.

વગેરે અનેક દાખલાઓ છે. જૈનોમાં પણ એજ કુસંપે બધાં ત્યાં મોટા મોટા ઝગઝગો ઉત્પન્ન કરાવ્યા છે. ધર્મને નામે અનેક તોફાનો થયાં છે, કેરડેમાં કેસો ચાલ્યા છે અને લાખો રૂપિયાની ધુળધાણી થઈ છે. કેટલાકના તો તેથી પ્રાણો પણ ગયા છે. આરે ! એટલું બધું ચક્ષુમાં, હૃદયમાં ઝેર ભરેલું છે, કે પોતાના જ જૈન ભાઈઓની ચડતી દશા થતી જોઈ, કે તુરતજ તેને તોડી પાડવાના પ્રયત્ન રચે છે, કાં તો તેને સાઈં રળતો જોઈ સાચી ખીજ ફૂકાન માઠી તેને નુકશાન કરે છે. પોતાનામાંજ આવા આવા અનેક દુશ્મિયા ભાઈ હોય અને કહે છે કે હું જૈનધર્મી છું પણ જૈનધર્મનું સ્હસ્ય થું છે અને તત્ત્વ કેવું છે તે તો તેઓ જાણતા ન હોય ! તે વિષે કહ્યું છે કે:-

હુહો—ચારે ચુક્યો બારે ભુલ્યો, છતું ન જાણે નામ;

ગામમાં ઢંઢેરો પીટાવે, શ્રાવક મારું નામ. ૧

જીવાદિક નવ તત્ત્વોનું જાણપણું ન હોય, આર વ્રતમાંથી એક વ્રત પણ ન પળાતું હોય, દાન, શિયળ, તપ ને ભાવ એ ચાર પ્રકારમાંથી પણ કાંઈ ન હોય, અન્યાય અને અનીતિ કરવામા તો શૂરોપૂરો હોય, દુશ્મિયાથી ભરપૂર હોય, છતાં પણ જૈનપણાનો ગુમાન અને કાંકો રાખતો હોય, તો તે જૈન નહિ પણ દુર્જન છે. કારણ કે કહ્યું છે કે:-

શ્લોક—તદ્વસ્ય વિષં દંતે । મક્ષિકાયાઃ વિપ શિરઃ ।

વૃશ્ચિકસ્ય વિષં પુચ્છે । સર્વાંગે દુર્જનો વિપમ્ ॥

અર્થાત્—સર્પની ઢાઢમાં, માંખીના મસ્તકમાં, વિંછીના પુછકામાં
ઝેર સમાયેલું છે; પણ દુર્જન માણસના તો આખા શરીરમાં ઝેર ભરેલું
છે. માટે ખરેખર એવા દુર્જનપણાના દુર્ગુણો વિનાશ પામે તો જૈની કહે-
વાય, નહિ તો તે જૈનને નામે ઓળખાતો એક ચૌદાનો ચોર છે; તે
પોતાના પ્રપંચી પાસલાથી સર્વ બોળાબોળોને હો છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:

ચોપાઈ-કુળમાં ઉપનો શ્રાવક નામ, તેથી શું થાય નિજ કામ ?

નામ માત્રથી કાર્ય ન સરે, ધનપતિલિક્ષા ખાતો ફરે. ૧

હુહા-વાકપટ્ટતા એ વિદ્વતા, જનમનરંજન હેત,

પોથી પુસ્તક વાંચતો, શાશ્વત પદ કયું લેત ? ૧

અહં છુદ્ધિ અભિમાનથી, યાવત પરમાન થાય;

તાવત જ્ઞાની કે નહિ, પામે નહિ શિવ ઠાય.

માટે ઓ વહાલા જૈન બંધુઓ ! જો તમે ખરેખર જૈનીપણાનું જ
ઝનુન રાખતા હો, તો હૃદયમાંથી ઇર્ષાદેવીને દેશનિકાલ કરજો. કુસપને કાઢી
સર્વત્ર આતૃભાવની છાપ બેસાડજો, સર્વ સાથે સંપથી વરતી ભલાઈનું
ભણતર ભણજો અને ભણાવજો, મનને દુરાચારમાંથી પાછું ખેંચી સદાચા-
રમાં સ્થાપજો, નીતિથી નિર્દોષ વ્યવહાર ચલાવજો, સામાનું બહુ ચિંતવજો,
હૃદયમાંથી કુટી કલ્પનાનો નિકાલ કરજો, સદ્ભાવથી મનને ભરજો; ત્યારેજ
જૈનની જાહોજલાલી થશે, ત્યારે જૈનનો વિજય વાવડો ફરકશે, અને ત્યારેજ
આપણે ખરા જૈની ગણાઈશું—એવું શ્રી વીર પ્રભુનું કથન છે. વળી
“ જૈનની ઉન્નતિ કેમ થાય ? ” તેના સંબંધમાં નીચેનું અષ્ટક સંગ્રમે
વાંચો ને વિચારો:—

—૦ જૈનોની ઉન્નતિ કેમ થાય ?—ઉપજાતિવૃત્ત. ૦—

જ્યારે વિરામે કટુતા કલેશ, પામે પ્રદેશે વળી રાગદ્વેષ;
સુસંપ થાય કૃપણત્વ જાય, જૈનો તણી ઉન્નતિ એમ થાય. ૧

શું થાય સુભાષણને વહેથી ? જાય નહિ જો જડતા રહેથી;
હૈયા થકી જો હડતા હરાય, જૈનો તણી ઉન્નતિ એમ થાય. ૨

મદાષ્ટથી અંધ બને બધાય, જુવે નહિ રે ઉરમાં જરાય;
સંખી સહુ સનેહવડે વસાય, જૈનો તણી ઉન્નતિ એમ થાય. ૩

સાધુ મળીને કરશે સુધારા, આચારવિચાર વિષે વધારા:
કદાચહુ સાધુ વિષેથી જાય, જૈનોતણી ઉન્નતિ એમ થાય. ૪
શ્રીમંતલોકો બનશે ઉદાર, કંબુસતાનો કરશે ધિકાર;
પ્રેમે સુપથે ધન વાવરાય, જૈનોતણી ઉન્નતિ એમ થાય. ૫
મહમ્ તથા પાઠ જશે ભુલાઈ, ધર્મ્યા જશે ને વધશે ભલાઈ,
પવિત્ર થાયે મન વાણી કાય, જૈનોતણી ઉન્નતિ એમ થાય. ૬
નીતિ તથા પથ વિષે ચલાશે, અનીતિના મારગને તજશે;
હાનીકરો જો કુરીવાજ જાય, જૈનોતણી ઉન્નતિ એમ થાય. ૭
શિક્ષા સુણો જૈનખંધુ હમારા, વસી સુપથે કરજો સુધારા;
વહે મુનિ વિનય લાવ લાય, જૈનોતણી ઉન્નતિ એમ થાય. ૮

(૯૩) સમતાસાગર હમદંત મુનિની કથા.

ક્રોધએક હમદંત નામનો રાજા હતો, તે ન્યાયનીતિથી રાજ્ય કરી પોતાની પ્રિય પ્રજાને પુત્રવત્ પેખી તેનું પ્રેમે પાલન કરતો હતો, તેમજ ન્યાયપૂર્વક ચોરાદિક દુષ્ટજનોનો નિગ્રહ કરી પોતાની સત્તાનો પ્રચંડ પ્રતાપ પણ બેસાડતો. દયાને સ્થાને દયા વાપરવી, અને દંડ કરવા લાયક દુષ્ટનોને દંડ કરવો; એ ન્યાયવંત સુદ રાજ્ય કરતો હતો આલે કર્તવ્ય છે. જો એમ ન કરવામાં આવે, તો ઉલટું લાભને બદલે ગેરલાભ અને હાનિમા વધારો થવાનો સંભવ છે. તે વિષે નીતિશાસ્ત્રમાં તો સાફ કહ્યું છે કે:—

શ્લોક—યતીર્નાં કાંચનં દદ્યાત્ । તાંબુલં બ્રહ્મચારિણે ॥

દસ્યૂનામમયં દદ્યાત્ । સદાતા નરકં વ્રજેત્ ॥ ૧૦૦ ॥

અર્થાત્—સાધુ મહાત્માઓને સોનું આપનાર એટલે લક્ષ્મીનું દાન કરનાર, તથા અલ્પચારી પુરૂષને તાંબુલ—પાનખીડાં આપનાર, તથા ચોર—લોકોને અલ્પદાન આપનાર પુરૂષ ખરેખર નરકમાં જાય છે. સતલજ એ છે કે અલ્પચારી, સાધુ આદિ મહાપુરૂષોને મોજશોખવાળી શુંગારીક વસ્તુઓનું દાન, તથા લક્ષ્મીનું દાન દેવાથી તેમને ઉપાધિ વધે છે, સત્ય કર્તવ્યથી તેઓ ભ્રષ્ટ થાય છે, અને છેવટે અસત્ય કર્તવ્યનાં જોડા ખાડામાં પડી દિન પ્રતિદિન ઉન્માદમાં ઉતરે છે; માટે તે દાતાનું અથોગ્ય દાન તો ઉલટું અવનતિકારક નિવડે છે. માટે વિવેકી જનોએ વિચારી સ્વપરને લાભલાયક સુપાત્રે યોગ્ય દાન કરવું. તેમજ રાજા ક્રોધ ચોરને તેના ચોરીના ગુન્હા બદલ ક્ષમા કરી અલ્પદાન આપે, તો તેને ચોરીના ધંધામાં ઉત્તેજન આપવા જેવું કહ્યું

ગણાય, માટે રાજ ચોરને લાયક હ'ડ આપી નીતિ જાળવે છે. આપણો દર્શાત-
નાયક દમદંત રાજ પશુ તેવો નીતિવંત નરેશ હતો.

ધણું કરી રાજાઓ રાજ્ય વધારવાની બહુ તૃષ્ણાવાળા હોય છે. પોતાની
પાસે ગમે તેટલું મોટું રાજ્ય હોય, તો પશુ અધિક અધિક મેળવવા સતત
પ્રયાસો કર્યા કરે છે. આ દમદંતને પશુ એવાજ કાંઈ પ્રસંગથી એકઠા
પાંચ પાંડવો સાથે યુદ્ધ થયું ને તેમાં વિજય મેળવ્યો. પછી કેટલાક દીવસ
વીત્યા બાદ તે નગરમાં કાંઈ એક પરમપવિત્ર મુનિ મહાત્મા પધાર્યા, તેમનો
ઓષ સાંભળવાને તે રાજા ત્યાં ગયો. મહાત્માશ્રીએ અનુકૂળ સમય જાણી
રાજાને ઉચિત ઉપદેશ આપ્યો કે:—હે રાજા ! આ મનુષ્યજીવન મહાપુણ્યના
ઉદ્યથી મળેલું છે, તેને ઉત્તમ જનોજ સન્માર્ગે દોરી અમૂલ્ય લાભ હાંસલ
કરે છે. બિચારા અજ્ઞાની જીવડાઓ તો મોહ, મમતાં અને માયાના ઘેનમાં
ધેરાર્ધ, સદા વિષયગારામાં કચરાર્ધ, આ અમૂલ્ય જીંદગીને નકામી ગુમાવે છે,
કષાયને આધીન થઈ અનેક પ્રકારના અપરાધો નીરપણે કર્યા કરે છે, પશુ
પરલોકમાં તે કર્મનો બદલો અવશ્ય દેવો પડે છે; તેનું તો તેને જ્ઞાન જ
હોતું નથી. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

મનહર છંદ

અરે અપરાધી બાધી ખોટ તેં ઉપાધી સાધી,
ઠગવા લોકોને કામ કીધું છે ઠગાઇતું;
જરૂર આ વાત ત્હારા જીવનમાં જાણી લેજે,
કહે દલપત કૃષ્ણ દેખીશ કમાઇતું;
જુપાવી જુપાવી છળકપટથી કીધું છેક,
લ'પટ ત્હેં કામ લાંચ ચોરી ને લુચ્યાઇતું;
નથી મળ્યો પુછનાર નરલોકમાં તો પશુ,
પરલોકમાં તો નથી રાજ પોપાખાઇતું. ૧

માટે કાયા કુંભ સમાન કાયામાં જીંદગીનો બરોસો નહિ રાખતાં સર્વ
અનુકૂળ સામગ્રીવાળા શુભ અવસરમાં ચેતી લેવું, તે સદા સુચજનોતું
કર્તવ્ય છે; કારણ કે પાછળથી પસ્તાવું ન પડે. આ પ્રકારનો અપૂર્વ ઉપદેશ
સાંભળી રાજાને વૈરાગ્ય ઉપજ્યો અને પોતાના પાટવી કુમારને રાજ્યપાટ વગેરે
સોંપી શ્રીસદ્ગુરુ શરણમાં આવી ઉભય હસ્ત જોડી કહ્યું કે:—

મંદાકાન્તાવૃત્તમ્

બ્રહ્માનંદ પરમસુખદં, કેવલં જ્ઞાનમૂર્તિ ।

દ્વંદ્વાતીતં ગગન સદૃશં, તત્ત્વમસ્યાદિ લક્ષ્યમ્ ।

एकं नित्यं चिमलचलं, सर्वदा, साक्षिभूतं ।

માવાતીતં ત્રિગુણ રહિતં, સદ્ગુરું તં નમામિ ॥

અર્થાત્:—આત્મસુખમાં આનંદ માનનાર, પરમસુખને દેનાર, કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપ, રાગદ્વેષથી રહિત, આકાશ સમ નિર્મળ, એક અને નિત્ય એવા તત્ત્વમસિમાં એક લક્ષ્યવાળા, નિર્મળ, અચળ, સત્ય સાક્ષિભૂત, પૌદ્ગલિક પદાર્થમાં અપ્રીતિવાળા, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ રહિત, એવા હે સદૃશ્ય દેવ, આપને ત્રિકાળ વંદન હો ! એ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી દીક્ષા લીધી. કેટલોક વખત ગુરૂ સાથે વિચરી જ્ઞાન અભ્યાસ મેળવી ગુરૂથી એકાકીપણે વિચરવા લાગ્યા, અનેક પ્રકારના વિકટ પરિસહો પડવા છતાં ક્ષમા માતાને તજતા ન હતા. કાંઈ પ્રકારે ભય પામી સત્યથી ચળાયમાન ન થતા, ખરેખર બાહ્ય કુટુંબનો જેણે ત્યાગ કરી અંતરંગ કુટુંબમાં પ્રવેશ કર્યો છે, એવા નિર્ભય થયેલા મહાનુભાવ યોગી પુરૂષોને ભય શેનો હોય ! કહ્યું છે કે—

શાર્દૂલવિકિરિતવૃત્ત

धैर्यं यस्य पिता क्षमा च जननी शान्तिश्चिरं गेहिनी ।

सत्यं सुनुरयं दया च भगिनी आता मनः संयमः ॥

શાચ્યા મૂમિતલં દિશોઽપિ વસનં જ્ઞાનામૃતં મોજનં ।

एतेयस्य कुटुंबिनो वद सखे, कस्माद् भयं योगिनः ॥

અર્થાત્:—ધૈર્યરૂપી જેને પિતા છે, ક્ષમારૂપી માતા છે, અને સદા શાંતિરૂપી ગેહિની (સ્ત્રી) છે, સત્યરૂપી પુત્ર છે, દયારૂપી ભગિની છે, મનને નિગ્રહ કરવારૂપી ભાઈ છે, જમીન-પૃથ્વી જેને પથારી છે, દિશારૂપી વસ્ત્રો છે, જ્ઞાનામૃતરૂપી ભોજન છે; તો હે મિત્ર ! હવે તું કહે—કે આવા યોગીઓને ભય ક્યાંથી હોય ! અર્થાત્ ન જ હોય.

આ દમદંતમુનિ પણ એ પ્રમાણે નિર્ભયપણે વિચરતા વિચરતા પાંડવના રાજ્યમાં પધાર્યા, અને ગામ બહાર એક વૃક્ષતળે ધ્યાન ધરી ઉભા રહ્યા. ચોડીકવારે તે રસ્તેથી પાંડવોની સવારી નીકળી, તેમણે આ મુનિને જોઈને જોઈને જોળખ્યા અને કહ્યું કે, આ તો દમદંત છે. પણ અત્યારે તો મુનિ અનેલા

છે, જો કે તેમણે પૂર્વાવસ્થામાં આપણું ધણુંજ અપમાન કર્યું હતું અને આપણી સાથે યુદ્ધ આરંભ્યું હતું, તો પણ અત્યારે તો મુનિના વેશમાં છે, માટે તે આપણને વંદનીય અને પૂજનીય છે. પૂર્વતું વૈર સંભારી અત્યારે મુનિપણ્યામાં તેમને સતાવવા તેમાં આપણી ધૃષ્ટતા અને નાલાસી છે, ખરેખર એ ઉત્તમ નરોત્તું કર્તાવ્ય નથી. પછી પૂર્વતું વૈર લુલી જઈ તેમને નમ્રપણે વાંદ્યા, શુભ ગાયા, રાજગાદી તજી યોગ લીધો તે માટે ક્રોધિશ્ચઃ ધન્યવાદ આપ્યા, અને મુનિના પ્રેમભાવથી શુભ ગાતા ગાતા પાંડવો સ્વસ્થાને ગયા.

પછી થોડીવારે ત્યાંથી કૌરવોની સ્વારી નીકળી, તેમને પણ ઝોળખ્યા; અને માંહિમાહે યોદ્ધા કે:-અરે ભાઈઓ ! આ દુષ્ટ દમદંત છે તેને ઝોળખ્યો કે ? આપણો વેરી, આપણી સાથે યુદ્ધ કરી આપણું અપમાન કરનાર આ કપટનું પૂતળું છે. ઠીક, આજ લાગ સારો આવ્યો છે, આપણા જનપતામાંથી હવે તે ક્યાં નાસવાનો છે ? પછી પાસે આવી ધિક્કારપૂર્વક કેટલીક ગાળો દીધી; અને સધળાએ પાસે પડેલા પત્થરના એક ઢગલામાંથી એક એક પત્થર તેમના પ્રત્યે ફેંક્યો, મુનિ દમદંત આ બનાવથી જરા પણ અજાત ન હતા. તેમણે સધળા શબ્દો સાંભળ્યા હતા, પણ સંમતતા સહિત સમભાવે તે સર્વ સહન કર્યું. પ્રિય વાંચનાર, પાંડવોતું જૈનત્વ જોયું ? અહાહા ! પાંડવોએ ઝોણું જૈનત્વ જાહેર કર્યું છે ? તેમજ દુર્યોધનાદિ કૌરવોએ જૈનત્વને બદલે દુર્જનત્વ પ્રગટ કરવામાં પણ કાંઈ કથાશ્ર-બાકી ઝોણું રાખ્યું છે ? વળી ધન્ય છે તે ક્ષમાસાગર મુનિ મહાત્માને ! કે જેમણે શુભાશુભ ઉભયમાં સમભાવ ધારણ કર્યો. આ વિષે દશવૈકલિક

• સુત્રમાં એક ગાથા છે કે:-

ગાથા—જે ન વંદે નસે કુપે વંદિહ ન સમુકસે ॥

एवं मानस माणस । सामर्णं पल्लु वटह ॥

અર્થાત—જે કાંઈ વાંદે નહિ તેના ઉપર કોપે નહિ, અને વાંદે તેના ઉપર હર્ષભાવ આણે નહીં, એવા ઉભયમાં સમભાવ રાખનાર મહાત્માઓ ઉત્તમ પ્રકારના મુનિપણ્યામાં સ્થિર ભાવે રહે, તેવાનેજ ઉત્તમ મુનિ જાણવાં. આ દમદંત મુનિ પણ તેવાજ હતા, તેમણે એકના ઉપર હર્ષ ખેદ કાંઈ ન આપ્યો. (૮૧)

(૮૨)

સદા પ્રવાસી સદા ભ્રમી^૧ । સદા સુરોગી ચ દરિદ્રતા ચ ॥
 ઋણી પ્રકામો ગુરુહીન જન્મા । મન્યે મૃતાઃ પ્રાણમૃતોઽપિચૈતે ॥૮૨॥

અર્થ^૧—સદા પ્રવાસ કરનારો, પરાધીનપણે જીવેલી ગુભર-
 નારો, અધમી^૧, સદૈવ, રોગીષ્ઠ, સદા દરિદ્રી, ચિંતાના
 અતિભારથી સદા દબાયેલ, સદા લથ્થો દેવાદાર, આટલા માણ-
 સોને જીવતાં છતાં પણ હું તો મુવેલાજ માતું, એમ નીતિશાસ્ત્ર
 કહે છે. (૮૨)

ભાવાર્થ^૧—આ જન્મમાં આટલા માણસો પ્રાણને ધારણ કરવા છતાં
 પણ મરેલા જેવાજ છે, તે કાણ કાણ તે બતાવે છે. એક તો પ્રવાસી જેઓ
 હમેશાં કાસદનો ધંધો કરનાર, તેઓ હમેશાં એક ગામથી બીજો ગામ એમ
 રોજ ફર્યાજ કરે છે, તેઓ બિચારા નિરાંતે ધાન્ય પણ ખાઈ શકતા નથી,
 તેવા માણસ જીવતાં છતાં પણ મુવા સમાનજ છે. બીજો પરાધીન છે,
 પરાધીન માણસને હમેશાં પારકાની તાબેદારી ઉઠાવવી પડે છે, પરાધીનતા
 પણ એક જાતનું કેદખાતું છે, પરની તાબેદારી કરી પેટ ભરવું, પરાધીન-
 થઈ પારકે ઘેર પઠી રહેવું તેના જેવું એકે મહાદુઃખ નથી. અરે ! કેટલાએક
 તો પરાધીનતાથી પશુઓની માફક જીવેલી દુઃખમાંજ ગુભરે છે. દાખલા
 તરીકે રાજગ્રહી નગરીના અધિપતિ શ્રેણિક જેવો જનપતિ મહારાજાધિરાજ
 પોતાના કુષ્ટ પુત્ર કાણિકથી પાંજરામાં પુરાયો, અને પરાધિનતાથી તેવીજ
 સ્થિતિમાં ઘણા કાળ સુધી દુઃખી જીવન ગુમથું, અને પોતાના વહાલા
 જીવનનો અંત પણ તેવીજ સ્થિતિમાં આપ્યો. અહાહા ! પરાધીન માણસ
 કેવું અસહ્ય કષ્ટ ભોગવે છે ? તે બિચારો નિર્ભયતાથી ધર્મધ્યાન કે પ્રભુભ-
 જન વગેરે ઉત્તમ કાર્યો પણ કરી શકતો નથી. અરે ! પરાધીન માણસ બિચારો
 સુખે સુખ પણ શકતો નથી. કારણ કે તેઓની જીવેલી પોતાની ધૃષ્ટા ન
 હોય છતાંપિ તે બતાવે તેવાં કાર્યો કરવાં પડે છે, મુજ રાજના હુકમથી
 વહારાજ પ્રધાનને આઠ વર્ષની ઉંમરના ભોજકુમારને ગરદન મારવાનું સાહસ
 કામ નાહવાજીથી પોતાને માથે લેવું પડ્યું, પણ આખરે ભોજકુમારના પૂર્વ
 પુણ્યથી તેનું મરણ અચ્યું. માટે પરાધીનતા એ દુઃખની પરાકાષ્ટા છે, તે
 એવી કષ્ટ દશા છે કે તે ભોગવનારનેજ જાણવા દેા જેને વીતે તે જાણે. તે
 વિષે કહ્યું છે કે—ગીતિ.

પરવશપણે રહેવું, એ કરતાં તો મરણ બહુ સારું;
પિંડે પીડ પડ્યાથી, માને એવું સદાય મન મારું. ૧
પરતંત્રતા પીડા છે, સ્વતંત્રતાને સદા સુખદ બાહુ;
પરવશ પેટ ભર્યાના કરતાં ઉત્તમ મજુજ પરમાહુ. ૨

પરાધીન માણસ માને છે, કે આવા પરવશપણાનાં ફુગો કરતાં તો મરણજ સારું છે. એવાજ હેતુથી નીતિશાસ્ત્ર કહે છે કે:-“ પરાધીન માણસ આણને ધારણ કરવા છતાં પણ જીવતે મુવા જેવો છે. ”

હવે ત્રીજો પ્રકાર અધર્મીનો છે. અધર્મી એટલે મહાપાપનો કરવાવાળો હોય, પ્રાણીઓના પ્રાણ હરવામાં તત્પર, કાયમ લોહીએ ખરડાએલા જેના હાથ રહે છે, બિચારાં ગરીબ અનાથ મુઠંગાં પ્રાણીઓને સદા ફુગ દઈ સતાવે, જીવું બોલવામાં તો જેને જરાયે ડર નહિ, પારકા ધનમાલ વગેરેની ચોરીનો કરનાર, અને વિષયનો શિખારી, સ્ત્રીલંપટ અને ધનધાન્યાદિક મોહમાયામાં માતેલો, હકેલો, વળી મહાક્રોધી, જેના હૃદયમાં દયાનો તો છાંયો પણ નહિ, પારકા પ્રાણ હરવા અને તણખલાં તોડવાં એ બે જેને સમાન છે. વળી દુરાચારનો સાગ્રીત અને સદાચારનો શત્રુ, વિઘ્નસંતોષી, પોતાની અમૂલ્ય જીંદગી એણે શુભાવી પોતાને અધમની પંક્તિમાં ગણાવી પોતાને હાથે નરકનાં દ્વાર ખુલ્લાં કરનાર છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:-

મનહર છ'ંદ.

શીળને સંભાળવામાં, બાપે માર્યાં વેર બાણ,
સદાચારની તો વાત, સમજે ન સાનમાં;
સત્યની અગત્ય શી તે, તેવા જન બાણ કેમ ?
ચોટયાં ચિત્ત જેનાં પરધન પરદારમાં;
નીતિમાં ન પ્રીતિ પ્રાણ, જય તોય કાંઈ કરે ?
દીનને દુખાવી દુષ્ટ, રાજી આતિ થાય છે;
પ્રથમ ન સમજે અધમ પરિણામે પછી,
ખરેખર ખાંતે કરી ખતા ખૂબ ખાય છે. ૧

હવે ચોથો પ્રકાર સુરાગીનો છે, સુરાગી એટલે ધણી રાગીજી. રાગી માણસ બિચારો ધણાં આકર્ષા ફુગો ભોગવે છે, રાગમાં ને રાગમાં તેવું ચરીર તવાઈ જાય છે, તેને પોતાના પૂર્વ પાપના ઉદ્ધતી નિશાનીરૂપ દુષ્ટ

રોગોને લીધે તનમનની હાનિ થાય છે. કેટલાએક તો એવા રોગીષ્ટ શરીર-વાળા હોય છે, કે તેની પાસે લોકો જતાં પણ અચકામ છે, તેથી તે બિચારો રીત્વાર્ધ રીત્વાધને મહા ભારે અસહ્ય વેદના ભોગવે છે, આખરે આ દુઃખ-માંથી મરી છુટું તો ઠીક-એમ એ માને છે, કહેા ભાર્ધ! આ પ્રકારનું મહા રોગોથી પીઠાતું જીવન શા કામનું છે ? કારણ કે હમેશાં કાંઈને કાંઈ રોગ શરીરમાં હોયજ ! એકને માંડમાંડ મટાડે તો બીજા બેચાર રોગો પેદા થાયજ છે. કહ્યું છે કે—જીલણા છંદ.

દુઃખળી ગાયને હોય ઝાઝી બગા, દુઃખતાં અંગ પર ઠેસ વાગે;

ભુત લાગી ગયું હોય નહિ ત્યાં વળી, ઉલટું અંગમાં પલિત બગે.

એકપર એક છે આધિઓ વ્યાધિઓ, બંધનો બેવડાં કેમ છુટે ?

સાવ નિઃસાર આ હાય સંસારમાં, સાંધીએ એક ત્યાં તેર તૂટે.

એમ અનેક પ્રકારના રોગોથી પીડાયલો પ્રાણી કોઈ પ્રકારની ધર્મ-ક્રિયાઓ પણ ભાગ્યેજ કરી શકે છે. તેની જીંદગી તો પરાધીનજ છે. માટે ધણે રોગીષ્ટ માણસ પણ જીવતાં છતાં મરેલા સમાનજ સમજવો.

હવે પાંચમો પ્રકાર સદા દરિદ્રનો છે. દરિદ્રી એટલે સદા નિર્ધન. જેની માટે ગરથ-ધન નથી તે મહા દુઃખી થાય છે, દરિદ્રતાના જેવું જગતમાં એકે મહા ભારે દુઃખ નથી, દરિદ્રી માણસને કોઈ પ્રેમપૂર્વક બોલાવતું પણ નથી. ધણા નિકટના સગાં સંબંધીઓ હોય, તે બધે વેરાગી બન્યા હોય નહિ ! એમ અભાવ વૃત્તિવાળા-બેદિલ થઈ જાય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે—

“હમેશાં પ્રવાસ, પરધેરવાસ, નિયજનની સેવા કરવી એ સર્વ કષ્ટરૂપ છે; પણ દરિદ્રતા તો એ સર્વથી અધિક કષ્ટવાળી છે. કારણકે ધનવાન મનુષ્યોને શત્રુઓ હોય તે સ્વજનનું આચરણ કરે છે, એક વખત વૈરભાવ પણ ભૂટી જાય છે અને નિર્ધન માણસને તો ખાસ નિકટનાં સગાં-સ્વજન હોય તો પણ તે શત્રુ તુલ્ય વેરી થઈ જાય છે; કારણ કે આ લોકમાં સર્વ શુણે સુવર્ણમા-ધનમા રહેલા છે, પોતાનામાં શુણ હોય કે ન હોય, જીંઘ હોય કે નીચ હોય, શેઠ હોય કે સૂજન હોય પણ પાસે ધન હોય તેજ મોટા શુણ-વાન ગણાય છે” કહ્યું છે કે— ઉપજાતિ વૃત.

यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः । स पंडितः स श्रुतिमान् गुणवः ॥
स एव वक्ता स च दर्शनीयः । सर्वे गुणाः कांचनमाश्रयन्ति ॥

૨૮૬   જોર વિના સન્મુખ રહી જો રવિના સન્મુખ; [વૈરાગ્ય શ્લોક
રહી ઉભો રજ નાખશે, પડે પડને મુખ. ૨૮૫

અર્થાત—જોની પાસે ધન છે તેજ કુલીન એટલે ઉત્તમ કુળવાળો, તેજ પંડિત, તેજ મહા શાસ્ત્રવેત્તા, તેજ શુશ્રુષ્ઠ એટલે શુશ્રુષુને જાણનારો, અને તેજ મોટા સત્યવક્તા, અને તેજ દર્શન કરવા યોગ્ય ઉત્તમ નર ગણાય છે. પછી ભલેને ભાઈમાં સકળ સદ્ગુણનો કચ્ચરધાણ વળી ગયો હોય ! માટે સર્વ ગુણો એક કંચનમાં રહેલા છે. આ કુનિઆમાં સર્વ કોઈને પૈસાનીજ સગાઈ રહેલી છે.

(૧૦૩) કર્મહીણ કરમશી કાકાની કબ્જ કથા અથવા તેલ ચોળા ખાનાર કર્મહીણ રંક ભાઈ શ્રીમંત બેનને ત્યાં પણુ તેડુંજ અન્ન પામ્યો અને રસોયો ડરો.

કોઈ એક નાના ગામકામા કરમશી નામે ધણોજ ગરીબ વાણીયો રહે-
તો હતો. તે બિચારો નિષ્પ્રણય અને અત્યંત નિર્ભાગી હતો, તેથી તે
બિચારો તેલ ચોળાજ હમેશાં ખાતો હતો. તેના નશીબમાં તેલ ચોળાજ
માંડ્યા હતા. તેને તેલ ચોળા વિના ખીજી ખાવાતું મળતુંજ નહિ, ખીજી
સાફ સાફ ખાવાતું તો ધણુંય મન થતું પણ ભાગ્યહીણ હોવાથી ખીજી
કાંઈ ખાવાતું મળતું નહિ, કદાચ ગામમાં વાણીયામાં કોઈને ત્યાં વરો
વિગેરે જમણુવાર આવ્યો હોય તો કાં તો પોતે માદો પડેલો હોય. અગર
પરગામજ ગયો હોય, પણ કોઈ કર્મયોગ એવા હતા કે તેને તેલ ચોળા
સિવાય ખીજી ખાવાતું મળતુંજ નહિ.

પછી એક વખતે તે ગામમાં એક વાણીયાને ધરે લગ્ન આવ્યા. તે
શેઠનો દીકરો પરણતો હતો તે પુત્ર કરમશી કાકાને ઘેર સહેજ મળવા
આવ્યો અને પુછ્યું કે કાં કાકા ! કેમ છે ! મારા લગન થાય છે. બે ત્રણ
દીવસમાં અહીંથી જન જશે. કેમ તમે રાજી છો ને ? તે સાંભળીને કરમ-
શીભાઈ બોલ્યા કે હા ભાઈ ! તારા લગ્ન થાય તેમાં હુંય રાજી ને મારો
પ્રશ્ન રાજી ભાઈ ! પણ ભાઈ ! તું મને જનમાં લઈ જઈશ ? મને નવું
નવું ને ગળ્યું ગળ્યું મિષ્ટાન્ન ખાવાની બહુજ હોશ થાય છે. અહીંયા ધરે
તો મને રોજ તેલ ને ચોળાજ ખાવાના મળે છે. માટે મને સાથે જનમાં
તું લઈને હોશ પુરી કર તો બહુ સાફ. તે સાંભળી વરરાજાએ કહ્યું કે
ભલે કરમશી કાકા ! તમારી હોશ પુરી કરો ! ને આવજો આપણી જનમાં.
ત્યારે વળી વધુ ઇચ્છા ધરાવતા કરમશી કાકા બોલ્યા કે અલ્યા તો તો સાફ
થાય. પણ તેમણે મને જો તું તારો અણુવર કરને તો તો બહુ મજા આવે

હો. કારણ કે વરની સાથે એસે તેથી બરફી, પેંડાં હલિંથરા વિગેરે તરેહ તરેહની ચીજો ખાવા મળે. માટે મને અણુવર કર. ત્યારે તે વરરાજા બોલ્યો કે હલે તેમ થાઓ ! અને પછી કરમશી કાકા તમારી હોંઘા પુરી કરો. આથી કરમશી કાકાને તો હરખનેા પારજ ન રહ્યો. આણુંદ આણુંદ થઇ ગયો ને અણુવર બની પછી જાનમાં ગયા. ત્યાં વરધોડીયા પરણી ઉતર્યા પછી સવારે સૌને હરખજમણ હતું.

સવારે દાઇમ થયો ત્યારે જાનૈયા સૌ જમવાને બેસી ગયા. વર તથા અણુવર પણ ઝોશરી ઉપર બેઠા. બાજેઠ ઉપર સાસુએ તરેહ તરેહની વાનીઓ સુંદર મોટા થાળમાં પીરસવા માંડી. મિષ્ટાન્ન જોઈને કરમશી કાકાનું હૈયું ગળ ગળ હિંચું ઉછળવા લાગ્યું અને મનમાં અનેક હરખના ધાટો ધડતર માંડ્યા. તે મનમાંજ બોલ્યા કે અધધધ બારે મળ આવી લાભ ! પણ આમાંથી હું શું ખાઈ ને શું ન ખાઈ ! ના, ના. આ બધું ખ ખાઈ જાઈ. જરાય રહેવા ન હોઈ ! એવા અનેક ધાટો ધડતર ખાવાની તૈયારી કરે છે. પરન્તુ એકે કોળીયો મુખમાં તો મુક્યોજ નથી. ત્યાં તો એકદમ તેને મોળ આવી. હૃદય ચુંચાવા લાગ્યું અને ઉલટી થઈ. એવી સખત ઉલટી થઈ કે છકીતું શાવણ કાઢી નાંખ્યું. હવે કરમશી કાકાને સખત ઉલટી થઈ તેથી તેજ વખતે તેને કાંઈ પણ ખાવા નજ દેતા તેને એકાંતે તરતજ સુવાડી ફીધા અને માંડવીયાએ કહ્યું કે તેને હવે ખાંડતું કાંઈ પણ ખાવા દેશોજ નહિ. તેથી કરમશી કાકા તો સુતા અને મનમાં અત્યંત અફસોસ કરતાં વિચારવા લાગ્યા કે હાય હાય ! ગળબ થયો ! માંડ માંડ મિષ્ટાન્ન મળ્યું તે ગયું. નશીબ બે ડગલા આગળ ને આગળજ. રાઠ-અલાગણી રાક્ષસી ઉલટી કોઈ દિન નહિ ને અહિંયાજ ક્યાંથી આવી ! રાંડ ઉલટીએ માફ આજ ખાણું ખરાય ક્યું. ખેર ! બન્યું તે ખર્ફ. હવે કાંઈ મિષ્ટાન્ન માંગી લેવાય ! પછી બે ત્રણ કલાકે હરખજમણનો દાઇમ થયો એટલે જાનૈયા સૌ જમવા બેઠા, તે વખતે કરમશી કાકાને પણ જરા ઠીક થયું એટલે ઝોશરીમા આવીને બેઠા. વરની સાસુએ કહ્યું કે કરમશી કાકાએ વામેટ ક્યું તેથી તેને કાંઈ ખાંડતું કે ખીલું જમણુ દેશોજ મા, તેને તો ચોળાનું ઢેબજ દેવાય. ખીલું કાંઈ નજ દેવાય. પછી તરતજ તેલ નાખીને ચોળાનું ઉતુ ઉતુ ઢેબજ કરી તે કરમશી કાકાના બાણમાં પીરસ્યું. કરમશી કાકાને મિષ્ટાન્ન તો ખાવાનું અણું મન હતું પણ શો ઉપાય, કેમ મગાય ? પછી જામ મારીને પોતાના

કરમનો વાંક કાઢતા દેખડું ખાવા લાગ્યા. તે વખતે જનન્યામાંથી ઢાંઢ જીવા-
નીયો મુખમાં હસતો ને મરકરી કરતો જમતો બોલ્યો કે કાં કરમશી કાકા !
કેમ છે ! દેખડું ઠીક પડે છે ને ! ત્યારે કરમશી કાકા બોલ્યા કે,

દોહરો—કરમ વિનાના કરમશીભાઈ, જનનમાં શા જવા;

આ ભરી પંગતમાં હોંશે બેઠા, તોય લુખા ખાવા. ૧

અર્થાત્—હોંશે અણુવર થયો તોય તેલ ચોળાજ નશીખમાં મળ્યા,
એમ અફસોસ કરતાં કરતાં, કરમશી કાકા પોતાને ઘરે આવ્યા. વળી ધણે
વખત તેલ ચોળા ખાતા કાઢ્યો, એ કહી વળી તેલ ચોળાથી કંટાળીને
પોતાની બહેન કે જે મુંઝાઈ જેવા શહેરમાં શ્રીમંતને ઘેર પરણાવેલ હતી,
ત્યાં જવાને તૈયાર થયો. પછી તેલના કુડલાને તથા ચોળાને કાઠીમાં ખૂબ
ઢાટી પેક કરી તાળું દબ બેનને ઘેર કાંઈક સુખની આશાએ આવ્યો. તે
વખતે બેનઠી હીડોળાખાટ ઉપર બેસી હીંચતી હતી, અને પોતાની પાંચ
સાત મિત્ર સખીઓ—સાહેલીઓ સંગાતે આનંદપૂર્વક વાર્તાવિનોદ કરી રહેલી
હતી, વચમાં પોતાના નોકર—ચાકરોને હુકમ કર્યા કરતી હતી; વળી શરીર
ઉપર અનેક પ્રકારના નવરંગી વસ્ત્રાભૂષણો તથા કિંમતી ઢાગીના પહેરેલા
હોવાથી શરીર સૌદર્ભથી ખુશ થઈ આનંદ પ્રસાદ પામતી હતી, એવી સ્થિ-
તિમાં બેઠેલી બહેને પોતાના ભીખારી ભાઇને આવતો જોયો, તેનું શરીર—
દેહાર મરીખ હાલતને લીધે કદરૂપું લાગતું હતું. કાર્યમાં—તૃપ્તમાં કપડાં શરીર
ઉપર તેણે ધારણ કર્યાં હતા. તેનું શરીર નોંઈ સત્પુરુષોને દયા ઉપજતી
હતી. જો કે તે ધણે વર્ષે તથા ધણે દુરથી આવેલો હતો, છતાં પણ ઠરિફતાને
લીધે બેઠાલ સ્થિતિવાળા પોતાના ભાઇને દુરથી જોયો કે જોતાવિંત બહેનના
મનમાં લજ્જા ઉપજી. તેટલામાં પાસે બેઠેલી સખીઓએ આશ્ચર્યથી પુછ્યું
કે—બહેન ! આ કોણ છે ! ત્યારે શુભાની બહેને વિચાર્યું કે આ મારા ભાઈ
છે એમ કહીશ, તો મારી લાજ જશે, માટે લાજ બચાવવા સાફ બોલી
કે—બહેન ! એ તો અમારા પીયરનો રસોઈયો છે, મને મળવા માટે આવતો
હશે ! આ પ્રમાણે બોલતી બહેનનું વચન કરમશીભાઈએ સાંભળ્યું. તે કણમાં
કોર અને હૃદયમાં તિક્ષણ લાલા જેવું લાગ્યું, બહેનનું આ વચન સાંભળી
કરમશીભાઈને ધણું લાગી આવ્યું, હૃદયમાં અઘાગ દુઃખ થવા લાગ્યું અહો !
ધિક્કાર છે મને કે અણવિચાર્યો અને આવ્યો. અહો ! સંસાર પૈસાનોજ
સજો છે ! નિર્ધન એવા મને સગી બહેને પણ રસોઈયો દરાવ્યો. અરેખર,
આ લોકમાં પૈસાનીજ બલિહારી છે. તે વિષે કહ્યું છે કે—

મનહર છંદ

શાહી જેવો કાળો હોય, માખીઓનો માળો હોય,
ગળોફામાં ગાળો હોય, નીતિલું તો નામ છે;
હૃદય કઠોર હોય, ચાડીયો કે ચોર હોય,
ગાંજીકાનો ગોર હોય, વાલો પથ વામ છે;
લપટ લબાડ હોય, પાપનો પહાડ હોય,
ઝેર તણું ઝાડ હોય, જીલમીનો જામ છે;
કેશવ અધીર કે, બધિર હોય તોય પણ,
તેને લોક માને, જેની પાસે ધનધામ છે. ૧
ધર્મના નિધાન હોય, સાવ સાવધાન હોય,
બોલે બહાદુર હોય, ભાવ ભગવાને છે;
અંતર ઉદાર હોય, પુરો પરિવાર હોય,
મુંદર વિચાર હોય; મુંદરતા કાને છે;
શાંત શુરવીર હોય, ધાંધલમાં ધીર હોય,
ગુણમાં ગંભીર હોય, રાગી રસ પાને છે;
જ્ઞાન હોય, માન હોય, નામી કુળવાન હોય,
[પણ] નાણુ નહીં હોય, તેમાં માલ કોણુ માને છે ? ૨

અહો ! હું ધનવાન હોત, તો બહેન મને ધણી ખમાખમા કરત,
“આવો ભાઈ આવો ! બહુ દિવસે આવ્યા, ખુશીમાં તો છે ને ?” એમ
માનપૂર્વક બોલાવત. માટે એ નિર્ધન દુર્ભાગી આત્મા ! નિર્ધનતાથી અપમાન
પામેલા એવા તારે હવે અહીં રહેવું ઉચિત નથી. નીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

દુહો—આવ નહિ, આદર નહિ, નહિ નયનમે નેહ;

તે ઘર હુસા ન જાઇએ, ભલે કંથન બરસે મેહ. ૧

તો પણ પોતાને ધણીજ સુખ લાગવાથી ખાધા વિના કાંઈ છુટકો
ન હતો તેથી બેઠો, થોડીવારે સખીયો ગંધ પછી ખુશી ખખર પુછ્યા—ભાઈ !
ખુશીમાં છે ? ફીક થયું આવ્યો, પણ અત્યારે જમવાનો ટાઇમ તો વાંતી
ગયો છે, તો પણ લે તારે માટે કાંઈક કરી દઈ. પછી બેને ધરમાં જઈ
વિચાર્યું કે ઝટ ચડે તેવું કાંઈક કરી દઈ. કોણુ કશકૃત કરે ? પછી ચોળા
ધરમાં આવ્યા હતા તે ઝટ બાફી નાખ્યા. ને ભાઈને જમવા બોલાવ્યો,
બેનના કહેવાથી ભાઈ નળે દાઢ પગ ધોવા ગયો. દાઢપગ ધોના વિચાર કરે
૧૬

છે કે બેને ઝટ તે શું કહ્યું હશે? કાંઈ લાપશી, ચુરમું કે શેરો લાગતો નથી, લીની ગંધે આવી નથી. પણ હું જાણું છું કે ઝટ ચડે એવી તો ધૂઈની સેવજ આઢાવી નાખી હશે માટે મનવા આજે તો સેવ, સાકર ને લીજ ઝાંપટવા છે. દાળમાં કે શાકમાં હાથ ધાલીશ જ નહિ. પછી તો હાથ પગ ધોઈ હરખમેર જમવા બેઠો, બેને ચોળા પીરસ્યા ને તેમાં નાંખવા તેલ લેવા ધરમાં ગઈ. ભાઈ તો ચોળા ભાળી ચકિત જ ચર્ધ ગયો, ફરી જ ગયો. મનમાં બઝબડ્યો કે વાહ વાહ! જોયું ભાગ્ય કે? કેવા મારા કરમ! અહિં પણ તેલ ચોળાજ સળ્યા! વાહ પ્રભુ વાહ! શી ભાગ્ય રેખા છે! પછી તો ચોળા જોડે તે વાતો કરવા લાગ્યો કે કાં ચોળા ભાઈ! ખુશીમાં તો ખરાને? મારા ઉપર તમારી મહેરબાની સારી છે. હું તમને સુકું પણ તમે મને છોડો તેમ નથી જ. ત્યાં બેન તેલ લઈને આવી, ને ભાઈને બોલતો જોઈ કહ્યું કે ભાઈ! વાતો કેની જોડે કરે છે? કોઈ અહીં છે તો નહિ. ત્યારે ભાઈએ કહ્યું કે આ વહાલા ચોળાભાઈ જોડે વાતો કરીએ છીએ. ત્યારે બેને કહ્યું કે ભાઈ! ચોળા તો અમારે મુંબઈમાં મેવા જ ગણાય છે. ત્યારે ભાઈએ કહ્યું કે હા બેન, તમારે મેવા પણ મારે તો હેવાજ છે. ખાધ ખાઈને પેટ દુઃખવા આવ્યું છે. પછી તે બોલ્યો કે:—

દોહરો-મેં ઉઠીને પહ લીધો, ચોળે લીધી રાત;

ત્યાંથી થાક્યો આવીયો, બેન થોડરા નાખ. ૧

ત્યારે બેને કહ્યું કે મને શી ખબર ભાઈ, મેં જવનું કે મારા ભાઈએ ચોળા કઢી નહિજ ખાધા હોય, ઠીક લે ત્યારે, ચોળા રહેવા દે. લે બીજું કાંઈ લાપશી ચુરમું કરી જા. ત્યારે ભાઈએ કહ્યું કે બેન! મારે બીજું કાંઈ હવે ખાવું નથી. જે નશીબમાં હતું તે મને અહીં મળ્યું.

દોહરો-અભાગીયા તું આથડમા, બેઠો રહે ભારમાં;

તું બેસીશ ગાડીમાં તો હું બેસીશ તારમાં. ૧

પછી એમ કહીને જીખ ખરી હોવાથી તે તેલ ચોળા ખાધ ગયો.

પછી કાંઈક બહાનું કાઢી બહાર નીકળી બહેનને ખબર આપ્યા વિનાજ સત્તર ત્યાંથી ચાલતો થયો. તેણે વિચાર્યું કે મારે ગામ પણ હવે જઈને શું કરું? એમ ધારી કાંઈ મોટા શહેરમાં જઈ કાંઈ શેઠને ત્યાં પેટવડીયે-રાટલા સાટે નોકર રહી. તેની સારી ચાલચલણત તથા દાનત પાક જણાયાથી શેઠને મનમાં ભાવી ગયો, શેઠની તે તનમનથી પ્રેમપૂર્વક ધણી

સારી નોકરી કરવા લાગ્યો, જેથી શેઠને તેના પર અત્યંત પ્રેમ ઉપજ્યાથી બીજો વર્ષે તેને સારો પગાર બાંધી આપ્યો; ભાગ્ય ઉઘડ્યું, એમ અનુક્રમે ભાગ્યના ઉદયથી પાંચ સાત વર્ષે તેની ગઠિ કાંધક સારી મુદી થઈ. એટલે તેમાંથી થોડાક ધરેણું ગાંઠા તથા સારાં કપડાં લીધા, પછી તે શેઠની રજા લઈ પોતાને દેશ જવા કાળે નીકળ્યો. રસ્તામાં બહેનનું ગામ આવવાથી વિચાર ઉપજ્યો, કે ચાલ જરા સુખી બહેનને મળતો તો જઈ, નેપાંચે હવે થું થાય છે ? જતો તો જઈ, એમ ધારી બહેનને ધરે ગયો. છેટેથી બહેને નેપાંચે ઓળખ્યો, નવરંગી સુંદર વસ્ત્રો તથા અગ ઉપર રૂડાં આભૂષણો બેપાંચે તે તો મનમાં ધણી ખુશી થઈ, અને બાંધને ભાળતાં વેંતજ ઉભી થઈ, હર્ષપૂર્વક સામી આવી, માનપૂર્વક બોલી કે:-અહો ભાઈ ! ભાઈ, આવો, આવો. ધણે વખતે આવ્યા ! તે દિવસે કહ્યા વિના જતો રહ્યો, તે પાછો દેખાયો જ નહિ ! કહે ભાઈ ખુશીમાં તો છે ને ? શરીરે કેમ રહે છે ? હમણાં સુકાર્ધ ગયેલો-દુખલો કેમ દેખાય છે ? એમ કેટલાએક માનમતા ભાઈ શબ્દો બોલતી હર્ષપૂર્વક ધરમાં તેડી ગઈ, અને હીડાળા-ખાટ પર બેસાડી આદર સત્કાર કર્યો. અને આડોશી પાડોશીને ધરે જઈ હર્ષપૂર્વક વાતો કરવા લાગી, કે આજ તો મારે મંગલિકનો દિવસ છે, મારે ઘેર ધણે વર્ષે સારો સહોદર ભાઈ આવ્યો છે. પછી જમવાનો વખત થયો એટલે બાંધને ઊના પાણીથી નવરાવી, પોતે જતો જ પાટલો ઢાળી આપી પીરસવા લાગી, થાળીમાં કંસાર પીરસી તેમાં લી નાખવા રસોડામાં લી પાત્ર લેવા ગઈ. અહીં કરમશીભાઈ મન સાથે બોલ્યા કે:-મનવા ! બેપાંચે ! આ વખતની ધામધુમ તો કોઈ ઝોર પ્રકારે થાય છે. જીવડા ! આ બધું માનસત્કાર નેપાંચે અભિમાનના શિખર ઉપર આવી ન જતો, એ કાંઈ તને આદરસત્કાર મળતો નથી, આ થાળમાં પીરસવામાં આવેલ કંસાર, સાકર તથા પુઠકળ લી એ પથ તને નથી, હો કે ? માદ રાખજે, આ તો બધું તારા અંગ ઉપર ઝળકી રહેલી લક્ષ્મીબાંધને દેવામાં આવ્યું છે, માટે લક્ષ્મીબાંધને પીરસવામાં આવેલું બોજન તું જમી જાય, તો મોટો અન્યાય કર્યો કહેવાય. માટે બહેને જોને લાવે કરી માનપૂર્વક પીરસ્યું છે, તેનેજ તારે તો આમંત્રણ કરવું નેપાંચે. એમ ક્ષણભર મન સાથે વિચારી કંઠમાં, કરમાં અને કટીમાં, રહેલાં સધળા આભૂષણો કાઢી કંસાર પાસે થાળમાં એક તરફ મુક્યા અને બોલ્યો કે-તહાલાં આભૂષણો ! જમો ભાઈઓ ! કડાં, કંડી, વેદ, વીંટી, કંદોરા, જમો. આ પ્રકારે મોટેથી બોલતા ભાંધના શબ્દો રસોડામાં

૨૯૨ સરસપણું સમ થાય નહિ. જો પર પક્ષ જણાય; [વૈરાગ્ય શતક
સરસ રસોર્ધ શુદ્ધની, દેખી નહિજ લોભાય. ૨૯૧

રહેલી બહેને સાલળ્યા તેથી તે આશ્ચર્યથી બહાર આવીને બોલી કે:—ભાઈ
આ શું? આમ કેમ કરે છે? કાઈ ગયો કે શું? તુ કોની સાથે વાતો
કરે છે? અને આ સઘળાં ધરણી કેમ કાઢ્યાં છે? તે સાલળીને ભાઈએ
જણાવ્યું કે:—બહેન, જેને તે પીરસ્યું છે, તેને હું ત્રેમે જમવાનું આમંત્રણ
કરું છું. ત્યારે બહેને કહ્યું, અરે ભાઈ! પં તો તને પીરસ્યું છે. ત્યારે
ભાઈએ કહ્યું કે—ના બેન. તે સર્વ ખોટું! મેં તો આ થાળીમાં મુકેલાં
આભૂષણોને જ પીરસ્યું છે, જો આમ ન હોય તો આજથી પાંચ સાત વર્ષ
ઉપર અત્રે આવનાર પણ આનો આ જ હું હતો, ને અત્યારે પણ તેનો
તે જ છું; અને તે વખતે હુખડુ ભાઈને ભાળી શરમાનાર, અને રસોઈથી
ફાવનાર પણ તેની તે બહેન પણ તુંજ છે. કહ્યું છે કે:—

૨લોક વસન્તતિલકા

તાનીન્દ્રિયાણિ સકલાણિ તદેવ કર્મ, સા બુદ્ધિરપ્રતિહતા વચ્ચનં તદેવ ॥
અર્થોન્મણા વિરહિતઃ પુરુષઃ સપ્તવ, ત્વન્યઃ ક્ષણે ન મંચતીતિ વિચિત્રમેતત્ ॥

અર્થાત્—સર્વ ઇન્દ્રિયો હતી તે પણ તેની તેજ છે, કર્મો પણ તેનાં
તેજ છે, અપ્રતિહત બુદ્ધિ ને વચનો પણ તે છે, છતાં ચૈસાની ગરમીથી
રહિત થયેલા પુરૂષો તો તુરતજ કોઈ ઓર પ્રકારનાજ ચર્ષ જાય છે; દુનિ-
યામાં ખોટું આશ્ચર્યજ આ છે! આ સર્વ મર્મ વચનો સાલળી બહેન
ધણીજ ખસીયાણી પડી શરમાઈ ગઈ. પછી ભાઈએ કહ્યું કે:—બહેનડી!
શરમાય છે શા માટે? આ સંસારજ એવો વિચિત્ર છે, બધો માયાનો જ
પ્રભાવ છે, સંસારમાં સ્વાર્થનીજ સગાઈ છે. “ગરથ વિનાનો ગાંગશો, ગરથે
ગાંગાશેઠ” વળી કહ્યું છે કે:—

સોરઠો—મતલબની મનવાર, જગત જમાડે ચુરમા;

વિણુ મતલબની ચાર, રાખ ન પાથે રાજ્યા. ૧

માટે પાસે ચૈસો હોય તોજ સર્વ કાંઈ વહાલ અતાવે છે, લોકો પણ
ખમા ખમા પોકારે છે, સગો પુત્ર હોય પણ તે કાંઈ ગળેનો ન હોય તો તે
પુત્રને પણ કપુત કહી વગાવે છે—નિંદે છે તે વિષે કહ્યું છે કે:—

કવિત—પૈસા બિન માતા તે પુતકું કપુત કહે,

પૈસા બિન બાપ કહિ, બેટા હુ બહાઈ લે;

પૈસા બિન બેટ સંગ છોડ કર અલ જાવે,

પૈસા બિન સાસ કહે કિસકા જમાઈ હે;
પૈસા બિન ભાઈબધ, સખે જન જન લેવે;
પૈસા બિન બેન કહે કિસકા તું ભાઈ હે;
પૈસા બિન પડોશી કહે, બડા ગમાર હે તું,
આજકે જમાનમે પૈસાકી બડાઇ હે.
ગાયન—પૈસા પૈસા પૈસા તેરી અજબ બની બલિહારી;
સખી જહાનમે તું હી સખી પર કરતા હૈ સરદારી.
જર ચાહે સો કર, બાદશાહકી બેટીકે વર;
પાનીમેં ઘર કર, બરન બદકામ મત કર.
સોરઠો—લક્ષ્મી વિના લપોડ, અતુલુજ ઢોરં ચારતો;
થઇ બેઠો રણછોડ, મહેરામણ મથ્યા પછી.

અરેખર આ દુનિયામાં પૈસો એજ મોટો પરમેશ્વર છે, પૈસાવાળોજ દુનિયામાં ડાહ્યો, માનવંતો, શ્રીમંત ગણાય છે. બહેન ! તે વખતે મને ચોળા મળ્યા, બીજું જમવાતું પણ નહોતું મળ્યું, તો આવા આદરમાન તો સ્વર્નામાં પણ ક્યાંથી મળે ? પછી તો બહેન ઘણી પરતાણી અને પોતાની જુલ અને મદ માટે ક્ષમા માગી, પછી બસો થઇ જ્યારે પ્રેમપૂર્વક રૂ. ૨૦૦) વીરપસંનીના હાથે પોતાને ગામ ગયો.

અરેખર આ અવનિમાં હરિદ્રતાના જેવું એકે મોટું ઘોર દુઃખ નથી. બિચારા હરિદ્રી માણસને નો સર્વ દિશાઓ શૂન્ય જેવીજ દેખાય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

શ્લોક

અવિચ્છં જીવનં શૂન્યં । દિક્ શૂન્યાં ચેદ્ વાંઘવા ॥

પુત્રહીનં ગૃહં શૂન્યં । સર્વ શૂન્યં દરિદ્રતા ॥

હે દારિદ્ર નમસ્તુભ્યં । સિદ્ધોઽહં ત્વત્પસાદતઃ ।

પશ્યામ્ય હં જગત્સર્વં । ન પશ્યતિકોઽપિ મામ્ ॥

અર્થાત્—અપુત્રીયાને ધર છે તે શૂન્ય જેવું છે, ભાઈ વિનાની દિશાઓ શૂન્ય છે. મુખ માણસનું હૃદય શૂન્ય છે અને હરિદ્ર માણસને સર્વ શૂન્ય જેવુંજ લાગે છે. માટે હે દારિદ્ર દેવ ! હું તમને નમસ્કાર કરું છું, કેમકે તમારી મહેરબાનીથી એક બાબત સિદ્ધ થાય છે, કે આખા જગતને હું જોઉં છું, પણ મને કોઇ જોતું નથી. માટે આવા પ્રકારના દારિદ્રના દુઃખથી પીડાતા માણસો પોતે પણ જીવવા કરતાં મરવું વધારે સુખદ માને છે, કારણ

૨૯૪ આ જગમાં અભિમાન તો, કહિ ન કરશે કાય; [વૈરાગ્ય શતક
શેર તણે માથે કહી, સવાશેર પથ હોય. ૨૯૩

કે તે બિચારાઓ જીવન ગ્રાથે કરીને દુઃખમાંજ ગુળરે છે. એવા હેતુથી શાસ્ત્ર પથ કહે છે કે—દરિદ્રી માણસ આ લોકમાં જીવતે મુવા જેવો છે. કારણ કે એ દુઃખનું મુળ ખરું કારણ છે. જો કે આ દુનિયામાં ચિંતા તો થોડી કે ઘણી દરેક માણસને હોયજ છે, અને વિચારવાન માણસને શુભ ચિંતવન પથ જોઈએ, નહિ તો તે પથ આ જગતમાં ખરેખર મૂર્ખ સમ-જવો. કહ્યું છે કે

દુહો—ચતુરને મન ચિંતા ઘણી, મૂરખને મન રાજ;
વધુ વધુ સમજે નહિ, એક પૈટ ભર્યાનું કાજ.

માટે જ્ઞાન, દાન ને પરોપકાર માટે શુભ ચિંતા રાખવી જોઈએ, પણ કોઈ કોઈ માણસને સંસારની ખટપટો સંબંધી એવી તો અપાર ચિંતાઓ થતી રહે છે, કે તેથી બિચારો તે ચિંતામાં ને ચિંતામાં ચિત્તભ્રમ જેવો ગાડો થઈ જાય છે. ખરેખર ચિંતા છે તે એક જાતનો બળતો અગ્નિ છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

ચિંતા ચિંતા સમાના । વિંદુ માત્ર વિશેષકઃ ॥

ચિંતા વહાતે નિર્જીવં । ચિંતાનુ સર્જીવં સદા ॥

અર્થાત્—ચિંતા અને ચિંતા એ બે સરખા શબ્દો છે. ફક્ત તેમાં એક અનુસ્વારનો તફાવત છે, પણ તેના અર્થમાં ઘણો ફેર છે. ચિંતા તો નિર્જીવ કલેવરને—મુડદાને બાળે છે પણ ચિંતા તો જીવતા શરીરનેજ હમેશાં બાળ્યા કરે છે. આ જગતમાં બહુ ચિંતાતુર માણસ નિરાંતે ધર્મધ્યાન કરવાને પણ લાગ્યશાળી થતો નથી, એવો જન્મળી ચિંતાતુર માણસ ધર્મધ્યાન આપી જીંદગીમાં કરીજ શકતો નથી, રાતઠહાડે સદા ચિંતામાં ને ચિંતામાં ચક્રચુર રહે છે, કોઈ સાધુસંત તેને ધર્મધ્યાન કરવાનું કહે તો તે જન્મળી કહેશે કે—મહારાજ, મારાથી ધર્મધ્યાન નહિ થાય. મહારાજ ! ધર્મધ્યાન ક્યાંથી કરીએ ? જરાય નવરાજ ગળતીજ નથી, પાણી પીવાનીએ કુરસદ નથી, અરે મહારાજ, હું તો મરવાએ નવરો નથી ! બધા ધરનો ભાર મારા પંડ ઉપરજ આવી પડ્યો છે, તેથી સદા ચિંતા રહ્યાજ કરે છે. છોકરાઓ હજી નાના છે, વ્યાપારમાં કાંઈ કસ નથી; ધરાગી જોઈએ તેવી ચાલતી નથી, રળનારો હું જોકલોજ છું અને ખાનારાં ધરમાં ધણાં છે, તે બિચારાં બધાં મારા આધારે જીવે છે. આ બધાનું શું થશે ? હું તો બહુ મુઝાઈ છું. હું એકલો મારે એકલે પંડે ચિંતાઓ ધણી, માટે હું તો જીવતે મુવા જેવોજ છું,

ઉત્તરાર્ધ] ગર્વ ન કરીયે શુભ તથા, ગર્વે શુભ ન ગણાય; ૨૯૫
પથ સાકરમાં વિષ બળે, તો તે વિષસમ થાય. ૨૯૪

આવાં દુઃખો કરતાં તો મરવું બહુ, કે જટ આ દુઃખમાંથી તો છુટાય. ત્યારે મહાત્માથી બોલ્યા કે:-બાઈ ! તું મરવાએ નવરો નથી, પણ જરૂર એટલું તો યાદ રાખજે કે એક વખત આ સર્વ બાજુ પડતી મેલી ચાલ્યા જવું પડશે, માટે ચિંતા કરવાથી શું વળે ? સુખદુઃખ એ તો પૂર્વોપાર્જીત કર્મો-પુણ્યપાપનાં ફલો છે અને એ અવશ્ય દરેક જીવોને ભોગવવાં પડે છે. તે વિષે નીતિશાસ્ત્રમાં સાફ કહ્યું છે કે:-

“જેવાં કર્મ કરવામાં આવે છે, તેવાં તેનાં ફળ-ભોગાયતન કર્મ અવશ્ય ભોગવવા પડે છે. દેહ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ પણ કર્મજ છે, સારાં માંદાં કરેલાં કર્મો ભોગવ્યેજ છુટકો છે. રોગ, શોક, સંતાપ, બંધન અને નાના પ્રકારનાં દુઃખ એ પૂર્વકાળે જીવાત્માએ કરેલાં પાપ-અપરાધ રૂપી વૃક્ષોનાં ફળો છે, તે પ્રાણીને સુખે કે દુઃખે શુભ યા અશુભ કરેલાં કર્મો અવશ્ય ભોગવવા પડે છે, બહે સેંકડો કોટી કલ્પો ચાલ્યા જાય, પણ કરેલ કર્મ ભોગવ્યા વિના તેનો ક્ષય થતોજ નથી.” માટે હે બાઈ ! નકામી ચિંતા કરવાથી કાંઈ દુઃખ ધટી જતું નથી, તેમાં કાંઈ આપણું ધાયું થતું થે નથી, થવાનું સર્વ કાંઈ ભાવિપ્રબળને આધિન છે; નકામી ચિંતા કરવાથી શું વળે ? એથી તો ઉલટું કર્મબંધન થાય છે. સદૃશ્ય ધટે છે, શરીર શોષાય છે-સુકાઈ જાય છે. મગજની ખરાબી થાય છે અને સદા સર્વદા બેચેની રહે છે.

કુહો-ચિંતાથી ચતુરાઈ ઘટે, ઘટે રૂપ શુભ જ્ઞાન;
ચિંતા બહી અભાગણી, ચિંતા ચિંતા સમાન.

માટે વિવેકી બંધુ ! ચિંતા તો મોટો દાવાનળ છે, જંગલમાં લાગેલો દાવાનળ તો ઓલાઈ જશે, પણ આ હૃદયાકાશમાં લાગેલો ચિંતારૂપી દાવાનળ તો ભાગ્યેજ ઓલાઈ શકે છે; માટે આ દુઃખના દરિયા જેવી દુનિયામાં અતિશય ચિંતાતુર માણસ ખરેખર જીવતે મુવા જેવોજ છે.

હવે સાતમો પ્રકાર ઋણીનો છે. દેવાદાર માણસ પણ બહુ દુઃખી હોય છે. કરજદાર માણસને કદી સુખે નિંદ્રા પણ આવતી નથી, કાયમ હરણ કડકો રબાં કરે છે. બિચારા કેટલાએક તો તેના દુઃખથી ભય પામીને તથા પૂરેપૂરા કંઠાળી જઈને દેશ છોડીને પરદેશમાં ચાલ્યા જાય છે.

(૧૦૪) આપવીતી બૂલી જનાર બુદ્ધિ નોકરની વાત.

એક રાજાને ત્યાં ધણા નોકરો હતા, તેઓનો તેમના ધણી સાથે કુટુંબ

જેવો સંબંધ હતો, અને તેની સાથે તેઓ પૈસાની પણ લેવડદેવડ કરતા હતા. એક વખત તેઓના ખાતા તપાસવામાં આવ્યા, તેમાં એક બિચારો બહુ ગરીબ નોકર હતો; તે જાતે સાલસ, દરિદ્રી ને ગરીબ હતો, તેથી રાજાની પરાધીનપણે નોકરી સારી કરતો હતો, પણ પગાર ધણો જુજ હતો, અને ઘરમાં ખાનારાં ધણાં હતાં, ખીજ તરફથી કંઈ આવક નહોતી તેથી બિચારો માંડમાંડ પોતાનો નિર્વાહ કરી સંસાર ચલાવતો હતો. રાજા જીની સર્વ નોકરોની માફક આના ઉપર પણ મહેરબાની હતી, તેથી તેને પણ ઉધાર નાણાં જોઈએ તેટલાં મળતાં હતાં. રાજાના અમલદાર તરફથી તેને કાસલતું કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું, તે કામ એને ધણુંજ કઠણ-આકર્ષક લાગતું હતું પણ બિચારો પરાધીન એટલે શું કરે? ક્યાં વિના છુટકાજ નહિ! એમ કરતાં કેટલોક કાળ વહી ગયો. પોતાની છેક ગરીબ હાલતને લીધે તેણે રાજા પાસેથી ધણાં નાણાં ઉધાર લીધાં હતાં. એક વખત રાજાએ સર્વનાં ખાતાં તપાસ્યાં, તો આ નોકરની પાસે રૂ. ૧૦૦૦ એક હજાર લેણાં નીકળ્યાં. તેથી એ નોકરને રાજા પાસે રજુ કરી લેણું ચૂકવી આપવાનું કહ્યું; પણ તેની પાસે તો દેવું ચૂકવવાને કાંઈ પણ સાધન નહોતું, તેથી રાજાએ આકાશ કરીને એને, એની સ્ત્રીને તથા ઊંઝરાઓને વેચીને પણ લેણું વસૂલ કરવાનો હુકમ ફરમાવ્યો. આથી તે નોકર તો બહુ મુઝાયો અને મહા ચિંતાસાગરમાં પડ્યો, અરેરે! હવે મારે શું કરવું? હું દરિદ્રી છું, પરાધીન છું, સદાની રખડપટ્ટી-પ્રવાસથી કાયર બનેલ છું, અને વળી દેવાદાર છું; આમ અત્યંત ચિંતાવાળો છું. અરેરે, માફ જીવન તો જીવતો છતાં મુવા તુલ્ય જ છે. એમ કહી બાપડો પોકેપોકે રાવા લાગ્યો. રાજાને પણ પડ્યો, કરગર્યો અને કહ્યું કે-રાજાજી! ક્ષમા કરો, કૃપા કરી મને એક વરસની મુદત આપો, એટલી મુદતમાં હું આપનું બધું દેવું પતાવી દઈશ-એમ કહી પણ પડ્યો, અને કર્ણાજનક મહેરો કરી રાવા લાગ્યો, આથી રાજાને દયા આવી, હૃદય પીગળ્યું અને તેનું દયામણું મોં જોઈ તેના ઉપર અત્યંત દયા છુટવાથી તે ભલા રાજાએ તે નોકરનું સંપૂર્ણ દેવું માફ કર્યું. આ કૃપાથી તે નોકર તો પોતાના મનમાં ધણો ખુશી થયો અને હરખાતો દયાસાગર કૃપાળુ પોતાના રાજાને ધણીજ ઐમથી પણ લાગીને ઘેર ગયો.

પછી એક વખતે પેલા નોકરના એક સાથી પાસે પાંચેક રૂપીઆ

લહેણા હતા, તે લેવા એ એને ઘેર ગયો અને રૂપીઆની ઉધરાણી કરી. પણ ધરમાં મંદવાડ હોવાથી એણે તુર્ત રૂપીઆ આપવા લાચારીને લીધે નાપુચી બતાવી, ત્યારે પેલા રાજાના નોકરે એનું ગળું દાબ્યું, અને મારવાની ધમકી બતાવી. એ માણસ પણ ધણો ગરીબ અને પરાધિન હતો, તેથી તેણે તેને હાથ જોડી થોડુંક ખમવા કાલાવાલા કર્યા, પણ એથી પેલા નિબુર નોકરના હૃદયમાં જરા પણ દયા આવી નહિ, પોતાનું દુઃખ અને મુઝવણ આ વખતે તો છેક ભૂલીજ ગયો, કેટલીક માળો આપી તે બિચારા ઉપર ફરિયાદ માંડી ન્યાયાધીશનું હુકમનામું મેળવ્યું, અને એ બિચારા ગરીબ અનાથ માણસને કેદમાં નખાવ્યો. પછી એકલા આ વાત રાજાને કાને ગઈ, એટલે એમણે પોતાના એ નોકરને બોલાવીને કહ્યું કે:-અને દુષ્ટ ! તું કેવો નીચ છે ? તારા સ્વાર્થ વખતે તું કેવો નમ્ર બન્યો હતો, તેં ધણી આજીજી કરી તેથી મેં તારૂં સઘળું દેવું માંડી વાળ્યું, અને તેં મારા બીજા નોકર ઉપર સખ્તાર્થ વાપરી ધણી રતા કરી ? અરે માંડી વાળવું તો ઘેર ગયું પણ તેની ધણી આજીજી ને કાલાવાલા છતાં પણ થોડા દહાડા ખમી પણ શક્યો નહિ ? બિચાર છે તારી દુષ્ટતા, ખળતા અને નીચ પ્રકૃતિને ! એમ કહી કોપાયમાન થઈ સિપાઇઓને બોલાવી કહ્યું કે, અરે સિપાઇઓ ! જાઓ, આ દુષ્ટને કેદમાં નાંખો, અને એનું પુરેપુરું દેવું વાળે નહિ, ત્યાંસુધી એને છોડશો નહિ-એમ કહી તેને કેદમાં નખાવ્યો.

આ દર્જાતની મતલબ એ છે, કે પોતાને શિર આવી પડેલાં અનેક દુઃખો પોતાને કર્મના, ત્રાસ અને મુઝવણ ઉપજાવે છે, તે વખતે હૃદયમાં મહાખેદ અને ગ્લાનિ પામે છે, અને પોતાના જીવનને પ્રાયે કરી મરણ તુલ્યજ માને છે, કે પોતાના સ્વાર્થ વખતે બીજા ઉપર દુષ્ટતા કરે છે, અને પોતાના દુઃખી દહાડા તો ભૂલીજ જાય છે; તેના જેવો બીજો કોઈ નીચ, પાપી અને ચડાલ સમજવો નહિ. માટે વિવેકી જનોએ એવી સ્વાર્થવૃત્તિ અને દુષ્ટપ્રકૃતિને સદા તજી દર્પ-તિલાંજળી આપી કર્તવ્યપરાયણ અને ધર્મનિષ્ઠ બનવું ઘટે છે. એજ આ જગતમાં સુખદાતા ને લાભદાયક છે. કેમકે પરાપકાર કરવાથી પુણ્ય થાય છે અને પરપીડન-પારકાને દુઃખ દેવાથી પાપ કર્મ બંધાય છે. પુણ્યથી સુખ અને પાપથી દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. સર્વ કોઈ સુખ ધ્રુવે છે અને દુઃખથી દૂર ભાગે છે; પણ બેદની વાત એ છે કે પીડોપણ્ય અને શરીર સુખમાં સર્વસ્વ સમજી બેઠેલા કામના, વાસના

અને ભોગ લાલસાને વશ વર્તતા લોકો, પરપીડ અને પાપકર્મ કરતાં પાછું વાળી
જોતાયે નથી, અને પછી દુઃખના કુંગરા તૂટી પડે છે, ત્યારે હાય આફસોસ
ક્યાં કરે છે, પણ લાપંચો ! આ કલિયુગ નથી પણ કરયુગ છે માટે કરી
જીઓ ! અને તે પામે ! પરભવ અને પુનર્જન્મ નહિ માનનારાને પણ આ જન્મમાં
પ્રત્યક્ષ પારખાં મળે છે, નિત્ય નજરે જીએ છે, છતાં સાન ન આવે અને
કાંઈ વિચાર પણ નજ થાય અને દુઃખના ઠરિયા ઉઘટે, તો તેમાં દૈવ, કર્મ
અને પરમેશ્વર તે શું કરે ? એ તો કરો તે પામે એવા ચોખ્ખો ન્યાય ને
અદલ ધન્સાદ છે. (૮૨)

(૮૩)

સતતાર સંસૃતિ સરિત્પતિતો ।

બુલુલે ચ ચેન નિજકાન ગુણાન્ ॥

इति संजगाद वरवीर विभुः !

क्षमयन्वितौ गजमुनिश्चयथा ॥૮૩॥

અર્થ—આ લોકમાં તેજ પુરુષ સંસાર તર્યો સમજવો, કે
જેણે પોતાના અવગુણ જાણ્યા છે; એ પ્રમાણે શ્રીવીર ગુરુશું કથન
છે અને એજ પ્રકારે ક્ષમાથી યુક્ત એવા શ્રી ગજમુકુમાળ મુનિ
જેમ પોતાના દોષો નીહાળી સમજાવમાં એજ થઈને પરમગતિ
પામ્યા. (૮૩)

ભાવાર્થ—આ સંસારમાં દરેક પ્રાણીને હમેશાં સુખની અભિલાષા
રહે છે, કાંઈ પણ પ્રાણી તન, મન કે વચનથી દુઃખને ધ્વંજીતું નથી. પણ
સુખો મેળવવાનાં સાધનો જીદાં હોય, અને આપણાં કર્તવ્યો તો તેથીયે
જીદાં હોય, તો તે સુખ મેળવવાની આશા ફળીજીત કેમ થાય ? હળાહળ
ઝેર ખાવું અને જીવવાનો મનોરથ સફળ કરવો, તે કદાચે અને કે ? એ તો
દિલ્હી જવા માટે દક્ષિણને રસ્તો લીધા જેવું છે. આપણામાં હજારો
અવગુણો હોવા છતાં પારકા દોષો જોવા, એ આપણી પહેલી ખોડ-કૂટેવ
છે. પારકા અવગુણો બોલવામાં છિદ્રાન્વેષી થવામાં આપણું મન એવું તો
સાવધ બને છે, કે તે વખતે આપણાં બધાં કામો પણ એક બાજુ પડ્યા
રહે. તેને માટે કહ્યું છે કે:—ગીતિ.

ઉત્તરાર્ધ] કંજુસ પુણ્ય કરે નહિ, કદિ કરે તો અલ્પ; ૨૯૯
જનને છાયા તાડની, સુખ આપે તો સ્વલ્પ. ૨૯૮

શ્લોક—પરવાદે દશવદનઃ । પરરંધ્રાનિરીક્ષણે સહસ્રાક્ષઃ ॥

સદ્વૃત્તચિત્તહરણે । બાહુ સહાસ્રાર્જુનઃ પિશુનઃ ॥

અર્થાત્—પારકા અવશ્યજ્ઞો—દોષો યોલવામાં જેને દશ મોઢાં છે, પારકા હિંદ્ર જોવામાં જેને હજાર આંખો છે, અને પારકું ધન હરણ કરવામાં સહસ્રાર્જુનની જેમ હજાર હાથવાળો છે; એને પિશુન એટલે નીચ માણસ સમજવો. આ અવનીમાં પારકા અવશ્યજ્ઞો જોવા, એ તો સહેલ વાત છે, પણ પોતાના દોષો-અવશ્યજ્ઞો જોવા તેજ મુશ્કેલ છે. પણ એટલું તો અવશ્ય થાક રાખવું કે જ્યાં સુધી પોતાના અવશ્યજ્ઞો પોતાના જાણવામાં ન આવે, અને જાણ્યા છતાં તેને છોડવામાં ન આવે, ત્યાં સુધી કલ્યાણ માર્ગ ધણી ઊંડો છે. કારણ કે આપણી આત્મ જ એવી પડેલી હોવાથી આપણી જીંદગીનો ધણો વખત એવા અનર્થકારી પ્રસંગોમાં જ જાય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે—ઉપજાતિવૃત્ત.

શું થાય ? ચુંથાય સદૈવ ચર્મ, કરાય શું ? કેવળ દુષ્ટ કર્મ;
શું સાંભરે ? પુત્ર કલત્ર આદિ, જીઓ અરે ! વર્તન આ અનાદિ;
તળાય શું ? ધર્મ અને વિચારે, ભરાય શું ? પેટ અને પટારો;
વઢાય શું ? વેણુ કઠોર ભારે, કલ્યાણની વાત કરાય ક્યારે ?

જીઓ ભાઈઓ ! આ આપણું વર્તન, આ આપણું કર્તવ્ય. આવાં કર્તવ્યોથી તો આ આત્માની સિદ્ધિ કોઇ કાળે થવાની જ નથી. એમ ચોક્કસ સમજવું. આવા કર્તવ્યોથી અનંતકાળ થયાં આ જીવાત્મા ભયંકર ભવસાગરમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે, માટે આ ભયંકર ભવસાગર તરવાની ઇચ્છા રાખનાર મુમુક્ષુ બંધુઓએ તો પરદૃષ્ટિને પરિહાર કરવો, અને પોતાનું હિત થાય તેવાં સત્કર્તવ્યો કરવા—તેજ આ માનવજીવનનું સાર્થક છે. આત્માનું સાર્થક કરતાં ક્ષમાધર્મની પ્રધાનપદે જરૂર છે, ક્ષમા વિના આત્મહિતકાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. પણ ક્ષમાથી જ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. જેમ શ્રીગજસુક્રમાળા લઘુવયમાં જોગાત્રમ ધારણ કરી ક્ષમાગુણથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરી અક્ષયપદ પામ્યા.

(૧૦૫) ક્ષમા ને સમતા વિભૂષિત ગજસુક્રમાળામુનિનું જીવન.

આજથી ૯૧૧૧ હજાર વર્ષ પૂર્વે દ્વારકાનગરીમાં શ્રીકૃષ્ણવાસુદેવ રાજ્ય કરતા હતા, તેમને ગજસુક્રમાળ નામે એક લઘુ બંધુ હતો. એકદા બાવીસમા જીનેશ્વર શ્રીનેમનાથપ્રભુ ત્યાં પધાર્યા. તેમને વાંઢવા માટે દેવકીમાતા, કૃષ્ણ-

વાસુદેવ તથા લઘુબંધુ વગેરે ભાવિકભવ્યો ગયાં, તેમને નેમપ્રભુએ અસાર સંસારનો એવો બોધ આપ્યો કે

ગાથા—માયા પિયા ન્હુસા માયા । મજા પુતાય ડરસા ॥

તાલંતે મમતાણાય । હુર્પતસ્ય સકમુણા ॥

અર્થાત—જેમાં અહિંસા, સંજમ અને તપમય જે ધર્મ છે, તે સર્વ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ મંગળીક છે. જેનું મન એવા પવિત્ર ધર્મમાં સદા રક્ત છે, તેને દેવો પણ આવીને નમસ્કાર કરે છે. અર્થાત્ ધર્મનું અતુલ્ય મહાત્મ્ય છે. વળી આ સંસારમાં સયોગ, વિયોગ, જ્ઞાતા, અજ્ઞાતા, હર્ષ, શોક વગેરે સુખદુઃખ પૂર્વોપાર્જીત પુણ્ય પાપના ઉદયથી પ્રાપ્ત થાય છે. તો મનુષ્યભવ મેળવી આત્માનું હિત કરવું, કે જેથી આ ભયંકર ભવસાગરનો સત્ત્વર અંત આવશે.

હવે એ પ્રકારનો નેમપ્રભુનો પવિત્રબોધ સાંભળી ગજસુકુમાળ મોહ-નિદામાંથી જાગ્યો, સંસાર અસાર અને દુઃખદાયી જાણ્યો, સંસારથી ઉઠાસીને ગજસુકુમાળે ધૈર્ય આવી વડીલ બંધુ તથા માતૃપિતા સમક્ષ સંજમમાર્ગ ગ્રહણ કરવાની રજા માગી. તે સંબંધમાં ધણી ચર્ચા અને વિવાદો ચાલ્યાં, આખરે દૃઢ નિશ્ચયથી શ્રીગજસુકુમાળ કુમારે હેવટના વિચારો ખરા જીગરથી જણાવ્યા કે:—

માલિનીવૃત—નહિ નહિ નહિ આણો, બ્રાત ! શંકા લગારે;
નથી નથી નથી ઈચ્છા, સુખની લેશ મારે;
ચલિત ભ્રમિત માફ, ચિત્ત નિષ્ઠે ન ધારો,
વરતીશ અડગપણથી, વશ કરીને વિકારો.

ગીતિ—દૃઢ નિશ્ચય છે મારો, નથી પાપમાં પાય ફટી દેવો;
વિકટ હશે પણ તોયે, સુખદ સંયમનો હવે માર્ગ લેવો.

એવા પ્રકારનાં ઉત્તમ વૈરાગ્યવચનો સુણાવી મહાઆનંદપૂર્વક નેમપ્રભુ પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. ત્યારબાદ ગુરૂની આગ્રા લઈ રમજાનમાં કાયેત્સર્ગ ધ્યાને ઉભા રહ્યા. થોડીકવારે તેનો જ સસરો સોમલ નામનો બ્રાહ્મણ ત્યાં આવ્યો. તેને પોતાના જમાઇને આમ ચોગીંદ્રશામા જોઈ આકેશ ભાવ ઉત્પન્ન થયો તેથી તેની સમક્ષ રોષપૂર્વક બોલ્યો કે:—મારી વહાલી પુત્રીનો ભવ જમાનનાર હે દુષ્ટ ! હે ચાંડાળ ! હે પાપી પિશ્ચાય ! પિચ્છાર છે તારી આ કપટકચ્છીને ! અરે હે દુષ્ટ ! તે નિરપરાધી એવી મારી પુત્રીનો ભવ રોળાવ્યો, હવે તેનું

શું થશે ? હવે બીજી કોઈ વરશે નેહિ, તારે આમજ કરવું હતું, તો તેને પહેલેથી વરવું જ નહોતું' ધિક્કાર છે તારા વૈરાગ્યને, તારી દીક્ષાને અને તારા દુષ્ટ આત્માને ! ભગવાને તો સર્વ જીવોની ક્યાંપી દીક્ષા કહી છે, અને તે દુષ્ટે તો મારી પુત્રીના હૃદયમાં અશાંતિ રૂપી ઉબળ તેલ રેડ્યું છે અને તારા માતા, પપ્તા, અંધુ વગેરે સર્વ કુટુંબને પણ તેં ધણું કલ્પાંત કરાવ્યું છે, આખમાથી ચોધારો આસુ પડાવ્યાં છે. તો હે કર્મચંડાળ, પાપી, અધમાધમ ! આ તારી દીક્ષા તને શું કલ્યાણ કરના? થશે ? અર્થાત્ કોઈ નહિ. માટે હજારવાર ધિક્કાર છે આ તારી દુષ્ટાચી દીક્ષાને ! અરે દુષ્ટ ! તેં મહારી વહાલી પુત્રીનો ભવ બગાડ્યો છે. તો તેનું વેર પણ હું જરૂર લઈશ. કારણ કે મોટા યાની પંડિત પુરૂષોએ નીતિશાસ્ત્રમાં સાક કહ્યું છે કે:-

“શઠ્ઠપ્રતિ શાઠ્યં કુર્યાદાદરં પ્રતિ ચાદરમ્” ।

અર્થાત્—શઠની સાથે શઠ થવું, આદર કરનારની સાથે આદર સહિત વર્તવું. માટે તેં દુષ્ટતા. શઠતા કરી, તો તેનું વેર પણ હું જરૂર લઈશ.

આવા પ્રકારના કર્ણકંઠોર, કંઠણ, વજ્રપાત જેવા, મર્મને ભેદનારો, શીત જળને ગરમ બનાવનાર, તિક્ષ્ણ બાણ જેવાં ધણાંજ દૂર વચ્ચેના શાત સ્વભાવી લઘુ મુનિશ્રી ગબ્જકુમારે સમભાવે સાલબ્યાં એ પ્રમાણે આકાશ-ભયો વચ્ચેના બોલતા સોમલે એટલામાથી માટી લાવી પાણી નાખી નવીન લોચ કરેલા શ્રીગબ્જકુમારના મસ્તક ઉપર માટીની પાળ બાંધી, અને તેમા ધગધગતા ખેરના અંગારા નાખ્યા. પછી અધટિત કાર્યને લીધે ભયભીત થઈ, ગાળો દેતો દેતો ત્યાંથી સત્વર ચાલતો થયો. દૂર શબ્દો સાલળતાં છતાં જરા પણ મુનિએ કાંપ ક્યો નહિ અને મન સાથે બોલ્યો કે:-હે વહાલા આત્મા ! જોજો હો ! જરા પણ તે બિચારા અચાન પ્રાણી ઉપર ક્રોધ કરતો ના, નહિ તો જીતેલી બાજી તું હારી જઈશ. ફરીને આવે અમુલ્ય અવસર નહિ મળે, તારી સાથે કોઈ ભવનું વેર હશે તેથીજ તેણે આ કાર્ય કયું છે. તો જરૂર તું સમભાવ રાખજે, ઉત્તમ કાર્ય સાધવા માટે આત્માને આ એક અહિતકરી વિધિ આવેલું છે. એ તો અવશ્ય છે કે સોનાની અગ્નિમાં તથા સિંચાય કદી શુદ્ધિ થતી નથી. તેમ તારા આ આત્માને શુદ્ધ કરવા માટે આ પરિપક્વ પણ અગ્નિ છે વળી તેણે તો સાસરાપણું બહુ સાડું બજાવ્યું, કારણ કે બ્યવહારમ. એવો સામાન્ય નિયમ છે કે જમાઈરાજને એક પાલડી બંધાવવી જોઈએ, તો તને તેણે આ

મોક્ષની અમુલ્ય પાધડી બંધાવી છે; તે કદી નાશ થવાની નહિ, કાદી જવાની નહિ, મેલી થવાની નહિ, એવી તે સર્વોત્તમ પાધડી છે, માટે તે પાધડી બંધાવનારનો તો તારે ધણો જ ઉપકાર માનવો જોઈએ ને તેવું ભણું ત્યાહવું જોઈએ. માટે હે વહાલા આત્મા ! જ્ઞાત રહેજે, પવિત્ર રહેજે, તારો આત્મિક ધર્મ ચુકતો ના ! પેલા કૌંઘ ચંડાળથી તારા પવિત્ર આત્માને અભાગવતો ના ! આ મુનિમાર્ગનો પ્રાથમિક ધર્મ ક્ષમાગુણ છે, તે ક્ષમાવડે અનંત જીવો તપા છે, તરે છે અને તરશે; ક્ષમા વગર કદી આત્મસિદ્ધિ થતી નથી. બંધક નામના ઋષિના શરીરની ખાલ ઉતારી તો પણ ક્ષમા-છોડી નહિ, વળી બંધક મુનિના પાંચસો શિષ્યોને ઘાણીમાં ઘાલી પીધી નાખ્યા, તો પણ તેઓ ક્ષમાધર્મ ચુક્યા નહિ. વગેરે અનેક એવા મહા-પુરૂષોનાં જીવનચરિત્રો તરી રહેલાં છે, કે જેમણે ક્ષમાધર્મને ભારે આપત્તિ છતાં અત્યંત ઉત્તેજન આપેલું છે, અને કાર્યસિદ્ધિ કરેલી છે. માટે ક્ષમા એજ મોક્ષસિદ્ધિનો મુખ્ય માર્ગ અને પહેલું પગથિયું છે.

માટે હે વહાલા આત્મા ! તું ક્ષમા ધારણ કરજે. તું મહાન સમર્થ છે, ધારેલું કાર્ય કરવાને સમર્થ છે, માટે તેના ઉપર રખેને કોપ કરતો ! તેમાં તારૂં હિત નથી, કોપ કર્યાથી તો ખમિત તારૂં ઉત્તમ કાર્ય વિનષ્ટ થયું—એમ ચોક્કસ જાણજે અને સર્વદા મહાજનોત્તું આ મહાવાક્ય તારા હૃદયપટ ઉપર કોતરી રાખજે ! “ખરેખર સત્ય ત્યાં સંકટ અને સંકટ પછી સુખ મળે છે.” માટે તું તારા આત્મિક ધર્મમાં સદોદિત મગ્ન રહેજે.

એવા પ્રકારના જ્ઞાત વિચારોથી આત્મસંયમ કરી શી ગજસુક્રમાળે મરણાંત પરિપક્વ આવી પડવા છતાંપિ પોતાના આત્માને શુભ ધ્યાનમાંજ આરૂઢ રાખ્યો. હવે વેદના તો સમુદ્રવેલની માફક વધતીજ ગઈ ! એક તો આઠ વર્ષની કિશોર બાલ્ય-અવસ્થા, વળી રાજવંશી સુક્રમાર શરીર, વળી તાજી દીક્ષા લીધેલી અને થોડા વખત ઉપર કરેલો લોભ, આ પ્રમાણે સર્વ સામગ્રી હૃદયને ડોકવનારી હોવા છતાં પણ મનોભળ જેવું સુદૃઢ છે, એવા મહાવૈરાગી શ્રીગજસુક્રમાળે મરણાંત દુઃખદાંથી મહા વેદનાને નહિ ગણકારતાં, સમતા-રસમાં તે ઝીલવા લાગ્યા અને પોતાને આ ભવનો લેશ માત્ર પણ દોષ નહિ હોવા છતાં કોઈ પણ ભવમાં મેં તેનો યુતો જરૂર ક્યોજ હશે, એમ પોતાના જ દોષો સાચું જોતાં તે મુનિએ જરા પણ કોપ ક્યો નહિ.

વાહ ! ગજમુનિ વાહ ! ધન્ય છે તમારી ક્ષમાને ને ધન્ય છે તમારા વૈરાગ્યને ! ધન્ય છે તમારા માતાપિતાને અને ધન્ય છે તમારા પવિત્ર આત્માને ! જેણે પોતાના કુર્ગુણ-દોષ સામુ જોયું, તેનું કલ્યાણ કેમ ન થાય ? તેનો આત્મા અમરગતિને કેમ ન પામે ? અવશ્ય તે અમરગતિ પામવાનો જ. આપણા આ પવિત્ર બાળ મુનિ પણ તેજ શ્રેષ્ઠ દેશને પામનારા છે. પછી તે મહાત્માને વેદના અતુલ્ય વધી, તેમ તેમ તેમનો સમતારસ પણ વધતો જ ગયો. પવિત્ર ધ્યાનમાં મનને નિશ્ચળ કર્યું. જો કે શરીરમાં અસહ્ય વેદના થતી હતી, પણ તે દુઃખમાં ચિત્ત સ્થાપ્યું નહિ. એટલું તો ખરું જ છે કે સંસારી જીવે બિન્ન બિન્ન વસ્તુમાં રમણ કરી મગ્ન રહે છે, ત્યારે મુનિ-જનો તો આત્મસ્વરૂપમાં જ સદા મગ્ન રહે છે કે—

કવિત—રાજા તો મગનરાજ, કાળકે સાધન પરે,

રંકે તો મગન શેર મુનકી નગનમે;

ધની તો મગન ધન, દોહતકે કારન પર,

કામી તો મગન મૃગાનેનીકા બદનમે.

કુડા તો મગન કુડતાઈ વિખ વાદનમે,

શૂરા તો મગન શૂરતાઈકે હ્રાનમે;

કોઈ કાહુમે મગન કોઈ કાહુમે મગન,

મુનિરાજ તો મગન વિતરાગકા ભજનમે.

પછી સવારના પ્રહરમાં પોતાના પ્રિયતમ બ્રાતા લઘુમુનિને વંદન કરવા માટે શ્રીકૃષ્ણમહારાજ હાથી ઉપર બેસી છડી સ્વારીએ શ્રી નેમનાથ પ્રજ્ઞુના સમોસરણ બણી નીકળ્યા, અને રસ્તામાં આવતા એક ધણીજ વૃદ્ધાવસ્થાથી જર્જરીત ડોસો જોયો. તે વખતે ડોસો પોતાનું ધર ચણવા માટે રસ્તા ઉપર પડેલી ઈંટના ઢગલામાંથી એક એક ઈંટ લઈ ધીમેધીમે ધરમાં લથડીયાં ખાતો ખાતો જતો હતો. આ દેખાવ જોઈ શ્રી કૃષ્ણમહારાજ ધણું આશ્ચર્ય પામ્યા, કે આ વૃદ્ધ ડોસો બધી ઈંટા ક્યારે લઈ જશે ? પછી તેના ઉપર દયા આવવાથી તે ઢગલામાંથી એક ઈંટ પોતે જાતે લઈ ધરમાં મુકી, એટલે તેમની પાછળ રહેલા સઘળા માણસોએ પણ પછી એક એક ઈંટ લઈ ધરમાં મુકી. આમ થવાથી ડોસો ખુશી ખુશી ચર્ષ ગયો, તમામ ફેરા મટી ગયા અને ધણી દિવસનું કામ સહજમાં શેડાજ વખતમાં સિદ્ધ થઈ ગયું. તેથી તે વૃદ્ધ શ્રી કૃષ્ણમહારાજનો અત્યંત ઉપકાર માનવા લાગ્યો અને મનમાં ઘણો આનંદિત થયો.

હવે શ્રી કૃષ્ણમહારાજે શ્રીનેમપ્રભુના સમોસરણમાં જન્મ નેમપ્રભુને હર્ષપૂર્વક વિધિ સહિત વંદન કર્યું, તથા અન્ય સર્વ મુનિને વંદન કરી સુખશાંતા પૂછી. પણ ત્યાં પોતાના ભાઈ નવીન દીક્ષિત લઘુમુનિને ન જોયા તેથી પ્રભુને પૂછ્યું કે:-હે કૃપાળુ શર ! મારા લઘુબંધુ મુનિ કયા પધાર્યા છે ? ત્યારે પ્રભુએ કહ્યું કે:-જેને માટે તે નીકળ્યા હતા, તે કામ તો તમારા બધુએ સિદ્ધ કર્યું, જન્મમરણના ફેરા ટળી ગયા, જેમ પેલા વૃદ્ધ ડોસાને ટેકા આપી તમે સુખી કયો અને ફેરા મટાડી દીધા. તેમ તમારા બંધુને પણ ટેકા મળ્યો, ને તેના તમામ જીવના ફેરા પણ મટાડી દીધા તેઓ ભુદ્ધ થયા, પારંગત થયા, સકળ કાર્ય સર્વો ને સિદ્ધ થયા. તે સાંભળી આશ્ચર્ય અને આશ્ચર્યોસના મહાસાગરમાં કુખી ગયેલા શ્રી કૃષ્ણમહારાજને દીનવદને પૂછ્યું — કૃપાળુ ! આ શું થયું ? મારો બંધુ શોડાજ વખતમાં ગુમ થયો એ તો બહુ નવાઈ કહેવાય. મારા ભાઈનો અંત આણનાર કોણ ? તે કુબે શું કર્યું ? કેવો પરિવહ આપ્યો ? કે જેથી તે સત્વર પરલોકગામી બન્યો. તે સર્વ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીપ્રભુએ કહ્યું કે હે નરપતિ ! તે મુનિના સુકોમળ મસ્તક ઉપર માટીની પાળ બાધી તેમાં ધગધગતા ખેરના અંગારા નાંખ્યાથી ટુંક સમયમાં ખોપરી ફાટી અને સમાધી પરિણામે કાળ કરી તે મુનિ અજરઅમર થયા—મોક્ષ પામ્યા. તેનો અંત આણનાર નગરમાં જતાં તેને સામે મળશે અને તમને જોતા વેંતજ ત્યાનો ત્યાં સ્તબ્ધ બની સત્વર પરલોકગામી બનશે. એ નિશ્ચાનીથી જાણુને કે આ મારા બધુનો અંત આણનાર છે.

એ સાંભળી ગુરૂને વાંદી દીન વદને સત્વર ત્યાંથી પાછા ફર્યા અને મન સાથે વિચાર્યું કે:-અહો ! હું કેવો ભાગ્યહીન કે મારા બધુને મેં ખોયો, તેના દર્શનનો લાભ પણ મને ન મળ્યો. હવે આજ મારે કાંઈ હર્ષનો દિવસ નથી. માટે આજ મારે અત્રેથી રાજમાર્ગે નહિ જતાં, દિલગીરી ખાતર હું રમજાનમાર્ગે જ જઈ, એમ સમજી પોતાનો હાથી મડાખારીના રસ્તે ચલાવ્યો. હવે પેલા મુનિધાતક દુષ્ટ સોમસે જાણ્યું કે.-શ્રીકૃષ્ણમહારાજ નેમપ્રભુ પાસે ગયા છે; નેમપ્રભુ મારે કર્મ જરૂર પ્રગટ કરશે, અને મને શ્રીકૃષ્ણ ભુરી રીતે મારશે. માટે અત્રેથી મડાખારીને રસ્તે થઈ સદ અન્યત્ર ચાલ્યો જઈ—એમ ધારી તે પણ તે જ રસ્તે ચાલ્યો; તેટલામાજ શ્રી કૃષ્ણમહારાજનો હાથી દરવાજાની દોઢીમાજ તેને સામે મળ્યો. જુઓ કર્મની કેવી અકળ ગતિ છે ? તે ત્યાનો ત્યાજ ચિત્રામણ્યની માફક સ્તબ્ધ થઈ ગયો અને મન સાથે બડખડ્યો કે:-હાય ગજબ થયો ! હું હાર

મરાયો ! પ્રભુએ મારો આવવાનો રસ્તો પશુ કાપે હશે ? તેથી જ મહારાજ આ રસ્તે આવ્યા, માટે જરૂર હવે તે મને પકડી જુએ હાલે મારશે. હે દુષ્ટ ! તેં નિરપરાધી એવા તેના ત્યાગી બંધુને જુરી રીતે અંત આણ્યો. હે અંડાળ ! તારાં કર્મોનો બદલો દેનાર આવી પહોંચ્યો, તે હે જીવ ! તને જરૂર મારી નાખશે. એ પ્રમાણે વિચારતો તે સોમલ જાણી જાણી ત્યાં જ ગત પ્રાણુ થઈ ગયો-મરણ પામ્યો. આ બનાવથી શ્રી કૃષ્ણવાસુદેવ જાણ્યું, કે જરૂર આ સોમલજી મારા મુનિ જ્ઞાતાનો ધાતક છે. અરે દુષ્ટ-અંડાળ ! મારા લઘુ બંધુએ તારું શું બગાડ્યું હતું કે તે નિરપરાધી મુનિનો તેં જુરી રીતે અંત આણ્યો ? હવે તને શું મારું ? તારા કર્મોજી તને માર્યો, ખરેખર કર્મનો બદલો અવશ્ય મળ્યા વિના રહેતો નથી. માટે હે પરિચારકો ! આ દુષ્ટ કર્મઅંડાળ મુનિધાતકને મુજની દોરીથી અંધોડો બાંધી તેને કૃતરાત્રી માથે ઢસડી દોરનાં મુડાંની ઉંડી ખાઈમાં ફેંકી દો, અને આ અશુદ્ધ જ્ઞાનેને ખોદીને જળ છાંટી શુદ્ધ કરો; એટલે હુકમ કરી અક્ષોસપૂર્વક મહારાજ આવતા થયા. પછી નોકરે તે પ્રમાણે સર્વ કર્યું અને તે સર્વ જમીન પશુ શુદ્ધ કરી.

પછી બીજે દિવસે શ્રીકૃષ્ણવાસુદેવ શ્રીનેમનાથજીવાનને વદન કરવા ગયા. વિધિ સહિત વાંદી નમસ્કાર કરી યથાયોગ્ય સ્થાને બેઠા, પ્રભુએ ધર્મ દેશના દીધી, અત્યારે શ્રીકૃષ્ણનરેણું હૃદય તદ્દન ઉદાસીન અને શોકગ્રસ્ત હોવાથી અશ્વરણ ભાવના, એકત્વભાવના, અનિત્યભાવના અને સંસારભાવના વગેરેનો ચિત્તાકર્ષક પ્રકૃષ્ટ પ્રબોધ દીધો, તે સાંભળી મહારાજનો શોક કાંઈક ઉપશાંત પામ્યો, પોતાના લઘુ બાંધવ ગજમુનિનું આમ અણુચિંતનું મહાત્રાસદાયક મરણ થવાથી એક વિચાર હૃદયમાં ઉદ્ભવ્યો અને હસ્તાંજલી કરી. સનમ્ર ભાવે અને સજ્જન નેત્રે (પોતાના પ્રિયબંધુનું અપમૃત્યુ સાંભરી આવવાથી ચક્ષુમાં આંસ આવ્યાથી) બોલ્યા:-પ્રભુ ! મારા લઘુબંધુ ગજમુનિનું આ પ્રકારે વિના કારણે ત્રાસદાયક અપમૃત્યુ થયું, તો સાહેબ ! એવું તે એણે શું કર્મ કર્યું હશે ? કે સોમલ જાણીને આ અકાર્ય કરતાં લેશ પણ ત્રાસ ન ઉપજ્યો ! મારી પશુ જરાયે બીક ન લાગી ! નહિ તો મારું નામ સાંભળતાં લોકો થરથર ધ્રુળે છે, કંપે છે, અનીતિ કરતા ડરે છે. પ્રભુ ! તે પાપીએ મારાજ ધરમાં એટલે મારા સગા બંધુને અકાળે મારી નાખી મહાઅનર્થ કેમ ઉપજ્યો ? મારા ભાઈનું એવું તે શું કર્મ હશે કે આ જન્મમાં તો કાંઈપણ તેનું બગાડ્યું હોય તેમ મને લાગતું નથી.

૩૦૬ વળતે દિન ન-વિસારીએ, સુખ હીધું દુઃખકાળ; [વૈરાગ્ય શતક
ઉનાળે જળ આપતાં, ફળે રતે તરે ફળ. ૩૦૫

આ પ્રશ્ન સાંભળી શ્રીનેમનાથ ભગવાન બોલ્યા કે ભાઈ ! કર્મની ગતિ મહન અને વિચિત્ર છે, ક્યાં કર્મ ભોગવ્યા વિના જીવનો છુટકો થતો નથી, એવો કર્મનો અચળ કાયદો છે. મોહમુગ્ધ અચાન પ્રાણીઓ કર્મ બાંધતી વખતે જરાયે ડરતા નથી, વિચાર સરખો પણ કરતા નથી અને સહેશિ કર્મ બાંધે છે પછી તેનો તેજ ભવે વા પરભવે વા અનંતભવે પણ અવશ્ય અદ્વૈતો તે દેવોજ પડે છે. તે વખતે આપડા જીવાત્માને હાયવોય થાય છે, ધણી ઝુરણા કરે છે, પૂછું પરતાવો કરે છે; પણ હરીહસ્તીને કરેલાં કર્મ પછી રહીરહીને ભોગવવાં પડે છે. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે કે:-કમ્માનાણા વિહાકટ્ટુ । પુઠો વિષં મયાપયા ॥

તમારા લઘુ બધું શ્રી ગજમુનિરાયના સંબંધમાં પણ તેમજ થયેલું છે, અને તેનુંજ આ વિષમફળ તેમને અનુભવવાનો દુર્ઘટ પ્રસંગ હાલ પ્રાપ્ત થયો છે. ત્યારે હાથ નોઢી શ્રીકૃષ્ણમહારાજે પ્રુછયું કે:-હે કૃપાળુ સર્વજ્ઞ પ્રભુ ! તે મારા બાંધવના સંબંધમાં એવો તે શો બનાવ બન્યો છે ? ક્યા પ્રકારનું વક્ર કાર્ય તેનાથી થઈ ગયું છે કે તેનું આ વિષમ ફળ તેણે અનુભવ્યું, તે વૃત્તાંત કૃપા કરી કહેશો. શ્રી નેમનાથ પ્રભુએ કહ્યું:-હા કહું છું ખરેખર તે સાંભળવા યોગ્ય છે, સાંભળીને મનન કરવા જેવું છે, મનન કરીને પછી તેવાં અકાર્યોથી પાછા હંહુ ધટે છે, તો હે સુત મહાનુભાવ ! હવે તે વૃત્તાંત એકાગ્રચિત્તે સાંભળો !

(૧૦૬) શ્રી ગજમુકુમાળ મુનિના પૂર્વભવતું વૃત્તાંત.

પૂર્વે કોઇ એક મોટા નગરમાં કોઇ ધનવાન શેઠ રહેતો હતો, તેને એક સુશીલ સ્ત્રી હતી. બન્ને કંપતી સુખમાં દિવસો નિર્ગમન કરતાં હતાં. ઘણા વર્ષ થયાં પણ સંતતિતુ સુખ તેઓ નોંધે શક્યાં નહોતાં, હૃદયમાં અપત્યસુખ જોવાની પૂછું જાણાસા હતી તેથી રાતદંહાડો તે સંબંધે બન્નેને ઝંખના થયા કરતી હતી, તેમાં પણ સ્ત્રીને વિશેષ વલોપાત હતો. પણ બંન્નાં વિધિ (નશીબ)જ વિપરીત હોય, ત્યાં શું ઉપાય ચાહે ? વિધિરેવ વલ્લીયસી ॥ અર્થાત્—આખરે વિધિજ બળવાન નિવડે છે. તકદીર આગળ તદબીરતું કંઈ ચાલતું નથી. શેઠ ઘણા ઘણા પ્રયત્નો કર્યા, તેમાં કાંઈ કયાશ રાખી નહિ પણ તે સર્વ નિષ્ફળ થયા.

ત્યારે અંતે શેઠ બીજી સ્ત્રી-પરણવાનો નિશ્ચય કર્યો અને શોડા વખતમાં કોઇ કન્યા રત્ન શોધી કાઢી શુભ દીને લગ્ન કર્યા. શેઠ આથી સંતોષ પામ્યા

પણ તેની આગલી સ્ત્રીના હૃદયમા તો હાયવોયતી હૈયાહોળી સળગી. શોક્યોને અન્યોઅન્ય ઝઘડા, ક્લેશ, ક કાસ થવા લાગ્યા. શોક્યનું સાલ-દુઃખ મોટામાં મોટું મનાયું છે. દુનિયામા કહેવાય છે બહેનો, પણ અંતરમા તો ખાર, વિવાદ, ઝેરજ વરસે, આમ ધરમાં રોજ ઉઠીને બન્ને સ્ત્રીઓ ઝઘડા કરે અને ક્લેશ થાય, તે જોઇ શેઠને તો ઘણું માહું લાગતું. સુખનું સાધન માન્યું હતું, તે હવે તો દુઃખનું બાર ઉધડ્યુ લાસવા લાગ્યું. તેથી તેને મનમા ઘણો સંતાપ થવા લાગ્યો. નીતિશાસ્ત્ર બે સ્ત્રીના પતિને મહાદુઃખીયો માન્યો છે તે કહ્યું છે કે:—

હોહરો—બહુ વણઝીયા, બહુ બેટીયાં હો નારીકો ભરથાર,
ઉનકું કોઇ મત મારજો, ઉને માર છોડયા કીરતાર. ૧

મતઘમ કે બહુ ધરખાર, વેપારવણજ, દીકરીઓ અને બે બાઈડીઓ-વાળાને નિરાંત યા સુખયેન હોયજ નહિ, તેમને તો ધણાજ દુઃખીયા સમજવા. આપણા અપત્ય-સુખાભિલાષી શેઠ પણ બે સ્ત્રીના પતિ તો બન્યા હતા, પણ તેથી હવે તેના સંતાપનો પાર રહ્યો નહોતો. બન્ને સ્ત્રીઓ રોજ લડે તેથી થતા ક્લેશથી કંટાળી આખરે બન્નેને જીદા કરી, એકને હેઠે અને બીજીને ઉપર એમ જીદાં રસોડા કરી આપ્યા. પોતાને માટે પણ વારા નિમાયા, એટલે એક દિવસ નવીને ઘેર જમવાનું તો બીજે દિવસે જીનીને ઘેર જમવા સુવાનું, એમ વારા ફરતી રહેવા ખાવાનું રાખી, બન્નેને બનતી કાશીશે સંતાપ આપવાનો માર્ગ કરી આપ્યો. તો પણ ઇર્ષ્યા હોય તે કદી ઉપશાંતપણને પામતો નથી, એટલે અગ્નિમા જેમ કાયમ ઉજળતા રહેલી છે, તેમ ઇર્ષ્યા અને અદેખાની આંખમાં પણ કાયમ અગ્નિજ રહેલો છે, તે ધણોજ આડરો હોય છે તેથી કદી તે એકદમ શાંત થતો નથી. તેમ શોક્યનું દુઃખ પણ અગ્નિ ઝાળ તુલ્ય હોય છે, તેઓ એક બીજાનું સુખ દેખી શક્તીજ નથી, અણસમજી મૂર્ખ શોક્યો તો એક બીજાનું સુખ જોઇનેજ જવાસાની પેઠે અદેખાઇથી સદા સર્વદા બળી મરે છે.

પછી શેઠના પુણ્યજોગે નવીને એક દીકરો થયો, જેની હમેશાં રાતઠહાડો ઝખના કરતો હતો, તે અપત્યસુખની આશા અંતે ક્ષણભૂત થઈ હવે તો તેના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. પુત્રના જન્મ સમયે શેઠે ઘણું દ્રવ્ય ખરચી પુત્રજન્મ-મહોત્સવનો લઢાવો લીધો, નવીનું માન વધ્યું તેને વધુ ને વધુ ચાહવા લાગ્યા, પુત્રને જોઇ શેઠ ઘણો આનંદ પામતા હતા. પણ જીની સ્ત્રીને આ

હર્ષના દિવસો ઘણા ઝેર જેવા લાગવા માડ્યા. જો કે નવીનું માન વધ્યું, તેથી
કાંઈ તેનું પોતાનું માન ધરી તો નહોતું જ ગયું; પણ અદેખાઈ રાંડ
એવી ભુંડી ડાકણી છે કે તે જોને વળગે છે તેનું સત્યાનાશ વાળી નાખે છે.
આ અદેખાઈએજ ઉભય લોકમા આત્માનું હિત જગાડ્યું છે. તે વિષે કહ્યું
છે કે:—મનહરછંદ

ગાળે જ્યાં ગગન ઘન, જવાસો સુકાઈ જાય,
તરૂવર તો તમામ ફાલીને ફેલાય છે;

સૂરજની શોભા દેખી, સર્વને સંતોષ થાય,

ધ્રુવ તો ઘલાઈ ખુણે, ઘણા ગભરાય છે,

અદેખાને ઉપદ્રવ, કરે નહિ કોઈ તોય,

અદેખાનું શરીર, સ્વભાવથી સુકાય છે;

સુણો રૂડા રાજહંસ, દાખે દલપતરામ,

જેમ ફોસફરસ, સ્વભાવે બળી જાય છે. ૧

તેની રીતે આ જુનીનું શરીર પણ સૂકાતું જતું હતું. સપત્ની (શાક્ય)
તું-સુખ તેનાથી જોઈ ચકાતુંજ નહોતું, તે તો રાત દહાડો મનમાં તેના
પ્રત્યે અદેખાઈ ક્યાં કરતી હતી. તેનું કુંડું થવાનો લાગ તે સદા તપાસ્યા
કરતી હતી. કહ્યું છે કે:—જવાસા વિષે વસંતતિલકા છંદ.

લીલી કરી અવની મંગળ મેઘરાજે,

તાજાં બધાં તરૂવરો વનમાં બીરાજે;

પુરા પડ્યા નીરખ સર્વ પાસા,

શાને સુકાય અમથો અમથો જવાસા ?

આનંદ સર્વ વનમાં જનમાં જણાય,

પાણી વડે પરમ પોષણ નિત્ય થાય;

જોને જરા જગતના નજરે તમાસા,

શાને સુકાય અમથો અમથો જવાસા ?

ઈર્ષાં તુને અરર ! અંતરમાં શું આવે ?

જીવાડનાર જળ તે તુજને ન ભાવે;

શું કોઈના કૃપણ હાથ પડ્યા નિસાસા ?

શાને સુકાય અમથો અમથો જવાસા ?

શું શોષનાર તુજને ક્ષયરોગ પેઠા,

વરસાદમાં કેમ અરે નહિ થાય મોટો ?

ઉત્તરાર્ધ] યોગ્ય ખરચ કરવું બહુ, બહુ અધિક નહિ ભાષ ૩૦૯
લેખણુ ભરી લખવું બહુ. નહિ રેડી રૂસનાર્ધ. ૩૦૮

બેને જરા જગતના નજરે તમાસા,
શાને સુકાય અમથો અમથો જવાસા ?

પછી એક વખત એવું બન્યું કે નવીના પુત્રને શરીરે કાંઈ ગરમી થઈ આવી. તેથી નોકરો રાડેરાડ પાડી રોવા લાગ્યા, આથી તેની માતા બિચારી બાણું મુંઝાણી, ધરગથુ કેટલીક દવા કરી પણ તેથી શાંતિ થઈ નહિ, ત્યારે પોતાની શોક્ય જે જીતી હતી, તેને ધણી વર્ષ થયાં હતાં; તેથી તેમને અતુ-ભવ સારો હશે એમ ધારી મોટાં ગણી દવાતું પુછવા ગઈ. પેલી ધણીની પુતળી દુષ્ટાને તો પોતાનું વેર વાળનાનો આ પ્રસંગ સારો જડી આવ્યો. તેથી તે ધણીનું પાપણીએ તો લાગ આવતાં બિચારી બોળી લામિતીને એવી દવા બતાવી, કે આઈ, આ છોકરાને શરીરે શરદી બહુ થઈ ગઈ છે, માટે તેને ખુબ ઉનો ઉનો રોટલો માથા ઉપર મુકી માથું મજબુત બાંધી દે, આ ઉપચારથી તારા પુત્રને સાચું થઈ જશે. આ ઉલટો ઉપાય બતાવતા તે ધણીનું રંડાને એટલો પણ વિચાર ન આવ્યો, કે આથી તો મારા પતિનોજ વંશોચ્છેદ થાય છે. પણ ધણીથી બળેલ ઝેરીલાં જે ન ફરે તે થોડું. આ ઉપચાર સાંભળી પેલી બોળી સ્ત્રીએ તો ઘેર જઈ એકદમ રોટલો બનાવી ઉનો ને ઉનો ટુટાજ પારણામાં પોઢેલા બિચારા નિર્દોષ સુકુમાર લઘુ બાળ-કના કુમળા માથા ઉપર મુકી દીધો, અને ઉપર મજબુત કપડું વીંટી પાટો બાંધી દીધો. આથી તો તે બાળક બિચારું એકદમ જામરી ચીસ પાડી સ્વરૂપ સમયમાંજ ગતપ્રાણ થઈ ગયું. થોડીવાર થઈ એટલે તે કાઈ પણ રોતો ન હોવાથી તેની માતાએ જાણ્યું કે જરૂર મારી બેને (શોક્યે) બતાવેલું ઔષધ લાગુ પડ્યું લાગે છે, માટેજ રોતો નથી. પછી થોડી-વારે તેનો પતિ આવ્યો, અને તેણે જોયું તો પુત્ર તો મરણ પામી ગયો છે. બંનેને આ ખબર પડતા જ એકદમ તેઓ છાતી માથું કુટી રોવા-કકળવા લાગ્યાં તપાસ કરતાં અંતે પેલી પાપણીનો દોષ પ્રગટ થયો, તેથી તેને ઘણાજ ફીટકાર મળ્યો. તે અભાગણીને આવું નિર્દય કાર્ય કરતાં જરા પણ હર ન લાગ્યો, પોતાનું ધરજ પાપણીએ ખોલ્યું. ધર્મરાક્ષસીને વશ પડેલીને દવા ક્યાથી આવે ? ધિક્કાર છે આવી ધણીનું નિર્દય સ્ત્રીઓને.

હે શ્રીકૃષ્ણ ! કર્મની ગતિ અતિ વિચિત્ર છે, પ્રાણી અજ્ઞાનને વશ પડી એવા એવા તો અનર્થો ઉપજાવે છે, કે તે પાછું વાળીને જોતાં પણ નથી, વિચાર સરખોયે કરતા નથી, કે કરેલા કર્મનો જલ્દી તો મારે પર-લોકમાં અવરખ દેવો પડે છે. તેને માટે ચાત્રમાં કહ્યું છે કે:—

૩૧૦ નિજ ધર પરતું વરે, ત્યાં તેવા મત રગઃ [વૈરાગ્ય શતક
દરજી પખતું વેતરે, મોચી વેતરે તંગ. ૩૦૯

एवं पया ऐच इहं च लोष कडाण कम्माण न माक्रव अत्थि ।।
અર્થાત—કરેલા કર્મ ભોગવ્યા વિના છૂટકો થતોજ નથી. કૃત કર્મનો
બદલો દીધા વગર અવશ્ય ચાલતું નથી. આ વિષે એક મુસલમાન કવિએ
કહ્યું છે કે:—

હિંદુ હો મુસલમાન બદલા, લેવેગા ખરા,
બદલા લેવેગા ખરા, નહિ કર્મ ભુલેગા જરા;
હિંદુ હો મુસલમાન બદલા લેવેગા ખરા.
ધંધેમેંસે ધ્યાન તેરે પૈસેમેં પ્રીત લગી,
છરમે ખુદા રાજી તેરે, તિસમે કુછ પાયા નહિ;
મુન યે નાદાન બંદા મુન યે હેવાન બંદા સબકું રિઝાયા નહિ

અર્થાત—હિંદુ હો કે મુસલમાન હો, પણ અવશ્ય કૃત કર્મનો
બદલો દરેક પ્રાણી માત્રને જરૂરાજર દેવોજ પડે છે.

આ જગતમાં કેટલાએક જનો અણુસમજણથી એમ માને છે કે પ્રભુજ
સુખ દુઃખ સૌને આપે છે. પણ તે સર્વે ખોટું છે. પોતાનો આત્માજ
સુખનો ને દુઃખનો કર્તા છે. પરમેશ્વર કાંઈ જગતકર્તા નથી તેમ જીવોને
સુખ દુઃખ કાંઈ દેતાજ નથી. તેના ઉપર પ્રસંગ જાણી અત્રે તે વિષે એક
સંવાદ લખીએ છીએ.

(૧૦૯) પરમેશ્વર જગતનો કર્તા નથી તે ઉપર યે મિત્રનો સંવાદ.

જનકાસ—અહો મિત્ર નરસિંહરાય ! તમે બી. એ. ની પરીક્ષા
આપીને મુબત્તી ક્યારે આવ્યા ? ભાઈ તમે ખુશીમાં તો ખરા કે ?

નૃસિંહરાય—મહારા પરમ પ્રિય મિત્ર, જનકાસ ! હું ગઈ કાલે
બયોરની ટ્રેનમાં આવ્યો છું.

જનકાસ—બી. એ. ના પેપર્સ કેવાક હતા ?

નૃસિંહરાય—અગાઉથી શી રીતે કહી શકાય ? તમારી શુદ્ધિ તિવ્ર
છે તેને લઈને તમે પહેલીજ વખતે બી. એ. માં પાસ થયા, પણ હું આ
ત્રીજી વખત જઈ આવ્યો પણ ધાયુર્ પાર પડતું નથી એટલે શું કહું ?

જનકાસ—તમારે માટે પણ મને ખેદ થાય છે પરંતુ આ વખતે
તમે સારી રીતે લખી શક્યા છો કે નહિ તે તમો કહી શકશો ?

ઉત્તરાર્ધ]   જે ખરચે આવક વિના, તે ધન ખુટી જાય;   ૩૧૧
ટાંકું ખુટે પણ જીવો, કુવા અખુટ દેખાય. ૩૧૦

નૃસિંહરાય—હા, મને તો ઠીક લાગે છે પણ એમાં આપણું કાંઈ કામ લાગતું નથી ઇશ્વરેચ્છા હોય એમજ ખરેખર આ જગતમાં સર્વે થાય છે.

જીનદાસ—તમે ઇશ્વરને શા માટે દોષ છો છો ? તમારી પોતાનીજ અમુક ખામીઓ હોય એમાં ઇશ્વર શું કરે ? ઇશ્વર કાંઈ કરતા નથી.

નૃસિંહરાય—અરે જીનદાસ ! તમે નારિતક લાગો છો. ઇશ્વર કાંઈ કરતા નથી. એમ શી રીતે કહેવાય ? એની મરજી વિના આપણે કાંઈ પણ કરી શકતા નથી.

જીનદાસ—મિત્ર ! તમે નારિતકની વ્યાખ્યા કહેશો ને સમજાવશો ?

નૃસિંહરાય—હા, ઇશ્વર જગતના કર્તા છે, એમ ન માને તે નારિતક કહેવાય છે.

જીનદાસ—ત્યારે તમે કુલો છો. નારિતક એટલે આસ્તા વગરનો એટલોજ અર્થ થાય છે પરંતુ તેમાં સવાલ એટલોજ છે કે આસ્તા શાની રાખવી જોઈએ ?

નૃસિંહરાય—આસ્તા ? આસ્તા તો ખરેખર ઇશ્વરની રાખવી-ખીજ કોની ?

જીનદાસ—હા તે ખરેખર, પણ તમે ઇશ્વર કોને કહો છો વાર ?

નૃસિંહરાય—સૃષ્ટિના સજ્જનાર ને સર્વને સુખ દુઃખ દેનાર તે ઇશ્વર.

જીનદાસ—જગતના કર્તા કોઈ નથી એમ હું કહું છું તેનું તો નિરાકરણ કરો તે પહેલાં જગતના કર્તા તે ઇશ્વર એમ શી રીતે કહી શકશો ?

નૃસિંહરાય—જગતનો કોઈ કર્તાજ નથી એમ જો તમે કહેવા માગતા હો તો હું કહી શકીશ કે તમને ખીલકુલ અઘલજ નથી કેમકે જો સૃષ્ટિનો રચનાર કોઈ ન હોય તો આવડી બધી વિશાળ સૃષ્ટિ, પ્રાણી, પદાર્થો એ સર્વ ક્યાંથી આવ્યા ? અને પ્રાણીઓ શુભાશુભ કર્મો કરે છે, તેમને શુભ-શુભ ફળ કોણ આપે છે ? જેવી રીતે આ દુનિયામાં હાટ, હવેલી, ધાટ, ઘરેણાં, લુગડાં, પેટી, પટારા, ટેબલ, પુરશી વગેરે કોઈ ચીજ કારીગર કે કર્તા વિના બનતી નથી તેમજ આ જગતનો કોઈખી કર્તા જરૂર હોવોજ જોઈએ. જો એમ ન હોય તો જગતમાં અધર્મ વધી જાય ને કોઈ પણ પ્રાણીને અશુભ કર્મ કરતાં લાયક ઉપજેજ નહિ.

વળી તમે આ મૃત્યુ લોકમાં જીવો કે નાના સરખાં રાજ્યો પણ

૩૧૨ કરી જાણે ઉપયોગ તો, નિરૂપયોગી ન જણાય; [વૈરાગ્ય શત ક વાંકાના પૈડા બને, સિધે ચાંબલો થાય. ૩૧૧]

ન્યાયાધીશ કે કારભારી વગર ચાલે છે ? નહિજ. તો પછી આવડી વિદ્યાળ પૃથ્વીનું રાજ્ય કોઈ પણ સર્વોપરી સત્તા વિના શી રીતે ચાલે ? માટે પ્રશ્ન કર્તા છે.

જીનદાસ—મિત્ર ! તમારી દલીલ બરાબર છે, અલગત કોઈ સર્વોપરી સત્તા માટે અવશ્ય જરૂરત હોવીજ જોઈએ એમાં કાંઈ મને શક નથી, પણ !

નૃસિંહરાય—ખસ ત્યારે એવી સર્વોપરી સત્તાવાળી જે વ્યક્તિ તેને અમે પરમેશ્વર માનીએ છીએ. માટે માનો કે પરમેશ્વરજ જગતના કર્તા છે.

જીનદાસ—મિત્ર ! જરા ધીરજ રાખો. તમારી માન્યતાનો સૂક્ષ્મ જ્ઞાનદષ્ટિથી વિચાર કરો. કોઈ પણ સ્ત્રીજ કર્તા વિના ન બની શકે. એક બાળકથી વૃદ્ધ સુધીના સામાન્ય માણસોને પ્રથમજ ઉત્પન્ન થાય એવાજ આ વિચાર છે પરંતુ તમે તે વિચારને ત્યાંજ ગોંધી રાખો છો, આગળ તર્ક-શક્તિનો ઉપયોગ કરવાની તકલીફ લેતા નથી. તમે એક સિદ્ધાંત સ્થાપિત કરો છો કે કર્તા વિના કાંઈ બનવું નથી તો કહો કે જે વ્યક્તિને તમે સર્વોપરી સત્તા યાને જગતકર્તા માનો છો તે વ્યક્તિ પોતે ક્યાંથી આવી છે ને કોના બનાવવાથી ઉત્પન્ન થઈ છે વા ?

નૃસિંહરાય—અરે ભાઈ જીનદાસ ! એ તમે શું બોલો છો ! તમે પરમાત્મા—તમને પેદા કરનાર સામેજ ખરેખરી રીતે તુમુલ્લ યુદ્ધ કરવા માગો છો.

જીનદાસ—બહાવા મિત્ર ! તમે એવું ધારશો નહિ. કોઈના કહેવા ઉપરથી કે રૂઢી પરંપરાથી કોઈપણ માન્યતાને અગીકાર કરવી એ કહાપણુ નથી. પુરેપુરો વિચાર કરીને પછીજ કોઈપણ નિશ્ચય ઉપર આવવું જોઈએ. તમારી સાથે ત્ર્યંમાં ઉતરવામાં મારો હેતુ વાદવિવાદ કરવાનો નથી પણ તમે અથવા હું કોઈના ભરમાવવાથી અવળે રસ્તે દોરાઈ ગયા હોઈએ તો તેથી આપણને સવળો માર્ગ સુઝે એટલા માટે આ વિવેચન કરવાની જરૂર છે. કાંઈ પણ સંશય મનમાં પેદા કરવો તેના કરતાં તેવું ચોખ્ખ પાત્ર પાસે નિરાકરણ કરવું એજ ઉત્તમ છે.

નૃસિંહરાય—ઠીક ભાઈ, જગતના કર્તા કોઈ નથી એમ તમોને હિંમત હોય તો સાબીત કરી આપો કે પરમેશ્વર જગતના કર્તા નથી.

જીનદાસ—એ વિષે હું મારાથી બનતો પ્રયત્ન કરીશ. પરંતુ મારા

બોલવાનો પુરો વિચાર કયો વગર કે મારી ફલીલ બ્યાજખી લાગ્યા વગર તમારે તેને અંગીકાર કરવી નહિ તેમજ મારા વિચારો તમને સર્વાંશે યોગ્ય લાગે તો તેનો સ્વીકાર કરવા લેશમાત્ર વિશ્વંજ કરવો નહિ એમ તમે નિશ્ચય કરો.

નૃસિંહરાય—બલે મહારા બહાલા મિત્ર, મારે દુરાગ્રહ કરવાનું કાંઈ કારણ નથી. મારું તે સાચું એમ નહિ પણ સાચું તે મારું એ સૂત્રનો હું પૂજારી છું, કેમકે દુરાગ્રહ રાખવો એ મૂર્ખતા છે. દુરાગ્રહથી કાંઈ વાતની સિદ્ધિ થતીજ નથી.

છનદાસ—તમારા નિષ્પક્ષપાત વિચાર જોઈ મને સંતોષ અને હર્ષ થાય છે, હવે વિચાર કરો કે આ સૃષ્ટિનો કાંઈપણ કર્તા છે એવી તમે કલ્પના કરો છો તો પણ વિશ્વ નહિ તો વિશ્વનો રચનાર પોતેપોતાની મેળે થયો છે અથવા અનાદિ છે એટલે એને કાંઈ જનાવનાર નથી એમ કહ્યા વગર તમને ચાલશે નહિ અને તમે માનો છો પણ એમજ; એટલે છેવટ કંઈકને કંઈક પણ અનાદિ છે, એવું તો તમારે કહેવું પડશે અને એથી કરીને કર્તા વિના કાંઈ જની શકતું નથી. એ તમારો સિદ્ધાંત ખરેખર સાવ ખોટો પડે છે.

નૃસિંહરાય—એ સિદ્ધાંત તમે ખોટો બલે મણા પણ ઇશ્વરને કાંઈ જનાવનાર હોય જ નહિ, એ સર્વને જનાવે છે પછી એને કાણ જનાવે વાર ?

છનદાસ—તમે હવે આડી વાતે ન ઉતરો, મારું પણ એજ કહેવાનું છે, તમારી જ ફલીલથી તમારો સિદ્ધાંત ખોટો ઠરે છે,

નૃસિંહરાય—નહિ નહિ, એમ નથી. ઇશ્વર કરે તેજ થાય છે, તેનો હું તાજે જાણેલા દાખલો આપુ તે સાંભળો. કાઠીઆવાડના એક ગામમાં શોભ માસ પહેલાં એવું બન્યું હતું કે એક વિદ્યાર્થી કે જે બહુચરાણ માતાનો ચુસ્ત ભક્ત હતો, તેનો પરીક્ષાનો સમય નજીક આવ્યો તે વખતેજ તેને બહુચરાણ જવાનો પણ પ્રસંગ આવી લાગ્યો. બહુચરાણની યાત્રા ન કરવી એ તેનાથી સહન થાય તેમ ન હતું તેમજ પરીક્ષામાં ન બેસાય તો એક વર્ષ નકામું (ખરબાદ) ન જાય. આવી સ્થિતિ છતાં જે થવાનું હશે તે થશે એમ વિચારી બહુચરાણ ગયો. પાછળથી પરીક્ષક પરીક્ષા લેવા આવ્યો. ત્યારે બહુચરાણ માતાએ એ વિદ્યાર્થીનું રૂપ ધરી તેની વતી પરીક્ષા આપી અને એ વિદ્યાર્થીએ, બહુચરાણ ગયેલ છતાં પરીક્ષા પસાર કરી. તે પાછો

વળ્યો ત્યારે ટ્રેનમાં પરીક્ષક સાથે મેળાપ થયો, પરીક્ષકને સર્વે હકીકતનો ખુલાસો ચર્તા બંને આશ્ચર્ય પામ્યા. કહો કે કાંઈપણ જગતકર્તા ન હોય તો આમ શી રીતે બને વાઝ ?

• છનદાસ—તમે કહો છો એ વાત મેં પણ સાંભળી છે તે ખરી છે કે ખોટી તે આપણે પ્રત્યક્ષ જોયેલ નહિ હોવાથી કહી શકતા નથી પરંતુ દલીલ ખાતર ખરી માનીએ તો પણ એવો બનાવ બનવો અસંભવિત નથી. તેમ એ બનાવ પ્રભુના પ્રતાપથી અને એમ માનવાને કારણુ નથી, કારણુ કે તમારોજ દાખલો કહી આપે છે કે બહુચરાજીમાતા પ્રસન્ન થયા તેને લઈને એ બનાવ બન્યો એટલે પરમેશ્વરે નહિ પણ એક દેવીએ પોતાનો પ્રતાપ-શક્તિ બતાવેલી કહેવાય. દેવી એ પરમેશ્વર કે પ્રભુનો અંશ પણ નથી જેમ કાંઈ કાઢી હાથીને જીએ તો તેનું કદ તેનાથી અસંખ્યગણું જોઈ તે હાથીનેજ સર્વોપરી સત્તા માની બેસે અથવા તેનાથી કાંઈ મોટું અગર વધારે શક્તિવાન નહિજ હોય એમજ ધારે, કેમકે તેને તેનું શરીર અને શક્તિ ધણી અજબ લાગે. એજ રીતે આપણે દેવ દેવીઓ કે માત્ર આપણાથી વધારે શક્તિવાળા વધારે સુખી પ્રાણી છે તેને આપણે પરમેશ્વર માની બેસીએ તો એના જેવી બીજી કાંઈ ગંભીર ભુલ ગણાય નહિ.

વળી દેવ દેવી ખરે આપણાથી વધુ આયુષ્યવાળા ને સુખી હોય છે પરંતુ અવિનાશી નથી. આપણે પુણ્ય ઝોણું કરેલ હોય છે તેથી માણસ થયા છીએ ને દેવ દેવીએ વધારે પુણ્યદાન કર્યું હોવાથી તેઓ આપણાથી ઉચ્ચતર ભવ પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે પરંતુ આપણામાં ને દેવમાં બીજો કાંઈ તફાવત નથી. તેઓ પણ આપણીજ પેઠે કર્મ રજથી મલીન છે તેથી તેઓ આપણી કાંઈપણ આત્મિક સિદ્ધિ કરવા સમર્થ નથી. તે દેવ દેવીઓ તો શું પણ જોને તમે જગતકર્તા કહો છો (ધારો કે) તે અથવા કાંઈપણ સર્વોપરી સત્તા આપણને સુખદુઃખ આપવા કે આપણા આત્માની સિદ્ધિ કરવા જરાય સમર્થ નથી.

નૃસિંહરાય—તમારી બીજી બધી વાત ઠીક છે, પણ એટલું તો ખરુંજ છે કે પરમેશ્વર સર્વ શક્તિમાન છે ને સર્વ સુખદુઃખ આપનાર તેજ છે,

છનદાસ—વહાલા મિત્ર ! એ તમારૂં માનવું ભુલ ભરેલું છે કેમકે હૃદયે કાંઈને શા માટે સુખદુઃખ આપવું જોઈએ. તે તો કહો વાઝ ?

નૃસિંહરાય—તમારી વાત પાયા વિનાની છે, કેમકે કાંઈ પ્રાણી પાપ

કરે તો તેને ન્યાયની દૃષ્ટિએ સાક્ષી કરવોજ જોઈએ અને તેમાં કાંઈ અયોગ્ય કહેવાય નહિ.

જીનદાસ—તમે ક્ષત્રીસર વિવેચન વગર સમજી શકશો નહિ. તમારો કહેવાનો હેતુ એવો છે કે આપણા શુભાશુભ કર્મો અનુસાર પરમેશ્વર આપણને શુભાશુભ ફળ આપે છે. પ્રથમ તમે કહ્યું છે કે ઇશ્વર સર્વ શક્તિમાન છે, અને પરિણામે આપણને જે જે સુખસંપત્તિ, શક્તિ વગેરે મળેલું છે તે પરમેશ્વરે જ આપેલું છે એમ તમે માનો છો. જ્યારે પરમેશ્વર આ જગતના કર્તા છે, ત્યારે તેમણે આ સૃષ્ટિ જે વખતે રચી તે વખતે જુદા જુદા પ્રાણી પેદા કર્યા અને અમુકને રાજા, રંક, શેઠ, નોકર, હિંદુ, મુસલમાન, જૈન વગેરે હલકી અને અમુકને ઉંચી પકિતએ મુક્યા તે સાથેજ દરેક પ્રાણીને અમુક શક્તિઓ બક્ષીસ કરી તેમાં શુભાશુભ કર્મ કરવાની શક્તિ પણ આપેલી હોવી જોઈએ કેમકે ઇશ્વરે તેવી શક્તિ આપ્યા વગર આપણે શુભાશુભ કર્મ કરીએ જ નહિ. કેમ નરસિંહરાય, એટલું તો તમે કશું કરી શકશો કે નહિ ?

નૃસિંહરાય—હા, માત્ર એ વાત ખરી છે કેમકે આપણી પાસે જે કાંઈ છે તે સર્વ પરમેશ્વરે આપ્યું છે. તેમ તો મને જરૂર મનમાં લાગે છે.

જીનદાસ—હવે કહે કે જો આપણને પ્રભુએ માત્ર શુભ કરવાની જ શક્તિ આપી હોત તો આપણે કદાપી અશુભ કર્મ કરી શકત ?

નૃસિંહ—નહિજ. **જીનદાસ**—જો અશુભ કર્મ ન કરી શકીએ તો પછી દુઃખજ શા માટે વેઠવું પડે ? કદાપિ નહિ. પરંતુ ઇશ્વરે આપણને શુભની સાથે અશુભ કરવાની શક્તિ પણ આપી છે તેથી જ આપણે અશુભ કર્મો કરવા પ્રેરાઈએ છીએ ને પરિણામે પ્રભુ આપણને શિક્ષા કરે છે.

જીનદાસ—પણ વિચાર કરો કે કોઈ બાળકને તેનો પિતા એક તલવાર આપે ને તે બાળક તે તલવાર કોઈને મારીને ઘાત કરે એટલે પિતા એ બાળકને શિક્ષા કરે તો શું વ્યાજબી ગણાશે ? તલવાર જો બાળકના હાથમાં ન આપી હોત તો તે કોઈને મારત નહિજ પરંતુ પ્રથમ અશુભ કરવાની શક્તિ, કૃત્ય કરનારને શિક્ષાએ પહોંચાડવાની નિર્દયતા કરવા કરતાં માત્ર શુભ કરવાની જ શક્તિ આપવી જોઈએ કે સર્વ પ્રાણીએ શુભ કાર્યમાં જ પ્રવર્તે પરંતુ ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે વિશ્વાસઘાતનું કામ કરનાર તે કૃપાળુ પરમાત્મા હોઈજ શકે જ નહિ એ સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે, પ્રભુ એ કાંઈ

નાટકકાર કે જેમ અણુસમજી બાળકે કુવામાંના દેડકાને પથરા મારી ગમત માને છે તેમ પ્રાણીઓને દુઃખ આપી આનંદ માનનાર બ્યક્તિ નથી અર્થાત્ આ જગતનો કોઈ કર્તા છેજ નહિ. સાધનસથી તથા બીજા સાધનોથી કેટલાક અમેરિકન તેમજ બીજા વિદ્વાનોએ સિદ્ધ કર્યું છે તે પ્રમાણે વિશ્વ બનાવિ છે. આપણને સુખદુઃખ દેનાર માત્ર આપણાં કર્મોજ છે. આત્મા પોતેજ પોતાના સુખદુઃખનો કર્તાહત્તા છે એમ તમારે ચોક્કસ જાણવું અને તે દષ્ટાંતની આસ્તા રાખે તે આસ્તિક કહેવાય.

નૃસિંહરાય—મારા પરમ પ્રિય મિત્ર જીનદાસજી, આપે આજે મારે માટે જે શ્રમ લઈ મને આ વિશ્વતું સ્વરૂપ દુઃકામાં સમજાવ્યું તે માટે હું આપનો અત્યંત આભારી થયો છું અને આજથી મારી માન્યતા તજી રહી છું.

જીનદાસ—મહારા પ્રિય મિત્ર નૃસિંહરાય ! એમાં મેં આપના ઉપર કાંઈ ઉપકાર કર્યો નથી. માત્ર મારી ફરજ બળતી છે અને હજી પશુ આ વિષય પરત્વે ધણું કહેવાનું રહી જાય છે. પરંતુ હવે બહુ વખત બ્યક્તિ થઈ ગયેલ છે વધારે વખત આપને તરફી આપવા ઈચ્છતો નથી. આપનો અગ્નિનય કર્યો હોય તો ક્ષમા ચાહું છું કે ઇશ્વરેઆ હોય એમ થાય એ વાક્યને હવે રૂખસત (દૂર) કરશો અને ઉલ્લખીને કશું અશ્લેષ નથી એ અમુલ્ય વચનામૃતનું પાન કરીને બરાબર મહેનત કરો એટલે તમે આ વર્ષે બી. એ. ની એકત્રામીનેશન જરૂર પસાર કરી શકશો. અસ્તુ ! ! ! આમ જ્ઞાતિ, જ્ઞાતિ. (પછી જ્યજ્ઞને દ્રના નાદ કરી તે બન્ને મિત્રો પોતપોતાને સ્થાને જાય છે.)

દિન છુપે તીથીવાર ઘટે, અરૂ સૂરજ છુપતહો ઝેનકો છાયો,
ગજરાજ છુપે જળ સિંહકુ દેખત, ચંદ્ર છુપત અમાવાસ્ય આયો;
પાપ છુપે પ્રભુ નામકે જાપસે, કુળ છુપે કપુતકો જાયો,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહઅકબર, કર્મ છુપત ન લલુત લગાયો. ૧

તેવી રીતે તે વખતે તે શેઠની જીતી સ્ત્રીએ પોતાનીજ શોધના પુત્રને આમ વિના અપરાધે નિર્દયપણે મરાવી, મહાઅનર્થકારી કર્મ ઉપાજન કર્યું. શ્રી સર્વગ્રપુરૂષો તો સિદ્ધાંતસાગરમાં કહી ગયા છે કે: ‘વૈરાગ્ય વૈચારી મહામયાણિ’

અર્થાત્—વૈરના બાંધવાવાળા મોટા ભયને બાળે છે. માટે તે શોક્યે

ઉત્તરાર્ધ] જ્યુકિત જાણે તેહને, નથી નકામું કોઈ; ૩૧૭.
કરે એસવા કાઠડા, જીરે ઢોઢા જોઈ. ૩૧૬

પરિણામરૂંક મનના દહ ધાતકી સંકલ્પ સાથે નિકાચિત કર્મ બાધ્યું. પછી પેલો બાળક (છોકરો) ત્યાંથી અકાળે મરણ પામી આ જ નગરીમા તારા લઘુ બંધુનો ધાતક સોમલ બાલક થયો અને પેલી સ્ત્રી ત્યાંથી મરણ પામીને આ જ નગરીમાં કોઈ પુન્યથોળે તારા લઘુબાધવ ગજસુક્રમાળ થયા. સુપુત્રના જોગે તેમને સંયમમાર્ગ આબો, અને સોમલ બાલક તારા બંધુના માથામાં પાળ બાધી ખેરના અંગારા નાખી ચાલ્યો ગયો. મુનિ સમભાવે બધું સહન કરી સર્વ કર્મ અપાવી મોક્ષપુરપાટણે પધારી, તમે જેમ રસ્તામાં આવતાં પેલા કોસાને સહાયતા આપી, તેમ તમારા બધુ મુનિને ઈષ્ટસિદ્ધિમાં સહાય મળી જવાથી તેને શિદ્ધ કાર્યસિદ્ધિ થઈ ગઈ. અને જન્મ મરણના ફેરા ટળી ગયા. પછી શ્રી કૃષ્ણમહારાજ આ સર્વ વૃતાન્ત સાંભળી ધણાજ ખિન્ન થયા ને સંખેદાશ્ચર્ય પણ પામ્યા, પછી શ્રીનેમપ્રશ્નને વંદન કરી સ્વસ્થાને ગયા.

હે વહાલા વાચકો ! આ દષ્ટાન્તમાંથી તો આપણને ધણુંજ શીખવાતું, સમજવાતું અને બોધ લેવાતું અવશ્ય મળી આવે છે. મુખ્યે તો પોતાના દોષો સામું જોવું. એ અક્ષયપદ પામવાતું પ્રથમ પગથિયું સમજવું. જેમ શ્રી ગજસુક્રમાળ મુનિએ પોતે તદ્દન નિર્દોષ છતાં પોતાનાજ દોષો જોયા અને નિર્વિકારી ને નિર્લેપ રહી અજરામર થયા. આ વિષે કહ્યું છે કે:—

કવિત—ક્ષમા કરો ભરપુર, કર્મ હોવે ચક્રચુર,
ક્ષમા કરી સાચા શુર, ક્ષમા સુખ ભારી હે;
ક્ષમા કીધી હરીકેશી, ક્ષમા કીધી પરદેશી,
ક્ષમા કીધી ગજરૂપિ, અધક આચારી હે;
ક્ષમા કીધી મેતારજ, મોટા મોટા આચારજ,
ઘાણીમાં પીલાણા તોય, ક્ષમા દિલ ધારી હે;
કહે રૂપિ લાલચદ, ક્ષમા કરો ધન સહી,
ક્ષમા ખડગ લઈ કર, રીસકું વીદારી હે. ૧

વાહ ! ક્ષમા સદૃશ્ય કેવો ઉત્તમ છે ! અવશ્ય ક્ષમાથી તો ધણું કોરૂં કર્મનો પણ ક્ષય થાય છે. પણ આપણામાં અનાદિ કાળથી પરદોષો નિરીક્ષણ કરવાની કુરેવ પડી હોય છે, પણ પોતામા હજારો દોષો છે ને હજારો ખામીઓ છે તે તો જરા જોતા નથી. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

હાહા—પુરો પુરો સખકું કહે, પણ પુરા ન દીસે કોઈ;
જો ઘર શોધું મેં માયરો, તો મુજસુ પુરો ન કોઈ. ૧

નિજ અવગુણ નીહાળવા, કરો યતન નરનાર,
તો પામે સુખ શાશ્વતાં, સર્વ શાસ્ત્રના સાર. ૨
પરદોષોને દેખવા, તે સહેલું છે કામ;
કંઠ્ય દોષો નિજ દેખવાથી, પામે સુખ ધામ. ૩
નિજ દોષો કુંગર સમા, પણ તે નહિ નીરખાય:
પરદોષો ભવ લેશ પણ, પ્રેમે પ્રગટ કરાય. ૪
એહ રીતથી જીવ આ, રહ્યો ભવ મોહર;
પાપપંથને પરિહરો, તો પામે ભવ પાર. ૫

માટે હે મુમુક્ષુ બંધુઓ ! સમભાવથી વર્તીં સર્વનું બહું થાય, તેવાં
સત્કાર્યો કરજો, પોતામાના રહેલા હજારો દોષો સામુ ભેદી તેને ટાળવાનો
પ્રયત્ન કરજો, તોજ આ દુઃખમય મહાભયંકર ભવસાગર સહેજે તરી અંત
લાવી અક્ષય એવી મોક્ષ લક્ષ્મીને મેળવી શકાશે; એમ શ્રી સર્વંશ પ્રશુનું
કહેવું છે. (૮૩)

(૮૪)

મનુ જન્મ હ્યધિ ગમ્ય, ચિનોતિ ધર્મ નયો કદાનૂનમ્ ॥
તસ્ય નૃજન્મ નિરર્થઃ । છાગલ ગલ ગત પયોધરસ્યૈવ ॥ ૮૪ ॥

અર્થ—જે માણસ મનુષ્ય જન્મ પામીને કોઈ વખતે પણ
ધર્મનો સંચય કરતો નથી, તેનું ખરેખર આ જગતમાં જીવવું
વૃથા છે. જેમકે બકરીના ગળામાં રહેલા બે આંચળો તેને પોતાને
તથા પરને કશા ઉપયોગના નથી, અર્થાત તે આંચળ તેને વૃથા
છે; તેમ ધર્મ વિનાના મનુષ્યનો નરજન્મ પણ ખરેખર વૃથા છે. (૮૪)

ભાવાર્થ—આ સંસારમાં ઉત્તમ એવો મોલો મનુષ્યભવ મેળવીને જે
પુરૂષો પવિત્ર ધર્મનો સંગ્રહ કરતા નથી, તેનો જન્મ વૃથા સમજવો. કારણકે
ધર્મ દુર્ગતિમાંથી આપણો ઉદ્ધાર કરનાર છે, વળી ભવાન્ધિ મહાસાગરમાં
કુખતા જીવને બેટ સમાન અને આધારભૂત છે, મહાભયાનક ભવાટ્પીમાં જુલા
પડેલા જીવને માર્ગદર્શક એક અમુલ્ય ભોમીયો છે, માટે ધર્મ દરેક મનુષ્યે
સત્રેમે આદરવા જેવો છે. પોતાની પાસે ભલે કદાચ લક્ષ્યા લક્ષ્મી હોય, તે
બધું અત સમયે ત્રાણ-શરણ થનાર નથી, પોતાના પુત્રો, મિત્રો, કલત્રો

હત્તરાર્ધ] ધર્મ નિયમ પાળ્યા વિના, પ્રજા ભજવા તે વ્યર્થ: ૩૧૯
ઝોસડ સેબેથી શું થશે, પળાય નહિ જો પથ. ૩૧૮

તથા માતાપિતા, બ્રાતા, અનેક નોકરો, ચાકરો હોય, તે પણ અંત કાળે સદાયજૂત થનાર નથી જીવને અંત સમયે તો એક ધર્મ બેઠી અને શરણજૂત છે, અંત સમયની સ્થિતિએ આવી પહોંચેલા મનુષ્યની પાસે વીંટાઈ બેઠેલાં નજદીકનાં સગા સંબંધીઓ પણ કહેશે, કે ભાઈ ! પ્રજા એક સાચો છે, આ જગતનો સર્વ હાલો હાઠ અસત્ય અને હંગામજ છે, માટે ભગવાનને અંતકાળે ભજવો, ધર્મનું શરણ લેવો, એજ એક સાચે આવનાર છે, બીજી સર્વ સામગ્રી અને માયા તો અહીં જ પડી મુકવી છે, વગેરે ધર્મનાં અનુકૂળ વચનો સંભળાવે છે. તેમ ધર્મશાસ્ત્રો પણ ગાજી વળાડીને કહે છે કે:-હૈ જીવો ! તમે બોધ પામો, અને આત્માને સમજવો ! ધર્મ વિના કાંઈ પણ અંતતું સગુ નથી. ધર્મ વિનાનો પુરૂષ છતાં પણ તે પશુ તુલ્ય જીવગી ગુજરે છે. 'આવું પીવું, હવું કરવું, એશઆરામ કરવો એમા કાંઈ જીવગીની સફળતા કરી ન કહેવાય, પણ કાંઈ પરોપકારી કાર્યો કરી દુઃખી જીવોના દુઃખ હરવાં, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ વગેરે આત્માના કદાં જીવોને હઠાડવા આ કાયાનગરીમાં એ દુષ્ટ રાક્ષસો બહુ ફાવી ગયા છે, અને મોહરૂપી મહિરા પાછને આ નિર્મળ આત્માને ઘેર અધકારમાં કુપાડી રાખે છે અને અચાનકજ સદાય રમાડે છે તેને માટે કહ્યું છે કે:—

કવિત—એહી કાયાનગરીએ ચિદાનંદ રાજ કરે,
માયાશી રાની સંગ રંગ હોઈ રહ્યો હે;
ક્રોધ હુવો કોટવાળ, મોહ હુવો ફોજદાર,
લોભ તો વજીર સખે છુટ અનુસર્યો હે;
માન જેસો કાજી જાકે લીનકો ન અદલ માન,
કામ તો બકની બેશ વાકો આન બહો હે;
અપની રાજધાનીમેસે, બે ગુન છુલ ગયો,
જેસે શુદ્ધ પડી તબ કાલ આય બહો હે.

મતલબ કે આ કાયાનગરી આવા દુષ્ટ રાક્ષસોથી ઘેરાયેલી છે, તેથી આ પવિત્ર આત્માનું વાસ્તવ તેજ આઝ્ઞાહિત થઈ ગયેલું છે; ધર્મ કરવાનો વખત પણ તેઓ આવવા દેતા નથી. અહાહા ! આ તે આપણી કેવી અચાનકતા કહેવાય ? કે પવિત્ર ને સારી જોગવાઈ મળ્યા છતાં જરા પણ સન્માર્ગ પર લક્ષ્ય ચોટતુંજ નથી. જાણે કાયા આ જગતમા અહોનિશ ટકવાની જ ન હોય ! એમ અચાની આત્મા માની રહેલ છે. કહ્યું છે કે:—ગાયન

આ કાયા બની અલખેલી રામ, ખુબ જગતમાં ખેલી, એ ટેકો
ગુરુ ભારા તાપમાં નહિ તપેલી, એતો શિતળ છાયામાં વસેલી
રામ. ખુબ. ૧
ગુરુ ભારા કષ્ટમાં નહિ કસેલી, એ તો રસબસ રંગે રમેલી
રામ. ખુબ. ૨
ગુરુ ભારા નહિ એ પુરાણિ થએલી-એ તો નિત્ય નિત્ય બની
નવેલી રામ. ખુબ. ૩
ગુરુ ભારા પિંગળ કહે વાત છેલી, એને જળતા બેધ અકેલી
રામ. ખુબ. ૪

હાથિક ને નથર પદાર્થો છતાં શાશ્વતાં અને અહાથિક માની તે
માયામાંજ રાચી રહેલ છે, પણ સમજતો નથી કે આ નરકાચારૂપી રૂકું
વહાણ મોટા પુણ્યના ઉદ્ભવથીજ મળ્યું છે, તે ભાંગી ન જાય તેટલા વખતમાં
સત્કાર્યો કરી સંસારસાગરને તરી ઝટ આપણે કિનારો મેળવી લેવો બેધબે.
તે વિષે કહ્યું છે કે:—

મહતા પુણ્ય પણ્યેન । ક્રીયતે કાયનો સ્ત્વયા ॥

પારં દુઃખોદર્ધતું । તરયા વન્નમિદ્યતે ॥

અર્થાત્—મોટા પુણ્યે કરી મળેલી આ નરકાચારૂપ નૌકા ભાંગે નહિ,
તેટલામાં સત્તર આ દુઃખસાગર તરી જા, તે નાથ થયા પછી કાંઈ જનવાતું
નથી. જે મનુષ્યો આવી ઉત્તમ ભોગવાઈ મળવા છતાં, કાંઈ પણ આત્મહિત
કરતા નથી, તે ખરેખર પણ જેવાજ મૂઠ સમજવા. કારણ કે ચાર પ્રકારે
મનુષ્ય અને પશુ તો સરખાંજ છે, પણ ધર્મથીજ વિશેષતા હોઈ તેનું
પટાંતર પડે છે, અને ધર્મ કરનાર નર શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. ઉપજાતિ પ્રત.

આહાર નિદ્રા મય મૈથુનં ચ । સામાન્યમેતત્ પશુમિર્નરાણામ્ ॥

ધર્મો હિ તેવામધિકો વિશેષો । ધર્મેણહિના પશુમિઃ સમાનાઃ ॥

અર્થાત્—ભોજન કરવું, નિદ્રા લેવી, ભય પામવો અને મૈથુન સેવ
એટલે સંસારવહેવારનાં, ભોગવિલાસના સુખ ભોગવવા. એ ચાર વાનાં તો
પશુઓ અને મનુષ્યો બન્નેને સરખાંજ હોય છે પણ મનુષ્યમાં એક ધર્મ
વિશેષ હોય તો તે ઉત્તમ ગણાય છે, પણ જો ધર્મ ન હોય તો તે પણ
પશુ સમાનજ સમજવો. વળી આખી-જી દગીનો એટલો વખત ધર્મ ધ્યાનમાં

જય, તેટલો વખત લેજે લાગવાથી ઉત્તમ સમજવો, અને તેટલાજ દિવસો જીવ્યામાં સાર્થક સમજવા, બાકી બધા નકામા દિવસો જય છે, તેમજ સમજવું. તેના ઉપર એક ધર્માતુરાગી, શુશ્રુવંત, આસ્તિક સાચા શેઠનું દબ્દબત કહે છે.

(૧૧૦) સુવિચારી જ્ઞાનનિષ્ઠ સાધુચરિત સાચા શેઠની સુવાર્તા.

કોઇ એક ગામમાં સાચો શેઠ કરીને એક વણિક હતો, તે આમર્ષા એક વખત કોઈ સાધુમહાત્મા પધાર્યા, તેને વંદન કરવા માટે શેઠ ધર્મ-સ્થાનકે ગયા, શુશ્રુવર્ષને હર્ષપૂર્વક વાદી, નમસ્કાર કરી તે સામે બેઠો. શેઠ ધર્મનો ધણો આસ્તિક હતો, અહર્નિશ દુઃખી, દીન, અનાથ પ્રાણીઓ ઉપર કૃષ્ણ અને દયા રાખતો. દયા, જ્ઞાન અને દીનતા તથા પરોપકાર અને પરમાર્થ વગેરે ઉત્તમ કાર્યો સહર્ષ કરી પરભવનું ભાતું બાંધવાને ઉજમાળ ચતો, સાધુસંતોને પરમભક્ત હતો, હમેશાં વિનયપૂર્વક ભક્તિ કરી સાધુ-સંતોનાં હંડા જીમરનો આશિર્વાદ્ગ્રસ્તો માટે મેવાં એટલે કૃપાપ્રસાદ મેળવતો હતો; એમ તે સદા ધર્મમાં પોતાનું જીવન ગુજારતો હતો. સાચો શેઠ ધર્મજ્ઞાસુ અને સાધુસંતોનો પરમભક્ત હોવાથી ધણા સાધુઓનાં હૃદયમાં ભક્તિભાવે તે વસી રહ્યો હતો.

આ સાધુ મહાત્મા નવીન હોવાથી કેટલોક ઉપદેશ આપ્યા બાદ સાધુએ સહેજ પુછ્યું:-આવકજી ! તમારું નામ શું છે ? ઉત્તરમાં નમ્રતાથી શેઠે કહ્યું:- કૃપાળુ શ્રી ! આ ગરીબ વાણીયાને સાચાશેઠના નામથી લોકો બોલાવે છે, ફરી સાધુએ પુછ્યું, ભાઈ ! તમારે દીકરા કેટલા ? ઉત્તરમાં કહ્યું, સાહેબ, મારે એક દીકરો છે. વળી સાધુએ પુછ્યું, ઘરમાં કાંઈ લક્ષ્મીની જોગવાઈ છે કે ? સુખી છોને ? શેઠે ઉત્તર આપ્યો, મહારાજ ! મારા ઘરમાં દશ હજારની મુઠી છે. ત્યારે વળી સાધુએ પુછ્યું, હે શેઠ ! તમેને કેટલા વર્ષ થયા છે ? શેઠે બોલ્યા:-આવીસ વર્ષ. આ એટલા ઉત્તરથી કાંઈ શંકા થઈ. ઉપરના દેખવાથી સાઠ વર્ષની અવસ્થા જણાતી હતી, પણ કાંઈક રોગાદિકના કારણથી શરીરે જરતા (રુદ્ધતા) આવી ગઈ હશે, એમ જણી વિશેષ કાંઈ બોલ્યા નહિ. પછી થોડીકવાર થઈ એટલે નિશાળેથી છુટેલા કેટલાક ઊંકરા તે રસ્તેથી નીકળ્યા. ઉપાશ્રય ઉઘાડો હોવાથી ધારુ કે આપણા મહારાજ પધાર્યા હશે, માટે પંજે લાગતા જઇએ-એમ ધારી અંદર પેદા, નમ્રતાપૂર્વક વિધિથી મહારાજને વાંચા, એટલે શ્રીએ પુછ્યું, ઊંકરાઓ ! તમે કેના.

૩૨૨ એકજ નદી તળાવ નહિ, દુકોન પણ નહિ એક; [વૈરાગ્ય શતક
ધરણી ઉપર ધર્મના, એમજ પંથ અનેક. ૩૨૧

દીકરા ? ત્યારે છોકરાઓએ જણાવ્યું કે:-સાહેબ ! અમે ચાર ભાઈઓ છીએ, અને સાચા શેઠ અમારા પિતા છે. આ સાંભળી સાધુજી આશ્ચર્ય પામ્યા, કે શેઠ કહેતા હતા કે મારે તો એક દીકરા છે, એ મારી પાસે જીકું કેમ બોલ્યો ? માટે આ ઉપરથી તો જણાય છે કે મેં પુછેલા તમામ પ્રશ્નોના ઉત્તરો જરૂર તેણે ખોટા આપ્યા હશે.

છોકરાઓ ગયા પછી કોઈ અન્ય શ્રાવકને પુછી ખાતરી કરી તો જણાયું કે સાચા શેઠને ચાર દીકરા છે, ધરમાં ચાલીસ પચાસ હજારની મુડી છે, અને સાઠ વર્ષની અવસ્થા થઇ છે. તેથી તેના ઉપર અભાવ થયો. વાણીઓ તો જીકો અને મોઢે મીઠો છે, માટે એવા કપટી, જૂઠા અને પ્રત્યક્ષો વિશ્વાસ ન કરવો.

એવામાં થોડીવારે શેઠે ત્યાં આવી હાથ નોંડી વિનયથી કહ્યું:-કૃપાળુ શુર ! હવે વોહોરવાનો વખત થયો છે, તો ગરીબ સેવકનું અહોભાગ્ય છે, કે આપ જેવા કૃપાળુ શુરનાં દર્શન થયાં. આ સર્વ સાંભળી શુર જરા ક્રોધાગ્નિમાં થઇ બોલ્યા:-શેઠીયા ! તું તો મહા જીકો દેખાય છે, તો પછી જીકા વાણીયાનો વિશ્વાસ શો ? તારે ઘેર વેરવાના મારે પચ્ચાણું છે, પંખોઢે મીઠો અને મનમાં જીકો, જમદારે જતો દીકો.” મતલબ કે આવા જીકોનો જમના દ્વારે જ નિવાસ છે. શું તારી લક્ષ્મી મારે કાંઈ ખાઈ જવી હતી ? શું તારા છોકરાઓને મારે કાંઈ સાધુ બનાવી દેવાના હતા ? કે તું જીકું બોલ્યો. બોલ વાર ! તારે ચાર છોકરાઓ છે છતાં તે એક કલ્હી ? લક્ષ્મી ધરમાં પચાસ હજારની છે, છતાં દશ હજારની કેમ કલ્હી ? નામ તો સાચાશેઠ ને બોલી તો જીકો છે. આ સર્વ સાંભળી શેઠ ગંભીર અને શાંતિથી નમ્રતાપૂર્વક બે હસ્ત નોંડી બોલ્યા:-કૃપાળુ શુર ! આપનો રોષ યોગ્ય છે, કારણકે આપના ચિત્તને રોષાકુળ બનાવે, એવો મારો વાણી-વિશ્વાસ આપને ઉપરથી લાગ્યો હશે ખરો, પણ આપ ધીરજપૂર્વક કૃપા કરી તેનો ખુલાસો સાંભળશો, તો જરૂર નિઃસંશય થશો, અને અત્યંત સંતોષ પામી આ ગરીબ સેવક ઉપર અમીદારીની કૃપાવૃષ્ટિ કરશો. કૃપાળુ ! આપે પુછ્યું કે તમારે દીકરા કેટલા ? મેં કહ્યું કે એક છે. જો આપે છોકરા પુછ્યા હોત, તો મારે ચાર કહેવામાં કાંઈ ખાધ નહોતો, પણ દીકરો તો મારે એકજ છે. આપ જાણો છો કે “દી વાળે તે દીકરા, અને છો અંધ કરે તે છોકરા.” નમ્રતા, વિવેક, સદાયરણ અને કલાગરાપણું, માત-

ઉત્તરાર્ધ] શાસ્ત્ર વિવિધ વાંચ્યા વિના, જ્ઞાન ન પામે કોઈ; ૩૨૩
જે જન બહેરો જન-મથી, તે મુંગો પણ હોય. ૩૨૨

પિતાની સેવા ભક્તિ વગેરે સદ્ગુણોથી જે યુક્ત હોય, માતાપિતાનો વિનય કરી સંતોષ-આપનારો હોય, તે દીકરો અથવા પુત્ર કહેવાય છે. નીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

શ્લોક—પ્રીણાતિયઃ સુચરિતૈ પિતરં સપુત્રો ।

યદ્દમર્તુરેવ હિતમિચ્છતિ તત્કલત્રમ્ ॥

અર્થાત્—જે પિતાને હમેશા સદાયરણુ વડે ખુશી કરતો હોય, અને પિતાની બહુ માનપૂર્વક ભક્તિ કરતો હોય તથા શાંતિ પમાડતો હોય તેજ પુત્ર કહેવાય. તેને માટે લોકમાં પણ સામાન્ય રીતે કહેવાય છે કે:—

દુહો—દી વાળે તે દીકરા, ધોરી ને ધરા;

કાંતો વણના પુલડા, કાંતો તલસરા તો ખરા. ૧

તો હે કૃપાળુ મુર ! મારે એક દીકરો ઉપર કહેલા ગુણવાળો છે, અને આકીના ત્રણ તો છોકરા છે. વળી પણ તે વિષે કહ્યું છે કે:—

દુહો—છો બંધ કરે તે છોકરા, રાંડોને વરા;

કાંતો દંડે રાજવી, કાં ભાઈ સાથે તો ખરા. ૨

ને ત્રણ છોકરાઓ તો મને બહુ પળવે છે, શેર તીખાં હંમેશાં લેવરાવે છે, મારે લોહી પીનારા છે, હમેશાં દુઃખના દેનારા છે, સામુ બોલી અપમાન કરનારા છે, અને ચોરી, જુદા, જુગાર વગેરે કૃત્યસન અને દુરાચારોથી પકડાયલા છે, બાણવામાં પણ ઠોક અને મૂઠ છે, ચખાવલા અને આપમતિયા, જાક્કી, હોવાથી મારતર પણ તેમને હિતશિક્ષા આપી શકે નહિ, અને કદાચ આપે તો પાછળથી એવું તો અણુચિંતનું દુઃખ મારતરને ઉપજાવે, કે મારતરને પણ પરતાવું પડે, અને મન સાથે પક્ષો નિશ્ચય કરે કે હવે પછી આ દુષ્ટોને કદી છેડવા જ નહિ. તે વિષે વળી શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

શ્લોક—ઉપદેશો હિ મૂર્ખાંર્ણા । પ્રકોપાય ન શાન્તયે ॥

પયઃપાનં મુર્જંગાનાં । કેવલં વિષવર્ધનમ્ ॥

અર્થાત્—મૂર્ખ માણસને ઉપદેશ દેવા તે તેને ગ્રસ્તે કરવા માટે છે; પણ શાંતિને માટે થતો નથી. જેમ સર્પને દુધ પાવાથી ઝેર ઉત્પન્ન થાય છે, પણ કદિ અમૃત ઉત્પન્ન થતું નથી. વળી બીજું તે છોકરાઓને પદ્મ વર્ષની અવસ્થા થવા આવી ત્રણ મને તે તરફનો સંતોષ નથી, સદા અવગ-

ચંડા એટલે આપમતિએ જ ચાલનારા છે. મેં તેમને તો મનથી દુર જ કરેલા છે. કારણકે વિદ્વાન પુરુષોએ કહેલું છે કે આર જણાને તો એક મોટી ગાસડી બાંધી સમુદ્રમાં નાખી દેવા જોઈએ, તે વિષે ગંગ કવિએ કહ્યું છે કે:—

સવૈયા—પુત્ર કુપુત્ર કુલછન નાર, લડાક પડાશી લજ્જવક સાળો,
બ્રાત અદેખો અરૂ લ'પટ પ્રોહીત, લોહી હીંમત અતિત ધુતારો.
ચાકર ચોર નિશાનક ઢાર હે, સાહેબ સુમ દિવાન કુહારો,
કર્વિ ગંગ કહે સુણ શાહ અકબર ! બારેક બાંધ સમુદ્રમે ડારો. ૧

અર્થાત્—એ બારે જણાને બાંધીને ઊંડા મહાસાગરમાં પથરાવી દેવા જોઈએ. મતલબ કે આ બારે જણાને તો સજ્જન પુરુષોએ વર્જી દેવા જોઈએ, આમાં તે ઊકારા પણ આવી ગયા છે, માટે સાહેબ ! તેમને તો મેં મનથી વર્જી દે છે, મારી ભક્તિ કરનાર, ધરપણમાં પાળનાર, અને વચનને વશ રહેનાર મારો એક જ પુત્ર છે. આ હેતુથી મેં આપને કહ્યું હતું, કે મારે દીકરો એક છે. કહો સાહેબ ! તું સાચું બોલ્યો કે નહિ ? આ સાબળી સાધુજી બહુ જ સંતોષ પામ્યા, અને હર્ષથી બોલ્યા:—શેઠ ! તમારું કહેવું રજેરજ બ્યાજબી છે, કુપાત્ર પુત્રો કરતાં પુત્ર ન હોય, તે સારું. તે વિષે નીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

શ્લોક—વરમેકો ગુણી પુત્રો । ન ચ મૂર્ખ શતાન્યપિ ॥

एकश्चैत्र तमो हति । नैव तारा गणोऽपि च ॥

एकेनापि सुवृक्षेण । पुष्पितेन सुगंधिना ।

वासितं तद् वनं सर्व । सुपुत्रे दुर्लं यथा ॥

અર્થાત્—ગુણવાન એક જ પુત્ર હોય તે સારો, પણ મૂર્ખ સો પુત્ર હોય તો પણ તે સારા નહિ. શાખલા તરીકે એક જ ચંદ્ર આખા જગતના અધિકારને હણવાને માટે શક્તિમાન છે, પણ સેંકડો તાગથી તિમિર નાશ થતું નથી. વળી જેમ વનમાં સુગંધીદાર પુષ્પોથી સુવાસિત એક જ વૃક્ષ હોય, તો પણ તે આખા ઉપવનને સુગંધમય બનાવે છે. પરમ શીતળતા પમાડી શાંતિ આપનારા છે. તેમ ગુણવાન ઉત્તમ સુપુત્રથી કૃષ્ણ શેઠી નીકળે છે. કહ્યું છે કે:—

શ્લોક—एकेनापि कुवृक्षेण । कांटरस्थने बहूनिना ॥

नाशितं तद् वनं सर्व । कुपुत्रेण कुलं यथा ॥

ઉત્તરાર્ધ] આપે ભુકું આપનું, કોઈ ન ચાહી ચિત; ૩૨૫
સહુ ધ્રુવે સ્વર્ગે જવા, નહિ કો નરક નિમિત્ત. ૩૨૪

અર્થાત્—વળી ગર્ભવતી સ્ત્રીને સીમતના મુકૂટ વખતે તેનો દીપર લાત મારે છે તે તેવો જગતમાં બ્યવહાર છે. (સમસ્યામાં) એમ મૂલ્યે છે કે:

દોહરો—વેણુ ! ખરે તું ધન્ય છે, જો જન્મ્યો સુખાત;
નહિ તો રૂપ તરૂણનું, ખોથું તહેની લાત. ૨

અર્થાત્—જો સુપુત્રને જન્મ આપીશ તો તો તને ધન્ય છે; પણ જો એક આર્યાવર્તના આશાભર્યા તરૂણનું શરીર બરબાદ કરીને તું કુપુત્રને જન્મ આપીશ તો લાતનેજ લાયક થઈશ. તે 'વેણુ' અથવા સીમંતવાળી સ્ત્રીના ખોળામાં સોપારી લેવામાં આવે છે, તે એવી મતલબથી કે:—

દોહરો—જોગી રાજ રંક જન, જમી કરીને આહાર;
પુગીની આશા કરે, તેમજ તુજ કુમાર. ૨

અર્થાત્—જોગી ને ભોગી, રાજ ને રંક જમી રહ્યા પછી તૃપ્તિને અર્થે સોપારીની ધ્રુવ કરે છે; તેમજ તારો પુત્ર એવો થતો કે જે સર્વને પ્રિય લાગે, જેની સર્વ ચાહના કરે. વળી તેણીના ખોળામાં એક વાંસ પણ મુકવામાં આવે છે જેનો ભાવાર્થ એ છે કે:—

દોહરો—ઊંડાં મૂળજ અવનીમાં, વાંસ તણાં છે જેમ;
તે રીતે ત્હારી પ્રજા, વધે હ મેશાં દ્વેષ. ૩

અર્થાત્—જેવી રીતે વાંસનાં મૂળ ઊંડાં હોય છે, તેવી રીતે ઊંડાં મૂળવાળા પુત્રને જન્મ આપજો, જેમ વાંસ જંગલ વચ્ચે પણ ટદાર ઉભો રહે છે અને કોઈની મદદની દરકાર નથી કરતો અને આગળ વધી શકે એવા પુત્રને તું જન્મ આપજો. વાસને જેમ કુદરતી પોલીશ-ફેન્ય પોલીશ કરતાં પણ સુંદર હોય છે તેમ તારી સતતી એવી હોવી જોઈએ કે જેને બહારના લલકારી કાંઈ જરૂર જ ન પડે અને જે સ્વાભાવિક રૂપશુષ્કથી જ હંમેશા સુંદર રીતે ખીલી રહે. વળી તેના ખોળામાં રૂળ મુકાય છે, તે એમ ખતાવે છે કે:—

દોહરો—દાડમ સીતાફળ સહુ, મિષ્ટ કરે જન મુખ;
તેમજ ત્હારી સંતતી, કરજો ઘર ઘર સુખ. ૪

અર્થાત્—જેમ દાડમ અને સીતાફળ વગેરે ફળો ખાનારનાં મ્હેં મીઠાં કરે છે, તેમજ તારી સતતી ધરોધર સુખ આપનાર પરમાર્થ થતો. વળી ચોખા પણ ખોળામાં નખાય છે, તે એમ બોધે છે કે:—

હોહરો—સારે નરસે કારણે, ચોખા જેમ પવિત્ર;

તેમ તનુજે તાહરાં, સદા રહે શુદ્ધ ચિત્ત. ૫

અર્થાત્—જેમ ચોખા (લૌકિકમાં) સારા તેમજ નરસા પ્રસંગે પવિત્ર ગણાય છે, તેમ તારાં સંતાન સારાં તેમજ દુઃખ વખતે શુદ્ધ ચિત્ત-વાળા રહે એવા થજો. એવા પુત્રો નહિ હૃતપન્ન થઈ શકે એમ તારૂં મન સાક્ષી પુરતું હોય તો તું અરણ્યવાને લાયકજ નહોતી અને માતા બનવાની તૈયારી કરી તેથી લાતોનેજ લાયક છે. હિંદમાં સ્ત્રીઓને દિયર, નણંદ, સાસુ વગેરે લાતો મારે છે, સતાવે છે, એક પશુ સમાન ગણે છે તેનું કારણ એ કે તેઓ પોતાને તેનેજ લાયક સમજે છે અને તે બધહારમાં તે આનંદ માને છે. વળી સાધુ બોલ્યા: ઠીક વાડ ! ત્યારે તમે લક્ષ્મી માટે જીકું બોલ્યા ? ત્યારે શેઠે કહ્યું. કૃપાળુ ગુરૂ ! આ રંક સેવકને હાથે દાન પુણ્ય વગેરે સુકૃત ખાતામાં તો રૂપીયા દશ હજાર જ વપરાયેલા છે. ધરમાં તો ગમે તેટલો કચરો હોય પણ તેથી મારૂં શું વળ્યું ? જે નાણું શુભખાતામાં પરોપકારાર્થે વપરાયું, તેજ આપણું—એમ શાસ્ત્રકારો કહે છે. માટે સાહેબ, તે હેતુથી મેં દશ હજારની મુઠી કઢી. આ સાંભળી વળી સાધુ બહુ પ્રુશ્ન થયા અને બોલ્યા:—જેઃ ! તમે વાજબી કહ્યું છે, કારણ કે શાસ્ત્રોમાં તે વિષે કહ્યું છે કે.—શ્લોક ગીતિ.

દાનં મોગો નાશસ્તિ સ્ત્રોગતયો મર્વંતિ વિત્તસ્ય ।

યો ન દદાતિ ન મુક્તે । તસ્ય તૃતીયા ગતિર્મવતિ ॥

યદ્ દદાતિ દીનોદિભ્યો । યચ્ચાશ્રાતિ દિને દિને ॥

તત્તે વિત્ત મહં મન્યે । શેષં કસ્યાપિ રક્ષતિ ? ॥

અર્થાત્—દાન દેવામાં, તેનો ઉપભોગ કરવામાં, કે પછી તેનો નાશ થવામાં એ પ્રમાણે ધનની ગતિ—જવાના રસ્તા ત્રણ પ્રકારના છે, તેમાં પહેલો પ્રકાર આત્મહિત કરનાર સર્વોત્તમ છે, બીજો પ્રકાર પિંડોપેક્ષ—પ્રમોદક હોવાથી મધ્યમ છે, અને ત્રીજો પ્રકાર ગેરઉપયોગે નાશ થતો હોવાથી કનિષ્ઠ છે. માટે જે લક્ષ્મીનો, દયા, દાન પુણ્ય વગેરે પરોપકાર અને ધર્મ ખાતે સદુપયોગ થાય છે, તેનું નામ જ લક્ષ્મી ગણાય, અને ખાકીનો બીજો કચરો છે. જેઃ ! એ તો તમે ઝહાપણુકર્યો ઉત્તર આપ્યો, પણ શેઠ ! તમારી સાઠ વર્ષની ઉંમર થયા છતાં ચાલીસ કેમ કહ્યાં ? ત્યારે શેઠે બોલ્યા:—ગુરૂ મહારાજ ! આ સેવકના વીસ વર્ષ તદ્દન નકામાં ગયા છે, જરા પણ સાધુ-

ઉત્તરાર્ધ]   મનાય છે વિશ્વાસથી, સ્વર્ગ અને વળી નર્ક;   ૩૨૭
એમાં સંશય ઉપજે, કહીએ તેજ કુતર્ક. ૩૨૬

સંતની સેવાભક્તિ ધર્મધ્યાન વગેરે કાંઈ પણ પરભવના ભાતારૂપ આત્મહિત ક્યુ નથી. કેવળ મોજમજાહમાં અજ્ઞાનના અધારામાં પરપ્રાણીને પીડવામાં અને પાપમાંજ તે વર્ષો બર્થ યુગરેલાં છે, માટે તે નકામાં સમજવાં, તે વિષે કહ્યું છે કે:-

મનહર હંદ-કૃથલીન કામનિમાં, તૃષના ચામ દામનીમાં,
જારી કરી જામનીમાં, ખુબ બેઠા ખાધને;
બીજાનું બગાડવામાં, દોહત ઉડાવવામાં,
જમવા જમાડવામાં, બેઠા ધુણ ઘોઘને;
ખાનારા મફતીયામાં, લુટાયો મળતીયામાં,
ભારના ભરતીયામાં, ભુલ્યો જાણી બેઠને;
કહી કબ્ક કાપવામાં, કે સુનીતિ સ્થાપવામાં,
એક પૈસો આપવામાં, આવ્યો નહિ કોઠને.

આવી રીતે તદ્દન વિષય ભોગમાં અને અનર્થકારી પ્રસંગમાં મેં વીસ વર્ષો નકામાંજ ગુમાવ્યાં છે. પછી એકવીસમે વર્ષે આપ જેવા કોઈ સદ્ગુણી સદ્ગુરુ પધાર્યાં, તેમની અચૂત સરખી વાણી સાંભળી હૃદય ધીર ઉંઘમાંથી જાગ્યું. તે ગુરુવર્થે એવો તો અદ્ભુત રસ ભર્યો સ્લોક કહ્યો, કે તત્કાળ મારાં હૃદય કપાટ ખુલ્લા કરી દીધા; તે વખતથી જ આત્મહિતના કાર્યોમાં મારો કેટલોક વખત નીકળે છે. તે બોધપ્રદ સ્લોક નીચે પ્રમાણે છે:-

ઉપભતિ વૃત.

येषां न विद्या न तपो न दानं । ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः ॥
ते मृत्यु लोके मुवि मार भूता । मनुष्य रूपेण मृगाश्चरन्ति ॥

અર્થાત્—જે મનુષ્યોમાં વિદ્યા, તપ, દાન, જ્ઞાન, શીળ, સદ્ગુણ, અને પવિત્ર ધર્મ એટલાં વાનાં નથી, તે મનુષ્યો ભૂમિને ભારરૂપ છે, અને ખરેખર તે નર નહિ, પણ નર રૂપે મૃગલાંચો જ ફરે છે. અર્થાત્ તે નર પણ તુલ્ય છે, એમ નહીં સમજવું. આ સ્લોક સાંભળી મારાં હૃદયચક્ત્ર ઉઘડી જતાં મનમાં આવ્યું કે:-હે દુરાત્મન! અધમાધમ! ખરેખર તું પોતેજ ખરો નરપશુ છે. કારણ કે ઉપર રહેલા જીવંતીને કીંમતી કરનાર સાત પ્રકારોમાંથી એક પણ પ્રકાર વસાવી તારા હૃદયને તેં ભાગ્યશાળી બનાવેલ નથી, તો તને એકવાર નહિ પણ ત્રણવાર અને વિશેષ કહીએ તો હજારવાર ધિજ્ઞાર છે! હે પરમકૃપાળુ શૂર! તે દિનથી આ રંક સેવક કંઈક

ધર્મસાધના કરવા સહભાગી બનેલ છે, તેથી ત્યાર પછીના ચાલીસ વર્ષજ
હું લેખામાં ગણું છું, અને બાકીનાં તો કેવળ આનુષ્ઠાની માફક અથવા
અકરીના ગણાના આંચળ માફક કેવળ નકામાં છે, તે હેતુથીજ આ રંકસેવકે
આપને ચાલીસ વર્ષની ઉંમર કહી.

આ ઉત્તરથી તો સાધુજી બહુજ સંતોષ પામ્યા, અને હર્ષાનંદથી બોલ્યા.
વાહ ! શેઠજી વાહ ! ધન્ય છે તમારા નામને, ખરેખર તમે બાહ્ય અને
અંબ્યંતર એમ બન્ને પ્રકારે ખરે સાચા શેઠજી છો; તમારા આવા યાનમય
ખરા ઉત્તરોથી હું પરમ સંતોષ પામ્યો છું. ખરેખર ધર્મસેવન વિના દિવસો
નકામાં છે, આપણા પરમ પવિત્ર શ્રી વીર પ્રભુએ પણ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના
ચોદમા અધ્યયનમાં સાફ રીતે કહ્યું છે:-ગાથા.

જાજા વચ્ચદ રચણી । ન સા પડિ નિયત્તદ ॥

અહમ્મં કુળ માણસ । અફલા જંતિ રાહજો ॥

જાજા વચ્ચદ રચણી । ન સા પડિનિયત્તદ ॥

ધમ્મં ચ કુળ માણસ । સફલા જંતિ રાહજો ॥

અર્થાત્—જેના રાત દિવસો ધર્મમાં જાય છે, તેના દિવસોજ ઉત્તમ
છે, તેનુંજ જીવંતર લેખામાં છે. બાકી તો કુતરાં ત્રિલાડાની માફક જન્મે છે
અને મરે છે. માટે હે શેઠ ! તમે તો ઉત્તમ છે, પણ મને તેની ખબર નહિ,
તેથી તમારા બોલવા ઉપર મને જરાક ચુસ્તો આવેલો પણ મર્મ સમજતાં
હું હવે ધણોજ ખુશી થયો છું, અને તમારે ઘેરજ ભીક્ષા લેવાને માટે
ચાલો ખુશીથી આવું છું. ધણું કરી સત્પુરૂષો મન, વચન અને કાયાએ
કરી એક હોય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે

શ્લોક—મનસ્યેકં વચસ્યેકં । કામમેકં મહાત્મનામ્ ॥

મનસ્યન્યદ્ વચસ્યન્યદ્ । કાયમન્યદ્ દુરાત્મનામ્ ॥

અર્થાત્—મહાત્મા પુરૂષોની મન, વચન અને કાયામાં એકતા હોય
છે, અને દુરાત્મા-દુર્જન મનુષ્યોના મન, વચન અને કાયાનાં બ્યાપારો જુદા
જુદા હોય છે. એમ કહી સાધુ હર્ષપૂર્વક શેઠને ત્યાં ભીક્ષા લેવા ગયા.

આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી એવો સિદ્ધાંત નીકળે છે, કે જે મનુષ્યો ઉત્તમો-
ત્તમ પવિત્ર માનવજીવન મેળવીને ધર્મધ્યાન કરે છે; તેનું જીવન સફળ છે;
ને બીજાઓ આ જગતમાં હાર ૩૫ છે. મોજશોખ અને એશઆરામ કરે-

વામાં આ પવિત્ર માનવ ભવરૂપી રત્ન હારી જ્ય છે, તે જીવનો જન્મ
બહાના ગળામાં રહેલા આચારોની માફક નકામો છે, માટે હમેશાં પરલોકના
હિતને માટે ઉત્તમ ધર્મનો સંચય કરવો, કે જેથી આ ભયંકર અપાર ભવ-
સાગરનો પાર ઝટ પામી અક્ષય મોક્ષલક્ષ્મી મેળવી અજરામર થવાય. એજ
મનુષ્ય જન્મ પામ્યાની સફળતા છે. તે વિષે વળી ધર્મગ્રંથમાં કહ્યું છે કે:-
શ્લોક—ધર્માર્થ કામ મોક્ષાણાં । યસ્યેકોઽપિ ન વિચિત્તે ।
અજાગલસ્તતસ્યેવ । તસ્ય જન્મ નિરર્થકમ્ ॥

(૮૫)

યા વદુ રમાયા રમતે મનસ્ક ।

માનુષ્ય લોકે કિલ માનુષાણામ્ ॥

તાવત્સુખાઽજ્ઞાઽક્ષય મોક્ષલક્ષ્મ્યા ॥

વૃથા યથા પુષ્પકર્થાઽવરેચ ॥ ૮૫ ॥

અર્થ—આ લોકમાં જ્યાં સુધી મનુષ્યોનું મન રમા એટલે
લક્ષ્મીમાં રમી રહેલ છે. ત્યાં સુધી અક્ષય એટલે કોઈ કાળમાં
જેનો વિનાશ નથી, એવી મોક્ષલક્ષ્મીનાં અપૂર્વ સુખની આશા
રાખવી તે તદ્દન વૃથા છે. જેમ કોઈ મનુષ્ય ગગનમંડળમાં પુષ્પ
છાવાની વાત કહે, તે ખોટી સમજવી; કદી આકાશમાં પુષ્પ
ઉગે નહિ તેમ ઉપરની બાબત પણ ખોટી જ સમજવી. (૮૫)

ભાવાર્થ—આ લોકમાં ધન એ એવી તો ચમત્કારી ચીજ છે, કે ભલા
ભલાના મનને પણ શુભવર્ણીમાં ઊતારી મુકે છે. કહેવત છે કે: “ધન દેખી
મુનિવર ચળે” અર્થાત—લક્ષ્મી દેખીને મુનિવરો પણ કોઈ વખત લોભાઈ
જાય છે. જો કે સર્વથા એવા કઈ મુનિઓ હોતા નથી, પણ સામાન્યપણે
એમ કહેવાય છે કે. ધન મુનિવરોને પણ મોહ લેખાવે, તો અન્ય જણને
માટે કહેવું જ શું? ધન માટે લોકો દેશ પરદેશમાં ફરે છે, સાચાખોટા
ધધા કરે છે, અનેક પ્રપંચો સેવે છે, મહાસાગરની ભયંકર મુસાફરીઓ કરે
છે, ધનને માટે મહા કંજીસને પણ કાકા કહેવા પડે છે, નીચની સેવા કરવી
પડે છે, અરે! પૈસા માટે મનુષ્યોને કદી નહિ કરવા લાયક એવા અનાચાર-
અનીતિનાં પગલાં ભરવા પડે છે. મતલબ કે દોહત મનુષ્યોને અધ અનાવે
છે, અને ધર્મની રીતિ પણ ખતાવવા દેતી નથી. કહ્યું છે કે:-

“પૈસા કલુષતા ઉત્પન્ન કરે છે, જડતા રચાવે છે, ધર્મવૃક્ષ તથા, નીતિ, ક્ષમા, ક્ષમાનો નાશ કરે છે, લોભને વધારે છે, મર્માદા તોડે છે, મનને લભાવે છે, તો એવા પૈસા શું શું અનર્થ નથી કરતો ? વળી કાષ્ઠથી જેમ અગ્નિ અને પાણીથી મહાસાગર ધરાય નહિ, તેમ ધણી ધનથી લોભી જન તૃપ્ત થતો નથી, અને હમેશાં અધિક અધિક ધનને મેળવવા ઇચ્છે છે. માટે વિવેકી જને એવા પાપકારી ધનમાં અતિ આસક્તિ ધરવી નહિ.

મતલબ કે ધનને માટે લોકો કેટલાં કેટલાં દુઃખો વેઠે છે, કાયમ વિચારો પણ તે સંબંધમાંજ ચાલતા હોય છે, જેમકે હું શું કરું તો ધન મળે ? કેવી રીતનો વેપાર કરું ? ક્યાં જઈ ? કયો ઉપાય શોધું ? કેમ લક્ષ્યાધિપતિ ગણાઈ ? એવા એવા બીજા પણ અનેક અધ્યટિત તરંગો હૃદયસાગરમાં ઉત્પન્ન કરે છે, ને આવા વિચારોમાં તે બિચારો તદ્દન માડો બની જાય છે, બેચુદ્ધ થઈ જાય છે, કર્તવ્ય કર્મ ચુકી જાય છે, અકર્તવ્યના ખાડામાં પડી જાય છે. કારણકે “લોભને શોભ નથી” અને લોભ એ સર્વ પાપનો ખાપ છે.” તે વિષે કહ્યું છે કે:—

શ્લોક—લોભાત્ ક્રોધઃ પ્રમચતિ । લોભાત્ કામશ્ચ જાયતે ।

લોભાત્ મોહશ્ચનાશશ્ચ । લોભઃ પાપસ્ય કારણમ્ ॥

શેઠવાસિષ્ઠમાં વૈરાગ્ય પ્રકરણ વાચતા તેમાંનો એક પ્રસંગ અહીં લખું છું

સોના તું તો બહા કુપાત્ર, તેને હમકું ખુવાર કીયા;

તું તો સુતો રંગમહેલમેં, હમકું ચોટીદાર બનાયા.

શ્લોક—इयमस्मिन् स्थिरादारा संसारे परिकल्पिता ॥

શ્રી મુનિ પરિમોહાય । સાપિ નૂનં કદર્યયા ॥

અર્થ—હે પ્રાણી ! આ સંસારમાં આ લક્ષ્મી મૂખે વડે સ્થિર તથા ઉત્તમ મનાયેલી છે તે તેઓને મોહ પમાડવાને અનર્થતું મૂળ એવી સાધાવડે ખરેખર કલ્પાયેલી છે. લક્ષ્મી અનંત મનોરથવાળા મહિન અને જડ એવા મુખ પુરુષોને ગોથાં ખવડાવ્યા કરે છે લક્ષ્મીથી ચિંતા ઉપજે છે, અને દુરાચરણો વૃદ્ધિ પામે છે. લક્ષ્મી અસ્થિર છે ધૂળથી જેમ મણિ મલીન થઈ જાય છે, તેમ લક્ષ્મીનડે ડાહ્યા. શૂરવીર અને ચતુર પુરુષો પણ મલીન થઈ જાય છે, હૃદયવામાં આવતી ઝેરી લતા જેમ સુખદાયક નથી પણ દુઃખદાયક

છે અને અંતે નાશ કરે છે તેમ રક્ષણ કરાયેલી લક્ષ્મી સુખદાયક નીવડતી નથી પણ દુઃખને માટે જ વૃદ્ધિ પામે છે. અંતે નાશ કરે છે, અને દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. સત્યદષ્ટિ રૂપી દીવાને છુટાવી નાખે છે અને વિકાર પામે છે. લક્ષ્મી વૈરાગ્યને શિથિલ કરે છે અને વિવેક બુદ્ધિનો નાશ કરે છે. લક્ષ્મી પાણીની લહરી અને દીવાની શિખાની જેવી ચંચળ છે અને અણુધાર્યાં દુઃખમાં નાખનારી છે. લક્ષ્મી મનની વૃત્તિને ખેંચે છે, ખળ અને દુષ્ટોથી વિંટળાયેલી હોય છે. સાહસ કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે, અને ક્ષણભંગુર છે. વળી તે મૂર્ખ મનુષ્યને મોહ પમાડે છે, જ્યાં સુધી આવી તુચ્છ લક્ષ્મીમા મોહ રહે છે ત્યાં સુધી કોઈ કાળે સ્વપ્નામાં પણ પરલોકની પ્રાપ્તિનું સાધન થતું નથી. કઠોપનિષદમાં યમરાજાએ નચિકેતા પ્રતિ જ્ઞાન આપતાં સાક્ષી રીતે કહ્યું છે, કે:-

ન સાંપરાયં પ્રતિમાતિચાલ્લં પ્રમાદાતં ચિત્ત મોહન મૂઢમ્ ॥

અર્થ—પ્રમાદ કરનાર (તથા) દ્રવ્યને મોહવડે મૂઢ અવિવેકી (જન). પ્રત્યે પરલોકની પ્રાપ્તિ રૂપ પ્રયોજનવાળું સાધન બુદ્ધિમાં સ્થિર થતું નથી. સારાંશ કે જ્યાં સુધી દ્રવ્ય આદિક તુચ્છ પદાર્થમા મોહ રહે છે ત્યાં સુધી એકાગ્રતા પ્રાપ્ત નથી, ત્યાં સુધી સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ થતી નથી. માટે શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતામાં કહ્યું છે. કે—સમલોષ્ટા ફલ કાંચનં ॥ જેને સોનું, માટીનું ઢેકું અને પત્થર સમાન છે. જીજ્ઞાસુ જ્યાં સુધી સોનાને માટી બરાબર નથી જોતો, ત્યાં સુધી તેને બ્રહ્મવિદ્યાનો અધિકાર નથી. આ ઉપરથી ગુરૂશ્રીએ એક દર્શાવત કહ્યું કે એક મુમુક્ષુ બ્રાહ્મણે પોતાની સ્ત્રીને પોતે સંન્યાસ લેવાનો વિચાર દર્શાવ્યો પત્નીના સાથે આવવાના આગ્રહથી કહ્યું કે જો તને સોના વગેરે સર્વ પદાર્થો માટી જેવા લાગવા જેટલી વૈરાગ્ય બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હોય તો ચાલ સ્ત્રીએ કહ્યું બહુ સારૂ. પછી સ્ત્રી સાથે આવતાં બ્રાહ્મણુ વિવેકી હોવાથી સંન્યાસીનો વિચાર માટી વાળી વાનપ્રસ્થ ગ્રહણ કરી સપત્તિ છોડી દ્રષ્ટ બન્નેએ વનમાં ચાલવા માંડ્યું. રસ્તે જતાં માર્ગમાં બ્રાહ્મણુએ એક સોનાનો અલંકાર પડેલો દીઠો. પોતાની સ્ત્રી આ અલંકાર જોઈ મોહ પામશે એવા ભયથી બ્રાહ્મણુ પગવડે તેના ઉપર ધૂળ નાખીને ઢાંકી દીધી. આ બનાવ તેની સ્ત્રી જે પાછળ થોડે દૂર ચાલી આવતી હતી તેણે દીઠો. આગળ ચાલતા શ્રમ લાગવાથી બ્રાહ્મણુ તથા તેની સ્ત્રી એક વૃક્ષ નીચે બેઠા. થોડો સમય થાક ખાધ પછી સ્ત્રીએ પુછ્યું કે, રસ્તામાં તમે પગવડે શું કરતા:

હતા ? બ્રાહ્મણે કહ્યું કંઈ નહિ. પરંતુ સ્ત્રીના આગ્રહથી કહ્યું કે, ત્યાં એક સોનાનો ઢાંગીનો પડેલો હતો તે નોંધ તને મોઢ થશે એવા લયથી મેં તે ધૂળથી ઢાંકી દીધો. સ્ત્રીએ કહ્યું, તમે મને ઉપદેશ દો છો; પણ હજી તમે સોનાને સોનું જીઓ એ કહેવાનું તાત્પર્ય એ કે કહેવું સુગમ છે, પણ કરવું મુશ્કેલ છે. બ્રાહ્મણ આટલો વિરક્ત હોવા છતાં સ્ત્રીએ તેની નજર ખોલી માટે અનંતા પ્રયાસે દ્રવ્યાદિક તુચ્છ પદાર્થોમાંથી મોહને કાઢવો જોઈએ. તેમ થાય નહિ ત્યાં સુધી ચિત્તની એકાગ્રતા થતી નથી. જ્યાં સુધી લક્ષ્મી ઉપર મોહ રહે છે ત્યાં સુધી વિવેક બુદ્ધિનો અભાવ હોય છે, અને જ્યાં સુધી વિવેકબુદ્ધિ ન હોય ત્યાં સુધી વૈરાગ્ય આદિક સાધનો પ્રાપ્ત થતાં નથી. વૈરાગ્ય આદિક સાધનો પ્રાપ્ત ન થવાથી ધર્મચરણ રૂપ માર્ગ સ્પષ્ટતો નથી. આ ઉપર એક વિનોદવાર્તા શરૂ થીએ કહી કે—એક વખતે લક્ષ્મી તથા નારાયણ ભગવાનની વચ્ચે સંવાદ થયો. ત્યારે લક્ષ્મીજી કહેવા લાગ્યા કે દુનીયામાં મારા ઉપાસકો વધારે છે. નારાયણ ભગવાન કહેવા લાગ્યા કે નહિ, મારા ઉપાસકો ઘણા છે. પછી તેઓ સંન્યાસી તથા યોગિનીનું સ્વરૂપ ધારણ કરી ચતુર-લોકમાં આવ્યાં. જ્યાં-જ્યાં જીવો જીવે ત્યાં ઝોળીમાંથી સોનાના પાત્રો કાઢી તેમાં જમી તે પાત્રો મૂકી ચાલ્યા જાય, આમ કરવાથી આપું મારા તેને નિમન્ત્રણ કરવા લાગ્યું. નારાયણ ભગવાન જેને ત્યાં ઉતર્યા હતા તે બ્રાહ્મણ પણ લક્ષ્મીજીને નિમન્ત્રણ કરવા લાગ્યો. ત્યારે લક્ષ્મીજીએ કહ્યું કે તારે ત્યાં જે સંન્યાસી ધામે નાખી બેઠો છે, તેને કાઢે, તો આવું. બ્રાહ્મણે તરતજ સંન્યાસીને પોતાના ધરમાંથી કાઢ્યા. પછી લક્ષ્મીજીએ કહ્યું : કેમ આખરે નીકળવું પડ્યું ને ? અર્થાત્ કહેવાનું કે લક્ષ્મીના મોહને લીધે 'હું સંન્યાસીને કાઢું છું' એ કામ અધર્મનું છે એમ બ્રાહ્મણને સ્પષ્ટ નહિ બ્રાહ્મણની તો એક કારે વાત રહી પરંતુ નારાયણ ભગવાન પોતે પણ લક્ષ્મીના સહવાસથી અધર્મતાને પ્રાપ્ત થએલ છે. એ સંબંધમાં વિનોદમા એક કવિ કહે છે કે:-

લહિમઃ ક્ષમસ્વ વચ્ચની મિદં તુલ્કતં । મંધી મર્વંતિ પુરુષાસ્ત્વ દુપાસનેન ॥
નોત્તેત્કથં કમલ પત્ર વિશાલ નેત્રો । નારાયણસ્વમિતિ પન્નગમોગ તુલ્યે ॥૧૬॥

અર્થ—હે લક્ષ્મી, તું ક્ષમા કર. એક તારું નિંદવા લાયક કામ કહેવાય કે પુરુષો તારી ઉપાસનાથી અધર્મ થઈ જાય છે. એમ ન હોય તો કમળની પાંખડી જેવા વિશાળ નેત્રવાળા શ્રી વિષ્ણુ સર્પના શરીર રૂપી શ્યામાં કેમ

સમ્ર રહે ! તાત્પર્ય કે લક્ષ્મીમા મોહ રહેવાથી પોતાનું હિત અગર અહિત પણ સૂઝતું નથી. માટે લક્ષ્મી એ કાંઈ વિચાર દષ્ટિએ જોવાથી સુખનું સાધન નથી. એમ ધારીને આપણે દેશકાળને અનુસરીને નીતિ રીતિથી જે મળે તેમાં સતોષ માની બ્યવહાર ચલાવવો એ ગ્રેયરકર છે. પણ લક્ષ્મીનો મોહ બહુ ન જ રાખવો જોઈએ, નહિ તો તેથી બહુજ દુઃખ થશે.

અર્થાત—લોભથી કોઈ વધે છે, લોભથી અભિમાન ઉત્પન્ન થાય છે, લોભથી સર્વ નાશ થાય છે, એ સર્વ લોભનો વિલાસ છે. લોભી મનુષ્યો પૈસાને માટે દેવ, ગુરુ અને ધર્મને પણ છાંબડામાં ખેસાડી દે છે ! મતલબ કે તેના પણ સોગન ખાતાં અચકાતાં નથી. પોતાના પુત્રોના કે સ્ત્રીના સોગન તે ભાગ્યેજ ખાય, પણ ધર્મના અથવા ગુરુના સોગન તો પગલે પગલે ખાય અને પાપમાં પડતાં પણ ડરતા નથી. લોભી મનુષ્યો પહેલાં તો લોભથી અયોગ્ય પગલાં ભરે છે, પણ પાછળ તો તેને પૂર્ણ પસ્તાવો થાય છે. જેમ એક કુતરો મોઢામાં શેટલો લઈ નદી ઉતરતો હતો, મોઢામાં રહેલા શેટલાનો પડછાયો પાણીમાં પડવાથી બીજો શેટલો તેને સામે દેખાયો, તે જોઈ કુતરાએ વિચાર્યું કે—

લાવને આ શેટલો પણ મોઢામાં લઈ જઈ; એમ વિચારી બિચારો લોભના તરંગોમાં તણાયેલો તે કુતરો મોઢું ફાડી નીચેનો શેટલો લેવા ગયો, તેવામાં પોતાનો શેટલોજ પાણીમાં પડી ગયો ને તળાચે જઈને બેઠો. બિચારા કુતરાએ ધણાયે ફાફાં માર્યાં, પણ આખરે તે હતું તે શ્રમાવી બેસી પોતાના કાર્યમાં નિરાશ બન્યો. માટે અતિ લોભ તે પાપનું મૂળજ છે.

વાહ ! લોભ રાક્ષક વાહ ! તમારું પ્રબળ તો અત્યંત છે. પ્રિય વાંચકો ! જોઈએ એ કુતરાનો મૂળ શેટલો પણ વિનાશ પમાડનાર લોભ રાક્ષસનું પરાક્રમ ! કેવો તે પાછળ પસ્તાયો ! તેમ મનુષ્ય પણ લોભ રાક્ષસના પંજમાં પકડાઈ પાછળ પૂર્ણ પસ્તાય છે. તે વિષે નીતિશાસ્ત્રમાં પણ સાક કહ્યું છે કે—

શ્લોક—યો ધ્રુવાણિ પરિત્યજ્ય । અધ્રુવં પરિસેવતે ॥

ધ્રુવાણિ તસ્ય નશ્યન્તિ । અધ્રુવં નષ્ટ મેવ ચ ॥

અર્થાત—જે મનુષ્યો પહેલાં પ્રાપ્ત થએલી વસ્તુને છોડી બીજી લેવા ફોડે છે, તો તેની પહેલી વસ્તુ નાશ પામે છે, અને પછીની વસ્તુ પણ નાશ પામેલી છે. અર્થાત—અતો ઋષ્ટસ્તતો ઋષ્ટ એમ સર્વથી નાશ પામે છે, માટે પૂર્વોપાર્જીત પુણ્યોદય મુજબ પ્રાપ્ત થએલમાં સંતોષ પકડવો. કારણ

કે સંતોષ સમાન અન્ય સુખ નથી. તે વિષે પ્રતાપકાશમાં કહ્યું છે કે:—
સંતોષ તો હિં પ્રવલં ચ સૌખ્યં । સૌખ્યેન કૃત્વા ભવતીતિ ધર્મઃ ॥
‘ધર્મેણ કૃત્વા ભવતીતિ મોક્ષઃ । મોક્ષે જિનૈસ્તકમનંત સૌખ્યમ્ ॥

અર્થાત—સંતોષથી ઉત્તમ પ્રકારનું સુખ મળે છે, ઉત્તમ પ્રકારના સુખથી પવિત્ર ધર્મ સાધી શકાય છે અને પવિત્ર ધર્મ સાધવાથી પ્રાણી મોક્ષગતિ મેળવે છે; જે મોક્ષગતિમાં શ્રી જીનેશ્વર ભગવાને કહેલાં અનંત સુખનો ભોગી બને છે. માટે સંતોષ એ મોટામાં મોટું નિધાન છે. સંતોષ એવ પુરુષસ્ય પરં નિધાનમ્ ॥ અર્થાત સંતોષ એ ઉત્તમ પ્રકારનું મોટું નિધાન છે, પણ તે નિધાન તો ભાગ્યશાળીના હાથમાં જ આવે છે. બાકી તો તે મિત્રારા લક્ષ્મીના હાથે લોભરાક્ષસના પંખમાં પકડાએલા હોય છે, આખી જીંદગી ‘ધનારામા ધનારામા’ કર્યાજ કરે છે । તો જ્યાં સુધી મનમાં ધનનીજ ઝંખના થતી હોય, ત્યાં સુધી તેને ધર્મોપદેશ પણ જરા ફરતો નથી; ધર્મ વિના આકાશપુષ્પોની માફક તેને અક્ષય મોક્ષલક્ષ્મીના સુખની આશા રાખવી પણ નકામી છે. લોભથી કેવા છુરા હાલ થાય છે અને કેવી વિટ-બનામાં આવી પડાય છે ? તેના ઉપર મહા લોભી અને કજીસનું નીચેનું દૃષ્ટાંત વાંચો.

શ્લોક—અતિલોભો ન કર્તવ્યો । અતિલોભે વિનાશનમ્ ॥

અતિલોભાપ્રમાવેણ । સાગરઃ સાગરં ગતઃ ॥

અર્થાત—મનુષ્યોએ અતિ લોભ કરવો નહિ, કારણ કે અતિ લોભથી વિનાશ થાય છે; જેમ અતિ લોભના પ્રભાવે સાગર નામનો શેઠ ધણી લક્ષ્મીવાળો જતાં દરિયામાં કુબ્ધી મરી ગયો, તેનું દૃષ્ટાંત નીચે પ્રમાણે.

(૧૧૧) સૂમ અને દ્રવ્યલોભી શ્રીમત સાગરશેઠની વાત.

કોઈ એક નગરમાં સાગર નામનો શેઠ રહેતો હતો. તેમને ચાર દીકરા હતા, ધરમાં લક્ષ્મી સંપૂર્ણ હતી. સાત પેઢી સુધી ખાધ, અને ગમે તેટલું ખર્ચે તો પણ ધરમાંથી ધન ખુટે નહિ એટલે બળનો ભયો હતો. પણ તે શેઠ અતિશય કૃપણ—સૂમ હતો, ચમડી જાય પણ દમડી ન જાય એવી અત્યંત અધમાધમ કંજીસ પ્રકૃતિવાળો કદી, દરિદ્રી, કરતાયે છુડેો હતો.

કાંઈપણ રીતે ધનનો સંચય કરવો એજ તેનું જીવનસૂત્ર હતું. જાણે તેને મળસુતીમાંજ લોભવૃત્તિનું પાન કરાવવામાં આવ્યું હોયની તેમ દરેક કાર્યમાં

તેની લોભવૃત્તિ પ્રગટ થતી, ‘ચમડી તુટે પણુ દમડી ન છુટે’ એ કહેવત અક્ષરે અક્ષર તેને લાગુ પડતી હતી. એક ધડી પણુ પોતે નવરો ખેસતો નહિ, અને ધરના માણસોને ખેસવા દેતો નહિ. કામ, કામ અને કામ, બસ કામ એજ તેનો ખોરાક હતો. જે દીવસે સાજ પડ્યે કંઈને કંઈ પણુ લાડારમાં પડતું તે દિવસ તે લેખાનો માનતો અને રાતે કંઈક નિદ્રા લેતો; પણુ જે દિવસ કમાણી વગર ખાલી જાય તે દીવસે તેને તાવ ચડી આવતો અને આખી રાત ખેંચેનીમાં પસાર થતી હતી. હલકામાં હલકું ધાન્ય તેના ધરનો ખોરાક હતો. ધી, ગોળ, ખાંડ કે સાકરની વાત શી કરવી ? એ બધી વસ્તુઓનું દર્શન પણુ તેના ધરના માણસોને લાગ્યેજ થતું. પગમાં પગરખાં પહેરવાની તો તેણે બાધા લીધી હતી અને નવાં લુગડા પહેરવાના તો સમ બાધા હતા કાંઈના પહેરેલાં ફાટેલાં તુટેલાં જીના વસ્ત્રોને થીંગડ થાંગડ કરી તે પહેરતો. એક દમડી પણુ જાનમાં પોતે તો ખરચતોજ નહિ. પણુ બીજો કોઈ જાન દેતો અને ખરચ કરતો માણસ તેના જોવામાં આવતો તો તે દીવસ તેનો ખેંચેનીમાં જતો હતો. એક દીવસ તે દુકાનેથી ઘેર આવ્યો ત્યારે તેનું મોં પડી ગયું હતું. ચહેરો બદલી ગયો હતો. ઉંડા ઉંડા નીસાસા નાંખતો હતો. આ જોઈને તેની કંજીસ સ્ત્રીએ પૂછ્યું.

દોહરો—સુમની પૂછે સુમકો, કહાંસે બદન મલીન,
કહાં ગાંઠે ગિરપડે, કહાં કિસીકું દીન.

તે સમજતી હતી કે જ્યારે એક દમડી ખોવાઈ ગઈ હોય કે દેવાઈ ગઈ હોય ત્યારેજ મારા ધણીની આવી ગમગીની ભરેલી ખેંચેનીવાળી દશા થાય છે. એમ ધારીને તેણે પૂછ્યું. તેના જવાબમાં સુમબે કહ્યું.

દોહરો—નહિ ગાંઠે ગિર પડે, નહિ કિસીકું દીન;
દેતાં દીઠાં ઝોરકો, વહાંસે બદન મલીન.

અરે અલ્લહહીન સ્ત્રી ? તું હજી અને ઝોળખતી નથી ? મારી દીધેલી ગાંઠ છુટે ખરી કે ? જેમ બહારની ગાંઠ ન છુટે તેમ અંદરની ગાંઠ પણુ થીં છુટવાની હતી અને એમ હું કાંઈને દમડી ચખાડું તેવો છું ? આજે રસ્તામાં ચાલતાં એક ગૃહસ્થ બીખારીઓને અનાજ કપડાં વિગેરે દેતો મારા જોવામાં આવ્યો ત્યારથી મારા પેટમાં દુઃખવા આવ્યું છે ને ખેંચેની થઈ પડી છે

વળી તે એક વખતે ધરમાંથી એક દમડો લઈ બનરમાં કંઈ લેવા
ગયેલો ત્યાં જે બનાવ બન્યો તે પણ ખરેખર સાંભળવા જેવો છે ને જ્ઞાન
સાથે ખરેખર ધણીજ ગમત આપે તેવો છે. તે એ છે કે:—

સંવેથા

સુખ કહે સુણ રે દમડા, ચમડી કટહી પણ તો ન બટાવું,
ઠંડી મરૂં અરૂં પાવ ઝરૂં, ઉપવાસ કરૂં પણ તો ન બટાવું;
જાઈ ધરૂં મટીકા ઘરમેં, દશ હાથ જમીનકે બીચ દટાવું,
તું મત જાઓ મુવે તખ્તી બડ ભૂજંગ ભઈગળે લપટાવું.

અર્થાત્—એક વખતે કોઈ એક સુખ—કંજુસ—કૃપણ માણસ ધરમાંથી
દમડો લઈ મુડીમાં રાખી બનરે ન છુટકે કોઈ ચીજ લેવા ગયો. પણ જ્યાં
પોતાની મુડી ખોલી ત્યાં હથેળીમાં પરસેવો વળેલ જોઈ તે કંજુસે વિચાર્યું
કે જરૂર હું આને વટાવવા જાઉં છું, તેથી તે રાવે છે. પછી દમડાને તેણે
કહ્યું ભાઈ દમડા ! હવે તું રા મા ! રા મા ! તને ધરમાંથી બહાર કાઢ્યો
તેથી તું રાવે છે, તે હું જાણી ગયો. પણ જા હવે તને નહિજ વટાવું.
ભલે મારી ચામડી તુટે તોય નહિ વટાવું, ભલે ટાટે મરૂં, તકકામાં બળું કે
અગ્નિમાં બળું, તથા ભુખે મરૂં, અપવાસ કરૂં પણ હવે તને નહિજ વટાવું.
હવે તો તને ધરે લઈ જઈ માટીના ઘડામાં પાછો નાખી દસ હાથ ઉડો
ખાડો ખોદી તેમાંજ દાટી દઈશ પણ હવે તને નહિ જ વટાવું, તે નહિજ
છોડું. છેવટે તું નક્કી જાણુજે કે હું મર્યા પછી પણ મોટો ભુજંગ થઈને
તારે ગળે લપટાઈ તને વીટળાઈ પણ હવે તને નહિ તણું એમ કહીને
તેણે દમડો ધરે પાછો લાવી ઘડામાં મુકી દીધો.

અર્થાત્—પોતાના પિંડ અને પેટ માટે પણ પાઈ ખર્ચતાં ટાઢીયો
તાવ આવી જાય ! તો પછી પરોપકારને અર્થે પણ તે કંજુસથી પાઈ
પણ કેમ ખર્ચી શકાય ? કદાચ તેણે માંખી પડી હોય, તો નીચેની
જોડા ઉપર મુકે, તો તેને દાનપુણ્યમાં ઉદારતા હોયજ ક્યાથી ? તેને તો
પૈસા કેમ મેળવવા ? કેમ વધારવા ? અને કેમ સાચવવા ? એજ સંખના
સદા રહેતી હોય છે. તે વિશે કહ્યું છે કે:—

શ્લોક—લોમેન વુદ્ધિશ્ચલતિ । લોમે જનયતે તૃપામ્ ॥

તૃપાર્તો દુઃખમાજ્ઞોતિ । પર જ્ઞેહ ચ માનવઃ ॥

અર્થાત્—લોભે કરીને શુદ્ધિ ચલિત થાય છે, તે લોભ અત્મંત તૃષ્ણા

વધારે છે, ને તૃષ્ણા ભરેલ મનુષ્ય લિભયલોકમા મહાન દુઃખને પામે છે; લોભી જન કૃપણતાને લીધે એક પાછં સરખી સન્માર્ગે વાપરી શકતો નથી. કુદરતની કળાજ કાંઈ વિચિત્ર છે ! કે જે મહાકૃપણ જે તેના ધરમાજ પુષ્કળ ધન છે, અને જે મહાઉદાર છે, દયાળુ વૃત્તિવાન ધર્મી છે, દાનપુન્ય કરવાનો પ્રેમી છે તેને મહાગરીઆઈ પીડી રહેલી છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

કવિત:—કમલા નિવાસી વાકુ, મૂઠ મતિ ગાંત દીની,

પ્રકૃતિ, ઉદાર વાકુ, કોડી નહિ દીની હે;

કામીની કોકીલાસમ, મૂર્ખ કે પાને પડી,

શખજી કુવડ નાર, ચતુરકું દીની હે;

સમુદ્ર અગાધ નીર, ખારો કર દીનો તેને,

ખગ ખગશે ખનાયો; કહા ગતિ કીની હે,

કવિ ચંદ કહે જગદીશ, તેરે પાય પડું,

વિરચીકું કયા કહું, વિજયા કછુ પીની હે

છર્યો:—રનવન કીથો કલંક, કાયાને અમર ન કીની,

લક્ષ્મી લઈ દાતાર, કૃપણ કર પ્રેમે દીની;

સોને ન કીથો ન સુગંધ, કીની કસ્તુરી કાલી,

નિષ્કળ નાગરવેલ, બહોત ફળ લાગ્યા તાડી,

ચકવા રેન વિજવો કહ્યો, સાગર નીર ખારો કીથો;

કવિ ગંગ કહે રે ઠાકરા, તું ઠેર ઠેર ભુલી ગયો.

આવી કૃપણ પ્રકૃતિથી તે શેઠના ચારે પુત્રો મુંઝાતા હતા, તેઓ મનના ઉદાર હતા, દયાળુ દીલ વાળા હતા; પણ શું કરે ? તેમનું કાંઈ ચાલતું નહિ, કારણકે મીલકત બધી શેઠના હસ્તક હતી તે ચારે પુત્રોને પરણાવેલા હતા, તેથી રખેને રોજનો ખર્ચ પણ ધણો થઈ જાય ! એવી બીકથી શેઠ બીજી કાંઈ પણ વસ્તુ લાવે નહિ, ફક્ત તેલ ને ઝોળા એજ હ મેશા ખાવાનો ખોરાક હતો. તેમા પણ કંજસ પોતાનો, પોતે કાઢી આપે ત્યારેજ વહુઓથી રાધી શકાય. તેમા પણ કદાચ કોઈકે દિવસ વધારે ખર્ચ થયો હોય, તો મનમાં બહુજ ચીડાય, ગુસ્સે ભરાય કોઈ મેમાન આવ્યા હોય, તો પણ જાણે કોઈ શત્રુ આવ્યો હોય નહિ એમ માને ! એટલી બધી લક્ષ્મી છતાં વળી હદ ઉપરાંત કરકસર છતાં તેના લોભનો પાર ન હતો. જાણે આખા લોકની બધી લક્ષ્મી મારા ધરમાં આવતી હોય તો સાફ, એમ લોભી પુરુષોના અંતઃકરણમાં

થાય. છે ! અને તેથી જ કેટલાએક લોભી મખીચુસ મનુષ્યો લોભને લીધે પ્રાણધાતક કાર્યો પણ કરે છે, તેના મનમાં દયા રહેતી નથી. લક્ષ્મીને માટે અનેક પ્રકારના જીહાં બોલવા, જીહાં પ્રપંચો રચવા, જીહાં સાક્ષીઓ પુરવી, જીહાં ખતો લખવાં, વગેરે અનેક અધમાધમ કાર્યો કરે છે. અને કેટલાએક લોભને લીધે ચોરી પણ કરે છે, ચોરાઉ માલ સંધરે છે, સસ્તામાં ખરીદે છે; વગેરે મહાપાપમાં પડે છે અને સૂડેલું અગડેલું છતાં સસ્તું જાણી લે છે.

હે વાચકો ! આપણા દ્રષ્ટાંતનો નાયક સાગર શેઠ પણ ધનપ્રાપ્તિ માટે ઝોઝાં કાવતરાં કરતો ન હતો, વિશેષ ધનની પ્રાપ્તિ માટે કદાચ ગળાં કાપતાં પૈસો મળતો હોય, તો તેવાં નીચ કાર્યો કરતાં પણ અચકતો નહતો. વિશેષ ધનની પ્રાપ્તિ માટે એકલા શેઠે ચારે પુત્રોને પાસે બેસાડી કહ્યું કે:-તમે કોઈ પરદેશમાં જઈ ધન મેળવો, બેઠાબેઠા તો રાજના ભંડાર પણ ખુદી જાય છે ! તો પછી આપણે વણીક જાતિથી નવરા બેસી રહેવાય ખરું કે ? માટે તમે જરૂર કાલરાજ પરદેશ ઉપડી જાઓ અને પૈસા ખુબ મેળવો, આ વાત સાંભળી ચારે પુત્રો વિચારમાં પડ્યા, અને કહ્યું કે:-અહો ભાઈઓ ! લોભ કેવો બળવાન થતો છે ! આટલું બધું ધન છતાં પણ હજી આ કંજુસડાતું મન ધરાતું નથી, અહો ! ધિક્કાર છે તુંજી રાક્ષસીને !

ખરેખર આ જગતમાં તેને જ ધન્ય છે, તે જ ભાગ્યશાળી છે, અને તે જ આ દુઃખમય સંસારસાગર તર્યો સમજવો, કે જેણે જગતને મોહ પમાડનારી આશા તૃણાદિ સર્જિણી જીતી છે. પણ તે જીતવી ધણીજ અશક્ય છે, માટે મહાપુરુષો પણ તૃણાદિની કહે છે કે:-હે તૃણાદિ ! તને હજાર વાર મારા નમસ્કાર છે. કારણ કે તું ધૈર્યવાનને પણ વિહવલ કહેતાં બેભાન બનાવી દે છે ! તે તજી લોકના નાથ એવા વિષ્ણુને પણ વામન બનાવી દીધા !

કારણકે આશાતું ચક્ર કોઈ એવું તો વિચિત્ર છે, કે લોભી મનુષ્યને જેમ જેમ લાલ થાય છે, તેમ તેમ તેની લોભ દશા વધતી જાય છે. હજારપતિ થયો કે દશ હજારની આશા થાય છે, તેટલો લાલ થતાં લક્ષપતિની આશા, પછી કોટી પતિની આશા, કોટી પતિ થઈ રાજ્ય મેળવવાની આશા, તે પ્રાપ્ત થતાં ચક્રવર્તી થવાની આશા, પછી તેનો લાલ થતાં દેવપણાની આશા, તે પ્રાપ્ત થતાં ઈશ્વરપણાની આશા થાય છે; એમ આશાવેલ વધતી ને વધતી જાય છે, પણ તેનો છેડો અલોકાકાશની પેઠે કદી આવતોજ નથી. આપણો પિતા પણ ધણો જ લોભિષ્ટ છે, તેથીજ આપણને પરદેશમાં વિશેષ ધન

કમાવા માટે મોકલે છે, માટે ધિક્કાર છે તેની લોભ કથાને !” આપણે પણ અત્રે રહી અસલ સંકટ વેઠવું પડે છે, માટે આ સ્થાન છોડીશું તોજ સુખી થઈશું; એમ અન્યોઅન્ય ચારે જણાએ નિશ્ચય કરી સવારના પહેારમાં પિતાની રજા લઈ જીઓને પણ સુખતું કારણ જણાવી ત્યાંથી વિદાય થયા. હવે સાગરશેઠે વિચાર્યું કે ઠીક થયું, આટલો ખર્ચ તો આપણા ધરમાંથી બચશે, અને તેઓ રજાશે તે ધરમા ઉમેરો થશે. એમ ધારી હૃદયમાં હર્ષિત થતો ત્યાં રહ્યો, અને અનેક પ્રકારની વિત્તોપાજ્ઞની તરંગમાળાઓ મનમાં ગુંથવા લાગ્યો. ધરમાં જેમ ઝોહો ખર્ચ થાય, ને દ્રવ્ય વધારાય તેવી ગોઠવણો કરવા લાગ્યો. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

હોહરો—ખાય ન ખરચે સુખ ધન, ચોર બધું લઈ જાય;

મધ લેતાં જેમ વાલરી, મધમાખી પરતાય.

“કૃપણ માણસનું ધન દેવને માટે, વિપ્રને માટે, કુટુંબી જનોને માટે તથા પોતાના આત્માને માટે પણ કાંઈ ઉપયોગી થતું નથી. તેનું ધન તો અગ્નિ, ચોર કે રાજાને હાથ પડે છે. કાઠીઓએ ભેથું કરેલું ધાન્ય, માખીઓએ સચેલું મધ તથા કૃપણે મેળવેલી લક્ષ્મી એ ત્રણેના ભોગી પારકાઓજ થાય છે. તેમ આપણી કથાનો નાયક ધનલોભુપ સાગરશેઠ પણ ધરમા ઝોહ્યું ખર્ચ થાય તેવી ગોઠવણ કરવા લાગ્યો. ચાર પુત્રવધુઓ રખેને કાંઈક વધારે ખર્ચ કરી નાખશે, વખતે ધન ઉડાડી મુકશે, એવા ડરથી સિપાઈની પેઠે ધરનું રક્ષણ કરવા કાયમ ડેલીમાં બેસી રહેતો હતો. વળી બહાર નહિ નીકળવાનું એક ખીજીનું પણ અગત્યનું કારણ હતું, તે એ કે, પોતે એવો કૃપણ હતો કે પોતે તો કદાપિ પણ પરોપકાર અર્થે કદી દાનપુણ્ય-ખાતામાં એક પાઈ સરખી પણ વાપરે નહિ, કોઈને તે સંબંધી ઉપદેશ પણ દે નહિ, પણ કોઈ ઘાતાર ઉઘાર દીલથી દીનજનોને દાનુ દેતો સાંભળ્યો હોય, તો પણ તેને ટાલીયો તાવ આવી જતો હતો અને તેનું શરીર તથા મન કરમાઈ જતું હતું. તેના પ્રત્યક્ષ પુરાવા તરીકે તેને એક વખત બળિત અનુભવ પણ થયો હતો.

એક વખતે કોઈ કાર્ય પ્રસંગે શહેરમાં જતાં કોઈ ઉઘાર ગૃહસ્થ દાન પુણ્ય કરતો સાંભળ્યો, કે તરતજ તેના મનમાં મહાચિંતા થઈ, શરીર શુષ્ક થયું, અને સખત તાવ આવી ગયો. તરતજ ધરભણી પાછા ફરતાં તેને એક

તેનો કૃપણ મિત્ર સામે મળ્યો, તેણે પોતાના મિત્રની આવી શોકાક્રુષ્ણ સ્થિતિ
નોંધ તેને પૂછ્યું કે:— મનહર છંદ.

એક સમે વાઢમાં કૃપણને કૃપણ પુછે,
કેમ પ્રિય મિત્ર મહારા દુઃખો થઈ ગયો ?
દાન દીધું કોઈને કે વૈદ દવામાં દેવાયું;
ચોર આંતરે કે શું રાથે તુને દંડીયો ?
ત્યારે કહે નહિ નહિ, દાન તો હું કદિ ન દઉં,
ખીજે કોય દેતો હોય તો, તેને કહું ન દીયો,
વહે મુનિ વિનયચંદ, દેતો કોઈ સાંભળ્યાથી,
તરતજ આયો મુને તાવ હહહહીયો.

આવા પ્રકારની અતિશય કૃપણ પ્રકૃતિ હોવાથી કોઈ દિવસ બહાર
નીકળતો ન હતો, તેથી ચારે પુત્રવધુઓ મનમાં ઘણી મુઝાની હતી અને
અતિશય પરાધીનતાનું દુઃખ હોવાથી પોતાના કુષ્કર્મોને અહર્નિશ ધિક્કારતી
હતી અને હમેશાં તેલ ચોળાના ખોરાકથી પેટની પીડાઓ ભોગવતી હતી.

એક વખતે સાગરશેઠ તેલ ચોળા ખુબ ખાધ મેડી ઉપર સુષ ગયો
હતો, તે સમયમાં કોઈ નિઃસ્પૃહી જૈનમુનિ મહાત્મા બીક્ષાં અર્થે અણચિત્તમાં
ત્યા પધાર્યા. મહાત્માને દેખતા વેતજ સર્વે વહુઓ ઉભી થઈ આનંદપૂર્વક
સામે આવી ત્રૈમૂર્તિ વંદન કરવા લાગી. પોતાની આખી જીંદગીમાં
પ્રસંગ પહેલવહેલો પ્રાપ્ત થયો વહુઓ પોતાને પરમભાગ્યશાળી માનવા
લાગી. અહો ! ધન્ય છે આપણને કે આજે આપણું આગણું પવિત્ર થયું,
આમ આનંદ માનની લળીલળી વિધિવદન કરવા લાગી. પછી મહાત્માને
સુઝની નિદોષ બીક્ષા આપી સ્તુતિ કરવા લાગી, પોતાની ગૃહસ્થિતિનું દુઃખ
પ્રગટ કરતી પરાધીનતાના દુઃખ માટે અત્યંત અશ્વેસ કરતી બોલી:—
હે પરોપકારી મહાત્મા ! અમે પરાધીનતાના કપરા કેદખાનામાં પકડાએલી
દુઃખી અબળાઓ છીએ, એવો પૂર્વોપાર્જીત મહાપાપનો ઉદય છે, કે કદી
પણ દેવદર્શન, દાનપુણ્ય, સાધુસંતની સેવાભક્તિ તથા તેમના મુખનો હિતો-
પદેશ, વચનામૃતોનું શ્રવણ વગેરે કાંઈ પણ સુકૃત કાર્યો કરવાને ભાગ્યશાળી
બનાવું નથી; અમારી આ દુઃખી જીંદગી કેવળ પાપમાં જ પડી રહી પૂર્ણ
થાય છે, અરે ! કાગ અને કુતરાની માફક આ જીંદગી એજે જ યુમાવીએ
છીએ. તે વિષે કહું છે કે:—

ઉત્તરાર્ધ] અતિ નમ્રને દયાનવો, ઉન્મત્તનો એ ચાલ; ૩૪૧
નિત્રિને નૌકા અતિ નમે, તો ચપિ પાતાળ. ૩૪૦

કોહરો—સાવ સોનાકા નગર બના, પારસમણીકી પોળ;
જસ વર સંતાનકા પગલા નહિ, ત્યાં જમડા કરે ધમરોળ.

માટે અમારી પાપી જી દગીને ધિક્કાર છે । જે મનુષ્યો મનુષ્યજન્મ પામી
કદી કાંઈ પણ આત્મહિત કરવામાં સન્મુખ બનતો નથી, તેનું જીવન અજ-
ગલ રતનની માફક સાવ બ્યર્થજ છે. અમે પણ એજ પંકિતની દુહાંગીજ
હોએ, કોઈ ખારભૂમીમાં મીઠી મીઠી વેરડી સમાન આપ સદ્ગુણના દર્શનનો લાભ
થયો એજ મહત્ત્વ પુણ્યની નીચાની છે. આજ અમારૂં હૃદય પવિત્ર બન્યું છે,
શેઠ ઉપર સુતા છે તેથી ભયનો પાર નથી, પણ આપના શરણથી સર્વ પ્રકારે
સાર જ થશે. ઉત્તમ પુરૂષોના દર્શન સર્વને સુખકારી છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:-

શ્લોક—સાધૂનાં દર્શનં પુન્યં । તીર્થં ભૂતા હિ સાધવઃ ॥

તીર્થં ફલતિ કાલેન । સદ્ય સાધુ સમાગમઃ ॥

ચંદનં શીતલં લોકે । ચંદનાદપિ ચંદ્રમાઃ ॥

ચંદ્ર ચંદનયોર્મર્ધ્ય । શીતલા સાધુ સંગતિઃ ॥

અર્થાત્—સાધુ મહાત્માઓનાં દર્શન થવા એ એક મહાન પુણ્ય રૂપ
છે. કારણ કે સાધુ પુરૂષો ખરેખર તીર્થ રૂપજ છે. અરે ! ખરૂં કહીએ તો
સાધુ દર્શન તીર્થથી પણ વિશેષ છે, કેમકે તીર્થ તો કાળે કરી
ફળીભૂત થાય છે, પણ સાધુ સમાગમ તો તરતજ ફળે છે. લોકમાં ચંદન
ધણું શીતળ મનાય છે, તેથી ચંદ્રમા વળી ધણોજ શીતળ છે; અને તેથી
પણ સાધુપુરૂષની સંગતિ અતિશીતળકારી છે. તો હે ગુરૂમહારાજ ! આપ
પરમદયાળુ છો અને અમે તો ધણી દુઃખી છીએ. સસારસાગરમાં
ડુખીએ છીએ.

એ પ્રમાણે પોતાની મહાદુઃખમય પરાધીનતાવાળી દુઃખી સ્થિતિ
જણાવતાં ચક્ષુમાં આસુ ભરાઈ આવ્યા. મહાત્માને આ બનાવથી અત્યંત
દયા આવી અને તેમને નવકાર મંત્ર શીખવ્યો; અને જણાવ્યું કે:-આ મંત્ર
તમને થયેચિત્ત ફળ આપશે, પણ નીતિથી ચાલજો, સદ્ગુણી બનજો,
શીયણરૂપ જીવનગારથી શરીર શોભાવજો, કદી દુરાચારથી આત્મા અભાગવશે
નહિ, દયા દાન ને દીનતા તથા સત્ય શીયળ અને સંતોષરૂપી ત્રિવેણીમાં
સ્નાન કરી શુદ્ધ થજો, હૃદયને ગર્વ-ગજેન્દ્ર ઉપર ચડાવશે નહિ, ક્રોધરૂપી
ચંડાળને આધિન થશે નહિ, નમ્રતાથી જગતને નમાવજો, દુઃખીયાના દુઃખ
દૂર કરજો, પરાપકારી કાચો કરી ભવ સંકળ કરજો. આપેજ પરમેશ્વરી મંત્ર

પંહલોક પરલોકમાં અતિ ફળદાયક છે, સત્યવંતને વિશેષ ફળદાયક છે. તેનો અપૂર્વ મહિમા શાસ્ત્રકારોએ બહુ બહુ રીતે વર્ણવ્યો છે.

પ્રલોક-વસંતતિલકાવૃત

સંગ્રામ સાગર કરોદ્ર મુજંગ સિંહ । દુર્વ્યાધિ વહ્નિ રિપુબંધન સંમવાનિ ॥
ચોર ગ્રહ ભ્રમ નિશાચર શાકિનીનાં, નર્ણયતિ પંથ પરમેષ્ઠિપદૈર્ભયાનિ ॥

અર્થાત્—શુદ્ધ અંતઃકરણપૂર્વક શ્રી નવકારમંત્રનું શ્રદ્ધાથી આરાધન કરવાથી અનેક પ્રકારના ભયો વિનષ્ટ થઈ જાય છે. તે જેવા કે યુદ્ધનો ભય, સમુદ્રનો ભય, હાથીનો ભય, લુભંગનો ભય, સિંહનો ભય, દુષ્ટબાધિનો ભય, અગ્નિનો ભય, શત્રુનું બંધન, તથા ચોરનો ભય, નવગ્રહનો ભય, ચક્રીનો ભય, રાક્ષસ આદિકનો ભય તથા શાકિનીકાકિનીનો ભય વગેરે સર્વ પ્રકારના દુષ્ટ ભયો પરમેષ્ઠી મંત્ર પ્રભાવે નાશ પામે છે. સદ્વૃત્તિથી એનો જાપ કરનાર અપૂર્વ સુખ મેળવે છે; વળી શીયળ અને સંતોષવંત આસ્તિક જનોને તો અવશ્ય ફળે છે. તમે પણ તેનો શ્રદ્ધાપૂર્વક જાપ કરશો, તો મનોવાંચિત ફળ પ્રાપ્ત કરશો, પણ અયોગ્ય મનોરથ સફળ કરવા કેટલના પણ કરશો નહિ. રત્નદ્વીપમાં એક તપસ્વી મહાત્મા ખિરાળે છે, તેમનાં પવિત્ર દર્શન કરશો તો મહાલાભ થશે. અમુક વસ્તુ ઉપર એક કપડું પાથરી શુદ્ધ અંતઃકરણથી ત્રણ વાર આ મંત્ર બાજીને, અને રત્નદ્વીપ અમને પહેંચાડો—એમ બોલજો, એટલે તરત તે વસ્તુ આકાશમાં અદ્ધર ઉડી તમોને થોડીજવારમાં સત્વર રત્નદ્વીપે પહેંચાડશે. એટલું કહી મહાત્મા ચાલતા થયા.

સદ્બાગ્યના ઉદયે શેઠ હજી સુતા હતો, તેથી નિર્ભયતાથી સર્વ કામ સાઈ થયું, નહિ તો સંતાપનો પાર મહોતો. મહાત્મા મયા બાદ ચારે સ્ત્રીઓ વિચારમાં પડી પરસ્પર આનંદની વાર્તા લહેરીઓ ઉઘાડવા લાગી, આવા અમુલ્ય પ્રસંગને માટે પોતાને પરમભાગ્યશાળી માનવા લાગી પણ મનમાં કરનો પાર ન હતો, પેલો કંબુસ શેઠ સુતો હતો, તેથી સર્વ સાનુકુળતા મળતાં સફળ થઈ. થોડીવારમાં તો શેઠ જગ્યા, એકદમ બેબાકળા ઉઠી હેઠે આવ્યા, આજ વધુ ઉંધ આવી તેથી મોડું થયું, તેને માટે મનમાં પસ્તાવા લાગ્યા, ધરની કીકર તેને ઓછી ન હતી. મનમાં હાથવોયનો પાર નહોતો. જાણે ધરનો સમજી કારભાર હુંજ ઉઠાવું છું એમ મનમાં ગુમાન રાખતો હતો, ગાઠા હેઠે ચાલ્યું જતું જ્ઞાન ધારે કે આ ગાડું હુંજ ખેંચું છું,

બળદો તો ગિયારા કાષ્ટ પણુ જોર કરતા નથી, એમ આ શેઠ પણુ મનમાં માનતો હતો.

રાત પડી એટલે વાળુપાણી ક્યાં ખાદ શેઠ ધણીવારે સુષ્પ ગયા, બાર વાગ્યાનો સુમાર થયો. નગરના લોક સર્વ શાંત હતા, સર્વ સમસમાકાર હતું, તે વખતે સદૃશ્યણી ચારે સ્ત્રીઓ ઉઠી અરસપરસ સકેત કરી ચોકમાં આવી એક મોટું લાંબુ લાકડું પડ્યું હતું, તે ઉપર લુગડું પાથરી ચારે જણીઓ બેઠી; અને ગુરૂવર્થે આપેલા મંત્રનો ત્રિકરણે શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરી મનમાં ચિંતવ્યું કે અમોને રત્નદ્વીપમાં લઈ જા. એટલું બોલતાંજ લાકડું તરત અધર ઊંચું થયું, અને આકાશમાં રત્નદ્વીપ બાણી ચાલ્યું; ને થોડીવારમાં ધ્રુવચીત સ્થળ પ્રાપ્ત થયું. રત્નદ્વીપમાં આવી હેઠે પડ્યું. ચારેજણીઓ ગુરૂવર્થનાં દર્શન કરવા ચાલી ગઈ. તપસ્વી મહારાજ ધ્યાનસ્થ હતા, તેથી દર્શન કરી થોડીવાર બેઠી, ત્યાંથી પાછી ફરી, અને રત્નદ્વીપની રચના જોવા નીકળી પડી. આવા શુભ સમય માટે પોતાને પરમભાગ્યશાળી માનવા લાગી, પછી હર્ષમાં આવી જઈ ચારે જણીઓ નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નસ્તુતિનું ગીત ગાવા લાગી:—

શ્રી મહાવીરપ્રભુની સ્તુતિ-સપ્તક.

(આવો આવોને નંદલાલ રમવા આવોને રે—એ રાગ)

ભણ્યો શ્રી મહાવીર, સુંદર જે જગ તાર;   એ ટેકો
સણ્યો ધર્મ સધીર, સુંદર જે જગ તાર.   એ ટેકો
ત્રિશક્તિનંદન છે જગવંદન, કર્મનિકંદન છે શીતલંદન;
કરીએ નિત્ય અભિવંદન.   સુંદરો ભણ્યો ૧
જન્મ થકી ત્રય જ્ઞાન વધું છે, નામ રૂડું વર્ધમાન ધધું છે;
અમૃતવચ્ચને ભધું છે.   સુંદરો ભણ્યો ૨
માતપિતા સુખકાર થયાં છે, સર્વ જીવો પ્રતિ શુદ્ધ દયા છે;
વડીલને વચ્ચને રહ્યા છે.   સુંદરો ભણ્યો ૩
જાણી અસાર સંસાર અકારો, અણગાર થઈને તબ્યાં ઘરબારો;
આપ તર્યાં અમને તારો.   સુંદરો ભણ્યો ૪
વસમાં વરસો સાડાબારે, તપથી કાપ્યાં પાપ અદારે;
કેવળજ્ઞાની છે પ્યારે.   સુંદરો ભણ્યો ૫
લોકહિતારથ ધારી ધારી, ઉત્તમ ધર્મ બતાવ્યો ભારી;
સિદ્ધપદે બલીહારી.   સુંદરો ભણ્યો ૬

ધર્મે જૈન રહીને તરણું, ધારી દયા સઘળું શુભ કરણું;
શુક સત્પથે ચિત્તરણું.   સુંદરો લાલચે ૭

આ પ્રમાણે ચારે જણીઓ પ્રભુની સ્તુતિ ગાઈ મનમાં ધણોજ આનંદ પામી. ધન્ય ધડી ધન્ય ભાગ્ય ! કે આજ આપણને આવો આનંદી શુભ અવસર પ્રાપ્ત થયો. જો કે મહાપાપ કર્યા હશે ત્યારે જ આ શેઠને પાને આપણે પડી, પણ કાર્મિક પાપ કરતાં પાણુ વાળીને જોયું હશે, કે જ્યોત્તી પરમપવિત્ર ગુરુમહારાજના દર્શન થયાં ને આવો શુભ અવસર આવ્યો અને આજ શ્રી મહાવીર પ્રભુના ગુણો ગાઈ સ્તુતિ કરી અપૂર્વ આનંદ મેળવ્યો. પ્રભુ ! ઓ કૃપાળુ પ્રભુ ! આવો નિર્દોષ આનંદ અમને સદા મળજો અને સઘળાં પાપ ટળજો-એજ અમો સદા ઇચ્છીએ છીએ. પછી જો ત્રણ કલાક જેટલો ટાઈમ થઈ ગયો એટલે તરતજ સ્વસ્થાને આવી કાષ્ટ ઉપર લુગડું પાથરી તે પર બેઠી, અને ગુરુમંત્ર બોલી કે તરતજ લાકડું આકાશ માંજે ચાલતું થયું, થોડી વારમાં પોતાનું ઘર આવી પહોંચ્યું, એટલે લાકડું ચોકમાં આવી પડ્યું, કે ચારે સ્ત્રીઓ હેઠી ઉતરી ધરમા જઈ પોતપોતાના ઝોરડામાં સર્વે સુઈ ગઈ આ પ્રમાણે હમેશાં થવા લાગ્યું, રાત પડે કે તરતજ ટાઈમ પ્રમાણે રોજ રત્નદીપમાં જવા લાગી. એકલા એવું બન્યું કે હમેશાં આવજા થવાથી લાકડું આડું આવળું રોજ મુકાતું હતું તે વાત પેલા જાજાણી કૃપણશેઠના જાણવામાં ન હતી, પણ દરેક અઠવાડીએ હજમ ત્યાં આવતો હતો. તેને એક દિવસ શંકા થઈ કે આ લાકડું ધણુંજ મોટું છે. પચીસ પચીસ માણસોથી પણ ફરવું મુશ્કેલ છે; તો આને રોજ કેણુ ફેરવતું હશે ? કારણકે આ મોટું તોતીંગ હું ધણા વખતથી આડું આવળું ફરતું જોઈ છું, માટે આ બાજતની કાઈ તપાસ તો કરવી, કારણકે મોટે ઘેર મોટું અંધારું હોય છે. વખતે આ શેઠના ઘરમાં ચાર સ્ત્રીઓ નવાં ચરિત્રા કરતી હોય. ધણું કરીને સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ ધણો ચપળ હોય છે અને આ શેઠના ઘરમાં તો સ્ત્રીઓને પરાધીનતાનો પાર નથી, અને ન્યાં અતિ પરાધીનતા હોય છે, ત્યાં અતિ પ્રપંચભાવ પણ હોય છે, એમ નક્કી સમજવું. માટે આજ રાત્રે આ બાજતની તપાસ તો કરવીજ, એમ વિચારી રાત્રે સઉ સુઈ ગયા પછી તે હજમ ત્યાં આવ્યો અને એક પુણામાં અંધારે શુદ્ધ સંતાઈ સર્વે ચર્ચાં જોવા સાવધાન થઈ બેઠો. ધણું કરીને હજમજાતિ

ધૂર્ત ખેલવામાં મહાધૂર્ત અને ચપલ હોય છે, હકાપંતમાં પણ ધણી પ્રવિણ હોય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:-

શ્લોક.

નરાણાં નાયિકો ધૂર્ત. । પક્ષિણાં ચૈવ વાયસઃ ।

પશૂનાં શૂંગાલો ધૂર્તઃ । નારીણાં ચૈવ માલિકા ॥

અર્થાત—પુરૂષ જાતિમાં હજીમ મહાધૂર્ત હોય છે, પક્ષીઓમાં કાગડો મહાધૂર્ત હોય છે અને સ્ત્રી જાતિમાં માળણ અથવા ગુણિકા મહાધૂર્ત હોય છે, તેથી આ શેઠનો હજીમ પણ ધૂર્તવિદ્યા સાધના સાધના અર્ધ શેઠના ઘરમાં ગુપ્તપણે સતાઈ બેઠો.

હવે એટલામાં રાતના બાર વાગ્યા એટલે હંમેશના નિયમ પ્રમાણે ચારે સ્ત્રીઓ ઉઠી કાઠ ઉપર કપડું પાથરી તે પર બેઠી, અને ગુરૂમંત્રનો ઉચ્ચાર કર્યો કે તરતજ કાઠ પોતાની મેળાએ ઉચું થઈ ગગનમાર્ગે અદર ચાલવા માંડ્યું. પેલો હજીમ તો આ ક્રિયા જોઈ દિંગમુદજ થઈ ગયો અને સામુજ્ય જોઈ રહ્યો ! થોડીવારમાં તો લાકડું અદરથ થઈ ગયું, હજીમ તો મહા વિચારમાં પડી ગયો અને મન સાથે બોલ્યો કે:-લક્ષા ભગવાન ! આ શું અજ્ઞાનથી ભરેલું જન્યું ? ખરેખર સ્ત્રીઓ મહા ચતુર છે પણ એ રાજ ક્યાં જતી હશે ? હવે તેની પણ તપાસ તો કરવીજ એમ વિચારી તે પોતાને ઘેર ગયો, પણ હૃદયસાગરમાં અનેક તરંગમાળા ઉછાળતો ગયો. સવારમાં આવી લાકડું તપાસતું તો કાલ કરતાં જુદી રીતે પડેલું જોયું. સ્ત્રીઓ ઘરમાં કામકાજમાં હતી એટલે લાકડાની બરાબર તપાસ કરી, તો તેમાં એક ઠેકાણે પોલાણ દીઠી તેથી વિચાર્યું કે આ સતાવાનો લાગ સારો છે. રાત્રે વાત. એમ ધારી રાત્રે ત્યાં આબો ને કાઠની પોલમાં સંતાઈ રહ્યો, હંમેશના નિયમ મુજબ ચારે સ્ત્રીઓ કાઠ ઉપર બેસી રત્નદીપમાં ગઈ, ત્યાં ગયા પછી કાઠ સમુદ્રકિનારે મુઝી ગુરૂવર્ષનાં દર્શન કરવા ચાલી ગઈ પેલો હજીમ પોલાણમાંથી બહાર નીકળી આસપાસ જોવા લાગ્યો તો ચોતરફ રત્નના ઢગલા પડેલા જોયા. સર્વ ભાગ પ્રકાશમય જોઈ ધણીજ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. અહાહા ! અહીં તો મહા સુખ છે. આપણું તો કામજ થઈ ગયું. એમ વિચારી હર્ષપૂર્વક તેમાંથી મોટા પાંચ રત્ન લઈ લીધા. મનમાં ધાર્યું કે અતિ લોભ કરવો નહિ. કારણકે લોભાત્સર્વ વિનશ્યતિ ॥ અર્થાત —લોભથી સર્વ વિનાશ થાય છે. કહ્યું છે કે:-શ્લોક

સંતોષલ્પિણુ કર્તવ્યઃ । સ્વદારે મોજને ઘને ॥

ત્રિષુ નૈવ ચ કર્તવ્યો । જ્ઞાને દાને ચ ધર્માણિ ॥

અર્થાત—સ્વસ્ત્રીમાં, ભોજનમાં અને ધનમાં સંતોષ કરવો, અને
જ્ઞાનમાં, દાનમાં અને ધર્મમાં સંતોષ કદિ કરવોજ નહિ. માટે હે જીવ !
વધારે લોભ ન કરવો—એમ વિચારી પાંચ રત્નો લઈ પાછો સ્વસ્થાનમાં
ગુપ્તપણે બેસી ગયો. ચાર સ્ત્રીઓ પણ દાહમ પ્રમાણે ત્યાં આવી કાળમાં
બેસી પોતાને ઘેર આવી અને ચારડામાં જઈ સુઈ ગઈ. હજમ પણ હરખાતો
હરખાતો પોતાને ઘેર ગયો, સવારમાં તેમાંથી એક રત્ન વટાવી તેનાં નવાં
ધર લીધાં અને અનેક પ્રકારનાં સાંસારિક વૈભવ સુખો ભોગવવા લાગ્યો.
હજમનો ધધો તજી દીધો ને શેઠને ઘેર જવું પણ તજી દીધું, કારણકે હવે
તેને શેઠની પણ ગરજ રહી નહિ, તેથી એક વખત કોઈ કામ પ્રસંગે શેઠ
તેહવા માટે તેને ઘેર ગયા; ત્યાં જઈ જુએ છે તો હજમને ઘેર તો નવોજ
પ્રકાર જોવામાં આવ્યો. આશ્ચર્ય પામી શેઠ પુછ્યું:—અલ્યા ! આ શું ? ને
આ બધું ક્યાંથી કમાયો ? કોઈનું ધર માયું કે શું ? ત્યારે તે બોલ્યો
કે:—શેઠ ! તમારા ધરનોજ પ્રભાવ છે. તે સાંભળી શેઠ બોલ્યા:—મારા ધરમાંથી
ચોરી કરી કે શું ? ત્યારે તેણે કહ્યું કે:—ના, તમારા ધરમાંથી ચોરી તો
નથી કરી પણ એ તમારી પુત્રવધુઓનો પ્રભાવ છે. ત્યારે શેઠ પુછ્યું:—
અલ્યા ! શું તું બોલે છે ? આનું કાંઈ તાત્પર્ય સમજાવું નથી, શું છે ?
ખરેખર કહી દે । ત્યારે તેણે કહ્યું કે:—કાકા ! ખરું સુખ તો તમારી
પુત્રવધુઓ જ ભોગવે છે, તેઓ તમારા ચોકમાં મોટાં કાળ ઉપર બેસી રોજ
રત્નદ્રોષે જાય છે. હું એક દિવસ તેની પોલાણમાં બેસી ગુપ્તપણે ત્યાં ગયો
હતો, અને ત્યાંથી પાંચ રત્નો લાવ્યો છું. આ સાંભળી શેઠ તો ચકિત જ
થઈ ગયો. હૃદયમાં રત્નની લેહ લાગી । હું પણ ત્યાં જઈ અને પુષ્કળ રત્નો
લાવી લંડાર ભરપૂર ભરી દઉં. એમ ધારીને એકદમ ઘેર આવી ધાયું કે
ક્યારે રાત પડે ને કાર્ય સિદ્ધ થાય. રાત પડી એટલે સ્ત્રીઓને કહ્યું કે આજ
તો મારા પેટમાં દુઝે છે, મોટે વહેલા સુઈ જવું છે—એમ કહી સુઈ ગયો,
અને થોડીવારમાં કપટ નિદ્રાનો દેખાવ દીધો. સ્ત્રીઓએ તે સત્ય માની સહુ
સહુના શણગાર સજવા માંડ્યા, એટલે બીજા હોલમાં થઈ ગુપ્તપણે શેઠ
હેઠાં આવી કાજની પોલમાં સંતાઈ ગયો. સ્ત્રીઓએ હર્ષપૂર્વક ત્યાં આવી
હંમેશ મુજબ વસ્ત્ર પાથરી તે પર બેસી મંત્ર ઉચ્ચાર કર્યો, કે તરતજ કાજ

ઉત્તરાર્ધ]   જેની ગરજ પડે સદા, તેને કેમ તમનય;   ૩૪૭
 બાળે છે ધર આગ પથ, ધરમાં રાજ રખાય. ૩૪૬

ગગનમાર્ગે ચાલતું થયું. પોલાણમાં બેઠેલા કંચુસ કાકા તો આ ચમત્કાર જોઈ વિચારમાં પડી ગયા, ને રત્નપ્રાપ્તિ માટે અનેક વિચિત્ર તરંગમાળાઓ શેષશક્તીની માફક શુંથવા લાગ્યા. અને આ અપૂર્વ પ્રસંગ માટે મનમાં ધણું હરખાવા લાગ્યા. તેવામાં થોડીવારે તો તે કાષ્ટ રત્નદીપે આવી પહોંચ્યું કે તરતજ ચારે જીઓ શુરુદર્શન માટે ચાલી ગઈ. તેઓને તો કાંઈ રત્ન માટે જરા પણ લોભ ન હતો. તેમને તો શુરુદર્શનનીજ ઇચ્છા હતી. કારણકે તે વિષે કહ્યું છે કે:—

સંતોષામૃત વૃક્ષાનાં । યત્સુખ શાન્ત ચેતસામ્ ॥

કુતસ્તદ્વનલુબ્ધાનાં । મિત્તચ્ચતન્ત્રે ધાવતામ્ ॥

અર્થાત્—સંતોષ રૂપી અમૃતથી વૃષ્ટ થયેલા શાન્તચિત્તવાળાને જે સુખ મળે છે, તે સુખ ધન માટે આમતેમ લમતા લોભને કયાથી સ્વપ્નામાં પણ હોઈ શકે ? એમ ધારી સીધી તે જીઓ શુરુદર્શન કરવા ગઈ. એટલે આપણી કથાના નાયક કંચુસ કાકા સાગર શેઠ બહાર આવ્યા, ચોતરફ દષ્ટિ ફેંકતાં અપૂર્વ રત્નપ્રકાશ તેણે જોયો, હવે તેના હર્ષનો તો પાર રહી નહિ. બિચારો શેઠ તો હર્ષથી થેલોજ બની ગયો, એકદમ તેણે રત્ન એકઠાં કરવા માડ્યા. કાષ્ટપોલાણ બધી ભરી દીધી, મનમાં લોભનો પાર નહિ, જેમ જેમ રત્નો ભેગાં કર્યા તેમ તેમ રાક્ષસી વૃષ્ટા વધતીજ ગઈ. અક-ગાનિસ્તાનનો આદલાહ મહમદ ધોરી દેરા અને મુર્તિઓ તોડીને તેના ગર્ભમાંથી રત્નો છુટનાર અને શહેરોને ખડેર કરી ઉજ્જ્વલ કરનાર તથા ધનને ગમે તેવા પ્રપચોથી પ્રતિદિન વધારનાર મરતી વખતે એકંદર દોલતના ઢગલા ઉપર બેસીને એક નાના બાળક માફક રડીને બોલ્યો હતો કે:—હાથરે ! આમાંનું હું કશું મારી સાથે લઈ જવાને સમર્થ નથી, છેવટ તો લોભના સરદારને એજ બોલવાનો વખત આવ્યો, અને આખી છ'હગીને છેવટે તો કપાળે કુટવાનું અને બળાપો કરવાનુંજ રહ્યો ! અરે ! પૈસા માટે પૂર્ણ પાપ કર્યા પછી તે તો સર્વ અહીંજ રહ્યું, હાય ધિક્કાર છે લોભરૂપ દુષ્ટ રાક્ષસને હજાર વાર !

ઉપગતિ વૃત્ત.

મહત્ લોભે નર મૂર્ખ થાય, મિથ્યા તરંગ કરીને કુલાય;
 મર્યાદે ભૂલી નિજ ચોખ્ખતાની, ભરે ફસગા કંઈ લંગડાની. ૧

નીચા જનોની કરી ભિન્નતા ને સહાય શોધે ઉચ્ચ સિદ્ધિ માટે;
દમામ પોલો કરી રાજ થાય, પોતેજ પોતા થકી તે કળાય. ૨
લોભથી અંધ બની ગયેલા છે ચક્ષુ જેનાં એવો આ સાગરશેઠ પણ
બિચારો મનમાં પૂજુ પસ્તાવા લાગ્યો, કે અરેરે ! આવી ખખર હોત તો
અહીં રાજ આવત, અને રત્ન બધાં ઉપાડી જાત. પણ હજી કીકર નથી,
હવે તો દરરોજ જીવીશ ત્યાં સુધી અહિં આવીશ અને લેવાય તેટલાં રત્નો
લઈ જઈશ. એમ ધારી રત્નો લેવાય તેટલા લીધા. લોભને પિચ્છાર છે.
લોભથી સધળા સદ્ગુણો નાશ પામે છે. કહ્યું છે કે:—

વસંતતિલકાવૃત્ત

નિઃશેષ ધર્મલન દાહ વિજ્રંભમાણે । દુઃખોદયમસ્મ નિવિસર્વદુર્કીર્તિધૂમે ॥
વાહે ધનેધન સમાગમ દીપ્ય માને । લોભા જ લેશ લભતાં લભતે ગુણોધ: ॥

અર્થાત્—સમસ્ત પ્રકારે ઉત્તમ એવા ધર્મરૂપી વનને બાળવા માટે
વિકસિત થયેલા દાવાનળ સમાન, વળી દુઃખ રૂપ ભસ્મો જેમાં હડી રહી છે
એવા, વળી જેમાં અપકીર્તિ રૂપી ધુમાડો પ્રસરી રહેલો છે, વળી
ધનરૂપી કાષ્ટના સમાગમથી પ્રતિદિન વધતા જતાં અર્થાત ધન રૂપ ઇંધણો
કરી અત્યંત જનવત્સ્યમાન એવા લોભરૂપી અગ્નિમાં સર્વ ગુણો પતંગીયાની
માફક બળી ભસ્મ થઈ જાય છે. અહાહા ! લોભ રૂપી અગ્નિ કેવો બળવાન
છે ? આટલાં આટલાં રત્નો લીધાં છતાં પણ હજી લોભ ન માતા કાનમાં
જે ચાર ભરી દીધાં, બગલમાં પણ સમાવી દીધાં, પાંચ પચીસ મોઢામાં
પણ ભરી દીધા. એમ શરીરના પોલા ભાગમાં જ્યાં જ્યાં સમાયાં ત્યાં ત્યાં
ગોઠવી દીધાં. જરાક દુઃખ તો પડશે પણ આવો લાભ ફરીને નહિ મળે
માટે લેતાં ચુકવું નહિ. આવા લોભીને પ્રભુના દરબારમાં જવાનો કદિ હક
મળતો નથી આબલમાં કહે છે કે:—એક જિંટ કદાચ સોયના નાકામાં
દાખલ થવા લાગે હિંમત ધરે, પણ કૃપણ પૈસાવાળાને તો પરમેશ્વરની
કચેરીમાં દાખલ થવાની હિંમત રાખવાનો મુદ્દલ અધિકારજ નથી. અરેરે !
આ કૃપણ શ્રીમંતો ઉપર ખુદ દયાસાગર પરમેશ્વરનો પણ આટલો બધો
કોપ ! કુનિયામાં તો આમતેમ ચોતરફ ઝાડું પડ્યા જ કરે છે, તેથી તે
બિચારા—આપકાને મુઆ પછી દયાળુ પરમેશ્વર તરફની આશા હતી, કે તે
કાંઈ હાથ પકડશે અને પંપાળશે, પણ આ તો ભગવાન પોતે કહે છે કે:—
જ્યાં શ્રીમંતાઈ છે ત્યાં ઉદ્ધતાઈ છે, માટે આવા કૃપણ શ્રીમંતોનું નામ

ઉત્તરાર્ધ]   તેનો દોષ ગણાય નહિ, જે ઉપયોગ અ
 ઝેરી મેળ ગણાય પણ, કાગળને નહિ આધ. ૩૪૮

પણ મારા ફરિયારમાં ન નોંધાવે. મતલબ કે એવા લોકોને કદિ પણ ઉત્તમ કાર્યો કરી સફળિતને પાત્ર બની શકેના જ નથી, વળી તેને મારે યાની જન કહે છે કે:—અહાહા! જુઓ લોક રાક્ષસ કેવો બળવાન રીપુ છે? જીવતું તે કેવું ભાન જીવાવી દે છે? તે રાક્ષસે પોતાના પ્રજા પંજમાં આખા જગતને સપડાવી દીધું છે ભાગ્યેજ કેઈ દુરદાતાના હસ્તમાંથી છુટી થઈ શકે છે! જેમ લાલ થઈ ગયો તેમ લોકલક્ષ્યા પ્રજાપણે વધતી જ ગઈ.

હવે પેલા લોભી શેઠે ખુબ મનો લીધા, જ્યાં જ્યાં ભરાય તેટલાં ભયો, તેને સાચવવાને સંપૂર્ણ કષ્ટ હતું તો પણ તેને લેખામાં નહિ ગણતાં, વિશેષ મેળવવાની લાલસા ઉભી રહી, મન તો અપૂર્ણ જ રહ્યું, રોતું ને રોતું જ રહ્યું. અરેરે! કંઈક રત્નો લેવાનું મોટું સાધન લાગ્યો હોત તો કીક થાત પણ નિરૂપાય!

હવે વખત વિશેષ ગયેલો હોવાથી સ્ત્રીઓને આવવાની ભીતિ થઈ, તેથી એકદમ પોલાણમાં સાકડેમોકડે સતાઈ ગયો; આકું લુગડું આવતું એટલે કોઈને દેખવાનો ડર તો ઝોછો હતો ટાઇમ પ્રમાણે સ્ત્રીઓએ આવી કાષ્ટ ઉપર બેસી યુર મંત્રોચ્ચાર કર્યો એટલે કાષ્ટ અહર હાલતુ થયું શેઠને તો હજી સુધી એજ ઝંખના રહી, કે ક્યારે આવની કાલ આવે અને અહીં આવું, કેમકે ધન રળવાનું આવું સુદર ઠેકાણું બીજે નહિ મળે! ખરું હવે છે કે તો પુત્રોને પણ તેડાવું અને આ કુચી શીખવાડી દઉં, એમ અનેક જાતની તરંગમાળા ગુથવા લાગ્યો. લોભને થોભ નથી! આટલી વરતુઓ કદી પૂર્ણ થતી નથી. કહ્યું છે કે:—

શ્લોક—અગ્નિ વિપ્રો યમો રાજા । સમુદ્રમુદરં મૃદમ્ ॥

સપ્તૈતાનિ ન પૂર્યતે । પૂર્ય માણા દિને દિને ॥

અર્થાત્—અગ્નિ, વિપ્ર, જમરાજ, રાજા, સમુદ્ર, પેટ ને ધરણિ, એટલાં જણાઓ સદા અપૂર્ણ છે જેમ જેમ તેમને પુરવા પ્રયત્ન કરાય છે, તેમ તેમ તે પ્રકારે અધૂરા જ થતાં જાય છે

હવે હમેશ કરતાં કાષ્ટ આને ધીમે ધીમે ચાલતું નોંધ ચારે સ્ત્રીઓ વિચારવા લાગી; કે આને ગતિમાં આ કાષ્ટ બહુ ધીમું કેમ ચાલે છે? પણ શેઠ અને રત્નનો ભાર આને વધે છે તે તેમને ખબર નહોતી. ધીમે

ચાલવાથી વિશેષ ચિંતામાં પડી ગઈ બહેનો, આજ કાંઈ સમજાતું નથી, આપણું વાહન બહુ ધીમે ધીમે ચાલે છે, બે કલાક થવા આવી તો પણ હજી સાંઝ માંઝ અર્ધ પથેજ પહોંચ્યું છે, મોડું થશે તો પેલો લોભી કંજુસ કાંકો જાણશે અને આપણા ઉપર સિતમ ચુનારશે. હજી તો મધ્ય સાગરમાં આવ્યાં છીએ, માટે મારો એવો વિચાર છે કે આ કાષ્ટને પાણીમાં ફેંકી દઈ, ફક્ત કપડાં ઉપર બેસીએ તો સત્વર પહોંચાય. નહિ તો આજ ભોગ મળ્યા સમજવા. ત્યારે સર્વેએ હથું કે:-હા એમજ કરો. કાષ્ટ પાણીમાં ફેંકી દઈ જલદી ચાલો. આ સાંભળી પોલાણમાં સંતાયેલો લોભી શેઠ તો ગાભરોજ બની ગયો, અને વિચાર્યું કે હાય ! હાય ! હું ઠાર મર્યો. હમણાજ લાકડું ફેંકી દેશે તો મારા તો અહીંજ બાર વાગી ગયા સમજવા. અરે બીજા તો ઠીક ! પણ આ મહા મુશીબતે મળેલાં મારા રત્નો બધાં ફરીયામાં જશે. માટે બેબાકળો થઈ બોલી ઉઠ્યો કે:-વહુ બાપ ! લાકડું નાખી દેશો નહિ, હું અહર બેઠો છું, તમે જરા પણ મનમાં બીજો નહિ. જેની બીક છે તે હું તમારી સાથેજ છું, તમે ધીમે ધીમે ચલાવજો, ભલે મોડું પહોંચાય, તેની ફીકર કરશો નહિ. મેં ખુબ રત્નો ભર્યા છે, તેથી આ વાહન વળનદાર બન્યું હશે ! પણ આપણું દારિદ્ર ગયું સમજજો. હવે તમો ઇચ્છા મુજબ ખાજો, પીજો અને આનંદ કરજો. હવેથી હું તમને જરા પણ દુઃખ નહિ દઉં, સમુદ્રમાં કાષ્ટ નાખી દેશો તો રત્ન બધાં જશે અને હું પણ મરી જઈશ માટે મારા બચવાની ખાતર કાષ્ટ નાખશો નહિ. એ પ્રમાણે રત્નો નાશ થવાના ભયથી, અને મરણની બીકથી બોલી ગયો. આ ચારે જણીએ આ વચન સાંભળી વિચારમાં પડી ગઈ અને બોલી કે:-અરે ! આ બધા અહીં ક્યાંથી ? જરૂર આ બધું જણી ગયો હશે, અત્યારે ગરજને લીધે આમ મિષ્ટ વચનો બોલે છે, પણ તેના સ્વભાવથી આપણે અનુભવમાં નથી. ધરમાં કચરાની ક્યાં ખોટ હતી તેથી અહીંથી વળી રત્નો લીધાં. અહો ! ખરું છે કે લોભીયાને આખા જગતનું ધન એકઠું કરી આપીએ, તો પણ તેની તૃષ્ણા છીએ નહિ. તેને માટે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં પ્રભુએ કહ્યું છે કે:-

સુવન્ન રૂપસ્ય ઉપવ્વયા મવે । સિયાહુ કૈલાસસમા અસંખયા ॥
નરસ્સ લુદ્ધસ્સ ન તેહિ કિંચિ । ઇચ્છાહુ આગાસ સમા અણંતયા ॥
અર્થાત-એક લોભીયા મનુષ્યને સુવર્ણના અને રૂપાના મેરૂ જેવડા મર્વતો આપો તો પણ તેની સંપૂર્ણ તૃષ્ણા શાંત થતી નથી. કારણ કે ઇચ્છા

છે તે આકાશ અને કાળના સમયની માફક અનંતી છે, અને દ્રવ્ય તો અસ-
ખ્યાતું છે; તો પછી લોભી જીવની તૃષ્ણા વધતીજ નય છે. વળી કહ્યું છે કે:-

ઇંદ્રવિજય છંદ.

જો દશ વીશ પચાસ મલે શત, હોઈ હજાર તો લાખ મગગી,
કોટી અરખ અરખ અસંખ્ય, ધરાપતિ હોનેકી ચાહ જગગી;
સ્વર્ગ પાતાળક રાજ કરે, તૃષ્ણા અધિકી અધિકી જ વધેગી,
સુંદર એક સંતોષ ખીના શઠ, તેરી તો લુખ કયુ ન ભગગી.

તેમ આપણો સસરો આ સાગરશેઠ પણ લોભીનો સરદાર છે, કૃપણ
પણ પૂર્ણ છે, આપણે તેના ધરમાં જરાપણ સુખ કે સંતોષ તો પામ્યાજ
નથી. આપણા પ્રિય પતિને પણ આ પાપીએ દ્રવ્યની આશાએ પરદેશમાં
મોકલ્યા છે. માટે એનો ! આ લાગ બહુ સારો છે. આવા પાપી જીવોતું
જીવતર દુનિયાને શું લાભકારક છે ? આવા પ્રાણીઓતું જીવતર કરતાં મરણ
ત્રેય છે, કદાચ જીવતા હોય તો પણ તે મુવેલાજ છે-એમ શાસ્ત્રકારોએ ભાર
દધને વર્ણવ્યું છે. વળી આપણે તેને કદાચ અન્ન બચાવીશું, તો તે ઘેર
ગયા પછી કોણ જાણે શું કરશે ? કારણ કે લોભીનો વિશ્વાસ કદી કરવો
નહિ. તે વિષે કહ્યું છે કે:-

હોહરો-લોભીનો વિશ્વાસ શો ? લોભે તે લે પ્રાણ;

ઓરંગજેભે લોભથી, કીધી કુળની હાણ.

બહુશ્રુત શાસ્ત્ર ભણેલ ને, સંશય છઠ્ઠક હોય;

મહાલોભથી તે નરો, પણ પામે દુઃખ તોય.

માટે લોભીનો વિશ્વાસ કરવો નહિ. વળી આવા પાપી જીવો તો પાપે
પચી રહ્યા છે. આવો લાગ ફરીને મળશે નહિ, એમ સર્વનો એકમત
ઓક્તસ થવાથી ને પેલા લોભી સાગરશેઠનું ભાગ્ય દુષ્ટ હોવાથી તત્કાળ કાષ્ટ
સમુદ્રમાં પડતું મુક્યું અને ચારે જણીઓ ચાલી ગઈ. આ મિત્રારો સાગર-
શેઠ રતનની હાથવેણ કરતો કરતો સાગરમાં કૂળી ગયો અને મરતી વખતે
પણ એજ ઝંખના રહી. અહાહા ! લોભ કેવી શુરી લાલતમાં ઉતારે છે !
લોભ છે તે સર્વ દુર્ગુણનો ભંડાર અને સદૃશ્યોને બાળનાર છે. લોભ હોય ત્યાં
સત્ય રહેવા પામતુંજ નથી તથા દયા, ક્ષમા, શીલ, સંતોષ વગેરે તમામનો
નાશ થાય છે. ખીલજી વંશનો જલાલુદીન બાદશાહ ધણોજ દયાળુ હતો તેથી

તે બંડખોર લોકોને પણ શિક્ષા નહિ કરતાં, માફી આપતો હતો. આમ છતાં પણ એક શીદીમૌલા પાસે પારસમણી જોવામાં આવ્યો, તે મેળવવા ધણાએ ફાંફા માર્યા આખરે તે મણીના લોભથી શીદીમૌલાને દગો કરી મારી નાખ્યો. એ શીદીના મુવા પછી બાદશાહનો વડો દીકરો મુવો વરસાદ વરસ્યો નહિ, દુકાળ ઘણો ભારે પડ્યો અને છેવટે બાદશાહ પણ કુમરણે મરણ પામ્યો. એ સર્વ શીદીના શાપથી થયું એમ લોકો માનવા લાગ્યા. અરેરે ! એક લોભ આટલા બધા અનર્થોનું કારણ થઈ પડ્યો. (હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ) માટે ખરેખર લોભીના હૃદયમાં દયા રહેવા પામતી નથી કદાચ તેની પાસે અન્ય સદ્ગુણ ભલે હોય તોપણ તે નકામા હોઈ તે સ્વાર્થ સાધનાના ઉપાયો છે. તેને માટે રાજર્ષિ ભર્તૃહરિએ કહ્યું છે કે:-

શાદુલયિકિંડત વૃત.

લોભેશ્ચદ્ગુણેન કિં પિશુનતા યદ્યસ્તિ કિં પાતકૈઃ ।

સત્યં ચેત્તપસા ચ કિં શુચિ મનો યદ્યસ્તિ તીર્થેન કિમ્ ॥

સૌજન્યં યદિ કિં ગુણૈઃ સ્વમહિમા યદ્યસ્તિ કિ મંડનૈઃ ॥

સદ્વિદ્યા યદિ કિં ધનૈરપયશો યદ્યસ્તિ કિં મૃત્યુના ॥

અર્થાત્—એક લોભરૂપ દુર્ગુણ હોય તો પછી બીજા દુર્ગુણની કશી જરૂર નથી. એક ચાડીયાપણ હોય તો અન્ય પાપોથી શુ ? તથા સત્ય હોય તો તપશ્ચર્યાથી શું ? પવિત્ર મન હોય તો તીર્થયાત્રાથી શુ ? તથા સુજ્ઞ નતા હોય તો સગાંથી શું ? તથા સુમહિમા હોય તો અન્ય આશ્રૂપણોથી શું ? તથા એક અપયશ હોય તો મરણથી શુ વિશેષ છે ? અપયશવાળું જીવતરે નકામું છે મતલબ કે લોભ જેવો એકે મહા દુર્ગુણ નથી લોભીના હૃદયમાં દયા પણ રહેતી નથી. પોતાના સ્વાર્થ માટે અનેક પ્રપચ રચી સામાના પ્રાણી લેતાં પણ તે ચુકે નહિ. માટે એક લોભજ હોય તો બીજા સામાના પ્રાણી લેતાં પણ તે ચુકે નહિ. માટે એક લોભજ હોય તો બીજા બધા અવગુણથી શું ? એકલો લોભજ સખળા સદ્ગુણને બાળતા સ્ત્રમય છે. મતલબ કે જ્યાં સુધી મનુષ્યોને ધનની ઇચ્છા પ્રમળ રહે છે, તેનીજ મનસા ચાલ્યાજ કરે છે, સદા તેના ઉપાયો ચોળે છે. ત્યાં સુધી મોક્ષસુમની ઇચ્છા રાખવી નકામીજ છે એમ ચોક્કસ સમજવું. માટે મોક્ષેચ્છુ જનોએ લોભને ત્યાગ કરવો. જ્યારે લોભવૃત્તિ ઓછી થાય છે અને સંતોષરૂપી અમૃત આપે છે ત્યારેજ તે જીવંતોનું અપૂર્વ સુખ ભોગવવાને ભાગ્યશાળી અને છે અને સંતોષ-સુખ હોય ત્યારેજ પવિત્ર ધર્મ સાધી શકાય છે અને પવિત્ર ધર્મથીજ

અપૂર્વ મોક્ષલક્ષ્મી મેળવી શકાય છે. માટે દુષ્ટ રાક્ષસરૂપ લોભનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. (૮૫)

(૮૬-૮૭)

વિરદનં વદનં કદનં ગમઃ । કચ ચયઃ કલ ઘોત નિમઃ કિલ ॥
ચરણ દ્વસ્તક મસ્તક કંપનં । શ્રવણકા દિદ્ધષી બલ નિર્વલમ્ ॥૮૬॥
વિગલિતં ધૃતિ હિ સુધિ મિઃ સમં । નિશ્ચિલમંગ મગાદતિ જીર્ણતામ્
તદપિ ચાત્ર વિચિત્ર તરં પરં । નતનિમા મતનોત્ બલ તૃણકા ॥૮૭॥

અર્થ:—આ લોકમાં મનુષ્યો જ્યારે વૃદ્ધ થાય છે, ત્યારે મુખ દાંત વિનાનું થાય છે. ગતિ પણ દુઃખકર થાય છે, ખરેખર કેશનો જથ્થો પણ રૂપા જેવો સ્વેત વર્ણ થાય છે, હાથ પગ અને મસ્તકમાં કુળારો ઉત્પન્ન થાય છે, ઓત્ર વગેરે પાંચ ઇંદ્રિયાનું બળ હીન થાય છે. વળી પણ જીર્ણતાને પામી જાય છે. તો પણ લોકમાં એટલું જ આશ્ચર્ય અને ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે, કે આવી રીતે વૃદ્ધાવસ્થાને પામવા છતાં, તૃણા તો હજી મુધી જરા પણ જીર્ણતાને પામીજ નથી; પણ ઉલટી તે તો વૃદ્ધિ જ પામતી જાય છે. (૮૬-૮૭ સુમ.)

ભાવાર્થ:—આ દુનિયામાં એવી કોઈ પણ વસ્તુ નથી, કે તેના ઉપર કાળ લાગુ પડતો ન હોય ! પરંતુ દરેક પૌદ્ગલિક પદાર્થ ઉપર કાળ લાગુ પડે છે. અને કાળ લાગુ પડે છે, ત્યારે તે નવું હોય તો પણ અમુક કાળે જીવું ચાલે છે. જે વૃક્ષનાં પાન એક કાળે લીલાં હોય તે અમુક કાળે પાકાં થઈ પીળાં પડી જાય છે. જે વસ્તુ નવી હોય તે અમુક કાળે જીર્ણ બની જાય છે. તેમ જે જીવ જન્મે છે, તે અમુક કાળે વૃદ્ધ થાય છે, તે વખતે તેના શરીરમાં યુવાવસ્થા જેવું જોર રહેતું નથી. વૃદ્ધ થયેલા મનુષ્યોનાં ચીકે પ્રગણા ઉજ્જડ થઈ જાય છે. તેમાં પ્રથમ તો દંતપુરી ઉજ્જડ થાય છે, એટલે દાંત સઘળા પડી જાય છે. જે દાંતો વડે ચાવીને અનેક પ્રકારના સ્વાદો લીધા તેણે તો પહેલેથી જ પોખારા ગળ્યા એટલે દાંત સર્વે પડી ગયા. કણું છે કે:—

દુહો:—દાંત દારમની કળી, કર્ષ કર્ષ ચીળું ચખાડીયું;
પણ નગણા શું કીધો નહ, તે હાડ પેલા હાડીયા.

મતલબ કે એવા સુદર દાંતો પણ સર્વે પડી ગયા. માથાના કેશ કાળા બમર સરીખા હતા, તે શ્વેત રૂપાના તાર સરીખા થયા. અમુક વસ્તુ મેલી થયેલી હોય તો તેને ધોવા માટે પાણી, ખાર કે સાબુની પણ જરૂર પડે છે, પણ આ કેશ ધોળા થવામાં કાંઈ પણ મહેનત પડતી નથી, પાણી, સાબુ કે ખારની જરૂર રહેતી નથી. કાળ પહેાંચી ગયે એની મેળે જ શ્વેત થાય છે. કહ્યું છે કે:—

હુહો:—જરા છુતારી ધોખણી, ધોયાં દેશ વિદેશ.

વિણુ આણુ વિણુ પાણીએ, ઉજળા કીધા કેશ.

માટે વૃદ્ધાવસ્થામાં કેશ સર્વ ધોળા થઈ ગયા, હાથ, પગ અને મસ્તકમાં કંપવા થાય છે, તેમાં શક્તિ પણ રહેતી નથી, તથા શ્રવણેન્દ્રિય, ચક્ષુ-ન્દ્રિય, શ્રોત્રેન્દ્રિય, રસેન્દ્રિય, સ્પર્શેન્દ્રિય એ પાંચ દ્યુન્દ્રિયોનું બળ ધી યાય છે, આંખના ને કાનના દેવતા પણ ઉઠી જાય છે. પુરૂં સાંભળી પણ શકાતું નથી. પેટલાદ પુરીમાં હવે માલ પણ પુરો ખપતો નથી, કંઠણુ પદાર્થ પેટમાં પચે નહિ. એ પ્રમાણે આખું શરીર જીર્ણતાને પામી ગયું, તેની સાથે ધૈર્યતા અને સુશુદ્ધિ પણ નાશ પામે છે અને વૃદ્ધાવસ્થામાં અનેક પ્રકારની ઈચ્છાઓ થયા કરે છે. એમ આખું શરીર કચળી ગયું, તો પણ ધણી સપેદાશ્વર્થની વાત છે કે હજી આશા તૃષ્ણા જરા પણ ઓછી થતી નથી ! તેને માટે કહ્યું છે કે:—

મનહરજી:—કરોચલી પડી દાઢી ડાઘા તણે દાઢ વળયો,

કાળી કેશ પડી વિષે શ્વેતતા જવાઈ ગઈ;

સુંઘવું સાંભળવું ને જાણવું તે માંડી વાળ્યું,

તેમ દાંત આવળી હા ખરી કે ખવાઈ ગઈ;

વળી કેડ વાંકી હાડ ગળ્યા, અંગ ગયો રંગ ગયો,

ઉઠવાની આય જતાં લાકડી લેવાઈ ગઈ;

અહો રાયચંદ્ર એમ જીવાની હારાઈ ગઈ,

પણુ મનથી ન તોય રાંડ મમતા મરાઈ ગઈ.

મતલબ કે આ પ્રમાણે આખું શરીર જરાથી જીર્ણ થઈ જાય છે, અવયવો નિસ્તેજ અને નિર્બલ બની જાય છે, તો પણ મમતા તૃષ્ણા ધટતી નથી, પણ આશા તૃષ્ણાનું જોર તો ઉલટું વધતું જ જાય છે ! તે વિષે કહ્યું છે કે:—

ઉત્તરાર્ધ] તંતે અત્યંત તાણીએ, તાણે તૂટી જાય; ૩૫૫
એ તૂટ્યા મન સાધીએ, વચ્ચે ગાંઠ પડી જાય. ૩૫૪

શ્લોક—જીર્યંતિ જીર્યંત કેશા । દન્તા જીર્યંતિ જીર્યંતઃ ॥
જીવનાશા ઘનાશા ચ । જીર્યંતોઽપિ ન જીર્યંતિ ॥
અંગં ગલિતં પલિતં મુંડં । દશનં વિહીનં જાતં તુંડમ્ ॥
વૃદ્ધો યાતિ ગ્રહિત્વા દંડં । તદપિ ન મુંચત્યાશા પિંડમ્ ॥
છપ્પય છંદઃ.

ભુજનો ભાગ્યે ભરમ પડે પાવાગઢ પહોંચે,
પેટલાદપુરીમાં પવન લાગે લોચે,
ભુનાગઢની ભુક્તિબધી બદલાઈ જશે,
કપડવણજ કછુ ઓર નહિ ખરબ રહાસે;
‘બળભાગ્ય’ બળ ‘બ’લાતલું કાનપડું કાચું થશે,
છેદ્દીકુંવય જ્યારે છુટશે, સુરત જળ જર જરી જશે,
વળી પણ કછુ છે કે:—(રાગ સીતાળના મહીનાનો)
મસ્તકપુરી કુજવી આળે કણ્ઠપુરી ઉજડ કરી;
લોચનપુર કચું પાયમાલ હસ્તપુરી થરથરો.
નાસિકામાં જાણે વાસ, પુરો વસતો નથી;
નથી પેટમાં ખપતો માલ, કહું શું હું કથી.
હતી હંતપુરી સુખકાર, ઉખેડી આધી કરી;
કચું હૃદયપુર ભયભીત, હિંમત સરવે હરી.
ચણ્ઠપુર તો ઘસડી વેગ, નાખી આકૃત ઘણી;
તનપુરી બનાવી બેહાલ, નરમ કરીયો ઘણી.
રસનાપુર થયું સાવ હીણ, અંતરમાં દુખે ઘણું;
જઠરાની દુકાનો બંધ, થયું દુઃખ ચોગણું;
ચગદી નાખ્યું રે ચામપુર, નિર્દયપણું અતિ બહું;
આમ ધાટ પડી ચોમેર, કયો કમળે સઉ.
થયા મુનિમ સૌ નિમકહરામ, શત્રુ રૂપે મુજતણા;
પડ્યો કબ્જ વિષે કિરતાર, નથી દુઃખમાં મણા.
પ્રભુ ગરીબ તણા નિવાજ, કરૂણા કરો આ સમે;
હું તો વણતોલ દીન કંગાળ, હુણ્યો ભવ કૃપામે.
ધર્મ રાયને સમકીત, સેનાપતિ મોકલો;
આરી મદદમાં આ વાર, માગું આથ ઓટલો.

અર્થાત્—શરીર જીર્ણ થતા દાંત અને કેશ-વાળ જીર્ણ થાય છે. પણ જીવનઆશા, ધનાશા તે જીર્ણ થતીજ નથી ! સમસ્ત અંગ વળી ગયુ, શરીર કેપવા લાગ્યું, અને હાથમાં આધારભૂત લાકડી પકડવાનો વખત પણ પગમાં જોર ન હોવાથી આવ્યો, પણ આશાનો કેડો તો હજી મુકાતો નથી, જરાયે સંસાર ઉપરથી મમત્વ લાવ ધટતો નથી. વળી વૃદ્ધાવસ્થામાં નવ લકારોનું જોર પણ ધણ વધે છે, તે નવ લકારોનાં નામ કહે છે કે:—

હુહો—લાળ લીંટ ને લીલરી, લવરી લથડી લોલ;
લધુનીત લાલચ વધે, લાકડીયાં કર થાલ.

આ નવ લકારો વધે છે, તોલ ઘટે છે, મિષ્ટાન ભોજન ખાવાની ઇચ્છા વિશેષ રહે છે, પણ ધરમા કાંઈ ચાલે નહિ, ધરડો થઈ જતાં શુદ્ધ બળદની જેમ તે ધરમાં નકામો-ભોજનરૂપ થઈ પડે છે, દીકરા દીકરીઓ પણ પાપ અને પીડારૂપ સમજે છે, આદરમાન આપતાં નથી, પોતાનું ધારુ જરા પણ થતું નથી, એટલે મુંઝવણનો તો પારજ નહિ. વળી ધનમાલ વગેરે પુત્રને સોંપી દીધેલું હોવાથી કે તેને કબજે થઈ જવાથી દુઃખમય પરાધિનતાની પરાકાષ્ટા ભોગવવી પડે છે. તે વિષે વિદુરનીતિશાસ્ત્રમાં સાફ કહ્યું છે કે:—

વૃદ્ધા કાલે મૃતા માર્યા । પુત્રહસ્તે ગતં ધનમ્ ॥

મોજર્નં ચ વધુર્હસ્તે । મત્યુરેવ ન સંશયઃ ॥

અર્થાત્—જેને વૃદ્ધાવસ્થામાં પોતાની સ્ત્રી ગુજરી ગયેલી છે, તથા વૃદ્ધાવસ્થામાં જેનું સર્વ ધનમાલ દીકરાને હાથ ગયેલ છે, તથા જેને વૃદ્ધાવસ્થામાં પુત્રવધુ-દીકરાની વહુને હાથે હમેશાં ભોજનપાન કરવાનો વખત આવે છે; તે ખરેખર જીવતે મુવા જેવોજ છે. કારણ કે પુત્રને સોંપેલા ધનમાંથી પોતાને કોઈ કાર્ય પ્રસંગે શરીરસુખ કે દાનપુણ્ય વગેરેમાં વાપરવા માટે પુત્ર પાસે કાંઈ દ્રવ્ય માગે. તો પુત્રો પોતાનું ઝોણું થઈ જવાના લયથી સાફ નાં કહે, અથવા પાંચસાત કઠોર શબ્દો આકેશપૂર્વક સંભળાવી અપમાન કરી કાર્ષિક આપે, તે વખતે તે બિચારા વૃદ્ધને તો પરતાવાનો પારજ ન રહે. સુવર્ણની સંકળા માગે ચારે કુપાત્ર પુત્રો તલસાકળી કહી-ઠેરાવી વાત ઉઘડીજ મુકે ! અહાહા ! વૃદ્ધાવસ્થા કેવી કષ્ટદાયી-દુઃખદેણુ છે ? શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું, છે કે:—વૃદ્ધાવસ્થા અને બાલ્યાવસ્થા બન્ને સરખાંજ ચિન્હો વાળા છે, બાલ્યાવસ્થાના જેવા કેખાવો વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ જોવામાં આવે છે. તે વિષે વિદુરનીતિમાં કહ્યું છે કે:—

શ્લોક—વદનં વશન વિહીનં । વાચો ન પરિસ્ફુટા ગતા શક્તિઃ ॥

અવ્યક્તદ્વિયશક્તિઃ । પુનરપિ વાલ્યં કૃતં જરયા ॥

અર્થાત્—બાલ્યાવસ્થા-બાળપણમાં જેમ દાંત વગરનું મોઢું, અસ્ફુટ વાણી, શક્તિહીન ગતિ, અને પાંચ ઇન્દ્રિયોનું અસ્વસ્થપણું હોય છે; તેમ વૃદ્ધાવસ્થા-ધડપણમાં પણ તે સધળું પ્રગટે છે; માટે ખરે જરાવસ્થાએ ફરીને બાળકપણુ લીધું હોય નહિ ! એમ જણાય છે. મતલબ કે આ પ્રમાણે વૃદ્ધાવસ્થાને દુઃખમય વર્ણવેલી છે. શાસ્ત્રકારોએ જરા નામનું મોટામાં મોટું દુઃખ કહેલું છે, એ દુઃખો જે જાણતા હોય તેજ જાણે, તેની લહેરીલાલ છેલછબીલા જીવાનીઆઓને લેણ પણ ખખર ક્યાંથી હોય ? તેઓ તો ઉઘટા વૃદ્ધોની ઠંડા મશ્કરી કરે છે, અને હાસ્યપૂર્વક તેમને પબ્બે છે. તે વિષે એક ડોશી ને શેઠપુત્રની કહાણી કહું છું:—તે સાંભળો.

દ્રષ્ટાંત

એક એંશી વર્ષની ડોશી હાથમાં ભયેળિકા ઝાંઝી વાંકી વળા ધીમે ધીમે બજારમાં ચર્ધ જતી હતી, તેને દેખી દુકાન ઉપર એઠેલા કેાઇ જીવાન શેઠપુત્રે મશ્કરી પૂર્વક કહ્યું કે:-ડોશીમા ! તમારું શું ખોવાઈ ગયું છે ? કે તમો આમ વાંકાં વળા ધીમે ધીમે નીચું જોઇ ચાલો છો ? ત્યારે ડોશીમાએ ઉંચું જોઈ કહ્યું કે:-ભાઈ વીરા હીરા ! તેનું કારણ તું બાળક જાણતો નથી, તેથીજ તુ અભિમાનમાં છકી જઈ મસ્ત બની આ પ્રમાણે કરડાકીના વચન બોલે છે. મારું શું ખોવાઈ ગયું છે ? તે જાણવું હોય તો ભલે તું સાંભળ ભાઈ !

શ્લોક—જરા દંડ પ્રહારેણ । કટી મન્ના નરાધિપ !

હારિતં યૌવનંરત્નં । નિરીક્ષ્યામિ પદેપદે ॥

અર્થાત્—જરા નામના દુતે જીવાનીમાં જોરથી મલપતી ધમકતી ચાલતી એવી અને કેડમાં પોતાના દંડને પ્રહાર કર્યો, તે પ્રહારના પ્રભાવે મારી કેડ વાંકી વળી-લાગી ગઈ; અને તેજ વખતે મારું યૌવન રૂપી રત્ન પડી ગયું તે ક્યાં ગયું હશે ? કેાણુ લઈ ગયું હશે ? અને તે મને ક્યારે મળશે ? તેની શોધ કરવા માટે હું આત્યારે નીચું જોઈ વાંકી ચર્ધ-નીચી વળી ચાલું છું. પણ તે રત્ન મને હવે પાછું મળતુંજ નથી. આપુ ! સાંભળ ભાઈ !

હોહરો—“પીપળ પાન ખરત, હસતી કુંપળીયાં;

અમ વિતી તમ વીતશે, ધીરી આપડીયાં.

પીપળાનાં પાકાં પાંદડાં ખરી પડતાં, બોંધ પડી ઢેર અને માથુસોને પગે કચરાતાં પવનથી આમ તેમ ઉડતાં જોઈ કુંપળે હસે છે; ત્યારે પેલાં પાંદડાં કહે છે કે:—ધીરી પડો ધીરી ! કાળે કરી તમારી પણુ ઝેજ ગતિ થવાની છે, એ તો બે ધડી ખીલી થ્યો પછી આખરે તો અમારી જેમ તમારે પણુ ખરવું છે.

મતલબ કે ધણી ઉછાંછળા જીવાનીઆઓ ધરડાંની ઠૂંઠા મશકરી કરે છે, તે સર્વ વૃદ્ધોને પરવશપણે દુઃખ સહન કરવું પડે છે. માટે હે વિવેકી સુગજનો ! તે પાપણી રાક્ષસી માયારૂપી જરા-શુદ્ધાપો આવી પહેાંચ્યા પહેલાં કાંઈક આત્મહિત કરી લેવું, એ સર્વોત્તમ છે. કારણકે યુવાવસ્થામાં તનમનના બળથી આત્મહિત સધાય છે, તેવું તે જરા રૂપી રાક્ષસી માયાના પ્રબળ પંજમાં પકડાયા પછી ધડપણમાં જરાય બનતું નથી. તેને માટે કહ્યું છે કે:—
શાદુલવિકીડીત છંદ.

યાવત્સ્વસ્થમિદં શરીરમરુજં યાવજ્જરાદૂરતો ।

યાવન્ચેન્દ્રિય શક્તિપ્રતિહતા યાવત્સ્વસ્થ્યં નાયુષઃ ॥

આત્મક્રોધસિ તાવદેવ વિદુષા કાર્યઃ પ્રયત્નો મહાન્ ।

તં દીપ્તે ભુવને હિ કૂપરવનનં પ્રત્યુદયમઃ ક્ષીઢશઃ ॥૧૭૨॥

અર્થાત્—જ્યાં સુધી આ શરીર સ્વસ્થ-નિરોગી છે, વૃદ્ધાવસ્થા આવી નથી, ઈંદ્રિયોની શક્તિ અપ્રતિહત-કાયમ છે-હજીર્ધ નથી, આયુષ્યનો ક્ષય થયો નથી; ત્યાં સુધીમાં ઉત્તમ પુરૂષોએ આત્મહિત કરવામાં સત્વર કોઈ મહાન સમર્થ ઉદ્ધમ કરવો જોઈએ. કારણકે ધરમાં આગ લાગે ત્યારે કુનો ખોદવાનો ઉદ્ધમ કરવો શા કામનો ? અર્થાત્ કાંઈ પણુ કામનો નથી. જરા આવ્યા પહેલાં જ જાગો ! અને સુકૃત કાર્ય કરવા લાગો ! વિષયપથ ત્યાગો ! અને ખરા જીગરથી પ્રશુરુતિ કરી પ્રભુપદ માગો.

કવિત

જરા જળ આય લાગી લાળ પડે મુખ મગ,
કંત ગયા સખ લાગ ડગમગ પગરે,
કહ્યું કોઈ માને નહિ દુઃખ ધરે મનમાંય,
જોખનકો દેશ જાહિ ઉઠે ધર્મ લગ રે;
જરા આઘ ગઈ યુદ્ધિ નહિ રેવે કછુ સુદ્ધિ,
રોગ લાગે વિધ વિધ જરા પડો ધિગરે,

ભણે મુનિ બાળચંદ, મુન હો ભવિક વૃંદ,

જરા જળ દુર લગ, તળ લગ જાગરે.

વળી પણ કહ્યું છે કે—રાગ ઘોળ—દેશી ઘાડલીનો.

ઘડપણ કેણે મોકલ્યું ? જાણ્યું જોખન રહે સૌ કાળ. ટેકઃ

ઉમર તો કુંગર થયારે, પાદર થયાં પરદેશ;

ગોળી તો ગંગા થઈ ને, અંગે ઉજળા થયા છે કેશ. ઘડપણ.

નહોણું જોઈતું ને શીદ આવીયું રે ! નહોતી જોઈ તારી વાટ;

ઘરમાંથી હળવા થયા રે, એની ખૂણે હળાવોને ખાટ. ઘડપણ.

નાનપણે ભાવે લાડવા, ઘડપણે ભાવે શેવ;

રોજ રોજ જોઈએ શેરો રાત્રીરે, એવી બળીરે ઘડપણની એટવ,

પ્રતિ સકાળે પ્રાણુ માહરા રે, અન્ન વિના અકળાય;

ઘરનાં કહે મરતો નથી રે, તેને બેશી રહેતાં શું થાય ? ઘડપણ.

દીકરા તો જૂજવા થયા રે, વહુઓ દેછે ગાળ;

દીકરીઓને જમાઈ લઈ ગયારે, હવે ઘડપણના શા રે હવાલ ?

નવ નાડો જુજવી પડી ને, આવી પહોંચ્યો કાળ;

ઘેરાં છોકરાં કંટક્ટ કરે રે, નાનાં બાળક દેછે ગાળ. ઘડપણ.

અંતકાળે વળી આવીઆ રે, દીકરા પધાર્યા દ્વાર;

પાંસળીએથી વાંસળી રે, પછી છાડીને આપી બાર. ઘડપણ.

એવું સાંભળીને પ્રભુ બળે રે, સાંભળજો જગવાસ.

પરઉપકાર કીધે પામશો રે, શુણ ગાય નરસઈઓ દાસ. ઘડપણ.

ખચિત ધર્યાં માણસને ઉમરો જાળંગવો કુંગરા જેવો થઈ પડે છે, જામને પાદરે જવું તો પરદેશ જવા જેવું આકરું લાગે છે, અને ઉડીને ગોળીમાંથી પાણી પીવું તે તો ગંગાએ જવા જેવું મુશ્કેલ થઈ પડે છે ! આવા પ્રકારની સર્વ રીતે પરવશતા અને દુઃખદ દશા ભોગવતા ડોસાને સ્વાર્થીયાં સર્ગાવહાલાં અળખામણો કરી ગાઠે ને કેડે બાંધેલું છોડી લઈ દીકરા ધર બહાર કાઢે છે; સુખે શાન્તિથી મરવા પણ દેતા નથી. તો હે જગવાસી જીવો ! માનવો ! આ ઘડપણની વસમી વેળાની વિતકવાતા—આપણે સાંભળો ને પ્રભુ બળે ! પરોપકાર કરશો તો અન્તે સદ્ગતિ અને સુખ શાન્તિ પામશો.

માટે હે મુમુક્ષુ બંધુઓ ! જગો, જટ જગો, નહિ તો વૃદ્ધાવસ્થામાં

પછી કાંઈપણ બનવાનું નથી, એ અવસ્થા તો તદ્દન નકામી છે. જેમ શેરડીના સાંઠાનો પહેલો અને છેલ્લો ભાગ કાંઈ કામનોજ નથી, પણ વચલા ભાગની કાતળીઓ રસવાળી-મીઠી હોય છે, તેમ ધર્મ કાર્ય સાધવામાં વચલી યુવાવસ્થા બળવાળી છે, તેટલી છેલ્લી વૃદ્ધાવસ્થા નથી. વળી વૃદ્ધાવસ્થામાં કેશ સઘળા સાવ ધોળા, શ્વેત થઈ જાય છે, તે હે મનુષ્ય ! તેં આખી જીંદગીમાં અનેક કુકર્મ કરી આ અમુલ્ય કામાને કાળી કરી નાખી છે, તો હવે બકાત રહેલી દુકંડી જીંદગીમાં હૃદય ઉજળું કરી શુભ કાર્યો કર, કે જેથી આ મનુષ્યજન્મ પામવાનું સાર્થક કાર્ય કહેવાય. એવો એ ઉજળા થયેલા કેશ ઉપરથી ઉપદેશ લેવાનો છે. કલ્પ લગાડી વાળ કાળા કરવાની ખટપટ કરનારા મૂખજ છે ! વળી વૃદ્ધ મનુષ્યોને ધણું કરી સર્વ લોકો કાઠા કહીને બોલાવે છે, તેનું કારણ જાણવા માટે કવીશ્વર શ્રી કલ્પતરામની નીચલી કવિતા વાંચો ને હૃદયમાં ક્રાંતરી રાખો કે કવિની કૃતિથી મતિ સુધરે, તો કંઈ લાભમાં લેખું તો ખરું !

સવૈથો

જોબનમાં જીવતિ જર કારણ, સાંખી રહ્યા શિર સંકટ સાકા.
પ્રીટપણે ફલપત કહે, તપખીર તણા ન તજ્યારે તડાકા;
વેશ વિશેષ મરાળ બરાબર, કેશ થયા પરિપૂરણ પાકા,
તોય કયો ન પ્રપંચ નિવારણ, કારણ તેજ કહે સહુ “કાકા”

અરે ! “જીવતું થોડું અને જાંજળ ઝાઝી, રાત થોડી અને વેશ ધણા” માટે દુકાં જીવનમાં ધણા સત્કર્મો કરવાં, અને મહાપુણ્યે મળેલી માનવદેહી નકામી હારી ન જવી. જીવ્યું ધૂળ મેળવવું તેના જેવું બીજું એકે મૂર્ખતા ભરેલું કાર્ય નથી, જે જન આ એકે ભવ હાથો તે અનંત જન્મ હાથો સમજવું. માટે આત્મહિત કરી જીવન સફળ કરવું, નહિ તો પરલોકે પૂર્ણ પસ્તાવો જ થવાનો. જ્યારે મહાપાપના ઉદ્ભવી પ્રાણી મરીને નરકગતિમાં જાય છે, ત્યારે તેને પરમાધામી પૂછે છે, કરેલાં કામોને જવાબ માગે છે, વગેરે જે જે પૂછે છે તે નીચેની કવિતામાં જણાવ્યું છે. રાગ સોરઠ.

પરલોકે જાતાં પૂછશે પરમારથ શું કયો રે ?

તે વખતે ઉત્તર દેવાનો રસ્તો શા ઈર્ષો રે ?

નહિ પુછશે કેટલા ગ્રાસ ગામો, નહિ પૂછશે કેટલાં છે ધામો;

પુછશે સુકૃત કામો, જેથી રહે ડરો રે- પરલોકેઠી

નહિ પૂછશે ઇં શું શું ખાતો, નહિ પુછશે ઇં કેટલું કમાતો;

‘ઉત્તરાર્ધ’] દિવસ ફરે તેવે સમે, સમજણ સધળી બર્ધ; ૩૬૧
ધર્મ રાજ જુગદું રચ્યા, એવો કર્યો અનર્થ. ૩૬૦

ધર્મ અંગે તારૂં, ધન કેટલું વધુ રે? પરલોકે૦૨
નહિ પૂછશે તીજેરીમાં શું, દાગીના કેટલા પહેરે તું;
ભાજમજામાં દિવસ તું કેટલા ફર્યો રે? પરલોકે૦૩
નહિ પૂછશે કેટલી છે વાડી, નહિ પુછશે કેટલી છે ગાડી;
નાહિ પુછશે તું લાડી, કેટલીને વર્યો રે? પરલોકે૦૪
પૂછશે કેટલા દીનજન પાળ્યા, કેટલા દિન ભગવાનમાં ગાળ્યા;
કેનાં દુઃખડાં ટાળ્યાં, તો નિશ્ચે તર્યો રે. પરલોકે૦૫

અહીં તો અમનચમન અને આનંદ કરો છો—ધર્મનો ધોકો રાખતા નથી, ધર્મધ્યાન સધળું આળપપાળ ને વેઠ ગણો છો, પણ જમરાજા જવાબ માગશે, ત્યારે શું ઉત્તર દેશો? અને તે વખતે આ જીવતે પસ્તાવાનો પાર રહેશે નહિ પછી એળે ગુમાવેલા મનુષ્યજન્મ માટે તે જીવ પૂર્ણ જીરણા કરે છે, પણ તે વખતે પસ્તાવો કરવો શા કામનો? છતી શક્તિએ એત્યો નહિ, તો રાંડ્યા પછીનું હઠાપણ શા કામનું? આભ્યો અવસર ચુકે, તે પસ્તાઈ પોક મુકે! વગર વિચાર્યા વેપારમાં ખોટ ગયા કેડે રડવા બેઠે શો લાભ? કણખી કારતક મહિને ડાહ્યો થાય, તેથી તો કંઈ લાભ ન થાય. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

દોહરો—જે મત પીછે ઉપજે, તે મતી આગે હોય;
કાજ ન બગડે આપણું, જગત હસે નાહ કોય. ૧

માટે જમરાજને હાથ ગયા પછી પસ્તાવો કરવો પડે, તે કરતાં પહેલેથી ચેતવું તે વિશેષ હિતકારી છે. લોકમાં કહેવત છે કે “પાણી પહેલાં પાળ બાધે, તે જગતમાં બળીઓ; ધર બળે ત્યારે કુવો ખોદાવે, તે જર્મ મુરખમાં ભળીઓ.” જે મનુષ્યો અવસર ઉપર ચેતતા નથી, તે એક દરિદ્રી પુરૂષની જેમ પાછળથી પસ્તાય છે. તે દર્શાવત નીચે કહે છે.

(૧૧૨) દુભાંગી દરિદ્રી આહાજીની દુઈશા ને કુમતિની વાત.

કોઈ નગરમાં એક દરિદ્રી પુરૂષ રહેતો હતો, તે જન્મથીજ દરિદ્રી હતો, આ દુનિઆમાં દરિદ્રતાના જેવું એકે મહાદુઃખ નથી બિચારો દરિદ્રી માણસ તેના દુઃખથી હમેશા દબાયો હતો જીવતે મુવા જેવોજ પોતાને માને છે. કહ્યું છે કે સર્વશૂન્યંદરિદ્રતા ॥ અર્થાત દરિદ્રીની સર્વ દિશાઓ શૂન્ય હોય છે. ખરેખર આ અવનીમા સર્વ સગાઈ વસુ-પૈસાનીજ છે, પાસે વસુ હોય

૩૬૨ સવળે દિન સવળું પડે, અવળે અવળું થાય; [વૈરાગ્ય શતક
અણુર્ધ્નિષ્ઠ્યું આવી મળે, ધ્મિષ્ઠિત અળ્યું થાય. ૩૬૧

તોજ સર્વ લોકો ખમાખમા કરે છે. આ જગતમાં ધન્ય છે રૂપિઆને ! કે
જેણે આખા વિશ્વને વશ કરી દીધું છે. વસુની-ધનની વધાર્ધ વિષે નીતિ-
શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

કુંડલીઓ—રૂપિયા તુજે બી રંગ હે, જગત ભંગત વશ કીન,
સન્ધ્યા તુજકો તો કહું, જો વશ કર લે દીન;
જો વશ કર લે દીન, કામ કછુ દીન પલટાવે,
જગતમે એક અબધુત, ઝપટમે કબહુ ન આવે;
કહે છે દીન દરવેશ, દીનકુ નહિ તપૈયા,
જગ ભંગત વશ કીન, રંગ હે તુજે રૂપૈયા ! ૧

માટે આ દુનિયામાં રૂપિયાને જ ધન્ય છે । જેની પાસે ધન નથી, તે
સદા દુઃખીયા સમજવા. પેલો દરિદ્રી માણસ પણ એવાજ દીન દુઃખીયો
હતો. બિચારો આખો દિવસ દરે તો પણ પેટપુરતું લોટ કે અનાજ પણ
તેને મળતું ન હતું; તેમાં વળી ઓછામાં પુરૂં તેને સંતાન પણ ધણું હતા.
કહેવત છે કે “જ્યાં દાણો હોય ત્યાં ચાવનાર ન મળે, અને ચાવનાર હોય
ત્યાં દાણો ન મળે” સસારની રચના ધટનાજ કોઇ વિચિત્ર છે, આવાજ
હેતુથી સર્વથા પુરૂષોએ આ સંસારને અસાર ને દુઃખમયજ કહ્યો છે. કહ્યું
છે કે:—

દોહરો—દરિદ્રીને બહુ સંતતી, તે પણ અતિ દુઃખકાર,
સંપ હોય નહિ તેહમાં, આ સંસાર અસાર.

પછી એકવાર તે ધનની યાચના કરવા માટે રાજ પાસે ગયો. રાજની
પાસે આશિર્વચનો કહ્યા, અને એવી તો ગરીબાઈપૂર્વક આજીજી કરી, કે
તુરતજ થોડા શબ્દો સાંભળતાંજ તે દરિદ્રીના દેખાવ ઉપરથી રાજને દયા
આવી ગઈ, ને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે અહાહા ! કર્મની ગતિ કેવી
વિચિત્ર છે ? અહો ! કર્મને શરમ નથી. આ બિચારો દરિદ્રી ગરીબ માણસ
કેવો દુઃખી છે ? આગલા મહાપુરૂષોએ પોતાની સતાથી ધણા શત્રુઓને હણી
નાંખ્યા, તો દારિદ્ર્યને કોઈએ કેમ ન હણ્યું ? તે વિષે વિદુરનીતિમાં કહ્યું છે કે:—

“બળવાન એવા અણુને સુંદર વૃક્ષોથી શોભિત ખાંડવ નામતું વન
બાળ્યું, હનુમાને સોનાની રાવણની લંકાપુરી બાળી તથા શંકરે કામદેવને:
બાળ્યો, તે સર્વ તો ઠીક કયું” । પણ જગતને અતિ સંતાપનાર આ
દારિદ્ર્યને કોઈએ બાળ્યું નહિ, તેતું શું કારણ હશે ?”

પછી એ પરાપકારી રાજા તેનું જન્મદારિદ્ર્યનું દુઃખ દૂર કરવા દીન વ્યાઘ્રણ પ્રત્યે બોલ્યો કે દુઃખી મનુષ્ય ! તારી આ દીન દશા જોઈ મને બહુ દયા આવે છે, માટે આજે હું તને પ્રસન્ન થઈ કહું છું કે આજ સાંજ સુધીમાં મારા બંડારમાંથી તારાથી લેવાય તેટલું ધન સુખેથી લઈ જા. આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળતાં જ પેલો દુઃખી વ્યાઘ્રણ તો ખુશી ખુશી થઈ ગયો અને હર્ષધેલો બની ગયો હોય એમ રાજાને ધણા આશીર્વાદ સંભળાવવા લાગ્યો : હે દયાળુ નરદેવ ! તમારું કોટી કોટી કલ્યાણ થયું; તમારાં ઘરમાં સિંધુપુત્રો નિશ્ચળ થઈ વસ્યું; આપતુ રાજ્ય અખંડ તપ્યું, આજે આપની મારા ઉપર બહુ મહેરબાની થઈ તેથી મારે આનંદનો પાર રહ્યો નથી, હવે હું આ બાળત મારી સ્ત્રીને જણાવી આ આનંદ વધામણી આપી હમણાંજ પાછો આવું છું. હે રાજાન્દ્ર ! આપ ધણું જીવો ને સુખી રહો. ત્યારે રાજાએ કહ્યું :—ભલે પધારો, જેમ તમારી ખુશી. પણ સ્પર્શત થયો એટલે તમારે ધન લેવાનો હક નથી, એ વાત ધ્યાનમાં રાખ્યો. પછી વ્યાઘ્રણ ઘેર ગયો ને સ્ત્રીને સર્વ વાત જણાવી. ત્યારે સ્ત્રીએ કહ્યું કે જો એમ છે તો જલદી પધારો, વાટ કાની જોવી છે ? જાઓ અને જેટલું ધન લેવાય તેટલું જલદી લાવો. ત્યારે વ્યાઘ્રણે કહ્યું કે આજ તો આનંદનો દિવસ છે માટે જરા જમીને નિરાંતે જાઉં. પછી સ્નાન કરી, શુદ્ધ થઈ જમવા બેઠો. જમવા માટે પણ આજે સ્ત્રીએ ક્યાંઈથી સીધું માગી લાવી ચુરમેશ્વર લાડુ બનાવ્યા હતા, તેથી થાળમાં મીઠા મોદક આવ્યા. આ મિષ્ટાન્ન ધણે કાળે લાણીમાં આવેલું હોવાથી એ પેટ કરીને ખાંતે કરી ખુબ ખાધું. ધણું કરીને વ્યાઘ્રણજાતિને મોદક—લાડવા અતિ પ્રિય હોય છે. વ્યાઘ્રણને વહાલા લાડવા. તે મળ્યા એટલે પરમેશ્વર મળ્યા એમ માને છે. તેમાં વળી પરચેર જમવાનું હોય તો તો પુછવાતુ જ શું ? તે વખતે અતિ અન્ન લેવાયાથી ચનારી લાવિ પીકાને પણ ભૂલી જાય છે તથા પોતાના પ્રાણને પણ ગણતો નથી. કહ્યું છે કે :—

શ્લોક—પરાજ્ઞં દુર્લભ પ્રાપ્ય । મા પ્રાયોષુ કૃપાં કુરુ ॥

પરાજ્ઞં દુર્લભં લોકે । પ્રાણાન્ જન્મજન્મનિ ॥

દુહો—કોગા વહાલું કુંભજળ, ગર્ધંવ વહાલી રાખ;

વ્યાઘ્રણ વહાલા લાડવા, તે ખોઈ સવા લાખ. ૧

અર્થાત—કોઈ મોદકના મહાલોભી વ્યાઘ્રણનું કહેવું છે કે આ લોકમાં

૩૬૪ સુખ દુઃખ સરવે સાંખીયે, સુણી જુના ઇતિહાસ; [તૈરાગ્ય શતક
રાત્ર્ય મળે કોઈક દિવસ, કોઈક દિવસ વનવાસ. ૩૬૩

પારકું અન્ન ધણું દુર્લભ છે, માટે પરધરતું મિષ્ટાન્ન મેળવી, પ્રાણને વિષે
પણ દયા ન કરવી અને ખુબ ખવાય તેટલું ખાવું; કારણકે પ્રાણો તો
ભવોભવને વિષે મળશે, પણ પારકું મિષ્ટાન્ન મળવું મુશ્કેલ છે. તેમ આ
જન્મદરિદ્રી બ્રાહ્મણને પણ ધણે વખતે મિષ્ટાન્ન મળેલું હોવાથી ખુબ ખાઈ
તે ઉપર પાણી પીધું. અતિ આહાર કરવાથી શરીર અકળાવા લાગ્યું. જમ્યા
પછી સ્ત્રીએ કહ્યું કે નાથ ! હવે જાઓ. ત્યારે તેણે કહ્યું કે હે સ્ત્રી ! આજ
તો બહુ ખવાયું છે, તેથી જરાએ એન પડતું નથી, માટે હાલ તો જરા
વાર સુઈ લઉં. પછી જઈશ. હે સ્ત્રી ! હજી વખત ધણો છે. હમણા જઈ
ધણું દ્રવ્ય લઈ આવીશ. તેથી કાંઈ ફિકર કરવા જેવું નથી. એમ કહી
સુઈ ગયો.

સુતાં વેતળ તેને એકદમ ધોર નિદ્રા આવી ગઈ. એમ ધણી વાર
સુઈ સુઈ રહ્યો; સાંજ પડવા આવી ત્યારે તેને સ્ત્રીએ પરાણે ઉઠાડ્યો.
ઉઠતાં વેતળ વસ્ત્ર પહેરી બ્રાહ્મણ એકદમ દરબાર ભણી ચાલ્યો, રસ્તે જતાં
એક ઠેકાણે નાટકનો ખેલ થતો હતો, બ્રાહ્મણે વિચાર્યું કે આ ખેલ પણ
અદ્ભુત છે, કોઈ વખત જોયો નથી. જગતમાં કહેવાય છે કે જીવ્યા કરતાં
જોયું બધું. તો ચાલ જોતો જઈ, થોડીવારે પાછો ફરીશ, હજી વખત
ધણો છે, માટે કાંઈ દરકત નહિ આવે, એમ ધારી જરા નાટક જોવા ઉભો
રહ્યો. જોવામાં રસ સારો આવ્યો, વખત ગયો તેની પણ ખબર ન રહી.
સૂર્ય આશમી જવા આવ્યો, સંધ્યા થવા આવી, નાટક જોવાની લેહમાં
રાગતું વરદાન ભૂલી ગયો ! નાટક અંધ થયું કે તુરતજ એકદમ ખેંચાકળો
દરબાર ભણી દોડ્યો, પણ રાગતે પહેરેમીરોને કહી રાખેલું હોવાથી
દરબારમાં પ્રવેશ કરતાંજ અટકાવ્યો, ને કહ્યું કે ખડે રહો ! કીધર જાતા
હો ? રાગકા હુકમ નહિ હે. બમન સૂર્યઅસ્ત પહેલાં ક્યું નહિ આયા ?
અખ પીછા ચલે જાઓ. રાગકા વરદાન સમાપ્ત હો ગયા-ખખત હો ચુકા.
આ શબ્દો સાંભળતાં જ બ્રાહ્મણ તો વિચારમાં જ પડી ગયો, પછી
પોતાની થયેલ ગફલત માટે પૂર્ણ પરતાવા લાગ્યો. અરે ! આજનો દિવસ
ઉત્તમ છતાં મેં મૂર્ખાએ બર્થ ગુમાવ્યો, માટે હજારવાર ધિક્કાર છે મને !
કર્મ તો બે ડગલા આગળ ને આગળજ થયા ક્યું ? તે વિષે કહ્યું છે કે :

હોહરો—અભાગીયા તું આથડમાં, ખેડો રહે ભારમાં;

તું ખેસીશ ગાડીમાં, તો હું જઈશ તારમાં. ૧

ઉત્તરાર્ધ] દિવસ ફરે તો દિલ વિષે, અવળા સુઝે ઉપાય; ૩૬૫
કાપી વાદીનો કંઠીયો, મુશ્ક સર્પ મુખ જાય. ૩૬૪

વળી મેં મહામૂર્ખે મળેલા આ અમૂલ્ય અવસરને એવે શુમાવ્યો. પછી તે પૂર્ણ પસ્તાયો અને અફસોસ કરતો ઘેર ગયો. ધરમાં સ્ત્રીએ પણ તક ખોઈ ખાલી આવ્યો. જાણી ખૂબ ખ ખેર્યો અને આકરા વચનો સંભળાવ્યાં. આ દૃષ્ટાંત શુ ખોધ આપે છે ? વિવેકી જનોને આમાંથી બહુ શીખવાનું મળે છે. ખરેખર જે મનુષ્યો આ નરભવ મેળવી કાંઈ પણ સાર્થક કરતા નથી અને મોજમઝામાં પડી જાય છે, તે પેલા ફરિદી માણસની પેઠે પરલોકમાં પૂર્ણ પસ્તાવ છે કે—

શ્લોક—નૃજન્મદુર્લભં પ્રાપ્યં । ये धर्मनाचरन्त्यथा ॥

તે માન્યહીનવન્મુઢાઃ શોચંતિ હિ મર્ચાંતિકે ॥

અર્થાત્—જે દુર્લભ એવો આ મનુષ્યજન્મ મેળવી ધર્મ આરાધતા નથી, તે પેલા ભાગ્યહીન મૂઢની પેઠે ભયને અ તે પૂર્ણ પસ્તાવ છે. એમ ધારી સદા વિવેકી જનોએ ધર્મચરણ કરવું તેજ ખરેખર ઉત્તમ છે. (૮૬-૮૭).

ઉપદેશી ચાબકો.

મૂરખો રળી કળી કમાણું, માથે મેલશે મોટો પાણું;
ધાઈ ધુતીને ધન લેણુ કીધું; કોટીધ્વજ કેવાણું,
પુન્યને નામે પાઈ ન વાપરી, અધવચથી હુંડાણું. મુ૦ ૧
ભયાં કોઠાર તારા ભયાં રહેશે, નહિ આવે સાથે અંક દાણું;
મસાણુની રાખમાં રોળાઈ ગયા કૈંક, કોણુ રંક ને કોણુ રાણું. મુ૦ ૨
મંદિર માળીયા મેલી કરીને, નાંચે જઈ ઠેરાણું;
લોખે ભગત કહે મુવા પછી, તે ઘણું ઘણું પસ્તાણું. મુ૦ ૩

(૮૮)

કૃપાશ્રયાણાં પશુપક્ષિકાણાં । મનાગસાં જીવિતકાંક્ષિકાણામ્ ॥
હંતિ કરાલેન કૃપાણ કેન । સહન્ય તે હંત કૃતાન્ત કેન ॥

અર્થ—આ લોકમાં દયા કરવા લાયક, નિરપદાર્થી જીવવાની ઈચ્છાવાળાં એવાં પશુપક્ષીઓને જે નિર્દય ને દુષ્ટ મદુષ્યે ભય- કર એવા ખડ્ગવડે હણે છે, તે પરલોકમાં મહા કઠોર એવા પર- માધારીને હાથે હણાય છે અને ત્યાં અત્યંત દુઃખી થાય છે. (૮૮)

ભાવાર્થ—આ દુનયામાં અનેક જાતિના ભિન્ન ભિન્ન ધર્મો રહેલા

, તે સર્વતું કેન્દ્રસ્થાન મોક્ષપદ પ્રાપ્તિ લાણી છે. “નિવ્વાણ સેટ્ટાજહ-
સન્ન ધમ્મા ॥”

અર્થાત—સર્વ ધર્મો નિર્વાણપદ—મોક્ષનીજ અપેક્ષાવાળા છે. એ પદ
પ્રાપ્ત કરવાને સર્વ કોઈ લાલસા રાખી રહેલ છે ખરા. પણ તે પ્રાપ્ત
કરવામાં મુખ્ય આધાર અહિંસા છે. શ્રીદશવૈકાલીકમ્પતના પહેલા અધ્યયનની
પહેલી ગાથામાં કહ્યું છે કે:—

ધમ્માં મંગલ મુકિટં । અહિંસા સંજમો તવો ।

દેવાવિ તં નમંસંતિ । જસ્સ ધમ્મે સયામણો ॥ ૮૮ ॥

અર્થાત—અહિંસા જેમાં હોય તે પરમ પવિત્ર ધર્મ જાણવો, તેજ
ધર્મ અક્ષયપદ પ્રાપ્ત કરવામાં ખરા સહાયકારક છે. આ દુનિયામાં એટલું
તો અવશ્ય છે કે સમસ્ત પ્રાણીઓને જેટલું પોતાનું જીવન વહાલું છે,
તેટલું મરણ વહાલું નથી, પણ મરણ અત્યંત અળખામણુંજ છે. ઝીણા
કૃંથવાથી તે દીર્ઘકાય હાથી સુધીનાં સર્વ જીવો તથા રાજ્યથી રંક સુધીના
સમસ્ત મનુષ્યો જીવિતવ્યરૂપ મહાસુખને ઇચ્છે છે. પછી લોકને કોઈ પ્રાણી
આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી અત્યંત ઘેરાયેલો હોય, અસહ્ય દુઃખથી દયા-
ચક્ષો હોય, દેવામાં કુળી ગયો હોય, ચોતરફથી અપાર પીડા પામતો હોય
તોપણ તે જીવ મનથી એમ ન ઇચ્છે કે હું મરી જઈશ. કદાચ કોઈ અસહ્ય
પીડાના આવેશથી કોષપૂર્વક ખોલતો હોય કે: “આના કરતાં તો મરણ
લક્ષ્મી, મોત આવી હવે મને લઈ જાય તો આ દુઃખમાંથી જટ છુટું.” એમ
ખોલે છે ખરા! પણ તે સર્વ વચનમાંજ છે, હૃદયમાં કાંઈ નથી. મરણ
પ્રસંગ આવે ત્યારે તો કોઈ જીદોજ પ્રકાર જાણાઈ આવે છે. કદાચ કોઈ
દુઃખી મનુષ્ય કોષાવેશથી મરવા માટે કૃવામાં પડે છે, કોઈ હળાહળ જેર
ખાય છે, કોઈ પેટમાં ખંજર ભોકે છે, કોઈ ગળે ફાંસો ખાય છે, પણ તે
મનુષ્યને મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરવાના ફૂર કાર્યોમાં પ્રવેશ કર્યા પછી ધણોજ પરતાવો
ધાય છે, અને પુનર્જીવનને માટે અનેક ફાંદાં મારે છે. પણ હવે શો ઉપાય ?
તેના લાગ્યોદયે કોઈ તરફથી તાત્કાલિક-ઉપાયો-લેવામાં આવે છે, તો તેમાંથી
વખતે બચવા પણ પામે છે. મતલબ કે એવા પ્રાણીઓ મહાદુઃખી દશામાં
આવી પડ્યા છતાં પણ જીવવાને ઇચ્છે છે. જીવનની આજ્ઞા સર્વને વહાલી છે.
તે વિષે કહ્યું છે કે:—મનહર ઇંદ.

કરોડોના કરજના શિરપર ડંકા વાગે,
રોગથી રૂંધાઈ ગયું, શરીર સુકાઈને;
પુરપતિ પણ માથે, પિડવાને તાકી રહ્યો,
પેટ તણી વેઠ પણ શકે ન પૂરાઈને,
પુત્ર અને પરણી તે, મર્યાવે અનેકે ધંધ,
પુત્રપુત્રી ભાળે ખાઉં, ખાઉં દુઃખદાઈને;
અહો રાયચંદ તોય, જીવ જાવા દાવા કરે,
પછે તૂણાય પણ, જાય ન મરાઈને.

અર્થાત્—સર્વને જીવન વહાણું છે. જીવનને માટે અનેક પ્રયાસો કરે છે, મહાપાપના સંચયો પણ તેનેજ માટે કરે છે. તો એવા પ્રાણીઓને જે કૂંડ ધાતકીપણથી મારે છે, તે મહાનિર્દય પરિણામી દુર્ગતિમાં પડી મહા-દુઃખી થાય છે, દશવૈકાલિક સૂત્રમાં શ્રીવીરપ્રભુ પણ કહે છે કે:—

ગાથા—સર્વજીવા વિ રુદ્ધાન્તિ । જીવિઓ ન મરીજીઓ ॥

તમ્હા પાળ વહું ઘોરું । નિર્ગથા વજર્યતિણમ્ ॥

અર્થાત્—સર્વે જીવો ધૂંચે છે કે હું જીવું, પણ મરી ન જાઉં. આ પ્રકારના જીવવાની ધૂંચાવાળાં પ્રાણીઓને જે મારે છે—તેનો પ્રાણ વિનાશ કરે છે, તે મહાધોર કર્મ બાંધે છે, નિર્ગથ સાધુ મહાત્માઓ તેવા ધોર કર્મથી પાછા હઠે છે, તેને માટે વેદાંતમાં પણ સાદ કહ્યું છે કે:—

“ અર્હિસા પરમોધર્મ । ઝઘર્મઃ પ્રાણિનાં વધઃ ॥ ”

અર્થાત્—અહિસા એજ ઉત્તમ-પરમ ધર્મ છે. અને પ્રાણીઓના વધ તે મહા અધર્મ છે. વિવેકી બંધુઓ ! એટલું તો અવશ્ય માદ રાખજો, કે આપણને કાટો કે છરી પ્રમુખ શસ્ત્ર વાગી જાય છે, તો કેવી અસહ્ય બીડા-પીડા-વેદના થાય છે. તો એ બિચારાં ગરીબ પ્રાણીઓને હણવાથી શું પીડા નહિ થતી હોય ! દશપતરામ કવિએ પણ કહ્યું છે કે:—નારાય છંદ.

જીવો પીડાથી જેમ આ પીડાય પીંડ આપડો,
પીડા ક્યાંથી તેમ તે પીડાય પ્રાણી આપડો;
મદાંધ થઈ ન મારશે જરૂર જીવ જાણીને,
અરે દિલે દયા ધરો ! પીડા કરો ન પ્રાણીને.

કેટલાએક નિર્દય મનુષ્યો મદાંધ થઈ નિરપરાધી પશુપક્ષીઓના વધ કરે છે, પારખી લોકો હરણ રોઝ વગેરે તજીલક્ષી નિર્દોષ પ્રાણીઓને પાશ-લામાં પકડી મારી નાંખે છે, એવા પ્રાણીઓના તે સહજ વેરી છે. અપરાધ વિના પણ તેઓ ઉપર જીલમ ચુભરે છે. કહ્યું છે કે:—

મૃગમીનસજ્જનાનાં । તૃણ જલ સંતોષ જીવિતવૃત્તિનામ્ ॥
લુબ્ધક ધીવર પિશૂનાં । નિષ્કારણ વૈરિણો જગતિ ॥

અર્થાત્-હરણ, મત્સ્ય અને સજ્જન પુરુષ એ ત્રણે અનુક્રમે ધાસથી, જળથી અને સંતોષથી છત્રન ગાળનાર છે તો પણ તેમને દુષ્ટ જનો જેવા કે પારથી, મચ્છીમાર અને દુર્જન લોકો સ્વાભાવિક રીતે જાણે વેરી હોય નહિ ! એમ તેમના ઉપર દુઃખ દેવા તદ્દપી રહ્યા છે. પણ તેનો બદલો અવશ્ય પરલોકમાં ભોગવવો પડશે, કારણકે હર્ષ કે ખેદથી કરેલાં કર્મોનો બદલો પ્રાણીઓને ભોગવ્યા વિના છુટકોજ નથી. શ્રી ઠાણાંગ સૂત્રમા તે કર્મની ત્રિભંગી કહેલી છે કે:-મનથી બાધેલું કર્મ મન વચન અને કાયાથી ભોગવે છે, વચનથી બાધેલું કર્મ પણ મન વચન અને કાયાથી ભોગવે છે, તથા કાયાથી બાધેલું કર્મ પણ મન વચન અને કાયાથી ભોગવે છે, એમ કર્મની ભંગગળ વિચિત્ર પ્રકારની રહી ગએલી છે, જ્યારે કર્મ ઉદય આવે છે, ત્યારે આંખમાંથી ખોરખોર જેવડાં આસુ પાડવાનો વખત આવે છે. તો પણ કેટલાએક તો નીડરતાથી અચાનકમાં અધ બની એમજ માને છે કે-“આ ભવ તો છે મીઠો પરભવ કોણે દીઠો ?” દુનિયાની સર્વ વસ્તુઓ આપણા હિપભોગને માટે બનેલી છે, માટે ઇચ્છા મુજબ ખાવું, પીવું, હરવું ફરવું અને મોહમજા માણવી એજ સાર વાત છે. અસારે લલ્લુ સંસારે સારં સારં લોચનામ । આવા અણ મનુષ્યોને ડર કયાથી હોય ? તે બિચારાઓનું પરભવમાં શું થશે ? તેનું પણ તેમને જ્ઞાન હોતુ નથી.

શિખરિણી ઇન્દ્ર-દયાહિણા દુષ્ટા, કતલ તલવારે વળી કરે,
પછી પાપી પુરા ઉદર નિજનાં એ થકા ભરે;
ન જાણે તે જાતે, ભવજલધી આ કેમ તરવો,
નથી એવો મારે હે પ્રભુ હવે દેહ ધરવો.
મુખે પુરું ખાવા ખડ કડખ કે ખાણ ન મળે,
સદા લુપ્થાતરસ્થા. પરધર વિષે રોજ રખડે;
પડે પીઠે પાછો ગરજી નરનો માર ગરવો,
નથી એવો મારે હે પ્રભુ હવે દેહ ધરવો.

મતલબ કે દયાહીન ફૂર મનુષ્યો બિચારાં નિરપરાધી પ્રાણીઓને હણે છે, અને તેનાથી પોતાની ઉદરપૂર્તિ કરે છે. તે જરૂર નરકગતિમાં મહાફર એવા પરમાધામીદેવથી હણાય છે. વળી કેટલાએક લોકો તો બિચારા બીડ,

ઉત્તરાર્ધ] મુજશ રહે સદૃશણ થકી, કે ખરચ્યાથી દામ; ૩૬૯
 શ્રવણે સેવ્યા માવિતર, નિશ્ચય રાખ્યું નામ. ૩૬૮

ધોડા, બળદ વગેરે ગ્રાણીઓને સખત માર મારે છે. હદ ઉપરાંત ધણો ભાર ભરી બળાટકારે તેની પાસે વહન કરાવી પીડા ઉપજાવે છે, તેના કર્ણના સિકા વગેરે મર્મ સ્થાનો વાળાં અવયવો છેદી મહાદુઃખી કરે છે. લોકો પોતાના સ્વાર્થને માટે તેઓના દુઃખ સામું જરાએ જોતા નથી ! પણ એટલું તો અવશ્ય યાદ રાખવું કે, પર ગ્રાણીઓને પીડા ઉપજાવવા સમાન કોઈ મહાપાપ નથી, અને પરોપકાર કરવો, તેઓની દયા લાવી તેનું રક્ષણ કરવું, તે સમાન કોઈ મહા પુણ્ય નથી. તેને માટે શ્રી વેદવ્યાસે તો સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે:—

શ્લોક.

શ્લોકાર્થેન પ્રવક્ષ્યામિ । યદુક્તં ગ્રંથ કોદિભિઃ ॥

“ પરોપકારઃ પુણ્યાય । પાપાય પરપીડનમ્ ” ॥

અર્થાત્—કોડો શાસ્ત્રોમા કહેલાં વચનોમાંથી તત્ત્વરૂપે અર્થ શ્લોક વડે કરીને હું સર્વનો સાર કહી દઉં છું કે:—“ પરોપકાર સમાન એકે પુણ્ય નથી, અને પરપીડન સમાન એકે પાપ નથી ” એ મહાવાક્ય હંમેશાં હૃદયપટ ઉપર સુવચાક્ષરોથી કોતરી રાખવાં ઘટે છે. આપણા પરમપવિત્ર પરમજનેન્દ્ર શ્રીવીરપ્રભુએ શ્રાવકધર્મને અખંડ જાળવવા માટે ખાર પ્રતો તથા સાધુધર્મના ઉદ્ધાર માટે પાંચ મહાપ્રતો પ્રરૂપેલાં છે, તે બન્નેમાં પહેલું ગ્રાણી-તિપાત પ્રત કહેલું છે, એટલે દયા એ મુખ્યધર્મ વર્ણવેલો છે. માટે દયા એજ મુખ્ય ધર્મ છે “ નાસ્તિદયા પરો ધર્મ । ” એટલે જે ધર્મમાં દયા ન હોય તે ધર્મ ખરેખર આ જગતમાં ઉત્તમ સમજવો નહિ. તેને માટે વેદાંતમાં પણ મનુષ્યજીવનોદ્ધાર માટે પાંચ મહાવાક્ય કહેલા છે.

અહિંસા સત્યમસ્તેય । ત્યાગો મૈથુનમંજનમ્ ॥

ए तेषु एव वाक्येषु । सर्वं धर्मं प्रतिष्ठितः ॥

અર્થાત્—કોઈ પણ ગ્રાણીની હિંસા કરવી નહિ, સત્ય વચન બોલવું અને સત્યથી વર્તવું, ચોરી ન કરવી, બ્રહ્મચર્ય પ્રત પાળવું અને સુવર્ણ રૂપું વગેરે પરિગ્રહનો પાંદહાર કરવો. આ પાંચ મહાવાક્ય સર્વ ધર્મમાં રહેલા છે. આમાં પણ પહેલું વાક્ય અહિંસા છે, કોઈપણ જીવને હણવો નહિ એમ તેઓ વદે છે ખરાં છતાં પણ યજ્ઞયાગાદિમાં પશુઓનો હોમ કરે છે, તેઓના બળાટકારે ગ્રાણી લેતાં જરા પણ અચકાતા નથી. ધર્મને નામે થતી હિંસા પાપકારક નથી, પણ પુણ્યકર્મદાયક છે એમ તેઓ બોલે છે એમ કહી અશ્વમેધ, અજમેધ વગેરે યજ્ઞો કરી, હજારો નિરપરાધી પશુઓના ગ્રાણી

લે છે, તેઓને મરણું થુ વહાણું હશે ? અથવા પશુઓને મારીને હોમવાથી
થું સ્વર્ગસુખ મળી જતું હશે ? ના, ના, એમ સ્વપ્નામાં પશુ સમજવું
નહિ. જો હિંસાથી સ્વર્ગ સુખ મળતું હોય તો પછી નરક શેનાથી મળે તે
કહો ? તેને માટે કહ્યું છે કે:—

શ્લોક—વૃક્ષાન્ છિત્વાપશૂનં હત્વા કૃત્વાસધિરકર્દમમ્ ॥

યદ્યેવં ગમ્યતે સ્વર્ગં । નરકં કેન ગમ્યતે ? ॥

અર્થાત્—વૃક્ષોને કાપીને, પશુઓને હણીને, લોહીનો કાદવ કરીને પશુ
જો સ્વર્ગે જવાતું હોય, તો પછી નરકે શાથી જવાય છે ? તે જાણવું જોઈએ.
પશુ ખરું જોતાં યજ્ઞ એવો કરવો કહી નથી, યજ્ઞ કરવાથી તો ઉલટું પ્રાણી-
વધને લીધે અધોગતિમાં ઉતરાય છે, માટે યજ્ઞ કરવો તો દયા રૂપી કહી છે.

શ્લોક—તસ્માત્સ્વ વિષયે રક્ષા । કર્તવ્યા ભૂતિમિચ્છતા ॥

યજ્ઞેર્ન પ્રાપ્યતે સ્વર્ગો । રક્ષણાત્ પ્રાપ્યતે યથા ॥

અર્થાત્—અભ્યુદયના અભિલાષી ઉત્તમ પુરૂષોએ દરેક જીવોની રક્ષા
કરવી જોઈએ, કારણ કે સ્વર્ગ યજ્ઞ ક્રિયાથી નથી મળતો, તેટલો જીવોનું
રક્ષણ કરવાથી મળી શકે છે. વળી યજ્ઞમાં જ્યારે પશુઓને હોમે છે, ત્યારે
તેઓ દયામણુ ચહેરે પોકાર કરે છે કે:—અમને હણવાથી તમને થું લાભ
થવાનો હતો ? આ પ્રકારની દયાળુ વાણીરૂપે બરાડા મારી પોકાર કરે છે,
અશ્વમાંથી ચોધારાં આંસુ ઝરે છે, પશુ તે વખતે બિચારાં અનાથ પ્રાણીઓનો
બેલી કાણુ હોય ? બોજરાજાએ જ્યારે યજ્ઞ માણ્યો અને હજારો પશુઓને
હોમવા માટે યજ્ઞવેદી પાસે બાંધી આણ્યાં અને આહુતી આપવા લાગ્યા તે
વખતે તે જનવરોના દયાજનક પોકાર થતા હતા. આ પોકારથી આશ્ચર્ય
પામેલા બોજ રાજાએ પાસે ઉભેલા દયાધર્મી શ્રી ધનપાળ પંડિતને કૃતહૃદયથી
પુછ્યું હતું કે પંડિતરાજ ! આ પશુઓ શા માટે પોકાર કરે છે ? ત્યારે
દયાધર્મી ધનપાળ પંડિતે તેઓની વકીલાત કરતાં કહ્યું કે મહારાજ ! તેઓ
આપની પાસે અતિ નમ્રભાવે એક અરજી જુનરે છે કે:—

શાદુલવિકીડત છંદ.

નાહં સ્વર્ગફલ પ્રમોગ તૃપ્તિં નામ્યર્થિતસ્ત્વં મયા ॥

સંતુષ્ટાસ્તૃણમક્ષણે ન સતતં સાહવા ન યુક્તા તવ ॥

સ્વર્ગે યાંતિ યદિ ત્વયા વિનિહતા યજ્ઞ. છુવં ન પ્રીણા ।

યજ્ઞં કિં ન કરોષિ માતૃણિ મિ. પુત્રૈસ્તથાવાંધવૈઃ ॥

અર્થાત્—હે મહારાજ ! એ બોલેડો એમ કહે છે કે—હે રાજ ! સ્વર્ગદેશના ઉત્તમ ભોગની મને વૃષ્ટિ નથી, તથા તેવા સ્વર્ગદેશનો ભોગ અપાવવાને મેં તમારી પ્રાર્થના પણ કરી નથી, હું તો નિરંતર ધાસતરણાં ખાઈને સંતુષ્ટ રહું છું. માટે યજ્ઞમાં હોમવાને અમને પકડી લાવ્યા છે તે ચોગ્ય નથી. જો તમારા યજ્ઞમાં મરેલાં પ્રાણીઓ નિશ્ચે સ્વર્ગમાં જતાં હોય, તો તમારાં મા, આપ, દીકરા અને ભાઈભાડુને મારીને, યજ્ઞમાં હોમીને તમે તેમને સ્વર્ગે શા માટે નથી મોકલતા ? પછી પંડિતે આ કહેલું કાવ્ય સંભળીને તો ભોજરાજને જ્ઞાન આવ્યું, અને તેણે તત્કાળ સધળા પશુઓને છોડી મુકીને તે દિવસથી વ્રત ધારણ કર્યું કે, ધર્મમાં પ્રીતિ રાખીને હવેથી યજ્ઞને વિષે પશુ આદિક જીવોને કાઈપણ દિવસે મારે હોમનાં નહિ. આ પ્રમાણે તે યજ્ઞમાં ધનપાળ પંડિતે બિચારાં નિરંપરાધી પશુઓને વડીલાત કરી છોડાવ્યાં હતા. એમ સર્વ રથણે તેઓની દયા લાવી આપડાને કાણુ બચાવે ?

(૧૧૩) અકબર આદેશાહને ગાયમાતાની ફરીયાદ.

વળી અકબર આદેશાહના વખતમાં પણ ચતુર-ચુડામણી ખીરબલ પંડિતે આદેશાહ સમક્ષ ગાયની વડીલાત કરી દયાનુ સર્વોત્તમ કાર્ય કરી બતાવ્યું છે. તે એવી રીતે કે—આ હિંદુસ્થાનમાં ધણી આદેશાહો રાજ્ય કરી ગયા છે, તેમાં તેઓએ પ્રાયે કરી એકજ ચક્ષુ ખુદશી રાખી હતી, ફક્ત મુસલમાન કામનેજ તેઓ પ્રેમની લાગણીથી જોતા હતા, અને હિંદુઓને તો તેઓ કાફરની જ ઉપમા આપતા હતા, હિંદુ પર ત્રાસ વર્તાવતા હતા, મહાભારે જીલમ શુભરતા હતા, હિંદુઓને મારવામાં એક જાતનું મહાપુણ્ય માનતા હતા, તે વખતે હિંદુઓની કેવી વિષમ સ્થિતિ હતી, તેનું વર્ણન તે સમયના આદેશાહી ઇતિહાસો પરથી સાફ જણાઈ આવે છે. ફક્ત અકબરેજ હિંદુમુસલમાન ઉપર સમદષ્ટિ રાખી હતી. બંનેને તે સરખી દષ્ટિથી જોતા હતા, બંનેને સરખા હકો આપતા હતા, તેના મહારાજ્યમાં ખિરબલ નામનો એક મહાચતુર વિદ્વાન આદેશાહ દિવાન રહેતો હતો. તે મહા વિચક્ષણ, હાજરજવામી અને શિલ્પકવિ હતો. આદેશાહને રંજન કરવામાં તે અગ્રણી ગણાતો હતો, આદેશાહની તેના પ્રત્યે પૂર્ણ પ્રીતિ હતી, અને તેથી તેને આદેશાહ હમેશાં પોતાની પાસે ને પાસે જ રાખતા હતા. તર્કશુદ્ધિનો તો તે ભંડાર જ હતો.

તે બંનેની ગોષ્ઠીમાં અનેક વિનોદી બનાવો ને દષ્ટાંતો ઉભાં થયેલાં છે. વિચક્ષણ થવાની અભિલાષા કરનારે તો તે સર્વ દષ્ટાંતો ખાસ કરી

વાંચવાની જરૂર છે. એ બાદશાહ—બિરબલને વિનોદ ચમત્કારીક ચિત્તાર્થક ને શુદ્ધિવર્ધક હોવાથી જ સમજાય છે, કે બિરબલ શુદ્ધિનિધાન ચતુરચુડામણિ હતો. તેના સહવાસથી બાદશાહ હિંદુધર્મપ્રિય બન્યો હતો, રાજ્યમાં વાધ, બકરીને અને ગાયને સરખો ન્યાય મળતો હતો, રંકને અને રાયને સરખો ધનસાફ અપાતો હતો તે હિંદુ અને મુસલમાનને સમાન લેખતો હતો. વળી ભાર દબને ખર્ચ કહીએ તો અન્યાયી અને જીલ્લમી મુસલમાનો કરતાં હિંદુઓ પ્રત્યે તેને વિશેષ પ્રેમ હતો. કોઈ માણસને કોઈ ફરિયાદ કરવી હોય તો તે માટે અકબર પોતાના મહેલ પાસે ઘટ ટંગાવેલો હતો, તે ઘટ પાસે આવીને તે માણસ ઘટ વગાડે કે તુરતજ બાદશાહ હાજરો કામ પડતાં મુકીને બારીએ આવી ફરિયાદ સાંભળતો હતો બનતી કોશિશે તેને અદલ ન્યાય આપતો હતો. કોઈ શુંચવાડા બરેલી બિના કે ફરિયાદ આવે, તો તે કામ પાસે બેઠેલા બિરબલને સોંપતો હતો. બિરબલ તત્કાળ તેના શિદ્ધશુદ્ધિથી ચમત્કારી પ્રુલાસા આપી બાદશાહને અને ફરિયાદીને રાજી કરતો હતો. આવી રીતે અદલ ન્યાય આપવા માટે તે ઘટ રાખેલો હતો; છતાં પણ ને વિના કારણે કોઈ પ્રાણી તે ઘટ વગાડે તો તેને અતિ નિર્દયભાવે દેહાંતઃકની શિક્ષા પણ કરતો હતો.

હવે એકદા એવું બન્યું કે, બાદશાહ અને બિરબલ બન્ને જણા મહેલની અંદર બેસી કાંઈ ગમ્મતની વાતો કરી રહેલા છે, તેવામાં ફરતી ફરતી એક ગાય નીચે આવી, રસ્તામાં ધાસ પડેલુ હતુ, તે તેણે મોઢામાં વીધું, અને ખાવા લાગી ગાયને માથામાં કામ ચળ (ખજુજ) આવવાથી પેલો ઘટ લટકતો હતો, તેની સાથે મથુ અડાડી ધસવા લાગી, એટલે પેલો ઘટ હાથ્યો, અને તુરત ટચુટણ શબ્દ થવા લાગ્યો. અંદર બેઠેલા બાદશાહે તે ઘટ સાંભળ્યો, અને પાસે બેઠેલા બિરબલને હુકમ કર્યો કે:—દેખો બિરબલ ! કોન આથા હે, બહોત ઘટ બજતો હૈ, ઇસકા કયા કારણ હૈ ? બહોત દુઃખી હોગા.

તે બાદશાહે બીજો એવો પણ હસાવ કર્યો હતો, કે જેને સામાન્ય ફરિયાદ કરવી હોય, તેણે એકત્રારજ ઘટ વગાડવો, વધારે દુઃખ હોય તેણે બે વાર, અને અત્યંત બહુજ દુઃખ હોય, તોજ ત્રણવાર ઘટ વગાડી શકે, અને તેથી વધુ વાર વગાડશે તો તે મેટેડ શુનેગાર ગણાશે. બાદશાહનો હુકમ થતાં જ બિરબલ બારીએ આવ્યો, નેથું તો ત્યાં ગાયને દીડી તેથી

ખીરબલને ફાળ પડી, કે હાથ હમણાં જરૂર બાદશાહ આ ગાયને મારી નાંખશે. ત્યાં નીચેથી એક સિંપાઇનો અવાજ સંભળાયો:-મારો એ સાલી ગૌવાંકું ! બાદશાહકા હુકમકા અનાદર કીયા. ત્યાં બાદશાહે કહ્યું:-કયો ખીરબલ, કૌન ફરિયાદી હે ? ધંટા પર ધટા કયો લગાતે હે ? પછી ખીરબલે ગાયના અચાવ માટે તત્કાળ શુદ્ધિ ઉપજાવી ગાયને કચકારો કરી ઉચું જોવરાવ્યું. જેના મોઢામાં તૃણ (તરણ) રહેલાં છે, એવી ગાયે ઉંચું જોયું, એટલે ખીરબલે બાદશાહને નમ્રવાણીથી વિનવતાં કહ્યું:-નેકનામદાર ખુદાવિંદ પરવરદિગાર ! એક અરજદાર અર્જ કરનેકે ખારતે મુખમે તરણાં લેકર ખડી હુધ હે. ઉનકી ફરિયાદ બહોત જખર હે, ઉનકે ખારતે વો ધંટા પર ધટા લગાતી રહી હે બાદશાહે ખારીએ આવી જોઈ કહ્યું કે:-ઓ તો ગૌવાંકું ! ખીરબલ બોલ્યો:-હા સાહેબ ! એ ગૌવાંકું હે, આપકી હજુરમે મુખમે તૃણ લેકર અર્જ કરનેકું ખડી હે, બાદશાહે કહ્યું:-કયા ઇસકી અર્જ હે ! પછી ખીરબલે બાદશાહને ગાયના અચાવ માટે પોતાના શુદ્ધિજળથી એક છટાદાર કવિત તત્કાળ કહી સભળાવ્યું કે:-

કવિત-તરન ચરન બન જાઉં, નાર સરીતાકો પીઉં,
મહાધામ ધનગ્રાસ, બીના વસ્ર મેં જીવું;
વસ્ર હમારા હોય, બોજ ધરનીકા ઉઠાવે;
હયગય બેઠે ધામ, નિત્ય નવા લોજન પાવે;
જીવતાં નિત્ય હું સુખ કરું, સુવે ચામ ચરને ધરું;
કયા ગુના બાદશાહ મેં કીયા, વિના વાંક રે રે મરું ? ૧

અર્થાત્-હે ખુદાવિંદ ! એ ગૌવાં અર્જ ગુજરતી હે, કી જયું કોઇ ગુન્હેગાર મુખમે તૃણ લેતે હે, ઉનકું, જીવીત મીલતા હે, તો મેં જીવીભર તૃણ ખાતે હે, નમ્ર ફીરતે હે, હમારા અચ્ચા (બળદો) ધરણીકા બોજ ઉઠાતે હે, ધરતી બેઠે અનાજ પકાતે હે, ઝોર હમ સખકુ દુધ ઈધી મલાઈ દેતે હે, જીવતાં સદા સુખ દેતે હે, ફીર મુવા પીએ મેરા ચમસે પાંઉમે જીવતીયા-પનીયા બનાકર પહેરાતે હે, તો હે દયાળુ ખુદાવિંદ અકબરપાદશાહ ! મેને કયા ગુન્હા કીયા હે, કે હમકુ લોક બિના કારણ મારતે હે ? આપકી પાસ થહી અર્જ ગુજરતી હું. આ સમયોચિત કથન બરાબર રૂચી ગયું; અને તેજ વખતે ગાયને નહિ મારવાનો બાદશાહી હુકમ કાઢ્યો. વાહ બિરબલ વાહ ! ધન્ય છે તારી આ તરત તર્કશુદ્ધિ અને વકીલાતને ! આ

અવની ઉપર અનાથ પશુઓનો બચાવ કરવા માટે આવી વકીલાત કરનાર
અનેક વકીલો પાકે ! ને જંગો ! !

મતલબ કે યજ્ઞને નામે અનેક પ્રકારની હિંસાઓમાં પ્રવૃત્ત થઈ મુખેથી
દયા દયા એમ પોકારે છે, પણ કેટલાંએક ધર્મને બાને થતાં કાર્યોમાં દયાનો
તો દાટ વાળી દે છે, દયાનું જડમૂળજ કાઢી નાંખે છે ! જેન ધર્મમાં પણ
એવો અનર્થ થતો જોવામાં આવે છે, કે દેરાવાસી બંધુઓ દેરાની અંદર
પ્રભુજીની આંગી રચે છે, તેમાં રાત્રીના વખતમાં બિચાર નિરપરાધી અસંખ્ય
જીવો વિનાશકારણે માર્યા જાય છે. વળી પ્રભુજીની પ્રતિમાને કાચા પાણીથી
હમેશાં સ્નાન કરાવે છે, તેને પુષ્પો ચડાવે છે; ફળકુલ વગેરે નૈવેદ્ય ધરે છે,
જે પ્રભુ પંચમહાવ્રતોના પાળનારા, લોકના સમસ્ત જીવોનું રક્ષણ કરનારા,
સર્વે સચેત વસ્તુના ત્યાગી હતા, તેવા પ્રભુ શું પોતાને નામે થતી હિંસામાં
પ્રુશી હોય ? રાજપો જણાવતા હશે કે ? શું પોતાની ભક્તિ માટે હિંસા
કરવામાં પાપ નથી, પણ મહાપુણ્ય જ છે—એમ તેઓશ્રીએ પોતાના આશ્રીતાને
બોધેલું હશે કે ? ના, ના, બંધુઓ ! એમ સ્વપ્ને પણ સમજતા નહિ. એ
મહાવીર પ્રભુ તો બહુ દયાળુ હતા, સમસ્ત જીવોનું હિત ધ્યાનમાં રાખતા હતા,
તેઓશ્રી ઉપદેશની શરૂઆતમાં જ “મા હણો મા હણો મા હણો” એમ
અહર્નિશ બોધકવની ઉચ્ચારતા હતા. અરે ઉચ્ચારતા હતા જ એમ નહિ,
પણ પોતે તે પ્રમાણે વર્તતા પણ હતા.

દાખલા તરીકે એક વખત મહાવીરપ્રભુએ પોતાના રોગની ઉપશાંતિ
માટે રેવતી નામની બાઈએ પોતાને માટે કરેલો કાળાપાક લેવાની પોતાના
સિંહા નામના શિષ્યને ના કહી હતી; એજ તેનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે. જે
મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્રો વિચાર વાણી અને વર્તનમાં સરખા હોય છે,
વળી જેનાં જીવનચરિત્રો નિષ્પાપી અને નિષ્કલંક હોય છે, તે મહાપુરુષોનાંજ
પવિત્ર હિતબોધનાં વચનામૃતો શ્રીતાઓને સચોટ અસર કરનારાં નીવડે છે.
તો એવા દયાળુ મહાવીર પ્રભુ કદાપિ હિંસાનો બોધ જોવા કે “ધર્મને
નામે થતી હિંસા લાભકારી છે” એમ ખતાવે જ કેમ ? એક બે પૈસાની
પુષ્પમાળા પ્રભુજીને ચડાવવાથી અગર પાંચ પચીસ દીવાઓની આંગી રચી
પૂજા કરવાથી, જે સ્વર્ગસુખ કે મોક્ષ સુખ મળી જતુ હોય, તો બીજી
હજાર દેશના અધિપતિ તથા છ ખંડના છત્રપતિ ચક્રવર્તિ મહારાજ
શ્રી ઋષભદેવના પુત્ર ભરત વગેરે દશ ચક્રવર્તિઓ પોતાનું રાજપાટ તથા

ઉત્તરાર્ધ] સૌ ખપતુ તે સસ્તું છે, તે પ્રભુ કૃપા અવતુલ્ય; ૩૭૫
પ હિત પાણી ને પવન, છે નિર્ધન નિર્મૂલ્ય. ૩૭૪

સર્વ સુખ-સાધ્યથી છોડી શા માટે સયમ ગ્રહણ કરે ? એમ પૂછ કરતાં કે આંગી રચતાં થું તેમને આવડતું નહોતું ? તેમને ધેર કાંઈ લક્ષ્મીની કમીના નહોતી, ધેર બેઠાંજ તેઓ ધારત તો મોક્ષ મેળવી લેત, પણ નાના પ્રકારની તપશ્ચર્યાઓ કરી વિકટ સંકટ વેઠત નહિ; કારણ કે સંજમ પાળવામાં કંઈ કષ્ટ ઝાણું હોતું નથી. બાવીસ પરિણેશ ખમવા, મરતકનો લોચ કરવો, શિક્ષા માગવી, પ્રદેશમાં ફરવું વગેરે ધણાં કષ્ટો છે. પણ તે સર્વનો સ્વીકાર કરે છે. અને સંજમ માર્ગ ગ્રહણ કરે છે. ભગવાને કહ્યું છે કે:—**वैहृदुःखं महाफलम् ॥** અર્થાત્—જ્ઞાનપૂર્વક દેહને કષ્ટ દેનાથી જ મહાફળ મળે છે. તો હિંસા કરવાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ શી રીતે હોય ? શ્રીગુણસીદાસે કહ્યું છે કે:—

“સત્ય વચન અર્ચ દીનતા, પર સ્ત્રી માત સમાન;
ઉનકું ન મીલે ભગવાન તો, તુલસીદાસ જમાન.”

મતલબ કે મોક્ષપ્રાપ્તિને માટે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વર્તનારને ભગવાન ન મળે તો, તુલસીદાસજી જામીન પણ થયા; પણ ધર્મને નામે હિંસાકરક કોઈ પ્રકાર કહ્યો નહિ, તેમ મૂર્તિને પુજવાથી જ મોક્ષગતિ મળે છે, તેવી જામીનગીરી પણ લીધી નહિ, સનાતન ધર્મ સમજાવતાં કોઈ વિદ્વાન કવિએ યથાર્થ કહ્યું છે કે:—

શ્લોક—**अद्रोह सर्वभूतानां । कर्मणामनसागीरा ।**

અનુગ્રહ ચ દાનં ચ । સર્તા ધર્મ સનાતનઃ ॥

અર્થાત્—સર્વ પ્રાણીનો અદ્રોહ કરવો એટલે દયા રાખી તેઓને ખચાવ કરવો, મનવચન અને કાયાથી તેઓને હણવા નહિ. સર્વ ઉપર અનુગ્રહશુદ્ધિ—કરુણા રાખવી. અને તેઓને યથાશક્તિ દાન દેવું. એ સર્વનો સનાતન ધર્મ છે. એ શ્લોકમાં પણ પ્રશ્નને નામે કે ધર્મને નામે હિંસા કરવાથી મોક્ષ છે—એમ કહ્યું નથી. તથા શ્રીસ્વામિનાથ મંજરીમાં કલિકાળ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે પણ સાદ રીતે જ કહ્યું છે કે:—

ઉપજાતિ વૃત્ત

ન ધર્મદેહુ વિહિતાડપિ હિંસા । નોત્સૃષ્ટમત્યાર્યમપોદયતેયઃ ॥

સ્વપુત્રગાતાન્પતિત્વાલિપ્સા । સત્ત્વાચારિ સ્ફૂરિતં પરેષામ્ ॥

અર્થાત્—ધર્મને નામે થતી હિંસામાં પણ જ્યાં ધર્મ જ ગણે છે, અને મોક્ષ મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે; તે ચોતાના પુત્રને મારીને રાજપાણું

ગ્રામ કરવા જેવું કરે છે. દયાધર્મ સર્વ ધર્મ કરતા શ્રેષ્ઠ છે. ધર્મને ખાતે થતી જીવ હિંસા પણ દુઃખદાયી અને દુર્ગતિમાં ઉતારનારી છે, કારણ કે ધર્મનું મૂળ તો દયા જ છે.

દુહા—દયા ધર્મકો મૂળ હે, પાપ મૂળ અભિમાન;
 તુલસી દયા ન છાંડીએ, જખલગ ઘટમે પ્રાન. ૧

અર્થાત્—ધર્મનું મૂળ દયા છે અને પાપનું મૂળ અભિમાન છે. માટે જ્યાં સુધી ઘટમાં પ્રાણ હોય, ત્યાં સુધી દયાને છોડશો નહિ. એટલું તો અરૂં જ છે કે આ દુનિયાના સર્વ મનુષ્યો અને સર્વ ધર્મો દયાનું સ્થાપન અને હિંસાનું ઉત્થાપન કરે છે. કોઈપણ વ્યક્તિ એમ નથી પ્રતિપાદન કરતી કે હિંસાથી ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે, સ્વર્ગસુખ મળે છે—એમ કોઈ પણ કહેતું નથી. જો હિંસારૂપ અધર્મથી સ્વર્ગસુખ મળતું હોય, તો પછી નર્ક-ગતિ શાથી મળે? તે જાણવું જોઈએ. મતલબ કે હિંસાથી તો નર્કગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે જીવાત્માએ મનુષ્યગતિમાં જન્મ પામી જીવોની દયા પાળી નથી તેનો જન્મ જરૂર અદ્ધન વહી ગયો સમજવો. વળી અનંતા જન્મમરણ આ જીવે ક્યાં છે, તેનું કારણ માન્યહુથી જોતાં જણાય છે, કે આ જીવને ભવોભવને વિષે અનંત જીવોની સંગાથે વેરંભાવ ખંધાણા છે. વળી દરેક જન્મમાં જીવ ધણા કાળથી ભવબ્રમણ કરતો આવે છે અને હજી પણ જ્યાં સુધી દયાધર્મનું અનુસરણ નહિ કરે ત્યાં સુધી એજ પ્રમાણે ભવ-બ્રમણની ગતિ સમજવી. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

દુહા—દયા તે સુખની વેલડી. દયા તે સુખની ખાણ;
 અનંત જીવ મુકતે ગયા, દયા તણાં ફળ જાણ.
 હિંસા તે દુઃખની વેલડી, હિંસા તે દુઃખની ખાણ;
 અનંતાજીવ નર્કે ગયા, હિંસા તણાં ફળ જાણ.
 જીવ દયા પાળી નહિ, પાળી નહિં છકાય;
 સુતા ઘરનો પ્રાહુણો, જેમ આઠ્યો તેમ જાય.
 જીવદયા પાળી સહિ, પાળી છે છકાય;
 વસતા ઘરનો પ્રાહુણો, મીઠાં ભોજન ખાય.
 જીવ મારતાં નર્કે છે, રાખતાં છે સ્વર્ગ;
 એ દોષું છે વાટડી, જીણ ભાવે તીણ લગ.

(૧૧૪) દયાધર્મપાળક મેતાર્ય, મેઘરથ ને મેઘકુમાર.

મતલબ કે જીવદયાથી પરમસુખની પ્રાપ્તિ થાય છે અને હિંસા કરવાથી નરકગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. અહો ! ધન્ય છે તે મેતાર્ય નામના મુનિમહાત્માને કે જેણે એક કુર્કટના પ્રાણ અચાવવા માટે પોતાનો પ્રિય પ્રાણ અર્પણ કર્યો, પણ સુવર્ણકારને એમ ન કહ્યું કે આ કુર્કટ તારા જીવલા ચરી ગયો છે. એમ કહેવાથી તો તે સોની કુર્કટના પ્રાણ હેશે એમ સમજી કુકડાનો પ્રાણ બચાવ્યો અને પોતે કાળ કરી મોક્ષે ગયા. તેવીજ રીતે મેઘરથ નામના દયાળુ રાજાએ એક પારવાને બચાવ્યું અને પોતાનો પિંક આપવાની ઇચ્છા જણાવી. અહાહા ! વિચારો ! વિચારો ! વિવેકી બંધુઓ ! દયાળુ પુરુષોની દયા કેવી વિચિત્ર છે ? શું તેને પોતાનો પ્રાણ અપ્રિય થયો હશે ? ના ના. કાંઈને પોતાનો દેહ અપ્રિય હોતો નથી. પોતાના પ્રાણ અચાવવા માટે હાથેરો અને લાખો રૂપીઆ હોલો સહજમાં ખર્ચી નાખે છે; પણ તે મેઘરથ રાજાને શરણાગત પારેવા પર અત્યંત દયા અચાવવાથી તેને અચાવવા માટે સ્વદેહ અર્પણ કર્યો પોતાની નજરે પડેલા પ્રાણધાતક બનાવ માટે દયાળુ જનો કદી બેનકારી કરતા નથી ને ગમે તે પ્રયાસે તેનો અચાવજ કરે છે. તેમાં આ પારેવું તો વળી રાજાને શરણે આવ્યું હતું. સિંચાણો તેની પાછળ પડી તેના ભક્ષ માટે પકડવા આવ્યો હતો. તો રાજાએ સિંચાણને સ્વદેહ અર્પણ કરી ભક્ષણ કરવા કહ્યું, પણ શરણાગત હોલો-પારેવું આવ્યું નહિ, પણ તેને પ્રાણ સાટે બચાવ્યો. તે દયાના પ્રભાવે કરીને તે સોળમા શાંતિનાથ પ્રભુ થયા. એક ભવસાં છ મોટી પક્ષી પામ્યા, છ ખંડના અધિપતિ ચક્રવર્તી થયા અને સકળ કર્મનો ક્ષય કરી પામ્યમી ગતિ પ્રાપ્ત કરી અને ચતુર્ગતિનું ગચનાગમન અટકાવ્યું. તો ધન્ય છે તે દયાળુ છત્રપતિ મેઘરથ મહારાજાને ! તે સર્વ પ્રભાવ દયામાર્ગનોજ સમજવો. વળી શ્રેણિક રાજાના પુત્ર મેઘકુમારે પૂર્વ ભવમાં એક સસલાની દયા પાળી અઢી દહાડા સુધી પોતાનો એક પગ તોળી રાખ્યો, કારણકે પોતાના પગ નીચે એક સસલું આવી બેસી ગયું હતું. વગદામાં ચોતરફ દાવાનળ લાગવાથી બધાં વનપશુ એક જોજનના આ વિસ્તૃત ચોકમાં પોતાના પ્રાણ અચાવવા બેગાં થયા હતાં, તેમાં એક મોટો હાથી ઉભો હતો, તેને શરીરે કાંધક ચળ અચાવવાથી એક પગ ઉઘો કર્યો હતો, તે પગ નીચેની ખાલી જગામાં પેલું સસલું આવી બચવા માટે ભરાઈ બેઠું. શોડીવારે પગ જેવો મુકવા જાય છે તેવામાં હાથીએ

જોયુ, જોઇ મનમાં ચિતવ્યું કે, અહો ! આ પ્રાણી પણ ખચવા માટે અહીં આવેલું છે, તેના પર જો મારો ભારે પગ મુકીશ, તો તેને તો અત્રેજ દાવાનળ થયો સમજવો; માટે અવરખ મારે તેનો પ્રાણ બચાવવો-એમ ધારી હાથીએ પગ અદ્ધર તોળી રાખ્યો. ત્રીજો દહાડે દાવાનળ શાંત થતાં પશુઓ સર્વ આઠ્યાં ગયા, પેલો હરતી જેવો પગ હેઠે મુકવા ગયો, કે હેઠો પડી ગયો, પગ અછકાક ગયેલો હોવાથી તેનાથી ચાલી શકાયું નહિ, અને થોડા વખતમાં તે મરણ પામ્યો; અને તે સસલાની દયાના પ્રભાવે શ્રેણિકરાગને ઘેર પુત્રપણે અવતર્યો. અને મોટી અવસ્થાએ તે કુમારે સંજમ લીધો, સંજમ લીધા પછી સર્જે પથારી છેલ્લી આવી, અને રાત્રીમાં કાઈ કારણ પ્રસંગે આવતાં-જતાં સાધુઓની ઠોકરા વાગવા લાગી તેથી મન અકળાયું, અને પરતાવો કરવા લાગ્યો, કે મેં દીક્ષા ક્યાં લીધી ? અત્રે તો સંકટનો પાર નથી, આ પીમાથી સંજમ પળવુ મુશ્કેલ છે માટે સવારમાં આ ભેખ શ્રીમહાવીરપ્રભુને પાછો સોંપી ઘેર ચાલ્યો જઈશ. રોજ ઉઠીને આ કષ્ટ કેમ ખમાય ? માટે આપણે તો ઘેર જવું છે. હજી કંઈ આપણે ખાધું પીધું નથી, પાત્રવસ્ત્ર પણ મારાં છે, માટે પ્રભુ મને ના નહિ પાડે-એમ ચિંતવી સવારમાં પ્રતિક્રમણ પણ કર્યું નહિ, ને શ્રીમહાવીરપ્રભુને ખખર આપીનેજ જવું-એવો નિશ્ચય કરેલો હોવાથી તુરત પ્રભુ સન્મુખ આવ્યા, પણ કાંઈ બોલી શક્યા નહિ, અને ભગવાનના તેજમાં અંનમ્ન ગયા. દયાળુ પ્રભુ તો સર્વંય હોઈ જણીતા હતા, તેથી તેને સંજમમાં સ્થિર કરવા બોલ્યા:-કે હે મેધમુનિ ! તમે આવ્યા, શું તમારે ઘેર જવું છે ? આજ રાત્રીમાં બહુ કષ્ટ પડ્યું, સાધુના ચરણપાત દુઃખકર લાગ્યા. પણ હે મુનિ ! જરા વિચારો ! તમારી જાત કોણ ? કોના પુત્ર છો ? વળી હાથીના ભવનાં દુઃખ ભુલી ગયા ? ગર્ભની વેદના, નર્કનાં દુઃખ અને પશુપક્ષીના પરાધિન-પણાનાં દુઃખો કરતાં પણ શું આ દુઃખ બહુ આકર્ષે લાગ્યું ? પૂર્વભવનું ભાન કરાવવા માટે શ્રીમહાવીરપ્રભુએ પૂર્વભવનું વૃત્તાંત પણ કહી સંભળાવ્યું. પછી વીરપ્રભુના ઉત્તમ વાક્યોથી મન ઠેકાણે આવ્યું એટલે ધારેલા વિચારો હવામાં ઉડી ગયા. અને શુદ્ધ સંજમ પાળી અતે ઉત્તમ ગતિને પામ્યા.

ખંધુઓ જુઓ ! દયાનાં ફળ કેવાં અદ્ભુત છે ! દયામાર્ગથી કેવાં ઉત્તમ ફળો પ્રાપ્ત થાય છે ! શ્રીસર્વંયપ્રભુએ છકાપના જીવનું સ્વરૂપ બતાવ્યું, તેમાં કેટલાએક તો ફક્ત મનુષ્યનીજ દયા પાળે છે, એટલે તેનોજ અચાવ

ઉત્તરાર્ધ]   મોંધું મોંધું શીદ ગણે, પર ધન જ્યાં વપરાય;   ૩૭૯
તેલ ગોળ ધર પારકે, જોડા ઘોડા ખાય. ૩૭૮

કરવા પ્રયત્ન કરે છે; પણ શ્રીગ્રંથને તો અનંતા પ્રયાસે સર્વ જીવોને બચાવવા કહ્યું છે. માટે સર્વ પ્રાણીઓની દયા પાળવી, સર્વ પ્રાણીઓના લલા માટે સર્વદા કર્યો કરવાં, પુણ્યમાર્ગમાં પ્રવર્તન કરવું, દુઃખી જનોનાં દુઃખો દૂર કરવાં અને હરદમ ગરીબોની દુવા-અતરની આશિષ લેવી.

(૧૧૫) ચોરને જીવિતદાન-અભયદાન દેનારી રાણીઓની વાત.

કોઈ એક રાજાને ચાર રાણીઓ હતી એક વખત ચારે રાણીઓ ઉપર રાજા પ્રસન્ન થયો અને કહ્યું કે:-હું પ્રિયતમ વલ્લભાઓ ! આજ હું તમારી સેવાથી પ્રસન્ન થયો છું, માટે કાંઈ ઇચ્છિત વરદાન માગો ! ત્યારે સ્ત્રીઓ હર્ષિત થઈને બોલી કે:-ધન્ય છે, આપ જેવા ઉદાર પતિને ! મોટા-ઓને એમજ ધટે છે. સાહેબ ! આપ વચન આપો છો, તો તે અમો બહુ માનપૂર્વક આનંદસહિત વધાવી લઈએ છીએ, હાલમાં અમારું વચન આપની પાસે અનામત રાખો ! અમારે જોઈશે ત્યારે માગી લેઈશું એમ કહી પછી સહસ્રહોને કામે વળગી.

હવે એચાર માસ થયા પછી એકવાર એવું બન્યું, કે તે ગામમાં કોઈ ચોરને પકડી રાજાની સમીપે આણ્યો, ધણો કાળ થયાં તે ચોરે ધણા દુષ્ટ કામો કર્યા હતા, કેટલાએક લોકોને તો ચોરે મારી પણ નાખ્યા હતા, ધણા મનુષ્યોનું ધન બળાતકારે ચોરીને લેઈ જતો હતો, તે આજે મહાપ્રયાસે પકડાયો હતો. તેથી રાજાએ આકોશ કરી હુકમ કર્યો, કે આ દુષ્ટ ચોરને ફાંસીએ ચડાવી દો ! એમ હુકમ થતાંજ સિપાઈઓ તેને લેઈ ચાલ્યાં, તેથી ચોર એકદમ ધણુ રોવા લાગ્યો. કારણકે આ લોકમાં મરણાત્ પરંમયં નાસ્તિ ।। અર્થાત્ મરણથી બીજું કોઈ મોટું ભય નથી. ધણુ લોકો પછ-વાડે ચાલે છે. ધણુ લોકો તેને ફીટકારે છે-ધિક્કારે છે, ત્યારે ધણુ દયાળુ પુરૂષો તેની દયા ખાય છે. ગામના મહાજનને પણ તેની ધણી દયા આવી પણ હવે શો ઉપાય ? રાજાના હુકમ આગળ કેનું ચાલે ? એમ કરતાં રાણીઓના મહેલ પાસે તે ચોર આવ્યો, રાણીઓએ આ બનાવ નજરે જોયો, તેથી એકદમ મોટી રાણીને દયા આવી, અને મન સાથે બોલી કે:- આ બિચારો ચોર પૂર્વકર્મના ઉદયથી આ પ્રાણાત દશાને પામ્યો છે-તેને પણ શું મરણ વહાલું હોય ખરું ? અરેરે ! તે બિચારો કેવો રોવે છે ! અને દીનદશા જણાવે છે ! કે તે જોઈ મને પણ ધણી દયા છુટે છે; પણ રાજાને હુકમ થયો હશે, તેની આગળ કોઈનું નેર ચાલે નહિ. પણ મારું

૩૮૦ અમૂલ્ય પણ નિર્મૂલ્ય છે, જેની બહુ છત હોય; [વૈરાગ્ય શતક
નદી કિનારે નીરનું, મુલ્ય ન આપે કોઈ. ૩૭૯

વચન રાજ પાસે બાકી છે, તે અત્યારે ઠીક સંભારી આવ્યું છે, માટે ચાલ તે
વચન માગી લઈ અને આજનો દિવસ તો આ બિચારા ચોરને અક્ષયદાન
દઈ, કારણકે આ લોકમાં સોના, રૂપા, અન્ન, વસ્ત્ર અને પૃથ્વી દાન વગેરે
હજારો દાન કરતાં અક્ષયદાન પ્રધાન છે, તેને માટે કહ્યું છે કે:-

શ્લોક—ન ગોપ્રદાનં ન મહીપ્રદાનં । ન જ્ઞાનપ્રદાનં હિ તથા પ્રદાનમ્ ।
યથા વર્દંતીહલુષાઃપ્રધાનં । સર્વ પ્રદાનેષ્વભયપ્રદાનમ્ ॥

અર્થ—ઉપર કહેલાં અનેક પ્રકારનાં દાનો કરતાં પણ અક્ષયદાન
સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે એમ ધારી એકદમ તે પટરાણી રાજ પાસે ગઈ, અને
નમ્રતાપૂર્વક પોતાનું વચન માગ્યું. ત્યારે રાજાએ તે માગવાનું કહેતાં રાણીએ
પેલા ચોરને આજનો દિવસ મારી વતી અક્ષયદાન દેઈ મારા મહેલમાં
રાખી ખાનપાનમાં હું સુખ આપી સંતોષ પમાડું—એવું વચન માગ્યું. રાજાનું
મન આથી જરા કચવાણું પણ વચને બંધાયેલો હોવાથી રાણીને હા પાડી,
તેથી તુરત રાણીએ તે ચોરને છાંયેલી પોતાના મહેલમાં તેડાવ્યો, આથી
ચોર ખુશી થયો. રાણીએ તેને નવરાત્રી ધોવરાત્રી ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકારો પહેરાવી
પછી તેની આગળ મિષ્ટાન્ન ભોજન મુક્યાં, તે તેને દોઢે તો સારાં લાગ્યાં,
પણ મુખે લાગ્યાં નહિ કારણકે આ રાણીજીની મહેરબાનીથી આજે અગ્નિ
છું, પણ કાલે તો પાછો મોતનોજ દિવસ છે, મનમાં ભયનો પાર નથી, એ
પ્રમાણે આજો દિવસ ખાનપાન ને નાટક આદિ પ્રિય પદાર્થોમાં તેને આનંદ
પમાડ્યો, પણ તે આનંદ તો રાણીના મનમાં હતો, ચોરના મનમાં તો
તેમાંનું કશુંયે ન હતું. તેને તો આવતો દિવસ નગર આગળ તરતો હતો,
અને પોતાનો મરણનો ભાવિ ભય મહાભારે ચિંતા ઉપજાવતો હતો. રાત
વીતીને ત્રીતઃકાળ થયો એટલે રાજાના હુકમથી ચોરને પકડી લેઈ આપ્યા.
આ પ્રમાણેનું મોટી રાણીનું ગયા દિવસનું કર્તવ્ય જોઈ, તેનાથી નાની
રાણીને પણ એક દિવસ અચાવવાનો વિચાર થયો, તેથી તેણે પણ રાજ
પાસેથી વચન માગી લેઈ બીજો દિવસે પણ ચોરને બચાવ્યો, અને તેનાથી
વિશેષ સુખ આપ્યું. ત્રીજી રાણીએ એજ પ્રમાણે ત્રીજો દિવસે અચાવી સુખ
આપ્યું, પણ ચોરને તો મરણ ભય સામે ઉભેલો હોવાથી શોકનો પાર ન
હતો; એટલે એથી રાણીને પણ એજ વિચાર થયો, પણ તેણે વિચાર્યું કે
આ બિચારાનો એકએક દિવસનો અચાવ થયા છતાં, મરણનો ભય તો તેવાને
તેવાજ ઉભો રહેલો છે, માટે લાવ હું તેને સર્વથા અક્ષયદાન દેઈ જીવન-

પર્યંત છોડાવુ તો મહાલાલ થાય. શાસ્ત્રમાં તો અભયદાન વિષે બહુ લાભો વર્ણવેલા છે, સિંદુરપ્રશસ્ત્રમાં પણ જીવદયા પાળનારને દશ બોલની પ્રાપ્તિ આપાવી છે, તે એવી રીતે કે:—

શાદુલવિકિડિત

આયુર્દીર્ઘતરં વપુર્વરતરં ગોત્રં ગરીયસ્તરં ।
વિષ્ણુ મૂરિતરં વલં વહુતરં સ્વામિત્વચ્ચુચૈસ્તરમ્ ॥
આરોગ્યં વિગતાંતરં ત્રિજગતઃ શ્લાઘ્યત્વમહપેતરં ।
સંસારાંબુનિધિ કરોતિ સુતરં ચેતઃ કૃપાર્દ્વીતરમ્ ॥

અર્થાત્—દયાથી પીગળી ગયુ છે મન જેનું, એવા દયા પાળનાર જીવને લાષ્ટ્ર આયુષ્ય મળે છે, ને સુંદર શરીર પામે છે, ઉત્તમ ગોત્રમાં ઉપજે છે, ધણુ ધન અને અતિ બળ પામે છે, ઉત્તમ પ્રકારનું સ્વામીત્વ એટલે અધિપતિપણું પામે છે, નર તર આરોગ્યતા ભોગવે છે, જગતમાં ઉત્તમ પ્રકારની કીર્તિ મેળવે છે, અને સંસારસાગર સુખે તરી શકાય એવા સાધનો પામે છે. માટે આજે આ દયા પ્રસંગ મને સારો પ્રાપ્ત થયો છે—એમ ધારી રાજા પાસે જઈ જીવિતદાન દેવરાવી—અભય કરી ચોરને એ ચોથી નાની રાણીએ ભયમુક્ત કર્યો

હવે ચોરને તો હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ, રાણીએ તેને ખાવા માટે સામાન્ય ભોજન આપ્યું તે પણ અમૃતતુલ્ય ગણી લાવે જમી સત્તુષ્ઠ થયો. પછી રાજાએ સર્વ રાણીઓ સમક્ષ ચોરને પૂછ્યું કે:—તને ઝાડું—આધક સુખ કેનાથી મળ્યું ? ત્યારે નિર્ભય થયેલા ચોરે જણાવ્યું કે.—આ નાનાં રાજમાતાથીજ મને અપૂર્વ સુખ પ્રાપ્ત થયેલું છે. મોટી રાણીએ તો મનમાં માન્યું હતું કે હમણાં મનેજ પહેલી વખાણશે, પણ તેમ બન્યું નહિ. ચોરે તો નાની રાણી તરફથી વશેષ સુખ મળ્યાતું જણાવ્યું ! અને તે હતું પણ ખરૂં જ. કારણ કે તેણે તો સર્વથા બચાવ્યો હતો. તેથી ચોરે મોટો ઉપકાર નાની રાણીનેા માન્યો. કહેવાની મતક્ષમ એ છે કે, કુનયામાં દયા સિવાય બીજી કોઈ ઉત્તમ ધર્મ નથી. પેલા ચોરે ચોથી રાણીના જીવતા સુખીના અભયદાનથી કેવું મહાસુખ માન્યું ? તેને પેલી ત્રણ રાણીઓના મિષ્ટાન્ન ભોજન મળ્યા છતાં મરણના ભયે કરી તેને તે કીકાં લાગ્યાં—સ્વાદિષ્ટ ન જણાયાં, તેથીજ તેણે રાજાને કહ્યું હતું કે:—

૩૮૨ કિંમત ઘટે નહિ વસ્તુની, ભાસે પરીક્ષક બુદ્ધ; [વૈરાગ્ય શતક
જેને જેવું પારખું; કરે મણિતું મૂલ. ૩૮૧

શ્લોક—મર્ત્યોર્મયાત્તુનોહાતે । સુજઽર્ધ મહીમૃત્મયા ॥

કદન્ત્મક્ષિતંચાઘ । હ્યમયાદમતાઘિકમ્ ॥ ૧૮૯ ॥

અર્થ—ત્રણ રાણીનાં મિષ્ટાન્ન કરતાંયે ચોથી રાણીતું સામાન્ય જોજન
મને ધણુ મીઠું લાગ્યું. તેતું એક કારણ માત્ર નિર્ભયતા જ હતું. માટે
સુખેચ્છુએ સદા જીવદયા રાખવી, હિંસાથી તો અખાઈરાહોડની પેઠે ધણુ
કાળ યુધી ભવભ્રમણ કરવું પડે છે, અને તે અખાઈરાહોડને મૃગા લોહીઆનો
અવતાર પણ હિંસા કર્મના મહાપાપે જ ધરવેા પડ્યો હતો. માટે હિંસાના
ફળ ધણું દુઃખદાયી બાણી જીવેને અભય કરી સુખ આપેા, પરાપકાર કરે
અને સર્વતું ભણું કરેા આ મેધો માનવભવ સફળ કરેા, કે જેથી આ
કલેશમય સંસારસાગરનો સહજે અંત આવે અને અક્ષય મોક્ષ લક્ષ્મી ઝટ
પ્રાપ્ત થાય. સદા દયાનાં ફળતો મીઠાં જ છે. (૮૮)

(૮૯)

અતીવચ્છ્રણી વહુ કન્યકશ્ચ । તેથા ચ માર્યા દ્રવ્યકસ્ય મર્તા ॥
સદા દ્રારેદ્રી ગુહ્લીન જન્મ । મન્યેમૃતાપ્રાણમૃત્તાંપિ પંચ ॥૮૯॥

અર્થ—આ જગતમાં બહુ દેવાદાર, ઘણી દીકરીઓવાળો,
તથા બે સ્ત્રીનો ઘણી, તથા સદા દરિદ્રી તથા સદગુરૂના આશ્રય
વિનાનો નગુરો મનુષ્યજન્મ, એટલાં વાનાં હોય, તો પુરૂષો પ્રાણને
ધારણ કરવા છતાંપિ મરેલા જેવા જ ખરેખર સમજવા. (૮૯)

ભાવાર્થ—આ જગતમાં અતિશય દેવાદાર માણસ મરેલા જેવો જ
સમજવો. તેને ચિતમાં હમેશાં અનેક પ્રકારની ચિંતાઓ થતા જ કરે છે,
સુખે ઉંઘ પણ આવતી નથી, કામને કામ લેણુદાર તો આગણામાં આવી
ઉભો જ હોય । તેથી તે બિચારો રણીયો સદા જીવતે મુવા જેવો જ છે.
ખીજે જેને ઘણી દીકરીઓ હોય, તે પણ બહુ દુઃખીયો અને જીવતે મુવા
જેવો જ છે, કારણ કે તે બિચારો તેમાં ને તેમાં જ કુખી જાય છે. એકને
પરણાવવી તો ખીજને આણું વળાવવાનો વખત આવે છે, ત્યાં ત્રીજને વળી
પંચમાસિ કે સીમંત આબરું હોય, તો ચોથીને વળી સાસરા તરફનું મહાદુઃખ
હોય, તો એકને વળી વિધવાપણાનું ભારે દુઃખ હોય, એ કાયમ પોતાની
છાતીએ પથરો ને ખર્ચ આવી પડેલાં જ હોય; તેથી તે બિચારો તે પીડામાં

ને પીઠમાં જ કુખી જઈ મહા ભારે દુઃખ ભોગવે છે; માટે તે પશુ જીવતે મુલો જ સમજવો. ત્રીજો બે સ્ત્રીઓનો ભરથાર હોય તેને પશુ દુઃખનો પાર ન સમજવો. તે બિચારાને તે સંબંધી અનેક ચિંતાઓ થયા જ કરતી હોય છે. હમેશાં ધરમાં કલેશક્રાંતિ ચાલ્યા જ કરતો હોય છે. કારણકે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—શોક્યના જેવું એકે ઝેરવેર નથી અને તેથી શોક્યાળું તે વેરવાયું કહેવાય છે. તે કહેવત સાચી છે. એક બીજાને દેવા લેવામાં કાંઈ ફેર પડે તો તરતજ ભયકર તોફાન મચાવે.

(૧૧૬) બે બાઈડી પરણાવવાની સજા થતાં ચોરનો વાંધો.

તેને માટે એક એવી વાત છે કે:—કાંઈ ચોર બે સ્ત્રીઓવાળા એક શેઠને ઘેર ચોરી કરવા ગયો. તે વખતે મધ્ય રાત—ખાર વાગ્યોનો સમય હતો. શેઠ દુકાનેથી મોઝા આવેલા હતા તેથી શેઠને દાઢરામાં ઉભેલા નોંધા. એ શેઠને બે સ્ત્રીઓ હતી તેથી ધરણી કલેશક્રાંતિ પડી તો કંઈ પાર જ નહોતો. હમેશાં લગાઈ જગડા થાય તેથી તે સ્ત્રીઓને હેઠે ઉપર રહેવાનું ઠરાવ્યું હતું. આજે શેઠ ઉપર જતા હતા તેવામાં હેઠેવાળી સ્ત્રીએ કહ્યું કે રવામીનાથ ! આજે અહીં પધારો. એમ કહી એકદમ તેને પકડવા આવી. તેવામાં ઉપરવાળી સ્ત્રીને ખચ પડવાથી તેણે પશુ એકદમ આવીને શેઠની ચોટલી આલી અને હેઠેવાળીએ પગ પકડ્યા. શેઠને તો ઉશ્ચું ભરાણું. હેઠે ન જવાય તેમ ઉપર પશુ ન જવાય ! ઉપાધિનો પાર રહ્યો નહિ. આખમાં ઝળઝળીઆં આવી ગયાં. આ બધો ત્રાસ-માર મુજે મોઢે શેઠને ખમવો પડ્યો. પેલા ચોરે આ તમાસો નજરે દોઢો તેથી તે એકદમ હૃદયમાં ત્રાસ પામ્યો, તેથી હસવું અને હાથ જાન નાનાં થયાં. એમ કરતાં તો આખી રાત વીતી ગઈ. પશુ આ વિચિત્ર નાટક જોતાં ચોર ધરાયો નહિ. જોવાનો ભોલ વધવાથી ચોરી કરવાનું તો ભૂલી જ ગયો. સવાર થતાં ધર બહાર નીકળતાં તે ચોર પોલીસને હાથે પકડાઈ ગયો. પોલીસે શેઠને જણાવ્યું કે, તમારા ધરમાંથી ચોર નીકળ્યો છે તેને અમે પકડ્યો છે, માટે તમે ન્યાયમંદિરમાં સાક્ષી પુરવા જરૂર આવજો—એમ કહી શેઠને બપોરે કોરતમાં બોલાવ્યા અને કહ્યું કે:—તમારા ધરમાંથી ચોર નીકળ્યો છે. તે તમારો ગુનેહગાર છે માટે તેને સજા કરવામાં આવે છે, ત્યારે શેઠે કહ્યું કે:—સાહેબ ! આપ તેને સજા કરવા ધારતા હો, તો તેને ભારે સજા કરો એટલે કે મારા ખર્ચે તેને બે બાઈડીઓ પરણાવો ! એ વાત સાંભળી ત્રાસ પામતાં ચોરે કહ્યું કે:—

સાહેબ ! મને ફાસીએ ચડાવો, દેશનિકાલ કરો અથવા જીંદગીપર્યંતની કેદ આપો; પણ કૃપા કરી બે સ્ત્રીઓ પરણાવશો નહિ મેં ધોળો દિવસે તારા જોયા છે ! શેઠને ઘેર જ આજે આ તમાસો મેં નખરે જોયો છે, અને હું ચોરી ક્યાં વિના પકડાયો છું, તેનું કારણ પણ તેજ છે. એટલે મેં સ્ત્રીઓનો પતિ પણ જીવતે મુલા જોવો જ છે. આ સાંભળી ન્યાયાધીશે તે ચોરને બીજી ઘટતી સજા કરી. મતલબ કે બે બાથડીના ધણીના જેવું બીજી એકે મહાકુખ નથી. તે વિષે લોકકથનમાં પણ કહ્યું છે કે:—

કુંહો—બહુ વણજીઆ બહુ બેટીયા, દો નારીકો ભરથાર;
ઉનકે કોઇ મત મારજો, એને માર છોડયા કીરતાર.

ચોપાઈ:—ન સૂવે ચાકર ન સૂવે ચોર, ન સૂવે ધન ગાજતે મોર;
ન સૂવે જેને ચિંતા ઘણી, ન સૂવે બે બાઘડીનો ધણી.
સુખ સૂવે એક અબધુત, સુખે સૂવે રાજનો પ્રુત;
સુખે સૂવે જેને ચિંતા નહિ, સુખે સુવે ગુફામાં સિંહ.

એટલા દુખીયા પુરૂષોને તો સુખે નિદ્રા આવતી નથી. વળી ચોથો સદા દરિદ્રો એટલે નિર્ધન—કંગાલ—રક—ગરીબ મનુષ્ય પણ સદા મુવેલા જોવો જ સમજવો, કારણકે તેના દુ:ખનો પણ પાર નથી તે બિચારાને પૈસા વિના અનેક આપણ વેઠવી પડે છે, ધન સમઘી અંખનાઓ નિત્ય થયા જ કરે છે, મગાસબધીઓ પણ કોઈ તેને બોલાવતું નથી. પછી ભલેને તે ડાહ્યો હોય, ગુણવંત હોય, ધણો કાર્યકુશળ હોય, પણ પાસે ધન-લક્ષ્મી હોય નહિ તો કોઈ તેને લેખામા ગણતું નથી. તે વિષે નિદુરનાતિમાં કહ્યું છે કે:—

શ્લોક—સંસારી નિર્ઘન દુઃખી । યોગી દુઃખી ધનસંચિત: ॥

વેશ્યા દુઃખી કુલ્લદેણ । રાજા દુઃખી દલભંજિત: ॥

અર્થાત્—ધન વગરનો સંસારી જીવ દુ:ખી જાણવો. યોગી—યનિ ધને સંધરે તો તે દુ:ખી થાય, વેશ્યા કંઈપી હોય, તો તેને પણ દુ:ખી જાણવી. સૈન્ય વગરનો રાજા પણ દુ:ખી થાય છે, જીવિત હોવા છતાં પરકે માણસને તો મરેલા જોવો જ સમજવો.

હવે પાંચમો ગુરૂ વિનાનો જન્મ એટલે જોણે મનુષ્ય જન્મ લઈ સદગુરુનું શરણ લીધું નથી—એવો નગુરો માણસ પણ જીવંત મુલા જોવાજ

ઉત્તરાર્ધ]   જેનો જ્યાં ગ્રાહક મળે, તો ત્યાં ઉપજે મૂલ્ય;   ૩૮૫
હીરો પણ ગ્રાહક વિના, રખડે કિંકર તુલ્ય. ૩૮૪

છે. કારણકે સદ્ગુણો સમાગત કૃમતિ કાપે છે, સદ્ગુણિ સ્થાપે છે, અને જીંદગીને કિંમતી બનાવે છે. આ સંસારમાં બળદની જેમ તરીલાં તાણી રળવું, ગર્ધવની પેઠે ખાવું, અને ખુબ ખાઈ અજગરની પેઠે પડી રહેવું—ઈંધવું; તેમાં કાંઈ જીવન સાર્થક્ય થતું નથી. કારણકે ધરમાં કદી લક્ષ્મી ધણી હોય, પુત્રમિત્રકલત્ર આદિ કુટુંબનું સુખ સારું હોય, સદ્ગુણો આશ્રય લીધો ન હોય, ધર્મવૃત્તિ ધારણ કરી ન હોય, તો તેનું જીવન કથા કામનું નથી. તે વિશે કહ્યું છે કે:—

મનહર—સાહેબી સુખદ હોય, માન તણે મદ હોય,
ખમા ખમા ખુબ હોય, તે તો કશા કામનું ?
જીવાનીનું જોર હોય, એશનો અંકોર હોય,
દોહતનો દોર હોય, એ તે સુખ નામનું;
વનિતા વિલાસ હોય, પ્રૌઢતા પ્રકાશ હોય;
દક્ષ જેના દાસ હોય, હોય સુખ ધામનું,
વદે રાયચંદ એમ, સદ્ગર્ભને ધાર્યા વિના,
જાણી લેજે સુખ એ તો, બેએજ બદામનું;
મોહ માન મોડવાને, ફેલપણું ફેડવાને,
ઝાળ ફંદ તોડવાને, હેતે નિજ હાથથી;
કૃમતિને કાપવાને, સુમતિને સ્થાપવાને,
મમત્વને માપવાને, સકળ સિદ્ધાંતથી;
મહામોક્ષ માણવાને, જગદીશ જાણવાને,
અજન્મતા આણવાને, વળી લલી લાતથી;
અલૌકિક અનુપમ, સુખ અનુભવવાને,
ધર્મધારણાને ધારો, ખરેખર ખાંતથી.   ૧

મતલબ કે પુરુષોદયે સંસારની સાહેબી ભાગે પામ્યો હોય, પણ દેવગુરુ અને ધર્મનો આશ્રય લીધો ન હોય, અને અહોનિશ મોહ-મદમાં જ મશગુલ થઈ રહ્યો હોય, તેનું આ મનુષ્ય જીવન શા કામનું ? પણ મોહમુગ્ધ મનુષ્યોને કોઈ ધર્મગુરુ ઉપદેશ આપે, કોઈ વિવેકી સુવ્રજનો ધર્માશ્રય ગ્રહવાનું કહે તો તે પામરો મોહાસક્તિથી એવું તો વિપરીત વદે છે કે:—

હાહો—પૈસો મારો પરમેશ્વર ને, ઘરધણીયાણી ગુરુ !
છાકરાછેયાં ચેલાચેલી, તો સેવા કોની કરે ?   ૧

ચોપાઈ—ગુરુ કહે ધર્મની વાત, આપનથ કરી બોલે કળત;
 ધરમી સુગતે જાળે ઠેઠ ! રણશુ તો અમે ભરશુ પેટ. ૨
 આવા મોહમુગ્ધ અઘળનો સદ્ગુણના શરણ વિના બિચારો આવ્યા
 તેવાજ ખાલી હાથે વા ખાતા પરલોકને પ્રવાસે ઉપડી જાય છે, શોડા
 કાળની છાંદગીમાં ધણી ઘેર કર્મો મેળવી, મહા દુઃખોને પ્રાપ્ત થાય છે.
 અરે ! નગુરા જેવો તો કાષ્ઠ પાપી ન સમજવો, અહમ્મદ જેવો છ ખંડનો
 ચક્રવર્તી મહારાજધિરાજ કે જેને ત્યાં લક્ષ્મીનો તો સુમાર નહોતો, ચોસઠ
 હજાર ચાંદગાત્રી રૂપાળી સુંદરીઓનો વૈભવી હતો, સાતસો વર્ષ સુધી અખંડ
 પ્રૌઢપ્રતાપી નિષ્કંટક રાજ્ય ભોગવ્યું. પણ આજનો દોર તુટ્યો નહિ,
 અંત આવ્યો નહિ ! તેનો લાંબો ને લાંબો વધતો જ ગયો ! અગ્નિમાં ઘી
 ચડતાં તેની વૃદ્ધિ થાય પણ જવાળા ધટે નહિ, તેમ આ વિષયનો દાસ ને
 ભોગનો ભિખારી ચક્રવર્તી થયો, તો પણ તેનું હૃદય તો ભિખારીજીવરજીવ !
 આખર સુધી હિતોપદેશ ચિત્તમુષિના હિતચનાશ્રુતો તેને રૂચ્યાંજ નહિ, અને
 તે હિતકર વચનોનો તથા તેમના સાધુવેશનો ઉધોજ અર્થ કર્યો. અવસાન
 આવતા સુધી તેને પરલવના ભાતા માટે કશી ચિંતા ચર્ષજ નહિ. અને
 વિષયની જંખનામાંજ અંતે બિચારો અસમાધે પરિણામે કાળ કરી સાતમી
 નરકની અપર્ધિહાણનામા નરકવાસમાં તેત્રીસ સાગરોપમને આહિષે ઉત્પન્ન
 થઇ મહાદુઃખનો ભોગી મન્યો.

ચોપાઈ.

રાજા બી દુઃખીયા પરજા બી દુઃખીયા, સળગે મસાણકી હોળીમે,
 ભોગી બી દુઃખીયા જંગમ બી દુઃખીયા, લોટ નહિ ઈસકી ઝોળીમે.
 રોગી બી દુઃખીયા વૈદ બી દુઃખીયા, લાલ નહિ આસડ ગોળીમે,
 મસ્તરામ તો સદા રહે સુખીયા, વસે નહિ કમ રોળીમે. ૧
 અંદાબી દુઃખીયા સૂરજ બી દુઃખીયા, દુઃખીયા તારાગ્રહ રોળીમે,
 પાનીબી દુઃખીયા પવનબી દુઃખીયા, દુખીયા પથ્થર પોળીમે;
 મસ્તરામ સદા રહે સુખીયા, વસે જ્ઞાનકી રોળીમે. ૨
 મરણાબી દુઃખીયા જીવણાબી દુઃખીયા, દુઃખીયા ટાંગા રોળીમે,
 ભોગીડાબી દુઃખીયા ભોગીડા બી દુઃખીયા, મરે છે આમડા ચોળીમે;
 મસ્તરામ તો સદા રહે સુખીયા, બેઠા તળા રોળીમે. ૩
 મોહ મમતાકી કાલી ફાંસી, ઉનકી સળી કડી ચોરાહી;
 આશા મેલી લખ્યો નિરાશી, મસ્તરામ કહે કેખ તપાસી. ૪

ઉત્તરાર્ધ] કૂર રવભાવીનું કદિ, મોત કમોતે થાય; ૩૮૭
વાય અબ્જીમાં પડ્યો, કોણ કાઢવા જાય ? ૩૮૬

વહાલા વાચકો જ્યેષ્ઠ ! અહાહા ! તૃણાનું શું અગાધ પ્રાબલ્ય ? ખરેખર તૃણ મહા જખરજસ્ત અતિ કુર, રાક્ષસી છે. વળી તે તૃણાને ભિક્ષુકીની ઉપમા પણ પ્રાચપુરુષોએ આપી છે, તે પણ યથાયોગ્ય છે, કારણ કે ભિખારણને જેટલું આપીએ તેટલું ઓછુંને ઓછું જ લાગે છે, કદી તેના મનને સતોષ થતો નથી. તેવા અતિ તૃણાવંત પ્રાણીને ગમે તેવા સારા ઉપદેશ આપવાથી પણ કાંઈ સંતોષકારક પરિણામ આવતું જ નથી ! તેને પ્રત્યક્ષ પુરાવો—જનક ત ઉદાહરણ ઉપરના શાસ્ત્રપ્રણિત ધ્વજદત્તગકીના દાખલાથી જણાવું તો હશે, નથાપિ ચાલુ જમાનાના ચિતારને દાખલો જાણવાથી, વળી વધારે સારી અસર કરશે—એમ સમજી નીચે દર્શાવે આશુ' છે તે પર લક્ષ આપો.

(૧૧૭) અતિ તૃણાવાળા જંગળી શેઠની અપાર ઉપાધિઓ.

થોડાં વર્ષ ઉપર એકવાર મુંબાઈ શહેરમાં એક સાધુમહાત્મા પધાર્યા હતા, તે મહાત્માને ઉપદેશકમ શ્રીતાઓને રૂચિ કર, સુખદ અને કર્ણપ્રિય થયો હતો, તેથી ત્યાં સર્વ શ્રીતાજનોનો જમાવ ધણો સારો થતો હતો, ને ધર્મનેા ઉલોત પણ ધણો સારો થતો. કહ્યું છે કે:—

(સંત પુરુષનો સમાગમ ભાગ્યેજ મળે (૧૪૮))

સંત પુરુષનો રે સંગ, આજ મારે ભાગ્યે મળ્યો છે;
મોટા પુરુષનો ગંગ, આજ મારે ભાગ્યે મળ્યો છે. એ રેક.
સંત પુરુષના દરશન કરતા, ચડ્યો છે યૌગલો રંગ. ૧
સર્વ તીરથ મારા સંતને ચરણે, કાટી કાશીને કાટી ગંગ; ૨
નીચ પુરુષનો સંગ ન કરીએ, પાડે ભજનમાં ભંગ. ૩
સંત પુરુષની નિંદા કરનારા, ભોગવશે થઈને ભોરીંગ. ૪
આઈ મીરાં કહે પ્રભુ ગીરધરના ગુણ, નિત્ય નિત્ય કરોએ સત્સંગ. ૫

પણ એ મોહમયી નગરીમાં એક કરોડપતિ જેડીઓ ભાટીઓ રહેતા હતા. તેને ત્યાં વૈભવવિભાસ ધણો હતો. પણ ખિચારો તે શેઠ સદા સસારની જળજામા અને તૃણાના વેગમાં એવો તો ઘુડી ગયો હતો, એવો તો મોહાસકત બન્યો હતો, કે માનવજન્મની કંદર કરવાતુ જ્ઞાન તેને ભાગ્યેજ આવતુ હતુ. ને તો તે ભણે ને તેના ધંધાધાપાની ધમાલ અને ભાજ કલહારનું નેતું ભજન જણું ! આવી અતિ જન્તગી હોવાથી તે આ પડે

૩૮૮ ખળ સંગે સજ્જન તણું, ફરે સ્વાભાવિક અંગ; [વૈરાગ્ય સતક
પાણી પણુ ઉર્નું અને, પડતા તાપ પ્રસંગ. ૩૮૦

ઉપરોક્ત મહાત્માનો લોકપ્રિય ધર્મોપદેશ સાબળવા પણુ જઈ શકતો નહોતો. કેટલાક મુમુક્ષુજનોના કહેવાથી તે મહાત્માને આ વાતની ખબર પડી, ત્યારે તે પરમશરણાળુ ને પંરહિત પરાયણ મહાત્માએ, મોહાન્ત્ર અનેલા અને શોભ લાલચ તથા મમતા તૃષ્ણાની પ્રચંડ જ્વાળામા જગતા, મોહમુદ્ગારનો સતત મારો -પ્રહાર સહેતા તે અકર્મી અભાગિયા ભાટિયા શેડીયાને યાનફટકા લગાડી અચાનાંધકાર ફર કરી મોહનિદ્રામાંથી જગાડવાનું યોગ્ય નમજી, નિષ્કામવ્રતિથી તેના જીવાત્માનું હિત કરવાનાજ હેતુથી ગ્રેરોઈ, યાનાંજનશલાકારૂપ નીચેની મુખોધમુધાવર્ષિણી પત્રિકા ગઝલરૂપે તે કરોડપતિ પણુ વાસ્તવમાં જાનધનરહિત વ્યામુઠ, ત્રિષમ ત્રિષના કિટ-પામર જનપર પાઠવી. ને એ ॥ ગેને કે-

અતિ જંગળી શેઠને જ્ઞાની મહાત્માનો જ્ઞાન ફટકો.

રાગ ગઝલ કવ્વાલીનો

અરે ઓ શેઠ ! જંગળી, રહ્યો શું મોહમાં મહાલી;
ન જોયું આપ નિહાળી, રહ્યો જડભાવને ઝાલી.
કઈ કર હિત સંભાળી, પકડને પુણ્યની ડાળી;
કરી માયાજ તે વાળી, શુભાવી જીંદગી ખાલી.
વરસ આ સાઠ તો વિત્યાં, ન ગાર્ધ ધર્મની ગીતા;
કરી ના આત્મની ચિંતા, પકડશે કાળ આચિંતા.
ભ્રમા મા બ્રાંતિમાં ભુલી, ફસા મા ફંદમાં ફુલી,
હૃદયની ચશ્ત્રુ કર ખુલી, મગજ મુકી ન આ શુલી.
મળી આ દેહ બહુમુલો, ગયો દેવા વિષે કુલી;
પકડી તે પાપનો પુળી, કનક મુકા ધરે ધુળી.
મુસાફર એ દિવસનો તું, મુસાફરી બંગલે આવ્યો.
નથી આ બંગલો તારો, વૃથા તું બેસેલ મા મારો.
કહું છું પ્રેમથી બહાલા, હવે લે હાથમાં માળા;
ઉપાધિનાં તણ જાળાં, હૃદયનાં ખેલને તાળાં.
ઉમર આ રાખમાં રેળી, ન જોયું ચિત્તમાં ખોળી;
ગળી તે ગર્વની ગાળી, ઉઠકમાં જીંદગી ખોળી.
નથી ઘરખાર આ તારા, નથી મુત દ્રવ્ય ને દારા;
ધરી લે ધર્મના ધારા, કહ્યું મન માની લે મારા.

હવે લે ચિત્તમાં એતી, ધરમની ખેડને ખેતી:
શિખામણ હું કહું કેતી, વૃથા તું પીલમાં રેતી.
વિનયમુનિ વડે ભાવે, ગઝલ આ પ્રેમથી ગાવે;
સુખોધે સંત સમજાવે, સમય આવો ફરી નાવે.

આ પ્રમાણે તે પ્રવર મહાત્માશ્રીને અપૂર્વ ઉપદેશથી ભરેલો પ્રેમ પત્ર તે શેઠે ક્રોધ હુડીતી આશાએ સત્વર ફોડી વાંચ્યો—ખીજવાર વાંચ્યો. પછી તે અત્યંત તૃષ્ણા અને જંગળમાં કુખી ગયેલો હોવાથી મન સાથે બડબડ્યો કે:—અહો ! બાવા હોય ને ખીજને પણ બાવાજ બનાવે ! મહારાજને કંઈ ખજર છે, કે સંસારમાં કેમ રળાય છે ? કેમ કમાવાય છે ? વેપારો અને વ્યવહારો કેમ ચલાવાય છે ? એમને તો બસ ! એજ રહ લાગી છે, કે ઝટ અહિં આવો અને અમારા જેવા નવરા બાવા બનો, પણ તે મહાત્માને એટલી પણ ક્યાંથી ખજર હોય, કે મને જંગળીને તો હાલ પાણી પીવાની પણ પુરી નવરાજ મળતી નથી ! અરે હું તો હાલ મરવાએ પણ નવરો નથી ! તો મહાત્માની સોજતમાં તે ક્યાંથી જઈ બેસું ? પણ તેમણે મારા ઉપર પત્ર લખ્યો છે, ત્યારે મારે પણ તે મહાત્માને કંઈક ઉત્તર તો આપવાજ નેહએ. એમ ધારી જંગળી શેઠ ત્રીસે પ્રમાણે કુટિલતાવાળા પત્ર લખ્યો—કહો કે તે મહાત્માશ્રીની સુખોધપત્રિકાનો ઉલ્લેખ પ્રત્યુત્તર જ આપ્યો !

એક જંગળી જીવડાની તૃષ્ણાનું પ્રાબલ્ય.

રાગ—મરશીયાનો

હું-ડબીલ તમારું ભાઈનું, મનનું મોક્ષપુરીનું ખાઈનું;
હજી નથી કરી નવરાજા ! ગુરૂરાજ મારા ઘડપણમાં ગોવિંદ ગાઈનું. ટેક મોટો છોકરો વિલાયત ગયો છે, નાનો છોકરો જીગારી થયો છે; એવો ધમરોળ ચાલી રહ્યો છે. ગુરૂરાજ મારા.
સાઠ લાખની પુંજને શું કરીએ ? સાઠ અબજ તિળેરીમાં ભરીએ; ત્યારે કંઈક શાંતિ ફિલ થરીએ. ગુરૂરાજ મારા.
યુરોપ આફ્રીકા સુધી વિચરશું, આસ્ટ્રેલીયાનું સોનું સંઘરશું; અમેરીકાની લક્ષ્મી અહિં ભરશું. ગુરૂરાજ મારા.
હજી થાશું હજાર મીલવાળા, ઉપર બાંધવા છે બારસે માળા; તેમાં ક્યાંથી ફેરવીએ માળા, ગુરૂરાજ મારા.

નાતજાતના સુધારા કરવા છે, હજી કંઈકનાં છુંડા કરવાં છે;
તેમાં કોની અમારે પરવા છે. ગુરુરાજ મારા.
સાઠ વર્ષની ઉંમર થઈ અમારી, તે શુ આંખે ચઢી છે તમારી;
હજી પરણવી છે નૌતમ નારી. ગુરુરાજ મારા.
નાત જાતમાં કરશું સુધારા, હજી થાશું અભજ ધનવાળા;
પછી સુખે ફેરવશું માળા. ગુરુરાજ મારા.
કર જોડી કવિજન કહે છે, જે જન તૃષ્ણાનદીને તરે છે;
તે મોક્ષપુરીને વરે છે. ગુરુરાજ મારા.

આ પ્રમાણે શેઠ પત્ર લખી કવરમાં ખીડી પોસ્ટ કર્યો, તે મહાત્માશ્રીને પહોંચી ગયો. મહાત્માશ્રી તે પત્ર ફોડી વાંચતાં અચાંખે પામી બોલ્યા કે વાહ ! જગતમાં તૃષ્ણાદેવીનું પણ કેવું જબ્બર પ્રાપ્ત્ય છે ? અહો ! આવાં બિચારાઓ મુઘ્ધ પામર પ્રાણીઓનું પરલોકમાં શું થશે ? તેઓનું જીવતર પ્રાયે કરીને જગતમાં પણ જેવુંજ છે. (દૃષ્ટાંત)

(૧૧૮) એક મહાત્મા અને તૃષ્ણાવંત રાજાનું દૃષ્ટાંત.

એક શહેરની બહાર જંગલમાં એક મહાત્મા રહેતા હતા ત્યાં તેમના પાસે સાંજે એક ગૃહસ્થ દર્શન કરવા આવ્યા, અને જતી વખતે મહાત્માની ના છતાં એક સોનામહેર બેટ મૂકીને ચાલ્યા ગયા. પછી તે શુણ્વંત મહાત્માએ પોતાના શિષ્યને કહ્યું કે આ મહેર કોઈ બીજાનીને આપી દો. શિષ્ય મહેર લઈ આપવા ગયો. એટલામાં રાજાની સ્વારી લરકર સાથે જતી તેણે જોઈ. મધ્યમાં રાજાની પાલખી હતી, પૂછવાથી માલમ પડ્યું કે આ રાજા કોઈ ખીન્ને દેશ જીતવાની ઇચ્છાથી સ્વારી લઈ જાય છે શિષ્યે જાણ્યું કે આ બીજાની છે; તેથી પાસે જઈ તેમાં મહેર નાખી. એટલામાં સિપાઈઓએ તેને પકડી લીધો. રાજાએ પાલખી ઉઠી રખાવી પૂછ્યું કે, તે શા માટે પાલખીમાં મહેર નાખી ? શિષ્યે જવાબ આપ્યો કે મારા ગુરુએ કોઈ બીજાનીને સોનામહેર આપવાનું કહ્યું છે. મેં તમને બીજાની જાણી પાલખીમાં મહેર નાખી. રાજાએ ધ્રુસે થઈ કહ્યું, કેણ તારો ગુરુ છે ? ચાલ ખતાવ અને, રાજા મહાત્માની પાસે આવ્યા, અને તમસ્કાર કરીને કહ્યું કે, મહારાજ ! આવા મૂર્ખને તમે શિષ્ય કરી શા માટે પાસે રાખ્યો છે ? એણે બીજાની જાણીને મારી પાલખીમાં સોનામહેર નાખી મહાત્માએ પૂછ્યું કે બાઈ તમે કેણ છો ? રાજાએ કહ્યું કે હું રાજા છું. ત્યારે મહાત્માએ પૂછ્યું

કે આપ ક્યા જાઓ છો ? રાજ્યે ઉત્તર આપ્યો કે હું ખીજા દેશો જીતવા જઈ છું, મહાત્માએ પૂછ્યું કે તમારી ઉપજ કેટલી ? રાજ્યે જવાબ આપ્યો કે સાત કરોડ રૂપિયાની. ત્યારે મહાત્માએ કહ્યું કે સાત કરોડ રૂપિયાની ઉપજ છે તો પણ તમારી તૃષ્ણા ન મટી ત્યારે આપ બીજારી નહીં તો ખીજું શું ? શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે.—કો વા દરિદ્રો હિ વિશાલ-તૃષ્ણઃ । અર્થાત્ દરિદ્ર કેણું કહેવાય ? જે ધણી તૃષ્ણાવાળો હોય તે. માટે મારા કિષ્કે તો સમજીને સોનામહોર ખાલખીમા નાખી છે. એ કદાચ મૂર્ખ નથી. આ સાબળી રાજ્યે મહાત્માની પાસે માફી માગી. લશ્કરને પોતાના દેશમાં પાછું મોકલીને થોડા દીવસ મહાત્માના સમાગમમાં રહીને જ્ઞાન સંપાદન કર્યું. તાત્પર્ય કે રાજ્ય દ્રવ્યની અતિ તૃષ્ણાવાળો હતો, તેથી અતિ ધનવાન છતાં ધણી તૃષ્ણાવાળો જવો સદા બીજારી છે,

કવિત-દામજીકે સંગ પાય ધર્યો હે ગુમાનચંદ,
કુલચંદ હોય દયાચંદ ન મનાયો હે;
હઠીસિંગ મન ધાર જાણ્યો ન કેવળચંદ,
રૂપચંદ પાય કુલીચંદજી કહાયો હે,
ભૂંડ્યો ભગવાનચંદ જાણ્યો સરદારસિંગ,
દાનમલ નેમચંદ ચિત્ત ન વસાયો હે;
અભિરિખ કહે સુખકેરો જો આશ હોય,
ધારણે ધરમચંદ જ્ઞાનચંદજીએ ગાયો તે. ૧

એમ માયામા પડી અનેક પ્રાણીઓ સદૃશરૂપના શરણ વિના જ્ઞાન-ભારકરના પ્રકાશને અભાવે દુર્ગતિગામી બન્યા છે. આવા મનુષ્યો ભણે કદાચ પૂર્વ પુણ્યોદયે ધન ને ધનના ધણી અને સુખી હોય તો પણ તે જીવતે મુવા જોવા છે. (૮૯)

(૯૦)

રતિપતિ રતિરક્તં માનસં માનુષાણાં ।

ક્ષતિપતિ ચર-! યાવદ્ વિચયતે હંતતા વત્ ॥

ન વિશતિ હિતવાક્યં શુભ્રમણ્યેવત સ્મિન્ ।

મગનમણિ મયુખા સ્ફાટિકે પંકમગ્ને ॥ ૯૦ ॥

અર્થ—હે ક્ષતિપતિ મહારાજ ! આ દુનિયામાં જ્યાં સુધી

મનુષ્યોનું મન સ્ત્રીના મુખમાં આસક્ત-લુપ્ત છે, ત્યાં મુઘી તેના હૃદયમાં નિર્મળ હિતોપદેશનો અંશ પણ પ્રવેશ કરી શકતો નથી. જેમ કાદવ-કીચડમાં ખુંચી ગયેલા સ્ફટિકમણિમાં ચંદ્રનાં કિરણો સ્પષ્ટ રીતે સાફ પડી શકતાં નથી, તેમ વિષયી મનુષ્યોને પણ ખરેખર ધર્મોપદેશ રચતો કે લાગતો નથી. (૯૦)

સાવાર્થ:—આ દુનિયામા મોટામા મોટું દુઃખ અને મોટામા મોટું ગાદ બધન કહીએ તો વિષયાસક્તિજ છે. મણીરત્નમાળામાં કહ્યું છે કે:—

સ્ત્રોક—વદ્ધો હિ કોયો ? વિષયાનુરક્તઃ ।

કોવાસ્તિ મુક્તો ? વિષયેવિરક્તઃ ।

કો વાસ્તિ ઘોરો નરકઃ સ્વદેહઃ ।

તૃષ્ણાક્ષયઃ સ્વર્ગપદં કિમસ્તિ ?

અર્થ—અંધાયેલો કેણુ ? વિષયભોગમાં આસક્ત-પ્રીતિવાળો છે તે. મુક્ત કેણુ ? વિષયભોગથી વિરક્ત-વિષયોમાં અરૂચિ ને ઘુણવાળો. ઘોર નરક કયું ? મળમૂત્રાદિથી ભરેલી આ ગંદી દેહ-આ શરીરજ. સ્વર્ગપ્રાપ્તિ શાથી થાય ? તૃષ્ણાનો ને આશાનો સર્વથા નાશ ને વાસનાનો ક્ષય થાય ત્યારે.

પ્રશ્નોત્તર મણીરત્નમાળાનેા આ બીજો શ્લોક છે, મુમુક્ષુ શિષ્યે પૂછવાથી કૃપાળુ ગુરૂએ તેના મનનું સમાધાન કરવા ઘટતા જવાજ આપ્યા છે, તે આપણને પણ મનનીય અને વિચારણીય છે.

વિષયને વિષે પ્રીતિ-અનુરાગીપણું એ મોટામા મોટું અંધન તથા ન નિવારી શકાય એવું ભારે દુઃખ છે. વિષયની વાસના-લાલસા એટલી તો પ્રમળ પ્રતાપ ખતાવે છે, કે એકદમ મનુષ્યને બેશાન બનાવી દે છે. વિષયાસક્તિ પાંચ પ્રકારની છે, તેમાં સ્ત્રીને વિષયાસક્તિ તો અનિવાર્ય દુઃખોની પ્રાપ્તિ કરાવનારી છે. સ્ત્રી વિષયાસક્તિએ એવી તો પ્રમળ વિચિત્ર શક્તિથી આ સમસ્ત બ્રહ્માક વશ કર્યો છે, કે તેના પ્રમળ પંજમાં પડ્યાએલો પ્રાણી-પુરુષ ભાગ્યેજ વિમુક્ત થઈ શકે છે.

વળી ભવભ્રમણનું મુખ્ય કેન્દ્રસ્થાન મધ્યમિંદુ પણ તેજ છે. એ કુટા રાક્ષસીએ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થયેલા અનેક યોગીન્દ્ર મહાત્માઓને પણ પટકી પાડી પછાડ્યા છે, મોટા મોટા જનપતિ સાર્વભૌમ મહારાજાઓને અણુ રસ્તાના લિખારી બનાવી વિકટ વિપત્તિસાગરમાં હસેલી દીધા છે,

કેટલાએકે તો તેને માટે મોટાં મોટાં રણસંગ્રામો રમી-લડી લાખો મનુષ્યોને માર્યા છે, અને પોતે પણ મરાણા છે. તેને માટે કહ્યું છે કે:—

ઇંદ્રિવિજય છંદ

કામની કારણ રાવણનાં રણ-માંહિ મનોહર શીર કપાણા,
કામની કારણ રાય પદમોત્તર ગાદિ અનેક ભૂપાલ મરાણા;
કામની પ્રિત પતંગ ખરેખર, આખર દુઃખ તથો નહિ આરો,
વહે મુનિ વિનયચંદ ધરીને-ઉમંગ અનંગ પ્રસંગ નિવારો. ૧

વળી મન સ્ત્રીમા આસક્ત હોય ત્યાં સુધી તેને કોઇ પ્રકારનો ધર્મ-બોધ પણ લાગુ પડતો નથી, કારણ કે વિશ્વમાં વિષય સમાન મોટામાં મોટો એકે મહાવ્યાધિ નથી તે વિષે કહ્યું છે કે:—

“કામ સમાન એકે મહાવ્યાધિ નથી, મોહ સમાન એકે શત્રુ નથી,
અને જ્ઞાન સમાન એકે પરમસુખ નથી. વળી અનંગ રૂપી અગ્નિના ધુમાડાથી જે કામાધની ચઢ્યો બંધ થઈ ગયેલી છે એવો કામી મનુષ્ય આ સાધુ છે કે કુસાધુ છે ? આ કાર્ય છે કે અકાર્ય છે ? આ ઉત્તમ માર્ગ છે કે કનિષ્ઠ માર્ગ છે એમાનું કાર્ષ્ણ્ય દેખી કે સમજી શકતો જ નથી. કારણ કે શાસ્ત્રમા નીચે જણાવેલા પુરૂષોને છતી આંખે આંધળા કહેલા છે, તે બાપકા આંખો હોવા છતાંપિ જોઈ શકતા નથી. કહ્યું છે કે—શ્લોક.

ન પશ્યતિ જન્માંયઃ કામાંધો નૈવ પશ્યતિ ॥

ન પશ્યતિ મદોન્મત્તો । રાગી દોષો ન પશ્યતિ ॥

કિં વિચયા કિં તપસા । કિં યોગેન શૃતેન વૈ ॥

કિં વિવિક્તે ન મૌનેન । સ્ત્રીમિર્યસ્ય અનો હતમ્ ॥

અર્થાત્—આ જગતમાં જન્માંધ તો કાર્ષ્ણ્ય દેખી શકતો નથી, કામાધ એટલે વિષયમા અધ બનેલો પણ કાર્ષ્ણ્ય જોઈ શકતો નથી, વળી મદોન્મત્ત એટલે મહા ગર્વિષ્ઠ અભિમાની પુરૂષ પણ કાર્ષ્ણ્ય જોઈ શકતો નથી, તેમ રાગી મનુષ્ય પણ કાંઈ ગુણદોષ જોતો નથી. જેના હૃદયમાં સ્ત્રીની ભોગ-લાલસા ખડી થાય છે; તેને ગમે તેટલી વિદ્યા, મહાન તપશ્ચર્યા, તથા ગમે તેટલા શાસ્ત્રો ભણવાથી શું ? અથવા ગમે તેટલી યોગ્યતા હોવાથી પણ શું ? અર્થાત્ કાંઈ જ નહિ. આ દુનિયામાં ફરેક વસ્તુ જીતવી સહેલ છે, પણ મદન-કામદેવને જીતવો જ કઠણ છે. મોક્ષમાર્ગે જનારા મનુષ્યોને અટકાવનાર-ખાળનાર પણ એજ અનંગ છે. તે વિષે યાની પુરૂષોએ કહ્યું છે કે:—

હુહો—એક કંચન દુણ કામની, જગમાં દો તલવાર;

જાતા થા પ્રભુ મીલનકુ, પણ ખિચમે ખાયા માર.

મતલબ એ છે કે કંચન અને કામિની એ બેજ મોટી તલવારો છે. મોક્ષમાર્ગમાં જનને અંતરાય રૂપ થઈ આડી પડેલી છે. મનુષ્યોને પ્રભુને મળવા જતાં એ બે તલવારોમાંથી એકાદ તો ભાગ્યે જ વાગ્યા વિના રહે છે અને જે શૂર નર એ તિક્ષ્ણ તલવારના ઝપાટામાં ન આવતાં બચી જાય છે, તે અવશ્ય પ્રભુપદને પામે છે વળી આ દુનિયામાં મોટી મોટી તપશ્ચર્યા કરવી સહેલ છે, મોટા પહાડોની ગહન શુદ્ધિ પ્રવેશ કરી તેમાં નિવાસ કરવો સહેલ છે, સૂર્યની આતાપનાઓ તપવી સહેલ છે, મોટા મહાસાગરને બે ભુજાએ કરી તરવો સહેલ છે, મદોન્મત હસ્તીઓની સંગાતે યુદ્ધ કરવું સહેલ છે, મોટા વિકરાળ ફેસરી સિંહના મુખમાં હાથ ધાલવો સહેલ છે, કોઈ પ્રખળ વિદ્યાથી ગગનમાર્ગે ઉડવું પણ સહેલ છે; તથા તિક્ષ્ણ કાંટા ઉપર પથારી કરી સુઈ રહેવું, તથા કેશનો લોચ કરવો, ભિક્ષા માગી લુપ્ત નીરસ એકવાર જમવું તે પણ સહેલ છે, વગેરે દુનિયા ઉપર અધરામાં અધરી અસાધ્ય વસ્તુ હોય, તો તે પણ હંમેશના ઉભમે કરીને અથવા મંત્રાદિકના પ્રયોગોના પ્રયાસે કરીને, અથવા દેવાદિકની સહાયતાથી સાધ્ય ન હોય તો પણ તે સાધી શકાય છે, મહા કઠિન હોય તે પણ સહેલથી મેળવાય છે, પણ એક કામદેવને—વિષયવિકારને, જીતવો જ મહા મુશ્કેલ—કઠણ કામ છે; જેણે કામને જીત્યો તેણે સર્વ જીત્યું સમજવું. મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિ માટે ગમે તેટલી અસહ્ય ધોર તપશ્ચર્યા વગેરે આકરી ક્રિયાઓ ભણે કરવામાં આવે, પણ જો કંચન અને કામિનીનો ત્યાગ ન થયો હોય, તો તે સર્વ રાખોડીમાં ઘી હોમવા તથા ક્ષાર ભૂમિમાં ખાતે કરી બી વાવવા જેવું જ સર્વ નકામું છે. તેને માટે કહ્યું છે કે—તોડકે છંદ.

કદી મીન ધરો વનવાસી કરો, શિર તાપ આદિ બહુ કષ્ટ કરો,
ઉપવાસ કરો શીરલોચ કરો, ગિરીગહવરમાં જઈ ધ્યાન ધરો;
દ્વિવસ્ત્ર ધરી એકભુક્ત કરો. પદચારી બની ભૂતળે વિચરો,
મુનિ વિનય કંચન—કામિનીના, પરિહાર વિના ન કદાપિ તરો.

માટે આ દુનિયામાં તેને જ ધન્ય છે ! તેજ અહોનિશ પૂજવા યોગ્ય છે, તથા વંદન કરવા યોગ્ય છે, કે જેણે સર્વથા સ્ત્રીસંગને પરિહાર કરી પવિત્ર બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરેલું છે, વળી જેઓના હૃદયે સ્ત્રીના તિક્ષ્ણ

કદાચરૂપી ખાણેથી વિધાયલાં નથી, તેના હાવભાવમાં મોહિત થયેલ નથી,
જગતની સર્વ માનિતીને માતા, પુત્રી તથા ભગિની સમાન જેઓ જાણે છે,
તે બે પગ વાળો પુરૂષ છતાંપિ તેને આ જગતમાં ખરેખર પુરૂષોત્તમ ભગવાન
જ માનવો—એમ શાસ્ત્ર પ્રમાણસિદ્ધ કરે છે. તેને માટે કહ્યું છે કે:—

દેહહરિ—નિરખીને નવયૌવના, લેશ ન વિષય નિદાન;

ગણે કાષ્ટની પુતળી, તે ભગવાન સમાન.

આ સઘળા સંસારમાં, રમણી નાયક રૂપ;

તે ત્યાગી ત્યાગ્યું બધું, કેવળ શોક સ્વરૂપ.

એક વિષયને જીતતાં, જીત્યો સહુ સંસાર;

નરપતિ જીતતાં જીતીએ, દળ પુર ને અધિકાર.

વિષય રૂપ અંકુરથી, ટળે જ્ઞાન ને ધ્યાન;

લેશ મદિરાપાનથી, છાકે જેમ અજ્ઞાન.

જે નવ વાડ વિશુદ્ધથી, ધરે શિયળ સુખદાય;

ભાવ તેનો પછી નવ રહે, તત્ત્વ વચન એ ભાવ.

સુંદર શીયળ સુરતરૂ, મન વાણી ને દેહ;

જે નરનારી સેવશે, અનુપમ સુખ લહે તેહ.

પાત્ર વિના વસ્તુ ના રહે, પાત્રે આત્મકજ્ઞાન

પાત્ર થવા સેવો સદા, બ્રહ્મચર્ય મતિમાન.

વળી શાસ્ત્રકારોએ અધિકારી થવાને માટે પણ વૃત્તિની નિર્મળતા
જણાવી છે. કારણ કે જેનું મન મેલું તેનું સર્વ કાષ્ટ મેલું । કામો ભણે
લોક દષ્ટિમાં ઉજળા જણાતાં હોય, પણ જેની મનોવૃત્તિઓ સદાય મલિન
હોય, તો તેના કામો બહુધા ફલદાયક નિવડતા નથી, પછી ભણે તે સંસારી
હોય કે સાધુ હોય ! તીચલા શ્લોકમાં કહેલી ત્રણ બાબતો ન હોય, તો તે
શ્રાવકપદને કે સાધુપદને લાયક હોઈ શકતો જ નથી તો પછી મોક્ષપદને
લાયક બને જ ક્યાથી ?

શ્લોક—માતૃવત્ પરદારેષુ । પરદ્રવ્યેષુ લોષ્ટવત્ ॥

આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ । યઃ પश्यતિ સઃ પश्यતિ ॥

અર્થાત્—જે મનુષ્ય પરત્વીને માતા સમાન, પરદ્રવ્યને ધુળનાં દેહાં
ખરાખર, તથા જગતના સર્વ જીવોને પોતાના આત્માતુલ્ય જીવે છે; તેજ આ
દુનિયામાં સદા દેખતો છે. આમા ઉપરનાં બે પદમા સાધુને માટે સર્વથા

શબ્દો સમજવા. તેવા જ પુરૂષ મોક્ષમાર્ગના અધિકારી છે, કારણ કે આ ત્રણ વાક્યો એવાં તો દઢતા-મજબુતી દર્શાવનારાં છે, કે એ ત્રણ વિના સર્વ આળપ'પાળ છે. નાના પ્રકારના પ્રતોની કપરી કષ્ટ ક્રિયાઓ ભલે કરે, પણ જો પરનારી સંગ ન તજે તો તેને લાલ તો નહિ મળે પણ, ઉલટો લોકોમાં ચવાઈ ફલકો પડે છે, લાજ આપડે ઘટે છે, અપયશ ગવાય છે. સાધુ ચર્ધ અનેક કષ્ટક્રિયાઓ ભલે કરતો હોય તોય શું ? મસ્તરામ મહાત્મા કહે છે કે:—ચોપાઈ.

ભજન તણી ખાંધે શમશેર, જીતી લેવે જમથી વેર;
જ્ઞાન ગાંધિની ચાલે નહર, મસ્તરામને લીલા લહેર. ૧
રામભજન અંતર લે લાવે, તો અંતરજમી અંતરમે'પાવે;
ખહાર ભટકતા હાથ ન આવે, મસ્તરામ તો કહી સમજાવે. ૨
રામ ભજન ગુપ્ત રસ ચાખે, સંકલ્પ વિકલ્પ રોકી રાખે;
તો હોય નિરખ'ધ અ'ધ નહિ જાકે, મસ્તરામ કે સાધન પાકે. ૩
મન પ્રપ'ચી પ્રપ'ચ ઉઠાવે, મન ભાગી જાવે હાથ ન આવે;
સત્પુરૂષ મનકું ઘર લાવે, મસ્તરામ મનકું સમજાવે. ૪
એક દેખ્યો જ્ઞાનીકો છોરો, સઢા લખે કાગળીયો કોરો;
રતાદિન તો ભરતો યોરો, મસ્તરામ કહે આવને ઓરો. ૫
ત્યાગી તો નિસરે ઘરખાયર, ઘરમાં તો ખેસી રહે કાયર;
સંસારી ઘરખાર સમારે, મુવા પછી નિકળે ઘરખારે. ૬

ખરેખર જે ચોથા પ્રત સ અ'ધી અનેક ગોટાળા ચલાવે તો તે મુનિ નહિ પણ ખુની છે. સાધુ નહિ પણ અસાધુજ છે, ત્યાગી નહિ પણ ભોગી છે અને યોગી નહિ પણ રોગી છે. જિયારા ભોળા લોકોને પાપપાશમાં ન પડવાનો ધર્મોપદેશ દેતા હોય, અને ચોતાના સંજ્ઞમા તો પ્રપચોનો પાર ન હોય ! લોકોને કર્મના અચળ કાયદા દેખાડતા હોય, પણ પોતે તેથી લગાર પણ કરતા ન હોય, તો તેથી કલ્યાણ કેવું ચવાતું ? જરૂર જેનાં જીવન-ચરિત્રો વિશુદ્ધ અને નિષ્કલંકો છે, તેજ મહાપુરૂષોની ઉપદેશશ્રેણી શ્રોતાઓના હૃદયોમાં અસરકારક નીવડે છે. તે વિષે સાદે કહ્યું છે કે:—

મનહર છંદ.

બન્યા જોગીરાજ પણ, થયું નહિ કાંઈ કાજ,
કામિનીકનકમાંજ દિલ, તો કુઆય છે;

મોટા તો કરે અવાજ, બોધના સમયમાંજ,
ભાભેની ભણાવા કાજ, બનમાં ભમાય છે;
મરતકે મુંડાણું પણુ મન ન મુડાણું,
ભમણામાં ભરમાણું, ટાણું અમુદ્ય શુમાય છે;
વહે મુનિ વિનયચંદ, મુણુજો ભવિકવૃંદ !
એવું બેગીપણું, જગ ચાંદિ લગવાય છે. ૧
ભલકે ભરેલાં ભલાં, ભાપણો તો ભાખે પણ,
નિજ મન રાખે એક કામિની-કનકમાં;
ગુરૂ બની વાળે મોટા, પડયા ત્યાગી તણા તોટા,
વધ્યા બહુ મોટા, ખરેખર આ ખલકમાં;
બને ભામિનીના રાગી, નહિ ભાવના વૈરાગી,
કરે વાતો વિતરાગી ત્યાગી, નામ દે મુલકમાં;
વહે મુનિ વિનયચંદ, મુણુજો ભવિકવૃંદ !
એવા બેગીરાજ કેમ, તારશે તોરિગમાં ? ૨

મતલબ કે સાધુતા વિનાનું સાધુપણું, આવકત વિનાનું આવકપણું
સંસારમાથી કદી તારનાર નથી. અનંતવારે આ જીવાત્માએ એવું સાધુપણું
અને આવકપણું લીધું, તથા મેરૂપર્વત જેવડા મુહપતિ તથા રમેહરણના
ઢગલા કીધા, પણ હજી સુધી આત્મસિદ્ધિ થઈ નહિ, તેનું કારણ એજ છે;
કે આપણામા મોહમમતાના પ્રજ્ઞતા, કંચન કામિનીમાં આસક્તિ, અણુવ્રત
હોય કે મહાવ્રત હોય, પણ તેમા એક ચોથું વ્રન ચોખ્ખું ન હોય, તો
પણેમા ખાગી અ.વે છે એમ સમજવું. તે વિષે એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે:-

હૃદા.

એક છે ત્યાં પંચ છે, એક નહિ નહિ પંચ;
નહિ અણુવ્રત મહાવ્રત, એહ બધો પરપંચ. ૧
સત્ય વચન અરૂ દીનતા, પરસ્ત્રી માત સમાન;
ઉનકું ન મીલે ભગવાન તો, તુલસીદાસ જમાન. ૨

માટે કામદેવ જેવો એકે મોટો પ્રજ્ઞ હરિકે ને અરિ નથી. વળી તે
મોટી અસિરૂપ છે, જેના હૃદયમા એ કામરૂપી અસિ સળગે છે, તે સદાય
શેકાય છે, તરફે છે અને બેચેન રહી ધણોજ હુરાન થાય છે. વળી વિધવાધ
માણસના હૃદયમાં દયા પણ રહેતી નથી પોતાના સ્વાર્થને માટે પાપી વિધ-

યલ પટ સામાના પ્રાણ પણ લે છે. સુરિકંતારાણીએ વિષયમાં અંધ બની પોતાના પ્રાણપતિ નિરપરાધિ પ્રદેશી રાજનો પ્રાણ લીધો. અહાહા ! જીને માટે દરેક પુરૂષ મગી ફીટે છે—પીડામાં પડે છે, તથા તેને માટે ધણી જાતનાં આકરાં ને અસહ્ય દુઃખ વેઠે છે. પણ આ જગતમાં જી કોની થઈ છે ? કોઈની નહિ. તે વિષે કહ્યું છે કે:-

શ્લોક—અચલાકમલા કસ્ય ? કસ્ય મિત્રં મહીપતિઃ ।

શરીરંચ સ્થિરં કસ્ય ? કસ્ય વચ્ચા વરાંગના ? ॥

અર્થાત્—લક્ષ્મી કોના ધરમાં અચળ થઈને વસેલી છે ? અને રાજ કોનો મિત્ર થયો છે ? શરીર કોનું સ્થિર રહ્યું છે ? તથા જી કોને વશ રહી છે ? જીઓના રક્તચમય ગૂઢ ચરિત્ર અનેક છે, પોતે ધારે તો કંઈકમાંકંઈક કાર્ય સિદ્ધ કર્યા વિના રહે નહિ ! તે પોતાના કામળ વચનથી અને ખોટા હાવભાવથી ફસાવી પુરૂષને વશ કરી યથેચ્છ વર્તે છે ! પુરૂષ પણ વિષયમાં અંધ બની તેનેજ સર્વસ્વ જીવે છે, સમજે છે ને તે કહે તેમ કરે છે તેને માટે મહા અનર્થકારી કાર્યો પણ કરે છે; તે વિષે વિદુરનીતિમાં કહ્યું છે કે:-

શ્લોક—અકૃત્યં મન્યતે કૃત્યમગમ્યં મન્યતે સુગમ્ ॥

અમશ્યં મન્યતે મશ્યં । જીવાક્ષેપરિતો નરઃ ॥

અર્થાત્—જીના ઝેર વચનથી ઝેરાયેલો વિષયાધ કામી માણસ અકૃત્ય હોય તેને કૃત્ય માને છે, અગમ્ય હોય તેને ગમ્ય માને છે, અભક્ષ્ય હોય તેને ભક્ષ્ય માને છે. હાખલા તરીકે એક પદ્માવતીના વચનથી દેરાઈ હાર તથા હાથીને માટે કાણિકરાજાએ પોતાના સગાસહોદર હલ અને વિહલની સાથે મોટો રણસંગ્રામ માંડ્યો, અને એ મહાયુદ્ધમાં એક કરોડ ને એંસી લાખ માણસની ધાત થઈ. વળી તે સંહારક લક્ષ્મીને અંત આણવા કુળ-વાળુઆ નામના સાધુને કપટઆવિકા બની કાણિકરાજાની વેશ્યાએ બ્રષ્ટ કર્યો. તે સાધુ મહાતપસ્વી હતો, સદા વનવાસી હતો, છતાં પ્રપંચી હાવ-ભાવમાં પડ્યો, ફસાયો અને વેશ્યાએ પોતાને આધિન કર્યો; એમ માયા-મોહિની-મૂર્તિ જીઓએ ધણા ધણા મહાત્માઓને સંયમમાર્ગથી બ્રષ્ટ કરી પટકી પાડ્યા છે । અષાઢશુતિ અણુગાર કે જેને નટપુત્રીઓએ વશ કર્યો ને છેવટ પોતાને ઘેર કાયમ રાખવાનો પ્રયાસ સફળ કર્યો, પણ સહભાગ્યના હિંસે યુરૂ આચાર્યો જોત્તે સાથે લીધો. ‘યુરૂની આદ્યા લેઈ જરૂર આવીશ’

એમ કહી ગુરુ સમીપે આવી તે યુવતી નદીઓને ઘેર જવાનો દઢ નિશ્ચય જણાવ્યો. ત્યારે ગુરુએ ધણી ધણી રીતે સમજાવ્યો. પણ તેને બોધ ન લાગ્યો ! જેનાં હૃદય અને કાન સાચુત હોય તેનેજ બોધવ્યનો ઉપયોગી થાય છે, બીજાને શ્રવણમા ઉદ્ધકબિદુની મોઢક શૂલ ઉત્પન્ન કરે છે અને હૈયામાં સાહે છે; આ પુરુષના સંબંધમાં પણ આત્મારે તેમજ થયું મન સાથે ગુરુએ વિચાર્યું કે, અહો ! જે મુનિ અનેક શાસ્ત્રોથી વૈરાગ્યરંગમા રંગાયેલો હતો, તે આત્મારે જીના વિષયરંગમા રંગાઇ કેવા વિપરીત વચ્ચનો ઉચ્ચારે છે ? ક્યાં ગયો તેનો અપૂર્વ વૈરાગ્યરંગ ? જેના હૃદયમા નવોઢા નારીએ વાસ કર્યો, તેને તો તે ધર્મ સર્વ હવાની મોઢક ક્યાર્થ ઉઠી જાય છે કે પતી નહિ ! ગુરુ કહે છે.—હે શિષ્ય ! હૃદય-અગનમાં અચાનક આ તને શું થયું ? તારા વિચારો આમ તદ્દન કેમ પલટાઈ-બદલાઈ ગયા ? એ કામિનીની મોહિનીએ તારૂં હૃદયચક્ર તદ્દન ફેરવી-ઉલટાવી નાખ્યું છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—તોટક છંદ.

શ્લોક—ઘ્રિજરાજમુખી ગજરાજગતિસ્ત્રરાજ વિરાજિત જંગતટી ॥

યદિ સા દયિતા હૃદયે વસતિ । ક્વં જપઃ ક્વં તપઃ ક્વં સમાધિ રિતિ ?

અર્થાત્—ચંદ્ર સમાન મુખવાળી-ચંદ્રમુખી, ગજસમાન ગતિવાળી ગજગામિની, સુંદર કટીવાળી, કદળી સ્થંભજેવી જ ધાવાળી એવી નવયૌવના જીએ જેના ચિત્તમા પ્રવેશ કર્યો, એટલે તેને તપ, જપ, સમાધિ એ સર્વ વૃથા છે. કારણકે પછી તેને તપ શું ? જપ શું ? અને સમાધિ પણ શું ? અર્થાત્ તેમાનું કશું તેને રહેતું નથી ! વળી હે શિષ્ય ! જરૂર યાદ રાખજે, જીઓ હળાહળ ઝેરની બરેલી ઝોળી ને વિષયની વેલી છે, કુડકપટની કોથળી છે, સ્વાર્થનીજ સગી છે, તે ફેરે તો પ્રાણ હેતાં પણ ચુકે નહિ મોક્ષપંથના પ્રવાસીને તો ખરેખર પરિપંથીની પીડારૂપ છે. તેના સંગે કરી પાછળથી પ્રાણીઓને બહુ પરતાવું પડે છે. તે નરકની ખાણ છે ! તેને તો કામી પુરુષેજ વખાણી છે, પણ યાનીઓએ તો કુઃખરૂપેજ જાણી છે. તે વિષે મહાત્માશ્રી મસ્તરામે કહ્યું છે.

ચોપાઈ-નારી જાણી નરકની ખાણી, મોહી રહ્યા તેમાં સૌ પ્રાણી;
નિશ્ચે કરે મુક્તિની હાણી, મસ્તરામની મુણી લો વાણી
એક જગતમે કેખી નારી, બીગાડયો તેણે બ્રહ્મચારી;
નરકે તો પોંચી ગઈ નારી, લેગો લઈ ચાલી બ્રહ્મચારી.

માયા-(નારી) જાણુ કાળી કુતી; સંસારી કે ઘરમેં સુતી;
ગૃહસ્થી પૂજે કરે અસ્તુતી, મસ્તરામ કહે ભાગ્યરે દૂતી.
નારી જાણુ નરકનો સાજ, અંતરમેં વિષયની દાઝ;
ખગાડયો સુકિતનો કાજ, મસ્તરામ બોલ્યા મહારાજ,
એક જગતમેં દેખી મુંડી, વિષય ઝેર ભરી છે કુંડી;
તીન તમુથી નહિ હે ઉંડી, મસ્તરામ કહે દુનીયા સખ છુડી.

આવાં આવાં અનેક બોધવચનો કહ્યાં, અને દષ્ટાંતો પણ ધણાં આપ્યાં,
પણ તે સર્વે મુડાની માવજત કર્યાં બરાબર નિષ્ફળ ગયા । છેવટે તેના
ભલાને માટે અગમચેતીથી ઝાની ગુરૂએ ઉન્નતિની એક કૃત્તિ બતાવી કે -
“તેના ધરમાં મદિરા અને માંસ ન દેખે તો રહેજે, અને જે દિવસે તું
તેના ધરમાં મદ્ય ને માંસ જો વસ્તુ દેખે એટલે તું તુરતજ તેનો ત્યાગ કરજે.”
ગુરૂવચન બહુ માનપૂર્વક સ્વીકારી સ્વકાર્યસિદ્ધિ માટે તે આનંદચેર ચાલ્યો.
ગુરૂવચન પ્રમાણે ખાર વરસ ત્યાં રહ્યો, પછી એકદા ત્યાં માંસ દારૂ દીઠાથી
તે નટીઓને તજ દઈ સદ્ગુરૂનું શરણું પુનઃ ગ્રહી, અને સર્વથા ચત્ર સુખી થયા.

એમ સ્ત્રીના પ્રસંગથી અનેક ત્યાગી અને રાગી તથા યોગી ને ભોગી
મહા વિદગ્ધામા આવી પડી અઠાણે મરણશરણુ ચર્ષા અધોગામી થયા છે.
નમિરાજની માતા સતી મદનરેખાના રૂપ માધુર્યથી મોહિત થયેલો મણીરથ
રાજા દુષ્ટ થયો હતો; પોતાના લલ્લુખંડુની પત્ની તો પુત્રી સમ હોય, એવો
વિચાર દુષિન કલુષિત હૃદયના કામાધ રાજાને કર્યાથી આવે ? કામી નરો તો
રૂપને જીવે છે । સગપણને, દયાને, લજ્જાને, ધર્મને, કર્તવ્યને કે પરલોકના
ડરને જોતાજ નથી; તે તો પોતાની દુષ્ટ કામના, મનોવાંચના, લાલસા અને
વાસના સિદ્ધ થયેલીજ જોવાને આતુર રહે છે; અને પોતાની કાર્યસિદ્ધિ
માટે મહા જીલ્લમ પણ કરે છે. મદનરેખાની પ્રાપ્તિ માટે દુષ્ટ મણીરથે નિર-
પરાધી લલ્લુખંડુને ઠાર માર્યો. અહાહા ! કામદેવ અનંગ છતાં કેવો બળવાન
છે ? નિર્દય છે, કરપીણ છે, નિર્લજ્જ છે. તેને આધિન થયેલા નરનારીઓ
કેવા બેહાલ સ્થિતિમા આવા જાય છે ? મદન-મન્મથ જોને વળગ્યો તેનું તો
સર્વસ્વ નાશ થાય છે, એ કામાધ મણીરથ રાજાએ પોતાનો દુષ્ટ પ્રવાસ સફળ
અને હેતુ ફળિભૂત થયો માન્યો, અને મન સાથે ખડખડ્યો કે:-અસ ! કામ
સિદ્ધ થયું ! નડતી આડબિલી-ડખલ ગઈ. હવે નિરાધાર અનેલી પ્રિય મદન-
રેખાને હું નિરાંતે ભોગવીશ । પણ પાપી પાપેન પચ્યતે ॥ કર્મો કર્મો

પહેલ્યા વિના રહેતા નથી, કર્મનાં ફળ તેજ ભવે કે પછી પરભવે મળેજ છે. હા દેવ ! અંતે તે દુષ્ટ કામાધ રાજા કેદ પકડાયો, લયંકર સર્પથી કરડાયો. અને અકાળે વિષયવાસનામાંજ મરાયો ! મદનરેખા સગલાં છતાં શિયળભંગના ડરથી સતીત્વરક્ષાર્થે નાશી ગઈ, પોને સતી નારી હતી, “પ્રાણુ ભલે જાય, પણ શિયળ ભંગ તો નગ થાય.” એ સિદ્ધાંત-મુદ્રાલેખ તેના હૃદયમાં ઉડે કાતરાઈ રહેલો હતો. કારણકે શિયળવ્રત રત્નચિંતામણી સમાન છે. ચિંતામણી સદ્ભાગ્યના ઉદય વિના કોઈને મળતો નથી, તેમ શિયળવ્રત પણ સદ્ભાગ્યનો ઉદય હોય તોજ અખંડ પાળી શકાય છે. કારણકે તે વિશે કહ્યું છે કે:-

છપ્પય છંદ.

પરનારીનો સંગ તબે તમે ઉત્તમ પ્રાણી,

શિયળ પાળો નિર્મળુ આતમ મોહિ જાણી;

પરનારીના સંગ થકી, તમે નિરધન થાશે,

આ ભવ દંડે રાજ્ય, પરભવ નરકે જાશે;

એવું જાણી પ્રાણીઆ, પાળો શિયળવ્રત સોહામણો,

પ્રકાશસિંહ વાણી વહે, એ મહિમા વ્રત ચોથા તણો. ૧

અર્થાત—ચોથા વ્રતનો મહિમા ધણો ઉત્તમ પ્રકારે વર્ણવ્યો છે તેને ખંડન કરનારા બહુ પ્રકારે દુઃખને પાત્ર બને છે. રાવણ, પદ્મોત્તર, કીચક, દુર્યોધન વગેરે પુરાતની કાળમાં ધણા છત્રપતિ રાજાઓ વિષયલપટ થવાથી તે કામી હરામી પાપી મહાદુઃખી થઈ જુંડી રીતે ને ક્રમેતે મુવા છે અને પોતાનાં રાજ્યપાટ હારી ગેલા છે. વળી આધુનિક કાળમાં કરણધેસો, મલ્હાર-રાવ ગાયકવાડ વગેરે પણ ધણા પુરુષોને કામી થઈ નિષય વહાલો કરવા માટે રાજપાટ ખોવા પડ્યાં છે, જગતના અપયશનું મહાકલક લાગ્યું, બદનામી આવી ને નામોશીનું મોટું નગારું વાગ્યું છે. હવે તે સંબંધી એક દર્શાત-

(૧૧૯) કામી લલિતાંગકુમારની વાત.

કોઈ એક નગરમાં લલિતાંગ નામે શ્રેષ્ઠીયુવ હતો, ધરમાં લક્ષ્મી અટળક-ધણી હતી, તેથી તે મનમાં ધનમદ ધણો રાખતો, કે મારા જેવો ને મારા જેટલો કોઈ શ્રીમંત સુખી નથી ! વળી માથે માતાપિતા હોવાથી પેતે નફરો નચિન્ત હતો, તેના મનમાં અભિમાનનો પાર ન હતો ! એક તો ઉત્તમ કુળનું

અભિમાન, ખીજી ધનનો મદ, ત્રીજી જીવાનીનો તોર, રૂપનું શુભાન અને મોટાઇની મગરૂરી, એટલે જ્યાં જોઇએ ત્યાં અભિમાન અને શુભાનજ બાધું હતું. બાઇ શ્રી ભણ્યા હતા મોટું ભારે મીઠું ! એટલે અક્ષરશત્રુ રહ્યા હતા । લક્ષ્મીદેવી અને વિદ્યાદેવીને અનાદિકાળના વેરનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો એ લલી-તાંગ હતો. બાણુનું એતો એક જાતની પેટની વેઠ ને શુભરાનો ઉપાય છે, માટે ગરીબોજ ભણે ! મારે ભણવાની લમણાઝીક ને માથાકૂટ કરી મક્કતની મગજ-મારી કરી દુઃખ શા માટે વોહોરવું જોઇએ ? એમ વિદ્યાના વેરી ધણા ધન-વંતોના 'લાડકડા લાલજીઓ-પુત્રો માને છે, પણ સુખદુઃખની દશા ચંદ્રસૂર્યની ગતિ પેઠે પર્યટણ ક્યાં કરે છે, એ વિચાર ધનાઢ્યોનાં શૂન્ય હૃદયમાં ભાગ્યેજ સ્ફુરે છે; આપણો દર્શાત નાયક પણ એ પ્રકારનો તરંગી બન્યો હતો. અધુ-રામાં પુરું વળી અપલક્ષણ એ આવી પડ્યું હતું, કે બાઇ સાહેબ વિષય-લ'પટ વ્યભિચારી-બન્યા હતા । સુદર ઇજીટાઇટ કપડાં પહેરવાં, મોજ મઝામાં ઇચ્છા મુજબ ફરવું, સ્ત્રીમંડળનો મેળાવડો હોય ને વિશેષ પરિચય થાય ત્યાં જવું, ઉભા રહેવું, વિષયશુદ્ધિથી ધારીને નિરખ્યા કરવું; લાગુ મળે તો ઇચ્છિત કામના સફળ કરવી,-એમ એ વિષયલ'પટ લલિતાંગ ધણી સ્ત્રીઓના શિષણ હુનંતો; પોતે શેઠ પુત્ર હોવાથી મહામિજભજ અને પૂર્ણ પ્રપંચી હોવાથી કોઈ તેને કંઈ કહી શકતું નહિ. “નાગાથી પાદશાહ આધા !” એ કહેવત જોવું આને પણ થયું હતું. અનેક ચોરી-જોરીનાં કામો કરવાં અને ઉપરથી સાચા ને સતીયા બનવાનો જોટો ફંલ અતાવી લોકોને છેતરવા, આખમાં ધુળ નાખવી, એવા પ્રપંચ કામાંધ વિષયલ'પટોને વિશેષે કરી બહુ સારા કરતાં આવડે છે. વળી વિષયલ'પટોમાં ઉદારતા, નમ્રતા, દક્ષતા, વાણીની મધુરતા, હૃદયમાં નિર્દયતા, મુખાકૃતિમાં શાંતતા અને ઉપરથી કામમાં કુશલતા અને ધૂર્તવિદ્યામાં પ્રવિણતા વગેરે અનેક લક્ષણો વસેલા હોય છે. લલિતાંગકુમાર પણ તેવા જ નિપુણ નર હતો ! પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે ઉપર કહેલાં તમામ લક્ષણોમાં પાવરધો થયો હતો. કપુત દીકરાના અપલક્ષણની ખબર તેનાં માતા પિતાને થઇ હતી, પણ મગદુર શી કે તે પણ લાડકવાયા લલિતાંગને શિખામણ દઇ શકે ? અરે કુપાત્ર કુણુદિ અને કામાંધ નરોને કોઈ પહેંચી જ ન શકે ! તેને તો તેનાં કર્મજ પેશ પહેંચાડે ! માતપિતાએ તો વંશજોળનું મુખ અદીઠ કરી માન્યું હતું કે અમારે પુત્ર જ નથી, કેમકે આવા દુષ્ટ પુત્ર કરતાં

અપુત્રત્વ-વાંઝીયાપણું સારું । એમ માની તેના માતાપિતા પણ તેને છેડતાં નહિ. પછી એક વખત કોઇ સાધુ મહાત્માને તેનાં કુલક્ષણો જાણવામાં આવ્યાં હતા, તેથી તેમણે પરસ્ત્રી સંબંધી દોષ વિષે બોધ આપ્યો કે:- હે ઓત્તમબંધુ ! પરસ્ત્રી સગમા બહુ પાપ છે, આ ભવ અને પરભવમાં તે બહુ દુઃખદાયી છે, મહા વિકટ સંકટસાગરમાં ઉતારનાર છે, પરનારી સંગથી પુરૂષો મહાદુઃખ પામ્યા છે, ધણી કામી પુરૂષો મોહને લીધે સ્ત્રીને ધણી ઉપમાઓ અને વિશેષણો આપે છે, પણ એરમાં અમૃતની પ્રાપ્તિ ને અગ્નિમાં શિતળતા હોતી નથી, તેમ નીચ સ્વાથી અને કુલટા સ્ત્રીમાં સદ્ગુણની પ્રાપ્તિ ક્યાંથો હોય ?

મહાત્માએ પરસ્ત્રીથી થતાં દુઃખો વર્ણવ્યાં, પણ આનું હૃદય તો કામાગ્નિથી ભરપૂર હતું, તેથી સુખોદયસુધાની અસર જ થઇ નહિ, પણ ઉલટી અગ્નિમાં લીની આહુતિ પડે; તેમ કામની સાથે કોઇ ઉલ્લાસી રોષાગ્નિ પ્રજ્વલિત થયો. કારણકે કામી માણસને દીધેલો ઉપદેશ ત્રિદોષ જ્વરવાળાને આપેલા લી સાકરની પેઠે વૃથા-અહિતકરજ થાય છે. તેમ તેનું લક્ષ પણ હતું તેજ કાયમ રહ્યું-ચલ્યો નહિ ! સાણસોમાં જે ટેવ પડી જાય છે; તે કેમે કરી-સહેળે ટળતી નથી.

હુંહો—ખારે કોશી બોલી બદલે, તરવર બદલે શાખા;

જાતે જનમારે કેશ બદલે, પણ લખણ ન બદલે લાખા.

હવે એકદા લલિતાંગ કુંવર બણીંણી કાઠમાઠથી ઠેરો કરી શહેરમાં કોઇ પ્રસંગે જતો હતો. ધણું કરીને વિષયાંધ નરો હેલછળિલાઇ બહુ રાખે છે. રસ્તામાં જતા રાણીનો મહેલ આવ્યો, રાણી ખારીમાં બેઠી હતી, તેણે આ શોખીન દક્કડ-દાંકડા સહેલાણી પુરૂષને જોયો. રાણી ધણી રૂપવાન હતી. પણ રાજ્ય પ્રત્યે તેની પ્રીતિ ઓછી હતી, તેને લલિતાંગને જોતા વેંત વિષયવૃત્તિ-કામેચ્છા પ્રકટ થઇ. લલિતાંગ પણ રસ્તે જતાં નજર આડીઅવળા કર્યા કરતો હતો, હૃદયમાં અને ચક્ષુમાં જેને વિષયવિષ-ઝેર જ ભરેલું છે, તેથી તે રસ્તે જે કોઇ રૂપાળી સ્ત્રી ભાળે તેના ઉપર કુદૃષ્ટિ ને કુડી કલ્પના કરે છે, કામ સિદ્ધ ન થાય પણ મનવચનથી તો કમળો કાટ બાંધે ! એવો અલબેલો લલિતાંગ અનેક પ્રકારના વિષયવિચારમાં ચાલ્યો જતો હતો, ત્યાં સ્વાભાવિક તેની નજર ઉંચી ગઇ. તેટલામાં તો રાણીએ ઝેરલો એક દૂતીએ આવીને નેત્રકટાક્ષથી ધસારો કર્યો, આ તો વિષયનો ભિખારી હતો, તેથી

તુરત તેની સાથે ચાલ્યો, પણ વિચાર સરખોયે ન કર્યો, કે હું ક્યાં જઈ
છું ? આ કેવું ધર છે ? આનું પરિણામ શું આવશે ? રાજની રાણી
શાસ્ત્રમાં માતા વૃથા છે, પણ વિષયના વિદ્યાર્થી અને ભોગના ભિખારીઓ
તો એ વિચાર ભાગ્યે જ કરે છે. નીતિશાસ્ત્રમાં પાંચ પ્રકારની માતા કહી છે.

શ્લોક—રાજપત્ની ગુરોપત્ની । ક્રોધોપત્ની તથૈવ ચ ॥

શ્વસુરપત્ની સ્વમાતા ચ પૈતૈતે માતરઃ સ્મૃતઃ ॥

અર્થાત—રાજ્ય રાણી, વિદ્યાગૃહની સ્ત્રી, શેઠની સ્ત્રી, સાસુ અને
પોતાની જનેતા—માતા એ પાંચ માતા સમાન છે. પણ લક્ષિતાંગ તો ધણો
કામવિકારી હતો, તેને તો આ વાતનું જ્ઞાન મળ્યું નહિ તે તો નાસીની
સાથે અતિ હર્ષભેર એકાંત માર્ગે થઈ બેઠકકથા ઉપર ગયો. કહ્યું છે કે—

હુહા—કઠીન પ્રેમનો દોર છે, દેખી દીલ દુભાય;

ચડતામાં દુઃખ ચોગાલું, કેમળ કર છોલાય. ૧

ઉપર લયનો મહેલ છે, નીચે દુઃખની રેલ;

ચડવું તો બહુ સહેલ છે, પણ ઉતરવું મુશ્કેલ. ૨

પરનારી ઝેરી છુરી, મત લગાના અંગ;

રાવણકે દશ શિશ ગયે, વો પરનારી પ્રસંગ; ૩

તન ધન જોખન આખરૂ, સળગાવવા જો આહો;

નરક કુપને જાણવા, તો પરશુહમાં જાઓ. ૪

પછી રાણી પણ સાતમે માળ જઈ છેલ્લજિલાની વાટ જોઈ બેઠી
હતી. મનમાંથી પુરૂષ આવ્યો કે તુરત તે ઉભી થઈ તેને આદરપૂર્વક અંદર
તેડી ગઈ, અને હૃદયકપાટ ખોલી કામની ગોલી ખોલી કે આપ સરખા
ભોગી પુરૂષોનો પ્રસંગ—સમાગમ પામી આવે હું કૃતાર્થ થઈ છું । આવજી
મારો આ દેહ આપને અર્પણ કરું છું. એમ ધણી ચેતવાળા ને હાવભાવ
દેખાડી છત્રપદાંગ ઉપર બેસાડી સામી ઉભી રહી, પાનપટ્ટી વગેરે મુખવાસ ખાધાં
ખવરાવ્યાં. બન્નેને મનવાંચિત થવાથી હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. જુઓ,
કામી સ્ત્રીઓનો કેવો અગમ્ય સ્વભાવ છે ? વિદ્યાગ્ર રાજ્ય મળ્યું હતું,
રાજનું માન પૂરું હતું, અનેક સુખસામગ્રીઓને સાધનો પુણ્ય મુજબ
મળી રહ્યાં હતાં. છતાં નીચ ને નફટ બની રાણી કામજીવમાં પડી અને
આત્માને અંધ બનાવવા તૈયાર થઈ । સ્ત્રીઓ ધણુ કરી વિષયની વેલી ને
કામની વેલી હોય છે પુરૂષોનો વિષય બળતા પુણ્ય સમાન અને સ્ત્રીઓનો

છત્તરાર્ધ]   ઘુજ ધર પર પાણી પડે, પરકવ ત્યાં પરનાળ;   ૪૦૫
 નભ સધળું ઢંકાય નહિ, ઘું તારૂં સંભાળ. ૪૦૪

વિષય તો હુહારની કોડ સમાન શાસ્ત્રે વર્ણવ્યો છે. તે વિષે વિદુરનીતિમાં
 પણ સાફ કહ્યું છે કે.—શાલિનીવૃત્ત-

કાકે શૌચં દ્યુતકારે ચ સત્યં । સર્પેક્ષાતિઃ સ્ત્રીષુ કામોપશાંતિઃ ॥
 કલીલે ધૈર્યં મદ્યતે તત્ત્વચિંતા । રાજા મિથં કે ન દૃષ્ટં શ્વતં વા ॥

અર્થાત્—કાગડામાં પવિત્રતા, જુગારીમાં સત્ય, સર્પમાં સમતા,
 સ્ત્રીઓમાં કામવિકારની હિપસાતિ, નપુંસકમાં ધૈર્યતા, દારૂ પીનારમાં તત્ત્વ-
 વિચાર, અને રાજા કોઇનો મિત્ર એટલા વાનાં હોતાં નથી; કોઇએ દેખ્યાં
 સાંભળ્યાં નથી. આ ગણીએ પ્રેમભાવ ખતાવી ચોતાનો દેહ અર્પણ કરવાનું
 કહ્યું, તે સાબળી લલિતાગક્રમાર બોલ્યો કે—હે રનેહલતિકે ! કદાચ રાજા
 આવે અગર આ વાત જાણે, તો મારી શી વલે થાય ! ત્યારે રાણી બોલીઃ—
 અરે લહેરીલાલા ! તું મારી કળા નથી જાણતો ! રાજા તો શું પણ રાજાનો
 આપ જાણે તો ચે શુ ! તારે તે મારે જરા પણ ડરવું નહિ—નચિંત રહેતું,
 અમારી કળા અજ્ઞ છે, પરમેશ્વર પણ અમારી અકળિત કળા જાણવાને
 અશક્ત છે. શંકરને બીલરીપ પાર્વતીએ છેતર્યાં, પીંગલાએ માલવપતિ ભર્તૃ-
 હરિ રાજર્ષિને છેતર્યો, ઇન્દ્રને ઈંદ્રાણીએ નમાવ્યો, બોજરાજાને તેની સ્ત્રી
 જાનુમતીએ ઘોડો બનાવી તેના પર સ્વારી કરી—સાત આશુક લગાવ્યા,
 કાલિદાસ જેવા કવિવર મહાધુરંધર પડિતને પણ સ્ત્રીએ વગર કારણે દાઢી-
 મૂછ બોડાવી છેતર્યો વગેરે મહાસમર્થ શૂરવીર ઇશ્વર ઈંદ્ર ચંદ્ર નરેન્દ્ર વગેરે
 જનપતિ મહારાજાઓને તથા જોગી જતી યાત્રી ધ્યાની માની વિદ્વાન વગેરે
 મહાસમર્થ પુરૂષોને પણ અમારી ઇચ્છા મુજબ નચાવી રમાડી બેલાડી
 અવનીમા હાસીને પાત્ર બતાવ્યા છે. અમારા કામકટાક્ષરૂપી તીક્ષ્ણ તીર
 નેત્રબાણના અપાટમાં નથી આવ્યા, ત્યાં સુધીજ યાત્રા, ધ્યાન માન અને
 શૂરાતન સમજવું. આખી આલમ પાસે ભલે શુભાશી કરાવી સલામી લેઈ
 મોટાઈ માનતા હોય, પણ અમારી પાસે તો તે બાપડાને રાંક શુભામ બનાવી
 અમે યથેચ્છ રમાડીએ છીએ ! સાંભળો. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

મનહરચંદ-વાંકડી મુછડીવાળા, રંગીલા ને રઢીયાળા,
 હયલછાગાળા લાલ્યા, નારીએ રમાડીયા;
 માની મછરાળા જ્ઞાની, ધ્યાની વળી મુછવાળા,
 હંદાળા કુંદાળા ચોર, ચંદાળ ને આડીયા.

વૃદ્ધ યુવાન બાળા, જોગી ભોગી ને દયાળા;
વરણે ઉજમલ કાળા, ભાભાએ ભભાડીયા;
ફેવતાના દીગપાલા, જળ સ્વેળ બ્યોમવાળા,
ખોડીદાસ સ્વારપાળા, રામાએ રમ્ભાડીઆ.

એમ ઘણી રીતે પોતાના સ્ત્રીચરિત્રની વડાઇની વાતો કરે છે, તેવામાં
ઘાઘરે ચોક્કી કરવા ઉઠી રાખેલી ઘાસી એકદમ દોડી આવી ને બોલી કે:-બાપ !
જલદી કરો, ઝટ ખારણું ઉઘાડો ! રાજ સાહેબ પધારે છે. રાણી તો બેઠા-
કળી બની ગઇ, હાય આજે ગળબ થયો ! હવે શું કરવું ? તેટલામાં તો
રાજાએ આવી કમાડ ખખડાવ્યા, આ બનાવથી તો રાણીના ગભરાટનો
પાર રહ્યો નહિ. લલિતાગ કહે-મને હવે બચાવ, નહિતો હું મરી ગયો
સમજવો, ભોગ લાગ્યા મારા કે તારા મહેલમાં આવી ચડ્યો ! રાણીએ કહ્યું
કે:-આ હોલ એકજ છે, અહીં છુપાવાની જગા એકે નથી, એક માત્ર આ
પાપખાતું છે. માટે તેમાં ઝટ પેશી જ, તો બચીશ, નહિ તો તારા ને
ભોગા મારા ખાર વાગ્યા સમજવા. એમ બન્નેનો વિષયવિકાર અને ફિશિયારી-
ખડાઈ ઉડી ગયાં અને પોતાના પ્રાણ તથા લાજ બચાવવાનાં ફાંફાં મારવા
ને ફિકર કરવા લાગ્યાં. છેવટે ના છુટકે લલિતાગ સંકાસમાં જીવતો નરકા-
ગારમાં પેઠો ! રાજાનું શરીર ભારે હોવાથી પકડી રાખવા માટે ત્યાં દોરકું
ખાંધું હતું, તે દોરકું થોભાવી તેને સંકાસની અંદર લટકાવ્યો. કહ્યું છે
કે-લાવણી.

વ્યભિચાર કપાવે શિર અરે એક પળમાં,
વ્યભિચારી જનનો જીવ સદા જોખમમાં,
ચોરી જીઠ ને કંઈ પાપ કરાવે જનને,
રે કરે અતિ બેહાલ હરે તન ધનને;
પરનાર પતિપ્રત લગ કરો ના ભાઇ,
પરનાર નર્કનું દ્વાર તજો દુઃખદાઇ,
જેવી પોતાની નાર અન્યની એવી,
તો હરો પરાયો માલ દુષ્ટતા દેવી.

પછી જાજરનું ખારણું ખંધ કરી તાણું ઈંધ સાવધાન થઇ ખારણું
ઉઘાડ્યાં, એટલે રાજા અંદર આવ્યો. બહુ વાર લાગવાથી વહેમ તો પડ્યો,
પણ પોતાને ચુંકે આવેલી હોવાથી રાણીને કહ્યું કે કળરથો તૈયાર કર !

ઉત્તરાર્ધ] પેખી એ તુજ પગ વિષે, અઝી લાગી ઝાળ; ૪૦૭
શુ' ખીજનું શીર જીવે, તું તારૂં સંભાળ ૪૦૬

મારે પાપખાનામાં જવું છે, આજ પેટમાં ચુકે આવી એટલે શું કરવું ? રાજ તો એકદમ કળશ્યો લઈ સંડાસમાં ગયો. ત્યારે રાણી મનમાં બોલીઃ— હાય હાય ! ભોગ મળ્યા ! આત્માને પાપખાનામાં સતાડ્યો છે, હવે શું કરવું ? અહીં રાણીને અમુચ્છે ને અફસોસનો પાર રહી નહિ. સ્ત્રીઓમાં સાહસ કર્મ બહુ હોય છે, અણવિચાર્યા પગલા ભરે—સાહસકર્મ કરે, પણ તેના પરિણામનો વિચાર બિલકુલ ન કરે. તે વિષે વિદુરનીતિમાં કહ્યું છે કેઃ—

અનૃતં સાહસં માયા । મૂર્ખત્વમતિલોભતા ॥

અશૌચં નિર્દયત્વં ચ । ક્ષિણં દોષા સ્વભાવજા ॥

અર્થાત્—જીક, સાહસ, માયાકપટ, મૂખપિં, લોહીપણું, અશૌચતા અને નિર્દયતા, એ સાત દોષો ધણું કરીને સ્ત્રીજાતિમાં કાયમ હોય છે. એ પ્રમાણે સાહસિક રાણી વિચારમાં પડી છે, તેવામાં રાજ પાણી લઈ નવરો થવાથી જળજમાં દોરડું અહીં જેવો ઉભો થયો કે તુરતજ દોરડું તૂટી ગયું. કારણ કે તે ધણી વખતનું જીવું હતું, અને વળી એ જળના શરીરનો સામટો ભાર આવ્યાથી તે એકદમ તૂટ્યું; અને અંદર લટકેલા ભાઈશ્રી હેઠા પડ્યા. તેનો મોટો ધમાકો થયો, આથી કરી રાજને વિશેષ શંકા પડી. બહાર આવી સાફ થઈ પલંગ પર બેઠો, રાણી શાણી થઈ એકદમ સેવાચારી કરવા લાગી, નમ્રતાપૂર્વક મીઠા વેણુ વદી મોઢે મીઠું મીઠું બોલી સારું લગાડવા લાગી, હાવભાવ કરી પ્યાર બતાવવા લાગી, પણ રાજએ વહેમ પડવાથી પૂછ્યું કે, રાણીજી ! કમાડ ઉઘાડતાં કેમ વાર લાગી ? ત્યારે રાણી મનમાં ભયભ્રાંત તો થઈ પણ ઉપરથી હીંમત રાખી ખોટાં કારણો બતાવવા લાગી, પણ એથી કંઈ રાજનો વહેમ ગયો નહિ. તેથી મનમાંજ બોલી ઉઠ્યો કેઃ—ધિક્કાર છે સ્ત્રીની ક્ષુર્તતા અને કપટકળાને ! આની વાણીમાં છળ જણાય છે, પણ આને મારે અત્યારે છેડવી નથી, નહિ તો છ'છેડાયલી પાપણી નાગણી જરૂર મારું મોત આણશે, કેમકે કુલટા સ્ત્રીમાં ડર ને દયા હોતાં નથી, માટે આનો સંગ હવે મારે તણ દેવો એજ ઠીક છે. આ બાબત હું લોકમાં જાહેર કરીશ, અને આ નઠોર નારીને શિક્ષા કરીશ તો હું વગોવાઈશ, ફળેત થઈશ અને વળગ્યો રહીશ તો માર્યો જઈશ; માટે હાલ તો સખસે બડી ચુપ ! એમ વિચારી તુરત ઉડી મહેલમાં ચાલ્યો ગયો.

હવે પ્રિય વાંચનાર ! ચાલ, પેલા નરકાગારમાં પડેલા લલિતાગની જરા ખજર લેઈએ ! એ તો બિચારો પાપખાનાની વિષા—ગ દુકીમાં નરકના કીડાની

સાફક બદખદે છે, તેને પણ અફસોસનો પાર રહ્યો નહિ, પોતાના સાહસ કામ માટે પોતાની જાતને તે બહુ ધિછાર દેવા લાગ્યો, કે મને શું સ્વચ્છું ! કર્મનો બદલો તેને મળી ચુક્યો, ગર્હવાસના જેવું આકરું દુઃખ તે ભોગવવા લાગ્યો; પછી પેલી રાણીએ પણ તેની ફરીથી ખમર લીધી નહિ, આખો દિવસ ને રાત લલિતાંગ તે દુર્ગંધમય પાપખાનામાં જ રહ્યો.

પછી પ્રાતઃકાળે પાપખાનું સાફ કરવા ભંગીઓ આવ્યો, તેણે અહર લટકેલો તેને દોઠો. મનમાં આશ્ચર્ય પામી ગર્હમાંથી જેમ બાળકને સુશાણી ટાંટીયા ઝાલી બહાર કાઢે, તેમ તેને બહાર ખેંચી કાઢ્યો. પણ લલિતાંગ-કુમાર તો મરણનોલ બેભાન જેવો તે વખતે બનેલો હતો.

થોડીવારે તેના ધરની દાસી તે રસ્તેથી નીકળી. તે તેને ખોળવા માટે નીકળી હતી, રાત્રે ઘેર નહિ આવવાથી તેની ઘણી ગોતાગોત થઈ હતી. દાસી લલિતાંગને આવી સ્થિતિમાં જોઈ સખેદાશ્ચર્ય પામી વિચાર કરવા લાગી કે, ભાઈ કાંઈક પોતાના ફદે ફસાયા-લક્ષણે પકડાયા હશે ! તેથી જ આવી ભુરી હાલતમાં આવી ગયા જણાય છે. પછી તેને ઘેર લેઈ જઈ નવરાવી ધોવરાવી શુદ્ધ કરી શાંતિ પમાડી. ત્યાર પછી તેને પોતાની ખરાબ ચાલ માટે બહુ પસ્તાવો થયો અને લોકો તરફથી પણ તેને ક્રીટકાર મલ્યો. તો પણ આખરે ભુરી ટેવ તો ટળી નહિ, ને એવી સ્થિતિમાં કોઈવાર હરામ-ચસકા અને બદ્દેશીથી લલિતાંગકુમાર પકડાયો અને મહા દુષ્ટ રીતે મરાયો.

અહીં કહેવાની મતલબ એ છે કે વ્યભિચાર કેવો દારૂણ દુઃખદાયી છે ! દુષ્ટ કામવિકાર મનુષ્યોને કેવી અધમ સ્થિતિમાં ઉતારી નાંખે છે, ચોરીના ધંધામાં જોગ તો ભાગ્યે મળે પણ કર્મચંડાલ કામી જનો આ જગતમાં પૂર્ણ દુઃખ પામે છે. (૯૦)

(૯૧)

वरं हि बहूना बहूनाय । वेशनं ज्वलितो वरे ।

गृहित्वा हंत भावेन । न वरं वृत्तखंडनम् ॥ ९१ ॥

અર્થાત—જેમાંથી ઉંચી જવાલા નીકળે છે, એવી અગ્નિમાં જલદી પડી બળી મરવું સાડું છે; પણ ઉત્તમ પ્રકારનું લાવથી વ્રત ગ્રહણ કરીને પછી તેનું ખંડન કરવું, તે સાડું નથી. (૯૧)

ઉત્તરાર્ધ] જળ તુજ ધરથી વહી જવા, ખોદ તું પ્રથમથી ખાળ; ૪૦૯
વળતી ખીજ વાત કર, તું તારું સંભાળ. ૪૦૮

ભાવાર્થ:—ધણું કરીને ધણા મનુષ્યોની મનોવૃત્તિ દરેક કાર્યના પ્રારંભમાં ઉત્સાહવાળી હોય છે, તેથી આવેશ અને ઉત્સાહમાં આવી જઈ મોટી મોટી પ્રતિષ્ઠાઓ લે છે ખરા ! પણ પછી પાળતી વખતે કંઈ કષ્ટ પડે એટલે તે પ્રતિષ્ઠાને પડતી મુકે છે એટલું તો અવશ્ય છે, કે જ્યાં ટેક છે, ત્યાં કષ્ટ પણ છે, પડવાનું હોયે ચડેલાને માટે છે, પણ નીચે ખેંચેલાને માટે નથી. શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને બળદને છીંકલી બંધાવવાના સંબંધમાં અંતરાયકર્મ બંધાવું, ને સંયમમાર્ગમાં પ્રવેશ કર્યો, ત્યારે તે કર્મ ઉદયમાં આવ્યું; પણ સ સાર—અવસ્થામાં ઉદયમાં ન આવ્યું પણ ધણું કરી કસોટી સોનાને હોય છે. પણ પીતળને હોતી નથી, તેમ દુઃખ અને કષ્ટ ટેકવાળાને હોય છે, પણ સર્વ પ્રકારે સ્વછંદી ને છુટની વૃત્તિવાળાને હોતી નથી. વહેવારમાં કહેવાય છે કે, “ધર્મને ત્યા ધાડ અને પાપીને ત્યા કુશળ” હોય છે, પણ ખરું જોતાં તો એ એક જાતની કસોટી છે. દુનિયામાં ઉત્તમ પ્રકારના ભાવથી ધણા લોકો વ્રત નિયમ અગિકાર કરે છે, પણ તે લીધા પછી તેમાં કંઈ કષ્ટ પડે, તો તે કંટાળી ઊઠી દે છે, પણ વ્રત ભાંગવા કરતાં જનજવલ્યમાન અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો તે સાચું છે, પણ વ્રત ખંડન કરવું તે સાચું નથી. તેને માટે કહ્યું છે કે:—

શિખરિણી છંદ

વરં ક્ષિપ્ત પાણિઃ કુપિત ફણિનો વ્રક્ર કુહરે ।

વરં ક્ષેપાપાતો જ્વલદલન કુંઢે વિરચિતઃ ॥

વરં પ્રાસઃ પ્રાન્તઃ સપદિ જટરાંતર વિનિહિતો ।

ન જન્યં દોર્જન્યં તદપિ વિપદા સ પદમ્ વિદુષામ્ ॥

અર્થાત્—કેાપાયમાન થયેલા સર્પના મુખમાં હાથ ધાલવો, અગ્નિકૃંડમાં અંપલાવું—કદી પડવું, અને પ્રાણને નાશ કરવા તે સાચું છે. પણ વ્રતખંડન કરવા રૂપ કુર્જનતા પ્રાપ્ત કરવી, તે ઉત્તમ પુરુષને જરાયે યોગ્ય નથી; કારણકે તેથી અનેક વિપત્તિઓનો ભંડાર ઉધડે છે. આગળના વખતમાં સોળ સતીઓ થઈ ગઈ, તેમણે ધણા આકરાં ને અસહ્ય સંકટો ભોગવ્યાં, પણ પોતાના વૃત્તથી ખઠિત ન થઈ. અને દુઃખ પડ્યા વિના કદિ પણ સત્ય જાહેરમાં આવતું નથી, એ તો “ખમે તેને સહ નમે.” દુનિયામાં અનેક સતીઓ થઈ ગઈ, સોળ સતીઓ વિશેષ પ્રસિદ્ધ થવાનું કારણ એટલું જ કે, તેમણે ભારે સંકટો રૂપી સખત કસોટીમાં પણ વ્રત ખંડન કર્યું નહિ, ને ધીરજ

ધારી સર્વ સંકટો સમભાવે સહન કરી શિયળ સાચવી રાખી ટેક નિભાવી
યશસ્વી થઈ પુણ્યનામ પામી ગઈ છે તેમની પ્રશસ્તિમાં એવો શ્લોક છે કે :

શાહુલવિકિરિત છદં.

બ્રાહ્મોચંદનવાલિકા મગવતિ રાજેમતિ દ્રૌપદી ।

કૌશલ્યા ચ મૃગાવતી ચ સુલશા સીતા સુમદ્રા શિવા ॥

કુન્તી ગ્રીલવતી નલસ્યદયિતા ચૂલા પ્રમાવત્યપિ ।

પદ્માવત્યપિ સુંદરી પ્રતિદિનં કુર્વેતુ ચો મંગલમ્ ॥

અર્થાત—એ ઉપર કહેલી સોળ સતીઓ અમારું મંગળ કરે ! એકું
ભજનાનંદી ભાવિક જનો ધન્યજી અહર્નિશ પ્રાતઃકાળમાં એ સોળ સતીઓનું
સ્મરણ કરે છે. માટે વ્રત એ ઉંચી વસ્તુ છે, સદ્ભાગ્યના ઉદય વિના તે
જીવને પ્રાપ્ત થતું નથી. અમુક સત્ય ધર્મની ટેક રાખવી, જેણે રાખી ટેક,
તેને મળ્યા અલેક, જેઓ ટેકમાં વિશ્વાસથી ટકી રહે છે, તે ઉભય લોકમાં
સુખસંપત્તિ પામી યશવંત બને છે. કામદેવ નામના શ્રાવકને પોતાનો ધર્મ
ખોટો કહેરાવવા માટે એક દેવે આવી મહાન કબ્જો આપ્યાં, પણ ધર્મમાં
દૃઢ ટેકવાળા એ સત્યવંત શ્રાવકે “ મારો ધર્મ ખોટો ” એવું મનથી કે
વચનથી પણ કહ્યું નહિ, ત્યારે આખરે તે દેવ પ્રકટ થઈ તેને નમ્યો, ને
તેની સત્ય ટેક માટે તેનાં ધણે પ્રકારે વખાણ કર્યાં, પછી દેવે તેને કાંઈ
માગવાનું કહ્યું, કારણ કે દેવનું દર્શન કદાપિ ખાલી હોય નહિ; તે વિષે
કહ્યું છે કે—

શ્લોક—અમોઘાવાસરે વિદ્યુદ્મોઘં નિશિગર્જનમ્ ॥

અમોઘં રાજ્યસન્માનમમોઘં દેવદર્શનમ્ ॥

અર્થાત—દિવસે વીજળી, રાત્રે મેઘગર્જના, રાજનું મીલન અને દેવનું
દર્શન—એટલાં વાના કદી નિષ્ફળ હોયજ નહિ માટે હે દૃઢ ધર્મી સુશ્રાવક !
કાંઈક ભારી પાસે માગ કે મારું આગમન સફળ થાય, તેના ઉત્તરમાં નિહોળી
કામદેવ શ્રાવકે કહ્યું કે—હે દેવ ! મારે જોઈએ છીએ તે તો મને મળ્યું છે,
આ અવનીમાં ધર્મ સિવાય સર્વ વસ્તુ તથા પૌદ્ગલિક પદાર્થો અંચળ
અને નાશવાન છે. પણ ધર્મ મંગળ છે, એ અખડ આત્મસુખને મેળવનાર
છે, તે આત્મિક સુખ આપનાર સર્વાર્થસિદ્ધિપ્રદ શ્રીસર્વગ્રંથાભિત ધર્મ તો હું
પામ્યો છું. ખાત્રી તો આર્થિક, વાચિક ને માનસિક સુખો છે, તે પ્રાપ્ત

થતાં તેમાં અસલ દુઃખો રહેલા છે, માટે આત્મિક સુખો સિવાય ક્ષણિક સુખોમાં મારું મન નિરસાહી છે. સસારનાં સુખ ક્ષણભર છે. પછી દેવ તેની નિરપહતાનાં વખાણ કરતો તેને નમન કરી સ્વસ્થાનકે ગયો.

અહાહા ! કેવી દૃઢ ટેક ! પ્રાણુ જતાં પણ સત્ય તજ્યું નહિ. તેમજ રામચંદ્રજીએ પિતાના એક વચનની ખાતર ચૌદ વરસ વનવાસ વેઠ્યો. પાડવો એક વચનની ખાતર બાર વરસ વનવાસી બન્યા, એમ જે પુરૂષો પોતાની ટેકમાં અચળ રહે છે, તે છેવટે મહા સુખી થાય છે, અને જે પુરૂષો ઉત્તમ પ્રતિષ્ઠા લઈ ક્ષણિક સુખમાં લુપ્ત થઈ જઈ ટેક તજી દેઈ વ્રત નિયમ ને નિશ્ચયનો ભંગ કરે છે, તે પરિણામે કુંડરીકની જેમ મહા દુઃખી થઈ રૌરવ નરકમાં પડે છે, અને લોકમાં અપહર્ષિ પામી હાંસીને પાત્ર બને છે. વળી પ્રતિષ્ઠાભંગ થવાથી લોકોમાં પણ ખોટું કહેવાય છે. માટે પ્રાણુ જતાં પણ સત્ય પ્રતિષ્ઠા તજવી નહિ. ગાડાના ચક્રની મારકે જેનું મન ફરતું છે—સ્થિર નથી, તે કોઈ પણ ઉત્તમ કાર્ય સિદ્ધ કરી શકે નહિ (દ્રષ્ટાંત). એક ચારણે સાધુ સમીપે ચુરમાની બાધા લીધી, અને તેજ દિવસે કોઈ ગામ ગયો, ને એક પટેલને ત્યાં ઉતર્યો. આરાટ ધણી વખતે આવેલો હોવાથી પટેલે ચુરમું ક્યું, બાણમાં ચુરમું જોઈ ચારણભાઈનું ચિત્કું ચળ્યું, કારણકે તેણે ભાવથી બાધા લીધી ન હતી, પણ ધણી માણસના આગ્રહથી ચુરમાની બાધા લીધી હતી, અને ધણી વખતથી નહિ મળેલું હોવાથી અને આજેજ બાણમાં ચુરમું આવ્યું, હવે તેને તજી દઈશ તો જરૂરનો રાટલો જ મળશે, માટે આને બહલે ન મળે તેવી બીજી વસ્તુની બાધા લેઈ ચુરમું અત્યારે જમી જવું; એમ ધારી કોઈ વખતે નહિ મળતી દુધ ચોખા ને સાકરની બાધા લઈ, ચુરમું આરોગી ગયો. પછી ત્યાંથી સાંજે બીજે ગામ ગયો. ત્યાં વળી પટેલે ચોખા ક્યાં હતો, તેથી આરાટને ભાવ સહિત દુધ ચોખા ને સાકર પીરસ્યાં, તે જોઈ આરાટ મનમાં ચમક્યો, કે જેની બાધા લીધી તેજ પાછું આવ્યું ! આ પણ ઉત્તમ ભોજન કહેવાય, તેની ના કહીશ તો કોણ જાણે. શુ પીરસશે ? માટે આપણી ચુરમાની અસલ બાધા જ ઠીક છે, માટે આની છુટ કરીને અસલ બાધા રાખીને મળેલું ભોજન જમી ગયો.

કહો ભાઈઓ ! આવી ડોહી વૃત્તિવાળા મનુષ્યો શું કાર્ય સિદ્ધ કરી શકે ? તે તો લોકોમાં હાંસીને પાત્ર બને છે. માટે ટેક પાળવામાં કષ્ટ દેખી કરવું ન જોઈએ, લીધેલું વ્રત ગમે તેટલું કષ્ટ પડે, તો પણ ત્રેમપૂર્વક

અખંડ પાળવામાં આવે, તો તેને અમૂલ્ય લાભ મળે છે. કદાચ ચિત્તવૃત્તિ ચાળી જાય, મન કંટાળી જાય તો પણ દહતા રાખી પાળવું તો ખરુંજ, કદાપિ તેનું ખંડન તો ન કરવું.

માટે હરેક પ્રતિષ્ઠા ત્રૈમૂર્ત્ય પાળી અવતાર સફળ કરવો, પણ કબ્દ દેખી હીંમત હારી જવી નહિ, સત્યરૂપો મરણાદિક કષ્ટથી કરતા નથી પણ પ્રતિષ્ઠાભગથીજ ડરે છે, જે અખંડ પ્રતિષ્ઠા પાળે તે ઉત્તમ, અને તોડે તેને નીચ સમજવા. હવે તેના પર વણીકતું એક દર્શાવ કહે છે.

(૧૨૦) કલાંક સ્ત્રીના ત્રાસ વેડી નિમ પાળનારની વાત.

કાષ્ટ એક ગરીબ સ્થિતિનો વણીક સદૃશ્યની પાસે એકલા બોધ સાંભળવા ગયો હતો, તે વખતે વ્યાખ્યાનમાં ધર્મની ટેક વિષે બોધ ચાલતો હતો:-“ ધર્મટેક લીધા પછી અધ્યાનક આવી પડતાં અનેક સંકટમાં તે વખતે હીંમતથી સહનશીલતા ધરવી પણ વ્રતઅંગ કદિ નહિ કરવું. એવી સત્ય ટેકને નહિ તજવાથી થતા અસંખ્ય કાયદા ” વગેરે સદ્બોધ સાંભળીને તેને પણ એક જાતની ટેક લેવાની ઇચ્છા થઈ આવી, તેથી ઉભો થઈ નમ્રતાપૂર્વક “ આજનો દિવસ તાંદળજાની લાજ ન ખાવી ” એવી પ્રતિજ્ઞા લેઈ તે ધરભણી ચાલ્યો, સમય પ્રમાણે ઘેર આવી જમવા બેઠો. હવે એવું બન્યું કે તેજ દિવસે સ્ત્રીએ લાજવું શાક કરેલું હતું, તે શાક લાજ્યામા આવતાં વાણીઓ તો વિચારમા પડી ગયો કારણ કે ઘરમાં તેને સ્ત્રી સંબંધી જરા પણ સુખ હતું નહિ, ઘરમાં સઘળું જોર સ્ત્રીનુંજ હતું, તે કરે તેજ થાય. તે તો માત્ર નામનોજ ધરભણી ગણાતો હતો, પણ ગૃહિણી તરફનો તે ધ્રુવ-યને જરાપણ સંતોષ ન હતો. કાળીનાગણથી તથા ફૂર વાધણથી લોહા ડરે, તેમ ખાયડીથી પગલે પગલે ડરીને તેને ચાલવું પડતું હતું. સુખ દુઃખ સૌ નિભાવી લેતો હતો.

મહાકાંતાવૃત્ત.

જેવા જેવા મલીન મનના માનવી મેલવાળા,
તેવા તેવા અવર જનને માગનારા બીચારા;
એવા સાથે નિકટ રહેવા ફળ માથે પડી જો,
તોયે બાપુ ફરજ સમજી રુનેહ નીલાવી લેવો. ૧
સૌમાં કયાંથી પરમપ્રભુની ભક્તિનો વાસ હોયે,
સૌમાં કયાંથી મલીન મનના કામનો ત્રાસ હોયે;

ઉત્તરાર્ધ] પાપ ન પેખીશ પારકું, નિજ ગુણ દોષ નિહાળ; ૪૧૭
દુનિયામાં હલપત કહે, તું તારું સભાળ. ૪૧૨

સારા માઠા અપની ઉપરે માનવી જો મળે તો,
તોથે આપુ ફરજ સમજી રનેહ નીંભાવી લેવો. ૨

તેની સાથે સદા તે સ્ત્રી ક્રોધવાળી તથા ધર્મથી વિમુખ હતી. બાણમાં બાજી મુકી હતી, તે પડતી મુકી એકલો રોટલો ખાવા લાગ્યો. બીજું સાધન માગ્યું નહિ અને મારે બાજીની બાધા છે, એમ જણાવ્યું પણ નહિ; કારણ કે તેથી કલેશ ઉત્પન્ન થાય, તેથી બાજી પડતી મુકીને એકલો રોટલો ખાવા લાગ્યો, ત્યારે વાઘજીની જેમ ધુરકતી તે સ્ત્રી બોલી ઉઠી કે કેમ બાજી ખાતા નથી ? ત્યારે તે ધીમેથી બીતો બીતો બોલ્યો કે આજે બાજી ખાવાની ઇચ્છા નથી. ત્યારે વળી વધારે ક્રોધ કરી સ્ત્રી બોલી કે કેમ ઇચ્છા નથી ? શું થયું છે ? તમારા વાસ્તે બનાવી છે માટે ખાઓ, બાધા વગર નહિ ચાલે—એમ અતિશય કોપ કરી પરાણે ખવરાવવા તત્પર થઈ, ત્યારે તેણે હીંમતથી ધીમે ધીમે ઝીણે સાદે બીતાં કહ્યું કે આજ તો મેં સાધુ પાસે બાજી ખાવાની બાધા લીધી છે, માટે નથી ખાવી ત્યારે તો તે વધારે ક્રોધ કરી નાગણી જેમ કુંકાડા મારી ધુરકી કે શું બાધા લીધી છે ? ત્યારે તો ત્યાંજ રહેવું હતું, સાધુ થઈ જવું હતું, અહીંયાં ઘેર શું કમ હતું ? કોઈ દિવસ નહિ ને આજે બાધા લેવાનું શું સ્વચ્ચ ? કાગડાને મુખે રામ ક્યાંથી આવ્યા ? લો હવે ચાળા ન કરતાં ખાઈ લો બાજી—રોટલો ! મુકો બાધા આખડી સાધુને ધરે, આપણે વળી બાધા ને આખડી શું ? આવા નવા નવા ઢોંગ ક્યાંથી લઈ આવે છે ? પેટનું પુરૂ તો પરાણે થતું હોય, ને આવાં ભૂત ધરમા ધાલવા ! વગેરે ધણાજ કઠોર શબ્દોના વરસાદ વરસાવ્યો. પુરૂષ તો બિચારો બિલાડી આંગળ ઉઠેરની માફક ઉંચું માથું પણ કરી ચકચો નહિ, તે તો બાપડો પશુની માફક સ્ત્રીવશ જીવન ગુળરે છે. ઉત્તમ સ્ત્રીરત્ન પૂર્વના પુરૂષ ને બાગ્ય વિના કદી પ્રાપ્ત થતું નથી. તે વિષે કહ્યું છે કે—

શ્લોક—પૂર્વદત્તેષુ યા વિદ્યા । પૂર્વદત્તેષુ દદ્ધનમ્ ॥
પૂર્વદત્તેષુ યા કન્યા । અગ્રે તિષ્ઠતિ તિષ્ઠતિ ॥
લોકેષુ નિર્ધનો દુઃસ્ત્રી । ઋણગ્રસ્તસ્તોઽધિકમ્ ॥
તામ્યાં રોગયુતો દુઃસ્ત્રી । તેમ્યો દુઃસ્ત્રી કુમાર્યકઃ ॥
આહારો દ્વિગુણ સ્ત્રીણાં । બુદ્ધિસ્તાસાં ચતુર્ગુણી ॥
ષટ્ગુણો વ્યવસાયશ્ચ । કામાશ્ચાષ્ટગુણઃ સ્મૃતઃ ॥

અર્થાત્—પૂર્વના પુણ્ય વિના વિદ્યા, ધન ને ઉત્તમ સ્ત્રીરત્ન મળતું નથી. વળી લોકમાં ધણો દુઃખી નિર્ધન છે, તેથી વધારે દુઃખી દેવાદાર છે, તેથી ધણો દુઃખી રોગીજન છે, અને તેથી એટલે સર્વથી વધારે દુઃખી જોના ધરમાં કૃભાર્યા છે તે સમજો. વળી સ્ત્રીઓમાં પુરૂષ કર્તા આદાર અમણો અને શુદ્ધિ ચારગણી હોય છે, પણ તે શુદ્ધિજનનો ઉપયોગ કામી સ્ત્રીઓ હલકા માર્ગમાં કરે છે, તે વિશેષ નિંદાય છે. વળી સ્ત્રીઓમાં ઉચ્ચમ છ ગણો છે, ને કામવિકાર આહંગણો છે. આપણાં દૃષ્ટાંતનાયક વશિકની સ્ત્રી કૃભાર્યા હતી, તેણે તે સ્ત્રીનાં આકાંક્ષાપૂર્વક બોલાયલાં સધળાં વચનો સાંભળ્યાં, પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ. તેમ ભાણ પણ ખાધી નહિ. ત્રેમપૂર્વક લીધેલી ખાધાને ગમે તેટલાં કષ્ટો પડે તો પણ ન ભાંગવી, તેવો એનો દંઢ નિશ્ચય હતો. શુરૂએ કહ્યું હતું કે, જ્યાં કાંઈક ટેક છે, ત્યાં કષ્ટરૂપ કસોટી આવ્યા વિના રહેતી નથી. ખોટ વેપાર કરનારને જાણ છે, પણ નહિ કરનારને જાણ નથી. લાંછન સતીને જ લાગે છે. પણ વેશ્યાને કાંઈ લાગતું નથી. લાજ-આજ્ઞ શાહુકાર થઈને ચોરી કરે તેની જાણ છે, પણ ભીલ કોળી વાધરી કે જોનો હંમેશનો એ ધંધો નીચ છે, તેની ઇજ્જત કાંઈ જતી નથી. તેને માટે કશું છે કે—

શાહુકાર જો ઘર ફાડે તો, પુરી ફોળેતી જાગે;

કોળીભાઈને કલંક શેનું? “હાથ ઉજળે લાગે. ૧

સતી શિરે જો કલંક ચડે, તો ગ્રાણ પલકમાં ત્યાગે;

વેશ્યા કેરું શું વગોણું? “હાથ ઉજળે લાગે.” ૨

વળી ઉજળા કપડામાં કાંઈ લાગે છે, પણ મેલા અને કાળા કપડામાં કાંઈ બીક હોતી નથી. તેમ અનેક મુશ્કેલીઓ અમુક ટેક લેનારને જ નડે છે, પણ જે સદા છુટથી વરતે છે તેને શું? “ભણે તેની પરીક્ષા લેવાય ને શિક્ષા થાય, પણ અભણની પરીક્ષા શી? અને શિક્ષા પણ શી? માટે ધર્મની ટેક લેનારે આવી પડતી મુશ્કેલીઓને શાંતિપૂર્વક ધૈર્ય ધરી ઝાળંગવી, તો આગળ જતા સુખ મળે, વહાણ મહાસાગરને ઝાળંગે, તો પછી રત્નદીપ આવે; વળી શુરૂએ મને કાંઈ પરાણે વ્રત આપ્યું નથી, આવી રીતે હીંમત રાખી કુંભારજીએ એટલું કહ્યું છતાં પણ ભાણ વિના એકલીજ રોટલી ખાવા લાગ્યો. ત્યારે ક્રોધ કરી પાછી તે નારી બોલી કે હજી માનવામાં નથી આવતું કે? ખાઓ છો કે નહિ? તમારે ન ખાવાની ખાધ

ઉત્તરાર્ધ] અભિમાને દુઃખ ઉપજે, અભિમાને જશ જાય; ૪૧૫
મિથ્યા અભિમાને કદી, જીવતું જોખમ થાય. ૪૧૪

છે, તેમ મારે પણ ખવરાવવાની આધા છે, માટે તમને લાજ ખવરાવું તોજ ખરી ! જે ન ખાઓ તો હવે તો આ તવેથો ઉનો કરી ડામ દર્જો, પણ લાજ ખવરાવ્યા વિના રહું જ નહિ. તમારા માટે લાજ કરી છે, તે કેમ નહિ ખાઓ ? એમ કહી તાવેથો ચુલામાં ઉનો કરવા મુક્યો, તેથી બિચારા તે વાણીયાને તો લય ઉપજ્યો, કે શંખણી જરૂર ડામ દેશે, કારણકે ચાર હઠો શાસ્ત્રમાં કહેલા છે. (૧) સ્ત્રીહઠં (૨) બાળહઠં (૩) જોગીહઠં (૪) રાજ-હઠં એ ચાર જણાઓ લીધી હઠ મૂકતા નથી. ગમે તેમ થાય પણ મારે આધા તો તોડવી જ નહિ, એટલામાં એકદમ તાવેથો ઉનો કરી તે લાવી, તે લાળી વાણીયાને ત્રાસ ઉપજ્યો, એકદમ લયને લીધે બેઆકળો થઇ તે નાડો. ખડકી સુધી તપાવેલો તાવેથો છપ સ્ત્રી પાછળ દોડી, પણ પેલો તો ખડકી બહાર નીકળી ગયો, એહા હાય પણ ધોવા પામ્યો નહિ ! સ્ત્રી લજ્જાને લીધે ખડકી બહાર નીકળી શકી નહિ. પણ વાણીયો તો ગામ બહાર એક મહાદેવના દેરામાં જઇ સુતો સુતો વિચાર કરવા લાગ્યો કે:- અરે ! આવી કુખાર્યો કરતાં તો સ્ત્રી નહોાય તે સારૂ, ત્યાં રહ્યો હોત, તો રાંડ કોણ જાણે શુંએ કરત ? આજ તો આખો દિવસ ને રાત અહીં જ રહીશ, કાલે થાય તે ખરૂં. જેને સ્ત્રી નહિ હોય, તેને મહાસુખ હશે, મારે તો આ કુખાર્યોને પાને પડી મહાદુઃખ ભોગવવું પડે છે. શાસ્ત્રમાં છ જાતની અગ્નિ કહી છે, જે કાયમ જીવતા નરને બાળ્યા કરે છે. ખરેખર સંત સિવાય સંસારમાં કોઇને સુખ નથી.

શ્લોક—કુગ્રામવાસઃ કુનરેંદ્રસેવા । કુમોજનં ક્રોધમુખી ચ માર્યા ॥
વિધવા ચ કન્યા મૂર્ખશ્ચપુત્રો । વિનાશિના પદ્મહતે શરીરમ્ ॥

અર્થાત્—નહારા ગામમાં નિવાસ, અનીતિમાન અન્યાયી રાજાની સેવા, કુમોજન, (ધાનનું ધુળ કરી ખાવું તે) ક્રોધવાળી સ્ત્રી, વિધવા દીકરી અને મૂર્ખ પુત્ર એટલાં વાનાં સદા અગ્નિની પેઠે બાળ્યા કરે છે. વળી છ ગુણુ-વાળી સ્ત્રી કુળનો ઉદ્ધાર કરે છે અને છ અવગુણુવાળી સ્ત્રી કુળને બોળી નાખે છે.

શ્લોક—કાર્યેષુ મૈત્રી વચ્ચનેષુદાસી । મુક્તેષુ માતા શયનેષુ રંભા ॥
સદ્ધર્મવંતી ચ ક્ષમા ધરંતી । પદ્મગુણ માર્યાઃ કુલમુદ્ધરંતિ ॥

અર્થાત્—કોઇ કાર્ય પ્રસંગમાં મિત્ર સમાન સલાહ આપનાર, વચનમાં દાસી સમાન એટલે વચનથી કામ સોંપું હોય તો દાસીની પેઠે કામ કરે.

જમાડતી વખતે માતા સમાન-ભાવથી સંભારી સ તોષપૂર્વક ભોજન જમાડે,
શયન સમયમા રભાની પેટે રીઝવી સ્ત્રી સ્વભાવ ધારણ કરે છે, હંમેશાં ધર્મ
કરનારી અને ક્ષમાવંત એ જ ગુણવાળી સ્ત્રી ખરેખર કુળનો ઉદ્ધાર કરે છે
હવે કુભાર્યાના જ અવગુણ કહે છે

કાર્યેષુ કુત્રી વચ્ચને કવત્રી । મુક્તેષુ ઢક્કા શયનેષુ મર્કા ॥

ત્યજ્ઝર્મહાની ચ સક્રોધવંતી । ષડ્ગુણ માર્યાઃકુલબોલયંતિ ॥

અર્થાત્—કાર્યમા કુતરી સમાન, વચનમા કવત્રી-કાગડી સમાન,
ભોજન વખતે ડાકથ સમાન. શયનમા મર્કટી-વાદરી સમાન સ્વભાવ ધારણ
કરે છે. ધર્મથી રહિત અને ધણા ક્રોધવાળી-આવા જ અવગુણવાળી સ્ત્રી
કુળને બોળી નાખે છે. મારા ધરમાં આવા જ અવગુણવાળી કુભાર્યા આવી
છે, તે કાયમ જીવને બાળે છે, શરીરને ફેણી ખાય છે. ધન્ય છે મુનિ મહા-
રાજને કે આવી પાપણીઓના પાશમાંથી છુટયા છે સમજી માણસો સારા
નરસા માણસોથી સ તોષ માને છે, ગમે તેવું હોય પણ ફરીયાદ ક્યાં કરવી ?
ઉલટું અહાર પોતાનું ધર વગેવાય, વળી આપડી કંઈ કુંભારના ધરની હાંડલી-
નથી કે તેને અદલાવીને સારી લઈએ મહાપાપના ઉદ્ધે જ એવી કુલટા-
કુભાર્યા મળે છે.

“અતિહિન કુભાર્યાનો ભોગ મળવાથી કાષ્ટપણ પ્રકારની શાંતિ અને
મળતી નથી. ભલે ગમે તેમ થાય, પણ વ્રત ભંગ તો મારે કરવું જ નહિ,
કારણકે વ્રત ભંગ થવાથી મહાપાપ લાગે છે, અને ભવજ્ઞમણમાં ભટકવું
પડે છે. માટે લીધેલી આધા તો ગમે તેમ થાય તો પણ સારધાર પાળવી
એજ મારો દૃઢ નિશ્ચય છે, કારણ કહ્યું છે કે:—

કેવિત

આશુસે ધસીએ ના, ધસીએ તો ખસીએ ના,

શુરકે સમીપ જાકે, મારીએ કે મરીએ;

બુદ્ધિ બીના બોલીએ ના, બોલીએ તો ડાલીએ ના,

બોલ એસા બોલીએ કે, બોલ્યા એસા કીજએ;

અજાણ પ્રીતિ જોડીએ ના, જોડીએ તો તોડીએ ના,

જોડ એસી જોડીએ કે, જરીઆનમે જડીએ;

કહે કાંવ કહાનદાસ સુનો જ બિહારીનાથ ।

આખરેમે શીર ડાલ, નહિ મોસલેશુ ડરીએ. ૧

અર્થાત્—આધા લીધા પછી દુઃખ પડે, તો પણ ડગવું નહિ. એમ વિચાર કરતાં કરતા રાત પડી એટલે સ્ત્રી સંબંધી અનેક ચિંતાઓ કરતો તે નિદ્રાવશ થઈ ગયો. માથું શિવલિંગ ભણી ક્યું હવું, નિદ્રામાં પણ તેને સ્ત્રી સંબંધી અનેક સ્વપ્નો આવવા લાગ્યાં, અને તાવેથો તો તેની નજર આગળજ તરે છે, એમ કરતાં રાતના બે વાગ્યા. તેવામાં તેજ રાત્રીના ચાર ચોર તે ગામમાંથી ચોરી કરી માલ લઈ ત્યાં આવ્યા. તે યોગેનો ૬ મેશ એવો સંકેત હોતો કે, દરરોજ પોતાના ઇષ્ટદેવ એવા આ મહાદેવની માનતા માની પછી ચોરી કરવા જવું, અને ત્યાં એક નાળીએર વધેરી માલ વહેંચી લઈને સહસ્રહના સ્થાનકે જવું. આને પણ હમેશના નિયમ પ્રમાણે માલ લઈ ચોર ત્યાં આવ્યા, નાળીએર વધેરવા માટે પથરો ગોતવા ગયા, અંધારાને લીધે પથરો નહિ જડવાથી મહાદેવના લિંગ ઉપરજ નાળીયેર વધેરવાનો નિશ્ચય કર્યો; પછી એક ચોરે વચોવચ આવી અનુમાનથી મહાદેવના લિંગ ઉપરજ જોસથી ધા કર્યો.

હવે અન્યુ એમ કે નસીબજોગે તે સુતેલા દુઃખી વાણીયાના કપાળમાંજ તે ધા વાગવાથી એમકળો બોલી ઉઠ્યો કે —“ખાઈ ખાઈ” એવી ભયંકર ચીસ સાંભળતાં ચોર તો ભૂત માનીને ભયથી સત્તર નાહા, ભયને લીધે માલ પણ ત્યાં પડી રહ્યો. લઈ જઈ શક્યા નહિ. પેલા દુઃખી વાણીયો ઉંઘમાં હોવાથી સમજ્યો કે રાંડ કુભાર્યાં તાવેથો લઈને મારવા આવી છે, તેથીજ હવે ભયને લીધે ખાઈ છું, એમ બોલી ઉઠ્યો, પેલા ચોર તો ખરેખર ભૂત સમજી ધનમાલ પડતો મુકી નાહા, તે ફરીથી આવ્યાજ નહિ. પેલા વાણીયાને માથામાં વાગવાથી હોહી નીકળ્યું, થોડીવાર સુધી તો તે તેમનો તેમ પડ્યો રહ્યો, અને વિચાર્યું કે આ શું થયું ? સ્ત્રી આવી તો નથી લાગતી, નહિ તો ક્યારની કઠોરવાણી વરસતી હોય, તે કઈંશા કાંઈ મુંગી મરી રહે તેવી નથી ! માથામાં નાળીએર જેવું કષ્ટ વાગ્યું છે. પછી ઉડી બહાર આવી તપાસ કરી તો એક પોટલી ટીકી, તેમાં હયા કીંમતી વસ્ત્રો તથા સોના રૂપાના દાગીના દીઠા એટલે ને સમજ્યો કે ટીક ! કાંઈ ચોર આવ્યા લાગે છે, પણ મારા ભયંકર શબ્દને લીધે ભયથી જરૂર સૌ ભાગી ગયા લાગે છે. ભલે જે થયું તે સારા માટે, આપણું નો કામ ચર્ચ ગયું ! નાળીએર વાગ્યાનો ધા ભુલ્યો ગયો, હવે અત્રે બહુ ખોટી થયું ટીક નહિ, વખતે તેઓ પાછા આવે. વાણીયાના ટાંટીઆમાં ચેતન-જેર આબું, હર્ષપૂર્વક પોટકું લઈ ધર ભણી આવ્યો. ધનમાલ ભાળી સ્ત્રી ખુશી રહ

થશે, અને મારા ઉપરની રીસ દૂર કરશે, એમ ધારી ગુપ્ત માર્ગે ગલી-
ઝોમાં થઈ તે વાણીએ પાછલી રાતે ચોરના ધનભાલ લઈ પોતાને
ઘેર આવ્યો.

અહીં સ્ત્રી તો ખડકી બંધ કરી સુઈ ગઈ હતી, એટલે પુરૂષે કમાડ
બખડાવ્યું, સાદ કરવાથી બાયડી જાગી ને રીસ કરીને બોલી:-પીટ્યા !
પાછો આવ્યો કે ! આવ લાજ બવરાવું, એટલે પુરૂષે કહ્યું કે:-રાંડ, રાંડો
પાડ માં ! ઉઘાડ ઝટ, કાંઈક તારા માટે લાવ્યો છું. એટલે સ્ત્રીએ ખુશી
થઈને કમાડ ઉઘાડ્યું એટલે તે પુરૂષે કહ્યું કે-એ ખડકી વાસીને ઝટ દીવો
કર ! પછી દીવો કરી પોટકું છોડી જ્યેનું તો જાતજાતના મોંઘા મૂલ્યના
દાગીના તથા ધણી કિમતી ઉમદા વસ્ત્રો તેણીએ જોયાં. આ જોઈ સ્ત્રી તો
હાઈધેલીજ બની ગઈ અને બોલી કે:-હે સ્વામીનાથ ! આ બધું ક્યાંથી
લાવ્યા ? બહુ સાફ લાવ્યા હો ! હું તમારા ઉપર આજે ખુશી થઈ છું,
કાલે સવારમાં લાપંસી કરીને જમાડીશ અને તમારી સેવા કરીશ.

પછી વાણીએ દેહેરામાં બનેલી બધી વાત માંડીને કરી, અને છેવટે
જણાવ્યું કે જ્યેનું આ બધું બાધાનું ફળ ! તેં મારી બાધા તોડાવવા માટે
કેટલો દુરાચલ પકડયો હતો ? છેવટે તું હઠ લઈ ધગધગતો તાવેથો કરી
ડામ દેવા આવી. તો પણ વ્રત જાગ ન કરતા શિવ નાસી મહાદેવના દેરામાં
જઈ હું સુતો, જેથી રાતમાં ફળ મળ્યું. માટે હે સ્ત્રી ! વ્રત પાળવાથી
કેવો લાભ થાય છે ? આ સાંભળી સ્ત્રી બોલી કે હા સ્વામીનાથ ! તમારી
ટેક ખરી, ને તેનો લાભ પણ સારો મળ્યો. વળી આવી ટેક તમે રોજ
લેજો ને રોજ હું તાવેથો લઈશ, તમે દેરામાં નાશી જાઓ અને રોજ આવું
આવું સાફ રૂપાણું લાવજો. ત્યારે પુરૂષ બોલ્યો કે:-રાંડ ! રોજ તે કાંઈ
ડોશીમા દાળીઆ દેતા હશે, તે તો કોઈ દિવસ ફળે, માટે હંમેશા એકાદ
પણુ ઉત્તમ વ્રત લઈ તેને ત્રેમપૂર્વક પાળવું; પાળતાં આવી પડતી આફતો
ને વિપત્તિઓથી ડરવું નહિ. વ્રતભંગ કરનારાઓ મહાપાપ બાંધી અપોખતિ
પામે છે, ને અખંડ પાળનાર સદ્ભાગી જીવે સદ્ગતિ પામે છે, માટે કદિ
વ્રત લોઈ ભાગવું નહિ. (૬૧)

(૯૨)

કથા મયાઽસ્મિન્ કિલ કર્મકસ્ય ।

ધર્મક્રિયાયાં કુરુતે સ મૂઢઃ ॥

મિષ્ટાન્ન પૂર્ણે નિજ દ્વેષપાત્રે ।

પ્રક્ષેપતિ ધૂલી મ સંશયં તત્ ॥

અર્થ—આ લોકમાં જે ધર્મક્રિયાના સમયે કર્મની કથાઓ કરે છે, તે ખરેખરા મૂઢ સમજવા અને પોતે પોતાની મિષ્ટાન્નથી ભરેલી સુવર્ણ થાળીમાં મૂર્ખાઈ કરી હાથે કરીને ધૂળ નાખે છે; એ નિઃસંશય જાણવું. માટે ધર્મકથામાં કર્મકથા કરવીજ નહિ. ૯૨

લાવાર્થ—શ્રીવીરપ્રભુએ કહ્યું છે કે—પ્રાયે કરી મનુષ્યોને ઉત્તમ કાર્યમાં વિદ્ધ આવી પડે છે. મનુષ્યોને માનસિક પીડાઓ એવી તો અહર્નિશ દબાવ્યા કરે છે, કે ખિચારા તેનાથી કદાપિ વિમુક્ત થઈ શકેજ નહિ; એક પીડા માંડ પતી ત્યાં તો બીજી ઉભી થાય છે, એવું સંસારનું સંકેતજીવ વર્તી રહેલું છે. એવી સ્થિતિમાંથી કોઈ વખતે જીવને સદ્ભાગ્યના ઉદ્ભવથી ધર્મવૃત્તિ થતાં તે ધર્મસ્થાનકમાં આવીને બ્યાખ્યાનશ્રવણ, સાંભાયક, પોષધ-વ્રત આદિ ઉત્તમ ધર્મક્રિયામાં દાખલ થયો તો પણ તેમાં અમુક પ્રકારનાં વિધેના નહ્યા વિના રહેતાજ નથી ધર્મેષુવિજ્ઞાબહુલીમર્ચતિ । અર્થાત્ ધર્મ-કાર્યમાં વિધેના બહુ આવે છે. કેટલાએક તો વ્રત અંગીકાર કરી વાતોના, ગપાટા મારવા મડી જાય છે, કેટલાએક તો નિદ્રામાં પડી ઓઠાં ખાધે જાય છે, એક બીજીની સાથે કેટલાએક તો નિંદા વગેરે કર્મક્રુષ્ણીમાં જોડાય છે, કેટલાએક તો માનસિક અઘટધારો ધડ્યા કરે છે, અનેક નવી નવી તરેહવાર મોહમાયાનું ચિંતવન કર્યાં કરે છે. એમ ચાર જાતની (સ્ત્રીકથા, ભત્રીકથા, દેશકથા, રાજકથા) વિક્ષેપાઓમાં પડી, મહાસદ્ભાગ્યના ઉદ્ભવથી પ્રાપ્ત થયેલા રત્નચિંતામણી સમાન વ્રતને દુષિત કરી મેલું બનાવે છે, તે રણવાના ધંધા કરતાં ખોટાના ખાડામાં ઉતરી પડે છે. ધર્મસ્થાનકમાં કરેલું પાપ વજ્રક્ષેપ સમાન સમજવું. તે વિષે કહ્યું છે કે—

શ્લોક—અન્યસ્થાને કૃતં પાપં । ધર્મસ્થાને વિમુચ્યતે ॥

ધર્મસ્થાને કૃત પાપં । વજ્રક્ષેપો મવિવ્યતિ ॥

અર્થ—અન્ય સ્થાને બધાયલાં પાપ ધર્મસ્થાનકમાં આવી નિર્મલ વૃત્તિથી સદ્ભાવપૂર્વક ધર્મધ્યાન ક્રિયા અનુષ્ઠાન કરવાથી મનુષ્ય પાપથી મુક્ત

થાય છે, પણ ધર્મસ્થાનકમા આવી ધર્મક્રિયાના વખતમાં જે મન, વચન ને કાયાથી પાપો બાધે છે, નકામી કર્મકૃત્યલી કરે છે તે તો વળ્લેખ થઈ જતાં હોવાથી છુટવાં ધણું મુશ્કેલ છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—મનહર છ'ંદ

સામાયક કરી પશુ, સમતા ન ધરી જરી,
વાતોના ગપાટાથી, વીતાવી દોય ઘડીઓ;
ગુમાઓ વખત વૃથા, કરીને કરમકથા,
ચાર વિકથાનો દોષ, દીલમાં ન ધરીઓ.
આવ્યો કર્મ છોડવાને, શુભ મતિ જોડવાને,
ઉલટો બ'ધાઈ પાપપુ'જમાંહ પડીઓ;
વહે મુનિ વિનયચંદ, સુણજો ભવિકવૃંદ !
એવી સામાયક કરી, કોણ ભાવ તરીઓ.

આવા પ્રકારનાં રૂઢાં પ્રતોમાં વિવિધ કર્મ કૃત્યલીઓ કરવાથી તો વ્રત દોષિત બને છે, ને લાભને બદલે ગેરલાભ વધી જાય છે, પછી વ્રતનો મૂળ લાભ આપણને પ્રાપ્ત થતો નથી. રૂઢાં વ્રતો અંગીકાર કરી વિકથા કરનાર જેવા મૂઢ' અને મૂર્ખ-શિરોમણી બીજાને કોઈ ન સમજાવે. ખરેખર તે મૂઢાત્મા મિષ્ટાન્ન ભોજનથી ભરેલા સોનાના થાળમાં હાથે કરીને ધુળજ નાખે છે, તેથી તે ધુળવાળું ભોજન જમવામાં લહેજત આવતી નથી, અને છેવટે તે રૂઢું ભોજન નાહક નાખી ફેવુ પડે છે; તેમ ધર્મસ્થાનકમાં આવી, વ્રતો લઈ કર્મકથા કરવાથી તો લાભ માત્ર નાશ પામે છે. ચારે ઉત્તમ પુરૂષે ધર્મધ્યાન કરવાના સમયે નિર્મળ વૃત્તિ રાખી ફરેક પ્રાણીનું શુભ ચિંતન કરવું. ચાર જાતની કર્મકથાઓ ન કરતાં ચાર જાતની ધર્મકથાઓ કરવી, કે જેથી આત્મા ઉજ્જવળ થાય, ને કર્મમેલ નાશ પામે. તે ચાર ધર્મકથા વિષે કહે છે કે:—મનહર છ'ંદ.

અંખેવણી નીખેવણી સંવેગણી નિર્વેગણી,
અઘહર એ ચતુર ધર્મકથા કરવી;
નારીકથા, ભત્તકથા, દેશકથા, રાજકથા,
એ ચતુર કરમકથાને પરહરવી.
ભાવ ધરી ભાવવી હંમેશ શુભ ભાવનાઓ,
સંસારઅટવી મોટી, હોય ન જો ફરવી;
વહે મુનિ વિનયચંદ, સુણજો ભવિકવૃંદ !
મન વાણી કાયાથી, ન ફરતા આચરવી.

અર્થાત્—ધર્મભૂરાગીએ એવી ચાર ધર્મકથા કરી કાયા નિર્મળ કરવી, તેમા આલેખીની કથા—ધર્મવૃત્તિ લાણી વિશેષ મન આકર્ષાય તેવી કથા કરવી, નિલેખીની એટલે સંસારની—મોહમાયાની આસક્તિમાંથી ધીમેધીમે મનને વિચ્છેદ—છુટ્ટ પાડે, એવી કથાવાર્તા કરવી. સંવેગણી કથા એટલે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરાવે, યથાશક્તિ ત્યાગવૃત્તિની શુદ્ધિ થાય તેવી કથા કરવી. અને ચોથી નિર્વેગણી કથા એટલે સસાર ઉપર ગ્લાનિ લાવ—ખેદ ઉત્પન્ન કરાવે, સંસારમા રહ્યા છતાં જળકમળવત્ નિર્લેપ રાખે—એવી કથા કરવી પણ ખીજી સ્ત્રી આદિકની મલીન કથાઓ કરવાથી તો ઉલટું પાપકર્મજ બધાય છે. પહેવારીક રીતે વિચાર કરીએ, તો આખો દિવસ અને રાત ઉપાધિથીજ ભરેલ છે, તેમાંથી માડમાં નવરા થઈ સુભાગ્યે ધર્મસ્થાનકની ભેટ લેવાનો જીજ્ઞ વખત મળ્યો, તો પછી તે અમૂલ્ય વખતને ગેરલાભમા શા માટે ઉતારવો જોઈએ ? રત્નદીપમાં રત્ન લેવા માટે ગયેલો મનુષ્ય પ્રમાદમાં પડી રત્ન ન લેતા, મોજશીખમાં ને લહેર કરવામાં પડી જાય અથવા નિદ્રાધિન થઈ જાય, તેમાં ખોટ કાને જવાની ? તેને પોતાનેજ. પછી એ હાથ આવેલો અમૂલ્ય અવસર ચુકી જવાથી પાછળ પુરેપુરો પસ્તાવોજ થવાનો. કારણકે હમેશા સર્વ કોઈ મનુષ્ય સુખનેજ ઇચ્છે છે, કોઈ દુઃખને મનથી આહુતું નથી મારા વેપારમા ખોટ જાને, અને દુઃખ મળજે, તાવ આવજે, અશ્ચાંતિ ને ઉદ્વેગ થજે—વગેરે અનિષ્ટ કાર્યોને અને દુઃખ સંતાપને કોઈ સ્વપ્ને પણ ઇચ્છતું નથી; પણ કર્મોદયથી દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તો તે અનિચ્છાથી ભોગવવા પડે છે. તેમ પોતાની અમૂલ્ય ધર્મક્રિયામા કોઈ ખોટને ઇચ્છતું નથી, પણ ખોટમાં ઉતારનાર પ્રમાદને આદરમાન આપે, તો લાલ હાંસલ થવાને બદલે ખોટજ મળવાની. કારણકે પ્રમાદ એ આત્માનો કદી દુરમન છે, ધરમાં રહીને ધર ખોદે છે, અનંત કાળથી આત્માનું એ પ્રમાદજ અહિત કરે છે. સૂર્ય તેજોમય સ્વયં પ્રકાશીત આત્માને ઘેરી તે અધાર ધોર કરનાર છે. શ્રીમહાવીર ભગવાને પાંચ પ્રકારના પ્રમાદ વિષે કહ્યું છે કે:—ગાથા.

મદ્ વિષય કસાયા । નિદા વિકહા પંચ મા મળીયા ॥

ए ए पंच पमाया । जीवा पाडंति संसारे ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—આઠ જાતના મદ, સોળ જાતના વિષય, પચીસ પ્રકારના કપાય, નિંદા અને ચાર વિકૃતિ તથા પાંચ પ્રમાદ તે શ્રીસર્વજ્ઞ પ્રભુએ કહ્યા છે; તે

પાંચે જીવને સંસારમાં પટકી પાડે છે ને પરિભ્રમણ કરાવે છે. તે પાંચ અતુલબળી મહારાક્ષસ તુલ્ય છે, તે જોને વળગે છે તેને મહાદુઃખ આવે છે. ધણું કરી પ્રમાદ ધર્મક્રિયાના અવસરમાંજ વિશેષ આવે છે ને ફાવે છે. નિદ્રા સંસારનાં કામ કરતાં ભાગ્યેજ આવશે. દુકાને બેઠા હોય ત્યારે પ્રમાદ રહિત એટલે આળસ ક્યાં વિના વેપાર કરે છે, અને તે વખતે ધરાગની ધમાલથી રણવાની ધુનમાં નિદ્રા આવતી નથી. પણ ધર્મક્રિયામાં હોય અથવા ધર્મકથા-સંભળતો હોય કે તુરતજ નિદ્રાદેવી આવીને ખડી થાય છે. આળસ આવે એટલે ઝોઠીં ગણુ વિના ચાલેજ નહિ, અને ઝોઠીં ગણુ દીધું એટલે નિદ્રા પ્રવેશ કરે. પછી ધર્મકથા કહેનાર મહાત્મા બોધ દીધા કરે અને ભાઈ નિરાંતે ઉઘે, પછી તો ધર્મકથા તેને માટે બાળકના હાલરકાંચ થઈ પડે નાના બાળકને ઉંધાડવા માટે માતા જેમ હાલરકાં ગાય છે, તેના મીઠા હલકથી બાળક ઉઘી જાય છે, તેમ મહાત્મા ધર્મકથા કહે જાય છે, અને બાળજીવ શ્રીતા નિરાંતે ઉઘે છે ! તે કથા પુરી થયે ભાઈ ઘેર જાય છે, કહે પછી તેમાં કેવી મઝા આવે ? ! નીચેની વાતમાં કહ્યા જેવી ।

(એક ભાટ અને પટેલનું દ્રષ્ટાંત)

એક વખત કોઈ ભટ્ટમહારાજ કથા વાંચતા હતા, તે સંભળવા ધણુ લોકો એકઠા મળ્યા હતા, તેમાં એક પટેલ પણ હેલ્લા આવી બેઠા હતા. કથા શરૂ થતાંજ પટેલ તો ઝોકા ખાના મંડી પડ્યા, તેમાં ફરતો ફરતો કોઈએક કુતરો ત્યાં આવ્યો. તે નિદ્રાવશ થયેલા પેલા પટેલનું મુખ ખુલ્લું હતું તેમાં પોતાના જાતિસ્વભાવ પ્રમાણે મુતરો; પટેલ પૂર્ણ નિદ્રામાં હતા, તેથી તેનું તેને પૂર્ણ ભાન ન રહ્યું. પણ મોઢામાં તેને કાંઈક ખારાશ જેવું લાગ્યું, કથા પુરી થઈ એટલે સૌ ચાલતા થયા, પટેલ પણ આંખો ચોળતા ચાલ્યા. ત્યારે રસ્તામાં તેને કાંઈએ પુછ્યું, કે પટેલ ! આજનો હરિકથાનો રસ કેવો મઝાનો લાગ્યો ? ત્યારે પટેલે કહ્યું કે, આજનો હરિકથાનો રસ તો ખારો નિકળ્યો; પણ મુરખાને એટલી ખબર ન પડી, કે હું ઉંઘમાં પડ્યો હતો અને મોઢામાં કુતરો મુતરી ગયો—મોઢું ખાઈ થયું; તેનેજ કથારસ સમજી—માની બેઠો. વાતનો સાર એ છેક ઉત્તમ કાર્યમાં નોડાય છતાં પ્રમાદને વશ થવાથી વિપરીત પરિણામ આવે છે, માટે ધર્મકાર્યમાં સદા જાગ્રત રહેવું. સાવચેતીથી વર્તવું, પ્રમાદશી રાક્ષસને પેસવા દેવો નહિ, વિકથાંશ કાળી સાપણીઓ ડંખ ન મારે તેથી ચેતતા રહેવું, કષાય, અશુભ ધ્યાન, અશુભ

ઉત્તરાર્ધ] લોભે ક્રોધ કરે ધણી, લોભે ગર્વ ધરાય; ૪૨૩
લોભે માયા કપટને, ધરે અતિ હિર માંય. ૪૨૨

જોગ વગેરે દુષ્ટિઓ અટકાવવા પ્રયત્ન કરવો અને પ્રેમપૂર્વક લીધેલા પવિત્ર વ્રતને સાવધાનીથી પાર પાડવું, તેજ મહાલાભનો હેતુ છે. ધર્મક્રિયાઓનાં વ્રત સર્વ પવિત્ર છે, મહા અમૂલ્ય લાભ દાતાર છે. મહાભાગ્યના ઉદયે જ મનુષ્ય તે પ્રાપ્ત કરી શકે છે. શ્રીપત્રવણાજીસૂત્રના પંદરમા પદની ટીકામાં શ્રીવીરવર્ધમાનપ્રભુએ તેના વર્ણવેલા મહાન લાભો અત્રે પ્રસંગોપાત નીચે લખીએ છીએ.

મગધદેશમાં રાજપ્રહી નગરીને વિષે શુણ્ણીલા નાસે વન છે. તે નગરમાં શ્રેણિકનામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો, એક વખતે તે શુણ્ણીલાવનમાં ચોવીસમા તીર્થંકર શ્રીવર્ધમાનપ્રભુ પોતાના અગ્રિમ શિષ્ય ગૌતમાદિક સર્વ સાધુ પરિવાર સહિત ત્યાં પધાર્યા. તે પ્રભુના વંદનાર્થે શ્રેણિકરાજા, ચેલણુરાણી, અભયકુમાર વગેરે કૌટુંબિકજનો સાથે ત્યાં આવ્યા, વિધિપૂર્વક વાંદી નમસ્કાર કરી યથા-યોગ્ય સ્થાને બેઠા. તે વખતે શ્રીગૌતમસ્વામીએ શ્રીવીરપ્રભુને સવિનય વાંદીને પૂછ્યું કે કૃપાળુ શર ! બાર પ્રશ્નો પૂછવાની ઈચ્છા છે, આજા હોય તો પૂછું. પ્રભુએ કહ્યું કે સુખે પુછો. ત્યારે ગૌતમસ્વામીએ પૂછ્યું કે હે પ્રભો ! સો વરસના યુગ કેટલા, સંવત્સર કેટલા ? અયન કેટલા ? ઋતુ કેટલી ? માસ કેટલા ? અઠવાડીયાં કેટલાં ? પક્ષ કેટલા ? દિન કેટલા ? પહોર કેટલા ? મુહુરત કેટલી, ધડી કેટલી, શ્વાસોશ્વાસ કેટલા, તથા તેમાં ધર્મધ્યાન કરવાથી કેટલો લાભ થાય ? તે કૃપા કરી કહો. ત્યારે શ્રી વીરપ્રભુએ કહ્યું :—અહો ગૌતમ ! બહુ પૂછ્યું, અન્ય ભાવિકને પણ તમારા પ્રશ્નો અતિ લાભકારી છે. હવે તેના ઉત્તર ક્રમવાર સાંભળો ! સો વરસના યુગ વીસ થાય, સંવત્સર સો, અયન બસે, ઋતુ છસે, માસ બારસે, પક્ષ ચોવીસસે, અઠવાડીયાં અડતાળીસસે, દિન છત્રીસહજાર પહોર બે લાખ ને અઠાવીસ હજાર, મુહુરત દસ લાખ ને એંસીહજાર, ધડીઓ એકવીસલાખ સાહજાર, અને શ્વાસોશ્વાસ ચારસે સાતકરોડ અડતાળીસ લાખ ચાળીસહજાર થાય; ઉપર પ્રમાણે એ બારેના ઉત્તર કલા તે જાણવા.

હવે સો વર્ષની હકીકત કહી તેમાંથી એક જ દિવસ સમકીત ને ચાનસહિત પોષો કરે અને રાગદ્વેષ ધરે નહિ, ક્ષમાદયાથી પોષો કરે, તેને કેટલો લાભ થાય તે કહે છે. હે ગૌતમ, સતાવીસસેંહ સિતોતેર કરોડ, સીતેર-લાખ, સિતોતેરહજાર સાતસેં ને સીતેર પદ્મોપમ ને એક પદ્મોપમના નવ ભાગ કરીએ તે મહિલા આઠ ભાગ ઝાઝેરા શુભ દેવતાનું આયુષ્ય બાંધે છે.

વળી સો વરસમાં શુદ્ધ સમજીત સહિત ભાવનાર્પક એક પહોરનો સંવર કરે, તો કેટલો લાભ થાય ? ઉત્તરમાં ત્રણસે છે'તાળીસ કરોડ, ખાવીસલાખ, ખાવીશહજાર અસે'ખાવીશ પલ્લોપમ ને એક પલ્લોપમના સાત ભાગ ઝાઝે' શુભ દેવનું આયુષ્ય અધિ છે. વળી સો વરસમાં તેના જ શુભ ભાવથી એક મુહુર્ત સામાયક વ્રત કરે, તો કેટલો લાભ થાય ? ઉત્તરમાં આણું કરોડ, ઝોગણસાઠ લાખ, પચીશ હજાર નવસે ને પચીશ પલ્લોપમ ને તે ઉપર એક પલ્લના સાતીયા ત્રણ ભાગ ઝાઝે' શુભ દેવનું આયુષ્ય અધિ. વળી સો વરસમાં એક ધડીનો સંવર કરે, તો કેટલો લાભ થાય ? ઉત્તરમાં છે'તાળીશ કરોડ, ઝોગણત્રીસ લાખ, આસઠ હજાર નવસે ને સડસઠ પલ્લોપમ ને એક પલ્લના છ ભાગીઆ ચાર ભાગ એટલું શુભ દેવનું આયુષ્ય અધિ. તથા સો વરસમાં એક નવકારવાળી તપ કરે, તો કેટલો લાભ થાય ? ઉત્તરમાં ઝોગણીસ લાખ, ત્રેસઠહજાર, અસે'આસઠ પલ્લોપમ અને એક પલ્લનો ચોથો ભાગ શુભ દેવનું આયુષ્ય અધિ. વળી સો વરસમાં શુભભાવે એક અનુપૂર્વી ગણે, તો કેટલો લાભ થાય ? ઉત્તરમાં આસઠ સાગરોપમના નારકીનાં કર્મ ખપાવે અને ઉત્કૃષ્ટ રસ આવે, તો પાંચસે સાગરના નારકીનાં કર્મ ખપાવે. તથા તેવે જ શુભભાવે એક ઉણોદરી તપ કરે, તો કેટલો લાભ થાય ? ઉત્તરમાં સો વરસનાં નરકનાં કર્મ ખપાવે, ને શુભ દેવનું આયુષ્ય અધિ, તથા તેજ ભાવે એક આહમ કરે, તો એક કરોડ વરસનાં નારકીનાં કર્મ ખપાવે, અને શુભ દેવનું આયુષ્ય અધિ તથા શુભભાવે એક ચોલુ કરે, તો કોડાકોડી વરસનાં નારકીનાં કર્મ ખપાવે, ને શુભદેવનું આયુષ્ય અધિ. એવા બાર પ્રશ્નોત્તર થયા. વળી શ્વાસોશ્વાસની ગણતરી કહે છે:-એક ધડીના શ્વાસોશ્વાસ એક હજાર આઠસે સાડી છે'તાળીસ થાય; બે ધડીના ત્રણ હજાર સાતસે ને તોતેર થાય, પહોરના પંદરહજાર અને આણું થાય, એક અહોરાત્રીના એકલાખ તેરહજાર ને નેવું થાય, પંદર અહોરાત્રીના સોળ લોખ સત્તાણુંહજાર આઠસે' પચાસ થાય, એક માસના તેત્રીસલાખ પંચાણુંહજાર સાતસે' થાય, નવ માસના ત્રણ કરોડ અઠ્ઠલાખ દશ હજાર અસે'પચીશ થાય, એક વરસના ચાર કરોડ સાત લાખ અડતાળીશહજાર અસે' થાય, સો વરસના ચારસે' સાતકરોડ, અડતાળીસ લાખ ચાળીશહજાર થાય. તેમાંથી જેટલા શ્વાસોશ્વાસ ઉત્તમ ભાવનાર્મ જાય અને કર્મક્રિયા નિર્મળ અને, તેટલો મહાલાભ થાય, માટે વ્રતોમાં શુભ વિચારો રાખવા. આ પ્રમાણે શ્રીવીરપ્રજ્ઞના ઉત્તરો સાંભળી ગૌતમસ્વામી ને શ્રેષ્ઠિકરાજ રાખવા. આ પ્રમાણે શ્રીવીરપ્રજ્ઞના ઉત્તરો સાંભળી ગૌતમસ્વામી ને શ્રેષ્ઠિકરાજ વગેરે સર્વ શ્રોતામંડળ પુણ્ય પ્રમોદ પામી પગે લાગ્યા અને વ્રતોમાં શુભ

ઉત્તરાર્ધ] લોભે ઝગડાઓ કરે, લોભે દેવે આળ; ૪૨૫
લોભે ચાડી યુગલી, લોભે લાવે કાળ ૪૨૪

લાવના માટે મન વિશેષ દઢ કરી પોતપોતાના સ્થાનકે ગયા.

માટે ઉત્તમ એવી ધર્મક્રિયામાં પ્રવેશ કરી સદૈવ જાગૃત રહેવું, વહેવારમાં પણ ગફલતમાં રહેનારા ગાફલને પાછળથી પરતાવું પડે છે અને લોકમાં પણ કહેવાય છે કે “સુતેકી ભેંસ તો પાડો જનેગી” અર્થાત સુતેલાની ભેંસને પાડો જ આવે.” તે ઉપર એક દષ્ટાંત કહે છે:—

(૧૨૨) જાગતાની પાડી, ને ઉંઘતાને પાડો ! તે વિષે વાત.

એક વખત બે ગામડીઆ લોકો પોતાની સગર્ભા બે ભેંસો લઈને કાંઈ ગામ જતા હતા, તે બેમાં એક બહુ ભોળો અને બીજો મહા નટખટ પ્રપંચી હતો. રસ્તે જતાં મધ્યાહ્નકાળ થતાં એક મોટા ઝાડતળે બે બધા વીસામે લેવા બેઠા. થોડીવાર પેલા ભોળા માણસ ઉંઘ આવવાથી ઉંઘી ગયો સુતા પહેલાં પેલાએ મિત્રને કહ્યું, કે આપણી ભેંસને પૂર્ણ માસ ચાલે છે, માટે તું જાગતો રહેજે અને મારી ભેંસને પાડી આવે, તો સાચવીને ધવગવંજે—એમ કહી તે તો ઉંઘી ગયો. ત્યાર પછી બે ભેંસોને સાથે જ પ્રસવ થયો, બેયુ તો પેલા ખટપટીની ભેંસને પાડો આવ્યો અને ઉંઘેલા ભોળાયાની ભેંસને પાડી આવી હતી, જેથી પેલા ખટપટીએ અદલાબદલી કરી નાંખી. એટલે પોતાની ભેંસને પાડી વળગાડી દીધી, ને પાડો ભોળાયાની ભેંસને વળગાડી દીધો. ને પછી પોતાના મિત્રને જણાવ્યું કે હા ! ભેંસને પ્રસવ થયો. એટલે દુરત તે જાગૃત થઈ પૂછ્યું કે:—મારી ભેંસને શું આવ્યું લાલ ! ત્યારે પેલાએ કહ્યું કે, પાડો આવ્યો ને મારી ભેંસને પાડી આવી. ત્યારે પેલા ભોળાએ કહ્યું કે એમ કેમ થયું ? ત્યારે પેલાએ કપટથી કહ્યું કે:—તું સુતો હતો, તેથી તારી ભેંસને પાડો આવ્યો. કારણ કે કહ્યું છે કે:—સુતેકી ભેંસ તો પાડો જનેગી અર્થાત સુતેલાની ભેંસને પાડોજ આવે ! તે સાંભળી પેલા ભોળો પરતાયો, કે અરેરે ! જો હું ન સુતો હોત તો ધણુ સાફ થાત, પછી પરતાવો કયો શા કામનો ? ભોળાએ ઉંઘી ગયાથી કાપ્યો ! પછી બે સો લાઈ બન્ને પોતપોતાના સ્થાનકે ગયા. મતલબમાં એટલું જ કે હંમેશાં ધર્મક્રિયામાં સાવધાન રહેવું, અન્ય પ્રવૃત્તિઓનો પરિહાર કરી ચિત્તની એકાગ્રતા રાખવી, કે જેથી પોતાને અમૂલ્ય લાભ મળે, અને આપણે આત્મા ઉત્તમ વ્રત પાળવાથી પવિત્ર બની ઉચ્ચગામી થાય.

એટલું તો ખરું જ છે કે ધર્મ તો સત્યમાં જ સમાયેલો છે અને સત્યવંતને કષ્ટ પડે છે, પણ આખરે તો સત્યમેવ જયતી અર્થાત આખરે

સત્ય જ તરે છે ને સત્યથી જ સુખ થાય છે તે ચોકસ જાણવું. તે ઉપર એક દર્શાવતો:—(સંવત ૧૮૫૮ માં આ ખરી બનેલી સાચી જ વાત છે.

(૧૨૨) ગીરધર ગોપાળ અને મોતીચંદની કથા.

ભરતખંડના માળવા દેશના છુંદીકાટા શહેરમાં ગીરધર અને ગોપાળ એ નામના બે ભાઈઓ વસતા હતા. તેમાં ગોપાળ મોટો હતો. તેઓ યાતે દશાશ્રીમાળી આવક વાણીઆ હતા. તેઓની તરફથી “ગીરધર ગોપાળ” ના નામની મોટી નામાંકિત દુકાન ચાલતી હતી. એક વખત અમદાવાદ શહેરથી જેઠાભાઈ નાગજી નામના કોઈ ગૃહસ્થે રૂ. ૩૦૦) રોકડા સિંચાઈ એક કોથળીમાં ભરી કાગળ સાથે કોઈ કાસિદને આપવા સાડ ત્યાં મોકલ્યો. કાસિદ ચાલતો ચાલતો કેટલાક દિવસે છુંદીકાટે આવી પહોંચ્યો અને પાછલો ચાર ધડી દહાડો રહ્યો તે વખતે ગીરધર ગોપાળની દુકાને આવીને ગીરધરના હાથમાં કાગળ અને કોથળી આપ્યાં. ગીરધર અન્નચોર (કંજુસ) હતો તેથી તેણે જાણ્યું કે જે :અસુર થશે તો કાસિદને વાળુ કરાવવું પડશે તેથી તેને પહોંચ્યો કાગળ લખી આપ્યો પણ “ઉતાવળા સો બાવરા અને ધીરા સો મંબીર” એ કહેવત પ્રમાણે ઉતાવળમાં પેલી રૂપીઆની કોથળી મુકવી ચુકી ગયો અને પટારા ઉપર પડી રહી. તે કાસિદે ધ્યાનમાં રાખી. કાસિદ કહે શેઠજી ! હવે અસુર થયું છે, માટે આજની રાત અહીં પડી રહી સવારમાં વહેલો ઉઠી ચાલતો થઈશ. ગીરધર કહે: જેમ તમારી મરજી. એમ કહી દુકાન અટકાવી તાળુ વાસી વાળુ કરવા ગીરધર ઘેર ગયો પણ કાસિદને ખાવાનું કંઈ નહિ, તેથી બિચારો ચવાણુ ખાઈને સામી દુકાને પડી રહ્યો. કહ્યું છે કે—

દેહરો—ખાય ન ખરચે સૂમ ધન, ચોર બધું લઈ જાય;
મધ લેતાં જેમ વાઘરી, મધમાખી પરતાય.

શ્લોક—ન દેવાય ન વિપ્રાય । ન વંધુમ્યો ન જ્ઞાત્મને ॥
કૃપણસ્ય ધનં યાંતિ । બહિ તસ્કર પાર્થિવૈઃ ॥

અર્થ:—કૃપણનું ધન દેવ, વિપ્ર કે કોઈ સગાના કામમાં અથવા પોતાના કામમાં આવે નહિ; પણ તે અગ્નિ, ચોર કે રાજના હાથમાં જાય છે. ગીરધર ઘેર બંધને રૂપીઆ આબ્યાની વાત ગોપાળને કહી અને બંને ભાઈઓએ વાળુ

પાણી ક્યાં. આ વખતે મોતીચંદ્ર કરીને એક વાણીઓ, જેણે કેટલોએક લીધેલા નેરતીનો સામાન ગિરધરની દુકાનમાં મૂકેલો તે દુકાન અટકાવેલી હોવાથી લેવા સાડ ઘેર આવ્યો. આ મોતીચંદ્ર ઘુંટીકાટાથી ચાર ગાઉ ઉપર એક નાનું નરોડા કરીને ગામકું હતું ત્યાંનો હતો. તે ધણી નિર્ધનાવરણનો હતો અને તેણે, મીઠું, મરચું, વગેરે વેચી મહા મુશીબતે પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો. તેની સ્ત્રીનું નામ ઝવેરીબાઈ હતું. તે ખરેખરી પતિવ્રતા હતી. આ બંને સ્ત્રીપુરુષ નિર્ધન પણ સત્યવાદી, સહનશીલ અને સાદું નૈયતનાં હતાં. તેમને તેર વરસની એક દીકરી અને દસ વરસનો એક દીકરો એમ બે સંતાન હતાં. તે બંને કુવારાં હતા. ધરમાં ખાધા પીધાની ધણી આપણ પડતી હોવા છતાં કન્યાવિક્રયનો પૈસો તે ઇચ્છતાં નહોતાં. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

શ્લોક—કન્યાવિત્તં ગૃહે દ્યોતૌ નરકે નિવસે ચિરમ્ ॥

તદુત્પન્નં ફલં ભૂત્ત્વા । પુનશ્ચાંડાલતાં વ્રજેત્ ॥

અર્થ—દીકરીનો પૈસો ઉપજાવનાર ધણી કાળ સૂઝી નહીં પડે છે. અને ત્યાં મહા પીડા ભોગવ્યા પછી ચંડાળને ઘેર જન્મ ધારણ કરે છે. મોતીચંદ્ર, ઘુંટીકાટાથી હરવખત બેચાર રૂપીઆનો સરસામાન લેખ જાય, તે વેચી રહે એટલે ફરીથી લેવા આવે. એ પ્રમાણે એક માસમાં પાંચ સાત વખત લેવા સાડ આવે, અને પોતાનો સરસામાન ગિરધર ગોપાળની દુકાનમાં લાવી ભેગો કરે, હ મેશના રિવાજ પ્રમાણે આ વખતે પણ મોતીચંદ્રે પોતાનો સામાન ગિરધરની દુકાને મૂકેલો તે લેવા સાડ દુકાન અટકાવેલી હોવાથી ગિરધરને તેડવા સાડ તેને ઘેર આવ્યો હતો. ગિરધરે મોતીચંદ્રને બહુ આગ્રહ કરીને વાળુ કરાવ્યું. અને અસુર થવાથી ઘેર જવાની ના પાડી, પોતાની દુકાનની કુંચી આપી તેને એકલો દુકાને સૂઈ રહેવા મોકલ્યો. મોતીચંદ્ર દુકાનનું તાળું ઉઘાડી અંદર સુઈ રહ્યો, પણ બેહલા ઉઠી ઘેર જવાના ઉચાટમાં અંદરની સાકળ વાસવી બૂલી ગયો. અને થાક્યો પાક્યો ઉઘી ગયો. આ સર્વે બનાવ પેલો કાચળી લાવનાર કાસિદ સાગી દુકાને પડ્યો પડ્યો જોયા કરતો હતો. કહેવત છે કે “નાણું દેખી મુનિવર ચળે” કાસિદની નૈયત (દાનત) પ્રથમથી જ બગડેલી હતી, કારણકે તે જાણતો હતો કે કાચળી પટારા ઉપર પડી રહી છે તેથી તે ત્યાંથી ઉઠાવી લેવાનો લાગ તાકી એટો હતો, તેને તો “જોઈવું હતું અને વૈલે કહ્યું.” એ કહેવત પ્રમાણે થયું. મોતીચંદ્ર દુકાનની સાકળ વાસવી બૂલી ગયો. તેથી તેને કાચળી ઉઠાવી લેવાનો પૂરો

લાગ મળ્યો. રાતના ખાર ઉપર એક વાગ્યે સર્વે લોક નિદ્રાવશ થઈ ગયા એટલે તે હળવે હળવે ગિરધરની દુકાન ઉપર ચઢ્યો. અને જળવીને ખારણુ ઉધાડી અંદર પેરી પેલી રૂપીઆની કાથળી લઈ ઝટ પાછો વળ્યો. કાસિદ જે દુકાન પર સતો હતો, તે દુકાનનો માલિક હિરાચંદ કરીને હતો. તે ગામડેથી ઉધરાણી કરીને ઘણું દિવસે ઘેર આવેલો તેથી ઘણા દિવસનું ચઢી ગયેલું નામું દુકાનની અંદર બેસી આ વખતે ચૂપકીથી ઉતારતો હતો. તેની કાસિદને ખબર નહોતી. ગિરધરની દુકાનનું ખારણું ખખડ્યું સાંભળી હિરાચંદ હળવે રહીને દુકાન ઉધાડી બહાર નીકળ્યો, અને જુએ છે તો કાસિદને ચોટાની અંદર ઝપથી જતો દોઢો. ચતુર વાણીયો ચેતી ગયો અને તેની વાંસે વાંસે તે, દેખે નહી તેવી રીતે ચાલતો થયો. કાસિદે કાથળી ઉકરડામાં જમને દાટી તે હિરાચંદ સરતમાં રાખી-કાસિદ કાથળી દાટી પાછો વળ્યો એટલે હિરાચંદ તે કાઢી લખને ખીજે કુંકે રસ્તે થઈને કાસિદની, પહેલાં આવીને દુકાનમાં સૂઈ રહ્યો, પણ કાસિદને તો “ચોરમાં ચોર પડ્યા” જેવું થયું. કહેવત છે કે ચોરનો માલ ચંડાળે જાય અને પાપી હાથ ધસતો જાય” ઘણા હર્ષમાં તે નાણું લેખને તાકીદથી ઘેર જવાના ઉચાટમાં નિદ્રાદેવી કાસિદથી રીસાઈ બેઠાં, પાછલી છ ઘડી રાત રહી એટલે તેણે ઉઠીને ઉકરડામાં જમને દાટલા ઠેકાણે જોયું. પણ કાથળી હાથ આવી નહિ તેથી સરત ભૂલી ગયો હર્ષથી એમ ધારો આખાં ઉકરડામાં જુકની માફક ખંખેરવા માંડ્યું. પણ કાથળી જડી નહિ. આથી તેના હોસ-કોસ ઉઠી ગયા, તે નિરાશ થઈ ગયો અને પોતાનું પધરતું નાણું ખોયાં કરતાં પણ વધારે ફિક્કરમાં થયો. કહ્યું છે કે—

દેહરો—ધન મેળવતાં દુઃખ છે, સાચવતાં પણ દુઃખ;
જો આવેલું જાય તો, જાય સમૂળું સુખ. ૧

કાસિદનો ઉલ્લસ નિષ્ફળ ગયો અને મોંમાં આવેલો કાળિયો ગયો તેથી તે ત્યાં નો ત્યાં રતબધ બની ગયો, પછી શુદ્ધિ આવી એટલે વિચાર્યું કે હવે અહીં જોટી થવામાં સાફ નથી, કારણકે વાંસે પગે આવે તો ઉલટી બદલા થઈ પડે એમ ધારી ત્યાંથી રસ્તે પડ્યો. હવે મળસકામાં પેલો મોતીચંદ જઈયો. તેને બિચારાને કાથળી સંખી કાંઈ ખબર નથો. વસાણાનો કાથળો બહાર કાઢી દુકાન બંધ કરી તાણુ વાસી, કાથળો ખભે લઈ ગિરધરને ઘેર જઈ કુંચી આપી પોતાના ગામ તરફ વળ્યો. સુરોદય થયો. એટલે ગિરધર અને જોપાળ બંને લાંબા દુકાને આવ્યા, એવામાં રૂપીઆ લેવા સાફ

કોઈ માણસ આબ્યું એટલે ગોપાળે ગિરધરને કહ્યું કે આને પેલી કાચળીમાંથી રૂપીઆ ગણી આપ. ગિરધરને “કાચળી!” એ શબ્દ સાંભળતાજ એકદમ ફાળ પડી અને વિચારમાં ને વિચારમાં દિગ્ભ્રમ થઈ ગયો, કેટલીકવારે તેને યાદ આબ્યું કે મેં કાચળી પટારામાં મૂકી નથી. માટે નક્કી પેલો બૂબકું મોતીચંદ લેઈ ગયો. પાપો માફે અન્ન ખાઈને છુંડું કરી ગયો. ગિરધરને રૂપીઆ આપતા દીલ થઈ, એટલે ગોપાળે કહ્યું કે અલ્યા ગિરધરીઆ, કુટેલ હેવાના, કાચળી ગોતે છે તે કાચળી ક્યાં મૂકી? ગિરધર કહે—સરત ચુકથી પટારામાં મૂકવી રહી ગઈ હતી. માટે નક્કી પેલો મોતીચંદ લેઈ ગયો, આ વાત સાંભળી ગોપાળ બહુ ધમધમ્યો, અને કોંધાયમાન થઈ લાલ નેત્ર કરી દાત પીસી બે હાથ લાંબા કરી ગિરધરના ગાલમાં ગોઠા મારતો મારતો કહેવા લાગ્યો કે આવા હરામીને દુકાનમાં સુવાડે છે તેથી તે લેઈ ગયો. આજ તો ત્રણસે રૂપીઆની કાચળી ગઈ પણ કોઈક વખત કોઈક તારો આપ આખો પટારો ઉપાડી જશે! તું કુળમાં એક કપુત જાગ્યો છે. તે આવા ન કરવાનાં કામ કરે છે! પણ જો આજ ને આજ રૂપીઆ ત્યાંથી નહિ લાવે તો મારે ને તારે તળાતાંદળા થવાના, એટલુંજ નહિ પણ એ રૂપીઆ તારે નામે લખવાના છે માટે તું તારું સૂઝવું કરજો. આ બૂમાટા સાંભળી પાડોશી દુકાનદારો દોડી આવ્યા. અને પૂછવા લાગ્યા શું છે. ગોપાળશૈઠ! આટલા બધા ગિરધર શેઠને કેમ ખીન્ને છે? ગોપાળ કહે, આ અકર્મીએ પેલા નરોડાવાળા મોતીઆને કાલ રાતે એકલો દુકાનમાં સુવાડ્યો હતો! તે હરામી રૂપીઆ ત્રણસેની કાચળી ઉઠાવી ગયો, અમારે તો આ ગિરધરીઆ મૂળે લાગ્યો છે, તે આવા ચોંદાઓને દુકાનમાં લાવી સુવાડે છે. ખીજાઓ કહે, હશે જો ખતી તે ખરી પણ હવે વઢવું મૂકી તેની તપાસ (તજવીજ) કરો. પેલો મશકરો હિરાચંદ આ તરફાર સાંભળી મનમાં હસે છે, પણ કાંઈ બોલતો નથી. તેની ફાનત સાફ છે. પણ રૂપીઆ મોતીચંદ પાસેથી શી રીતે લે છે તે જોવા ઇચ્છે છે. પછી ગિરધર, હરખારમાંથી બે સિપાઈઓ લેઈ ઘોડે બેસી એક વાણીતરને સાથે લઈ મોતીચંદને ગાળો લાડતો, પોતાના જોરનો ઝોરતોર જણાવતો, અને સિપાઈઓને અગાડી ફેડાવતો, નરોડે જવા નીકળ્યો. મોતીચંદ ગિરધરને વેગલેથી આવનો દેખી બહુ હર્ષ પાડ્યો અને મનમાં વિચારવા લાગ્યો, કે શૈઠ કોઈક ઠેકાણે જતા હશે, તેથી અહીં આવ્યા છે. એ તો વાની મારી કાચલ, નહીં તો અહીં આવવા ક્યાથી! માટે ગમે તેમ કરીને પણ આજ

મારે એમને રોટલા ખવરાવવા. એમ વિચારી સારો જ્ઞાને સર્વેને પોતાના ઘેર તેડી લાવી ખાટલા પાથરી બેસાયા, અને ધરમાં જઈ જીને કહેવા લાગ્યો કે આજ આપણે ઘેર પરોણા આવ્યા છે. તેમને જમાડવાના છે. માટે ગમે તેમ કરીને પણ સારી રસોઈ કરજો, કારણ કે એને ઘેર મારે ધણી વખત જવું પડે છે. એટલું કહી બહાર આવી સર્વેને દાતણપાણી કરવા આપ્યા, અને એ હાથ જોડી ગિરધરને કહેવા લાગ્યો કે:—શેઠજી, શી આગા છે ! આજે મારાં ધન્યભાગ, કે આપનાં પગલાં મારે ઘેર થયાં. કામકાજ મુજ રાંકે સરખું હોય તે ફરમાવો, સેવક કરવાને તૈયાર છે. ગિરધર, મોતીચંદને પ્રથમ દેખીનેજ વઢવા તૈયાર થઈ રહી હતો, પણ વાણીતરે વારી રાખ્યો હતો, તે આ વખતે મોતીચંદનું બોલવું સાંભળીને એકદમ ખુબ જીરસાથી બોલવા લાગ્યો કે તારા બાપની કાચળી ઉઠાવી લાવ્યો છે ને વળી “શાણી સીતા” થઈ ફંદ કરે છે ? લાવ રૂપીઆ, નહિ તો જો પેલો ઝોરડો અને આ કોરડો ? એ ઝોરડામાં પુરી આ સિપાઈઓ પાસે માર મરાવી તારી પાસેથી રૂપીઆ લેઈશું. તું જાણતો હઈશ કે રૂપીઆ પચ્યા, પણ નથી કચ્યા શુરના બચ્યાના; એ તો સિંહ બચ્યાના છે. માટે જો ઇજત રાખવી હોય તો રૂ. ૩૦૦) છાનામાના પાછા આપ એટલે અમે અમારે ઘેર જઈએ. રૂપીઆની વાત સાંભળીને મોતીચંદ તો ત્યાં ત્યાં જ ઠરી ગયો, અને એકદમ ચિંતારૂપી ચિતા તેના ચિતમાં ફરી વળી, તેથી મૂખની પુરમી બળી ગઈ ને કાળી શાહી તે પર ઢળી ગઈ. મતલબ કે આવી રીતનું ખોટું આજીવન આપવાથી તે બિચારો ગભરાઈ ગયો—કાળો લઈ થઈ ગયો. કહ્યું છે કે:—

કેહારે—ચિંતાથી ચતુરાઈ ઘટે, ઘટે રૂપ ગુણ જ્ઞાન;
ચિંતા બડી અભાગિણી, ચિંતા ચિતા સમાન.

વળી તે વિચારવા લાગ્યો કે હું પ્રજા, આજ વગર અપરાધે મારા માથે આલ વૃદ્ધી પડ્યો છે. રૂપીઆ તો એના ગયા હશે, તેમાં કાંઈ બલ નહીં; નહિ તો એ કાંઈ જોવો તેવો નથી કે કોઈના પર ખોટું આજીવન ચલાવે, વળી, એને મારા ઉપર શક પણ આવે તેમાં કાંઈ નવાઈ નહિ, કારણ કે હું એકલો એની દુકાનમાં સૂતો હતો. હવે હું વિશ્વંકરનાથ ! શું કરવું ! તું જીવાડે જીવીએ, નહીં તો મરવા વખત છે. કારણ કે ના પાડું તો માને તેમ નથી અને હા પાડું તો આપવાનું ઠેકાણું નથી. જો મારી પાસે

રૂપીઆ હોત તો ધરના આપત પશુ આટલી બધી ફીકર કરત નહી, પશુ આતો ધર વેચ્યે પશુ પુરૂં થાય તેમ નથી. વળી મારો એટલો બહેવાર નથી કે કોઈ રૂપીઆ ધીરે, હે ભક્ત વત્સલ ભગવાન, આ તેલ મીઠું ને મરચાના કાચળામાંથી મારી ઇજત શી રીતે રહેશે ! તેં જન્મ આપ્યો ત્યારે આવો નિર્ધનીઆ કેમ આપ્યો ? પ્રભુ ! પ્રભુ ! પ્રભુ ! મને તો મરવા સિવાય બીજો ઉપાય સૂઝતો નથી એમ વિચારી ત્યાંથી હળવે હળવે ધરમાં આવ્યો. સ્ત્રીને આ વાતની કાંઈ ખબર નથી. એ તો બિચારી જીજ્ઞસાભાવ લાવવાની અને રાંધવાની ખટપટમાંજ હતી. તેણે મોતીચંદને કહ્યું કે સ્વામીનાથ, રસોઈ તૈયાર ગઈ થઈ છે. હવે ચૂરમુ ખાડવા બેસું છું મારે સાકર લેઈ વહેલા આવો, બશેર લી હું મારા નાકનો કાંટો મૂકીને લાવી છું, તેની ચિંતા રાખશો નહીં. મોતીચંદની હાલત આટલી બધી ખરાબ છતાં સ્ત્રી ચતુર હતી કે તેણે માગી તાગીને તથા ઉછીનું લેઈને પશુ રસોઈ ઉમદા બનાવી હતી. સુભાર્યા તેઓનું નામજ. કહ્યું છે કે મનહર છંદ.

ધરમાં ન હોય ખાવા, ઘર જો પડેણા આવ્યા,
લાવી ખવરાવે એવી જેની હોંશિઆરી છે;
પતિની તો કરે સેવા, ઘરે વેણુ શીર પર,
મૂખ કેરી વાણી જણે, સાકરથી સારી છે;
ખાવા ખાણુ ખાસી તોય, કહે મિષ્ટ મેવો પામી,
ખામી નહી વસ્તુ તોય, હસ્ત મુખ જારી છે.
'મોતી' વિદ્યા વિનોદથી, પતિ રાજરાજ રાખે;
એવી નારી સ્વર્ગ થકી, સાત મુખાકારી છે.

વળી કહ્યું છે કે:—

શ્લોક.

સામાર્યા યા મૂર્ચી દક્ષાત્સામાર્યા યા પતિવ્રતા ॥

સામાર્યા યા પતિપ્રીતાત્સામાર્યા સત્ય વાદિની ॥

અર્થ—જો પવિત્ર કામ કરવાને ચતુર અને પતિવ્રતા હોય, તેમજ પોતાના પતિમાં જેની અખંડ પ્રીતિ હોય અને હમેશાં સાચું બોલતી હોય તેનું નામ ભાર્યા. મોતીચંદ ત્યાંથી બોલ્યા, ચાલ્યા વગર ચોટા તરફ ચાલ્યો અને ત્યાં જઈને સાકરને બદલે વાણિઆની સમસ્યાની સાકર (અફીણ) એક રૂપીઆભાર લઈ લુગડાંના છેડે બાંધી મરવાના મનસુબે ગામ બહાર ચાલ્યો. હવે અહીં રસોઈ તૈયાર થઈ છે. માટે સ્ત્રી સાકરની વાટ

જોઈ બેઠી છે, પણ આવતાં વાર થઈ તેથી પુત્ર-પુત્રીને સામા મોકલ્યા. તેમને લાગેળમાં મોતીચંદ મળ્યો તેને ઓકરા બેઠ વળગી પડ્યાં અને કહેવા લાગ્યા કે—આપાજી, રસોઈ ફરી જમ્ય છે, માટે સાકર લેખને વહેલા ઘેર આવો. મોતીચંદ, ઓકરા સામું સમસમાકાર જોઈ રહ્યો છે, પણ કાંઈ બોલતો નથી. અને આંખમાંથી ટપક ટપક આંસુ પડતાં જમ્ય છે, આથી ઓકરાએ પણ બાપને રોતો જોઈ રોવા માંડ્યું હવે મોતીચંદને કાંઈક ક્યા આવી તેણે વિચાર્યું કે મરવા વગર તો છુટકો નથી કારણકે પેલા ઘર આગળ મોટા જમ બેઠા છે, તે જીવતાં મારી નાખે તેવા છે. એમને હાથે આમર શુભાવી મરવા કરતાં મારે હાથે મરવું શું ખોટું. પણ ઘેર જઈને બાપડી સ્ત્રીને ઓકરા લખાવતો આવું અને તેને હીમત આપતો આવું. એમ વિચારી ઓકરાને છાનાં રાખી ઘેર આવ્યો. ઘરમાં સ્ત્રી ચતુર હતી. તેથી તે તરત ચેતી ગઈ. તેણે વિચાર્યું કે—આજ સ્વામી, શીકવડે જણાય છે, માટે નક્કી આજે કાંઈ અવનવો બનાવ બન્યો છે, અને મરણ ઉપર વાત આવી છે તેથી તે બોલી કે સ્વામીનાથ ! આટલા બધા દીલગીર કેમ છો ? એવડું બધું શું દુઃખ આવી પડ્યું છે કે આમ બાવરા બની ગયા છો. હોય ! સુખ દુઃખ તો માણસને માથે આવે જ, પણ મરદ થઈને આમ હરખડી (હીમત હારી) શું જાઓ છો ? કહેવત છે કે—

“હીમત સો મરદા અને મદદે ખુદા” માટે હીમત રાખો. હીમતની કીમત નથી. હીમત ગમે તેવા દુઃખને પણ સહારે છે. માટે હીમત રાખી મને ખરી હકીકત કહો, મને નહી કહો ત્યારે ખીજ કેને કહેશો ? હું તમારા અર્ધઅગની ધણીઆણી છું તો અર્ધદુઃખની પણ લાગીએણ છું. મોતીચંદ કહે, આ ઓકરાં તને સોપુ છું માટે તેને જાળવજો (એમ કહી છાતીઘાટ રૂઢ કરે છે) ઝવેરીમાર્ષ—(ડસકાં ભરતી ભરતી) સ્વામીનાથ, તમે રૂઓ તો તમને મારા સમ છે દાદીઆળા થઈને રૂઓ છો શું ? હીમત રાખીને મને એકવાર વાત તો કહો ? પરમેશ્વર સહુ સારા વાના કચે જીઓને માટા મોટા હરિશ્વર, નળ, પાંડવ અને રામ સરખાને પણ કેવા કેવા દુઃખ પડ્યા હતા ! તેઓએ જો હીમત રાખી હતી તો પાછું સુખ મળ્યું હતું, માટે હીમત રાખી મને વાત કહો, રામે વાદરાને (હનુમાનને) વાત કરી હતી તો તેણે સીતાની શોધ કરી આપી, મોતીચંદ કહે અરે, શી વાત કહું ? કાંઈ કહેવા જેવું નથી પેલા મેમાન આવ્યા છે તે મારો જીવ લેવા આવ્યા

છે. એના રૂ. ૩૦૦) કાંઈ લેઈ ગયું છે. તે આપણી પાસેથી લેવા આવ્યા છે. હું એની દુકાનમાં આજે એકલો સૂઈ રહ્યો હતો, તેથી મારા માથે નાખે છે. આપણને તો એવો ચોરીનો માલ ખપતો જ નથી. તથાપિ આપણું ગરીબનું કહેવું કાંઈ માનશે નહિ પણ સૌ મોટાની રહેમાં તથાક્રમે એવું સાચું માનશે. હવે આપણે ખાવા અનાજ નથી તો એટલા રૂપિયા ક્યાંથી લાવી આપવા ? ને નહીં આપીએ તો એ મને મારી નાખ્યા વગર છોડે તેમ નથી તો મારે મરવું શું ખોટું, આ વગર ખીન્ને ઉપાય નથી. (એમ કહીને ત્યાંથી ઉઠવા જાય છે એટલે છોડ્યા બાકી પડે છે. અને રોક્ષણાણુ થઈ રહે છે) ઝવેરીખાઈ—(સજળ નેત્રે) સ્વામીનાથ, તમને આ છોડાની પણ દયા આવતી નથી ! તમારા કરતાં તો પંખી સારા કે બચ્ચાં ઉપર ધણું હેત રાખે છે, તમે અમને કોના વહુ મૂકા છો ! અમારે કોના આધારે દહાડા કાઢવા ! “ઉંચો આજ ને નીચી ધરતી” એ સિવાય ખીન્ને કાંઈ આશરો નથી. અમને રાંકને આમ સમુદ્ર બેટમાં મૂકી જવાનું ઇચ્છો છો ? ધરમાં એક દિવસનું તો ખાવા છે નહિ તો અમારે શી રીતે દહાડા કાઢવા ? માટે પ્રથમ અમને ઝેર પાચો એટલે અમારે પાછળ ભૂખે મરવું પડે નહીં.

મોતીચંદ કહે—જગતમાં આટલી રાંડીરાંડી શી રીતે દહાડા કાઢતી હશે ? વળી દોકરો પણ મોટો થવા આવ્યો છે, તો તારે ઝાઝી મુદત દુઃખ વેઠવાનું નથી અને મને જીવે સુખ પડે તેમ નથી માટે મર્યા વગર છુટકો નથી. ઝવેરી-ખાઈ કહે સ્વામીનાથ ! કહ્યું છે કે—“આત્મધાતી મહાપાપી” વળી શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—આત્મધાત કરનારના સાત ભવ એવાને એવા જાય છે. તો સાત ભવ દુઃખ વેઠવા કરતાં એક ભવ દુઃખ વેઠવું શું ખોટું ? દમયંતીને માથે હારતી ચોરીનું આજ આજનું હતું પણ તે આત્મધાત નહીં કરતાં જીવતી રહી હતી, અને તેનામાં સત્ય હતું; તો તેના માથેથી આજ ઉતર્યું હતું. માટે ને આપણામાં સત્ય છે તો આખરે સત્ય તરશે, સત્યનો બેલી ધંધર છે. તો તે સત્યનું ખીરક રાખશે. કહ્યું છે કે “સત્યમેવ જયતે” અથવા આખરે સત્ય તરે છે માટે હીંમત રાખી જીવ ઉગારો અને આજ ઉતારો. મુઆ પછી આજ ઉતરશે નહીં. કદાપિ તમે મરશો તો અમે પણ તમારી પાછળ ત્રણે જણુ મરીશું. તો તમને સ્ત્રી હત્યા તથા બાળહત્યા ધાગશે, વળી માથે આજ પણ રહેશે. માટે તમે ગીરધરને જધને કહે કે અમારે

એક ચારણનું દેવું હતું તેને આપવા સારું તમારી કોથળી હું લાવ્યો છું. પણ તે રૂપીઆ હજી તેને આપ્યા નથી. ધરમાં પડ્યા છે. એમ કહી તેને જમવા ઉઠાડો, એટલે હું બહુ પૂરું કરીશ, એની ફીકર મારે માથે, તમે કાંઈપણ કરશો નહીં. મને એક ઈલાજ સૂઝ્યો છે. માટે તાકીદથી જમને સર્વ મેમાનને જમવા તેડી લાવો, રસોઇ ઠરી જાય છે. આથી મોતીચંદને કાંઈક હીંમત આવી તેથી ટટાર થઈ હળવે હળવે ગીરધરની પાસે જમને કહેવા લાગ્યો કે શેઠજી, મારે એક મહા વસમા ચારણનું દેવું હતું, તેને આપવા સારું તમારી કોથળી લાવ્યો છું. પણ હજી તેને રૂપીઆ આપ્યા નથી. તમારાં નસીબ મોટાં તેથી તમે તરત ને તરત, વાંસે આવ્યા છો. માટે તે રૂપીઆ તમને પાછા આપીશ. પણ ઘેર રસોઇ જમો તો આપું. તમે મારે ઘેર આવવા ક્યાંથી. ગિરધર કહે અરે લુચ્ચા, તું તારા કંઈ મુકી દે અને ઝટ મારા રૂપીઆ આપ. હું તને સારી ચેટ જાળવું છું. તારું ચોરનું અનાજ ખાવું મને ધટિત નથી. માટે જ તાકીદથી અમારા રૂપીઆ લઈ આવ, નહીં તો પછી મારે મારીને લેઈશું. તું વાણીઓ થઈને આવ્યા કસબ શીખ્યો છે. હવે હાથમાં ખાતરીયું લે ને ચોરીનો ધંધો કર. મોતીચંદ કહે- શેઠજી. તમારી કોથળા તમને સીલબંધ પાછી આપીશ પણ મારા ઘેર જમાડ્યા વગર નહિ આપું, વાણીતર ગીરધરને કહે કે—શેઠજી, આપણે કાંઈ વધારે જોઈએ બોલવાની જરૂર નથી. આપણે આપણું કામ કાંઈ રીતે કળબળે સમજાવીને કાઢી લેવું જોઈએ. માટે ઉઠો જમી લઈએ;

પછી મોતીચંદે સર્વે મેમાનને સારી રીતે જમાડ્યા અને ખાટલા પાથરી સુવાડ્યા. ગિરધર, રૂપીઆનું વારંવાર કહેવા જાય પણ વાણીતર વારી રાખે. હવે મોતીચંદ, જીને કહે છે કે આપણે હવે શો ઉપાય કરીશું ? લક્ષ્મીની ખોટી લાલચ દીધી પણ પાસે એક ખોટી બદામ નથી. આજ મોટા સિંહને વકાર્યો અને કાળીનાગ બંનેયો. ઝવેરીખાઈ કહે સ્વામીનાથ, તમે ગજરાશો નહીં. હું બતાવું તે ઉપાય કરો. અહીંથી એક ગાઉ ઝુમખા કરીને ગામ છે. ત્યાંના જસો વાણીથો તેના દીકરાનું વેવીશાળ આપણી દીકરી વેરે કરવાનું આપણને કહેતો હતો. અને એક હજાર રૂપીઆ આપવાનું કહેતો હતો પણ આપણને દીકરીના (કન્યાક્રિયાના પૈસા) લેવાની ખીલકુલ લાલચ નહોતી. પણ પરમેશ્વરે આ જોગ મેળવ્યો તો આપણે શું કરીએ ? માટે તેને ઘેર તમે જાઓ. અને રૂા. ૩૦૦) લઈ દીકરીનું વેવીશાળ કરી આવો.

અને જેટલા રૂપિયા ગિરધરને આપવાના છે, તેથી એક પાંચ પથ્ર વધારે લેશો નહિ; દીકરીનો પૈસો આપણે હરામ બરાબર છે. હવે જાઓ તાકીદ કરો. મોતીચંદ પેલા જસા વાણીઆને ઘેર જઈ ન છૂટકે દીકરીનું વેવીશાળ ક્યું. જસાએ એક હજાર રૂપિયા લાવી મોતીચંદના હાથમાં મુક્યા, મોતીચંદ કહે. મારે રૂ. ૩૦૦)નો ખપ છે. માટે વધારાના રૂપિયા પાછા લ્યો. મોતીચંદ બાકીના રૂ. સાતસો પરાણે (મુશીબતે) પાછા આપ્યા. મોતીચંદ રૂપિયા લઈ ઘેર આવ્યો અને ગિરધરને બોલાવી ગણી આપ્યા. રૂપિયા લઈ ગિરધર કહે—જાણીશ છે તને, તું આવા કીસમ શીખ્યો છે ! કાંતો ગળેફાસો ખાઈ મર કે કુવે પડી મર, તે વાણીયાની જાતને લજવી ! વાણીયાતરે ગિરધરને બોલતો અટકાવ્યો. ગિરધર કહે જેમાં રૂપિયા ભરેલા હતા, તે ઠાલી કાઢળી લાવ. મોતીચંદ કહે એ તો બોલાઈ ગઈ. પછી ગિરધર રૂપિયા લઈ ઘોડેસવાર થઈ ચાલતો થયો અને દુકાને આવી રૂપિયા પછાડ્યા. જાણે કમાઈ આવ્યો હોય નહિ ! રૂપિયા મુકી પોતાની બઢાઈ હાકવા ને મોતીચંદને માળો લાડવા લાગ્યો. રૂપિયા લાવ્યાની વાત જાણી પેલો હીરાચંદ સીલખંધ કાઢળી લઈ બહાર આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે અલ્યા ગિરધર, રૂપિયા ક્યાંથી લાવ્યો ? પેલા બિચારા ગરીબ મોતીચંદનું તે ધર માયું. ગોપાળ કહે. મારું નાણું મળ્યું તેની તને અદેખાઈ આવે છે ? હીરાચંદ કહે મોતીચંદના ધરમાં ખાવા અનાજ તો નથી. અને રૂ. ૩૦૦) ક્યાંથી લાવી આપે ? હીરાચંદ પેલી હાથમાની કાઢળી ઝટ પછાડી અને કહ્યું કે ઝોળખ આ કાઢળી તારી ખરી કે નહિ ? કાઢળી દેખી બંને ભાઈઓ ઝાંખા પડી ગયા. આ રકઝકમાં બધું મહાજન ભેગું થયું. અને ગિરધર ગોપાળને ઠપકા દેવા લાગ્યું અને કહેવા લાગ્યું કે એ રૂપિયા મોતીચંદને પાછા આપી આવો. મહાજનના કહેવા મુજબ ગિરધર રૂપિયા લેઈ નરોડે ગયો. ગિરધરને આવતો દેખી મોતીચંદના હાંજા ખુબ નરમ થઈ ગયા. તેણે ધાયું કે વળી એનું શું ગયું હશે કે લેવા આવ્યો ! હવે તો આપવાનું ધરમાં કાંઈ નથી; મોતીચંદને ઉદાસ દેખી ગિરધર શેઠ કહે. શેઠજી ગભરાશે નહીં. આ રૂપિયા તમારા પાછા લ્યો. અમારી કાઢળી અમને જડી છે. મોતીચંદ કહે શેઠજી. ગરીબની શી મરકરી કરો છો ? મારા ધરમાં ખાવા દાણા નહિ તો રૂ. ૩૦૦) આપવાના ક્યાંથી હોય ? માટે તમારા રૂપિયા તમને પાછા આપ્યાં, એમાં મેં પાડ ક્યો નથી, પણ તમારી ચોરી કરી એ મોટો ગ્રન્હો ક્યો છે. માટે કરગરીને કહું છું કે તમારા રૂપિયા લેઈને તમે તમારા ઘેર જાઓ. ગિરધર કહે શેઠજી, હું

નક્કી કહું છું કે મારી કાથળી જડી માટે માફી માગીને કહું છું કે તમારા રૂપીઆ પાછા લ્યો. તમને વગર વાંકે દુઃખ દીધું એ મારી મોટી ભૂલ થઈ છે. ગિરધરે ધણી કાલાવાલા કર્યાં પણ મોતીચંદે રૂપીઆ પાછા લીધા નહીં તેથી તે રૂપીઆ લેઈ પાછો ઘેર આવ્યો અને મહાજનને કહેવા લાગ્યો કે મોતીચંદ રૂપીઆ પાછા લેતો નથી માટે મહેરબાની કરીને તમે સંધરાવો. એમ કહી તે રૂપીઆ મહાજનને સોંપ્યા. મહાજનને મોતીચંદને તેડાવી પાછા આપવા માંડ્યા. તેણે કહ્યું કે-એ રૂપીઆ મારે ખપતા નથી. એ તો કન્યા-વિક્રયના પૈસા છે, એ દીકરીનું વેવીશાળ અણગમતે ઠેકાણે કરીને રૂપીઆ એમને આપવા સારૂ લીધા છે. માટે તમે મહાજનને રૂપીઆ જોના લીધા છે, તેને સંધરાવો અને વેવીશાળ ફેંક કરાવો તો હું એ રૂપીઆ લઉં અને તમારો મોટો ઉપકાર માનું. મહાજન કહે. આપણા વાણીઆ-બાહાણના વેવીશાળ ફેંક થાય નહીં. મોતીચંદે રૂપીઆ પાછા લીધા નહીં, તેથી તે બાબત મહાજન મહાવિચાર-વમળમાં પડ્યું, અને શહેરમાં જેઓ વૃદ્ધ અને શુદ્ધિશાળી હતા તેમનો અભિપ્રાય પૂછવા લાગ્યું. આખરે ડાહ્યાભાઈ કરીને એક વૃદ્ધ વણીક મંળી આવ્યો. તેણે કહ્યું કે હું એ બાબતનો બ્યાજખી ન્યાય કરી શકીશ. પણ ગિરધર ગૃહસ્થ છે, તેથી તેને અયોગ્ય લાગે તો તે ઠરાવ કશુંલ કરે નહીં. માટે એ બન્ને જણા પાસે દસ્તાવેજ કરાવી લ્યો કે પચ-મહાજન જે ઠરાવ કરે તે પ્રમાણે અમારે ચાલવું અને તે પ્રમાણે ન ચાલીએ તો મહાજન કરે તે શિક્ષાને પાત્ર થઈએ, ડાહ્યાભાઈના કહેવા પ્રમાણે મહાજન ગિરધર અને મોતીચંદ પાસે દસ્તાવેજ કરાવી લીધા. ત્યાર-બાદ તે વિચિક્ષણુ પુરૂષની સંમતિથી મહાજનને નીચે પ્રમાણે ઠરાવ કર્યો કે ગીરધરની દીકરીનું વેવીશાળ મોતીચંદના દીકરા વેરે કરવું અને તેની પહેરામણીમાં રૂ. ૩૦૦ ગીરધરે મોતીચંદને આપવા. આ ઠરાવ સાંભળી સર્વ કોઈ ખુશ થયું અને વાહવાહ કહેવા લાગ્યું. ગિરધર અને મોતીચંદ પણ ધણી ખુશ થયા કારણકે એક ધનવંત તો બીજને સત્યવત્ હોતો. તેજ વખતે ગિરધરે પોતાની દીકરીનું વેવીશાળ મોતીચંદના દીકરા વેરે મોટા આનંદથી કર્યું અને રૂ. ૩૦૦ ગિરધરે મોતીચંદને પહેરામણીમાં આપ્યા. (જે રૂપીઆ તેણે મોતીચંદ પાસેથી લીધા હતા તે જ) આ વખતે સત્યના વાળ મોટા સરૂથી વાગવા લાગ્યા ! આ પ્રમાણે મહાજનને રૂ. ૩૦૦) ની રકમ મોતીચંદને પાછી સોંપાવી પણ આ રૂપીઆ મોતીચંદના ઘરના નહોતા, એ તો ઝુમખા ગામના જસા વાણીયા પાસેથી પોતાની દીકરીનું

ઉત્તરાર્ધ] • તે પશુ આખા નગરમાં, ક્યો બહુ બહુ હામ, ૪૩૭
નજર કરીને નિરખ્યું, (પશુ) મળ્યો ન અવગુણવાન. ૪૩૬

વેવીશાળ કરી લીધેલા (કન્યાવિક્રયતા) હતા, તે પાછા આપવાનું તેણે ધાર્યું, વેવીશાળ ફેક કરવા સંબધી તો મહાજને પ્રથમથી જ ના પાડી હતી, તથાપિ પોતાની ધંધાથી મહાજન પાસે જસા વાણીયાને બોલાવરાવી મહાજન સમક્ષ રૂ. ૩૦૦) તેણે પોતાના જમાઇને પાધડી તરીકે પાછા આપ્યા અને લાળા વડે ચએલા કાળા હાથ સાથુ વડે ધોઇ સાફ કર્યા. વાંચનાર ! સત્યનું કેટલું અધું પ્રખળ ! જે મોતીચંદને ઘેર બે હજાર રૂપીઆ આપવા છતાં પશુ કન્યા આવી શકે તેમ નહોતું. તેના ઘેર રૂ. ૩૦૦)ની પહેરામણી લઈ એક સારા ગૃહસ્થની કન્યા આવી, માટે સત્ય સર્વદા વિજયવંત હોય છે (દર)

(૯૩-૯૪)

અપાર પારત્રાસ્ય । તારણં પોતકારણમ્ ॥
તથા સંસાર પારાય । ધર્મ એવં હિ કારણમ્ ॥ ૯૩ ॥
ધર્મેણૈ વ ચિવર્ચન્તે । ધનાનિ ચિમવાનિ ચ ॥
તસ્માત્સુધર્મમાથે હિ । પરત્રાત્સુહાર્થિના ॥ ૯૪ ॥

અર્થ—અપાર એવા મહાસાગરમાં વહાણુ એજ મોટું સાધન છે, તેવી રીતે સંસારરૂપી સાગરનો પાર પામવા માટે ધર્મ એજ સુખ્ય આધાર છે, કારણ કે ધર્મથી ધન અને અનેક પ્રકારના વૈભવની વૃદ્ધિ પામે છે. તે માટે આલોક તથા પરલોકમાં સુખને અર્થે હુમેશાં પવિત્ર ધર્મને મનના પ્રેમભાવથી આદરવો. આરાધવો; કે જેથી ઉભય લોકમાં પરમ સુખની પ્રાપ્તિ થાય. (૯૩-૯૪ ચુગમ)

ભાવાર્થ—સર્વ શાસ્ત્રો તથા સમગ્ર વિદ્યાનો તથા દરેક મતાવલંબીઓ તેમજ મુનિમહાત્માઓ પોતપોતાના વિવિધ વાણત્રીથી પોકારે છે કે:-હે સુત વિવેકીજનો ! ધર્મ કરો. ધર્મના ફળ રૂઝાં છે, ધર્મ કરનાર મહાસુખ પામે છે-એમ દરેકજણ પોકારે છે. પશુ કોઇ પુછે, કે ધર્મ શા માટે કરવો ? ધર્મ કેવો કરવો ભોમ્મ ? ધર્મ કેમ કરવો ? તેને માટે આપણે એટલું જ કહીશું, કે જેમ કોઇ મનુષ્ય મહાસાગરમાં પડી ગયો હોય, તેને કિનારો પામવાની ઉત્કંઠા કેટલી બધી રહે છે તે શા માટે ધંધા રાખે છે ? કેવી ધંધા રાખે છે, ને કિનારો પામવા કેવો ને કેટલો ઉત્તમ કરે છે ? તે સર્વ કોઇ જાણે છે. જે સમયમાં પ્રાણી સમુદ્રમાં પડે છે, તે સમયની તેની સ્થિતિ કેવી ભયંકર હોય છે, તરવા માટે તે કેવાં ફાંફાં ને તરફડીયા મારે છે, તે

સમયનું દુઃખ તેનેજ જાણવા દો. તે દુઃખની કલ્પના સર્વજ્ઞ સિવાય બીજો લાગ્યેજ કરી શકે, તેમ આ જીવાત્મા પણ અનંત અને અપાર ભવસાગરમાં કુપ્પી ગયેલો છે, તેને મોક્ષ બંદરે પહોંચાડવા માટે ધર્મ એ વહાણરૂપી સખળ સહાયકારી અમુલ્ય સાધન છે, તે સર્વ કોઇ જાણે છે. તો ધર્મ કેવો કરવો ? શરીરને શાંતિ કરવા માટે દવા તો કરવી પણ કેવી કરવી ? કારણ કે એક દવા રોગ મટાડનારી છે, અને બીજી એક દવા રોગ વધારનારી હોઇ મૃત્યુ નજીક લાવે છે; તેમ ધર્મને માટે પણ સમજવું. એક ધર્મ અધોગતિમાં લઈ જનાર છે અને એક ધર્મ ઉચ્ચગતિએ લઈ જનાર છે; દુનિયામાં કેટલેક સ્થળે તો મનથી માન્યો તે ધર્મ અગર પોતાના વંશપરંપરાનો ભવહાર તે પણ એક જાતના ધર્મ તરીકે જ જગતમાં મનાય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

દુહા—જે રાણીને જે ગમ્યું, તે તેના આચાર;

ધર્મ ગણી દેવી કને, કરે મનુષ્ય સંહાર.

રૂચી પ્રમાણે મનુષ્યની, ઉપજ્યા ધર્મ અનેક;

એક અહિંસાને લાજે, અર્થમેધને એક.

એક જ નદી તળાવ નહિ. દુકાન પણ નહિ એક;

ધરતી ઉપર ધર્મના, એમજ પથ અનેક.

એમ અનેક ધર્મપથો અવની ઉપર છે, કેટલાએક તો હિંસાનેજ ધર્મ સમજે છે, કેટલાક પોતાના કુળવ્યવહારને ધર્મ સમજી લે છે, પણ એ માન્યતા ખોટી છે. ધર્મની વ્યાખ્યા એવી છે કે:—જીવાનામઘપતનાદ્ધારયતી તિ ધર્મઃ ।

અર્થાત્—આ સંસારરૂપી મહાભયંકર સાગરમાં પડતા પ્રાણીને ધારી રાખે તે ધર્મ. જેથી શરીર શાંત થઈ નિરાગી અને તેજ દવા ખરી-દવાનું છુદ્ડજનોએ બતાવ્યું છે, કસાર્થ લોકો પોતાના હથીઆરો—ધુરા લઈ બિચારાં અનાથ પ્રાણીનાં ગળાં કાપવા જાય છે, તે પણ બતાવે છે કે આ અમારો કુળધર્મ છે. વળી કેટલાક લોકો દશહારને દિવસે ધર્મને બહાને પશુવધ કરે છે, છતાં કહે છે કે એતો અમારો ધર્મ છે. વળી કેટલાક દયાના હિમાયતીઓ અમારો ધર્મ દયાવાન છે, એમ પોકારનારા હોઈ પ્રજુને નામે થતી કેટલીક હિંસાઓ થવા છતાં એ હિંસાના પ્રસંગોને ધર્મરૂપે માને છે. આવી રીતે પ્રજુના નામે થતી હિંસાઓ પ્રજુપદ પ્રાપ્ત કરવામાં શું સહાયશુભ થતી હશે ? પુત્રને મારીને રાજકીય સાર્વભૌમ સત્તા મેળવવાનો મિથ્યા મનોરથ વાળખી—યોગ્યતાભર્યો ગણાતો હશે કે ? ના, ના,

કદિજ નહિ. જ્યાં હિંસા ત્યાં પ્રભુપદની પ્રાપ્તિનો અસંભવ જ છે. જ્યાં અગ્નિ હોય ત્યાં શીતળતા ક્યાંથી ? તો હવે જગતમાં ધર્મ કયો ખરો ? તે અટપટો પ્રશ્ન ઉભો થાય છે. સર્વ મનુષ્યો, અને દરેક પંથના નેતાઓ, સર્વ મુનિમહાત્માઓ, સંતસાધુઓ છાતી ઠોકીને હિંમતથી પોકારશે કે અમારોજ ધર્મ ખરો છે, શ્રેષ્ઠ છે, ઉત્તમ છે, સર્વોત્તમ છે અને મોક્ષપદ આપનારો છે; પણ કોઈ એમ નહિજ કહે કે અમારો પંથ અધર્મી છે, દુર્ગતિ દેનાર છે, ભવભ્રમણમાં ભટકાવનાર છે. આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ છે, આ પ્રમાણે સર્વ પ્રકારનાં વાજત્રો એકસરખા સુરે વાગવાથી સત્ય તો અદ્ધર હવામાં ઉડી જાય છે; પણ વિવેકશુદ્ધિથી મધ્યસ્થભાવે વિચારતાં સત્ય જણાઈ આવે છે. પણ જ્યાં પક્ષપાતનું અધિર રાજ્ય વર્તે છે, અને ખુની અલ્લાહીદીનની માફક જેને એકજ ચક્ષુ અને એકજ કાન છે, ત્યાં સત્ય શું ? ન્યાય શું ? નીતિ શું ? અરે તે સર્વ તો નાશ પામે છે. પછી ભલે તે સાધુ હોય કે સંસારી હોય, ગૃહસ્થ હોય કે ગરીબ હોય, પણ જ્યાં પક્ષપાત થયો કે સર્વ પ્રકારનું સત્ય પાણીમાંજ ડુબ્યું સમજવું. અરે ! કેટલાએક પંથના કદાચહી-પક્ષાન્ધ સાધુએ પોતાના આશ્રીતોને એવાં તો મજબુત નાશ પકડાવી દીધાં છે કે:-“મારૂં એજ સાચું, બાકી બધું ખોટું; છગન મગન જે સોનાના ને ગામના છાકરા ગારાના.” એ પ્રમાણે ઠસાવી હર્ષ ખોટી માન્યતા મનાવી છે, વળી તે માન્યતારૂપી મજલાની મજબુતી માટે એવા તો અદ્ધુત રચનાવાળા ગ્રંથો રૂપી મહારતુભો ખડા કરવામાં આવ્યા છે કે મગદુર નહિ કે એકપણ ઘેટું તેમાંથી છુટવા પામે; અને તે મજલો-માળો કદિ પડે પણ નહિજ.

ધર્મ કયો ને કયા છે ? એ આપણે ગંભીરતાથી તટસ્થભાવે વિચારીશું તો તેનું રહસ્ય સમજાશે. જ્યાં રાગદ્વેષની પરિણતી ઝાઝી હોય, ને મોહની મારામારીનું જોર કમતી હોય, દરેક પ્રાણીમાં દ્યા અને દ્યાનુજ મુખ્ય પ્રકરણ હોય, તે પણ વાણીમાત્રમાં નહિ, પણ વર્તનમાં ઉતરેલું હોય અને જ્યાં જૈન એટલે વિજ્યનો કંઠો વાગતો હોય છે, જ્યાં આ પામર જીવાત્માને અપૂર્વ જ્ઞાતિ પ્રાપ્ત થતી હોય, તેજ પવિત્ર ધર્મ છે, તે હમેશાનું મંગલિક છે, અને તેજ આચરણીય ને કર્તવ્ય છે. તેને માટે શ્રીવીરપ્રભુએ દશવેકાલિક સૂતના પ્રથમ અધ્યયનની પ્રથમ ગાથામાં કહ્યું છે કે:-ગાથા. ગાથા—ધમ્મો મંગલ મુકિટં । અહિંસા સંજમા તવો ॥

દેવાવિતં નમસંતિ । જસ્સ ધમ્મે સયા મણો ॥

અર્થાત—ધર્મ એ ઉત્તમમાં ઉત્તમ મંગલિક છે, કે જે ધર્મ અહિંસા સંયમ અને તપમય હોય એવા પરમપવિત્ર ધર્મને અંગીકાર કરનાર તથા જેનું મન હમેશા ધર્મમાં જ રમી રહેલું છે તેને દેવો પણ નમે છે. તે વિષે કહ્યું છે કે

હુહા—અધર્મ પરપીડા વિષે, સુધર્મ પરઉપકાર;
દધીમાં માખણ જેમ છે, સર્વ ધર્મના સાર.
ધર્મ વૃથા ભક્તિ વિના, ભક્તિ ધર્મ રહિત;
લીંત વિના પાચો વૃથા, પાચાવિના શી લીંત.
આપે ભુકું આપનું, કોઇ ન ચાહે ચિત્ત;
સૌ ધરૂં સ્વર્ગે જવા, નહિ કો નરક નિમિત્ત.
ડરે પાપથી પ્રભુ ભજે, તે સહુ ધર્મી ધાર;
જેમ થાપણ સાચવે, શાણા સહુ સાહુકાર.
ભાવભેદથી ધર્મના, ભાસે ભેદ અનેક;
સર સરિતા ને વાવ કુવા, નીર એકનું એક.

એમ જ્યાં પરપીડા છે ત્યાં અધર્મ છે, અને પ્રાણી વિષે દયા, પરોપકાર વૃત્તિ ત્યાં જ ધર્મ છે; ધર્મ કરવો એ દરેક પ્રાણીનું કર્તવ્ય છે. ક્ષુધાની શાંતિ માટે ભોજનની જરૂર છે, તેમ આત્માને પરમ સુખની પ્રાપ્તિ માટે સદ્ધર્મસેવનની જરૂર છે. તે વિષે રાજર્ષિપ્રવર ભતૃહરિએ નીતિશતકમાં સાફ કહ્યું છે કે—

“સર્વ ધર્મને વિષે જેનો વિધિ હજીયો નથી; એવો આ પવિત્ર મોક્ષનો માર્ગ છે કે પ્રથમ તો પ્રાણીની હિંસાથી નિવૃત્તિ એટલે સર્વ પ્રાણીનો ત્રિમે બચાવ કરવો, તથા પરદ્રવ્યના અપહરણમાં સંયમ એટલે મનોનિગ્રહ કરવો, પારકું દ્રવ્ય લઇ લેવું, તે પરાયા પ્રાણી હરવા ખરોખર છે. માટે પરદ્રવ્યહરણનો સદા ત્યાગ કરવો. અને હમેશા સત્ય વાક્યો ઉચ્ચારવાં, એમ સત્યતાથી વર્તવું. કારણકે સત્યવંત પુરૂષો હમેશાં સત્ય સુખ મેળવે છે. અને શક્તિ મુજબ યોગ્ય કાળે સુપાત્રે દાન દેવું, તથા પરસ્પરી સબંધી કથાથી પણ મુંઝા અને વિરક્ત રહેવું. એટલે વૃત્તિ ચોખી રાખી સદાચારી ને સંયમી બનવું, ચક્ષુમાંથી ઝેરી ભાવના કુકલ્પનાનો ત્યાગ કરી અભિદષ્ટિ રાખવી, કૃપાની નજર બનાવવી. આશાપ્રવાહ જેમ અને તેમ ઝોછો કરવો, આશા લિપ્તુકી એવી તો જોરાવર છે કે દરેક પ્રાણીને પોતાના પાશમાં પકડી રાખી યથેચ્છ રમાડે છે, રંજાડે છે. માટે અતિ વેગવાન વૃષ્ટા નદીના

તરંગમા નહિ તણાતાં સદા સંતોષી થવું, અને સદ્ગુણો વિનય કરવો, કારણકે નમ્રતાથી સર્વ ગુણની સંપ્રાપ્તિ થાય છે. અને સર્વ પ્રાણીઓને વિષે અનુકંપા એટલે દયા-મયા રાખવી, ગરીબોની દુવા લેવી, તે દુવા વેલની દવા કરતાં શ્રેષ્ઠતમ ને સર્વોત્તમ ગુણકારી છે વેલની દવા તો કિંમત વડે પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે પણ માત્ર શારીરિક રોગનેજ હરે છે, પણ આ પરોપકારરૂપી ગરીબોની દુવા તો શારીરિક અને આંતરિક એમ ઉભય રોગોને હણવા મહાસમર્થ થાય છે. તથા દાન, શીલ, સત્ય, સંતોષ, તપ અને ભાવના, એવા ધર્મના મુખ્ય માર્ગો કહેલા છે; એ માર્ગે જઇ અનંત જીવે આ ભવસમુદ્ર તરી પાર પામ્યા છે. જેમ આ લોકમાં કોઈ મોટી ઇમારત ટકાવી રાખવા માટે મોટા મોટા સ્તંભો મુકવામાં આવે છે, તેમ ધર્મરૂપી મોટી દિવ્ય ઇમારતને ટકાવી રાખવા માટે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ તથા દાન, શિયળ, તપ અને ભાવના એમ ચાર સ્તંભો-ચાલલા મુકવામાં આવ્યા છે, કારણકે તે ધર્મરૂપી મોટી સુંદર ઇમારતને તોડી પાડવાને ચાર રાક્ષસો પ્રયત્ન કરી રહેલા છે. ક્રોધ માન, માયા અને લોભ એ ચાર રાક્ષસોને નામે ઓળખાય છે. એ ચાર રાક્ષસોનું જેટલું પ્રબળ વધે તેટલુંજ એ ચાર સ્તંભોનું શિથીલપણ સમજવું. માટે ઉત્તમ પુરૂષોએ ક્રોધાદિક કષાયોને દુર કરી નિરંતર પવિત્ર ધર્મનું આરાધન કરવું. કેટલાએક મોહમુગ્ધ મનુષ્યો ધન મેળવવા માટે અનેક દોડધામ કરે છે, અને ધર્મને વિસારી મેલી તજ દે છે, ધનપ્રાપ્તિ માટે અનેક પ્રપંચકળા ને યુક્તિઓ રચે છે, પણ સમજતા નથી કે ધર્મ છે ત્યાજ ધન છે, અને ધર્મથીજ અનેક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. તેને માટે કહ્યું છે કે:-દોહરો.

ધન ચહાય તો ધર્મ કર, ધર્મે ધનજ હોય;
 ધનધન કરતા જે ગયા, તે ખેમાંથી એકે ન હોય,
 પૈસા માટે પાપ કરો ના, પૈસા પક્ષી ખાખ;
 કાસમ કહે સત્યથી ચાલો, તો પૈસા લાખોલાખ.
 સતીયા સત નવ છોડીએ, સત્ય છોડે પત જાય;
 સત્યકી બાંધી લક્ષ્મી, બહેત મીલેગી આપ.
 ધર્મ કરો તમે પ્રાણીઆ, ધર્મ થકી સુખ હોય.
 ધર્મ કરતા જીવને, દુઃખીયા ન દીઠા કોય.
 દીલ ન કીજે ધરમકી, તપ જપ લીજે લુટ;
 જેસી શીશી કાચકી, પદ્મમાં જાએ કુટ.

મતલબ કે ધર્મથી અનેક પ્રકારનાં સુખો આવી મળે છે, જીવનનું સાર્થક પણ ધર્મથી જ થાય છે, જે મનુષ્યો મોહમાયાના ક્ષણિક પાશમાં ફસાઈ-પકડાઈ મળેલો અમૂલ્ય અવસર હારી જાય છે, તેને પરલોકમાં પૂર્ણ પરતાવો થાય છે. માટે સંસારરૂપી મહાભયંકર ભરસાગરમાં એક અમૂલ્ય વહાણ-રૂપી પવિત્ર ધર્મનું જ આરાધન કરી જીવંતી સફળ કરવી-એજ યુદ્ધ જનોનું શ્રેષ્ઠતમ કર્તવ્ય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

“જે માણસ આત્માને માટે ગુરૂને વિષે, બંધુવર્ગને વિષે, ગરીબોને વિષે, નોકરવર્ગને વિષે દયા નથી કરતો અર્થાત પરોપકાર કરી જીવન સફળ કરતો નથી, તેના જીવનનું ફળ મનુષ્યલોકમાં શું ઉપયોગી છે ? પોતાનું પેટ ભરી જીવંતી પુરી કરવી તેમાં શું સાર્થક છે ? કાગડાઓ પણ ધણું જીવે છે અને મળે છે તે ખાય છે. માટે ધર્મવિમુખ જીવોનું જીવન પ્રાયે કરી કાગડા કુતરા જેવું છે. પણ મહા પાપી જીવ સદ્યુરૂના સમાગમે ધર્મ પામી, હજુકર્મી થઈ સુખી થાય છે.” હવે તે ઉપર એક દ્રષ્ટાંત કહે છે.

(૧૨૩) શ્રદ્ધા ને ટેક નિભાવનાર વંકચુળ હુંદારાની વાર્તા.

કોઈ એક સાધુ મહાત્મા એક મહા વિકટ અટવી ઝાળંગવાને માટે કોઈ એક સાર્થવાહ (સંધ) ના કાફલા સાથે વિહાર કરતા હતા. એક વખત એવું બન્યું કે તે મહાત્મા ધ્યાનમુદ્રામાં રોકાયેલા હતા. પછી ધ્યાન પારી તેમણે આસપાસ જોયું તો કાફલો મળે જ નહિ. તેથી હૃદય મીઠી મુંઝવણમાં મુગ્ધાયું કે—કાફલો કઈ દિશામાં પ્રયાણ કરી ગયો હશે ? તેની સાથે રહી આ વિકટ અટવી ઝાળંગવાનો વિચાર તો હવે અપૂર્ણ રહ્યો, હવે રસ્તાઓને અનેક પ્રસરતા ફાંટા ફોવાથી કાફલાને કઈ દિશાએ જઈ મેળવવો તે બધું અશક્ય છે. ભાવિભાવ જે બન્યું ખરું. એમ ધારી મનવાળા ત્યાથી કોઈ પણ દિશામાં પ્રયાણ શરૂ કર્યું. એમ કેટલાક કોસ નીકળી ગયા પછી એક વિકટ કુંગર વાળા અટવી આવી. ત્યાં બીલોની વસ્તી હતી ને હવે વર્ષાઋતુ એસી જવાની તૈયારી હતી, તેથી બીલપતિની આગ્રા લઈ ત્યાં જ ચાતુર્માસ ગાળવાનો નિશ્ચય કર્યો. તે બીલપતિ એક રાજકુમાર હતો. બાળપણથી તેને ચોરી કરવાની કુટેવ પડી હતી તેથી તેના પિતાએ તેને નાલાયક ગણી, આ દુરાચારી પુત્ર કુળને કલંક લગાડશે, પ્રજાને પીડાશે અને રાજ્યને ખલેલ પહોંચાડશે એમ સમજી આવો દુર્ગુણી પુત્ર દુઃખદાયી હોવાથી રાજાએ તેને તિરસ્કારપૂર્વક દેશનિકાલ કર્યો હતો. તે બીલની ટોળીમાં આવી

ભળ્યો હતો. પોતે પહેલવાની, મદાનગી કળા, અને ચૌર્યકર્મમાં ચતુર હોવાથી તે સર્વ બીલોએ તેને અધિપતિ બનાવ્યો હતો. તેનું નામ તો પુષ્પયુગ હતું, પણ સર્વ કોઈ એ બીલપતિને વંકયુગ નામે ઝાળખતા. તેનો ધધો હતો— ધાડ પાડવી તથા વટેમાર્ગને છુટવા અને ચોરી કરી શુભરાત ચલાવવું. એ પ્રમાણે ધધો ચલાવી ધણું વર્ષથી તે ત્યાં રહેતો હતો. ચમરાવતી નદી પાસે શ્રીપુર નામના નગરને વિષે રાજ્ય કરતા વિમળરાજની પટરાણી સુમંગળાની કુખે જોડેલી જન્મેલાં પુત્રપુત્રીનાં રાજરાણીએ હર્ષ પામી પુષ્પયુગ અને પુષ્પયુગા નામ પાડ્યાં હતાં. જીવાનીમાં આવતાં પાપના ઉદયે એ ભાઈબહેનને સમાગમ થયો અને જ્ઞેષ્ઠનીયું ન જીવવાથી પુષ્પયુગ નગરમાં બીજા પણ અનર્થ કરતો અને ગદ્ધાપચીરીમાં ઉન્નત થઈ રયતને રંજડતો હતો. આમ વાંકે માર્ગે ચાલવાથી કુમારતું નામ વંકયુગ રાખ્યું હતું. પરસ્પરી પર બળાત્કાર અને બીજા અનેક જીલ્લો તે પ્રજા પર કરતો હતો, તેથી ત્રાસ પામેલા નગરજનોની ફરિયાદથી કોપાયમાન થઈ રાજાએ તેને દેશવટો દીધો હતો. રાજા અને પિતાતું વચન ન હોપતાં, રનેહસંજ્ઞ અને પ્રેમગાંધથી જોડાયેલાં ભાઈબહેન ત્યાંથી ચાલી નીકળી આ બીલની પદ્ધતિમાં આવી રહ્યાં હતાં. પુષ્પયુગ એવું અટપટું નામ પસંદ ન કરતા વાંકે રસ્તે ચાલી તિરસ્કૃત થયેલો એ રાજકુમાર પણ પોતાને વંકયુગ તરીકે જ ઝાળખાવવા લાગ્યો.

આ મહાઅટવીમાં જીલ્લા પડેલા પેલા મહાત્મા એ બીલપતિની આગાં લેઈ ત્યાં રહ્યા. કોઈ વખત કોઈ વટેમાર્ગ તરફથી નિર્દોષ લિક્ષાની જોગવાઈ મળે તો આહાર કરતા, એમ ધણું સંકટ વેઠીને ચોમાસાના ચાર માસ પૂરા કર્યા; પણ બીલપતિએ કોઈ જાતની સંજાળ લીધી નહિ. પછી મહાત્મા તો ચારુમાસ પૂર્ણ થયે વિહાર કરવા માટે બીલપતિની રજા લેવા ગયા, ત્યારે વંકયુગે મહાત્માને જોઈ પૂછ્યું કે:—કોઈ જોઈએ છીએ ? મહાત્માએ કહ્યું:— ના બાઈ ! હું કોઈ માગવા નથી આવ્યો, પણ ચોમાસું પૂર્ણ થયે વિહાર કરવા માટે હું તમને જણાવવા આવ્યો છું. ભલે પધારો ! એમાં પુછવાતું શું હતું ? તમેને સીધું પાણી તો ઠીક મળતું કે નહિ ? અમારા બીલ ભાઈએ લોટ આપતા હતા ને વાર ! રસોઈ હાથે બનાવી જમતા હતા, કે તમે કોઈ પાસે કરાવતા હતા ? વંકયુગ તો અત્યાર સુધી એમ જ સમજતો હતો, કે અન્ય સાધુની માફક આ સાધુ પણ વ્યવહારી હશે, તેથી જ તેણે આવા પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા. તેના ઉત્તરમાં શાંત મહાત્માએ જણાવ્યું કે:—બાઈ !

તમોએ પુછેલા પ્રશ્નના અમે અધિકારી નથી, અમે તો જૈન સાધુ છીએ. જૈન સાધુઓ ઉપરના વ્યવહારથી વિરક્ત હોય છે, અમારે કાચું પાણી ખપતું નથી, વનસ્પતિ તથા દાણાદુધીને અમારાથી અકાય પણ નહિ, તળાવ, નદીના પાણીને પણ અકાય નહિ; તો તે પીવાય તો કેમ જ ? અમારે માટે ખનાવેલું ભોજન અમારે કામ આવે નહિ, ગૃહસ્થ લોકો પોતાને માટે ખનાવે તેમાંથી તેની પ્રીતિપૂર્વક લઇએ, તથા ઉના પાણીની નેગવાઇ મળે તો તે લઇને પીઇએ.

વળી પૈસો કંકો વગેરે અમારે કાંઇપણ ખપે નહિ, તથા કોઇપણ વસ્તુ અમો રળ વિના લઇએ નહિ. કોઈ મકાનમાં ઉતરવા માટે કોઇની રળ લઇને ઉતરીએ ત્યાંથી જતી વખતે તેમને તથા બીજા કોઇને ખબર આપીએ; આવો અમારો-જૈનસાધુનો સામાન્ય નિયમ છે

તે મહાત્માના આવા શબ્દ સાંભળતાંજ વંકચુળ તો ફિગ્મૂહ બની ગયો, અને આશ્ચર્ય પામ્યો, તથા જૈનસાધુના આવા ઉત્તમ આચારો માટે તેમની બહુ તારીફ કરવા લાગ્યો, અને ‘આવા પવિત્ર મહાત્માની મે કાંઈ પણ સંભાળ ન લીધી’, તેને માટે મનમાં પસ્તાવો કરવા લાગ્યો. પછી હાથ નેહી નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું કે:-ઓ પવિત્ર મહાત્મા ! આપનો આચાર તો બહુ ઉજળો છે, તથા આપના વ્યવહાર પણ બહુ કઠણ છે, તો અત્રે આપને બહુ સહન કરવું પડ્યું હશે ? આપની કાંઇપણ સંભાળ ન લેવાણી, તેને માટે હું માફી માગું છું. મહારાજ ! મારાથી બીજું કાંઈ બન્યું નથી, પણ મારા તરફથી હવે કાંઈક ભાતું લેતા જાઓ, એમ કહી ભાતું આપના માંડ્યું પણ અયો-અ જાણી સાધુએ કાંઈપણ લીધું નહિ ત્યારે તેમની પ્રશંસા કરતો તે થોડેક દૂર મહાત્માને વળાવવા માટે આગળ ચાલ્યો. રસ્તામાં ચાલતાં મહાત્માએ ભોધવચન કહ્યાં કે:-હે ભાઈ ! જલ્દા, કાંઈ ધર્મરૂપી પરભવતું ભાતું બધી તો તેથી તમને મહાલાલ થાય. કારણકે આલોકમા સર્વ સામગ્રી પરભવના પ્રુણથીજ મળે છે. જગતમાં કોઈ દુઃખી અગર સુખી છે, તે પણ પોતાનાં પ્રુણપાપનાં જ ફળ છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:-

ઇંદ્રવિજયછંદ

એકનકું ગજરાજ સુખાસન, એકનકું પાઉં પાનહી પાઈ,
એકનકું શુભ શાલ મહોલર, એકનકું મહીયાં જ બનાઈ;

ઉત્તરાધ']   જે વસ્તુ જાતી રહે, એનો શોક અપાર;   ૪૪૫
કરે સદા સંભારીને, એ પણ એક ગમાર.   ૪૪૪

એકનકું ઘરણી તરણી સુખ, એકનકું ઘરણી દુઃખદાઈ,
એકસુખી દુઃખીયા નર દીસત, સર્વજસા નિજ કૃતકમાઈ. ૧

છાપો—કબહુક તરવર પત્ર, પત્ર નહિ કબહુક તરવર,
કબહુક સરવર નીર, નીર નહિ કબહુક સરવર;
કબહુક નર ઘર લગ્ન, લગ્ન નહિ કબહુક નર ઘર,
કબહુક નર વરસુખ, સુખ નહિ કબહુક નર વર.   ૨

અર્થાત્—સુખને સઉ ચહાય છે પણ સુખ પૂર્વ પુણ્ય વિના મળતું નથી.
(૧૨૪) ચાર પ્રશ્નો વિષે રાજા અને કુંવરીનું દ્રષ્ટાંત.

અર્થાત્—એક વખતે એક રાજાએ પોતાના દીવાનને કહ્યું કે હે દીવાનજી ! મને આ નીચે લખેલી ચાર વસ્તુના નામ કહો. તે એ કે:-

હોહરો:-છે છે છે શું જગતમાં, નથી ને છે તે શું ?
નથી નથી તે શું કહો ? છે ને નથી તે શું ?   ૧

અર્થાત્—છે છે છે તે શું ? નથી ને છે તે શું ? નથી નથી ને નથી તે શું ? ને છે ને નથી તે શું ? આ ચારેનો ઉત્તર કહો. તે સાક્ષી ધરે આવી દીવાન વિચારમાં પડ્યો. આ શુદ્ધ શબ્દોમાં કાંઈ સમજાયો નહિ તેથી ગભરાયો, ત્યારે તેની દીકરીએ મુઝવણતું કારણ કહ્યું. દીવાને તે રાજાના ચાર પ્રશ્નો કહી બતાવ્યા, ત્યારે તે ચતુર પુત્રીએ કહ્યું કે પિતાજી, તેને ઉત્તર પ્રુથીથી હજી રાજાજીને આપીશ. રાજાજીને કહેજો કે મારી પુત્રી જવાબ દેશે. એમ રાજાને દીવાને કહ્યાથી, તે પુત્રીને સલામ તત્કાળ તેડાવીને કહ્યું કે પુત્રી ! બોલ હવે. આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર શું છે ? તે સાક્ષી પુત્રીએ કહ્યું કે મહારાજ, કહો તો તે કહી બતાવું ને કહો તો તે ચારે વસ્તુ આપને નજરેજ બતાવું ? પછી રાજાએ સાક્ષીવા કરતાં નજરે જોવું તે વધુ સારું છે એમ વિચારીને તેને નજરેજ બતાવવા કહ્યું તેથી એક ઘોડાગાડીમાં બેસારી કુંવરી રાજાને ગામની બજારમાં લઈ ચાલી એમ કરતા એક શેઠની મોટી હવેલી રસ્તામાં આવી તેમાં શેઠ તરફથી ગરીબોને અને સાધુસંતોને દાન દેવાતું હતું ત્યાં પુત્રીએ રાજાને કહ્યું કે જુવો મહારાજ ? આ શેઠ કેવો ભાગ્યશાળી છે ! આ આપના પેલા પ્રશ્નોનો ઉત્તર. છે છે ને છે.

હોહરો:-છે છે છે તે આ જુઓ, શેઠ મહા પુણ્યવંત;
બની ઉદાર કે દાનને, અતિ નમ્ર ગુણવંત.   ૧

પૂર્વ ભવે કીધાં ઘણા, દાન પૂન્ય ધરી પ્યાર;
ફળ તેતું આ સાંપડ્યું, સુખ સંપત્તિ અપાર. ૨
આ ભવમાં આપેવળી, દયા ધરી અતિદાન;
તેતું ફળ આગત ભવે, દેશે સુખ નિધાન. ૩

પછી આગળ ચાલ્યા ત્યાં એક નિરપ્રહી મુનિમહાત્મા ધ્યાન ધરીને
ઉભેલા જોયા ને રાજને કહ્યું કે જીવો મહારાજ । આપના બીજ પ્રશ્નો જવાબ.
દોહરો—નથી ને છે તે આ જીઓ, શ્રી મુનિવર ગુણવંત;
શાંત દાંત નિર્લોભીને, તપસ્વી શ્રી જયવંત.
કોઠી પાસ મળે નહિ, મહાત્મા મહિમાવંત;
પણ પર ભવમાં પામશે, સુખ અનંત ભગવંત.

પછી વળી આગળ ચાલ્યા ત્યાં બીજા માર્ગતો અત્યંત દુઃખી એક
બીખારીને જોઈ પુત્રીએ રાજને કહ્યું કે જીવો મહારાજ । આ રંકે બીખારીને
જીઓ. આ આપના ત્રીજા પ્રશ્નો જવાબ.

દોહરો—નથી નથી તે આ જીઓ, દ્રમક મહા દુઃખવાન;
દયા ઉપજે દેખતાં, પાપ રૂપ પહિચાણ. ૬
નથી પહેરવા લુગડાં, નથી ખાવાને અન્ન;
વઢેદીન વાણી સહા, દુઃખી દીસે તનમન, ૭
નિર્દય થઈ કીધાં હશે, પરભવ પાપ અમાપ;
તજી બીકે પરલોકની, ઉપભવ્યા પરિતાપ. ૮
ફળ તેતું આ પામીઓ, દ્રમક રૂપ અવતાર,
આ ભવમાં આંધે વળી, પાપ અતિ નિરધાર. ૯
તેતું ફળ આગત ભવે, થશે દુઃખ અવતાર;
ઉભય લોકમાં તેહને, નથી નથી નિરધાર. ૧૦

પછી આગળ ચાલ્યા ત્યાં એક ગુણીકાનો આવાસ જોયો ને તેમાં
ખારીએ જોઈલી પાનપટી ચાવતી અને ઉપરથી રૂઠી રૂપાળી જણાતી એવી ગુણી-
કાને જોઈને રાજને કુંવરીએ કહ્યું કે જીવો મહારાજ । આ આપના ચોથા
પ્રશ્નો જવાબ.

દોહરો—ગુણીકા આ જણો વળી, છે નથીતું દ્રષ્ટાંત;
વિવિધ પ્રકારે લોભવે, વિષય સુખ ધરી ખાંત. ૧૧

ઉત્તરાર્ધ] કરે વિચાર કર્યા વિના, અવસર વિરૂદ્ધ વિચાર; ૪૪૭
સમય વિષે સમજે નહિ, એ પણ એક ગમાર. ૪૪૬

જારી કર્મ કરી ઘણાં, સંઘ્યા પાપ અપાર;
પૈસા કેરી પદમણી, જગત પાત્ર નિરંધાર. ૧૨
ખરચી આવે પૂર્વની, દુર્ગતિમાં પડનાર;
મનુષ્ય જન્મ હોરે વૃથા, છે નથી તે અવધાર. ૧૩

આ પ્રમાણે જ્ઞાનબોધરૂપ ચારે પ્રશ્નોના જવાબ નજરે જોઈ પોતાના મનમાં રાજ બહુ જ ખુશી થયો, ને કુંવરીની આવી અપૂર્વ જ્ઞાનશુદ્ધિ માટે બહુ બહુ પ્રકારે તારીફ કરતા કહ્યું કે હે કુંવરી ! તને કન્ય છે, તું ખરેખર ડાહી ને ચતુર છે. તારા આ જવાબથી મને બહુજ આનંદ થયો છે. પછી રાજએ કુંવરીને સાડી કાઢીને ધીનામ આપ્યું ને પોતાને ઘરે તેને વિદાય કરી. માટે હે ભાઈ, પરબવના ભાતા માટે કાંઈક ધર્મની ટેક લ્યો. કોઈ નિયમ લ્યો. ત્યારે વંકચુળે કહ્યું :—મહારાજ ! મારો ધધો જુદો રહ્યો, ચોરીના ધધાથી તો મારે પેટજીભરો કરવો, તો તેમાં નિયમ કેમ પળાય ? તો પણ તમારા કહેવાથી કાંઈક નિયમ તો લઉં. પછી મન સાથે વિચાર્યું કે આપણાથી સચવાય અને મહારાજનું મન રહે એવી બાધા લઉં. એમ વિચારી બોલ્યો કે :—મહારાજ ! એક ગાડું મારે ન ખાતું, ખીજું અળણ્યાં ફળ ન ખાવાં, ત્રીજું કાગડાતું માંસ ન ખાતું, ચોથું કોઈ રાજની રાણી સાથે વ્યલિયાર ન કરવો અને પાંચમું સાત પગલાં પાછાં ફરી કોઈ ઉપર ધા કરવો. એવી પાંચ બાધા આપો ! એ સર્વ નિયમમાં એક પણ પળાય તેવું નહોતું એમ નહિ. ગાડું કંઈ ખવાતું નથી. કાગડાતું માંસ નીચ જાણી ખવાતું નથી, અને ચોરીના કામો કરનારને તો રાજની રાણી સ્વપ્નામાં પણ જોવી મુશ્કેલ હોય છે. અને અળણ્યું ફળ પણ કોણ ખાય છે ? એમ જાણી એ સર્વ બાધાઓ ઉત્સાહથી લઈ વંકચુળ પગે પડી પાછો ફર્યો.

પછી ધણા દિવસ વિત્યા કેડે એક દિવસ તે બીલપતિ વંકચુળ પાંચ પચીસ બીલોને સાથે લઈ ચોરી કરવા ગયો. ચોરી કરી પાછા ફરતાં રસ્તામાં કોઈએક ઝાડ તળે બેઠો. વંકચુળે કહ્યું કે :—આજ તો શુખ બહુ લાગી છે, માટે કાંઈ ખાવાનું શોધી લાવો. ત્યારે સઘળા બીલો બિલ બિન્ન ઠેકાણે ખાવાનું શોધવા નીકળ્યા, તેમાંથી પાંચ સાત તો આધા જંગલમાં નીકળી ગયા, ત્યાં તેમણે એક સ્થળે શંકરનું દેવાલય દીઠું. અંદર જઈ દીવાને અજવાળે જોયું, તો બે ચાર ખાંડનાં બનાવેલા ગાંડાં ત્યાં જોયાં, કોઈ ગૃહસ્થે

માનતા માની ભેટ ચઢાવ્યાં હશે એમ જાણી તે લઇ લીધાં, અને ત્યાંથી ચાલી વંકયુળ પાસે આવી તેની સન્મુખ મુકીને જણાવ્યું કે:-કાંઈ શંકરના દેવાલયમા આ ખાંડના ગાડાં પડેલાં હતાં, તે લાવ્યા છીએ, માટે આપ સુખે વાપરો! વંકયુળે તે લઇને ખાવાની ઇચ્છા કરી, ત્યાં તેને સાંભરી આવ્યું કે, પેલા સાધુ મહારાજ પાસે ગાડાની તો મેં બાધા લીધી છે, માટે આ તો મારાથી ન ખવાય, એમ કહી તે પડતા મુક્યા; અને કહ્યું: મારે ગાડાં ખપતા નથી, માટે હું તો નહિ ખાઉં ત્યારે ભીલોએ કહ્યું કે:-આ તો ખાંડના ગાડાં છે માટે ખવાય, વળી ચોરને એવી બાધા ન પાડવે માટે વાપરો, એ તો કાંઈ નહિ-એમ ધણું ધણું કહ્યું પણ તેણે માન્યું નહિ; ત્યારે અન્ય ભીલો ખાઈ ગયા. ત્યાર પછી ચોડીવારે ખીજા ભીલોએ આવીને કોઇ નવી જાતના સુંદર ફળો તેની પાસે મુક્યા, અને કહ્યું કે ખીજાં કાંઈ તો મળ્યું નહિ, પણ આ ફળો બહુ સરસ છે, તે ખાઈ લેવા શાંત કરો. ત્યારે વંકયુળે કહ્યું કે:-આ ફળનું નામ શું? ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે, તે ફળો તો અળવડાં છે, તેનું નામ તો નથી આવડતું, પણ સ્નાઈષ્ટ બહુ છે. ત્યારે વંકયુળે કહ્યું કે ભાઈઓ! અળવડાં ફળ ખાવાની મારે પ્રતિજ્ઞા છે. ત્યારે તેઓએ ફળ ખાવા માટે ધણી આજીજી કરી પણ તેણે તે માન્યું નહિ, ત્યારે તેઓ ખાઈ સુઇ ગયા. વંકયુક પણ સુઇ ગયો, બુખ્યો રહ્યો પણ ટેક છોડી નિયમ ભંગ ન કર્યો.

સવારના પહેરમાં વહેલા ઉઠી સર્વને ઉઠાડવા માડ્યા, પણ કોઇ જાગ્યું નહિ. પછી તપાસ કરી તો જણાયું, કે આ તો સર્વ મૃત્યુવશ થયા છે, અને એ બધાંના શરીર લીલાંછમ થઈ ગયાં છે, માટે જરૂર આમા કોઇક ભેદ છે! તે બધા મૃત્યુવશ થવાનું કારણ એ છે, કે જેણે ગાડા ખાધા હતા, તેમના ઉપર દેવાલયમા એક સર્પ આવી ગયો તેણે પોતાની ઝેરી લાળ મુકી હતી, તેથી એ સાપે ચાટેલાં ખાંડના ગાડા ખાનારા સર્વને ઝેર ચડવાથી તેઓ મરણ પામ્યા. તથા અળવડાં ફળ ઈન્દ્રિયણું હતા, તે ફળનેા એવો શુભ-સ્વભાવ છે, કે દેખવામાં તે ધણું રળીઆમણ તથા સુંદર લાગતાં અને ખાતાં પણ મીઠા લાગે, પણ ખાનારા મરી જાય; તેથી આ ફળ ખાધાં તે બધા મરી ગયા. આ બનાવથી વંકયુળે અશ્ચર્ય પામી વિચાર્યું કે:-વાહ! આ બે વસ્તુઓ મેં ખાધી હોત તો હું પણ મરી જાત, મેં તો ગાડાં વગેરેની બાધા મરકરીમા લીધી હતી, પણ તેનું ફળ તો મને ધણું સારું મળ્યું. આજે હું બચ્યો તે સર્વ શુદ્ધોજ પ્રભાવ છે, માટે

હવે તો સર્વ નિયમ માથા સાટે પાળવા, ગમે તેટલું દુઃખ પડે તો પણ ટેક તબવી નહિ. આ એ નિયમનાં ફળ તો મને હાલ અત્યક્ષજ મળ્યાં, તે ઉપરથી તેની વિશેષ આસ્તા ચોટી; પછી તે પોતાને ઘેર ગયો, અને અનેલી સર્વ વાત ત્યાં સહને કહી. વિશેષમાં કહ્યું કે હું ગુરૂના નિયમ ઉપર ટક્યો તેથી જ્યવા પામ્યો, નહિ તો હું પણ જરૂર મરણ પામત.

પછી કોઇ એક પ્રસંગે કેટલાક પુરૂષો લઇને વંકયુળ ચોરી કરવા નીકળી ગયો. ઘેર પોતાની બહેનને સંભાળથી રહેવા માટે લલામણ કરતો ગયો. હવે બન્યું એવું કે તેના ગયા પછી બીજે દિવસે તે ચોરપટ્ટીમાં કેટલાએક નાટકીયાઓએ રમવા આવી રમત કરી મોજ લેવાની આશાએ ત્યાં પકાવ નાખ્યો. વંકયુળની બહેને વિચાર્યું, કે વંકયુળ અત્રે નથી એમ કહી હું રમત બંધ કરાવીશ તો મારા ભાઈની લાજ જશે. માટે હુંજ પોતે પુરૂષને વેશ પહેરી સભામાં આવી ખેસીશ અને ખેલ જોઈ મોજ આપીશ. એમ ધારી તેણે તે નાટકીયાઓને ખેલ કરવાની રજા આપી. એટલે નાટકીયાઓએ મંડપ શણગાર્યો, અને ઉચામાંઉંચો સારો ખેલ કરી મોજ લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. પછી રાત્રીના નવ વાગ્યે ઠરાવ પ્રમાણે વંકયુળની બહેન પુરૂષનો પોશાક ધારણ કરી, કમરે તરવાર લટકાવી હાઠમાઠથી સભામાં દાખલ થઈ એટલે તરતજ સર્વ સભાએ માન આપવા સલામો ભરી તથા સર્વ સભાજનો ઊભા થયા. સર્વની સલામ લઇને તેણી ઉચા આસને બેઠી ને ખેલ શરૂ કરવાની રજા આપી, એટલે તુરત નાટકીયાઓ રમવા લાગ્યા. ધણી ઉચા પ્રકારનો ખેલ કર્યો, તેથી આખી સભા ધણી ખુશ થઈ ગઈ. ખેલ લગભગ બે-અઢી કલાક ચાલ્યો, ત્યાં સુધી બધાને આનંદ ને ગમત થયા, પછી ખેલ પૂર્ણ થયે વંકયુળની બહેન જે પુરૂષવેશે સિંહાસને બેઠી છે, તેણે જાગ્યી મોજ આપી-પાયસો સોનામહોરો આપી. એટલે બીજા પણ કેટલાક પુરૂષોએ યથાશક્તિ નાટકીયાને ધનાગો આપ્યાં.

પછી ખેલ ખલાસ થયો. રાજાધિરાજ (પુરૂષને વેશે વંકયુળની બહેન) ઉઠ્યા એટલે સર્વ મંડળ ત્રિખાયું, ને સહિસહિને રથાને જઈ સુષ્ઠ ગયા. નાટકીયાઓ પણ સર્વ સામાન સંકેલી સ્વસ્થાને જઈ સુષ્ઠ ગયા. વંકયુળની બહેન તથા તેની સ્ત્રી વંકયુળ ધરે ન હોય, ત્યારે હમેશાં સાથેજ સુતા હતા, તેથી આજે પણ બન્ને સાથેજ સુષ્ઠ ગયાં. વંકયુળની બહેન જાગણ થવાથી ઉઘ આવવાને લીધે અકર્ણાઈ પુરૂષવેશ બદલ્યા વગરજ પુરૂષવેશે બોનખંડે સુષ્ઠ ગઈ.

હવે અન્યું એવું કે તેજ રાત્રે વંકયુળ ચોરી કરીને ઘેર આવી ધરમાં પેસતાં જુએ છે, તો આજે તેને અવનવું વિચિત્ર ચિત્રં જોવામાં આવ્યું ! પોતાની સ્ત્રી સાથે કાષ્ઠ૩પસુંદર પુરૂષને સુતેલો જોયો, તત્કાળ વંકયુળને પિત્તો ગયો, શરીરમાં રોમેરોમે ક્રોધાગ્નિ પ્રજ્વલિત થઇ ગયો, મારી સ્ત્રી આવી કૃષ્ણાણી-કૃપાત્ર હશે ? તેવું તેને અત્યારે ભાન થયું. ખસ ! આ અન્ને દુષ્ટોને મારી ચળકતી તાતી તેગના એકજ ઝટકે મારી નાખું. આવી કુલટા સ્ત્રીથી શું સધું. પછી લાલચોળ નેત્રો કરી ક્રોધથી ધમધમી જઇ આનમાંથી તરવાર કાઢી ધા મારવા ઊઠી કરી ત્યાં યાદ આવ્યું કે, મેં પેલા સાધુ મહારાજ પાસે બાધા લીધી છે કે “કાષ્ઠના ઉપર ધા કરવો હોય ત્યારે પ્રથમ સાત પગલા પાછો હઠી ધા કરવો ” એ વચન અત્યારે યાદ આવતાં એકદમ તે સાત પગલાં પાછા હઠ્યો, અને પછી જોવો એકદમ ઉછળી ધા કરવા જાય છે, તેવીજ તે તલવારની અણી ઉંચે ભારેટીયાને અડી, તેથી ખડખડાટ થયો. તે પડખું ફેરવવા જતી પુરૂષ વેશે સુતેલી તેની બહેન સાંભળતાં તુરત તે બેબાકળી જાગી ઊઠી અને બોલી ગઇ કે:-ખમ્મા મારા વીરને ! આ શબ્દ સાંભળી વંકયુળ વિચારમાં પડ્યો-કે આ શું ? આ તો કહે છે કે:-“ખમ્મા મારા વીરને ! ” તો શું આ સ્ત્રી છે ? તેટલામાં તો તેની બહેન જાગત થઇ જુએ છે, તો પોતાના ભાઇ વંકયુળને ખુલ્લી તરવારે પોતાની પર ધરી આવતો જોયો. ભાઇ ! બંધવા ! આ શું ? શા માટે આમ કરે છે વીરા ? વંકયુળ આ સાંભળી શરમાઇ એકદમ તલવાર આન કરી બોલ્યો:-બહેનડી ! હમણાં ગજબ થઇ જત, હું તમે અન્નેને મારી તલવારના એકજ ઝટકે હમણાં હતાં ન હતાં કરી મુકત, તો પરતાવાનો પાર ન રહેત. વાહ પ્રશુ વાહ ! ! વાહ ! કૃપાળુ ગુરૂ વાહ ! તમે તો આજે મને મહાપાપથી બચાવ્યો છે. મારાં બે મહા અમૂલ્ય પ્રિયતમ માણસોને ગુરૂદેવ તમેજ આજે જીવતદાન આપ્યું છે, પછી બહેને કહ્યું:-ભાઇ ! આમ કરવાતું કારણ ? વંકયુળે કહ્યું:-તમે પુરૂષવેશે તમારી ભોજાઇ સંધાતે સૂતાં હતાં, તે મેં નજરે જોયાથી મારો ક્રોધાગ્નિ વધી એકદમ પિત્તો ઉછળી આવ્યો, તમે નહિ ઓળખાયાથી આ મેં સાહસ કયું, પણ મેં પેલા સાધુમહારાજ પાસે લીધેલી બાધાથી સાત પગલાં પાછો હઠ્યો, ત્યાં તમે જાગ્યાં અને અનર્થ થતો બચ્યો. પણ બહેન ! તમે આજે પુરૂષવેશે કેમ છો વાર ! આ જગતને નવાઇ લાગે છે, પછી તેણીએ નાટકીયા આવ્યાની હકીકત કહી સંભળાવી.

પછી મનનેા વહેમ સધળો મટી ગયો અને વિપરીત થતું અટક્યાથી નિયમ આપનાર ગુરુવર્ધના બહુ બહુ પ્રકારે ગુણુગ્રામ કરવા લાગ્યો. હવેના નિયમો દહતાથી પાળવા માટે તે પૂણુ અદ્વાણુ થયો; અને નિશ્ચય કયો કે હવે પછી ફરીને વગર વિચાર્યું કાર્ય ન કરવું. હે કૃપાળુ ગુરુ ! આપે મને, આવા નિયમ ન આપ્યા હોત, તો આજે મારે પૂણુ પરતાવું પડત, હે ગુરુવર્ધ, તમારા અપાર ગુણો છે. તે અદ્વિતિ એવો હું એક જીએ કરી કેમ ગાઇ શકું ? “ મેરૂપવત નેટલી કાજળની શાહી ખનાવી હોય, તથા મહા-સાગર રૂપી ખડીયો કયો હોય, સર્વ વૃક્ષોની ડાળીઓની કલમ કરી હોય, પૃથ્વીના પટરૂપી મોટો કાગળ હોય, અને સર્વથી સરસમાં સરસ લખવાવાળી સરસ્વતી દેવી સદાકાળ-નિરંતર લખ્યા કરે; તો પણુ હે પ્રભુ, તમારા ગુણુનો પાર આવી શકે તેમ નથી. (૧) મારા શરીરના પ્રત્યેક લોમકૂપ-રૂંવાડામાં જિહ્વાઓ હોય, અને સરસ્વતીની અનંતકોટીઓ હોઇ પ્રત્યેક સરસ્વતી પ્રત્યેક જીભમાં વસે, તો પણુ હે શ્રીનૃસિંહ-નરોત્તમ ! ગુરુ ! આપના ગુણુ ગાવાને તે સમર્થ થાય તેમ નથી. (૨) અપાર જળતત્ત્વ તેજસતત્ત્વથી રંગાઇ પૃથ્વી-તત્ત્વરૂપ પાત્રમાં પ્રયત્ન કરી ભરપુર ભરવામાં આવે, વાયુની લહરીઓ લેખિનીરૂપ હોય, આકાશ સુદર પત્રરૂપ હોય, અને અસંખ્ય સરસ્વતીઓ લખનાર હોય, તો પણુ હે ગુરુવર્ધ ! આપની કીર્તિનું વર્ણન કરવા તે સર્વ શક્તિમાન થાય એમ નથી. (૩)

મતલબ કે હે કૃપાળુ ગુરુવર્ધ ! આપના અપાર ગુણુનો તો પાર જ નથી. આપે મારા ઉપર મહદુપકાર કયો છે, આજ મને મહાપાપ કર્મથી બચાવી ભારે અનર્થ થતો ટાળ્યો છે. પછી તેણે નિશ્ચય કયો કે, હવે ગમે તેમ થાય, તો પણુ તે સર્વ નિયમો જરૂર પાળવા જ. આ નિયમોથી મને ધણો ફાયદો થયો છે, તેના લાભનું લેખુ મારાથી તો થઈ શકે જ નહિ. ખરેખર સહગુરુ છે તે જંગમ તીર્થ છે. કહ્યું છે કે:—

ચાર જંગમ તીર્થ વિષે ગરબી.

વારૂ વારૂ રે તીરથ ચાર, જંગમ હિતકરી,
ધન્યધન્ય એ જાત્રા સાર, કરજો નરનારી. એઆંકણી;
પેણું તીરથ પુંડરીક ગણુધર, ગૌતમાદિક અણુગારને,
લાવ ધરીને નિત્ય ગુરુવંદો, તીરથમાં સૌરદાર... જંગમ. ધન્ય
બીણું તીરથ બ્રાહ્મી સુંદરી, આદિ ચંદન બાળળે,

ગુણવંતા ગુરુણી ગુણ ગાઓ, એ તીરથ મંગળમાળ જંગમ. ધન્ય.
ત્રીભું તીરથ આવક જાણે, ગુણ એકવીશ પ્રમાણભે;
શાખપાખળી આણંદાદિ, તત્વતણા ગુણ જાણ. જંગમ. ધન્ય.
ચોથું તીરથ જગમાં ઉત્તમ, છનવરે ક્યાં વખાણભે;
આવિકા સોળસા જયન્તી, સતીયું ચતુર સુજાણ. જંગમ. ધન્ય.
એ ચારે તીરથ લાવ ધરીને, કરીએ આત્મ કાજ ભે;
આર ગતિના હુઃખ નિવારે, કહે ઉન્નદ્યંદ મહારાજ. જંગમ. ધન્ય.

પછી તે એકદા પાછો થોડા બીલની ટોળા લઈ રાત્રે ચોરી કરવા નીકળ્યો, સર્વ બીલો ગામમાં ભિન્નભિન્ન સ્થળે વેરાઈ ગયા. વક્ર્યુળ રાજ્યદરબારમાં ચોરી કરવા ગયો. ફરતો ફરતો તે રાજના શયનગૃહમાં ગયો. ત્યાં રાજજી સુતા હતા. રાજમહેલ અને તેમાં વળી શયનમંદિરમાં અનેક પ્રકારના ચિત્તાકર્ષક ફરનીચર તથા તરેહતરેહની અનેક શોભા અને વિવિધ વસ્તુઓ ભેળે તે ધણે પ્રુશી થવા લાગ્યો. પછી પકળેના ભાગમાં ગયો, તો ત્યાં રાણીજીને સુતેલાં જોયા. વક્ર્યુળ એટલામાં ફરવા લાગ્યો તેના પગસચારથી રાણીની આંખ ઉઘડી ગઈ, અને જોયું તો દષ્ટિ સમીપે એક પહેલવાન નવયુવાન અતિ રૂપવંત પુરૂષ જોયો. આવા રૂપાળા રઢીયાળા નરને જોઈ રાણી વિચારમાં પડી, અત્યારે આ કોણ અને ક્યાંથી આવ્યો હશે ? કોઈ રાજવંશી કુમાર લાગે છે ! રાણી પણ નવયૌવના હતી, તેથી તેના હૃદયમાં કામદેવ પેઠો ને તેની ચિત્તવૃત્તિ ચળા ગઈ, પુરૂષના રૂપ માધુર્યથી રાણી ક્ષીદા ક્ષીદા થઈ ગઈ, ચોર પર આશક થયેલી નીચવૃત્તિની રાણીને તેની સાથે વિષયસુખ ભોગવવાની પ્રબળ વાંચ્છના થતાં જ તે એકદમ છઠી બેઠી થઈ, ને ઈસાગે કરી તેને પાસે બોલાવી કહ્યું કે:-હે સૌભાગ્યવંત પુરૂષ ! તું કોણ છે ? અહીં ક્યાંથી આવ્યો ? લાલે આવ્યો મને લાગ્યો છે ! તારું અહોભાગ્ય કે તું અહીં આવ્યો ! હું તારું કમનિય રૂપ જોઈ મોહ પામી તારા ઉપર કુરબાન થઈ છું, તેથી પ્રેમપૂર્વક કહું છું, કે તું મારી સાથે વિષય સુખ ભોગવ ! વંક્યુળ આ સાંભળી વિચારમાં પડ્યો કે:-મારે તો રાજની રાણી સાથે વ્યભિચાર-સંભોગ કરવાનો નિયમ છે, અને આ રાણી તો મને વિષય કરવાની પ્રાર્થના કરે છે, માટે અત્યારે જ ખરી ટેકરાખવાની ખાસ જરૂર છે. બે નિયમમાં મને પૂર્ણલાભ મળ્યો છે, માટે આ નિયમ પણ મારે શિર સાટે પાળવો જ. પછી હિમતપૂર્વક તે બોલ્યો કે:-હે

રાજમાતા ! હું ચોર છું, ચોરી કરવા અત્રે આવી ચડ્યો છું, તમે જેની પ્રાર્થના કરો છો તે કામ મારાથી કેમ અને ? આપ તો રાજની રાણી છો, તેથી મારે તો માતા તુલ્ય છો, હું તો આપના બાળક રૂપ છું, તો એ અયોગ્ય અધમ કાર્યમાં મારાથી પ્રવેશ કેમ કરાય ? તે સાંભળી રાણી બોલી કે:-હે ભાગ્યવંત મહાપુરૂષ ! ખરે તું મૂર્ખ જણાય છે, આવો સમય ! મારા જેવી સ્વરૂપવંતી સ્ત્રીનો સમાગમ ! દુર્ભાગીને તો સ્વપ્નમાં પથ્થ્ર ફર છે, માટે ભલે થઈ મારી સાથે ભોગ ભોગવ, લક્ષ્મી ચાલે કરવા આવે, ત્યારે મુખ કેમ મરડે છે ? માટે જલદી કર, મારી માગણી માન્ય કર-કચ્છ રાખ ! વળી તું ચોરી કરવા નીકળ્યો છે, તો હું તને મારી સાથે સંભોગ કરવાના બદલામાં આ મારો નવલખો સુંદર મનોહર હાર ડોકમાંથી કાઢી સંગ્રેમ અપહૃત્ કરું છું; માટે મારું વચન માન્ય રાખ. તે સાંભળી વંકયુગ બોલ્યો કે:-હે રાજમાતા ! તમે મને તેમ કહ્યો, પથ્થ્ર તે કામ મારાથી બનવું અશક્ય છે, તમારો નવલખો હાર નથી જોઈતો, મારું વ્રત અખંડ રહે અને મારી ટેક ન જાય તે જ હું તો સર્વસ્વ સમજું છું, મારાથી લોભવશ્ચ અર્થ અકાર્ય તો નહિ કરાય તે વિશે નીતિ-શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:-

“અસત્ય—જુહું બોલવા કરતાં મૌન્ય—ચુપ રહેવું તે સાચું, પરસ્ત્રીગમન કરવા કરતાં નપુંસકપણું સાચું છે, ચાઢી આદિ કઠોર વાક્યોમાં અને પરનિંદામાં પ્રીતિ કરવા કરતાં પ્રાણત્યાગ કરવો તે સાચું છે, તથા પારકા ધનથી સુખ ભોગવવું, તેના કરતા ભિક્ષા માગી પેટ ભરવું તે વધારે સાચું છે. માટે હે માતા ! મારાથી એ દુષિત કાર્ય નહિ જ અને, મારે તમારો હાર નથી જોઈતો, દુનિયામાં રાજરાણીને માતા તુલ્ય ગણવાનું કહેલું છે, તો મારાથી માતૃગમન કેમ અને ? આ પ્રકારે અન્યોઅન્ય વિવાદ અને વાતચિત ચાલી રહેલા તેના મંભીર અવાજથી જોડેના ભાગમાં પોઢેલા મહારાજા જાગી ઉઠ્યા, આશ્ચર્ય પામી વિચાર્યું કે આ શું થાય છે ? તેની તપાસ માટે ભીત પાસે આવી કમાડની તડમાંથી શુપ્ત રીતે જોવા લાગ્યા. રાણીની વ્યભિચાર માટે પ્રાર્થના તથા પુરૂષની વિષયવિરક્તતાની વિનવણી, આ બે પરસ્પર વિરુદ્ધ વાતોથી રાજાને બહુ જાણવાનું મળ્યું, રાણી ઉપર તિરસ્કાર અને પુરૂષ પ્રત્યે પ્રેમ પ્રકટ થવા લાગ્યો. પછી વંકયુગને કરેલી માગણી નામંજુર થવાથી રાણી જરા રોષથી બોલી કે:-અરે કમનસીબ પુરૂષ ! તું કેમ શુદ્ધ છે ? દુનિયા જેને માટે અનેક પ્રયાસો કરે છે, અનેક

પ્રકારના છળપ્રપંચ ને કાવાદાવા કરે છે, તેને તું નામંજુર કેમ કરે છે ? ખરેખર તારા જેવો અધમ કોણુ હશે ? વળી યાદ રાખજો કે મારી માગણી તારે અવશ્યમેવ સ્વીકારવી પડશે જ, નહિ તો વિષમ સ્થિતિ ભોગવવી પડશે. આ પ્રમાણે ધમકી આપી તો પણ વંકચુળ ચલ્યો કેડ્યો નહિ, અને ધૈર્ય ધારી નમ્રતાપૂર્વક બોલ્યો કે—હે રાજમાતા ! એ અધટિત કાર્ય અવશ્ય મારાથી બનવું મુશ્કેલ છે, કદાચ રાજાજી જાણે તો આનું કેવું માફું પરિણામ આવે ? વળી નિયમભંગ થવાથી પણ મહાપાપ લાગે છે, ઉભય લોકમાં અધમગતિ ભોગવવી પડે છે, વળી લોકવિરોધ પણ ગણાય. એમ અનેક વિકટ સંકેટમાં ઉતરવાનો આ અધમ માર્ગ છે.

માટે હે રાજમાતા ! કૃપા કરી અને રજા આપો એટલે હું મારે રસ્તે પહું અધટિત કામ તો મારાથી નહિજ બને. ત્યારે રાણીએ કહ્યું કે—તું રાજથી ક્ષીણ મા. તે તો ઉંઘી ગયા છે અને આજે મારી સાથે રીસાયલા હોવાથી અત્રે આવશે જ નહિ, માટે તું મારી સાથે સુખે ભોગ ભોગવ ને મારી વિષય-વાસનાની તૃષ્ણા પૂર્ણ કર. નહિ તો હું તને ફેળેત કરીશ. ખરેખર અમારી સ્ત્રીચરિત્રની કળા તું જાણતો નથી.

માટે મુરખા ! જલદી મારું કહ્યું માન, નહિ તો તું બહુ દુઃખી થવાનો એમ તું ચોક્કસ સમજજો ! એ પ્રમાણે રાણીએ ધણી મહેનત કરી, સામ દામ ભેદ ને દંડ નીતિ વાપરી પણ દંડ નિશ્ચયી ટેકીલા નર વંકચુળનું મન જરાય ડચ્છું નહિ. છેવટે રાણીએ સ્ત્રીચરિત્ર કપુરું, શરીર ઉપરના વસ્ત્ર-લંકાર તથા મસ્તકના કેશ વગેરેની અવ્યવસ્થા કરીને મોટી જીમ પાડી કે—દોડજો ! દોડજો ! કોઇ નીચ પુરૂષ મારી લાજ લે છે, મને એકલી જાણી બળાતકારે વશ કરી જીલમ જીનરે છે, અત્યાચાર કરે છે. એ શબ્દો સાંભળી માણસોએ એકદમ ત્યા દોડી આવી વંકચુળને પકડી લીધા. રાજ પડે પણ ત્યાં આવ્યા, તેઓશ્રી સધળી વાત મૂળથી જાણતા હતા, તેથી વંકચુળ ઉપર તેમને અત્યંત પ્રેમ પ્રગટ્યો હતો અને મનમાં તેની ધણી પ્રશંસા કરતા હતા, અને રાણીના દુરાચાર ને કુભાંડ માટે એ દુષ્ટને ધિક્કારતા હતા. રાજાએ મનથી વિચાર્યું કે, અકાહા ! દુનિયામાં કામી કુષ્ટ સ્ત્રીઓ શું નથી કરતી ? આ બિચારા નિરપરાધી પવિત્ર પુરૂષ પર કેવું ખોટું આજ મેલી જીલમ જીનરે છે ! ખરેખર આ વિષયવિષયની વેલી રાણી તો મહા ઝેરની ભરેલી કપટની કોથળી અને પાપની પટારી છે.

પછી સત્યનિષ્ઠ રાજ્યએ તે દુષ્ટ રાણીને દેશવટેા આપીને વંકચુળની, સત્ય અને શિયળ માટે ધણી પ્રશંસા કરી પ્રેમપૂર્વક કાયમ તેને પાસે રાખી સુખી કર્યો, રાજ્યમાં માનીતો મંત્રી કર્યો હવે વંકચુળને શુરૂએ આપેલા નિયમ માટે વિશેષ આસ્તા બેઠી, અને મન સાથે જોઈયો કે અહાહા ! કેવો નિયમનો પ્રભાવ ! મેં નિયમનો ભગ કર્યો હોત, તો મારી શી માઠી વલે થાત ? જરૂર રાજ્ય મને છુટી રીતે મારી નખાવી મારો પ્રાણુ લેત, અને હું અપકીર્તિને પાત્ર થાત તે તો વળી જીવું. ત્યાર પછી તે ચોરીનો ધંધો છોડી દહ હમેશા રાજ્યની પાસે રહેવા લાગ્યો ને બીલોની સંગત પથુ તજ દીધી.

હવે એક વખતે એવું બન્યું કે તેના શરીરમાં કોઈ રોગ ઉત્પન્ન થયો, તેમાં વેલે તેને કાગડાનું માંસ ખાવાનો ઉપાય બતાવ્યો પથુ તે તેણે કર્યો, નહિ. કારણકે પહેલાથી નિયમ પાળવામાં તેને પુરી આસ્તા હતી, તેથી ગમે તેટલું આકરું કષ્ટ પડે, છતાં પથુ નિયમ ભંગ ન કરવો અને ટેક રાખવો એ દહ નિશ્ચય હતો, તેથી કાગડાના માંસની ના પાડી. રાજ્યને તે અતિ પ્રિય હોવાથી તેણે પથુ ધણે આગ્રહ કર્યો, તો પથુ દહ રહી નિયમ ભંગ ન કર્યો. આખરે તેને સત્ય ટેકને લીધે ધર્મપસાયે થોડા વખતમાં રોગ મટી ગયો ને શરીર સાચું થયું. પછી કોઈ વખતે તેને ફરીને શુરૂનાં દર્શન થયાં, ત્યારે તેમનો બોધ સાંભળી ધર્મ આદર્યો, ધણી વર્ષ સુધી શ્રાવકમત પાળી મરણુ અવસરે ત્યાર શરણુ આરાધી સમાધિ પરિણામે કાળ કરી બારમા અન્યુત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયો. આ દર્શાતનો સાર એ છે, કે ગમે તેવા પાપી હોય પથુ ટેક રાખી ધર્મનું શરણુ ગ્રહનાર પાપથી મુક્ત થઈ અવશ્ય ઉત્તમ ગતિને પામે છે. તેને માટે કહ્યું છે કે:—કવિત.

પાયો હે મનુષ્ય દેહ, અવસર બન્યો રે એહ,

એસો દેહ બેરબેર, કહો કહાં પાછંએ ?

બલન હે બાવરો ઘું, અબકે શીઆનો હોઈ,

રંતન અમૂલ્ય દેહ કાહેકું ઠગાઇએ ?

સમજ વિચાર કર, ઠગનીકો સંગ ત્યાગી,

ઠગબાજ દેખી કબહું મન ન ડાલાઇએ;

મુંદર કહત તાતે સાવધાન કયું ન હોત ?

પ્રભુકો ભજન કર, પ્રભુપદ પાઇએ.

મતલબ કે આ મનુષ્યજન્મ એક નોકા સમાન છે, અને તે મહાપુરુષના ઉદયે પ્રાપ્ત થયેલ છે, માટે સ્તકાર્યો કરી છાંદગી સફળ કરવી એજ મનુ-
પત્વની સાકલ્યતા છે. આવી અમૂલ્ય ને સર્વ રીતે અતુકુળ ભોગવાઈ મળવા
છતાં જેઓ નહિ ચેતે, તે પછી ખરેખર પ્રાણાન્તે પસ્તાવાનાજ. (૯૩-૯૪)

(૯૫)

લોકેશ લોકે કિલકંટકા ચિમૌ ।
હૃતીવ તીવ્રણૌ ચ શરીર શૌષ્ણૌ ॥
ચિંતા પ્રકોપૌ સુ જિનેદ્ર પ્રોદિતૌ ।
તસ્માદ્ ચરિષ્ઠે ન વિવર્જનીયકૌ ॥ ૯૫ ॥

અર્થ—હે રાજા ! ખરેખર આ લોકને વિષે આ બે કંટકો
એટલે કાંટા છે, તે કાંટા કેવા છે ? તો કહે નિશ્ચયે તે અત્યંત
તિક્ષણ છે, તથા મનુષ્યોના કોમળ શરીરને મુકવી નાખનારા છે.
તે બે કાંટા ચિંતા અને કોપ નામે ઓળખાય છે. તે ઉત્તમ એવા
શ્રીજીનેશ્વર ભગવાને કહેલા છે, તેથી મુખની ઈચ્છાવાળા ઉત્તમ
પુરુષોએ તે બે કાંટાને અવશ્ય કાઢી નાંખવા-તણ દેવા ભોધ્યે
છે. (૯૫)

ભાવાર્થ—આ શ્લોક કાર્ત રાજાને ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવ્યો છે.
પ્રાથે કરીને મોટા પુરુષોને મોટી ચિંતા હોય છે. કાંઈ કહે છે કે જને ઝાઝી
લક્ષ્મી તેને ઝાઝું મુખ, પણ એમ સમજવું એ ભૂલ ભરેલું છે, કારણ તેને
તો ઘણી ચિંતા હોય છે. પુત્રકલત્ર મિત્ર વગેરેમાં પણ કાંઈને કાંઈ ચિંતા
હોય છેજ, કારણ કે આ સંસારને રાનીઓએ ચિંતામય કહેલો છે, માત્ર
એક વૈરાગ્યમાન નિશ્ચિંતપણું તથા નિર્ભયપણું રહેલું છે. તે વિષે રાજર્ષિ-
વ્રતર ભર્તૃહરિએ વૈરાગ્યશ્લોકમાં ખરાખર કહ્યું છે કે:—

મોગે રોગમયં કુલે જ્યુતિમયં વિષ્ણુ નૃપાલાદમયં ।

મૌને દૈન્યમયં વલે રિપુમયં રુપે જરાયામયમ્ ॥

શાસ્ત્રે વાદમયં ગુણે ચલમયં કાલે કૃતાન્તાદમયં ।

સર્વં વસ્તુ મયાન્વિતં મુચિ નૃણાં વૈરાગ્ય મેવાઽમયમ્ ॥

અર્થાત્—ભોગમાં રોગનો ભય છે, કૃળમાં નાશનો ભય છે, લક્ષ્મીમાં

ઉત્તરાર્ધ] કરે પરાક્રમ પણ ધરે, અવર તણો આધાર; ૪૫૭
અદ્ય મળે નહિ આપ બળ, એ પણ એક ગમાર. ૪૫૬

રાજ આદિકનો તથા નાશ થવાનો ભય છે, મૌનમાં દીનતાનો ભય છે, બળમાં શત્રુનો ભય છે અને રૂપમાં જરા-ધડપણનો ભય છે, શાસ્ત્રમાં વાદનો ભય છે, યુધ્ધમાં ખલ-હરામીનો ભય છે, કાયાને કાળનો ભય છે. એમ જગતમાં સર્વ વસ્તુમાં ભય રહેલો છે, પણ એક ઉત્તમ એવા વૈરાગ્યમાં જ નિર્ભયતા રહેલી છે. તો ચિંતા એ જન્યવદ્યમાન અસિ છે, તે કાંટાની પેઠે કાયમ શરીરમાં પુત્ર્યા ખટક્યા કરે છે. અતિ ચિંતાતુર મનુષ્યને જરા પણ ચેન પડતું નથી, તે બિચારાને સુખપૂર્વક નિરાંતે કદિ નિદ્રા આવતી નથી. ચિંતા અનેક પ્રકારની છે, તે દરેકના શરીરને શોષનારી છે, તે અતિશય તિક્ષ્ણ છે, જેના હૃદયમાં ચિંતા પ્રવેશ કરે છે તેને મહાદુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે.

હુહા—કોઈને ચિંતા પુત્રની, કોઈને ચિંતા નાર;
તે કારણ સંસારને, જ્ઞાની દે ધિક્કાર. ૧
કોઈને ચિંતા દ્રવ્યની, સદા મન મોહાર,
તે કારણ સંસારને, જ્ઞાની દે ધિક્કાર. ૨
કોઈને ચિંતા દેહની, કોઈને છે ઘરબાર;
તે કારણ સંસારને, જ્ઞાની દે ધિક્કાર. ૩
એમ અનેક પ્રકારની, ચિંતા થાય અપાર;
તે કારણ સંસારને, જ્ઞાની દે ધિક્કાર. ૪

મતલબ કે અનેક પ્રકારની ચિંતાઓ લોકોને રહ્યા કરે છે, પણ કદિ પોતાના આત્માની ચિંતા તો તેમને થઈ નહિ. અમૃત્ય આ મનુષ્યજનમ સંકળ કરવા માટે જરાયે ચિંતા થતી નથી ઉત્તમ ચિંતા તો હમેશા કરવીજ નેમ્મ, કેવી ચિંતા કરવી ? કહે છે કે—હરિગીત છંદ.

હું કોણ છું ક્યાંથી થયો, શું સ્વરૂપ છે મારું ખરું,
કોના સંબંધે વળગણું છે, રાખું કે એ પરહરું;
એનાં વિચાર વિવેકપૂર્વક, શાંતભાવે જો કર્યાં,
તો સર્વ આત્મિકજ્ઞાનના, સિદ્ધાંતતત્ત્વો અનુભવ્યા.

આવા પ્રકારના ઉત્તમ વિચારો કદી આ આત્માને હૃદયમાં પ્રગટ થયા નહિ, તે સંબંધી ચિંતા પણ થઈ જ નહિ. પણ બીજી માયાક ચિંતા અનેક પ્રકારની નિત્ય થયા કરે છે, પણ એવી નકામી ચિંતાથી શું વળે ? પોતાના ભાગ્યોદય મુજબ શુભાશુભ પ્રાણીપદાર્થ આવી મળે છે, ચિંતા

૪૫૮ સમજે જે હું સહેજમાં પામીશ સાગર પાર. [વૈરાગ્ય શ્લોક
પંડ બળે તરવા પડે, એ પણ એક ગમર. ૪૫૭

કરવાથી દુઃખ કાંઈ નાસી જતાં નથી; ચિંતા કરવાથી તો ખાલી મન બળ્યા કરે છે તેથી એ ચિંતાને ચિતાની ઉપમા આપેલી છે. ચિંતા અને ચિતા બન્ને એક સરખાં છે, ફક્ત એક મિંડાનો જ તફાવત છે. ચિતા કરતાં ચિંતાનો ફાહક શુષ્ક વિશેષ છે, કારણકે ચિતા તો નિર્જીવ મુડદાને બાળનાર છે, પણ ચિંતા તો જીવતાને કાયમ શેક્યાં બાળ્યા કરે છે તેથી કાંઈ જાતનું જીવને એન પડતું નથી. તેને માટે કહ્યું છે કે:—

કુંડળીયા

ચિંતા જવાળ શરીર બધે, ફાહ લગે ન યુગ્મય,
પ્રગટ હુવા નહિ કેખીએ, અંતર અતિ કુંધવાય;
અંતર અતિ કુંધવાય, જળે જ્યું કાચકી લાકી,
રક્તમાંસ ઝરી જાય, રહી પંજરડી ટકી;
કહો ધીરધર કવિરાય, મુણેરે મેરે મિતા,
વો નર કેસે જીવે, જીસ તન વ્યાપી ચિંતા. ૧

મતલબ કે ચિંતા આવી દુઃખદાયી છે, આવાજ હેતુથી સર્વંચ મહા-જનોએ ચિંતા રાક્ષસીને તિક્ષ્ણ કાંટા સમાન કહેલી છે, એવી ચિંતા રાક્ષસીથી આખું જગત જકડાયલું હોઈ ચિંતારૂપી તિક્ષ્ણ અગ્નિમાં બળી રહેલું છે. એવી ચિંતારૂપી અગ્નિ સામાન્ય ભાવે છ પ્રકારની નીતિશાસ્ત્રકારોએ વર્ણવેલી છે. કુટુંબમાં નિવાસ, અનીતિવાન રાજની સેવા, ખરાબ ભોજન ખાવું એટલે કે ધાનને ધુળ કરી ખાવું તે, અને લુહારની કેડ સમાન જેના હૃદયમાં ક્રોધાગ્નિ ધમધમી રહેલી છે એવી કુભાર્યા, ધરમાં વિધવા અએલી દીકરી, તથા દુરાચારી અભણ અને મૂર્ખ એવો પુત્ર એ છ પ્રકારે પ્રત્યક્ષ વિના અગ્નિએ ચિંતારૂપી અગ્નિથી કાયમ શરીરને બાળ્યા કરે છે. એવો અતિ ચિંતાતુર માણસ દુનિયામાં પોતે જીવતે મુવા જેવો જ છે ને તે સદા દુઃખી છે, માટે અતિ તિક્ષ્ણ કાંટારૂપી ચિંતાને વિવેકજનોએ તજી દેવી જાઈએ.

હવે બીજા કાંટા ક્રોધરૂપી વર્ણવેલો છે. સર્વંચ મહાજનોએ ક્રોધને ખૂંટી રીતે ધિક્કારેલો છે. ક્રોધથી ધણા અનર્થો થાય છે; ક્રોધરૂપી ચંડાળથી અભડાયેલો માણસ અપવિત્ર જ છે, ચંડાળનો કદિ સ્પર્શ થવાથી બ્યવહારિક રીતે લોકની સાન્યતા મુજબ નાહીને (રનાન કરી) પણ શુદ્ધ થવાય છે, અથવા બીજી રીતે વિચારીએ તો લોકમાન્યતા હાંસીકર રૂઢી પ્રમાણે કાંઈ

મુસલમાન જાતિને અડવાથી પણ શુદ્ધ થયા મનાય છે. અહાહા કેવી વિચિત્ર રીતી ? કે જેના સદાય લોહીએ ખરડાયલા હાથ રહે છે, પ્રાણીઓના પ્રાણુ હરનાર, સદા પાપમાં પચી રહેલા એવા અનાર્યનો સ્પર્શ કરવાથી પવિત્ર થાય, તથા બ્રાહ્મણુ વણિકાદિક આર્યજનોને અડવાથી અપવિત્ર થાય. લોકરૂઢી વિચિત્ર તો ખરી ! અસ્તુ. ચંડાળને ચડી સ્નાનથી પવિત્ર થવાય છે, પણ કોધરૂપી ચંડાળથી અભડાયલો જ્ઞાન વિના શુદ્ધ થતો નથી. કેટલાક એકના તો એવી ટેવ હોય છે કે વાતવાતમાં કોધ કરે છે, નજીવી બાબતમાં અત્યંત ચીડાઇ જાય છે, પછી તેમાંથી અનેક અનર્થ ઉત્પન્ન થાય છે. તે વિષે વિદુરનીતિમાં કહ્યું છે કે:—

શ્લોક—ક્રોધો મુલમનર્થનાં । ક્રોધઃ સંસારવર્ધનમ્ ॥

ધર્મક્ષયંકરક્રોધસ્તસ્માત્ ક્રોધં વિવર્જयेત્ ॥

અર્થાત્—કોધ એ અનેક અનર્થોનું મુળ છે, સ સારને વધારનાર છે અને ધર્મનો હાય કરનાર છે. તેથી ઉત્તમ પુરૂષે કોધને ધટાડવો જોઈએ. જ્ઞાની પુરૂષે કોધને ચાર ઉપમાઓ આપી છે:—(૧) વકરેલા ઘોડા સમાન, (૨) ભૂત સમાન. (૩) ચંડાળ સમાન. ને (૪) અગ્નિ સમાન. વકરેલો ઘોડો કોઈના હાથમાં રહેતો નથી, ગમે તેવા હોંશિયાર અને જોરાવર સ્વારને પણ ફેંકી દે છે, ઇચ્છા પ્રમાણે ગતિ કરી-દોડીને અંતેકને હેરાન કરે છે. વળી બીજી ઉપમા ભૂતની છે. જેનામાં ભૂત ભરાયો હોય, તે માણસને તે બે-ભાન બનાવી દે છે, ધુણાવે છે. શવશાવે છે, કુટાવે છે. હસાવે છે, પીટાવે છે એમ વિવિધ ખીડા ઉપજાવે છે. ન બોલવાનું બોલે છે. ન કરવાનું કરે છે, ન ખાવાનું ખાય છે, ન પીવાનું પીયે છે, એમ ભૂતપક્ષીતની પેઠે અનેક પ્રકારે હેરાન કરે છે. ત્રીજી ઉપમા ચંડાળની છે. ચંડાળને અડવાથી અભડાય છે, વળી ચંડાળ છેલ્લી પંકિતનો મનુષ્ય કહેવાય છે. તેને કોઈ છેડતું નથી; વિશ્વાસ કરતું નથી, તેમ કોધરૂપી ચંડાળ પણ તેવોજ સમજવો. ચોથી ઉપમા અગ્નિની આપી છે, અગ્નિ જેમ સર્વ વસ્તુને બાળી ભસ્મીભૂત બનાવે છે. તેમ કોધ સર્વ સદ્ગુણોને બાળીને ભસ્મીભૂત કરે છે. કોઈ માણસ ખોટું બોલે કે તેના ઉપર કોધ થાય છે, પછી તેણે કરી તેની પ્રકૃતિ કોધી બની જાય છે, તેથી સહેજવારમાં તેને કોધ ચડી આવે છે, અને કેટલાક તો એવા કોધીલા હોય છે, કે રસ્તે ચાલતાં કદાચ કાંટા વાગે તો તેને કાઢી તે પર અતિ રીસ લાવી બે દાંત વચ્ચે ભીંસી કરડી ખાય છે, વળી કેટલાક તો

અક્ષર લખતાં કદાચ સારા લખાયા ન હોય, અગર લેખણુ ખરાખર ચાલતી ન હોય, શાહી ઉતરતી ન હોય, તો તે પર અત્યંત રીસ ચડાવે અને તેને જમીન સાથે ભેજથી દાખી ભાંગી નાખે છે. અહાહા ! કેવો કોષ રૂપીઆ તિક્ષ્ણ કાંટો-૧ કોધી જનને પોતાનું કાર્ય કોઈ ન કરે, તો પણ અત્યંત કોષ ચડે છે. કોષ એ એક જાતની ઘેલછા-ગાંધાઈ છે, કારણ કે તે વખતે માણસ ગડો બની જાય છે, હું શું બોલું છું ? આનું શું પરિણામ આવશે ? આને ક્યાં મારું છું ? મર્મસ્થાનમાં વાગવાથી તેને અત્યંત નુકસાન થશે; વગેરે કાર્ષ્ણ્ય વિચાર કે ભાન રહેતું નથી. એક પંથમાં એવો ચાલ છે કે કોષને કોષ ચડે છે, ત્યારે તેને ઠંડા પાણીએ નવરાવે છે. તેની મતલબ એવી છે કે કોષ જાતે અગ્નિતુલ્ય છે, અગ્નિપર પાણી નાખવાથી હોલવાઈ જાય છે, તેમ કોષથી તપેલું શરીર ટાઢા પાણીએ ન્હાવાથી ઠંડું પડે છે, અર્થાત તેનો કોષ શાંત થઈ જાય છે. કોષાવેશમાં આવી કોષ માણસ આપઘાત કરવા અગર ક્રુતા તળાવ કે વાવમાં મરવા માટે પડે છે, પણ પકચા પછી કોષ રૂપી અગ્નિ હોલવાઈ જાય છે, ત્યારે પુનર્જીવન માટે તે અનેક ફાંફાં મારે ને કદાચ આયુષ્ય બળવાન હોય અને તે વખતે કોઈ કાદનાર મળે, તો તુરતજ બહાર નીકળે છે. મતલબ કે કોષરૂપી કાંટા અતિશય તિક્ષ્ણ છે. કોષ ચાર પ્રકારનો શાસ્ત્રમા કહ્યો છે:—અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાની અને સંજ્વળનો કોષ; એવા ચાર પ્રકાર છે. ૧. જીવતા સુધી-અવસાનપર્યંત પહેાંચે તેને અનંતાનુબંધી કહે છે. તે પર્વતની રાઈસમાન છે. એટલે પર્વત ફાટે તે કોષ રીતે સંધાય નહિ, તેમ તેનો કોષ જીવંતીના છેડા સુધી પહેાંચે પણ કોષ રીતે શાંત થાય નહિ, અને છેવટે પોતાના પુત્રને પણ લલામણુ કરતો જાય, કે પેલા દુરમનના ધરતું તું કદી પાણી પણ પીશ નહિ, તેની સાથે જરાપણુ વહેવાર રાખીશ નહિ. એવા કોષને વારસો પણ આપતો જાય છે. તે કોષની સ્થિતિ જનજીવ સુધીની છે, વળી તે કોષ સમકીતની હાનિ કરે છે, મતલબ કે તેવા કોષીને કદિ સમકીત ઉદય આવે જ નહિ. હવે બીજી જાતનો કોષ અપ્રત્યાખ્યાની છે, એટલે તે કોષ એક વર્ષ પર્યંત પહેાંચે છે, તે કોષને સ્વભાવ તળાવના ખોટ સમાન છે. તળાવની માટીમાં ટાઢ તાપથી તડો પડી જાય છે, તે વરસાદ પડવાથી સર્વ એકમેક થઈ જાય છે, તેમ તે કોષી બાર માસે સંવત્સરીના તહેવારમાં પોતાના વેરભાવના ખમતખામણા કરે છે, તેવા કોષવાળાને સમકીત ઉદય આવે. પણ વ્રત પચખાણુ ઉદય આવે નહિ. ત્રીજો પ્રત્યા-

ખ્યાની કોષ ચાર માસ સુધી પહેંચે, તેનો સ્વભાવ વેળમાં કરેલી લીટી સમાન છે, એટલે કે જેમ વેળમાં કરેલી લીટી કાઢી વાસુના યોગે કરી નાશ થઈ જાય છે, તેમ તે ચાર માસે શાત થઈ ખમતખામણા કરે છે, અને તે કોષ સર્વ વિરતી એટલે સંજમની હાની કરે છે, તેને શ્રાવકપણાના નિયમ ઉદય આવે, પણ સંજમ ઉદય ન આવે હવે ચોથો પ્રકાર 'સંજવલનો' છે. તે કોષનો સ્વભાવ પાણીમાં લીટી સમાન છે. જેમ પાણીમાં કરેલી લીટી ઝાઝી મુઠત ટકી શકતી નથી, તેમ તેનો કોષ ઝાઝી મુઠત રહેતો નથી. તે કોષની સ્થિતિ પાક્ષિકની છે. પંદરમે દિવસે તે અવશ્ય ખમતખામણા કરે છે. તે કોષ કેવળ જ્ઞાનની હાનિ કરે છે, એટલે જ્યાં સુધી સંજવલનો કોષ હોય ત્યાં સુધી તેને ઉત્કૃષ્ટ એવું કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય નહિ, આ પ્રકારે કોષ ચાર પ્રકારનો છે. વળી પહેલા પ્રકારના કોષવાળો મનુષ્ય મરીને નરકગતિમાં જાય, બીજા પ્રકારવાળો તિર્થંચ ગતિમાં એટલે પથુ ચોનીમાં જાય, ત્રીજા પ્રકારવાળો મનુષ્યની ગતિમાં જાય, અને ચોથા પ્રકારવાળો દેવગતિમાં જાય; આ પ્રકારનું કોષનું લક્ષણ છે. અરે કોષ તો ખરેખર આત્માનો કદી શત્રુજ છે, તે અવશ્ય અહિત કરનાર હોઇ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવે છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

ક્રોધો હિ શત્રુઃ પ્રથમો નરાણાં । દેહસ્થિતો દેહચિનાશનાય ॥

યથાસ્થિતઃ કાષ્ઠગતો હિ વહ્નિઃ । સપ્ત વહ્નિર્વહતે શરીરમ્ ॥

અર્થાત્—કોષ એ આત્માનો પહેલો શત્રુ છે, દેહમાં રહી એ દેહનોજ વિનાશ કરનાર છે. કાષ્ઠમાં રહેલો અગ્નિ જેમ કાષ્ઠને બાળે છે, તેમ આ કોષરૂપી તિક્ષણ કાટો પોતાને અને પરને અનેક પ્રકારે ભારે નુકશાન કરે છે. માટે વિવેકી પુરૂષોએ તે કાંટાને જેમ અને તેમ કમતી કરવો એજ જીવન સાધ્ય છે. માટે કોષનો રોધ કરવો. હવે તેના ઉપર દષ્ટાત કહે છે.

(૧૨૫) રાજ, સંત, આંડાલ ને કોધી બ્રાહ્મણ ખેડુતની વાત.

કોષ એક રાજને કોઢ નીકળેલો હતો, તેથી તે ધણેજ પીડાતો હતો. એક વખત તે કોષ શાત સ્વભાવી સંતમહાત્માની પાસે કથા સાંભળવા ગયો; કથા સંમાપ્ત થયે લક્ષ્મણે અભિવંદન કરી ચાલતા થયા પછી રાજ મહાત્મા પ્રત્યે હાથ જોડી—કરસંપુટ કરી નમ્રતાપૂર્વક બોલ્યો કે:—હે પરમકૃપાળુ તરણુતા-રણુ શુરવર્ધ ! હું આ કપરા મહારોગથી અત્યંત પીડાઉં છું, ધણા ધણા ઉપાયો યુક્તિપૂર્વક યોજ્યા પણ તે રક્ષામાં થી હોમવા માફક તદ્દન નકામાજ

ગયા છે. હવે તો આ રોગથી હું અત્યંત કાયર બની ગયો છું, મૃત્યુપ્રાર્થના સિવાય હવે અન્ય ઉપાય નથી, તે સાંભળી કૃપાળુ મહાત્મા ખોલ્યા કે:-ભાઈ, કર્મની ગતિ વિચિત્ર છે, કરેલાં કર્મ જીવને અવશ્ય ભોગવવાં પડે છે, રાજ્ય થઈને હસીને આધેલા કર્મ રોષને પણ ભોગવતાં છુટકો થતો નથી, કર્મદેવનો કાયદો અચળ છે. તેને કોઈ પહેાંચી શકતું નથી. કર્મદેવ તો દેવાધિદેવ-દેવનો પણ દેવ છે, તીર્થંકર, ચક્રવર્તિ, બળદેવ, વાસુદેવ વગેરે મહાન સમૃદ્ધિવાળા પુરૂષોને પણ તે યથેચ્છકૃતમાટે છે, કર્મસમાન કોઈ બળવાન નથી. તે વિષે કહ્યું છે કે કઢાળ કસ્માળ ન મોલજાયિ । અર્થાત-કીધેલાં કર્મ ભોગવ્યા સિવાય મોક્ષ મળતો નથી. સુખદુઃખ એ સર્વ પુણ્યપાપરૂપ શુભાશુભ કર્મનો ઉદય છે. વળી કહ્યું છે કે:—

ગઝલ

કરમને કેા લગે નાહિ, મિટે ભાવી નહિ ક્યાંધ;
કરમને શર્મ છે નાહિ, કર્મને છે કૃપા નાહિ. ૧
સકળને સુખ છે વહાલું, સકળને દુઃખ છે ભાલું;
છતાં દુઃખને પડે લેવું, ઉદય આવે કરમ જેવું. ૨
સદા આનંદમાં રેવું, પડે તે સહુ સુખે સહેવું;
ગણી લેવું ઉરે એવું, હશે માફ વિધિ તેવું. ૩

મતલબ કે ઉદય આવેલાં શુભાશુભ કર્મ અવશ્ય સર્વને ભોગવવાં પડે છે; એ તો ખરું છે કે રોગી માથુસને જેવું સ્થાન મળે તેવું કારણ જણાવે છે. વેઠ પાસે જાય તો દવા લાગુ પડે, તેમ આ મહાત્માશ્રીએ કર્મ બળવાન બતાવ્યાં. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

જેમ રોગી માથુસ વેઠ પાસે જવાથી તેને કફ, પિત્ત અને વાયુવિકાર જણાવે છે, અને દવા કરવાનું કહે છે. જોશીની પાસે જવાથી તે કહે છે કે તમારા ગ્રહ હમણા વાંકા છે, પનોતી ખેડી છે, માટે કાંઈ નિમ-ખાધા લ્યો, જપ અને ગ્રહપૂજન કરાવો, બ્રહ્મભોજન કરાવીને દક્ષિણા દો, વગેરે જોશી લોકો જણાવે છે. જુવા પાસે જઈ પૂછવાથી તે કહે છે કે:-તમને જૂત સંચાર થયો છે, વળગાડ વળગ્યો છે, માટે જુવા તેજવો, ઝાકલાં બેસાડો તથા જુવાને ધુણાવી દાણા જોવરાવો, અને દેવીમાતાને નૈવેદ્ય ધરાવો, ઉતાર ચૂકો, તો તમને સાફ થશે. વળી મુનિમહાત્મા પાસે જઈ પૂછવાથી તેઓ કહે છે કે ભાઈ, તમારા પરભવનાં કર્મજ બળવાન છે, તમારાં અશુભ કર્મો હાલમાં

હૃદયે આભ્યાં છે, માટે સમતાભાવે તે સહન કરવા સિવાય અન્ય એકે ઈલાજ નથી. તેનું નિવારણ કરવા માટે સાધુસંત મહાત્માઓની સેવાભક્તિ કરવી, દીન, અનાથ અને ગરીબ મુંગા પ્રાણીઓને સુખ પહોંચાડી દુવા-આશીશ લેવી, પરાપકાર કરવો. પુણ્યે પાપ ઠેલાય છે, માટે યથાયોગ્ય પુણ્યદાન કરવું, વગેરે મુનિમહાત્માઓ જણાવે છે; પછી મહાત્માશ્રીએ તે રાજ્યને જ્ઞાનોપ-દેશથી શાંત કર્યો. દુઃખથી કાયર થએલા રાજ્યએ મહાત્મા પ્રત્યે કરગરી બહુ બહુ પ્રકારે આજીજી કરી કે મને કોઈ રીતે આ દુષ્ટ રોગથી મુક્ત કરો, કારણ કે મહાત્માઓની કૃપા દષ્ટિથી સર્વ સાફ થાય છે, મહાત્માઓનો મહિમા અપાર છે, તે ધારે તો અવશ્ય ભક્તજનોને દુઃખ મુક્ત કરી શકે છે, એ વગેરે ધણી કથાજનક આજીજી કરવાથી મહાત્માનું હૃદય કંટાળામય બન્યું અને ક્યા લાવી તેના ઉપાય માટે કહ્યું કે—હે રાજ ! તું ચંડાળના ધરતું પાણી પી, એટલે તારો દુઃખદ રોગ મટી જશે. પછી રાજ હર્ષપૂર્વક તે વચનો વધાવી લઈ વંદન કરી ધર ભણી ચાલતો થયો. રસ્તે જતાં મહાત્માના વચનનો અનુભવ લેવા ચંડાળના ધર ભણી ચાલ્યો. તે ગામને છેવાડે વસતો હતો. રાજના શુનેહગારને ફાંસીએ ચડાવવાનું કામ તે ચંડાળ કરતો હતો, પણ તે હૃદયનો ક્યાળ હતો, આ કાર્ય કરતાં તે થરથરતો, તેને કંપારી છુટતી, ફક્ત આદેશથીજ આ પ્રાણુ હરવાનું ભયંકર કાર્ય તેને નિરૂપાયે કરવું પડતું હતું. તો પણ તે પાપથી મુક્ત થવા અનેક વ્રત નિયમો કરતો હતો, હમેશાં પ્રભુની ભક્તિ કરવાથી તેની નાતમાં તે ભક્ત ગણાતો હતો; તેને ઘેર રાજ જઈ ચડ્યો. તે ધરમાં નહોતો, તેનું ધર ધણું સ્વચ્છ, સાફ અને સુંદર હતું, આગણામાં એક તુળસીક્યારો હતો, ઝોસરીમાં ભજનનો સામાન તથુરો વગેરે પડેલાં હતા, એક બાજુ માળાઓ લટકતી હતી, ધરનો આચાર સારો સુંદર દેખાતો હતો, દેખાવમાં સર્વ ધર આઠાણના ધર જેવું જણાતું હતું, પણ રાજ્યએ ચંડાળનું ધર ઝોળખી તેના ગોળામાંથી પાણી પીધું. ગરબને લીધે રાજને આ કામ લાચારીથી નાછુટકે કરવું પડ્યું હતું. શું કરે ? પ્રાણ તુલ્ય એકે પ્રિય વસ્તુ આ જગતમાં નથી. નિરોગી થવા માટેજ આ આખરનો ઉપાય યોજવો પડ્યો. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

કવિત.

ગરજથી ઝેર જેવાં વચન સહન થાય,

ગરજથી ભૂખ દુઃખ ભુલાઈ જવાય છે;

ગરજથી દેશપરદેશ સહુ દોડયા જાય,
ગરજથી જાણી જોઈ જીવન તળાય છે.
ગરજથી સંપ સરલાઈ લોક સાથે રહે,
ગરજથી ટાઢતાપ સહન કરાય છે:
કેશવ કહુ શું ગાળ કરતાં ગરજ ગળી,
ગરજ સરે તો પછી કોણ કોતું થાય છે. ૧

મતલબ કે ગરજ એવી વિચિત્ર વસ્તુ છે. શેલડી, સાકર, મધ, ગોળ, દ્રાક્ષ, ખજૂર કરતાં પણ ગરજ વધારે મીઠી-ગળી લાગે છે. કાંઈ જાણે નહિ એવા હેતુથી શુભપણે રાજ્યે પોતાનું કામ કીધું, ચંડાળના ગોળાનું પાણી પી રાજ્ય નિરોગી થવાની આશામાં આનંદભેર ચાલ્યો તેવામાં ધરધણી ચંડાળે તે મહારાજને સામા આવતા જોયા. ચંડાળ શરમિંદા ચહેરાએ ખીતો-ખીતો બોલ્યો કે—આપુ, આ ધર તો આપના સેવક આ ચંડાળનું છે, આપની આકૃતિ ઉપરથી આપે મારા ધરનું પાણી પીધું જણાય છે, તો હું દોષમાં ભરાયો, મને ક્ષમા કરજો, મારી મોટી ભુલ થઈ. ત્યારે રાજ્ય બોલ્યો કે:—ભાઈ ! તારી ભુલ કંઈ નથી, મને ધણીજ તૃપ્ત લાગવાથી મેં પાણી પીધું છે; પણ આ વાત તું કાંઈ ને કહીશ નહિ. એ પ્રમાણે પોતાનું મુખ્ય મુદ્દાનું કારણ નહિ જણાવતાં ફક્ત એટલું કહી રાજ્ય આગળ ચાલ્યો, પા કલાક થવા આવી પણ કોઠ મટ્યો નહિ, રાજ્ય તો ઝંખવાણો પડી ગયો ! આ શું ? હજી સુધી મહાત્માનું વચન કેમ ફળ્યું નહિ ? તેમના કહેવા પ્રમાણે ક્યાં છતાં કોઠ કેમ ન મટ્યો ? અવશ્ય હાલમાં મારા કર્મજ વાંકાં છે, ખીજું કંઈ નહિ—એમ બોલી દિલગીરીપૂર્વક અનેક વિચારો કરતો આગળ ચાલ્યો.

કોઠથી કંટાળેલો રાજ્ય હવે અનેક તરંગો ઉઠાવવા લાગ્યો. તે વિચાર કરતો કરતો આગળ ચાલ્યો જાય છે, તેવામાં એક વિચિત્ર પ્રકાર જોયો. કાંઈ ખેડૂત ખેતર ખેડતો હતો, તે ધણેજ કે ધી હતો, તેથી તે બે બળદો ઉપર ધણે સિતમ ચુગરતો હતો; પરોણાની આરવતી બેઢને નિર્દયની જેમ માર્યા કરતો હતો. બિચારા બળદો મુંગે મોઢે આખમાંથી આસુ પાડતા પરાધીનપણે તે સર્વ માર સહન કરતા હતા, અને નિસાસા નાંખી શાપ દેતા હતા, આ પ્રમાણે બળદ ઉપર મહા જુદ્રમ ચુગરાતો જોઈ રાજ્યને તેની અત્યંત દયા આવી, તેથી ખેડૂત પ્રત્યે બોલ્યો કે:—હે ખેડૂત, આ બિચારા બળદ ઉપર

ઉત્તરાર્ધ] નિઃસ્વંશ્ય ઉત્તર મળે, તોયે કરે તકરાર; ૪૬૫
વ્યર્થ વદે વળી વાદ બહુ, એ પણ એક ગમાર. ૪૬૪

શા માટે સિતમ મુળરે છે ? તેણે તારું શુ બગાડ્યું છે ? કે તે બિચારને આતું દુઃખ દે છે ! અરે તારો છુટકો ક્યાં ચશે ? બાઈ ! તે બિચારા પરાધીનપણે મરી રહેલા છે, તેમને અતિ મારવાથી શો હાયદો થવાનો છે ? આ પ્રમાણે રાજાએ શાંતપણે કહ્યા છતાં તે તો અત્યંત ક્રોધ કરી બોલ્યો કે:-જા જા તારે રસ્તે, તને કાણ બોલાવે છે ? અમારો માલ છે તેથી ગમે તેમ કરીશું, તેમાં તારા બાપનું શું જાય છે ? આ પ્રમાણે અત્યંત રીસ કરી બોલ્યો અને બળદેને વધારે વધારે મારવા લાગ્યો, અતિ રીસથી બળદેનું પુછકું મોઢામાં લઈ કરડવા લાગ્યો, વળી પોતાના ઉપર પણ અત્યંત ક્રોધ કરી દાંત ભીંસી અપશબ્દો ઉચ્ચારતો જાય છે. રાજાએ વિચાર્યું કે અરેરે ! આવા પણ નિર્દય મનુષ્ય-પ્રાણી પડ્યા છે. આ માણસ ક્રોધને લીધે નિર્દયપણે નકામાં કેવાં ફૂર કર્યો બાધે છે, આ બિચારા બળદો પણ ક્રોધ કર્મના ઉદ્યે આ કસાર્ધ જેવાના કબજે પડ્યા છે. હે પ્રભુ ! આ જનવરોનો તો બહુ દુઃખી અવતાર છે, તે આપડા જીવતેજ મુવા જેવા છે કહ્યું છે કે:-

શિખરિણી વૃત્ત

મુખે પુરું ખાવા ખડ કડખ કે ખાણ ન મળે,
સદા ભૂખ્યા તરસ્યા, પરધર વિષે રોજ રખડે;
પડે પીઠે પાછો, ગરજી નરનો માર ગરવો,
નથી એવો મારે, હે પ્રભુ હવે દેહ ધરવો.

આ પ્રમાણે હયા ચિંતવતો ત્યાં થોડીવાર વિસામો લેવા બેઠો, એવામાં થોડીવારે રાજાને તરસ લાગવાથી પેલા ખેડૂતને કહ્યું કે:-બાઈ ! પાણીખાણી છે કે ? ત્યારે તે રીસ કરીને બોલ્યો કે, તારે વળી પાણીનું શું કામ છે ? અમે પાણીખાણી પાવા નવરા નથી, પીવું હોય તો એ પડ્યું પેલા કામમાં, જા પી તારી મેળે. પછી રાજાએ હાથે કરી તેના કામમાંથી પાણી લઈ પીધું અને બેઠો, થોડીકવાર થઈ એટલે તો કેલેનો રોગ, શાંત થઈ ગયો. તે જોઈ રાજા એકદમ મક્કા વિચારમાં જ પડી ગયો, કે શું આ ચંડાળ હશે ? પછી શંકાનું સમાધાન કરવા માટે પુછ્યું કે બાઈ ! તમે કંઈ યાત્રિના છે ? ત્યારે વળી તે રીસથી બોલ્યો:-લે તારે વળી યાત્રિનું શું કામ પડ્યું ? પાણી પીને વળી ધર પુજવા લાગ્યો તેથી ખરેખર તું મૂર્ખ હોય એમ લાગે છે પાણી પીવાથી તું વટલાઈ ન ગયો ? ફીકર રાખ મા, અમે તો બ્રાહ્મણ છીએ, માટે જા હવે પાણી પીધું તો ચાલતો ચા. રાજા તો આ સાંભળી આશ્ચર્ય-
૩૦

ચક્રિત થઈ ગયો, કે મહાત્માએ કીધું હતું કે, તારો કોઠ ચંડાલના ધરતું પાણી પીવાથી મટી જશે, અને આ તો બાહ્ય છે, મારે આ શું થયું ? ખેર, મને તેમ હોય, આપણો રોગ ગયો એટલે સર્વ સાફ થયું, કામ તો સિદ્ધ થયું; પણ આ બાબત મહાત્માએ પુછવી તો ખરી એમ ધારી મહાત્મા પાસે જઈ બે હાથ જોડી વિધિવંદન કરીને તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો:—
પ્રભુ ! આપની કૃપાથી મારો કોઠનો રોગ તો મટી ગયો, પણ આપે કહ્યું હતું તે પ્રકારે ન થતાં અન્ય થયું. એટલે ચંડાળને ત્યાં પાણી પીવાથી રોગ ન ગયો, પણ બાહ્યભૂતું પાણી પીવાથી મારો રોગ ગયો, તેવું શું કારણ ? તે કૃપા કરી સમજાવશે. ત્યારે દીર્ઘદર્શી મહાત્માશ્રી બોલ્યા કે હે રાજા ! સમજ કે આ લોકમાં ચંડાળ બે જાતના છે, તે પહેલવહેલાં જે ચંડાળને ઘેર પાણી પીધું તેની જાતિ ચંડાળ હતી, પણ તે કર્મચંડાળ નહોતો, અને બીજા જે બાહ્યભૂતે ત્યાં પાણી પીધું, તેની જાતિ બાહ્યભૂતી હતી, પણ કર્મ બાહ્યભૂતનાં ન હતાં, કહે જોઈએ તેં પેલા ચંડાળને ઘેર પાણી પીધું, તેના ધરમાં તેં શું શું જોયું ? તેથી રાજાએ સર્વ હકીકત માર્ગે કહી સંભળાવી, અને વિશેષમાં કહ્યું કે હે મહાત્મા ! તેના આચારવિચાર ઉપરથી તથા ધરની સુદરતા-સુધરતા ઉપરથી કોઈ ન કહી શકે કે આ ધર ચંડાળનું હશે, તે ચંડાળ ખરેખર પ્રભુનો પરમભક્ત છે, દીલમાં પાપથી ડરે છે, હંમેશા પ્રભુ પાસે પોતાના પાપોની ગરીબાઈથી નત્રતાપૂર્વક ક્ષમા માગે છે. ત્યારે મહાત્માએ કહ્યું કે:—તો પછી તેને ચંડાળ નહિ, પણ શુદ્ધ બાહ્યભૂત જાણવો, કારણકે ગરૂડ પુરાણમાં કહ્યું છે કે:—

શ્લોક—સર્વ જાતિષુ ચાંડાલાઃ । સર્વ જાતિષુ બ્રાહ્મણાઃ ॥

બ્રાહ્મણેષ્વપિ ચાંડાલાઃપ્રાંડાલેષ્વપિ બ્રાહ્મણા ॥

અર્થાત્—સર્વ જાતિમાં ચંડાળ પણ છે, ને સર્વ જાતિમાં બાહ્ય પણ છે, બાહ્યોમાં પણ ચંડાળ છે, અને ચંડાળોમાં પણ બાહ્ય છે, વળી કહ્યું છે કે:—

શ્લોક—સત્યંબ્રહ્મ તપોબ્રહ્મ । બ્રહ્મચૈદ્રિયનિબ્રહ્મ ॥

સર્વભૂમિ દયાબ્રહ્મ । ઇતદ્ બ્રાહ્મણલક્ષણમ્ ॥

અર્થાત્—જેનામાં સત્ય, તપ, ઈન્દ્રિયાદિક નિબ્રહ્મ તથા સર્વ પ્રાણી ઉપર દયા છે, એ સર્વ બાહ્યપણનાં લક્ષણ છે. વળી તે જે બાહ્યભૂતું પાણી પીધું, તે બાહ્યભૂત નહિ પણ ખરેખર ચંડાળ સમજવો, કારણ કે પુરાણમાં કહ્યું છે કે:—

સત્યંનાસ્તિ તપોનાસ્તિ । નાસ્તિચૈદ્રિયનિગ્રહઃ

સર્વં ભૂતિદયાનાસ્તિ । પતચ્ચાંડાલ લક્ષણમ્ ॥

અર્થાત—જેનામાં સત્ય, તપ, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ અને સર્વ પ્રાણી, ભૂત જીવ અને સત્વ એ ચાર જાતિના જીવો ઉપર કર્ણા નથી, સદા ક્રોધથી ધમધમતો છે, એ સર્વ ચંડાળના લક્ષણ જાણવા. કહે જોઈએ એ બ્રાહ્મણ થું કરતો હતો ? પછી રાજાએ તેની નિર્દયતા ભરેલી સર્વ હકીકત કહી અને વિશેષમાં જણાવ્યું કે ખરેખર તે કર્મથી બ્રાહ્મણ નથી, પણ ચંડાળ છે. તેનામાં બીલકુલ દયા ન હતી. બિચારા ગરીબ પ્રાણી ઉપર બેસિતમ માર મારી મહા જીલમ ગુજારતો હતો. વળી ક્રોધતું તો મોઢું જાણુ હતો, વાતવાતમા ભારે રીસ કરતો હતો, માટે આપતું કહેવું થોડું જ છે, ખરેખર ચંડાળના ધરતું પાણી પીવાથી જ મારો રોગ નાશ થયો છે. મહાત્માએ કહ્યું કે હે રાજા ! જગતમાં ક્રોધના જેવો એકે ચંડાળ નથી, ક્રોધથી નીચે કહેલા અવશ્યજ્ઞો ઉત્પન્ન થાય છે.

સંતાપં તણુતે મિનત્તિ વિનયં સૌહાર્દમુત્સાદય ।

ત્યુદ્વેગં જનયત્યવદ્ય વચનં સૂતે વિધતે કલિમ્ ॥

કીર્તિફલંતિદુર્મતિં વિતરતિ વ્યાહંતિ પુણ્યોદયં ।

દત્તેયઃ કુર્ગતિસહાતુ મુચ્ચિતો રોપઃ સદોષઃ સતામ્ ॥

અર્થાત—ક્રોધ એ સતાપને વિસ્તારે છે, વિનય ગુણને વણસાડે છે, અને મિત્રતાનો વિચ્છેદ કરે છે, ઉદ્વેગને ઉત્પન્ન કરે છે, નહિ બોલવા થોડું વિપરિત વચનો બોલાવે છે, ક્લેશ કરાવે છે, ઉત્તમ પ્રકારની કીર્તિરૂપી કલ્પલતાને કાપી નાખે છે, કુશુદ્ધિને વિસ્તારે છે, પુણ્યના ઉદયને અટકાવે છે, અને છેવટે દુઃખ દરિયામાં નાખે છે. માટે હે રાજા ! ઉત્તમ પુરુષોએ હજારો દોષના ક્રોધ-ભંડાર જેવા ક્રોધને તો તંજા દેવો જોઈએ, તેમાંજ માનવ-જીવનનું સાર્થક્ય ને સાક્ષ્ય છે. ક્રોધપૂર્વક કરેલી તપશ્ચર્યાનું કંઈ ફળ મળતું નથી, ક્રોધ શમી ગયા વિના સમતા ઉત્પન્ન થતી નથી, અને સમતા વિના કદી મોક્ષલક્ષ્મી મળી શકતી નથી. માટે અવશ્યે કરી ક્રોધનો ત્યાગ કરી સમતા ધારણ કરવી જોઈએ. આવો ઉત્તમ બોધ સાંભળી રાજા ધણો હર્ષિત થઈ બોલ્યો કે—હે પરમકૃપાળુ ગુરુદેવ ! આપનું કથન સત્ય છે ખરેખર ક્રોધનો રોધ ને વિનાશ થયા વિના બીજા સધળા સદૃશજ્ઞો જોઈએ એવા

ખીલતા નથી, સમતા એ સદ્ગુણ ખીલવાની ઉત્તમ વસ્તુ છે, તે વિના સર્વ નિષ્ફળ છે. પછી રાજ્ય ત્રિનયપૂર્વક વંદન કરી પોતાને ઘેર ગયો.

કુલ્લ

ક્રોધ તણે સમતા ભળે, સળે શીયલ શાણગાર,
ભવસાગર તરવા તણે, તે છે ઉત્તમ પ્રકાર. ૧

કામ ક્રોધની જાળમાં, બંધાયો આ જીવ,
અનંત કાળથી આચર્યો, કદી ન હોયે શીવ. ૨

મતલબ કે આ લોકમાં ચિંતા અને ક્રોધ એ બે કાળાને શિક્ષા કરી નાંખે છે મન બગાડે છે આત્માને કુબાડે છે, માટે સદ્વિવેકીએ મહા દુઃખ-દાયી જાણી તે બેને અવશ્યે તજ દેવા જોઈએ. (૯૫)

(૯૬)

अवाप्य दुष्पाप्य मिदं सुजन्म । तथा च सर्वेन्द्रिय सौष्टवं च ॥
तथापि नो स्वात्म हितं विद्यते । सैवाऽत्मघाती ति जगाद्वीरः ॥९६॥

અર્થ—આ જગતમાં ઉત્તમ પ્રકારનો આ મનુષ્યજન્મ મેળવીને તથા સર્વ પ્રકારે ઇન્દ્રિયોની પૂર્ણતા પામીને પણ જે મોહ-મુગ્ધ મનુષ્યો પોતાના આત્માનું કાંઈ પણ હિત સાધતા નથી, તેઓ ખરેખર પોતાના આત્માનો ઘાત કરનાર-આત્મઘ્રોહી ને આત્મઘાતીજ છે, એવું સર્વેશ શ્રીવીરપ્રભુનું કથન છે. (૯૬)

ભાવાર્થ—એટલું તો ખરૂં જ છે કે આ જગતમાં ઉત્તમ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવામાં ધણીધણી મુશ્કેલીઓ આડી આવે છે, મહા ભગીરથ પ્રયાસે તે સુલભ થાય છે, આ માનવજીવનને માટે પણ તેમજ છે. મુશ્કેલ સમાન મનુષ્યભવ છે.

(૧૨૬) મુશ્કેલ અને મનુષ્યનગરીનો મુકાબલો.

૧ જેમ ધણી અભણ નાણસો મુશ્કેલને ‘મેસે’ કહે છે, ભણેલા બોમ્બે કહે છે અને યાની પુરૂષો તેને મોહમયી કહી બોલાવે છે. જેમ તે મુશ્કેલ નગરી, ઉપરની પેઠે ઉચ્ચ, ઉચ્ચતર ને ઉચ્ચતમ કોટીમાં મુકી શકાય છે. તેમ આ મનુષ્યનગરી પણ જઘન્ય, મધ્યમ ને ઉત્તમ. મનખો, મનુષ્ય ને માનવભવ એ પ્રમાણે બોલાય છે. ૨. જેમ મુશ્કેલનગરી દુનિયામાં મશહૂર

મોટું શહેર છે તેમ આ મનુષ્યનગરી પણ ધણું ધર્મધન રળવાનું મશહૂર મોટું શહેર છે. ૩. જેમ મુઅઝ ચોરાશી બદરનો વાવડો છે તેમ મનુષ્ય-નગરી પણ ચોરાશી લાખ જીવાજીનીનો મહા તેજસ્વી વાવડો-વિજય વાવડો છે. ૪. જેમ મુઅઝમાં સર્વ બંદરોની ટીકીટો મળે છે. તેમ મનુષ્યનગરીમાંથી સર્વ ચૌનીમા જવાની ટીકીટો મળે છે. ૫. જેમ મુઅઝનગરી કેળવણીથી વધે છે તેમ મનુષ્ય પણ કેળવણીથી ઉત્તમ બને છે. ૬. જેમ મુઅઝ નગરીને પૂર્વે ઘણા આઘાત પ્રત્યાઘાતો લાગ્યા છે તેમ મનુષ્યને પણ સુખ દુઃખથી આઘાત પ્રત્યાઘાત લાગે છે. ૭. જેમ મુઅઝનગરી વિકટોરીયા રાણીને કાપડામાં કન્યાદાન તરીકે મળેલ છે તેમ મનુષ્યનગરીને, કર્મ પરિણામ રાત્રિએ માનુષ્યાનુપૂર્વી નામની કન્યા આપેલ છે ને ભવિતવ્યતા મુજબ વિકસેલ છે. ૮ જેમ મુઅઝ હુન્નરકળા, શોષખોળ, વ્યાપારાદિનું સંગ્રહસ્થાન છે તેમ મનુષ્યપણુ સર્વ જ્ઞાનની શ્રેષ્ઠતા મેળવવાનું સંગ્રહસ્થાન છે. ૯ જેમ મુઅઝનો વર્ગ ઉંદરનો છે તેમ મનુષ્યનો વર્ગ પણ ઉંદરનોજ છે. એટલે ઉંદર જેમ ઉઘમી પ્રાણી છે ને ગણપતિ-ગણેશનું વાહન ગણાય છે તેમ મનુષ્ય પ્રાણી ઉઘમી જીવડો છે ને તેનું કર્મ દેવતાનું વાહન છે. ૧૦ જેમ મુઅઝની સિંહરાશી છે તેમ મનુષ્યની સિંહરાશી છે. સિંહરાશી ઘણી બળવાન ગણાય છે. ૧૧ જેમ મુઅઝમાં કોટ ને બહાર કોટ એમ બે વિભાગ છે તેમ મનુષ્યનગરી પણ કોટ (ડાક-ગણુ) ને ડાકની નીચેનો ભાગ તે (ધક) બહારકોટ છે. એમ બે ભાગે દટાયો છે ૧૨ જેમ મુઅઝમાં દોલત-લક્ષ્મીની ટંકશાળ પડે છે તેમ મનુષ્યનગરીમાં પણ જ્ઞાન, ધ્યાન, ધર્મની ટંકશાળ સદા પડે છે. ૧૩ જેમ મુઅઝમાં કોટના ભાગમાં મોટી મોટી ઓફીસો, મોટા ઓફીસરો, અમલદારો અને ઉચ્ચ કોટીવાળા ગૃહસ્થ નરો તથા ઘણા સુંદર લબ્ધ મકાનો, મહેલો રહેલા છે તેમ આ મનુષ્યનગરીના કોટમાં (ડાકની ઉપર મસ્તકમાં) પાત્ર ઇંદ્રિયો, મગજ, જ્ઞાનતત્ત્વો તથા આખા દેહની હેડ ઓફીસ છે. ૧૪ જેમ મુઅઝમાં રૂઢિ સિદ્ધિ પરિપૂર્ણતા ભોગવે છે તેમ મનુષ્યના મસ્તકમાં મતિજ્ઞાન, કાનોમાં શ્રુતજ્ઞાન, હૃદયમાં અવધિજ્ઞાન, મનમાં મન.પર્વવજ્ઞાન ને સર્વ આત્મ પ્રદેશમાં કેવળ જ્ઞાન પરિપૂર્ણપણે રહેલ છે. ૧૫ જેમ મુઅઝમાં કોટ એ અતિ ઉત્તમ મનાય છે તેમ મનુષ્યનગરમાં ડાકની ઉપરનો ભાગ જે મસ્તક છે તે અતિ ઉત્તમ મનાય છે. તેની અદર અનેક શક્તિઓ છે, જેવી કે કૃત્યાકૃત્યનું યથાર્થ નિરીક્ષણ કરવાની શક્તિ, તુલના-શક્તિ, ન્યાયશક્તિ, વિવેકશક્તિ, વિચારશક્તિ, વૈરાગ્ય શક્તિ, અક્ષોભશક્તિ,

ઉદારશક્તિ, સૌંદર્ય, પ્રતિક્ષા, પ્રતિભા, તત્વરમણ્યતા, સ્વરૂપાનુયાયીવીર્યતા, ભાવના, મુમુક્ષતા, સહિષ્ણુતા, ગુરૂવાકર્ષણ્યતા, મહાપ્રાણ્યાયામ, ધ્યાન, મૈત્રી, મુદિતા, કર્ણ, ઉપેક્ષા, યોગક્ષેમ, કલ્પના, શ્રદ્ધા, દ્રઢતા, ધૈર્યતા, વિગેરે અનંત શક્તિઓ છે, તેથી મનુષ્યનું મસ્તક સર્વથી ઉત્તમ ભાગ મનાય છે. ૧૬ જેમ મુખમાં નગરીનો રાજ શહેનશાહ પરંપરા સંબંધે રાજ્ય ભોગવે છે તેમ મનુષ્યનગરીનો રાજ કર્મદેવ પરંપરા સંબંધે રાજ્ય ભોગવે છે. ૧૭ જેમ મુખમાં સરસ્વતી ને લક્ષ્મીદેવી બંને પરસ્પર પ્રસન્નતાથી સાથે રહે છે તેમ મનુષ્યમાં પણ તે બંને દેવી સાથે રહી શકે છે. ૧૮ જેમ મુખમાં આજ કાલ સર્વને હોઠે આવી વસેલું છે તેમ મનુષ્ય પણ સર્વને હોઠે વસેલ છે. સર્વ ધર્મના શાસ્ત્રો, રૂઢિઓ, મુનિઓ, મહાત્માઓ, મનુષ્ય જન્મનાજ સદાસર્વદા વખાણુ કરે છે. મનુષ્યને સર્વથી શ્રેષ્ઠ જાણે છે. ૧૯ જેમ મુખમાં ધણું દેવસ્થાનો છે તેમ મનુષ્યમાં ઉત્તમ શક્તિરૂપી દેવસ્થાનો છે. ૨૦ જેમ મુખમાં શહેર સર્વથી મોટું ને રણવાનું મુખ્ય કે દ્રસ્થાન ગણાય છે તેમ મનુષ્ય શહેર પણ સર્વથી મોટું આત્મ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાનું મુખ્ય સ્થળ મનાય છે. કહેવત છે કે કાળા માથાનો માનવી શું ન કરી શકે? એ અમુલ્ય કહેવત રામબાણુ અને સાચે સાચીજ છે. વળી આપણું આ મસ્તક પણ શીરોરત્નજ છે. તે પણ ખરેખર રત્ન સમાનજ છે. સામ-ત્રણ મણની આ મનુષ્યની કાયામાં દશ શેર વજનવાળા માથામા શી શી વસ્તુઓ ભરેલ છે ને શી શી નવાઈઓ રહેલ છે, તે કેવળ આપણે શીરો-મણી ભગવાનજ જાણે છે, મતલબ કે આ મનુષ્યરૂપી શહેર અનેક શક્તિ-ઓનું સંગ્રહસ્થાન છે. આ પૈકી કોઈ પણ એકજ શક્તિ કહેવામાં આવે તોપણ અહો (મહા) ભાગ્ય છે, એડો પાર થાય.

મસ્તકની સંભાળ સર્વ કરતાં વધારે રાખવી જોઈએ કેમકે કહેવત છે કે શીર સાચુત તો પાલડીયાં બહોત એ કહેવત પણ ટંકશાળી છે.

મનુષ્ય ગતિમાં આત્મસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાની જેવી કુદરતી બક્ષીસ ગ્રહેલ છે તેવી બીજી કોઈ પણ ગતિમાં રહેલ નથી સ્વર્ગવાસી દેવો ભલે અનેક શક્તિઓનાં કેન્દ્રસ્થાન રૂપ ગણાતા હોય પણ મનુષ્ય શક્તિ પાસે તો તે શક્તિ નિર્માલ્ય જેવીજ છે. માટેજ પુરાતનથી કહેવત છે કે કાળા માથાનું માનવી ધારે તો શું ન કરી શકે? એક વખત દશાર્જુનના નામનાં રાજાએ પહેલા દેવલોકના ઈંદ્રને પણ નમાવ્યો અને પોતાનું માન જળવ્યું.

મનુષ્ય શક્તિનું એ પ્રબળ પ્રમાણ આપણને સર્વને સચોટ અસર કરનારું છે, માટે આ ઉત્તમ મનુષ્યજીવન પ્રાપ્ત કરી કાંઈક આત્મહિત કરવું એજ સર્વોત્તમ માર્ગ છે.

માટે મનુષ્યજીવન એક અમૂલ્ય ઝવેરાત-કોહિનૂર હીરા છે. ઝવેરાતની કિંમત ઝવેરી વિના કાંઈ ભાગ્યેજ કરી શકે છે, તેમ મનુષ્યજીવનની કિંમત પણ તેને જાણનારજ જાણે છે. જે ખોટાં મોતીની કિંમત કરી શકતો ન હોય, તે જિંદગી રત્નો ને ઝવેરાતની કિંમત કેમ કરી શકે ? જે કથીરની પણ પૂરી કિંમત કરી શકતો ન હોય, તે કુંદનની કીમત ક્યાંથી કરી શકે ? તેને માટે દલપતરામ કવિએ કહ્યું છે કે:—

મનહર જાંઠ.

સાધારણ કનકની કિંમત ન કરી જાણે,
કુંદનની કિંમત તે કેમ કરી જાણશે ?
હળદરની કિંમત ન હૈયાતીમાં કરી હોય,
કેસરની કિંમત તે કેમ કરી જાણશે ?
કીડીયાં મોતીની પણ કિંમત ન કરી જાણે,
મોંઘામુલના મોતીને શું વિધે વખાણશે ?
કહે દલપત કાંઈ કવિતા ન કંઠ કરી,
કવિતાની કિંમત તે શી રીતે પ્રમાણશે ?

આવા દુષપ્રાપ્ય મહામોંઘા મનુષ્યજીવનની કિંમત મોહમા મુગ્ધ બનેલા પામર અજાનીઓ કેમ જાણે ? ખરેખર મોટા પુણ્યના ઉદયથી જ આ માનવજીવન પ્રાપ્ત થયું છે, તેમાં પણ ઇદ્રિયોનું સૌંદર્યપણું ધણું દુર્લભ છે, કેટલાક અંધ, બધિર, મુગા, શુંગા, બોખડા, તોતડા, લુલા, લંગડા અને કાણા કુખડા હોય છે, અને વળી કેટલાએક હરતપાદાદિક અંગોથી રહિત હોય છે, તથા એવીજ કાંઈ પૂર્વોપાર્જિત કિલબટ કર્મની ઉદીરણા હોય છે, કે શરીરસૌંદર્યપણામાં કાંઈને કાંઈ ખામી હોયજ છે. મહાસદ્ભાવ્યનો અબ્યુદય હોય તોજ સર્વ ઇદ્રિયોવાળી સમી ને રૂઢી સર્વાંગ-સુદર દેહ પામી શકાય. હવે કદાચ પુણ્યોદયથી સર્વ ઇદ્રિયોનું સૌંદર્યપણું તો પામ્યો, પણ દરિદ્ર અવસ્થા હોય, શરીરમાં મહાબ્યાધિ રહેતો હોય, તથા બીજા અનેક પ્રકારની આધિવ્યાધિપાધિથી હેરાન થતો હોય, તોપણ આત્મહિત કરી શકાતું નથી. ખરેખર બાર વાનાં પામવાં મહાદુર્લભ છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—ચોપાઈ.

હુલહો આરજ દેશ અવાળા, કુળ મોહું મન હુલહો દવાળા;
ઉત્તમ જાત હુલહો જીન રાજા, હુલહો પાંચે ઇન્દ્રિય સાળા.
હુલહો દેહ લહુ નિરોગ, હુલહો ચિરંજીવીના જોગ;
હુલહો ધર્મ તણા સંજોગ, હુલહો ઘર લક્ષ્મીના જોગ,
હુલહો સાચો ધરમ મુણવો, હુલહો પાપ પુંજ પરિહરવો;
હુલહો ધર્મ તણા મન ધરવો, હુલહો ધર્મ શરીરે કરવો.

મતલબ કે આ ખાર ખાખતો સાથે પામવી મહામુરકેલ છે. પૂરાં પ્રુણ હોય તોજ તે મેળવી શકાય છે. હવે કલ્પ્ય પ્રુણોન્યથી સર્વ ઇન્દ્રિયોતું સૌખ્ય-વપણ પામ્યા, છતાંપિ આત્મકિત નહિ સાધી શકનારા ખરેખર આત્મધાતી છે. કેટલાએક દુઃખના માર્યા આત્મધાત કરે છે, એટલે પોતાના પ્રાણને કાઢવાને માટે હળાહળ ઝેર પીએ છે, અથવા કુવા, નદી, નાળા, તળાવ કે સમુદ્રમાં પડી મરે છે; અગર પર્વત પરથી પડતું મુકે છે. તેને નીતિશાસ્ત્રના ન્યાય મુજબ તેવા સાત ભવ અનુભવવા પડે છે. આત્મધાતી મહાપાપી કહેવાય છે, આવી રીતે દુઃખથી અધીરા બની કુમરણે મરીને તે કાંઈ છુટી શકતું હશે કે? ના, ના. તેમ કરવામાં મનુષ્યો મોટી ભુલ કરે છે. અંજના-સતીએ ખાર ખાર વરસ સુધી મહાદુઃખ ભોગવ્યાં, તેરમા વરસમાં તો તેના દુઃખનો પાર રહી નહિ, સાસુસસરા, માતતાત અને અંધવધી તિરસ્કાર મળ્યો, બટકુ રોટલાને માટે પણ ધરોધર ભટકતાં પણ તેની જોગવાઈ અલબ્ધ થઈ પડી, વાહ ! દિવસ વાહ ! એક દિવસ એવો પણ હતો, કે લાકડવાઈ અંજના સો અંધુઓ વચ્ચે પણ મોંઘી પડતી હતી, તે અત્યારે ઘેરઘેર ભટકે ને ચાંગળ પાણી ને બટકું રોટલો પણ ન મળે. વાહ ! કર્મ-દેવ વાહ ! તમારી સત્તાને ! આમ સતી ધણી દુઃખી થઈ, પણ કુમરણે મરવાનો સંકલ્પ માત્ર પણ સતીએ કર્યો નહિ. પાંચ પાંડવો, દ્રૌપદી, સીતા, હમ્યાંતી વગેરે અનેક સત્યવંત ટેકીલા નરો અને સતીઓએ અપરંપાર દુખો ભોગવ્યાં છે તથા લોકનાં મિથ્યા આળ માથે આવ્યાં, પણ કદિ આત્મધાત તેમણે કલ્પી નહિ. દિવસની બલિહારીને ધન્ય છે ! જ્યાં તડકો ત્યાં છાંયો, અને છાંયો ત્યાં તડકો આવી જાય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે—શાદુલ.

શ્લોક—પંચતે પંડુપુત્રાઃ ક્ષિતિપતિ તનયા ધર્મમીમાર્જુનાદ્યાઃ ।

શૂરા સત્યપ્રતિજ્ઞા દૃઢ બલ વપુષઃ કેશવેનોપરુદ્ધાઃ ॥

તે વીરાઃ પાણિપાત્રે કૃપણજનગૃહે મિષ્ટુચર્યાંચરંતિ ।

કોવાકાર્ય ન વિચલતિ વિધિવશાદુમાન્યની કર્મરેલા ॥

અર્થાર્ત—કર્મની ગતિ ન્યારી છે ! જીઓ પાંડુરાજના પાંચ પુત્રો ધર્મ, ભીમ, અર્જુન, સહદેવ ને નિકુળ એ પાંચે મોટા સમર્થ પુરૂષો હતા. મહા શૂરવીર, સત્યપ્રતિષ્ઠ, મજ્જ્યુત શરીરવાળા તથા કેશવ જેવા તો જેને સહાયકારક ઇષ્ટ બધું હતા, છતાં તેવા વીરપુરૂષોને પણ એક વખત હાથમાં માગવાનું રામપાત્ર લઈ કૃપણને ઘેર ભિક્ષા માગવાનો પ્રસંગ આવ્યો. માટે ભાગ્યની કર્મરેખા કાંઈ રીતે કાંઈથી પણ ટાળી શકાતી નથી. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

કુહા—જે યુધિષ્ઠિરે જગતમાં, દીધાં લાખો દાન;
તે બ્રાહ્મણ થઈ આશીષ દીધે, જીઓ કર્મનિદાન.
નિકુળ ઘોડા ફેરવે, સહદેવ ચારે ગાય;
ભીમ ઉદરના કારણે, રહ્યો રસોડા માંય.
સર્વ નૃપતિ વશ્ય કર્યા, જીત્યો જરાસંઘરાય;
તે નર ફીટી નારી થયો, કર્મ ગતિ ન કળાય.
સૂર્યચંદ્રને વશ કરે, નામ જેતું પાંચાળી;
તે દાસી થઈ દિન (નગર)મે, વેળાએ હદ વાળી.
સુખ પછી દુઃખ ઉપજે, દુઃખ પછી સુખ હોય;
સર્વ દિન સરખા નહિ, વૃક્ષ છાયા સમ જોય.

મતલબ કે મહાન કુખો પડવા છતાં તેઓએ આત્મઘાતનો વિચાર સરખો પણ કર્યો ન હતો, પણ સમતા રાખી ધૈર્ય ધારણ કરી આપત્તિરૂપી સાગર ઓલંઘ્યા હતા, અને અંતે મહત્ સુખ પ્રાપ્ત કરી જગજગદ્ધર ને ચિર-રમરણીય થઈ હજારો લાખો લોકોના વહનીક બન્યા માટે વિવેકી પુરૂષોએ આત્મઘાત કરી કુચરણે મરવા કદિ પણ મનસા ધરવી નહિ આત્મઘાતીપણું એ પ્રકારનું છે. આજ અને અભ્યંતર, ઉપર બતલાવેલું આત્મઘાતીત્વ બાહ્ય છે, અને અભ્યંતર ઘાતીપણા વિષે શ્રીવીરપ્રભુએ કહ્યું છે કે:—માનુષ્યત્વ આદિ ભવસિદ્ધિને સન્નુખ સર્વ સામગ્રી પુણ્યોદયે પ્રાપ્ત થઈ, છતાં પ્રમાદવશ થઈ કાંઈ પણ આત્મહિતકાર્ય ને કરતા નથી અને અસ્થિર સૌખ્યમાં જ નિમગ્ન બની સ્થિર સૌખ્ય માટે બેદરકાર બને છે, પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધિ કરવા માટે હજારોને હાનિ પહોંચાડે છે, ઘાતકી પ્રપચી અનેક પ્રયત્નો રચે છે, હમેશાં કુધ્યાંન ધ્યાવે છે, પરંતુ અશુભ ચિંતવ્યા કરે છે, જેમકે અમુક માણસ મરે, તો તેનો સર્વ ભોગવટો મને મળે—એમ સામાનું જુકું તાકે છે, મનથી

અનેક ધાતકી ધાટો ધડ્યા કરે છે, પણ પરતું છુંડું તાકવાથી તો પોતાનું છુંડું થાય છે. ભગવાને તરવાનાં મુખ્ય કારણો મનના પરિણામ ઉપર કહેલાં છે. મન એવ મનુષ્યાનાં, કારણં વંધ મોક્ષયો ॥ આ જીવાત્માને મોક્ષ અને બંધનનું કારણ માત્ર એક મન જ છે. શુભ ધ્યાનથી શુભ ચૈતન્ય ઉત્પન્ન થાય છે, અશુભ ધ્યાનથી અશુભ ચૈતન્ય ઉત્પન્ન થાય છે. શાસ્ત્રોર્મા ધ્યાન ચાર પ્રકારનાં કહ્યાં છે:—આર્તધ્યાન, રૂદ્રધ્યાન, ધર્મધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાન, અને એ ચારેનાં લક્ષણ શાસ્ત્રર્મા બહુ સારી રીતે વર્ણવ્યાં છે, તે પ્રસંગોપાત નીચે જણાવીએ છીએ.

આર્તધ્યાનનું સ્વરૂપ

રાજ્યોપભોગ, સુંદર શયન, વાહન, સ્ત્રી, સુગંધી પુષ્પમાળા વગેરે સાંસારિક સુખભોગના વૈભવો મેળવવા માટે તે સંબંધી અહોનિશ અભિલાષા, ચિંતા અને વિચારો સદા ચાલ્યા કરે તથા અત્યંત મોહ, તૃષ્ણા હોય તેને તત્વવેત્તા પુરૂષો આર્ત ધ્યાન કહે છે. (૧)

રૂદ્રધ્યાનનું સ્વરૂપ

ક્રોધ મનુષ્ય જીવને છેદન કરતો હોય, દહન કરતો હોય, હુંબતો-શોકતો, મ, મારતો હોય, બાંધતો હોય, પ્રહાર કરતો હોય, હાથ પગ વગેરે અંગો કાપતો હોય, એ વગેરે પ્રકારે ક્રોધ જીવને દુઃખ દેતો નોઈ મનમાં રાજ થાય; પણ હગાર માત્ર દયા ન આણે અથવા પોતે જ ક્રોધને રૂદ્રભાવે મારે અથવા રૂદ્ર વિચારો કરે તેને રૂદ્ર ધ્યાન કહે છે. (૨)

ધર્મધ્યાનનું સ્વરૂપ

જે જ્ઞાત્ર અને તેના અથો ધારે, સાબળે, શીખે, તથા પંચમહાવ્રત ધારે, અથવા ધારણ કરવા સંકલ્પો કરે; કર્મ કેમ બંધાય છે ? જીવનો મોક્ષ કેમ થાય ? ગતાગતિનો હેતુ શું ? તે કેમ અટકે ? વગેરે શુભ વિચારો ચિંતવે, પાંચ ઈન્દ્રિયોનું ક્ષમન કરે અને સર્વે પર દયા રાખે, સર્વતું ભણું કરવાની ભાવના રાખે તથા વેરીતું પણ છુંડું ન તાકે તેને ધર્મધ્યાન કહે છે. (૩)

શુક્લધ્યાનનું સ્વરૂપ

જેને ઈન્દ્રિયોના વિષયસુખ ઉપર ઉદાસીનભાવ હોય, વિષય સંબંધી નાના પ્રકારના સંકલ્પો વિકલ્પોના વિકારોને દબાવે, તથા ત્રણ યોગથી પોતાના

આત્માને સદા નિવૃત્તિમાં રાખી, સામાનું અને પોતાનું જાણું થવાના જ વિચારો ચિંતવે તેને શુદ્ધધ્યાન કહે છે (૪) દવે એ ચાર ધ્યાન કર્મક્રમ ગતિમાં લઈ જાય છે, તે કહે છે.

આર્તધ્યાન ધરનાર તિર્થંચ ગતિમાં જાય, તથા રૂદ્ર ધ્યાન ધરનાર નરક ગતિમાં જાય, ધર્મ ધ્યાનથી દેવગતિ પ્રાપ્ત થાય, તથા શુદ્ધ ધ્યાનથી જન્મમરણનો ક્ષય છે. તેથી વિવેકી જનોએ વ્યાધિ વિનાશક, દિતકર, સંચાર-ઉદ્ધક એવા ધર્મધ્યાન અને શુદ્ધ ધ્યાનમાં પ્રવૃત્ત કરવો. શાસ્ત્રમાં ધ્યાનનું એ ચાર પ્રકારે વિવેચન કર્યું છે, તેમાં પહેલા બે અશુભ ધ્યાન તો વિવેકી-જનોએ સદા વર્જવા યોગ્ય જ છે, છેલ્લા બે ધ્યાન સારા ને ઉત્તમ દોષ મોક્ષગતિને મેળવી આપનાર અને ભવ સિદ્ધિને સન્નિધિ લાવનાર હોવાથી તે સર્વદા વિવેકીજનોને આદરવા જોગ છે. દુષ્ટો અશુભ ચિંતની પરંતુ અદિત કરે છે, અનેક કર્મ કરે છે, એમ અનેક કર્મ-કુટર્મ કરીને અપ્રમાણ મહાપાપીઓ હજારોની કદુવાઓ લે છે, પૈસો, ગ્રેમદા, પ્રતિષ્ઠા ને પ્રભુતાની પ્રાપ્તિમાં જ ધના રામામાં જ છાંદગી બ્યર્થ શ્રમાવે છે. તેઓનું માનવજીવન ધ્યાન-પૂછની માફક તદ્દન નકામું જ છે, અને ખરેખર તેના નડોને વારપ્રભુએ આત્મધાતી જ કહેલા છે. પોતાના આત્માની ધાત કબી, એટલે આ સિદ્ધસ્વરૂપ પવિત્ર આત્માને કિલ્લટ કરીથી મલિન બનાવી દુર્ગતિમાં મૂકવો, તે ખરેખર આત્મધાતીવજ છે. અશુભ આર્તધ્યાન અને ક્રોધધ્યાનથી અનંત કાળ થયા આ આત્મા આ લક્ષ ચોરાશીના ચક્કરમાં જન્મમરણના ફેરામાં ફર્યા ને ભટક્યા કરે છે, અને વળી ભટકશે-એ ચોક્કસ અગજનું. માટે થાય તો સામાનું જાણું કરવું, તો જ પોતાનું જાણું રહે, ભલા કરે ભલા હોગા. પારકાના ધુરામાં રાજ રહેવાથી તો પડેનું પોતાનું જ જરૂં થાય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:-હુહા.

મુખ દીયા મુખ હોતલે, દુઃખ દિયા દુઃખ દોાય;

આપ લલે નહિ અવરડું, અપને ન લગે કોય.

આવત ગાર્દા એક હે ઉલટત લેકે અનેક;

કમીર જો ઉલટ નહિ, તો રહે એકટ્ટી એક

મતલબ કે સામા માણસને મુખ દેવાથી પોતાને જ મુખ મળે છે, અને પારકાને દુઃખ દીધાથી પોતાને જ દુઃખ મળે છે. આમ જીવનના દેન રહે સમી ગાળ મળે છે. આપણે પરનું જાણું આપણે, તો અન્ય કેમ આપણું જાણું આપણે. દવે તેના ઉપર એક દર્શન મુકે છે.

(૧૨૭) હાંવિ મિથ્યા કરયા મથેલા શેઠની નાસીપાસીની વાત.

કાઈ એક શેઠને ત્યાં ગુરુશિષ્ય બે જણા ભીક્ષા લેવાને પધાર્યાં, હવે તે શેઠને ઘેર કાઈ એક નિરાધાર ભરવાડનો ઊકરો પેટ ગુબરે રહેતો હતો, તે શેઠના ધરતું કામકાજ કરે અને ત્યાં જમે, શેઠની સેવા ભક્તિ કરતો એટલે તે શેઠને પ્રિય થઈ પડ્યો હતો. શેઠ પુત્ર કરતાં પદ્ય તેને વિશેષ ચાહતા; શેઠના સહવાસથી તેને ઉંચ ગુણો પ્રાપ્ત થયા હતા. તે તો અવશ્ય છે કે ઉંચાના સ્વભાવથી ઉંચતાની ને નીચના સ્વભાવથી નીચતાની પ્રાપ્ત થાય છે તે વિષે કવીશ્વર દલપતરામે કહ્યું છે કે:—નારાય છંદ.

લગે વઘાર ભાતમાં લગાર જે લવીંગનો,
ટળે ન ટાલતાં જ તેમ હોય ગંધ હીંગનો;
સફેદ વસ્ત્ર શામ થાય શામ રંગ સંગમાં,
કુસંગીનો પ્રસંગ દે કુસંગ રંગ અંગમાં.
અફીણીઆની સોળતે, અફીણીઆ ગણાય છે,
બુગારીયાની ચારીમાં બુગારીયા જણાય છે;
કઠંગીના પ્રસંગથી કઠાય છે કઠંગમાં,
'કુસંગીનો પ્રસંગ દે કુસંગ રંગ અંગમાં.

મતલબ કે ઉંચની સોળતમાં મનુષ્ય ઉંચ બને છે, અને નીચની સોળતે નીચ બને છે, તેમ પેલા ભરવાડના ઊકરાને શેઠના સહવાસથી કેટલાંએક સુલક્ષણો પ્રાપ્ત થયેલા હતાં, તેથી તેણે હાથ જોડીને નમ્રતાપૂર્વક ગુરુશિષ્યને નમસ્કાર કર્યો શેઠ ધરમાં ભિક્ષા લેવા ગયા, તેવામાં પેલા ઊકરા સામું જોઈ શિષ્યને ગુરુએ કહ્યું કે, આ ઊકરાનું કપાળ મહાતેજસ્વી જણાય છે, તે ભાગ્યશાળી છે, તેથી આગળ જતાં આ ધરનો તે ઊકરો ધણી થઈ જશે, એમ તેનો ભાગ્યોદય સૂચવે છે. અત્યારે તો શેઠના આશ્રય તળે તે સામાન્ય સ્થિતિ અનુભવે છે, પણ આગળ જતાં આ ધરનો ધણી થઈ મહાસુખ ભોગવશે, તેવું આનું તકદીર છે. નસીબ ગમે ત્યાં જતાં પણ જાનું રહેતું નથી સવૈયો.

તારાકી જ્યોતમે ચંદ્ર છુપે નહિ, સુર છુપે નહિ બાદલ છાયો;
રણુ ચડયો રજપુત છુપે નહિ, દાતા છુપે નહિ માગન આયો;
ચંચળ નારકો નેન છુપે નહિ, પ્રીત છુપે નહિ પીઠ દેખાયો,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબર, કમ છુપે નહિ લલુત લગાયો.

આ પ્રમાણે એ ઊંઠારના તગદીરની વાત યુરૂ શિષ્યપ્રત્યે કહેતા હતા, તેનામાં શેઠ ઓચિંતા ધરમાંથી બહાર આવ્યા; “આ! ઊંઠરે! ઘરનો! ધણી થશે” એવા શબ્દ તેમના કાન પર પડ્યા. તેનામાં ચિતા પ્રગ્વલ્લિત થઇ, પણુ તે વખતે અક્ષોસ છુપાવી રાખી બહારથી હર્ષિત થયો, અને બિહા આપી સાધુને વિદાય કર્યા. પછી શેઠ ઉઠે! નિશ્વાસ નાખી બોલ્યા કે:-હાય હાય ! આ ઊંઠરે! શું મારા ધરનો ધણી થશે અને ત્યારે શું મારો દીકરો બિખ માગશે ? ખરે મારે ઘેર ગરીબાઇથી ઉછરતો આ ઊંઠરો ધરધણી થઇ પડે તે મારાથી શી રીતે ખમાય ? મારે ઔરસ ઊંઠરો વારસ હતા પારકા ધરધણી થશે ? હાયહાય ! આ શોકાગ્નિશમનાથે મારે કાંઈક તો ઉપાય કરવો. પ્રાથે કરી મહારાજનાં વચનો અમોઘ હોય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:-દિવસે થયેલી વીજળી, રાતે થયેલું મેઘગર્જન, મોટા પુરૂષોનાં વાક્યો, અને દેવદર્શન; એ ચાર વાના કદિ નિષ્ફળ થતા નથી. તો મારે પણુ આગસુ થઈ બેસી ન રહેતાં તેને માટે અવશ્ય કાંઈ ઉપાય તો યોજવો, “પાણી પહેલા પાળ અધિ તેજ જગતમા બળીઓ, આગ લાગે કુલો બોદવા માટે તે જઇ મુરખમાં બળીઓ” એ પુરાણી કહેવતને માન આપી કાંઈક ઉદ્ધમ તો કરવો, કારણકે ઉદ્ધમથી જ સર્વ પ્રકારનાં કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. ઉદ્ધમ વિનાનો માણસ પશુતુલ્ય ગણાય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે

उद्यमेन हि सिद्ध्यति । कार्याणि न मनोरथैः ।

नहि सुप्तस्य सिंहस्य । प्रविशन्ति मृगा मुखे ॥

અર્થાત્—દરેક કામ ઉદ્ધમથી સિદ્ધ થાય છે, પણુ બેઠા બેઠા શેષ-શક્તીની માફક મનોરથો અને તરંગો કરવાથી કાર્યો સિદ્ધ થતા નથી. જેમકે સુતેલા સિંહના મોઢામા પશુ-હરણુ આવી એની મેળે પડતાં નથી, પોતાનામાં મહાસામર્થ્ય હોવા છતાં તે પણુ મહેનતર્યાજ પોતાનું ઉદર પૂર્ણ કરે છે. તો હવે હું શું કરું ? કયા જાઈ ? કઈ યુક્તિ શીખુ અને કોની મદદ લઉં ? જેથી આ ઊંઠરો મારી મિલકતનો માલિક-વારસાહક ન થાય કદાચ તેને દાદી મુકું તો મોટી અવરથાએ પાછો આવી મુનિવાક્ય સફળ દરે, માટે આને જીવતોજ ન રહેવા દેવો તેજ ઉત્તમ છે. મૂર્છ નાસ્તિ કુતઃ શાસ્ત્રા । અર્થાત્ મૂલ ન હોય તો પછી શાખા પ્રતિશાખા સંભવે જ ક્યાંથી ! જીવતો હોય તો કોઈ વખતે પણુ વારસ થાયને ! કહેવત છે કે જીવ જરોમદ્ર મુપેતિ-નૂનમ્ । અર્થાત્ જીવનો નર બદ્ધ પામશે. માટે આને પરબોક્કાગી કરી અન્ય.

માતાનું દુધ પીતો અનાવવા સિવાય બીજો કોઈ વિચાર સુલભ નથી. વાહ, વાહ ! શેઠ, ધન્ય છે તારી શેઠાઈને, શ્રીમંતાઈને ને સ્વાર્થશુદ્ધિને ? અરેરે ! તારા સ્વાર્થને માટે અનાથ આશ્રિત બાળકનું યમને દાન આપવા તૈયાર થયો ? ક્યાં ગયો તેના પ્રત્યેનો તારો પુત્ર તુલ્ય પ્રેમ ? ક્યાં ગઈ તારી ઉદારતા ? ક્યાશુદ્ધિથી અનાથનું પોષણ કરવાની પરોપકારીતા ક્યાં ગઈ ? અરેખર ! પોતાના સ્વાર્થને માટે પારકાની ધાત ચિંતવે છે, તે માનવ નહિ પણ માન વરૂંપે રાક્ષસો છે. તેને માટે રાજર્ષિપ્રવર ભર્તૃહરિએ નીતિશતકમાં કહ્યું છે કે:-
“જેઓ પોતાના સ્વાર્થને તજી દઈને સામાનું હિત કરે છે, તેઓ આ જગતમાં ઉત્તમ પુરૂષ જાણવા. તેમજ જેઓ પોતાનો સ્વાર્થ પણ સાધે અને સામાનું હિત પણ સંભાળે-તે મધ્યમ પુરૂષો સમજવા, તથા જેઓ પોતાનાજ સ્વાર્થને માટે પરનું નુકસાન કરે છે, ખગડે છે, અહિત કરે છે; તેઓને મનુષ્યોમાં રાક્ષસ તુલ્ય સમજવા. અને જેઓ સ્વાર્થ વિના પણ બીજાને નાહક નુકસાન કરે છે, અહિત આચરે છે, તેને આ દુનિયામાં કેવા માણસ કહેવા ? રાજર્ષિ કવિરાજ ભર્તૃહરિ કહે છે, કે તે અમે પણ જાણી શકતા નથી. મતલબ કે જેઓ વિના કારણે નાહક પરને નુકસાન કરે છે, તેઓ રાક્ષસથી પણ અરેખર બદ-નપાવટ ખરાબ-નીચ-હલકા સમજવા.

પછી તે બાલે જેન હો કે વૈષ્ણવ હો, ગમે તે પંથનો હો પણ કોઈનું શુક્ર કરવાનું કોઈ શાસ્ત્રમાં કહ્યું નથી. વૈષ્ણવ શાસ્ત્રમાં પણ વૈશ્વો કેવા હોય તેને માટે નરસિંહ મહેતાએ એક ભજનમાં સાફ કહ્યું છે કે.

વૈષ્ણવ જન વિષે. (રાગ આશાવરી.)

વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીયે, જે પીડ પરાઈ જાણે રે;
પરદુઃખે ઉપકાર કરે તે, મન અભિમાન ન આણે રે. વૈષ્ણવ
સકલ લોકમાં સહુને વંદે, નિંદા તે ન કરે કેનો રે;
વાચ, કાય, મન, નિશ્ચય રાખે, તો ધન્ય ધન્ય જનની તેની રે. વૈષ્ણવ
સમ દષ્ટિ ને તૃષ્ણા ત્યાગી, પરસ્ત્રી જેને માત રે;
જાહેવા થકી અસત્ય ન બોલે, પરધન નવ ઝાલે હાથ રે. વૈષ્ણવ
મોહ, માયા વ્યાધે નહિ તેને, દહ વૈરાગ્ય જેના મનમાં રે;
રામ નામ શુ તાલી રે લાગી, સકલ તીરથ તેના તનમાં રે. વૈષ્ણવ
વણ લોભી ને કપટ રહિત છે, કામ ક્રોધને નિવાર્યા રે;
ભણે નરસૈયો તેનું દરશન કરતાં, કલ ધકોતેર તાર્યા રે. વૈષ્ણવ

હવે આ સ્વાર્થવશ માનવરાક્ષસ શેઠ પોતાના સ્વાર્થ સાડ નિરપરાધી આશ્રિત તે ઊકારાને મારવાનો ઉપાય શોધવા માંડ્યો, હરવખત તેના પર નિર્દયતા અને વિચાર વાણીમાં પણ નિષ્કુરતા શેઠ દાખવવા લાગ્યા, ધણી દિવસ સુધી તેણે શુભ રીતે મારવાના પ્રયત્ન કર્યા, પણ જાહેર થવાના ભયથી તે ફાવી શકતા ન હતો પણ જ્યાં સુધી તે મારે નહિ, ત્યાં સુધી તે શેઠને નિરાંત પણ થાય નહિ. પછી એકદા એવું બન્યું કે પાંચસાત દિવસના ગામાતરે શેઠને જવું પડ્યું, તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે આ ઊકારાને પણ સાથે લેતો જઈ, અને કાંઈ લાગ ફાવે તો રસ્તામાં ઘાટ ધડી કાઢું, એવા નિશ્ચયથી તેને પણ કામકાજ કરવા સાથે લીધો. રસ્તામાં પોતાની કાર્યસિદ્ધિ માટે ધણીય ફાંફાં માર્યા પણ ફાળ્યો નહિ, કાંઈને કાંઈ વિધન નહીં આવે, તેથી રસ્તામાં કાર્યસિદ્ધિ થઈ નહિ. ખરેખર શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે કસાઇથી પણ ઘાતકી વિશેષ કરીણ ને કાતીવાળા છે.

હુહો—ઘાતકી ઘાટ ઘડે ધણી, ખાટકી કરતાં છેક,

તેમાં નહિ ડર કે દયા, પાપી પ્રાણી એક.

૧

આ શેઠ પણ એવાજ કસાઇ કરતાં પણ વિશેષપણે ઘાતકી બન્યા. રાતદિવસ તેનીજ માળા જપવા લાગ્યા. આ કામ મારાથી નહિ બને, તેથી મારા દિકરાપર ચીડી લખી આપુ કે:-“ આ માણસને આવતા વેંતજ વિષ દેજો, મારી પુછ્યા વાટ જોશો નહિ, તેમજ વિલંબ પણ કરશો નહિ, અને લખ્યા મુજબ જરૂર કરજો. મેં વિચારીને કોઇ અગત્યના કારણસર જ આ આજ્ઞા કરી છે, તેજ કારણ બેગા થયે રૂબરૂમાં જણાવીશ, હાલમાં મેં લખ્યા મુજબ તુરત અમલ કરજો. ” એવું વિચારી ઊકારાને ઉપરથી હેતુ જણાવી કહ્યું કે, ઊકારા ! તું આપણે ગામ જા, અને આપણા ચતુરભાઈને આ ચીડી આપજે, મારે હજી કારણસર અતરે થોડું રહેવાતું છે; એમ કહી ચીડી લખી આપી વિદાય કર્યો. ઊકારા ચાલતો તે જ દિવસના સંધ્યાકાળે ગામની બાગોળે આવી પહોંચ્યો. થાક ધણી લાગ્યાથી બહાર આવેલા એક દહેરાના ઝોટલા ઉપર બેઠો, જરાક આડે પડખે થયો તેવામાં નિંદ્રા આવી ગઇ. તે અરસામાં શેઠની વિષા નામની નાની અને અવિવાહિત દીકરી એ ચાર સખીઓ સાથે એ દહેરે દર્શન કરવા સાડ આવી હતી, તે એટલામાં ફરવા લાગી, તેણે પેલા ઊકારાને સુતેલો જોઈ ઝાળખ્યો, તે ઈંધી ગયો હતો પણ તેના ખીસામાંથી ચીડી બહાર નિકળી ગઈ હતી, તે ચીડી લઈ

તે આળકુમારિકાએ વાંચી કે:-“ આ માણસને વિષ દેખે ” વાંચી વિચાર્યું કે મારા પિતાએ વિષા લખવું નોંધ્યું, તેને ખલે લુલથી વિષ લખ્યું છે, તેથી તેણે તે જીવને સુધારી તેમાં ખને કાનો પા કરી દીધો. પછી ચીઠી હતી તેમ સંકેલી વાળી ખીસામાં મુકી દેઇ ઘેર ચાલતી થઈ. વહાલા વાચકો! વિચારો, જેને “ રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ? ” ગરીબનો બેલી ભગવાન છે, જેનું આયુષ્ય બળવાન છે, તેને કોણ દુઃખ દેનાર ને મારનાર છે! યાદ રાખો કે આટલે ઠંડાણે પુણ્ય રક્ષણ કરે છે. કહ્યું છે કે—શ્લોક

વને રણે શત્રુ જલાગ્નિ મચ્યે । મહાર્ણવે પર્વતમસ્તકે વા ॥

સુસં પ્રમત્તં વિષમસ્થિતં વા । રક્ષન્તિ પુણ્યાનિ પુરાકૃતાનિ ॥

અર્થાત્—વનમાં, રણસગ્રામમાં, શત્રુના સપાટામાં, જળ અને અગ્નિમાં, મહાસાગરમાં, પર્વતના શીખર ઉપર, નિદ્રામાં, પ્રમાદ અવસ્થામાં, અથવા કોઈ વિષમ સ્થિતિમાં આવી પડતાં; એટલા પ્રસંગે તો મનુષ્યોનાં પૂર્વોપાર્જીત પુણ્યજ રક્ષા કરે છે. આ ઊકરાના સંબંધમાં પણ તેમજ અન્યું. ઊકરાના પુણ્યોદયે શેઠની ધારણા ધુળમાં મેળવી । ઊકરે ઉઠી ઘેર આવી ચીઠી આપી, તે શેઠના પુત્રે વાંચી કે તુરતજ પિતાનું વચન પ્રમાણ કરવા વળતેજ દિવસે પોતાની વિષા નામની ખજેનને તે ઊકરા સાથે મોટી ધામધુમથી પગલાવી દીધી. પાત્રસાત દિવસે શેઠ ઘેર આવ્યા. નેચું તો જાણ્યું કે આ ઊકરો તો મારી પુત્રીનો વર અને મારો જમાઇ બન્યો છે. અરેરે! આ તો હવે જરૂર ધરખણી થવાનોજ હવે એને મારું તો મારી વિષા રડે, આ તો મારી ધારણામાં ધુળ પડી, અને હાથે ક્યારી હૈયે વાગ્યાં. મેં ઊકરાનું ભુંડું તો કયું, પણ મારું ધાયું થયુંજ નહિ, થોડા દિવસમાં શેઠ આવિતો મરવા પડ્યો, તે વખતે તેને અક્ષોસનો પાર રહ્યો નહિ.

દુહો—માનવ જાણે હું કરું, કરતલ ખીજે કોઈ;

“ આદરેલું અધવચ રહે, કમ કરે સો હોય, ”

આખરે લખ્યા લેખ ટાળ્યા ટળતા નથી—ભાવિ કીટણું નથી. ખરેખર પરનું અહિત ચિંતવતાં તો પોતાનુંજ અહિત થાય છે. કહ્યું છે કે—

મનહરચંદ

દાણા વેચનાર દાણા સંઘરી દુકાળ માગે,
દેખાશે દુકાળ એવા દાણા વેચનારને,

ઉત્તરાર્ધ] ગુણ તો એક ગણાય નહિ, અવગુણનો અવતાર; ૪૮૧
મિથ્યા અભિમાન ધરે ધણું, એ પણ એક ગમાર. ૪૮૦

કોઈકને કુબ્ધ દેવા, રસ્તા વચ્ચે કાંટા વેરે,
લાગશે વિશેષ કાંટા, કાંટા વેરનારને,
કોઈકને દુઃખ દેવા, રસ્તા વચ્ચે ખાડ ખોદે,
દેખશે જોખમ, એવી ખાડ ખોદનારને;
ભણું કોઈ કરશે તેનું તો ભાઈ ભણું થશે,
બુઝું થશે બીજાઓનું, બુઝું ઇચ્છનારને. ૧

એટલું બોલી શેઠે કપાળે હાથ દેઈ ઉડા નિસાસો મુક્યો, અરેરે મેં
પામર પ્રાણીએ મહાત્માશ્રીનાં વચનોને પણ જૂઠ્ઠા પાડવા-મિથ્યા કરવા પ્રયત્ન
તો ધણો કર્યો, પણ તે જુઠ્ઠાં પડેજ કેમ ? ખરેખર મહાત્માઓનાં વચનો
અમોઘજ છે. તેમનું બોલવું કદિ નિબ્ધન થતુ નથી.

શ્લોક—ઉદયતિ યદિ માનુ પશ્ચિમાયાં દિશાયાં ।

પ્રચલતિ યદિઃ મેરુ શીતતાં યાતિ વહનિઃ ॥

વિકસતિ યદિ પદ્મ પર્વતાગ્રે શિલાયાં ।

ન વિચલતિ કદાચ્ચિદ્માર્ગેતં સજ્જનાનામ્ ॥

અર્થાત્—સૂર્ય કદી પશ્ચિમમાં ઉગે, અડધ મેરુ ભલે ચળે. અગ્નિ
શીતળ થાય, પથ્થરની શિલા ઉપર ભલે પદ્મ-કમળ ઉગે; તો પણ કદિ ઉત્તમ
પુરુષનું વાક્ય ફરે નહિ. એમ ચોક્કસ મારા હૃદયમાં હવે આ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનબાણી
સિદ્ધ થયું. પછી થોડા વખતમાં પોતાનોજ પુત્ર ઓગિંતો મરણ પામ્યો.
પોતાના જમાઇરાજને સધળો ધરનો કારભાર સોંપી પોતાના ધરનો કારભારી
બનાવ્યો. મતલબ એ છે કે સામાનું છું કે તાકતા પોતાનું છું કે થાય છે, ને
સામાની ભલાઈ કરવામા જ પોતાની ભલાઈ છે. ભત્રા કરે ભલા હોગા. એ સંત
વાક્ય છે, છતાં ફેટલાક અજ્ઞાનો પરનું છું કે તાકે છે, સ્વાર્થ માટે અનૈક
પ્રકારની પાપી પેરડીઓ ને પ્રપયો રચે છે, ને કુકર્મો કરે છે, પૂર્ણ જોગ-
વાઈ છતાં કાઈપણ આત્મહિત સાધતા નથી, મોજશોખમાં અને ક્ષણિક
એકઆરામમા જીવગી વૃથા ગુમાવે છે, વિષ સમાન વિષયવાસનામાં
પડી આત્માને મહિન બનાવે છે, ખરેખર તેઓ આત્મઘાતી જ છે;
એવું શ્રી વારપ્રભુનું કથન છે, માટે વિવેકીજનોએ મગેલા અમૂલ્ય અવસરનો
તથા ઉત્તમ સર્વ સામગ્રીનો ગેરઉપયોગ નહિ કરતા સદુપયોગ કરવો, ને
આત્માને ઉન્નતિક્રમમા લાવવો, કે જેથી કરી આ ભયંકર ભવસાગરનો પાર
પમાય તથા અજરામરપદ વરી અક્ષય મોક્ષલક્ષ્મીના ભોક્તા થવાય. માટે

ઉત્તમ પુરૂષોએ સદા ધર્મસંગ્રહ કરવો, કારણકે આ આત્માને ભવોભવ તારનારો એક પવિત્ર ધર્મજ છે. જેણે પવિત્ર મનુષ્ય જન્મ મેળવી ધર્મ-આરાધન ન કર્યું, તેનો જન્મ નિષ્ફળ જ છે. જનનીતું યૌવન નાહક નષ્ટ કર્યું. તેનું બ્રહ્મ જીવન કેવળ ભારરૂપ પશુ સમાન જ છે. (૯૧)

(૯૭)

સુજાનઞ્ચ પિ જનોઽયં । સંસારસ્યાઽસારતા નૂનમ્ ॥
ન ત્યજ્યતે તદ્દપિ હા ? । પશ્યતે ચંતુ પશ્યતો હરતા ॥ ૯૭ ॥

અર્થ—આ લોકમાં આ જીવ ખરેખર સંસારની અસારતા જાણે છે, છતાં પણ તેને તજતો નથી. તે ખરેખર મોટા એકની વાત છે, માટે આતો પશ્યતો હરતા ॥ એટલે કે ખતાં ચોરી કરવી તેના સમાન છે, તે તું જો. અને તારા આત્મા સાથે વિચાર. (૯૭)

ભાવાર્થ—સંસારનું સામાન્ય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી મનુષ્યોને વિદિત હોય છે. સંસાર એ શબ્દ જ કોઈ અપૂર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન કરાવે છે. સંસ્કૃતના ધુરધર વિદ્વાન પંડિત મહાકવિઓએ તેની એવી વ્યાખ્યા કરી છે. કે:-સંસરતીતિ સંસાર । સમ કહેતા=સંમતાત્ એટલે ચોતરફથી જેમાં સરી જવાનું છે-ખસી જવાનું છે, તેને સંસાર કહીએ. ધણું કરીને સરકવાનું-લપસવાનું જ્યાં ચીકણા પદાર્થ હોય, ત્યાં વિશેષ હોય છે. તો સંસાર એ એક મોટો જમરજમત ઉંડો ખાડો છે, તેમા ચારે તરફ અને વચમાં કર્મ-રૂપી પુષ્કળ ચીકણો ગારો-કાદવ ભરેલો છે, તે કાદવમાં અનંતકાળ થયાં જીવો અશુચીથીવિષાના કીડાની માકકે ખદખદી રહ્યા છે, તે ખાડામાં જીવોને રહેવાના ચાર મોટા ભાગ છે. તેમાં એક ભાગમાં નારકીના જીવો, ખીજામાં તિર્થંચના જીવો, એમ અનુક્રમે તે ખાડામાં સર્વ જીવો વસે છે. તે ચારે ભાગોના સર્વ જીવો ઉપર કર્મદેવ રાજા તેમની ચોગ્યતા પ્રમાણે વસવા માટે ધર આપે છે, પણ તે સર્વ ભાડે જ આપે છે, પણ કોઈને ધરનું ધર કરવા દેતો નથી. પોતાનો રાખ્યો રહે, અને પોતાનો કાઢ્યો જાય, એવી તેની સખત શરત ને બળવાન હકુમત છે. તે ખાડાની બહાર ગયેલા જીવો ધરનું ધર વસાવી શકે છે, કારણ કે ત્યાં કર્મદેવની સાર્વભૌમ સત્તા નથી. પણ ખાડામાં રહેલા સર્વ જીવોને તો કર્મદેવ પોતાની સત્તા

તળે ઇચ્છા મુજબ લાકૃતી ધીરજ આપે છે, કારણ કે લાકૃતી ધરમાં ગમે તેટલું રહે અને ખુશી પ્રમાણે તે ધરને શણગારે, વિવિધ વસ્તુઓથી શોભાવે, પણ અંતે તો ખુશી કે નાખુશીથી તે ધર તેને અમુક કાળે ખાલી કરવું પડે છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

દોહરા—ભાડે લીધી ઓરડી, ટુંક દિવસને માટે;

શણગારી શા કામની, કરી ઘણેરો ઠાઠ.

વજ તુલ્ય કાયા કરી, વજનું અખતર પેર;

પેસ વજની કોઠીમાં, મટે ન કાળનું વેર.

માટે મારા વીર તું, સમજ થા હોશિયાર;

પોષણ કર નિજ આત્મનું, ધર્મ કરી શ્રોકાર

વળી તે બધા જીવોને વસવા માટે ધરો પણ કાંઈ એક સરખાં આપતો નથી. તેમાં પણ તે જીવોની લાયકાત મુજબ ઉત્તમ, મધ્યમ અને જ્ઞાન્ય ધરો આપે છે. જેમ રાજાને રહેવાના ધરો પથ્થરની બાંધણીવાળાં ઉત્તમ હોય છે, મોટા શાહુકારને ઈંટની બાંધણીવાળાં મુનાબંધ, તથા મધ્યમ મનુષ્યોને માટે ગારાનાં બનાવેલાં સાધારણ ધરો હોય છે, અને તદ્દન ગરીબ મનુષ્યોને રહેવાને માટે તાડછાનાં ઝુંપડાં તથા કુખા હોય છે; તેમ આ ખાડામાં પડેલા સર્વ જીવોને પોતપોતાની પ્રવૃત્તિ મુજબ ચાર ભતનાં ધરો ભાડે મળે છે આ પ્રમાણે સ સારનું સામાન્ય સ્વરૂપ તત્ત્વવેત્તાઓએ વર્ણવેલું છે. વળી તેઓશ્રીએ આગળ વધીને વિશેષ વર્ણવેલું છે, કે આ સંસાર કેવળ અસાર છે, ડાંગરનાં ફોતરાની માફક તેમાંથી પરિણામે કાંઈ પણ સાર નીકળતો નથી. દરેક સંસારિક સામગ્રી જળ શુદ્ધિવત્ ક્ષણભંશુર છે. વીજળીના ચમકારાની જેમ સ્વરૂપ સ્થાયી છે ભોતભોતામાં તે નાશ અર્થે વેરાર્થ ભય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

“વિશાળ રાજ્યને એકદમ તુચ્છ ઝીણી રજના ઢગલા સમાન જાણી વર્જીદે, તથા બધુજનનો રનેહ ખેડીના બંધન તુલ્ય જાણી કાયા તત્ત્વની પેઠે તેને તોડી નાંખીને, સ્ત્રીસમૂહને વૃણની જેમ તણને, તથા દીન વદન-વાણું ફેલ કરતું મુખ અટકાવીને હે આત્મા ! પૂર્વ પ્રવૃત્તિ પ્રાપ્ત થતા સદર્મનું સદો સેવન કરજે. મર્તલ્ય કે સર્વ પદાર્થ અસ્થિર છે. વળી આ સંસાર અનેક પ્રકારનાં દુઃખોથી ભરપૂર છે, અનેક આધિ બાધિ અને ઉપાધિથી વ્યાપ્ત છે, એક સાંધીએ ત્યાં તેર તૂટે, એક દુઃખ માંડ માડ

મટાડીએ ત્યાં ખીખાં અનેક દુઃખો જાગે છે; સંસાર સમુદ્ર તુલ્ય કહી છે.
તે ત્રિષે કહ્યું છે કે—

(૧૨૮) સંસારને સમુદ્રનેા મુકાબલો તથા તેની ઉપમા.

સમુદ્રને જેમ બાહિરથી પરિઘી છે તેમ સંસારમાં ચાર ગતિરૂપ પરિઘી છે. ૧. સમુદ્રમાં જેમ પાણીની ગંભીરતા છે તેમ સંસારમાં જન્મ, જરા ને મરણરૂપ પાણીની ગંભીરતા છે. ૨ સમુદ્રમાં કાઢવ છે તેમ સંસારમાં ભોગરૂપ કાઢવ છે. ૩ સમુદ્રમાં જેમ ફીણ છે તેમ સંસારમાં અહંકારરૂપી ફીણ છે. ૪ સમુદ્રમાં મોટા ચાર કળશ છે. તેમ સંસારમાં ચાર ગતિરૂપ મોટા કળશ છે. ૫ સમુદ્રમાં જેમ નાના કળશ છે તેમ સંસારમાં ચોરાશી જીવાંજોની રૂપ નાના કળશ છે. ૬. સમુદ્રમાં મોટાં મગરમચ્છો છે તેમ સંસારમાં આપણાથી મોટા બળવંતો રૂપી મોટા મગરમચ્છ છે. ૭ સમુદ્રમાં કુટુંબ કમિલારૂપી નાના માછલા છે. ૮ સમુદ્રમાં જેમ મોટા પર્વત છે તેમ સંસારમાં આઠ કર્મ રૂપ મોટા પર્વત છે ૯ સમુદ્રમાં જેમ નાના પર્વત છે તેમ સંસારમાં રોગ, શોગ, ચિતા ઉપાધિ વગેરે પર્વતો છે. ૧૦ સમુદ્રમાં સંઘોટીયા છે તેમ સંસારમાં કુચર, કુદેવ અને કુધર્મરૂપ સંઘોટીયા છે. ૧૧ સમુદ્રમાં જેમ કાંઠો છે તેમ સંસારમાં મોક્ષરૂપ કાંઠો છે. ૧૨ સમુદ્રમાં વડવાગ્નિ છે તેમ સંસારમાં ક્રોધરૂપ મોટો વડવાગ્નિ (દાવાનળ) છે. ૧૩ સમુદ્રમાં ભમરી છે તેમ સંસારમાં મોહકપટ રૂપ ભમરી છે ૧૪ સમુદ્રમાં કર્મ છે તેમ સંસારમાં લોભરૂપ કર્મ છે. ૧૫ સમુદ્રમાં મોટા ક્ષોળ છે તેમ સંસારમાં શોકસંતાપરૂપ મોટા ક્ષોળ છે. ૧૬ સમુદ્રમાં નાના ક્ષોળ છે તેમ સંસારમાં સંયોગરૂપ નાના ક્ષોળ (તરંગો) છે. ૧૭ સમુદ્રમાં જેમ તરંગ ઉછળે છે તેમ સંસારમાં મન રૂપ તરંગ ઉછળે છે. ૧૮ સમુદ્રમાં સરખું પાણી છે તેમ સંસારમાં જન્મમરણના ભવરૂપ સરખું પાણી છે. ૧૯ સમુદ્રમાં જેમ પાણીનો વિસ્તાર છે તેમ સંસારમાં ભવબ્રમણરૂપ પાણીનો વિસ્તાર છે. ૨૦ સમુદ્રમાં જેમ વાયરો છે તેમ સંસારમાં અભિલાષરૂપ વાયરો છે. ૨૧ સમુદ્રમાં જેમ તળીયું છે તેમ સંસારમાં આશા પિપાસા રૂપ તળીયું છે. ૨૨. સમુદ્રમાં જેમ અધકાર છે તેમ સંસારમાં મિથ્યાત્વ રૂપ અધકાર છે. ૨૩ સમુદ્રમાં જેમ આપદ વગેરે જીવજંતુ ધણા છે તેમ સંસારમાં પાંચ પ્રમાદરૂપ આપદ જીવ ધણા છે. ૨૪ સમુદ્રમાં જેમ કાથીના પગને બાધી લે તેવા મોટા જીવો છે તેમ સંસારમાં ત્રાહેગારવ

(૧ રસગારવ ૨ સાતાગારવ ૩ રૂપતાંતવા) વ્યાપી રહ્યા છે. ૨૫ સમુદ્રમાં જેમ વેલ ઉછળે છે તેમ સંસારમાં ચાર ગતિરૂપ વેલ ઉછળે છે ૨૬ સમુદ્રમાં જેમ ઊંચા નીચા જીવ કુખી રહ્યા છે તેમ સંસારમાં પાચ આશ્રવે કરી ઉંચા નીચા જીવ કુખી રહ્યા છે. ૨૭. સમુદ્રનો પાર નથી તેમ સંસારમાં દુઃખનો પાર નથી. ૨૮ સમુદ્રમાં જેમ કાંઈ આધાર નથી તેમ સંસારમાં કુદેવ, કુચર ને કુધર્મને વશ પડ્યા જીવોને કોઈનો આધાર નથી. ૨૯ સમુદ્ર જેમ શુંભરવ કરી રહ્યો છે તેમ સંસારમાં ચિંતાશોકરૂપ ભયે કરી સંસાર શુંભરવ કરી રહ્યો છે. ૩૦ સમુદ્રનો જેમ કાષ્ટના ઉત્તમ વહાણથી પાર પામી શકાય છે તેમ સંસારનો પણ ઉત્તમ સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભાષિત દ્યામય ધર્મનું સદ્ભાવે આરાધન કરવાથી સહેલાઈથી સત્વરે પાર પામી શકાય છે. ૩૧ સમુદ્રનો જેમ પાર-કીનારો પામવાથી પછી છુડવાનો ભય તથા દુઃખ રહેતું નથી તેમ સંસારનો પાર પામી મુક્ત થયા પછી આ જીવાત્માને જન્મ મરણ વિગેરે ભય તથા નાના પ્રકારના કર્મ જન્ય દુઃખો રહેતાં નથી. અર્થાત્ આ સમુદ્ર દુઃખનો જ ભરેલો છે.

સુલભાઈ:-દુઃખળી ગાયને ઝાઝી યગા,

દુઃખતા અગાં પર ઠેસ વાગે;
ભૂત ભાગી ગયું હોય નહિ ત્યાં વળી,
ઉલટું અગમાં પટીત જાગે.
એક પર એક છે આધિયો વ્યાધિયો,
બંધનો બેવડાં કેમ છુટે;
સાવ નિરસાર આ હાય સંસારમાં,
“સાંધીયે એક ત્યાં તેર તૂટે.”

આ પ્રકારની લોકસ્થિતિ અત્યંત દુઃખમય છે. સંસારની અસારતા તો પોતે પૂર્ણ રીતે જાણે છે, વળી તે અસારતા પોતે પારકાની પાસે ગાય છે કે અહો ! આ સંસારમાં દુઃખનો તો પાર નથી. વળી અનેક પ્રકારનાં દુઃખોને જોઈ અનુભવે છે, વળી હજારો તિક્ષ્ણ વ્યાધિરૂપ વ્યાધીથી પકડાએલા છતાં, તથા ત્યાગી મુનિ મહાત્મા સંતોને મુખે તેની અસારતા સાંભળવા છતાં, તથા તે પ્રકારનાં દુઃખીયાનાં દષ્ટાંતો નજરે જોવા છતાં, આ મોહમુગ્ધ જીવને હજી સુધી કેમ બોધ પામવાનો વખત આવતો નથી ? એજ ખરેખર મોટા આશ્ચર્યની વાત છે ! આ જીવ જાણીજીતીને દોષો

હાથમાં લઈ કુનામાં પડે છે, એ દેખીતી અજ્ઞાનતા નહિ તો બીજું શું ?
જેમ સોની સર્વના દેખતાં ચોરી કરે છે. દરેક ધંધામાં કાંઈ નહિ ને કાંઈ
દગાથી ચોરી જવાનું રહેલું છે. ગમે તેટલી સાવચેતી રાખે તો પણ ઘોળા
દિવસના ચોર સોની થોડું ધણ ચોરાં વિના તો રહે નહિ જ, એવી એની
આલોકી હોય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

“સોનું રૂપું સોની ચોરે, ને નંગ બદલે જડિયો,
મોડો આવી અવેણું માગે, એ સુતાર ને કડિયો;
ઐટલા પાસે ક્યારે જઈએ, પુરા હોઈએ ગરજ,
કપડું ચોરી પૈસા માગે, એ છીનાળનો દરજ.

દોહરો—દરજ ચોરે કપડું, સોની ચોરે રતિ;
હજમભાઈ શું ચોરે, કે માથામાં કાંઈ નથી.

તેમ આ જીવ સોનીની માફક દેખીતી ચોરી કર્યાં જેવુંજ કરે છે, તે
એમ કે અસત્ય પદાર્થને સત્ય માની તેમાંજ રચીપચી રહ્યો છે. અને આ
કાયા, માયા, કામિની એ સર્વસ્વ મારું છે, હું તેનો છું. એમ બ્રાંતિથી
માની બેઠો છે. તેને માટે પરમ ભક્ત સુંદરદાસ કવિએ કહ્યું છે કે:—

કવિત

મેરો દેહ મેરો ગેહ મેરો પરિવાર સખ,
મેરો ધનમાલ મેં તો બહુ વિધ ભારો હું;
મેરે સખ સેવક હુકમ કોઈ મેં નહિ,
મેરી યુવતીકો મેં તો અધિકજ પીયારો હું.
મેરો વંશ ઉંચો મેરા બાપદાદા એસા ભયા,
કરત બડાઈ મેં તો જગત ઉજડ હું;
સુંદર કહત મેરો મેરો કરી જાને સઠ,
એસે નહિ જાને મેં તો કાળહીકો ચારો હું.

મતલબ કે આ અવનીમાં મૂટ માણસો માને છે, કે આ સર્વ મારુંજ
છે, તેને માટે અનેક દોષધામ કરે છે, પણ મૂર્ખ સિંગમણી એટલું પણ
સમજતો નથી. કે હું અને આ સર્વ કાળકાળે કસાઈની જાળમાં ઝલાએલ
છીએ, અમે સર્વ કાળનું અવેણું છીએ. કાળના મુખમાં એકલા ચવાઈજ જઈશું.

હુલો—જગત કાળસુખે પડ્યું, કેડામોડ જનાર;

ધંટીને ગાળે પડયા, દાણા લોટ થનાર.

પોતાને રહેવાનાં સુંદર ઘરો બંધાવેલાં હોય, વળી તેમાં અનેક સુંદર ફરનીયર ગોઠવેલું હોય, હૃદયને આનંદકર વિવિધ વૈભવવાળી ભોગ્ય વસ્તુથી ભરપુર ક્યું હોય, પણ જીવો એ ઘરમાં પ્લેગની પધરામણી (નોટીસ) આવે એટલે ઉદર પડે, તો તે સુંદર ઘરને તજી તુરત બહાર નીકળી જ ગલમાં જાય છે, પ્લેગના ભયથી વગડામાં ધાસનાં કે પતરાનાં ઝુપડાં બાંધી તેમાં રહે છે. પોતાનું ઘર હતું તો તે કેમ તજવું પડ્યું ? મરકીના ભયથી સુંદર આવાસ તજી જંગલમાં રહે છે, તેમ આ કાયાને માટે પણ નોટીસ મળી ચુકી છે, વારંટ અપાર્થ ચુક્યું છે, એટલે જન્મ એ મોટી નોટીસ સમજવી, કારણ કે જન્મ્યા તે અવશ્ય મરવાનાજ, ઉગ્યા તે જરૂર આશમવાના, જે ખીટ્યા તે આખર ખરવાનાજ, અને ચડ્યા તે અંતે પડવાનાજ. ધંટીમાં પડેલા દાણા અવશ્ય ફળાવાના તેમ સંસારમાં સૌને વહેલું મોડું મરવાનું છેજ. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

છપ્પો—કોઇ આજ કોઈ કાલ, કોઈ માસે છ માસે,
કોઇને થાય દસબાર, તો કોઇને પચીસ પચાસે;
કોઇને થાયે સાઠ, કોઇને થાયે એસી,
જે જનમ્યું તે જાય, પણ નથી રહેવાનું એસી.

શ્લોક—સંપત્તયઃ પરાધીના । સર્વા ચિત્તમાનનૃત્તમ્ ॥

સ્વજીવિતેષ્ય વિશ્વાસ । સ્તેષાં ચે રાજસંશ્રયા ॥

અર્થાત્—કાળની એવી અગમ્યગતિ છે. કાળ સર્વનો ભક્ષક છે, તેનાથી કોઈ બચવા પામ્યું નથી. ફક્ત સર્વ કર્મનો ક્ષય કરનાર શ્રી સિદ્ધ ભગવાનજ તેને છતી પાર પહોચેલા છે બાકી સર્વ તો તેના કબજામાં છે. કહ્યું છે કે—

કવિત.

કાળ સમ બળવંત કોઈ નહિ દેખીયત,
સખકો કરત જેર, કાલ મહાજેર હે;
કાલહિકો હર સુની, ભયેા મુસા પેગંબર,
જહાં જહાં જાઇ તિહાં તિહાં વાંકો ઘોર હે.
કાલ ભયાનક ભયલીત કીચે સખ લોક,
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાલમે, કાલહિકો શોર હે;

૪૮૮ નેતાં કંઈક જતાં રહ્યાં, જન જમરાજ દુવાર; [વૈરાગ્ય શ્લોક
તોપણુ તેનો ત્રાસ નહિ, એ પણ એક ગમાર. ૪૮૭

કાલહિલકો કાલ એક સુંદર અખંડ બ્રહ્મવાસો,
કાલ હરે જોઈ ચાલ્યો વહી ઝોર હે;

મતલબ કે કાળ સર્વનો ભક્ષક છે. મુક્ત-અવધ થઈ એટલે સર્વને ભાકુતી ધર ખાલી કરી ચાલ્યા જવાનું છે. કેટલાયે ગભરૂ બાળકોને ભોંયમાં લાંઘાયાં, કેટલાકને ઓચિંતા મરણશરણુ થતાં જોયા, કેટલાક પહાડને પાડુ મારે એવા જોષ જોવા જીવાનીયાઓ ચિતામાં બળી ખાખ થતા જોયા, પણ હજી સુધી આ જીવને ચેતવાનો વખત આવ્યો નથી, પ્રભુ ભજનમાં પ્રીત થઈ નથી, પ્રાણી પ્રત્યે પરોપકાર છુદ્ધિ થઈ નથી, પ્રેમપૂર્વક સાધુ સંતનો સમાગમ કરી જીવગીને કિંમતી કરવાનો વખત આવ્યો નથી. ટુંકી જીવગીમાં અનેક કુકર્મો કરી આત્માને અધોગતિભામી કર્યો. અરે, રાત થોડી ને વેણ ધણી કરવા ! થોડા જીવતરમાં ધણી આશાતૃષ્ણાઓ કરવી, પણ અરે ! આવા ઉત્તમ મનુષ્યાવતારમાં જ નવરા પડશે તો કંઈક કરાશે. ખરેખર મનુષ્યગતિ એ પ્રુષ્ઠ રણવાની ઉત્તમ ગતિ છે, પણ માયા એ ભાન બુલાવી દે છે, આત્માનું કાંઈપણ હિતસાધન થવા દેતી નથી. જો કે આ દુનિયામાં દરેક સ્થળે દરેક પદાર્થમાં ઉપદેશ રહેલો છે, પણ માપાનું જોર કમતી હોય અને હૃદય સવળું હોય, તો જ ઝટ ઉપદેશ જીવને લાગે છે ને સાનુકુળ થઈ પડે છે. નમિરાજ કંઠજુના ખડખડાટમાંથી બોધ પામ્યા, કરકંડુ રાજા ઈર્દ્રધવજ દેખી બોધ પામ્યા, મંધાર દેશનો નિગ્ગઈરાજા બળદ દેખી બોધ પામ્યો, સમુદ્રપાળ નામનો શ્રેષ્ઠીપુત્ર ચોર દેખી વૈરાગ્ય પામ્યો; એમ દરેક સ્થળે વૈરાગ્ય ભરેલો છે. બીખારી હાથમાં રામપાત્ર લઈ ધરોધરને વિશે રખડી ટુકડા માગી ખાતો હોય, તો તે પણ મનુષ્યને અપૂર્વ ઉપદેશ આપે છે. તે બીખારી સમયમાં સર્વને કહે છે કે:—

શ્લોક—યાચકા નૈવ યાચન્તિ । શિક્ષંતિ ચ પદેપદે ॥

દોયતાંદીયતાં લોકા । ન દાતામિદં ફલમ્ ॥

અર્થાત—બીખારી હાથમાં શિકોઈ-રામપાત્ર લઈ ધેરધેર ફરે છે, તે માગતો નથી પણ સર્વને ઉપદેશ આપે છે કે:—હે લોકો ! મારા પાત્રમાં કાંઈક દો, નહિ તો મારા હાથમાં પાત્ર છે તે તમારા હાથમાં આવશે, જેવી મારી દશા તેવી તમારી દશા થશે. મેં નથી દીધું તેનું આ પ્રત્યક્ષ પરિણામ છે, તમે દીધું છે તેનું આ પ્રત્યક્ષ પરિણામ કે તમે પામ્યા છો. તમેજો દીધું છે, તેનું ફળ તમોને, મળ્યું છે, માટે મારા પાત્રમાં કાંઈક દો.

ઉત્તરાર્ધ] વેગે કલાક વહી ગઇ, ઉઝા પછી અગીયાર; ૪૮૯
તોયે ન ચેતે ચિત્તમા, એ પશુ એક ગમાર. ૪૮૮

તમારે જોઈતું હોય તો કાંઈક દો, તમારે સુખ ભોગવવું હોય તો મને દો.
તમારા હિતને માટે દો, કારણકે દાણાને એકના હળરગણા કરવા માટે જેમ
ક્ષેત્ર ઉત્તમ સાધન છે, તેમ દાન પશુ અપૂર્વ સુખ પામવા માટે એક સર્વો-
ત્તમ સાધન છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

શ્લોક—વ્યાજે દ્વિગુણં ચિત્તં । વ્યાપારે ચતુર્ગુણમ્ ॥
ક્ષેત્રે શતગુણં ચિત્તં । દાનેતુ સહસ્રગુણમ્ ॥

અર્થાત્—ધનને વધારવાના ચાર રસ્તા છે. જે ધન બ્યાજે મુકીએ તો
અમણા થાય છે, વેપારમાં ચારગણા થાય છે, ક્ષેત્રમાં વાવીએ—નાખીએ તો
સોગણા થાય છે, ત્રૈમપૂર્વકે દાન દેવામાં આપીએ તો હળરગણા થાય છે;
તો દાન એજ ઉત્તમ પદાર્થ છે. એ પ્રમાણે બીજારી અપૂર્વ ઉપદેશ આપે
છે, વળી વિદ્યા દેખી વિવેકીને વિરાગનું કારણ થાય છે. અહીં ! આ વિદ્યાની
પૂર્વ સ્થિતિ કેવી હતી ? તે મિષ્ટાન્નભોજન હતું, આ ગંદો દેહનો સંગ
કરવાથી ઉત્તમ વસ્તુ કીટી ને અશુચિ વસ્તુ બની ગઈ, પુદ્ગળનો સ્વભાવજ
કેવો વિચિત્ર છે ! સારામાંથી નરસુ અને નરસામાંથી સાડા થાય છે.—એવો
વિદ્યામાંથી અપૂર્વ બોધ મળી આવે છે. પરણતી વખતે હમંગળેર વરરાજ
પરણવા બંધ છે, પણ સાસુ કેવી અપૂર્વ બોધક વસ્તુઓ બતાવે છે ! સાસુ
લોકવહેવારે વરરાજને માંડવા બહાર ઉભા રાખી ત્રાક, રવાઈ, સંપુટ, ધુંસડાં,
ઘડિયાપીંડીયા વગેરે પદાર્થો બતાવીને છેવટે નાક પશુ તાણે છે, તે
દરેક પ્રકારમાં પશુ અપૂર્વ ઉપદેશ રહેલો છે, છતાં પણ તે ગરજી પુરૂષ નકટો
નકટ થઈ માંડવામાં પેસી જી સાથે હસ્તમેળાપ કરે છે. એ પ્રમાણે આ
જીવાત્મા મોહમમતામાં પડી મનુષ્ય જીવનનું ખરૂં રહસ્ય અને સાર્થક સમજી
કે જોઈ શકતો નથી. અને નકામા મોહ માયામાં પડી કર્મ બાધે છે. તે વિષે
કહ્યું છે કે:—

છરપો—જેમ ઘાંચીનો બળદ, રાત ને દીવસ ફરીયો,
જેમ ગધી ગુણહીણ, હાર અણલેખે ભરીયો;
પાડો જેમ પખાલ, પુઠે પશુ પરઠે પાણી,
વેઠે પકડીઓ વીર, તરફીને તે તાણી;
જર રજો થઈ રાંકડા, વેઠે દુઃખ વધારીયો,
સામળ નવ ખાધું ખરચીયું, તે જીતી ખાજી હારીયો. ૧

મતલબ કે આ પ્રમાણે જીતી ખીજ હારી જાય છે. અરે આ જીવા-
ત્માની અજ્ઞાનતા તો જીવે! કે જેના વડે આ જીવગી સફળ થવાની છે, તથા
ભવસમુદ્ર તરી શકાય છે, તે પવિત્ર ધર્મનો તો કદિ આદર કરતો નથી કે તે
માન આપતો નથી, અને નાશવાન ધનધામધરામાંજ સદા કુખ્યે રહે છે.
પણ મૂખાં! એટલું તો જરૂર યાદ રાખવું, કે ધર્મ વિના સર્વ નકામું છે.
તે વિષે કહ્યું છે કે:-

કવિત. 'ધર્મ' વિના ધનધામ, ધાન્ય ધુળધાણી ધારે, .

ધર્મ' વિના ધરણીમાં, ધિક્કતા ધરાય છે;

ધર્મ' વિના ધીમંતની, ધારણાઓ ધો'ઓ ધરે,

ધર્મ' વિના ધ્યુ', ધૈર્ય' ધુત્ર થઈ ધમાય છે;

ધર્મ' વિના ધરાધર, ધુતાશે ન ધામધુમે,

ધર્મ' વિના ધ્યાની, ધ્યાન ઢાંગ ઢગે ધાય છે;

ધારો ધારો ધવળ, ધુધર્મની ધુરધરતા;

ધન્ય ધન્ય ધામે ધામે, ધર્મથી ધરાય છે. ૧

વસંતતિલકા—સંસારમાં મન અરે કયમ મોહ પામે,

વૈરાગ્યમાં ઝટ પડયે ગતિ એજ જામે;

માયા અહો ગણી લહે દિલ આપ આવી,

“આકાશપુષ્પ થકી વંધ્યસુતા વધાવી. ૧

સંસાર એ દુઃખનો દરિયો છે, જેમાં અનેક પ્રકારનાં આધિ, બાધિ
અને ઉપાધીનાં દુઃખો રહેલા છે, જ્યાં એક દુઃખને માંડમાંડ મટાડીએ, ત્યાં
વળા ખીજાં તેર ઉર્લા થાય છે. આવું હોવા છતાંપિ જીવને સંસાર મીઠો મધ
જેવો ને વહાલો લાગે છે, તેટલું સદૃશ્યરૂપ શરણ વહાલું લાગતું નથી. કેટલી
બધી અથાગ મહેનત કરીને પણ માણસને પરણવું ગમે છે! પરણતી વખતે
સાસુએ ખતાવેલી કેટલીક ઉપદેશક સમ્રાજો ઉપર જરા પણ લક્ષ અપાતું
નથી, તે વિષય અમે પ્રસંગ જાણી અમે સવિસ્તર સમજાવીએ છીએ.

હોહરો-ઘણું સંકટે જ્યાં જગ્યા, પહોંચ્યાનો છે ઠામ;

સરસ સરતો પાળવી, આ તોરણુ એ નામ. ૧

અર્થાત્—લક્ષે ગમે તેવો મોટો આબરુદાર માણસ હોય, પણ તે
જનમાં ગયો હોય, તો તેને તે ગામના સાધાગણ માણસ પણ બે અદખી
શબ્દો બોલશે, અથવા હાંસરકરી કરી મજાકમા ઉડાડશે, તેમજ ખાતી

ઉત્તરાર્ધ] વૃદ્ધપણે પરણે વળી, નાની સરખી નાર; ૪૯૧
વળતી હેરે હેરણાં, એ પણ એક ગમાર. ૪૯૦

વખતે પણ માડવીયા ધણીવાર જનૈયાની બે અદબી કરે છે, તે પણ ખરેખર મોટા માણસને ધડીક શરમાવા જેવું થઈ જાય છે. ખાતી વખતે તો મોઢામાં કોળીઓ ને માથામાં ટુંબો ખાધા જેવું થાય છે. ખાંડ ખાધને ગાળો ખાવી, આમાંથી ધણીવાર કોઈ કોઈ સ્થળે તોફાન પણ થઈ જાય છે.

માંડવીયા વિષે-લાખ રકાની છાપ્ય જે, શાલાવંતી હોય,
અદબ વિના અટકાવી દે, માંડવીયા તે જોય, ૨

અર્થાત—છાપમા સારાં સારાં ઉમદા લુગડાં તથા લાખો રૂપીયાનું ધરેણુંગાંડું હોય પણ તેમાં કંકુ-નાડાછડીને પડે અગર બે પૈસાના ચાંદલા મુકવા જુલે, તો પણ પડોશમાંથી જોવા માટે આવેલા માણસો પણ બે ધડી અટકાવે. જેમ કે દરવાજે કોઈ શાહુકારનું ગાડું આવેલું હોય તેને ગરીબ દરવાણી નાકેદાર પણ બે પૈસા માટે રોકી રાખે છે; તે મીસાલે માંડવીયા કહેવાય.

—હવે સાસુ વિવિધ વસ્તુઓ ખતાવે છે તે વિષે—

ધુંસળ મુંસળ રવૈયો, ત્રાક તથા વળી તીર;
ઈંડીખીંડી ઉતારીને, ધર સંપુટીઈં ધીર. ૩

અર્થાત—ધુંસળ (ધુંસર) મુંસળ (માંબેલ) રવૈયો, ત્રાક તથા તીર વળી ઈંડીયાખીંડીયા ઉતારીને પછી સંપુટીઈ ધરે છે. સાસુ પોખવા આવતી વખતે એ બધી વસ્તુઓ લાવે છે, તે એક જાતની વરને ચેતવણી રૂપ સમસ્યા કરે છે. તેમાં પણ ધણું બોધપ્રદ રહસ્ય રહેલું છે, તે સમસ્યા તથા બોધ સમજવા નીચે વાંચો:—

નાક તાણવા વિષે:—

સાથે આબ્યા સર્વ જે, નિંદાએ તે વાંક,
માટે સાસુ પોખતા, પ્રથમજ તાણે નાક. ૪

અર્થાત—“ માણ જેવડું માથું જાળે, પણ નખ જેટલું નાક ન જાળે ” એવી જગતમા કહેવત છે, પણ તું તો નાકને મુકીને જ પરણવા આબ્યો છે, માટે નાક ખેંચી તેની આખરૂં લીધા જેવું કરે છે. જેની સાથે તારે સંબંધ છે, તેની એટલે સાથે આવેલાની હલકાઈ થવા દેતો નથી, પણ એ વખતે તો તારી સાથે આવેલાનેય અપશબ્દો સાલળી લેઈ સહન કરવાં પડે છે; તેથી સાસુ સમજાવે છે કે તમે નાક થું રાખો છો !

એક ફેરે મુકે ! વળી જ્યાં સુધી પરણ્યા નહોતા, ત્યાં સુધી ધ્વજચારી ગણાતા હતા, પણ આજથી વર થતાં ધ્વજચારી મંડળમાંથી તમારા નામની હવે પછી નારતી થઈ સમજવી, માટે તમારું નાક લીધું ! !

ધુંસળ વિષે સમસ્યા—

ધુંસળ કાંધે ધોરીના, ચડી કરાવે કામ;

તેમજ આ તમ ઉપરે, પડશે ધુંસળ આમ. ૫

અર્થાત—જેમ બળદની કાંધ ઉપર ધોસરૂં પડે છે, તે તેને મુખેદુ.એ પણ તરીકે તાણવું પડે છે, તેમ તમારી કાંધ ઉપર આજથી સંસાર-બવહારનું આ ધુંસરૂં પડશે તે તમારે ઉપાડવું જ પડશે, માટે હજી ચેતાય-સમજાય તો સાડું. આમ ચેતવવા છતાં પણ ન માનવાથી પછી મુશળ બતાવે છે.

મુશળ વિષે સમસ્યા:—

ખાંડણીયામાં ખાંડવા, પડેજ મુશળ જેમ;

સારી નરસી જગતની, તમે ખાંડજો તેમ. ૬

અર્થાત—જેમ સાંભેલું ખાંડણીયામાં ખાંડવાને પડે છે, ને તે સાડું કે નરસું બધું ખાંડે છે, તેમ તમારે પણ સંસાર (ધર સંબંધી) સારી નરસી વાત કચરી નાખવી, જી તરફની ઉપાધિ, કુંઝ પરંપરાને કે કાઈ સારી નરસી વાતો કરે તે સર્વને કચરી નાખવી પડશે, ને તે સર્વ કંખ મારી સહન કરવું પડશે, તમારે પણ વખતે કચરાવું પડશે માટે હજી સમજાય તો સાડું ! આ સમસ્યાથી પણ ન સમજતાં વર મૌન રહે છે એટલે તે જાણે કે તેવી સરત પણ કશું કરતો ન હોય ? ! પછી વળી સામુ રવૈયો બતાવે છે.

રવૈયા વિષે સમસ્યા:—

તક તણી જે ગોળીમાં, ફરે રવધયો રોજ;

આ કન્યા કારણ તમે, ફરો તણને મોજ. ૭

અર્થાત—જેમ રવધયો બંધનમાં આવી ચાર સારી ને ચારનું ચોકકું કુલ ને મળી કુંડળાને આધારે રહી ગોળીમાં ફરવાનો નિયમ ધારણ કરે છે, તેમ તમારે પણ ચાર ફેરા ફરી ચાર સૌભાગ્ય રૂપી વાચા (આશિર્વાદના વચનો) માં રહીને ડેર જેમ રવધયો સીધો દોર-ચાલે છે, અને સદા બંધનમાં જ રહે છે, તેમ તમારે પણ આ કન્યા પરણી સદાય બંધનમાં રહેવું પડશે, તેને આધિન થઈ જેમ કહેશે તેમ કરવું પડશે. મોજમજઓને તિલાંજલિ

ઉત્તરાર્ધ] ઉપકારી જનનો કદી, હર ન ધરે આભાર; ૪૯૩
 દુનિયામાં દલપત કહે, એ પણ એક ગમાર. ૪૯૨

આપી દેશપરદેશમાં રળવા ખાતર રખડવું પડશે, માટે સમજાય તો સાડું !
 પણ વર સમજતો નથી. પછી સાસુ ત્રાક ખતાવે છે.

ત્રાક વિષે સમજાવ્યા:—

રહી રેંટીયામાં વળી, ત્રાક લોગવે લાગ્ય;

આ કન્યા કારણ તમે, કરો કુતુહળ ત્યાગ. ૮

અર્થાત—જેમ ત્રાક રેંટીયામાં રહીને ચરખા વચ્ચે સીધીદાર ચાલે
 છે, તો તેને માથે આખા જગતના ઢાંકણરૂપી સુતરની પાઘડી બંધાય છે, ને
 જરા વાકી ચાલે (કરડાય) તો માથામાં ઠીંકરાના કટકા મારી સીધી કરે છે,
 ને સીધી થયા પછી વજુરમાં (પકાણુ) ચરખાને ઢાલ જે ફરણી ને નંત્રપણાની
 જનોઠ મળે છે, તેમ તમે પણ જગતમાં સીધા ચાલશો તો સાડું થશે, ને
 વાકા ચાલશો, તો નારીનાં મેણાં રૂપી ઠીંકરાં માથામાં વાગશે. માટે આ
 કન્યા પરણીને તમારે આળસ પ્રમાદ ને મનની મોજ તણ તે સુખી થાય.
 તેવા ઉપાયો ચોજવા પડશે, ને તેના કહેણમાં રહેશે તો સુખી થશે; નહિ
 તો દુઃખમાં દિવસો ગાળવા પડશે; માટે હજી સમજાય તો સાડું ! પણ વર
 સમજતો નથી જ. તે પછી વળી સમજાવ્યાં સાસુ તેને તીર ખતાવે છે.

તીર વિષે સમજાવ્યા—તીર ચડીને કામઠે, જ્યાં ફેંકે ત્યાં જાય,

આ કન્યા કારણ તમે, કરો કષ્ટલ સદાય. ૯

અર્થાત—જેમ તીર કામઠે ચડીને જ્યાં ફેંકે ત્યાં જાય છે, તેમ આ
 કન્યા માટે તમારે બે પધસા પેદા કરવા ઉઘમ કરવો—આદરવો પડશે, વળી
 કોઈ કાર્ય માટે ગમે તે વખતે જ્યાં મોકલે ત્યાં જવું પડશે. ગમે તેમ કરી
 કમાઈ-રળી લાવી તેનું પુરું કરવું પડશે; માટે તે કષ્ટલ કરો. દુઃખો સહન
 કરીને પરદેશ વેઠીને પણ કમાવું પડશે જ ત્યારે વર આ બધું મોનપણું
 કષ્ટલ કરે છે. પછી સાસુ ઇંડિપિંડી ઉતારીને દૂર ફેંકી દે છે.

ઇંડિપિંડિ વિષે સમજાવ્યા—ઇંડિપિંડિ ઉતારીયાં, ગયાંજ ગોથાં ખાય;

તેમ તણ આ જગતને, જાશે તે ન જણાય. ૧૦

અર્થાત—જેમ ઇંડિપિંડિ માથે ઉતારીયાં ને ગોથા ખાધને ક્યા ગયા ?
 તેની ગમ નથી, તેમજ તમે પણ આ દુઃખાયા જગતને તણને ક્યા જાશે
 તેની કંઈ ખબર નહિ પડે. વળા પરણ્યા પહેલાં જીવતર નિરૂપાધવાળું હતું,
 પણ પરણ્યા પછી તો ક્યાનાક્યા ગોથા ખાશે ! વળી કહે છે કે—

રાખ થશે આ દેહની, લોકો જમશે ધાન; -

રાખ ધાન છે પિંડિમાં, માનવ સાચું માન. ૧૧

અર્થાત—આ દેહની રાખ થઈ જશે, ને પુરે રહેનારા લોકો દહાડા-કારજને નામે મિષ્ટાન જમશે, તેજ મિસાલે આ ઈંડિપિંડિયા રાખ ને ધાનના બનાવવામાં આવે છે; અને સાનમાં સમજાવે છે કે અંતે તો આ દેહની રાખ થશે ને લોકો ધાન જમશે. પછી છેવટે બધા વચ્ચે વર પાસે સંપુટીયું ભંગાવે છે.

સંપુટીયા વિષે સમજાયા.

જેમ સંપુટીયું ભાંગીયું, તથા તાત મરજાદ;

બાંધ્યા રહો કાચે ત્રાગડે, પાત્ર પૈસો યાદ. ૧૨

અર્થાત—જેમ પિતા વગેરે સર્વ વડીલોની લાજશરમ છોડીને સંપુટીયું ભાંગ્યું, તેમજ આ પરાયી-પારકી પુત્રી તમને બધાની શરમ તજવશે. ને પ્રથમ મેં જે જે બોલ કહ્યા તે સર્વ યાદ રાખવા પડશે, તે પ્રમાણે વર્તવું પડશે, માટે તે સર્વ તમે કચ્છલ કરો, તો કન્યા પરણાવું ! આ પ્રમાણે પરણવા જનાર જમાઈરાજને સાસુ વિવિધ વસ્તુઓ બતાવીને ચેતવણી આપે છે. આ જીવ કાંઈ પણ રીતે ઉપાધી-પીડામાં પડી જીંદગી હારી ન જાય, તેટલા માટે તે સર્વ લગનપ્રસંગની બોધમય ચેતવણીરૂપે સમજાવ્યા કરવાના જે રીવાજો આગળના સમજી મહાપુરુષોએ પાડેલા છે તે હેતુ પુરસ્કરણ છે.

આ પ્રમાણે ભલી સાસુએ અપૂર્વ બોધક પદાર્થોથી સમજાવવા છતાંપિ પરણે છે, પરણ્યા પછી કેવાં કેવાં વિકટ કષ્ટ ઉભાં થાય છે ? તે તો જાણીતી વાત છે. વાહ ! માયાદેવી વાહ ! તારું પરાક્રમ પણ અદ્ભુત છે. તારી લીલામાં ભલાભલા લેવાયા તે જીવવણીમાં જીલી ગોથાં ખાધાં છે. પરણેલા પણ પૂરા ચરતાય છે, અને નહિ પરણેલા પણ મનમાં મુંઝાઈને હીઝરાય છે—કુખી થાય છે. તેઓ મનથી ધારે છે કે અરેરે ! મનુષ્યોનો અવતાર પાશીને અમે કાંઈ હાણ્યામાણ્યા નહિ, પરણ્યા નહિ, સંસારનો લહાવો લીધો નહિ ! અમારો તે સ્ત્રી વગરનો ઠાંઠારૂપ અવતાર છે ? જન્મ શું કામનો છે ? વગેરે શબ્દો બોલીને હરવખત મનને ખેદ કરી કરે છે. માથાને આધિન બનેલા મનુષ્યો પોતાની સન્મુખ રહેલાં સુખોજ જીએ છે, પણ તેની પાછળ કેવું ભયંકર કુખ ભરાયું છે, તે તો જ્ઞેતાજ નથી. કદાચ જીએ છે અને જાણે છે, તો દરકાર રાખતા નથી, અને મેળવેલા સુખમાંજ નિમગ્ન રહે છે. માયા એ

જીવજીવણીની મોહભરી અધારી રાત છે, તેમાં ભણેલા વિદ્વાન પણ ભાન જીલી ઝટ સપડાઈ જાય છે સંસારની અસારતા જાણવા છતાં, દેખતા અનુભવતા છતાં, પણ આ આત્મા ચેતતો નથી; આત્મહિત ભણી દષ્ટિ સરખી પણ કરતો નથી; તેથી ખરેખર તેને મૂર્ખશીખર જ સમજવો. હવે તેના ઉપર એક શેઠનું દષ્ટાંત.

(૧૨૯) દમડે ઊંટ વેચનાર નંદરાજની આખરે મહા ખુવારી.

આજથી આશરે એક હજાર વર્ષ પૂર્વે નંદ નામે મોટો રાજા થઈ ગયો છે. તે અત્યંત લોભીષ્ટ હતો. લોભને લીધે કીર્તિની દ્રવ્યની વન કુંગરીયો તેણે દરીયામાં ભેગી કરી હતી. લોકો ઉપર કર વેરા નાખી સર્વ ધન પોતાના ખજાનામાં જ ભર્યું હતું કાંઈની પાસે એક દમડો સરખો. પણ રહેવા દીધો નહોતો. પ્રજા આપસઆપસમાં વસ્તુઓની લેવડદેવડથી જ જીવન વહેવાર ચલાવતી હતી. આટલું છતાં પણ હજી અતિ લોભથી નંદ રાજાએ દુનિયામાં દમડા છે કે નહિ તેની ખાત્રી કરવા માટે દમડે ઉંટ વેચવા માંડ્યો. તે ઝોપી રીતે કે સો છંટને તૈયાર કરી પોતાના એક નોકરને દમડે ઉંટ વેચવા માટે દેશમાં મોકલ્યો, પણ કાંઈએ દમડે ઉંટ રાખ્યો નહિ. દમડા વિના ક્યાંથી રાખે! પછી ફરતા ફરતા તે ઉંટવાળો છેલ્લે એક ગામના પાદરમાં થઈને રાજા પાસે જતો હતો, તેવામાં તે ગામના પાદરમાં રમતા એક સીંદણના પુત્રે તે ઉંટનું ટોળું જોયું. એક દમડે ઉંટ મળે છે તેમ જાણી તેને થોભાવી પોતાને ઉંટ લેવા માટે દમડો લેવા ધેર ગયો. “અમ્મા અમ્મા એક દમડેકા ઉંટ મેરેકુ લે દે.” માએ કહ્યું—દમડા નહિ હે, કહાંસે લેકું? દમડા સખ નંદરાજ લે ગયા હે. આ પ્રમાણે કહ્યું છતાં તે બાળકે હંક તણ નહિ, ત્યારે છેવટે ડોસીએ કહ્યું કે તેરા બાવા ગુજર ગયા તખ કબરસ્તાનમેં ભોં બાડેકે લીયે એક દમડા દીયા હે આ નિકાલકર ઉંટ લેના હો તો લે. પછી તે ઊકરે કબર ખોદી દમડો કાઢી લાવી ઉંટ લીધો. ઉંટવાળાએ પુછયું કે દમડો કહાંસે લાયો? ઊકરે કહ્યું: ધરમે તો નહિ હે, બેકીન કબરમેંસે લાયો હું, પછી ઉંટવાળો નવાણું ઉંટ લઈ રાજા પાસે ગયો. એક ઉંટ આજો જોઈ નંદ રાજા બોલ્યો કે:—કાણે ઉંટ લીધો? ને દમડો ક્યાંથી કાઢ્યો? ત્યારે તેના નોકરે બનેલી બધી વાત કરી. નંદ રાજા બોલ્યો કે હાં હજી કબરમાં દમડા છે માટે સર્વ કબરો ખોદાવી દમડા કાઢો. ખસ હવે તેણે ધર્મમાં હાથ નાખ્યો! હવે રાજાનું પાપ ભરાઈ ગયું અને

પુન્ય ખવાઈ ગયું. પછી કબરો ખોદી દમડા કાઢવા માંડ્યા, તેવામાં અકસ્માત
એક વખતે એવું બન્યું કે એક કબરમાંથી કબર ખોદતા એક સુવર નીકળી
દોડતું જોયું. રાજાને સુવરનો શીકાર કરવાનો શોખ હતો તેથી તેને મારવા
માટે ઘોડો પાછળ મારી મુક્યો. આગળ તે સુવર ને પાછળ રાજા, એમ
દોડતો તે ફરીયાકાઠે લઈ ગયો ને સુવરે તો ફરીયામાં પાણી ઉપર દોડવા
માંડ્યું. આશ્ચર્યથી ને શીકારના લોભથી રાજાએ પણ પાણીમાં ઘોડો દોડાવ્યો.
દેવમાયાએ ઘોડો પણ દોડ્યો. એમ કરતાં ઘસ-પંદર ગાઉ જેટલે દૂર ફરીયામાં
રાજાને તે સુવર આશામાં ને આશ્વામાં લઈ ગયો. પછી ત્યાં મોટો બેટ હતો
ત્યાં જઈ સુવર પડ્યો ને મરી ગયો, રાજાએ આવીને જોયું તો સુવરને
મરી ગયેલું જોયું મરેલાને શું મારવું! પછી રાજા નિરાશ થઈ ન્યાં પાછો
વળ્યો ત્યાં તો ચોતરફ પાણી પાણી, ન્યાં પગ મુકે ત્યાં પાણીજ. હવે રાજા
મુંઝાણો, હાથ! હવે શું કરવું! આવ્યો ત્યારે તો જામેલું હતું હવે જવાપ
તેમ નથી, વળી તે બેટને ફરતા મોટા વમળો હતો તેથી કોઈ વહાણ, બોટ,
હોડી વિગેરે જઈ શકે જ નહિ. તો હવે મારે શું કરવું? પછી શુદ્ધિ પહેંચાડી
તે સુવરની દાઢો કાઢી ઘોડાને પગે બાંધી ઘોડાને પાણીમાં ચલાવ્યો, તેથી તે
ખુશીથી ચાલ્યો ને રાજા ખુશી થતો કંઠે આવી રાજ્યમાં આવ્યો. પછી
તે રાજા દાઢાને આધારે તે બેટમાં આવવા લાગ્યો. પછી તેણે પોતાનું
સર્વ દ્રવ્ય પણ તે બેટમાં જ લાવીને મુક્યું. એમ ત્યાં દ્રવ્યની નવકુંગરીયે
બેટમાં ભેળી કરી. આ ઈલમથી તે ધણોજ ખુશી થયો, કે આ તો કામીયો
બહુ જ સારો. આ પ્રકારે મારું દ્રવ્ય બધું આ બેટમાં ગુપ્તપણે સાંઈ
સચ્ચવાશે. મારા સિવાય ત્યાં બીજું કોઈ જઈજ શકશે નહિ. તો આ દાઢાની
વાત પણ કોઈને કરવીજ નહિ પછી તો તે દાઢાની પણ રાજા બહુ માનથી
પૂજા કરે, ધૂપ, દાવો આરતી વગેરે રાજા કરે ને બહુ માનથી તે દાઢાને
સાચવે પછી તે રાજા એક વખતે તે દાઢાની પૂજા કરતો હતો ત્યાં રાણીની દાસી
રાણીના કહેવાથી ત્યાં કામ પ્રસંગે આવીને જાળીયામાંથી જોયું તો રાજાને દાઢાપૂજ-
તો જોયો. તે જોઈ પછી અદક પાંસળી જાત દાસીએ જઈ રાણીને ઉધુ લરાવ્યું
કે બા સાહેબ! રાજા તો મરી ગયેલી તમારી શોકની દાઢા પૂજે છે, તમારું
માન નહિ તેટલું તમારી શોકનું છે. જો તમે ન માનતા હો તો ચાલો અત્યારેજ
જતાવું. પછી રાણીને નજરે જતાવ્યું. પછી નજરે જોઈ રાણીને ધણીજ રીસ ચડી
કે હુ જીવતી છું તેનું માન નહિ ને મારી શોકનું આટલું બધું માન? ઠીક છે,

હવે તે દાઢા જ ન રહેવા હશે. પછી રાજ કચેરીમાં ગયા બાદ રાણી પાસે તે દાઢા મંગાવી. તેને જીણી ખંઢાવી નાંખીને તેની કઢી કરી નાખી ખુબ મરચું મીઠું વિગેરે મશાલો નાખી સારી કરી જમવા ટાણે રાજને પીરસી. કઢી સારી થવાથી રાજએ વખાણ કર્યા કે રાણીજી ! કઢી બહુજ સારી આજે થઈ છે. તે સાંભળી રાણી જરા કરકાષમાં બોલી કે આજ તો કઢી સારી જ હોય ને, વહાલાનું બધું વહાલું ? હું આ જીવતી બેઠી છું તેનું માન નહિ તેટલું મારી શોક્યનું માન ! તો પણ રાજ આ મર્મબેદ સમજ્યો નહિ. પછી જમીને જેવો રાજ દાઢા પૂજવા જાય છે તો દાઢા ત્યાં ન મળે, તેથી મોટી ફાળ પડી કે હાથ હાથ ! દાઢા ક્યાં ગઈ હશે ? પછી વહેમ પડવાથી રાણીને પુછ્યું. ત્યારે રાણીએ કહ્યું કે મારી શોક્યની દાઢા શું પૂજે છે ? મને જ જીવતીને પૂજેને ? તે મારી શોક્યની દાઢા હતી ને ? ત્યારે રાજ કહે, અરે તારી શોક્યની દાઢાને કાણ જાણ્યો છે ! તે તો દેવતાર્ક ચમત્કારી દાઢા હતી કે જેને પ્રતાપે દરીયામાં દ્રવ્યની નવકુમરીયો ગોઠવી છે. માટે તે દાઢા લાવ, ત્યારે રાણી કહે તે નો ખાંડી છુટા કરી તેની કઢી કરાવીને તમને ખવરાવી દીધી ! મને તે શી ખજાર ! રાજ આ સાંભળી એકદમ ધા પોકાર કરવા માંડ્યો કે હાથ હાથ ! જળજ થયો. હવે શું કરીશ ! રાણી ! તે બહુ ખોટું કયું, હવે કાંઈ બીજો ઉપાય ન હતો તેથી રાજ રોવા લાગ્યો, ઝુરવા લાગ્યો, માંડ ધન, માંડ ધન, એમ કહી દરીયાને કંઠિ રોજ જાય. તે તો ગડિ જ થઈ ગયો, અતે જ મહીને ઝુરીઝુરીને તે નંદ ફર રીતે હાથવોય કરતો અતિ તૃષ્ણાથી મરીને નર્કમાં ગયો. માટે દ્રવ્ય કોઈનું થયું નથી ને થશે પણ નહિ. એક ધર્મજ જીવને ખરો સજો ને સખાયો છે. માટે મમતાનો ત્યાગ કરી એક ધર્મ ધ્યાનજ કરવું.

(૧૩૦) જાગતા ને ચેતતા પ્રમાદી શેઠના કેખતાં ચોર ફાળ્યા.

કોઈ એક લક્ષ્મીપતિ શેઠ રાત્રીમાં છત્રપલંગ ઉપર સુતો હતો તે આજસુતો સરદાર હતો. એકદા રાત્રીના બાર વાગે તેના ઘરમાં ચાર ચોરો ચોરી કરવા આવ્યા, ખાતર પાડવા ઘરમાં પેઠા ત્યારે કાંઈક ખડખડાટ થવાથી ઘરમાં સુતેલી ચતુર શેઠાણી જાગી ઉઠી. મનમાં વિચાર્યું કે ચોર આવ્યા જણાય છે, માટે હું એકદમ છુમ પાડીશ, તો મને જી જાણીને તેઓ હેરાન કરશે. અને કદાચ મારી પણ નાખે. કારણ કે તે તો મરણીયા થઈને પારકા ઘરમાં પેસે છે, માટે તેમને દયા હોયજ નહિ, તેથી શેઠને જગાડું - એમ

ધારી ધીમે સાદે શેઠને બોલાવ્યા. સ્વામીનાથ સાંભળ્યું કે ? એમ બે ચાર સાદ પાડતાં શેઠ જગ્યા અને સ્ત્રીને કહ્યું કે શું છે ? શેઠાણી બોલ્યાં:- ધરમાં ચોર આવ્યા છે, જગો છો હવે કે ? નહિ તો જગતા રહેજો. શેઠ કહે. હા જાનું છું. તું તારે નિરાંતે સુઈ જા. ફિકરચિંતા કરીશ નહિ, હું જાનું છું. પછી શેઠાણી નિશ્ચિંત ને નિર્ભય થઈ સ્વસ્થાને જઈ સૂતી. ચોરો આ વાતચિતથી બપોળીત થઈ થોડીવાર તો ગુપ્તપણે મૌન રહ્યા, પાછેક કલાક સુધી સૌ કોઈ શાંત રહ્યું. ન કોઈ બોલે કે ચાલે, શેઠ પણ નિરાંતે પાછા ઉઠવા લાગ્યા. ત્યારે ચોરોએ જાણ્યું કે ઠીક, આ શેઠ તો મહા એડી લાગે છે, તેથી તેના તરફનો બહુ બપ રાખવા જેવું નથી. એમ ધારી પાછા વળી ચોરી કરવા લાગ્યા, પટારો ઉઘાડી અમૂલ્ય વસ્તુઓથી ગાંસડી બાધવા માંડી. આથી વધારે બપોળીત થઈ શેઠાણી શેઠ પાસે આવી, ધીમે સ્વરે જગાડવા લાગી; પાંચ સાત સાદે શેઠે હોંકારો આપ્યો કે હું શું છે ? શેઠાણી બોલ્યાં:-છે શું ? જગો છો કે ઉઘો છો ? શેઠે કહ્યું:-શું કામ છે ? જાનું છું. તો શું જાણતા નથી કે આ ચોર આવ્યા છે ને ધરમાંથી ખાતર પાડી માલમતા લઈ જાય છે, તેની ખબર છે કે નહિ ! મેં તમને પહેલાં પણ જગાડ્યા હતા માટે હવે શું કરવું ? ત્યારે શેઠ બોલ્યાં:-અરે છુંડી ! નિરાંતે સુઈ જા, હું જાનું છું. જરાય ફીકરચિંતા કરવી નહિ. આ સાંભળી શેઠાણીને જરાક ધીરજ આવી, ને સ્વસ્થ થઈને સૂતી. ચોરોએ પાછું પોતાનું ચૌકાઈથી થોડીકવાર ખંધ રાખ્યું, તે એવા હેતુથી કે જરા વિશેષ ગડબડ થતી જણાય, તો આ સર્વ અહિં પડતું મૂકી જીવ લઈ નાશી જવું—એવો ઠરાવ કરી મૌનપણે ગુપ્ત રહ્યા. અડધો કલાક વિત્યો પણ કોઈ વિશેષ બન્યું નહિ, શેઠે છત્રપલંગનો આશ્રય તજ્યો નહિ. આળસદેવી તથા નિદ્રા-દેવીના આરાધક શેઠ ઉપર એ દેવીઓની પુરી મહેરબાની હતી. તેથી તેવો ઘેઘુરજ રહ્યા, ખરેખર આળસ એ આત્માનો કદી દુશ્મન છે, તેણે આ આત્માનું બહુ બહુ બગાડ્યું છે. તે વિષે રાજર્ષિપ્રવર ભાર્ત્તહરિએ નીતિશ્લોકમાં કહ્યું છે કે:-

શ્લોક—આલસ્યં हि मनुष्याणां । शरीरस्थो महारिपुः ॥

નાસ્ત્યુદ્યમ સમો વંધુઃ । કૃત્વાડયં નાવસીદતિ ॥

અર્થાત—આળસ એ આત્માનો શરીરમાં રહેલો મોટો શત્રુ છે, ઉદ્યમ સમાન એકે બંધુ નથી કે જેને સેવી મનુષ્ય સિદ્ધાંતો-દુઃખી થતો નથી. ખરો

આળસુ આપણો દષ્ટાંતનાયક આ શેઠ છે. તદ્દન બેપરવાઈથી શેઠને પલંગમાં પડેલો જોઈ ચોરોએ હાસીપૂર્વક વિચાર્યું કે:-વાહ વાહ ! આતું વિચિત્ર સ્થાન તો ક્યાર્ધ મળ્યું નથી અને મળવાનું પણ નથી. આ શેઠ તો ખરે-ખરે પેલા મીમાંસાદેખ જેવોજ એટલો છે, ત્યારે ચોરોમાંના એકે પુછ્યું કે:- મીમાં કેવો હતો ? ત્યારે તેણે કહ્યું કે સાંભળો. દ્રષ્ટાંત. પાકેલી બોરડી તળે કોઈ એક મીમાં સુતો હતો, તે ધણી આળસુ હતો. તેની છાતી ઉપર તે વખતે એક પાકેલું બોર પડ્યું તે જોઈ મીમાં બોલ્યો, એ બોર તો ઠીક પડા, પણ સાલે મેરે મુખમે નહિ પડા, છાતી ઉપર પડા. મુખમે ક્યું નહિ પડા ? અથ મુખમે કોણ ડાલેગા ? તેવામાં તે રસ્તેથી કોઈ એક ઘોડાવાળો નીકળ્યો, તેને મીમાંએ પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને કહ્યું, હે ઘોડાવાળા, ઈધર આવ, તેરા કામ હે. સ્વારે જાણ્યું કે મીમાં કાંઈક સકટમાં આવી પડ્યા હશે, એમ ધારી ડયા લાવી, હેડે ઉતરી મીમાં પાસે આવી બોલ્યો કે:-મીમાંસાદેખ ! કયા હે ? ફરમાવો, કુચ્છ કામ ! મીમાં બોલ્યા-હુસરા તો કુચ્છ કામ નહિ હે, પણ મે મેરી છાતીપર બોર પડા હે સો તુમ હાથમે લેકર, મેરે મુખમે ડાલ દો. તે સાંભળી ઘોડેસ્વાર તેની અત્યંત હાસી કરતો ને બે ચાર કંઠોર વાક્યો સંભળાવતો ત્યાંથી ચાલતો થયો. પાછળથી મીમાં બોલ્યાં-તુમ ખડે આળસુ દેખાતે હે, સાલે ઇતના બી હમેરા કામ નહિ ક્રિયા, વળી થોડી વાર પછી તે રસ્તે એક ઉટવાળો નીકળ્યો, તેને પણ એ પ્રમાણે હેઠા ઉતરાવ્યો તેથી તે કોઈ અગત્યનું કારણ જાણી પાસે આવી બોલ્યો:-કયા હે મીમાં સાદેખ ? ત્યારે મીમાં બોલ્યા, દેખરે એ મેરા છાતીપર બોર પડા હે સો ઉઠા કર, મેરે મુખમે બેજ દે આ વાક્યથી તેને તો ધણું લાગી આવ્યું અને ખુબ હસવા લાગ્યો, પણ પછી તેને કાંઈક બોધ આપવા ખાતર તે બોર ઉપાડી તેના મુખમાં નહિ મુકતાં પોતાના મુખમાંજ મુકી ખાઈ ગયો, તેથી જરા રીસ લાવી મીમાં બોલ્યા.-ક્યું એસા ક્રિયા ? ત્યારે કરડા-કીમા તે ઉટવાળો બોલ્યો.-દેખો મીમાં સાદેખ ! આપ જોઈત સુકુમાર હો, આપકો ખાનેકી તકલીફ પડેગી, ઇતની બી આવનેકી આપકું તરડી ન પડે ઈન ખાસ્તે મેં ઉઠાકર ખા ગયા. એટલું કહી મશકરી કરતો બે ચાર કંઠોર વાક્યો સંભળાવી ઉટવાળો ચાલતો થયો.

અર્થાત્—આ શેઠ પણ એ મીમાંનો ભાઈ જણાય છે. ઠીક આપણને આવો લાગ ફરી નહિ મળે, એમ કહી ગાંસડા ઉપાડી ખડકી બદાર ચોર નીકળ્યા ત્યારે શેઠાણીએ એકદમ શેઠ પાસે આવી શ્રમ પાડી, ઠંઠેલ્યા, ફરી

જગ્યા, ત્યારે શેઠે કહ્યું કે હું શું છું ? શેઠાણી કહે:-હું હું કુંડો છો, જગો છો કે નહીં ? પેલા ચોર બધા માલ માથે ઉપાડી ખડકી બહાર નીકળી ચાલતા થયા. ત્યારે શેઠે કહ્યું કે હું જાણું છું. તારે ફિકર કરવી નહિ, ત્યારે શેઠાણી કહે:-અરે ! કુળ પડી તમારા જગવામાં, પેલા ચોર ધનમાલ તો ઉપાડી લઈ ચાલ્યા, તો પણ હું જાણું છું, હું જાણું છું, એમ જ ખાલી બક્યા કરો છો ! ત્યારે શેઠ બોલ્યા:-તે કલેને લેઈ જાય માલ લઈ જશે પણ ભરતીઈ (બારદાન) તો મારી પાસે છે ને ! ત્યારે શેઠાણી બોલ્યા:-અરે ! કુળ પડી તમારા વિચારમાં ! આમ ને આમ જ શુદ્ધગી વૃથા ખોઈ-વગેરે ધણી કઠોર શબ્દો શેઠાણીએ શેઠને કહ્યા. પેલા ચોરો તો માલ લઈને પછી બેઘડક માર્ગે ચાલતા થયા.

આ દર્શાવે આ જીવાત્માને બરાબર સારી રીતે લાગુ પડે છે. શેઠ સમાન આ જીવ જાણેલો. તેની પાસે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ વગેરે ઉત્તમ ગુણોનો ખજાનો ભરપૂર છે, તેને ચોરવા માટે ક્રોધ, માન, માયા ને લોભાદિ પાપ ચોરો ધરમાં પેલા છે. આ જીવરૂપી શેઠ અજ્ઞાનરૂપ જનપલંગમાં મોહરૂપી પહેડો ઝોલી નિરાતિ સુતો છે, તેને સુમતિ રૂપી સદૃશ્યની જી જાગ્રત કરવા આવે છે, પણ આ ઝોલી જીવ માયાની અધારી રાતમાં મોહ-નિદ્રાને વશ પડેલો હોવાથી સુમતિના જગ્યાથી જાગતો કર્તા ઉદ્ધતાના જેવાં કામ કરે છે. આ જીવરાજ શેઠની આવી બેપરવાઈ દેખી ચોરો નિશ્ચિંતપણે પોતાનો ધંધો ધમધાકાર ચલાવે જાય છે, અને જ્ઞાન ખજાનો છુટાય તેટલો નિહરપણે છુટે છે. અરેબર ઉન્નતિની આશા રાખનારા વિવેચી જનોએ નીચલા છ દોષોને સદા સર્વદા વર્જવા જોઈએ, અથવા તો જેમ અને તેમ તેને ઓછા કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

શ્લોક—વહુદોષા પુરુષેણેહ । હાતવ્યા ભૂતિમિચ્છતા ॥

નિદ્રા તન્દ્રા મયં ક્રોધ । આલસ્યં દીર્ઘસૂતતા ॥

અર્થાત્—આત્મઅભ્યુદયની ઈચ્છા રાખનારા ઉત્તમ પુરુષોએ આ છ દોષ હંમેશાં વર્જવા જોઈએ, તે જેવા કે:-નિદ્રા, આળસ, ભય, ક્રોધ, પ્રમાદ, અને દીર્ઘસૂત્રીપણું એટલે બેપરવાઈ (હા થાય છે-થશે) એવા મદ વિચાર કરવાપણું એ છ દોષો આત્માને ભારે હાનિ કરનારા છે માટે સુજનોએ તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો, એજ મહાલાભનું કારણ છે. તેનો ત્યાગ કરનારા પરમસુખને પામે છે. (૯૭)

(૯૮)

વિરમ વિરમ રે ! રે ! રામરામાનુરાગાન્ ।

નહિ વત મવિતાસા પ્રાણત્યાગાત્વદીયા ॥

इति निग दित आप्तैर्नैव मेनेदशास्यो ।

નનુ નિજ કૃતકર્મ ક્ષાલનૈકઃ ક્ષમાઽન્યઃ ॥૯૮॥

અર્થ—હે રાવણ ! તું રામપત્ની શ્રી સીતાજીના અનુરાગથી પાછો હઠ, કારણકે તે સીતા પોતાના પ્રાણ જતાં સુધી પણ તારી થવાની નથીજ. એ પ્રમાણે આપ્તજનોએ ઘણું ઘણું કહ્યું, પણ તેણે માન્યું નહિ. ખરેખર પોતાનાં કરેલાં કર્મો કોણ અન્ય જન ભોગવે ? ખરેખર પોતાના કર્મો તો પોતાનેજ ભોગવવાં પડે છે. ૯૮

ભાવાર્થ—આ શ્લોક રાવણ પ્રતિ ઉક્તિનો છે. રામ અને રાવણની વાતોથી ભાગ્યે જ કાંઈ અનવય હશે. તેથી પિષ્ટપેષણ ત્યાગે વિશેષ વિસ્તાર કરવાની અત્રે આવશ્યકતા નથી, તો પણ તે વાતોમાંથી આપણને સદા ધણી હિતશિક્ષા અને સુબોધ મળે છે. પ્રાચે કરી મહાન પુરુષોનાં જીવનચરિત્રો તથા પોતાની જીંદગીમાં સ્વહસ્તે બનેલાં શુભાશુભ કર્તવ્યોનું કથન પાછળની દુનિયાના મનુષ્યોને ધણું બોધદાયક બને છે. માટે આ શ્લોકમાંથી પણ વાચકવર્ગને ધણું સમજવા-શીખવાનું મળી આવે તેમ છે. તેમા પ્રથમ તો સાર એ છે કે:—

જ્યારે મનુષ્યોની શુદ્ધિ બગડે છે, ત્યારે તેના હૃદયમા વિપરીત વિચારો સ્ફુરે છે. કહેવત છે કે “ધો મરવાની થાય ત્યારે વાધરીવાડે જાય” તેમ શુદ્ધિ બગડવાથી મનુષ્ય પણ અકર્તવ્યને કર્તવ્ય માને છે, ને પોતાના હૃદયમા અવળા વિચારો ગોઠવે છે અને ન કરવાનું કરે છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—ઉપજાતિ

શ્લોક—ન भूत पूर्व न केन द्रष्टे । हैमं कुरंगो न कदापि चार्ता ॥

तथापि तृष्णा रघुनंदनस्य । विनाशकाले विपरित बुद्धिः ॥

અર્થાત—રામચંદ્રજી જેવા પ્રતાપી અને શાની પુરુષના હૃદયમા સ્ત્રી-વાક્યની પ્રજળતાથી વિપરીતતાનો ભાસ થયો. જેમકે સોનાનો મૃગ કાંઈએ સાંભળ્યો નથી, તથા કાંઈએ જોયો નથી, તો પણ રઘુનન્દન શ્રીરામચંદ્રજીને તે હરણુ પકડવાની તૃષ્ણા ઉત્પન્ન થઈ, અને તે પકડવા માટે પાછળ દોડ્યા. થોડીવારે સિંહનાદ થયો, શ્રીરામને મદદ કાળે સીતાજીના અસહ્ય વચનખાણના

પ્રહારથી નાછુટકે શ્રીલક્ષ્મણજી પણ સીતાજીના રક્ષણ ખાતર રામરક્ષાની હદ બાંધીને ગયા. અને સીતાજીને કહ્યું:—ઓ માતા ! તમારાં વિપરીત વચનરૂપી પ્રહારથી હું રામ પાસે જઈ છું, તમારા મુખનું વિપરીત બાણજી અને અયોધ્ય રીતે મુકાએલો આરોપ મને શંકા—તીક્ષ્ણ ભાષા તુલ્ય સાલે છે, માટે અનિચ્છાએ હું જઈ છું અને તમોને ભાર હમ ચેતાવું છું કે તમારૂં શ્રેયઃ ધન્યતા હો તો આ રામચંદ્રાચાર્યથી બાંધેલી હદ ઝાળંગી પણ મુઠી બહાર નીકળશે નહિ. ખરૂંજી છે કે જ્યારે દિવસ ફરે ત્યારે અવળા વિચારો થાય છે. કહ્યું છે કે:—

દુહો—દિવસ ફરે તેવે સમે, સમજણ સઘળી વ્યર્થ;
ધર્મરાજ જીગડું રમ્યા, એવો કર્યો અનર્થ.

એટલું કહી ચાલતા થયા. તેમના ગયા પછી થોડીવાર થઇ તેટલામાં તો પાછળથી જોગીરાજના વેશમાં કામી, હરામી અને કપટી રાવજી આવી ખડો થયા.

રૂધિરાજને જોઇ સીતાજીએ પાન આપતાં કહ્યું કે:—

આવો રૂધિજી તમે બેસો રૂધિજી, તમે બેસ્યા અમૃત વાણી (તમે) આજ લીક્ષા લેવા આવ્યા, મારો ગ્રહસ્થ ધર્મજી જાણી. અહો.

પ્રશ્ન—કોણ પિતા કોણ સસરો તમારો, વંળી કોણ તમારા કંથ (વળી);

એકાંતે એકલડા મુઠી, કીહાં ગયા બળવંત. અહો.

ઉત્તર—જનક પિતા દશરથ મુજ સસરો, કૌશલ્યા અમારી સાસુ, કૌશલ્યા;

માતા કૈકેયીના વચનથી અમે, ત્રણે થયા વનવાસુ. અહો.

કપટ તણે વિચાર ન કીધો, ભામની-થઇ હૈયાની ભોળી (ભામની);

પોતાની વાત પરને કહુશે તે, રહુશે આંખો ચોળી. અહો.

પછી રાવજી લીક્ષાને બહાને નિર્દોષ બાળાને ખમે ઉઠાવી અશોકવાદીમાં જઈ મુઠી. પ્રાંચે કરી ધુર્ત મનુષ્યો ધર્મને બહાને ભોળા ભોળાને ભરમાવી છેતરવામાં વધારે ફાવી શકે છે, એ આધુનિક પુરાતની ધણા દાખલાઓથી સાબિત થાય છે. હવે અત્ર વાંચકવર્ગને શંકા ઉત્પન્ન થશે, કે સીતાને અશોકવાદીમાં મુક્યાં તો પરબાથ પોતાના રાજમહેલમાં તે ઉપાડી કેમ ન ગયો ? પણ તેને પરજીનું નિયમ હતું, માટે અશોકવાદીમાં રાખી તેને સમજાવી મનાવી તે પોતે હા પાડે, તોજ પોતાના મહેલમાં દાખલ કરવી, ન માને ત્યાં સુધી રીખાવવી, દુઃખ દેવું, હેરાન કરવી બલે, પણ તેની સાથે બળાત્કાર

ઉત્તરાર્ધ] શુભ શિખામણ સમજ તો, પ્રભુ સાથે કર' હેત; ૫૦૩
અ'તે અવિચળ એજ છે, ચેત ચેત નર ચેત. ૫૬૨

કરી વ્રત ભંગ કરવું કરાવવું નહિ. તેમ પાછી પણ ન મોકલવી. આવા નિશ્ચયથી અશોકવાદીમાં સીતાને લાવી રાવણે મુક્યાં.

પછી મ દોહરીને તેડાવીને કહ્યું કે જાઓ સીતાજીને સમજાવી આપણા મહેલમાં તેડી લાવો મ'દોહરી આ આખતમાં તલ માત્ર પણ યુશી નહોતી, છતાં પતિના અત્યાગ્રહથી કેટલુંએક સખીમંડળ સાથે લઈ અશોકવાદીમાં આવ્યાં. આ સમયે સીતાજીનો દેખાવ કોઈ ઝોરતરેહનોજ હતો. આ પ્રકારના અકસ્માતથી પોતાના હૃદયમાં અદ્વસોસનો પાર નહોતો. લક્ષ્મણજીના મર્મ ભરેલા પણ માયાળુ નિખાલસ સત્ય ઉદ્ધારો અત્યારે તેની ચક્ષુમાંથી અશ્રુ-ધારા વરસાવતા હતા, તેના શરીર ઉપર સર્વત્ર ચિંતાગ્રિથી પ્રસ્વેદ-ખિંદુ, ઝળકી રહેલાં હતાં. શ્રાવણ ભાદરવો જાણે ઉલટયો ન હોય ! તેમ તેની કંચુકી આદિ વસ્તુ અશ્રુપ્રવાહથી ભીંજાઈ ગયા હતાં, સુવર્ણ-મૃગચર્મની કંચુકી પહેરવાની આશાનું આ પરિણામ આવ્યું, તેથી પાપી કંચુકીની આશાને પૂર્ણ ન્હોતી ધિક્કારતી હતી.

સવેયા

ઝાંખી ઝડખનસે ચંડી ચાંદની પાય ધમક ધમક ઝીરેરે,
બોરી ભઈ બદરાન વિલોકન મેઘ ઠમક ઠમક ઝરેરે;
ભોરન શોર સુણી અ'ખીયા જળ છુંદ ઠમક ઠમક પડેરે,
સાગર નાગર જ્યુ ઉલસ્યો શિર શીત સીમક સીમક ઝરેરે. ૧

આ પ્રમાણે ઘણી મીઠી મુંઝવણમાં પડેલી જગતપતિની પત્ની છતાં રંક જણાતી, જાણે મંદમંદ રૂદન કરતી તેજસ્વી વનદેવી હોય નહિ ? એમ ભ્રાંતિને ઉત્પન્ન કરતી એવી સતી સીતાને જોઈ મ દોહરી આશ્ચર્યચકિત થઈ ગઈ. સીતાજીએ પણ આ મહિલામંડળ જોઈને વિસ્મય પામી વિચાર્યું કે અરે આ સ્ત્રીમંડળ અત્રે શા સાડું આવતું હશે ? “યયા રાજા તયા પ્રજા” જે રાજા અનીતિવાન છે, તેની પ્રજા પણ તેવીજ રાક્ષસી હશે, રખે મને આમંત્રણ આપવા અત્રે આવતું હશે ? બલે ગમે તેમ હોય, મારે તેની સામુ જ્ઞેવાની શી જરૂર છે—એમ ધારી પુઠ ફેરવી અવળે મુખે થઈ બેઠાં. આ પ્રકાર મ'દોહરીને અનિષ્ટ લાગ્યો, મનમાં ખોટું લાગ્યું, કે મારી જોડે આવી વિમુખતા તેણે કેમ આદરી તેથી જરા હૃદય રોષાકુળ બન્યું અને પછી કટાક્ષપૂર્વક એવ્યા કે:—

મંદોદરી કહે કરજોડી, અમ અખળા પર શી રીસ ? (અમૃત)
 આવાં હતાં સતી સાધવી ત્યારે, શીદ છોડ્યા જગદીશ ?
 અહોને વિનતિ મુણીએ. ૧

મતલબ કે હે સીતાજી ! તમે અને અમે સતીત્વમાં સમાન છીએ, તો મારા પ્રત્યે રીસ કરવાનું શું કારણ હતું ? મને જોઈ આપ મુખ ફેરવી શા માટે બેઠાં ? છતાં એટલું બધું જો તમારામાં સતીત્વ હતું, તો પોતાના પતિ જગદીશ શ્રીરામથી છુટાં શા માટે પડ્યાં ? વગડામાં શા માટે એકલાં મોકલ્યા ? એવી સોનેરી ત્વચાની કાંચળી ન પહેરીએ ! આ પ્રમાણે વાત-વાતમાં મંદોદરીએ સ્ત્રીપણું બતાવી કટાક્ષપૂર્વક મહેલું માર્યું. આ વચન-પ્રહારે સીતાજીના હૃદયને ગમગીન કરી નાખ્યું, હૃદય પુરજોશમાં આવી ગયું અને મોહું ફેરવી કોપપૂર્વક બોલ્યા કે—હે મંદોદરી ! તારા અસલ કટાક્ષ-પૂર્વક પુછાએલા પ્રશ્નનો ઉત્તર મારે જરૂર દેવો જોઈએ. શીતળ જળ પણ તાપના યોગે જરૂર ઉષ્ણ બને છેજ. મેં મારા પતિ શ્રીજગદીશને શા માટે છોડ્યા તે ઈચ્છા હોય તો સાંભળો.

તારો લંકાગઢ ઉથાપન કરવા, વળી બોવાને દશ શીશ; (વળી)
 મુજ કલંક ને તુજ રંડાપો, તે માટે છોડ્યા જગદીશ.

અહોને વિનતિ મુણીએ. ૨

મતલબ કે તારો લંકાનો ગઢ સાવ સોનાનો છે, તેને ઉથાપન કરવા, તથા ગઢને કાગરે કાગરે અગ્નિની જ્યોત લગાડવા મેં મારા પતિને છોડ્યા છે. તથા તારો પતિ રાવણ કે જેને દશ માથાં રહેલાં છે, તે દશે માથાને રણવગડામાં લોટકાની માફક રખડાવવાને મેં મારા પતિને છોડ્યા છે, એક માથાવાળાને પણ મગજમાં પવન માતો નથી, તો દશ માથાવાળા તારા પતિના મગજમાં તો કેટલોએ પવન ભર્યો હશે ? પણ તે દશે માથાને વગડામાં લોટકાની માફક ન રોળાવું તો મારું નામ સીતા નહિ વળી મને તો એટલું કલંક લાગશે કે, “સતી સીતા રાવણના રાજ્યમાં રહી આવ્યાં” એટલુંજ, પણ તારો તો ચાંદલો, ચુડલો અને ચોટલો એ ત્રણે વાનાં ઉત્તરાવવાને માટે હું અહિં આવી છું. અને એટલા માટે જ મેં મારા પતિને છોડ્યા છે. એમ ચોક્કસ માનજો,

વાતવાતમાં કેવા કટાક્ષ વાક્યના પ્રહારો સીતાએ કરી દીધા ? ગમે તેમ તોય અજવાળી પણ રાત તો અરીજ, તેમ સ્ત્રીની મતિ પાનીએ જ

હોય, સાહસ કામમાં સ્ત્રીજાતિને ભાગ્યેજ વિચાર હોય છે નીતિશાસ્ત્ર સ્ત્રી-જાતિમાં સ્વાભાવિક સાત દોષો નીચે પ્રમાણે વર્તેલા છે.

અનૂતં સાહસ માયા । મૂર્ખત્વમતિ લોભતા ॥

અશૌચં નિર્દયત્વં ચ । છીણાં દોષા સ્વભાવજા ॥

અર્થાત—જુદું બોલવું, સાહસ કામ કરવું, મૂર્ખપણું, અતિ લોભી-પણું, શુચિ રહિતપણું, તથા નિર્દયતા એટલા દોષો સ્ત્રીઓમાં સ્વભાવિકરીતે હોય છે. પછી મદોદરીને આ મર્મમેદક પ્રહારોથી બહુ જ બોદું લાગ્યું, પોતે વાવેલા બીજવું વૃક્ષ ઉગ્યું, તેથી તેને પશ્ચાત્તાપનો પાર રહ્યો નહિ. સ્વા-ભાવિક રીતે વદાયલાં વચનોનું આ વિષમ પરિણામ આવ્યું અને મન સાથે દહ ક્યું કે એવું બોલવું જરૂર ફળવાનું, મારો પતિ અનીતિના અધારામાં પછડાયો છે, તેથી આખરે સત્યજ તરવાનું, કહેવત છે કે:—“ધર્મે જય અને પાપે ક્ષય”. આ લોકમાં કદાચ અનીતિ ભલે ફાવી જાય પણ પર-લોકમાં તો ફાવવાની નહિજ. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

દુહો—સાહેબકે દરબારમે, સચેકું શીરપાવ;

જુકે તમાર્યા ખાયગા, કહાં રંકે કહાં રાવ.

જખલગ તેરા પુન્યકા, પહોંચત હે કરાર,

તખલગ ગુના માફે હે, ભલે અવગુણ કરે હજાર.

પછી મદોદરી તો કાષ્ઠપણુ બોલ્યા વગર ખિન્ન વદને મનમાં અફસોસ કરતી પાછી ગઈ. પ્રિય વાચકો ! તે ઘેર ન પહોંચે તેની પહેલાં ચાલો, તેના મહેલમાં દાખલ થઈને આપણે તપાસીએ, કે પેકો અહ કારી રાવણ થું કરે છે ? તેને તો અત્યારે હર્ષનો પારજ રહ્યો નહોતો, તે તો મનકામના-કદવનાના કાચમાં સિદ્ધ થયેલી ન્નેતો હતો. ‘સીતાજીને હમણાજ તે મારા મહેલે તેડી લાવશે’, ખરેખર કામીને કર્મની બીક ન જ હોય, કામી કુળ ન ઓળખે વળી “કામાતુરાણાં ન મયં ન લજ્જા”. અર્થાત કામાતુર મનુષ્યોને ભય અને લજ્જા હોય જ નહિ રાવણ તો ધારતો જ હતો, કે હમણું તેડી વાજતેગાજતે સર્વ સુંદરીમંડળ પધારશે, અને આનંદમંગળના ગીતો ગવાશે પણ પોતે કરેલા અન્યાયનું પરિણામ કેવું ભયંકર આવશે, તેની તો તેને લેશ માત્ર પણ કદવના ક્યાથી આવે ?

મહાત્મા મસ્તરામ કહે છે કે—માયા અકર્તવ્યના હંડા ખાડામાં ધકેલી

પાડે છે. તે વિષયલાલસાએ મોટા મોટા વિદ્વાન યાત્રી મહાત્માઓને પણ કામક્રીયામાં ધકેલી પાડી છેક પરતંત્ર બનાવેલા છે.' સ્ત્રીસંબંધી વિષય-વાસના તજવી મહામુશ્કેલ છે. અનાદિકાળથી આ આત્માને એજ રટણ છે, તેથી કદાચ મોલવામાં ત્યાગ-વચનો નીકળે ખરાં, પણ મોલી પ્રમાણે ચાલીને સત્ય કરી બતાવવાના પ્રસંગમાં તો ધણું જ મુશ્કેલ છે. કહ્યું છે—

દોહરો—લિખના પઠના ચાતુરી, સખી ખાત હય રહેલ;

કામદહન મનભ્રશકરન, ગગનચઢન મુશ્કેલ. ૧

આ સંબંધમાં રાજર્ષિ પ્રવર ભર્તૃહરિએ કહ્યું છે કે:—“શાસ્ત્રપઠનથી વાચાળ બનેલા પંડિતોની વાણીમાં “સ્ત્રીનો સંગ ન કરવો” એવી વાતજ માત્ર થાય છે, પણ ત્યાગ તો થતો જ નથી. કારણ કે ચારૂગાત્રી સુંદરીને મનથી તજવા કોણ સમર્થ છે? હાથીનો મદ હરવામાં કેટલાક શૂરા છે, પણ કામદેવને જીતનારા તો જવલ્લેજ ધણા દુર્લભ છે! તાત્પર્ય કે વિષય-વાસના એવી પ્રબલ છે. ચોરી કરવાથી માલ ધણીના મનમાં શું થતું હશે? તેનું ચોરને ભાન ક્યાંથી હોય? અને હોય તોય તેની દરકાર તે શા માટે કરે? તેમ સ્વાથીજનો તો નિજ સ્વાર્થ સામું જીએ છે, પણ પરપીડ ને પોતાની વિપત્તિને જોતા નથી, અનીતિનો આરંભ એજ વિપત્તિને આમ ત્રણ છે, પણ માયાની અંધારી રાત્રીમાં લુલા પડેલાને ભાગ્યેજ એ વાતનું ભાન આવે છે. માયાદેવીનું જગતમાં ભારે જોર હોય છે.

પછી થોડીવારે મદોદરી આવી પહોંચી, પણ તેનો ચહેરો કાઈ જીદીજ આકૃતિવાળો જણાતો હતો, મુખ ઉપર શોક છવાઈ રહેલો હતો, હૃદય ત્રિતાન્ત્રાળાથી પ્રજ્વલિત બન્યું હતું. કોષરૂપી લુન્ગ દષ્ટિમાં બ્રહ્મી ચડાવી ડંખવા તલપી રહેલો હતો, અને નેત્રકમળો જાણે અંશુપ્રવાહને વર-સાવતાં ન હોય એવાં લાગતાં હતાં. એમ સર્વ ગંભીર જણાતું હતું. મદોદરી મ્હાન વદને સન્મુખ આવી ઉભી રહી અને તરત કોષાવેશથી શોષાકુળ અર્ધ મોલી કે:—

કવિત—કહેરે કુષુદ્ધિ કંથ ! કૌણ હિ સીખાર્ધ તોફાં,
એસીહી કુષુદ્ધિ કનિષ્ઠ કુલહાર કુલ-જનકી;
રધુપતિ ઇશ જગદિશ, તુમ હિ ન જાણ્યો,
થાંસુ થે બિગાડી સખ કિની નિદાનકી;
જનકકી જાયા જોગમાયા કહોવે સતિરૂપ,
વાંકું હરલાયો સખ કિની લડકાનકી;

ઉત્તરાર્ધ] આર બોલ એવા કહ્યા, સ્ત્રી વાલા જગમાંય; ૫૦૭
તે પામે સુખ ઉપજે, હર્ષ ધરે ઉરમાંય. ૫૦૬

કહ્યે રાવનકી રાની, બહુ રથાની મુખબ્યાની,
પ્રિયા જનકી નહિ આની, એતો નિશાની ઘરજનકી. ૧.

મ'દોદરીએ કહ્યું કે હે કંથ ! આ પ્રકારની કૃત્યુદ્ધિ તમને કોણે શીખ-
વાડી ? જોગમાયારૂપ જનકની જાયાને બળાકારે ઉપાડી લાવ્યા, તેમા તમે
તદન બાળકવેડાજ કર્યા છે, અને આખી દુનિયામાં નિદાને પાત્ર થવાનું
કામ કર્યું છે, માટે હે પ્રિય પતિ ! હું તમને કહવા પશુ સાચા હિતકર
ખરા શબ્દમાં કહું તો “તમે ખરેખર જનકી લાવ્યા નથી પણ ઘર જવાની
આ એક મોટી નિશાની લાવ્યા છો.” વળી કહ્યું છે કે:—

કવિત.

કથેરને ઝાડે કેળાં ન ઉતરે, એ સર્કંટ નહિ ઈશુ સાંઠો,
બરાસ બહેકે કરી, લસણ જો બોધએ; બહોત ગંધ તજે નહિ એજ ગાંઠો,
અનંથને બાંધીએ અંથ માંહે જઈ; ભુકતાં કાઢશે કોપ કંઠો,
કહત મ'દોદરી સર્વ સરીખડા; કડવી તુંબડીના વેલો વઠંથો. ૧

એ વગેરે ઘણા શબ્દોમાં પોતાનાથી થએલી શુદ્ધ સુધારવા અને સીતા-
જીને પાછા સોંપવા હિતવચનો કહ્યાં, પણ તે સર્વ તપેલા લોક ઉપર પાણીના
ખિંદુની માફક તદન નકામાં ગયાં. ત્યારે કરી કહ્યું-હે પ્રાણજીવન પતિ !
આશાના બિહુકા લાલચની સાંકડી શરીમા અથડાઈ ધુંચાય છે, પણ તેની
પાછળ ઉભેલી અને ડોકીયાં કરી રહેલી વિપત્તિને જોતા નથી. તમે ખરેખર
એક લાલચમા સપડાયલા આઠાણુ જેવુંજ કરો છો, તે આઠાણુ પાછળથી
પરતાયો, તેમ તમારે પણ પાછળથી પૂર્ણ પરતાવું પડશે. ત્યારે રાવણે કહ્યું
કે:—મ'દોદરી ! તે આઠાણુ કોણ ? અને કેવી રીતે પરતાયો ? તે કહો. તે
સાબળી મ'દોદરી કહે છે કે:—

(૧૩૧) તરતબુદ્ધિ ચતુર પ્રવાસી ને મૂખ આઠાણુ લોલીયાની વાત.

કોઈ મુસાફર વનમાં થઈને જતો હતો, તેવામાં તેને એક રીંછ માર્ગમાં
મળ્યો, તે રીંછે આવીને પેલા મુસાફરને એકદમ પકડ્યો. પોતાના બચાવ
માટે બીજો કોઈ ઉપાય તો સૂઝ્યો નહિ, પણ તેને યાદ આવ્યું કે રીંછના
બે કાન પકડ્યા હોય, તો તેનું જોર ફાવતું નથી—એવું લોકો કહે છે. એમ
વંચારીને ઝટ તેણે તે રીંછના બે કાન પકડ્યા, એટલે રીંછનું જોર ફાવ્યું
નહિ. પછી રીંછ નરમ પડી પેલાના હાથમાંથી કાન છોડાવવાને મહેનત
કરતું હતું, અને પેલો તેને જોરથી પકડી રાખતો હતો. એવી ગડમથલ.

કરતાં કરતા મુસાફરની કમરે બાધેલું વસ્ત્ર ફાટ્યું, અને તેમાં બાધેલી સોનાની મહોરો નીચે પડી વેરાઈ ગઈ એવામાં કાઈ મૂર્ખ અને લોભી બ્રાહ્મણ ત્યાં આવી ચડ્યો. તેણે પેલા પુરૂષને, રીંછને તથા જમીનપર પડેલી સોનાની મહોરોને જોઈને કહ્યું કે:—હે ભાઈ ! તું આ શું કરે છે ? આ સોનાની મહોરો કેવી ? આ રીંછના કાન કેમ પકડ્યા છે ? મુસાફરે મનમાં વિચાર્યું કે આ રીંછ મને વળગ્યું છે, તે કાંઈ યુક્તિથી આને વળગાડી દેવાય તો હું ઝટ છુટો થાઉં, એમ વિચારી પછી તર્કશુદ્ધિ કરી તે બોલ્યો.—જાણ, તું આ સોનાની મહોરો દેખતો નથી ?

મૂર્ખ—હા, હું દેખું તો છું પણ એ ક્યાંથી આવી તે તો કહે વાર ?

મુસાફર—તે આ રીંછના મોઢામાંથી ખરી પડી. જો હું તેના કાન ચીખોલું છું.

મૂર્ખ—શી રીતે રીંછના મોઢામાંથી સોનાની મહોરો નીકળી ?

મુસાફર—જાણ માણસ, તું જીવે છે તો ખરો કે એટલા માટે તો હું આ રીંછના કાન આમળું છું. આ કાન આમળવાથી સોનામહોરો ખરે છે.

મૂર્ખ—ભાઈ ! જો ખરે એમ હોય તો થોડીવાર મને કાન ચીમળવા દેશો તો મોટો ઉપકાર થશે. આટલી માગ ઉપર મહેરબાની કરો

મુસાફર—ઠીક છે લે ચીમળ, વગડાનો માલ છે, મારા બાપનું શું જન્મ છે ? પણ તે પહેલાં આ બધી મહોરો વીણીને મારી કેડે બાંધ. પછી લોભવશ થયેલા અવિચારી મૂર્ખ બ્રાહ્મણે સોનાની મહોરો વેરાઈ ગઈ હતી, તે તમામ વીણી મુસાફરની કેડે કરીને બાંધી, એટલે પેણે મુસાફર રીંછના કાન ટુટતજ પેલા મૂર્ખાનંદના હાથમાં આપીને ચાલતોજ થયો. એ ત્રિષે કહ્યું છે કે:—

શ્લોક—શિષ્યમુત્પદ્યતે બુદ્ધિ સા બુદ્ધિ ફલદાયિકા ॥

માલુમન્યકરેત્વા । સ્વંપથિકેન રક્ષિતમ્ ॥

અર્થાત્—જો બુદ્ધિ તરફાળ ઉત્પન્ન થાય, તે બુદ્ધિ ફળ આપનારી થાય છે. જેમ ઉપરના દર્શાવેલાં મુસાફરે રીંછને બીજાના હાથમાં વળગાડી દેખને પોતાનું રક્ષણ કર્યું. મતલબ કે કાંઈ દેવચોગથી કાંઈ વિટંબણા આવી પડે, તો કાલ્યા પુરૂષે હરકાંઈ યુક્તિથી તેને પોતાને માથેથી દૂર કરવી, પણ હાલમાં રાખીને કદાચકથી જીવ જતા સુધી તે વિટંબણાની સામે થવું નહિ,

કેમકે પોતાની શક્તિ કરતાં વધારે જોરાવર શક્તિ સામી આવે ત્યારે તેને મારગ આપવો અને પોતે ખાળુ પર ખસી જવું. એજ નીતિ છે, પણ પોતાના બુદ્ધિબળ ઉપર ભરોસો રાખીને જે દૈવકૃત આપત્તિના બગની સામે હાથવડે ટેકા દેતા જેવું કરે-છે, તે પોતાના માનુષી બુદ્ધિબળથી આપદાને ખાળી શકતો નથી, એટલુંજ નહિ પણ તે આપદાના કુંગરામા દખાઇ કચરાઈ જાય છે. વળી ઉપરના દૃષ્ટાંતમાંથી ખીન્ને બોધ એવો પણ મળે છે કે, જે માણસ ફક્ત લાલચનેજ દેખે છે તેથી તેની લાલચથીજ લેપાઇ લોભાઇ આપત્તિને પોતાની મેળે-હાથે કરી માથે વહોરી લે છે, તે માણસ પેલા મૂર્ખની પેઠે પાછળથી પસ્તાય છે અને તેનાથી અધિક મૂર્ખ તેને ન મળે ત્યાં સુધી તેને આપત્તિના સખત પ્રહાર ખમવાજ પડે છે, અથવા જો કોઇ તેને છોડાવનાર નથીજ મળતો, તો આખરે તે નાશ પામે છે.

આ પ્રમાણે રાવણને ધણો સમજાવ્યો, પણ સર્વ અર્થ ગયું, પચથર ઉપર પાછી પડવા જેવું થયું, આભમાની જનો કદિ પણ પોતાની હક તજતા નથી, તેથી આખરે તેની માઠી દશા થાય છે તો ગર્વ કોઇનો રહ્યોજ નથી. અને તેને ધન, કુટુંબકીયો, લાવલરકર, કાંઈ સહાયકારક થતું નથી. તે વિશે કહ્યું છે કે:—

છપો—એસી કરોડ ગજબંધ, અરખ દશતુરી તુખારા,
બત્રી કોડ ચપાસ, પાયદલ લીલ અઠારા;
સોલ સહસ્ર સામંત એક સહસ્ર પંદર રાજ,
સર્વ ધરત હું આણા, બજત ઇંદ્રાપુર બાજ;
ટોચે તસ શિશ કાગડા, એક દિન એસો લયો,
નર નરિંદ્ર મત ગવૈ કરો, કહો રાવણ કીસ દિસ ગયો ?

પછી ફરીફરીને પણ અનેક પ્રકારે મ દોઢરી વગેરે આપ્તજનોએ રાવણને ધણો સમજાવ્યો, પણ હુશ્કિરાવણ સમજ્યો નહિ. એ તો ખરું કહ્યું છે કે:—

દુહા—અઝયોતેરસો યુધડી, રાવણ તણો કપાળ;
પણ એકે બુદ્ધિ ન ઉપની, જ્યારે લકા ફીટણકાળ.
દીધી શિખામણુ લાગી નહિ, જ્યારે વિનાશ કાળ;
સમજાવ્યો સમજ્યો નહિ, લંકાનો ભૂપાળ.

ઉપર રામચંદ્રજી સૈન્ય લેઇ ત્યાં પધાર્યા, પણ એકદમ ચડાઇ ન કરતાં

વિભિષણ સાથે કહેણ કહેરાવ્યું કે:—“હજી સુધી પણ અન્યાયથી વર્તનાર રાવણને વિદિત હો, કે માફ માણસ મને સદ્વિસલામત પાછું આપે, તો યુદ્ધ કરવાની મારે જરૂર નથી. વિભિષણે બંધુ પાસે જઈ સર્વ વાત નિવેદન કરીને તેને પોતાની ભુલ સુધારવા કહ્યું. પ્રયત્નો કર્યા, વ્યભિચાર નામનો દુરાચાર કેટલા દુર્ગુણને ઉત્પન્ન કરે છે તથા તેનાથી કેવી ભારે ખુવારી થાય છે, તે અનેક દૃષ્ટાંતોથી વિવિધ પ્રકારે સમજાવ્યા છતાં પણ ક્ષાર-ભૂમિમાં રોપેલા બીની માફક તે સર્વ નિરર્થક ગયા. મદ અને મદનથી અંધ બનેલાને સર્વ હિતોપદેશ વ્યર્થ છે, વ્યભિચાર એ અનેક વિપત્તિનું આમંત્રણ છે. સર્વે મહાજનોએ તેને પુરજોસથી ધિક્કારેલો છે. કુળમાં એક અંગારૂપ છે, કીર્તિને કલંકિત કરી કાલીમા-મેશ લગાડનારો કુચડો છે.

મતલબ કે દુષ્ટાચરણને દુરાચારનું પરિણામ છેવટે એ આવ્યું કે પરસ્પર યુદ્ધ થયું અને એ યુદ્ધમાં રાવણનો અંત આવ્યો. ત્રણ ખંડનું અધિપતિપણું ક્ષણમાં રણમાં રોળાયું. વ્યભિચાર નામના દુષ્ટ દુરાચારે આમ કેટલાએકને પાયમાલ કર્યા છે, રાજ્યપાટથી ભ્રષ્ટ બનાવ્યા છે. દુર્યોધન, કીચક તથા પક્ષોત્તર રાજાને એ દુષ્ટ કામરાક્ષસે રાજ્યભ્રષ્ટ બનાવી પાયમાલ કર્યા, વાધેલાવંશનો અંત આણતાર ગુજરાતનો છેલ્લો રાજા કરણધેક્ષો પોતાના પ્રધાન માધવની રૂપસુંદરી સ્ત્રી પર આશ્રક થયો, એટલુંજ નહિ પણ અન્યાયથી બળાત્કારે તેને કબજે કરી. એ અતીતિનું પરિણામ એ આવ્યું કે માધવ દિલ્હી જઈ અલાઉદ્દીન ખુતી બાદ શાહને તેડી લાવ્યો અને આખરે અતિ ખુવાર થઈ કુમરણે તેમાં મરાયો. એ દુષ્ટ વ્યભિચારે ગુજરાતને પરાધિન બનાવી બાદશાહી સત્તા તળે આવ્યું. તેમ વડોદરાના નરેશ માયકવાડ મલ્હારરાવે એજ દુર્ગુણથી પરાધિન બની કેરાગૃહમાં જીંદગી પૂરી કરી વગેરે અને દ્રષ્ટાંતો અપૂર્વ બોધને દર્શાવનારાં છે. તેઓ મિથ્યાભિમાનને શીખરે ચડ્યા, અસંખ્ય દુઃખ તળે દબાયા, પણ શિશ ન મનાવ્યાં અને આખરે રણમાં રોળાયા. ખરેખર દુનિયામાં ગુણી હોય તેજ નમે છે પણ અવગુણી કદિ નમતા નથી. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

છાપો—નમે સુકુળની નાર, નમે રૂળ ફૂલ વેલી,
નમે સત્પુરૂષ-કે સાધ, નમે સરીતા રસ રેલી,
નમે નહિ એક કાઠ, નમે ન કુલટા કામી,
નમે નહિ કો નીચ, હઠીલો જે હરામી,

ઉત્તરાધ્] હીમતની કીમત નહિ, હીમતવાન બળવાન; ૫૧૧
હીમતને હારી ગયો, તે સમજો નાદાન. ૫૧૦

વળી નમે રામ સરીખડા, ધર્મ મન જેણે ધારીયું,
પણ નમે ન રાવણ રાજ્યો, જેનું પુણ્ય પરવારીયું. ૧

અર્થાત—જ્યારે મનુષ્યોનાં પુણ્ય ખવાઈ જાય છે, ત્યારે કદાચહંમાં પડી તતને તજતા નથી. અરે ! આખરે મહા દુઃખી થઈ અકાળે મરણને શરણ થાય છે. તો ખરેખર આ દ્રષ્ટાંતમાંથી વિવેકી વાયકવર્ગને બહુ શીખવાનું અને સમજવાનું મળી આવે છે. રામરાવણની વાતને આજ ધણે કાળ વ્યતિત થઈ ગયો છે, પણ સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિથી વિચારતાં રામ અને રાવણ અઘાપિ (હજી સુધી) જગતમાં છે, તેમ નક્કી સમજવું. તે એવી રીતે કે જેનામાં રામ જેવી ન્યાયનીતિ, પવિત્રવૃત્તિ, સત્યતા, નમ્રતા, સંકટમાં પણ સહિષ્ણુતા વગેરે સદૃશ્યો હોય છે, તે સર્વ રામ તુલ્યજ છે અને જેનામાં અભિમાનમાં પૂર્ણતા, હૃદયમાં કઠોરતા, વ્યભિચાર, વિષયલપટતા, નિર્દયતા અને કદાચહંતા, વગેરે મહાદુશ્મણો ભરેલા હોય છે, તે સર્વ જનો રાવણ તુલ્યજ સમજવા. શ્રી ભર્તૃહરિએ કહ્યું છે કે “ જે કુષ્ટ લોકો પોતાના સ્વાર્થને માટે અન્ય લોકોને છતરે છે, મહા સંકટમાં ઉતારે છે તે જગતમાં ખરેખર માનવ રાક્ષસો છે. ”

“ તેમી માનવ રાક્ષસા પરહિતં સ્વાર્થાય નિર્જનિયે ” ॥ ૨૫૨ ॥

અર્થાત—જે પોતાના સ્વાર્થ માટે પારકાને તુકસાન કરી તેમનું અહિત કરે છે, તે ખરેખર માનવ નહિ પણ માનવરૂપે રાક્ષસો છે. તેના મનમાં કદિ શર કે દયા હોતી નથી. પારકાનું બગાડવામાં તેને આનંદ આવે છે.

હવે એજ રામરાવણની વાતને આધ્યાત્મિક રીતે અંતરંગમાં ઉતારીએ, શરીર ઉપર લઈ વિવેકયક્ષુથી વિચારીએ, તો અપૂર્વ જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે. તે એવી રીતે કે રામરૂપી આ આત્મા સમજવો. જેમ શ્રીરામની સ્ત્રી સીતાજીને રાવણ હરી ગયો હતો, તેમ આ આત્મારામની સ્ત્રી સુમતિરૂપી સીતાને અભિમાનરૂપી રાવણ હરી ગયો છે, એટલું તો ખરૂ જ કે જ્યાં અભિમાનનું પુર જોસ હોય છે, ત્યાં સુશુદ્ધિ રહેવા પામતી નથી, અને સુશુદ્ધિ ગઈ એટલે તો કુશુદ્ધિનું સાત્રાન્ય પૂર્ણકળાએ પહેંચે છે. કુશુદ્ધિના રાજ્યમાં સર્વ પ્રકારની કાળાશજ હોય. ધનજતાનો અંશ તો લાગ્યેજ પ્રવર્તે છે, તેથી કુષ્ટ વિચારોનું તથા કુષ્ટ કાર્યોનું દિનદિન પ્રત્યે વધવાપણું થયા કરે છે. તેથી આ કુશુદ્ધિને વશ થયેલા આત્મારામને સંસારમાંથી કદિ પણ બહિર ગત થવાનો

—નિકળવાનો વખત લાગ્યેજ પ્રાપ્ત થાય છે. તે પણ જેમ રામની પત્ની સીતાનો પવનપુત્ર શ્રીહનુમાનજીએ શોધ કરી આપ્યો, તેમ કોઈ સદ્ગુણી હનુમાન આ આત્મારામની પત્ની સુમતિરૂપી સીતાને શોધી આપે, ખરેખરી ઓળખાણ કરાવે, ઇમણારૂપી ભુગળને લાંગી નાંખે, કુમતિની આનંદિત કાપી સુમતિમાં અનુરાગ-પ્રેમ પ્રકટાવે; તે આ આત્મા જાણીઓ થઈ અભિમાનરૂપી રાક્ષસના પ્રજા પંજમાં પકડાયેલી રાણી છતાં ફાનીતુલ્ય અનેલી સુમતિ સીતાને પાછી વાળે, અને નિરાશા સુખનો ભોક્તા ખતી અખંડ આનંદ અનુભવે. માટે વિવેકીજનોએ અભિમાન તથા નમ્ર બનવું, કારણ કે અભિમાન એ સર્વ દુર્ગુણનો અગ્રણી અને નમ્રતા એ સર્વ સદ્ગુણનો સરદાર છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—ભુજંગી છંદ

અહંકાર જો રાત્રે ખૂબ રાખ્યો,

ચઢી ચોટમાં મોતનો સ્વાદ ચાખ્યો;

કર્થો વાંદરે હાલ બેહાલ કેવો,

અહંકારમાં સાર છે લાઈ એવો. ૧

અહંકારો નિંદાય છે વાટ ઘાટે,

તમે મિત્ર તેને તજો તેજ માટે;

સદા નમ્ર થઈ સૃષ્ટિનો સ્વાર્થી સેવો,

અહંકારમાં સાર છે લાઈ એવો. ૨

માટે વિવેકીજનોએ સદા અહંકાર તથા નમ્રતા રાખવી (૬૮)

(૯૯)

અનાથનાથ નાથાચૈ । વયં નાથા મહેત્વિતિ ॥

છિત્વાકુલ્લયંતૂર્ણ । દેહિમેત્વદીયંપદામ્ ॥ ૯૯ ॥

અર્થ:—હું અનાથનાથ પ્રભુ ! અમે અનાથ છીએ, આપની પાસે બીજી કોઈ ન માગતાં અમે એટલુંજ માગીએ છીએ, કે અમારાં ત્રણ દુઃખો (જન્મ, જરા અને મરણ) ને કાપી આપવું પવિત્રપદ આપો. અર્થાત મોક્ષપદ આપો. ૯૯

ભાવાર્થ:—ધણ કરીને મનુષ્યો જગતમાં આશીર્વાલાવે જ-સ્વાર્થ ભક્તિ કરનારા વિશેષ હોય છે. ભક્તિ-ભક્તિ દેવો અને દેવીઓની ઉપાસના

ઉત્તરાર્ધ] કર્મ ગ્રંથ શીખ્યો ધણા, મણા ન રાખી લગાર; પરકે
પણ બીન્નો નહિ કર્મથી, તો ધિક ધિક અવતાર. ૫૧૨

પણ અમુક આશાને લીધે જ કરે છે. આશા એ એવી તો જોરાવર જખખર
દેવી છે, કે દરેક મનુષ્ય ઉપર તે પ્રગળ સત્તા ચલાવે છે કેાઇને લક્ષ્મીની
આશા હોય છે, તો કેાઇને પુત્રની આશા હોય છે, કેાઇને સ્ત્રીની આશા
હોય છે, તો કેાઇને ગૃહાદિક (ધરખાર વગેરેની) આશા હોય છે એમ દરેક
સ્થાનમાં આશા, આશા, અને આશાનું જ જોર હોય છે. આશા ત્રણે જગતમાં
પથરાયલી મોટી વેલડી છે તે વિષે કેશવકૃતિમાં કહ્યું છે કે:—મનહુર છંદ.

આશાનો અંકુર અતિ, ઉંચો ઉંચો ચાલ્યો જાય,
તંતુ તેના આમતેમ, આડા પથરાય છે;
ફળકુલ આવે કે ન આવે, તેના મેળ નહિ,
પણ અંતરકચારમાં અતિ મૂળ જામી જાય છે;
આકાશને પેલી કોર, ગગનમે ભેદી જાય,
પાપરૂપ પાણીથી, પોષણ તેનું થાય છે;
કેરાવ કહું શું દેવદાનવમાનવ સહુ,
વહવાંદરાની પેઠે, તેમાં અથડાય છે.

મતલબ કે આશાથી આપું જગત વીંટાયેલું છે, પ્રજુભક્તિ પણ અમુક
આશાથી કામનાવાળા લોકો કરે છે. કેટલાએક લોકો લક્ષ્મીની આશાથી
લક્ષ્મીદેવીની ઉપાસના કરે છે, તો કેટલાએક પોતાની આશાઓ પૂર્ણ થવાની
ઈચ્છાએ આશાપુરી માતાનું સદા સહર્ષ સેવન કરે છે. પણ નિગ્રાહ મોક્ષ-
લક્ષ્મીને માટે પ્રજુની નિષ્કામ ભક્તિ કરનારા તો જવલ્લે જ નીકળશે.
પણ અશ્વાશ્વત માયિક સુખમાં નહિ રાખનારા અને શાશ્વત સુખને ઈચ્છનારા
નિરૂપણી ને નિષ્કામી મનુષ્યો તો પ્રજુ પાસે અહર્નિશ એવી પ્રાર્થના કરે
છે કે:-હે પ્રજુ ! અનાથના નાથ ! અમે અનાથ છીએ, કારણ કે જનુ અમે
શરણ ઇચ્છી સદા સંસારમાં સુખી થવા ધારીએ છીએ, તે આપડા પોતેજ
અમુક દુઃખના યોગ તળે દબાયલા છે, તો તે અન્યને શું સુખ આપી
શકે ? આશા નહીના વહેણમાં તણાયલા મનુષ્યોની એવી તો ન અત્ર ત હોય
છે, કે સુખની આશાએ જ્યાં ત્યાં આશોદીઆં ભારે, પણ તત્વદષ્ટ્ય કંઈ
વિચાર ન કરે. કેટલાક કહે છે કે ભાઈ ! હમણા તો અમારા ગ્રંથ નાકા
છે, તેથી ગૃહપીઠ બહુ વર્તે છે. ચંદ્રનો જોગ પણ સારો નથી, પને ના પણ
મોટે પાયે એટલી છે, તેથી જ્યાં જઈએ ત્યાં દુઃખ અને અલાભ જ મળે
છે. આ પ્રકારે સદા કલ્યાંત કરતા જ્યાં ત્યાં પોતાનાં દુઃખો રહ્યા કરે છે,

૫૧૪ નિંદક નિરખે નહી કદી, નિજ અવશ્યુની ખાણ; [વૈરાગ્ય શતક
પરના ગોતી કુશુંણી, નિંદા કરે અનળશુ. ૫૧૩

અને ચિંતાથી પોતાના ચિત્તને ખાળ્યા કરે છે. પણ ભાઈઓ ! જરા વિવેકદષ્ટિથી વિચારો, તો સમજશે કે તમોને અહ નડે છે, ત્યારે ભલા કહો જોઈએ, અહને કોણ નહતું હશે ? નવઅહને પણ અમુક અમુક આપદઓ રહેલી છે. તમે આપદા ટાળવા બ્રાહ્મણ પાસે ચંડીપાઠ લાણાવો છો, અહ-પૂજા કરાવો છો, તો તે નવઅહો પોતાની પીઠા ટાળવા ક્યા બ્રાહ્મણને બોલાવતા હશે ? અને કોની પાસે ચંડીપાઠ વગેરે કરાવતા હશે ? ચંદ્રમાતું કાળું કંઈક છે તથા હાનિવૃદ્ધિ-વધધટ થયાનું દુઃખ છે તે કોણ ટાળતું હશે ? તે ચંદ્રને કયો ચંદ્ર નડતો હશે ? તે તો કહો જોઈએ વાર ?

મતલબ કે એ સર્વ અજ્ઞાનતા, મોહદષ્ટિ ને હ્રદ વૃત્તિ છે, સુખદુઃખ કોઈ આપતું નથી. ખરું કહીએ તો એ નવ અહોજ આપણા શરીરમાં છે અને તે જુદા જુદા અવયવોમાં વાસ કરી પોતાનું કર્તવ્ય બજાવે છે. શરીરમાં નવ અહો ક્યા ક્યા સ્થાનમાં છે અને પ્રાણીઓને કવી કવી રીતે સુખદુઃખરૂપે જગતના જીવોને પ્રવર્તાવે છે ? તે વિષે કહ્યું છે કે-મનહર છંદ.

નથી કદિ ન્યારા નવ અહ શાને ઢોડો દુર,
જીવોને વિચારી ધારી, દેહમાં દેખાય છે;
મન અહ ચંદ્ર સૂર્ય, લોહી મંગળ છે,
ત્વચા તેમ યુધ ગુર, હંસને લેખાય છે;
વળી છઠો શુક ધાતુ, કીકીને સ્વરૂપ શાન,
રાહુ તે તો હાડ કેતુ, માંસને કહેવાય છે,
ઝોળાખી અંતરજ્ઞાન, ધ્યાન થકી શાંત કરે.

કુષ્ટ નહિ કાપે કાળુ, એવો એ ઉપાય છે.

મતલબ કે એ નવે અહો અંતરમાં છે. બાહ્ય જણાતા અહો-કોઈને કોઈ સુખદુઃખ આપતા નથી, એ તો પોતાના શુભાશુભ કૃત્યકર્મનું પરિણામ છે. પ્રાણીઓ જેવાં જેવાં કર્મ કરે છે, તેવાં તેને ફળ મળે છે. દેવદેવીની ઉપાસનાથી કોઈ કર્મ ક્ષય થતાં નથી, પુણ્ય જોગે કદાચ તે દેવો સુખ આપે, તો પણ તે સુખો ભાડુતી ધર જેવાં છે. અમુક કાળે તો તેને તબ્બા પડે છે પણ તેઓ કોઈ અખાધ નિર્મલક મોક્ષનાં શાશ્વત સુખો આપી શકતા નથી. પોતાની પાસે જ ન હોય તો તે બીજને શું આપે ? રાજા રક પાસે રત્ન માગે તો તે ક્યાંથી મળે ? આત્મા એક મોટો છત્રપતિ ચક્રવર્તી મહારાજા છે, પણ તે રંક તુલ્ય બની યત્રત્ર લીખતો ભટકે છે, પણ તેને પ્રભુ વિના કોણ સુખ ખતાવે ? પ્રભુ કેવા છે ?

ઉત્તરાર્ધ] સમય વિચારીને વઢે, તે જગમાંહી પૂજ્ય; ૫૧૫
ખીન અવસર વાણી વઢે, તે જન અતિ નિંદાય. ૫૧૪

“તિન્નાણં તારયાણં, બુદ્ધાણં બોહિયાણં, મુત્તાણં મોયગાણં”

અર્થાત હે પ્રભુ આપ સંસારસાગરથી તથા છો, અને જીવોને તારવા સમર્થ છો. આપ શુદ્ધ બન્યા છો, અને શુદ્ધ બનાવવા સક્ત ને સમર્થ છો. આપ સંસારના ભીષણ-ભય કર કેદખાનાથી મુક્ત થયા છો. અને અન્ય ભવ્ય ભક્તોને સંસાર કારાગૃહમાંથી મુક્ત કરવા શક્તિવત છો, એટલું તો ખરૂં જ છે કે, છુટેલ હોય તેજ અન્યને છોડી શકે, આપની પાસે હે મહા દયાળુ પ્રભુ ? અમે એટલું જ પ્રાર્થીએ છીએ કે, અમારાં જન્મ, જરા અને મરણનાં ત્રણ દારણ મહાદુઃખો કાપીને અમને આપનું નિર્ભયપદ આપો. કારણકે ખીજ સર્વ સસારી સુખો તો આ જીવાત્મા એક વાર નહિ, પણ અનંત વાર મેળવીને ભોગવી ચુક્યો છે. આ ચૌદ રાજ્યોકને વિષે એવું કોઈ પણ સ્થાન નથી, કે જેમાં આ જીવાત્મા ફરી ફરીને ઉપજ આવ્યો ન હોય કહ્યું છે કે ગાથા.

નસા જાહ નસા જોળી । ન તં ઠાણં ન તં કુલમ્ ॥

ન જાયા ન મુવાજતથ । સવ્વે જીવા અણંતસો ॥

અર્થાત—એવી કોઈ જાતિ નથી, એવી કોઈ યોનિ નથી, એવું કોઈ સ્થાન નથી. એવું કોઈ કુળ નથી, કે જેમાં આ જીવે જન્મમરણ ન થયાં હોય. તે તે સ્થાનમાં સુખ પણ ધણું ભોગવ્યું, અને દુઃખ પણ અપાર ભોગવ્યું છે પણ તે સર્વ સુખદુઃખ જાડતી ધર જેવું છે, આયુષ્ય પૂર્ણ થયે એવું પુનરાવર્તન થયાજ કરે છે. જન્મ અને મરણ એના જેવું એકે મહાદુઃખ નથી, તે દુઃખોથી આ જીવાત્માને અનંત કાળ થયાં ભટકવું પડ્યું છે. શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં શ્રી મૃગાપુત્રે પોતાની માતાને કહ્યું છે કે.—ગાથા.

જન્મ દુઃખં જરા દુઃખં । રોગાય મરણાણિય ॥

અહો દુઃખો હુ સંસારો । જતથ કિં સંતિ જંતુણો ॥

અર્થાત—જન્મનું દુઃખ, જરાનું દુઃખ, અને રોગ તથા મરણનું દુઃખ મહા જમરૂં છે, અહો ? આખો સંસારજ દુઃખમય છે, માટે હે પ્રભુ ! એવા દુઃખથી મને સત્વર મુક્ત કરો. સ્વાપ્ન જગતમાં સાચા શઙ્ખ-શ્રુત છો. દુઃખીના દુઃખ દૂર કરનાર રક્ષા બેશી છો, સુધા પટેલા બ્રાંત જીવોને પવિત્ર પંથ બતાવી સન્માર્ગે દોરનાર ડો, હું પણ આપની પાસે એજ માથું છું. સાસારિક સુખોવાળી અનેક પ્રકારની વસ્તુઓ તદ્દન અસાર

છે, આખરે તેને તજી દેઈ આત્મ જવું પડે છે, માટે તે શરણુજીત નથી, સહાયકારક નથી પણ મનુષ્યોની મનોવૃત્તિઓ અસત્યમાં આસક્ત છે, તેથીજ લક્ષ્મી, પુનઃલ્લગ્નદિકની પ્રાપ્તિ માટે નાહક અનેક પ્રયત્નો કરે છે. વિવિધ પ્રકારની આશાથી અધારેલ જીવો બાધા આપીઓ રાખે છે, કેટલાએક કષ્ટરૂપ થઈ આયંબીલ કરે છે, અનેક દેવદેવીઓની ઉપાસના કરે છે, કેટલાક પ્રકારની ધર્મક્રિયાઓ પણ સંસારસુખની આશાએજ કરે છે. રવિવાર તથા મંગળવારના આયંબીલો તથા બીજી છઠ્ઠાઠમાદિક તપશ્ચર્યાઓ પણ સકામનાપણે કરે છે, પણ પ્રભુપદની પ્રાપ્તિ માટે, આત્મોદ્ધાર કાળે તેટલી મહેનત દિલ દબને એકાગ્રચિતે કરતા હોય એવા તો ભાગ્યેજ જોવામાં આવશે; એજ મોહનીય કર્મથી નિશાની છે. ધર્મને બહાને કરાતી અનેક મિથ્યા કરણીને સમકીત મોહનીય મિથ્યાત્વ કહેવામાં આવે છે, પરસ્વરૂપમાં પ્રીતિ અને સ્વસ્વરૂપમાં અપ્રીતિ તથા અનાસક્તિતનું એ પરિણામ છે. શાસ્ત્રમાં (૧) બહિરાત્મા (૨) અંતરાત્મા (૩) પરમાત્મા એમ ત્રણ પ્રકારના આત્મા કહેલા છે. સંસારના મોહમુગ્ધ મનુષ્યો તો બહિરાત્મામાંજ રવ્યાપવ્યા રહે છે. બહિરાત્માનાં લક્ષણ શ્રી મહાવીર ભગવાને શાસ્ત્રમાં એવાં કહ્યાં છે કે:—

ડુહો—પુદ્ગલ શું રાતો રહે, બાણે એહ નિધાન;

તસ લાલે લોભ્યો રહે, સો બહીરાત્મ પ્રમાણુ. ૧

સ્વાર્થ માટે સર્વદા, કરે કર્મ અપાર;

દયા ન આણે દિલમાં, થાય ન આત્મવિચાર. ૨

માટે કેટલાએક મોહમુગ્ધ મનુષ્યો સાંસારિક સુખની આશાઓ પૂરી પાડવા વિવિધ દેવદેવીઓને આરાધે છે, વિવિધ માનતાઓ માની બલિદાન ચડાવે છે, ભેટો કરે છે, પછી રાંકા થઈ તેમની પાસે ઈષ્ટ વસ્તુની પ્રાર્થના કરે છે. પણ એ સર્વ પ્રાંતિ છે, હજી તે દેવો અને દેવીઓ પણ મનુષ્યોની ભેટની આશા રાખે છે, ભેટ કરવામાં અથવા માનતા પુરી કરવામાં નૈવેદ્યદિક વસ્તુઓ ધરવામાં જો કાંઈ પણ ખામી આવી ગઈ હોય—કૂક પડ્યું હોય કે કુલચ્યુક થઈ ગઈ હોય, તો ઉલટો તેને મદાસંકટમાં ઉતારી મુકે છે અને ધણો હેરાન કરે છે. શરીરમાં પ્રવેશ કરી ધુણાવેધકાવે છે, અને થયેલી કુલના બદલામાં બમણોતમણો બદલો માગી લે છે. માટે તેઓજ હજી કેટલીક આશામાં પડી કુબ્બી ગએલા છે, તે દેવો પારકાની-તમારી આશા કેમ પૂર્ણ કરે વાડ? તેને માટે કહ્યું છે કે:—

ભુજંગી છંદ.

પડયા મોહના પાશમાં જેહ પ્રાણી, શુદ્ધ તત્વની વાત એણે ન જાણી;
મનુષ્યજન્મ પામી વૃથા કાં ગમે છે, જૈનમાર્ગ છાંડી ભુલાં કાં ભમે છે.
કોઈ દેવ હાથે હશે ચક્રધારા, કોઈ દેવ ઘાલે ગળે રૂંદમાળા;
કોઈ દેવ ઉત્સર્ગે રાખે છે વામા, કોઈ દેવ સાથે રમે વૃંદરામા.
કોઈ દેવ જપે લહી જપમાળા, કોઈ માંસલક્ષી મહાવિકરાળા;
કોઈ જોગણી લોગિણી લોગરાગે, કોઈ રૂદ્રાણી છાગનો હોમ માગે.
છપા દેવ દેવી તણી આશ રાખે, તેહ મુક્તિના મુખને કેમ ચાખે;
ચદા લોભના થોભનો પાર નાવ્યો, તદા મધનો ખિંદુવો મન ભાવ્યો.
છપા દેવતા આપણી આશ રાખે, તેહ પીંડને મનશું લેઈ ચાખે;
દિનહીનની લીડ તે કેમ લાંગે, કુટ્યો ઢાલ હોયે કહો કેમ વાગે ?
અરે મૂંઢ ભ્રાતા ભજો મોક્ષદાતા, અલોભી પ્રભુને ભજો વિદ્યમ્યાતા;
રત્નચિંતામણી સરીખો એહ સાચો, કલંકી કાચના કુંભમાં શું રાચો.

માટે વિવેકી પુરુષોએ જૂઠું-અસત્યમાં નહિ રાચતાં અક્ષયમોક્ષલક્ષ્મીને
માટે અહર્નિશ પ્રભુની જ ઉપાસના કરવી, તેને માટે કોઇ કવિએ રાજદિકની
ઉપાસના સેવા કરનાર દ્રવ્યભિલાષી કવિઓ પ્રત્યે ઉપાલભ (૬૫કો) આપતા
કહ્યું છે કે:—

“મદ અને મદનમાં મસ્ત અનેલા રાજાઓની ઉપાસના કરવા માટે
નાના પ્રકારના પ્રયાસોના વિલાસ વડે ઉત્તમ પ્રકારની સાધુતા નાથ થાય છે,
અને નકામી માનસિક પીડાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે તેવા રાજાઓની સેવા
કરી દ્રવ્ય મેળવવાની ચિંતાથી શું સયુ ? અમે તો રાજરાજેશ્વર શ્રીશિવપદની
મોક્ષપદની જ ચિંતા કરીશું,” કારણકે, રાજાની સેવા કરી દ્રવ્ય મેળવી સુખ
ભોગવધું, તે તલવારની ધાર ઉપર મુકેલાં મધખિંદુનો સ્વાદ લેવા જેવું તથા
કેસરીસિંહને ભેટવા જેવું છે. તથા વ્યાધી કહેતાં વાધણ તથા નાગણને
ચુંબન કરવા જેવું છે. મતલબ કે તે જેમ કપરું-અધરું છે, મહા કહણ છે,
તેમ રાજસેવાથી દ્રવ્ય મેળવનારો ઉપાય પણ અતિ વિષમ છે. માટે એવી
ઉપાસના કરવા કરતાં તો નિરાપાધ લક્ષ્મી માટે અવિનાશી શ્રીપ્રભુની સેવા
કરી કૃતાર્થ થવું એજ સર્વોત્કૃષ્ટ ને શ્રેયસ્કર છે. માટે હે પ્રભુ ! અમે આપની
સમક્ષ હાથ જોડી પ્રાર્થાએ છીએ કે અમેને આપનું પવિત્ર પદ આપો.
હવે તેના ઉપર કામદેવ આવકનું દર્શાવે.

(૧૩૨) ધર્મનિષ્ઠ ટેકવંત દઢ નિશ્ચયી કામદેવ આવકની કથા.

પૂર્વે શ્રીમહાવીરસ્વામીના વખતમાં કામદેવ નામે કોઈ એક આવક હતો, તે ધર્મમાં ધણોજ ચુસ્ત હતો. ધરમાં લક્ષ્મી પુષ્કળ હોવાથી મોટે વૈભવી પુરુષ હોવા છતાં દેવ શુરૂ અને ધર્મ પ્રત્યે એવી તો દઢ લાગણી હતી, કે મને તેટલું કષ્ટ પડે તો પણ પોતાના ધર્મની ટેક જરા પણ ન છોડે એકલા એવું અન્યું કે પોતે પોષધવત લઈને પોષધશાળામાં બેઠા છે મન વાણી અને કાયાના શુભ જોગોને ધર્મધ્યાનમાં તદ્દલીનપણે ટકાવી રાખે છે, કષાયરૂપી રાક્ષસો પોતાનો જ્ઞાનનિધિ-ભંડાર, ખજાનો ન છુટે તે માટે સદા સાવધાન-વૃત્તિ રાખે છે, ત્રણ મનોરથનું ચિંતન કરે છે ખરેખર પોષધ તો કરવો જોઈએ. આજકાલ પોષધવતમાં કેવી ધમાલ ચાલે છે ? કેટલી બધી પ્રમાદ ને પાખંડ પ્રવૃત્તિઓ પ્રવેશ કરી ગઈ છે ! કોઈ વખત તો પોષધવતમાં અન્યોઅન્ય મહા ભારે તોફાન થઈ જાય છે, પાથરવાના ઉપકરણ (બોરા)ને માટે પણ વખતે કલેશ કળ્યા આપ છે, ગાળાગાળી પર આવે છે અને પોષધમાં આત્માને જ્ઞાનથી પોષવાને બદલે પ્રમાદ, વિષય, કષાય, અશુભ જોગ, નિદ્રા, વિકથા વગેરે પાપોથી પોતાના આત્માને પોષે છે તે કલિત નથી. પોષધ તો એવો કરવાનો શાસ્ત્રોમાં કહ્યો છે કે—

છપો—પોષધ કીજે ભાવશુ, આતમ વશ રાખી;

જેમ કીધો દશ આવકે સુત્રની સાખી;

જતના કીજે જીવની, સૂક્ષ્મ ને બાદર,

ધ્યાન ધરો નવકારનું, એવું વ્રત બાદર;

કોષ માન માયા તણ, સમતાનો રસ પીજ્યે,

પ્રકાશસિંહ વાણી વદે, કે આવો પોષા કીજ્યે.

આવો જ પોષો આત્માને વિશેષ પુણ કરનાર ને લાભકારી છે. કામદેવ આવકે પણ આવો જ પોષો કરીને બેઠેલા છે. તે વખતે ઉદ્ધિમહારાજ પોતાની દેવસભામાં તેની શુદ્ધ વૃત્તિ અને ધર્મની ટેક માટે ખરા પ્રેમપૂર્વક તેમના મુક્ત કંઠે બેઠેલ વખાણ કર્યાં. તે સાંભળી સર્વ સભાના ધર્મનિષ્ઠ આસ્તિક દેવોએ તો માનપૂર્વક તે વચનો વધાવી લઈ પોતે પણ ધન્યવાદ આપી શુભાનુવાદ ગાવા લાગ્યા: અહો ! ધન્ય છે તેને ! પણ તે સભામાંના એક દેવને કામદેવના શુભ પ્રત્યે વિશ્વાસ આવ્યો નહિ, મનુષ્યોનાં મન ફેરવવાં તેમાં શું ? તે તો મનખરા કહેવાય, એટલે મનુષ્યોનાં મન તો સદાય અસ્થિર

જ સમજવા, માટે તેની પરીક્ષા તો મારે અવશ્ય કરવી જ. “વરને વરની મા વખાણું” તેમાં કાંઈ નવાઈ ન કહેવાય. એમ ધારી કામદેવ આવકની ટેક તળવવા તે દેવ તેની પાસે આવ્યો અને ભયકર દૈત્યનું રૂપ લઈ કઠોર વચનોનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યો. કામદેવ આવકે જાણ્યું કે જરૂર આજે કાંઈ ઉપસર્ગ આવેલો જણાય છે, માટે જ્યાં સુધી આ ઉપસર્ગ શાત ન થાય ત્યાં સુધી મારે સર્વ આહારપાણીના પ્રત્યાખ્યાન છે, એવો સંકલ્પ કરી ધર્મમાં દઢતા ધરીને શુભ ભાવના ભાવવા લાગ્યા. દેવ પ્રથમ પિશાચનું રૂપ લઇને ખીવરાવવા લાગ્યો, અને કહ્યું કે હે ધર્મધૂર્ત ! મહાઅધમાધમ ! હવે ઢાંગ કરવો છોડી દે, નહિ તો આજ તારું આવી બન્યું સમજવું. મુખથી બોલ કે:-મારો ધર્મ ખોટો છે.” તો આ સર્વ સંકેલી ચાલ્યો જઈ, નહિ તો આજે તારું મરણ નક્કી છે, વગેરે કહ્યું કંબેટ દીધું, તે તેમણે સર્વ શાંત ભાવે સહન કર્યું. પણ મુખથી “મારો ધર્મ ખોટો” એમ કહ્યું જ નહિ, તેવો સંકલ્પ સરખો પણ કર્યો નહિ, તેમ મનમાં જરા ક્ષોભ પણ ન થયો, હૃદયમાં હાથવોય ન થઈ, ઉલટું હૃદય અનિત્યભાવનામાં, અશરણુભાવનામાં, સસાર ભાવનામાં વગેરે બાર ભાવનામાં તક્લીન થતું ચડતું જ ગયું. પણ પોતાના ધર્મને વિષે લેશ પણ શંકા ઉપજી નહિ. તેમ “મારો ધર્મ ખોટો” એવું જીએ કહ્યું પણ નહિ, મનમાં વિચાર્યું પણ નહિ. કષ્ટમાં ધૈર્યતા ધારણ કરવી એ સપુરૂષોનું કર્તવ્ય છે. એ તો ખરું જ છે કે કુંદન-સુવર્ણની જ કસોટી થાય છે, પણ કસોટી પર ચડતાં સુવર્ણ પિતલ બની જતું નથી. પણ ઉલટું સુવર્ણમાં તેજસ્વીતાનો ગુણ વધતો જાય છે. તેમ તત્વચ પુરૂષો આપત્તિમાં આવી પડતાં પોતાની સત્યતા તજી દેતા નથી, પણ ઉલટું સત્યતાને પ્રદિપ્ત કરવા ધૈર્ય ગુણ ધારણ કરે છે, તે વિષે કહ્યું છે કે:-

“વિપત્તિમાં ધૈર્ય ધારણ કરવું, સંપત્તિના શુભ સમયમાં ક્ષમા, સહામાં વાણીની પટુતા, યુદ્ધમાં પરાક્રમ, યશની અનિચ્છા, અને શાસ્ત્રમાં વ્યસન, આ મહાત્માઓની સિદ્ધ થયેલી પ્રકૃતિઓ છે. તેથી ગમે તેટલું દુઃખ આવી પડે તો પણ પોતાની ધર્મટેક તે સત્યશીલ પુરૂષ કદિ પણ છોડે જ નહિ.

ભલે રાજ્યલક્ષ્મી સત્વર નાશ પામે અથવા ચળકતી તલવારની ધારાઓ મસ્તક ઉપર નેસખંધ પડે અથવા યમરાજ મારા મસ્તકને ભલે હેદી નાખે, પણ ધર્મથી મારું મન જરા પણ ભ્રષ્ટ ન થાય. આપણા દષ્ટાંત-નાયક પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રાવકવર્ધને પણ સંકટ પડવામાં કાંઈ ક્યાશ રહી નહોતી.

ચળાવવા આવેલા દેવે ધર્મટેક તળવવા બહુ પ્રકારે ફાંફાં માર્યાં, સતત પ્રયાસો રચ્યા. પણ આખરે “કંચન કથીર નજ બન્યું” પણ ઉલટું કંચન તેજસ્વી થઈ વિશેષ ચળક્યું. તે કામદેવ શ્રાવક ૬૬ ટેકમાં વધુ ટેકવંત થયા.

હેવટે દેવે હારી બીજું હાથીનું રૂપ લઈ પરિસહ દેવા માંડ્યો. હંતુશળ છાતીમાં આરપાર ઘોંચવા લાગ્યો, તો પણ તે ધીરવીર જરા ડગ્યા નહિ. ત્યારે દેવે વળી ત્રીજું સુજંગનું બપંકર રૂપ ધારણ ક્યું અને ડંખ મારવા લાગ્યો. અસહ્ય વેદના ઉત્પન્ન થઈ. મરણાંત ઉપસર્ગ પ્રાપ્ત થયો. પણ ધર્મની ટેક તળવાનો સંકલ્પ સરખો પણ કયો નહિ. આખરે પોતે ધારેલી મુરાદમાં નાસીપાસ થયેલો દેવ થાક્યો ત્યારે હેવટે દેવરૂપે પ્રગટ થઈ હસ્તાંજલી કરી નમ્રતાપૂર્વક વંદન કરી સ્તુતિ કરતાં કહ્યું કે :— *घन्योसि त्वं महामाग सफलं तव जीवितम्* હે ઉત્તમ સત્પુરૂષ ! ધન્ય છે તને અને તારી ધર્મ-ટેકને ! તારું જીવિત સફળ છે ! આવા અસહ્ય સંકટો પડવા છતાં હે ધર્મવીર ! ધર્મટેક તમે ન તણ, જરાપણ તમે ન ડગ્યા, માટે તમારી ટેક અને શક્તિને કોટીશઃ ધન્યવાદ ધટે છે, હવે આપના ઉપર હું અતિ પ્રસન્ન થઈને કહું છું કે “આપ મારી પાસેથી કાંઈક વરદાન માગો.” આ સાંભળી કામદેવશ્રાવક બોલ્યા કે હે દેવ ! તમે મારા પ્રત્યે સંતુષ્ટ થઈ કાંઈ ઈચ્છિત વરદાન માગવાનું કહો છો તે બધી ઉત્તમ વાત છે, પણ મારે કાંઈ કામના-ઈચ્છા નથી, જેની ઈચ્છા છે તે તો હું પામ્યો છું. બાકી સર્વ વિનશ્વર પદાર્થો તો મને અરૂચીકર છે, પૌદ્ગલિક પદાર્થો તો આ જીવ અનંતવાર પામ્યો છે, પુણ્યોદયે પામે છે પણ એક શ્રીવીરરાગ-ભાષિત ધર્મજ પામવો મહા મુશ્કેલ છે, તે પણ મને ગ્રહકૃપાએ મળ્યો છે. તે સિવાય અન્ય વસ્તુ ઉત્તમ નથી અને અચળ પણ નથી, માટે તે મેળવવાની ઈચ્છા મને થતી નથી. હવે તો અક્ષય મોક્ષલક્ષ્મી મેળવવા માટે પ્રજ્ઞનીજ ઉપાસના કરું છું. પછી દેવે બધી નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું કે *अमोघं देवदर्शनम्* ! તો પણ તેણે બીજું કોઈ પણ વરદાન માગ્યું નહિ. હેવટે કામદેવને વંદન કરી સ્તુતિ કરતાં તે દેવ સ્વર્ગમાં ગયો. ધન્ય છે આવા ૬૬ ટેકધારી ધર્મનિષ્ઠ ઉત્તમ શક્તા બક્ત પુરૂષોને !

પછી શેઠ સવારમાં પોષધવત પારી શ્રીમહાવીરપ્રભુને વંદના કરવા ગયા, વાંદી યથાયોગ્ય સ્થાને ઉપદેશ શ્રવણ કરવા બેઠા. શ્રીવીરપ્રભુએ પણ પોતાની પરિવદમાં કામદેવશ્રાવકનાં બહુ વખાણ કર્યાં, ચારે તીર્થને રાત્રીના ઉપસર્ગની

ઉત્તરાર્ધ]

ને નિજ ગુણ કંડા પડે, તો ઉત્તરે અધિકાર; પરં
ને પારો કંડો પડે, તો નીચે જનાર. પરં

વાત કહી સંભળાવી. ધન્ય છે આવા નરવીરોને । કે સકટમાં પણ ધર્મટેકને તણ નહિ, દેવ પ્રસન્ન થયો છતાં કોઈ પણ વસ્તુ ન ઈચ્છી કે ન માગી અને પોતાની ટેકમાં અડગ ને અચળ રહ્યા. કહ્યું છે કે:—રાગ લાવણી.

પાળે શુદ્ધ શ્રાવક ધર્મ જ્ઞાન મુખ ઉચરે,
પૌષા પાંડકમણ સંવર કરતા વિચરે,
કરે દયા દાન સંતોષ શિયળ શુદ્ધ પાળે,
કરે ધર્મ ધ્યાન ઝોર આતમકું અજવાળે;
શુદ્ધ સમક્ષિ ધારી શંકા કંખા નવિ આણે,
પર પાખંડીનો પરચો નવિ વખાણે,
દેવાદિકના દુઃખ દેખી ધર્મ નવિ છાંડે,
ચડતે પરિણામે કરણી અધિકી માંડે.

૧

આ વચનો સાંભળી સર્વ શ્રોતાજનો ધણાજ ખુશી થયા, અને તેના જેવી દૃઢ ટેક ધારણ કરવા હૃદયોને સતેજ બનાવ્યા, કામદેવ શ્રાવક ખુદ મહાવીર પ્રજુએ આટલાં બધાં વખાણ કરવા છતાંપિ જરા પણ મનમાં અભિમાન ન લાવ્યા અહો ! ધન્ય છે મહાપુરુષોની નિરભિમાની નિષ્કામ મનોવૃત્તિને । ક્ષુદ્ર મનુષ્યો તો પોતાનાં કોઈ સહજ વખાણ કરે એટલે કુલીને ફાળકા કે ઢોલ જેવા બની જાય છે. પણ આ નરોત્તમના મનમાં અભિમાનરૂપી ઝેરી સર્પનો જરા પણ કબ ન થયો. ગર્વથી હૃદય ન લીંપાયું અને પોતાની ટેકમાં વિશેષ આગળ વધવા હૃદયને મજબુત બનાવ્યું. પછી શ્રી-મહાવીરપ્રજુને વદન કરી તે સ્વસ્થાને ગયા. પોતાનું શેષ આયુષ્ય ઉત્તમ સત્કાર્યોમાં ગાળ્યું. શુભ ભાવનાથી હૃદયને ભરપુર ભરી શાંતભાવે આખરે અક્ષય સુખવાળી મોક્ષલક્ષ્મીને વરશે.

આ દર્શાવતો સાર એ છે, કે મોક્ષાભિલાષી ઉત્તમ જીવો હોય છે, તે ગમે તેટલાં દેવ મનુષ્ય અથવા તિર્થંક તરફના મહાસંકટો આવી પડે, તો પણ ઢીલા થઇ પોતાની અચળ ધર્મટેકને ચંચળ બનાવતા નથી. પણ અસ્થિર મનના મનુષ્યોની ધર્મટેક કાષ્ઠક સકટભાસ થતાં જ પોપટીઆ રંગની પેઠે ક્યાંઈ ઉડી જાય છે. અથવા લોભમાં તણાઈ જાય છે, અથવા લોભમાં તણાઈ અચુક આશાને લીધે ધર્મટેકને ટેલસો ખારી ઉડાવી દે છે—વિસારી મુકે છે. તેનું દ્રષ્ટાંત.

(૧૩૩) લોભી, લાલચુ ને ધર્મઙ્ગ વણિકની શઠતાની વાત.

દૃષ્ટાંત તરીકે—એક વણિક કોઈ એક ધર્મશૂર “પાસે ‘કોઈની પશુ રજા લીધા વગર મારે કાંઈ પણ વસ્તુ લેવી નહિ’” તેવી બાધા લઈ ઘેર આવ્યો. પોતે ગરીબ સ્થિતિનો હોવાથી ગામડા ગોઠડામાં ફરી કાચળાનો ધંધો કરી રળી ખાતો હતો. તેલ, મરચું, મરી, મસાલો વગેરે વેચી કુટુંબનું પોષણ કરી યુગ્વરન ચલાવતો હતો. ખરેખર ગરીબ સ્થિતિ મહા દુઃખદાયી છે ! એકઠા જમીન વેચવાનો સામાન કાચળામાં ભરીને તે ગામડે જવા નીકળ્યો. એ ગાઉને આશરે ગયો ત્યાં રસ્તામાં આંખાનું એક સુંદર વૃક્ષ તેના દીકામાં આવ્યું, વસંત ઋતુનો સમય હોવાથી તે આંખાનું વૃક્ષ પૂર્ણ રીતે ફાલ્યું ફાલ્યું હતું. ફેરીઓ પાકેલી જોવાથી વાણીઆનું મન તે જોઈ લલચાણું, પશુ પોતાને બાધા હોવાથી જરા વિચાર થયો, પશુ લાલચને લીધે ગમે તેમ કરીને ફેરીઓ લેવી તો ખરી, પશુ રજા લીધા વગર કેમ લેવાય ? અને તાકડે આંખાનો રખવાળ પશુ અપોરનો વખત હોવાથી જમવા ગયો હતો. કદાચ હોય તો કાંઈ રજા મારગવાથી ફેરીઓ તે આપે પશુ ખરા કે ? અર્થાત નજ આપે. પછી ફેરીઓ લેવાની લાલચે એક કપટ કળાવાળી યુક્તિ યોજ કે આપણે રજા વિના લેવાની બાધા છે, પશુ આ આંખાની રજા લઈ હું ફેરીઓ લઉં તો શું હરકત ? મારી બાધા પશુ ભાગે નહિ ને ફેરીઓ પશુ મળે. એમ કહી આંખા સામે ઉભો રહી બોલ્યો કે:—

“હે અ’બસાર ! તું ફાલ્યો અપાર, લઉં એ ચાર, લેને ઠરા બાર.”

આ દોહરાનો અર્થ એ નીકળે છે, કે વાણીઓ આંખા પ્રત્યે નજર કરી બોલે છે કે, હે આંખા ! તું બહુ સારો ફાલ્યો છું, મારે એ ચાર ફેરીઓ લઉં ? એ પ્રમાણે પ્રશ્ન તરીકે પોતે પુછ્યું અને પોતે જ તેના ઉત્તર તરીકે જાણે આંખો જ ઉત્તર આપતો હોય નહિ એમ બોલ્યો કે ભલે લેને દશબાર. આ પ્રમાણે જાણે આંખા તરફની પોતાને આરા મળી ચુકી હોય નહિ એમ માની તે ઉપર ચડ્યો, અને પાંચ પચીસ ફેરીઓ હોંઠે ઉતારી કાચળામાં નાખી ચાલતો થયો. બીજે દિવસે પશુ તેજ રસ્તેથી વળી નીકળ્યો, અને ફેરીઓ જોઈ મન લલચાણું. લોકોને લીધે ઉપરનો દોહરો બોલી બાધામાં દોષને નહિ ગણતાં ઉપર ચડી કાલની જેમ પાંચ પચીસ ફેરીઓ તોડી કાચળામાં નાખી ચાલતો થયો. આ પ્રમાણે ધરાદાપૂર્વક જાણી સુઝીને રાજ તે રસ્તેથી નીકળે, અને હંમેશના નિયમ પ્રમાણે ઉપરનો

ઉત્તરાર્ધ] સદૃશ્ય પણ નહીં કામનો, ને પહેાંચે હદખાર; ૫૨૩
આખી રાત ઉજાગરો, કહો ભણે કુખકાર. ૫૨૨

દોહરો બોલી ફરીઓ લેઈ જાય, રખવાળની ગેરહાજરીને ક્ષીધે પાત્ર પત્નીશ
દિવસ તો આ પ્રમાણે ચાલ્યું, પણ વાણીયાએ લોકને ક્ષીધે પાછું વાળી
વિચારજ કર્યો નહિ, કે આતું પરિણામ શું આવશે ? ખરેખર લોક તેવોજ
છે. તેને માટે શ્રી દલપતરામ કવિએ કહ્યું છે કે:—હુંહો

લોભે લાજ ઘટે ઘણી, લોભે પ્રભુ પ્રતિકુળ;
લોભે લક્ષણ જાય છે, લોભ પાપતું મૂળ. ૧

ભુજંગી છંદ

ઘણા લોભથી તો ઘણું કષ્ટ થાશે, ઘણા લોભથી લાજ લેતાં હું ટાશે;
ઘણા લોભથી તો પડે લીડ લારે, અરે લોભનો થોભ રાખો લગારે.૧
ઘણા લોભથી સત્યતા સઘ છુટે, ઘણા લોભથી મિત્રતા છેડે છુટે;
ઘણા લોભથી ધર્મને દૂર ધારે, અરે લોભનો થોભ રાખો લગારે.૨

પછી પેલો વાણીઓ અતિ લોભમાં તણાયો, પણ પાપથી કે રખ-
વાળથી જરા ભય પામ્યો નહિ. તો આખરે તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે,
આંખાનો રખવાળ હંમેશાં આંખામાંથી ફરીઓ ધટતી હોવાથી વિચારમાં
પડ્યો કે આ શું ? રોજ ફરીઓ કાણ લઈ જતું હશે ? ખરેખર બપોરે
મારી ગેરહાજરીમાં કાઈ હરામખોર માણસ આ ચોરીનું કામ કરતું હશે.
પછી તેનો ચોર પકડવા વળતે દિવસે તે આંખાના વૃક્ષના થડની પોલાણમાં
ગુપ્તપણે સંતાઈ બેઠો. હવે પેલા લોભી વાણીએ હંમેશના નિયમ પ્રમાણે
ત્યાં આવી દોહરો બોલી આંખાની આચ્છા માગી, ફરીઓ લેવા ઉપર ચડી,
પાત્ર પત્નીશ ફરીઓ લઈ કાચળામાં નાખી ચાલવા માંડ્યું. પેલા રખવાળે
આ બધું જોયું, મનમાં ધણો ખેદ અને આશ્ચર્ય પામ્યો. ઠીક, આજ તો
જવા દો, કાલે વાત, એમ કહી વાણીઓ ગયા પછી તે ઘેર આવ્યો અને
સુતારને ત્યાં જઈ એક ખેરના લાકડાનો ઘોઠો કરાવ્યો, તેને બગલમાં
સતાડી, બીજે દિવસે તે પોલાણમાં સંતાઈ બેઠો. વાણીઓ આવી હંમેશના
નિયમ મુજબ આંખા પાસે આચ્છા માગવાનો દોહરો બોલ્યો અને જેવો
ઉપર ચઢવા જાય છે તેવામાં એકદમ આંખાનો રખવાળ નીકળી કહેવા લાગ્યો
કે અલ્યા વાણીઆ ! ઉભો રહે, શું કરે છે ? ક્યાં જાય છે ? અને હમણા
તું શું બોલ્યો હતો વાઝ ? વાણીઓ મનમાં ચેતી તો ગયો કે જરૂર
આજે ભોગ મળ્યા. ઘણા દિવસે આજ પકડાઈ ગયા. પણ ફીકર નહિ.
હમણા ચપડીમાં સમજાવી દઉં છું. એમ વિચારી બોલ્યો કે ભાઈ ! મારે

બાધા છે કે કોઈ પશુ ચીજ કોઈની રજા સિવાય લેવી નહિ. માટે આ
આખા પાસે આચાર માગીને, હું તે હા પાડે છે ત્યારે જ ફેરીઓ લઉં છું.
એમ કહી પેલો દોહરો બોલ્યો. દોહરો સાંભળી, લાલચોળ આંખો કરી
મનમાં ખેદ પામતો રક્ષક બોલ્યો કે અલ્યા ! તારે નિયમ છે તેમ મારે
પશુ નિયમ છે. સાંભળઃ—એમ કહી પેલો ખેરનો ઘોડો બહાર કાઢી લઇને
તે ઘોડો પ્રત્યે બોલ્યો કે:-

“હે ખેરસાર ! તને લડયો સુતાર; હઉં બેચાર, દેને કશખાર.”

જો બાધ ! આ ઘોડાની મે આચાર માગી, મેં તો ફક્ત તને મારવા
માટે બેચાર ઘોડો માટે જ આચાર માગી, પશુ આતો ઉદાર દિલથી કશખાર
ઘોડો મારવાની આચાર આપે છે. માટે હે લુટ્યા, ધર્મધૂર્ત, પ્રપચી, તારી
ધૂર્તતાનો બદલો તને હવે અવશ્ય મળવો જ જોઇએ. કહ્યું છે કે “ શર્ટ
પ્રતિ શાઠ્યં કુર્યાત્ । આદરં પ્રતિ ચાદરં ॥” એ પુરાતની કહેવત
જગતમાં ખરેખર સાચી જ છે

અર્થાત્—જીતી સાથે જીતતા અને સરલજન સાથે સરલપણું રાખવું
એમ કહીને એ હરામી ચોર વાણીઆને તે ઘોડો વડે ખુબ માથો, સર્વ
પડાવી લુંટી લીધું અને ખુબ ગાળો ચોપડાવી તેના ધર્મદોષીપણાના લક્ષણને
અને આવી કપટી બાધાને માટે તેને ખુબ ધિક્કાર્યો.

ઉપદેશી ચાખખો.

વાણીયો સોની ને ત્રીજો સર્ધ, તેની પ્રતીત ન કરશો કોઈ. ટેક
નાહિ ઘોઘને શેઠ દુકાને બેઠા, પાપની લેખણ લઇ;
સવાયા દોહા બમણા કર્યા, તેની હાટડી ઉઠી ગઇ. વાણીયો ૧
સોનીની ગત તો સોનીડો જાણે, બીજાને ખબર નઈ;
રાધ રાધ જેલું સોનું ચોરીને, એવી ડોકની સાંકળી થઈ. વાણીયો ૨
સધની ગત તો સર્ધજ જાણે, બીજાને માલુમ નઈ;
કટકા કાપલા ચોરીને તેના છાકરાની આંગડી થઈ. વાણીયો ૩
માશી લુંટી ને માશો લુંટ્યો, ફરકે લુંટી ફઈ;
લોખે ભગત કહે ગુરૂ પ્રતાપે, ત્રણેને સુક્તિ નઈ. વાણીયો ૪

મતલબ એ છે આ કપટલાવે આવા નિયમો લેવામાં આવતા હોય,
અને જેનાં મન ગાઠના પૈડાની સાફ અસ્થિર હોય, તેવા પુરૂષો ધર્મટેકમાં

હિતરાઈ] માને જો સૌ માનવી તેની કીમત ગણાય; પરંપરા
સોનામા શો માલ છે. નહિ ઓઢાય ખવાય પરંપરા

બિલકુલ દેહતા નથી, પણ કાર્ષક લાભને વિષે, અથવા સંકટમાં સપડાતાં, તે ધર્મટેકને દુરત તણ દે છે. તેથી હે પ્રજુ ! સંસારસુખમાં આસક્તિ પામનાર અમો મોહમુગ્ધ-મનુષ્યો આપની પરમપાવત્ર ભક્તિને તથા આપના સર્વોત્તમ પદને મેળવવા ભાગ્યશાળી બનતા નથી. તો હે પ્રજુ ! અમો અનાથ આપની સમક્ષ બીજી કોઈ પણ સંસારી વસ્તુ નહિ યાચતા ફક્ત સંસારમુક્ત થવાની અને આપના પવિત્રપદને મેળવવાનીજ પ્રાર્થના કરીએ છીએ. (૯૯)

પ્રભુ સ્તુતિ (રાગ કલ્યાણ)

પ્રિયતમ પ્રભુ નચીએ આપને, જપીએ પાવન તમ જાપને. પ્રિય. ૧
જ્ઞાન દીપક હૃદયે પ્રગટાવી પૂર્ણ પ્રભાળો પાપને. પ્રિય. ૨
બળ સાગર રગ રગ બળ રેડો, નસ નસ દો નીતિ છાપને. પ્રિય. ૩
અમ અંતર ક્રમતા કુવિચારો, પાત્ર થજો તમ શાપને. પ્રિય. ૪
આપ વદન શશી ગ્રહવા મથતા, માંજો અમ મન આપને. પ્રિય. ૫
પોતાના ગણી પાળો અમને, એજ અરજ માઆપને. પ્રિય. ૬
માલિની છંદ-જનવર જય આપો કર્મનાં કષ્ટ કાપો,

સુખકર પ્રભુભક્તિ અર્પીને સૌખ્ય સ્થાપો;

ભવભય હરવાને બાવના શુદ્ધ દેજો.

શિવ સુખદ અમારી પ્રાર્થના ચિત્ત લેજો

(૧૦૦-૧૦૧)

पर्णादि पूर्णे पृथुपादपे च । सपमेत्य क्रीडन्ति शकुंतका वै ॥
वाय्वा दि योगात्पतिते हि तस्मिन् । गच्छन्ति तूर्णं च यथागताश्च ॥१००॥
नरि श्रियाशास्त्रिणि संश्रयन्ति ! संबन्धिवर्ग्या निखिलास्तथैव ॥
आपत्पयोधो पतिते हि तस्मिन् । यदृच्छया हंत तमात्यजन्ति ॥१०१॥

અર્થ—આ લોકમાં પાંદડાં, ડાળી, શાખા, પ્રતિશાખા, ફળકુલ વગેરે મોટા અને ઘટાવાળા કોઈ સુંદર વૃક્ષને વિષે નાના પ્રકારનાં પંક્ષીઓ ભેળાં થઈને કીડા-ગમ્મત-કલોલ કરે છે, પણ તેજ વૃક્ષ વાયરાથી કે બીજા કોઈ પ્રકારથી પડી જાય છે, તો તે સહળાં પંક્ષીઓ તે ઝાડને તણ ચાદ્યાં જાય છે તેમ આ લોકમાં

પરદ - સમૃદ્ધિ સાથે સદ્ગુણો હરે કોઈકે જ હામ; [વૈરાગ્ય ચતક
સેનું તથા મુગધ ક્યાં, દીસે કલપતરામ. પરપ

પુરૂષ પણ લક્ષ્મી વડે કરાને શોભતો હોય ત્યાં સુધીજ સર્વે
સગાંવહાલાં તેનો આશ્રય લે છે, તેને સપ્તેમ વળગ્યાં રહે છે,
પણ તે પુરૂષ કોઈ દૈવયોગે આપત્તિમાં આવી પડે છે, ત્યારે તે
સર્વ સગાં રનેહી સંબંધીઓ નિઃસ્નેહ થઈને તેને તણ દે છે.

૧૦૦-૧૦૧ ચુગમ.

ભાવાર્થ—આ સંસાર ખરેખર સ્વાર્થથીજ ભરેલો છે, જ્યાં નોંધએ
ત્યાં મતલબનીજ પારી રહેલી છે. ધનવાનને સર્વ કોઈ માન આપે છે.
નિર્ધન એટલે લક્ષ્મી વગરના—ગરીબ માણસને કોઈ બોલાવતુંએ નથી.
એ પણ એક કષ્ટ નહિ તો બીજું શું ? રોજ પક્ષીઓ ફળફૂલથી
ભરેલાં વૃક્ષોનો આશ્રય લે છે, પણ એજ વૃક્ષ જીવ્યું થઈ જઈ પડી જાય
છે અથવા સુકાઈ જઈ ફળફૂલ આવતાં અંધ પડી જાય છે, ત્યારે તે વૃક્ષોનો
આશ્રય તણ તે પંખીડાં બીજે ચાલ્યાં જાય છે. તેમ ધનવાન પુરૂષોનો
આશ્રય સર્વ કોઈ લે છે, પણ તે જ પુરૂષ પાછો લક્ષ્મીરહિત—નિર્ધન—ગરીબ
થઈ જાય છે, ત્યારે સર્વ તેને તણ દે છે. અહો ! આવા આ સ્વાર્થાયા
સંસારને ધિક્કાર છે, કે જેમાં સર્વત્ર સ્વાર્થ જ રહેલો છે.

ખરેખર ! આ મનુષ્યજન્મ એક અમુલ્ય જવાહીર છે, પણ મૂર્ખજનો
સ્વાર્થમાં અંધ બની તેને તદ્દન નિષ્કળ બનાવી દે છે. તત્વજ્ઞ પુરૂષો પોકારી-
પોકારીને કહે છે કે, આ મોંઘી મનુષ્યનો જન્મ ફરી ફરીને મળવો મુશ્કેલ
છે, માટે તેને સ્વાર્થમાં—અજ્ઞાનતાના ઘેર અંધકારમાં અગ્રકાર ફોગટ ન
ચુમાવતાં, કોઈ આત્મહિત કરવું જ ઠીક છે. આ મનુષ્યજન્મ કોઈ મોહ-
મર્મત્વમાં કે સ્વાર્થમાં અંધ બની નિરર્થક ચુમાવવા માટે પ્રાપ્ત થયેલ નથી,
પણ આત્માનો અબ્યુદય કરવાને માટે પ્રાપ્ત થયેલ છે. છતાં કોઈપણ
આત્મહિત ન કરતાં સ્વાર્થમાંજ પડ્યા રહે છે, તે ખરેખર બિલાડું કાઢતા
ઉંટ પેસી જવા જેવું જ થયું છે. તે વિષે કહ્યું છે કે—જુલુષા છંદ.

દુઃખથી છુટવા દેહ છેલ્લો ધર્યો, વાત લુલાય છે અજ્ઞભાવે;
કામ ને ક્રોધ ને લોભના પાશમાં, દુઃખ છે તોય આનંદ આવે.

પાપમાં કર્મ બંધાય છે એવડાં, હાય હૈયે વહું જાય હેડું;

ઉદયને ઈચ્છતાં અસ્ત આવી ગયો, “મિંદડું કાઢતા ઊંટ પેડું.”
શાસ્ત્રની વાતને સાંભળે કોણ છે ? કોણ અભ્યાસનો ભેદ આવે ?

શું સદાચાર તે વાત સમજે નહિ, રાગ ને રંગમાં ખુબ માણે;

ઉત્તરાર્ધ] સત્યવાદી સાચું વદે, હીંમત ધરી હંમેશ; પર૭
કાટો કનક તુલા તણો, શરમ ન રાખે લેશ. પર૬

ઉપર શુભ દેખીએ માંહિ દુષ્કાં છ, છંદમાં છામડું છક પેડું;
ઉદયને ધ્રુવતાં અસ્ત આવી ગયો, “મીંદડું કાઢતાં ઊંટ પેડું.”

અર્થાત—હે વહાલા આત્મા તું જરા વિચાર કર, કે આ મનુષ્યનો દેહ કેવા અથાગ પ્રવચના ઉદયે મળ્યો છે ? તો તેને કામ ક્રોધ લોભ મોહ મદ માયામા મુગ્ધ બની મુઢે તરવાની વાતને કેમ જુલવી જવાય છે ? સસારમાં નાના નાના પ્રકારના દુઃખો હરવખત આવ્યા કરે છે, છતાં પણ કાંઈ સત્ય તત્ત્વ પ્રતે રૂચી ઉત્પન્ન થતી નથી, તો ખરેખર લોભને બદલે હાનિજ થાય છે, બિલાડી કાઢતાં ઊંટ પેસાડના જેવું કરે છે. તે વિષે દર્શાવે.

(૧૩૪) ડાશીની કમળખત્તી । બિલાડું કાઢતાં ઊંટ પેડાની વાત.

એક ગામમાં કાંઈ વૃદ્ધ ડાશી રહેતી હતી. તે એક વખતે સવારના પહોરમાં વહેલી ઉઠી ઓશરીમાં આવી, તો ઓશરીમાં એક બિલાડું મરી ગયેલું જોયું. ડાશીએ તે જોઈ વિચાર્યું કે હવે શું કરવું ? સવારે લોકોને ખબર પડશે, તો ઢેડને બોલાવવો પડશે અને નકામા ઉપડામણના બે ચાર પૈસા ખરચવા પડશે, માટે લે ને હજી એક ટોપલામાં સંતાડી ઉકરડે નાંખી આવું, હજી અંધારું છે એટલે કાંઈ ભાળશે નહિ, ને ચાર પૈસા ઉપડામણી ઉગરશે.

પછી તરતજ સાડલો બદલી એક ટોપલામાં તે બિલાડાના મુઠ્ઠાને નાખ્યું, ને ઉપર કચરો પુંને ભરી ઢાંકી દીધું. પછી ડેલાના કમાડ હવાડીને નાંખવા ચાલી, પણ જતા ડેલાના કમાડ પાછા વાસ્વા નહિ, હમણાજ નાખી ચાલી આવીશ એમ ધારીને ગઈ. તેટલામાં તે ગામમાં એક ઊંટ કેટલાક દિવસથી માંડું ફરતું હતું, તે ઊંટ ફરતું ફરતું ત્યાં આવ્યું, ડેલો ઉઘાડો દેખી તેમાં પેડું, પણ પેસતાજ વચમાં ખોડેલા એક લાકડાના ખીલાની ઠોકર વાગતાં બિચારું ઊંટ એકદમ પડી ગયું, અને થોડા વખતમાં મરણ પામ્યું.

હવે પેલાં ડાશીમાં જે બિલાડું નાખવા ગયા છે, તે નાખીને પાછા વળ્યાં, મનમાં હરખાતા જાય છે કે ઠીક થયું, બે પૈસા ઉગ્યાં, જરા નાહી નાખીશું એટલે આભડછેટ જતી રહેશે, ને કોઈને આની ખબર પણ નહિ પડે; એમ હરખાતી હરખાતી પોતાને ડેલે આવી. જ્યાં ડેલામાં આવી જીવે છે, ત્યાં તો ડેલા વચ્ચેજ ઊંટ મરેલો જોયો. મનમાં ઘણાજ અચંબો પામી ડાશી બોલી ઉઠી કે—હાય બાપ ! આ શું ? આ ઊંટ ક્યાંથી આવ્યું ? અરેરે ! આ તો “ બિલાડું કાઢતાં ઊંટ પેડું । ” હવે શું કરવું ? મીંદાને તો ટોપલામાં સંતાડી છાનીમાની ઉકરડે નાખી આવી, પણ આ

૫૨૮ સત્ય વિષે બહુ સદ્ગુણો, ગણુતા એમ ગણાય; [વૈરાગ્ય શતકે
જેમ રૂપેયા એકમાં, આના સોળ સમાય. ૫૨૭

ઊંટ કેમ ઉપડશે ? જરૂર તેને કાઢવાનો ખર્ચ કરવો પડશેજ, ખરેખર મેં
મૂખોંએ બે પૈસાના બચાવ માટે બાર આનાની ઉઠાડી. પછી ઘણો અક-
સોસ ધરતી આર પાંચ મજુરો કરી ઊંટ ઉપડાવી બહાર નંખાવ્યું. અને
જખ મારીને બાર આનાનો ખર્ચ પણ કર્યો.

મતલબ કે જેમ તે ડાશીએ બિલાડું કાઢવા જતાં ડેલામાં ઊટીયું પેસી
ગયું, તેમ આ જીવના સંબંધમાં પણ તમારે એમજ સમજવું. અર્થાત મનુ-
બ્યજનમ પામી લાભ લેવા જતાં, ઉલટો ખોટના ખાડામાં ઉતરી ગયો, વચમાં
લુંટારાઓએ જ લુટી લીધો તે વિષે કહ્યું છે કે:—

હોહરા—કામ કોધ મઠ લોભ એ, લુંટારા છે ચાર;

લુંટે દીવસ રાત તે, જ્ઞાન ધ્યાન સુવિચાર.

અર્થાત—જ્ઞાન ધ્યાન સદ્વિચાર વગેરે ઉત્તમ સદ્ગુણોને કામ કોધ,
વગેરે લુંટારાઓ રાતઢહાડો લુંટ્યા કરે છે. આ જીવાત્માએ આ મનુબ્યગતિમાં
જનમ તો લીધો, પણ તેનાથી જનમનું સાર્થક તો કાંઈ કયું નહિ. તે વિષે
કહ્યું છે કે:—

ગમ્મલ

રમ્યો તું સ્વર્થની બાજી, ન રાખ્યા રાંકને રાજ;
બગાડી હાથથી બાજી, ગયો આ જીંદગી હારો.
ગરીબનાં કાળજાં બાજ્યાં, પીડાતાને ન પંપાજ્યા;
ગમ્મતમાં વર્ષ સૌ ગાજ્યાં, ગયો આ જીંદગી હારી
પોતાના સ્વર્થને માટે, ગરીબનાં શીરને કાટે;
પડ્યો તું પાપની પાટે, ગયો આ જીંદગી હારી.
મનુબ્યની સાંપડી પહેડી. નડી આ મોહની બેડી;
વિસારી પુણ્યની કેડી, ગયો આ જીંદગી હારો
અનાડી લોભમાં અધો, કપટનો ફેરવ્યો રંધો;
કીધો અધર્મનો ધંધો, ગયો આ જીંદગી હારી.
કર્યા કુકર્મ તો હારી, ધ્યા ના દિલમાં ધારો;
ઉઘાડી નર્કની બારી, ગયો આ જીંદગી હારી.

અર્થાત:—આ પ્રકારે અગ્ર નમા અને સ્વર્થમાં અથડાઈ ખરેખર હે
જીવાત્મા ! તું આ મહામોંઘી માનવજીંદગી તદ્દન હારી ગયો. કહ્યું છે કે:—

ઉત્તરાર્ધ] સત્ય ન સંતાપ્યું રહે, ખરો જીઓ એ ખેલ; ૫૨૯
આવે જેમ ઉપર તરી, જળ તળીએથી તેલ. ૫૨૯

કાઠયા આત કડવા કલેજ કાપનારા કેણુને,
ન કહ્યાં કદિ સદ્બોધ કારકે વિનયવાળા વેણુને;
નહિ ગુણ ગાયા ઈશના રસના મળી તો શું થયું;
માન્યા નહિ જગદીશ તો માનવ થયા તો-શું થયું ?

હે વહાલા મુમુક્ષુબંધુ ! એટલું તો તું તારા મનમા ચોક્કસ માનજે-
વિચારજે, કે સંસારનાં નાના પ્રકારનાં સર્ગાસર્જધીઓ છે, તે સધળાં સ્વાર્થનાજ
સગા છે, પાસે કંઈ તત્વધન હોય, તો તો બધા બહુ માનથી આદરવત્કાર
કરે છે, કાયમ ખડાંને ખડાં હાજર રહ્યા કરે છે, પણ સ્વાર્થ સર્વોંએટલે સક
તણ દે છે. જ્યાં ગળપણ હોય ત્યાં માખીઓ બહુ બમણે છે ને ગળપણ ગયું,
એટલે માખીઓ પણ હઠી ચાલી જાય છે, તેમજ આ જીવાત્માના સર્જધર્મા
પણ સમજવાનું છે. તેવાજ હેતુથી યાની પુરૂષો આ સંસારને અસાર કહે
છે. સર્વ પદાર્થો ક્ષણિકશુર અને ચયળ છે, જોતજોતામાં તેનો વિનાશ
થઈ જાય છે. “ સ્ત્રીયાદિકનો સમાગમ મધર્વનગર જેવો ખોટો છે, યૌવન
અને ધન વરસાદનાં વાદળાં જેવું ક્ષણિક છે, સર્ગાસર્જધી, પુત્ર, કલત્ર,
પોતાતું શરીર વગેરે વિજળીના ચમકારા તુલ્ય ચયળ છે. વિશેષ તો શું
પણ આ સંસારના સર્વ પદાર્થો ક્ષણિકજ છે, એમ પ્રાચ પુરૂષો પોકારી
પોકારીને કહે છે. તેથી જ જન્મો તેને મરવું પણ નિશ્ચયે છે અને મરણ
પછી જન્મ પણ નિશ્ચયે છે. માટે નાશવાન પદાર્થો પ્રત્યે અતિ મોહાસકિત
ધારણ કરી જન્મ હારી જવો ન જોઈએ. આ દુર્લભ મનુષ્યત્વ પામી તેને
મુગ્ધ પ્રાણીઓ વૃથા હારી જાય છે, અને આખી જીવગી સુધી નાહક ધના-
શમા ધનારામાના ધા-ઉધામા કર્યા કરે છે. અર્થાત “ ભજ કલદારં ભજ
કલદારં ” રચાજ કરે છે, તેનાજ વિચારો અને તેનું જ ચિત્તન સદા કર્યા
કરે છે. અને મન સાથે માને છે કે આ સર્વ ધનમાલ કુટુંબકમીલો વગેરે
સર્વ મારાં છે, હું તેનો છું એ પ્રમાણે મોહપાશમાં સખત બધાર્ધ મુગ્ધ-
પણે ફસાઈ જાય છે.

આ સંસાર તેર તણખાએ કરીને સદા પ્રજળી રહ્યો છે. તે તેર તણખાના નામ
-જન્મરૂપી રૂપી ત્યાં મરણરૂપી તણખો (૧) સંજોગરૂપી રૂપી ત્યાં વિજોગરૂપી
તણખો (૨) સંપદારૂપી રૂપી ત્યાં અપદા (દરિદ્રતા) રૂપી તણખો (૩)
સાતારૂપી રૂપી ત્યાં અસાતારૂપી તણખો (૪) હર્ષરૂપી રૂપી ત્યાં શોકરૂપી
તણખો (૫) યાનરૂપી રૂપી ત્યાં અયાનરૂપી તણખો (૬) સમક્રીતરૂપી રૂપી
૩૪

ત્યાં મિથ્યાત્વરૂપી તણુખો (૭) સંજ્ઞારૂપી રૂપી ત્યાં અસંજ્ઞારૂપી તણુખો
(૮) શીલરૂપી રૂપી ત્યાં કુશીલરૂપી તણુખો (૯) ક્ષમારૂપી રૂપી ત્યાં ક્રોધ-
રૂપી તણુખો (૧૦) વિનયરૂપી રૂપી ત્યાં અવિનયરૂપી તણુખો (૧૧) ર્નેહ
(રાગ) રૂપી રૂપી ત્યાં દ્રેષરૂપી તણુખો (૧૨) સંતોષરૂપી રૂપી ત્યાં લોભ-
રૂપી તણુખો (૧૩) એ તેર તણુખા તથા તે સિવાય બીજે પ્રકારે પણ કેટ
લાકે તણુખા જ્ઞાનીએ કહ્યા છે તે એવી રીતે કે સુખરૂપી રૂપી ત્યાં દુઃખ-
રૂપી તણુખો, નમ્રતારૂપી રૂપી ત્યાં અહિમાનરૂપી તણુખો, સરળતારૂપી રૂપી
ત્યાં કપટરૂપી તણુખો, સમતારૂપી રૂપી ત્યાં મમતારૂપી તણુખો, હીનતારૂપી રૂપી
ત્યાં ભયરૂપી તણુખો, પુન્યરૂપી રૂપી ત્યાં પાપરૂપી તણુખો, ધર્મરૂપી રૂપી
ત્યાં અધર્મરૂપી તણુખો, વહાલરૂપી રૂપી ત્યાં વેર વિરોધરૂપી તણુખો. ઉપર
પ્રમાણે તેર તણુખાએ કરી આ સંસાર સદા બળી રહેલો છે. આ ઉત્તમ
મનુષ્યનો જન્મ તેમાં વ્યર્થ શુભાવે છે અર્થાત આ મનુષ્ય અવતાર મોહ-
માયામાંજ હારી જાય છે, તેમાંથી ઉત્તમ ભાગ્યજ્ઞાની હળુકર્મી જીવેજ ધર્મનો
આશ્રય લઈ બચી જાય છે. તો સદ્ધર્મ એજ આ જગતમાં જીવને ખરો
આધાર છે. માટે આ ઉત્તમ મનુષ્ય જન્મ ધર્મથી સજ્જ કરવો. આ
મનુષ્યજન્મ દશ દ્રષ્ટિ કરી મળવો અતિ દુર્લભ છે. તે દશ
દ્રષ્ટાંતનાં નામો:—પહેલું એલકનું દ્રષ્ટાંત, બીજું પાસકનું, દ્રષ્ટાંત,
ત્રીજું ધાન્યનું દ્રષ્ટાંત, ચોથું છુતનું દ્રષ્ટાંત, પાંચમું રત્નનું દ્રષ્ટાંત,
છઠ્ઠું સ્વપ્નનું દ્રષ્ટાંત, સાતમું ચક્રનું દ્રષ્ટાંત એટલે રાધા વેષનું દ્રષ્ટાંત, આઠમું
ચર્મ એટલે કાચખો અને ચંદ્રમાનું દ્રષ્ટાંત, નવમું યુજ એટલે ધોસરાનું દ્રષ્ટાંત
અને દશમું પરમાણુનું દ્રષ્ટાંત. એ પ્રમાણે દશ દ્રષ્ટિ કરીને આ ઉત્તમ મનુષ્ય-
જન્મ આપણને મળેલો છે તે જ આપણા મોટા ભાગ્યની નિશાની છે તેમ
ચોકસ જાણવું. માટે આ ઉત્તમ મનુષ્ય જન્મ મેળવીને ઉત્તમ ધર્મનો લાભ
લેવોજ. ફરી ફરીને આવો ઉત્તમ સમય મળશેજ નહિ માટે ધર્મધ્યાન કરી
લાભ લેવો.

મૂઠ જીવ એટલું છે. વિચારતો નથી, કે આ અવની ઉપર લાખો-કરોડો
સાહસો મારી પહેલાં ગર્ભ ગયા છે, કોઈની સાથે પૃથ્વી ગર્ભ નથી, ધન ગયું નથી
સ્ત્રી, પુત્ર વગેરે સગાં પણ સાથે ગયાં નથી; જર, જમીન ને જોડે સર્વ
અહીંજ મુકીને તેઓ સર્વ ચાલ્યા ગયા છે., જેમ મુસાફરીએ. ગયેલા કોઈ
વટેમાથુંને ઉતરવા માટે કોઈ ધર્મજ્ઞાણમાં કે મુસાફરી બંધામાં બે દિવસ

ઉત્તરાર્ધ] શરમ તણ સામું કહે, સત્યવાદી જન જેઠ; ૫૩૧
 દર્પણ દેખાડી દીપે, જેનો જેવો દેહ. ૫૩૧

ઉત્તરવા માટે રજા મળે છે, પણ તેમાં કાયમ રહી શકાતું નથી; તેમ આ સંસાર પણ એક મુસાફરખાનું જ છે. તે વિષે એક યાત્રી પુરૂષે કહ્યું છે કે:-

(શાણા સમજીને સદ્બોધ વિષે ગાયત.)

સંસાર સમજ લે શાણા ! મુસાફરખાનું,
 કોઈ નથી ટક્યું નથી ટકવાનું. ૧
 દૂર દેશ તારો પ્યારો ! અરે પરદેશી !
 કાલે સવારે ઊઠી તારે તો જવાનું. શાણા ૧
 સગાં ને સખંધી તારાં પંખીના મેળો,
 મારું જેને માન્યું તે તો ન્યારૂ થવાનું. ૨

અહાહા ! કેવો સરસ બોધ છે ! મોહમુગ્ધજનને માટે કેવો સરસ યાત્રિકેશ છે ! અને સમજી શાણા માટે કેવી અપૂર્વ ચેતવણી છે ! બંધુઓ ! એટલું તો ચોક્કસ યાદ રાખજો કે આપણે સૌ એક મુસાફરખાનામાં જ આવી બેઠા છીએ, તેને આપણું યાત્રી બેસવાનું નથી, તે મુસાફરખાનું અવશ્ય એક વખત તણ દેવું તો પડશેજ, કાળે કોઈને મુક્યા નથી; તેમ કોઈને મુકશે પણ નહિ. શ્રેષ્ઠ ક્યારે અવશે અને કેવી રીતે આવશે, કોઈને કંઈ પણ ખબર નથી. પણ કાળ ઓચિંતો આવી નિશ્ચે જરૂર પકડશે. તે વિષે કહ્યું છે કે:-

રાગ ગરબીના.

ઘડી એક તણો વિદ્યાસ યાસનો નાણોરે;
 અણચિંત્યા આવશે કાળ તણો તે આણોરે. ૧
 જેમ તેતર ઉપર બાજ, મચ્છ ને બગચોરે;
 તારી નવલ સુરંગી દેહ, કરી દેશે ઢગલોરે. ૨
 જેમ તોરણ આવ્યો વૃંદ, પાછો ન વળશેરે;
 તારાં સગાં કુટુંબ પરિવાર સહુ ટળવળશેરે. ૩

મતલબ કે ઓચિંતો કાળ આવી પકડશે; માટે આ દેહનો ક્ષણવાર પણ ભરોસો કર્યા જેવું નથી. ક્ષણવારમાં નાશ થતાં આપણે ધણીને નેહએ તથા સાબળીયે છીએ, તેમ સાબળ્યા પણ છે, અને નજરે પણ દીકા છે. તે સંબંધે એક હૃદયબેદક ખરો ખનાવ થોડા કાળ ઉપર એક ગામમાં બનેલો હતો, તે અત્રે પ્રવગોપાત લખીએ છીએ. ધણું કરીને ભાવનગરમાં જ આ ખનાવ બન્યો છે.

(૧૩૫) કેમ સંયોગે કાળનો ભોગ થઈ પડેલા ઊકરાની વાત.

એક ગામમાં કેટલાંક વર્ષ ઉપર ભારે દુકાળ પડ્યો હતો. તે વખતે પોતાની રૈયતના નિભાવ માટે તે ગામના દરબારશ્રીએ બાંધકામ કાઢ્યું હતું, અર્થાત તળાવ ખોદાવવાનું શરૂ કર્યું. તેમાં ધણા દાહાડીઆઓ કામ કરતા હતા. તેમાં એક ગરીબ ઊકરો પણ માટીના ટોપલા ભરી સહુની સાથે તે તળાવની પાળે નાખવા જતો હતો. તે પાળ પાસે ખોરડીનું એક જાળું હતું તેમાં એક મોટો અજરાયલ સર્પ-નાગ બેઠેલો હતો, તે સાપ જ્યારે આ ઊકરો ટોપલી ભરી ધુળ નાખવા માટે પાસે આવતો, ત્યારે તેની સામું કુંકવાડો મારતો-બહાર નીકળી ગ્રુપ્ત રીતે કરડવા જતો, પણ બીજી કેટલી એક સ્ત્રીઓનું ટોળું સાથે હોવાથી અને ઊકરો ટોપલી નાખી તરત દોડી જતો હોવાથી તેને કરડવાનો પૂરતો લાગ મળતો નહિ, પણ કરડવા માટે લાગ લેતો હતો.

આ પ્રસાણે પાંચ સાત વખત બન્યું, પણ સર્પને લાગ મળતો ન હોવાથી ડોકીયું કરી પાછો જળામાં સંતાર્ધ જાય; આ બાબતની તે ઊકરાને ખબર ન પડી, પણ ત્યાંથી થોડેક દૂર કારકુનનો તંત્રુ હતો અને ત્યાં તે કારકુન ખુરશી ઉપર બેઠો હતો, તેની સ્વાભાવિક નજર તે જળા ઉપર ગઈ અને તેણે આ પ્રકાર પ્રત્યક્ષ જોયો, તેથી તે ધણું અચંબો પામ્યો કે આ શું ? અરે આ ઊકરાનો કાળ ભમે છે કે શું ? જરૂર આ ઊકરાને સાપ કરડે તેવું લાગે છે, માટે અહિંથી તે બાપડાને આગ રજા આપી દઈ.

એમ વિચારી ઊકરાને પાસે બોલાવી કહ્યું કે ઊકરા ! આજે તું ઘેર જતો રહે ભાઈ. આ સાંભળી ઊકરો એકદમ ગભરાઈને બોલ્યો કે, સાહેબ ! મારામાં શું વાંક આવી ગયો છે ! હું ગરીબ છું સાહેબ ! મારો આજનો દહાડો કાપશે તો હું શું ખાઈશ ? એમ કહી તે ગળગળો થઈ ગયો; ત્યારે કારકુને તેને સમજાવ્યું પાડી કહ્યું કે, ઊકરા ! તારો કાર્ક વાંક નથી. તારી દાડી ચઢતી રાખીશ, પણ આજે તું ઘેર જતો રહે તો પણ ઊકરાએ કારણ પૂછ્યું, ત્યારે કારકુને તેને પૂછ્યું કે, ને પેલા જળ માં તું સર્પ ભાળે છે કે ? ઊકરે જોઈ કહ્યું કે, હા સાહેબ ! ત્યારે ને તે સર્પ તું ટોપલો નાખવા જાય છે, ત્યારે તે તને કરડવા તોડે છે, તેથી વિચારતા જણાય છે કે, તારે માથે આજે ભય છે, તે માટેજ હું તને કહું છું કે ભાઈ ! તું આજે જરૂર એકદમ ઘેર જતો રહે.

આ પ્રમાણે કારકુને કહેવાથી છોકરો એકદમ ગભરાઈ રજા લઈ ધર બાણી દોડ્યો. જ્યાં થોડેક દૂર ગયો ત્યાં સર્પની નજર તે તરફ ગઈ અને તેણે જાણ્યું કે આરા અપાટામાંથી તે ગયો કે શું ? એમ ધારી એકદમ જાળામાંથી નીકળી તેની પાછળ દોડ્યો. ત્યાં રહેલા ખીજા ધણી માણસોએ સર્પને અટકાવ્યો પણ તે તે એકદમ વાયુવેગે દોડી ગયો, તેથી તે માણસોએ છુમ પાડી કે છોકરા જલદી દોડજે, તારી પાછળ સર્પ દોડે છે. આ સાંભળી છોકરાને કાળ પડી કે, હાય હાય ! હવે મને કરડી ખાશે, તોપણ જીવવાની આશા મોટી છે, તેથી એકદમ તે દોડતોજ રહ્યો અને વિચાર્યું કે એક વખત ગામ ભેળા થઈ જઈ તો ઠીક, એમ કરતા ગામની હદમાં પહોંચી ગયો. સર્પ પણ તેની પાછળ દોડ્યોજ આવે છે. તેવામાં અચાનક એણે કે આકાશ માર્ગે-ઉંચે ઉડતી એક સમજીએ પેલો સાપ બાળ્યો, પોતાનો ભક્ષ ધારી તેને પકડવા માટે સમજી હેઠી આવી અને તે દોડતા સર્પને એકદમ પકડી ઉપર ખેંચી ઝાલી લીધો અને તેને નોર ભરાવી પોતાના બંને પગના પંજામાં ઊપાડી લઈ પાછી આકાશમાં ઉડી ગઈ, તે એવી ધારણાથી કે આધે જઈ કાંઈ જાણી જાડ ઉપર ખેંચી સર્પનું ભક્ષણ કરી જઈશ, એમ ધારી ચાંચ મારતી મારતી ગગનમાં અપાટાજઈ લઈ ચાલી.

હવે અહીં આં પેલો છોકરો પણ દોડતો દોડતો ગામ ભેળા થઈ ગયો ત્યારે મનને કાંઈક શાંતિ વળી, પણ હજી ધર ભેળા થઈ જઈ તો ઠીક, એમ ધારી તે દોડતોજ રહ્યો. એમ દોડતાં દોડતાં પોતાના ધરની ખડકી સુધી આવી પહોંચ્યો અને જેવો ખડકીમાં પેસવા જાય છે, તેવામાં પેલો સમજી સર્પને લઈ ઉડતી ઉડતી તે કર્મથીજે ત્યાં મથાજેજ આવી અને જેવી આગળ દોડવા જાય છે, તેવામાંજ સમજીના પંજામાંથી તે સર્પ છટકી ગયો અને પેલો છોકરો જેવો ખડકીમાં પેસવા જાય છે તેવામાં ખડકીના મુખ આગળજ તે સર્પ નીચે પડ્યો અને પેલા છોકરાએ ખડકીમાં પગ મુક્યો કે તરતજ અચાનક ડાબે દીધો-કરડ્યો. પેલો છોકરો હાય ! બાપ ! મુવો ! એવી એકદમ કારમી છુમ પાડી ચતોપાટ જમીન ઉપર પડી ગયો. એકદમ ઝેર ચડી ગયું અને થોડા વખતમાંજ આપડો મરણ પામ્યો પેલો સર્પ પણ પૂર્વનું વેર લેવાને માટેજ જાણે જીવતો ન રહ્યો હોય, એમ કરડીને તરતજ મરણ પામ્યો. અહાહા ! જુઓ, કર્મની કેવી અગમ્ય શક્તિ છે ?

વાચનાર ! જોયું ? કાળકસાધને કેવો અજબ અપાટો છે ? આ કાચી કાયાનો શો ભરોસો રાખવો ? તે બિચારા છોકરાને મનમાં કેવી મોટી મોટી આશાઓ હશે, સર્વે મનમાંજ રહી અને આશિંતોજ કાળને અપાટે અપલાઈ ગયો. માટે કાળ કેવી રીતે, ક્યારે અને ક્યા સ્થળે આવશે, તેની લેશ પણ ખબર પડતી નથી, પણ એક વખત તે આવશે તો ખરોજ. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

જીજી છંદ.

નહિ આગળે કાગળેથી જણાવે, નહિ કોઇ સાથે સંદેશો કહાવે;
અભણ્યો અકસ્માત આશ્ચર્ય જેવો, અરે આવશે એક તો દિન એવો.
હશેા ગામમાં સીમમાં કે કૃષિમાં, હશેા ખેડમાં કે હશેા જો ખુશીમાં;
કહો કોણ જણે હશે કાળ કેવો, અરે આવશે એક તો દિન એવો.
પુરાં થઇ શક્યાં તે થયાં કામ પુરાં, અધુરાં રહ્યાં તે રહેશે અધુરાં;
તડકો તમે તોપનો જેમ ટેવો, અરે આવશે એક તો દિન એવો.
ભર્યાં પેટીમાં રાસ રૂડાં રૂપાળાં, રહે તેમનાં તેમ દીધેલ તાળાં;
નથી કુચીનો જીમખો સાથ લેવો, અરે આવશે એક તો દિન એવો.
રહ્યા મિત્ર સંબંધી તે સર્વે જોશે, જરી જોર ચાલે નહિ દ્રષ્ટિ રોશે;
જશે ખાખ ઉડી આ તો અવેવો, અરે આવશે એક તો દિન એવો.

મતલબ કે આવી રીતે એક દિવસ કાળ કાળ મારી આશિંતો આવી પકડશે તો ખરોજ. તે વખતે તેની આગળ આ જીવનું કાંઈ પણ જોર ચાલે તેમ નથી, તેમ કાંઈ ઉપાયથી છુટી પણ જવાય તેમ નથી. લાંચ આપીને. શરમાવીને કે દયા ઉપજાવીને પણ કાળને પાછો કાઢી શકાય તેમ નથી. માટે આ સંસારમાં મનુષ્યજન્મ ધારણ કરી, મોહમાયામાં અતિ આસક્તિ ન રાખતાં કાંઈક આત્મહિત તો કરવુંજ. સંસારમાં કોઈ કોઈનું સચું નથી, સર્વ સ્વાર્થતોજ સંબંધ છે, ધન પાસે હોય અને કમાઉં-રળતા-પેદાગરૂ હોય તો ખમા ખમા કરે છે, પણ દેવચોગે તે માણસ નિર્ધન થઇ ગયો હોય, પાછની પેદાશ ન હોય તો તેને કોઈ માન આપતું નથી, અરે પાસે જોલાવતુંયે નથી. સંસારની મોહિનીજ એવી કોઈ વિચિત્ર પ્રકારની છે. તે ઉપર દર્શાવત—

(૧૩૬) ગાંઠથી ગર્થ છાડી આશ્ચર્ય એટલે પત્યું. પછી આપ કેના ?

કોઈ એક ગામમાં એક ધનવાન શેઠ રહેતો હતો, તેને ચાર દીકરા હતા.

તે શેઠ સર્વ પ્રકારે સુખી હતો, પછી તેને ધડપણ આનંદ અને દીકરા મોટા થયા તેથી ડાસાએ સર્વ ધનમાલ પોતાના ચારે પુત્રોને વહેંચી આપી, પોતે સંસારની ઉપાધિમાંથી મુક્ત થઈ ગયો. કામકાજ વગેરે ધરનો સર્વ કારભાર પણ ઊકરાઓને સોંપી દીધો. તેવામાં થોડેક કાળે એ વૃદ્ધ શેઠની સ્ત્રી ગુજરી ગઈ, તેથી તે બિચારો ધણોજ દુઃખી થઈ ગયો. હવે તો વહુઓને હાથે ભોજનપાન કરવાનું રહ્યું. વહુઓ પુરી કાળજી રાખે નહિ. તેને હમેશાં સવારના પહોરમાં દુધ ઉતું કરી પીવાની ટેવ હતી. વળી રસોઇ પણ વહેલી જોઈએ. વળી લાપશી, શીરો, સેવ વગેરે ખાવું કાવે તેવી પોત્તી પોત્તી અને ઉની ઉની વાનીઓ હોય તો ઠીક પડે. એ પ્રમાણે થોડાક દિવસ તો ચાલ્યું; પણ પછી તો ધરમાં વહુઓને કંટાળો ઉપજવા લાગ્યો, તેથી ડાસાએ સૌથી નાના ઊકરાને ત્યાં જમવા માંડ્યું; પણ તેની વહુ આપમતીથી અને કડક મીજબાની હતી, તેથી પાંચ સાત દિવસ તો ડાસાની ધારણા પ્રમાણે થયું, પણ પછી તો તે નાની વહુને પણ કંટાળો ઉપજવા લાગ્યો ને બડબડે કે રોજ ઉઠીને આ હેંચાહોળી તે કેમ પાલવે ? હજી ઊકરા નાના નાના ભૂખ્યા છે ને લાલાજીને તો રોજ સવારમાં ઉતું ઉતું ઉકાળેલું દુધ જોઈએ, રોજ તે એવી કોણ કડાકુટ કરે ? પોતાના પતિને પણ એ પ્રમાણે રોજ કહી ભરાવવા માંડ્યું ને અપ્રીતિ ઉત્પન્ન કરાવી. બીજા ઊકરા પણ કોઈ બોલાવે નહિ, કોઈ ધડપણમાં ડાસાની સેવાચાકરી કરે નહિ, કાંઈ ખરચવા પૈસા માગે તો તે આપે નહિ અને સતાવે. બધા ઊકરા અને વહુઓ જાણે કે હવે ડાસાની વેઠ જરૂર કરવા જેવું છે, ડાસા પાસે કોઈ જગર તો છે નહિ, કે હવે આપણને આપે. એટલે ડાસાને બીજા કોઈ સંધરે નહિ, એટલે નાછુટકે નાના ઊકરાએ ડાસાને રાખવો પડ્યો. દોરને બાંધવાનું એક જીતું ધર હતું, તેમાં ડાસાને જીનો ખાટલો આપ્યો, અને બપોરે બાર ઉપર એક વાગે ત્યારે સૌ જમી રહ્યા પછી રહ્યું કયું ટાઢું શીજી વહુ એક કુટલા ઠામમાં ડાસા પાસે જાણું હડસેલી આવે.

ડાસાને જમવા માટે ચાર ઊકરાએ વારા કર્યા. જ્યાં સુધી થોડું પણ કામ થતું ત્યાં સુધી તો દીકરાઓ હોશે હોશે ડાસાને પોતાને ઘેર રાખતા અને જમાડતા, અને ડાસાની પાસેથી તેટલું કામ પણ લેતા હતા. તે ડાસાને કામ કરવાનું ન કહે તો પણ ડાસાથી ખેતી રકી શકાય તેમ ન હતું, તેથી સ્વાર્થ સુધી તો ડાસાની ઠીક ઠીક ચાકરી થતી હતી અને વારા બરાબર સચવાતા હતા, પણ થોડા વખત પછી ડાસાની નજર બધ થઈ—

આંખે અંધાપો આવ્યો એટલે કામકાજથી અટક્યા, શરીરની શક્તિ પણ ધક્કપણુને લીધે ક્ષીણ થઈ, જેથી બીજા ક્યાંય જવાય અવાય પણ નહિ. આખો દિવસ ઘરમાં બેસી રહેવાનું થાય. હવે ડોસાની કિંમત ઘટી. ડોકરા કે ડોકરાની વહુઓ કાઢને પણ હવે ડોસાની વાત મમતી નહિ. ડોકરાના ડોકરાઓ તો ડોસાની મરકરી કરવા લાગ્યા. કાર્ક પાધડી સતાડે, કાર્ક લાકડી ઉપાડી જાય, કાર્ક કાછડી કાઢી નાંખે, આથી ડોસાનો સ્વભાવ ચીડીયો બન્યો. ડોકરાઓને મારવા દોડે તેથી ઘરના માણસોની અપ્રીતિ થઈ. ડોસાએ અગાઉ બધાના ઉપર હુકમ ચલાવેલ, તેને હુકમ ઉઠાવવાનો વખત આવ્યો. તે વાત ડોસાને પસંદ નહિ, એટલે અંદર અંદર બોલાચાલી થવા માંડી. સૌ એક તરફ. ડોસાનો પક્ષ કોણ પકડે ? આથી ડોસાની ફજેતી થવા માંડી. ઘેરથી વહુઓ ડોકરાઓ કહેશે કે અહીં તમારું શું 'દાટયું' હતું કે લેવાને આવ્યા ? જાઓ જાઓ ઘરે મરોની ! શુ શુ કરીને અહીં બેસવાની જગ્યા ખરાબ કરશે, ડોકરાઓ, આપાને ઘેર તેડી જાઓ ! એમ ઘેરથી દુકાને અને દુકાનેથી ઘેર વચ્ચે લાલાશ અથડાવા લાગ્યા. ડોસાને સુવા બેસવા એક નાની સરખી ઝોરડી કાઢી આપી હતી તેમાં તેનો એક ખાટલો પડ્યો રહેતો. ઝોરડીમાં કચરાના તો ઢગલા પડ્યા હતા. સાકસુડી કોણુ કરે ? ખાટલામાં માંકડ અને ચાંચડનો પાર નહોતો. લુગડાં પણ મેલાં થઈ જાય તો પણ કાર્ક બદલાવવાનું કહેતું નહિ. હળમત પંદર દિવસે કે મહીને દિવસે થાય તો ડોસાનું સુભાગ્ય ! આટલું છતાં પણ ખાવામાં મુરકેલી પડવા માંડી. ઘરનાં બધાં માણસો જમી રહે ત્યાં સુધી પણ ડોસાની ખબર કાર્ક ન પૂછે. એક વખત તો ખાર ઉપર એક વાગ્યો, ત્યાં સુધી ડોસાને જમવાનું કાઢ્યું કહ્યું નહિ. ડોસાને જૂખ પણ ખુબ લાગી હતી એટલામાં મોટા દોકરો ત્યાંથી નિકળ્યો; ડોસાએ બોલાવ્યો: “અલ્યા લાઈ, એ કોણુ છે ?” ડોકરો બોલ્યો: “ છે શું ? આખો દિવસ કોણુ છે ? શું કરી રહ્યા છો ? છાનામાના મરોની !” ડોસાનો મિનજ હવે તપી ગયો. “અલ્યા ગધેડીના ! મને જમવાનું આજે ક્યાં છે ? એક વાગ્યો તોએ હજી જમવાનું ઠેકાણું નથી.” મોટા દોકરાએ તપાસ કરી તો સૌ કહેવા લાગ્યા કે આજે અમારો વારો નથી. અમારે ઘેર તો કાલે જમી ગયા છે. ઉવટે મોટા દોકરાએ પોતાને ઘેર જમાડ્યો, પણ ડોસાના મનમાં હવે એટલું દુઃખ થવા લાગ્યું કે આ કરતાં મરી જઈ તે જ સારું. આ દુઃખ હવે ખમાતું નથી.

એ પૈસો મારો પાસે રાખ્યો નહિ તેમ કંઈ ધર્મોદ્દામા પણ ખરચ્યો નહિ, આ હરામખોરોના હાથમાં પૈસો સોંપીને હું કળેત મુઝો, પણ હવે શું થાય ? હવે પરતાવાનો પાર નથી.

આ પ્રમાણે વસુ વિનાના પશુ બનેલા ડોસાને માથે તો ખુબ વિતવા લાગી; ડોસો આથી ઘણું મુઝાયો, પોતાને જોઈતું ન મળવાથી આપડો કંકળો ઉઠી રોવા લાગ્યો; એમ દુઃખે પાપે દિવસ ગુજરવા લાગ્યો. મનમાં બહુ પરતાવા લાગ્યો, કે અરેરે ! હવે મારે શું કરવું ? આ છોકરા અંને વહુઓ તો જરાયે મારી દરકાર કરતાંજ નથી—સેવા ભક્તિ કરતાં નથી, અરેરે ! મને ધિક્કાર છે કે મેં મૂખોએ પાસે જરા પણ વિત-ધન સંચી રાખ્યું નહિ, નહિ તો માયાપુણી આજ્ઞાએ આજ્ઞાએ પણ મારી સેવાચાકરી કરત. અરે કર્મજોગે વૃદ્ધાવસ્થામાં મારી સ્ત્રી પણ મરણ પામી, નહિ તો કાંઈક પણ સેવાચાકરી થાત. અરે ! આ તો બહુજ ખોટું થયું, છોકરા કોઈ હવે સામુએ જોતા નથી, પાસે આવતા નથી, બોલાવતા પણ નથી, તો સેવાચાકરીની તો પછી આજ્ઞાજ શી રાખી ? ખરેખર સંસાર સ્વાર્થીયો જ છે. તે વિષે એક કવિતામાં કહ્યું છે કે—

માતાપિતાને પજવનાર કુલાંગાર છોકરા વિષે—રાગ ગરબીનો.

જનમ્યા જીવાનીયા અનાડી, પજવે માતાપિતાને દાડી. એ ટેક
અનંત અનંતા દુઃખો વેડીને, જન્મ આપ્યો જેણે;

મોટપણે ભાઈ મારવા દોડ, હરામખોરો તેને. જનમ્યા ૦ ૧

બાઈડી આવી રળવા શીખ્યા, એટલે તો ભાઈ ફાટ્યા;

ડોકરો ડોકરી ઝટ મરે તો, આપણે હવે ખાટ્યા. જનમ્યા ૦ ૨

કંઈ વેડીને મોટા કીધા, મોટી મોટી આશો;

સારો વસ્તુ રાખી મેલે, છોકરા મારા ખાશે. જનમ્યા ૦ ૩

કદિ બોલાવી કહે ભવિતર, પગ ચાંપશે મારા;

ત્યાં તો છોકરો બાટી ઉઠે, નોકર નથી તમારા. જનમ્યા ૦ ૪

અર્થાત—મે તેમને કેવી રીતે રાખ્યા છે ? ધણાં ધણાં દુઃખો વેડી પાળાપોથી મોટા કર્યા, પરણાવ્યા, સંસારમાં સુખી કર્યા, ધરખાર ધનમાલ્ય વગેરે સર્વ મેં તેમને સોંપી દીધું, ત્યારે તે કમખખત પાપીઓ કૃતક હરામીઓ અત્યારે મારી સામુએ જોતા નથી, ખરેખર વિદુરનીતિશાસ્ત્રમાં તો ઠીક કહ્યું છે કે—

શ્લોક—વૃદ્ધા કાલે મૃતા માર્યા । પુત્રહસ્તે ગતં ઘનમ્ ॥
મોજનં ચ વધૂર્હસ્તે । મૃત્યુરેવ ન સંશયઃ ॥

અર્થાત્—વૃદ્ધાવસ્થામાં જેની સ્ત્રી શુભરી ગઈ છે, તથા પોતાની હયાતીમાં જ ભલા થઈ ધન બધું પુત્રોને સોંપી દીધેલું છે, અને હમેશાં જેને પોતાના દીકરાની વહુને હાથેજ ભોજનપાન કરવું પડે છે; એ ત્રણે પ્રકારવાળો પુરુષ સદા જીવતે મુવા જેવો છે એમ ચોક્કસ સમજવું.

મારે માથે પણ આ શ્લોકમાં કહેલી ત્રણે વિદ'બધ્ધાઓ આવી પડેલી છે અર્થાત્ હું અત્યારે જીવતે મુવા જેવો જ છું. એ પ્રમાણે રોજ પરતાવો કરતો ડોસો દુઃખે પાપે દિવસો કાઢવા લાગ્યો. વળી બીજે કાંઈ ઘેર જમવા પણ ન દે અને વાતવાતમાં ઊકરા ડોસાને તરછોડી નાખે, તે સર્વ મુજે મોઢે જખ મારી ડોસાને સહન કરવું પડે; શું કરે, ન સહન કરે તો જખ ક્યાં? બીજને છિપાય પણ શો? અત્યારે કોઈ દાનપુણ્ય કરવાનું મન થાય, અને ગરીબની જેમ માગે, તો પણ ઊકરા છઠ્ઠામાં ઉડાડે, મરકરી કરે અને તળ'નાપૂર્વક સાક ના પાડે. અને જાણે ધરને ખુણે એક ગરીબ લિખારી ન પડ્યો હોય, એવી રીતે તદ્દન પરવશપણે દુઃખમાં દિન ગાળવા લાગ્યો. આગલા સુખી દિવસો સંભારવા લાગ્યો. ઝખકતી જુવાનીમાં કાંઈપણ ધર્મ-કરણી ન કરી, તથા દાનપુણ્ય કરી કાંઈ પણ લાભ પ્રાપ્ત ધનનો ન લીધો, માટે ધણું કયું. તે ખાતે હવે જુરવાના માઠા દુઃખના દહાડા કમે રહ્યા. એ પ્રમાણે ડોસો રોજ પરતાવો કરવા લાગ્યો અને જુરવા લાગ્યો.

પછી એકદા તે પડોશમાં રહેતા પોતાના મિત્ર એક સુતારની પાસે બેસવા ગયો અને ત્યાં પોતાની વિતકતી-દુઃખની વાતો રડીરડીને કરવા લાગ્યો. છેવટે વાત કરતાં કરતાં પોતે મેલી રોઈ પડ્યો:—ભાઈ! કાંઈ કહેવાની વાત નથી, મારે એક દિવસ કાઢવો તે વરસદહાડા જેવો લાગે ને વસમો થઈ પડ્યો છે. ખરેખર વહાલાં તે સઘળાં મારાં વૈરી તુલ્ય થયાં છે.

વળી હાલ તો હું પૂર્ણ દુઃખી અવસ્થા ભોગવું છું, જીવતે મુવા જેવો જ થયો છું, પ્રજા પાસે મોત માગુ છું. એમ કહી ડોસો પાછો રોઈ પડ્યો. આથી સુતારને બહુ જ દયા આવી, પોતાને ઘેરજ નિત્ય આલણીઆ રસોઈ કરાવી જમાવવાનું કહ્યું, પણ ડોસાએ કહ્યું કે:—તેમ કરવાની તો ઊકરાઓ પોતાની લાજ જવાની બીકે નાજ પડશે, અને નાહક પાંચપચીશ બોલ

સાંભળવા પકશે; માટે તેમ તો કદિએ બનવું શક્ય નથી. ત્યારે ચતુર સુતારે બીજી યુક્તિ ખોળી કાઢી કહ્યું કે:-જીએ । હું તમને કહું તેમ હમણાં કરો, તમારે અહિંથી ઉઠવું નહિ, મારે ઘેર ખેસી રહેવું. જોઈએ કે સાંઝ સુધીમાં તમને કોઈ ખોલાવવા આવે છે કે નહિ, એમ ધારી ડોસાને સુતારે પોતાને ત્યાજ ખેસાડી રાખ્યા. અને પોતે જીનાં પાટીયાની એક નાની સરખી પેટી બનાવી તે પેટીને આજીબાજી મોઢા આગળ નીચે એમ પાંચ છ ઠોકાણે તાળાં દર્ધ શકાય તેવા નકુચા કર્યા. અને પછી ગામની લાગોળે જઈ મોઢા ફરશેરીઆ, બારશેરીઆ, પાંચશેરીઆ એમ કેટલાક લાંબા ગોળ ચોરસ પથરા લેઈ આવ્યો, ને પેલી પેટીમાં ભર્યા. પછી તેના ઉપર એક સાડાં કપડું ઢાંકી પેટી બંધ કરી, પાંચ છ ઠોકાણે ફરતાફરતી મજબુત તાળાં લગાડી દીધાં, પછી ઉપર તે વૃદ્ધ ડોસાનું નામ લખ્યું અને આવતાં જતાં સર્વ કોઈ જાણે તેવી રીતે સુતારે એ પેટી પોતાની ઓસરીમાં મુકી ડોસાને પણ કહી રાખ્યું કે, તમારા દીકરામાંથી કોઈ આવી પુછે તો ખુશીથી કહેવું, જે આ પેટી મારી છે, ધણાં વર્ષ પહેલાં મેં અહિંઆં મારા મિત્રને ત્યાં કોઈ કારણસર સાચવવા માટે મુકી હતી, તે વખતે લેવી ભુલી જવાથી અહિંજ પડી રહી છે. એવામાં રૂનો લાવ સારો આવી ગયેલો, તેની ખાનગી કમાણી મેં આ પેટીમાં ભરી છે. આ પ્રમાણે તે ડોસાને શીખવી રાખ્યું અને કહ્યું કે કુનિઆ સ્વાર્થી છે, માટે પેટીમાંના ધનની આજ્ઞાએ તમારી સર્વ સેવાચાકરી સારી રીતે બજાવશે, પણ પેટી તમારે અહિં જ રહેવા દેવી. ભરમ ઉઘાડો ન પડી જવા દેવો. ડોસાએ પણ તે માન્યું અને કહ્યું: ઠીક તેમ કરીશ.

પછી...સાંજે નાની વહુએ ખાટલામાં ડોસાને ન લાવ્યો, તેથી નાના ઊંકરાને કહ્યું કે, જા અથા । લાભા ક્યાં બેઠા છે. બોલાવી લાવ. તેથી ઊંકરે બહાર આવી જોયું તો પડખે સુતારની ખડકીમાં ડોસાને બેઠેલા જોયા. ઊંકરે કહ્યું કે, ચાલો ઘેર, મારી બા જમવા બોલાવે છે, વાળુનો વખત ચઇ ગયો છે, તે સાંભળી પેલા સુતારે કહ્યું કે, જા નહિ આવે. તારી બાને કહે કે તારા બાપાને મોકલે. પછી ઊંકરે ધરે જઈ કહ્યું કે, પેલો સુતાર આવવા દેતો નથી, અને કહે છે કે તારા બાપાને મોકલ. સાંજે પછી ઊંકરાનો બાપ ઘેર આવ્યો, ત્યારે વહુએ કહ્યું કે આજે તો લાભા સુતારને ત્યાં ભરાઈ ગયા છે, ને સુતાર આવવા દેતો નથી. માટે જાઓ તેડી લાવો । આપણી લાજ

જયને ગામમાં ! તે સંભળી સુતારને ત્યાં આવ્યો અને કહ્યું કે, ચાલો ! કેમ અહિંઆ બેઠા છો ? ઘરે વાળુનો વખત થઇ ગયો છે. સુતારે કહ્યું કે, તમારે ત્યાં તે હવે નહિ આવે, જુઓ ! આ તેમની પેટી બાળી છે ને તેમાં તેમની ખાનગી પ્રાપ્ત કરેલી આગલી કમાણી છે, તેની વૃદ્ધાવસ્થા હાલ દુઃખી છે, તો તેની કમાણી તેનેજ હવે દુઃખમાં કામ આવશે, તમે કાંઈ ડોસાની બરોબર સેવાચાકરી કરતા નથી, તો તેમાંથી તે ધન વાપરશે ને એકરસોબથી રાખી અહિંજ રહી સુખે જમશે. છોકરાએ પેટી બેઠા, ઉપાડી તો ધણી જ ભારે લાગી જવ્યું કે ડોસે કાંઈ નગદ માલ ભર્યો હશે ! માટે હવે તો ડોસાની ચાકરી સારી પેઠે કરવી, ખુશી કરીશ તો બધું મને મળશે. પછી છોકરાએ કહ્યું કે લાવો ! હું પેટી લઇ જઈ, હું હવે તેમની સાગી ચાકરી કરીશ. ત્યારે પેલા સુતારે કહ્યું કે:-ના ના, એમ નહિ સોંપવામાં આવે, શેઠ જીવતા સુધી તો કાંઈને પણ પેટી સોંપીશ નહિજ, તમારા ચારમાથી જે સારી સેવાચાકરી કરશે, તેને શેઠના મુવા પછી હું સોંપીશ, મારે શું કરવી છે ? મારે બેઠવતી હોત તો હું તમને અત્યારે દેખાડત જ જા માટે !

પછી તો એ નાનો છોકરો મગન કુશલતા આપી પોતાના બાપ ડોસાને બહુ માન સહિત પોતાને ઘેર તેડી ગયો અને પોતાના સુંદર દીવાનખાનામાં સુંદર ઢાલીઓ ઢાળી તળાઇ પાથરી દીધી. આ દેખીને તેની સ્ત્રી આગમન. ત્યારે તે પુરૂષે યૈરીને સમજાવ્યું કે બોલમા ! હવે કશું બોલમા ? ડોસા પાસે તો ખાનગી ધનની મોટી પેટી નીકળી છે, તે સુતારને ત્યાં પડી છે, માટે જો ડોસાની સેવાચાકરી સારી કરીશ તો તે ધન આપણને મળશે. પછી તો સ્ત્રી પણ દ્રવ્યની વાત સંભળી દ્રવી ને ધણી ખુશી થઇ ગઇ ને બધી રીસ, ક્રોધ, કટાણે તણ દઇ ચાકરી કરવા લાગી ડોસાને સવારમાં ઉત્તુ દુધ કરી પાચું, રોટલા પણ સૌથી પહેલા કરી ઉના ઉના શેઠને જમાડી દીધા ને સસરાજી સસરાજી કરવા લાગી. એક વખતે શેઠે ખાનગીમાં કહ્યું કે, વહુ દીકરા ! તમે રૂંડાં છો, મારી સારી ચાકરી કરો છો, માટે સારી પેટીમાં એક મોટો સોનાનો લાટો છે, તે તમને જ આપે, એવું હું સુતારને કહી રાખીશ. આથી તો વહુ રાજી રાજી થઇ, લોભે લાગ્યે ડોસાની વધુ ને વધુ સેવાભક્તિ કરવા લાગી. લાલચમાં લેવાણી અને આશાએ આશાએ તહેનાતમાં ખડી ને ખડી જ રહેવા લાગી.

નાના છોકરાઓએ ડોસાને પૂછ્યું કે બાપા ! આ પેટીમાં શું છે ?

ડોસાએ કહ્યું કે મારી કમાણીની લાખોની મિલકત આમાં છે આથી ડોસાની કીમત વધી. વહુ આવી કહેવા લાગી કે સસરાજી ! તમારાં લુગડાં બહુ મેલાં થયા છે માટે આ નવાં પહેરો. લાવો, આ હું ધોઈ આવું. બીજી વહુ ડોસાને ખાવાનું કહેવા આવી. ચાલો ભાભાજી ! ઉનો શીરો છોકરાઓ માટે ક્યો છે તે તમે જમી દ્યો. ત્રીજી વહુએ ભાભાજીને ખાટલો ગોઠા બદલાવી એક મોટો ગદેલો અને સારો ઢોલીઓ નાખી દીધો, એમ દિવસે દિવસે ભાભાજીની સેવાભક્તિ વધતી ગઈ. ભાભાજી પણ સૌને આશા બધાવતા આવ્યા કે તમારા સાડે એક કીમતી ચંદનકાર આ પેટીમાં રાખ્યો છે. ઉપર તમારું નામ પણ લખ્યું છે. કાઢીને સાંકળી, કાઢીને ગઠો એમ એકેકને આશા બધાવતા ગયા.

બીજા ભાઈઓને પણ ખંખર પડી કે ડોસા પાસે તો ખાનગી મુદીની પેટી નીકળી છે, તેથી તેના બીજા દીકરા પણ ત્યાં દોડી આવી આગ્રહ કરી કહેવા લાગ્યા કે, હવે અમે બાપાને ઘેર લઈ જઈશું, અમારેય પિતા છે ને ! મારે બાપાની ચાકરી ન કરવી હોય કે ? તે સર્વેએ જાણ્યું કે, આપણે ચાકરી કરીશું તો આપણને પણ મિલકતમાંથી ભાગ મળશે; માટે હવે તો ભક્તિભાવ રાખી ડોસાની ચાકરી સારી રીતે કરવીજ-એમ ધારી મોટો પુત્ર પોતાને ઘેર તેડી ગયો અને પછી તો વારા ફરતી સર્વ સેવાભક્ત એક બીજાથી ચઢીઆતી કરવા લાગ્યા. એકાન્ત મળે એટલે ડોસો એકેક વહુને ખાનગી કહી દે. કે વહુ ! તમે મારી ચાકરી સારી કરો છો, તેથી એક-સોનાનો લાટો પેટીમાં છે, તે તમને આપવાનું કહીશ-એમ લાલચ લગાડી આશા આપતો જાય. સુતારે હવે જાણ્યું કે ડોસાની સેવા ચાકરી તો સારી થવા લાગી ને બાપડો સુખ પામ્યો. તેનાં દુઃખ ટળ્યા પણ તે સર્વે આ પેટીનીજ આશાએ વળગ્યા રહ્યાં છે, પણ મે પેટીમાં તો મોટા મોટા પથરા ભરી છે, ઉધાડશે એટલે બધી ખંખર પડશે, પછી પોક મેલી રહશે ! પણ ડોસો જીવતા સુધી તો પેટી સોંપવી જ નહીં.

વળી ભાભાજીની સેવામાં એક નોકર રાખ્યો છે કે જે શરીરનું દરેક કામ કરે, પગથપી કરે ભાભાજી હવે એટલો ખર્ચથી અટક્યા નાહ, કિન્તુ આગળ વધીને ધર્મદોષ પણ કરવા લાગ્યા. છોકરાઓને દહીું કે તમે પૈસા આપો છો કે આ પેટીમાંથી એક નંગ વેચી નાખું ? છોકરાઓના મનમાં એમ કે નંગની કીમત હમણા પુરી નહીં આવે માટે રોકડા પૈસા આપણે આપના રહીએ. આ પેટી તો છેવટે આપણીજ છે ને ? આમ આજે પચાસ તો કાલે સો એમ.

ડોસે છુટે હાથે પૈસા ખરચવા માંડ્યા, પાંજરાપોળ, અનાથાશ્રમ, પાઠશાળા, સ્કુલ વગેરેમાં સારી સારી રકમ છોકરાઓ પાસેથી અપાવવા લાગ્યા. છોકરાઓ પશુ પેટીની મીઠકતની આશાએ કરજ કરીને પશુ ડોસાના હાથમાં પૈસા આપતા ગયા. સુતારની યુક્તિથી જે ડોસો મરવાને તૈયાર થયો હતો તેણે હવે એ ચાર વર્ષ લંબાવ્યા. છેવટે છોકરાઓને કરજ તળે દબાવી ધર્માદા-સંસ્થાઓમાં સારી રીતે રકમ ખર્ચાવી. પછી એક દિવસ ડોસાએ સુતારને કહ્યું કે ભાઈ! હવે હું આ તમારી યુક્તિથી સુખી થયો છું. ત્યારે સુતારે કહ્યું કે ભાઈ! કળીયુગનો પ્રભાવજ એવો છે. સ્વાર્થનીજ સગાઈ છે. હડાંહડ કળજીગ આભો છે.

પછી તો એકદા ડોસાને અને પેલા ચારે છોકરાને ખોલવી સુતારે કહ્યું કે ભાઈઓ! જીજ્ઞાસુ આ ધનની પેટી તમારી છે, તે પેટી શેઠ જીવતા સુધી તો તમને સોંપવાની મારી ધમ્મજા નથી, પશુ મારે તો તે પેટી હરામ બરો-બર છે, તમે સર્વ સારી ચાકરી કરો છો, માટે પછી તમને તે સોંપીશ. પશુ હવે તે પેટી છપર તમારાં સિદ્ધ મારી કબજે કરી લ્યો, પછીથી મારે માથે પડે નહિ. પછી ડોસા પાસે લખાવી લીધું, કે એ પેટી મારા મુવા પછી મારા દીકરાને સોંપી દેવી. જેમ કરતાં તો ડોસો મદિ પડ્યો, તે મંદવાડમાં પશુ બધા દીકરા વહુઓ ધણી સારી રીતે સેવા ચાકરી કરવા લાગ્યા અને છેવટે મરણ થયું ત્યાં સુધી ધરનાં સર્વેએ હાજર રહી ડોસાનું મરણ સુધાર્યું. શેઠની છેવટની મરણક્રિયા પશુ રૂઢી રીતે કરી, મસાણાં લેધ જઈ અગ્નિદાહ દત્ત બધા પાછા આવ્યા; ને ખીજે દિવસે સુતાર પાસે જઈ પેલી ધનની પેટી માગી. પશુ સુતારે કહ્યું કે, શેઠનું મરણોત્તર કારજ સારી રીતે કર્યો, પછી તમારી પેટી સોંપીશ, મારે શું કરવી છે ? તે સાંભળી દીકરાઓ ઘેર ગયા. બાપાજીનું કારજ પશુ ધણી મોટા ખર્ચે સારું કર્યું, અને શેઠની સર્વજ છેવટે વાહ વાહ કહેવરાવી, પછી સુતારને ત્યાંથી પેલી પેટી ઘેર લઈ આવ્યા અને ઉમંગભરે ખોલવા માંડી, તે વખતે સર્વ કુટુંબ મંડળ ભેગું મળેલું હતું, આશાપુર થઈ પેટી હાંધી ખોલી ત્યાં તો તેમાં પથરા નીકળ્યા. પથરા જોઈ સર્વે ભારે અચંબો પામ્યા, કે આ શું ? અરેરે ! આમાંથી તો ધનને બહલે દેખાળા-પથરા નીકળ્યા.

પછી ધરનાં બધા માણસો એક ખાનગી ઝોરડામાં ભેગાં થયાં. ડોસાને પ્રેરકાંતરો ઉઘાડ્યો તો અંદરથી અતરની ભજક છુટી સૌ ખુશી થતા હતા કે-સારી સારી ચીજો અંદરથી નીકળશે. સૌ વહુઓ ટાંપીને બેઠી હતી કે

અમારાં નામનિશાન સુદા અદરથી નીકળશે. એટલામા તો એકેક વસ્તુ નીકળવા માંડી ઉપર નામની ચિટ્ટીઓ ચોડેલી હતી, તે નામ વાંચી તેને તે તે વસ્તુ આપવામાં આવી, વસ્તુ હાથમાં લેતાં તો ઉમંગ હતો, પણ રૂ અને રેશમ ઉખેડીને અંદર જુએ તો ગોળમટોળ પાણી સિવાય બીજું કશું નહિ ! બધાના હાથમાં પાણીજ આવ્યા. પેલા નોકરના નામનો પણ એક પાણી નીકળ્યો. આથી સૌ ડોસાને ગાળો ભાંડવા લાગ્યા અને ડોસાના નામની પોક સુકી રાવા મંડ્યા. અધુરામાં પુરું પેલા નોકરે બળદમાં બધ વાત ખુલ્લી કરી કે પેટીમાંથી તો પત્થર નીકળ્યા અને એક પત્થર મને પણ મળ્યો છે. લોકોમાં તેમની કળેતી ચંદ્ર અને લાજ આખર ગર્હ. ડોસાને આપેલા દુ:ખનો નેમને એ રીતે હસવું ને હાલુરૂપે બદલો મળી ચુક્યો. પછી સુતારને પુછતા તેણે તો કહ્યું કે, બાઈ મને શી ખબર ? શેઠનું જે હશે તે સર્વ પેટીમાં હશે, મેં કાંઈ પેટી કાઢી ક્વસ ખોલી નથી કે બાણ ! તેમાં જે હોય તે ખરું !

પછી સર્વ સ્ત્રીઓ તથા ચારે ભાઈઓ ખૂબ પસ્તાવા લાગ્યાં, કે અરેરે ! આપણે તો છેતરાયા ! પણ હવે બીજે શો ઉપાય ? એમ કહી પથરા બધા ફેકી દીધા. અને વિશે મોઢે બધા પોતપોતાને ઘેર ગયા. આ દૃષ્ટાંતનો સાર એવો છે કે, દુનિયામાં સર્વ સ્વાર્થની સગાઈ છે. સ્વાર્થ સર્વે સર્વે તણ દે છે. શેઠની પાસે ધન નહોતું તો તેને સર્વેએ તણ દીધો ને સેવાભક્તિ કરવાની તો ક્યાં, પણ બાવ પૂછવાયે મુકી દીધો. પણ પેલા સુતારે અપૂર્વ યુક્તિથી ધનનો લોભ ઉત્પન્ન કરાવ્યો, તેવી આશાએ આશાએ ભક્તિ બતાવી. ડોસાની વહુ દીકરાએ સારી ચાકરી કરી જેથી તે છેવટે સુખી થયો, મરણુ પણ સુધયુક્ત. માટે મતલબની વાત તો ન્યારીજ છે. ગાય બેંસ કુધ દે છે ત્યાં સુધી તો તેને ખાણુ કપાસીયા વગેરે ખવરાવે છે, પણ કુધ દેતી બધ થાય છે તો તેને પછી ખાણુ દેતા નથી, ચારો નિરતા નથી, ને વખતે કસાઈને વેચી દે છે. વળી પાડી કે વાછડી જન્મે તો તેને સારી રીતે સલાજો છે, દેખરેખ રાખે છે, પણ બેંસને પાડો આવે તો તેની ફરકારજ ન કરે, એમા પણ પોતાનો સ્વાર્થજ સમાયલો છે, માટે ત્રિકાલસાની સર્વજ બગવાન કહે છે કે:-સ સાર સ્વાર્થનોજ બરેલો છે.

સ્વાર્થાં સંસાર વિષે. રાગ સજાયની ઢાળનો,
કોનારે સગપણ કોનીરે ભાર્યા, જીવ રહ્યો લોભાધરે;
અથીરસંસારમાં કોઈનથી તારૂં. સાચી એકંધર્મ સગાધરે, કોનાં ૧
શ્રેણીકરાયને પાંજરે પુર્યો, કુણીકે રાજ લોભાધરે;
પુત્રે પિતાને અતિ દુઃખ દીધાં. તો ક્યાં રહી પુત્ર સગાધરે? કોનાં ૨
મયજીરેહા વશ મોહ્યો મણીરથ, માર્યો જીગ્યાહુ ભાધરે;
ન રહી લાજ દયા દિલ માંડિ, તો ક્યાં ગર્ભભ્રાત સગાધરે? કોનાં ૩
માત પિતા નિજ પુત્રને વેચે, બ્રાહ્મણ થઈ ધન લોભાધરે;
અમરકુમારને મારણ કાળે, તો ક્યાં ગર્ભ માત સગાધરે? કોનાં ૪
સુરીકંતાએ પરદેશીને માર્યો, ગળે અંશુકો દયાધરે,
રાયપસેણીમાં ભગવંતે ભાજ્યુ, તો ક્યાં ગર્ભનારી સગાધરે? કોનાં ૫
ભરત બાહુબળ રાજના લોભે, માંડી એ મોટી લડાઈ રે;
ચક્ર મુકયું નિજ ભાતની ઉપર, તો ક્યાં ગર્ભ બંધુ સગાધરે? કોનાં ૬
સ્વાર્થાં મહિ બની અંધ શેઠાણી, શેઠને નાજ્યો કુવા માંયરે;
ન ધરો લેશ દયા દિલ માંડિ, તો ક્યાં ગર્ભ નારી સગાધરે? કોનાં ૭
બ્રહ્મદત્ત મારવા ચુલણી માતા. લાખના મહેલ બનાધરે;
વિષયાધર્થને અતિ દુઃખ દીધા, તો ક્યાં ગર્ભ માત સગાધરે? કોનાં ૮
કોણ માના કોણ તાત જગતમાં, કોણ ભાઈને લોભાધરે;
કોણ બેની કોણ પુત્ર ને નારી, સર્વ સ્વાર્થાંની સગાધરે । કોનાં ૯
એવું જાણી તમે ચેતોરે પ્રાણા, ધર્મ સદા સુખદાઈ રે;
સાચી સંસારમાં ધર્મ સગાઈ, વહે વિનય મુનિ રાઈ રે કોનાં ૧૦.

તો તેવા સ્વાર્થમય સંસારમાં મોહમુગ્ધ બની ન જતા, કષ્ટક આત્મ-
હિત-કાર્ય કરવું, પરાપકાર પરમાર્થ અને પ્રભુભક્તિ કરી મનુષ્યજન્મનો ફેરો
કાંઈક દરજ્જે સફળ કરવો. આ સંસારનાં સુખ તો કર્માનુસાર ધણી ધણી-
વાર જીવાત્માને મળે કે, પણ એક સદ્ધર્મનો ગિદ્ધિ મળેલી નથી, માટે હવે સર્વ
જ્નેગવાઈ નાનુકળા જાણી, ધર્મનો આશ્રય લેવો, ધર્મના આશ્રયે આ આત્માનું
ઉભય લોકમાં કંપાણ થશે ખાકી આ અસાગ અને સ્વાર્થાં સસાગમાં તો
કોઈનું કલ્યાણ થયું નથી । કક્ત ધર્મનાધન કરનારાજ સાર ખાટી ગયા છે.
સંસારતું ખરું તત્ત્વ પણ ધર્માનુષ્ઠાન જ છે અને પરમશાંતનો એજ ઉત્તમ
માર્ગ છે.

વૈરાગ્ય શતક-ઉત્તરાર્ધ-ભાગ બીજો સમાપ્ત.

અગાઉથી થયેલા ગ્રાહકોની શુભ નામાવલી

અમદાવાદ ૮૯

૩૨ એક બહેનનાં જ્ઞાનખાતા તરફથી

હ. શ્રીમાન ત્રીકમલાલભાઈ

હિંગરચંદભાઈ વકીલ

૫ શ્રી જ્ઞામળભાઈ અમરશીભાઈ

શાહ, વાડજ

૫ શ્રી ભોગીલાલ જગનલાલ ભાવસાર

સરસ્પુર

૫ શાહ ઇશ્વરભાઈ પુરુષોત્તમદાસ

શાહપુર

૨ શા. મણીલાલ ચતુરભાઈ વકીલ

હ સરસ્વતીબેન

૨ શ્રી નટ્વરલાલ ત્રીકમલાલ મહેતા

૨ શાહ વૈલાભાઈ અમરચંદ

હ. હિંમતભાઈ

૨ સંઘવી જીવજીલાલ યુનીલાલ

૨ ગાંધી જસવંતલાલ લક્ષ્મીભાઈ

૨ સ્વ સમરતબેન (શાહ સાંકલ-

ચંદ ત્રિભોવનદાસના ધર્મપત્ની

હ. શ્રી ભોગીલાલ સાંકલચંદ

૨ સ્વ. કાન્તાબેન (શ્રી ભોગીલાલ-

ભાઈ સાંકલચંદના ધર્મપત્ની)

૨ શાહ જ્ઞાન્તિલાલ કચરાભાઈ

લહેરાભાઈ

૨ શાહ કાન્તિલાલ ત્રિભોવનદાસ

૧ શાહ કાન્તિલાલ જીવજીલાલ

૧ શાહ ગીરધરલાલ પરસોત્તમદાસ

૧ શાહ જગજીવનદાસ હીરાચંદ

૧ શાહ જેસિંગભાઈ પોચાભાઈ

૧ શાહ લાલભાઈ બાલાભાઈ

૧ સ્વ. દુલભજી માધવજી સંઘાણી

હ. શ્રી વનમાળીદાસ ખેચરભાઈ

૧ સ્વ. શેઠ તારાચંદજી પ્રેમચંદજી

હ. શ્રી પ્રમોદભાઈ

૧ શાહ ચંદુલાલ અબજીભાઈ

૧ શ્રી હસાબેન બાણુભાઈ શાહ

૧ વોરા પ્રવીણચંદ હિંમતલાલ

૧ શાહ જીજીભાઈ મગનલાલ

૧ જ્ઞાન્તિલાલભાઈ ટી. અજમેરા

૧ સંઘાણી પ્રુશાલચંદ હીરાચંદ

૧ ગાંધી અમૃતલાલ લક્ષ્મીભાઈ

૧ શાહ પ્રેમચંદ ગોપાલદાસ

૧ શાહ લાલભાઈ નરશીદાસ

૧ શાહ ભગવાનજી હાથીભાઈ

૧ શાહ જસરાજ હગોવિંદદાસ

૧ શાહ નેમચંદભાઈ વાડીલાલ

૧ શાહ રતીલાલ સોભાગચંદ

૧ શ્રી કાન્તિલાલ સુખલાલ શાહ

ગોધાવીવાળા.

૧ શીવલાલ મનજીભાઈ લખતરવાળા

૧ શ્રી અરવિંદભાઈ નાનાલાલ શાહ

૧ શ્રી જ્ઞાતિલાલ ત્રીકમલાલ શેઠ

સામ્યરમતી (અમદાવાદ) ૬

૧ મોદી કેશવલાલ હરીચંદ

૧ શ્રી જુરાભાઈ નાગરદાસ ખંધાર

૧ અ. સૌ. જ્ઞાન્તાબેન જુરાભાઈ

ખંધાર

૧ ચિ. ગુણવંતીબેન જુરાભાઈ

- ૧ શાહ વાડીલાલ માણેકચંદ
૧ શાહ હરીલાલ જોઠાલાલ
મણીનગર (અમદાવાદ) ૪
૨ શેઠ મુલચંદભાઈ જવાહરલાલજી
ખરડીયા
૧ શાહ ચન્દ્રકાન્તભાઈ યુનીલાલ
૧ શા. કેશવજીભાઈ ઉકેડભાઈ
કચ્છ કપાઈયાવાળા
ગુંદાલા (કચ્છ) ૨૫
૨૫ શાહ જોડુભાઈ ગણુપત, ગુંદાલા-
વાળા
ઘાટકોપર (મુખાઈ) ૬૮
૨૫ શેઠ માણેકલાલ અમૃતલાલ
મહેતા
૧૦ શ્રી ન્યાલચંદ મુળચંદ શેઠ
૧૦ શ્રી દુર્લભજી કેશવજી ખેતાણી
૧૦ શ્રી બાપાલાલ રામચંદ ગાંધી
૧ શ્રી મણીલાલ કેશવજી ખેતાણી
૧ શ્રી હલીચંદ જ્યેંદ દોશી
૧ પારેખ મેરાજભાઈ પ્રેમચંદ
વીકરોલીવાળા
૧ ચંપકલાલ જીવનલાલ કપાસી
હ. ચીમનલાલ
૧ એલ. એસ. દોશી
૧ શ્રી મનસુખલાલ શામજી ગાંધી
૧ શ્રી કપુરચંદ રૂપસીભાઈ દોશી
૧ શ્રી રતીલાલ મોતીચંદ સંઘવી
૧ શ્રી કાન્તિલાલ ભાઈચંદ કામદાર
૧ શ્રી ચીમનલાલ મગનલાલ
જોડીયાવાળા
૧ શ્રી જયંતીલાલ કુંવરજી કથાજી-
વાળા

- ૨ શ્રી નરમેરામ મોરારજી ઝાટકીયા
માહુંગા (મુખાઈ) ૫૬
૨૫ શ્રી પાનાચંદ કુંગરશીભાઈ
તુરખીયા
૧૧ શ્રી જગજીવનદાસ સુખલાલ
અજમેરા
૧૧ શ્રી વર્ધમાન સ્થા. જૈન શ્રાવક
સંઘ હે શ્રી શીવલાલભાઈ મંત્રી
૫ શેઠ મોહનલાલ જાડવજી બદાણી
૨ શ્રી. જયંતીલાલ અમૃતલાલ શાહ
૨ શ્રી નાનાલાલ દેવચંદ પોપટાણી
દાદર (મુખાઈ) ૧૮
૧૦ શ્રી રવિચંદભાઈ સુખલાલ શાહ
૫ શ્રી ભાઈચંદ ગુલાબચંદ ગોડા
૨ શાહ ગાંગજીભાઈ પાસુભાઈ કચ્છ
હસરાવાળા
૧ સૌ. કરતુરખેન ટી. ગાલા
અંધેરી (મુખાઈ) ૭
૫ શ્રી રૂપચંદભાઈ શીવલાલ કામદાર
૧ શાન્તાબેન C/O. ડા. બી. સી.
કોઠારી, પાલો
૧ શાહ મુલચંદ વીરચંદ એન્ડ કું.
મહાડ (મુખાઈ) ૨૩
૧૧ શ્રી મુલચંદ દેવચંદ સંઘવી
૧૧ મે. હીરજી ઉમરશીની કું. હ.
હપરશીભાઈ
૧ શ્રી વૃજલાલ કાલીદાસ દેસાઈ
કોટ (મુખાઈ) ૧૭
૧૧ શ્રી મનસુખલાલ ગીરધરલાલ
વસાણી
૫ શેઠ વરજીવનદાસ ત્રિભોવનદાસ

- ૧ શ્રી કોટ વર્ધમાન સ્થા જૈન
સંધ હ. ચુનીલાલભાઈ, મંત્રી.
મુ'બાઈ ૨૧
- ૨ શ્રી જેસિંગલાલ ત્રીકમજી દહીયા
- ૨ શ્રી ભાઈલાલભાઈ એમ. શાહ
મિહાઈવાળા
- ૨ શાહ મગનલાલ તલકશીભાઈ
વઢવાણવાળા
- ૨ શાહ કાનજી શામજી કેટ્ટાકટર
- ૨ મે. કાન્તિલાલ ધનજીની કું.
- ૨ શ્રી. ત્રેમચંદ્રભાઈ ઠાકરશી ગોસ-
લિયા
- ૧ શાહ વલ્લભદાસ નાનજી
- ૧ શા. ગીરધરલાલ અમુલખભાઈ
દુવાવાળા.
- ૧ દોમડીયા છોટાલાલ નરબેરામ
- ૧ શ્રી ત્રેમજી હીરજી ગાલા
- ૧ શાહ અમુલખભાઈ મોહનલાલ
- ૧ શાહ માધવજી ધનજી
- ૧ શાહ ગાગજી ખીમજી
- ૧ શ્રી ચંપકલાલ અમરચંદ દોશી
- ૧ શ્રી હીમતલાલ પોપટભાઈ
કામદાર

રાજકોટ ૨૩

- ૨૦ સ્થાનકવાસી જૈન સંધ.
- ૧ મહેતા જગજીવન રામજીભાઈ
- ૧ શ્રી. ચુનીલાલ એમ. મહેતા
- ૧ શ્રી કાન્તિલાલ ખીમચંદ મહેતા
કલોલ ૭
- ૧ શેઠ જીવણલાલ મગનલાલ
- ૧ શેઠ પાનાચંદ મોહનલાલ

- ૧ શાહ રતીલાલ નાથાલાલ
- ૧ શાહ ઘેલાભાઈ પ્રાણુલાવ
- ૧ શાહ બાણુલાલ જગનલાલ
- ૧ શાહ શંકરચંદ દોલતરામ
- ૧ શાહ વૃજલાલ મણીલાલ
ખંભાત ૫૨
- ૫ શાહ શીવલાલ છોટાલાલ
- ૨ શાહ ચીમનલાલ છોટાલાલ
- ૩ શાહ હરીલાલ અનુપચંદ
હ. ચંદુભાઈ
- ૨ પા. મફતલાલ ચુનીલાલ
- ૩ શા. જયંતીલાલ નેમચંદ
- ૨ શ્રી ઉજ્જમશી અંબાલાલ
- ૧ શા. પ્રજાલદાસ કુતેચંદ
- ૧ પા જગજીવનદાસ હરીલાલ
- ૧ પા. કુલાભાઈ ભોગીલાલ
- ૧ પા. કુલાભાઈ ભગવાનદાસ
- ૧ પા. કાન્તિલાલ લક્ષ્મીભાઈ
- ૧ પા. શંકરભાઈ ગોવિંદભાઈ
- ૧ પા. કેશવલાલ ભોગીલાલ
- ૧ શા. અંબાલાલ જગનલાલ
- ૧ શા. મુલચંદ છોટાલાલ
- ૧ શા. ચતુરલાલ છોટાલાલ
- ૧ પા. ચુનીલાલ નાથાલાલ
- ૧ પા. મોતીબેન ભોગીલાલ
- ૧ પ્રજાવતીબેન હીરાલાલ
અંબાલાલ ઝવેરી
- ૧ શ્રી જુરીબેન શીવલાલભાઈ
- ૧ પા. જગનલાલ પ્રાણજીવનદાસ
- ૧ મણીબેન કુતેચંદ
- ૧ ખંભાત મહિલામંડળ
- ૧ પા. વીજીબેન છોટાલાલ

૧ હરખાર કુવેરજી જોષ્ઠતારામ
૧ હીરાખેન છોટાલાલ
૧ શાન્તાખેન કર્તુરચંદ
૧ શા. ચીમનલાલ રતનચંદ
૧ પા. શાન્તિલાલ લક્ષુભાઈ
૫ શ્રી અરવાળાં સ્થા. જૈન સંઘ
ખંભાત, હ. શ્રી આપુલાલ
મોહનલાલ ગાંધી

૨ શેઠ આપુલાલ મોહનલાલ ગાંધી
૧ શાહ શુદ્ધિલાલ ત્રિભોવનદાસ
૧ શેઠ તલકચંદ મથુરભાઈ
૧ શાહ હીરાલાલ જોષ્ઠાભાઈ
૧ શાહ મોહનલાલ ગાંડાભાઈ
૧ શાહ રતીલાલ યુનીલાલ
ભાવનગર ૨૮

૫ શેઠ હરગોવિંદદાસ વિઠ્ઠલદાસ
ગોસલીયા
૫ શેઠ વલ્લભદાસ કુલચંદભાઈ શાહ
૫ શેઠ છોટાલાલ દેવશીભાઈ
૨ શ્રી બાલકૃષ્ણભાઈ શામજીભાઈ
ગાંધી
૧ શ્રી જ્યંતીલાલ હરીલાલ
૧ શ્રી વનમાળીદાસ પાનાચંદ
૧ શ્રી લહેરચંદભાઈ કુંવરજી
૧ શ્રી ગુણવંતલાલ ખુશાલદાસ
ગાંધી
૧ ડા. જ્યંતીલાલ જીવરાજભાઈ
ગાંધી
૨ શ્રી દારકાદાસ મોહનલાલ દોશી
૧ શ્રી ચત્રજીવ હંસરાજ દોશી
૧ રૂપેરા શાંતિલાલ જોષ્ઠાલાલ
૧ શા. જ્યંદભાઈ મોહનલાલ

૧ શ્રી જોષ્ઠાલાલ ડાલાભાઈ ડેલીવાલા
અરવાળા (ધિલાશા) ૨૫
૨ શ્રી આયુભાઈ પાનાચંદ ખોખાણી
૧ જીવનલાલ તુલસીદાસ દોશી
૧ પ્રજુદાસ જીવનલાલ દોશી
૧ ચીમનલાલ વલ્લભદાસ ભાવસા
૧ નંદલાલ લીલાધર ડેલીવાળા
૧ કનૈયાલાલ નરોત્તમદાસ દોશી
૧ મોહનલાલ ખીમચંદ કામદાર
૧ જીવરાજભાઈ રણજીભાઈ મેતલીયા
૧ રાધવજી હંકમચંદ શેઠ
૨ શા. અમૃતલાલ ધનજીભાઈ
૧ હિમેશ્વરી ધનજીભાઈ હઝર
૧ મનસુખલાલ નથુભાઈ કમલી
૧ મનોરભાઈ તુલસીભાઈ ભાવસાર
૧૦ શ્રી અરવાળા સ્થા. જૈન સંઘ
ખોડેલી ૩

૧ શ્રી પરસોતમ નાથલાલ
છોટા ઉદેપુરવાળા
૧ શ્રી રમણીકલાલ કેશવલાલ ,,
૧ શાહ ગીરધરલાલ સાકરચંદ

સુરેન્દ્રનગર ૭
૨ મે. વાડીલાલ જ્યંદભાઈની કું.
હ. શ્રી વાડીલાલ કર્તુરચંદ શાહ
૧ મે. રમણીકલાલ કાંતિલાલની કું.
૧ મે. ચીમનલાલ એન્ડ કું.
(હાડવેર અરચન્ટ)
૧ શ્રી ભાઈલાલ કેશવલાલ શાહ
૧ શાહ કલ્યાણજી રાપચંદ
૧ શ્રી ત્રંબકલાલ પોપટલાલ
ધોળખાયા

રતલામ ૨

- ૧ સંગમ કલોય એમ્પોરિયમ
૧ શ્રી સોભાગમલજી સિસોદિયા

વીરમગામ ૨

- સંઘવી કાન્તિલાલ જ્યેષ્ઠભાઈ
શાહ નાગરદાસ ઓધડભાઈ

રાણપુર ૨

- ૧ ગોપાણી મનસુખલાલ માણેકજી ૬
૧ શાહ મનસુખલાલ ઉજમશી

કેત્રાસગઢ ૪

- ૧ ઊટાલાલ વનેચંદ દેસાઈ
૨ શેઠ દેવચંદ અમુલખ મહેતા
૧ શાન્તિલાલ આર. દોશી

સાણુંદ ૨

- ૧ શાહ હીરાચંદ છગનલાલ
૧ શાહ ચીમનલાલ હીરાચંદ
પીજ ૨
૧ પટેલ પરસોતમ લક્ષ્મભાઈ
૧ શ્રી પીજ સ્થા. જૈન ઉપાશ્રય
ગોધરા ૩

- ૧ શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સંઘ
૧ શાહ યુનીલાલ ત્રેમચંદ
૧ શાહ ઊટાલાલ કલ્યાણજી
રાણીગંજ ૨

- ૧ શ્રી હિંમતલાલ ગોપાળજી પતીરા
કાલાવડ-સીતળાવાળા
૧ શાંતિલાલ ગોપાળજી પતીરા

પરચુરણ ગામે (૫૯)

- ૧ સ્થા. જૈન સંઘ, પ્રાકા. હ.
શા માણેકચંદ જોડાભાઈ
૧ શાહ જયંતીલાલ જીવરાજ,
સાસરરોડ
૧ શેઠ ગીરધરલાલ હંસરાજભાઈ
કામાણી, કલકત્તા
૧ શેઠ ભાઈલાલ દેવશીભાઈ ચળા
૧ શેઠ માણેકલાલ કેશવલાલ
આંબરલા
૧ શાહ વનમાળી કેશવજી ટીંબડીયા,
ખીલખા
૧ શ્રી પ્રતાપરાય માણેકચંદ મહેતા.
જેંગલોર
૧ સ્થા જૈન સંઘ, લીંખડા (હતુલા)
હ. શ્રી ચંપકલાલ ભગવાનદાસ
૧ શાંતિલાલભાઈ કે ડગલી, ઝરીયા

- ૧ વાડીલાલ જી. દોશી વાંકી (કચ્છ)
૧ હરીલાલ ડી. ભલાણી કુર્દવાડી
૧ પટેલ રામમંદ્ર કાલીદાસ નવાડીસા
૧ મેસર્સ ત્રેમચંદ લક્ષ્મીચંદ એન્ડ
સન્સ, ધોડ
૨ સંઘવી નરશીદાસ વખતચંદ
પ્રાંગ્રા
૨ મહેતા વાલજીભાઈ ખોડીદાસ
નેકનામ
૧ કોઠારી મોહનલાલ રૂપચંદ દહીસરા
૧ શ્રી જૈન શ્વે. સ્થા. સ ધ. હ.
શ્રી પવનકુમારજી, કાનપુર
૧ શાહ વીરજી દેવજી કપાઈયા-
કચ્છ
૧ કુમારી દિવાળીબેન હીરજી શાહ
લાકડીયા-કચ્છ

૧ શ્રી મહાવીર પ્રીન્ડીંગ પ્રેસ.

હ. શ્રી અમૃતલાલ હીરાચંદ
અબમેરા, ગોન્ડીયા

૨ શાહ નથુભાઈ લાલજી, ચંગા

૨ માલદે ટીંબર કું. હ. શેઠ લખુ
પાયા, નાયરોબી

૧ શ્રી મગનલાલ સુંદરજી જૈન.
અમરાવતી

૧ મતવા સ્થા જૈન સંઘ. હ.

મહેતા કાનજી વીરજી, મતવા

૧ શેઠ ધીંડીરામજી દ્વિચંદજી, પુના

૧ દોસી રામચંદ ઓધવજી બનોસા

૧ શેઠ દોલતરામજી ચોરડીયા, બડોદ

૧ શેઠ કનૈયાલાલજી જીતમલજી,,

૧ શેઠ નેમીચંદજી છોગાલાલજી
ધારવાડ

૧ શેઠ કપુરચંદ જૈન. સુતરીયા,
મદ્રાસ

૧ શ્રી અમોલ જૈન યાનાલય, દુલિયા

૧ સ્થા. જૈન ઉપાશ્રય, ભાદરજી

૧ પટેલ ધોરીભાઈ સોમાભાઈ, સુણાવ

૧ લક્ષ્મીન્દુ જૈન હર્શન ભંડાર
અબમેર

૧ શાહ રવજી ગેલા, કારાગોગા(કચ્છ)

૧ પટેલ જોડાલાલ પાનાચંદ પડધરી

૧ શેઠ લાલચંદ કેશરીમલ મહેતા,
ખામનીયા

૧ સ્થા. જૈન સંઘ, હ. પ્રાણલાલ
એસ કોટીયા, નયસિંગપુર

૧ શાંતિલાલ શલુભાઈ સંઘવી,
સિદ્ધપુર

૧ દલસુખભાઈ કુલચંદ ઝોઝ

૧ શ્રી સમાગોગા સ્થા જૈન છકોટી
સંઘ, સમાગોગા (કચ્છ)

૧ શા પ્રેમજી વેલજી લધા સમા-
ગોગા (કચ્છ)

૧ સંઘવી ધીરજલાલ મનસુખલાલ
પાલેજ

૨ શ્રી હર્ગનલાલ જલવજી દોશી,
કાલાવડ (શીતળા)

૨ મહેતા રતીલાલ પોપટલાલ વણી

૧ મે. ત્રંબકલાલ સુખલાલ પારેખ
પખાજી

૧ શેઠ ખેંગારજી દયારામ-દાહોદ

૨ શેઠ વિનયચંદભાઈ દામોદરદાસ,
દામનગર

૧ વોરા મુલચંદભાઈ પરસોતમદાસ-
ધરમજી

૧ શ્રી હરીયાપુરી આઠકોટી સ્થા.
જૈન સંઘ, કઢી હ. શેઠ શાંતિલાલ
ચીમનલાલ.

૧ શા. લાલજીભાઈ તેજી કપાયા કચ્છ

૧ ભાઈ કુંવરજી પત્રામલ
રાયપુર (મ. પ્ર.)

વડોદરા

૧ શાહ બહેચરલાલ વીરચંદ મેથીવાળી

૧ શાહ રતીલાલ મંગળદાસ
વણુછરાવાળા

૧ શાંતિલાલ ખીમચંદ
પાછીયાપુરાવાળા

૧ શાહ સાકરચંદ લલ્લુભાઈ
ઈંટોલાવાળા

૧ શાહ મોહનલાલ છોટાભાઈ

૧ શાહ ગોપીભાઈ ઉર્ફે ભાતુકમાર
ગીરધરલાલ

૪ શ્રી હરીયાપુરી આઠ કોટી
સ્થા. જૈન ઉપાશ્રય

અમારાં જૈન પ્રકાશનો.

(૧) વૈરાગ્ય શતક ભા. ૧ લો. (પૂર્વાર્ધ)	૬-૦-૦
(૨) વૈરાગ્ય શતક ભા. ૨ જો. (ઉત્તરાર્ધ)	૬-૦-૦
(૩) ભાવના શતક (પાકું, ૫ ૩૦૦)	૩-૦-૦
(૪) સ્થાનકવાસી જૈન ઇતિહાસ	૦-૧૨-૦
(૫) સનાથ અનાથ નિર્ણય	૧-૦-૦
(૬) જૈન ધર્મની સુંદર વાર્તાઓ	૧-૮-૦
(૭) સર્વોર્ધ ધ્યાન (આધ્યાત્મિક)	૧-૮-૦
(૮) વીરભાણુ ઉદયભાણુ ચરિત્ર	૧-૪-૦
(૯) સતી રાજેશ્વરી	૧-૪-૦
(૧૦) જંબુ સ્વામી ચરિત્ર	૧-૪-૦
(૧૧) ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની ૮૪ કથાઓ	૧-૮-૦
(૧૨) શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર (મૂળ અને અર્થ)	૩-૦-૦
(૧૩) જૈન સ્તવન સંગ્રહ (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૧-૮-૦
(૧૪) મૃત્યુ સંજ્ઞવની	૧-૦-૦
(૧૫) જૈન સાહિત્યની કથાઓ ભા. ૧ લો	૧-૦-૦
(૧૬) પ્રાચીન જૈન રાસ સંગ્રહ	૧-૮-૦
(૧૭) જૈન સંતોની કસોડી પ્રસંગો	૦-૮-૦
(૧૮) શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રની કથાઓ	૧-૮-૦
(૧૯) આવકની આલોચણા	૦-૪-૦
(૨૦) રત્નાકર પચીસી (નેમનાથના શ્લોકો સાથે)	૦-૪-૦
(૨૧) સામાયિક સૂત્ર (સાર્થ)	૦-૨-૦
(૨૨) સામાયિક (અર્થ) પ્રતિક્રમણ (વિધિ)	૦-૪-૦
(૨૩) સામાયિક પ્રતિક્રમણ (અર્થ) અર્થ સાથે	૦-૬-૦
(૨૪) આદર્શ જૈન સ્તુતિ	૦-૧૨-૦

સ્થાનકવાસી જૈન કાર્યાલય

પંચભાઈની પોળ, અમદાવાદ.

વિવીર પ્રભુના જન્મ થતી વખતે ગાવાનું ગીત

આનંદમંગળ શ્રી મહાવીરજી જનમ્યા છનેધર જયજયકાર, ત્રિશલાના નંદન છો મુખકંદન (૨) વંદન કરીયે વારંવાર (૨)	આનંદો ૧
ચોસઠ ઈંદ્ર કરે દુમ મહોત્સવ (૨) મંગળગીત ગાવે નરનાર (૨)	આનંદો ૨
રાય સિદ્ધારથના કુળદીપક (૨) દીનદયાળ દુઃખો હરનાર (૨)	આનંદો ૩
દેવ મળી વદે ગગનમંડળમાં (૨) આનંદમંગળ જયજયકાર (૨)	આનંદો ૪
સ્વર્ગ મૃત્યુ અને સાત પાતાળમાં (૨) સર્વત્ર પ્રકાશના કરનાર (૨)	આનંદો ૫
મતિ શ્રુત પરમાવધિ એ ત્રણ (૨) નિર્મળ જ્ઞાનતણાં ધરનાર (૨)	આનંદો ૬
આશિષ દે દેવીઓ મળી છપ્પન (૨) ક્રોડ દીવાળી જીવો જયકાર (૨)	આનંદો ૭
વધામણી સુણી રાય સિદ્ધારથ (૨) હૃષી વધ્યો ઉર માંહિ અપાર (૨)	આનંદો ૮
દાન દીધાં બહુ રંગે ઉમંગથી (૨) વદ્સલ માતપિતાને અપાર (૨)	આનંદો ૯
શિવમુખ મળવાને સંકટ ટળવાને (૨) ભાવિક ભક્ત તણા છો આધાર (૨)	આનંદો ૧૦
વિનયચંદ્ર કહે કર બોડીને (૨) બોલો શ્રીવીર તણા જયકાર (૨)	આનંદો ૧૧

